Հրատարակութիւն՝ ԹԷՔԷեԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ
Հիմնադիրներու Մարմնի եւ
Ամերիկայի եւ Քանատայի Կեդրոնական Վարչութեան

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷեԱՆ

ԱՐԵՒԻ
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ
(1915-1945)

(կազմ. եւ խմբ.՝ Պետրոս Թորոսեան,
Անդրանիկ Տագէսեան)

Haigazian University Press
Beirut 2022

Original Title:
Արեւի Խմբագրականներ (1915-1945)
Վահան Թէքէեան
[Vahan Tekeyan, Editorials in *Arev* (1915-1945)]

Compiled & Edited by
Bedros Torossian,
Antranik Dakessian

First Edition 2022

© 2022 HAIGAZIAN UNIVERSITY PRESS
Beirut, Lebanon

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise), without the prior permission of the publisher.

www.haigazian.edu.lb

ISBN 978-9953-585-50-5

ԹԷՔԷԵԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

TEKEYAN CULTURAL ASSOCIATION

الجمعيـــة الثقافيـــة تيـكيـــان

Board of Trustees | Հիմնադիրներու Մարմին | مجـلـس الأمـنـــاء

Վահան Թէքէեան Պատգամախօսը

Թէքէեան Մշակութային Միութեան Հիմնադիրներու Մարմինը կ'ողջունէ Վահան Թէքէեանի եգիպտահայ *Արեւ* օրաթերթին մէջ ստորագրած շուրջ 420 պատգամ-խմբագրականներու մէկտեղեալ հրատարակումը:

Հայ Բանաստեղծութեան Իշխանը իր այս խմբագրականներուն ընդմէջէն նոր լուսապսակով մը կը ներկայանայ մեզի. ան խօսքի ու մտքի, հայկական շահերու, ազգային բարօրութեան, հայ ժողովուրդի պայծառացման, անոր այսօրուան ու վաղուան յանձնառու առաքելութեամբ կը բանաձեւէ հանրութեան ուղղած իր պատասխանատու խօսքը:

Վահան Թէքէեանի խմբագրականներու այս ժողովածուն ուսանելի մեծ ատաղձ, խորհուրդ եւ իմաստութիւն կը պարունակէ՝ բոլոր անոնց համար որոնք կը յաւակնին հայ ժողովուրդը առաջնորդելու մէջ դեր ունենալ:

Հիմնադիրներու Մարմինս շնորհակալութիւն կը յայտնէ հայ քաղաքական մտքի փայլուն դրսեւորում հանդիսացող մեծարժէք այս աշխատանքը նախաձեռնող Պետրոս Թորոսեանին եւ դոկտ. Անդրանիկ Տագէսեանին:

Մարմինս նաեւ յոյս կը յայտնէ, որ այս հատորը թթանող քայլ մը կ'ըլլայ մեծ խորհողին, ամբողջ կեանք մը անձնդիր կերպով ազգին համար խրամատած Վահան Թէքէեանի ամբողջական հրապարակագրութեան մէկտեղումին, հրատարակումին, ուսումնասիրման եւ ուսումնառութեան:

Ի դիմաց
Թէքէեան Մշակութային Միութեան Հիմնադիրներու Մարմնի՝

Ատենադպիր	Ատենապետ
Անի Լաչինեան-Մակարեան	Յակոբ Գասարճեան

Պէյրութ, 15 Դեկտեմբեր 2021

Tel/Fax: (01) 56 67 09, Jemmaizé, Tekeyan Center, P.O.Box: 11-617 Beirut Lebanon

Tekeyan Cultural Association, Inc.

Թէքէեան Մշակութային Միութիւն

755 Mt. Auburn St., Watertown, MA 02472-1509 USA. Tel: 617-924-4455. Fax: 617-924-2887. Email: TCAdirector@aol.com

Board of Directors of USA and Canada

President
Edmond Azadian

Vice President
Dr. Arshavir Gundjian

Secretary
Hagop Vartivarian

Treasurer
Maro Bedrosian

Assistant Treasurer
Kevork Marashlian

Members
Dr. Haroutiun Arzoumanian
Carl Bardakian
Hilda Hartounian
Kevork Keushkerian
Arto Berdge Manoukian
Mihran Minassian
Vatche Semerdjian
Hratch Torikian

Executive Director
Aram Arkun

West Coast Executive Secretary
Mayda Kuredjian

EMERITUS HONORARY MEMBERS IN MEMORIAM
Hampartzoum Berberian
Dr. Nubar Berberian
Flora Gopoian
Antranik Poladian
Dicran Simsarian

ԹԷՔԷԵԱՆԻ ԿՏԱԿԸ՝ «Ի ՍԵՂԱՆԷ»

Վահան Թէքէեանի քերթողական վաստակին զուգահեռ եւ համարժէք է նաեւ իր ազգային գործունէութեան վաստակը որ կը վաւերագրուի այս խըմբագրականներով որոնք տարածուած են ժամանակակից մամուլի էջերուն մէջ:

Թէքէեանի կենսագրութիւնը ցոլացումն իսկ է ժամանակակից ազգային պատմութեան որուն մէջ ինք կատարած է կենսական դեր մը:

Մեր ներկայ ժամանակներու ազգային-քաղաքական կեանքը լիովին հասկնալու եւ վերլուծելու համար մեզի համար անհրաժեշտ է քննարկումը մեր պատմութեան, որ հարցերու եւ զարգացումներու արմատներուն կը հասցնէ մեզ: Եւ ի՞նչ բան կրնար այնքան հարազատօրէն մեզ առաջնորդել այդ արմատներուն եթէ ոչ Թէքէեանի քաղաքական վաստակը եւ այդ վաստակին հանրագումարը որ կը բնութագրուի եւ կ'ամփոփուի ներկայ հատորին մէջ համախմբուած յօդուածներով:

Թէքէեանի վերլուծումները, քաղաքական տեսիլքը, հմուտ խօսքը այնքան իրական ու տիրական են այսօր որքան՝ իր օրերուն: Թէքէեան իրականութիւններուն նայած է անքթիթ հայեացքով եւ երբեք չէ երկիւղած ըսելու եւ արձանագրելու իր համարձակ խօսքը, տեսակէտը եւ կարծիքը:

Հակառակ այսօրուան տիրող տպաւորութեան՝ Թէքէեան իր օրերուն չէ վայելած այն համընդհանուր համակրանքն ու պաշտամունքը, որոնց արժանի եղած է՝ պարզ այն պատճառով որ ան արտայայտած է դառն իրականութիւնները, որոնց բացայայտումները այնքան ալ ժողովրդական չէին:

Այսօր յետադարձ հայեացքը ցոյց կու տայ թէ քերթողը որքան ճիշտ կարդացած է ժամանակը եւ որքան խոր հասկցած է պատմութիւնը, որուն հոսանքին մէջ եղած է ինք:

Թէքէեան կ'ըսէր. «Նամակ մը գրելը կտակ մը գրելու պէս ծանր բան մըն է»: Ան նոյնպիսի վերաբերում մը ունեցած է իր յօդուածներուն ու խմբագրականներուն նկատմամբ: Հետեւաբար այս հատորը կարելի է բնութագրել իբրեւ քաղաքական մէկ կտակը Թէքէեանի:

Եւ Թէքէեանի անուան ու յիշատակին նուիրուած մեր զոյգ կազմակերպութիւնները «ի սեղանէ» այդ կտակը կը յանձնեն մեր հանրութեան, այս հատորին ծածկին ներքեւ:

1 Փետրուար 2022

Երուանդ Ազատեան
Ատենապետ
ԹՄՄ Միացեալ Նահանգներու եւ Գանատայի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԱՅՍ ՀԱՏՈՐԸ

Վահան Թէքէեանի այս խմբագրականները քննական բաց տոմար են ժամանակի մանաւանդ հայկական անցուդարձերուն: Անոնք կը դրսեւորեն հայու, ազգի, Հայաստանի, Հայոց Ցեղասպանութեան, ազգային ընդհանրական մտայնութեան, ազգային կեանքի կարիքներու մտահոգութիւններ, կը ներկայացնեն եգիպտահայ վարչակառավարման եւ միջկուսակցական իրադրութիւններ, անհատ-հաւաքականութիւն-ազգ-ազգային յարաբերութիւններու ծալքեր, հայ կնոջ, ազգային դաստիարակութեան, հայրենադարձութեան, խորհրդահայ աքսորեալներու, արտասահմանի մէջ «միջնորդ ազգի» խնդիրներ: Անոնցմէ մաս մը կ'արծարծէ Բ. Համաշխարհայինի քաղաքական, ընկերային, ռազմական եւ մարդկային մակընթացութիւնը:

Թէքէեանի տեսակէտերը ծնունդն են հայկական ներկային հանդէպ իր եռեւեփումին եւ վաղուան հանդէպ իր անզիջող նախանձախնդրութեան:

Ժամանակի վկայ ու տարեգիր, բանաձեւեալ առաջարկ արձանագրող Թէքէեան իր պատմական փորձառութիւնը խմորեր էր պոլսահայ օսմանեան-պատրիարքական-էֆենտիական-գաւառական-կուսակցական քառուղիներուն վրայ: Այդ փորձառութիւնը մշակեր էր Եղեռնի լինել-չլինելու գռիհներուն մէջ եւ զարգացուցեր սփիւռքեան խարխափող, տառապալից հոգեփոխումներուն ու շերտաւորումներուն հիմամբ: Մանաւանդ ֆրանսական միտքի, միջազգային դէպքերուն, Կովկասի, Եգիպտոսի թէ արտասահմանի հայ մամուլին ու հայ կեանքին քաջատեղեակ էր ան: Բանական զգացականութեամբ եւ զգացական բանականութեամբ օժտուած տարածքաժամանակային խորապատկերի յենքին վրայ գծանկարելու, օտարը զուգահեռելով հայկական իրականութեան առարկայական, քննականօրէն սուր եւ խորունկ հարցադրումներ կատարելու ճարտար կարողութեան տէրն էր ան:

Թէքէեան կը նկարագրէ Հայկական Հարցին հանդէպ հայոց ընթացքը. «*մենք, իբրեւ ժողովուրդ, դժգոհութիւն մը զգացինք անցեալ դարուն…: Ինքնին բարերար այդ դժգոհութիւնը եթէ արդիւնաւոր չեղաւ… մէկ պատճառը այն էր՝ որ չսփացաւ ընդհանուր, զանգուածային բնոյթ մը …չմշակուեցաւ մեթոտիկ կերպով եւ չհասունցաւ պէտք եղածին պէս, եւ …որովհետեւ դժգոհները շուտով եւ քիչով գոհացան …հպարտացան իրենց ճիգովը…եւ ոչ թէ անոր արդիւնքներովը՝ որոնք հեռու էին գոհացուցիչ … ըլլալէ:* Ու կը կողմնորոշէ.- *…Մեր Նահապետաց տօնը … անցեալով ներկան ճանչնալու եւ ապագան ապահովելու թելադրանք մը, աւելի ճիշտ՝ հրաման*

մըն է մեզի»: Ըստ իրեն՝ «Զուր խօսքի…թոյլ եւ … լացով …խօսքի ժամանակը չէ» եթէ չենք ուզեր որ «**մեռածը տիրէ ողջին»,** այլ կ'ուզենք որ «**ողջը տիրէ մեռածին»:**

Թէքէեանի հրապարակագրութեան կարեւորագոյն մտորում է իր հոգին ճենճերող **Անհամերաշխութեան** ախտաճանաչումը, հակաճառումը, եղծումը, ախտահանումը. «*…այս միջոցիս, ահա՛, մենք հայերս, որոնց հայրենիքը ընդարձակ գերեզմանոց մըն է միայն, մենք՝ Կովկասի եւ արտասահմանի հայերս՝ որ ազգին ողջ եւ ապահով մասը, անոր յոյսն ու ապագան ենք, ուրիշ ամէն ժամանակէ աւելի իրար կ'ափեենք ու իրար կը բզկտենք բարոյապէս…*»:

Նման կարեւորագոյն մտորում է երիտասարդութիւնը՝ ազգին ֆիզիքական, մտային եւ հոգեկան վերանորոգման աղբիւրը: Թէքէեան հայ երիտասարդութիւնը փնտռեց հայ որբութեան մէջ: Որբեր, որոնց տեսեր էր Պոլսոյ, Յունաստանի թէ Սուրիոյ որբանոցները…: Այն ատեն «*դեռ պզտիկ փժգոյն մանուկներ էին …հաւատք ունէին իրենց ազգին վրայ, ինչպէս ազգն ալ կը հաւատար թէ անոնք իրեն համար պիտի մեծնան եւ իրենց սպանուած հայրերուն թողած բացերը պիտի գոցեն…: Սակայն, անոնք… ցրուէին պիտի …օտարութեան մէջ…հայութեան համար՝ կորսուելու մօտ զաւակներ[՝] …նորէն հայ պիտի չըլլային…*,- ու կը գայթակղի Թէքէեան,- *մարդ չի գիտեր խղճա՛յ թէ՞ հայհոյէ այն ազգին, որ իր զաւակները օտարին կը բաժնէ …անհոգ անտրտունջ. հարիւր-հազարներ գերեզման դնելէ վերջ…*»: Արդարեւ, օտարին նուիրուած այդ որբանոցայիններուն - ազգին համար կորուստին, մարդկային դրամագլուխին մսխումին իտես – Թէքէեանի կը մնար գուրգուրալ մնացորդաց, ոչ-որբացեալ հայ երիտասարդութեան:

Թէքէեան դէմ էր օտարատեացութեան, բայց չէր ուզեր նաեւ որ «եւրոպականանալով» հայութիւնը կորսնցնէ իր ինքնուրոյն ազգային դիմագիծը, դադրի սեփական մշակոյթ ստեղծելէ. «*Իր ազգային սեփական մշակոյթն է որ կ'ապրեցնէ ազգ մը եւ զայն արժանի կ'ընէ ապրելու… Աւելի լաւ է որ գերի ազգը չազատի, եւ աղքատ ու տգէտ մնայ միշտ, եթէ իր ազատութիւնը, հարստութիւնն ու գիտութիւնը պիտի չստեղծեն ինքնուրոյն մշակոյթ մը, ինքնուրոյն միտք, արուեստ ու գեղեցկութիւն, որո՛նք միայն արժէք մը պիտի տային իր գոյութեան՝ օտարներու աչքին ալ*»:

Խմբագրականներուն մէջ Թէքէեան-բանաստեղծը լաւագոյնս կը յայտնուի հայկական գերագոյն նիւթին՝ ազգին դիմաց…

Ան մերինն է…: Զայն կը սիրենք իր անցեալին համար, ուր կրած տառապանքներուն մեծութեանը հաւասար՝ հոգեկան մեծութիւն ցոյց տուած է. իր ներկային համար՝ որուն անհուն ցաւը նախնի դարերու մարտիրոսներուն

անհուն գեղեցկութիւնը կու տայ իրեն. իր ապագային համար՝ զոր կ'երեւակայենք իբրեւ կացինահար ծառի մը խեղճ մէկ ճիւղին կրկին արմատ նետելը, բողբոջիլն ու զօրանալը հինին քով՝ շարունակելու, չկորսուելու մեծնալու վսեմ ճիգով:... Զայն կը սիրենք ինչպէս որ է, իր առաւելութիւններուն հետ իր պակասութիւններն ալ ճանչնալով: Զայն կը սիրենք, որովհետեւ... անոր կապուած ենք մեր սրտին բոլոր նեարդերովը, մեր յիշատակներովն ու մեր մտերիմ սէրերովը... զայն կը սիրենք որովհետեւ կը ճանչնանք իր ծածուկ առաքինութիւնները եւ հաւատք ունինք թէ ան աւելի մեծ ու գեղեցիկ կրնայ ըլլալ քան ինչ որ է այսօր... ան միջոց կու տայ մեզի մեր մարդկային բարձրագոյն պարտականութիւնները կատարելու ամէնէն արդիւնաւոր կերպովը:

Թէքէեան կը ջատագովէ Եղեռնի հետեւանքով արտասահմանի մէջ ինքնըստինքեան ձեւաւորուած հայկական Սփիւռքին թրծում-կազմակերպումը, կը տեսաբանէ անոր տեսակն ու հակասութիւնները, բովանդակութեան յատկանիշերը, միտք կը հատցնէ անոր որակաւորում-տեւականացումին, ազգայնա-մարդկայնացումին, կը դեղագրէ արժէհամակարգը՝ սկզբունքայնութիւն, չափաւորականութիւն, բարոյական կորով, համարատուութիւն, համեստութիւն, ողջմտութիւն, **հակա** միջակութիւն-յաւակնոտութիւն-մեծամտութիւն-ամբարտաւանութիւն: Ան կը կարեւորէ նաեւ «*ինքիր վրայ վստահելու, ամէն բան նախատեսելու, ամէն բան մտածելու եւ անդադար գործելու*» էականութիւնը:

Իր ազգին հանդէպ ունեցած «*յամառ...անբուժելի միամտութեանը համար գրեթէ ամչցող... խորտակուած սրտով... բայց ո՛չ խաւարած մտքով, ո՛չ ալ սասանած հոգիով*» Թէքէեան դատաւորի մուրճը կը ձայնաւորէ «**ժողվտուելու, շտկուելու**» համար: Ան կը գծագրէ Սփիւռքը առաջնորդողներու կերպարը. «*Պառաւ կնկան գործ է... միմիայն լալ եւ ողբալ ճակատագրին հարուածներուն ներքեւ... ինքզինքին իշխել կրցող մարդն է միայն՝ որ կը խեղդէ սրտին կսկծանքը, որպէսզի խելքը ազատ գործէ... դարմանումի՛... ապագայի՛ համար...,*- ու կ'ակնկալէ որ,- *...հանրային գործերը վարուին ...նախատեսող, կազմակերպող, կառավարող, հրամայող ու պարտադրող ազգային իրական իշխանութեան մը ...[կողմէ, որ բաղկանայ] ամէնէն աւելի խելքի, կորովի ու բարոյականի տէր անձնաւորութիւններէ*»:

Թէքէեանի Սփիւռքին մէջ անտեղիտալի է Հայաստանը, որ կը ներկայանայ իբրեւ «հոգեկան եւ ֆիզիքական» բայց ոչ «իրաւական» հայրենիք: Խորհրդային Հայաստանը կը ներկայացնէր մասնիկ մը հայ ժողովուրդի պատմական հողերէն եւ զայն ունենալը աւելի լաւ էր քան երբեք չունենալը: Դիպուկ ու մեկին է ռազմավարական իր հաստատումը. «*Ապագայի բոլոր գեղեցիկ կարելիութիւններուն հիմն ու խարիսխը՝ ներկայ Հայաստանի գո-*

յութիւնն է: Իր ժողովուրդին հայրենասիրութիւնը եւ իր վարիչներուն խելացութիւնն է: Մեր՝ դուրսը մնացած հայերուս, սերտ փարումն է անոր»:

Թէքէեան հաւասարակշռութեան մարդն է. «*Ինչպէս անհատները, նոյնպէս ժողովուրդները կ'ապրին շնորհիւ իրենց ներքին հաւասարակշռութեան, որ կը հաստատուի իրենց լաւագոյնի ձգտումովն ու ատոր համար կատարած ճիգովը, ատոնց ճիշդ համեմատութեամբն ու մշտական վերանորոգութեամբը*»: Այս լայնախոհութեան ապացոյցն է իր յարգալից անդրադարձը Հնչակեան քսաններուն, Քեռիի նահատակութեան:

Ան նաեւ իրատեսն է. «*Գաղափարները... կ'արժեն ...նա՛խ իրենց գործադրելիութիւնովն ու յետոյ գործադրութեան մէջ տուած արդիւնքովը... հանրային գործի մէջ փափաքը եւ ջանքն իսկ չեն բաւեր... արդիւնք պէտք է*»*:* Այլ տեղ մը կը հաւաստէ. «*մեր ազգը սիրելու եւ անոր ծառայելու համար՝ պէտք չկայ որ զայն եղածէն աւելի մեծ, աւելի ուժով եւ աւելի փառաւոր ցուցնենք*»: Եւ աւելին՝ «*...իրաւունք չունինք... օտարներէն պահանջելու որ մեզ աւելի յարգեն քան ինչ որ կը յարգենք մենք զմեզ*»:

Թէքէեան ազգային-բարոյական արժէհամակարգ է. բացառի՛կ դպրո՛ց: Յստակ է իր աստիճանակարգը. ան ազգին եւ հաւաքականութեան հեղինակութիւնը ամէն բանէ բարձր դասելով՝ ազգային եւ կուսակցական հաստատութիւններուն պարտադրելու պէս կը մատուցէ ազգային օրակարգերը: Իր ոճը մի՛շտ լուրջ է՝ նիւթին դիմաց իր լրջագոյն յանձնառութեան զուգահեռ...:

***

Հայ մամուլին հետ Թէքէեանի սերտաճումը կը սկսի Պոլսոյ իր դպրոցական օրերէն: Ան կ'ունենայ նաեւ ազգային-կուսակցական եւ կրթական լայնածիր գործունէութիւն: 1908ին, օսմանեան սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, Պոլսոյ մէջ հիմնադիր-առաջնորդներէն է Հայ Սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցութեան, մինչեւ անոր համաձուլումը Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան՝ 1921ին, որուն ծիրին մէջ գործած է մինչեւ իր մահը, 4 Ապրիլ 1945:

*Արեւ*ի համահիմնադիր Թէքէեան[1], է նաեւ անոր առաջին խմբագիրը[2]: Այս հատորով կը հրատարակենք *Արեւ* թերթին մէջ լոյս տեսած Թէքէեանի աշխարհայեացքը, ազգային, կրօնական, քաղաքական, կուսակցական,

[1] Միքայէլ Կիւրճեանի, Լեւոն Մկրտիչեանի եւ Միհրան Տամատեանի կողքին:

[2] Համազգային յանձնառութիւններու, ճամփորդութիւններու, հիւանդութիւններու թէ այլ պատճառներով Թէքէեան երբեմն ստիպուած էր ձգել թերթի խմբագրութիւնը:

ընկերային, մարդկային թէ այլ ըմբռնումները, փիլիսոփայութիւնը արտացոլացնող **ստորագրեալ խմբագրականները**[3]:

Թէքէեան չհասցուց գրել այն բոլորը զոր կը փափաքէր կամ խոստացեր էր գրել...: Հատորէն դուրս կը մնան ՝ 1905ին Միքայէլ Կիւրճեանի հետ հիմնած *Շիրակ* ամսագիրին, Պոլսոյ *Հայրենիք*ին (1909-10), *Արեւելք*ին (1912), *Ժողովուրդի ձայն*ին (1921-22), Պէյրութի *Զարթօնք*ին եւ այլ թերթերու իր խմբագրականները, գրութիւնները:

Ներկայ ժողովածուն կազմեցինք *Արեւ*ի թուայնացուած հաւաքածոյէն: Անընթեռնելի բաժիններուն համար դիմեցինք Հայաստանի Ազգային Գրադարանի, Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Հին Ձեռագիրերու Ինստիտուտ-Մատենադարանի, Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի, Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան եւ Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան մատենադարաններու, ՀԲԸՄ Եգիպտոսի եւ Համազգայինի Մելանքթոն եւ Հայկ Արսլանեան Ճեմարանի գրադարաններու եւ մամուլի հաւաքածոներուն: Աշխատանքին մեծապէս օգտակար եղան Հայկ Աւագեան, Պերճ Թերզեան, Արամ Խաչատուրեան, դոկտ. Վաչէ Ղազարեան: Նիւթը շարեցին Արմինէ Գրիգորեան, Ռիթա-Մարիա Գազանճեան, Քրիստին Մարաշլեան: Բոլորին կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնը: Շնորհակալութիւն նաեւ Թէքէեան Մշակութային Միութեան Հիմանդիրներու Մարմինին ու Ամերիկայի եւ Քանատայի Կեդրոնական Վարչութեան որ հոգացին տպագրութեան ու գրաշարութեան ծախքերը:

Հաւանաբար, Թէքէեանի բերքառատ խմբագրական կենսագործունէութեան ամէնաբեղուն հատուածը այստեղ կը ներկայացուի: Ասոնք կարեւոր աղբիւր են սփիւռքահայ պատմութեան եւ կը նպաստեն ժամանակի քաղաքական միտքի եւ մշակոյթի լուսաբանման: Ասոնք հումք եւ առիթ կ'ընծայեն ընթերցողին դիտելու պոլսահայ-եգիպտահայ եւ մերօրեայ 'հայկական համապատկերը' եւ հետեւութիւններ գործադրելու:

Շահեկանօրէն առաւել ուսանելի պիտի ըլլար *Արեւ*ի եւ *Յուսաբեր*ի մէջ լոյս տեսած 1920-40ականներու խմբագրականներու վերլուծումը: Նման գիտական ուսումնասիրութիւն մը աւելի համապատկերային բնոյթով պիտի հրամցնէր ժամանակի հայկական տրամախօսութիւնը, մտադրոյթները, արժէհամակարգերուն չափորոշիչները: Ասոնք բաներ էին որոնք դրսեւորուեցան սփիւռքահայ որեւէ վայրէ եւ ժամանակէ աւելի ազատա-

[3] Նոյն թիւին մէջ երկու յօդուած ունենալու պարագային, Թէքէեան չէ ստորագրած խմբագրականին ներքեւ: 1915-30ականներու *Արեւ*ի մէջ հրատարակուած խմբագրականները կրած են անոր ամբողջական ստորագրութիւնը: 1940-45՝ Թէքէեան *Արեւ*ի մէջ ստորագրած է առաջնորդող յօդուածներ՝ «Վ.Թ.» ստորագրութեամբ: Չենք ընդգրկած 1935-40ի անստորագիր խմբագրականները:

կան եւ մտաւորական բարձրորակ միջավայրի մէջ, որ իր տեսակով ցարդ կը մնայ անգերազանցելի:

Այս ժողովածուն կու գայ քիչ մը աւելի ամբողջացնելու Թէքէեանի գրական ժառանգի գրքային յուշարձանախումբը՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, դոկտ. Վաչէ Ղազարեանի, դոկտ. Աւետիս Սանճեանի եւ զանոնք նախորդած երախտաշատ հրատարակուներուն շարքին: Այդուհանդերձ, Թէքէեանի հրապարագրական ցանքը կը մնայ թերի ժողվուած, իր հայապատումը թերի ըմբռոշխնուած, մանաւանդ ոչ-բանաստեղծական հունձքը՝ մեծապէս չօգտագործուած, ի վնաս հայ մտքի մշակման: Այս ժողովածուին հրատարակումը քայլ մը ըլլայ թող՝ Թէքէեանի ամբողջական բերքի հրապարակման եւ …մտաւոր օգտագործման:

Պետրոս Թորոսեան
Անդրանիկ Տագէսեան

ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Աշխարհի ամէնամեծ ազգերը իրարու դէմ ելած կը կռուին այսօր ամէնաբուռն սաստկութեամբ, եւ աշխարհ հեւասպառ կը հետեւի այս կռիւին, որուն արդիւնքը քաղաքակրթութեան քայլ մը առաջ կամ տասը քայլ ետ երթալը պիտի ըլլայ:

Ո՞րն է այս կռիւին խորունկ պատճառը, միւս ամէն պատճառներէն մեծ, անոնց ամէնուն ծնունդ տուող, ընդհանուր պատճառը:

Պարզապէս սա՛ թէ՝ կային մեծ ազգեր՝ Գերմանիա եւ Աւստրիա, որոնք կ'ուզէին իրենցմէ տկար եւ պզտիկ ազգերու վրայ իրենց տիրապետութիւնը տարածել, եւ կային ուրիշ մեծ ազգեր՝ որոնք չէին հանդուրժեր ատոր:

Ազգութեանց սկզբունքն է - ուրեմն - որ ժամանակի ընթացքին մեծցած եւ հասած զօրութեան պատկառելի աստիճանի մը, չէր կրնար անպատիժ բռնաբարուիլ, եւ այդ սկզբունքին ոտքի տակ առնուիլն է - ուրեմն - առաջին անգամ Աւստրիոյ կողմէ Սերպիոյ հանդէպ եւ երկրորդ անգամ Գերմանիոյ կողմէ հանդէպ Պելճիքայի, որ իրերու բնական շղթայաքակումով մը, մղեց Ռուսիան, Ֆրանսան եւ Անգլիան այդ արարքին դէմ ցցուելու, եւ առաջ բերաւ այս ահեղ համաբախումը:

Ասիկա չի նշանակեր հարկաւ թէ սոսկ սկզբունք մը իբրեւ սկզբունք պաշտպանելու համար, կամ միմիայն այլասիրական նկատումներով բացուեցաւ այս մեծ պատերազմը, այլ կը նշանակէ ուրիշ աւելի կարեւոր, գերազանց բան մը, այն թէ՝ հզօրագոյն ազգեր իրենց քաղաքականութեան անբաժան մաս դարձուցած են փոքր ազգերու անջատ ու ազատ գոյութեան սկզբունքը, թէ **իրենց իսկ շահուն համար** անհրաժեշտ կը գտնեն անոր պաշտպանութիւնը:

Մեր նիւթէն դուրս է այստեղ պարզել թէ ինչու՞ իրենց համար շահաւոր կը գտնեն զայն: Կը բաւականանանք հաստատելով իրողութիւնը՝ որ գերազանցապէս մխիթարական՝ բոլոր փոքր ազգութիւններուն համար, ի թիւս որոնց հայ ազգութիւնը:

*

Պ.Ս. Սապահ Գիւլեան, իր վերջերս հրատարակած *Ինքնավար Հայաստան* գրքոյկին մէջ, կը փաստէ բոլոր այն իրաւունքները զոր ունի հայը փոքր ազգութեանց կարգին իր տեղը բռնելու եւ ակնկալելու համար որ այդ սկզբունքին համաձայն վերաբերուին մեծերը իրեն հանդէպ:

Փոքր բայց մշակութային - *կուլտուրական* - ազգ մը ըլլալու պայմա՞նը.- հայը լիովին կը լրացնէ զայն:

Պատմական իրաւունքնե՞ր.- գրուած ու անգիր՝ հայը դէզերով ունի անոնցմէ, սկսեալ իր սեփական պատմութեան դրուագներէն մինչեւ եւրոպական պետութեանց իրարու մէջ կնքած դաշնագիրերով իրեն ճանչցուած իրաւունքները՝ որոնք միշտ գործադրելի են եւ ուրիշ որեւէ ժամանակէ աւելի գործադրելի պիտի ըլլան վաղը՝ երբ փոքր ազգութեանց գոյութեան սկզբունքին բռնաբարիչները՝ Գերմանիան եւ Աւստրիան, այլեւս իվիճակի պիտի չըլլան իրենց խօսքը կշռող հանդիսացնելու, եւ ընդհակառակն՝ մինչեւ հիմա աշխարհի մէջ այդ սկզբունքը պաշտպանած պետութիւնները՝ Անգլիան, Ֆրանսան եւ Ռուսիան՝ տիրապետող ձայն պիտի ունենան բոլոր նոր կամ հին խնդիրներու, մասնաւորապէս վաղուց առկախ մնացած բայց այլեւս անպատճառ իր լուծումը պահանջող Արեւելեան Խնդրին լուծմանը մէջ:

Մենք այդ բոլոր իրաւունքները, եւ աւելին ալ ունինք, բայց - ինչպէս կը ցուցնէ *Ինքնավար Հայաստան*ի հեղինակը իր համառօտ բայց հիւթեղ գործին մէջ - չի բաւեր միայն ունենալ իրաւունքներ, պէտք է նաեւ պատեհ ժամանակին, պատեհ միջոցներով արժեցնել զանոնք:

Այդ պատեհ ժամանակն է այսօր: Գալով պատեհ միջոցներուն, ի՛նչ որ ալ ըլլան եւ որքա՛ն ալ կանխատեսուած եւ անոնց գործադրութեանը ձեռնարկուած ըլլայ այսօր, հայ ազգը ինքն է որ զանոնք պիտի գործադրէ, ամէն բանէ առաջ իր միաբան, միաձոյլ, ամուր հաւատքովը՝ թէ արդարեւ ժամանակը հասած է իր դատին լուծման եւ թէ ինք պարտական է այդ լուծումին տանող ու իրմէ սպասուած, իրեն թելադրուած բոլոր միջոցները գործադրելու:

ԿՈՎԿԱՍԱՀԱՅ ԿԱՄԱԽՈՐՆԵՐՈՒՆ ՀԱՆԴԷՊ

Հանդարտ բայց անվերապահ կերպով, կ'ուզենք երկու բառ ըսել «Կովկասահայ կամաւորներու եգիպտահայ խնդրոյն» վրայ.., քանի որ այդ տեսակ խնդիր մը կ'ուզուի որ գոյութիւն ունենայ անպատճառ: Ասոր համար պէտք չունինք մարդու հետ կռուի բռնուելու: Թէպէտ գիտցողները գիտեն թէ կռիւէ փախչող չենք, բայց մենք մեր ազատ կամքովն ու խիղճովը մեզի համար հոս ուղղութիւն մը գծեցինք, որմէ շեղելու միտք չունինք երբեք. ուղղութի՛ւն որ այս միջոցիս իրենց ճակատագրին հետ խաղացող բոլոր մեծ ու փոքր ազգերուն ուղղութիւնն է, ազգային համերաշխութեան, համագործակցութեան - ա՛հ պիտի չկրնա՞յ մեզի համար ըսուիլ՝ **ազգային միութեան** - ուղղութիւնը:

Երեք շաբաթէ իվեր յորմէյետէ այս թերթը կը հրատարակենք, մեր ընթերցողները տեսան Կովկասահայ կամաւոր գունդերուն հանդէպ մեր վերաբերումը որ տարբեր է - առանց բացառութեան - ամբողջ ազգին վերաբերումէն՝ զմայլանքի, սփոփանքի եւ երախտագիտութեան վերաբերում մը: Եթէ ոմանք գաղջ կը գտնեն զայն, մենք կը կարծենք թէ բաներ կան, զգացումնե՛ր զորս պէտք չկայ որ մարդ շեշտէ եւ պոռայ շարունակ՝ որովհետեւ անոնք ամէնքէն բաժնուած, ամէնքին հասարակաց են, ու կա՛ն մանաւանդ զգացումներ որոնց արտայայտութեան մէջ ըստ մեզ քիչ մը ամչկոտ խորհրդապահութիւն գէշ չ'երթար - ինչպէս, օրինակ, երբ անդին քու եղբայրներդ իրենց կեանքը կու տան հայրենիքին համար եւ դուն, ասդին, անոնցմէ հեռու, շատ հեռու մնացած ես մանաւանդ զոհողութեան տեսակէտէն..: Այդ պարագային՝ մեզի կը թուի թէ բաւական անճաշակութիւն է ձայնդ բարձրացնելով հասկցնելու ելլել - որի՞՝ քու միւս եղբայրներուդ, անոնց որ ճիշտ քու վիճակիդ մէջ կը գտնուին այստեղ, կամ դուն անոնց վիճակին մէջ - թէ աւելի դուն կը յարգես, աւելի դու՛ն կը սիրես քու կռուող ու մեռնող եղբայրներդ, կարծես ըսել ուզելով այսպէս թէ դու՛ն միայն հարազատ եղբայրն ես անոնց եւ դու՛ն անոնց միակ ժառանգորդը՝ թերեւս..

- Բայց դուն ինէ աւելի ի՞նչ ըրած ունիս՝ աւելի խօսելէ զատ.. արդեօք ինծի հետ կռուիլ փորձելով՝ կը կարծես թէ դու՞ն ալ հայրենիքդ կ'ազատես՝ պիտի հարցնէին միւսները..

Մենք սա է ահա՛ զոր ըսել տալ չենք ուզեր մեզի, բայց ըսելու պատճառ տուողներուն ալ՝ չենք ուզեր խօսիլ, որովհետեւ «ես շատ կը սիրեմ, դուն պակաս

կը սիրես»ի պայքար մը՝ որ մեծ մասամբ ֆոնը պիտի կազմէր այս ամբողջ խնդրին՝ է՛ն ծիծաղելի եւ է՛ն զզուելի բանը պիտի ըլլար այս միջոցիս:

*

- Մենք ուրիշ բան ալ ըրինք եւ կ'ընենք. մենք կամաւորներուն զինուորական նպաստ կը հաւաքենք եւ կը ղրկենք, ու դուք չօգնելէ զատ կը հակառակի՛ք մեր այդ ձեռնարկին..:

Այսպէս պիտի պատասխանեն, շատ պատրաստակամօրէն, մեր Կովկասի եղբայրներուն Եգիպտոսի միակ հարազատ եղբայրները:

Եւ հոս - յաղթական - կը բարձրացնեն անոնք ճակատնին, օգտուելով այն շփոթութենէն, որ այսպէս թէ այնպէս, ստեղծուեցաւ ասկէ մէկքանի ամիս առաջ, երբ գրեթէ միաժամանակ Եգիպտոսի մէջ սկսան երկու մեծ հանգանակութիւններ կատարուիլ, մին «Կամաւորներու Զինուորական Նպաստ» եւ միւսը՝ «Ազգային Շահերու Պաշտպանութեան Հիմնադրամ» անունով: Այդ շփոթութեան մասին է ահա՛ որ կ'ուզենք այստեղ մեր խօսքը ըսել անվերապահօրէն, առաջին բառէն իսկ մեր ցաւը յայտնելով անոր ստեղծուած ըլլալուն համար եւ աւելցնելով որ կրնար չստեղծուիլ ան:

Նախ՝ վերյիշենք իրողութիւնները իրենց կարգով:

Թուրքիոյ կողմէն պատերազմի բացումը տեղի ունեցաւ Նոյեմբերի սկիզբը. Կովկասի հայ կամաւորական գունդերուն կազմութիւնը իսկոյն հետեւեցաւ այդ դէպքին, եւ առնուազն երեք ամիսէ իվեր Եգիպտոսի մէջ ամէն հայու ծանօթ էր ատիկա՝ երբ ՀՅ Դաշնակցութեան Եգիպտոսի կոմիտէն Փետրուարի մէջ թռուցիկ մը հրատարակելով կոչ ըրաւ հասարակութեան նպաստել կովկասահայ կամաւորական գործին, յայտնելով թէ այդ նպատակաւ Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ մէջ յանձնախումբեր կազմուած են եւ տալով անոնց անդամներուն անունները, ամէնքն ալ գործօն կամ թունդ «համակիր» դաշնակցականներ:

Պէտք է խոստովանինք որ այս ձեռնարկը մեր մէջէն շատերը խրտչեցուց: Յանձնախումբի անդամներուն վստահելիութեան մասին ո՛չ ոք ըսելիք ունէր. խնդիրը ա՛յն էր որ համազգային գործ մը, որպիսին էր Հայաստանի համար Կովկասի մէջ կազմուած կամաւորներու գործը, Եգիպտոսի հայութեան կը ներկայացուէր կուսակցակա՛ն միջոցով: Խնդիրը ա՛յն էր նաեւ, որ մինչ Գահիրէի մէջ ատկէ երեք շաբաթ առաջ միջկուսակցական ժողով մը գումարուած եւ հոն ամէնուն կողմէ սկզբունքով որոշուած էր այդ ձեռնարկը կատարել բոլոր կուսակցութիւններուն մասնակցութեամբ՝ ահա՛ վերջին պահուն ուրիշ գոյն մը կը տրուէր գործին:

Բայց խնդիրը ուրի՛շ տեղ էր մանաւանդ:

Նոյեմբերէն սկսեալ - արդէն - խումբ մը անձեր - կուսակցական եւ ոչ-կուսակցական - խորհրդակցութիւններ ըրած, աշխատութիւններ տուած եւ դիմումներ կատարած էին ուրիշ աւելի մօտաւոր եւ նոյնքան հայկական երկիր մը իրենց աչքին առջեւ ունենալով, համոզուա՛ծ թէ ինչ որ եգիպտահայութիւնը պիտի ընէր այդտեղ՝ ինք միայն կրնար ընել, եւ թէ՝ այդ մասին իր անշարժ մնալը - այնպիսի ժամանակ մը մանաւանդ ուր Թուրքիոյ սահմաններուն մէջ հայ ժողովուրդը կաշկանդուած, Կովկասը համագրաւուած, Ամերիկան շատ հեռու եւ միւս գաղութները շատ անզօր էին բան մը ընելու - կը նշանակէր դաւաճանել թէ՛ ընդհանրապէս ամբողջ ազգային դատին եւ թէ՛ մասնաւորապէս երկրին այն մասին, որ - չես գի-

տեր ինչու՛ - քիչ մը խորթ զաւկի պէս կը դիտուէր ոմանց կողմէն, հակառակ հայութեան փառքին ամէնէն վերջին ու միշտ վերանորոգուած փայլուն հետքերն իր վրայ կրելուն: Արդ, այս գործն ալ պէտք ունէր Եգիպտոսի եւ արտասահմանի հայոց օժանդակութեան, եւ այնչա՛փ աւելի մեծ չափով՝ որչափ գործը մեծ էր եւ որչափ իրենցմէ միայն կը սպասուէր օժանդակութիւնը: Այդ գործին գլուխ կանգնող հեղինակաւոր ու ազգասէր անձնաւորութիւնը, Պօղոս փաշա Նուպար, վերջապէս հասած համարեր էր զայն իր պատշաճ նկատած ձեւովն հանրութեան ներկայացնելու ժամանակը: Եւ ահա՛ նոյն ատեն էր որ երեւան կ'ելլէր միւս գործը՝ Կովկասի կամաւորին զինուորական նպաստի գործը: Պօղոս փաշա Նուպար հաշուեր էր թէ արտասահմանի հայութիւնը չէր կրնար կովկասահայ ձեռնարկին մէջ անմասն մնալ եւ իր բացած հանգանակութեան հիմնադրամէն՝ ծրագրեր էր նաեւ բաժին հանել Կովկասին, բաժի՛ն որ - ինչ ալ ըլլար սակայն - նոյնիսկ տասնեա՛կ մը հազար ոսկի, այնտեղի պէտքին հանդէպ բարոյական իմաստ մը ունէր աւելի քան թէ նիւթական, որովհետեւ չէ՞ որ օրական 6000 ոսկի ծախք մը ունէին կամաւորները՝ այն ատենէն իսկ:

Մինչդեռ ասդին՝ 20-30,000 ոսկին մեծ դեր կրնար խաղալ, եւ ասդին չկար դժբախտաբար ռուսահայութիւնն իր 2 միլիոն ժողովուրդով եւ իր խոշոր հարուստներով, որոնք ռուս կառավարութեան հետ միասին՝ կը հոգային կամաւորները: Ասդին՝ իր բախտին ձգուած Կիլիկիան էր, որուն վրայ մտածելն անգամ կարծես թէ մեզի շատ կը տեսնէին ոմանք, եւ կը համարէին - իսկոյն - որ անոր համար աշխատիլը թշնամանալ էր իրենց, թշնամանալ էր Կովկասին, Հայաստանին:

Խնդրոյն ամբողջ ցաւալի կողմը այս է ահաւասիկ: Մնացեալը երկրորդական կարեւորութիւն մը ունի միայն: Թէ ինչպէ՞ս կարելի չեղաւ վերջէն միացնել երկու հանգանակութիւնները, ո՞ր կողմն աւելի վիրաւորական գտնուեցաւ միւս կողմին հանդէպ, ո՞վ պէտք էր տեղի տար, ո՞ր անպատասխանատու անհատներն էին որ չափազանց եռանդ դրին գործին մէջ եւ բոլորովին թունաւորեցին մթնոլորտը՝ մանրամասնութիւններ են որոնց քննութեան արդիւնքը ոչինչ չի փոխեր սա՛ իրականութենէն՝ թէ ազգային խոշոր գործի մը ամբողջութիւնը անտեսուեցաւ - չըսելու համար արհամարհուեցաւ ու հալածուեցաւ - ուրիշ խոշոր ազգային գործի մը միայն մէկ պզտիկ մասին համար:

*

Մեր ըսելիքը ըսինք գրեթէ, գոնէ այն սահմանին մէջ զոր կը ներէր լրագրական յօդուած մը: Քոնսթանցայի հայ գաղութին կողմէ քուէարկուած բանաձեւին յետգրութիւնը մեզ ստիպեց ասոր, թէպէտ աւելի կանուխ ալ կ'ուզէինք այս լուսաբանութիւնը տալ՝ անոնց համար մանաւանդ, որոնք իրողութեանց անտեղեակ՝ վարանած կը մնային կովկասահայ կամաւորներու անձնուիրութեան հանդէպ իրենց անդիմադրելի համակրութեան եւ Ազգային Շահերու Պաշտպանութեան Յանձնախումբի նախագահին մտքին ու ազգասիրութեան վրայ իրենց մեծ վստահութեան միջեւ:

Բայց այս լուսաբանութիւնը այս միջոցին, պիտի չարժէր տալ սոսկ անձնական կամ խմբական գոհացումի մը համար: Ի՞նչ կ'արժեն անձերն ու խումբերը՝ երբ խնդրոյն առարկան ամբողջ ազգն է: Մենք կարծեցինք սակայն՝ որ լաւագոյն էր,

փոխանակ գոց պահելու՝ բանալ վէրքը: Այդպէ՛ս աւելի յոյս կրնայինք ունենալ անոր մաքրուելուն: Կը կրկնենք թէ այստեղ մենք կռիւ մղել, կամ մղել ուզուած կռիւի մը պատասխանել չենք փափաքիր: Եթէ տեղ-տեղ ձայներնիս քիչ մը սուր ելաւ, պատճառը այն է որ վէրքին ցաւը կը զգանք, եւ պէտք եղաւ որ այսօր քիչ մը փորենք զայն..:

ՄԵՐ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Մենք անոնցմէ չենք որ կ'ուզեն երիտասարդութիւնը չափի եւ օրէնքի ենթակայ, կարգ-կանոնի հպատակ, խոհեմ, խելօք եւ շրջահայեաց տեսնել: Ո՛չ միայն բնական չէ ասիկա, այլեւ փափաքելի ալ չէ: Կեանքը իր այլազանութենէն ու ոգեւորութենէն շատ բան պիտի կորսնցնէր եւ մարդկային յառաջդիմութիւնը պիտի դանդաղէր ու գուցէ պիտի կասէր ալ՝ եթէ երիտասարդութիւնը չգար - սերունդէ սերունդ - իր անզուսպ եռանդով եւ անհաշիւ խոյանքով, դժուարահաճ, ինքնահաւան ու ամեհի, քանդելու կամ քանդել ուզելու ինչ որ շինուած է իրմէ առաջ եւ անոր տեղ նորը, միշտ աւելի նորը կանգնել կառուցանել փորձելու: Ասիկա երիտասարդութեան հմայքն ու օգտակարութիւնն է անպայման, եթէ իսկ իր վնասն ունենայ:

Բայց իր վնասը, բաղդատմամբ իր օգուտին, աննշան կամ մինչեւ իսկ անգոյ է:

Իր օգու՞տը: - Ճիշտ այն պատճառաւ որ երիտասարդութիւնը մարդկութեան յաւիտենապէս դժգոհ, նորասէր ու բացարձակապաշտ տարրը կը ներկայացնէ, ան կ'արգիլէ որ մարդկութիւնը իր հանգիստին ու գոհունակութեան մէջ լճանայ, թոյլ չի տար որ չափահասներուն սովորամոլ միտքն ու հոգին միահեծան իշխեն աշխարհի վրայ, եւ մանաւանդ իր խանդավառ, վեհանձն ու անձնազոհ ոգիովը, ըլլա՛յ իսկ ծայրայեղ, չի՛ ներեր որ պզտիկներն ու տկարները անիրաւուին որովհետեւ այդ կը պահանջէ միւսներուն շահը. ճշմարտութիւնը ծածկուած մնայ որովհետեւ այդ պահուն այդպէս օգտակար կը տեսնեն մեծերը, եւ ազատութիւնը - խորհելու, խօսելու, փնտռելու ու գտնելու ազատութի՛նը - սանձահարուի ու կապտուի անո՛ր համար որ ան այլեւս գործին չի գար ոմանց: Եթէ - ինչպէս կան ըսողներ - յառաջդիմութիւնը բառ մըն է որ շատ քիչ իրականութիւն կը պարունակէ իր մէջ, Վերանորոգումը սակայն իրողութիւն մըն է, ստոյգ եւ բացարձակ իրողութիւն մը. վերանորոգու՛մ ինչպէս մարդկութեան ֆիզիքական նոյնպէս մտաւորական եւ հոգեկան ուժերուն, եւ այս վերանորոգումը երիտասարդութիւնն է միայն որ կը կատարէ յաւերժաբար, սերունդէ սերունդ, դարէ դար:

Իսկ երիտասարդութեան վնասը աննշան եւ անգոյ է, ա՛յն պատճառաւ՝ որ անիկա փափաք եւ եռանդ շատ ունի բայց քիչ առիթ ու միջոց, իր միջավայրին կամ ազգին գործերուն մէջ ազդեցիկ, վճռական դեր կատարելու: Մարդկութիւնը սորված է բնութենէն - որուն զաւակն է - ինքզինք պաշտպանել չափազանց նորութեան եւ չափազանց եռանդի դէմ՝ որ գահավիժում պիտի նշանակէր, որ լաւագոյնին տենչով յաճախ պիտի վտանգէր կորսնցնէր լաւը, պիտի կործանէր փճացնէր ինչ որ դարերու ընթացքին քիչառքիչ, երկար ու համբերատար աշխատանքով միայն շահուած ու կազմուած է: Ասոր համար ահա՛ ընկերութիւնը, որ երիտասարդներէ աւելի չափահասներէ կը բաղկանայ, կարգ մը սեղմումներ դրած է հանրային գործերու մէջ երիտասարդութեան լայն միջամտութեան ու մասնակցութեանը դէմ, ինչպէս - օրինակ - հաստատելով տարիքի պայմանը իր ամէնէն կարեւոր մար-

միններուն - օրէնսդրական, վարչական եւ դատական - անդամներուն համար, թոյլ չտալով որ մարդիկ որոշ տարիքէ մը առաջ այնտեղ գան բազմին եւ վճիռներ տան, վճիռնե՛ր որոնց հետեւանքները ամբողջ ընկերութեան եւ երկրին ճակատագրին վրայ պիտի ազդէին եւ այդ ճակատագիրը պիտի վտանգէին գուցէ:

Ու երիտասարդութիւնը միշտ դժգոհ պիտի ըլլայ, իր գտած վիճակին եւ չափահասներու կատարած գործին դէմ սովորական դժգոհութենէն զատ՝ նաեւ իր գործելու փափաքին դէմ դրուած այս արգելքին համար, որ քիչ մը աւելի պիտի սաստկացնէ զայրացնէ իր քննադատելու, պոռալ-կանչելու, քանդել-կործանելու պէտքը.. մինչ, կը կրկնենք, հաւաքականութիւնը պիտի օգտուի յաւէտ ընդդիմադիր այս տարրէն, որովհետեւ չափահասներուն մէջ ալ բարեբախտաբար միշտ կան ու կը մնան այնպիսիներ որ շուտով չեն մոռնար իրենց երիտասարդութիւնը, ականջ կու տան այդ խժալուր աղմուկին եւ կը ջանան որոշել ու ընդունիլ անոր մէջէն ինչ որ ճիշտ ու իրականանալի է, միշտ բաց կը պահեն իրենց միտքն ու հոգին նորութեան առջեւ, եւ այսպէս կամաց-կամաց թոյլ կու տան որ երիտասարդ ոգին թափանցէ, յուզէ ու շարժէ մարդկութիւնը եւ զայն արգիլէ լճացումէ ու նեխումէ:

Երիտասարդութեան կոչումն ու դերը եւ երկրի մը հաւաքականութեան ու երիտասարդութեան փոխադարձ յարաբերութիւնները այսպէս ընդհանուր ու տեսական կերպով մը հոս պարզելէ ետք, մենք հետզհետէ ցոյց պիտի տանք արեւմուտքի մեծ ազգերուն մէջ երիտասարդութեան այժմու ոգին, եւ ամէնէն վերջը՝ հայ երիտասարդութիւնը ներկայիս մէջ:

Բ.

Արեւմուտքի մեծ ազգերէն Ֆրանսան է մտքով ամէնէն մօտիկը մեզի, գոնէ անցեալ դարուն կէսէն իվեր: Անոր լեզուն կը խօսինք, անոր օրաթերթերը, հանդէսներն ու գիրքերը կը կարդանք, անոր գրական ու գեղարուեստական շարժումին, անոր ընկերային ու քաղաքական խնդիրներուն կը հետեւինք առաւելապէս, թէպէտ յաճախ թերի ու սխալ կերպով: Ի մասնաւորի մենք, թրքահայերս, եթէ ընդհատաբար փորձած ենք նաեւ անգլիական մտքին մօտենալու, Ֆրանսան է սակայն որ մեզ հրապուրած է ու կը շարունակէ հրապուրել, եւ ասիկա բազմադիմի պատճառներով՝ որոնց վրայ հարկ չկայ հոս ծանրանալու:

Իրաւ է թէ միշտ եղած են մեր մէջ գրողներ, գլխաւորաբար անո՛նք որ միսիոնարական ազդեցութեամբ կազմուած են, փափաք յայտնող որ անկլօ-սաքսոն ոգիին ու մեթոտին նախապատուութիւն տրուի մեր դպրոցներէն սկսեալ հանրային գործունէութեան մեր բոլոր մարզերուն մէջ, բայց այս փափաքը արձագանգ գտած չէ լայն սահմանի մէջ, անշուշտ անո՛ր համար որ ազգերն ալ իրարու հանդէպ իրենց համակրութիւններուն մէջ կը վարուին տեսակ մը ընտրողական ցանկութիւններով (affinités électives), ու մենք - այդպէս - Ֆրանսայէն քաշուած գրաւուած ենք: Այս չի՛ նշանակեր հարկաւ որ պէտք չէ հետեւինք նաեւ անգլիական մշակոյթին եւ փորձենք անկէ առնելու ինչ որ կը յարմարի մեզի, այլ կը նշանակէ միայն - ինչպէս մեր համոզումն է- որ սխալ մը ըրած չենք ֆրանսական մշակոյթին հետեւելով, սխալ ըրած ենք միայն լա՛ւ չհետեւելով անոր. ըսել կ'ուզենք՝ զայն մօտէն դիտել քննելու տեղ գոհացած ենք յաճախ անոր կողմնակի եւ մակերեսային երեւոյթներովը՝ որոնք այստեղ աւելի ցայտուն ու փայլուն ուրիշ որեւէ տեղէ աւելի:

Մեր ուսանողները որոնք մասնագիտութիւն մը սորվելու համար քանի մը տարի անցուցած են Ֆրանսա, մեծ մասամբ վկայական մը միայն կը շահին հոնկէ, եւ կը վերադառնան Ֆրանսայի բուն հոգիին մասին աւելի անտեղեակ քան Թուրքիոյ յետին մէկ գիւղէն երբեք դուրս չելած բայց ֆրանսական թերթերու ու գիրքերու միջոցաւ այդ ազգին կեանքին հետեւող արթնամիտ հայը:

Մեր խօսքը մասնաւորելով ֆրանսացի երիտասարդութեան վրայ, մենք կը համարձակինք ըսել թէ մենէ շատերուն, նոյնիսկ մեր մտաւորականներուն մեծամասնութեան համար՝ գոց աշխարհ մըն է ան: Անոր խանդավառ, դիւրայոյզ ու ծաղրող նկարագիրը կը ճանչնանք շատ-շատ եւ չենք գիտեր թէ ան ի՞նչ հիմնական յատկութիւններ ունի յամառ աշխատողի եւ պրպտողի, ի՞նչ խղճմտութիւն, խորունկ պարկեշտութիւն մտքի՝ որ ընդունուած արժէքները միշտ անձնական քննութեան մը բովէն կ'անցընէ եւ կ'ընդունի կամ կը մերժէ զանոնք՝ համաձայն իր տեսութիւններուն, որ իրեն պզտիկութիւն ու ամօթ կը համարի հինը կրկնել աւելի կամ նուազ զարդարելով զայն միայն, որ միշտ կ'աշխատի բա՛ն մը աւելցնել իր նախորդներուն իրեն թողած մտաւորական ժառանգութեանը վրայ եւ իր այս ջանքին մէջ ալ կը դնէ անսահման խղճմտութիւն, ոգեւորութիւն եւ **հայրենասիրութիւն**:

Հայրենասիրութիւն բառը - դիտած էք հարկաւ - ֆրանսերէնի մէջ է՛ն քիչ գործածուող բառերէն է. մարդիկ տեսակ մը ամօթխածութիւն ունին հոն՝ իրենց ամէնէն խորունկ ու բնական զգացումին վրայ խօսելու. պէտք կա՞յ որ աշխարհի առջեւ կամ նոյնիսկ իրարու ըսենք թէ կը սիրենք մեր մայրը. այդպէս է նաեւ հայրենիքին համար. ֆրանսացին, նոյնիսկ ծայրայեղ-արմատականն ու միջազգայնական-ընկերվարականը, կը զգայ զայն բայց չի խօսիր, երբեմն կը ծաղրէ ալ զանոնք որ անճաշակութիւնը կը գործեն քիչ մը շատ յիշեցնելու իրենց հայրենասիրութիւնը. բայց իր ամէն մէկ արարքին պահուն կը յիշէ թէ ինք ֆրանսացի է եւ իբրեւ ֆրանսացի՝ կ'ուզէ որ իր երկրէն մե՛կնած ըլլայ ամէնէն ծայրայեղօրէն միջազգայնական կամ հակազգայնական վարդապետութիւնն անգամ..: Տարօրինա՜կ - ժողովուրդը - արդարեւ:

Բայց մեր խօսքը երիտասարդութեան մասին է միշտ: Մեր մէջէն շատեր անշուշտ կը կարծեն թէ Ֆրանսայի մէջ երիտասարդութիւնը մեծ մասամբ ընկերվարական-յեղափոխական գաղափարներով տոգորուած է ու ճիշտ վերը յիշուածին պէս՝ միջազգայնական կուսակցութեան շարքերը կը լեցնէ: Գործաւորներու մասին՝ բոլորովին սխալ չէ այս, թէպէտ անոնց մէջ ալ աւելի շատ չափահասներէ քան թէ երիտասարդներէ կը բաղկանան ընկերվարական կազմակերպութիւնները, իսկ անկէ վեր - մտաւորականներու շրջանակին մէջ - կարելի է վստահաբար ըսել թէ երիտասարդութիւնը վաղուց դադրած է արդէն այդ տեսութիւններով ու սկզբունքներով հրապուրուելէ, զորս ո՛չ նոր կը գտնէ բաւական, ո՛չ ալ բաւական խիզախ՝ իր երիտասարդի նորասէր, յուզուող ու յուզող մտքին եւ հոգւոյն համար:

Տասը տարի մը կայ որ գծուած էր ու հետզհետէ կը շեշտուէր այս շարժումը: Վերջին տարիներուն՝ մէկէ աւելի ընդարձակ հարցազննութիւններ (enquête) վճռապէս հաստատեցին շարժումին նկարագիրը՝ զոր կարճատես հրապարակագիրներ միայն որակեցին «յետադիմական» մակդիրով, երբ ան իրօք վերադարձ մըն էր ցեղին հոգւոյն ու աւանդութեանց ամէնամաքուր աղբիւրին, բայց վերա-

դարձ մը ամէնալուսաւոր գիտակցութեամբ, ամէնահաստատ հաւատքով կատարուած, եւ ամէնէն անձնական ու ինքնակամ խորհուրդէն թելադրուած:

Խնդիրը, այստեղ, այդ շարժումին էութեանը վրայ չէ: Մենք պէտք ալ չենք զգար զայն աւելի մանրամասն բացատրելու, որովհետեւ միտք չունինք զայն ջատագովելու: Անձնապէս կրնանք ամէն կէտի վրայ համամիտ չըլլալ նաեւ անոր մասին, եւ կ'ընդունինք մանաւանդ որ Ֆրանսայի յատուկ պայմաններէն ծնունդ առած ու մեծցած ըլլալով՝ չի կրնար անպատճառ իբրեւ օրինակ ծառայել ուրիշ ազգերու, որքան ալ անուրանալի ըլլայ միւս կողմէ՝ թէ ներկայիս իր մղած մահու եւ կենաց պայքարին մէջ Ֆրանսան իր զմայլելի կեցուածքը մեծ չափով մըն ալ կը պարտի իր մտաւորական երիտասարդութեան, անոր վերջին տարիներս արթնցուցած ոգիին՝ աւանդապաշտ ու նոյն ատեն կորովալի, այնքա՛ն քաջ որքան պարկեշտ, մանաւանդ պարկե՛շտ ոգիին՝ որ կը կայանայ իր ամբողջ կարողութիւնը ու ճիգը տալու, որոնելու եւ գիտնալու մէջ, եւ այնչափ չի՛ հետաքրքրուիր բանի մը արդիւնքով - այսինքն յաջողութեամբ - որքան ինքը իր էութեան մէջ գտած միջոցներուն լիութեամբն ու կատարելագործութեամբը: Եւ մենք կ'ուզէինք ա՛յդ կէտը շեշտել մասնաւորապէս, ինչպէս եւ ցուցնել թէ ազնուական ու միշտ յեղափոխական Ֆրանսային մէջ երիտասարդութիւնը բառերով չէ որ կը վարուի, թէ ան բնա՛ւ չի վարուիր, եւ թէ իրեն համար արժանապատուութեան խնդիր է որ ի՛նք փնտռէ ու կազմէ իր սեփական համոզումները՝ փոխանակ ուրիշներէն զանոնք պատրաստ ընդունելու:

Եւ ասիկա երիտասարդութեան ամէնէն ազնիւ ու ճիշտ իմաստին համաձայն է, ասիկա խիզախ, ինքնիշխան եւ ինքնաբաւ երիտասարդութեան լաւագոյն յատկանիշերէն է. ասիկա երիտասարդ-յեղափոխականութիւնն է գործքով՝ թէ իսկ պահպանողական ըլլայ գաղափարով ու ձգտումով:

Գ.

Դժբախտաբար կարելիութիւն չունինք հոս - այս շարքը ամբողջացնելու համար - Արեւմուտքի միւս մեծ ազգերուն մէջ երիտասարդութեան արդի ձգտումները մանրամասն պատկերացնելու: Պէտք պիտի ըլլար ամէն մէկուն գէթ մէյմէկ յօդուած յատկացնել, բա՛ն մը որուն համար անհրաժեշտ տարրերն ամբողջովին կը պակսին հիմա մեզի: Թո՛ղ բաւէ միայն ըսել թէ մենք գրեթէ քսան տարիէ իվեր անընդհատ ու ամէնամեծ շահագրգռութեամբ ֆրանսական հանդէսներու մէջէն կը հետեւինք մեծ ու փոքր գրեթէ բոլոր արեւմտեան քաղաքակիրթ ազգերու մտաւորական շարժումին: Ա՛յն ընդհանուր նկարագիրը զոր երիտասարդութեան մասին գծեցինք սկիզբը այս յօդուածներուն, տեսակ մը համադրոյթն է ամէն տեղի մտաւորական երիտասարդութեան վրայ մեր կազմած ծանօթութիւններուն: Տեղէ տեղ եւ ժամանակէ ժամանակ, կը փոխուին անշուշտ ձեւերը, բայց միշտ նոյն կը մնայ ոգին, որ միշտ հինը քանդելու եւ նորը, լաւագոյնը շինելու ոգին է:

Ֆրանսականէն ետք կամ անոր չափ, իտալացի երիտասարդութիւնն է, որ իբրեւ զաւակը միեւնոյն լատին ցեղին, ամէնէն աւելի որոշ կերպով իր վրայ կը մարմնացնէ բոլոր յատկանիշերը նորասէր, դժգոհ եւ խիզախ երիտասարդութեան: Գեղարուեստն ու գրականութիւնը, որոնք քաղաքականութեան հետ միասին՝ կը ցոլացնեն այդ ոգին ամէն ազգի մէջ, հոս ալ, ինչպէս ի Ֆրանսա - եւ թերեւս Ֆրանսայէն ալ աւելի - միշտ նորընդնոր երեւան ելլող գրական ու գեղար-

ուեստական դպրոցներու, խումբերու եւ հոսանքներու միջոցաւ կ'ապացուցանեն ճշմարտութիւնը մեր պաշտպանած *թէզ*ին:

Պելճիքական պզտիկ ազգին մէջ, ասկէ մօտաւորապէս երեսուն տարի առաջ մտաւորական տեսակէտով մեռելութիւն կը տիրէր բացարձակօրէն: Քանի մը բացառիկ ու մեծ տաղանդներ՝ իրենց երկրէն դուրս, Ֆրանսայի, Անգլիոյ կամ Գերմանիոյ մէջ էր որ գնահատուած ու փնտռուած էին՝ իրենց ժողովուրդէն ճանչցուելէ առաջ: Եկա՛ւ «Երիտասարդ Պելճիքա»յի խումբը որ իր ստեղծած գաղափարական ուժգին շարժումով ո՛չ միայն հին արժէքներն իրենց տեղը դրաւ, ո՛չ միայն պատճառ եղաւ բազմաթիւ նոր տաղանդներու փթթումին՝ այլեւ կրնանք ըսել ամբողջ երկրին նոր շունչ ու հոգի ներարկեց, ազգային սեփական մշակոյթի, ազգային հպարտութեան եւ ինքնասիրութեան հոգի մը՝ որուն արդիւնքը աչքերնուս առջեւ է ահա՛:

Տարբեր ցեղ մըն է մոսկովեան ցեղը: Հո՛ն երիտասարդութիւնը եթէ ոչ ամբողջովին, գէթ իր ամէնէն կենսունակ տարրերով մինչեւ քանի մը տարի առաջ քաղաքական-յեղափոխական գաղափարներու եւ անոնց ստեղծած գործնական շարժումին կը հետեւէր, նոյնիսկ անոր գլուխ կ'անցնէր երբեմն: Գրականութիւն, արուեստ եւ հանրային ու մտաւորական կեանքի ամէն երեւոյթ՝ ա՛յս ոգիով թափանցուած թրծուած էին: Եւ ասիկա չափազանց բնական էր, ինչպէս չափազանց ալ համաձայն՝ երիտասարդութեան ընդհանուր կոչումին, որովհետեւ Ռուսաստան այն երկիրներէն էր ու է տակաւին՝ ուր քաղաքական կարգերը դեռ բաւական առածգականութիւն ստացած չեն՝ ազատութեան զգացումը տալու համար ո՛չ ժողովուրդին, ո՛չ մանաւանդ անոր ամէնէն աւելի անհամբեր մասին՝ երիտասարդութեան: Այսուհանդերձ, ռուս մտաւորական երիտասարդութեան մէջ ալ - եթէ չենք սխալիր - վերջին տարիներս նոր հոսանքներ ծայր տուած են, որոնք մեղմելով անոր տարամերժօրէն ընկերվարական-յեղափոխական ոգին՝ զայն կը մղեն հիմա իր եռանդն ու իր կարողութիւնները գործածելու աւելի ներամփոփ կերպով եւ աւելի ինքնայատուկ ուղղութեամբ մը:

Գալով Անգլիոյ, գերազանցապէս աւանդապաշտ եւ միեւնոյն ատեն գրապաշտ ազգն է ան: Իր աւանդապաշտութեանն ու գրապաշտութեան վրայ աւելնալով իր ազատասիրութի՛նը թէ՛ իրեն եւ թէ՛ իրմէ դուրս իր հետ շփման եկած ուրիշ ազգերուն համար՝ կը կազմեն իր ազգային նկարագրին խորքը, իր մեծ առաքինութիւնն ու մեծ ուժը: Այսպէս ըլլալով ազգը՝ այսպէս է նաեւ մեծ մասամբ երիտասարդութիւնը, որ գործունէութեան իր պահանջքին յագեցում կու տայ գլխաւորաբար մարզախաղի (*սփոր*) միջոցաւ, եւ կանուխէն իբրեւ ուսանող կ'ընդգրկէ նաեւ երկու հին աւանդական քաղաքականութիւնները ներկայացնող կուսակցութիւններէն մէկուն կամ միւսին դրօշը: Եւ որովհետեւ հանրային ասպարէզը Անգլիոյ մէջ ուրիշ որեւէ երկրէ աւելի կանուխ կը բացուի երիտասարդութեան առջեւ, երիտասարդութիւնն ալ հոն, օրը օրին ծագող բազմազան խնդիրներու - կրթական, կրօնական, տնտեսական, գործաւորական, գաղթականական - քննութեան ու լուծումին մէջ կը վատնէ եռանդն ու իր յառաջդիմասիրութիւնը, ըստ որում ազատականն ու պահպանողականը հաւասարապէս համաձայն են սա գլխաւոր կէտին վրայ թէ ժամանակը միշտ հարկ կ'ընծայէ փոխել բարելաւել հինը՝ առանց սակայն ձեռք դպցնելու էական սկզբունքներուն, կամ քիչ անգամ միայն դպելով

անոնց: «Աւանդապաշտ ու միանգամայն դրապաշտ» կոչեցինք անգլիացի ազգն եւ իր երիտասարդութիւնը: Թէ ի՛նչ առողջ ու հզօր ոգի մը կազմած են իր մէջ այս երկու զգացումները՝ պէտք չկայ հեռուները երթալ ապացոյց փնտռելու համար. կը բաւէ նայիլ մեր աչքին տակ ամէն օր անցնող սա՛ հազարաւոր երիտասարդ տղաքներուն - որոնց նման ուրիշ քանի մը միլիոններ կան անդին - եւ խորհիլ թէ ասոնք **ամէնքն ալ կամաւորներ են**, այսինքն առանց որեւէ ստիպումի, իրենց յօժար կամքովը իրենց հանգիստ ու ապահով կեանքը թողած կ'երթան նետուիլ մահուան դիմաց. այո՛, կը բաւէ տեսնել ու մտածել ասիկա՝ համոզուելու համար թէ անգլիացի երիտասարդն ալ - հակառակ իր աւելի հանդարտ ու հանգչած հոգեկան դիմագծութեան - էապէս համաձայն է երիտասարդութեան խորագոյն ու լաւագոյն ըմբռնումին հետ:

Բառ մըն ալ՝ Գերմանիոյ համար: Այն զինուորական ոգին՝ որ կը տիրէ հոս մասնաւորապէս յիսուն տարիէ իվեր, տղան կ'առնէ նախակրթարանէն, կը ձեւակերպէ եւ կ'ընէ ինչ որ կը տեսնենք զինք այսօր, մէ՛կ լարով շարժող եւ մէ՛կ զսպանակէ մղուած խամաճիկ մը: Ա՛լ իր ինքնութիւնը ունեցող, իր առանձին միտքն ու հոգին կազմած մարդ մը չէ գերմանացին, այլ եօթանասուն միլիոն տպագրուած նոյն պատկերին մէ՛կ օրինակը միայն, նո՛յն թերութիւններով եւ նո՛յն առաւելութիւններով: Անշուշտ աշխատասէր, լուրջ ու գիտուն է գերմանացի երիտասարդը, բայց այն պատճառաւ որ կամքի ու մտքի այս յատկութիւններուն քով իրեն կը պակսի ուրիշ մը՝ երիտասարդութեան յատուկ խիզախութիւնն ու ըմբոստութիւնը, երկրին՝ վարիչները կրցան տարիներով քնացնել զայն ու մանաւանդ փայփայել անոր մէջ ազգային մեծամտութեան հիւանդագին զգացումը՝ որով կրցան ամբողջ ազգը - իր միլիոնաւոր ընկերվարականներովը միասին - մղել հո՛ն ուր կը գտնենք զինք այսօր, այսինքն պարտութեան եւ քայքայումի նախօրեակին...:

Այստեղ կը դադրեցնենք եւրոպական ազգերու մէջ երիտասարդութեան ընդհանուր ձգտումներուն եւ կատարած դերին մասին այս մէկքանի հապճեպ տեղեկութիւնները, ու կ'անցնինք մեր բուն նիւթին՝ հայ երիտասարդութեան, որուն առաւելութիւններն եւ պակասութիւնները՝ խորհեցանք թէ աւելի որոշ պիտի տեսնուէին այս տեղեկութեանց լոյսին մէջ:

Դ.

Ազգերը ֆիզիքապէս, բայց մանաւանդ բարոյապէս կ'ապրին: Եթէ քիւրտը, եզիտին, ասորին, եւ Ասիոյ ու Ափրիկէի հողերուն վրայ տարածուած բազմաթիւ ժողովուրդներ՝ ազգեր չեն այլ ցեղեր (tribus), պատճառն այն է որ անոնք մի՛միայն ֆիզիքական կեանքով մը կ'ապրին: Եթէ հայը - ընդհակառակն - թիւով եւ ուժով այդ ցեղերէն ոմանց հաւասար, ուրիշներէն աւելի տկար ըլլալով հանդերձ, ազգ է եւ ոչ թէ ցեղ, պատճառը - դարձեալ - իր բարոյական յատկութիւններուն, իր միջավայրին մէջ կատարած բարոյական դերին, մէկ խօսքով՝ իր ապրած բարոյական կեանքին մէջ կը գտնուի:

Թէ ի՞նչ կը հասկնանք «բարոյական կեանք» ըսելով՝ կ'արժէ բառով մը բացատրել:

Երբ կը զատենք ու դէմ դիմաց կը դնենք ազգի մը, ինչպէս անհատի մը, ֆիզիքական ու բարոյական կեանքերը, երկրորդը՝ բարոյական կեանքն ըստ այս հասկացողութեան իր մէջ կը պարունակէ այն ամէնը որ չի մտներ առաջինին մէջ:

Ազգին կամ անհատին այն ամէն աշխատութիւնները որոնք չեն ծառայեր միմիայն իր ապրուստը ապահովելու կամ աւելցնելու, որոնք արդիւնք են ոչ թէ բնազդի՝ այլ մարդկային մտածման եւ զգացման, եւ իրենց կարգին կը ստեղծեն արդիւնքներ որոնք կը մնան ու կը տարածուին եւ կ'ազդեն ուրիշներու մտածմանց եւ զգացմանց վրայ՝ ահա՛ ինչ որ բարոյական կեանքը կը կազմէ:

Մենք - ուրեմն - իբրեւ ազգ կ'ապրինք այդ բարոյական կեանքով: Ասիկա կասկածելի չէ - չի՛ կրնար ըլլալ - եւ եթէ ասոր համար ուրիշ ամէն ապացոյց ցամքէր ու սպառէր ալ, մեր երիտասարդութիւնը բարեբախտաբար պիտի տար մեզի այդ ապացոյցը, պիտի պարզէր այդ կեանքին պայմանները որոնք յիշեցինք իվերեւ:

Աւելի առաջ չգացած, պէտք կը զգանք այստեղ փակագիծ մըն ալ բանալու եւ ըսելու՝ թէ այս ամբողջ յօդուածաշարքին մէջ մենք Երիտասարդութիւն ըսելով չենք հասկնար ո՛չ միւս ազգաց եւ ո՛չ մեր ազգին անխտիր բոլոր երիտասարդները: Անոնց մէջ մաս մը - եւ բաւական ստուարաթիւ մաս մը - մեր գծած սահմանին մէջ չի մտներ. կա՛մ չափազանց տգէտ է, կա՛մ չափազանց եսասէր ու վայելքի միայն հետամուտ, եւ կա՛մ - ու ասիկա մեր մէջ միայն կայ դժբախտաբար - թէպէտ բաւական զարգացած եւ գործելու ալ ընդունակ ու փափաքող՝ բայց իր ազգէն խորթացած է, զայն իրեն արժանի չի գտներ, ու կը մնայ անպէտ անօգուտ՝ որովհետեւ ուրիշ ազգեր ալ զինքը իրե՛նց արժանի չեն գտներ: Մեր խօսքը այս կարգի երիտասարդներուն համար չէ հետեւաբար, այլ անո՛նց որ գէշ կամ աղէկ, սխալ կամ ուղիղ, կ'աշխատին կամ կը շարժին, իրենց եւ իրենց անմիջական միջավայրին՝ ազգին համար:

Եւ մեր երիտասարդութիւնը բաւականաչափ կը հաշուէ իր մէջ այս տարրը, որ - ինչպէս ըսինք - ինքնին մէկ գրաւական է մեր ազգին բարոյական կեանքին: Անիկա բաւական յաճախ ապացոյցները տուած է իր եռանդին, այլասիրութեան ու անձնուիրութեան: Այս մասին է՛ն խստապահանջն անգամ ոչինչ պիտի կրնար մեղադրել իրեն: Իրապէս, մեր յեղափոխական շարժումը իր գործն է, իրմէ ծնած եւ ատեն մը իրմով յառաջ վարուած, իր խանդավառ ու խիզախ աշխատանքովն եւ իր անսահման զմայլելի անձնազոհութեամբը: Պատմութիւնը օր մը մէկիկ-մէկիկ պիտի հաւաքէ ու արձանագրէ հարկաւ՝ թէ հազիւ դպրոցաւարտ կամ մինչեւ իսկ տակաւին դպրոցական երիտասարդներու անջատ ու փոքր խումբեր, գաւառացի թէ պոլսեցի, Պոլսոյ մէջ թէ գաւառները, ինչպէ՛ս կրցան այս ազգին ներարկել – այնքա՛ն քիչ ժամանակի մէջ - այն հոգին որ բոլորովին նոր էր մեզի համար եւ որուն վրայ եկան ետքէն իրենց կազմակերպական շէնքը կառուցանել մին միւսէն վերջ մեր յեղափոխական երկու մեծ կուսակցութիւնները: Թէ այնուհետեւ եւս, նոյն երկու եւ աւելի կուսակցութիւններուն մէջէն, հայ երիտասարդութիւնը տարիներով շարունակեց անհաշիւ իր աշխատանքն ու իր արիւնը ընծայաբերել ազգին, այդ ալ ծանօթ է ու կը վերաբերի արդէն անցեալին, անցեա՛լ մը որու մասին ինչ քննադատութիւններ ալ ունենայ ընելիք ապագան՝ պիտի չկրնայ ստուերարկել անոր մէջ երիտասարդութեան կատարած դերին գեղեցկութիւնը, որովհետեւ ան չափազանց յարմար է լաւագոյն առումին հետ «Երիտասարդութիւն» բառին:

Բայց պատահեցաւ որ հայ յեղափոխական շարժումը քսան երկար տարիներ շարունակուելով եւ միշտ անյաջողութեան մատնուելով՝ թուլնայ եւ այլասերի, օտար ձգտումներ մտնան անոր մէջ, եւ ինչ որ առաջ զուտ ազգային էր, մերայա-

տուկ պէտքերէն ծնած ու ազգային սեփական նպատակի մը ուղղուած, դառնայ ըլլալ - ո՛վ զարմանք - միջազգային, համաշխարհային, դասակարգային, գործաւորական, ընկերվարական կազմակերպութեան մը մէկ մասը, մէկ ճիւղը միայն:

Մենք նորէն պիտի չմեղադրենք մեր երիտասարդութեան այն հատուածը որ մնաց այս այլափոխուած շարժումին մէջ՝ հոն մնալուն եւ անոր հետ քալելուն համար: Վերջապէս ժամանակ անցեր էր - գրեթէ քսան տարի - յորմէհետէ զինք կանխող սերունդը որդեգրեր էր իտէալ մը որ չէր իրագործուած, կրնար հետեւաբար ներուիլ իրեն - նորագոյն սերունդին - որ հրապուրուի թէպէտ ոչ-ազգային բայց իրեն համար նոր, խիզախ ու մեծհոգի իտէալով մը, աշխարհի բոլոր աշխատող բայց չվայելող միլիոնաւոր մարդոց մարդավայել կեանք մը պարգեւելու իտէալովը:

Ինչ որ իրեն կը մեղադրենք մօտիկ անցեալին եւ այսօրուան ալ համար, սա՛ է միայն.- մեր երիտասարդութիւնը ինքնիրեն նոր բան մը չի փնտռեր, չի ստեղծեր՝ ահա՛ երկար, շա՜տ երկար ատենէ իվեր: Եռանդն ու անձնուիրութիւնը չէ որ կը պակսի իրեն. բայց հետեւակ, չափազանց հետեւակ է իբրեւ ազգի մը նոր ուժը:

Փոխանակ ինքնիրեն, իր հաշուոյն դիտելու, մտածելու, մեր հանրային կեանքին այս քաոսային վիճակին վրայ համոզում մը գոյացնելու, ուրիշներու չկրցածն ինք ընելու համար գործունէութեան տարբեր ուղղութիւն մը իրեն գծելու, եւ իր տարեկիցներուն հետ քով քովի գալով, նոր գաղափարի մը շուրջ համախմբուած՝ հպարտօրէն ու յանդգնութեամբ զայն պաշտպանելու՝ մենք զայն գտանք միշտ - Պոլի՛ս ըլլայ թէ՝ գաւառները կամ թէ արտասահման - արդէն գոյութիւն ունեցող կուսակցութեանց հետեւորդի դիրքով, ուսանողներն անգամ՝ առառաւելն ինչակեան, դաշնակցական կամ ռամկավար ուսանողական միութիւններու մէջ տարորոշելով ինքզինքնին եւ ինչակեան, դաշնակցական կամ ռամկավար ուսանողական հանդէսներու հրատարակութեամբ միայն գոհացնելով իրենց գործունէութեան փափաքը:

Մեր երիտասարդութեան այս պատկերն է ահա՛ որ մեզ կը սրտնեղէ քիչ մը՝ երբ զայն ուրիշ ազգերու երիտասարդութեան հետ կը բաղդատենք: Հիմա որ նոր կեանքի մը արշալոյսը կ'ողջունենք մեր ազգին համար, աւելորդ չէր այս յուշածումն ընել, ինչպէս աւելորդ պիտի չըլլայ, վերջին յօդուածով մը, պարզել թէ վաղուան այդ նոր կեանքին մէջ ի՛նչ ոգի եւ ի՛նչ գործունէութիւն կը սպասուի մասնաւորապէս մեր երիտասարդութենէն:

Ե.

«Հայը Արեւմուտքի եւ Արեւելքի միջեւ քաղաքակրթութեան միջնորդն է, արեւմտեան մշակոյթին Արեւելքի մէջ փոխադրիչն է..»: Լսած ենք, կը լսենք ու յաւիտեան պիտի լսենք այս խօսքը: Անիկա կը թուի փայփայել մեր ազգային արժանապատուութիւնը որ գիտէ քիչով փայփայուիլ. մեր ազգային դաւանանքին մաս կը կազմէ հիմա, մեր «Հաւատամք»ին առաջին հատուածն է:

Օտարներու մօտ հայկական դատին *փրոփականտն* ընելու համար փաստ մըն է աս որ կրնայ ծառայել՝ պայմանաւ սակայն որ չափազանցութեան չտարուի եւ միակ փաստը չըլլայ: Միջնորդի դերը՝ արտադրողի, ստեղծողի դեր չէ վերջապէս, եւ ազգ մը որ ազգերու կարգին կ'ուզէ ատո՛վ միայն յարգուիլ, կը ցուցնէ թէ յարգանքի արժանի ուրիշ աւելի կարեւոր բան մը չի գտներ իր մէջ..:

Միջնո՛րդ ազգ, այսինքն միշտ խանութպան ժողովուրդ՝ ինչպէս արդէն կը սիրեն մեզ ճանչնալ եւրոպացիք, որ դուրսէն բերած ու ծախած նոր ապրանքներուն նման՝ նոր գաղափարներ, տեսութիւններ ու վարդապետութիւններ կը փոխադրէ իր միջավայրին մէջ.. հոգ չէ թէ երբեմն այս վերջիններն ալ, առաջիններուն պէս - շատո՛նց արդէն հինցած - գոյներնին նետած կամ բորբոսած ըլլան:

Արդ, օտարին ըսե՛նք - երբ պէտք ըլլայ - թէ իր միջնորդն ենք, անմիջապէս աւելցնելով սակայն որ ունինք կամ անցեալին մէջ ունեցած ենք մեզի յատուկ պզտիկ բայց որոշ մշակոյթ մըն ալ՝ որուն նմուշները կրնան ոչ թէ ընդօրինակողի, այլ արտադրողի պատուաւոր տեղ մը տալ մեզի ազգաց հաւաքածոյին մէջ. ըսե՛նք, բայց մենք իսկ - մեր մէջը - չգոհանանք անով, չհանդարտեցնենք մեր խիղճը, չքնանանք անոր վրայ:

Իր ազգային սեփական մշակոյթն է որ կ'ապրեցնէ ազգ մը եւ զայն արժանի կ'ընէ ապրելու: Մնացեալ բոլորը - հարստութիւն, դպրոց, գիրք, բարեգործութիւն, յեղափոխութիւն եւ ազատութիւն - ոչինչ է՝ եթէ չի ծգտիր աս նպատակին: Աւելի լաւ է որ գերի ազգը չազատի, եւ աղքատ ու տգէտ մնայ միշտ, եթէ իր ազատութիւնը, հարստութիւնն ու գիտութիւնը պիտի չստեղծեն ինքնուրոյն մշակոյթ մը, ինքնուրոյն միտք, արուեստ ու գեղեցկութիւն, որո՛նք միայն արժէք մը պիտի տային իր գոյութեան՝ օտարներու աչքին ալ:

Մեր երիտասարդութեան ուշադրութիւնը - հիմա՛ մանաւանդ - այս էական կէտին վրայ կ'ուզէինք հրաւիրել:

Ճիշտ է թէ անցեալին մէջ ունեցած ենք մեր սեփական մշակոյթը, առանց որուն արդէն անկարելի պիտի ըլլար որ ցարդ տեւած մնացած ըլլայինք իբրեւ ազգ: Մեր ազգային ամէն հաստատութիւններն եւ մտաւորական գործունէութեան ամէն արտադրութիւնները՝ ատոր անխարդախ դրոշմը կը կրեն իրենց վրայ: Հիմա է որ խզուած է աւանդութիւնը, եւ ցանցառ բացառութիւններէ զատ որոնք անբաւական են ամբողջին գոյնը փոխելու, մեր ամբողջ մտաւորականութիւնը, նոյնիսկ երբ թունդ ազգայնական է, եւրոպականանալու, եւրոպականին մօտենալու, նմանելու երազը կը սնուցանէ:

Անշուշտ չի կարծուիր որ օտարատեացութեան քարոզ մըն է այս: Աւելի քիչ՝ չի խորհուիր հարկաւ թէ այնպէս ըսել կ'ուզենք որ օտար զարգացման աղբիւրներուն դիմելու չէ եւ բաւականանալու է մեր ունեցած նախնական միջոցներովը, գաւառի գեղջուկ գրականութիւն մը միայն մշակելու է, գեղացի հայուն գիտական հմտութեան վրայ կառուցանելու է մեր գիտութիւնը, մէկ խօսքով՝ *շալվար*ի մտայնութիւն մը հագնելու է հայը այսուհետեւ..: Ինչ որ կ'ուզենք ըսել ու շեշտել այստեղ՝ սա՛ է, թէ մեր այսօրուն երիտասարդութիւնը մասնաւորապէս, որ ինչպէս զինք կանխող սերունդին՝ նոյնպէս չափազանց հետեւող է օտարին եւ օտար մշակոյթի ամէն երեւոյթներուն, պէտք է զօրաւոր ճիգ մը ընէ եւ նախ ինքզի՛նք գտնէ, իր առանձին խորհելու եղանակը, գաղափարներն եւ ուղղութիւնն երեւան հանէ, եւ յետոյ՝ իր դուրսէն ստացած գիտութիւնը, արուեստն ու ճաշակը մօտեցնէ եւ կերպաւորէ հայ հոգիին ու հայ կեանքին վրայ՝ հայ ինքնուրոյն մշակոյթին աւանդութիւնը շարունակելու համար:

Մենք չենք ուզեր մանրամասնութիւններու մէջ մտնել եւ գործունէութեան որոշ ճիւղեր, աշխատութեան որոշ եղանակներ գծել հոս: Իրեն՝ երիտասարդութեան

գործն է այդ, որուն ամբողջ յղացումն ինքը իր մէջ պէտք է գտնէ, հոգ չէ թէ երբեմն սխալներ պարունակէ ան եւ արդիւնքը յաջող չըլլայ միշտ:

Կ'ուզէինք միայն - իբրեւ թելադրութիւն մը - սա՛ ըսել՝ թէ անջատ, առանձին ճիգերով չէ որ կարելի է այս կարգի նոր շարժում մը, նոր գործունէութիւն մը ստեղծել: Ծո՛ղ բոլոր անոնք որ տարիքի, ոգիի եւ զարգացման նմանութիւններ ունին իրենց միջեւ - ու ասոնք ամէնէն աւելի կրնան գտնուիլ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մեր համալսարանական ուսանողներու շարքերուն մէջ - քով քովի գան եւ տեսնեն թէ ի՛նչ կրնան ընել, ինչպէ՛ս կրնան այժմէն իրենք զիրենք պատրաստել մեր կեանքին վաղուան նոր պայմաններուն համար, նոր եւ զուտ հայկական գործ մը կատարելու համար: Մեր վաղուան բժիշկները, իրաւագէտները, քաղաքական ու փիլիսոփայական գիտութեանց վկայաւորները, արուեստագէտներն ու արհեստագէտները, եթէ չոր մասնագէտներ պիտի չըլլան միայն, եթէ իրենց շուրջի օտար կեանքը իրապէս կը տեսնեն ու կ'ուսումնասիրեն այսօր, եթէ կը զգան թէ վերածնող ազգի մը մէջ ի՞նչ փառաւոր դեր մը ունին կատարելիք, թո՛ղ խորհրդակցին իրարու հետ, թո՛ղ նախ համոզեն իրար թէ ինչու՛ պէտք է ազգային ինքնուրոյն մշակոյթ մը, ի՛նչի մէջ կը կայանայ հայ ազգային մշակոյթը եւ ի՛նչպէս կրնան աշխատիլ անոր համար:

Վաղուան Հայաստանին մեծագոյն ծառայութի՛նը, գեղեցկագոյն նուէ՛րն է աս զոր պիտի մատուցանէր Մեր Երիտսարդութիւնը՝ եթէ գիտնալ ուզէր եւ գիտնար **ուզել** մանաւանդ:

ԿԱՄԱԽՈՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Փեթրոկրատէն զարնուած հեռագիր մը զոր մեր ընթերցողները տեսան մեր նախորդ համարին մէջ, կը յայտնէ թէ 167 հայեր Ամերիկայէն հոն հասած են իբրեւ կամազինուոր Կովկաս իջնելու եւ Կովկասի ու Հայաստանի մէջ գործող թուրք ու քիւրտ կանոնաւոր ու պաշըպոզուք ուժերուն դէմ կռուելու համար: Ընթերցողները կը յիշեն հարկաւ՝ թէ ամերիկահայ կամաւորներու առաջին խումբը չէ աս, եւ թէ ամիսուկէս առաջ ալ Փեթրոկրատէն ուղղակի մեզի տրուած տեղեկութիւն մը կը հաղորդէր ուրիշ խումբի մը նոյն նպատակով Ռուսաստանի մայրաքաղաքը ժամանումը. անո՛նք - շատ հաւանօրէն - հայ կռիւին դաշտերուն վրայ են հիմա, Վասպուրականի, Մուշի եւ Բաղէշի հա՛յ դաշտերուն վրայ...: Եւ ասիկա դեռ սկիզբն է միայն ամերիկահայ կամաւորական շարժումին, որ կը տարածուի ու կը զօրանայ հետզհետէ: Այս վճռական պահուն՝ հայաստանցի երիտասարդն, այնտեղ կ'ուզէ իր ամբողջ պարտքը կատարել եւ ովկիանոսները կը կտրէ կ'անցնի՝ իր ամբողջ ունեցածը - դրամէն ետք կեանքն ալ - նուիրելու համար հայրենիքին, նուիրական կռիւին մէջ բռնուած հայրենիքին:

Ուրիշ տեղեր, ինչպէս Ռումանիա, Պուլկարիա եւ Յունաստան, որոնք աւելի մօտ են մեր ռազմաճակատին, աւելի կանուխ ալ տեսան ճամփայ իյնալը մեր երիտասարդ կամաւորներուն, ո՛չ անոնց ամէնուն սակայն, որովհետեւ վերջէն տեսակ-տեսակ դժուարութիւններ ելան անոնց առջեւ, եւ անոնք չկրցան հետեւիլ իրենց ընկերներուն ու իրենց սրտին ձայնին:

Միայն Եգիպտոսի մէջ է որ այս ուղղութեամբ գրեթէ բան մը չեղաւ մինչեւ հի-մա: Արդար ըլլալու համար՝ ըսենք թէ փափաքն ու եռանդը չէր որ պակսեցան:

Նոյնիսկ մէկքանի փորձեր կատարուեցան այդ փափաքներուն մարմին տալու, զանոնք խմբելու եւ կազմակերպելու մտքով: Գահիրէէն, Աղեքսանդրիայէն, ինչպէս նաեւ գաւառի քաղաքներէն, քիչ չէին անոնք որ մեկնելու պատրաստակամութիւն կը յայտնէին եւ դիմումներ կը կատարէին ամէնուրեք ու կը յուսային թէ գոհացում մը կրնայ տրուիլ իրենց փափաքին: Այսպէս, միմիայն մեզի բազմաթիւ առաջարկներ եղան անձամբ ու գրաւոր - *Արեւի* հրատարակութիւնէն առաջ ու վերջը - ոմանք մինչեւ իսկ ա՛յնքան անհամբեր ու ստիպողական, որ քիչ կը մնար քեզ նախատէին իրենց չկրնալ գոհացում տալուդ համար, տեսնելով որ իրենք իրենց արիւնը թափել որոշեր էին ու դուն պատեհութեանց եւ հաշիւի վրայ կը խօսէիր իրենց...: Աւա՜ղ, չի բաւեր երբեմն որ ուզես կեանքդ տալ. պէտք է տակաւին որ ուրիշներ ընդունին զայն եւ իր տեղը հասցնեն՝ պարզ ծրարի մը պէս...:

❦

Այսօր, որ ակամայ սպասումի շրջանէ մը վերջ վերստին երեւան կ'ելլեն այդ փափաքները, մենք պարտական կը զգանք այդ մասին մեր գիտցածն ու մտածածը ըսելու - գոնէ որոշ չափով մը - ա՛յնչափ մը որչափ որ պէտք է խանդավառութեան գոլորշին մասամբ սրբելու համար մեր մտքին պատուհանին վրայէն եւ պզտիկ բացուածքէ մը կարենալու համար տեսնել մենէ դուրս գտնուած իրականութիւնը:

Առաջին խնդիրը - ոչ թէ կարեւորութեան՝ այլ պատեհութեան կարգաւ առաջինը - դրամական խնդիրն է, որ կը խոստովանինք, մեզ չի շուարեցներ ու կասեցներ՝ ինչպէս ուրիշները: Մենք զայն կը լուծե՛նք, այո՛, գրչի մէկ հարուածով, որովհետեւ անիկա մենէ վեր, մենէ անկախ չէ, որովհետեւ եգիպտահայութիւնը 5-6000 ոսկի մը տալով հեռու է քամուած սպառած ըլլալէ: Միւս պատերազմիկ ազգերը ծանր տուրքերով, ներքին խոշոր փոխառութիւններով կը գտնեն իրենց պէտք ունեցած դրամը. նոյնը պիտի ընենք մենք ալ: Ատոր իշխանութիւնը եգիպտահայերէն համաժողով մը գումարէր, պէտքը բացատրէր եւ սահմանէր, ուրկէ յետոյ եթէ գտնուէր տակաւին մէկը որ իր հարստութեան որոշ մէկ մասը չյատկացնէր իր հայրենիքը վերագնելու գործին, պիտի կրնայինք զայն ճշտիւ դաւաճան մը համարել, հայութենէն զինք արտաքսել հանդիսաւորապէս, անոր յառաջիկայ պատիւէն ու շահերէն անմասն՝ գնչուի մը վիճակին մէջ թողուլ զինք...: Դրամական խնդիրը չէ՛ ուրեմն որ մեզ կը սարսափեցնէ, եւ մենք կը հաւատանք արդէն որ երբ ամէնքս քով քովի գալու ըլլանք ու պէտք եղածին պէս աշխատինք, մեր ժողովուրդը, որ կը վճարէր ատենօք, կը վճարէ կրկին, լայնօրէն եւ յօժարակամ կը վճարէ...:

Խնդիրը, բու՛ն խնդիրը մեզի համար, կամաւորներու օգտագործութեան խնդիրն է, սա՛ թէ ու՞ր եւ ի՞նչ միջոցաւ կրնան ամէնէն աւելի օգտակար ըլլալ ո՛չ միայն Եգիպտոսի՝ այլեւ արտասահմանի մեր կամաւորները:

Արդ, անկեղծօրէն, մենք մինչեւ հիմա եւ դեռ այսօր, չուզեցինք ու պիտի չուզէինք՝ որ արտասահմանի հայութեան ամբողջ ուժը Կովկասի վրայէն Մեծ-Հայաստան թափէր: Թո՛ղ ասոր համար նուազ հայրենասէր համարեն մեզ՝ եթէ խիղճ կ'ընեն, բայց մեր պարզ համոզումն է որ հայրենասիրութիւն չէ հայրենիքիդ մէկ մասը գիտակցաբար զոհել միւսին, մէկուն համար բան մը չընել եւ ամբողջ հոգածութիւնդ նուիրել միւսին, գիտնալով մանաւանդ որ այդ միւսը - բաղդատմամբ

ասդիինին - արդէն նպաստաւորուած է մեծազօր կառավարութեան մը եւ հայութեան զօրաւորագոյն կէսին օգնութեամբը: Արտասահմանը հազիւ թէ - որոշ վայրկեանի մը - պիտի կրնար հասնիլ Կիլիկիոյ պէտքին, անոր մարդու եւ նիւթի պէտքին, ու մենք դեռ յոյսերնիս չկտրած թէ այդ հնարաւորութիւնը կայ մեզի համար, պիտի տանէի՞նք մեր քիչը աւելցնել Կովկասի շատին վրայ, առանց այն միակ արդարացումին թէ մեր այս քիչը անհրաժեշտ է Կովկաս. պարագա՛յ մը որուն առջեւ վարանիլը ոճիր պիտի ըլլար իրօք...:

Պէտք կա՞յ ըսելու թէ այս խնդիրը մեր սեփականութիւնը, մեր «մասնագիտութիւնը» չէ, ինչպէս ուզեցին ըսել ոմանք: Աւելցնե՛նք թէ կամաւորները ղրկելու անհրաժեշտ միջոցներուն վրայ - ո՛չ թէ զանոնք **իրենց ծախքով**՝ այլ ամբողջ ժողովուրդին ծախքովը պատրաստելու եւ ղրկելու միջոցներուն վրայ - մտածելու ենք առանց այլեւս ժամանակ անցընելու: Մինչեւ որ միջոցներն հայթայթուին ու պատրաստութիւնները տեսնուին, վայրկեանը եկած կ'ըլլայ նաեւ որոշելու թէ ու՛ր աւելի հնարաւորութիւն եւ աւելի անհրաժեշտութիւն կայ մեր պատրաստուած ուժերը ղրկելու: Եւ քանի որ գործը ամէնուս է, քանի որ մենք չէ՛ որ մենաշնորհը ունինք խելքի եւ հայրենասիրութեան, քանի որ ամէնքս հաւասարապէս կը սիրենք թէ՛ Մեծ եւ թէ Կիլիկեան Հայաստանը, մենք հոն կը պարզենք մե՛ր գիտցածը, ուրիշներ՝ իրենցը, եւ որոշումը կ'ընդունուի ու կը գործադրուի ամէնուն կողմէ, մէ՛կ կամքով, մէ՛կ սիրտով եւ մէ՛կ ուժով:

ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Ինչպէս ուրիշ մեծ ու պզտիկ տասնեակ մը ազգեր, հայ ազգն ալ - այս պահուս - կռիւի մէջ է թուրք եւ տեւտոն բարբարոս բռնապետութեան միացեալ ուժերուն դէմ: Սա՛ տարբերութեամբ՝ որ թշնամին դուրսէն չխուժեց հայուն վրայ, այլ իր գլխուն վրայ հեծած էր արդէն, երբ իր բնական դաշնակիցները պատերազմի բռնուեցան անոր հետ ու զինք ալ - բնականօրէն - ենթակայ ըրին անոր հարուածին..: Սա՛ տարբերութեամբ՝ որ իր այդ մեծ դաշնակիցները, որոնք իրարու օգնելու նպատակաւ լարած եւ միացուցած էին իրենց ուժերը, շատ հեռու կամ շատ զբաղած էին կանոնաւոր օգնութիւն մը ընծայելու համար իրեն, եւ կարծես ինքն էր - ընդհակառակը - որ կռիւին միջոցին պիտի օգնէր անոնցմէ մէկուն կամ միւսին, ինչպէս որ օգնեց ու կ'օգնէ ալ, արդարեւ..: Սա՛ տարբերութեամբ - սա՛ մեծ տարբերութեամբ դարձեալ - որ հայուն համար իսկապէս **գոյութեան կռիւ** է ասիկա, իր **ֆիզիքական** գոյութեանը, կեանքին կամ փճացումին կռիւն է, մինչդեռ միւսները կրնան պզտիկնալ կամ մեծնալ, շատ զոհ տալ կամ քիչ, բայց անոնք իրենց հայրենի երկրին վրայէն չեն սրբուիր, չե՛ն կորսուիր ու անհետանար իսպառ..

Արդ, Հայաստանէն ու Կիլիկիայէն, Փոքր Հայքէն, Կապադովկիայէն ու Կ. Պոլսէն՝ հայութեան կորուստն եւ անհետացումն է որ ծրագրեր են ու կը գործադրեն թուրքերն ու գերմանները, առանց որ ո՛րեւէ մէկը արգելք ըլլայ իրենց այս նպատակին, առանց որ ո՛րեւէ մէկը հայուն օգնէ այդ դժոխային ծրագրին ամբողջացմանը դէմ իր մղած պայքարին մէջ:

Այո՛, շատ գեղեցիկ է ու մենք շնորհակալ ենք իրենց, որ պատերազմէն ետք Հայաստանը պիտի օժտեն ինքնօրէն վարչութեամբ մը եւ Միջերկրականի վրայ

նաւահանգիստ մըն ալ պիտի տան մեզի. բայց եթէ ասիկա պիտի ըլլայ Երկրին մէջ հայ մը չմնալէն ետքը, եթէ արտասահմանի քանի մը տասնեակ հազար հայերն են, եթէ **մե՛նք** ենք որ այսօրուան մեր ապահովութեան մէջէն պիտի երթանք անոր տիրանալու եւ զայն վայելելու, եթէ հոն պիտի գտնենք միայն գերեզմանները մերիններուն, որոնք մեզի համար չարչարուած ու մեռած պիտի ըլլան կախաղանի, սովի, տեսակ-տեսակ ահաւոր խոշտանգումներու, խմբական բռնի տարագրումներու եւ բռնի հիւանդութիւններու երեսէն.., կ'ըսենք - ինչպէս սկսած է արդէն ըսել մեր ժողովուրդը - թէ մեզի պէտք չէ՛ այդ ինքնավարութիւնը, թո՛ղ այդ գերագոյն հեգնութիւնը խնայուի մեզի ու մեր երկրին:

Գիտենք - ինչպէս ըսինք արդէն անցողակի - թէ Արդարութեան համար կռուող, հետեւապէս մեզի բարեկամ իւրաքանչիւր տէրութիւն՝ կա՛մ շատ հեռու է մենէ, կա՛մ շատ է զբաղած իր սահմաններուն եւ ուրիշ սահմաններու վրայ: Գիտենք նոյնպէս, թէ անոնց կռիւը ամէնուրեք եւ մասնաւորապէս Կովկասի ու Տարտանէլի մէջ, ծառայելով հանդերձ իրենցմէ իւրաքանչիւրին, մեր փրկագործումի՛ն կը ծառայէ միանգամայն: Գիտե՛նք տակաւին, թէ անոնք, դաշնակիցները, հաւաքական սպառնագիր մը տուին Թուրքիոյ. սպառնագի՛ր որուն մէջ կ'ըսէին թէ իր կառավարութեան անդամներն եւ քաղաքային ու զինուորական բարձրաստիճան պաշտօնատարները, անձնապէս պատասխանատու պիտի ըլլան հայոց դէմ կատարուած խժդժութիւններուն համար. սպառնագի՛ր որուն ըրած տպաւորութիւնը, որուն տուած արդիւնքը, աչքերնուս առջեւ է ահա՛: Այս ամէնը գիտնալով - ուրեմն - եւ տեսնելով այս ամէնուն մինչեւ հիմա մեզի համար տուած արդիւնքը, իրաւունք ունինք ինքզինքնիս այսօր նորէն լքուած համարելու եւ պահանջելու որ հեռաւորէն զատ մօտաւոր, ընդհանուրէն զատ մասնաւոր աջակցութիւն մը ըլլայ մեզի, անմիջական ազդու օգնութիւն մը՝ որուն անպայման եւ անհրաժեշտ պէտք ունինք մեր ամբողջական ու վերջնական բնաջնջումի ձեռնարկին դիմադրել կարենալու համար.. Վանի գիւղերէն, Զէյթունէն, Տէօրթեոլէն, Հաճընէն, Պոլիսէն, Տրապիզոնէն, Կարինէն եւ ուրիշ բազմաթիւ հայաբնակ քաղաքներէ ու գիւղերէ ետք, որոնց բօթաբեր լուրերը հազիւ ամիսներ վերջը կը հասնին մեզի, ահա՛ Սեբաստիան, ահա՛ Կեսարիան՝ ուր կ'իմացուի թէ կախաղանն իր սեւ գործն է կատարեր. ահա՛ նաեւ *Ժուրնալ Տը Ժընեւի*ի 10 Յուլիսի թիւին մէջ Կիլիկիայէն եկող ֆրանսացի ուսուցչի մը Տետէ Աղաճէն գրած նամակին մէկ հատուածը. «Վերջապէս, վերջապէ՛ս ձեզի կը գրեմ. վերջապէս կարելի է գաղափար մը ունենալ եւ արտայայտել: Անորակելի հարստահարութիւնք տեղի ունեցան հայերու դէմ ի Կիլիկիա եւ դեռ կը շարունակուին: Քառասուն հազարէ աւելի մեռած են մինչեւ ցարդ: Թուրքերը մտածեցին ամբողջապէս գաղթեցնել քրիստոնեայ բնակչութիւնը, հետիոտն քալեցնելով անապատներու մէջէն՝ ուր անօթութենէ կը մեռնին անոնք, ամբողջովին կողոպտուելէ յետոյ..»:

Ահա՛ կացութիւնը, որուն առջեւ այլեւս ո՛չ դուրսէն՝ Օլթիի եւ Աքի-Պապայի գործողութեանց տեղեկատուութիւնը կրնայ մեր ականջը մտնել, ո՛չ ալ ներսէն՝ այս կամ այն հանգանակութեան առթիւ ստեղծուած վիճաբանութիւնը կրնանք շարունակել, այլ կրնանք եւ պարտական ենք - միայն ու միայն - արտայայտուիլ հաւաքաբար, եւ պահանջել մեր Ազգ. Պատուիրակութենէն՝ որ դանակին տակ անճիտուող ազգի մը այս սրտակտուր աղաղակը լսելի ընէ ամէն տեղ, դաշնակից

պատերազմիկ պետութեանց, ինչպէս նաեւ Միացեալ Նահանգաց ու պալքանեան չէզոք տէրութեանց մօտ, առաջիններէն՝ տարբեր, եւ վերջիններէն՝ տարբեր, նիւթական ու բարոյական շուտափոյթ օգնութիւն մը հայցելու համար:

Պէտք է ըսենք, վերջապէս, թէ մերիններուն - մեր եղբայրներուն, ազգականներուն ու բարեկամներուն - այնտեղ սպանութիւնը, այնտեղ մեր արմատներուն կը-տրուիլը՝ մեզ ալ կը սպանէ այստեղ: Իսկ սպանուողին՝ գոնէ կը ներուի պոռալ այդ շնորհը ոչ ոք կը մերժէ մահապարտին, ո՛չ իսկ գերմանացին, ո՛չ իսկ թուրքը..:

Միթինկնե՛ր՝ մեր մահու աղաղակը Արեւմուտքին պոռալու համար: Այսօր՝ ամէնաշուտը՝ ա՛յդ կրնանք ընել հոսկէ, սպասելով վաղուան..:

ՊԻՏԻ ԴԻՄԱՆԱՆՔ

Տարբերութիւնը ձեւին ու միջոցներուն մէջն է միայն. էութեանը մէջ՝ ոչ մէկ տարբերութիւն կայ.- մենք ալ, միւս բոլոր կռուող ազգերուն պէս, կռիւ է որ կը մղենք հիմա - եւ ինչպէս անո՛նք - պայքարին այս է՛ն տաք ու վտանգաւոր շրջանին, փոխանակ մտածելու թէ պատուաւոր խաղաղութիւն մը կրնայ զիրենք տակաւին փրկել մեծամեծ կորուստներէ՝ ընդհակառակը մէկ բան ունին՝ **դիմանալ**, այնպէս ալ մենք, մեր ամէնաճանր կորուստներուն մէջէն եւ վաղուան աւելի ծանր կորուստներու հաւանականութիւնն ալ աչքի առջեւ բերելով, կ'ըսենք՝ **պիտի դիմանանք:**

Պիտի դիմանանք, ո՛չ բոլորովին այն իմաստով որով անոնք կը հասկնան այս բառը, տեղի չտալու եւ կանխահաս հաշտութիւն մը չկնքելու իմաստով - զոր ուզէինք ալ՝ կնքող պիտի չգտնուէր արդէն մեզի հետ - այլ բառին ամբողջ մնացեալ իմաստովը՝ որ է յյուսահատիլ եւ անվերջ անընդհատ պատրաստել ու կազմակերպել մեր կռիւի միջոցները, ըսել ինքնիրեննիս թէ պիտի կռուինք այնպէ՛ս ինչպէս մահը աչքն առած, բայց իր մահովը գոնէ իր սերունդին, սերունդէն ո՛վ որ ալ մնայ՝ անո՛ր ազատութիւնը ապահովել որոշած մէկը:

Այս որոշումը այնքա՛ն զօրաւոր եւ այնքա՛ն ընդհանուր պիտի ըլլայ մեր մէջ - ինչպէս է միւս բոլոր պատերազմիկ ազգերուն մէջ - որ ամէնքնիս, ինչ տարիքի, սեռի եւ վիճակի ալ պատկանինք, ի՛նչ զբաղումի մէջ ալ գտնուինք այս պահուս, նո՛յն չափով պատրաստ պիտի ըլլանք մենէ պահանջուելիք գերագոյն զոհողութիւններուն, երիտասարդները ինքզինքնին լիովին եւ կանխաւ պատրաստած արիւնի զոհողութեան ալ՝ չնայելով ներկայիս իրենց թերեւս մատուցած ուրիշ ծառայութիւններուն. չափահասները, կիներն ու ծերերն անգամ՝ հնարաւոր ամէնամեծ բաժինն ստանձնելով աշխատութեան մէջ եւ առնուազն չվնասելով ազգին ամէնէն շատ պէտք ունեցած բանին՝ իր բարոյական կորովին, ընդհակառակն իրենց բոլոր միջոցներովը, խօսքով ու գործով վառ պահելով եւ միշտ վերարծարծելով անոր ոգեւորութիւնը:

Իսկ - պէտք կը զգանք ճշտելու - մասնաւորապէս ա՛յն անձը որուն ոտքը-ձեռքը կը բռնէ՝ ինչպէս կ'ըսուի, եւ որ իր վրայ առած է հրապարակաւ ու շատերու այս քարոզը կարդալ, անիկա պարտական է առաջիններէ՛ն ըլլալու այս գերագոյն զոհողութեան պատրաստ, թէ՛ ինքզինքին հետ համաձայն, եւ իր խղճին առջեւ հանգիստ մնալու եւ թէ՛ իր խօսքին ո՛րեւէ կշիռ մը կարենալ տալու համար..:

Պէտք չկայ մեծ-մեծ բառեր գործածելու, ո՛չ ալ ինքզինքնիս միւս պատերազմիկ ազգերուն հետ բաղդատելու անպատճառ՝ ամրացնելու համար մեր մէջ այն համոզումը, թէ իրօք մենք այսօր պատերազմի մէջ ենք, եւ այնպէ՛ս պէտք է շարժինք ու գործենք՝ ինչպէս կը գործեն, կը շարժին ու կը վարուին ճակատ-ճակատի թշնամիի մը հետ պատերազմող ազգերը:

Ուզենք թէ ոչ, **պատերազմի մէջ ենք եւ մեզի համար ետ դառնալ չկայ այլեւս..:** Երբ առաջին անգամ, ասկէ քանի մը ամիս առաջ, մեր պատուական բարեկամը՝ վեր. Ճեճիզեան, ա՛յս բառերով ա՛յս յայտարարութիւնն ըրաւ հրապարակային բեմէ մը, թերեւս դեռ այն ատենուան համար ներելի էր պզտիկ մը ժպտիլ, որովհետեւ դեռ չէինք գիտեր այն ատեն ինչ որ լսեցինք եւ ինչ որ պատահեցաւ անկէ իվեր: Հիմա, սակայն, ձեւի եւ միջոցներու տարբերութեամբ մը, պատերազմի մէջ ենք, այո՛, մենք ալ: Ու գլխաւոր, ահե՛ղ տարբերութիւնը մեր եւ ուրիշ պատերազմիկներու միջեւ սա՛ է - աւա՛ղ - որ մենք պատերազմին պէտք ունեցած բարոյական ու նիւթական ո՛չ մէկ պատրաստութիւնը կատարած ենք ու կը կատարենք դեռ, հազի՛ւ դեռ կը համոզուինք անոր անհրաժեշտութեանը եւ շատերս համոզուած ալ չենք տակաւին՝ թէ ատիկա միմիայն ամէնքիս միութեամբը կրնանք կատարել, կացութեան քիչ ու շատ համապատասխան եղանակաւ մը:

Պատերազմի մէջ ենք, որովհետեւ չէինք կրնար չըլլալ, որովհետեւ՝ միշտ կանգներ ենք - խաչակիրներու ատենէն իվեր - այն քրիստոնէին կողքին որ ոտք կը կոխէր մեր երկիրը՝ Անհաւատին դէմ կռուելու համար. որովհետեւ քրիստոնեան այս անգամ Անհաւատին ձեռքէն մեզ ազատել խոստանալով կու գար արդէն. որովհետեւ, վերջապէս, եթէ մենք չուզէինք ա՛լ՝ մեր երեքհարիւր հազարներն ու մեր քսան-հազարները պիտի մշտէին հողին տակէն հողին վրայ գտնուողները եւ պիտի հասցնէին ալ իրենց աղաղակը անոնց որ կ'ապրին Արարատին միւս կողմը, Արարատի՛ն որ միշտ եղեր է հոգեհաղորդ անթէլ հեռագրի ամէնազօր կայան մը կարծես, իր բարձր ու սուր գագաթին ծայրէն մինչեւ հեռաւոր Ամերիկաներն իր խօսակիր լայն հոսանքներն անսխալ ու ապահով հասցնող..:

Արդ, Արարատին ու Տաւրոսի՛ն ալ կատարէն, կու գան ու կու գան ատենէ մը իվեր ելեկտրահոսանքներն ու կը զարնեն անընդհատ մեր սիրտերուն՝ որոնք իրենց դողին - մերթ յոյսի, մերթ վախի եւ մերթ վշտի դողին - տրոփներովը կ'ընդունին ու կ'արձանագրեն անոնցմէ եկող ազդարարութիւնը..: Իբրեւ թէ հեռուն, տեղ մը, ովկիանոսին վրայ, **Թիթանիք** մը գտնուէր ընկղմելու մօտ՝ որ իր օգնութեան կոչը հասուցած ըլլար այդ երկու մեծ կայաններուն եւ անոնք ալ մեզի ղրկէին զայն: Ու մենք թէպէտ լսած ըլլայինք անոր այդ կոչը, բայց իբրեւ պատասխան, լուր ղրկէինք անոր. «Դիմացի՛ր, **Թիթանիք**, ձեռքերնիս քիչ մը գործ, մէջերնիս քիչ մը վէճ ունինք, երբ վերջացնենք՝ կու գանք..»:

Ու խեղճ նաւը կը դիմանայ կոր, բայց նաեւ կը սպասէ կոր մեզի..:

Ըսելու պէտք չկայ, բայց ըսե՛նք անգամ մըն ալ՝ թէ օտար պատերազմիկ ազգերը կեդրոնական իշխանութիւն մը ունէին, որ կանխաւ պատրաստեր էր իրենց դիմադրութեան միջոցները, եւ հակառակ ատոր, նորէն, երբ ազգերը կռուի մտան, անոնք սկսան ոգի ի բռին աշխատիլ, միանալ իրարու հետ ու իրարու միացնել բոլոր ուժերը, ձեռքերնին մխրճել ազգին բոլոր կենսաղբիւրներուն մէջ ու

հոնկէ առնել, լիաբուռն առնել իրենց պէտք ունեցածը՝ որ նոյնքան լիաբուռն կ'ընծայուի իրենց արդէն:

Ասիկա օրինակն է, ո՛չ մէկ՝ այլ բազմապատիկ, զոր ունինք մեր աչքին առջեւ եւ որ սակայն չի՛ բաւեր կարծես մեր պարտքը մեզի յուշածելու, այն միակ պատճառաւ անշուշտ որ ամէնքս չենք գիտեր տակաւին, չենք զգացած ու չե՛նք համոզուած՝ թէ իրապէս, ճշմարտապէս ու կատարելապէս **պատերազմի մէջ ենք մենք ալ:**

Թշնամին, որուն վրայ անհունապէս շատ են մեր ապրելու բարոյական իրաւունքները, թշնամի՛ն կը զարնէ մեզի հիմա այնչափ աւելի դիւրութեամբ որչափ անգամ մը եւս անպատրաստ կը գտնէ զմեզ: Երկրի ժողովուրդը, որ ենթակայ է անոր հարուածին եւ որ մօտ ըլլալով իր մեռելներուն՝ ականջ կը դնէ ու կը լսէ անոնց գերագոյն հրամանը՝ «Դիմացէ՛ք», կը դիմանայ հարկաւ, կը դիմանայ որքան որ կրնայ, բայց եւ նոյն պահուն, եւ իր հուսկ գերագոյն ոգորումին միջոցին զոր յանուն մեզ ալ կը մղէ, կարծես մեր կողմը կը դառնայ եւ անձկախառն յոյսի անսահման ձեռքով մը՝ կ'ըսէ մեզ.

- Պիտի **դիմանա՞ք**.. իմ դիմադրութեանս:

ՔԻՉ ՄԸ ՅՈՅՍ

«Զուլու՛մ, զուլու՛մ, զուլու՛մ...: Հայերէն առածը կ'ըսէ. **Մինչեւ առուէն ջուր գայ, գորտին աչքը դուրս կու գայ**: Գիշեր, ցերեկ կը սպասենք ազատութեան արշալոյսին. ե՞րբ պիտի տեսնենք աշխարհի խաղաղութիւնը...»:

Քեմախէն գրուած նամակէ մըն են այս տողերը՝ որոնց արտայայտած ու ներշնչած զգացումին խորութեանը ոչինչ կը հաւասարի, ո՛չ ընդարձակագոյն մանրամասն նկարագրութիւնը, ո՛չ ալ դրական ամէնէն ցնցող կոչը ի մասին հայկական ահագնածաւալ աղէտին:

Կը տեսնես այդ քանի մը բառին մէջ հայութիւնը՝ թրքութեան երկաթէ աքծանին մէջ բռնուած, որ ոսկորները կոտրտուելով ճզմուելու եւ մեռնելու վրայ է: Բայց եւ կը տեսնես միեւնոյն ատեն որ հոգին սեղմեր է ակռաներուն մէջ եւ չ'ուզեր զայն արձակել՝ մինչեւ որ չնշմարէ ազատութեան արշալոյսին ծագիլը..: Բայց ե՞րբ պիտի տեսնենք աշխարհի խաղաղութիւնը.. կը հեւայ ան ոգեսպառ, սկսելով ինքզինքին հարցնել թէ վերջին շունչը փչելէ առաջ արդեօ՞ք պիտի տեսնէ՞ զայն...:

Կեանքի մեկնումէն աւելի տխուր է յոյսին մեկնումը մարդկային էութենէն: Այնչափ ատեն, որ ցաւի ու տանջանքի ամէնասուր զգայութիւններուն մէջ անգամ դեռ կը մաքառինք եւ դեռ կը պահենք այդ վիճակէն փրկուելու մեր յոյսը, հաւասար ենք բոլոր ապրողներուն՝ որովհետեւ մեզի մնացած գուցէ միակ վայրկեանի մը կեանքն ալ ապագային ամբողջ անհունութեամբը դեռ լա՜յն է ու լի մեզի համար: Եւ, կեանքը, անշուշտ, իր այս անորոշ երկարաձգման, կամ այս անսահման ապագայի իր յոյսո՛վն է միայն որ **կեանք**ն է...:

* * *

Ճիշտ է թէ հայերէն թերթի մը խմբագիրը, այս միջոցիս, պէտք չէ անձնատուր ըլլայ յուսահատութեան, պէտք է ընդհակառակն ինք զօրանայ ուրիշներն ալ զօրացնելու, ինք դիմադրէ՝ ազգովին դիմադրութեան մեծագոյն հնարաւոր ուժը կանգնելու համար մահուան ուժին դէմ որ ահա՛ շրջապատեր է զմեզ:

Բայց ինչպէ՞ս կարելի է ասիկա երբ **հայ** է խմբագիրը, երբ իր հաղորդաձէն աւելի գէշ լուրեր կը լսէ զորս ստիպուած է յաճախ իրեն վերապահել, եւ երբ իր անմիջական միջավայրին՝ հայութեան այն պզտիկ մասն ալ ուր բախտը բերած ձգած է զինք, ոչինչ կը գտնէ իրեն քիչ մը սիրտ տուող, ոչի՛նչ բայց միայն ոմանց քով լուսնային անտարբերութիւն, ուրիշներու քով ճղճիմ եւ անժամանակ մտահոգութիւններ (որոնք անցեալ տարի ներելի ըլլային թերեւս՝ բայց ներկայ վայրկեանին անհեթեթութեանց անհեթեթութիւնն են..) եւ ուրիշ ուրիշներու մօտ ալ՝ եղբայրատեաց կատաղութեան փրփուր մը որ հրէշային է պարզապէս ա՛ս ալ..: Երբ այսպէ՛ս դուրսէն ու ներսէն ինքզինք ենթարկուած կը գտնէ տանջանքներու մեծագոյնին, բան մը, օգտակար բան մը ընելու անկարելիութեան տանջանքին, այն ատեն, այո՛, հայ խմբագիրը սրտանց երանի կու տայ իր թերթին մամուլը զարնող արաբ բեռնակրին անգամ եւ կը փափաքի ինքն անոր տեղը անցնիլ, ա՛ն ըլլալ ու բան մը չգիտնալ, բան մը չզգալ, բան մը գրելու պարտաւոր չըլլալ այլեւս..:

Ամէնքս տեսեր ենք մեր ընտանիքներուն մէջ որ սուգի ատեն իրարու քով կու գան ընտանիքին անդամները, եւ եթէ ուրիշ բան չեն կրնար ընել, չեն կրնար մեռելը ողջնցնել եւ իրար մխիթարել ալ չե՛ն կրնար, գոնէ իրենց արցունքին եւ հեծկլտուքին մէջէն ատեն-ատեն կը նային իրարու եւ այս նայուածքը - որ ցաւին մէջ իրենց միութիւնը կը յայտնէ անոնց - ուժ կու տայ կրելու իրենց վիշտը, արցունքի նոր հեղեղներ կը պոռթկացնէ բայց նաեւ պատճառ կ'ըլլայ որ անոնք վերադառնան ու կրկին կապուին կեանքին..: Երբեմն ալ, այդ ժամերուն, պզտիկ տղայ մը որ անկիւն մը քաշուած կծկուած է՝ չկրնալով թափանցել մահուան գաղտնիքին, յանկարծ կու գայ կը փարի սգաւորին ծունգերուն, որ խելայեղ թափով մը կը գրկէ զայն եւ անոր այտերուն վրայ կը թափէ իր արցունքը, նուազ դառն եւ արդէն իսկ սփոփանքի արցունքներ կարծես..:

Բայց ըսէ՛ք, ու՛ր է այդ մանուկը հիմա, ինչու՞ զայն չենք տեսներ, ինչու՞ իրար անգամ չենք տեսներ. այս որքա՞ն մութ է շուրջերնիս..:

Ո՞վ կրնայ քիչ մը լոյս տալ մեզի, քիչ մը լոյս եւ քիչ մը յոյս մեզի..:

Բայց յուսահատութիւնը պահ մը միայն կը տեւէ..: Այդ ի՞նչ ձայն է, ի՞նչ տկար ու խեղդուկ ճիչ՝ որ կը լսուի հեռուէն, տանը ուրիշ մէկ սենեակէն.- նորածինի մը ձայնն է, Հայկական Ազատութեան առաջին աղաղակը որ կը հնչէ մեր սուգին մէջ եւ մեզ ընդոստ կը կանչէ դարման ու խնամք տանելու իրեն, զինք պաշտպանելու եւ զօրացնելու:

«Քիչ մը» չէ, անհու՛ն յոյս է ասիկա, եւ մենք կ'ոգեւորուինք ահա..:

ՓԱՓՈՒ՞Կ, ԹԷ՞ ԲԻՐՏ ԶԳԱՑՈՒՄՆԵՐ

Կռփամարտի մրցումը որ անցեալ Չորեքշաբթի կատարուեցաւ այստեղ - հայ եւ աւստրալիացի երկու մրցակիցներու միջեւ - շահեկան խորհրդածութիւններ ներշնչած է Տ.Պ. Յովսէփեանի՝ Գահիրէի «Ազգ. Սրահ»ին հիմնադիրը, որ ինքն ալ այդ օրը ներկայ էր Քիւրսալի մէջ եւ որուն այդ մասին Գահիրէէն մեզի ղրկած գրութիւնը յառաջ կը բերենք ստորեւ, քիչ մը համառօտելով եւ կցելով մեր դիտողութիւնները իր կարգ մը դիտողութիւններուն:

Յարգելի նամակագիրը նախ իր կարծիքը կը յայտնէ ընդհանուր կերպով կռփամարտին մասին, զոր կը նկատէ «վայրենի խաղ մը՝ վայրենի ժողովուրդներէ

ժառանգուած»: «Չէ կարելի,- կ'ըսէ,- դիտել այս տեսարանը առանց ջղագրգռութեան ու հեւ ի հեւի՝ երբ անգութ բռունցքի հարուածներ անդադար կ'իջնեն մարդկային ամէնակարեւոր գործարաններու վրայ, ինչպէս կուրծք, սիրտ, գլուխ եւն.: Արդարեւ, կռփամարտութիւնը մարդկային փափուկ զգացումները բրտացնելու բնոյթ ունեցող բան մը ըլլալու է՝ որ ստուար դասակարգ մը գիտնականներու եւ բարոյախօսներու, Անգլիոյ մէջ խստիւ կը բողոքեն ֆութպոլի եւ կռփամարտութեան դէմ..»:

Այստեղ քիչ մը կենանք, եթէ կը հաճիք, ազնիւ Տիար Յովսէփեան:

Ո՛չ **պոքսէօր**, ո՛չ **ֆութպոլիստ** եմ, եւ միտքէս չ'անցնիր **պոքս**ը, **ֆութպոլ**ը եւ ուրիշ այդ կարգի խաղերը պաշտպանել Ձեր կազմած ամբաստանութեան դէմ: Կ'ընդունիմ, արդարեւ, որ «մարդկային փափուկ զգացումները» - պայմանաւ որ արդէն «փափուկ» եղած ըլլան - բրտացնելու կը ծառայեն անոնք: Ձեզի պէս ես ալ միշտ սրտի անախորժ կծկումներով է որ ներկայ եղած եմ կռփամարտի, գօտեմարտի ու ցլամարտի մրցումներու, եւ եթէ խաղին միջոցին սկսած ալ եմ տեսակ մը կրքոտ հաճոյք առնել անկէ՝ մեղադրած եմ ինքզինքս, ըսելով թէ հիւանդագին զգացում մըն է այս, կամ ստորին բնազդի մը զարթնումը միայն..:

Բայց, **այսօ՛ր**, ուրիշ կերպ կը խորհիմ: «Հիւանդագին զգացու՞մ», «ստորին բնա՞զդ»՝ ընդհակառա՛կն, զգացումներուն է՛ն առողջն եւ բնազդներուն է՛ն բարձրն է ան՝ որ կ'արթննայ կռիւի մը իտես, ուր մկաններն ու ջիղերը, միտքը եւ սիրտը հաւասարապէս կը գործեն, ուր ֆիզիքական ուժ, խելք եւ քաջութիւն պէտք են նոյն չափով՝ յաղթող հանդիսանալու կամ գէթ պատուով դուրս ելլելու համար կռիւէն:

Եւ հոգ չէ՛ որ մեր զգացումները բրտանան, որովհետեւ պէտք է որ բրտանան, որովհետեւ կու գան վայրկեաններ - թէ՛ անհատներու եւ թէ՛ ազգերու կեանքին մէջ - ուր փափուկ զգացումները չէ՛ որ կը փրկեն զիրենք..: Քանի որ կռիւը իւրաքանչիւր էութեան անբաժանելի տարրը կը կազմէ - կռի՛ւ ինքն իր մէջ եւ կռի՛ւ արտաքին աշխարհին հետ - մեր առաջին պարտքը ըլլալու է պնդացնել, բրտաց-նել նախ մեր փափուկ զգացումները, յետոյ մեր ջիղերն ու մեր մկանները. այսպէ-սով՝ կեանքի խաղին մէջ մեր **շանս**երը կրնան հաւասար ըլլալ թէ՛ անոնց հետ ո-րոնց զգացումները բարակցած չեն մերիններուն պէս, եւ թէ՛ բնութեան հետ՝ որ բոլորովին կոշտ ու բիրտ է, անգութ է եւ անզգայ, եւ որուն դէմ եւս ամէն օր մա-քառումի մէջ ենք..:

Բայց անգամ մը Ձեր շուրջը նայեցէ՛ք, ազնիւ Տիար Յովսէփեան, եւ ըսէ՛ք թէ անգլիացի ու աւստրալիացի երիտասարդը որ մէկ օրէն միւսը զինուոր կը դառնան ու կ'երթան յաջողապէս կռուիլ գերմանացի եւ թուրք, վայրագ ու կանոնաւոր զինուորներուն հետ, պիտի կրնայի՞ն այդ հրաշքը գործել՝ եթէ կռփամարտով ու ֆութպոլով կանխաւ մարզած չըլլային իրենց մարմինն ու հոգին: Ֆրանսան անգամ, որ անյողդողդ կուրծքը ցցեր կեցեր է հիմա տեւտոն գրոհին դէմ, կը կարծէ՞ք որ նոյնը պիտի կարենար ընել եթէ 15-20 տարի առաջուան Ֆրանսան ըլլար, եթէ իր երիտասարդութիւնը այս վերջին երկու տասնեակ տարիներուն ինքզինք շատ աւելի նուիրած չըլլար վտանգաւոր մարզախաղերու. մարզախաղե՛ր երբեմն մարդ մարդու դէմ՝ ինչպէս *պոքս*ի եւ *ֆութպոլ*ի մէջ, երբեմն ալ մարդը բնութեան դէմ՝

ինչպէս *օթօմոպիլիզմի*ի եւ *աւիասիոնի*ի մէջ, որոնք երկուքն ալ գիտէք թէ Ֆրանսայի մէջ ծնան ու ծաղկեցան:

*

Տիար Յովսէփեան *պոքս*ի բարոյականին մասին իր ընդհանուր դիտողութիւնն ընելէ ետք՝ կ'անցնի մասնաւորապէս խօսելու Աղեքսանդրիոյ մէջ իր ներկայ եղած մրցախաղին եւ անոր հայ մրցակցին վրայ.

«..Բայց եւ այնպէս Քիւրսալի ներկայացումը զիս այլապէս շահագրգռեց. ժամանակի այս դժնդակ օրերուն մէջ տեսնել տասնվեցամեայ հայ պատանիի մը իրմէ մէկուկէս անգամ տարիքով մեծ եւ իբր *շամփիոն* անուն հանած աւստրալիացի զինուորի մը հետ մարտնչելու համարձակիլը՝ կատարեալ մխիթարութիւն մը եղաւ ինձ, եւ ես տեսական փոքրիկ նմուշ մը կը նկատեմ այդ քաջ պատանւոյն արի ընթացքը՝ ներկայիս հայ կամաւոր զինուորը ներկայացնող..»:

Այս մասին ամբողջապէս համաձայն ենք մեր յարգելի նամակագրին հետ: Մէկդի կը թողունք բուն իսկ մրցումին մասին իր յայտնած դիտողութիւնները զորս գրեթէ նոյնութեամբ մենք ալ ըրած էինք եւ *Արեւ*ի անցեալ թիւին մէջ չէինք կրցած հրատարակել տեղի պակասութեան պատճառաւ, ու կ'ըսենք՝ թէ ահաւասիկ այդ անվախութիւնը եւ այդ տոկունութիւնն է զոր կը ստեղծեն մարզախաղերն, ու այս պարագային ճշտիւ կռփամա՛րտն է որ կազմած է Տ. Յովսէփեանի գնահատմանը առարկայ եղող հայ պատանին, այնպէս ինչպէս որ է[1]:

Միայն թէ, «մէկ ծաղիկով գարուն չի գար», ինչպէս կ'ըսեն եւ մենք ջերմօրէն կը փափաքինք որ նոյնիսկ այս միջոցիս՝ մեր շուրջը գտնուող հայ երիտասարդներն ու պատանիները մասնաւոր եռանդով մը ու կամքով մը, պարտականութիւն մը պատրաստելու, գործ մը կատարելու նման նուիրէին ինքզինքնին բոլոր այն մարզանքներուն որոնք կը պնդացնեն միանգամայն մարմինն ու սիրտը, որոնք մարդը մարդուն եւ մարդը բնութեան դէմ ինքնապաշտպանութեան կարող կ'ընծայեն:

Այս տեսակէտով՝ մենք կը ցաւինք որ տեղւոյս «Կամք» մարմնամարզական Ակումբը չունի աւելի բազմաթիւ մարզուող օգտուող անդամներ երիտասարդ-ներէն ու պատանիներէն, ինչպէս խորապէս կը ցաւինք ալ՝ որ Աղեքսանդրիոյ մէջ հայ պոյ սքաուներու խումբի մը կազմութեան հոգը իր վրայ առնելէ եւ այդ նպատակաւ դրամ հաւաքելէ ետք՝ մեր քաղ. ժողովը քնացուց գործը, դրամը մինչեւ այսօր իբրեւ աւանդ թողուց իր մէկ անդամին քով (ինչ որ ապօրինի էր արդէն) եւ հիմա ալ ելեր է այդ նոյն դրամը կամաւորներուն յատկացնելու՝ իբրեւ թէ ինքն ըլլար անոր տէրը..:

---

[1] *Պ. Արամ Չափրճեան 15 «րաունտ» ըրաւ ընդդէմ աւստրալիացի զինուոր Ճ. Տիւկնէնի եւ մինչեւ վերջ յաջողապէս դիմացաւ ու պաշտպանեց ինքզինքը: Իր մրցակիցը ունէր փարիքի, հասակի եւ ծանրութեան յայտնի առաւելութիւններ, որոնց հակառակ՝ հայ նորահաս «պոքսէօր»ին խաղը գնահատուեցաւ ներկաներէն, ի մասնաւորի անգլիացի սպաներէ՝ որոնք փայլուն ապագայ մը նախատեսեցին հայ պատանիին: Հարուածներու թիւին հաշուով՝ յաղթող ճանչցուեցաւ աւստրալիացին, բայց յայտնի է թէ «պոքս»ի մէջ բուն յաղթութիւնը ա՛յն է՝ ուր հակառակորդը այլեւս շարունակելու անկարող վիճակի մէջ կը դրուի: Աւելցնենք որ Ճ. Տիւկնէնի հայրենակիցները զանազան աղաղակներով կը քաջալերէին զինք վարէն, մինչ մեր կողմէ՝ լռութի՜ւն միայն: Արդէն քանի՞ հայ եկած էր որ...:*

Բայց չէ՞ որ մենք մեր ամէն գործերուն մէջ հունձքը չհասած կը քաղենք արդէն, ու յաճախ ալ՝ հունձք առնել կը սպասենք՝ առանց ցանելու...:

«ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԻՒՐՕ»ԻՆ ՇՈՒՐՋ

Թիֆլիսի «Ազգային Բիւրօ»ին մասին ո՛րեւէ տեղեկութիւն - թէ՛ ըլլայ անոր գործունէութեան եւ թէ՛ ըլլայ անոր կազմին վերաբերմամբ - այս միջոցիս մեզի համար աւագ շահեկանութիւն մը կը ներկայացնէ:

Կովկաս թէ Հայաստան, Եգիպտոս թէ Պալքանները, Ամերիկա թէ Հնդկաստան, վերջապէս երկրի եւ արտասահմանի այն ամէն կէտերուն վրայ ուր հայերը հեւասպառ կը հետեւին ազգին դէպի իր ճակատագիրը եղերական ուղեւորումին, ամէն ոք քիչ ու շատ գիտէ թէ Թիֆլիսի մէջ կը գտնուի մարմին մը, «Ազգ. Բիւրօ» անունով, որ ներկայիս ամէնակարեւոր դերերէն մին կը կատարէ ոչ միայն մեր ազգային փափաքներուն աւելի կամ նուազ իրականացմանը՝ այլ կրնայ ըսուիլ նոյնիսկ մեր ազգային գոյութեա՛նը տեսակէտէն:

Անոր կարեւորութիւնը չուրանալով եւ զայն պզտիկցնելու որեւէ ջանք չընելով հանդերձ՝ պէտք է յայտնենք, սակայն, որ մինչեւ հիմա շատ քիչ ճշգրիտ տեղեկութիւն ունինք, մենք, առհասարակ բոլոր արտասահմանցիքս, այդ այնքան կարեւոր մարմինին վրայ: Հեռուէ հեռու արձագանգուած գրաւոր կամ բերանացի ներբողեան մը կամ պարսաւանք մը չէ, հարկաւ, որ բաւական պիտի ըլլար այդ մասին մեր սնուցած արդարացի հետաքրքրութիւնը գոհացնելու:

Հազիւ թէ - մեր մտահոգութիւնը հանդարտեցնելու համար - կը խորհէինք մինչեւ հիմա թէ Կովկասն ամբողջ իր ետին է եւ Էջմիածինն՝ իր վերեւը իբրեւ հովանի, ինչպէս Ազգ. Պատուիրակութիւնն ալ՝ որ սկսած էր երկու տարի առաջուան նման կանոնաւորապէս յարաբերիլ անոր հետ՝ նոր բայց ոչ աւելորդ երաշխաւորութիւն մը կու տար մեզի՝ թէ գործին լրջութեանը համեմատ լուրջ ու խղճամիտ գործունէութիւն մը ունի այդ Բիւրօն:

Մեր այս թիւին մէջ արտատպուած *Մշակի* պատասխանատու խմբագրին՝ Պ. Հ. Առաքելեանի «Մեր պատասխանը» վերնագրով յօդուածը, առաջին անգամ ըլլալով կու գայ հրապարակաւ քանի մը կարեւոր լուսաբանութիւններ տալու «Ազգ. Բիւրօ»ին մասին, լուսաբանութիւննե՛ր որոնք սակայն չափազանց վրդովիչ են դժբախտաբար...:

Մենք առ այժմ պէտք չենք զգար - եւ տակաւին հնարաւոր ալ չէ - մեր կողմէն մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու, ոչ ալ - աւելի քիչ - կ'ուզենք այստեղ որդեգրել *Մշակի* խմբագրին անձնական վէճը Բիւրոյին կամ անոր փոխանորդութիւնն ստանձնած *Հորիզոնի* խմբագրութեան հետ[2]: Երեւան կը դնենք միայն սա՛ փաս-

[2] Անցողակի կ'ըսենք միայն, որպէսզի ուրիշ մեկնութիւն մը չտրուի մեր այս վերապահումին, թէ ի՛նչ ալ եղած ըլլան Պ. Առաքելեանի հանրային անցեալ ու ներկայ գործունէութեանը նկատմամբ ուղղուած քննադատութիւնները - որոնց չափ բուռն քննադատութիւն, աւելի ճիշտը՝ կիրք ու ատելութիւն, ուրիշ ոչ ոք մեր այժմու ապրող գործիչներէն յարուցած է իր դէմ - Պ. Առաքելեան եղած է եւ է՛ ազգին մէջ մեծ ուժ մը, ոչ միայն իբրեւ հրապարակագիր, այլ բառին լայն առումովը իբրեւ հանրային գործիչ, որուն գործը մէջտեղն է տարիներու երկար շրջանի մը վրայ տարածուած, եւ որուն կարելի է համակրիլ կամ չհամակրիլ, բայց զոր ոչ ոք կրնայ իրաւունք ունենալ արհամարհելու, ոչ

տը՝ թէ ազգային այս ճգնաժամուն ա՛յսքան խոշոր գործ մը - որպիսին է միմիայն կամաւորներու գործը - իր վրայ առնող «Ազգ. Բիւրօ» անունով մարմինը իր շուրջ չէ համախմբած Կովկասի բոլոր ուժերը եւ չի վայելեր - կ'ըսուի կամ հետզհետէ ա-ւելի քիչ կը վայելէ - Էջմիածնի հովանաւորութիւնը: Ուրիշ փաստ մը սա՛ է՝ թէ ահա-ւասիկ կը ճշտուին եւ իր մօտէն իսկ իր ճակտին կ'ուղղուին իրեն եղած կողմնակա-լութեան ամբաստանութիւնները նոյնինքն կամաւորներու գործին մէջ, ամբաս-տանութիւննե՛ր որ կը ձգտին յայտնելու՝ թէ Բիւրօն հեռու է իրապէս ազգային ըլ-լալէ եւ աւելի շատ աշխատած է ու կ'աշխատի որոշ կուսակցութեան մը իրեն հա-մար գծած ուղղութեամբը, այլամերժ՝ ինչպէս միշտ եւ կուսակցական փառքն ու նկատումները ամէն բանէ առաջ փնտռող ուղղութիւն մը:

Այսուհանդերձ, մենք չենք ծանրանար հոս այդ փաստերուն վրայ, որովհետեւ նախ՝ չենք փափաքիր, մե՛նք որ կամաւ հրաժարեցանք ամէն վէճերէ, որեւէ անու-նով նոր վէճ մը յարուցանել հիմա, եւ երկրորդ՝ որովհետեւ կը սպասենք *Մշակի* խոստացած երկրորդ յօդուածին հետ անշուշտ իրեն տրուելիք պատասխաններն ալ տեսնելու՝ ըստայնմ խնդրոյն ամէն կողմերուն վրայ կատարելապէս լուսաբան-ուելու համար:

Ինչ որ ալ ըլլան, սակայն, այդ շարունակութիւնն եւ այդ պատասխանները, ի-րողութիւն մը կայ զոր պիտի չհերքեն անոնք, ա՛յն է՝ Բիւրոյին եւ կովկասահայու-թեան մէկ մասին՝ որուն բերանն է *Մշակը*, եւ Բիւրոյին ու Էջմիածնի միջեւ յարա-բերութիւններու ցրտութիւնը: Այս իրողութիւնն է ահա՛ - զոր պահելը անկարելի եւ անօգուտ նկատելով - ուզեցինք հրապարակ դնել, միեւնոյն ատեն հրապարակաւ յայտնելու համար՝ թէ մեր, ու վստահ ենք մեզի հետ արտասահմանի ամբողջ հա-յութեան, փափաքն է այդ անհամաձայնութիւնը օր առաջ վերցուած տեսնել:

Պէտք չէ կարծել թէ արտասահմանի հայութիւնը, հեռու ըլլալով սուգի եւ կռիւի վայրերէն, նուազ կը տառապի անոնց ցաւովն ու անդոհովը: Շատերու համար՝ հակառակն է ճիշտ: Եւ ուրե՛մն իր այդ իրաւունքովը՝ արտասահմանը, որ ամիսնե-րէ իվեր աչքերը Կովկաս դարձուցած է ամէնամեծ անձուկով, կը դիմէ դարձեալ Կովկաս, կը դիմէ «Ազգ. Բիւրօ»ին, կը դիմէ *Մշակի*ն եւ կը դիմէ մանաւանդ Ամէ-նայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին՝ որպէսզի հո՛ն ուր ամէնէն աւելի պէտք կայ ազ-գին բոլոր տարրերուն համաձայնութեանը, հոն ուր կոտորածէ, հուրէ եւ սուրէ ճո-ղոպրած հարիւր-հազարաւորներու կարաւանը օգնութիւն կ'աղաղակէ եւ հազա-րաւոր կռուող կամաւորներու բանակը օգնութիւն կը պահանջէ, հո՛ն, այս պահուս խնայուի տեսնել անոնց եւ մեզի ալ, անհունօրէն ցաւալի, յուսահատեցուցի՛չ պատկերը ներքին վէճերու, ներքին ջլատիչ անհամերաշխութիւններու եւ անվս-տահութիւններու..: Արտասահմանի մէջ - այստեղ եւ Ամերիկա - արդէն անհան-դուրժելի էր այդ տեսարանը. Կովկասի մէջ, հոգեվարք Հայաստանի սահմանին վրայ, պարզապէս սպանիչ պիտի ըլլար ան..:

Ինչ որ ըսինք *Մշակի* խմբագրին մասին, նոյնը առաւելապէս - այսօրուան հա-մար - կրնանք ըսել «Ազգ. Բիւրօ»ին մասին, թէ՝ ինչ որ ալ ըլլան իր դէմ ուղղուած քննադատութիւնները՝ ան ուժ մըն է եւ գործ մը կատարած է ու դեռ կը կատարէ

ոք կրնայ իր այս կամ այն գրուածքին առթիւ բարձրէն խօսիլ անոր հետ, անքաղաքավար մտերմութեան մը ոճը գործածելով մէ՛կու մը դէմ՝ որ շատ յաճախ պապանձեցուցած եւ շուարումի մատնած է իր հակառակորդները երբ անոնք իր մօտն են եղած..:

այսօր: Այդ գործը դեռ հեռու ալ է վերջանալէ, իսկ այդ մարմինը - «Ազգ. Բիւրօ»ն – բարեբախտաբար մարդէ մը աւելի դիւրին է սրբագրելը: Թո՛ղ վեհ. կաթողիկոսը, որուն վրայ ամէն ոք վստահութիւն ունի եւ որուն հեղինակութիւնը ոչ ոք կը համարձակի ուրանալ, կատարէ այդ սրբագրութիւնը՝ եթէ պէտք կայ, կամ թո՛ղ յայտարարէ, յետ քննութեան, թէ սխալ են *Մշակի* ամբաստանութիւնները այդ մեծ մարմինին դէմ, եւ այն ատեն մեր սիրտերը հանգիստ պիտի զգանք, գոնէ՛ այդ մասին:

Արտասահմանը կը պահանջէ ասիկա - կը կրկնենք - վեհ. կաթողիկոսէն ալ, «Ազգ. Բիւրօ»էն ալ, *Մշակ*էն ալ..:

ՀԱՅՈՒԹԻՒ՞ՆԸ, ԹԷ՞ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Բարեկամ մը, անցեալ օր, հայկական ներկայ անանուանելի կացութեան վրայ պզտիկ վիճաբանութեան մը ընթացքին, ըսաւ.

- Հարկա՛ւ. կը կարծէիք հապա որ առանց զոհի՞, առանց ջարդի՞ պիտի ստանայինք ազատութիւնը..:

Բարեմտօրէն, ազնուօրէն, բայց եւ «յեղափոխականօրէն» ըսուած այս խօսքերը սարսուռ տուին մեզի: Չպատասխանեցինք, որովհետեւ խնդիրը որ այդպէս մէջտեղ կը նետուէր յանկարծակի, ամէնէն ծանրն ու արիւնոտն է խնդիրներուն, բովանդակ ազգի մը մահուան ծանրութեամբը լեցուն եւ անոր արեան ծովին վրայ ծփացող խնդիր մը:

Մտածեցինք, սակայն - ինչպէս այդ խօսքէն առաջ, անկէ վերջն ալ, այդ ահաւոր խնդրին վրայ - թէ ազգը պէ՞տք էր նոր զոհեր տար, նոր ջարդեր կրէ՛ր՝ ստանալու համար այն ազատութիւնը որուն սէրը միշտ կը սնուցանէր եւ որուն իրականացման ժամը մօտեցած կարծեց ներկայ մեծ պատերազմին սկիզբը եւ մասնաւորապէս այդ պատերազմին մէջ Թուրքիոյ մասնակցութենէն ետքը..:

Կը խոստովանինք - խոնարհաբար - թէ վերջնական, վճռական եզրակացութիւններու չյանգեցանք բուն այդ մեծ խնդրին մասին. խնդիրներու խնդիրը՝ որ աւելի շատ պիտի զբաղեցնէ հաւանօրէն վաղը, մնացորդ բեկորները հայութեան՝ քան ինչ որ այսօր մեզ կը զբաղեցնէ, որ այսօր ալ, վաղն ալ, ո՛րեւէ գործնական օգտակարութիւն չի ներկայացներ այլեւս՝ որովհետեւ շատ ուշ է եւ պէտք էր երէկ մտածած ըլլայինք անոր մասին. որ - սակայն - իր անօգուտութեանը եւ իր պատճառած յաւելուածական տառապանքին հետ միասին՝ հարկադրաբար կը ցցուի կը մխուի մեր միտքերուն եւ մեր խիղճերուն մէջ.. եթէ այդ միտքերը ուրիշ աւելի հաճելի առարկաներով գրաւուած եւ այդ խիղճերը այս կամ այն կերպով փակուած, զրահապատուած չեն..:

Խիղճերու զրահապատումին կը ծառայեն, բացի միւս ծանօթ նիւթերէն - եսասիրութիւն, ագահութիւն, անզգայութիւն, անտարբերութիւն, եւն. - նաեւ.. Սկզբունքները:

Այո՛, Սկզբունքները, որոնք կեանքի առաջնորդներ, իմաստութեան խտացումներ, բեղմնաւոր հունտեր են իրենցմէ օգտուիլ գիտցողներուն ձեռքին մէջ, կ'ըլլան քարէ կափարիչներ խիղճերուն վրայ այն կէս-գիտուններուն, այն տարուողներուն ու տանողներուն՝ որոնք շնորհիւ իրենց խանդին եւ իրենց գտնուած միջավայրին մէջ աւելի խելահաս մարդերու սովին՝ պատասխանատու գործեր կը կատարեն,

երբեմն այնքա՜ն պատասխանատու որ հետեւանքը կ'անդրադառնայ ամբողջ ազգի մը ճակատագրին վրայ..: Սկզբունքն է որ զիրենք վարած է մինչեւ այն ատեն, եւ Սկզբունքը կը վարէ զիրենք նորէն՝ իր ամէնէն շռնդալից եւ արիւնողող ձախողութենէն վերջն ալ, երբ ուրիշ ամէն մտածում, ամէն զգացում խեղդելով թաղելով իր ներքեւ՝ սոսկալի տիրականութեամբ մը կ'ըսէ կարծես.

- Ի՜նչ փոյթ թէ անհետանայ նոյնիսկ Ազգը որուն փրկութեան համար ես ստեղծուած կամ ընտրուած էի. բաւ է որ ես՝ Սկզբունք՝ կենդանի մնամ..:

Անո՛նք՝ որոնց քով Սկզբունքները այսպէս ամուր են - ամրութիւն մը զոր իրենց տիրոջ մտքէն ու սրտէն չէ որ կ'առնեն, այլ շատ անգամ անոնց մտքին ու սրտին անգործութենէն՝ Սկզբունքներն ըլլալով արդէն միշտ կարծր ու գործածողն ինք պարտական ըլլալով զանոնք կակղել եւ օգտակար դարձնել.. - անո՛նք միայն, այս արիւն-արցունքի օրերուն մէջ ալ ուր ամբողջ Հայրենիքը բերանաբաց մեծ վէրք մըն է եղեր, պաղարեամբ կրնան խօսիլ Սկզբունքին վրայ եւ ըսել - օրինակի համար - թէ հայութիւնը չի մեռնիր՝ կը բաւէ որ կռիւը շարունակէ, թէ այդ կռիւէն պիտի ծնին լաւագոյն օրեր, պիտի ծնի Ազատութիւնն իր Արշալոյսովը, Արեւովը, Բոցերովը եւ դեռ ուրիշ շատ մը մաշած փտած թատերական զարդեղէններովը՝ որոնց ամէնուն մէկ կից մը տալու եւ դժոխք ղրկելու չես գիտեր ի՜նչ անզուսպ փափաք մը կը զգաս դուն հիմա..:

Բայց, եկէ՛ք խօսինք վայրկեան մը - եթէ կարելի է - պայմանաւ որ խօսքերնիս մարդու հետ ըլլայ եւ ոչ թէ Սկզբունքին հետ՝ զոր մենք ալ անշուշտ.. կը ճանչնանք քիչ մը..:

Կռի՛ւը, այո՛, կը շարունակուի եւ պէտք է շարունակուի, ոչ թէ որովհետեւ «սկսած է անգամ մը», այլ որովհետեւ դադրեցնելը քու ձեռքդ չէ, դադրեցնելէն ո՛րեւէ օգուտ չկայ այսօր, ոչի՛նչ կայ որ կրնաս փրկել, ո՛չ մէկ պայման զոր կրնաս ընդունիլ տալ թշնամիիդ.. եւ դեռ շատ մը ուրիշ պատճառներ զորս ամէն մարդ կրնայ ինքնին գտնել ու աւելցնել:

Կռիւը, այո՛, չի դադրիր. բայց այն պահուն իսկ ուր այդ կռիւին ուղղակի զոհերն եղող - ասիկա ճշմարտութիւն մըն է զոր ծածկելէն օգուտ չկայ բնաւ - հարիւր հազարաւորներու մահէն ետք՝ հարիւր հազարաւոր կէս-մեռելներ ալ օգնութեան կը սպասեն չմեռնելու համար, ա՛յն պահուն ուր մօտիկ եւ հեռաւոր ապագայի ազատ կամ գերի հայութեան վերապրումին միակ յոյսն անոնք են՝ մենք չենք.., այդ վայրկեանին ըսել թէ կռի՛ւը միայն կայ մեր մեծագոյն օգնութեանն արժանի, թէ մնացեալը «բարեգործութիւն» է զոր կրնան աղաներն ալ ընել, թէ մենք ամէն բանէ առաջ յեղափոխականներ ենք.. եւ ուրիշ այս կարգի սկզբունքային անսրտութիւններ՝ սա՛ միայն կը յայտնեն դժբախտաբար, թէ մենք մարդիկ ենք որոնք Սկզբունքը կափարիչ ըրած ու գոցած են իրենց խղճին ալ, իրենց մտքին ալ վրայ..:

Իրենց մտքին ալ վրայ՝ որովհետեւ որի՞ համար է այն ազատութիւնը զոր իվերջոյ պիտի շահինք եղեր վաղը՝ կռիւներով դեռ. որի՞ համար մանաւանդ պիտի կրնայինք պահանջել զայն ու որի՞ համար է որ պիտի տային զայն մեզի..: Ճշմարիտ է, խորապէս ճշմարիտ, թէ միակ յոյսը՝ անոնք, այսօր 150-200,000 փախստականներն են Կովկասի, որոնք երանի՛ թէ վաղը 300-400,000 ըլլային, որովհետեւ որքա՜ն աւելի՝ այնքա՜ն փրկուելու եւ մեզ ալ իրենց հետ փրկելու յոյսը կը ներկայացնեն անոնք: Թուրքիան սպանդանոց մըն է դարձեր հայուն համար, չէ՞ք

տեսներ: Չափազանցութիւ՞ն կայ լուրերուն մէջ. իցի՛ւ թէ. բայց ինչքա՞ն ցաւալի է որ այդ բառը մեր կողմէն կ'արտասանուի հիմա, սակարկութեան մը ձեւով՝ ուր նիւթի մը վրայ զեղչ կ'ըլլայ կարծես ուրիշ մը բարձրացնելու համար՝ առանց խորհելու թէ երկուքն ալ մե՛րն են ու այն երէ՛կ էր որ մէկը միւսէն առաջ պէտք էր անցընել անպատճառ..:

Սթափեցէ՛ք, սթափի՛նք ամէնքս: Զօրաւոր կամ տկար ջիղի խնդիր չէ ասիկա, այլ մահու եւ կենաց խնդիր զոր Ազգը երբեք այսքան ահարկու ու ծանր երեւոյթով մը տեսած չէր իր դիմաց, եւ խնդիրն ալ իր ծանրութեանը համեմատ Ազգը այսքան խե՛ղճ տեսած չէր: Յեղափոխութեան ու բարեգործութեան, յեղափոխականի ու աղայի խտիր կրնա՞յ մնալ տակաւին՝ երբ ամէն բան կորսուելու, ընկղմելու վրայ է: Ու բարեգործութիւնն ալ արդէն կռիւ չէ՞ հիմա, թշնամւոյն ազատօրէն, լայնօրէն, վճռօրէն գործադրած բնաջնջումի ծրագրին դէմ՝ ապրելու, տեւելու եւ ազատելու կռիւը, Մահուան դէմ Յո՛յսի կռիւը..:

Ետ չդառնանք Երէկին նայելու, համաձայն ենք, որովհետեւ Այսօրուան համար՝ ա՛լ բնաւ օգուտ չունի ան. բայց Այսօրուան ու Վաղուան վրայ մեր ամբողջ աչքերովն ու սիրտովը նայինք: Բարեգործութեան եւ Կռիւին աղբիւրը մէ՛կ թող ըլլայ նիւթապէս, ինչպէս մէ՛կ է մեր սրտերուն մէջ բարոյապէս. միայն ջանա՛նք՝ որ առատ ըլլայ ան՝ որպէսզի երկու պէտքերն ալ կարենան սնանիլ անկէ: Աշխատինք, շա՛տ աշխատինք, լա՛ւ աշխատինք ասոր համար: Միմիայն այս կերպո՛վ է՝ որ կրնանք մեր խիղճերը քիչ մը խաղաղել թերեւս..:

Եւ մի՛ ըսէք, Աստուծոյ սիրոյն, սա՛ քստմնելի խօսքը. «**Դեռ շատ սեւ օրեր ունինք տեսնալիք, դեռ շատ կորուստներ ունինք ողբալիք: Կեանքերու հարկն է որ պիտի հատուցանենք պատերազմի դաժան Մողոքին, արիւնի տուրքն է որ պիտի մատուցանենք Ազատութեան Աստուծոյն» (Խմբագրական *Յուսաբեր*ի, թիւ 59, Սեպտ. 2)**:

Հա՞յ էք դուք՝ թէ՞ ոչ խենթեցած Սկզբունք մը:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ

Լաւագոյն համարեցի խմբագրականով քան բաց-նամակով մը պատասխանել Պ. Բարսեղ Օհանեանի բաց-նամակին: Կը հաւատամ թէ *Արեւ*ի վերջին թիւերով յայտնած գաղափարներուս հանդէպ իրեն պէս մտածող ուրիշներ ալ կան: Այդ ուրիշներն են՝ նախ, բոլոր դաշնակցականները - անտարակոյս - իրենց համակիրներով միասին, եւ երկրորդ՝ բոլոր անոնք որ մէյ մէկ պատճառով հակառակ են կա՛մ հնչակեանին, կա՛մ ռամկավարին, կա՛մ բարեգործականին եւ այս պատճառաւ այս պահուս աւելի մօտ են դաշնակցականին:

Ամէնէն առաջ, վեր կ'առնեմ համագործակցութեան խնդիրը: «**Հայութիւնը եւ Սկզբունքը**» խմբագրականը «Եգիպտահայ կեանքին մէջ աւեր գործող երկու հակառակ հոսանքներու նորանոր բաղխումին պատճառ դառնալու կոչուած է» եղեր, ըստ Պ. Օհանեանի: Նոյն արդիւնքը առաջ կը բերէ եղեր «Ազգ. Բիւրօ»ին մասին *Մշակ*ի մերկացումներուն արտատպումը: Այդ պատճառաւ Պ. Օհանեան զիս կը դատապարտէ - օ՛հ շատ քաղաքավարօրէն - կ'ընդունիմ:

Պիտի հարցնեմ Պ. Օհանեանի եւ բոլոր իրեն պէս մտածողներուն, նոյնքան հաշտարար եւ բարեկամական ոգիով՝ հոգ չէ թէ շեշտս քիչ մը բարձր ելլէ, թէ ու՞ր

էին այն ատենը երբ մենք կրկին եւ կրկին, գրեթէ աղաչելով, համագործակցութեան հրաւէր կ'ուղղէինք ու պատասխան կը ստանայինք՝ թէ **ուրիշ ամէն ազգի մէջ համագործակցութիւն, համերաշխութիւն կարելի է, բայց մեր մէջը ոչ, որովհետեւ մէկ կողմը անձնուէրներ եւ միւս կողմը անտարբերներ, մէկ կողմը զոհողներ եւ միւս կողմը վայելողներ կան**...: Իրա՞ւ անոնք այսպէս կը խորհէին արդեօք, թէ՞ ոչ ասիկա պարզ պատրուակ մըն էր ամէն համերաշխութիւն, համագործակցութիւն մերժելու - ինչպէս իր կուսակցական եղած ատենը շատ աղէկ գիտէր Պ. Օհանեան թէ միշտ ըրած է Դաշնակցութիւնը - որպէսզի կարենային վաղը ըսել թէ իրենք միայն ազատեցին ազգը, ինչպէս ըսին օսմանեան սահմանադրութեան վաղորդայնին...: Ապա թէ ոչ ի՞նչ է պատճառը, որ Կովկասէն մինչեւ Ամերիկա, անցնելով Պուլկարիայէն, Ռումանիայէն եւ Եգիպտոսէն, տարիէ մը իվեր միշտ անհաշտ ընթացք բռնեցին անոնք: Ամէնքս գէշ էինք ու միայն իրե՞նք էին աղէկ. ամէնքս ազգադաւ ու իրե՞նք էին ազգասէր. մենք կռիւի եւ կամաւորի հակառակ եւ իրե՞նք կողմնակից էին. ինչպէ՞ս եղաւ որ հոս Պօղոս փաշային դէմ իսկ այնքան զօրաւոր պայքար մը բացուեցաւ. ինչէ՞ն է որ, մինչեւ անգամ դիւանագիտական գործին մէջ, ծանուցին թէ կաթողիկոսը Ազգ. Պատուիրակութեան անդամ ընտրած է իրենցմէ երկու հոգի՝ երբ այդպիսի բան մը գոյութիւն չունէր...: Ասոնք ամէնը, որ կ'ըլլային ու կ'ըլլան համերաշխութեան բացարձակ ժխտումը ցուցնող ոգիով մը եւ սոսկ կուսակցութեան մը տիրապետութիւնը հաստատելու մտքով, աչքին չեն դպած սակայն Պ. Օհանեանի, որ ինծի շատ կը տեսնէ խմբագրական մը, գրուած հայութեան կէսին փճացման եւ հայ աշխարհին ամբողջովին աւերման ուղղակի տպաւորութեանը տակ, իբրեւ պատասխան այն անսիրտ տողերուն թէ «**դեռ շատ սեւ օրեր ունինք տեսնալիք, դեռ շատ կորուստներ ունինք ողբալիք, եւն..**»:

Այդ խմբագրականին մէջ յատկապէս շեշտած էի որ այս աղէտին պատասխանատուութիւնները ճշտելու դիտումը չունէի, զոր արդէն կարելի ալ չէի նկատեր: Ենթադրելով իսկ սակայն՝ որ քննադատած ըլլայի Ազգ. Բիւրօն կամ Դաշնակցութիւնը, միթէ՛ ատիկա պիտի նշանակէ՞ր թէ կռիւին դէմ եմ: Միթէ՛ եւրոպական թերթերը, Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ նոյնիսկ Ռուսիոյ մէջ, ամէնախիստ քննադատութիւններ չուղղեցի՞ն իրենց կառավարութիւններուն՝ ըլլա՛յ անոնց քաղաքականութեանը, ըլլա՛յ անոնց պատերազմի միջոցներուն մասին: Անոնցմէ ո՛չ ոք կ'ուզէր ըսել թէ կռիւը դադրեցնենք, թշնամիին ոտքը-ձեռքը իյնանք. ընդհակառա՛կը: Միայն մեր մէջն է, եւ այն ալ մեր ամէնէն ազատամիտներն են, որ տեղ մը քիչ մը ուժ տեսնելնուն պէս՝ իսկոյն ծունգ կը չոքին անոր առջեւ, հոգ չէ՛ թէ այդ ուժը սխալ գործածուած, երբեմն իսկ վնասակար եղած եւ ամէն պարագայի մէջ իր այլամերժ ու ինքնաբաւ գործունէութեամբը ինք շալկած ըլլայ պատասխանատուութիւնները: Գործեր կան որոնք սկզբունքով սքանչելի են, բայց որոնց սխալ, թերի կամ միակողմանի կատարումը **կրնայ ահռելի արդիւնքներ տալ. եթէ վաղը ապացուցուի ատիկա Ազգ. Բիւրոյին համար, Պ. Օհանեան պիտի կրնա՛յ դարձեալ զայն գովել՝ ըսելով թէ «կրնայ իր շատ մը քննադատելի կողմերը ունենալ, բայց միակն է որ կազմակերպեց կամաւորական խմբերը**»: Ես ալ ըսած էի, նոյն այդ Ազգ. Բիւրոյին մասին, «**թէ ինչ որ ալ ըլլան իր դէմ ուղղուած քննադատութիւնները՝ ան ուժ մըն է եւ գործ մը կատարած է ու դեռ կը կատարէ այսօր**»: Միայն թէ՝

ես փափաքած էի որ իր սխալները սրբագրուին՝ եթէ ճիշտ էին *Մշակի* քննադատութիւնները, ու իբրեւ ապացոյց այն բանին թէ կռիւի, կամաւորի գործը դադրեցնելու կողմը չեմ՝ գրած էի «Հայութիւնը եւ Սկզբունքը»ին մէջ. «**Բարեգործութեան եւ կռիւին աղբիւրը մէ՛կ թող ըլլայ նիւթապէս, ինչպէս մէ՛կ է մեր սիրտերուն մէջ բարոյապէս. միայն ջանանք որ առատ ըլլայ ան՝ որպէսզի երկու պէտքերն ալ կարենան սնանիլ անկէ**..»:

Այս տողերը կարդալէ ետք ելլել ըսել՝ թէ «**Եգիպտոսի հայ հարուստը պատնէշ մը պիտի գտնէ յօդուածիդ ետեւ, վաղը քանի մը հազար ոսկի պիտի նետէ ան փախստականներուն օգնելու համար**..» ինծի անտրամաբան կը թուի բոլորովին. ան կը յայտնէ նաեւ մտայնութիւն մը՝ որուն վրայ ալ կ'ուզեմ բառ մը ըսել եւ վերջացնել:

Պ. Օհանեան եւ իրեն պէս խորհողները բարեգործութեան հանդէպ չափազանց արհամարհական վերաբերում մը ունին՝ նոյնիսկ երբ խնդիրը ջարդէ ազատած 250,000 հայ փախստական կերակրելու, ապրեցնելու բարեգործութեան վրայ է: Բարեգործութիւն ըսելով՝ կարծեմ թէ Բարեգործական Միութիւնը կը հասկնան անոնք, եւ ինչ որ իրաւ կամ անիրաւ կը մեղադրեն այդ մարմնոյն՝ կը տարածուի - իրենց մտքին մէջ - ամբողջ բարեգործութեան վրայ: Կարծես թէ Բարեգործութիւնը Կռիւին հակառակ ըլլար: Կարծես թէ Եւրոպայի մէջ, ուր ամէն միջոց կը տրամադրուի Կռիւին, ներկայիս մեծամեծ գումարներ - նուէրներ եւ պետական նպաստներ - չյատկացուէին նաեւ Բարեգործութեան: Եւ մտքերու ի՞նչ aberration է այս, Աստուա՛ծ իմ, որ երբ 250,000 անօթի, մերկ ու հիւանդ, հայաստանցի փախստականներու օգնելու կոչ կ'ուղղես, դէմդ մարդիկ կ'ելլեն որ կ'ըսեն. «Կամաւորներուն հացն է որ բերներնէն առնել կ'ուզես»:

Իսկ թէ ինչու՛ մեր հարուստներն ու մինչեւ անգամ ոչ-հարուստները դրամ չտուին եւ այսօր ալ դեռ չեն տար ո՛չ Կռիւին, ո՛չ Բարեգործութեան՝ ատոր պատճառն ալ - ըստիս - սա՛ է. - Անոնք ալ Սկզբունք մը ունին, որ շատ տարբեր չէ միւսներուն Սկզբունքէն. «**3-4 միլիոն ժողովուրդ մ'ենք, ի՛նչ փոյթ եթէ կէս կամ մէկ միլիոնը ջարդուի.. բաւ է որ մենք ողջ մնանք**», կ'ըսեն անոնք:

Ինչու չէ՞. սկզբունք մըն ալ այս է, անու՛շ սկզբունք..:

ՄԵՐ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԸ

Քանի մը հազար հոգի, Երկրի տանջուող, ջարդուող հայութենէն, չորս օրէ իվեր Եգիպտոսի հողին վրայ կը գտնուին: Այն պահուն ուր այս տողերը կը գրենք՝ տակաւին չենք գիտեր թէ ի՛նչ պայմաններու մէջ անոնք կրցան մեկնիլ այն դժոխքէն որուն անունը դեռ այսօր Թուրքիա է եւ այդ պատճառաւ դժոխք է: Կը մտածենք թէ նախախնամական հրաշք մը միայն պիտի կրնար ու կրցաւ զիրենք դուրս հանել հոնկէ՝ որպէսզի մեր աչքին առջեւ բերեն ցցեն մեռնող հայրենիքին պատկերը, զոր այլապէս չէինք կրնար կոր երեւակայել եւ չէինք ըներ կոր այն տարրական շարժումը զոր ան պիտի հարկադրէր մեզի՝ եթէ իրականութեան մէկ փոքրիկ մասն իսկ ընբռնէինք: Տեսնելով որ մենք իրեն չենք երթար, ահա՛ ինքը, մեր Հայրենի՛քը, մեզի եկեր է: Տեսնելով, որ Կովկասի հարիւր-հազարաւորներուն աղաղակը ծովերէն ու լեռներէն չ'անցնիր եւ չի լսուիր մինչեւ հոս, ահա՛ «պզտիկ»

պատգամաւորութիւն մը, նմուշ մը ղրկելու համար լուր տուեր է Արարատը Տաւրոսին եւ Տաւրոսը փութացեր է գործադրել իր մեծ եղբօր հրամանը…:

Ու տեսէ՛ք, Եգիպտոսի հայե՛ր, տեսէք որքա՜ն խորհրդապահ է այդ պատգամաւորութիւնը, որ փոխանակ իսկոյն ձեզի երեւնալու եւ իր պարզած զուլումի ու մահուան հարազատ տեսարանովը ձեր ջիղերը յանկարծ թունդ հանելու, անիկա եկեր Եգիպտոսի հեռաւոր մէկ կէտին վրայ գաղտնաբար ցամաք ելեր է, այն թշուառ ազգականին պէս որ ձեր տանը գլխաւոր մուտքէն ներս չի գար այլ քովնտի դռան մը առջեւ կու գայ կը կենայ, սպասելով որ զինքը տեսնեն ու ներս առնեն..:

Եւ ասիկա աղէկ է այսպէս, ո՛վ եգիպտահայեր, որովհետեւ միեւնոյն ատեն թէ՛ քանի մը հազար հայեր եւս ազատած կ'ըլլան գեհենին բոցերէն եւ թէ՛ մեր աչքերը կը տեսնեն գէթ մէկ մանրանկար պատկերը հսկայական աղէտին..: Միայն մէկ վախ ունինք. կը վախնանք որ հիմա ալ ասիկա պատրուակ մը կ'ընենք մերժելու մեր օգնութեան հնարաւոր բաժինը այնտեղ, հեռուն, Կովկասի մէջ եկած-ինկած հարիւր հազարաւորներուն եւ Կովկասէն մեկնող-զարնող հազարներուն..: Բայց ասիկա վախ մըն է, որ իրական ըլլալով հանդերձ, այժմէական չէ, գիտենք, եւ մեզի համար այսօրուան ամէնէն ստիպողական հարցը՝ Փոր Սայիտ գտնուող մեր չորս-հինգ հազար քոյրերուն ու եղբայրներուն, **մե՛ր փախստականներուն** օգնելու հարցն է:

Եգիպտոսի հայերը երկու անգամ տեսած են - 1896ին եւ 1909ին - կոտորածէ փախած հայրենակիցներու այս ափերուն վրայ հոսանքը: Հետեւաբար՝ բաւական փորձառութիւն ունին զանոնք ընդունելու եւ հոգալու կերպերուն մասին: Պէտք է ըսել, նաեւ, որ այդ պարագաներուն գէշ չեն կատարած իրենց պարտականութիւնը, սիրտերը բացուած են ու քսակներն ալ, եւ գտնուած են շատեր, այր թէ կին, որոնք իրենց ժամանակն ու աշխատութիւնը անհաշիւ տուած են սփոփելու, ամոքելու համար հայուն անգութ ճակատագրէն զարնուած եւ իրենց մէջ եկած-ինկած այդ վիրաւոր հայերը: Այս անգամ ալ նոյնը պիտի ըլլայ հարկաւ, թէպէտ ոչինչ, կամ գրեթէ ոչինչ եղած է տակաւին:

Ոչինչ եղած է, բայց այս յապաղումին յանցանքը մերը չէ, գէթ առայժմ: Մենք ապահովապէս գիտենք որ՝ գոնէ Կիրակիէն իվեր իշխանութիւնները լուր ունէին հազարաւոր հայ փախստականներու մօտալուտ ժամանումէն, եւ սակայն ո՛չ իսկ Երեքշաբթի, անոնց ժամանումէն վերջը, խնամքը առած էին ազգին լուր մը տալու պաշտօնապէս կամ անպաշտօն կերպով, որպէսզի ազգն ալ կարենար անոնց համար պէտք եղած պատրաստութիւնը ընել: Աւելին կայ: Երբ Փոր Սայիտէն տոքթ. Արշարունիի տուած հեռագիրը ստանալէ, որով փախստականներուն ժամանումէն ետք, առաջնորդարանէն դիմում կը կատարուի իշխանութեանց, անոնք հազիւ լուր ունենալնին միայն կը յայտնեն, եւ ուրիշ ոչինչ: Կը հարցնենք ինչու՞ այս անտարբերութիւնը, երբ Եգիպտոսի հայ գաղութը, որ նախարարներ ու մեծ նախարարապետ մը տուած է այս երկրին եւ հիմա ալ իր ամբողջութեանը մէջ օգտակար տարր մը կը կազմէ, ուրիշ որեւէ հասարակութեան մը չափ կը վայելէ բարեացակամ վերաբերումը անգլ. իշխանութեան, բացի այն պարագայէն թէ ներկայիս ազգովին իր ընդգրկած դիրքը՝ որու հետեւանքն են այս փախստականները, այդ իրաւունքը կրկնակի կը շահեցնէ իրեն:

Արդ, յուսալով որ իշխանութիւնները կարելի եղած մեծագոյն աջակցութիւնը պիտի ընծայեն մեր աղէտեալ եղբայրներուն, մեր կողմէ պէտք է փութանք, սակայն, մեր միջոցներովը կազմակերպելու օգնութեան գործը այնպիսի կանոնաւորութեամբ մը որ գոնէ այդ կողմէն անտեղութիւններ յառաջ չգան, ինչպէս նաեւ պէտք է առանց ժամանակ անցընելու հոգանք այդ գործին անհրաժեշտ նիւթական միջոցները: Ասիկա մեր անյետաձգելի պարտքն է, ո՛վ եգիպտահայեր:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԶԳԱՑՈՒՄԸ ՄԵՐ ՊԶՏԻԿ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Մարդ երբեմն մխիթարական երեւոյթներ ալ կը գտնէ այս ազգին մէջ, բազմաթիւ տխուր երեւոյթներու քով: Կը բաւէ որ տեսնել ուզենք, կամ աւելի ճիշտ՝ կը բաւէ որ միւս տխուր պատկերները ազատ ձգեն մեր տեսողութիւնը, միշտ կը գտնենք զանոնք եւ կը քաղենք անոնցմէ, մերթ անգիտակցաբար, ա՛յն անհրաժեշտ ոգեւորութիւնը որ հարկ է կարենալ նոյնիսկ ողբալու համար:

Այդ արդարացի մխիթարութիւնը ու ոգեւորութիւնը ներշնչած էր մեզի Վանը՝ իր հերոսական դիմադրութեամբն ու յաղթանակովը. հիմա կը տրտմինք, եւ որքա՜ն, լսելով թէ այն Ազգ. միութիւնը որուն կը պարտէին վանեցիք իրենց յաղթանակը, շուտով քայքայուեր, չքացեր է իրենց մէջ, երբ թշնամին դեռ իրենցմէ քանի մը տասնեակ մղոն միայն հեռու էր: Տրտմեցանք ու կատղեցանք՝ երբ լսեցինք որ քաջարի Զէյթունը, «արծիւներու բո՛յն», որ մեր ժամանակակից պատմութեան մէջ մէկէ աւելի անգամներ ազգային հպարտութեան մը առոյգ զգացումն էր ներշնչած մեզի եւ զոր կը սիրէինք անընկճելի երեւակայել, այնքան դիւրաւ տեղի տուած էր այս անգամ՝ խաբուած եւ բոլորովին անօգուտ զոհողութեամբ մը. հիմա կը հպարտանանք որ նոյն այդ Կիլիկիոյ մէջ, ուրիշ կողմեր, ուրիշ լեռներու վրայ, գտնուեր է ժողովուրդի մաս մը որ իմաստութիւնն ու քաջութիւնը ունեցեր է ո՛չ սպառնալիքէ վախնալու եւ ո՛չ յորդորի հետեւելու եւ «հին քաջ հայոց» հոգին միշտ արթուն զգալով իր մէջ՝ փրկեր է թէ՛ ինքզինքը եւ թէ՛ հայութեան պատիւը: Կը ցաւինք, կը զայրանանք եւ գլուխնիս պատէ պատ կը զարնենք երբ կը տեսնենք որ հակառակ պահանջքին ահագնութեան՝ եգիպտահայութիւնը, գլխաւորաբար Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ հայաշատ կեդրոններուն մէջ՝ իր ունեւոր եւ բարեկեցիկ դասակարգերովը չի յուզուիր, չի փոթորկիր, քիչ մը դուրս չ'ելլեր ինքզինքէն եւ դուրս չի հաներ իր գրպանէն մետաղի կամ թուղթի այն կտորները որոնք հոս իր գոյութեան պերճանքն են միայն եւ հոն՝ Հայաստանի ու Կովկասի մէջ, հազարաւոր կեանքերու եւ գրեթէ ամբողջ ազգի մը կեանքին գինն են. մեր յուսահատութիւնը յոյսի կը փոխուի սակայն՝ երբ նոյն Եգիպտոսէն, Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ միջեւ Թանթայի պզտիկ գաղութէն, կը ստանանք գեղեցիկ օրինակը ինքնաբուխ եւ արագ, մանաւանդ արա՛գ գործունէութեան մը, երէկ Փոր Սայիտ ցամաք ելած մեր կիլիկեցի հերոս գաղթականներուն՝ այսօր, անմիջապէս, եղբայրական ձեռքի մը կարկառումը, ինչպէս կ'երեւի այս թիւով *Արեւի* մէջ հրատարակուած թղթակցութենէն եւ անոր հետեւող ցուցակէն:

Իրաւ է թէ այս վերջին սփոփանքը Թանթայէն է որ մեզի կու գայ մասնաւորապէս եւ այդ պզտիկ ազգասէր գաղութին համար մեր արդէն ունեցած համակրութիւնը հիացումի կը փոխէ, բայց մենք նպատակ չունինք այս տողերով գովեստն

ընելու Թանթայի հայոց: Այս առթիւ մենք կ'անդրադառնանք ընդհանրապէս մեր բոլոր պզտիկ գաղութներուն մէջ ազգային զգացումին զօրութեանը վրայ, համեմատաբար աւելի զօրաւոր եւ աւելի գործունեայ քան հայկական մեծ գաղութներուն՝ կրնանք ըսել նոյնիսկ հայկական մեծ կեդրոններուն մէջ:

Առանց շատ հեռուները, մինչեւ հնդկական կղզիները եւ մինչեւ Պրազիլիա երթալու - ուրկէ մերթընդմերթ լսուող հայու ձայները այնքան հարազատ հայկական շեշտ մը կը յայտնեն - կը բաւէ նայիլ մեր շուրջը, Թանթայէն զատ Եգիպտոսի միւս հայաբնակ քաղաքներուն վրայ ալ որոնց գլուխը կը գտնենք միշտ Զակազիկը, հաստատելու համար թէ հայկական փոքրիկ գաղութները մեծերէն աւելի կ'արժեն յաճախ: Հապա Սուտա՞նը եւ Հապէշիստա՞նը, որոնք միմիայն սա՛ վերջին մէկ-երկու տարուան միջոցին, ազգային շատ մը կենսական շահերու եւ խնդիրներու շուրջ թէ՛ աւելի համախումբ համակամ արտայայտուեցան միշտ եւ թէ՛ այդ պատճառաւ կրցան աւելի ինքնաբեր ու բաղդատաբար աւելի առատ զոհողութեան բաժին մը բերել յանուն եւ հանդէպ ազգային զանազան կարօտութիւններուն:

Ասիկա իրողութիւն մըն է, որուն մէկ պատճառը եթէ այն է որ պզտիկ գաղութներն օտար մեծ զանգուածներով շրջապատուած՝ իրենց հեռաւոր հայրենիքին եւ ազգին համար կարօտի աւելի բուռն եւ աւելի անխառն զգացում մը կ'ունենան, միւս գլխաւոր պատճառն ալ փնտռելու է ա՛յնտեղ՝ որ իրենց թուոյն սակաւութեանը պատճառաւն իսկ գաղութին անդամները աւելի յաճախ իրարու քով կու գան, կը մտածեն ու կը խօսին ազգին մեծ շահերուն, մեծ խնդիրներուն վրայ եւ միասին խորհելով ու խօսելով՝ բնական է նաեւ թէ իրենց մէջ վառ կը պահեն ոգեւորութիւնն ու համերաշխութիւնը հանդէպ ազգային կեանքին եւ ազգային գործերուն:

Եւ ահա՛ ճիշտ այս մասին է որ մեծ կեդրոնները, գլխաւորաբար Գահիրէն եւ Աղեքսանդրիան, պէտք է օրինակ առնեն պզտիկներէն, պէտք է փնտռեն, յօգուտ եւ իսէր ազգին, զիրենք միացնող եւ ոչ թէ բաժնող կէտերը, այսպէսով միշտ ոգեւորուած մնալու եւ այսպէս՛ւ մէյմէկ «պզտիկ» կամ մէյմէկ մե՛ծ Թանթաներ ու Զակազիկներ ըլլալու համար...:

Ի՞ՆՉ ՍԻՐՏ Է ՄԵՐԻՆԸ

Օրուան դէպքերն եւ անոնց ներշնչած խորհուրդները ոչ թէ երկու օրը անգամ մը մէկ յօդուած՝ այլ ամէն օր բազմաթիւ յօդուածներ գրելու չափ առատ են: Բայց ի՞նչ գրել, ինչպէ՞ս գրել...:

Հայաստան չմնա՛ց, հայուն հայրենիքին մէջ հայ չմնա՛ց..Ահա՛ իրողութի՛ւնը՝ զոր հերքելու կամ թեթեւցնելու բոլոր ճիգերդ ընդունայն կը մնան եւ որմէ կը ծնին, որուն շուրջը կը դառնան նաեւ, անդուլ անընդհատ, բոլոր մտածումներդ, բոլոր խորհրդածութիւններդ:

Ոչ թէ բուի պէս վայել եւ կրկնել միշտ ասիկա, այլ անոր ամէն օր ամբողջացող, լրացող իրականութեանը ի լուր՝ մասամբ գէթ պարպել ինչ որ ան կը լեցնէ սրտիդ եւ մտքիդ մէջ, անոր հակազդել, ինչպէս կը հակազդենք անձնական մեծ ցաւերու ժամանակ, ողբալով կամ զայրանալով, աղօթելով կամ անիծելով, հարուածներ տալով մեր շուրջը եւ հարուածներ մեր գլխուն՝ այն մեղքերուն համար զոր ուրիշներ եւ մենք ալ անշուշտ գործեցինք ու ահա՛ անոնց արդիւնքն է այս պատիժը, այս պատուհասը:

Դժբախտաբար, ինչ որ ներելի է ուրիշ որեւէ մէկուն, ներելի չէ խմբագրին որ հազարումէկ նկատումներ ունի հաշուի առնելիք եւ պէտք է միշտ զսպէ ինքզինքը ու ոչ միայն զրկուի իր սրտին վրայ կուտակուածը դուրս թափելու սփոփանքէն՝ այլեւ պէտք է դադրի անկեղծ ըլլալէ, պէտք չէ ըսէ ինչ որ ճշմարտութիւնն է իր խորին համոզմամբ, ինչ որ ճշմարտութիւնն ըլլալուն համար միայն՝ սփոփարար է ու սրտապնդիչ է արդէն..:

Թողու՛նք ուրեմն **ա՛յդ** ճշմարտութիւնները եւ դառնանք նորէն մեր շուրջը, մեր պզտիկ ճշմարտութեան նայելու..:

Ո՛չ մէկ ազգ մեր այսօրուան վիճակին մէջ կը գտնուի եւ գտնուած է երբեք: Իրաւ է թէ այստեղ՝ ազգին մորթոտման ճիչին մէկ հեռաւոր արձագանգը միայն կը հասնի մեզի, եւ, փա՜ռք Աստուծոյ, մենք անգլիացիի մը, ֆրանսացիի մը, ի՞նչ կ'ըսեմ՝ զուիցերիացիի՛ մը չափ - «Հայաստանը Ասիոյ Զուիցերիան է..» - ապահով եւ հանգիստ ենք հոս.., բայց եթէ քիչ մը ուշադրութիւն, պզտիկ մըն ալ երեւակայութիւն - մտքով տեղ մը փոխադրուելու, հեռուն կատարուող դէպք մը աչքի առջեւ բերելու համար անհրաժեշտ երեւակայութիւնը - կարենայինք յատկացնել պատահած անօրինակ, անլուր իրողութեան, անտարակոյս մեր առաջին ու ամէնաբնական շարժումը գրգռութեան եւ ծայրայեղ յուզումի շարժում մը պիտի ըլլար..մինչ մենք հանդարտ, անվիճելիօրէն հանդա՜րտ ենք այստեղ..:

Եթէ մեզի ըսուի թէ ի՞նչ օգուտ կայ գրգռութենէն, յուզումէն, պիտի պատասխանենք որ նախ ատոր բացակայութիւնը անբնական եւ անմարդկային է, եւ երկրորդ՝ որ առանց անոր ոչինչ կը կատարուի այս վայրկեանիս, զի կը հասկցուի թէ Աղէտին մեծութիւնը պէտք եղածին պէս ըմբռնուած չէ տակաւին, որով եւ ազգին մնացորդ, ազատ, ապահով մասը պիտի չընէ բարոյապէս եւ նիւթապէս անհրաժեշտ շարժումը, պիտի չբռնէ անոր հարկադրած արժանաւոր դիրքը՝ Աղէտէն հարուածուած իր միւս մեծ մասին հանդէպ..:

«Մարդուս քսակը սրտին հետ կապուած է», կ'ըսէր Վանի Վարժապետանոցին տեսուչը՝ իր Թիֆլիսի մէջ ըրած բանախօսութեանը ընթացքին: Ոչ միայն իր քսակը, այլեւ իր ամէն մէկ ժեստը, ասանկ ատեններ, սիրտի՛ն է կապուած, կ'ըսենք մենք: Կը կարծէ՞ք որ եթէ մենք զգաճուած ըլլայինք լիովին, տակաւին այսօր, այս ժամուս, մէջերնիս ո՛րեւէ խնդիր պիտի ունենայինք, ամէն նիւթի վրայ վայրկենաբար պիտի չհամաձայնէինք, ամէն գաղափար, ամէն ծրագիր արդէն այնպէ՛ս պիտի չերկնէինք որ համաձայնութիւնը իր մէջ պարունակէր՝ փոխանակ նորէն ու միշտ մեր կողմը քաշելու, մեր կողմը տաշելու առաջին մտահոգութեամբը զանոնք յղանալու եւ մէջտեղ նետելու, թերեւս յուսալով իսկ - ի՜նչ զզուանք - որ այս առիթը կրնայ ուրիշներն անուշադիր գտնել եւ մենք աւելի դիւրաւ կրնանք մեր անձնական կամ խմբական գոհացումին հասնիլ..:

Բայց դառնալով քսակներուն՝ անոնք ապահովապէս սիրտի՛ն են կապուած: Սիրտն է որ կը բանայ անոնց բերանը՝ ամէն անգամ որ ինքնաբերաբար կը բացուին անոնք: Այլապէս, երբ կը սպասենք - կամ չենք սպասեր՝ կը վախնա՛նք - որ ուրիշներ գան դիմում ընեն եւ երբ կու գան ու ստիպուած, աղաչանքով, սակարկութեամբ, ամչնալնէս, **խաթէր** համար, կը հանենք բան մը կու տանք.., ո՛չ, սիրտը չէ՛ - խօսքը մի՛ ընէք բանի մը զոր չունիք - այլ ձեր ամէնէն քիչ յարգելի

նկատումներն են որ կը գործեն եւ դուք արժանի չէք ո՛րեւէ շնորհակալութեան, ո՛րեւէ օրհնէնքի...:

Ահաւասի՛կ Փոր Սայիտի գաղթականները՝ հո՛ս, քթերնուս տակ: 4200 հոգի, մեծ մասամբ կին, մանուկ եւ ծեր, ամէն բանէ զրկուած, առանց զգեստի, անկողնի, օճառի եւ ուրիշ շատ մը անհրաժեշտ բաներու, եւ միմիայն չոր ուտելիք մը գտնելով շնորհիւ օտարներու, տասնհինգ օրէ իվեր եկած ինկած են աւազներու մէջ: Գիտե՛նք, Կարմիր-Խաչերը, Բարեգործականը եւ անհատներէ ոմանք բաներ մը ըրին եւ կ'աշխատին ընել, բայց կրնա՞ք ըսել թէ ցարդ եղածը քանի՞ **տասնեակ** հայերու եւ հայուհիներու օգնութիւնը կը ներկայացնէ՝ գիտնալով թէ Եգիպտոսի հայ գաղութը **տասը հազարի** մօտ է: Ու՞ր են մնացածները. ինչու՞ ամէն մարդ, մեծէն մինչեւ պզտիկը, ինքնաբերաբար չ'ըներ կրցածը, չի տար սրտէն փրթածը, ո՞չ ապաքէն անոր համար որ սի՛րտ չունի, որչափ ալ ինքզինք ազգասէր ու երբեմն նոյնիսկ «մտաւորական» կոչէ, որովհետեւ եթէ ունենար՝ պիտի չսպասէր որ իրեն դիմեն եւ ինք արդէն ըրած պիտի ըլլար իր «սրտաբուխ» օգնութիւնը:

Այո՛, մենք համոզուած ենք հիմա՝ թէ ամբողջ Եգիպտոսի մէջ միայն քանի մը տասնեակ հայ կայ սրտի տէր: Թերեւս քանի մը տասնեակներ ալ այս օրերս աւելնան անոնց վրայ: Միւսները, յառաջիկային, կրնան աւելի մեծ գումարներով, աւելի թանկարժէք նիւթերով օգնելու **ստիպուիլ**՝ երբ ուզող ըլլայ: Գաղթականներուն համար՝ ատիկա դեռ արժէք մը պիտի ունենայ անշուշտ, բայց սրտի տեսակէտէն՝ ապահովապէս ա՛լ բան մը պիտի չարժէ ան:

Փոր Սայիտի օտարները 400 ոսկի տուած են մինչեւ հիմա: Իսկ մե՞նք, ի՞նչ տուինք դեռ...:

ԳԱՀԻՐԷԻ ՀԱՅ ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԸ

Գահիրէի Հայ Կարմիր Խաչը, շատ աւելի ընդարձակ հիման մը վրայ կազմուած քան զինք կանխող Աղեքսանդրիոյ եւ անշուշտ նաեւ Սուտանի եւ Շարքիյէի Կարմիր Խաչերը, շատ գնահատելի գործունէութիւն մը ցոյց կու տայ՝ մասնաւորապէս կիլիկեցի գաղթականներուն Փոր Սայիտ հասնելէն իվեր: Մինչդեռ Կովկաս «սանիտարական միսիոն» մը ղրկելը, թէեւ գեղեցիկ եւ օգտակար, բայց մեր պայմանները նկատի առնելով՝ նոյնքան ալ պերճանքի գործ մը պիտի ըլլար - օգուտը ծախքին հետ անհամեմատական - հո՛ս պատերազմէ ելլող մեր այս միւս եղբայրներուն եւ քոյրերուն հանդէպ իր դերը նախախնամական ըլլալու կոչուած է եւ պիտի ըլլայ՝ երբ հետզհետէ աւելի ընդարձակէ իր օգնութեան միջոցները:

Գործը ինքնին այնքան գեղեցիկ է եւ իր ծառայութիւնները - նիւթեղէնի առաքումէ զատ՝ հիւանդապահուհիներու եւ ուրիշ աշխատողներու ներկայութիւնը Փոր Սայիտ - այնքա՛ն խօսուն են ինքնին, որ այս կամ այն մասնաւոր խնդրին համար իրեն եղած կամ ըլլալիք քննադատութիւնները չեն կրնար իր արժանիքը պակսեցնել, ո՛չ ալ ժողովրդային համակրութիւնը պաղեցնելու պատճառ ըլլալ: Ասիկա կ'ըսենք՝ որովհետեւ ունինք մէկքանի դիտողութիւններ, աւելի իր վարչական գործունէութեան եւ մասնաւորապէս մեզի հետ իր գործելու եղանակին մասին:

Մինչեւ այսօր մենք չենք գիտեր, օրինակի համար, թէ որո՛նցմէ կազմուած է իր Վարիչ Մարմինը, մինչդեռ օրէնք է որ նոր հաստատուած Մարմին մը ինքզինք

ծանօթացնէ մամուլին, եթէ ոչ ուրիշ բանի՝ գէթ անոր համար որ յառաջիկային յարաբերութիւն պիտի ունենայ անոր հետ: Ուրիշ տեղ տեսանք այդ ցանկը՝ որ շատ կը նմանէր զեկուցումի մը: Անոր կազմին մէջ մէկէ աւելի բարեկամներ ունենալով, ո՛րեւէ դիտում չվերագրեցինք մեզի չղրկուելուն, այլ ըսինք թէ մոռացումի մը արդիւնք է: Աւելցնե՛նք թէ մեր կողմէ, լսելով իր կազմութիւնը, փութացած էինք զայն շնորհաւորել *Արեւ*ի Օգոստոս 4ի թիւով:

Ատկէ վերջ, *Արեւ*ի Օգոստոս 25ի համարին մէջ ծանուցած էինք թէ Մարսէյլէն Տ. Միհրան Թէքէեանի մեր տրամադրութեան տակ դրած 200 ֆր.ի գումարին 100 ֆր.ը՝ Գահիրէի եւ 100 ֆր.ը՝ Աղեքսանդրիոյ Կարմիր-Խաչին կը յատկացնենք, նուիրատուն մեր կամքին թողած ըլլալով անոր գործածութիւնը: Արդ, կը ցաւինք ըսել որ մինչեւ այսօր ամիս մը եւ քանի մը օր անցած է ու Գահիրէի Կարմիր Խաչը դեռ մենէ պահանջած չէ այդ գումարը, զոր - պզտիկ թէպէտ - բայց արհամարհելու իրաւունք չունէր կարծենք, մանաւանդ այս միջոցիս: Վերջին անգամ քիչ էր մնացեր որ երկրորդ յատկացումով մը *Արեւ*ի հանգանակութեան մէջ թափէինք զայն, երբ առաջնորդ սրբազանն ու մեր Ֆերմանեան բարեկամը որոնց հաղորդեցինք այս դիտաւորութիւննիս՝ խնդրեցին այդ բանը չընել ու քանի մը օր ալ սպասել ստացագրին: Ատկէ իվեր ալ սակայն՝ տասնհինգ օր անցաւ:

Գահիրէի Կարմիր-Խաչը, մեր շատ մը նորակազմ մարմիններուն պէս, մեզի կը թուի թէ աշխարհի պատմութիւնը իրմով սկսած կը կարծէ եւ այս պատճառաւ ալ՝ ուրիշ համանպատակ մարմիններու հանդէպ քիչ մը արհամարհոտ եւ ծայրայեղօրէն ալ դիւրազգած ցոյց կու տայ ինքզինքը: «Մեզի կը թուի թէ» ըսինք, որովհետեւ Գահիրէի մէջ վերջերս անցած-դարձածին մասին միւս **փարթի**էն որեւէ մէկէ մը ոչինչ, բացարձակապէս ոչինչ լսած ըլլալով եւ ամէն վստահութեան արժանի բարեկամի մը՝ Արշակ Ֆերմանեանի բոլոր պատմածներուն ալ հաւատալով հանդերձ, սա՛ համոզումը գոյացուցինք.. թէ մժղուկ մը ուղտ շինուած է, եւ թէ այդ մժղուկէն խայթուելով է որ ուրիշ բարեկամ մը՝ Պ. Թորգոմ Ֆիշենկճեան, ինքզինքին թոյլ տուած է նախատական երկտողով մը վերադարձնել իրեն ղրկուած սինեմայի ներկայացման մը տոմսակը՝ այն պատճառաւ որ հոն ծանուցուած էր թէ հասոյթը «ՀԲԸՄիութեան միջոցաւ» պիտի գործածուի Փոր Սայիտի գաղթականներուն: Գահիրէի ոսկերիչները դէմը չելլա՛ն Պ. Ֆիշենկճեանի՝ որ քիչ մըն ալ անունին բերմամբ - noblesse oblige - հուր եւ բոց պիտի ժայթքէր՝ բարեբախտաբար չայրող տեսակէն՝ իրենց դէմ, եւ որ հաւատացած է թէ Գահիրէի Կարմիր Խաչը կազմուելէն իվեր ուրիշներ իրաւունք չունին բարեգործութեամբ զբաղելու, անոնք ընկղմած, սուզած են արդէն, եւ պէտք է փութան ժառանգութիւննին Կարմիր Խաչին յանձնելու՝ Պ. Ֆիշենկճեանն ալ liquidateur կարգելով..: Մեր եռանդոտ բարեկամը, սակայն, աւելի լաւ կ'ընէր եւ իր հաշուագէտի տաղանդին ալ աւելի յարմար բան մը ըրած կ'ըլլար՝ եթէ իր պատկանած մարմնին տրամադրութեանը ներքեւ դրուած վերոյիշեալ նուէ՛րը գանձելու հոգ տանէր..:

Բայց Գահիրէի Կարմիր Խաչն իրա՛ւ - իրա՛ւ կը նկատի թէ աշխարհք իրմով կը սկսի: Իր անունը արդէն կը յայտնէ ատիկա. «Հայ Կարմիր Խաչ». ուրտեղի՞՝ չկայ: Հոգ չէր՝ եթէ իրմէ առաջ ուրիշ մը կազմուած չըլլար իրմէ քիչ հեռու Աղեքսանդրիոյ մէջ՝ որ ներկայ ՀԿԽերու առաջինն ըլլալուն հակառակ՝ համեստօրէն «Աղեքսանդրիոյ» բառը կցած է անունին: Կ'ընդունինք որ ընդարձակագոյն

գետնի մը վրայ, շատ ազնիւ կամեցողութիւններով մէջտեղ ելաւ Գահիրէինը, կ'ընդունինք որ փափաքելի է ամէնուն միացումը եւ շատ ալ յարմար պիտի ըլլայ որ Գահիրէինը կեդրոնը դառնայ ամէնուն, բայց՝ նոյնիսկ այդ փափաքին իրականացմանը համար՝ արդեօք ա՞յս էր լաւագոյն միջոցը:

Անցնինք սակայն.. ըսելէ ետք որ հակառակ *Յուսաբեր*ի մէջ Գահիրէի Կարմիր Խաչը պաշտպանող - ո՞րի դէմ - տիկնոջ մը ամբաստանութեան՝ մենք հրատարակած ենք իր դրօշին օրինութեան նկարագրութիւնը, իր բոլոր զեկուցումները եւ կոչերը բացի մէկէն՝ որ շատ երկար եւ իր ուրիշ մէկ կոչին հետ միասին ղրկուած ըլլալէն զատ, նաեւ մեզի կը հասնէր ուրիշ տեղ հրատարակուելէն օր մը վերջը.. եւ թէ ոչինչ կայ ասկէ զատ՝ որ մեր կողմէ կարենայ դժկամակութիւն մեկնուիլ իրեն հանդէպ..: Եւ վերի գրուածներն ալ պիտի չգրէինք՝ եթէ քիչ մը վարչութեան անհոգութիւնը, քիչ մը Պ. Ֆիշենկճեանի ան.. սանձութիւնը եւ քիչ մըն ալ այդ տիկնոջ ամբաստանութիւնը մեզ չստիպէին ատոր..:

Կանխաւ ըսինք եւ հարկ չկայ կրկնելու՝ թէ Գահիրէի Կարմիր Խաչը գերազանցապէս օգտակար մարմին մըն է եւ մեր բոլոր համակրութիւնը կը վայելէ ու պիտի վայելէ՝ ցորչափ շարունակէ օգտակար ըլլալ:

ՅԱԽԻՆ ՊԱՏՃԱՌՆ ՈՒ ԴԱՐՄԱՆԸ

Ա.

Յիսունօրեայ պատերազմէ մը պատուով դուրս ելած մեր կիլիկեցի ռազմիկներն ու իրենց ընտանիքները դեռ նոր հասեր էին Փոր Սայիտ՝ երբ այս սիւնակներուն մէջ մեր գրած առաջին յօդուածով վստահութիւն մը եւ երկիւղ մը յայտնեցինք միանգամայն. վստահութի՛ւն՝ թէ եգիպտաբնակ հայ ժողովուրդը անոնց հանդէպ լիովին պիտի կատարէ իր եղբայրական պարտականութիւնը, եւ երկիւ՛ղ՝ թէ այդ պատճառաւ նոյն եգիպտահայ ժողովուրդը պիտի մոռնայ իր պարտքը հանդէպ իր միւս հարիւր-հազարաւոր եղբայրներուն եւ քոյրերուն, այն անօթիներուն, մերկերուն եւ հիւանդներուն որոնք Կովկաս քշուած են կամ որոնք տակաւին Թուրքիոյ սահմաններուն մէջ՝ կը քաշկռտեն իրենց ողբալի գոյութիւնը:

Հիմա կրնանք ըսել թէ մեր յայտնած վստահութիւնը մեծ մասամբ ի դերեւ ելած է, մինչ ի փոխարէն՝ լիուլի իրականացած է մեր երկիւղը: Փոր Սայիտի գաղթականները դեռ զրկուած կը մնան իրենց տարրական պէտքերէն եւ այս պատճառաւ՝ հիւանդները կը շատնան իրենց մէջ. միւս կողմէ՝ ոչինչ եղած է, բացարձակապէս ոչինչ, այս երեք շաբթուան միջոցին, անդին մեր փախստականներու մեծագոյն զանգուածին Եգիպտոսէն կարեւոր օգնութիւն մը հասցնելու տեսակէտով..: Քանի որ մարգարէութիւննիս կիսկատար պիտի ըլլար՝ որքա՜ն աւելի պիտի նախընտրէինք որ մեր գուշակութեան առաջի՛ն մասը հաստատուէր ու երկրո՛րդն հերքուէր՝ փոխանակ առաջինն հերքուելու ու երկրորդն հաստատուելու..:

Բայց խնդիրը մեր ճիշտ կամ սխալ գուշակութիւններուն վրայ չէ..: Իրողութիւն մը կայ մէջտեղը որ սա՛ է.- Ազգը այսօր իր գոյութեան ամէնամեծ տագնապը կ'անցընէ. անոր մէկ մասը, բովանդակ Թուրքիոյ մէջ, փճացած է՝ նախ ամբողջովին նիւթապէս, յետոյ մեծամասնաբար ֆիզիքապէս ալ. վերապրողները **ապրեցնել** պէտք է, եւ պիտի ապրեցնեն անո՛նք՝ որ ուղղակի հարուածուած չեն ո՛չ նիւթապէս եւ ո՛չ ֆիզիքապէս, այսինքն Կովկասի եւ արտասահմանի հայերը.

ասոնք, սակայն, ծանրօրէն կը թերանան իրենց պարտականութեան մէջ, չեն ըներ ոչ կէսը, ոչ քառորդը, ոչ իսկ մէկ-տասներորդը անհրաժեշտ զոհողութեան, կը թողուն որ հիւանդները մեռնին եւ առողջները հիւանդանան, եւ չէզոքաբար իրենք ալ կ'ընեն ա՛յն ինչ որ թուրքը կ'ընէ ներգործապէս.- բնաջնջել հայութիւնը..:

Ասիկա քստմնելի է, այնքան եւ աւելի գուցէ քստմնելի որքան թուրք ոճիրը: Այսուհանդերձ՝ պէտք է նախ հաստատել թէ այսպէս է, յետոյ անոր պատճառը ճանչնալ, եւ յետոյ դարմանին մտածել:

Իրողութիւնն արդէն ինքզինքը կը հաստատէ ամէնուս աչքին, ամէնէն քարսիրտն անգամ հարկադրելով որ խոստովանի անոր ճշմարտութիւնը: Մենք կ'անցնինք - հետեւաբար - պատճառին եւ դարմանին մասին միայն խօսելու:

Պատճառը ա՛յն է, ըստ մեզ, ինչ որ *Մշակի* աշխատակից մը առաջին անգամ յայտնած էր եւ մենք անոր յօդուածը արտատպելէ ետք մեր կողմէ ալ անդրադարձած էինք անոր վրայ. այսինքն՝ **ոգեւորութեան պակասը**, ազգային հաւաքական, ընդհանուր ոգեւորութեան մը բացակայութիւնը..:

Ժամանակաւ, դեռ ասկէ մինչեւ քսան տարի առաջ, ազգը մէկ մարդու պէս կ'ոգեւորուէր՝ ըլլա՛յ ուրախութեամբ, ըլլա՛յ տխրութեամբ: Սով մը կամ հրդեհ մը, ժողովրդային կարեկցութեան, օգնութեան ընդհանուր շարժում մը յառաջ կը բերէր. նոյնպէս՝ Հայաստանի ապագային մասին ամէնադոյզն նպաստաւոր լուրը բերնէ բերան կը տարածուէր եւ ժողովուրդը յոյսով ու ուրախութեամբ կ'ոգեւորէր: Հիմա, կրնաս մէկ կողմէ ծանուցանել թէ Հայաստանը ինքնօրէն պիտի ըլլայ, կրնաս ամիս մը ետքը յայտնել թէ ազգէն հարիւր-հազարներ կորսուած են ու մնացեալը կորսուելու վտանգին տակ է, ո՛չ առաջին լուրը հրճուանքի, ո՛չ ալ երկրորդը ցաւի խենդութեամբը մարդիկ կը թռցնէ տեղերնէն, երկուքն ալ նախ թերահաւատութեամբ կ'ընդունուին եւ մինչեւ որ բացարձակ պարզ ըլլայ թէ ճշմարիտ են՝ արդէն մտքերը վարժուած են անոնց եւ բնա՛ւ որեւէ արտասովոր շարժում առաջ չեն բերեր:

Իսկ ասո՞ր պատճառը: Մեր յուսախաբութիւնները բաւական չեն ամէն բան բացատրելու: Կա՛յ ուրիշ գլխաւոր եւ զօրաւոր պատճառ մը՝ որ սա՛ է:

Առաջ, կրնայ ըսուիլ ասկէ մինչեւ քսան տարի առաջ, ազգը առաւել կամ նուազ մէկ տեսակ կը զգար, մէկ տեսակ կը մտածէր ինքզինքին, իր ներկային եւ ապագային մասին: Ամբողջ հայութիւնը, պզտիկէն բռնէ մինչեւ մեծը, աղքատէն մինչեւ հարուստը, նոյն ազգային իտէալը ունէր: Յեղափոխութիւնը եկաւ թանձրացեալ ձեւ մը տալ այդ իտէալին, ու հակառակ ազգին դարաւոր սովորութենէն այնքան բուռն շեղում մը ըլլալուն՝ նորէն չքանդեց միութիւնը ազգին որ այդ միջոցին յեղափոխական դարձաւ իր ստուար մեծամասնութեամբը, եթէ ոչ պաշտօնապէս՝ գէթ մտքով ու սրտով, իր երիտասարդներովն ու չափահասներովը, եկեղեցականներովն ու աշխարհականներովը:

Այդ միութիւնն ա՛յն օրը քանդուեցաւ, եւ ազգն ա՛յն օրը ինքզինք կորսնցուց ճշմարտապէս՝ երբ առաջին յեղափոխական կուսակցութեան յաջորդեց երկրորդը, յետոյ առաջինն ինքն իր մէջ պառակտեցաւ - կարծեմ քիչ մըն ալ երկրորդին ջանքովը - ու ծնունդ տուաւ երրորդի մը, եւ երրորդն ալ չորրորդի մը..: Այդ բաժանումներուն, այդ կռիւներուն եւ իւրաքանչիւրին անջատօրէն ունեցած գործունէութեան անմիջական վնասները յայտնի են ու մեր վերջին քսան

տարուան ազգային պատմութիւնը կը կազմեն: Անոնց հեռաւոր եւ աւելի մեծ վնասը եղաւ ազգին ընդհանուր ոգեւորութեան կարողութիւնն սպանել՝ սպանելէ ետք անոր մէջ **մէկ եւ նոյն**, եւ մանաւանդ **զուտ ազգային** ոգին՝ նախ արդէն իրենց զատ-զատ գոյութեամբը, երկրորդ՝ իրենց ծրագրային օտարոտի վարդապետութիւններովը, եւ երրորդ՝ իրար ամբաստանելու ու վարկաբեկելու իրենց կատարելապէս յաջողած ճիգերովը..:

Ատենօք, մինչեւ 1901-1902 թուականը, կուսակցութեանց առանձին գոյութեան վնասն ու **ամօթը** ազգը կը զգար տակաւին եւ կը զգային իրենք կուսակցութիւններն ալ, որոնք սուտ կամ իրաւ, միութեան համար պարբերաբար բանակցութիւններ կը կատարէին եւ պատրաստակամութիւննին կը յայտնէին միշտ: Անկէ իվեր հաւատք մը եղաւ այլեւս՝ թէ **միութիւնը անկարելի է, կրնայ շատ-շատ համերաշխութիւն գոյանալ** եւ թէ համերաշխութիւնն ալ արդէն կը գոյանայ ինքնին, պէտք եղած պարագային, վտանգի մը պահուն, հոն ուր որ պէտք ըլլայ անոր..:

Այն օրն ուր կուսակցութիւնները իրենց համար հաւատք ըրին այս վարկածը եւ ազգն ալ համակերպեցաւ անոր, ա՛յն օրը եթէ չմեռաւ՝ բայց հաշմուեցաւ, կոնծեցաւ ու չորցաւ հայուն հոգին: Ազգային հաւաքական ոգեւորութիւն մը անկարելի դարձաւ այն ատենէն իվեր: Այսօր այն տեղերը միայն ինքզինքնին աւելի ընդունակ կը ցուցնեն ոգեւորութեան՝ ուր կուսակցութիւններ չկան: Կրնանք փաստել ասիկա:

Ահա՛ պատճառը, անկեղծօրէն: Եթէ աղէկ չբացատրեցինք զայն՝ իւրաքանչիւր ընթերցող կրնայ իր հաշուոյն մտածելով ամբողջացնել այս բացատրութիւնը: Գալով դարմանին՝ պիտի աշխատինք զայն գտնել յաջորդով:

Բ.

Ո՛չ. վերապահութիւններու եւ բառերը ծամծմելու ատենը չէ ա՛լ..: Կ'ըսեմ թէ անցեալին մէջ մեզի համար աղէտալի եղաւ մէկէ աւելի յեղափոխական կուսակցութիւններու գոյութիւնը: Կ'աւելցնեմ թէ, այսօր, այս ժամուս, ատիկա ամէնամեծ ամօթ մը եւ ոճիր մըն է: Ու կ'եզրակացնեմ յայտարարելով՝ թէ միակ հատուցումը եւ մեծագոյն օգուտը զոր մեր կուսակցութիւնները կրնան դեռ այսօր ընել այս ազգին՝ իրարու հետ իրենց ամբողջական միութեամբը, իրենց անվերապահ ձուլումովն է..:

Ասիկա իմ անձնական խորունկ համոզումս է՝ որ ամիսներէ իվեր, ու թերեւս շատ աւելի հինէն, ծնած է ու կը հասուննայ մտքիս մէջ: Զայն հիմա թուղթին վրայ դրած պահուս՝ կարծես կենդանի էակ մըն է որ կը շարժի ու կը պոռայ..:

Կուսակցական մըն է որ այս յայտարարութիւնը կ'ընէ, առանց իր կուսակցական ընկերներէն ո՛չ մէկուն ոչ հաղորդած, ոչ հաւանութիւնը առած ըլլալու: Գուցէ դժուար չէր անոնցմէ մէկքանին կամ շատերը համոզել, բայց ի՞նչ օգուտ, ի՞նչ օգուտ նոյնիսկ ամբողջ կուսակցութիւն մը այդ գաղափարին բերելով՝ եթէ միաժամանակ ուրիշ կուսակցութիւններ եւս նոյն փափաքով անոր ընդառաջ չելլան: Արդէն երբե՛ք կուսակցութիւն մը առանձին պիտի չառնէր այդ քայլը՝ որ նպատակին համար եւ իրեն համար վնասակար պիտի ըլլար:

Այս աղաղակը կ'ուղղուի, հետեւաբար, բոլո՛ր կուսակցականներուն, հնչակեաններուն ու դաշնակցականին, վերակազմեալին ու ռամկավարին, որոնց մէջ անկարելի է որ այս զգացումը բաժնողներ չգտնուին եւ որոնցմէ միայն մէյ մէկ հոգիի այս

մտքով արտայայտուիլը կրնայ աւելի գործ տեսնել քան ամբողջ կուսակցութեան մը սոյն գաղափարին յարումը եւ պատրաստակամութիւնը զայն գործադրելու..:

Պիտի ըսուի թէ քսան տարուան փորձառութիւնը ցոյց չտուա՞ւ որ անկարելի է ատիկա..: Պիտի պատասխանեմ.- այսօրը կը նմանի՞ քսան տարի, տասը տարի, մէկ տարի կամ նոյնիսկ մէկ ամիս առաջուան օրին: Այսօրը ի՞նչ օր է, գիտէ՞ք, եղբայրնե՛ր: Մեր ազգը սպանել կ'ուզեն կոր եւ սպանելու վրայ են այնտեղ: Խօսք չկա՛յ, չափազանցութիւն չէ՛, պատկեր մը չէ՛ ասիկա..: Միայն թէ, ազգ մը մարդու մը պէս չըլլալուն եւ միակ գլուխ մը չունենալուն՝ չեն կրնար մէկ անգամէն զայն սպանել, որքան ալ դահիճները բազմաթիւ եւ զէնքերն ու միջոցները շատ ըլլան: Գլուխնե՜ր, գլուխնե՜ր պէտք է փրկենք մենք ալ, կրցածնուս չափ շատ՝ ինչպէս թշնամին կրցածին չափ շատ կտրել կ'ուզէ կոր: Մե՛ղք են, խե՛ղճ են, մեր եղբայրնե՜րն են անոնք, մեր ազգին մնացորդնե՜րն են զորս դահիճը ուզեց բայց չկրցաւ դեռ սպանել ու կա՛մ կը մնան կէս-մեռած, անօթի եւ մերկ՝ այն դժոխաշունչ զնտանիին մէջ որ Թուրքիան է, կա՛մ փախեր են դահիճին սուրէն եւ նոյնքան անօթի ու մերկ՝ բայց գոնէ դահիճին ձեռքէն ազատած ըլլալու վստահութեամբը՝ եկեր ինկեր են ազատ տեղեր, յուսալով որ իրենց ազգին անվնաս, ապահով, աղէտէն չզարնուած, երջանի՜կ մասը պիտի օգնէ իրենց, պիտի թող չտա՜յ որ ապահովութեան մէջ ալ իրենք սպանուին՝ ինչպէս անդին սպանդանոցին մէջ..: Մե՜ղք են..եւ մե՛ղք է մանաւանդ ազգը, եղբայրնե՛ր, ազգը զոր անոնք եւ անոնց ու մեր ամէնքիս հայրերն ու պապերը, մայրերն ու մամերը, դարերու եւ դարերու մէջէն բերեր հասցուցեր են մեզի, եւ զոր փրկելը, թէպէտ կոտորակուած, մեր ձեռքն է, հաւատացէ՛ք, ազգին մնացորդ խաղաղ հատուածներուն մեր ներշնչելիք ոգիէն, անոնց մէջ մեր ստեղծելիք ոգեւորութենէն, անոնց մեր ընել տալիք զոհողութենէն է կախուած..: Կը տեսնէ՞ք սակայն թէ իր ստուար մեծամասնութեամբը ի՞նչ վիճակի մէջ է, ի՞նչ դիրք է բռնած մեր խաղաղ եւ ապահով ժողովուրդը որ Կովկաս է ու արտասահման, որ կրնար շատ բան ընել ու չ'ըներ, որմէ կը գանգատինք ամէնքս, կը գանգատին իրենք չընողներն ալ..: Զոհողութիւն կ'ուզենք իրմէ, զոհողութի՛ւն դրամի եւ զոհողութի՛ւն աշխատութեան, եւ մե՛նք որ կը պահանջենք զայն իրմէ՝ չենք զոհեր աւելի պզտիկ բան մը, մեր կուսակցական եսերն ու պիտակները..: Միանալ, ձեռք ձեռքի, սիրտ սրտի տալ կը յորդորենք անոր, եւ մենք կը շարունակենք իրարմէ հեռու փախչիլ, իրար ատել եւ իրար հարուածել նոյնիսկ: «Աղէտը մեծ է, հրդեհը տուներնիս պատեր է, եկէք օգնեցէք որ զայն մարենք»՝ կ'ըսենք անոր, ու ամէն մէկերնիս այս կոչը անոր ուղղած ատեն իսկ, կը կռուինք իրարու հետ՝ այսպէսով շուարումի, թերահաւատութեան եւ յուսահատութեան մատնելով զայն եւ թողլով որ անդին տունը այրի ու հատնի՜..: Հարուստներէն միայն կը գանգատինք, որոնց ըրած զրկանքն աւելի զգալի է՝ ընելիք օգուտնին աւելի շօշափելի ըլլալուն համար: Բայց չէ՛, տեսէ՛ք, ամբողջ ժողովուրդն է որ իր ստուար զանգուածներովը բարոյալքուեր է եւ ինչպէս որ հարուստն իր դրամը՝ ինքն ալ իր աշխատութիւնը չի տար, ո՛չ այստեղ ինքնաբերաբար Կարմիր Խաչերուն կը ներկայանայ երթալու մեր հիւանդ գաղթականները դարմանելու համար, ո՛չ այնտեղ՝ Կովկաս՝ գիւղերու մէջ ցրուած հազարաւոր փախստականներուն հոգ կը տանի առանց ռոճիկի, ընդհակառակը ռոճիկ կը պահանջէ ու ճոխ ռոճիկ, թէպէտ ինքզինք մտաւորական կը կոչէ..:

Ի՜նչ ցաւ է այս, կոտորածի ցաւին չափ խորունկ ցաւ..: Ըսէ՛ք, ինչպէս եղաւ որ չգիտցանք եւ չենք գիտեր տակաւին՝ թէ մինչ մրցումը քիչ ու շատ գործելու եռանդ մը կը ստեղծէր մեր շարքերուն մէջ, մենէ դուրս սակայն ազգին ահագին մասին մէջ մեր այդ մրցումներն ու անոնց բոլոր անխուսափելի հետեւանքներն ընդհակառակը կը մեռցնէին եռանդը, կը մեռցնէին սէրն ու հաւատքը ազգին հանդէպ..: Երէկ բարեկամ մը, Սուտանէն, հարուստները զոհողութեան մղելու միջոց մը գտած ըլլալ կը կարծէր՝ ըսելով. «Համոզեցէք փոխանակ անարգելու»: Ի՞նչպէս համոզել, ինչո՞վ համոզել..: Երէկ, օգտակար ըլլալու բովանդակ բարի կամքն ունեցող, սրտցաւ կարող առաջորդ մը՝ անհուն ճիգ թափեց, նոր ձեւ եւ նոր միջոց ստեղծեց իր թեմին ժողովուրդը աւելի մարդկային եւ աւելի հայկական զգացումներու բերելու համար. ի՞նչ եղաւ արդիւնքը, ի՞նչ կը յուսաք որ ըլլայ..:

Միա՛կ միջոցը, յոյսը զոր կրնանք ունենալ՝ մեր միութեամբը ժողովրդին միութեան օրինակ ըլլալուն եւ զայն ոգեւորելուն մէջն է: Կը հրաժարի՞ս, եղբա՛յր, դու՛ն հնչակեան, դու՛ն դաշնակցական, դու՛ն ռամկավար ըլլալէ՝ յիշեցնելու համար թէ միայն հայ ես, ցաւատանջ ու ցաւի դարման տանելու կոչուած հայ մը: Չե՞ս կրնար. երթա՛ս-բարով ուրեմն, եւ թո՛ղ երթա՛յ-բարով այն ազգն ալ որ քեզի պէս զաւակներ է ծներ ..: Թո՛ղ աշխարհի արհամարհանքն ու նողկանքը, եւ մահացող միլիոնաւոր եղբայրներուդ ու քոյրերուդ արիւնն ու անէծքը քու սերունդիդ վրայ ըլլան..:

Գ.

«Պէ՛տք է եւ անհրաժեշտ է», կ'ըսեն ոմանք. ուրիշներ՝«Անհրաժեշտ բայց անկարելի է» կ'ըսեն ցաւելով. մինչ ոմանք ալ, կուսակցականնե՛ր՝ որոնց ձեռնհասութիւնն ամէն տարակոյսէ վեր է՝ արգահատանքով կը նային վրադ, առայժմ ներքնապէս կը խնդան միայն, սպասելով որ վաղը զարնեն գլխուդ երբ տեսնեն որ իրօք գործը լուրջի ես առեր եւ նպատակդ լրագրի յօդուած մը գրել չէ եղեր միայն..:

Արդ, ես կ'ըսեմ ահա՛՝ թէ իրօք լուրջի, եւ չափազանց լուրջի առած եմ մեր բոլոր կուսակցութիւններուն միութեան, անոնց ամէնուն մէկ մարմին կազմելուն խնդիրը՝ որմէ կը սպասեմ ներկայիս հնարաւոր ամէնամեծ օգուտը այս հազար անգամ դժբախտ բայց դեռ չմեռած, դեռ ապրելու կարող ազգին համար, այդ օգուտը նկատելով ամէնէն առաջ ներքի՛ն օգուտ մը, ազգին իր բարոյականը շտկելու, իր ուժերուն մնացորդն ամփոփելու, իր ոգեւորութիւնն ու հաւատքը վերագտնելու եւ այս ժամանակին պահանջած մեծագոյն զոհողութիւններուն յօժար ու ընդունակ հանդիսանալու գերագո՛յն օգուտը..:

Ուրեմն, առաջիններուն, անո՛նց որ կ'ընդունին անվերապահօրէն թէ «պէտք է ու անհրաժեշտ է», կ'ըսեմ.

- Աշխատեցէ՛ք, աշխատի՛նք միասին: Խօսեցէ՛ք, պնդեցէ՛ք, ստիպեցէ՛ք: Ինքզինքնիդ նկատեցէք առաքեալները ամէնասուրբ գործի մը եւ մի՛ թողուք մէկը մինչեւ որ պէտքին համոզուելէ ետք՝ կարելիութեանն ալ չհամոզուի: Ըսէ՛ք ինքզինքնուդ թէ պիտի չանցընէք օր մը առանց գոնէ մէկ հոգի ձեզի հաւատակից դարձնելու: Ըսէ՛ք ինքզինքնուդ եւ ըսէք ձեր հանդիպած հայերուն, թէ ասիկա միա՛կ միջոցն է փրկութեան, որմէ կրնան ծնիլ, որուն կրնան հետեւիլ բոլոր միւս միջոցները: Ըսէ՛ք թէ մեծ պատճառ մը չկայ զայն արգիլող՝ այլ կան շատ մը **պզտիկ** պատճառներ, որոնք պիտի տապալին իյնան ձեր ուժգին մղումին առջեւ: Ըսէ՛ք թէ դուք՝ չէզոքնե՛ր, դուք՝ ժողովու՛րդ, ամէն իրաւունք ունիք այս պահանջքը

ա՛յս միջոցիս դնելու **յանուն երկրի տառապող հայութեան**: Եւ վերջապէս ըսէ՛ք թէ իրենց բազմաթիւ սխալներէն ետք՝ որոնցմէ ոմանք ոճիրէ աւելի ծանր են՝ ասիկա նուազագոյն պարտականութիւնն է կուսակցութեանց, առանց որուն պիտի չհանդուրժէք այլեւս որ ձեր մէջը երեւնան եւ ձեզի խօսին ձեր պարտականութիւններուն վրայ՝ երբ իրենք իրենցը չեն կատարեր..:

Իսկ անոնց որոնք կը յայտնեն թէ «Պէտք է բայց անիրականանալի է» պահանջուած միութիւնը, անոնց ալ կը պատասխանեմ.

- Եթէ «պէտք» է ազգին համար՝ ինչպէ՞ս կրնաք «անիրականանալի» բառով մէկդի քաշուիլ ու թողուլ որ չլրացուի այդ պէտքը: Արդեօք մեր կարողութեան սահմաններէն, մեր միջոցներէն դուրս բան մըն է ան: Եթէ, ընդհակառակը, մեր ձեռքն է ու մենք չենք ըներ, ի՞նչ ահագին ամօթ մեզի համար, որմէ ամէն հայ պէտք է կարմրի՝ փոխանակ անհոգ անտարբեր մէկ կողմ կենալու..: Բայց ինչու՞ չըլլայ..: Տեսէ՛ք, շատ մը տեղերու հայ բնակչութիւնը, իր կեանքը փրկելու եւ զայն ապագային նորէն հայ ազգին ընծայելու համար, յանձն կ'առնէ կոր թրքութե՞ն միանալ, եւ մենք, թէպէտ ամօթահար՝ բայց **գոհ** կ՛ըլլանք կոր որ ազատե՞ր են անոնք, որովհետեւ տեղեր կան ուր ատիկա ալ օգուտ չունի..: Ատկէ աւելի դժուա՞ր է միթէ միանալ հայ կուսակցութեան մը համար ուրիշ հայ կուսակցութիւն-ներու հետ, ինչ որ ուրիշ բան չէ վերջապէս մեր իրականութեան համար՝ բայց եթէ գիւղի մը մէջ ժամանակի ընթացքին զանազան վէճերու հետեւանքով տնկուած մէկ քանի տարբեր մատուռներու ի մի ձուլումը, իրենց քահանաներովն ու տիրացուներովն ու ժողովուրդովը միասին, մանաւանդ ա՛յն ժողովուրդով որ այդ մատուռներէն ոչ մէկը կը յաճախէր եւ վաղը խանդավառուած թերեւս լեցնէ մեր նոր եկեղեցին..: Ու մի՛ ըսէք թէ մինչեւ հիմա իրականացած չըլլալը՝ անիրականանալի, անկարելի ըլլալը կ'ապացուցանէ: Որչա՜փ բաներ կան որ եղած չէին մինչեւ հիմա եւ կ'ըլլան կոր այսօր: Մեծ ազգերուն վրայ նայեցէ՛ք, որոնք մեզի չափ գէշ վիճակի մէջ չըլլալով հանդերձ, իրենց «սրբազան միութիւնը» կնքելէ ետք՝ ամէն օր նոր ու ծանրագոյն զոհողութիւններու յանձնառու կ'ըլլան յօժարակամ, մի՛միայն դիմադրել կարենալու, ինքզինքնին պաշտպանելու, իրենց ազատութիւնը **գնելու** համար: Վա՜յ մեզի՝ եթէ հարիւրապատիկ աւելի մեծ վտանգի մը դէմ գտնուելով հանդերձ՝ կարելի չենք նկատեր զոհողութիւնը..ի՞նչ բանի.- բառի մը, անունի մը, պիտակի մը..: Բայց անկարելին՝ ատիկա չընելն է. անկարելին՝ այնչափ ծռած միտք մը ու այնչափ չորցած սիրտ մը ունենալն է՝ որ տակաւին այսօր, այս պահուս, այդ միտքը չկարենա՜յ ըմբռնելու այդ սիրտը, չկարենա՜յ զգալ թէ ազգը, ոգեսպառ ու արիւնլուայ, ապրիլ կարենալու համար իր ողջ զաւակներէն կը սպասէ արտասովոր բաներու, գերագոյն միջոցներու, ամէ՛ն միջոցներու: Եթէ շատ քիչ յոյս, ամէնաչնչին յոյս մըն ալ ունենայինք որ մեր ուժերուն միութենէն կրնայ օգուտ մը ծնիլ, այդ քիչ մը յոյսին համար պէտք էր փութայինք զայն կատարելու, ինչպէս սիրական ծանր հիւանդի մը համար մարդ կ'ընէ ամէն ինչ, ամէնէն հազուագիւտ դեղն ալ կ'աշխատի ճարել ու հասցնել անոր..: Անկարելի՞. բայց կարելին ա՞յն է միթէ՝ որ աւեր ու ամայի Հայաստանի մէջ, վաղը չորս կուսակցութիւն՝ արտասահմանէն ներս մտած իրենց չորսական անդամներովը դէմ դիմաց գան եւ աւերակներու տիրապետութիւնը ուզեն խլել իրարու ձեռքէ..:

Մեր հին Արտաւազդ թագաւորը, իր գէշ համբաւին հակառակ, չհանդուրժեց այդ գաղափարին, եւ ըսաւ՝ հօրը գերեզմանին վրայ ինկած զոհերը տեսնելով.

- Դուն կ'երթաս եւ ինծի կը թողուս որ աւերակներու՞ վրայ թագաւորեմ..

Մինչդեռ մեր կուսակցութիւնները, իրենց խե՜ղճ մօրը՝ հոգեւարք Հայաստանին, մէյ մէկ կից ալ իրենք պիտի տային որպէսզի շուտ մեռնի, եւ պիտի ըսէի՜ն.

- Կը մեռնիս կոր, մեռի՛ր. մենք քու ոսկորնե՛րդ ալ կրնանք իբրեւ զէնք գործածել եւ իրարու գլխուն զարնել..:

Այս չէ՞ որ պիտի նշանակէր ձեր «Անկարելին»..:

ԱՆՊԱՏԵՀ ՆԱՄԱԿ ՄԸ

Մեր այս թիւին մէջ կը հրատարակենք զօրավար Շերիֆ փաշայի հայոց արդի վիճակին վրայ մէկ նամակը, ուղղուած *Ժուրնալ Տը Ժընեւի*ն:

Թուրք մըն է, Իթթիհատի ոխերիմ հակառակորդ, որ պէտք տեսեր է մարդասիրական եւ հայասիրական զգացումներ արտայայտելու ա՛յն պահուն՝ ուր իր պատկանած ցեղը ինքզինք բոլորովին մարդկութենէ դուրս հանած եւ մեզ՝ հայերուս՝ անհուն ու անշէջ վրէժ մը միայն ներշնչած է:

Շերիֆ փաշա կը ցաւակցի մեզի: Իր առաջին բառերը մեծ աղէտի մը առջեւ մեծ ցաւ մը յայտնող բառեր են, է՛ն աղուները ֆրանսական բառարանին, որոնք է՛ն գէշ տրամադրուած սիրտերն անգամ կրնան կակուղցնել ու զինաթափ ընել..:

Եւ իրապէս, մարդ կը փորձուի վայրկեան մը մտածել թէ արդեօք ուրի՞շ խմորէ մըն է շինուած զանոնք գրողը եւ արդեօք վիշտէ ու վրէժէ մթագնած մեր դատողութիւնը կը սխալի՞՝ երբ իր բոլոր ցեղակիցները մէկ ջուրով, ատելութեան հրաջուրո՛վը կը լուայ, ի փոխարէն մէ՛կ արիւնով, մեր արիւնո՛վը անոնց մեզ լուալուն..:

Կը շարունակենք սակայն կարդալ նամակը, եւ շուտով կը տեսնենք որ ասիկա ցաւակցութիւն մը չէ՛, դամբանակա՛ն մըն է արդէն..: Քաղաքագէտ-զօրավարը կը յիշէ հոն մեր հին ու նոր պատմիչները, մեր գրագէտները, բանաստեղծներն ու պետական մարդիկը, կը թուէ մեր մատուցած ծառայութիւնները Թուրքիոյ եւ անոր աղբարիկին՝ Պարսկաստանի, ու որպէսզի չտարակուսինք թէ իրօք դամբանական մըն է խօսածը՝ կ'աւելցնէ. «**Այսքան օժտուած ցեղ մը պատմութեան մէջէն անհետանալու վրայ է..**»:

Հոդ կեցի՛ր, զօրավար..: Մեզի համար ներելի է - մեր կսկիծին սաստկութեանը մէջ - ինքզինքնիս կորսուած կամ կորսուելու վրայ համարել, բայց չենք հարդուրժեր որ մեր կորստեան աշխատող ցեղէն մէկը մեր դէմ ելլէ, եւ ըլլա՛յ իսկ բարեկամական բառերով, մեզ թաղելու խօսքը ընէ՝ իբրեւ թէ արդէն մեռած ըլլայինք..: Մեռելին ոսկորներն իսկ - այդ պարագային - իրարու պիտի զարնուին ու պիտի յայտնեն անոր՝ թէ հայ ազգը տակաւին կենդանի է ու կենդանի պիտի մնայ մինչեւ առնուազն այն օրը՝ ուր իրմէ առաջ իր թշնամին պիտի սրբուի. վերնայ երկրի վրայէն, որուն ոչ մէկ բարիք, այլ միայն սարսափ, միայն չարիք ու պղծութիւն պատճառեց իր մարդակեր հրէշի եօթնադարեան գոյութեամբը:

Բայց աս չէ միայն այն զօրաւոր ընդդիմութիւնը զոր Շերիֆ փաշայի «հայասիրական» նամակը կը յարուցանէ հայ մտքերուն մէջ..:

Անոր վերջին մասին մէջ մանաւանդ, հատուցանելէ ետք իր «**բարեպաշտական պարտքը զոհերուն եւ զայրոյթը՝ դահիճներուն հանդէպ**» - միշտ ու միայն

իթթիհատականնե՛րը՝ անտարակոյս - զօրավարը կը դառնայ քանի մը «վերապահումներ» ընելու որոնք ուրիշ բան չեն բայց եթէ մեղադրանքներ ուղղուած «ո՛չ թէ դժբախտ հայ ազգին», ո՛չ, «այլ քանի մը հայ անձնաւորութիւններու եւ խմբակցութիւններու, որոնք այնքան ձախող կերպով, վեց տարիէ իվեր, պաշտպան եւ ջատագով հանդիսացեր են բոլոր այս չարեաց հեղինակ քոմիթէին», զոր ինք «զգուշացուցեր է շատ անգամներ», որոնք «ծառայելու տեղ վտանգեր են իրենց ազգին դատը», եւ եթէ անոնք «այդ չարաղէտ ու գաղտնասքօղ քոմիթէին դրօշին տակ ծառայելու տեղ՝ ճշմարիտ ազատականներու կողքին անկեղծօրէն կանգնած ըլլային, խնայած պիտի ըլլային իրենց ազգին..» եւն.:

Հո՛ս՝ այս ցաւակցութիւնը կուսակցական **փրոփականտ**ի զօրաւոր հոտ մը դուրս կու տայ արդէն, եւ ինչպէս որ չենք հանդուրժեր որ մեր մահը ծանուցանեն, այնպէս ալ չենք հանդուրժեր, զօրավա՛ր, որ Եւրոպայի առջեւ ձեր քաղաքական **փրոփականտ**ին առիթ ու միջոց ընէք մեր ցաւը, ջանալով համոզել աշխարհը որ եթէ Իթթիհատի տեղ դուք ու ձերինները անցնիք գործի գլուխ՝ Թուրքիան դրա՛խտի կը փոխուի, թուրքերը՝ գառնուկի՛, եւ հայերն ալ կը դառնան կ'ըլլան է՛ն երջանիկ էակները աշխարհի..:

Գտնուած չըլլալով ո՛չ վեց տարուան միջոցին, ո՛չ ալ անկէ առաջ, ձեր ակնարկած «անձնաւորութիւններուն եւ խմբակցութիւններուն» մէջ, ընդհակառակը միշտ դէմ եղած ըլլալով Իթթիհատին, ես զիս բոլորովին ազատ կը զգամ սրտմտութիւնս յայտնելու այս յուշածումին դէմ՝ որ առնուազն անպատեհ է, ուրիշ բառ մը չգործածելու համար..:

*Մեշրութիէթ*ի հրատարակիչը կը սպասէ եղեր որ հայերը «ճշմարիտ ազատականներու կողքին կանգնին»՝ ալել-սրբելու համար Իթթիհատն ու անոր փոխարէն պաշտօնի գլուխ բերելու համար «ճշմարիտ ազատականները»:

Ճշմարիտ թուրք ազատականնե՛ր..: Բայց ու՞ր էին անոնք որ զիրենք չկրցանք տեսնել այս ամբողջ եօթնամեայ շրջանին, բացի - թերեւս - մատի վրայ համրուող մէկքանիներէ՝ որոնց ազդեցութիւնն ալ ոչինչ եղաւ երկրին մէջ: Այդ ո՞ր շարքերուն կողքին է որ պիտի կանգնէին հայերը: Հարցուցէ՛ք կանգնողներուն թէ երբեք ստուերէ մը զատ ուրիշ բան տեսա՞ն քովերնին, եւ ըսէ՛ք թէ այն պահուն իսկ ուր նախ Ահմէտ Մուխթար եւ ապա Քիամիլ փաշայի դահլիճներն իշխանութիւնն իրենց ձեռք ունեցան՝ «ճշմարիտ ազատականութիւնն» ինքզինք ցուցու՞ց արդեօք, թէ՞ ոչ միշտ պատրանք մը մնաց, միշտ խեղդուեցաւ ու թաղուեցաւ Վոսփորի ջուրերուն տակ..:

Կը հասկնանք թէ, իբրեւ թուրք՝ Շերիֆ փաշա ուզէ միմիայն իթթիհատականները հեղինակ ու պատասխանատու նկատել տալ հայերուն վրայ գործուած եւ - իր բառերով - «Ճինկիզ Խանի ու Թիմուրլենկի վայրագութիւններն ալ գլող-անցնող» այժմու անհուն Ոճիրին..: Մենք կ'ըսենք - սակայն - թէ Իթթիհատն ու թրքութիւնը մէկ են եւ թէ ո՛րեւէ Իթթիհատ պիտի չկրնար ասանկ հրէշութիւն մը գործադրել կամ ծրագրել անգամ՝ եթէ իր արարքը չհամապատասխանէր թուրք ժողովուրդին ամէնախորունկ ու ամէնահարազատ բնազդներուն..: Յետոյ կ'ըսենք թէ այսօր, այս պահուս, թուրքի մը կողմէ - ըլլա՛յ իսկ «ճշմարիտ ազատական» կոչուած հազուագիւտ թուրք թռչունը - որեւէ հայու մը որեւէ մեղադրանք յայտնելը խոշոր անգիտակցութիւն մը եւ անպատկառութիւն մըն է: Ու կ'ըսենք – վերջաց-

նելու համար - թէ Շերիֆ փաշայի մեր վրայ թափած առատ արցունքին մէջ կը պակսի այն միակ կաթիլը որ պիտի համոզէր մեզ միւսներուն ալ անկեղծութեանը. պարզապէս թուրք ցեղին պատկանելու ամօթին արցունքը:

Ու քանի որ ատիկա չէր բխեր իր սրտէն՝ փաշան հազար անգամ աւելի աղէկ կ'ընէր եթէ լռէր.. ու մեզ մեր ցաւին մէջ հանդարտ ձգէր..:

ՓՈՐ ՍԱՅԻՏԻ ԳՈՐԾԻՆ ՇՈՒՐՋ

Այսօրուան *Արեւ*ի **կիլիկեցիները Փոր Սայիտի մէջ** թղթակցութեան վերջին հատուածին վրայ մեր ընթերցողներուն մասնաւոր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ:

Պ. Ն. Թոքաթ, որ անձնապէս ինծի ծանօթ էր Պոլսէն, որ կանխաւ *Արեւ*ին աշխատակցած էր քանի մը թարգմանութիւններով եւ որ Փոր Սայիտ երթալէն իվեր օրը օրին իր գրած մանրամասն թղթակցութիւններովը կը կարծեմ թէ գործին օգտակար եղաւ ժողովրդային հոգացողութիւնը արծարծելով եւ փութացնելով, իր այդ վերջին տողերուն մէջ մեզի կը ծանուցանէ թէ ասիկա իր **վերջին նամակը** պիտի ըլլայ, որովհետեւ իրեն կ'ըսեն եղեր թէ իր առաջնորդարանի ներկայացուցչի հանգամանքովը իրաւունք չունի ժամանակը ուրիշ բանի գործածելու, մանաւանդ թէ առաջնորդարանն իր պաշտօնական յայտարարութիւնովը կը յայտնէ հիմա որ ամէն բան ինքը հրատարակութեան պիտի տայ, որով ուրիշ բացէն գրութիւններու այլեւս պէտք չի մնար..:

Սրտմտութենէ առաջ, նախ տխրութիւն, խորին տխրութիւն մը զգացի այս տողերը կարդալով..:

Պարծենկոտութիւնը իմ մեղքս եղած չէ, ո՛չ ուղղակի իմ հաշուոյս, ո՛չ ալ իմ մասնակցութեամբս եղած գործերու հաշուոյն.. եւ ասոր համար է կարծեմ որ թէ՛ բարեկամներ եւ թէ՛ հակառակորդներ ինծի կ'ըսեն թէ «կուսակցական ոգի» չունիմ - որուն համար շատ ալ դժգոհ չեմ. պարծենկոտութիւնը չէ՛ հետեւաբար որ ինծի ըսել կու տայ թէ Փոր Սայիտի կիլիկեցիներուն հոգատարութեան գործին մէջ *Արեւ*ը կարեւոր դեր մը կատարեց, եւ ատիկա շնորհիւ գլխաւորաբար Պ. Թոքաթի, որմէ Պ. Տամատեանն էր խնդրած, Փոր Սայիտ իր այցելութեանը միջոցին, մեզի թղթակցիլ կանոնաւորապէս եւ **քեմփ**ին մէջ եղածն ու «չեղածը» հաղորդել հասարակութեան, բա՛ն մը զոր Պ. Թոքաթ կատարեց մինչեւ այսօր, ամէնայն անձնուիրութեամբ, եւ որուն համար արժան է որ է՛ն առաջ մենք շնորհակալ ըլլանք իրեն: Աւելցնե՛նք որ, ինչպէս մեր թղթակցին, այնպէս ալ մեզի համար բոլորովին դիւրին չէր ասիկա: Նախ որ - մեր բարեկամը կը ներէ մեզի հիմա այս յայտնութիւնը ընել - իր նամակները ընդհանրապէս կրկնապատիկն էին հրատարակուածներուն եւ մեզի հարկ կ'ըլլար ամէն անգամ ստկել, սեղմել, կրճատել զանոնք՝ հրատարակութեան տալէ առաջ. յետոյ, որովհետեւ միշտ վերջին վայրկեանին կը հասնէին անոնք եւ չէինք ուզեր որ յաջորդ թիւին մնալով թարմութիւննին կորսնցնեն, կը ստիպուէինք երբեմն ուրիշ պատրաստ նիւթ մը յետաձգել, շատ անգամ «ազգային»ի ու «հեռագրի» բաժիններէն տեղ գողնալ՝ փափաքելով միանգամայն թէ՛ օգտակար ըլլալ մեր քաջարի կարօտեալներուն եւ թէ՛ գոհացում տալ մեր ընթերցողներուն հետաքրքրութեանը, որոնք՝ եթէ ըսենք թէ այս շարունակական յուշածումներուն շնորհիւ քիչառքիչ արթնցան, ըմբռնեցին պէտքը եւ զայն դարմանել փութացին՝ կարծենք չափազանցած չենք ըլլար..:

Արդ, չեմ գիտեր ո՞վ կամ որո՞նք, բայց ապահովապէս բաւական հեղինակութիւն ունեցող անձինք - քանի որ մեր բարեկամը անոնց կարեւորութիւն տալով իր մինչեւ հիմա սիրով եւ եռանդով կատարած աշխատանքը դադրեցնելու պէտք տեսեր է - փոխանակ գոհ ըլլալու Պ. Թոքաթէն եւ *Արեւ*էն որ օգներ ու յոգներ ենք իրենց ալ աշխատած գործին համար, ելեր են արգիլել այսուհետեւ շարունակութիւնը մեր ըրածին՝ այնպիսի առարկութիւններով որոնց պարապութիւնը բացայայտ է, եւ այնպիսի նկատումներով, գաղթականներու օգուտին հետ կապ չունեցող այնպիսի հաշիւներով եւ յետին միտքերով՝ որոնք նոյնքան բացայայտ են մեզի համար..: Եւ ասիկա տխրութիւն, խորին տխրութիւն կը պատճառէ մեզի, որովհետեւ անգամ մը եւս, եւ ասանկ պարագայի մըն ալ, անոր մէջ կը ճանչնանք հայ-ախտին, հայ եսին, նախանձին, էնթրիկին ու բոլոր պզտիկութիւններուն, բոլոր տգեղութիւններուն մէկ նշանը, մէկ վէրքը..:

Հազիւ թէ ժողովուրդը սկսած է շարժիլ եւ Փոր Սայիտի չորս-հազար հոգինոց համայնքին բազմադիմի պէտքերուն մասամբ գոհացում տալու ճիգը ընել՝ գլխաւորաբար Կարմիր Խաչերու միջոցովը, ահա՛ այդ Կարմիր Խաչերէն մին գոնէ, Գահիրէի՛նը - ըստ որում կանխաւ այստեղինին վրայ կատարուած փորձերը «չբռնեցին» - կ'աշխատին իրենց ազդեցութեան ոլորտին մէջ ձգել, ատոր համար գործադրելով սա՛ «հանճարեղ» մեթոտը որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ նախ բոլոր աչքի ինկող գործերը իրենք ստանձնեն, յետոյ հերքելու պատրուակաւ ծանուցանել թէ արդարեւ իրենցն է գործը, եւ իվերջոյ, եթէ պայմանները ներեն, այսինքն եթէ միւսները ասկէ զզուին ու քաշուին՝ պաշտօնապէս իրենց կնիքը դրոշմել անոր ճակատին, ըսելու համար թէ «ազգը եւ կուսակցութիւնը մէկ են արդէն» եւ միա՛կ «գործունեայ, կորովի, կենսունակ տարրը» իրենք են միայն, ամէն գործի եւ ամէն մարզի մէջ..: Ի՞նչ փոյթ թէ ատկէ կը տուժէ եղեր գործը. կը բաւէ որ կուսակցութիւնս օգտուի. ու քանի որ կուսակցութիւնս ազգն է, պրծա՛ւ..:

Ի՞նչ կ'ըսէք այս տրամաբանութեան: Ես կը յաւակնիմ ըսելու որ տառապէս ճիշտ է ան, եւ կ'ընդունիմ ալ որ կուսակցական տեսակէտով ոչինչ ունի մեղադրելի: Կը մնայ միայն գիտնալ որ նմանօրինակ խառն ընկերակցութիւններու մէջ գտնուող ոչ-կուսակցական ընկերները պէ՞տք է այնչափ մը միամիտ ըլլան որ չտեսնեն կամ չտեսնել ձեւացնեն սարքուած խաղը, եւ անոնցմէ վեր, զիրենք հովանաւորող ազգային իշխանութեան բարձրագոյն ներկայացուցիչներն ալ պէ՞տք է միշտ, իսէր խաբէական խաղաղութեան մը, թոյլ տան որ խաղը կատարուի լրանայ, որպէսզի գործը նախ կաղալէ եւ յետոյ քայքայուելէ ետք, իրենք ալ վերջը ցաւին ու ողբան ատոր վրայ..:

Այս առթիւ ըսե՛նք բացէիբաց, թէ Գահիրէի առաջնորդարանը ձախող քայլեր առնելու վրայ է, եւ անոնցմէ վերջինը՝ իր 8 Հոկտ.ի Պաշտօնական Յայտարարութիւնն է: Անոր առաջին արդիւնքն եղաւ Ոսկերչաց Յանձնախումբին ձեռնթափութիւնը. երկրորդն է՝ մեր թղթակցին մեկուսացումը ահա՛, եւ երրորդը պիտի ըլլար - եթէ Աղեքսանդրիոյ Հայուհեաց Կարմիր Խաչի Յանձնախումբը բաղկացած ըլլար գործին նուազ փարած տիկիններէ - այդ Յանձնախումբին անդամուհիներուն ալ վշտանալով մէկ կողմ քաշուիլը, քանի որ առաջնորդարանը Աղեքսանդրիոյ Կարմիր Խաչն իսպառ անգիտանալ կը ձեւանայ եւ կը յանձնարարէ Եգիպտոսի

«առհասարակ բոլոր Պատ. ազգայնոց», որ «ամէն նուէր - դրամական կամ իրեղէն - ղրկուին ու**ղղակի մեր, կամ Կարմիր Խաչի անուան, հոս, Գահիրէ**..»[3]:

Թողու՛նք ուրիշ բան. առաջնորդարանը գիտէ՞ արդեօք թէ իր այս պահանջքը որքա՜ն քիչ գործնական է, գէթ այնչափ քիչ՝ որչափ երբ կը պահանջէ մենէ որ իր մէկուկէս սիւնակ երկայնութիւն ունեցող Պաշտ. Յայտարարութիւնը «առնուազն երկու անգամ հրատարակենք» *Արեւ*ի մէջ, կամ երբ կ'ուզէ որ անոր յաջորդող ներկայ թիւին նոյնքան Պաշտ. Յայտարարութիւնը անպատճառ «մեր առաջին էջին մէջ հրատարակենք»,.. կարծես ըսել ուզելով այսպէս թէ Փոր Սայիտի մասին ուրիշ թղթակցի պէտք չունիք այլեւս..: Ըսե՞նք արդեօ՛ք՝ թէ առաջնորդարանի պաշտ. յայտարարութիւնները.. պաշտ. յայտարարութիւններ են միայն, որոնց՝ բոլոր պաշտ. գրութեանց պէս՝ մէկ բան կը պակսի ընթերցողին մարսելի նիւթ մը ըլլալու համար.- ա՛ղը: Երբ մէկ անգամը արդէն շատ է, պահանջե՜լ որ երկու հեղ զանոնք հրամցնենք մեր սեղանէն, կը նշանակէ անպատճառ մեզի գէշ մարդ ընել ուզել մեր ընթերցողներուն հետ, անոնց զօրաւոր անմարսողութիւն մը պատճառել տալով..:

Այս եւ վերը յիշուած միւս պատճառներուն համար, աւելորդ չենք զգար մենք ալ մեր կողմէն խնդրել առաջնորդարանէն՝ որ հաճի քիչ մը աւելի հասկացողութիւն դնել գաղթականներու գործին յարակից իր կարգադրութիւններուն մէջ եւ հաճի՛ Պէյն-էլ-Սուրէնի նկուղներուն ետին թաղուած իր աչքը բանալ, եւ «լաւ աչքը», ինչպէս կ'ըսեն ֆրանսացիք, եթէ չ'ուզեր որ դառնութիւններ ունենայ այս գործէն ալ..:

ԱՆԱՊԱՏԷՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

Ա.

Ձայն բարբառոյ յանապատի՛... - Ո՛չ, անապատը արձագանգ կու տայ ահաւասիկ, ինչ որ կը ցուցնէ թէ անապատին մէջ մարդ կայ եղեր, կամ անապատ կարծուած սիրտերուն մէջ զգացում, մարդու՛, հայու՛ զգացում կայ եղեր...:

Կը խոստովանիմ որ եթէ ոչ աւելիին՝ գէթ այսքանին կը սպասէի: Մեր կեանքին մէջ պահեր կան ուր կը զգանք թէ մեր սովորական ատեններէն լաւագոյն ենք: Ընդհանրապէս՝ զանոնք կը պարտինք մեծ ցնցումներու, որոնք մեր հոգիին երեսէն կարծես վար կ'առնեն ինչ որ զայն կը ծածկէր իբրեւ կեղեւ մը, եւ թոյլ կու տան որ հոգին երեւի իր ամբողջ մերկ ու հարազատ էութեամբը...: Ես կը հաւատամ որ մարդոց հոգիները, բոլոր հոգիները, իրենէ ազնիւ ու մաքուր են եւ շրջապատն է որ զանոնք կ'աղտոտէ, կը կարծրացնէ ու տգեղութեան խաւով մը կը ծածկէ: Կը հաւատամ նոյնպէս՝ թէ երբ պատահի որ հոգին ինքզինք ցուցնէ մերկ ու մաքուր, այսինքն ամէն հոգիներու սկզբնական վիճակովը, անկարելի է որ ուրիշ հոգիներ ինքզինքնին չճանչնան անոր մէջ, անոր յայտնած զգացումէն, անոր ցոլացուցած լոյսէն չգրաւուին, իրենց կարգին չընդունին եւ իրենք ալ չցոլացնեն այդ լոյսը...: Բայց այսքան մը մեթերլինկեան հոգեբանութիւն, նոյնիսկ «առ համեստութեան», անո՛նց համար որ ատկէ բան մը կը հասկնան, արդէն շատ է քիչ չէ քաղաքական յօդուածի մը մէջ..:

---

[3] Նորագոյն արդիւնք մըն ալ՝ Մանսուրայի հանգանակութեան դադարումն է, ինչպէս կը ծանուցանէ մեր թղթակիցը իր այսօրուան նամակով:

Պիտի խօսէի այս սիւնակներէն վերջերս ուղղուած միութեան, այո՛, **միութեան** կոչին՝ հոսկէ-հոնկէ յարուցած արձագանգին, անոր տրուած պատասխաններուն վրայ:

Մէկ կողմ կը թողում բերանացի յայտնուած կարծիքները, որովհետեւ գրաւորները աւելի որոշ ու հաստատ հիմ մը կ'ընձայեն եւ «շինուած» ըլլալու կասկածն ալ չեն թողուր...:

Չորս նամակ ունիմ ձեռքս: Շատ չէ, ինչպէս կը տեսնէք: Բայց չորսն ալ յատկանշական, պիտի ըսէի նոյնիսկ «ներկայացուցչական» նամակներ են, թէպէտեւ հեղինակները ինքզինքնի՛ն միայն կը ներկայացնեն եւ որեւէ խումբի անունով չեն խօսիր հոն:

Առաջինը զոր ստացայ՝ հին յեղափոխականէ մըն է, որ հիմա ոչ-կուսակցական, բայց թունդ **ազգայինճի** մը եղած է, որուն անունը յաճախ կը յիշուի եգիպտահայ ազգային կեանքին մէջ: Երկնաթռիչ խանդավառութեան եւ հրաբորբոք համակրութեան այդ գիրը - որմէ տող մը իսկ չեմ կրնար հրատարակել - ունէր սա՛ մասնայատկութիւնն ալ՝ որ կարծես բառերը բաւական հնչեղ չգտնելով իր արտայայտել ուզած զգացումին համար՝ ուրիշ **հնչուն** միջոցով մըն ալ կ'ընկերանար...: Հայ խմբագիրներն աս ի՜նչ տարօրինակ գաղափար մը կազմել տուեր են քեզի, ո՛վ իմ ..եան բարեկամս..թէպէտեւ նուէրդ նոյնքան հաճոյք պատճառեց ինծի, անով *Արեւ*ի հանգանակութիւնը ճոխացնել կարենալուս համար...:

Երկրորդը՝ դաշնակցականէ մը կու գար եւ կը սպասէք հարկաւ որ ամէնէն շահեկանն եղած ըլլայ: Արդարեւ այդպէս է եւ այդ պատճառաւ՝ է՛ն վերջի կը պահեմ անոր վրայ խօսիլը:

Միւսը՝ Գահիրէ բնակող ռամկավարի մը կողմէն գրուած է: Աւելցնեմ թէ անոր հեղինակը այն ռամկավարներէն է որոնք նախապէս տարիներով յեղափոխական կուսակցութեան մը պատկանած են: Ահաւասիկ անոր գլխաւորագոյն հատուածները:

«Ձեր վերջին յօդուածները խիստ նպատակայարմար են. ճշմարտութիւնն է զոր ըսել համարձակիլը այնքան ալ դիւրին չէ. խե՛ղճ ազգ, տակաւին սիրտ ու համբերութիւն ունի տանելու պառակտումներու, կուսակցական չորս հովերուն փչած եսամոլութեանց տաժանքը:

«Մարդ յուսահատութեան կը մղուի ստէպ, մտածելով թէ արդեօք սա՛ ազգին մէջ պիտի կրնա՞նք գեղեցիկ, միաբան ու հաւաքական գործի մը կատարումը տեսնել»:

«Միջոցը ցոյց տուած էք արդէն. այս պահուս կուսակցութեանց յաւակնոտութիւններուն բարձումն է, ես պիտի ըսէի բոլոր կուսակցութեանց լուծումը՝ եթէ նախ սա՛ աթոռի խնդիրը լուծուէր...: Բայց կէտ մը կայ. պիտի չուզէի լուծուիլը մարմնոյ մը կամ մարմիններու, երբ անոնց տեղ պիտի չկառուցուէր զօրաւոր, միակ եւ գործօն ազգային մարմին մը, ազգային պաշտպանութեան հզօր ու ահաւոր քոմիթէ մը: Ո՛չ տղաներու գործ է այդ, ո՛չ ալ վեհերոտ աղաներու, ո՛չ ծակաչք հարուստներէ կրնար կազմուիլ այդ քոմիթէն, ո՛չ եսամոլ, շատախօս եւ տգիտուկ կուսակցականներէ: Եւ սակայն պէ՛տք է այդ քոմիթէին կազմութիւնն ու տենդոտ գործունէութիւնը, կարո՛ղ իր մէջ հալեցնելու բոլոր բեկորները կուսակցական մոլեռանդութեանց: Կարելի՞ է այդ...»:

Մխիթարական զուգադիպութիւն՝ ռամկավարի մը այս նամակը տարբեր բառերով գրեթէ միեւնոյն մտահոգութիւնները կը մատնէ ինչ որ դաշնակցականին նամակը: Այս պատճառաւ ալ՝ կը վերապահեմ անոր պատասխանը միւսին տալիք պատասխանիս, որ ատեն նոյնպէս կ'ուզեմ երեւան հանել - քանի մը բառով - երկուքին բնորոշիչ տարբերութիւնը:

Կ'անցնիմ չորրորդ ու վերջին նամակին, զոր ստորեւ կու տամ գրեթէ ամբողջութեամբ, թէպէտ արտօնուած չըլլամ ատոր ու թէպէտ չկարենամ, հակառակ փափաքիս, զայն բոլորովին թեթեւցնել իր ինծի համար չափազանց փաղաքշիչ մասերէն: Այնքան գեղեցիկ ու նպատակայարմար է ան, որ չուզեցի իմ դատս զրկել անոր ընծայած պաշտպանութենէն, ուստի անոր վրայ կը վերջացնեմ այս առաջին յօդուածը.

«Աստուած Քու արեւն օրհնէ, խմբագրապետ *Արեւի*, որ այս վերջերս սկսար ամէն թիւի մէջ հայրենասիրութեամբ զեղուն հոգիդ լեցնել թերթիդ խմբագրականի սիւնակներուն մէջ:

«Մինակ ես չեմ որ այսպէս կը մտածեմ զքեզ կարդալէ ետքը. շատերը, թերեւս ամէնքը, այսպէս կը խորհին, ամէն անգամ որ *Արեւը* կը փնտռեն, ու քեզ կարդալէ վերջ մէկը կը փնտռեն, բա՛ն մը հաղորդելու համար ուրիշին, անկէ՝ զոր դուն կը հաղորդես իրենց:

«Կան մարդիկ որ պէտք ունին, անողոքելի պէտքը կը զգան ինքզինքնին ծածկելու պիտակի մը, հովանաւորութեան մը, իրենցմէ դուրս ուրիշներէ եկած հմայքի մը ներքեւ, ուրիշին գոյներովը փետրազարդուելու..: Դուն, ընդհակառակն, ո՛րքան կը թօթափես վրայէդ ինչ որ դուրսէն ես առած, ո՛րչափ կը զգաս ու կը խօսիս ոչ-կուսակցականի մը սիրտով եւ բերնով, ա՛յնքան աւելի..:

«Վասնզի վայրկեանին հոգեբանութիւնը բռնած՝ գրաւած է անձդ:

«Այո՛, եկած է ժամանակը, որ ամէն ոք միայն իբր հայ, միայն իբր հայ խորհի ու ապրի. պզտիկ կիրքերը պէտք է շիջանին, հաշիւները, նկատումները պէտք է ուրացուին՝ մեծ, անփոխարինելի, գերազանցապէս բարձր ու ազնիւ զգացումի մը առջեւ, որ մահամերձ հայրենիքի մը խորհուրդին տուած կսկիծէ՛ն կը ծնի ամէնուն սրտին մէջ:

«Բայց ազգին մեծամասնութիւնը, ա՜հ, ամչնալով կ'ըսեմ աս, տակաւին հեռի կը թուի ըլլալ վայրկեանին վախցնող, պատկառեցնող զգացումէն. ինչու՞.. Բայց պատմութիւնը պիտի չսպասէ նոյնիսկ ասանկ հարցումի մը պատասխանին, ու ամէնքը մէկանց պիտի ենթարկէ իր արդար, անողոք դատավճիռին, միայն մէկքանիներու յանցանքին համար. ա՛յս է անագորոյն դժբախտութիւնը:

«Դուք շարունակեցէք Ձեր հրապարակագրի անկեղծութիւնը հրատարակել Ձեր բեմէն, ուսկից ձայնը կարելի է հասցնել ամէն սրտի. մի՛ յուսահատիք երբեք, խորհելով թէ այս անապատ երկրին մէջ կրնայ կորսուիլ անիկա. եթէ ամէն թիւով սիրտ մը շահիք, հոգի մը փրկած կ'ըլլաք հայրենասիրութեան խորանին առջեւ:

«Ինձմէ աւելի գէթ երջանիկ էք դուք, վասնզի գուցէ չունիք ա՛յնքան խոր եւ ընդարձակ տեղեկութիւններ մեր ազգային կեանքի մանուածոյ իրականութեանց մասին, որոնք ամէն օր տխրութեամբ կը համակեն իմ սիրտս..: Այս պատճառաւ ալ, այսինքն բացի ուրիշ պատճառներէ որոնք հոգեկան ուժի հիմ կը շինեն ձեր մէջ, դուք իրաւունք ունիք աւելի յուսալից լինելու մեր ազգային ապագային վրայ,

ու ըստայնմ, ձեր ամէնէն սրտնեղ ու ջղայնոտ տողերուն տակէն ալ թոյլ տալու որ յոյսի ճաճանչներ դուրս ցայտեն տրտմաստուեր մթութեանց վրայ..»:

Բ.

Անցնինք հիմա դաշնակցականին նամակին:

Նամակագիրը անձամբ ծանօթ չէ ինծի եւ չեմ ալ խորհիր թէ իր կուսակցութեան մէջ պատասխանատու պաշտօն մը կամ աչքի ինկող դիրք մը ունենայ: Ասիկա կ'ըսեմ որպէսզի հասկցուի թէ այդ գրութեան չեմ վերագրեր ո՛րեւէ չափով, հեռուէն մօտէն, կուսակցութիւնն *անկաժէ* ընող հանգամանք մը: Դաշնակցականներն այդ մասին շատ բծախնդիր են, ուստի լաւ էր կանխաւ ճշտել այս կէտը:

Եթէ պետերէն չէ, յայտնի է սակայն թէ իր կուսակցութեան ոգին, ու անոր այսօրուան հետեւած քաղաքականութիւնը լաւ ճանչցող անդամներէն է ան: Կրնար նոյնիսկ գրած չըլլալ թէ ինք ի՛նչ է, պարունակութենէն պիտի հասկնայի թէ դաշնակցական է: Կ'ուզէի սա՛ ալ ըսել - որովհետեւ վերջէն այլեւս բուն նիւթին վրայ միայն պիտի խօսիմ - թէ քիչ անգամ ստացած եմ անձանօթ դաշնակցականէ մը այսքան քաղաքավար գրութիւն մը: Օրինակ՝ ասկէ ամիսուկէս առաջ՝ «Հայութիւ՞նը Թէ՞ Սկզբունքը» վերնագրով յօդուածի մը առթիւ, Գահիրէէն պարոն մը յոգնութիւնն առած էր նամակով ինծի իմաց տալու թէ՝ իր կուսակցութիւնը ազգը քաղաքականապէս ազատելէ ետք, շուտով պիտի փութայ նաեւ զայն ազատել.. ինձմէ եւ ինծի պէս ուրիշ «դաւաճաններէ»: Բառը գրուած էր: Խնդացի - որովհետեւ ուրիշ բան ընել կարելի չէր - ինծի համար, եւ տխրեցայ.. գրողին համար: Այդ նամակը - այն ատեն - բոլորովին անօգուտ կարծած էի, մինչ հիմա կը տեսնուի իր օգուտը.. գրողին մէկ ընկերոջը համար, որուն իմ վրաս թողած նպաստաւոր տպաւորութիւնը քիչ մըն ալ արդիւնք է նախորդին եւ իր միջեւ կատարուած անգիտակից բաղդատութեան մը..:

Ահաւասիկ հիմա այդ նամակը ամբողջութեամբ, առանց որեւէ բառ յապաւելու.

Գահիրէ, 16 [10] 915

.. խմբագրապետ

Անկարելի է որ խորին յուզումով չզգացուիմ Ձեր համերաշխութեան, քայլ մ'ալ անդին՝ Միութեան ի նպաստ յօդուածաշարքերը կարդալով, որոնք գրուած են, կ'ընդունիմ, խորին հասկացողութենէ եւ ցնցումէ մը ազգին ներկայ ճգնաժամային ահռելի դրութենէն:

Անոր անտեղիտալի պէտքին եւ կարելիութեան համոզուած «Դաշնակցական» հայերէն մին ալ ես եմ: Սուետիոյ գաղթականներուն եղերական վիճակը մօտէն տեսնելէ ու այնտեղ թագչած թշուառութեան տրամին շուրջ մղուած ու դարձուած դժոխային էնթրիկներուն գիտակցելէ ու անձամբ կրելէ վերջ, ես առաջիններէն է որ պիտի ըլլամ Ձեր փափաքը երկրորդելու:

Բայց, չեմ ալ կրնալ ընդունիլ թէ Միութիւնը որ կ'առաջարկէք, ըլլայ լոկ «քնածութեան թոյն մը»՝ Ձեր անկեղծ նպատակին բոլորովին անատակ որոշ դասակարգի մը ձեռքը:

Ուստի կը փափաքիմ գիտնալ, առանց ժամավաճառ լինելու՝ թէ որո՛նք պիտի ըլլան ձեր եւ ձերիններուն հետ Միութեան անմիջական հետեւանք՝ Ձեր եւ անոնց մինչեւ ցարդ զլացած տուրքը «Հայկական ռազմաճակատի» եղբայրներուն, որոնց մինչեւ ցարդ պարզ սանիտարական խումբ մը իսկ չկարողացանք ուղարկել:

Ապա թէ ոչ, անօգուտ է խաղալ անոնց հետ երկու տարի առաջուան Կիլիկեան «փանտոմինա»ն:

Այս է մեր առաջին ու վերջին խորին համոզումը:

Ընդունեցէք, ..խմբագրապետ, անկեղծ զգացմանցս հաւաստին»:

Սկսինք վերլուծումի աշխատութեան:

Նախ դիտել կու տամ՝ որ ինքզինք միութեան «անտեղիտալի պէտքին եւ կարելիութեան համոզուած» յայտարարող իմ թղթակիցս քիչ մը կը հակասէ՝ երբ վարը «ապա թէ ոչ անօգուտ է»ով մը կը կտրէ կը նետէ խնդիրն ու կը գոցէ հարցը: Իմ «համոզումս» ատկէ քիչ մը աւելի խորունկ ու տոկուն է եւ զիս «երկրորդելու» համար՝ պէտք չէ այդքան դիւրաւ տեղի տալ ու մանաւանդ պէտք է աւելի անվերապահ ըլլալ:

Մանաւանդ աւելի անվերապահ..: Դաշնակցական ընկերը կը փափաքի առաջուընէ գիտնալ ու կը հարցնէ՝ թէ «որո՞նք պիտի ըլլան, միութեան անմիջական հետեւանք, ձեր եւ ձերիններուն մինչեւ ցարդ զլացած տուրքը հայկական ռազմաճակատի եղբայրներուն..»: Կարծես թէ ապրանք մը ուզած ըլլայի ծախու առնել եւ ընկերը գար ինծի ըսելու թէ քանի՞ կը վճարես..:

Ո՛չ, իմ յարուցած խնդիրս ատկէ բաւական տարբեր, բոլորովի՛ն տարբեր բան մըն է, որ իր մէջը «մերիններ» եւ «ձերիններ» չունի, սակարկութի՛ւն՝ բնա՛ւ, եւ մէկ բան միայն կ'ըսէ, միասին ու միաբան աշխատութիւն, շատ եռանդ ու շա՜տ աշխատութիւն՝ մենէ դուրս ուրիշներն ալ եռանդոտելով աշխատութեան ու զոհողութեան մղելու եւ սա՛ վտանգուած ազգը մահուընէ ազատել փորձելու համար..: Փորձել կ'ըսես՝ որովհետեւ վստահ չեմ դժբախտաբար թէ կրնանք յաջողիլ, այնչափ ծա՞նր է կացութիւնը: Միայն գիտեմ թէ պէ՛տք է աշխատիլ, գերագոյն ուժերով գերագոյն փորձերը ընել, եւ գիտե՛մ ալ թէ ուժերու այդ *մաքսիմում*ը՝ որուն պէտք ունի ազգը այսօր՝ նախ կուսակցութեանց միութեամբը կրնայ գտնուիլ:

Գործ մըն է այս, իրա՛ւ, բայց ո՛չ առեւտրական գործ մը, որպէսզի ուզէիք, սիրելի պարո՛ն, նախապէս իմանալ ինձմէ՝ թէ ի՞նչ դրամագլուխ պիտի բերեմ անոր մէջ: Դուք ո՛չ իսկ իմ տալիք աշխատութիւնս է որ կը հարցնէք՝ այլ տալիք դրամս, մինչ ես՝ իմ, ձեր եւ միւսներուն միտքերն ու սիրտերը միացնելու մասին կը խօսիմ՝ գտնելու համար դրամն ալ եւ ուրիշ ամէն բան ալ որ կը պակսի մեզի, զոր ազգին անվնաս մասը կրնայ տալ ու չէ տուած մինչեւ հիմա..:

Վերջապէս ո՞վ եւ ի՞նչ ենք մենք. Պուլկարիա՞ն եւ Թուրքիա՞ն, դէմ-դիմաց կանգնած, որ իրարու օգնելու համար՝ կանխաւ կամ վերջէն ըլլալիք զիջումներու խօսքը կ'ընենք..: Եւ չէ՞ք խորհիր՝ թէ միութեան համար ինձմէ բան մը պահանջած ատեննիդ՝ ինծի ալ իրաւունք կու տաք ի փոխարէն ուրիշ բաներ պահանջելու ձեզմէ..: Կը կարծէ՞ք որ ըսելիքներ պիտի չունենայի այդ պարագային:

Աւելցնե՞մ թէ միութեան ամէնէն աւելի փափաքող եւ անոր պէտքին է՛ն շատ համոզուած մէկը՝ ինչպէս ես, զայն չուզելու հազար պատճառ ունիմ եւ ուզելու մէ՛կ պատճառ միայն, որ աւելի զօրաւոր ըլլալուն համար՝ միւս հազարը կը թաղեմ այժմ: Միութիւնը շնորհ մը չէ զոր Ձեր կուսակցութիւնը պիտի ընէ ինծի կամ «իմիններուս», այլ **պարտք** մը զոր պիտի կատարէ հանդէպ ազգին, եթէ կը զգայ թէ պէտք մը ու պարտք մըն է ան:

Յետոյ, խնդրեմ ըսէ՛ք թէ ինչու՞ միայն դուք եւ «ձերինները» պիտի ըլլաք եղեր «հայկական ռազմաճակատ»ին վրայ մտածող. ուրիշները մարդ չե՞ն, հայ չե՞ն միթէ..: Բայց այս մասին ես ըսելիքներ ունիմ զորս կը վերապահեմ յաջորդ անգամուան:

Գ.

«Հայկական Ռազմաճակատ» բացատրութիւնը իբրեւ իրականութիւն լացնելիք պատկեր մըն է այսօրուան օրս, բայց իբրեւ բացատրութիւն՝ կ'երեւայ թէ **շարքեր-ուն** վրայ ան կը պահէ տակաւին իր մեծ հմայքը: Անոնց համար, ի՛նչ վիճակի մէջ կ'ուզէ թո՛ղ ըլլայ, «ռազմաճակատ» մըն է ան, որ իրենցն է, ուրիշինը չէ: Ուրիշներ կրնան եւ **պէտք** են անով հետաքրքրուիլ՝ միմիայն «տուրք» վճարելու համար ա-նոր: Ատկէ անդին, պէտք չէ բանի խառնուիլ, պէտք չէ փնտռել գործին ո՛չ անցեա-լը, ո՛չ ներկան, հարցնելու չէ՛ թէ՝ քաղաքական, զինուորական ու դրամական եր-րեակ տեսակէտերով՝ լաւ հաշիւ մը եղա՞ծ էր անոր ձեռնարկուելէ առաջ, եւ մանա-ւանդ փնտռելու չէ՛ թէ այդքան մեծ ու պատասխանատու գործ մը - եթէ պիտի կա-տարուէր - պէտք չէ՞ր որ ազգին ուրիշ տարրերուն ալ համաձայնութեամբն ու գոր-ծակցութեամբը կատարուէր՝ որպէսզի թէ՛ բոլոր ուժերը միացած ըլլային եւ թէ՛ յա-ռաջիկային, եթէ ձախողութիւն մը պատահէր, մէկը միւսին ըսելիք մը չունենար..: Արդ, ձախողութիւնը - եւ ի՛նչ ձախողութիւն - պատահած է հիմա, այնքան մեծ որ՝ բան մը ըսելու ոչ սիրտ ունինք ոչ ժամանակ, եւ միայն կ'աշխատինք համատարած աղէտէն փրկել ինչ որ կարելի է: Այս ըսել չէ - հարկաւ - թէ վաղը-միւս օր, տարիէ մը կամ տասը տարիէն, պիտի չճշտուին պատասխանատուութիւններն ու ազգին մնացորդ մասը պիտի չգիտնայ թէ որու՞ եւ ի՞նչ բանի կը պարտի իր 1915ի ահաւոր կորուստները. բայց - այսօրուան համար - կը զգանք թէ կանխահաս եւ անօգուտ է ատիկա, ու ոչ միայն կ'աշխատինք զայն մոռնալու, այլեւ ձեռք կ'երկարենք անո՛նց զոր - գոնէ երեւոյթներէն դատելով - մեր խղճին մէջ յանցաւոր կը նկատենք այսօր, եւ ասիկա միայն անոր համար - ինչպէս ըսի - որ կարենանք բան մը աւելի փրկել սա՛ խոշոր նաւաբեկութենէն: Ընդունեցէ՛ք, եւ ես կ'ուզէի աս միայն ըսել, որ վայրկեանը գէշ ընտրուած է իբրեւ պահանջատէր ներկայանալու եւ դիմացինին լռութենէն օգտուելով՝ ձայներնիդ բարձր հանելու համար անոր դէմ, երբ խօսելու իրաւունքը անո՛րն է աւելի..:

Հա՞րկ է որ աւելցնեմ՝ թէ բոլոր այս խորհրդածութիւնները, այս կասկածանք-ներն ու մեղադրանքները պատճառ մը չեն որ «Հայկական Ռազմաճակատ»ին վրայ չմտածենք ու չօգնենք անոր: Թերե՛ւս, ազգին ամէնէն ձեռնհաս մարդիկն ու բոլոր մարմիններն ալ միասին, արդէն նոյն որոշումը տուած պիտի ըլլային, եւ այդ պարագային՝ միջոցներուն վրայ յաւելում մը միայն եղած պիտի ըլլար, ինչ որ միշտ բաւական չէ արդիւնքը փոխելու համար: Բայց առանց այդ «թերե՛ւս»ին ալ, ռազմաճակատի մը գոյութիւնը այնպիսի գործ մըն է - մանաւանդ այնպիսի թշնա-միի մը դէմ որ իբրեւ պատանդ իր ձեռքին տակ ունեցած անմեղներու գլխուն ար-դէն իջեցուցած է հնարաւոր մեծագոյն հարուածը - որ անոր նախապէս համամիտ եղած ըլլանք թէ ոչ, անոր մասին առաջուց մեր կամքը հարցուած ըլլայ թէ ոչ, եթէ քիչ-շատ մտածող եւ հոգի ու սիրտ ունեցող մարդիկ ենք՝ ուրիշ բան չենք կրնար ընել այսօր, բայց միայն կռիւին շարունակութիւնն ուզել..: Այս է պատճառը՝ որ «Հայկական Ռազմաճակատի եղբայրներուն մինչեւ ցարդ մեր տուրքը զլացած»

չըլլալէ զատ, աշխատեր ենք՝ որ այդ տուրքը ուրիշներն ալ վճարեն, ջանացեր ենք առանձինն ու հիմա ալ նորէն կը փորձենք կոր Զեզի հետ միասին՝ որպէսզի շատ աւելի առատ ըլլայ այդ տուրքը. ասոր պզտիկ ապացոյց մը - ուղղակի մեր մասին խօսելով - *Արեւի* բացած հանգանակութիւնն է «Հայկական Գոյութեան Կռուին Համար», որուն արդիւնքը - ինչպէս գիտէք - կը դրուի կաթողիկոսին տրամադրութեան տակ, «որպէսզի անխտիր յատկացնէ աղէտեալները ապրեցնելու կամ կռուողները զօրացնելու գործին՝ ինչպէս որ պէտքը կը պահանջէ». իսկ մենէ դուրս, այն գործը որուն մօտ ենք սրտով եւ որուն մինչեւ հիմա ուժ տուինք մեր կրցած բոլոր միջոցներովը, ըսել կ'ուզենք «Ազգ. Շահերու Պաշտպանութեան Հիմնադրամ»ի գործը, միթէ՛ նոյնպէս քանիցս չյայտնե՞ց իր դրական համակրութիւնը «Հայկական Ռազմաճակատ»ի եղբայրներուն, հակառակ որ անոր նախագահէն ալ - գուցէ ո՛չ շատ արհամարհուելիք միտք մը եւ ուժ մը այս ազգին մէջ - մարդ խորհուրդ հարցուցած չէր կանխաւ ռազմաճակատին բացմանը մասին՝ զոր թուի թէ հայ անպատասխանատու դահլիճ մըն էր որոշած անդին..: Խնդիրը, հետեւաբար, «զլանալ»ուն մէջ չէ, այլ չզլանալով հանդերձ՝ քիչ տալուն, կրցածէն շատ պակաս տալուն մէջն է, եւ այսպէս ընողները ոչ թէ «մերիններն» են միայն, այլ գրեթէ «ամէնքը»՝ որուն մէջ «ձերիններն» ալ կան հարկաւ:

Ու չէ՞ք տեսներ որ միայն «Հայկական Ռազմաճակատի եղբայրներուն» չէ որ քիչ կու տան, այլ «Հայկական Մահաճակատի եղբայրներուն» ալ, որոնց մասին գոնէ՝ կարծիքի տարբերութիւններ գոյութիւն պիտի չունենային եւ չունին հարկաւ: Ինչու՞ սակայն խօսքը չէք ըներ անոնց: Արդեօք անո՞ր համար՝ որ **լայնօրէն** կը հոգացուին կոր անոնք, թէ՞ ոչ՝ որովհետեւ ասոնց գործին մէջ մաս չունիք եւ ատկէ որեւէ փառք չէք կրնար սպասել առանձինն կուսակցական տեսակէտով..:

Թէպէտ չհասկցայ թէ իմ «դաշնակցական» թղթակիցս ինչու՞ միութեան «անտեղիտալի պէտքին եւ կարելիութեան համոզուեր է Սուետիոյ գաղթականներուն եղերական վիճակը մօտէն տեսնելէ ու այնտեղ թաքնուած տրամին շուրջ մղուած ու դարձուած դժոխային էնթրիկներուն գիտակցելէ ու անձամբ կրելէ վերջ», բայց կը գուշակեմ թէ զինք այսպիսի համոզումի մը բերելու համար արդարեւ չափազանց «դժոխային» եղած են այդ էնթրիկները..: «Մեր չունեցած ճաշակները մոլութիւն կ'անուանենք» ըսած է մէկը. այնպէս ալ՝ կարծեմ թէ մեր մէջ **էնթրիկ** կ'անուանենք այն **միջոցները** զոր մենք չենք կրցած գործադրել..: Եթէ այս եղած չըլլար - իմ համոզումովս - «էնթրիկ»ին հայերէն բացատրութիւնը, պիտի սարսափէի սա՛ «դժոխային» բառէն՝ զոր ինչ ալ ըլլայ, պէտք չէր այդքան աժան գործածէինք այս պահուս՝ երբ բառերը յաճախ կը պակսին կոր անդի՛ն՝ Հայաստանի վիճակը պատկերացնել ուզած ատեննիս..:

Կ'անդրադառնամ - վերջացուցած պահուս - թէ ինծի հաճելի թուած նամակի մը իբրեւ պատասխան՝ այս տողերը պէտք եղածէն աւելի խիստ եղան: Ի՞նչ պիտի ըլլար՝ եթէ հաճելի գտած չըլլայի զայն: Կ'ապահովցնեմ - սակայն - թէ կուսակցական ու ազգային միութեան միեւնո՛յն փափաքովն է որ մղուեցայ այսպէս խօսելու, որովհետեւ նախ՝ սխալ հասկացողութիւններու վրայ չի կրնար

երբեք հիմնուիլ միութիւնը, եւ երկրորդ՝ որովհետեւ դաշնակցականի մը բան մը հասկցնելու, նոյնիսկ հետը բարեկամանալու համար՝ քիչ մը պոռալու է[4]..:

ՍՆՈՒՆԴԻ ԽՆԴԻՐԸ

Կը խոստովանիմ թէ ո՛չ **թուրիստ**ի հետաքրքրութիւնը, ո՛չ ալ «ուխտաւոր»ի ջերմեռանդութիւնն էր, որ եօթնուկէս ժամուան երկաթուղային տաժանելի ճամփորդութիւն մը աչք առնել տալով, զիս Փոր Սայիտ մղեց: Սուետիացի հայ գիւղացին կիլիկեցի հայ գիւղացիէն շատ տարբեր պիտի չըլլար, ինչպէս այս վերջինն ալ շատ տարբեր չէ ամէն տեղի հայ գիւղացիէն՝ դէմքով, հագուստ-կապուստով ու կենցաղով: Աւազին մէջ իրենց կայքն ալ չէր որ հետաքրքիր կ'ընծայէր զիրենք, ըստ որում այնչափ կարդացինք այդ մասին՝ որ աչքովս տեսածի պէս կ'երեւակայէի արդէն տեսնելիքս: Գալով «ուխտ»ին, կը խորհէի եւ միշտ կը խորհիմ թէ հեռուէն ալ մարդ կրնայ իր «ուխտը» կատարել նոյնքան **ազդեցիկ** եւ **արդիւնաւոր** կերպով որքան մօտէն, եւ այսպէս խորհելուս պատճառը այն է մանաւանդ՝ որ եթէ միայն «ուխտաւորներէն» պիտի սպասէ իր «շէն ու պայծառ» մնալու միջոցները՝ Փոր Սայիտի հեռաւոր անկիւնը ինկած սրբատեղին գո՞րծ ունի շիտակը..

Անշուշտ, մեծ վտանգէն հրաշքով մը ազատած - նախ իրենց պանծալի քաջութեանը, յետոյ՝ այս գծուծ ու շահամոլ դարուն մէջ՝ ֆրանսական հին ասպետական ոգւոյն կենդանութեանն հրա՛շքովը ազատած - այս ափ մը կտրիճ հայրենակիցները խմբովին տեսնել-դիտելու հմայքը կար եւ կա՛յ միշտ ու կ'արժէ որ ատոր միջոցը ունեցողները ինքզինքնին չզրկեն այդ հմայքէն որ միանգամայն հաճոյք մըն է մեր քաջերուն.. բայց ինծի համար՝ ատկէ աւելի կարեւոր էր անձամբ տեսնել ու սերտել անոնց ապրուստին, կայքին, կենցաղին եւ հոգացողութեան պայմանները, ըստայնմ ուղղելու համար այդ գործին մէջ մեր աջակցութեան բաժինը այս բեմէն:

Արդ, ընդամէնը երկուքուկէս օր անցուցի Փոր Սայիտ, որուն գրեթէ մէկուկէսը միայն՝ Հայկ. Բանակատեղիին մէջ: Այսքան կարճ միջոց մը կրնայ բաւական չհամարուիլ մէկու մը որ պիտի յաւակնէր ամէն ինչ տեսած եւ ամէն բանի դարմանը գտած ըլլալ: Անիկա բաւական է, սակայն, երբ նկատի առնենք գործին լայն գիծերը միայն, որոնցմէ ճիւղաւորուելով կը մեկնին միւսները եւ որոնց ծուռ կամ սխալ հաստատուած ըլլալը կրնայ ամբողջ գործին խախուտ ու տկար հանգամանք մը տալ:

Ըստիս, երեք գլխաւոր խնդիր կայ կիլիկեցիներու Փոր Սայիտի բանակատեղիին գործին մէջ. ա. **Սնունդի**, բ. **Աշխատութեան**, եւ գ. **Կազմակերպութեան**

---

[4] Միջոց չունիմ՝ որպէսզի խոստումիս համաձայն՝ ռամկավարին նամակն ալ վերլուծեմ հոս: Գլխաւոր ըսելիքս սա՛ էր՝ թէ ես ալ չեմ փափաքիր կուսակցութեանց պարզ լուծումը (արդէն չէ՞ որ **միութիւն** կը քարոզեմ) այլ կը փափաքիմ անոնց լուծումը - իր ըսածին պէս - «ազգ. պաշտպանութեան հզօր եւ ահաւոր քոմիթէ»ի մը մէջ: Իսկ նմանութեան եզրը այս եւ դաշնակցականին նամակին միջեւ սա՛ է, ըստիս, որ երկուքն ալ կը զգուշացնեն միութիւնը «քնածութեան թոյն մը» ընելէ, եւ մին «Հայկ. Ռազմաճակատի տուրք»ի, միւսը «հզօր ու ահաւոր քոմիթէ»ի մը պահանջմամբ՝ աւելի ներուժ եւ աւելի ընդարձակ գործունէութեան մը համար միեւնո՛յն ազգային մտահոգութիւնը կը յայտնեն զոր պիտի չընէր գուցէ չէզոք մը..: Եւ ասիկա հիմ մըն է որուն վրայ կրնայ միութեան շէնքը կառուցուիլ:

խնդիրները, որոնք առանձին-առանձին արժանի են խնամոտ ուշադրութեանը թէ՛ հանրութեան եւ թէ՛ հանրային մարմիններուն:

Կազմակերպութեան խնդիրը, կարեւորութեան կարգաւ առաջի՛նը թէպէտ, բայց դիտմամբ է՛ն վերջի կը թողում, որովհետեւ ամէնէն շատ այդ մասին կան ըսելիքներ: Կը փութամ սակայն այժմէն յայտնելու՝ թէ խօսքը բանակատեղիին ներքին կազմակերպութեանը վրայ չէ - որ սպասուածէն աւելի գոհացուցիչ է, շնորհիւ նախ անգլիական բարձր պաշտօնէութեան եւ երկրորդ մինչեւ այսօր անխոնջ անձնուիրութեամբ մը աշխատող հայ տիկիններու, օրիորդներու եւ պարոններու - այլ անոր արտաքին կազմակերպութեանը, բուն իսկ օգնութեան գործին լարուածքին վրայ է, որ աւելի քան թերի, բոլորովին ծուռումուռ դրուած եւ երթալով աւելի ծռեցուած է **անհասկնալի անհասկացողութեամբ մը**, ու դատապարտուած է մօտ օրէն ամբողջապէս փլչիլ-քայքայուելու՝ եթէ իսկոյն փոյթ չտարուի զայն հաստատելու **անկեղծ ու շիտակ** հիմերու վրայ՝ որոնցմով միայն կրնայ կանգուն ու հաստատուն մնալ ո՛րեւէ բարեգործական ձեռնարկ:

Կ'անցնիմ սակայն Սնունդի խնդրոյն, որ աս ալ, այլապէս հարկեցուցիչ առաջնութիւն մը ունի:

Անմիջապէս ըսեմ, հիմնուելով առնուած բոլոր վաւերական տեղեկութիւններուն վրայ, թէ Հայկ. Բանակատեղիին մէջ քաջառողջ այրերուն ու կիներուն, չափահասներուն եւ մանուկներուն միանգամայն՝ տրուած սնունդը **իսպառ անբաւական է**:

Թո՛ղ չկարծուի թէ այսպէս մտածողները քաղաքացիի աչքով կը նային հարցին վրայ ու կ'ուզեն խորտիկներ, համադամներ մեծարել տալ այս մեծ մասամբ հուժկու լեռնորդիներուն, որոնք ատոր արժանի թէպէտ՝ բայց այդ տեսակ բան մը չեն պահանջեր մենէ: Անոնք ինչ որ կ'ուզեն, կը զգացնեն աւելի՝ սա՛ է թէ իրենց ուժն ու առողջութիւնը պահելու չափ սնունդ մը տրուի իրենց, քանի որ կը զգան թէ հիմակուան տրուածը զանոնք աստիճանաբար պակսեցնելու վրայ են իրենց մէջ, ըստ որում ստուար մեծամասնութեամբ **անօթի կը մնան** կոր այդքանով:

Այս յայտնութիւնը կամ հրապարակումը ընելով հեռու եմ այդ սնունդը մատակարարող անգլիական իրապէս բարեխնամ իշխանութիւններուն ամէնադոյզն մեղադրանք մը ուղղելու մտքէն: Կը կարծեմ նոյնիսկ, թէ իրենց փափաքին համաձայն շարժած կ'ըլլամ այսպէսով՝ քանի որ իրենք իսկ յայտարարած են քանիցս թէ գիտեն տրուած սնունդին անբաւական ըլլալը, բայց կը ցաւին որ չեն կրնար ներկայիս ատկէ աւելին ընել եւ կը սպասեն որ Եգիպտոսի հայ բարգաւաճ գաղութը լրացնէ իրենց պակաս թողածը..: Արդ, ահաւասի՛կ քանի մը թիւեր ու տեղեկութիւններ որոնք ամէնէն սրտայոյզ ճառէն աւելի պերճախօս են այս մասին:

Իւրաքանչիւր չափահաս մարդ կը ստանայ օրական երեք պզտիկ հաց, իւրաքանչիւրը մօտ 60 կրամ կշռող. 14 տարեկանէն սկսեալ մինչեւ չորս տարեկանները՝ կը ստանան մէկուկէս հաց միայն, իսկ 4 տարեկանէն անդին՝ 1 հաց: Այս հացին հետ կը տրուի ամէն օր, բացի առաւօտ երեկոյ մէկմէկ գաւաթ թէյէ որուն մասին յայտնուած գանգատները հոս զանց կ'առնեմ յիշելու, մարդ գլուխ օրը մէկ անգամ, կա՛մ մէյ մէկ շերեփ ապուր (ոսպի, բրինձի եւ երբեմն մսի), կա՛մ պանի՛ր եւ կամ ձիթապտուղ: Պանիրին քանակութիւնը կրնայ հետեւցուիլ ձիթապտուղին քանակէն՝ երբ ըսեմ թէ այս վերջինէն իւրաքանչիւրին ինկած

բաժինը 7 հատ ձիթապտուղ է միայն, ինչ որ պիտի կազմէ իր կէս օխայէն պակաս հացին հետ՝ ամբողջ մէկ օրուան ուտելիքը այս ամէն մէկ կայտառ լեռնցի էրիկմարդուն ու կնոջ..: Հապա՛ տասնչորս եւ անկէ վար տարիք ունեցող տղոց - որոնք իրենց հայրերուն եւ մեծ եղբայրներուն քովնիվեր այնպէ՜ս լաւ աշխատած են պատերազմի միջոցին - ախորժա՜կը՝ որ մեծի մը ախորժակէն պակաս չէ բայց ստիպուած է անոր տրուած հացին կէսովը միայն գոհանալ..: Առանց ուրիշ մանրամասնութիւններ թուելու, այսքանը կը բաւէ, կարծեմ, որ փողկապ, վզնոց եւ տեսակ-տեսակ անգործածելի զգեստներու առաքումովը անուննին թերթերու մէջ կարդալ փափաքողները - ինչպէս նաեւ միւսները - ցնցուին եւ եթէ կ'ուզեն իրապէս օգտակար ըլլալ՝ ըստայնմ բաներ մը ընեն:

Ստնտու մայրերու եւ տկարակազմներու համար հաստատուած խոհանոցը լա՛ւ է, բայց նախ՝ ամէն մարդ չի կրնար, անկէ օգտուելու համար, նոր զաւակ մը ծնանիլ անմիջապէս - մանաւանդ էրիկ մարդիկը բնաւ չեն կրնար կարծեմ - եւ երկրորդ՝ սպասել որ նախ բոլոր առողջները տկարանան որպէսզի վերջէն բաւարար սնունդ մը տանք իրենց, սքանչելի՜ շահադիտութիւն մըն է մարդկային կեանքին վրայ, քիչ տարբեր բամպակի, ցորենի կամ բրինձի վրայ շահադիտութենէ..:

Առաջնորդարանը եւ ազգ. իշխանութիւնները, ըլլա՛ն Գահիրէի թէ Աղեքսանդրիոյ, մեզի թոյլ կու տան, կը յուսանք, որ առանց կանխաւ իրենց հաւանութիւնն առնելու՝ եգիպտահայ ժողովուրդին - զգացումէ եւ դատողութենէ զուրկ չեղող ժողովուրդի՛ն - ուշադրութիւնը հրաւիրենք այս այնքան կենսական հարցին վրայ: Վերջապէս իրենց ապրանքը չեն սա՛ մարդիկը՝ որոնք պատուաւոր կռիւէ մը յետոյ եկան ինկան այստեղ իրենց կիներով ու տղաքներով, եւ որոնց փորը չի կշտանար ո՛չ շաքարով ո՛չ ալ անուշ խօսքով: Իրենց ապրանքը չե՛ն, կ'ըսենք, որպէսզի ուզածնուն պէս ձեռքէ-ձէռք, մէկէն միւսին անցընեն զանոնք՝ իբրեւ նուէր կամ իբրեւ շնորհուկ..: Եւ թո՛ղ չըսուի թէ այս գաղթականները պէտք է ինքզինքնին երջանիկ համարեն ազատած ըլլալնուն համար, թէ Կովկասի մէջ հազարներ մեռան անօթութենէ ու հիւանդութենէ..: Ամօ՛թ է ասիկա: Կովկասը չկատարեց իր պարտքը կամ չկրցաւ՝ որովհետեւ 3-400,000 հոգի մէկ անգամէն ունեցաւ իր թեւերուն վրայ: Մերինները 4200 են միայն, ընդամէնը 4200, որոնց հոգացողութեան ալ մէկ մասն է միայն որ մեզի ձգուած է: Այդ մասը անհրաժեշտ մաս մըն է սակայն, անհրաժե՛շտ **մե՛ր պատիւին** ու **անո՛նց առողջութեանը** պահպանումին համար..:

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԸ

Ընդմիջաբար, եւ խօսելէ առաջ **Աշխատանքի** կարեւոր խնդրոյն վրայ որ դեռ **բաց** կը մնայ ամբողջովին, հոս գոհութեամբ կը յիշատակեմ լրացուած պէտք մը՝ հիւանդներու դարմանումը, որուն համար հաստատուած հիւանդանոցն, իր բազմաթիւ սենեակներով ու բաժանումներուվ, իր հինգ բժիշկներով, դեղագործով եւ հիւանդապահներով, ինչպէս նաեւ Փոր Սայիտի Առողջապահական Ընդհ. Քննիչին իրական հսկողութիւնովը, եղած է տիպար հաստատութիւն մը, ամէնէն մխիթարական կողմը բանակատեղիին:

Քաղաքի կանոնաւոր հիւանդանոցի մը կազմը - վիրաբուժական սրահ, գործիքներ եւն. - չունի անշուշտ. հիւանդապահներու թիւին եւ տեսակին մէջ ալ՝

գուցէ պակասներ կան դեռ, բայց այնպէս ինչպէս որ է՝ տարակոյս չկայ թէ ան արդէն բարերար դեր մը կը կատարէ եւ կը գտնուի այն իսկզբանէ լաւ հաստատուած կազմակերպութիւններուն վիճակին մէջ որոնք կրնան հետզհետէ աւելի զարգանալ, կը բաւէ որ արտաքին հոգածութիւնն ալ չպակսի իրենց:

Ճիշտ է՝ թէ հիւանդացողներու եւ մահացութեանց բաւական մեծ թիւ մը պատահած է մինչեւ հիմա, (այս մէկուկէս ամսուան միջոցին հիւանդանոցէն անցած են 239 հոգի, 30 մահ պատահած է, եւ մեր այցելած օրը կային 130 հիւանդներ), բայց կը կարծեմ թէ այս թիւերը վախցնելիք հանգամանք մը չունին՝ երբ նկատի առնենք Մուսա Լեռան վրայ յիսնօրեայ կռիւի, փոխադրութեան, նոր կլիմայի եւ նոր կեանքի պայմանները՝ որոնք մասնաւորապէս տկարակազմներու եւ ծերունիներու վրայ գէշ պիտի ազդէին եւ ազդած են: Ամէնէն մտահոգիչ կէտը այն է, որ ներկայիս գաղթականներու մէջ մէկքանի տեսակ համաճարակներ կան, որոնց գլխաւորն է ժանտատենդը (թիֆոյիտ), որմէ վարակուածներուն թիւը 30 էր անցեալ շաբաթ: Բժիշկները կը պնդեն որ գաղթականները իրենց հետ բերած են զայն, մինչ կը պատասխանեն գաղթականները թէ Լեռան վրայ գտնուած ատեններին՝ ոչ **թիֆոյիտ** եւ ոչ ուրիշ ո՛րեւէ հիւանդութիւն ունէին իրենց մէջ: Փութամ աւելցնել թէ մահացութեան 30 դէպքերուն մէջ՝ **թիֆոյիտ**ը շատ պզտիկ բաժին մը ունի (մէկ կամ երկու դէպք միայն), թէ այս հիւանդութեամբ այժմ վարակուած 30 հոգին մեծ մասամբ թեթեւ կերպով կ'անցընեն զայն, թէ համաճարակը այլեւս չի տարածուիր բանակատեղիին մէջ եւ թէ խիստ միջոցներ կարգադրուած են ատոր համար, ինչպէս՝ անջատ շրջափակի մը հաստատումը ուր իսկոյն կը բերուին եւ կը հականեխուին նոր հիւանդացողի մը բոլոր գոյքերն՝ իր վրանակիցներուն հետ միասին, եւ հիւանդին անմիջական փոխադրութիւնը վրանէն՝ որ նոյնպէս կը հականեխուի շուտով, ինչպէս նաեւ առհասարակ բոլոր վրաններուն խումբ-խումբ պարբերաբար փլցուիլն ու անոնց օր մը ամբողջ բաց թողուիլը արեւին՝ որ մեծ միքրոպասպան մը եւ հականեխիչ մըն է:

Գոյութիւն ունեցող հիւանդութեանց մէջ՝ ժանտատենդէն ետք ամէնէն աւելի տարածուած հիւանդութիւնը տղայոց եւ նոյնիսկ չափահասներու փորհարութիւնն է: Ասիկա, մանաւանդ տղայոց մէջ, բաւական վրդովիչ դարձած է: Դժբախտաբար՝ մեր գիւղացիները, մերթ անհոգութեամբ եւ մերթ անտեղի ամօթխածութեամբ մը, կ'ըսուի թէ պէտք եղած կարեւորութիւնը չեն տար անոր եւ միայն ծայրայեղ պարագային ինքզինքնին կը յայտնեն բժիշկին:

Միւս հիւանդութիւնները տարափոխիկ եւ ծանր չեն: Կան մէկքանի վիրաւորեալներ, որոնք բարեբախտաբար ապաքինումի ճամփուն մէջ կը գտնուին, զառամեալներ՝ որոնց համար լաւագոյն տեղն է հիւանդանոցը, եւ ուրիշ հիւանդներ որոնց թուումը աւելորդ է հոս ընել: Ինչ որ կարեւոր է գիտնալ՝ սա՛ է, թէ հայկ. բանակատեղիին մէջ եթէ առողջ մարդիկը շատ մը բաներէ եւ գլխաւորաբար գոհացուցիչ սնունդէ մը զուրկ են, գոնէ հիւանդները խնամքի եւ գուրգուրանքի առարկայ են հոն...:

Այստեղ մտադրութիւն չունիմ հիւանդանոցին համար աշխատող հայ կամ օտար մարմիններու եւ անձերու անունները յիշատակելով իրենց դրուատիքը հիւսելու: Այդ մասին՝ մեր Փոր Սայիտի թղթակիցները բան մը պակաս չեն ձգած արդէն: Մէկդի թողլով օտարները, ես կ'ուզէի որ մեր մէջ՝ հանրային գործի մը համար

աշխատողներն իրենց քաջալերութիւնն ու գոհացումը գտնեն նախ իրենց կատարած գործէն, անոր արդիւնաւորութենէն ու օգտակարութենէն, եւ երկրորդ՝ եթէ պէտք ունին նաեւ դուրսէն եկած գոհացումի մը, հաւաքաբա՛ր փնտռեն զայն իրենց հաւաքաբա՛ր կատարած գործին գնահատութեանը մէջ, եւ ոչ թէ առանձնապէս մէկին կամ միւսին համար գովեստներու սպասեն, ինչ որ չի կրնար երբեք պահել ու զարգացնել համերաշխութեան ոգին եւ կրնայ ընդհակառակն անվերջ վիրաւորանքներու տեղի տալ..: Մինչեւ իսկ չեմ փափաքիր՝ որ բոլորովին, անձնուիրաբար, առանց որեւէ վճարումի մը աշխատողները զատուին միւսներէն եւ առանձին յիշատակութեան մը արժանանան, որովհետեւ՝ նախ ձրի աշխատութիւնը աղէկ աշխատութիւն ըսել չէ անպատճառ. երկրորդ, անո՛նք որ ձրիապէս կ'աշխատին՝ պարզապէս ատոր միջոցը ունենալնին կը յայտնեն եւ ուրիշ ոչինչ ու չեն կրնար երբեք ըսել թէ միւսներն ալ՝ եթէ իրենց պայմաններուն մէջ գտնուէին՝ նոյնը պիտի չընէին, եւ երրորդ՝ քանինե՞ր կան վճարովի աշխատող որոնք ճիշտ առնուած դրամին համեմատութեամբ եւ զուտ մեքենական կերպով մը կը կատարեն իրենց գործը, մինչդեռ ամէն գործի, բայց մանաւանդ գթութեան վերաբերեալ գործերու մէջ, ամէն համեմատութիւն մոռնալով է որ կարելի է իրապէս օգտակար ըլլալ եւ ծառայել նպատակին. կրնան գտնուիլ «վճարուածներ» որոնք «անձնուիրաբար» գործողներէ աւելի անձնուիրութիւն կը դնեն իրենց աշխատանքի մէջ, ինչպէս կը գտնուին նաեւ այս վերջիններուն մէջ այնպիսիներ՝ որոնք անձնուիրութենէ զատ ամէն բան ունին, ցուցամոլութիւն, նախանձ եւ տեսակ-տեսակ հաշիւներ ու նկատումներ՝ որոնց թափանցելը այնքան ալ դժուար չէ միշտ..: Ասոնք կ'ըսեմ, գիտնալով հանդերձ թէ Փոր Սայիտի գործը պէտք ունի ամէն կարգի աջակցութիւններու, եւ մարդկային պզտիկ տկարութիւնները երբեմն առատ հանքեր են որոնք կրնան օգտակար նպատակներու համար շահագործուիլ, բայց որովհետեւ վերջերս թէ՛ հոս, թէ՛ Գահիրէ եւ թէ՛ Փոր Սայիտ, **ես**երը տեղ-տեղ չափազանց սուրցած, ցցուած եւ յարձակողական դառնալ սկսած են արդէն, պէտք է որ սա՛նկ անանուն, ընդհանուր հարուած մը ստանան իրենց գլխուն..: Անոնք որ մեղաւոր են՝ կը զգան ու իրենց վրայ կ'առնեն այս տողերը: Այդքանը առայժմ կը բաւէ..:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԽՆԴԻՐԸ

Աշխատանքի խնդիր ըսելով, կը հասկնամ գաղթականներու մեծամասնութեան եւ մանաւանդ չափահաս ու առողջ այրերու աշխատութեան խնդիրը, որուն համար ոչինչ եղած է մինչեւ այսօր, մինչդեռ մտածուելիք ու հոգացուելիք առաջին կէտերէն մէկն ալ ասիկա էր: Կիներու աշխատանոցին հաստատութիւնը գովելի է, բայց նախ՝ քանի՞ կին պիտի կրնանք զբաղեցնել ատով, երկրորդ՝ պիտի թողու՞նք արդեօք որ կիները գործեն եւ էրիկ մարդիկը վայելեն անոնց վաստակը՝ ինչպէս կ'ըլլայ Արեւելքի ամէնէն յետամնաց երկիրներուն մէջ, եւ երրորդ՝ հաւաքական պէտքին համար ի՞նչ արդիւնք կրնայ յուսացուիլ սահմանափակ եւ քիչ վարձատրուած կարի եւ ձեռագործի աշխատութենէն, որուն մէջ ալ դարձեալ, արտադրութիւնը կազմակերպելը բաւական չէ՝ պէտք է սպառումը կամ շահագործումը կազմակերպել միեւնոյն ատեն:

Նիւթական, այլեւ բարոյական տեսակէտով, աշխատութեան խնդիրը է՛ն կարեւորն է: Պիտի չկրկնեմ ծանօթ ճշմարտութիւնը՝ թէ նպաստը, երբ տեւական

հանգամանք մը կը ստանայ, կը ստորնացնէ ենթակաները, մինչ ընդհակառակն աշխատանքը կ'ոգեպնդէ ու կը բարձրացնէ զանոնք. պիտի ըսեմ միայն՝ թէ այն մասնաւոր պայմաններուն մէջ ուր կ'ապրին հինգ տարբեր գիւղերու բնակչները, քովէ քով, միեւնոյն անձուկ շրջափակին մէջ, օրն ամբողջ իրար խաչաձեւելու դատապարտուած, կրնան այնպիսի անպատեհութիւններ ծագիլ որոնք այսօր դեռ աննշան, բայց վաղը տարբեր ըլլան գուցէ, անգործութիւնն ըլլալով մեծ թխսիչ մը վէճի, կռիւի եւ ուրիշ չարեաց սերմերու..: Նոյնպէս, առնելով գործը իր նիւթական կողմէն, պիտի չըսեմ թէ մեր հանրային նպաստը բաւական չէ արդէն ու բաւական պիտի չըլլայ - կ'երեւայ - գաղթականներուն քիչ-շատ մարդավայել ապրուստ մը ապահովելու եւ թէ իրենք գաղթականներն ալ պէտք է աջակցին ատոր, բայց պիտի ըսեմ թէ կանոնաւոր աշխատանքի մը նուազագոյն արդիւնքն իսկ պատահականի նպաստի առաւելագոյն արդիւնքէն նախընտրելի է, որովհետեւ աւելի վստահ է:

Պիտի առարկուի թէ ոչ ոք կ'ուրանայ Փոր Սայիտի գաղթականներուն համար կանոնաւոր աշխատանքի մը հայթայթումին պէտքը: Պիտի գտնուին գուցէ աւելցնողներ՝ թէ աւելի դիւրին է պէտքը մատնանշել՝ քան թէ զայն գոհացնել: Կը խորհիմ նոյնիսկ, թէ մեր ազգային իշխանութիւնները, որոնք ի մասնաւորի պաշտօն ու պարտականութիւն ունին գաղթականներուն բաւական բարդ գործովը զբաղելու, իրենց խորհրդակցութիւններուն առարկայ ըրած են արդէն աշխատանքի խնդիրը եւ կը կարծեն որ անպատճառ դժգոհութիւն մը յայտնելու, քննադատութիւն մը ընելու ոգիէն մղուած կը գրուին այս տողերը: Կը պատասխանեմ՝ թէ մտածելը կատարել չի նշանակեր. կրնան տասը ամիս եւս մտածել ու տակաւին գործի մը սկզբնաւորութիւնն իսկ մէջտեղ չհանել. պէ՞տք է ատոր համար երախտապարտ ըլլանք իրենց: Եթէ այսօր, մօտ երկու ամիս ետքը, դեռ ծրագիր մը անգամ չկայ որ մօտալուտ գործադրութեան մը յոյսը ներշնչէ մեզի, եւ եթէ Փոր Սայիտի Տեղական Յանձնախումբին ամէնէն ժրաջան անդամուհիներէն մին, որ ամէն օր բանակատեղիին մէջն է, դեռ այդ մասին լուր մը չունենալով՝ կը գանգատի թէ աշխատութեան խնդիրն ամէնէն անտեսուած խնդիրն եղաւ մինչեւ հիմա.. կրնանք մենք ալ ըսել - մենք որ «աստուածոց գաղտնիքին» մէջը չենք - թէ ցարդ ոչինչ եղած ըլլալով՝ այսուհետեւ ալ ըլլալիք չունի առանց զօրաւոր խթանի մը..:

Կ'ուզէի այս յօդուածով պէտքը միայն ցուցնել եւ անցնիլ. բայց ինչպէ՞ս չըսել՝ թէ ազգ. իշխանութիւնները, փոխանակ ժողովուրդին կողմէ եկած անհատական կամ խմբական նուէրները չափի ու սահմանի տակ առնել ուզելու, եթէ զբաղէին աւելի լուրջ գործերով՝ այսօր քայլ մը աւելի առաջ գացած կ'ըլլային արդիւնքի տեսակէտէն եւ աշխատութեան խնդիրն ալ, օրինակի համար, որ մին է ամէնէն կարեւորներէն, եթէ ոչ սկսած՝ գոնէ մօտ կ'ըլլար սկսելու:

Ի՞նչ պէտք էր ընել ասոր համար.- պարզապէս կազմել մասնախումբ մը բաղկացած եգիպտահայոց ամէնէն ձեռնհաս գործի մարդերէն՝ որ ունենալով իր մէջ առեւտուրի եւ արհեստի զանազան ճիւղերէն ներկայացուցիչներ, նախ տեղւոյն վրայ, գաղթականներուն մէջ քննութեամբ մը անոնց կարողութիւններն հասկնար, յետոյ երկրին մէջ կամ երկրէն դուրս անոնց արտադրութիւններուն սպառման միջոցներն ուսումնասիրէր եւ յետոյ բուն իսկ գործը կամ գործերը կազմակերպէր բանակատեղիին մէջ կամ անկէ դուրս..: Քաղ. ժողովները

յաւակնութիւնը չէին կրնար ունենալ, ոչ ալ կարելիութիւնը, ամէն բան գիտնալու ու կատարելու. պէտք էր անպայման օգտուիլ իրենցմէ դուրս յայտնուող եւ յայտնուելու պատրաստ բարիկամեցողութիւններէն, փոխանակ - անիմաստ կեդրոնացումով մը - ամէն ինչ իրենք ընել ուզելու եւ յաճախ գործին տակը մնալու:

Աչքիս առջեւ ունիմ յուժ հետաքրքրական տեղեկագրութիւն մը որ քանի մը օր առաջ երեւցաւ տեղական ֆրանսական թերթի մը մէջ եւ որ համառօտակի կը յայտնէ թէ Սուրիայէն եւ Պաղեստինէն անցեալ տարի Աղեքսանդրիա թափած 6000է աւելի հրեայ գաղթականները ի՛նչպէս հոգացուեցան հրէական գաղութին պաշտօնական մարմիններէն, ի՛նչ միջոցներ գործածուեցան անոնց աշխատանք հայթայթելու համար եւ թէ ի՛նչպէս գաղթական այրերուն ստուար մեծամասնութիւնը հիմա աշխատանք մը ունի եւ կը շահի իր ու նաեւ յաճախ իր ընտանիքին ապրուստը: Մենէ որեւէ մէկը խորհեցա՞ւ արդեօք՝ հուսա՛ մեր մօտը գտնուող այս օրինակին վրայ. զայն ճանչնալ սերտելը գուցէ անօգուտ պիտի չըլլա՜ր մեզի եւ գուցէ պիտի կրնայի՛նք անկէ բաներ մը քաղել Փոր Սայիտի մեր գաղթականներուն համար..:

Կարի աշխատանոցին հաստատութիւնը թո՛ղ չխաբէ մեզ: Դեռ բան մը եղած չէ աշխատանքի հարցին լուծման համար: Անպատճառ իբրեւ մեղադրաք կամ իբրեւ քննադատութիւն թո՛ղ չառնուի ասիկա, այլ իբրեւ իրողութիւն մը զոր հարկ է ճանչնալ եւ ըստայնմ այսօրուընէ գործի սկսիլ լրջօրէն: Իսկ գործի սկսելու համար՝ միջոցը, ըստիս, միմիայն այդ գործին յատուկ, ըսուած յանձնախումբին կազմութիւնն է՝ որուն առաջին գործ ալ, իր կարգին, պէտք է ըլլայ Հրէական Յանձնախումբին այցելութիւն մը տալ, ամբողջ աչք ու ականջ կտրած, համեստ ու հեզ հոգիով, նորուսէ մը առ վարպետն երկա՜ր այցելութի՛ւն մը..:

[Յ.Գ. փոխանակ ծանօթագրութեան] Այս տողերը գրուած էին արդէն՝ երբ մեզի ըսուեցաւ թէ մետաքսահիւսութեան ձեռնարկ մը կայ աչքի առջեւ եւ թէ՝ ասոր ու գուլպայի գործին մէջ՝ այր-մարդիկն ալ «պիտի» աշխատցուին..: Աւելի դրական եւ գոհացուցիչ լուր մըն է՝ մեր Փոր Սայիտի թղթակցութեան մէջ այսօրուան երեւցած այն լուրը թէ կառավարութիւնը 150 այր-մարդերու գործ հայթայթած է արդէն..:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

Բանակատեղիին կազմակերպութեան գործին մէջ մեր, այսինքն ազգին, կատարած բաժինը դեռ հեռի է կանոնաւորութեան փափաքուած աստիճանին վրայ գտնուելէ: «Դեռ» կ'ըսեմ, որովհետեւ ինծի կը հաւաստեն թէ մեր հոն երթալէն մինչեւ շաբաթ մը առաջ գործերը շատ աւելի խառնակ էին եւ ներկայ վիճակը նախորդին վրայ մեծ առաւելութիւններ ունի արդէն:

Ընդունինք թէ այդպէս է, դիտել տալով միայն՝ թէ նախորդին, ինչպէս ներկային ալ պատասխանատու՝ ուրիշ ո՛չ ոք է բայց եթէ ազգ. իշխանութիւնը: Դիտեցէք թէ պահանջուածը մեր կարողութեան սահմանէն վեր եւ նիւթական անկարելիութեանց բաղխող բան մը չէ, որպէսզի ըսուի թէ կամաց-կամաց կրնար ըլլալ ու պիտի ըլլայ. միայն քիչ մը կանոնաւորութիւն եւ քիչ մը համակարգութիւն է՝ զոր կրնային առջի մէկ օրէն հաստատած ըլլալ անո՛նք որ պաշտօն ունէին այս ամբողջ գործով զբաղելու եւ զբաղեցան - պէտք է ըսել - յաճախ եռանդով ու անձնական զոհո-

ղութիւններով, բայց զբաղեցան այնպիսի ձեւով մը որ այսօր աւելի դժուարութիւն կը կրեն բարեկարգելու քան ինչ որ կրեցին սկիզբները հիմնելու համար:

Վերջապէս ի՞նչ էր այն գործը զոր մենք, հայերս, Փոր Սայիտի բանակատեղիին մէջ ունէինք կատարելիք: Ո՛չ վրաններու հաստատութեան, ո՛չ ամէնօրեայ գլխաւոր սնունդին հայթայթման, ո՛չ ալ գաղթականներու կենցաղին ներքին կազմակերպման գործերը՝ որոնք վա՜յ էր եկեր եթէ մեր վրայ մնացած ըլլային: Պարզապէս նպաստներու հաւաքման, աւելի ճիշտը կեդրոնացման եւ ապա բաշխումին գործն էր՝ որ հարկաւ իր մանրամասնութիւններն ու կնճիռները պիտի ունենար եւ ունի, ու արդէն այս պատճառաւ կազմակերպութիւն կը պահանջէր: Եթէ նկատի ունենանք թէ Փոր Սայիտի փոքրաթիւ հայ գաղութը, գրեթէ առանց բացառութեան, առաջին վայրկեանէն իսկ ինքզինք լիովին տրամադրեց այդ գործին, թէ նոյնպէս առաջին օրէն ազգային իշխանութիւնները իրենց մէկ պաշտօնական ներկայացուցիչը ունեցան բանակատեղիին մէջ, թէ Կարմիր Խաչերը - Գահիրէինը մանաւանդ - աւելի կամ նուազ մնայուն հագամանքով բայց անխափան, ունեցան հոն իրենց անձնուէր աշխատողները.., միմիայն ազգ. իշխանութեանց աննախատեսութեամբը, բուն բառով՝ անձեռնհասութեամբն է որ կը բացատրուին կազմակերպութեան գործին մէջ թողուած պակասները ու այդ պակասներէն ծագած անպատեհութիւններէն թողուած պակասները ու այդ պակասներէն ծագած անպատեհութիւններն ու անախորժութիւնները..:

Բաց խօսինք. թէպէտ Փոր Սայիտի հայ գաղութին եւ Գահիրէի ու Աղեքսանդրիոյ ազգ. շրջանակներուն մէջ կը հասկնան թէ ի՛նչի կ'ակնարկեն այս տողերը, բայց անոնցմէ դուրս ընթերցողներու մեծամասնութեան համար ալ բառով մը պէտք է պարզաբանել խնդիրն եւ ըսել՝ թէ անպատեհութիւններն ու անախորժութիւնները յառաջ եկած են՝ նախ աշխատութեանց կանոնաւոր բաժանումի չգոյութենէն եւ յետոյ Փոր Սայիտի Տեղական Յանձնախումբին տրուած իրաւասութիւններուն անորոշութենէն, մինչդեռ Յանձնախումբը այսօր ալ, վաղն ալ, **անհրաժեշտ է** այնտեղ իր ամէն անդամներովը որոնք անհաշիւ աշխատած են մինչեւ հիմա եւ որոնց ըրածը կարելի չէ որ կատարեն դուրսէն պարբերաբար եկողգացողներ՝ եթէ լաւագոյն բարիկամեցողութեամբ ալ օժտուած ըլլան..: Ճիշտ այդ պատճառներով, յանձնախումբն, այսօր, մասամբ վէճի մէջ է ազգ. իշխանութեանց հետ, ըսել կ'ուզեմ իր անդամներէն ոմանք վէճի մէջ են, ինչ որ յանձնախումբին մէջ ալ անհամաձայնութեան մը գոյութիւնը կը նշանակէ: Արդ, ասիկա է որ ցաւալի է, եւ եթէ նոյնիսկ ազգ. իշխանութիւններն իրաւունք ունին վէճին տեղի տուող մասնաւոր պատճառներուն մէջ, անիրաւ են սակայն սկզբնական պատճառէն զատ՝ այսօր ալ, տակաւին, կտրուկ կարգադրութիւն մը չընելնուն եւ իւրաքանչիւրին իր յատուկ պաշտօնն ու իրաւասութիւնները չհասկցնելնուն համար: Ատոր կը սպասեն ամէնքը Փոր Սայիտի մէջ, մէկ թէ միւս կողմէն: Չեմ գիտեր թէ ի՛նչ օգուտ կամ հաճոյք կը գտնեն ոմանք՝ ձգձգումի եւ անորոշութեան քաղաքականութեան մը մէջ: Ամէն պարագայի, բացարձակ սխալ է այն գաղափարը թէ Փոր Սայիտի յանձնախումբն ուրիշ որեւէ տեղի մը յանձնախումբին պէս նպաստ հաւաքելու պաշտօնը միայն ունէր եւ ատոր վրայ կը վերջանայ իր գոյութիւնը: Իրաւ է թէ հրաշալի արդիւնք մըն է Փոր Սայիտի պէս պզտիկ տեղի մը մէջ 450 ոսկիէ աւելի գումար մը հաւաքել **օտարներէ**՝ բայց ըստիս ատկէ աւելի մեծ եղած

է ու է իր մատուցած ծառայութիւնը աշխատութեան, խնամքի ու հսկողութեան մէջ, բա՛ն մը զոր մոռնալու չենք ո՛րեւէ նոր կարգադրութիւն ընելու ատեն: Յանձնախումբը պէտք է մնայ իբրեւ յանձնախումբ, սակայն ճշտուած եւ ի հարկին աւելի սահմանափակ իրաւասութիւններով քան առաջ՝ երբ որեւէ կազմակերպութիւն կատարուած չէր դեռ: Վստահաբար՝ իրենցմէ ոչ մէկն այդ պատճառաւ պիտի լքէր գործը. ատիկա արդէն կարելի չէ՛ երբ մարդ հայ է ու այնքան մօտը կը գտնուի Հայկական Ցաւի ու Հպարտութեան այն զուգախառնուած պատկերին զոր կը պարզէ Լազարէի Բանակատեղին. միայն թէ՝ իբրեւ մարմին իրենց պաշտօնին սահմանները գծուին եւ իրենց դերը չարհամարհուի...:

Ազգ. իշխանութեանց վերջին անգամ կատարած կազմակերպութեան նայելով՝ բանակատեղին հինգ գլխաւոր բաժանում ունի այսօր, հայկական տեսակէտով. ա. մթերանոց, բ. հիւանդանոց, գ. վարժարան, դ. խոհանոց (տկարակազմներու), ե. արհեստանոց: Ասոնցմէ՝ հիւանդանոցը կառավարութեան եւ Հայ Կարմիր Խաչին (գլխաւորաբար Գահիրէի մարմնոյն, Աղեքսանդրիոյ Կարմիր Խաչը վճարեալ ու վկայեալ հիւանդապահուհի մը միայն ունենալով հոն), խոհանոցը՝ միմիայն Գահիրէի Կարմիր Խաչին, վարժարանը՝ ՀԲԸՄիութեան, Արհեստանոցը՝ ազգ. իշխանութեանց եւ մթերանոցը՝.. յայտնի չէ թէ ո՞րի կողմէ կը յանձանձուին, թէպէտ ասոր ալ մթերապետը Կարմիր Խաչին անձնուէր անդամներէն մին է՝ Գահիրէէն եկած: Շատ մը խնդիրներ որոնք ծագած են եւ կազմակերպութեան պակասը կը յայտնեն՝ այս վերջին բաժանումին շուրջ կը դառնան...:

Հոս կը վերջացնեմ Փոր Սայիտի այցելութենէս ներշնչուած եւ զուտ գործնական տեսակէտերով գրուած այս քանի մը յօդուածները: Կարելի չէր ու չկրցայ ամէն բան ըսել անոնց մէջ: Ո՛չ գնահատում, ո՛չ պարսաւ բաժնելու հոգը ունեցայ հոս: Հանրային գործի մէջ փափաքը եւ ջանքն իսկ չեն բաւեր գնահատուելու համար եւ միայն արդիւնք պէտք է: Կարելի չէ ըսել թէ արդիւնք չկայ: Շատ բան եղած է, բայց շատ բան ալ ըլլալիք կայ: Ժողովուրդն իր անխոնջ օժանդակութեամբ եւ ազգ. իշխանութիւններն ու մարմիններն աւելի իմաստուն գործունէութեամբ՝ կրնան Փոր Սայիտի ակամայ գաղթականներուն կեանքն ու եգիպտահայուն պատիւը փրկել...:

ՎԵՑԱՄՍԵԱԿ

Նախորդ թիւով լրացուցինք *Արեւ*ի առաջին վեցամսեակը: Ասիկա առիթ մըն է որպէսզի ընդհանուր ակնարկ մը նետենք մեր առած ճամփուն վրայ եւ տեսակ մը լայն համարատուութիւ՛ն ընենք հանդէպ բոլոր անոնց՝ բաժնէտէրեր, բաժանորդներ ու ընթերցողներ, որոնց աջակցութեանը կը պարտինք այս գործին մինչեւ հոս յաջողութիւնը: Առանց ժողովրդասիրական գռեհիկ ու կեղծ արտայայտութիւններու, առանց մանաւանդ ընթերցողներուն առջեւ խպլիկնալու՝ ինչպէս կ'ընեն թերթերէ ոմանք սոսկ շահու դիտումով, այս թերթը կը զգայ սակայն բարոյական համարատուութեան իր պարտքը հանդէպ հասարակութեան, անոր հետ վեց ամիս անընդհատ գործ ունենալէն, վեց ամիս **առեւտուր** ընելէն ետքը:

Առեւտուրի յարաբերութիւններ են - նիւթապէս ու բարոյապէս - հասարակութեան հետ թերթի մը ունեցած յարաբերութիւնները: Նիւթապէս՝ քիչ գործ կայ որ այսքան ընդարձակ ու յաճախադէպ ընծայէ հայթայթիչին ու

յաճախորդներուն միջեւ տուր եւ առը: Պզտիկ դրամագլուխ մը մեծ դրամագլուխի մը գործը կը տեսնէ հոս, որովհետեւ արագ, ամէնօրեայ շրջաբերումի մէջ է, եւ այս պատճառաւ ալ մեծ խնամք եւ զգուշութիւն կը պահանջէ իր յանձանձումը: Իսկ բարոյապէս՝ թերթ մը առեւտուր մըն է դարձեալ: Ընթերցողէն առած իր ուժն է զոր ան կը վերադարձնէ ընթերցողին, կամ իր կողմէն գաղափար մը, ուղղութիւն մը, ոգի մըն է զոր կու տայ անոր եւ ի փոխարէն կը ստանայ անոր համակրութիւնը, կամ անոր ճիշտ բայց տարտամ մէկ զգացումը, մէկ մտածումն է զոր կ'առնէ անկէ եւ զտուած, տաշուած ու կոկուած՝ իր գործածական ձեւին վերածուած կամ մօտեցուած՝ կը դնէ անոր աչքին առջեւ...: Լրագիրը, այո՛, **առեւտուր** մըն է անպայման, նիւթապէս եւ բարոյապէս...:

*Արեւ*ը չէր կրնար չենթարկուիլ այս ընդհանուր պայմանին: Ատիկա գիտնալով է որ ճամփայ ելանք եւ ատոր պահանջումներուն համաձայն - որքան որ կրցանք - գործելով է որ մինչեւ հոս հասանք: Նոյնը պիտի ընենք այսուհետեւ ալ:

Թէ ի՞նչ ըրինք, ի՞նչ ոգիով, ի՞նչ ուղղութեամբ վարեցինք այս թերթը մինչեւ այսօր՝ մէջտեղն է: Մեզի չ'իյնար անոր գնահատումը ընել. շատ-շատ՝ կրնանք մեկնութիւն մը, լուսաբանութիւն մը տալ անոր մասին, եւ մեծագոյն լուսաբանութիւնը զոր կրնանք տալ՝ սա՛ ճակատաբաց յայտարարութիւնն է, թէ ամէն ինչ այնպէս է ինչպէս երեւցաւ ու կ'երեւայ հոս, ոչինչ կայ մութի մէջ, ոչ մէկ կապ, ոչ մէկ նկատում, ոչ մէկ հաշիւ մեզ առաջնորդած է մեր աշխատանքին մէջ բացի անոնցմէ զորս յայտնած, որոնց վրայ խօսած եւ օրը օրին հիմնած ենք հոս մեր տեսութիւնները:

Յայտնի է թէ *Արեւ*ը անհատի մը սեփականութիւնը չէ: Գաղափարակից մէկ քանի անհատներ - աւելի ճիշտը՝ ներկայ պահանջներուն հանդէպ գաղափարի լայն գիծերու վրայ համաձայնած անհատներ - աշխատակցաբար կը հրատարակեն այս թերթը, վայելելով աջակցութիւնը ուրիշներու, որոնք գուցէ ոչ- ամբողջովին՝ բայց ուղղութեան ընդհանուր կէտերու վրայ նոյնպէս կը համաձայնին իրենց հետ: Ամէն պարագայի, մինչդեռ խմբագրապետը պարտական է եւ պատրաստ՝ գործին ամբողջ բարոյական պատասխանատուութիւնն ստանձնելու, մինչդեռ պարտական է նոյնպէս յայտնելու թէ գնահատումը - եթէ գործը արժանի է գնահատումի - կը բաժնուի իր մօտի անմիջական ընկերներուն միջեւ որոնց անուններ- րը ամէն օր կ'երեւան այստեղ..., ուրիշներ - անհատ կամ մարմին - մօտէն թէ հեռուէն, որեւէ կերպով բաժին չունին մեր հոս ըրածին պատասխանատուութեանը մէջ, որովհետեւ գործը չունի իրենց հետ այնպիսի կապ մը որ այդ կարգի պատասխանատուութիւն մը յառաջ բերէր...: Ասիկա պէտք զգացինք այս առթիւ ինքնաբերաբար ըսելու, առանց որ այդ մասին մէկը մենէ խնդրած կամ մեզի դիտողութիւն ըրած ըլլար, որովհետեւ մասնաւորապէս տեղական-ազգային գործերու մէջ՝ այս վերջերս դէպքերը մեզ ստիպեցին քիչ մը աւելի որոշ, քննադատական ու գուցէ յարձակողական դիրք մը բռնելու, զոր պիտի շարունակենք որչափ ատեն որ պէտք ըլլայ, փոյթ չէ թէ անով անհաճոյ ըլլանք ոմանց, բարեկամներ վշտացնենք եւ մարդիկ թշնամացնենք մեզի դէմ...: Անձնապէս, *Արեւ*ի խմբագրապետը կրնայ ինքզինքին սա՛ արդարութիւնն հատուցանել՝ թէ հանրային գործի մէջ երբեք զինք կասեցուցած չէ բարեկամ մը վշտացնելու նկատումը՝ թերեւս այն պատճառաւ որ մարդոց անձնական կեանքովը չի զբաղիր ինք՝ այլ անոնց կատարած

հանրային գործովը, եւ երբ բարեկամ մը ատիկա չորոշելու չափ նեղմիտ է ու կը վշտանայ, աւելի լաւ է - կ'ըսէ ան - այդպիսի մէկը բարեկամ չունենալ..: Արդէն, թշնամիները չեն որ կը վնասեն երբեք գործիչին, այլ բարեկամները, որոնց դէմ միշտ աչալուրջ գտնուիլը եւ շատ անգամ զիրենք «կոտրելը» աչք առնելով է որ ան կրնայ իր անկախութիւնը պահել.., թէպէտ - հակառակ ատոր - շատ անգամ զայն կորսնցուցած ըլլալու կասկածն ալ կը ներշնչէ, որովհետեւ իր խզումները կամ ուծացումները հրապարակային չեն միշտ..:

Վերադառնալով *Արեւի* վեցամսեայ աշխատանքին, մենք գտնուեցանք - մեր հրատարակութենէն քիչ վերջը արդէն - ամէնէն տաժանելի հարկին մէջ որուն կրնար հանդիպիլ նորածին հայ թերթ մը. հա՛րկը՝ արձանագրելու - օրը օրին - սեւագոյն լուրերը զորս ստացած է երբեք Հայ Ազգը, որոնք իրարու ետեւէ յոգնախուռն կը հասնէին հեռուէն, Մայր-Երկրէն. լուրե՛ր ծանրաբեռն՝ ծովերու չափ արիւնով եւ լեռներու չափ դիակներով, լուրե՛ր զորս գրելու ատեն մատները կը սառին ու շունչը կը բռնուի գրողին, լուրե՛ր որոնց տարածած արհաւիրքը այնքան մեծ է եւ ընդհանուր՝ որ գրողը ատկէ ալ սարսուռ մը կը զգայ երբ կը մտածէ այն կսկիծին զոր պիտի պատճառէ շատերուն, այն արցունքին զոր պիտի հոսեցնէ անոնց աչքերէն, յուսահատութեան զգացումին զոր պիտի պատճառէ անոնց..: Ասիկա մեր տխուր բախտը եղաւ սակայն, եւ այնքան մեծ ու համայնական է Ցաւը՝ որ մարդ կը զգայ թէ անկարող է զայն լրիւ արտայայտելու, թէ իրաւունք ալ չունի անոր վրայ՝ իբրեւ միայն իրենը՝ խօսելու..:

Ամիսներով մենք տապլտկեցանք այս վիճակին մէջ, ու դեռ անոր մէջն ենք: Միշտ չկրցանք մեր պաղարիւնութիւնը պահել, ու ասոր համար ներում չենք խնդրեր: Կը կարծենք - սակայն - թէ աչքէ չկորսնցուցինք անոր մեզի պարտադրած հարկը այս հեռու ապահով անկիւնին մէջ, - **միութեան** եւ **օգնութեան** հարկը..:

Միութիւն եւ **Օգնութիւն**, ահաւասիկ այս է մեր ամբողջ ուղղութիւնը այսօր, եւ մեր պայքարներն ինչպէս մինչեւ հիմա՝ այսուհետեւ ալ պիտի ուղղուին ընդդէմ անոնց որ այս երկու նուիրական պարտականութիւնները Մեծ Վիրաւորեալին՝ Հայ Ազգին հանդէպ՝ անտես կ'ընեն..:

ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑԸ

Ինչու՞ չենք կրնար կոր հասկնալ, ի՞նչ պէտք է մեզի հասկցնելու համար՝ թէ մեր Կորուստի ճամփուն վրայ թաւալգոր չքշուելու, մեր լեռնակուտակ Աղէտին ծանրութեան տակ իսպառ չփշրուելու միա՛կ միջոց մը կայ մեզի, Յոյսի միա՛կ ապաւէն մը՝ որուն կրնանք կառչիլ ու չտարուիլ Մահուան հոսանքէն, միակ լծակ մը որ կրնայ այսօր քիչ մը վեր բարձրացնել մեր կուրծքերուն վրայ դիզուած ամբողջ Հայրենիքի մը փլատակին զանգուածը եւ վաղը թոյլ տալ որ ողջ դուրս ելլենք անոր տակէն..: Ինչու՞ փրկութեան այդ միակ միջոցին դեռ չենք մտածեր ամէնքս, կամ եթէ կը մտածենք՝ ինչու՞ անոր պարտադրած կերպովը չենք շարժիր..:

Աչքերնիդ մեծ-մեծ կը բանաք, միամիտ ընթերցողնե՛ր, ու կը սպասէք որ մեծ գիւտը պարզեմ այստեղ: Ձեր մէջէն ոմանք, է՛ն միամիտները, կը սրտնեղին որ անոր հեղինակը աւելի կանուխ զայն չէ յայտներ ու չէ փրկեր ազգին կեանքը: Ուրիշներ, ինքզինքնին խորագէտ կարծող բայց ոչ նուազ միամիտ, ուսերնին կը

թօթուեն, որովհետեւ կ'ըսեն թէ չկայ այդպիսի միջոց մը եւ կը խորհին թէ սոսկ պատրանք մը կամ խաբէութիւն մը պիտի ըլլայ ինչ որ այդ անունով պիտի ներկայացուի իրենց: Ես կը պնդեմ - սակայն - թէ փրկութեան միջոցը կայ, ու մեր մօտ, մեր ձեռքին տակ է...:

Օտար պատերազմիկ կամ չէզոք տէրութեան մը մարդասիրական հզօր օգնութիւնն յարուցանելու համար դիմումի նոր եղանակ մը չէ այս, ո՛չ ալ բիւրապատիկ ուժովցած թշնամիին դէմ զէնքով յաղթական կռիւ մը մղելու ծրագիր մը՝ աւա՜ղ...: Եթէ եղան ու կան դեռ, ուրիշ ամէն յոյսէ զուրկ բարի մարդիկ՝ որոնք երէկ պուլկարին, այսօր Պենետիկտոս պապին կամ նախագահ Ուիլսընին միջամտութենէն կը սպասեն մեր ճակատագրին բարեփոխումը, այդպիսիներն իրենք են որ կը խաբուին չարաչար: Եթէ նմանապէս եղան ու կան հայեր որոնք կը հաւատան թէ մի՛միայն զէնք առնելով ու թշնամիին դէմ վազելով, կամաւորներուն օգնելով, անոնց թիւը շատցնելով կրնանք բան մը - շատ բան - միա՛կ արդիւնաւոր գործը կատարել ներկայիս, անոնք ալ կը սխալին եւ նոյնքան մեծ չափով: Եթէ ուրիշներ - օտարէն ու կամաւորէն հաւասարապէս յուսահատ - մեր Փախստականներն ապրեցնելու մէջ կը գտնեն վաղուան միակ պզտիկ կամ մեծ գրաւականը յոյսի, նոյնպէս հեռու են - եւ շատ հեռու - ճշմարտութենէն...:

Այս ամէնը, ո՛չ զատ-զատ եւ ո՛չ ամէնքը միասին, փրկութեան միջոցներ չեն այսօր, որովհետեւ չեն բխիր միւս Մեծ Միջոցէն, եւ այն օրը միայն կրնան օգտակար ըլլալ երբ **միւս**ը ընդունուի ու գործադրուի:

Եւ այդ միւս, ճշմարիտ Միջոցը, կապ մը չունի մենէ դուրս ո՛րեւէ բանի հետ, ո՛չ օտարներու, ո՛չ զէնքի, ո՛չ դրամի հետ: Ամբողջովին մեր մէջն է ան, մեր սրտերուն, մեր հոգիներուն մէջ, եւ **գտնուած չէ՛, երեւան բերուած չէ՛ տակաւին**...:

Ան Ուժ մըն է, որուն քով ոչինչ չեն արժեր ո՛չ դաշնակցի օգնութեան, ո՛չ թնդանօթներու եւ ո՛չ միլիոնաւոր ոսկիներու ուժերը. մեծագոյն Ուժն է՝ առանց որուն ազգ մը խաղաղութեան ատեն դեռ կրնայ ազգ ըլլալու պատրանքը տալ, բայց պատերազմի պահուն՝ եթէ այդ ուժը իր մէջ չի զգացուիր խորապէս ու չի գործեր հզօր կերպով, հաւատացէք որ ազգը մեռած կամ մեռնելու շատ մօտ է:

Այդ Ուժին անունը՝ ո՛չ, Միութիւն չէ, աւելի բան մը՝ Նոյնութիւն է պիտի ըսէի, եթէ չըլլար քաղցր ու ճիշտ բառը՝ **Եղբայրութիւն**...:

Եղբայրութեան զգացումն է որ մեր մէջ - ափ մը պզտիկ տկար ժողովուրդ՝ որ ամէնէն աւելի պէտք ունէինք անոր - պակսեր է, պակսեցա՛ւ ամէնէն շատ այս վերջին տարիներուս մանաւանդ: Այնքան յաճախ անոր հակառակ գործեցինք, փոխանակ եղբօր՝ թշնամիի պէս նայեցանք իրարու, օտարին՝ թուրքի՜ն հետ անգամ եղբայրակցեցանք ու իրար ատեցինք, օտար տեսութիւններու, օտար վարդապետութիւններու անունով՝ որոնք մեզի չէին պատշաճիր բնաւ՝ միմեանց դէմ ելանք, մեր ունեցած լաւագոյն գանձերը, լաւագոյն զէնքերը կործանելու եւ պաշտպանելու համար կռուեցանք իրարու հետ, ազգին բոլոր առաջաւորներուն, եկեղեցականին ու պաշտօնատարին, հարուստին ու մտաւորականին դէմ ատելութիւն ու ոխ ցանեցինք լիաբուռն.., որ Եղբայրութիւնը - քստմնած ու վիրաւոր - փախաւ մեր սրտերէն, թերեւս - երանի՜ թէ - քաշուեցաւ խորը, շատ խորը մեր սրտերուն, ու հիմա դժուարաւ անոնց երեսը կը բարձրանայ...:

Պէ՞տք է, արդեօ՛ք, գառնուկի պէս մայել ու ըսել անընդհատ՝ «Եղբայրանա՜նք..», թէ՞ ոչ՝ պէտք է որոնել-գտնել չարիքին արմատը, մատնանիշ ընել ու խլելու աշխատիլ Հակառակութեան այդ որոմը՝ որպէսզի Եղբայրութեան հունձքը գէթ այսուհետեւ կարենայ անարգել աճիլ: Պէ՞տք է, իսէր խաբուսիկ խաղաղութեան մը որ խաղաղութիւն չէ, քանի որ անոր ծածկոյթին ներքեւ ատելութեան գործը իր աւերները կը շարունակէ, թողուլ որ լրանայ ազգին փճացումը, անոր բարոյական-հոգեկան փճացումն ամէնուրեք՝ որուն մէկ հետեւանքն է միայն նիւթական-ֆիզիքական փճացումը..: Ինչե՜ր կան ասոր իբրեւ ապացոյց ըսուելիք: Եթէ մեր մեծ Ուժը պակսած ու կոտրած չըլլար՝ մենք այսպէս ոչխարներու նման կը քշուէ՞ինք Թուրքիոյ մէկ ծայրէն միւսը ո՛չ թէ բանակներու՝ այլ քանի մը տասնեակ կամ հարիւրեակ ժանտարմաներու առջեւէն միայն..: Եթէ այդ Ուժը ունենայինք՝ պիտի ընէի՞նք ինչ որ ըրինք առաջին վայրկեանէն հո՛ն՝ Կովկաս, իրարամերժ, մրցակից ու ցուցամոլ ոգիով մը, առանց դոյզն երաշխաւորութեան ամբողջ ժողովուրդ մը կրակին մէջ նետելով..: Եթէ այդ ուժը, վայրկեան մը հրաշքով գտնելէ ետք շուտով կորսնցուցած չըլլայինք՝ Վանը կը յանձնուէ՞ր այնքան դիւրաւ եւ ցարդ այնքան անորոշ պարագաներու մէջ՝ եօթն օր ետքը գրաւուելու համար, բայց այդ միջոցին հարիւր-հազարներու կորուստը պատճառելով..: Վերջապէս, մեր կռուողներն այսքա՞ն միայն կ'ըլլային, մեր փախստականներն այսպէ՞ս կը նայուէին, օտարին առջեւ այս դի՞րքը կ'ունենայինք մենք, եւ Ատելութիւնը հոս, այսօր, մեր քթին տակ, կը ճարակէ՞ր տակաւին այնքա՜ն սաստկութեամբ մինչեւ իրենց ծուծը անով վարակուած, անոր միքրոպն իրենց շունչին ու նայուածքին մէջ կրող մեր դժբախտ բայց վտանգաւոր եղբայրներէն տարածուելով այլոց մէջ, մարդո՛ց որ երէկ դեռ առողջ էին բայց միւսներուն հետ շփման գալով վարակուեցան անգիտակցաբար եւ այսօր իրենք ալ **կ'ատեն**, անկեղծօրէն ու կուրօրէն կ'ատեն - ո՛վ հրէշութիւն - մարմին մը, օրինակ, որովհետեւ **ան դրամ կը ծախսէ եղեր դպրոցի համար..**:

Աստուած ալ գիտէ որ վիճելու եւ կռուելու փափաք չունիմ, կուսակցական նկատում՝ բնա՛ւ, այս միջոցիս մանաւանդ: Բայց չարիքը հոն է, ծածկուած ամէն բանի, ամէն խօսքի ու գործի ներքեւ, եւ կարելի չէ զայն բառնալ՝ անգիտանալով կամ վարագոյր մըն ալ մենք քաշելով անոր վրայ..: Փրկութեան միակ միջոցը, իրական փրկութեան, **Եղբայրութի՛ւն** է, որմէ կը հետեւին եւ որով կ'արդիւնաւորուին միւս ամէն միջոցները, Եղբայրութիւ՛նը որ Ատելութեան հետ քով քովի չի ծաղկիր..:

Իսկ Ատելութեան դէմ՝ կռիւ պէտք է: Ատողները մի ատէ՛ք, ո՛վ որ ալ ըլլան, այլ կռուեցէ՛ք անոնց դէմ, ցոյց տալով իրենց պատճառած վնասներն եւ զգուշացնելով ուրիշները անոնցմէ:

Մեծագոյն ծառայութիւնն է այս զոր պիտի մատուցանէք այսօր Հայրենիքին:

ՈՒԺԸ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

Այս պատերազմին մէջ ամէնէն շատ յեղյեղուած երկու բառերն են **Ուժ** եւ **Իրաւունք**: Կռուող կողմերէն մէկը, այն որ գերման ամէնազօր մականին տակ կը յարձակի, կ'աւերէ ու կը տիրէ, ինքն իր բերնով կը յայտարարէ ըլլալ ախոյեանը **Ուժ**ին, անոր ամէն երեւոյթներով, մինչ միւս կողմը՝ դաշնակիցներն, ինչպէս

կ'անուանուին, կը ներկայանայ իբրեւ **Իրաւունք**ին պաշտպանը, Իրաւու՛նք իր եւ ուրիշներու, տկարներու՛ ալ, իրենց անկախ ու ազատ կեանքը ապրելու, Իրաւու՛նք Արդարութեան վրայ հիմնուած եւ միջազգային օրէնքներու ու դաշնագիրերու միջոցաւ նախագծուած: Եւ ահա Ուժն ու Իրաւունքը դէմ դիմաց կանգնած, թէպէտ հուսկ ամօթխածութեամբ մը, Ուժը վերջնապէս ինքզինք հրաժարած չի նկատեր Իրաւունքին աջակցութենէն, եւ Իրաւունքն ալ՝ վերջին իմաստութեամբ մը, չի հրաժարիր Ուժին պաշտպանութեանը դիմելէ..:

Տարակոյս չկայ թէ Ուժին վարդապետութիւնը աւելի հին է քան Իրաւունքի վարդապետութիւնը, հին է մարդուն գոյութեանը չափ եւ անկէ ալ աւելի, տիեզերքի՛ն չափ հին: Նախնական, անվերածելի պայմանն է ան ամէն գոյութեան: Եղած է ատեններ ուր մարդիկ կամ ազգեր զայն մոռցած են կարծես, անոր չեն տուած պէտք եղած կարեւորութիւնը, իրենց մէջ ուրիշ կարողութիւններ մշակած են նախասիրաբար..եւ ատոր հետեւանօք՝ տուժած են անխուսափելիօրէն ..:

Բայց, տարակոյս չկայ նոյնպէս, թէ քանի մարդկութիւնը յառաջդիմած կամ յառաջդիմել կարծած է, տարբեր բառով **քաղաքակրթուած** է - որ յաճախ ուրիշ բան չէ բայց եթէ իր կարողութեանց ու գործունէութեան բազմաճղիւղը միայն - այնքա՛ն ուզած է Ուժին դէմ կամ անոր քովն իվեր՝ բարձրացնել Իրաւունքի անունով վարդապետութիւն մը, իբրեւ երաշխիք մը խաղաղութեան, որպէսզի կարենայ խաղաղութեան մէջ զարգացնել իր հետզհետէ աւելի ընդարձակուող, աւելի յարատեւ ու ինքնամփոփ աշխատութիւն պահանջող մասնագիտական գործունէութիւնը: Որոշ ատեններ, զօրաւորները նո՛յնքան պէտք ունենալնուն համար խաղաղութեան որքան տկարները, ընդունած են Իրաւունքի սահմանագծումներն, ու ատեն մը, այնչափ ատեն որ զայն իրենց համար շահաւոր կը նկատէին, շարժած են անոր սահմաններուն մէջ, միշտ ալ միտքերնին դրած սակայն զայն խորտակելով անկէ դուրս ելլելու՝ առաջին առթիւ որ ան սկսէր զիրենք նեղել, այսինքն երբ զէնքով, կամ ազդեցութեամբ եւ կամ հարստութեամբ՝ իրենց հաւասարիլ կամ իրենցմէ անցնիլ ուզէր մրցակից մը: Իրաւունքը այդ պարագային, ամբողջովին սուրին ծայրը կ'անցնի, յարձակող ու պաշտպանող երկու կողմի սուրերուն ծայրը, ու իվերջոյ կը մնայ յաղթողին կողմը, **նո՛ր** Իրաւունքը կազմելու համար..:

Իրաւունքին վրայ Ուժին մէկ մեծ առաւելութիւնն այն է, որ վերջինը չափազանց պարզ է, մինչ առաջինը չափազանց մանուածապատ: Ատկէ զատ՝ Ուժին օրէնքը բացարձակ է եւ Իրաւունքինը՝ յարաբերական. մին անփոփոխ, միւսը՝ փոփոխելի. մին աստուածային ու տիեզերական, միւսը՝ մարդկային եւ միա՛յն մարդկային: Իրենց կռիւն ալ - ուրեմն - մեզի պարզապէս ծիծաղելի պիտի երեւնար՝ իրենց բնութեանց յատկանիշերն այս կերպով ճանչնալէ ետք՝ եթէ երկուքն ալ իրարմէ մէյմէկ բան փոխ չառնէին, եթէ Իրաւունքը ուժով չզինուէր եւ Ուժը Իրաւունքով չզրահուէր..:

Այն պարագան թէ Ուժն ալ - հիմա - իր ամէնէն բիրտ արտայայտութեանց մէջ անգամ, կը յաւակնի մաս մը Իրաւունք ունենալ իր կողմը, կը յայտնէ թէ Իրաւունքն ալ տեղ մը կը գրաւէ եւ իր կարգին սկսած է ուժ մը ըլլալ մարդկութեան մէջ: Բայց որքա՞ն տկար, անդարմանելիօրէն տկար ուժ մը..: Անոնք որ չափազանց կը վստահին, Ուժէն աւելի իրեն կը վստահին, եւ Իրաւունք ունենալնուն համար քիչ

Ուժ կը մթերեն՝ կը կործանին անպատճառ, եւ չէ տեսնուած տակաւին ազգ մը զոր Իրաւունքը փրկած, տեւական կերպով փրկած ըլլայ...:

Դիտեցէ՛ք որ այս պատերազմէն առաջ արդէն, Գերմանիան հայրենիքն էր Ուժի վարդապետութեան. ոչ թէ մէկքանի տարիէ, այլ մէկ քանի տասնեակ տարիներէ իվեր իր մեծագոյն խորհողներն, ամէն ծուռ կամ շիտակ ճամփաներով, այդ ճշմարտութեան հասած եւ զայն ապացուցած ու փառաբանած էին անվրէպ:

Ուրեմն - պիտի ըսուի - քանի որ ազգերուն մէջ մեծեր կան ու պզտիկներ, զօրաւորներ ու տկարներ, վերջինները դատապարտուա՞ծ են միշտ կորսուելու, կոխոտուելու եւ կլլուելու առաջիններէն, ինչպէս պզտիկ ձուկերը մեծերէն՝ բարեբախտաբար ո՛չ:

Ո՛չ՝ որովհետեւ ինչ որ մեզի պզտիկ ու տկար կ'երեւայ յաճախ, այդպէս չէ միշտ: Ո՛չ՝ որովհետեւ մեծութիւնն ու զօրութիւնը միայն թիւի եւ միայն զէնքի մէջ չեն կայանար: Ո՛չ՝ որովհետեւ Ուժին արտայայտութիւնները այլազան են եւ յաճախ կը պատահի որ ազգ մը, թիւով տկար՝ բայց մեծ է սրտով, մեծ է քաջութեամբ, խելքով, բարոյական կամ ֆիզիքական կորովով, մեծ՝ նիւթական հարստութեամբ կամ անցեալի մտաւորական գանձերով: Ասոնցմէ մին կամ մէկքանին իր ուժը կը կազմեն, իր ապահովութիւնն են գոնէ ատենուան մը համար, մինչեւ որ անոնց շնորհիւ կարենայ իրեն սպառնացող վտանգներն հեռացնել եւ քիչ առ քիչ կարենայ իրեն պակսող միւս Ուժն ալ մթերել:

Վերադառնալով այս պատերազմին, բարեբախտաբար ոչ մէկը այն ազգերէն որ յանուն Իրաւունքին կը մաքառին, միմիայն անո՛ր վստահելով յաղթել կը յուսայ: Քիչ մը ուշ թէպէտ, բայց առաջին վայրկեանին ցնցումէն ետք, արդէն փութացին «Ուժին դէմ Ուժ»ի միակ ու ճիշտ սկզբունքին պահանջումները գոհացնելու. անշուշտ նոյնատեսակ ուժ, որովհետեւ ուժերու շղթայազերծման պահուն՝ երկաթը երկաթին, կուրծքը կուրծքին եւ միտքը միտքին դէմ միայն կրնան բաղխուիլ, իրենց գերակշռութիւնը - որ Յաղթանակն է - ապահովելու համար:

Այս պատերազմէն առաջ - դարձեալ - պզտիկ ու տկար ազգ մը՝ մենք, ամէն ուժէ զուրկ չէինք: Վերը յիշատակուած բոլոր միւս ուժերը - որոշ չափերով - ունէինք եւ կրնայինք աւելին ունենալ անոնցմէ, եթէ խաղաղութեան ատեն անոնց ճիշտ արժէքները ճանչցած ըլլայինք եւ ի նպաստ մէկին՝ միւսները արհամարհած ու ոտնակոխած չըլլայինք...: Ասիկա երէկն է սակայն եւ այս տրտունջը որեւէ օգուտ չունի այսօրուան համար: Ինչ որ կարեւոր եւ անհրաժեշտ է գիտնալ այսօր, սա՛ ճշմարտութիւնն է թէ միայն մեր Իրաւունքին շնորհիւ չէ՛ որ կրնանք յոյսեր դնել վաղուան վրայ, այլեւ մեր Ուժին շնորհիւ, եւ մեր Ուժն ալ կրնայ բաղկանալ բոլոր անոնցմէ - սրտի, մտքի, ֆիզիքական ու բարոյական կորովի, հարստութեան եւ աշխատութեան ուժերէն - որոնք պզտիկներուն եւ տկարներուն թէ՛ Ուժն եւ թէ՛ ապրելու Իրաւունքը կը կազմեն...:

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Ամերիկահայ բազմաթիւ թերթերու՝ *Ազգի*, *Պահակի*, *Կոչնակի*, *Երիտասարդ Հայաստանի* եւ *Նոր Կեանքի* մէջ, միաժամանակ հրատարակուած **Կոչ** մը հոս արտատպեցինք նախընթաց շաբթու:

Արդեօք մեր ընթերցողները պարզօրէն կարդացին ու անցա՞ն, թէ ոչ՝ քիչ մը անդրադարձան անոր վրայ:

Նախապէս գոյացուած երկու **միութիւն**ներ, որոնց մին՝ «Ազգ. Պաշտպանութեան Յանձնախումբ» անունին տակ՝ իր մէջ կը պարունակէր Ամերիկայի հայ եկեղեցական կազմակերպութիւնն իր առաջնորդարանով, եւ ՍԴ Հնչակեան, Վերակազմեալ Հնչակեան ու Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցութիւններն, ու միւսը՝ «Ազգ. Շահերու Պաշտպանութեան Միութիւն» անուամբ՝ կազմուած էր ՀԲԸ Միութեան նախաձեռնութեամբ եւ չէզոք կարեւոր տարրեր ունէր իր մէջ, իրարու միացեր եւ իրենց վրայ աւելցնելով նաեւ Ամերիկայի Հայ Աւետ. Եկեղեցին ու Հայ Աւետ. Միութիւնը, կազմեր էին նոր ու մեծ մարմին մը, «Ազգ. Պաշտպանութեան Միութիւն»ը:

Ի՞նչ էր նպատակը այդքան տարբեր մարմիններու միութենէն ստեղծուած այս նոր ու մեծ մարմինին՝ որուն նմանը տեսնուած չէ մինչեւ հիմա ո՛չ Ամերիկայի եւ ո՛չ ալ ուրիշ տեղի մը հայոց մէջ.- «**Ազգին անհուն պէտքերուն, որքան որ կարելի է, շուտով ու գոհացուցիչ չափով հասնիլ եւ միանգամայն արդարացնել սա՛ գաղափարը թէ Ամերիկայի մէջ գտնուող բոլոր հայերը, մէկդի դնելով իրենց յարանուանական եւ կուսակցական խտրանքը, միացած են ազգային մեծ Տագնապին հանդէպ եւ որոշած են Ամերիկայի հայ գաղթականութիւնը մէկ մարմնի պէս զօդել եւ կեցնել՝ Ազգը կործանումէ կորզելու նուիրական աշխատութեան մէջ**: (Կոչ «Ազգ. Պաշտպանութեան Միութիւն»ի):

Օտարական մը, քիչ-շատ տեղեակ հայութեան ներկայ Տագնապին, կարդալով այս տողերը՝ պիտի ըսէր. «Արդարեւ այս միջոցիս ուրիշ բան չէր կրնար ընել Ամերիկայի հայ գաղթականութիւնը. մինչեւ իսկ ուշ են մնացեր՝ բայց ատենն ու առիթը անցած չեն դեռ. անշուշտ նոյնը աւելի կանուխէն ըրած են արտասահմանի եւ Կովկասի հայերը, որոնք Ամերիկայէն աւելի մօտ ըլլալով իրենց տանջուող եղբայրներուն՝ աւելի շուտ այդ պէտքն զգացած եւ իրենց բոլոր ուժերը միացուցած, իրենց բոլոր միջոցները տրամադրած են անոնց օգնելու գործին..»:

Երեւակայեցէք այս օտարը ձե՛ր դիմաց, այս խօսքերը ձե՛զի ըսող. ի՞նչ պիտի պատասխանէիք, ի՞նչ գոյն պիտի առնէիք:

Պիտի ըսէի՞ք թէ ամերիկահայոց այս միութիւնը ամբողջ հայութեան մէջ տակաւին առաջի՛նն է որ կը կատարուի այսքան ընդարձակ գետնի մը վրայ, եւ թէ՝ ան ալ, դեռ չի ներկայացներ բոլոր ամերիկահայոց, Ամերիկայի մէջ գործող բոլոր հայ մարմիններուն միութիւնը: Պիտի խոստովանէի՞ք թէ «մեծ ու հզօր» կուսակցութիւն մը ունինք մենք, որ անձնուիրութիւնն ու ազգասիրութիւնը մէկուն չի տար, նոյնիսկ փսոր չի տար անոնցմէ ուրիշին, եւ որ այսօր, այս պարագային ալ - ինչպէս ուրիշ ամէնուրեք - նոյնպէս Ամերիկայի մէջ, դուրս կը մնայ ազգին ստեղծել ուզած ընդհանուր միութենէն, այդ մտօք իրեն եղած բոլոր առաջարկներն ու բոլոր թախանձանքները կը մերժէ մտիկ ընել, կ'ուզէ միշտ յայտնել թէ ազգին միւս բոլոր տարրերը մէկ կողմ եւ ինք միւս կողմ՝ ինք կրնայ զանոնք ամէնքը հակակշռել խելքով ալ, զգացումով ալ, ուժով ալ, եւ թէ անոնց ամէնքին, ամբողջ հայ ժողովրդին ընելիքն ուրիշ բան պէտք չէ ըլլայ՝ բայց եթէ իրեն օգնել դրամապէս, որպէսզի ինքը իր գիտցած, սկսած եւ մինչեւ հիմա ըրած կերպով՝ շարունակէ մինակը ազգը փրկելու աշխատիլ..:

Չէ՛, օտարին պիտի չըսէիք ասիկա, որովհետեւ հայութեան մասին այնպիսի արգահատանք մը, այնպիսի արհամարհանք մը պիտի երեւէր օտարին դէմքին վրայ՝ որ անկէ ձեզի ինկած բաժինը ամօթին կրակովը պիտի այրէր ձեր երեսները..:

Բայց մե՞ր մէջ: Մեր մէ՞ջն ալ, ազգին ամէնամեծ այս տագնապին միջոցին, ամէն մէկերնիս խորապէս համոզուած ըլլալով հանդերձ թէ փրկութեան միակ յոյսը, միակ հնարաւոր միջոցը՝ արտասահմանի եւ Կովկասի հայութեան միացեալ, մէ՛կ միտք ու մէ՛կ սիրտ աշխատանքին մէջ կը գտնուի, տեսնելով սակայն թէ կա՛յ մարմին մը որ միշտ կը ծառանայ այդ գաղափարին դէմ, զայն անկարելի կը հռչակէ եւ երբ անիկա կարելի եղած է արդէն իրմէ դուրս ուրիշներու միջեւ, զայն կը հարուածէ անխնայ.., ասիկա գիտնալով ու տեսնելով՝ մենք մեր մէ՞ջն ալ պիտի խուսափէինք անոր մասին խօսելէ, պիտի լռէինք վատօրէն, այդ դիրքը բռնող մարդոց հետ իրարու երես պիտի նայէինք ժպտելով, մենք զիրենք հանգիստ պիտի ձգէինք որպէսզի անոնք ալ մեզ հանգիստ ձգեն, հոգ չէ թէ ազգը այսպէսով շարունակէ մահանալ անդին..: Այդ վատութիւնը ես իմ մասիս պիտի չկրնայի գործել. զայն կը թողում անոնց, բոլոր անո՛նց որ իրենց հանգիստին ու համբաւին վրայ կը գուրգուրան ու կ'ուզեն ամէնուն հետ բարեկամ մնալ, յետոյ՝ անո՛նց որ այս անմիութեան ու պառակտումին մէջ կը տեսնեն իրենց գրպանին շահը՝ քանի որ հակառակ պարագային պիտի ստիպուէին հարիւրի տեղ հազար մը կամ հազարներ ընծայաբերել Եղբայրութեան մեծ ու լիաւարտ սեղանին, եւ յետոյ ալ՝ անո՛նց տակաւին, որոնք ազգերնին շա՛տ կը սիրեն եւ սիրոյ ու եղբայրութեան քարոզն ալ իրենց շրթներուն վրայ ունին միշտ, բայց ապշեցուցիչ անգիտակցութեամբ մը կը քաջալերեն ատելութեան գործաւորները, հրապարակաւ չէզոք են ու գաղտնաբար կ'օգնեն անոնց ամէն ձեռնարկներուն, կամ գաղտնաբար քեզի հետ կը դատապարտեն եւ հրապարակաւ կը հովանաւորե՛ն անոնց անմիութիւնը..:

Ամերիկայի մէջ կազմուած «Ազգ. Պաշտպանութեան Միութիւն» մարմնոյն Կոչը կ'ըսէր. «..**այս ազգ. համերաշխութեան մարմնէն դուրս կը մնայ միայն քաղ. Կազմակերպութիւն մը որուն հետ բանակցութեան մէջ կը գտնուի ազգ. առաջնորդարանը: Կը յուսանք թէ նոյն կազմակերպութիւնն ալ պիտի զգայ վայրկեանին նուիրականութիւնը եւ իր գործակցութիւնը պիտի բերէ ազգ. այս ճգնաժամին**»:

Ահ, այո՛. «նոյն կազմակերպութիւնը» իր պատասխանը տուեր է Ամերիկայի իր օրկանին միջոցաւ, եւ միւս միացած կազմակերպութեանց օրկանները այսօր լեցուն են անոր ի պատասխան յօդուածներով: Այնպէս որ, այսօր նորէն, ամերիկահայոց մեծագոյն եռանդն ու աշխատանքը կը սպառի իրարու դէմ վիճելով, երբ ան կրնա՛ր մահամերձ Հայրենիքին օգնութեա՛նը յատկացուիլ..:

Հոն թէ հոս, չէ՞ք տեսներ թէ Կամաւորական գործին մենաշնորհն է զոր «նոյն կազմակերպութիւնը» ձեռք կ'առնէ կրկին, մենաշնո՛րհ մը այնքան բացարձակ՝ որ երբ ուրիշներ անոր խօսքը կ'ընեն, ատոր ի նպաստ հանդէս մը կը կազմակերպեն, ինք՝ կարծես իր իրաւունքէն, իր *իսխ*էն բան մը ուտէին, անմիջապէս կը բողոքէ ու պէտք կը զգայ զգուշացնելու ժողովուրդը՝ ըսելով թէ անոր արդիւնքը իր միջոցով չէ որ պիտի գործածուի..:

«Համագործակցութիւ՞ն, եղբայրութիւ՞ն. ինչու՞ չէ. այդ քարոզը գործիս կու գայ, որովհետեւ յանուն ատոր՝ հարկաւ ձայն պիտի չհանեն իմ առանձին ըրածիս-թողածիս ու նոյնիսկ պիտի օգնեն ինծի..» կ'ըսէ ան..:

Հոդ - սակայն - կը սխալի անիկա:

ՕՏԱՐԵՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Անգլիոյ երեսփ. ժողովին մէջ Լորտ Րոպըրթ Սեսիլ, արտաքին գործոց դերնախարարը, հայկական կոտորածներուն մասին կառավարութեան ուղղուած հարցումներուն ի պատասխան ըսած է նախ, թէ «**առանց չափազանցութեան ամէնադոյզն երկիւղի՝ աշխարհի տարեգրութեանց մէջ տեղի ունեցած չէ ասկէ աւելի ահռելի եղեռնագործութիւն մը**». յետոյ, այս *րեքըրդ*ին մեզի տուած մխիթարանքը բաւ չհամարելով՝ աւելցուցած է թէ «**մեր զգացած սոսկումն ու ցաւը մեղմացնող միակ պարագան այն է որ՝ տեղի ունեցածը կրօնական շարժում մը չէ**», եւ թէ՝ «**վերջապէս հայերուն համար կարելի մեծագոյն պաշտպանութիւնը այս պատերազմին մէջ** (Անգլիոյ) **յաղթութեամբ կը գոյանայ** (հաւանութեան նշաններ) **եւ մեր գլխաւոր ջանքերը ատոր պէտք է ձգտին..**»:

Աւելի կամ նուազ սփոփարար եւ աւելի կամ նուազ անմիջական պաշտպանութեան մը յոյսը մեզի ներշնչող այս խօսքերուն համար չէ՛ - սակայն - որ կ'ուզեմ անդրադառնալ արտաքին գործոց ենթաքարտուղարին ճառին, զոր *Թայմզ*ի 17 Նոյեմբերի թիւէն թարգմանելով արտատպած էինք *Արեւ*ի վերջին համարին մէջ:

Այդ հայանպաստ ճառը կը պարունակէ ուրիշ հատուած մը՝ որ ահաւասի՛կ.-

«**Գալով Միացեալ Նահանգներուն եւ Զուիցերիոյ Հանրապետութեան մօտ ձեռնարկի մը, աւելորդ է ըսել թէ, եթէ այս կառավարութիւններէն որեւէ մէկը արժան դատէր ազդարարութիւններ ընել Գերմանիոյ, ոչ ոք աւելի սրտագին պիտի ողջունէր այդպիսի քայլ մը՝ քան անգլիական կառավարութիւնը: Բայց կառավարութեան չ'իյնար մատնանշել կամ նոյնիսկ թելադրել չէզոք անկախ երկիրներու կառավարութեանց այն բանը որ իրենց պարտականութիւնն է**..»:

Խնդիրը չէզոք պետութիւններէն եւ այսօր գլխաւորապէս Միացեալ Նահանգներէն ու Զուիցերիայէն մեր սպասած (?) եւ չստացած պաշտպանութեան վրայ է: Քանի որ - իրապէս - չենք կրնար այսօր լուրջ օգնութիւն մը յուսալ մեր եւ բոլոր տառապող ազգերու մեծ պաշտպաններն եղող Անգլիայէն ու Ֆրանսայէն, եւ քանի որ ռուսական պաշտպանութիւնն ալ իրերու բերմամբ մինչեւ հիմա ատոր ճիշտ հակառակ արդիւնքը տուաւ, բնական է թէ մեր նայուածքը պիտի դառնար եւ մեր թեւերը պիտի երկարէին դէպի ա՛յն չէզոք պետութեանց կողմը՝ որոնց ժողովուրդներուն ազատական ու մարդասիրական զգացումները զիրենք - մեր աչքին – ամէնէն աւելի կը մօտեցնեն ֆրանսացւոց ու անգլիացւոց, այսինքն՝ ճշտիւ Միացեալ Նահանգաց եւ Զուիցերիոյ: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը կրնար - մեր հաշուով - եւ կ'երեւի կրնար նաեւ անգլիական կառավարութեան հաշուովը, պաշտպանել իր դահիճին ձեռքը առանձին թողուած հայութիւնը, ըլլա՛յ բարոյական կամ ըլլա՛յ նիւթական միջոցներով: Յայտնի է թէ երկուքն ալ ունին այդ միջոցները. Զուիցերիա՝ միմիայն բարոյական միջոցներ որոնք կրնան ազդել գերմանին եւ գերմանէն ալ թուրքին վրայ, ու Ամերիկա՝ թէ՛ բարոյական եւ թէ՛ նիւթական միջոցներ՝ հաւասարապէս թուրքին ու գերմանին վրայ ազդող..: Այդ երկու չէզոք

պետութիւններն ալ ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ ըրին մինչեւ հիմա՝ կասեցնելու համար «աշխարհի տարեգրութեանց մէջ տեղի չունեցած այս ահռելի եղեռնագործութիւնը»՝ որուն զոհերը մենք հայերս ենք...:

Երբ յիշենք թէ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներն ու Զուիցերիա՝ Արեւմուտքի այն երկու երկիրներէն են որոնք ամէնէն շատ հայ տեսած, հայ ունեցած են իրենց մէջ եւ սակայն գրեթէ անտարբերութեամբ կը նային մեր բնաջնջումին վրայ, պէտք է վայրկեան մը լռեցնենք այս վարմունքին մեզի թելադրած դառնադառն զգացումները եւ մտածենք թէ ի՛նչ բան յառաջ կը բերէ մեզի հանդէպ այս ձեռնպահութիւնը:

Մեր մամուլը այնքան յաճախ խօսած է մեզի «հայասէր»ներու մասին, անոնց մարդասիրական կամ քաղաքավարական ամէնապարզ արտայայտութիւնն անգամ «հայասիրութեան» պիտակին տակ ներկայացուցած է, որ իրաւամբ կրնանք զարմանալ երբ տագնապի օրերուն զանոնք չենք տեսներ մեր շուրջը այնքան բազմաթիւ որքան յուսացեր էինք: Ինչպէս ուրիշ շատ մը բաներու՝ այս մասին ալ մենք չարաչար խաբուած ենք մեր անխղճամիտ մամուլէն, ամբո՛ղջ հայ մամուլէն, որուն այլապէս ալ մեզի հասցուցած վնասը՝ մերթ շահամոլ, մերթ բացարձակ տգէտ եւ մերթ իմաստակ խմբագիրներու միջոցաւ, անչափելի է...:

Եթէ օտարներու, այս պարագային Զուիցերիոյ եւ Միացեալ Նահանգաց համակրութիւնը չենք վայելեր անոնց գործօն պաշտպանութիւնը յառաջ բերելու չափ, ատոր պատճառը այդ երկիրներուն մէջ բնակող հայոց ժխտական յատկութիւնները չեն, ինչպէս կրնայ ենթադրուիլ: Հայ գաղութները - ամէնուրեք- ըլլան գործաւոր, առեւտրական, հասառու կամ ուսանող, ուրիշ ազգաց գաղութներէն ոչ թէ աւելի գէշ՝ ընդհակառակն աւելի լաւ կը բռնեն ինքզինքնին եւ անտեղի է մեր վրդովումը երբ օտար երկրի մը մէջ հայու մը մէկ ոճիրը կամ խաբեբայութիւնը կը լսենք: Ատ չէ որ մեր յուսացած համակրանքը կը հեռացնէ մեզմէ:

Ազգ մը իր չարագործներովը չի ճանչցուիր, այլ կը ճանչցուի իր **մեծ մարդերովը**: Եղած չէ որ ազգ մը արիամարհուի ու ատուի քանի մը ատելի մարդիկ հանած ըլլալուն համար - ամէնամեծ ազգերը ամէնէն շատ արտադրած են անոնցմէ - այլ միշտ եղած է որ ազգ մը յարգուի, սիրուի եւ պաշտպանուի **ճշմարտապէս մեծ**, ամբողջ մարդկութեան համար **մեծ մարդիկ** աշխարհի տուած ըլլալուն համար: Արդ, ու՞ր են մեր **մեծ մարդիկ**ը ներկայ ժամանակիս, ի՞նչ դոյզն ջանք ունեցած ենք այս վերջին 40-50 տարուան ընթացքին զանոնք հասցնելու համար:

Ամբողջ աշխատանքնիս՝ առեւտրական, բժիշկ, փաստաբան ու երկրաչափ - քիչ մըն ալ մանկավարժ - պատրաստել եղած է, մարդիկ որոնք անմիջական եւ մեզի կամ միայն ինքզինքնուն յատուկ օգուտ մը կրնային ունենալ: Բարձրագոյն ուսումները, արուեստներն ու գիտութիւնները, անպէտ ու աւելորդ բաներ նկատուած են սկսեալ մեր պատրիարքներէն ու խնամակալներէն մինչեւ մեր անհատ բարերարներուն կողմէ՝ 40-50 տարիէ իվեր հասնող մեր նոր սերունդներուն համար: Ամիրաները, Տիւզեան մը, Պալեան մը, Եուսուֆ մը, նորերէն աւելի լաւ գիտէին թէ ազգը ինչո՞վ կ'ապրի ու կ'ազատի, եւ ըստայնմ կը գործէին: Կրնա՞ք ըսել թէ այսօր՝ անցած գացած կամ ապրող 10,000 վաճառականէ, փաստաբանէ, երկրաչափէ կամ բժիշկէ աւելի օգտակար չէ՞ մեզի համար յիշատակը միայն Նուպարի մը՝ որու վրայէն հայը ճանչցած ու յարգած են Պրայսներ ու Քրոմըրներ:

Հապա եթէ մեծ գիտուն մը, նկարիչ մը, բանաստեղծ մը տուած ըլլայինք աշխարհի եւ եթէ անոնցմէ մէկը դեռ ապրէր այսօր, կը կարծէ՞ք որ բաւական տարբեր չէր ըլլար օտարին առջեւ մեր դիրքը ու մեր վայելած պաշտպանութիւնն օտարէն: Միթէ՞ հայը ընդունակ չէր ատոր, միթէ՞ չենք հանդիպիր դպրոցներու մէջ հանճարեղ տղայոց որոնք քաջալերող ձեռքի մը բացակայութենէն եւ իրենց շուրջն ալ զարգացումի միջոցները չգտնելով՝ գրագիր կամ խմբագիր կ'ըլլան իսկոյն՝ երբ գրական հակումներ ունին, կամ երկրաչափ ու բժիշկ՝ երբ գիտութիւնը կը կանչէ զիրենք, ու անմիջապէս կը սկսին ապրուստնին ճարելու..:

Յոյները իրենց անցեալին անսպառելի ժառանգութիւնը կը շահագործեն դեռ այսօր: Ժամանակակից յոյն մտքին Եւրոպայի առջեւ ներկայացուցիչներն ալ շատ արհամարհելի չեն, թէպէտ մենէ շատերը ո՛չ ան ո՛չ աս կ'ուզեն լսել եւ կը զարմանան թէ ինչու՛ Եւրոպան կը բռնէ յոյները՝ ընդդէմ շատ մը պատճառներու:

Ատոր գաղտնիքը պարզ է սակայն. մեր տեսած բազմաթիւ թերութիւնները ներկայացնող ժողովրդային զանգուածին վերեւ - որ մեր չտեսած բազմաթիւ առաւելութիւններն ալ ունի - կանգնած են եւ կը կանգնին յոյն **մեծ մարդիկ** զորս հասուցեր, պատրաստեր է այդ ժողովուրդը:

Իսկ մե՞ր հասուցած մեծ մարդիկը..:

ՈՒՐԱԽ ԼՈՒՐԵՐ

Ընթերցողներ ունինք որոնք քիչ մըն ալ ուրախ լուրեր կ'ուզեն մենէ: Անոնք չափազանց մռայլ կը գտնեն *Արեւ*ի ամէն մէկ թիւին, ըլլա՛յ Ազգային Քրոնիկի, ըլլա՛յ անկէ դուրս սիւնակներուն մէջ երեւցած հայկական կեանքի ներկայ պատկերը, որուն համար կասկած ալ կը յայտնեն թէ գուցէ բաւական չափազանցուած է..: Մենք կ'ընդունինք այդ մասին մեր յանցանքը եւ բերանփոխ մը ըլլալու համար՝ ահաւասիկ այս անգամ մեր խմբագրականի բաժինը կը յատկացնենք **Ուրախ լուրեր**ու:

Սամսոնցի ճամփորդ մը Սեպտեմբեր ամսուն պատմած է նախ հետեւեալները որոնք մեր ձեռքը հասան այս օրերս խիստ արժանահաւատ աղբիւրէ մը..:

«Բնիկ Սամսոնցի եմ եւ Չարշամպա զինուորական ծառայութիւն կը կատարէի. հոն լսեցինք թէ ամէնուրեք հայերը տեղահան կ'ըլլային եւ ճամփուն վրայ զոհ կ'երթային չեթէներուն յարձակմանց եւ աղջիկներն ու կիները կ'առեւանգուէին ու կը լլկուէին: Չարշամպացիք սարսափած որոշեցին իսլամանալ առժամաբար. կառավարութիւնը նախ ընդունեց եւ պաշտօնական գործողութիւնք կատարուեցան, բայց յետոյ ամէնքն ալ տեղահան ըլլալով դէպի Մուսուլ քշուեցան Յուլիսի սկիզբը. ես Սամսոն փախայ ընտանիքիս քով. հոն հրամայուեցաւ հայոց վտարումը. տեղացի երեւելիներէն 120 ընտանիքի չափ իսլամութեան դիմեց, սակայն չընդունուեցաւ, առաջնորդ Համազասպ վրդ. իսլամացումի այս միտումը տեսնելով յայտարարեց. «Ո՛վ որ քրիստոնեայ մնալ կ'ուզէ՝ թո՛ղ ինձի հետեւի». եւ առաջին առիթով 2 քահանայ եւ 400 տուն մեկնեցան դէպի Մուսուլ. վերջին խումբը Յուլիս 7ին մեկնեցաւ, որուն մէջ կը գտնուէի ես ալ: Ճամփուն թշուառութիւնն ու տառապանքը աննկարագրելի են. առաջին օրերուն իսկ ծերեր եւ գէրեր ճամփուն վրայ մնացին, մայրեր իրենց մանկիկները լքեցին: Ոստիկաններուն մտրակը շատերու մահուան պատճառ եղաւ: 8 օրէն հասանք

Ամասիա, ուր ո՛չ մէկ հայու հանդիպեցանք. քանի մը իսլամացած հայ ընտանիքներ թէեւ ժամանակ մը մնացած են, սակայն յետոյ պատահած ահռելի հրդեհին պատճառ նկատուելով, անոնք ալ վտարուած են: Ժողովուրդին 100էն 30ը արդէն փճացած էր երբ հասանք Եւդոկիա. հոն ո՛չ մէկ հայ մնացած էր, ո՛չ ալ Սեբաստիա: Իսլամի անցագիր մը ձեռք ձգելով, Սեբաստիայէն ճամփորդեցի դէպի Պոլիս, զինուորական սպայի մը եւ Երզնկայէն եկած քատըին հետ: Քատըն հետեւեալը պատմեց. «Երզնկայի կառավարիչ Մեմտուհ պէյ հայերը կողոպտելով 50000 լիրայի տէր եղաւ եւ հիմա ալ ի վարձ իր գործած վայրագութեանց կուսակալ կարգուեցաւ Քասթեմունիի»: Սրտի մորմոքումով կը պատմէր թէ ի՛նչպէս Երզնկայի եւ շրջականերուն 30000է աւելի հայերը բնաջինջ եղան քաղաքէն կէս ժամ հեռու, նոյնիսկ կիներ եւ մանուկներ ողջ-ողջ թաղուեցան. Եփրատ գետը հարիւրաւոր կիներ եւ այրեր նետուեցան. հազարաւոր այր մարդիկ սպանուեցան եւ բռնաբարուեցան, իսկ մանուկներ թուրքերուն բաժնուեցան: «Երկինքի վրէժխնդրութիւնը ուշ կամ կանուխ պիտի հասնի մեզի» կ'ըսէր»:

Հետեւեալ տեղեկութիւններն ալ նոյն թուականներուն Պոլսէն արտասահման ելած վստահելի անձէ մը կը ստանանք:

«Եկող ճամփորդներ կը պատմեն թէ Խարբերդէն Սեբաստիա, ժամերով եւ օրերով, դիակներու հոտը օդը բոլորովին ապականած է, մինչեւ իսկ ճանապարհորդներ իրենց ձիերուն չեն կրցած ջուր տալ:

«Կեսարիոյ մէջ ցարդ 80է աւելի մարդիկ կախուեցան, քանի մը բժիշկներ եւ երեւելիներ որոնց մէջ է նաեւ Համբարձում Պոյաճեան (Մուրատ), ազգ. երեսփոխան եւ երբեմն օսմ. փարլամենթի մեպուս: Կախուողներէն տեղացիները կախաղանէն վար առնելու պարտականութիւնը իրենց ազգականներուն է, մօրը, հօրը, կնոջը եւն.: Չափահաս աղջիկներուն եւ կիներուն միայն իսլամութիւնը ընդունեցին:

«Տեղահանումը Պոլսոյ դռները արդէն հասաւ: Հարիւր հազարաւոր հայեր Պաղտատի երկաթուղիի գծին վրայ լեցուած են ծայր աստիճան թշուառութեան մէջ եւ հետզհետէ կը ղրկուին դէպի Տարսոն-Հալէպ, անկէ Միջագետքի եւ Արաբիոյ անապատները ցրուելու համար: Հասած տեղեկութիւնները ցոյց կու տան թէ հիւանդութիւնն ու անօթութիւնը այժմէն սկսած են մահերու պատճառ ըլլալ: Ընկերացող եւ հսկող ժանտարմներու եւ այլ պաշտօնէից գաղթականաց տուած տանջանքները քստմնեցուցիչ են:

«Արմաշի աշակերտները Պոլիս բերուեցան եւ պատրիարքարան յանձնուեցան, իսկ վանահայրը, երեք վարդապետներն ու երեք ուսուցիչները ու սարկաւագները՝ տարագրելոց խառնուեցան: Արմաշի վանքը իր գոյքերով գրաւուած եւ նոյնիսկ Մեսրոպ եպս.ի ծախած ոչխարներէն եւ այլ կենդանիներէն ու գոյքերէն գոյացած 400 ոսկւոյ մօտ գումարը բռնի առած են կառավարական պաշտօնեայք:

«Պոլսոյ գաւառացի ամուրիներուն տարագրումն ալ սկսուած է երկու շաբաթէ իվեր. ցարդ 4-5000 մարդ տարագրուեցան յանկարծական կերպով իրենց գործերը երեսի վրայ ձգելով: Ասոնց մէջ ընտանիքի տէր ալ կայ: Այաշ եւ Չանղըրի աքսորուածները ողջ-ողջ թաղուած են: Ամերիկեան դեսպանատան կողմէ եղած դիմումները բոլորովին անզօր կը մնան:

«Ամսոյն սկիզբը սոսկալի ջարդ մը տեղի ունեցած է Էնկիւրիի մէջ: Նախ հայոց այր մարդիկը հաւաքելով ճամփայ հանուած են եւ ջարդուած ամբողջովին, իբր

500 մարդ, այնուհետեւ քաղաքին մէջ նախճիրը սկսած է, որուն զոհ գացած են աւելի քան 5000 հոգի, այր, կին, մանուկ: Սպանուած են 17 երկաթուղիի պաշտօնեայ, 10 քահանայ, հայ կաթոլիկաց եպիսկոպոսը, մեր առաջնն. փոխանորդ Թէոդորոս վարդապետը, քահանաներ եւն.: Յայտնի է թէ իբր հայ եկեղեցւոյ զաւակ հազիւ 4-500 տուն կը գտնուի հոն, մինչ հայ կաթոլիկները 2000 տունէ աւելի են:

«Ասոնք իբրեւ վերջին երեք շաբաթուան լուրեր ձեզ կը հաղորդեմ: Պէտք է ընդունիլ որ մեր կորուստը աւելի պիտի մեծնայ ցորչափ այս հալածանքը շարունակուի, եւ մեր ժողովուրդը ծայրայեղ կարօտութեան մէջ մնալով՝ հետզհետէ հազարաւորներ զոհ պիտի տայ անօթութեան, թշուառութեան, հիւանդութեան եւ խժդժութեան: Քանի որ քաղաքակիրթ ազգերը այժմեան կացութեան մէջ իրենք իրենցմով միայն կրնան զբաղիլ եւ մեր մահուան գալարումներուն միայն հանդիսատես են առանց կարենալու որեւէ կերպով մեր այս տառապանքներուն մեղմացում մ'իսկ յառաջ բերել, աշխատեցէք եւ դիմեցէք ամէն կողմ թէ՛ արտասահմանի հայութեան եւ թէ՛ օտար մարդասէրներուն՝ որ իրենց նիւթական օժանդակութեամբ կեանքեր փրկեն: Զգացուցէք թէ յառաջիկայ ձմեռ հազարաւորներ անօթութեան զոհ պիտի երթան. մեր այս բնաջնջումին ու մահացումին հաշիւը մօտաւոր ապագային կը մնայ. ազատենք հիմա ինչ որ կրնանք: Նպաստ հասցնելու է. ամէնուն սիրտը բաղխեցէք, մեր մայրերն ու եղբայրները անօթի կը մեռնին: Ըսէք մեր եղբայրներուն, իրենց 10 փարան անգամ հայու մը օրական ապրուստն է. ըստայնմ դիմեցէք Եգիպտոս, Ամերիկա, Ռումանիա եւ ամէն տեղ ուր հայ կայ եւ ըսէք թէ զոհողութեան ժամը հիմակ է, իր Աստուածն ու Ազգը սիրողը թո՛ղ ձեռք երկարէ մեզի..»:

Յանցանքը մերը չէ եթէ **լուրերը** ասկէ աւելի **ուրախ** չեն այսօր..:

ԱՆՀԱՐԿԻ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆ

«Համագործակցող կուսակցութիւններու (Հնչակեան եւ Ռամկավար) վերջին ցերեկոյթի մասին տեղեկութիւն տալով մեր ընթերցողներուն, մենք հարցում ուղղած էինք այդ կուսակցութիւններուն՝ խնդրելով որ ճշտեն թէ ո՞րն է այն «հայ կամաւորական գործը», որուն ի նպաստ կը տրուէր այդ ներկայացումը»:

«Ինչու՞ ըրիք» չէ որ կ'ըսենք. իրաւունքի եւ իրաւասութեան հարց չէ որ կը հանենք, ոչ ալ վստահելիութեան կամ անվստահելիութեան խնդիր: Մենք միայն մէկ կէտ մը կ'ուզենք ճշտել.

«Որու՞ պիտի յատկացուի այդ գումարը եւ որու՞ միջոցաւ:

«Համագործակցող կուսակցութիւններէն կը սպասենք այդ կէտին ճշտումը»:

Այս տողերը առաջին եւ վերջին մասերն են Հինգշաբթի օրուան *Յուսաբեր*ի խմբագրականին՝ որ «Անհարկի խորհրդաւորութիւն» տիտղոսը կը կրէ, եւ որուն հոս հասած առտուն՝ միաժամանակ ստացանք անոր ի պատասխան քանի մը գրութիւններ Գահիրէի հնչակեան եւ ռամկավար ընկերներու կողմէ:

Պիտի չհրատարակենք այդ գրութիւնները. նախ որովհետեւ ըստ մեզ աւելորդ յուզումով մը գրուած են անոնք, եւ երկրորդ՝ որովհետեւ մենք այնպէս կը նկատենք որ անհատ ընկերներ, երբ մասնաւորապէս պաշտօն տրուած չէ իրենց, հանգամանք եւ իրաւունք չունին՝ յանուն իրենց պատկանած մարմնոյն՝ անոր ուղղուած հարցումի մը պատասխանելու: Հետեւաբար, վերապահելով այդ

իրաւունքը համագործակցող կուսակցութեանց Գահիրէի մարմնոյն եւ յուսալով - մեր մասին - որ ան պէտք չի տեսներ պատասխանի իր այդ իրաւունքը գործածելու, կը ներկայացնենք մեր կողմէ քանի մը ընդհանուր նկատողութիւններ զորս ո՛րեւէ մէկը կրնայ ընել եւ որոնք մեր կարծիքով կը լուսաբանեն խնդիրը՝ առանց անոր խորը մտնելու:

Բայց իրօք այս կարգի խնդիր մը կա՞յ, կրնա՞յ ըլլալ, թէ՞ ոչ՝ կ'ուզեն բռնի ստեղծել զայն, գոյութիւն ունեցող միակ մեծ խնդրոյն, Անհամերաշխութեան, Անմիութեան խնդրոյն վրայէն ուշադրութիւնները վրիպեցնելու, *տիւերսիոն* մը յառաջ բերելու համար..: Մենք այս վերջին կարծիքն ունենալու կը մղուինք, որովհետեւ մեր մէջ կուսակցական գործունէութեան մինչեւ հիմա ընդունուած սովորութիւններուն կատարելապէս համաձայն է համագործակցող կուսակցութեանց Գահիրէի մարմնոյն ընթացքը եւ առաջին անգամն է - եթէ չենք սխալիր - որ կուսակցական թերթ մը այս կարգի խնդիր մը կը հանէ ուրիշ կուսակցութեան մը կամ ուրիշ կուսակցութիւններու դէմ:

Արդարեւ, ընդունուեր է մինչեւ հիմա մեր մէջ այն սովորութիւնը - արդի՛նք մեր քաղաքական պայմաններուն եւ կատարուած գործին տեսակին - որ մեր կուսակցութիւնները, ժողովուրդէն իրենց առած դրամին հաշիւը, միանգամայն նիւթական եւ բարոյական հաշիւը, ժողովուրդին չեն տար այլ՝ ինքզինքնուն, իրենց գերադաս մարմիններուն եւ ժողովներուն: Յեղափոխական կուսակցութիւն մը որ միմիայն իր անունովը եւ առանց ուրիշ որեւէ նպատակ ցոյց տալու, հանգանակութիւն կ'ընէ ժողովուրդէն, յայտնի է թէ զայն պիտի գործածէ իր ծրագրին մէջ գտնուած նպատակին, որով այդ հանգանակութեան կը մասնակցին ժողովուրդէն անոնք՝ որ առաւել կամ նուազ կը համակրին այդ նպատակին եւ կը վստահին այդ կուսակցութեան: Այս հիման վրայ է որ, վերջին 15-20 տարուան ընթացքին, հայ ժողովրդին դիմած է ամէնէն շատ եւ անոր նպաստն է ընդունած ՀՅԴ-ն աշխատակցութիւնը:

Յեղափոխական կուսակցութեան մը համար «կամաւորական գործը» միշտ կայ եւ իր բոլոր գործը ան է արդէն, որով իր հաւաքած նպաստներն ալ, երբ կանխապէս ծանուցուած մասնաւոր նպատակի մը յատկացուած չեն, կը յատկացուին սկզբամբ այդ նպատակին: Կ'ենթադրենք թէ վերջընթեր անգամուն սուետիացի գաղթականներուն ի նպաստ ներկայացում մը տալէ ետք՝ Գահիրէի համագործակցող կուսակցութիւնք այս անգամ պէտք տեսած էին «յօգուտ կամաւորական գործին» բացատրութիւնը դնելու իրենց անցեալ Կիրակիի հանդէսին յայտարարութիւններուն վրայ, հասկցնելու համար նախորդէն անոր տարբերութիւնը:

Երբ կուսակցութիւն մը իր բուն գործէն դուրս ուրիշ գործի մը ի նպաստ հանգանակութիւն մը կը կատարէ կամ ներկայացում մը կը կազմակերպէ, բնականաբար անոր հաշիւը, յստակ ու ճիշտ, ժողովուրդին տալու պարտաւոր է, ինչպէս ըրաւ Գահիրէի Համագործակցող Մարմինը վերը յիշուած նախորդ հանդէսին համար, եւ ինչպէս պիտի ընէ անշուշտ ՀՅԴ Աղեքսանդրիոյ Ենթակոմիտէին Թատերական Յանձնախումբը «Արցունքի Հովիտ»ի հասոյթին կէսին համար, որ նոյն նպատակին - սուետիացի գաղթականներուն - յատկացուած ըլլալով, չենք գիտեր ինչու՛ անցեալ շաբթու *Յուսաբեր*ի մէջ հրատարակուած անոր հաշուետուութեան հետ միասին հրատարակուած չէր նաեւ այդ կէսին յատկացումը:

Վերադառնալով միւս խնդրոյն, մեր պաշտօնակիցն իր հետաքրքրութիւնը արդարացնելու համար կ'ըսէ՝ թէ «գաղտնի ծրագիրերու տեղեկանալու որեւէ փափաք չունի», այլ կ'ուզէ միայն գիտնալ՝ թէ «ո՞րն է այն կամաւորական գործը որուն պիտի յատկացուի ներկայացման արդիւնքը», քանի որ «Հայ կամաւորներ ըլլալով կան 1. Ազգ. Բիւրոյի կազմակերպած վեց գունդերը, 2. Վեցերորդ դրուժինա անունով ճանչցուած հնչակեան կամաւորներու գունդը, 3. Եգիպտահայ կամաւորները», ու կը կրկնէ. «Համագործակցող կուսակցութիւնները հայ կամաւորական գործ ըսելով այս երեքէն ո՞րն է որ կը հասկնան»:

Ինչպէս ըսինք, մենք այս հարցումին որոշ պատասխան մը տալու ո՛չ իրաւասութիւնը ունինք եւ ո՛չ ալ պէտքը կը զգանք. պէտք չենք զգար՝ որովհետեւ այս հետաքրքրութիւնը անսովոր կը գտնենք, որովհետեւ «կամաւորական գործ»ով զբաղիլը, այս միջոցիս մանաւանդ, չափազանց բնական ըլլալով յեղափոխական կուսակցութեանց համար՝ այդ **գործը** կրնայ յիշուածներէն մին կամ անկէ դուրս ուրիշ մը ըլլալ եւ սակայն կուսակցութիւնները կրնան յարմար չնկատել եւ չտալ անոր մասին աւելի բացայայտ տեղեկութիւններ: Յեղափոխական կուսակցութիւ՞ն մըն է արդեօք՝ որ ասիկա մեղք պիտի համարէր անոնց, երբ ի մասնաւորի նոյն այդ կուսակցութիւնը վերջին 4-5 տարուան միջոցին Պոլսոյ մէջ իր կատարած «Սասունի համար», «Ուսանողներու համար» եւ այլ անուններով հրապարակային հանգանակութիւններուն մասին ո՛չ առաջ ո՛չ ետքը ո՛րեւէ լուսաբանութիւն տալու հարկ չէ զգացած եւ չէ տուած:

Այս ամէն պատճառներով, յայտնուած հետաքրքրութիւնը, հակառակ իր անմեղ ու պարզ երեւոյթին, մեզի այդպէս չ'երեւիր եւ պէտք չկայ անոր գոհացում տալու:

ՏԽՈՒՐ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Ըսած են թէ ազգերն ալ, անհատներու պէս, իրենց ենթարկուած աղէտները կրելու եղանակին մէջ կու տան ճիշտ չափանիշը իրենց մեծութեան:

Ինչ որ ալ ըլլայ վերջնական արդիւնքն այսօրուան վիթխարի համաբախումին՝ որ ազգ ազգի վրայ կը ձգէ տեղերնէն խախտած լեռներու նման ուրկէ հուր եւ բոց կը ժայթքէ, արդիւնք մը կայ որ ընդունուած է արդէն եւ որ կը ցուցնէ ազգեր բարձրացած եւ ազգեր ինկած, անո՛նցմէ որ կը մասնակցին կռուին եւ անոնցմէ որ չէզոք են: Եթէ սուտ ու կեղծ չէր ինչ որ մարդկութիւնը դարերէ իվեր յամր ու տաժանքոտ ճիգով մը աստիճանաբար քաղեց տիեզերքի էութեան խորէն եւ իբրեւ իր բարոյական հարստութիւնը փոխանցեց յաջորդող սերունդներուն, եթէ վաղը - մէկէնիմէկ - աշխարհ պիտի չքանդէ իր այդ ամէնէն թանկագին ստացուածքը՝ վերադառնալու համար սանձարձակ վայրենութեան կամ կազմակերպուած եսականութեան շրջանի մը, ապա ուրեմն դատապարտութեան խարանը այսօրուընէ զարնուած է բոլոր անոնց ճակտին - կառավարութիւններ ու ժողովուրդներ - որոնք խորհեցան ու գործեցին՝ պատերազմի ատեն ըլլալուն համար, խաղաղութեան ատենի ամէնէն անվիճելի նկատուած սկզբունքներուն տրամագծօրէն հակառակ կերպով մը, որոնք մոռցան ոչ թէ թշնամիին այլ ինքզինքնուն յարգանքը, պատիւը լղրճեցին, խիղճը ոտնակոխ ըրին եւ քանի գնաց աւելի թանձր մութի մը մէջ թաղեցին, կորսնցուցին լոյսը որ աւանդուած էր իրենց, լոյսը զոր պարտականութիւն ունէին իրենց կարգին անցընելու իրենց նոր

սերունդներուն...: Եթէ կայ աւելի սոսկալի բան մը քան այսօրուան բոլոր սոսկումները, անտարակոյս սա՛ մտածումն է թէ վաղը ի՞նչպէս Գերմանիոյ, Աւստրիոյ եւ նաեւ Պերիկլէսի ու Ֆրանքլինի հայրենիքներուն դաստիարակները - խօսքը չընելով Թալէաթներու եւ Ռատոսլաւոֆներուն հայրենիքներուն - պիտի կրնան կրթել իրենց խնամքին յանձնուած սերունդները, պիտի կրնան անոնց խօսիլ պատիւի, բարոյականի, ազնուութեան, արդարութեան, շիտակութեան, այլասիրութեան ու մարդկայնութեան վրայ...: Ինչ որ ալ ըլլայ արդիւնքն այս պատերազմին - եւ ան պիտի չըլլայ բարեբախտաբար խաւարին յաղթանակը - խաւարը պիտի տիրէ սակայն - գէթ որոշ ատեն մը - միլիոնաւոր հոգիներու վրայ, եթէ լոյսը անդին աւելի ճառագայթարձակ փայլի ալ...:

Թողլով այն ազգերը որոնք հեռու են անոր սահմաններէն՝ պատերազմը աղէտ մըն է, այո՛, որ բազմաթիւ ազգերու վրայ կը ծանրանայ այսօր, եւ անոնք այդ աղէտը կրելու իրենց եղանակովն է որ ցոյց կու տան իրենց մեծութիւնը: Գոյութեան մեծ պատահարները, որոնցմէ է պատերազմը ազգերու համար, եւ մանաւանդ այսօրուա՛ն պատերազմը, կը պահանջեն ամբողջական պարզումն ու ընդլայնումը ազգին բոլոր յայտնի եւ թաքուն ուժերուն, բիրտ ուժին հետ նաեւ իր հոգեկան ուժին, յանդգնութեան հետ՝ ինքնազսպումի, քաջութեան հետ՝ գթութեան, կարգավարութեան հետ՝ կարգապահութեան, եւ միւս այն բոլոր առաքինութիւններուն որոնք զոյգ-զոյգ կ'երթան, իրարմով իրենց արժէքը կը լրացնեն եւ ամէնքնին միասին կը կազմեն անհատի մը ինչպէս եւ ազգի մը մեծ ու գերազանց արժէքը...:

Արդ, պատերազմի աղէտին ականջ եւ անհրաւաբար ենթարկուած ազգերն են որ այսօր լաւագոյն կերպով կը կրեն նաեւ այդ աղէտը, անոր կը դիմագրաւեն ու կը հակազդեն, եւ այդպէսով ցոյց կու տան թէ բարոյապէս արդէն յաղթած ըլլալէ ետք՝ արժանի են նիւթապէս ալ յաղթելու: Ամէնէն խեղճերը, տկարներն ու զոհուածները տիտանեան այս կռուին մէջ - ինչպէս Պելճիքան ու Սերպիան - ամէնէն ալ շքեղ ու պերճախօս օրինակներն են այս վերի հաւաստումին, որովհետեւ անոնք լաւ կը կրեն իրենց աղէտը, որովհետեւ անոնք **կը զոհուին բայց չեն յուսահատիր, կը ձախողին բայց չեն պառակտիր**...:

Չկայ աւելի տխուր բան մը քան գիտնալ թէ քու պատկանած ազգդ ալ կը գտնուի աղէտէն զարնուած ազգերու կարգին եւ անոնց գլուխը, եւ սակայն ո՛չ մէկ կերպով իր վարմունքը մեծութեան պատկեր մը կամ գոնէ մեծութեան յոյս մը կը պարզէ այսօր...:

Իզու՛ր այս մտածման պատճառած ընկճումէն ինքզինքդ ազատելու համար՝ կ'ուզես չկենալ անոր վրայ, կ'ուզես փնտռել, գտնել - ասդին-անդին - ազգիդ մէջ պզտիկ յուսատու երեւոյթներ եւ կառչիլ անոնց, պանծացնել փառաբանել զանոնք՝ քեզի եւ ուրիշներու ալ մտքին սփոփանք մը, փրկութեան լաստափայտ մը կազմելու համար...: Ամէն մտածում, ամէն ընթերցում եւ խօսակցութիւն քեզ այդ ցաւին կ'անդրադարձնէ ականջ, ինչպէս - օրինակի համար - այն գովեստները որ կը տրուին ուրիշ պզտիկ ազգաց - գրեթէ վիճակակից քուկինիդ - անոնց տոկունութեան, զոհողութեան եւ միաբանութեան ոգիին, անոնց՝ իրենց աղէտը կրելու եղանակին, որ այնչափ կը հակասէ քու շուրջդ, քու ազգիդ ծոցին մէջ տեսնուած պատկերին...:

Իզու՛ր - նաեւ - կը խորհիս թէ դէպքերուն պատճառած տխրութիւնը ինքնին կը բաւէ հիմա եւ պէտք չէ ազգը ինքզինքէն ալ յուսահատեցնել: Ամէն հաշիւ ընելով՝ կը տեսնես, իվերջոյ, թէ ճիշտ չէ այս նկատումը եւ միակ յոյսը - նորէն - կը կայանայ ճշմարտութիւնը մերկապարանոց ըսելուն եւ ցաւը պարզելուն մէջ, որովհետեւ այդպէսով, թերե՛ւս ըմբոստանան տիրող կացութեան դէմ նախ սակաւաթիւ խիղճեր եւ վերջէն՝ ուրիշներ, որոնք հասկնան եւ հասկցնեն իրենց շրջապատին՝ թէ այսօրուան աղէտէն աւելի մահացու, աւելի յուսահատական բան մը եթէ կայ ազգին համար՝ ան ալ աղէտին հանդէպ իր բռնած դիրքն է..:

Իզու՛ր տխրութեանդ պատճառը կ'ուզես սահմանաւորել եւ կղզիացնել՝ այս կամ այն խումբին եւ անոր կատարած այս կամ այն գործին կամ գործունէութեան կերպին վերագրելով ամբողջ պատասխանատուութիւնը: Ո՛չ, կը ստիպուիս ընդունիլ, դու՛ն որ ինքզինքիդ հետ անկեղծ ըլլալու միակ գոհացումը ունիս գէթ եւ չես ուզեր անկէ հրաժարիլ, կը ստիպուիս ընդունիլ՝ թէ շուրջդ ամէն կողմ խեղճութիւն ու տկարութիւն կը տիրէ, թէ կուսակցականին ինչպէս չէզոքին, հարուստին ինչպէս աղքատին, ուսումնականին ինչպէս անուսին ալ վերաբերումը՝ հանդէպ իրենց աղէտեալ ազգին՝ այն չէ ինչ որ պէտք էր ըլլալ եւ ինչ որ է ուրիշ տեղ, եւ թէ իրապէս լալու՛ վիճակ է մեր ազգին վիճակը..: «Այս ազգը բնա՞ւ պետ չունի, իշխանութիւն չունի» կը հարցնես ինքզինքիդ եւ կը զարմանաս ու կը զայրանաս՝ որ բարձրագոյն իշխանութիւնն իր ձեռքին մէջ ունեցող կաթողիկոսը ոչինչ կ'ընէ, ոչ մէկ փորձ, ոչ մէկ ճիգ, **ազգը միացնելու համար**. ան կ'օրհնէ ո՛վ եւ ի՛նչ որ կը ներկայանայ իրեն, ու կը թողու որ անոնք անջատօրէն եւ երբեմն իրարու ներհակ ուղղութիւններով, երթան **գործեն** ազգին համար..: Ամէն յարգանք ունենալով հանդերձ իր դիրքին եւ անձին համար, ես ինքզինքիս թոյլ կու տամ ըսելու թէ պետի մը դիրքը չէ ասիկա եւ այս միջոցիս ուր ոչինչ ունինք՝ այդ պետը ունենալու էինք գոնէ եւ ան կենդանացնելու եւ ուղղելու էր այս խեղճ ազգը..:

Խե՛ղճ ազգը, իրօք..:

ՑԵՂԻՆ ՁԱՅՆԸ

Ցեղին ձայնը չի խօսիր կոր մենէ ոմանց սրտին մէջ: Աս՝ ճշմարտութիւնն է:

Ոսկիին աղմուկը, վայելքին աղմուկը եւ կիրքին աղմուկը զայն խեղդեր լռեցուցեր են իսպառ: Ցեղը որ զիրենք ծներ եւ մեծցուցեր է, որուն կը պարտին ամէն բան՝ իրենց այս մարմինն ու այս միտքը որոնցմով կը շնչեն, կ'ապրին, կը շահին ու կը վայելեն, ցեղը որ իրենց մայրիկ, հայրիկ, քոյր, եղբայր, ընկեր, առաջին սէրեր, առաջին գաղափարներ տուեր է, ցեղը որ դարերով տոկացեր, չարչարուեր, սպանուեր է իրենց ծնունդ տալու, իր անհուն արիւնովն ու դիակներովը պարարտացած հողին վրայ զիրենք հասցնելու համար, այդ մեծ զոհն ու մեծ երախտաւորը՝ այսօր, իր համայնական ընկլուզումի վայրկեանին չի խռովեր կոր իր զաւակներուն մէկ մասը, զանոնք չի տագնապեցներ եւ ինքզինքնէն քիչ մը դուրս չի հաներ կոր..: Անոնք միշտ իրենց պզտիկ հաշիւներուն, պզտիկ հաճոյքներուն խորը թաղուած, ո՛չ մէկ արտասովոր շարժումի, ո՛չ մէկ փութկոտ օգնութեան, ո՛չ ինքնասոյզ խորունկ խորհրդածութեան եւ ո՛չ իրարու քով սեղմուելու պէտքը կը զգան կոր..: Մինչեւ իսկ կան ոմանք որ մօտ են իրենց ցեղին մեղադրելու իր տառապանքին մեծութիւնը, իբրեւ բան մը որ սկսած է զիրենք անհանգիստ ընել: Վեր-

ջապէս կարելի չէ, բնական չէ ա՛յդչափ դժբախտ ըլլալ..: Ի՞նչ ըրած են, Աստուած իմ, այդքան տառապող ազգի մը վերաբերելու համար..: Երբ իրենց *մոնտին* պատկանող ուրիշներ թեթեւութեամբ, ուրախութեամբ եւ հպարտութեամբ կը կրեն անունն իրենց ազգին՝ որմէ շօշափելի օգուտներ ալ կը տեսնեն, ինչու՞ իրենք պարտաւորուած պիտի ըլլան զայն բեռի մը պէս միշտ տանելու, որուն ներքեւ երբեմն պիտի խոնարհին ալ եւ փոխանակ անկէ որեւէ վարձք ստանալու՝ ընդհակառակը պիտի վճարեն անոր համար, ուրիշ տեղերու, ուրիշ ազգերու մէջ իրենց կատարած աշխատութեան պտուղը պիտի զոհաբերեն անոր, եւ ասիկա շարունակաբար, երէկ, այսօր եւ վաղը..:

Ոմանք այսպէս կը մտածեն, եւ այնպիսինե՛ր դժբախտաբար՝ որոնք ուրիշներէ աւելի կրնային - գէթ որոշ չափով մը - իրենց ցեղին տառապանքը սփոփել: Ցեղին ձայնը - սակայն - հազիւ թէ դուրսէն՝ ականջնու՛ն միայն կը հասնի. ան չի՛ բարձրանար, չի՛ թնդար իրենց սրտին մէջ. ան խուլ աղմուկն է որ կը խեղդուի ուրիշ աղմուկներու մէջ. ան չհրաւիրուած հիւրն է որուն երես չեն տար որպէսզի շուտով մեկնի..:

Ուրիշներ կան, որ խորապէս, իրենց ամբողջ սրտովն եւ կարծես իրենց մորթին բոլոր ծակտիքներովը կը լսեն ցեղին ձայնն ու կը տառապին, կու լան, կը գալարուին անով, եւ սակայն շատ քիչ բան, կամ ոչի՛նչ կրնան ընել հոս առանձին անոր համար: Անոնք պարզ մարդիկ են, ժողովուրդի համեստ զաւակներ, որոնք շատ գիտուն ըլլալու յաւակնութիւնը չունին բնաւ, որոնք իրաւ է թէ օտար երկիր ելած են միւսներուն նման, բայց թերեւս ա՛յն պատճառաւ որ օտար երկիրը զիրենք շփացուցած յղփացուցած չէ, իրենց երկրին սէրն ալ միշտ կենդանի մնացած է իրենց մէջ, անոր հետ իրենց ունեցած կապերը թուլցած կամ խզուած չեն եւ ինչ որ հոն կը պատահի՝ հոս անվրէպ արձագանգ կը գտնէ իրենց սրտերուն մէջ..: Այս պարզ ու խեղճ մարդիկը, որոնք երէկ գիշեր նորէն երկարօրէն մտածեցին հայրենիքին ահաւոր վիճակին, իրենց հոն թողուցած ծնողքին, ազգականներուն ու բարեկամներուն բախտին վրայ, որոնք չվախցան երեւակայութեամբ ինքզինքնին անոնց տեղը դնելէ՝ կիներով ու տղաքներով անապատներուն մէջ քշուած, անօթի, մերկ ու յոգնաբեկ, որոնք դողացին, աղօթեցին ու անիծեցին, եւ փնտռեցին, յուսահատօրէն փնտռեցին թէ ի՛նչ կրնան ընել ատոր հանդէպ.., այսօր, երբ բարձրաստիճան եկեղեցական մը իրենց խանութին կամ կրպակին դուռնէն ներս կը մտնէ, դժգոհութեամբ չեն ընդունիր զայն, ընդհակառակը գոհունակութիւն մը կը զգան որ զիրենք չէ մոռցեր, գործերուն գէշութեան վրայ չեն խօսիր՝ այլ կը խօսին ազգին վիճակին գէշութեանը վրայ, չեն յիշեցներ թէ քանի մը ամիս առաջ արդէն տուին՝ այլ կու տան կրկին եւ յօժարակամ, ինչ որ կրնան տալ այս միջոցին:

Իսկ կինե՞րը..: Մենք բաւական անդրադարձած չենք, որովհետեւ մեզի ըսած չեն եւ մենք ըսած չենք ինքզինքնուս՝ թէ ուժի եւ առաքինութեան, բարոյական եւ ֆիզիքական տոկունութեան ի՛նչ հազուագիւտ նմուշ մըն է այն էակը որ աշխարհի վրայ հայ կինը կ'անուանուի: Ապահովաբար, ցեղը անոր կը պարտի իր այն հրաշալի դիմադրութիւնը որով կրցեր է գալ հասնիլ մինչեւ հոս՝ անցնելով ամէն կարգի մահացուցիչ պայմաններու մէջէն: Անոր պիտի պարտի նաեւ իր փրկութիւնը՝ եթէ յաջողի այս աննախընթաց աղէտէն ալ անցնիլ: Ցեղին ձայնը չէ թէ կը խօսի, այլ կ'աղաղակէ անոր մէջ..: Եւ անոնք իսկ, որոնցմէ շատ չես սպասեր, որքա՜ն

աւելի հայ են քան իրենց այրերը, որքա՜ն աւելի յարած են - բնազդաբար - իրենց ազգին, ու իրենց էութեան խորը կը կրե՜ն անոր տառապանքը:

Արդ, բոլոր կիները, եւ ժողովուրդի այն բոլոր համեստ ու պարզ զաւակները որոնք այստեղ - հեռուն - կը զգան ու կը կատարեն ազգին հանդէպ իրենց պարտքը, թո՛ղ գիտնան թէ կրնան աւելին ընել, կրնան ստիպել որ միւսները՝ անտարբերներն ու այլասերածներն ալ, նոյնը ընեն կամայ թէ ակամայ:

Ասոր համար կը բաւէ որ խօսին միայն ու իրենց զգացածը յայտնեն անոնց երեսին, համարձակ եւ ուժգին կերպով..: Ազգին համար է. կրնան ընել:

Յ.Գ. Շաբաթ օրուան *Յուսաբեր*ի խմբագրականը ծուղակ մըն է որուն մէջ պիտի չիյնամ, թո՛ղ ես «երեք սիւնակ մեղադրանք, սպրդուք եւ անուանարկութիւն» ուղղած ըլլամ իրենց հասցէին, թո՛ղ «կուտակուած մաղձս թափած», «ճղակտոր ճարտարուորումներ եւ վրան-բաց բացատրութիւններ» ներկայացուցած ըլլամ՝ «որոնց ռամիկ բարբառով քաշքշուք կ'ըսեն» եղեր, թո՛ղ «հաշիւ պահանջած» ըլլամ անո՛նցմէ որոնք «այսօր իվիճակի չեն պատասխանելու թրքական զնտաններու կամ աքսորի դժնդակ ճամփաներու խորքերէն», թո՛ղ «անբարեխիղճ փրովոքասիոնն» իրենց այս տողերը չըլլան այլ իմ «Անհարկի հետաքրքրութիւն» խմբագրականս եւ «անհամերաշխասէրը» ես ըլլամ ու «համերաշխասէրն» *Յուսաբեր*ը՝ ինչպէս ի յաւիտենից եղած է եւ է.. մեզ կարդացողները տխմարներ չեն վերջապէս՝ որպէսզի պէտք զգամ ինքզինքս պաշտպանելու..: Իսկ «այն մէկ տողնոց բացատրութիւնը» զոր «այնքան փափկութիւնով» - ո՜վ փափկութիւն, ո՞րտեղներն ալ կ'երթաս եղեր պահուըտիլ - պահանջեր էր ան եւ կը պահանջէ նորէն, մենք կը պնդենք թէ կուսակցութիւն մը կամ կուսակցութիւններ զայն պարտաւոր չեն տալու ուրիշ կուսակցութեան մը, երբ մանաւանդ պահանջողը կը յիշատակէ քանի մը կամաւորական գործերու անուններ, կ'ըսէ թէ անոնցմէ մին իրենց ձեռնարկն է, եւ հետեւաբար **գիտէ** թէ ո՛րեւէ շփոթութիւն տեղի չի կրնար ունենալ «իրենց ձեռնարկին» եւ ուրիշի մը միջեւ..: Անշուշտ «համերաշխասէր»ը իրենք ըլլալնուն համար է նաեւ՝ որ այդ «ձեռնարկը» - «մենաշնորհի խնդիր չկայ..» - մէջտեղ հանեցին առանձին՝ երբ ուրիշ որեւէ նմանօրինակ ձեռնարկ չկար տակաւին եւ հակառակ որ նոյնին համար միասին աշխատելու փափաքն յայտնուած էր իրենց.. ներողութի՛ւն, ոտքի վրայ եւ ո՛չ նստուկ..: Ահա՛ թէ ի՛նչպէս կը գրեն պատմութիւնը..: Բայց ինչու՞ «Արցունքի Հովիտ»ի ներկայացման հասոյթին կէսը դեռ յատկացուած չէ Փոր Սայիտի գաղթականներուն..:

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆԸ

Համերաշխութեան համար այս բեմէն ուղղուած կոչերը բարեկամներէս շատերու գոհունակութիւն, ոմանց ալ դժգոհութիւն պատճառած են: Ոմանք - շատ անկեղծօրէն - կ'ըսեն արդարեւ՝ թէ մեր ներքին բազմակողմանի ցաւին մօտենալու չենք օծանելիով այլ նշդրակով, թէ կռիւ պէտք է մղենք ախտին եւ ախտաւորողներուն դէմ: Ասոնց կը պատասխանեմ:

Միայն իր համոզումներուն ճշմարտութեանն ու մաքրութեանը վրայ վստահ մարդն է՝ որ կրնայ - **որոշ ժամանակներու եւ որոշ պայմաններու մէջ** - զանոնք լռեցնել, անոնց համար չպայքարիլ եւ ձեռք երկարել իր հակառակորդին, իրմէ տարբեր համոզումներով եւ ուղղութիւնով գործողին: Ասով՝ ո՛չ ինքզինքնիս

ուրացած, ո՛չ ալ տկարութիւն ցոյց տուած կ'ըլլանք: Ասով՝ յայտնած կ'ըլլանք միայն՝ թէ կան վայրկեաններ, ուր քաղաքական եւ ընկերային բոլոր սկզբունքներէն եւ ուղղութիւններէն վեր՝ ազգերու համար կը ծագի ու կը տիրէ **պէտքը, հարկադրութիւնը** ուժերու միացման, մտքի ու սրտի, բազուկի եւ դրամի բոլոր ուժերուն, ամէնամեծէն մինչեւ ամէնապզտիկը համադրութեան՝ ետ մղելու համար վտանգ մը որ ամէնուն հասարակաց է: Եթէ այդ վտանգին չդիմագրաւուի այս կերպով, ան կը նուաճէ ու կը չքացնէ ո՛չ թէ մէկ կամ միւս կողմին, կամ երկուքին մէկանց դաւանանքը, այլ այն ժողովուրդն իսկ՝ որուն մէջ այդ դաւանանքը տարածել կ'ուզուի: Բայց ասոր համար անհրաժեշտ է - նախ - քիչ մը սիրտ ունենալ, մարդու եւ հայրենասէրի սիրտ մը որ փղձկի եւ քստմնի իր ազգէն գացած կեանքի անթիւ կորուստներուն հանդէպ, եւ ոչ թէ այդ կորուստներուն դեռ շարունակումին սպասէ եւ անոնց դեռ վերջացած չըլլալը ծանուցանէ՝ անձրեւներու շարունակութիւնը ծանուցանող մետէորաբանի մը անայլայլութեամբ. երկրորդ՝ անհրաժեշտ է - ինչպէս ըսի - իր համոզումներուն ճշմարտութեանն ու մաքրութեանը վրայ վստահ ըլլալ՝ առժամապէս անոնց զոհողութիւնը կարենալ ընելու համար, որպէսզի վաղը վերստին կարելի ըլլայ անոնց համար աշխատիլ, անոնց կիրարկումին համար հող գտնել. բա՛ն մը որուն անշուշտ կարող չեն անոնք որ համոզումի տեղ պիտակով մը կը գոհանան, պիտակ մը որ փոխնիփոխ ամէն ապրանքի վրայ փակցուած եւ միեւնոյն փայլուն անունին տակ քշած է խել մը իրարու հակառակ վարդապետութիւններ եւ ուղղութիւններ, միջազգայնականն ու ազգայնականը Իթթիհատի պաշտպանութիւնն ու դատապարտութիւնը, եւ սահմանէն անդին՝ մէյ մը կոյր դատափետութիւն՝ տիրող րեժիմին, եւ մէյ մըն ալ կոյր վստահութիւն՝ անոր վրայ: Եւ այս պիտակը իրենց համար ամէն ինչ ըլլալուն եւ ամբողջ այս խառնիճաղանջը ծածկելու համար է անշուշտ, որ կան մարդիկ որոնք չեն կրնար՝ նոյնիսկ կարճ ժամանակ մը՝ զայն մէկդի դնել ու անոր տեղ առնել ազգի՛ն միայն անունը, հաւասարապէս ամէնուն վրայ ծածանող, միեւնոյն ցեղին բոլոր զաւակները հովանաւորող եւ իր ներքեւ միացնող դրօշակը:

Ասիկա ըսելէ ետք՝ աւելցնեմ որ համերաշխութիւնը կամ միութիւնը - իմ մտքիս մէջ - բնաւ չի նշանակեր մոռացումը անցեալին որ ներկան է տակաւին: Եթէ իրօք այս տագնապին սկիզբէն իսկ - ինչպէս ըրին ուրիշ ազգեր - մեր մէջ ալ՝ այսպէս թէ այնպէս գործերու ղեկն իր ձեռքը առած մարմինը դիմած ըլլար իրմէ դուրս գոյութիւն ունեցող ուրիշ մարմիններու եւ առհասարակ ամբողջ ազգին խորհրդակցութեանն ու գործակցութեանը - եւ ոչ թէ ըսէր՝ աչքերնիդ գոց ինծի հետեւեցէք - այն ատեն կրնայինք, գոնէ այդ ժեստին համար, մոռնալ իր անկէ առջի գործունէութիւնը եւ թողուլ որ ապագան միայն բռնէ իր օձիքէն ու իրմէ հաշիւ պահանջէ մինչեւ այդ ժամը իր ըրածներուն համար: Անլուր, անօրինակ աղէտը պատահած է սակայն, մենք եւ մեզի հետ շատեր կը մտածեն՝ որ անիկա եթէ բոլորովին չարգիլուէր ալ, գոնէ կրնար նուազ ծանր իջնել մեր գլխուն՝ եթէ մեր կողմէ աւելի իմաստուն ընթացք մը բռնուէր: Ասիկա կը մտածենք, ասոր վրայ կրնանք ժամեր խօսիլ ու սիւնակներ գրել՝ մէջբերելով բոլոր այն փաստերը զորս հետզհետէ կ'ունենանք իձեռին, բայց չենք խօսիր ու չենք գրեր՝ **որովհետեւ ժամանակը չէ**: Ըսել չէ թէ պիտի չխօսինք ու չգրենք յառաջիկային, երբ այս արհաւիրքէն դուրս ելլենք եւ

տեսնենք՝ որ հակառակ իր չարաչար կոտորակումին՝ տակաւին իբրեւ ազգ ապրիլ ուզող ժողովուրդ մը մնացեր է մեր շուրջը. օ՛հ ասիկա պիտի ընենք, մեր հարիւր-հազարաւոր զոհերուն համար որ ատիկա կը պահանջեն մենէ ոչ թէ իբրեւ վրէժ այլ իբրեւ ծառայութիւն մը ապագային՝ որպէսզի նոյն արկածներուն մէջ չյինայ ան: Բայց ատիկա յայտնելով եւ ատկէ չհրաժարելով հանդերձ, կ'ուզենք եւ կը բաղձանք հոգեւին՝ որ եթէ երէկ կարելի չեղաւ, գէթ այսօր հաստատուի ազգային համերաշխութիւնը ազգին **բոլոր** տարրերուն միջեւ - մէջը ըլլալով նաեւ անո՛նք որոնց ետքէն շատ ըսելիքներ պիտի ունենանք մինչեւ այսօր ըրածնուն համար - որպէսզի գոնէ այսուհետեւ գիտնանք թէ նոյն թեթեւութեամբ չեն վարեր խումբ մը, միայն խումբ մը մարդիկ ամբո՛ղջ ազգին ճակատագիրը, որպէսզի այդ կրծող կասկածը փարատի մեր եւ շատերուն մտքէն, եւ որպէսզի այդ կողմէն գոնէ հանգիստ ըլլալով՝ տեսնենք թէ ի՛նչ կրնանք ընել՝ մեր բոլոր կարողութիւնը միացուցած՝ ազգին մնացորդները եւ ազգին հոգին փրկելու համար...:

Ասիկա՝ մեր այն բարեկամներուն համար որոնք կը խորհին թէ համերաշխութիւն մուրալէ աւելի լաւ է առանձին կրցածդ ընել, նոյնիսկ ներկայիս: Իսկ անոնց համար որ ձեռնածուական ճարպիկութեամբ մը կը փորձեն «համերաշխասէր» բառը առնել եւ իրը ձգել, որ աշխարհի քթին խնդալու ձեւով մը կ'ըսեն՝ «համերաշխութի՞ն կ'ուզէք՝ հրամեցէ՛ք, եկէ՛ք մասնակցեցէք մեր ըրածին, որովհետեւ ա՛յդ է միայն գործը», անոնց ալ կ'ըսենք՝ թէ յաղթական բանակներու զօրավար մը միայն կրնայ այդ կարգի համերաշխութիւն մը առաջարկել, մինչ իրենց Քաղաքականութեան եւ **իրենց** Կռիւին ձախողութիւնը - ինչ որ ընդհանուր կերպով Կռիւին կամ Կռիւի գաղափարին ձախողութիւնն ըսել չէ - այսօր ապացուցուած ըլլալով իր արդիւնքներէն, մենք մանուկներ կամ յիմարներ պէտք էինք ըլլալ երթալու եւ խոշոր թմբուկի մը աղմուկին մէջ մեր խղճմտանքի ձայնը խեղդելու համար:

«Համերաշխասէր»ը իրենք թո՛ղ ըլլան: Մենք այդ գնով համերաշխասէր չենք:

ՄԵԾ ԺԱՄԵՐՈՒ ՄԷՋ

Մեծ ժամերու մէջ կ'ապրինք: Աւելի ճիշտ է - մեզի համար - ըսել թէ անոնց **քով** կ'ապրինք: Մէջը ըլլալու համար՝ պէտք է զգալ այդ մեծութիւնը եւ ջանալ - քիչ մը գոնէ - հաւասարիլ անոր, գէթ զայն ըմբռնելու աշխատիլ: Մենք աւելի հեռու ենք այդ բանէն՝ քան Ֆիժի Կղզիները պատերազմի թատերաբեմէն...:

Մեծ կորուստներ ունեցանք, աւելի ճիշտը՝ ունեցաւ ազգ մը որուն անունը մեր ալ անունն է: Հեռու՞ն, հարիւր հազարներ յանկարծակի դադրեցան հայ անունին տակ ճանչցուած մարդկային խմբաւորումին մասը կազմելէ: Այն հողերուն վրայ, որոնք մէկ կամ մէկքանի հազար տարուան մեր հայրենիքն էին, մենէ մարդ չմնաց այսօր: Շատերը սպանուեցան, մէկ մասը անապատներու մէջ շուտով նուաղելու եւ թաղուելու ղրկուեցան, ու մանուկները որ այս խաւար գիշերին մէջէն վաղուան արեւին յոյսն էին, թրքացուեցան եւ պիտի ծառայեն վաղը թուրքին զօրութիւնը աւելցնելու...: Այսուհանդերձ, մենք չենք զգար որ մենէ բան մը պակսած է, մեր մէկ եղունգը կորսնցուցածի չափ ալ բան չենք զգար:

Մեծ սխալներ գործեցինք. ոչ թէ այսօր կամ երէկ, այլ տասնեակ տարիներէ իվեր սկսած էինք, շարունակեցինք ու դեռ կը շարունակենք զանոնք գործելու: Ազ-

գի մը փրկութիւնը տղու գործ համարեցի՛նք. հասնողը բան մը ըրաւ. ուրիշ ո՛րեւէ բանի խելք հասցնել չկրցողը՝ ազգին ուղղութիւն տալու համար բաւական խելացի համարուեցաւ. ուրիշ գործ չունեցողը հայրենիքին փրկութիւնը իրեն գործ ըրաւ, մինչեւ որ միտքով ու սրտով հիւծելէ եւ դիրքով ու հարստութեամբ տկարանալէ ետք՝ ֆիզիքապէս ալ փճացանք լմնցանք: Թոյլ տուինք որ այդպէ՛ս ըլլայ. մեր «մեծերը» - բայց «մեծ» թողուցա՞ծ էին արդէն, կ'ուզէի՞ն որ իրենց գերագրգռուած միջակութիւններուն հաւաքական հեղինակութենէն վեր ուրիշ հեղինակութիւն մը կանգուն ու բարձր մնայ - ձայն չհանեցին տեսնելով հանդերձ այն անդունդն ուր ազգը թաւալգլոր կը դիմէր եւ մատի ամէնադոյզն շարժում մը չըրին՝ չվտանգելու համար իրենց հանգիստն ու համբաւը, ու այսօր ասոնք չեն, հարկաւ որ աւելի մեծ զոհողութիւն մը պիտի ընէին՝ ազգին մնացորդը փրկելու, մարմինով եւ հոգիով փրկելու գերմարդկային աշխատանքին համար: Ասոնք չեն, եւ ասոնց ամբողջ ստորակարգումը, բոլոր մեծ ու պզտիկ աղաները, անհաւատ ու անվարկ կղերը, խղճալի ուսուցչութիւնը, երկու ջուրի միջեւ լողացող կիսկատար մտաւորականութիւնը եւ բոլոր հաճոյասէրները, վախկոտները, շահախնդիրներն ու մեծամիտները չե՛ն որ սխալին լիովին գիտակցելէ ետք, անհուն ճիգով պիտի աշխատին ուղիղը գտնելու, ուղիղը քարոզելու եւ ուղիղ ճամփուն վրայ ազգը համախմբելու եւ քալեցնելու..:

Մեծ ժամերը, որոնք մենէ անկախաբար հնչեցին, եւ մեծ կորուստները որոնք մեր մեծ սխալներուն հետեւանք են, եթէ խորունկ սարսուռ մըն ալ չեն անցըներ մեր ողնաշարին վրայ, եթէ մեզ ինքնամփոփուելու ու խորհրդածելու ալ չեն մղեր եւ յետոյ չեն ստիպեր որ այդ կորուստին պատճառը փնտռենք գտնենք ու այդ պատճառը դադրեցնենք, ուրեմն բոլորովին իզու՛ր անցած ու պատահած պիտի ըլլան եւ իզու՛ր պիտի սնուցանենք այն յոյսը թէ վաղը լաւագոյն օր մը պիտի ծագի մեզի:

Լաւագոյն օ՞ր մը՝ անշու՛շտ, ազգին այս մնացորդներովն ալ կարելի է այդ, պայմանաւ սակայն որ այսօրուընէ զայն պատրաստել գիտնանք: Ատոր համար պէտք է, ամէնէն առաջ, գիտակցիլ թէ ի՛նչ բան կը պակսի մեզի: Ո՛չ երէկուան, ո՛չ այսօրուան նման գործելով է՝ որ լաւագոյն վաղ մը կ'ունենանք: Եթէ այսօրը լաւ է, ուրեմն լա՛ւ էր երէկը եւ մեզի կը մնայ շարունակել որպէսզի վաղն ալ այսօրուան պէս ըլլայ. եթէ չէ՝ ուրեմն պէտք է փոխել, ամէն բան վերստին քննել, ամէն արժէք - ամէնէն շատ տարածուածներն ու անվիճելի նկատուածներն անգամ - վերագնահատման ենթարկել՝ ինչպէս կ'ըսուի, վիճիլ՝ եթէ պէտք է, բայց վիճիլ իրողութեանց լոյսով եւ գաղափարներու հողին վրայ, առանց կիրքի, առանց եսականութեան ու առանց յաւակնութեան, ճշմարտութիւնը միայն գտնելու եւ ըստայնմ այսուհետեւ ազգը ուղղելու համար: Անոր կոտորակուած թիւին մնացորդը եւ անոր հոգիին առկայծ լոյսը բարձրացնելով՝ զայն վերադարձնել պէտք է իր անցեալին, հեռաւոր ու մօտիկ անցեալին, երբ՝ ուժը չունենալուն համար՝ անոր խելքը սուր էր եւ սիրտը բուխ աւելի, երբ՝ քաղաքականապէս ազատ ու անկախ կեանքի մը գիտակցութիւնն ալ արթնցաւ իր մէջը ու դէպի հոն սկսաւ դիմել եւ պիտի հասնէր ապահովաբար՝ եթէ թոյլ տրուէր որ խմորումը քիչ մը աւելի երկար կատարուէր իր մէջ, եթէ սպասուէր որ ճշմարիտ առաջնորդներ հասնէին

ու վարէին զինք՝ փոխանակ համբակ աշկերտներով եւ «րաթէ» ուսանողներով առաջնորդելու այն սքանչելի խոյանքը որ նոր կը սկսէր ծայր տալ իր ծոցէն..:

Իզու՞ր, ուրեմն, մեռան մեր հարիւր-հազարները. իզու՞ր, ազգին կէս մասին այս փճացումը..:

Ա՛հ, եթէ գործելու տեղ այսօր մտածէի՛նք միայն..:

ՇԵԼԿՈՎՆԻԿՈՎ

Այսօր անձրեւ կայ: Կ'ուզէի արեւով գրել այս յօդուածը, միակը - ամիսներէ իվեր - զոր գրելը հաճոյք պիտի պատճառէ ինծի..:

Պէտք է արդէն շնորհակալ ըլլալ կեանքին, եթէ մեր դէմ կը հանէ - ատեն-ատեն - անձեր զորս կրնանք յարգել ու սիրել: Հետզհետէ հազուագիւտ կը դառնայ - քանի տարիքով կը յառաջանանք - գիրքերէ դուրս հանդիպիլ տիպարներու որոնց սրտի եւ մտքի յատկութիւնները՝ ազնուութիւն, նրբութիւն, ողջմտութիւն, իրենց փթթումին մէջ են, կամ - ինչ որ լաւագոյն է - տարիներու բաւական երկար ընթացքի մը մէջէն տակաւին պահուած են թարմ եւ անվթար: Այս հանդիպումը հաճոյք մըն է, արդէն:

Աւելի մեծ հաճոյք մը, վայե՛լք մըն է, ոգեւորութեան ու մխիթարութեան գերազանց առի՛թ մը՝ ունկնդրել այս կարգի մէկու մը - որուն՝ ըսի արդէն, դատողութեանը կը վստահիս - մե՛ծ, պաշտումի հասնող գովեստը իր ճանչցած, մօտէն, երկարօրէն ճանչցած մէկ անձին վրայ:

Ես այդ վայելքը ունեցայ, երէկ գիշեր, մտիկ ընելով պատուական **Պէյ**ին, զօրավար Կոնստանդին Կամսարականին, որ մեզի կը խօսէր - Կիւրճեանի եւ ինծի - Շելկովնիկովի վրայ:

Շելկովինկո՞վ: Մենէ քանինե՞ր գիտեն այս անունը: Ես զայն յիշեցի՝ անոր հանդիպած ըլլալով տղայութեանս, հին *Մասիս*ներուն մէջ, Արփիարի եւ Գրիգոր Նիկողոսեանի գրչին տակ, կովկասեան կռիւներու պատմութեան ընթացքին:

Գեներալ-մայոր Բեհբութ Շելկովինկովը հայ էր, նուխեցի ազնուական հողատէրի մը զաւակը: Եօթ տարի, Տաղստանի մէջ զինուորական կառավարիչ եղած ատեն, իրեն օգնական ունէր Էրզրումի, Վանայ եւ Դամասկոսի ապագայ ռուսական հիւպատոս, ապագայ զօրավար՝ մեր խօսակից Կ. Կամսարականը:

Տաղստանի մէջ, ամէնքը զինք կը պաշտէին, թէ՛ ռուսերը, թէ՛ թուրքերը՝ որոնց դէմ կռուած եւ զանոնք նուաճած էր՝ «Կովկասի խաղաղարարը» տիտղոսին արժանանալով, եւ թէ՛ - անհունօրէն աւելի դժուար բան - իր ազգակից հայերը: Ա՛յնքան վեհանձն որքան՝ խելացի, այնքան քաջ որքան՝ հմուտ, իր յատկութիւնները զինուորականի յատկութիւններ չէին միայն: Առաջնակարգ վարչագէտ էր ան: Կը պատահէր որ ժողովներու մէջ՝ *շերիաթի* վերաբերեալ խնդիր մը ծագէր: Իբրեւ նախագահ՝ կը հարցնէր *միւֆթի*ներուն թէ ինչպէ՛ս զայն կ'ըմբռնէին ըստ *շերիաթի*: Բարդ խնդիրներ էին, ու *միւֆթի*ները պայմանաժամ կ'ուզէին մտածելու եւ պատասխանելու համար: Այն ատեն ինքը՝ Շելկովնիկով, կը պարզէր իր ըմբռնումը եւ *միւֆթի*ներն, հիացած կ'ըսէին թէ *շերիաթը* երբեք այդքան յստակ երեւցած չէր իրենց եւ թէ արդարեւ ատկէ ուրիշ որեւէ մեկնութիւն կարելի չէր տալ օրէնքին:

Ան կը գերազանցէր ամէն մարզի մէջ: Քիչ վերջը պիտի տեսնենք թէ ի՛նչ կ'արժէր իբրեւ զինուոր: Բայց իբրեւ ատենախօս ալ՝ իր նմանը չունէր ան: Ամբողջ

Ռուսաստանի եւ Կովկասի հայոց մէջ *Արձագանգի* հրատարակիչ Աբգար Յովհաննէսեանը հռչակաւոր էր որպէս *թամափա*, ինչ որ կը նշանակէ խնճոյքներու նախագահ, զուարթութեամբ, *թաքթ*ով եւ իմաստով լեցուն բազմաթիւ բաժակաճառերու արտասանող մը, ոգեւորողը, յաջողիչը սեղանին, խնճոյքին հոգի՛ն՝ վերջապէս: Արդ, Աբգար Յովհաննէսեան մերժեց *թամափայութիւն*ն ընել սեղանի մը որուն ներկայ էր Շելկովնիկով, եւ երբ այս վերջինը բռնի ընդունեց այդ պաշտօնը, բոլոր հրաւիրեալներն հաստատեցին Աբգարի կարծիքը, որովհետեւ զօրավարն անգերազանցելի էր, արդարեւ:

Կը ծագի 1876ի ռուսօ-թուրք պատերազմը: Շելկովնիկով, Սոխումը առնելէ ետք, Նովորոսիսքի զինուորական կառավարիչն է: Մուխթար փաշայի անակնկալ դիմադրութիւնը կը ձախողեցնէ ռուս սպայակոյտին յատակագիծը: Թուրք հրամանատարը բռնած է այնպիսի դիրք մը, որ անկարելի է զինքը այնտեղէն հանել: Մեծ-դուքս Միքայէլ կացութիւնը քննելու եւ որոշման մը յանգելու համար, խորհրդակցութեան կը կանչէ բոլոր զօրավարները: Ռուսաստանի ամէնէն անուանի ռազմագէտը՝ ընդհանուր սպայակոյտի պետ զօր. Օպրուչեւ, յատկապէս ղրկուած է Փեթերսպուրկէն՝ այդ խորհրդակցութեան մասնակցելու համար: Նիստը կը բացուի եւ Մեծ-դուքս Միքայէլ առաջին անգամ խօսք կու տայ Շելկովնիկովի՝ իբրեւ ներկայ զօրավարներու ամէնէն երիտասարդին, յատկապէս այդ ժողովին կանչուած: Եւ Շելկովնիկով, անվեհեր ինչպէս թշնամիին՝ նոյնպէս իր պետերուն առջեւ, խօսք կ'առնէ եւ կը յայտնէ սա՛ կարծիքը՝ թէ մինչեւ այն ատեն հետեւուած *թաքթիք*ը սխալ էր ամբողջովին, թէ կացութեան բանալին Օրլոք լեռն էր, եւ թէ պէտք էր յանդուգն արշաւով մը թշնամին շրջապատել ու հոնկէ զարնել: Մեծ-դուքսը յայտնի հիացմամբ մը մտիկ կ'ընէր հայ զօրավարին լուսացայտ ծրագրին, ինչ որ չի վրիպիր փոխարքայի օգնական՝ փոլոնիացի իշխան Սվիտոփոլկ Միրսքիի աչքէն, որ իսկոյն ոտքի կ'ելլէ եւ բոլորովին կը հակառակի այդ կարծիքին, զոր անգործադրելի ցոյց կու տայ: Նոյն կարծիքէն է Օպրուչեւ: Մեծ-դուքսին հրաւէրովը՝ Շելկովնիկով երկրորդ անգամ կը խօսի: Երիտասարդ ռուս տեղակալ մը, որ իբրեւ քարտուղար ներկայ է խորհրդակցութեան, վերջէն կը պատմէ իր դպրոցական ընկերոջ՝ մեր խօսակից զօր. Կամսարականի, թէ Շելկովնիկովի այս ճառը ա՛յնքան տպաւորիչ, ա՛յնքան համոզիչ եղաւ՝ որ Մեծ-դուքսը, Օպրուչեւ եւ միւս ամէնքն այլեւս պէտք չտեսան խորհրդակցութիւնը երկարելու: Նիստէն վերջ ամէն ոք մատնացոյց կ'ընէր Շելկովնիկովը իբրեւ «մեր ապագայ *ժեներալիսիմ*ը..»: Փոխարքայի օգնականը - դժգոհ - կ'առաջարկէ Շելկովնիկովի ծրագրին ընդունելութենէն ետք՝ գործադրութիւնն ալ անոր յանձնել:

- Ուրախութե՛մբ..,- կը պատասխանէ հայ զօրավարը, եւ կը դնէ իր պահանջները՝ ա՛յսքան հեծելազօրք, ա՛յսքան հետեւազօրք, այսքա՛ն թնդանօթ եւն. ..: Իր պահանջածին մէկ երրորդն ալ չեն տար իրեն. այսուհանդերձ՝ ինքը զօրքին գլուխը կ'անցնի եւ բանակին առջեւէն կը թռի դէպի Օրլոք..: Յանկարծակիի կը բերէ Մուխթար փաշան, սակայն առջեւէն գացող հեծելազօրքի հրամանատարին աննախաձեռնութեանը պատճառաւ՝ չի կրնար պահել գրաւած դիրքը, ու սքանչելի նահանջով մը - մինչդեռ ամէն մարդ զինք կորսուած կը կարծէր - ետ կը դառնայ ու կը միանայ բանակին: Ծրագրին գործնականութիւնը ապացուցուած էր: Տասնհինգ օր ետք, Շելկովնիկովի պահանջածին

կրկնապատիկ ուժով՝ նոյն յատակագիծը կը գործադրուի, կատարեալ յաջողութեամբ եւ յաղթանակով: Մուխթար փաշայի բանակը անձնատուր կ'ըլլայ. փաշան ինքը, դժուարաւ կ'ազատի: Այս գործողութիւնը, որ «Ալաճա Տաղի կռիւը» կը կոչուի, կատարուեցաւ Լազարէֆի հրամանատարութեան տակ: Լորիս Մելիքով ընդհանուր հրամանատար էր այդ բանակախումբին:

Հաշտութիւնը պիտի կնքուի: Ռուս բանակները դեռ Հայաստանի մէջ են: Եւ ահա՛, հայուն սեւ բախտէն, Շելկովինկով կը հիւանդանայ եւ կը մեռնի Հասան Գալէի մէջ: Դեռ 39 տարեկան էր:

Երբ լուր կը բերեն Լորիս Մելիքովի՝ ձեռքերը ծունկին կը զարնէ եւ կ'ըսէ.

- Ես ի՞նչ պիտի ընեմ այսուհետեւ:

Նոյն միջոցին կը մեռնի նաեւ Լորիսի հօրեղբօրորդին՝ ուրիշ զօրավար Մելիքով մը: Կու գան ցաւակցութիւն յայտնել Լորիսին:

- Ի՞նչ ազգականի մահուան վրայ կը խօսիք, Շելկովինկո՛վն է մեռել..- կը հառաչէ պատկառելի Լորիսը..:

Իր բոլոր ընկերները - ռուս յայտնի զօրականներ - մինչեւ այսօր ալ կ'ըսեն թէ արտակարգ հանճար մըն էր ան: Նկարագիրը եւ միտքը իրարու հաւասար էին իր մէջ: Ռազմագէտը (*սթրաթէժ*) ռազմավար մըն էր միեւնոյն ատեն: Անկարելի էր իրեն դիմադրել, այնքա՛ն մեծ էր իրմէ բխող խանդավառիչ ուժը: Տարիներ վերջը, իր մէկ տեղակալը կ'ըսէ զօր. Կամսարականի, որ նոյնը կը հաստատէ, թէ խօսած պահուն ճշմարտապէս կայծեր կ'ելլէին աչքերէն..:

Եւ Շելկովինկով հայ էր: Շնորհակալ եմ, **պէ՛յ**, որ անոր պատմութիւնը մեզի ըրիք երէկ գիշեր..:

ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

Դեռ հրապարակաւ չգրուեցաւ, բայց կը սպասեմ անոր: Բերանացի ըսողներ եղան եւ մէկ-երկու հոգի նամակով ալ յայտնեցին՝ թէ *Արեւի* վերջընթեր թիւին «Կովկասի Մէջ Պատասխանատուութիւնները» թղթակցութիւնը հրատարակելով՝ լաւ ծառայութիւն մը մատուցած չեղանք մասնաւորապէս Եգիպտոսի եւ ընդհանրապէս արտասահմանի մէջ նպաստի գործին, թէ հարուստները արդէն պատրուակ մը կը փնտռէին իրենց օգնութիւնը խնայելու համար եւ թէ անոնք հիմա այդ պատրուակը պիտի գտնեն նոյն թղթակցութեան մէջ, քանի որ պիտի կրնան ըսել թէ դրամն իր նպատակին չի գործածուիր ու զեղծումներ կը պատահին անդին..:

Այս առարկութիւնը մեզի համար աննախատեսելի չէր: Անիկա չափազանց համապատասխան է մեր տիրող, ընդհանուր հոգեբանութեան եւ մենք բոլորովին անփորձ կամ օտար մը ըլլալու էինք մեր ազգին մէջ՝ որպէսզի չգիտնայինք թէ այս պարագային պիտի գտնուին «անկեղծօրէն» այսպէս մտածողներ, առանց խօսքը ընելու ոչ-անկեղծներուն: Թէ մեր հարուստները կը փարի՞ն թէ՞ ոչ այդ պատրուակին՝ ատիկա տարբեր խնդիր մըն է: Մենք կ'ակնարկենք այն տկար մտայնութեան՝ որ ուրիշի մը կողմէ կը փութայ որդեգրել յոռի փաստը, գիտնալով որ ան յոռի է եւ կանխաւ կ'արդարացնէ այդ ուրիշը՝ գիտնալով որ ան արդարանալի չէ բնաւ: Նոյնպէս, կ'ակնարկենք այն մտայնութեան՝ որ չի փնտռեր իրողութեան մը ճիշտ կամ սխալ ըլլալը, չի խորհիր անոր պատճառած մեծ եւ հիմնական վնասներուն վրայ, ու միայն անոր անմիջական, մասնակի, մօտիկ

արդիւնքովը կը մտահոգուի: Ասիկա տկար մտայնութիւն մըն է, ըսի: Կ'աւելցնեմ թէ ասիկա է մեր շատ մը դժբախտութիւններն ու չարիքները կարելի դարձնող, անոնց ծնունդ տուող պատճառը:

Նախատեսեցինք, եւ թեր ու դէմ ամէն հաշիւ ընելէ վերջն է, որ հրատարակեցինք վերոյիշեալ թղթակցութիւնը: Գուցէ կարծողներ ըլլան թէ՝ կուսակցական հաշիւները անոնց մէջ բաժին - եւ մեծ բաժին մը - ունին: Այնքա՞ն ընդհանուր է կուսակցականներու մասին մեր մէջ տարածուած կարծիքը թէ անոնք միշտ, ամէն գործի մէջ, իրենց կուսակցական նկատումները կը դնեն, որ մենէ ո՛րեւէ մէկը չի կրնար այս կասկածը չներշնչել չէզոքներուն: Պէտք է ըսենք - սակայն - թէ այս միեւնոյն խնդրոյն վրայ՝ Կովկասի մէջ գործուած անխղճութիւններու խնդիրը, ասկէ առաջ մենք մէկէ աւելի առիթներ ունեցանք գրելու եւ չգրեցինք: Նախ՝ չարտատպեցինք *Մշակի* շատ մը կցկտուր տեղեկութիւնները, որոնց մէջ չըսուածն ալ ըսուածին չափ ծանրակշիռ էր. յետոյ՝ չխօսեցանք այն նամակներուն վրայ որոնք կը ստացուէին այստեղ, վանեցի ծանօթ անձնաւորութեանց կողմէ, իրենց Կովկասի փախստական ազգականներէն ու բարեկամներէն՝ ոչ-կուսակցական անձե՛ր որոնք շահ չունէին որեւէ կուսակցութիւն մը կամ կուսակցական գործիչներ վարկաբեկելու մէջ եւ որոնք միմիայն իրենց անլուր դժբախտութիւնը, հիւանդութիւնը, անօթութիւնն ու մերկութիւնը լալով զբաղած էին: Թէ ինչու՞ այս ձեռնպահութիւնը մեր կողմէ՝ պատասխանը պարզ է: *Չէինք ուզեր, չէինք կրնար* հաւատալ պատմածներուն ստուգութեանը՝ ո՛րի ալ որ վերագրուէին անոնք: Մարդ պէտք է իրօք կուրացած ըլլայ ատելութեամբ - եւ ատիկա ա՛յնչափ մեր գործը չէ՝ որ անձնական ու խմբակցական ո՛րեւէ օգուտ կարելի չըլլալով հանդերձ, մեր ամէնէն կատաղի հակառակորդներուն անգամ պատրաստ էինք ձեռք երկարելու - որպէսզի իսկոյն հաւատայ հակառակորդներու մասին - իրեն պէս հայու զաւակ - լսուած ամէնէն հակազգային լուրերուն: Մենք դիմադրեցինք մինչեւ հո՛ն ուրկէ անդին այլեւս անկարելի էր՝ եթէ կամովին կոյր ըլլալ եւ չարիքը ծածկել չէինք ուզեր: Դիմադրեցինք՝ մինչեւ որ, միւս ամէն տեղեկութիւններէն ետք որոնց ստուգութիւնը կրնայինք կասկածի ենթարկել տեղեկատուներն անձամբ մեզի ծանօթ չըլլալուն համար, ստացանք ծանօթ, չափաւոր ու չէզոք անձնաւորութեան մը նամակը եւ հրատարակեցինք՝ որովհետեւ չհաւատալը ներելի չէր այլեւս, եւ հաւատալն ու լռելը՝ նոյնպէս ներելի չէր:

Մենք հիմա ալ ատելութիւն չունինք եւ հիմա ալ չենք ուզեր թափ տալ մեզ լեցնող զգացումներուն: Պիտի զգուշանանք այս վայրկեանիս ալ ծայրայեղ հետեւութիւններ հանելէ: Պիտի չըսենք ինչ որ ուրիշներ պիտի չթերանային ըսելու եթէ մեր տեղն ըլլային. ա՛յն թէ՝ ամբողջ կուսակցութիւն մը, իր զանազան անուններ կրող մարմիններովն ու բիւրօներովը, պատասխանատու է այս ըմբոստացուցիչ վիճակին քանի որ մեծ մասամբ իր անդամներն են, կ'ըսուի, նկարագրուած դէպքերուն հեղինակները եւ քանի որ վերոյիշեալ մարմիններն ու բիւրօնե՛րը զանոնք պաշտօնի կոչած են: Այդ ընդհանուր, ահաւոր ամբաստանութիւնը կը մերժենք ընել, թէպէտ չենք ալ կրնար ինքզինքնիս արգիլել, մտածելէ թէ՝ այդ կուսակցութիւնը - ինչպէս տեսած ենք ուրիշ տեղեր եւ ուրիշ ատեններ - ուժ ունենալու, շատ անդամներ եւ շատ պաշտպաններ համրելու իր տարապայման փափաքովը՝ յաճախ աչք կը գոցէ իրեններուն վնասակար

գործունէութեանը վրայ, սա՛ աղէտալի վարդապետութիւնը որդեգրած թէ՝ «**գործող** մարմնի մը համար անխուսափելի անպատեհութիւններ են ասոնք որոնցմէ զերծ կը մնան միմիայն չգործող մարմինները»: Եթէ յիշենք - միւս կողմէ - թէ իր ամէնէն բարեբարոյ, զոհողութեան եւ ազնուութեան ընդունակ անդամներն ալ՝ որոնց ազգասիրութիւնը կասկածելի չէ վերինին լրացուցիչը եղող սա՛ վարդապետութիւնը կը դաւանին՝ «Կուսակցութիւնը ազգին ամէնէն կենսունակ տարրն է, միակ կազմակերպուած ուժը՝ զոր, հակառակ ամէն բանի, պէտք չէ տկարացնել», այն ատեն հասկնալի կը դառնայ թէ ինչպէ՛ս ընդարձակ կազմակերպութիւն մը, ինքը չփափաքելով հանդերձ կրնայ տեղի տալ ամէնէն ցաւալի, ամէնէն կսկծալի իրականութեան որ տեսնուած ըլլայ՝ ահաւորագոյն աղէտի մը միջոցին, անկէ կիսամեռ ազատուածներու շահագործումը:

Իսկ դարմա՞նը այս մահացու իրականութեան:

Դարմանին համար՝ նախ ցաւը ճանչնալ ու գիտնալ պէտք է, իր պատճառներովը միասին: Ահա՛ թէ ինչու՛ վէրքը բանալ պէտք էր վերջապէս, ու բացինք:

Յ.Գ. Վերջին պահուն կարդացինք *Յուսաբեր*ի երէկուան թիւի խմբագրականը: Զոհի, անիրաւուածի, սեւացուածի այն սրտառուչ կեցուածքը զոր առնել կը ջանայ «համերաշխասէր» օրկանը, ոչ մէկը կը խաբէ, որովհետեւ ամէն մարդ գիտէ թէ «ատելութիւնը, մախանքը եւ ցեխը» ո՛ր «գռիհներէն» վեր ցայտած են ու դեռ կը ցայտեն մինչեւ հիմա...:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԱՂԷՏԸ

Բոլոր տեղեկութիւնները համաձայն են ըսելու՝ թէ Կովկասի գաղթականները հոգալու գործին մէջ դրամը չէր որ պակսեցաւ: Ճիշտ է թէ, ինչպէս ամէն տեղի, Կովկասի մէջ ալ հայ հարուստները մեծ պէտքին հանդէպ ժլատ գտնուեցան մեծ մասամբ: Այսուհանդերձ անոնց տուած քիչը աւելցնելով Կովկասի ընդհանրապէս բարեկեցիկ ժողովուրդին բազմաթիւ նուիրատուութիւններուն, Ռուսաստանի հայ գաղութներուն առատաձեռն նպաստին, արտասահմանէն ղրկուած կարեւոր գումարներուն եւ պետական նշանակելի օգնութեան վրայ, բաւական եղաւ սնուցանելու գաղթականներուն նպաստի գործը, եթէ գաղթականները չսնուցանեց ալ միշտ: Մենք յաճախ հանդիպեցանք թերթերու մէջ սա՛պէս լուրերու. «Մինչեւ օրս Վեհափառը ստացել է (օրինակ) 650,000 րուբլի, ծախսուել է 500,000 րուբլի»: Կը նշանակէ թէ **ֆոնտ**ը երբեք չպակսեցաւ, ինչ որ կը նշանակէ դարձեալ՝ թէ ժողովուրդին մէջ եղբայրսիրութեան, գթութեան զգացումն ալ չպակսեցաւ:

Ուրեմն ի՞նչ է որ ստեղծեց գաղթականներուն աննկարագրելի թշուառութիւնը, անոնց անօթի, մերկ ու անպատսպար թողուիլը օրերով եւ ամիսներով, հիւանդութիւններն ու համաճարակները, եւ ատոնց երեսէն՝ մահացութեան անթիւ դէպքերը:

«Կազմակերպող ուժ չկար, կամ եղածը թերի էր» ըսուեցաւ այդ ահեղ հարցումին իբրեւ ամբողջ պատասխան: Մենք այն ատեն չհասկցանք այս պատասխանին իմաստը: Չհասկցանք թէ ի՛նչպէս՝ երբ դրամը կայ, գաղթականներու տարրական պէտքերն իսկ չեն հոգացուիր, շատեր ուտելիք չոր հաց մը իսկ չեն ստանար եւ ամէնքը բացօթեայ կը գիշերեն՝ ո՛չ թէ մէկքանի օր կամ մէկքանի շաբաթ, այլ մէկքանի ամիս: Հիմա կը սկսինք հասկնալ: Ո՛չ. կազմակերպութիւնը թերի չէր,

ընդհակառակը կատարեալ էր, կ'երեւայ, կազմակերպիչներուն տեսակէտէն՝ որ ամէն բանէ առաջ կ'ուզէր բազմաթիւ երկրորդական ուսուցիչներու եւ ուրիշ այս կարգի «մտաւորականներու» **չաղ** ռոճիկով պաշտօններ հայթայթել:

Ուրիշ կերպ ըմբռնելի չէր այս պատահածը, եւ մենք գոնէ առեղծուածի մը լուծումը գտնելու գոհունակութիւնն ունեցանք կարդալով Կովկասէն վերջերս մեզի հասած տեղեկութիւնները՝ ցոյց տուող թէ գաղթականական նպաստի գործն ալ, քաղաքական-կամաւորական գործին նման, մեծ մասամբ որոշ հոսանքի մը կողմէ կարգադրուած ու կառավարուած է: Մեր թղթակիցները կ'ըսեն ինչ որ ռուսահայ թերթերէ ոմանք ալ կը գրեն հիմա: Կ'երեւայ թէ, սակայն, այդ տեղեկութիւնները հրատարակելէ առաջ, պէտք էր հրաման առնէինք որոշ հոսանքին այստեղի ներկայացուցիչներէն, որոնք ահա պոռչտուք մըն է կը հանեն՝ իբրեւ թէ զիրենք անձնապէս ամբաստանած ըլլայինք, մինչ եթէ անկեղծ ըլլային՝ նախ իրենք ալ պիտի մտածէին գաղթականական գործին այս ողբալի վիճակին վրայ, ու յետոյ ցոյց տրուած պատճառին համար գէթ քննութիւն պիտի պահանջէին եւ այսպէս թէ այնպէս պիտի ուզէին այդ վիճակը դարմանել տալ:

Դէպի այդ դարմանը առնուած քայլ մըն է Տումայի անդամ Մ. Պապաջանեանի ձեռնարկը՝ որու մասին այսօր հետեւեալը կը կարդանք *Մշակի* մէջ.

«Երկուշաբթի, Նոյեմբեր 16ի երեկոյեան ԿՀԲ Ընկ. խորհրդարանում կայացաւ մասնաւոր խորհրդակցութիւն, որին մասնակցում էին քաղաքի հայկական բարեգործական, փախստականներին նպաստող ընկերութիւնների եւ կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչները եւ պետ. դումայի անդամ Մ. Պապաջանեանը, որ յատկապէս պէտք է զեկուցումն անէր փախստականների ընդհանուր գործին վերաբերեալ»:

«Մ. Պապաջանեանի զեկուցումը վերին աստիճանի ուշագրաւ էր: Մի շարք փաստաթղթեր, որ նա ներկայացրեց, ցոյց տուին, որ հայ ազգի ներկայացուցիչը պետ. դումայում մեծ ջանք եւ աշխատութիւն է գործ դրել եւ կարողացել է յատկացնել տալ պետական գանձարանից բաւական խոշոր գումարներ յօգուտ փախստականների: Մենք մի առանձին յօդուած կը նուիրենք նրա այդ զեկուցման եւ աշխատութեան: Առայժմ կ'ասենք, որ նա իր եզրակացութեան մէջ այն միտքը յայտնեց, որ փախստականներին օգնող հայկական բոլոր կազմակերպութիւնները՝ ԿՀԲ Ընկերութիւնը իր Կենտր. Կոմիտէտի հետ, Նպաստմ. Ընկերութիւնը, Եղբայրական Օգնութիւնը իր ճիւղերով, Հայ Գիւղատնտ. Ընկերութիւնը, Պաքուի, Մոսկուայի, Փեթրոկրատի, Նոր-Նախիջեւանի եւ այլ քաղաքների կոմիտէտները պէտք է համախմբուեն, կազմեն մի կուռ միութիւն, իսկ դրա համար անհրաժեշտ է գումարել առաջիկայում բոլոր այդ կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչների մի համագումար Թիֆլիսում կամ Փեթրոկրատում եւ ընտրել մի կենտրոնական խորհուրդ»:

«Խորհրդակցութիւնը հաւանութիւն տուեց Մ. Պապաջանեանի այս առաջարկին:

«Ապա խորհրդակցութիւնը զբաղուեց հայ գիւղացիութեան՝ իր ներկայ դրութեան մէջ, երբ հացի պակասութիւն է զգացւում, նպաստելու խնդրով: Բարեգ. Ընկերութեան խորհուրդը առաջարկում էր բոլոր կազմակերպութիւնների կողմից միջնորդել կառավարութեան առաջ՝ բաց թողնելու մի որոշ գումար՝

պաշարելու ալիւր եւ տալու գիւղացիութեան: Հ. Գիւղատնտ. եւ Տնայն. Ընկերութեան ներկայացուցիչը յայտնեց, որ Ընկերութիւնն արդէն վաղուց ձեռնարկել է այդ գործին եւ որոշ քայլեր եւս արել է, բանակցելով միքանի ֆինանսական հաստատութիւնների հետ, որոնք յանձն են առել աջակցել:

«Խորհրդակցութիւնը նպատակայարմար գտաւ, որ միջնորդութիւնը կատարուի բոլոր կազմակերպութիւնների կողմից, եւ ծրագրի մշակումը յանձնուեց կատարելու երեք ընկերութիւններին՝ ՀԲ Ընկերութեան, Նպաստամատոյց Ընկերութեան եւ Հ. Գիւղատնտեսական եւ Տնայնագ. Ընկերութեան»:

Այս մասին պիտի խօսինք յաջորդով:

ՄԵՐ ԱՋԳԸ

Ան մերինն է, ու կը սիրենք զայն: Զայն կը սիրենք իր անցեալին համար, ուր կրած տառապանքներուն մեծութեանը հաւասար՝ հոգեկան մեծութիւն ցոյց տուած է. իր ներկային համար՝ որուն անհուն ցաւը նախնի դարերու մարտիրոսներուն անհուն գեղեցկութիւնը կու տայ իրեն. իր ապագային համար՝ զոր կ'երեւակայենք իբրեւ կացինահար ծառի մը խեղճ մէկ ճիւղին կրկին արմատ նետելը, բողբոջիլն ու զօրանալը հինին քով՝ շարունակելու, չկորսուելու մեծնալու վսեմ ճիգով: Ան մերինն է, մեր ազգը, մեր ժողովուրդը, ու կը սիրենք զայն:

Բայց.. «սիրել կայ, սիրել ալ կայ»: Ոմանք հեռուէն, պատկերի մը պէս կը սիրեն զայն. ուրիշներ՝ զայն խոշտանգելով, անոր ծառայել կարծելով բայց զայն իրենց ծառայեցնելով կը սիրեն. ոմանք կուրօրէն, միշտ փայփայելով, ուրիշներ՝ միշտ սաստելով: Քիչերն են որ, ինչպէս մօր մը կամ զաւկի մը վերաբերմամբ, այնպէ՛ս կ'անդրադառնան առ ազգը իրենց տուած խնամքին վրայ, կը նային անոր արդիւնքին, զայն կը փոխեն, միշտ լաւագոյնը կը փնտռեն, պարագային ու ժամանակին կը պատշաճեցնեն: Ամբողջ խնդիրը՝ իր ազգը սիրելը չէ, այլ ինչպէ՛ս սիրելը, եւ «ինչպէ՛ս»ը գիտնալու համար՝ նախ պէտք է գիտնալ «ինչու՛»ն, որքան ալ աւելորդ եւ անհեթեթ թուի այս հարցումը:

Ինչու՞ կը սիրենք մեր ազգը. արդեօ՞ք բնական, բնազդական զգացու՞մ մըն է ատիկա, ինչպէս կենդանիներուն իրենց ձագերը սիրելը. ո՛չ երբեք: Ազգին սէրը վերջէն, շատ վերջէն ծնած է մարդուն մէջ, ու զարգացած, զօրացած է այնքան՝ որքան ազգը զարգացած, **քաղաքակրթուած** է: Էապէս՝ քաղաքակրթական զգացում մըն է ան, որովհետեւ արդիւնք է համերաշխութեան զգացումին, եւ համերաշխութիւնը ինքնին քաղաքակրթութիւնն է: Ինչու՞ կը սիրենք մեր ազգը. արդեօ՞ք բնական, բնազդական զգացու՞մ մըն է ատիկա, ինչպէս կենդանիներուն իրենց ձագերը սիրելը. ո՛չ երբեք: Ազգին սէրը վերջէն, շատ վերջէն ծնած է մարդուն մէջ, ու զարգացած, զօրացած է այնքան՝ որքան ազգը զարգացած, **քաղաքակրթուած** է: Էապէս՝ քաղաքակրթական զգացում մըն է ան, որովհետեւ արդիւնք է համերաշխութեան զգացումին, եւ համերաշխութիւնը ինքնին քաղաքակրթութիւնն է:

Ինչպէ՞ս կրնանք սիրել մեր չտեսած, չճանչցած մարդիկը՝ այլապէս քան մեր եւ անոնց միջեւ շահերու սերտ կապակցութիւնով մը, «շահ» բառն իր ընդարձակագոյն ու ազնուագոյն իմաստովը առնելով: Միեւնոյն լեզուն խօսիլը եւ միեւնոյն անցեալն ունենալն իսկ - թողունք միեւնոյն կրօնքը դաւանիլը - բաւական

չեն մարդիկը իրարու ազգակից ընելու համար. պէտք է անոնք նոյն շահերն ունենան ներկային մէջ, ինչպէս ապագային համար ալ ունենան նոյն ձգտումները երկրագունտի որոշ մէկ կէտին վրայ՝ որ իրենց **հայրենիքն** է՝ իրականանալու սահմանուած, որպէսզի մարդկային ընդարձակ համերաշխութենէն կամ մարդասիրութենէն ետք, ազգային համերաշխութիւն մը, այսինքն **ազգասիրութիւնն** ալ ծնի իրենց մէջ: Նիւթապէս եւ բարոյապէս, անհատ մը կապուած, կցուած է իր ազգին. նիւթապէս եւ բարոյապէս անգլիացի մը կամ հայ մը կրնայ մրցիլ ուրիշ անգլիացիի մը կամ հայու մը հետ. իր ազգին հետ մրցիլ՝ յիմարութիւններու մեծագոյնն է, ու իր ազգին վնասել՝ ոճիրներուն ստորնագոյնը: Ասոր համար է որ ամէնէն զզուելի ոճրագործը եւ ամէնքէն ալ ատուածը՝ այն է որ իր ազգը կը մատնէ, անոր դէմ կ'ելլէ:

Ազգասիրութիւնը - ուրեմն - համերաշխութիւն է ամէն բանէ առաջ: Դէպի մարդկային ընդհանուր համերաշխութիւնը հեռաւոր երազին՝ իրականացած մէկ հանգրուանն է, իրականացա՛ծ՝ որովհետեւ խումբ մը մարդիկ նոյն տեղւոյն վրայ նոյն կեանքով ապրած եւ ինքզինքնին իրարու շահակից զգացած են ուրիշ մարդերէ աւելի, իրականացա՛ծ՝ որովհետեւ բնազդներով չեն ապրիր մարդիկ այլ բանականութեամբ, եւ որքան աւելի բանականութիւնը մշակուի՝ այնքան աւելի սերտ համերաշխութեան պէտքը կը շեշտուի, այնքան աւելի քաղաքակրթութիւնն է որ կը ծաղկի:

Համերաշխութիւնը - գիտենք - բացարձակ չէ ոչ ազգի մը, ոչ ընտանիքի մը մէջ որ պզտիկ ազգ մըն է, ոչ ալ անհատի մը մէջ որ պզտիկ կամ մեծ ընտանիք մըն է իր միլիոնաւոր բջիջներովը: Բայց, ինչպէս որ համերաշխութեան նախատիպար անհատին մարմնին մէջ անգործակցութիւնը առողջութեան խանգարում է - եւ մինչեւ իսկ կեանքի դադար է երբ շարունակուի - ինչպէս որ ընտանիքին կազմալուծումն է՝ երբ նոյնպէս տեւական ըլլայ, այնպէս ալ ազգին մէջ - աւելի ընդարձակ մակերես մը ուր պատճառին արդիւնքը նուազ տեսանելի է - էական, անհրաժեշտ համերաշխութեան մը պահանջքին անտեսումը՝ ապահովապէս կը քայքայէ ազգը՝ երբ մանաւանդ մինչեւ շահերու խզում եւ մինչեւ անոնցմէ ծնած զգացումի աղբիւրները չորցնելու չափ խորունկ եղած է անոր ազդեցութիւնը շատերուն վրայ:

Ազգի մը անհատները - գիտենք - խումբեր կազմած են ու կը կռուին իրարու հետ. իւրաքանչիւր խումբ - այո՛ - կը ջանայ ազգային համերաշխութիւնը դնել ըստ իրեն աւելի՛ բանաւոր, աւելի՛ արդիւնաւոր հիմերու վրայ եւ այդ պատճառաւ կը կռուի ուրիշ խումբերու դէմ: Բայց, համերաշխութեան մէջ երանգ մը, մանրամասնութիւն մը, անոր կատարելագործումն է միայն՝ երբ խորը նայինք՝ կռիւին նիւթը: Անմիջապէս որ ուրիշ ազգ մը, **ի՛ր համերաշխութեամբը**, կը յարձակի անոր վրայ եւ կը վտանգէ ոչ միայն անոր ապագայ, այլեւ ներկայ համերաշխութիւնը, ուրիշ խօսքով՝ անոր հասարակաց շահին, կամ որ նոյնն է՝ անոր հասարակաց սիրոյն կը սպառնայ՝ յարձակում կրող ազգին երէկի բոլոր կռուող խումբերը կը միանան յարձակողին դէմ, միասին, ուս-ուսի եւ սիրտ-սիրտի կը պաշտպանեն իրե՛նց համերաշխութիւնը, իրե՛նց շահը, իրե՛նց սէրը..: Այս է դեռ - այսօր - մարդկային քաղաքակրթութեան աստիճանաչափը, բոլոր քաղաքակիրթ ազգաց քաղաքակրթութիւնը՝ դեռ ազգային համերաշխութիւնն է միայն՝ ընդդէմ ուրիշ ազգերու: Անիկա **իրական** է սակայն, այսօ՛ր, ուրիշ որեւէ

ատենէ աւելի, որովհետեւ ազգերն առանց խտրութեան իրենց ամբողջ զաւակներովն, ամբողջ ուժովն ու միջոցներովը կը կռուին իրարու դէմ, եւ ոչ ոք կրնայ Լուկրետիոսի նկարագրած մարդուն նման ծովեզերքի իր անքոյթ ժայռին վրայէն ուրախանալ թէ ինք ծովուն մէջ, խեղդուող մարդուն տեղը չէ, որովհետեւ ո՛վ ոք ալ ըլլայ ինք, կապուած է խեղդուողին՝ իր ազգին հետ, եւ եթէ անոր հետ չազատի՝ անոր հետ պիտի խեղդուի ինքն ալ:

Բացատրութի՛ւն մը: Այս տողերը չգրեցինք այսօր - ինչպէս կրնար ենթադրուիլ - իբրեւ նոր կոչ մը համերաշխութեան՝ ուղղուած սրտերէն ետք բանականութիւններուն անո՛նց որ մինչեւ հիմա չզգացին մեր ազգին - է՛ն շատ պէտք ունեցողը - համերաշխութեան պէտքը՝ այլապէս բայց եթէ իրենց ուղղութեամբը, իրենց հրամանին տակ, «կռիւի համար», այսինքն ժխտումովը համերաշխութեան ոգւոյն եւ սկզբունքին..: Չզարմանաք եթէ ըսենք թէ զայն գրեցինք մերիններուն, մեր խումբէն, մեր գաղափարակիցներէն ոմանց համար, նա՛խ անոնց հասկցնելու համար մեր հասկցած բուն, ճշմարիտ, գիտական համերաշխութիւնն եւ անոր էութիւնը, եւ յետոյ պատասխանելու համար անոնց սա՛ փափաքին՝ թէ համերաշխութեան քարոզը մէկդի՝ այլեւս կռիւ պէտք է.. չհամերաշխողներուն դէմ:

Չհամերաշխողնե՞ր: Բայց չէ՞ որ հայեր են անոնք. չէ՞ որ ազգին մեծ, ընդհանուր շահերովը կապուած ենք անոնց հետ. չէ՞ որ անոնք բան մը կ'աւելցնեն մեր վրայ եւ մենք անոնց վրայ երբ որ իրարու քով գանք: Ու յետոյ, ազգը յարձակում կրած չէ՞, սպառնալիքի տակ չէ՞, ի՞նչ կ'ըսեմ՝ սպառնալիքը իրականացած չէ՞ իր գլխուն, իր կեանքին, իր գոյութեանը վրայ: Ուրե՞մն: Ուրեմն կ'ուզէիք որ – ինչպէս սովորական ժամանակի մէջ - դիմացնիս կուսակցութիւն մը միայն տեսնէինք ու անդուլ, անընդհատ, զանոնք ջախջախելու փափաքով՝ կռի՞ւ մղէինք անոնց դէմ: Բայց այն ատեն՝ ի՞նչ պիտի ըլլար մեր տարբերութիւնը անոնցմէ, մեր գիտնալուն եւ անոնց չգիտնալուն, մեր ուզելուն եւ անոնց չուզելուն տարբերութիւնը:

Ընդհակառակը, չէ՞ք հասկնար որ եթէ իրենց ընթացքին չարիքը եւ իրենցմէ ոմանց իմասնաւորի պատճառած վնասները կը ներկայացնենք - ակամայ այստեղ - այս միջոցիս՝ ատիկա ուրիշ բանի համար չէ բայց եթէ իրենց կուսակցական մեծամտութիւնը կոտրելու եւ զիրենք **ազգայնացնելու** համար:

Ասիկա մեր ուղղութիւնն է, միա՛կը որուն կրնայինք հետեւիլ եւ հետեւեցանք մինչեւ այսօր: Եթէ շնորհ կ'ընէք հաւատալու որ քիչ մը բանականութիւն - որ միտք եւ սիրտ է միանգամայն - ունինք, հաւատացէ՛ք նաեւ թէ այսպէ՛ս պէտք է, ասիկա՛ է այսօրուան միակ կարելի ուղղութիւնը որուն դժուարին է բայց անհնարին չէ յաջողութիւնը եւ որմէ զատ չկայ ուրիշ մը որ հիւանդ ազգին դարմանի տեղ վնաս չպատճառէ..:

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ

Տարի մը անցաւ.. Շնորհաւոր նոր տարի ձեզ..:

Ի՞նչ փոյթ թէ այս մէկ տարին որ անցաւ, դարե՛ր արժեց մեզի, դարերու արդիւնքը սրբեց ու տարաւ հայ կոչուող ազգի մէջէն: Շնորհաւոր նոր տարի ձե՛զ, հայեր:

Իրաւ է թէ օտարներու աչքին անլուր եւ աննախընթաց կ'երեւայ այն ինչ որ պատահեցաւ մեզի, իրաւ է թէ ոմանք ութ հարիւր հազարի, ուրիշներ մէկ միլիոնի

կը հանեն հայ կեանքերու կորուստը, իրաւ է թէ անոնք կ'ըսեն որ Հայաստանի, Կիլիկիոյ եւ Փոքր Ասիոյ բոլոր այն քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ ուր երէկ հայուն շունչը կը ծփար՝ հիմա յիշատակ մը միայն կայ անոնցմէ.., բայց, հոգ չէ՛, Շնորհաւոր նոր տարի..մե՛զի որ կը մնանք:

Անցեալ տարի, այս ատեն, բոլորը իրենց տուներուն մէջ, քով քովի կ'ապրէին: Տուն, պարէն, կահ կարասի, եկեղեցիներ եւ դպրոցներ ունէին: Ծնողներ, զաւակներ, ազգականներ ու բարեկամներ կային հոն, իրար ողջագուրող, իրարու «Շնորհաւոր նոր տարի» բարեմաղթող: Այս տարի, այս նոյն օրը, անոնցմէ ոչ ոք կայ նոյն տեղերուն մէջ.., բայց մե՛զի՝ Շնորհաւոր նոր տարի նորէն:

Անոնց առնուազն կէսը իսպա՞ռ չկայ: Երջանիկներն են անոնք որոնք այլեւս չեն զգար, չեն մտածեր, չեն յիշեր: Ու՞ր են միւսները - տուն տեղ ձգած, բնակարանէ, ուտելիքէ եւ հագնելիքէ զրկուած, հեռու, հեռու՛ տեղեր փոխադրուած, ամուսինները իրարմէ եւ ծնողքները իրենց զաւակներէն բաժնուած, չտեսնուելիք բաներ տեսած եւ չկրուելիք ցաւեր իրենց մարմինին ու իրենց հոգիին մէջ կրած, անոնք կ'ապրի՞ն դեռ ու կը յիշե՞ն որ այսօր Կաղանդ է..: Շնորհաւոր Նոր Տարի, ուրեմն, անո՛նց:

Շնորհաւոր նոր տարի ձեզի, մեզի, անոնց եւ ամէնուս, ո՛վ հայեր: Իզու՛ր է, մի՛ յուզուիք՝ մտածելով թէ այս Կաղանդը ճամփաներու երկայնքը աչքերնին բաց ինկած հարիւր-հազարաւոր հայ մարդերու անթաղ դիակներուն վրայ կ'իջնայ. հայուն պարպուած հայրենիքին, մէկ ծայրէն միւսը ամայացած իր հին պապենական օճախին վրայ կ'իջնայ. հեռաւոր, անջրդի անապատներու մէջ ոգեվարող իր ողջ մեռել խլեակներուն վրայ կ'իջնայ. թուրք հարէմներու մէջ արգելափակ, գաղտուկէն լացող իր անթիւ աղջիկներուն ու մանուկներուն, եւ անոնց յիշատակովը գալարուող, անոնց սիրովը արիւնող՝ հեռուի սարսափելի սիրտերուն վրայ կ'իջնայ..: Օգուտ չկայ այդ յուզումէն, եղբայրնե՛ր եւ քոյրե՛ր, դուք ձեր գործին նայեցէք, եւ եթէ նոյնիսկ - աւելորդ խղճահարութեամբ մը - Կաղանդի սեղան պատրաստած չէք այս տարի, յիշեցէ՛ք որ այսօր նոր տարի է եւ փառք տուէ՛ք եւ շնորհաւորեցէ՛ք իրար որ ձեր ազգին գլխուն հասնող այս մեծ արկածին միջոցին - «արկած» ըսէք անոր՝ որպէսզի մարդ չնեղանայ եւ դուք գլխու ցաւ չունենաք - դուք եւ ձերինները անվնաս մնացիք..:

Մի՛ յուզուիք. նոր տարի է, ուրախութեան օր է այսօր. շնորհաւոր նոր տարի Աստուծոյ ալ՝ որ այս տարին ապրեցուց մեզ, եթէ իր անհասանելի կամօքը մեռցուց, փճացուց կամ թրքացուց ալ մերիններէն շատ շատերը..:

* * *

Ո՛չ, այսպէս չէ՛, ճշմարիտ չէ՛, ասիկա:

Ի՞նչը սակայն: Աղէտը, աւա՛ղ, ան աւելի ճշմարիտ է քան ինչ որ ամէնէն յանդուգն երեւակայութիւնը կրնայ յղանալ: Բայց ճշմարիտ չէ, կեղծ է, եւ ահաւոր կեղծիք մը եւ ամէնագարշելի սրբապղծութիւն մըն է սա՛՝ որ յուսահատութեան եւ լքումի մէջ չյինալու համար, պէտք է պրկել հոգիդ, չորցնել սիրտդ, անդին դարձնել մտածումդ, եւ բանալ շրթունքդ.. հաւատքի եւ յոյսի խօսքեր միայն մրմնջելու համար:

Լացէ՛ք, լացէ՛ք ընդհակառակը, եւ այսօր, Կաղանդի օր, շա՛տ լացէք հայ մարտիրոսացումին վրայ, ո՛վ դուք որ մարդու եւ հայու սիրտ մը ունիք դեռ:

Մեծ ցաւերու ատեն՝ արցունքն ու ողբը միակ բնական ու բարերար վիճակն է մարդուն: Զգուշացէ՛ք անոնցմէ որ հակառակը կ'ըսեն, որ թոյլ չեն տար նախ խորունկ կերպով զգալ ու լալ, լա՛լ ձեր հոգիին բոլոր արցունքը, լա՛լ յուսահատօրէն եւ կատաղօրէն: Առանց անոր, առանց ցաւին պեղած խոր ակօսին եւ արցունքին տեղացուցած առատ անձրեւին, ձեր սիրտը չոր պիտի մնայ եւ ոչինչ պիտի ծլի ու բուսնի անկէ, ո՛չ մէկ հունձք որուն կը սպասենք, որուն կը յուսանք..:

Ո՛չ, տխրութեան ու ցաւի ցուցադրութիւն մը չէ՛ որ պիտի ընէք: Միայն թոյլ տուէ՛ք ինքզինքնիդ սահիլ երթալ ձեր զգացումներուն հոսանքն իվար, մինչեւ մայր-ակունքը Տառապանքին, զայն դէմ յանդիման տեսնելու, անոր մատչելու եւ անկէ հաղորդուելու համար:

Ուրիշ ամէն շարժում եւ ամէն կեցուածք, ամէն ձայն եւ ամէն խօսք՝ հակամարդկային եւ հակազգային է: Երբ մանաւանդ դէմ-դիմաց կռիւի մէջ չես թշնամիիդ հետ եւ գործող ու գոհացող Վրէժին միւ՛ս սփոփանքը չունիս, յուզումը միակ սփոփանքն է քարի պէս սրտին վրայ կուտակուող ու ճնշող վշտին, միաժամանակ ըլլալով նաեւ միակ միջոցը այդ վիշտը արդիւնաւոր ընելու:

Եւ գիտէ՞ք թէ ցեղին տառապանքը այն միակ աւազանն է նաեւ, այն դառն ու տաք աւազանը որուն մէջ մենք ամէնքս պիտի միանայինք՝ եթէ չվախնայինք բաց հոգիներով դիմելու անոր եւ լիօրէն խմելու անկէ: Անգամ մը միանայի՛նք անոր մէջ, կշտանայի՛նք անով, յետոյ լաւ կը խորհէինք թէ ի՛նչ պիտի ընենք. անգամ մը հոսէի՞ն մեր արցունքները, յետոյ չորցնել կ'աշխատէինք անդին գետի պէս վազող արցունքները մերիններուն..:

Այսօր, առաջին օր նոր տարիի մը որ հայութեան համար ամէնէն մահացու տարիին կը յաջորդէ, մենք ուրիշ մաղթանք չունինք անոր այստեղի եւ ուրիշ կողմերու արմատազու՛րկ մնացորդներուն համար. մենք կը մաղթենք որ ամէնքս ա՛յնպէս ուժով, ա՛յնպէս լիակատար զգանք Ցեղին ցաւը, որ ան եղբայրացնէ մեզ: Այն ատեն, բայց ա՛յն ատեն միայն, կրնանք անկեղծօրէն, թէպէտ կսկծացող սրտով, ըսել իրարու.

- Շնորհաւո՛ր Նոր Տարի .. իրապէս **նո՛ր** տարի..:

ՄԵԾ ԱՋԳ ՄԸ

«Լուսիթանիա»ի թորփիլահարումէն ետք՝ «Անքոնա»ինն էր որ ամէնէն շատ խօսեցնել տուաւ իր վրայ, իր զոհերուն թիւին՝ բայց մանաւանդ այդ թիւին մէջ մէկ քանի ամերիկացիներ գտնուելուն պատճառաւ: «Փերսիա»յի վրայ գործուած նոյն եւ նման ոճիրը, միեւնոյն պատճառներով՝ միեւնոյն յուզումը կը յարուցանէ հիմա:

Տրամաբանօրէն՝ պիտի կարծէինք թէ մարդկութիւնը եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց ժողովուրդը - որ տարբեր մարդկութիւն մըն է - պիտի հետզհետէ աւելի վարժուած ըլլային գերման նորօրինակ, նորաղանդ կռիւին, որ չկռուողները՝ կիները, տղաներն ու չէզոքներն ալ՝ կռուող կը նկատէ երբ իր ճամփուն վրայ, իր սարսափով յաղթելու նպատակին ճամփուն վրայ կը հանդիպի անոնց, ու պիտի զգուշանային յուզումի, քննութեանց, բողոքներու եւ «գոհացումներու» թատերաներկայացման մը կրկնութենէն, որ նորութեան հրապոյրն ալ չունի այլեւս: Տրամաբանութիւնը - սակայն - ինչպէս այս պատերազմին շատ մը պարագաներուն առջեւ՝ հոս ալ անճրկած կը մնայ: Եթէ նոյն սոսկալի դէպքին կրկնութեանը հան-

դէպ դաշնակից ազգաց կողմէ յուզումը հասկնալի է միշտ, եւ անոնց անկարող զայրոյթի եւ պղատոնական բողոքի արտայայտութիւններն ալ հասկնալի են թէ՛ իբրեւ մարդկային զգացման արտայայտութիւն եւ թէ՛ իբրեւ քաղաքական արարք - որովհետեւ միջազգային օրէնքի ու մարդկային իրաւունքի այդ բոլոր բռնաբարումները հաշուի պիտի առնուին վերջէն - Հիւսիսային Ամերիկայի մեծ հանրապետութեան միշտ նո՛յն ձեւով սկսող, նո՛յն գործողութիւններով (եթէ ասոր «գործողութիւն» կարելի է ըսել) շարունակուող եւ նո՛յն կեղծ, կարկտան, ինքնախաբ վերջաւորութիւնով վերջացող իրարանցումը՝ կը մնայ իբրեւ ամէնէն զարմանալի եւ ողբալի դրուագը ներկայի ահեղ ու աննման գեղեցկութեամբ գոյապայքարին, իբրեւ լղրճուկ միջախաղ (intermède) մը եղերազաւեշտէ շինուած եւ աստուածային տրամի մը մէջ ագուցուած, իբրեւ հսկայի մը èreintementը, գիջութիւնը՝ իտես իր աչքին դէմ կատարուող ամէնէն մոլուցքոտ ու մահացու գիրկընդխառնումին..:

Եւ «Փերսիա»ն ընկղմեցաւ, ինչպէս ընկղմած էին «Անքոնա»ն, «Լուսիթանիան»ն եւ ուրիշ շատ նաւեր նոյն պայմաններուն մէջ, ինչպէս Միացեալ Նահանգաց մէջ իսկ օդը ելած էին ու կ'ելլան գործարաններ, կը լարուին, կը տարածուին ու կը պայթին դաւադրութիւններ: Ինքը՝ Մեծ Հանրապետութիւնը, կը շարունակէ ընել ա՛յն ինչ որ ըրաւ երէկ, ինչ որ իր յիսուննոց նորփեսայ նախագահը - խորրդանշա՛ն մը՝ այս միջոցիս եւ Էմըրսընի representative manը, աւա՜ղ - կ'ուզէ որ ընէ, այսինքն քննութիւն հրամայել, զեկուցագիր տալ եւ գոհացում պահանջել..: Հեռագրական ահագին մատենագրութիւն մը, արդէն - որուն մէկ մասը ամփոփուած է այս թերթին այսօրուան ուրիշ մէկ սիւնակին մէջ - սկսած է կազմուիլ, սպասելով այն միւս մատենագրութեան որուն հիմա ձեռնարկած ըլլալու է նոյնինքն Պ. Ուիլսըն իր արժանաւոր նախարարին՝ Պ. Լանսինկի հետ, այս պատճառաւ ընդհատելով իր մեղրալուսինն՝ ինչպէս կը հաղորդէ հեռագիրը՝ կարծես զաւեշտի որեւէ նոթ պակաս չձգելու համար, եւ իր օրինագիրքերուն մէջ մխրճելով վերստին, անոնցմէ յուսալով ինչ որ տուն չի տար, չի տա՜ր իր միտքը, իր հոգին, իր կորովը..:

*

Հեռու, շատ հեռու՜ Ամերիկայէն, Ատլանտեանէն ու Միջերկրականէն, երկիր մը կայ՝ Հայաստան անուն: Հո՛ն ալ, տարիներէ, տասնեակ տարիներէ իվեր, Միացեալ Նահանգները տարածած ու հաստատած էին իրենց ազդեցութիւնը՝ իրենց մշակոյթին, այսինքն իրենց դպրոցներուն, ուսուցիչներուն եւ քարոզիչներուն միջոցաւ: Շատ դրամ, շատ աշխատութիւն թափած էին այնտեղ: Ամէնէն նոր ու մեծ քրիստոնեայ ազգը ամէնէն հին ու պզտիկ քրիստոնեայ ազգին ուսուցչութիւն կ'ընէր հոն: Իրաւ է թէ արդիւնքը մեծ բան մը չէր եղած ո՛չ կրօնական եւ ո՛չ ալ դաստիարակչական գետնի վրայ, որովհետեւ գործածուած միջոցներուն նիւթական ճոխութեանը կ'ընկերանար մտքի եւ հոգիի չորութիւն մը որուն չէր հաշտուեր հայ միտքն ու հայ հոգին, բայց վերջապէս գործ մը կար ստեղծուած, ընդարձակ կապեր կային հաստատուած, եւ Միացեալ Նահանգներու հմայքն ու վարկը, անոր բարոյական իրաւատիրութիւնը հայոց եւ հայոցմով՝ թուրքերուն քով, ծանօթ եւ ընդունուած իրողութիւն մըն էր, թերեւս աւելի՝ քան եւրոպական մեծ պետութեանց իրաւատիրութիւնը, որովհետեւ ան չէր հիմնուեր բազմակողմեան, հինցած սատկած դաշնագիրերու վրայ, եւ ընդհակառակն կը ներկայացնէր եւրոպական հին

մանուածապատ քաղաքականութեան մէջ ձեռուընները ազատ եւ Թուրքիոյ հանդէպ ալ շահախնդրութեան կասկածը չներշնչող հեռաւոր, մեծ եւ հզօր պետութիւն մը: Հազարաւոր հայեր՝ ուսուցիչ, պաշտօնեայ կամ աշակերտ ամերիկեան դպրոցներու եւ քոլէճներու, կամ ամերիկեան միսիոնարներու հաստատած եկեղեցիներուն հետեւող, կամ ամերիկեան անցագրով մը իրենց հայրենիքը վերադարձած, ի մասնաւորի ինքզինքնին պաշտպանուած կը զգային Միացեալ Նահանգներէն՝ ընդդէմ թուրք բարբարոսութեան նոր մէկ պոռթկումին պատահականութեան: Հայութիւնը - ընդհանրապէս - կը հաւատար Ամերիկայի պաշտպանութեանը, եւ թուրքը կը պատկառէր, կը վախնար Ամերիկայէն:

Ու պատահեցաւ որ նախ Եւրոպան կռիւի բռնուի ինքն իր մէջ եւ Թուրքիան ալ յետոյ մասնակցի այդ կռուին՝ ընդդէմ անո՛նց որոնք պիտի ուզէին, որոնք ուզած էին ուրիշ ատեն պաշտպանել հայերը՝ առիթէն օգտուիլ ուզող անոնց վայրագ տիրոջը հանդէպ: Եւ թուրքը արդարեւ օգտուեցաւ առիթէն - այնպէս ինչպէս օգտուիլ համարձակած չէր երբեք - եւ ծրագրեց ու գործադրեց - քաջալերութեամբն իր դաշնակից գերմաններուն - հայ ցեղին Թուրքիայէն անհետացումը..: Հայ ժողովուրդը, ամէն կողմէ լքուած եւ իր դիմադրական միջոցներէն ալ զրկուած, աչքը դարձուց հեռուն, ովկիանոսէն անդին գտնուող մեծ երկրին որ ազատ էր, որ իր բարեկամն էր՝ կը կարծէր, եւ բարեկամն էր նաեւ թուրքին ու գերմանին, եւ որ հաւատացած ենք թէ կրնար՝ եթէ ուզէր կամ եթէ **գիտնար ուզել**՝ արգիլել այն մեծ սպանդը որ գործուեցաւ մեր երկրին մէջ ու գործուելու վրայ է տակաւին..:

Ահ, այո՛, ուզեց ան..: Իր միսիոնարներն սպանուեցան, իր քոլէճները փակուեցան, անոնց ուսուցիչները ջարդուեցան, չարչարուեցան, տարագրուեցան, անոնց աշակերտները սրածուեցան.., եւ իր դեսպանը դիմումներ ըրաւ Դռան ու ապահովութիւններ ստացաւ. ահա՛ թէ ի՛նչ եւ ի՛նչպէս «ուզեց» ան: Իր տասնեակ տարիներու աշխատանքը, իր հիմնած հաստատութիւնները, իր տուած դաստիարակութիւնը, իր քարոզած բարոյականն ու կրօնքը մէկ օրէն միւսը արմատապէս ջնջուեցան, փճացան այնտեղ.., եւ իր նախագահը ո՛չ կորովի խօսք մը ըսաւ, ո՛չ ալ կորովի շարժում մը ըրաւ..: Ուզեց ան, ուզեց չաւրուիլ Գերմանիոյ հետ, ահա՛ թէ գլխաւորաբար ի՛նչ ուզեց ան, եւ ոտքի տակ առաւ մարդկութեան ու քրիստոնէութեան է՛ն նուիրական սկզբունքները եւ իր դրօշակին աստղերը գետին ձգեց՝ թուրքին գարշապարին տակ ու հայուն արիւնին մէջ..: Մեծ էր, զօրաւոր էր ան. բայց այդ մեծութիւնը թիւի մեծութիւն եւ այդ զօրութիւնը նիւթի զօրութիւն են եղեր միայն. եւ ինչ որ հոգի կար անոնց մէջ ժամանակաւ, Ուաշինկթընի եւ Լինքընի, Ֆրանքլինի եւ Լոնկֆելոյի հոգին, խեղդուե՛ր է նիւթին ու թիւին ծանրութեանը տակ, ահեղ թրըսթներուն, հսկայ շէնքերուն, յիմարական պերճանքներուն ներքեւ՝ ուրկէ իզո՛ւր զայն փրկել աշխատեր էր Րուզվելթի մը կարշնեղ բազուկը..:

Ողջունեցէ՛ք. մեծ ու ազատ հանրապետութիւնն է ան. ամբողջ նաւերով եւ ամբողջ քաղաքներով մահացուած տղաքներու ու կիներու Ս. Բարթողիմէոսեան նախճիրին հանդիսատես հզօ՛ր հանրապետութիւնը, Ուիլսընի, Պրայընի, Լանսինկի.. եւ Պիղատոսի քրիստոնեա՛յ հանրապետութիւնը..:

ՎԱՆԻ ՆԵՐԿԱՆ

Վանի մօտիկ անցեալը, իր հերոսական դիմադրութիւնն ու դարաւոր թշնամիին վրայ իր փառաւոր յաղթանակն է զոր մեզի ներկայացուց *Գիսակ*՝ «Արեւ» ի այս թուովը վերջացող իր «Նոթեր»ուն մէջ:

Մեր ամերիկահայ աշխատակցին սոյն *Նոթեր*ը, զորս աղէտէն վերջ՝ անձամբ քաղած է ան թէ՛ տեղւոյն վրայ եւ թէ՛ Կովկաս ապաստանած վանեցիներէ, կ'ամբողջացնեն ժամանակին *Մշակ*էն արտատպելով այս էջերուն մէջ մեր հրատարակած *Մտրակ*ի յօդուածաշարքը նոյն նիւթին վրայ:

Ասիկա **Վանի անցեալ**ն է, ըսե՛նք իր մօտիկ ու փառաւոր անցեալը, որուն վերյիշումը չես գիտեր ի՛նչ ընկճող ու սփոփող բան մը ունի միանգամայն, երբ զայն կը բաղդատես Վանի այսօրուան վիճակին **Վանի ներկայ**ին հետ, որու մասին ալ *Վան-Տոսպ*ի եւ *Մշակ*ի վերջին համարներուն մէջ մեր գտած նորագոյն տեղեկութիւնները կ'արտատպենք ստորեւ:

Ահա՛ թէ ի՛նչ կը գրեն Վանէն, Դեկտ.ի սկիզբը, Թիֆլիսի մէջ վերահրատարակուող *Վան-Տոսպ*ին.

«Քաղաքին երկյարկանի շէնքերուն գրեթէ կէսը այրուած է, իսկ ապրանքները, թէ՛ տուներու եւ թէ պահարաններու մէջ գտնուածները, կողոպտուած են ամէն կարգի մարդոց կողմէ, թէեւ միլիցիական խումբը հասնելէ յետոյ՝ ամէնախիստ հսկողութիւն ի գործ կը դնէ այդ մասին: Շրջակայ բլուրներուն վրայ թեթեւ մը ձիւն բռնած է, իսկ քաղաքին մէջ թէեւ միքանի անգամ ձիւն եկած է, բայց յետոյ հալած է: Կեանքը հետզհետէ կ'արթննայ քաղաքին մէջ, ուր մօտ երկու հազար բնակչութիւն կայ, մեծ մասը գիւղացիներ, որոնց մէջ կան նաեւ կիներ ու տղաներ, իսկ քաղաքացիները առանց ընտանիքի են ընդհանրապէս: Կան երեք ճաշարաններ, երկու փուռ, 6-7 սրճարաններ, միքանի խանութներ պէտքական ապրանքներու համար, միքանի հնակարկատներ: Ասոնք կը կազմեն առայժմ Վանի բովանդակ շուկան: Հաց բաւականին կը ճարուի, բայց միս, իւղ, պանիր եւն. հազուագիւտ են, եւ շատերը կը ստիպուին օրերով ցամաք հացով, կամ հաց ու ոսպով գոհանալ: Պարսկաստանէն կը բերուին կարգ մը ապրանքներ: Գիւղացիները կը ջանան օգտուիլ այն արտերէն որ մինչեւ հիմա չեն հնձուած, կամ դիզուած ցորեններէն որ չեն այրուած:

«Միլիցիական խումբը ստիպուեցաւ իր վրայ առնել նոր կազմուած որբանոցին հսկողութեան գործը: 80ի մօտ որբեր տեղաւորուած են բողոքականներու նորակառոյց մանչերու դպրոցին մէջ: Ատոնց հացը կը հայթայթուի տեղական միջոցներով, իսկ կերակուրը կը տրուի զինուորական իշխանութեան կողմէ: Որբերու թիւը կ'աւելնայ օրըստօրէ. բացի ատկէ՝ ստիպուած են հոն ապաստան տալ նաեւ անոք կիներու, մայրերու եւ տկարակազմ մարդոց:

«Գինի բաւական շինուած է, որն արգիլուած է զինուորներուն վաճառել: Թալանէ ազատուած ապրանքները որոշ տեղ մը ամբարուած եւ ցուցակագրուած են: Մաս մըն ալ իրենց տէրերուն վերադարձուած են մանրակրկիտ քննութենէ մը վերջ: Պարսկաստանի ճամփով Վանէն փոխադրուելիք կարգ մը ապրանքներէն մաքս կ'առնուի, քմահաճ գնահատումի մը վրայ, եւ արդէն քաղաքին պէտք եղած ապրանքներու արտահանումը արգիլուած է:

«Վեհ. Կաթողիկոսին հրամանով Վան եկած Լիմ անապատի վանահայր Յովհաննէս Վրդ.ը Վարագայ թանգարանի բոլոր ձեռագիրերը եւ տպագրուած գիրքերը, որ անվնաս պահուած էին, փոխադրեց քաղաքը եւ կը սպասէ Կաթողիկոսի հրամանին՝ զանոնք Էջմիածին փոխադրելու համար: Անհրաժեշտ է գործը փութացնել, քանի ցուրտերը չեն սաստկացեր:

«Շրջակայ գաւառներու մէջ կան բաւական թուով գիւղացիներ, ինչպէս Հայոց-Ձորի եւ մանաւանդ Թիմարի շրջանի մէջ, քիւրտերն ալ դիւրութեամբ ձեռք չեն քաշեր այն երկրէն, զոր քանդեցին իրենց բարբարոսութեամբ:…Հայոց Ձորի մէջ եւ Մանտանի շուրջ եղած են կռիւներ թափառական քիւրտերու եւ հայ անցորդներու միջեւ: Հայերով բնակեցուած գիւղերու մէջ կազմուած է տեղական ժանտարմըրի»:

Ահա նաեւ 9/22 Դեկտ.ի *Մշակ*ին մէջ նոր Վանի մասին տեղեկութիւներ.-

«Ինչպէս գիտենք, Թիֆլիսում վերջերս կազմուած Հայաստանի Վերաշինութեան Յանձնաժողովը, համաձայն Վանի նահանգապետ Տերմէնի առաջարկին, ուղարկեց Վան մի քանի անձինք վանեցիներից, աջակցելու այդտեղ նրան վերաշինութեան եւ բարգաւաճման գործի մէջ, ինչպէս եւ մի թարգման: Այդ խումբը, որ բաղկացած էր 4 անձերից, հասել է Վան Նոյ. 23ին եւ նրանից ստացուել է հետեւեալ զեկուցումը, գրուած Նոյ. 26ին:

«Նոյ.ի 23ին հասանք Վան, այցելեցինք Պ. Տերմէնին, կազմեցինք վարչական կազմակերպութեան ծրագիրը, այցելեցինք հայ երկրապահ միլիցիայի կապիտան Չանգալեանի հետ (միլիցիայի պետ Եկարեանի օգնականը) Կարմրուր եւ Վարագ, պտտեցինք քաղաքի եւ Այգեստանի մէջ եւ ծանօթացանք եղած դէպքերին:

«Վարչական կազմակերպութեան ծրագիրը առայժմ վերաբերում է Վանի դատարանին, ոստիկանութեանը եւ քաղաքային գործերին: Դատարանը մինչեւ մեր գալը եղել է Պ. Յակոբ Սմսարեանի ձեռքին, որ կարգուել է Պ. Արմենակ Եկարեանի կողմից եւ ճանաչուել է Պ. Տերմէնից. այսուհետեւ Պ. Սմսարեանը լինելու է դատաւորի օգնական, իսկ դատաւոր կարգւում է Պ. Աղաբէկ Համբարեանը, ղեկավարուելով Վանի «ադաթներով» եւ իր խղճով: Ոստիկանապետի պաշտօնը մինչեւ այժմ վարում է եղել պրապորշչիկ Արսէն Գէորգ-Բէկեանը, բայց այժմ այդ պաշտօնը յանձնուեց Պ. Նշան Յակոբեանին, որին օգնականներ են տրուել մի քանի երիտասարդներ: Քաղաքային գործերի առողջապահութեան, մաքրութեան, մատակարարման, բարեկարգման համար մատնանշուեց Պ. Ռուբէն Շատուորեանը իբրեւ քաղաքագլուխ: Բոլոր այս պաշտօնեաները կը ստանան իրանց օգնականներ, բնակիչների աստիճանական զարգացման եւ ներգաղթի յաւելման համեմատութեամբ: Այս ծրագրի մէջ մտնում է նպաստաբաշխ յանձնաժողովի կազմակերպութիւնը: Նահանգապետ Տերմէնը յայտնեց, որ գաղթականներին տրուելու է պետական նպաստ 15ական կոպէկ օրական, բայց ոչ դրամով, այլ նիւթով, իրերով:

«Նահանգապետ Տերմէնը միքանի օրից իվեր հիւանդացել է, ուստի ուրիշ կարգադրութիւններ դեռ առկախ են մնացել:

«Մեր խումբը մի խնդրագիր ուղղեց եւ Վեհ. Կաթողիկոսին, խնդրելով ուղարկել մի օրինաւոր, աչալուրջ հոգեւորական, եթէ կարելի է մի քանիսը, որովհետեւ Վասպուրականի բոլոր վանքերը համարեա անտէր են: Օր առաջ պէտք է նրանց

տէր կանգնել, թոյլ չտալ որ աւելի աւերուեն, քարուքանդ լինեն եւ կողոպտուեն… Միւս կողմից պէտք է մտածել գարնանը գիւղացիութեանը հայթայթելու անասուններ, երկրագործական գործիքներ:

«Վերաշինութեան Յանձնաժողովը մեծ գործ ունի կատարելու:»

Փայլուն ու փառաւոր յաղթանակէն ետք՝ յանկարծական, սեւ-փճացումը, եւ փճացումէն ետք՝ վերաշինութեան յամր ու տաժանագին աշխատանքը՝ ահա՛ ինչպէս կարելի է ամփոփել հայկական մեծ ոստանին՝ Վանի վերջին իննամսեայ պատմութիւնը:

Առանց չափազանցութեան՝ կրնայ ըսուիլ թէ հայութեան դարաւոր պատմութիւնն է, որ ժամանակի եւ միջոցի տարօրինակ խտացումով մը, կը կրկնուի, կը վերապրի այսօր հո՛ն՝ Հայաստանի մէկ կէտին վրայ եւ կարճ ատենուան մը ընթացքին:

Այս տեսարանին առջեւ, պիտի չգոչենք, դիւրին ու տխմար խանդավառութեամբ մը որ հեռուէն դիտողներուն եւ գործին տաժանքին մէջ ուղղակի մաս չունեցողներուն յատուկ է՝ «Հայութիւնը չի՛ մեռնիր, կեցցէ՛ Հայութիւնը»: Այս բացագանչութիւնը - ինչպէս եւ այս ոգիով արտաբերուած բոլոր խօսքերը - ոչ միայն տխմար՝ այլ եւ ամբարիշտ խօսքեր են ըստ մեզ. ամբարի՛շտ՝ հանդէպ անո՛նց որ մեռան եւ անո՛նց որ չմեռնելու համար չարաչար կը մաքառին բախտին դէմ՝ բոլոր անգործներուն եւ բոլոր ազգին կողմէ:

Ո՛չ խանդավառութիւն եւ ո՛չ յուսահատութիւն, ո՛չ լաւատեսութիւն ո՛չ ալ յեռատեսութիւն պէտք է մեզի այսօր, այլ միայն լուրջ խորհրդածութիւն մեր վիճակին, մեր ըրածին եւ մեր ընելիքին վրայ: Վանի ներկան, իր մօտաւոր անցեալին հետ քովէ քով պատկերացուած, կրնայ օգնել այդ լրջութիւնը ներշնչելու մեզի:

Վանը եւ Վանի հետ ամբողջ հայութիւնը, ինքզինքնին գտնելու եւ վերստին ապրելու համար, լուրջ ու ծանր ճիգերու կը կարօտին: Ասիկա հասկնալը՝ արդէն բան մը ըրած ըլլալ կը նշանակէ, որովհետեւ մեզ կը մղէ - գէթ հեռուէն - նիւթապէս եւ բարոյապէս մասնակցելու այդ ճիգին:

ՀԱՅ «ԷԼԻԹ»Ը

Երկու բառ որոնք մեր մէջ չարաչար գործածուեցան վերջին տարիներս՝ intellectuel (մտաւորական) եւ élite (գերընտիր մաս) բառերն են:

Բոլոր անոնք որ ռուսահայ վէպերն ու տետրակները կը կարդային – թրքահայերէնը յարգի չէր եւ շատերը եւրոպական լեզու մը չէին գիտեր - «մտաւորական» կը կոչուէին. բոլոր անոնք որ քաղաքականութեամբ կը զբաղէին - հայ կուսակցական քաղաքականութիւն. քաղաքականութեանց ամէնէն ճղճիմը - ազգին գերընտիր մասը՝ **էլիթ**ն էին:

Իրականին մէջ, մտաւորականներու թիւը կը քիչնար հետզհետէ, եւ ճշմարիտ **էլիթ**ի մը սաղմն ալ - որ գոյութիւն ունէր թերեւս - կը վիժէր ու կ'անհետանար այն երջանիկ թուականին միջոցին զոր օսմանեան սահմանադրութիւն կոչուած արիւնոտ կեղծիքը բացաւ թրքահայոց գլխուն:

Ոչինչ շինուեցաւ եւ շատ բան քանդուեցաւ 1908էն 1914, մեր կեանքին, մեր նկարագրին, մեր հոգիին մէջ: Հայ յեղափոխութիւնը, որ գէշ լարուած ու գէշ վարուած՝ իր նպատակէն վրիպած, ձախողած էր բացարձակապէս, նախ ինքզինք

խաբեց՝ ըսելով թէ հասած էր այդ նպատակին, եւ յետոյ՝ իր չգոհացուած ցանկութիւնները, իր կոտրել-թափելու, փլցնել-աւերելու դեռ չմարած ոգին գործածել սկսաւ մեր ներքին կեանքին, մեր բոլոր հիմնարկութիւններուն, բոլոր կարգերուն, օրէնքներուն եւ աւանդութիւններուն մէջ: Ու պատահեցաւ սա՛ տարօրինակ բանը՝ օտար բռնութեան լուծէն հազիւ քիչ մը թեթեւցած, քիչ մը շունչ առնելու պատրաստուող ժողովուրդ մը, փոխանակ խաղաղութեան շրջանին մէջ մտնելով իր կորուստները դարմանել աշխատելու, ընդհակառակն՝ ինքն իր մէջ կը կռուըտէր, եւ եթէ հնարը գտնէր՝ կատարեալ քաղաքային պատերազմ մը պիտի մղէր, ինչպէս քիչ էր մնացած արդէն որ մղէր բացի-գոցի աննշան պատրուակին տակ:

Ասիկա երէկի պատմութիւնն է, զոր յիշեցինք միմիայն ցոյց տալու համար՝ թէ մեր «մտաւորականութիւն»ն ու «գերընտիր-մաս»ը - եթէ կային - ինչպէ՞ս թերացան իրենց կոչումին, ու եթէ չկային՝ այդ շրջանը ինչպէ՞ս արգելք էր անոնց կազմուելուն:

Այդ պակասը դժբախտութիւն մը եղաւ մեզի համար: Նոյնքան մեծ դժբախտութիւն մըն էր - անշուշտ - վերոյիշեալ բառերուն սխալ գործածութիւնը, որով մեր նորահաս երիտասարդութիւնը - եւ մասամբ ալ ժողովուրդը - իբրեւ մտաւորականի եւ **էլիթ**ի օրինակ՝ իրենց աչքին առջեւ ունեցան անբաւական զարգացումով եւ ամէն պարագայի մէջ մտքի ու նկարագրի շատ միակողմանի կարողութիւններով օժտուած անհատներ:

Թողլով «մտաւորական» բացատրութիւնը, որ աւելի առածգական է ու անորոշ, **էլիթ**ը - այն իմաստով, որով ան կը հասկցուի եւ կայ ուրիշ ազգերու մէջ - **էլիթ**ը, որ ազգի մը ուղեղն է արդարեւ, անոր յղացող ու դատող բարձրագոյն մարմինը, դժբախտաբար չունեցաւ եւ չունի իր ներկայացուցիչները մեր մէջ, ո՛չ շարքերուն, ո՛չ ալ անոնցմէ դուրս կամ անոնցմէ վեր, մտաւոր աշխատութեանց հանդարտ ոլորտին մէջ ուր ան պիտի գտնուէր նախասիրաբար, եւ ուր նոյնպէս ոչ ոք կար, կրնայ ըսուիլ: Արդար ըլլալու համար՝ խոստովանելու ենք որ ոչ-յեղափոխականներու աւելի ստուար շարքերը նոյնքան աղքատ էին այս մասին՝ Թուրքիոյ մէջ սահմանադրութիւնը հռչակուած օրը, մինչ անկէ վերջը, հետզհետէ հասնող եւ մտքի ընդունակութիւններով օժտուած երիտասարդութիւնն անմիջապէս կ'որսացուէր ու կը դրուէր կուսակցական այնպիսի չորուցամաք, այնպիսի կաշկանդիչ եւ հարթիչ մտավիճակի մը մէջ՝ որ բնաւ թոյլատու չէր **էլիթ**ներու կազմութեան:

Ինչ որ կրնայ սակայն կերպով մը բացատրուիլ Թուրքիոյ հայութեան համար՝ թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր կոչուած րեժիմներուն պայմաններովը, անբացատրելի եւ անհասկնալի կը մնայ երբ կը խորհինք ռուսահայոց, կը խորհինք մեր մէկքանի մեծ գաղթականութիւններուն, Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մեր ուսանողութիւններուն եւ Վենետիկի ու Վիեննայի մեր երկու մտաւորական վառարաններուն:

Եթէ մենք ալ - ուրիշներու պէս - ինքզինքնիս խաբել եւ ազգը օրօրել ուզէինք՝ կրնայինք չնչին բացառութիւնները, միջակ յաջողութիւններն ու միջակէն ալ վար աշխատութեանց որակը իբրեւ մխիթարական երեւոյթներ ընդունիլ եւ ընդունիլ տալու ջանալ: Իրականութիւնն այն է - աւա՜ղ - որ ոչ մէկ տեղ հայ **էլիթ** մը իր գոյութիւնը կը յայտնէ, այս միջոցիս մանաւանդ՝ ուր աշխարհի ամէնէն հեռաւոր մէկ անկիւնը, մենաստանի մը խորը եւ քարայրի մը մէջ ալ ան եթէ գտնուէր, իր պատկանած ազգին կացութիւնը զինք պիտի ստիպէր երեւան ելլելու եւ իր մտածումը -

իր հայրենիքը լափող կրակին մէջ բիւրեղացած ու զօրացած մտածումը – արտայայտելու:

Եթէ չենք հաւատար որ **էլիթ** մը ունինք այսօր, կը հաւատանք սակայն որ կրնանք ունենալ, ինչպէս ունեցած ենք անցեալին մէջ: Ատոր համար հարկ է միայն որ աննպաստ պայմանները դադրին եւ նպաստաւոր պայմաններ ստեղծուին:

Իսկ նպաստաւոր պայմաններ կը ստեղծուին այն օրը՝ երբ ժողովուրդն - իր ամէն դասակարգերովը - կը զգայ թէ մեր ազգն ալ, նման ուրիշ ազգերու, ամէն բանէ առաջ պէտք ունի խորհողներու խումբի մը, եւ անոնց հանդէպ յարգանք ու հոգածութիւն ցոյց կու տայ, անպատկառութեան եւ անտարբերութեան տեղ:

Աս՝ առաջին պայմանն է:

ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ ԴԱՍ ՄԸ

«Քննադատութիւնը դիւրին է, բայց արուեստը՝ դժուարին»: Որքա՜ն ճշմարիտ է այս խօսքը՝ մանաւանդ մեզի համար:

Աւելի ճշմարիտ է ան՝ երբ «արուեստ» բառին իմաստը ընդարձակենք եւ նկատենք թէ ամէն գործի մէջ - անհատական թէ հանրային, նիւթական թէ բարոյական - անհրաժեշտաբար «արուեստ» պէտք է, անոր բարձրագոյն յաջողութեանը համար:

«Բարձրագոյն յաջողութիւն» ըսինք, որովհետեւ կայ նաեւ «ստորին յաջողութիւն» մը: Առաջնոյն *քրիթերիոմը*՝ շօշափելի ապացոյցն են, իր տեւականութիւնն ու ընդհանրութեան համար իր օգտաւէտ արդիւնքները. երկրորդինը՝ իր կարճատեւութիւնն ու շատերու իր պատճառած վնասը, նեղութիւնն ու դժգոհութիւնը, այս վնասը, նեղութիւնն ու դժգոհութիւնն՝ այդ կարճատեւութեան ուղղակի պատճառն ըլլալով:

Պատմութեան մէջ չկայ աւելի մեծ յաջողութեան մը օրինակը՝ քան Մեծն Նափոլէոնի յաջողութիւնը, որ կը միացնէ իր կատարած գործին բնութեանը մէջ անհատական, հանրային, նիւթական եւ բարոյական բոլոր տեսակէտերը: Կարճատեւ, կեղծ յաջողութեան տիպարն է ան, որով կատարեալ հրահանգ մը, դաս մը արուեստի:

Անհատը, որ կը վարէր այդ գործը - միեւնոյն ատեն անհատական, հանրային, նիւթական ու բարոյական գործ մը, գործերուն մեծագոյնն՝ աշխարհի տիրապետութիւնը - մեծ արուեստագէտ մըն էր, թերեւս աշխարհի վրայ երեւցած մեծագոյն արուեստագէտը, անոր նիւթական մասին համար: Նիւթականէն չզատուող, անոր հոգին կազմող մասին մէջ իր թերացումը՝ պատճառ եղաւ, որ շատ կարճ ժամանակի մը մէջ, գործը խորտակի, գործաւորն ալ միասին: Աշխարհակալելու ահեղ գործը՝ արուեստի նիւթական տարրերէն աւելի, որոնք ուժն ու գիտութիւնն են, կը կարօտի անոր բարոյական տարրերուն, որ է նուաճումն արդարացնող քաղաքակրթական խոշոր գերազանցութիւն մը, նուաճուած ժողովուրդներու պէտքերուն լաւ ծանօթութիւնն ու հայթայթումը եւ լուծին ճիշտ պատշաճեցումն - եթէ կրնանք այսպէս ըսել - լծակրին վզին: Արդ, գուցէ այն պատճառաւ որ իր ատենի Եւրոպան այլեւս ընդունակ չէր աշխարհակալուելու, ինչ որ պիտի նշանակէր Նափոլէոնի արուեստի ըմբռնման էական պակասը, կամ այն պատճառաւ որ, հանճարեղ ռազմագէտ՝ զինուց արուեստին մէջ իր տարած շանթահարիչ յաջողութիւններէն

ետք անիկա նոյնչափ խնամք չէր տաներ կազմակերպութեան կամ պահպանումի արուեստին, Արքոլի, Մարենկոյի, Օսթերլիցի, Իէնայի եւ ուրիշ այնքան յաղթանակներու հերոսը իր կենդանութեանն իսկ կը տեսնէր կորուստը իր բոլոր շահերուն եւ աւելիին ալ: Նափոլէոնի անյաջող - քանզի կարճատեւ – աշխարհակալութեան դիմաց՝ ահա՛ անգլիականը - աւելի տեւական - քանզի աւելի բազմակողմանի, կատարելութեան աւելի մօտեցող արուեստով մը գործադրուած: Եւ դիտեցէ՛ք որ ֆրանսացի աշխարհակալին ձախողութեան հետեւանքները իր ազգն ու աշխարհ կը տուժեն մինչեւ այսօր, որովհետեւ ա՛ն է որ Գերմանիան Գերմանիա ըրաւ, այդ պետութեան բաղկացուցիչ ժողովուրդներուն մէջ ստեղծելով նախ ինքնապաշտպանութեան, յետոյ վրէժխնդրութեան եւ յետոյ անոր օրինակին համաձայն՝ տիրապետութեան տենչանքը: Իրաւ է թէ այս շէնքն ալ, իր նախատիպարին նման ու նոյն էական պատճառներով որոնց վրայ կ'աւելնան ե՛ւ ուրիշ ծանրացուցիչ պատճառներ, դատապարտուած է շուտով փլչելու, բայց իր չարիքը կրեց, կը կրէ ու պիտի կրէ դեռ աշխարհ, ո՞վ գիտէ դեռ ի՞նչ ձեւերով...:

Խօսքը արուեստի վրայ է, այն խոր ու ընդարձակ իմաստով արուեստին որուն պէտք ունի ամէն գործ որ կը ձգտի տեւականութեան դրոշմը կրող գեղեցիկ եւ օգտակար բան մը ստեղծելու: Արուեստը, նկատելով իբրեւ արդիւնք, ինչպէս կը հասկցուի ընդհանրապէս - գիրք, երաժշտական կտոր, նկար, արձան, շէնք, եւն. - «բարոյականին ժպտուն պատկերն է», նկատելով իբրեւ միջոց - քանի «որ ամէն գործի ճշմարիտ յաջողութեանը համար անհրաժեշտ է արուեստով գործել» - ան ընթացքն է բարոյականին: Արուեստը բարոյականն է:

Եւ ահա՛ թէ ու՛ր կ'ուզէինք յանգիլ: Եթէ Նափոլէոնի մը հսկայ հանճարը՝ անցեալ դարուն սկիզբը, եթէ գերման պետութեան մը մտաւորական ու նիւթական ահաւոր ուժը՝ այս դարուն սկիզբը, չեն բաւեր տեւական յաջողութիւն մը ապահովելու անոնց, պատճառն այն է որ արուեստը - անոնց մէջ - թերի արուեստ մըն է, իբրեւ միջոց՝ «բարոյականին ընթացքը» չէ եւ իբրեւ արդիւնք՝ իր փնտռած արդիւնքը «բարոյականին ժպտուն պատկերը չէ»: Բռնութեամբ ինքզինքին ճամփայ բացող, ատելութեամբ սնուցուող եւ աւերով ու նախճիրով հաստատ մնացող գործն է ան, որ բնութեան խորունկ օրէնքներուն՝ յամր բարեշրջութեան, իրերաթափանցման ու ներդաշնակման նուազ տեսանելի բայց է՛ն կենսական օրէնքներուն վրայ հիմնուած չըլլալով, **չի կրնար յաջողիլ**:

Ու եթէ ճիշտ է ասիկա մեծ ազգերու, մեծ ուժերու, մեծ հանճարներու համար, որքա՛ն աւելի ճիշտ է փոքր ազգերուն, սաղմնային ուժերուն եւ ասոնցմէ բան մը կազմել ուզող տաղանդի նշոյլներուն համար: Բռնութիւնն ու ատելութիւնը - որոնք իբրեւ ինքնապաշտպանութեան միջոց միայն կ'արդարանան - աղէտալի կը դառնան, աւելի անմիջականօրէն ու անդարմանելիօրէն աղէտալի՝ երբ անոնց, այդ պզտիկներուն մէջ, մէկու մը կամ մէկքանիներու, հատուածի մը կամ խմբաւորումի մը տիրապետութեանը համար կը գործածուին: Ոչ ոք արհամարհել, ամէն ուժէ օգտուիլ, քաղցրութե՛մբ թափանցել, քու տեսակէտդ, ուղղութիւնդ ու գաղափարներդ իրենց ներքին համոզիչ ուժովն եւ արտայայտման ազնիւ պատկերովն ընդունելի ընել, մէկ խօսքով՝ **մաքսիմոմ** արդիւնքը **մինիմոմ** վատնումով ձեռք բերելու աշխատիլ, ահա՛ թէ ի՛նչ պիտի ըլլար տկար ուժերու, պզտիկ ազգերու եւ ա-

նոնց պզտիկ գործիչներուն միակ ներքին առողջ քաղաքականութիւնը՝ եթէ չար ոգի մը անոնց զօրութիւնը առնելէ ետք, անոնց բանականութիւնն ալ չառնէր:

Հայ ազգը այդ պզտիկ ազգերէն մէկն է, ու մենք - այստեղ - ոչ թէ մենէ որեւէ մէկուն դէմ, այլ այդ չար ոգիին դէմ է որ կը մաքառինք.. եւ յուսահատած չենք որ պիտի յաղթենք անոր:

ՀԱՄԵՍՏ ԸԼԼԱՆՔ

Գիտե՛նք, համեստութիւնը փայլուն առաքինութիւն մը չէ: Կարելի չէ – համեստութեան վրայ խօսելով - մարդոց զգացումները թունդ հանել: Կարելի չէ – խօսողին համար - պերճախօսութեան գանձեր թափել անոր մէջ, իր նիւթովը հետզհետէ բորբոքիլ եւ բորբոքել իր ունկնդիրները, իր ընթերցողները: Խոնարհ առաքինութիւններուն ամէնէն խոնարհը, ան շատ-շատ պսակի ատեն, քահանային բերնին մէջ կը հնչէ.. ուղղուած ամուսնացող կողմերէն մէկուն՝ նոր հարսին, որուն միայն անկ է համեստ ըլլալ, այսինքն պահանջկոտ չերեւալ, շատ չպճնուիլ եւ անտրտունջ համակերպիլ ամէն բանի որ ամուսնոյն, կեսրոջը եւ իր միւս նոր ազգականներուն կողմէ կը հարկադրուի իրեն..:

Համեստութիւնը այս չէ սակայն: Ան ստրկութիւն չէ. ընդհակառակը աւելի մեծ ազատութիւն մըն է, իր յաւակնութիւններուն եւ յախուռն վճիռներուն կաշկանդումէն մարդը ազատ կացուցանող՝ թէ՛ ինքզինքին եւ թէ՛ ուրիշներուն հանդէպ: «Փիլիսոփայական առաքինութիւն մը» - գերազանցապէս - որ միանգամայն ամէնէն «ընկերական առաքինութիւնն» է, քանի որ ճշմարտութեան մենատիրութիւնն ունենալ չյաւակնելով՝ ուրիշներուն ալ իրաւունք կը թողու անոր ձգտելու, իրենց մտքի մասնաւոր յօրինուածութեանը համաձայն զայն փնտռել գտնելու:

Ինքնին՝ ան բան մը չի շիներ: Չկայ գործ մը զոր համեստութիւնը կանգնած ըլլայ եւ կարենանք զայն ցուցնելով ըսել՝ ահա՛ իր պտուղները, ինչպէս ըսել կու տան աշխատասիրութիւնը, անձնուիրութիւնը, հայրենասիրութիւնը, քաջութիւնը եւն.: Բայց որչա՜փ սխալներու եւ վնասներու առաջքը կ'առնէ ան, երբ մանաւանդ կը գտնուի ո՛չ թէ խելքէ, կամքէ եւ կորովէ զուրկ՝ այլ գոնէ միջին չափով մը ասոնցմով օժտուած անձի մը վրայ:

Որովհետեւ, ինչպէս որ ստրկութիւն չէ, այնպէս ալ անգործութիւն չէ համեստութիւնը: Ան երբեք չ'արգիլեր մարդը իր հաշուոյն, իր կողմէ, որոշելէ ու գործելէ. կ'արգիլէ միայն որ ուրիշներուն գործը անպատճառ սխալ ու գէշ տեսնէ եւ իրենը լաւ, ու կ'արգիլէ որ իր մէկ գործին յաջողութիւնը տեսած պարագային իսկ՝ անոր հեղինակը ուռի, փքի եւ ինքզինք գերազանց համարէ ուրիշներէն:

Իր մէկ էական յատկանիշն ալ սա՛ է՝ որ համեստ մարդը գիտէ թէ անթերի չէ ինք, կը յիշէ իր տկարութիւնները, եւ իր նմանները դատելու ու դատապարտելու համար շատ փութկոտ չ'ըլլար: Արդէն, կը թուի թէ ինքզինք չճանչնալը, իր թերութիւնները չյիշելն ու ինքնազննութեան անկարող ըլլալը՝ անհրաժեշտ պայմաններ են յաւակնոտութեան եւ ամբարտաւանութեան:

Ո՛րեւէ մէկը, որ պարզուկ բացատրութիւններով չգոհանալով՝ կ'ուզէ մեր հանրային կեանքի ներկայ տխուր վիճակին պատճառները պրպտել - եւ գիտէ թէ ազգի մը համար այդ պատճառները նախ ներքին են - իրմէ կը ծնին ու յետոյ ծնունդ կու տան արտաքին պատճառներուն, պիտի ընդունի թէ մեր ազգային նկարագ-

րին ամէնէն խոշոր մէկ տարրը կը կազմէ անհատական յաւակնոտութիւնը...: Յոյներու ազգային նկարագիրը «ազգային յաւակնոտութեամբ» լեցուն է. մերը՝ «անհատական յաւակնոտութիւնով»: Երկուքին միջեւ տարբերութիւնը անհուն է. առաջինը օտարներուն աչքին կ'երեւայ, երկրորդը՝ ազգակիցներուն միայն. առաջինը՝ եթէ իր վնասներն ունի, ունի նաեւ իր պահպանող, միացնող, բարձրացնող կողմն ալ. երկրորդը՝ անջատելէ, կազմալուծելէ եւ քանդելէ զատ ուրիշ ո՛րեւէ բանի չի ծառայեր:

Մենք ոչ միայն մեր իրարու հետ վարմունքին եւ խօսքերուն մէջ է որ համեստութեան է՛ն տարրական պայմանները կ'անտեսենք, այլ մենէ ամէն մէկուն մտածումին եւ դատողութեան խորը - արդէն - մեծամտութիւն կայ ամէն բանէ առաջ: Ան է, որ ինչպէս դեռ որեւէ գործի մէջ որեւէ կարողութեան ապացոյցը չտուած երէկուան խլէզին կը հաւատացնէ թէ իր հրապարակին վրայ երեւալը միայն պէտք է բաւէ ուրիշները հոնկէ մազապուրծ փախցնելու համար, նոյնպէս՝ մեր ներքին կարգերուն բերմամբ, մեր հանրային ամէնաբարձր դիրքը գրաւող անհատին ալ կարծել կու տայ, թերեւս անկեղծօրէն, որ իր բոլոր դիտաւորութիւնները մաքուր եւ իր դիմացը գտնուողներուն միտքերը լեցուն են կեղծիքով ու խարդաւանանքով, առանց անդրադառնալ տալու թէ ինքն ալ անստգտանելի չէ այդ մասին: Եւ յաւակնոտութիւնը - որ ոմանց քով շատ դիւրաւ կը հասնի ամբարտաւանութեան – այնքան աւելի ազատ կը գործէ ու կը վնասէ մեր կեանքին մէջ, որքան անպատասխանատուութիւնը ապահովուած է իրեն: Արդարեւ, ո՛չ նիւթական, ո՛չ ալ բարոյական որեւէ պատիժ ունինք մենք, որ ստիպէ մեր յաւակնոտները, գոնէ իրենց յաւակնութեանց սնանկութիւնը ապացուցանելէ ետք, աւելի համեստ ըլլալու: Անոնք միշտ կրնան, իրենց ուրիշ որեւէ մէկ առաւելութեանը շնորհիւ, կա՛մ ինքզինքնին հարկադրել միամիտ նորահարսերու, կա՛մ իրենց ընկերակցութիւնը ընդունիլ տալ այնպիսիներու, որոնց հետ բուռն հակառակորդներ էին երէկ, որոնց հետ այսօր միացած են իրենք անկարող ատելութեանց յագեցման համար միայն, հոգ չէ թէ այդ միութիւնը զիրենք ծիծաղելի ընէ եւ իրենք՝ որ էր-երբեմն զայրուցքով կ'ամբաստանէին ուրիշները թէ գոյն կը փոխեն, հիմա ճիշտ նոյն ամբաստանութեան ենթարկուին իրաւամբ...: Եւ այս տիպարներէն ոչ թէ մէկ՝ այլ շատեր ունինք, որոնք վնասակար ըլլալու տեղ օգտակար պիտի ըլլային, եթէ ինքզինքնին, իրենց ունեցած ու չունեցած կարողութիւնները աւելի լաւ ճանչնային, եթէ աւելի համեստ ըլլային...:

Ո՛չ, համեստութիւնը հայկական առաքինութիւն մը չէ: Մենք կը ձախողինք եւ նորէն կը յամառինք գլուխ բռնել՝ իբրեւ թէ ազգը շնորհներով ողողած ըլլայինք: Մենք պզտիկ ընկերութիւն մը կը վարենք, անո՛նցմէ որոնց նման հարիւրներ եւ հազարներ կան այլուր, եւ յաղթական զօրավարի մը հովերը կ'առնենք. մենք մեզի յանձնուած կարեւոր պաշտօնը ամէնախեղճ կերպով կը վարենք, ամպի մը շուքին ազդեցութիւնը հազիւ դնելով անոր մէջ, եւ չենք հաւնիր անոնց որ իրապէս, անձնապէս բան մը ըրած են ու կ'ընեն:

Բայց դեռ ու՞ր պէտք է իջնանք, դեռ ո՞րքան անփառունակ պէտք է ըլլայ մեր ազգային գործերուն վիճակը, որպէսզի քիչ մը համեստութիւն սորվինք եւ մեր բոլոր պզտիկ խելքերը, պզտիկ ուժերը, պզտիկ սիրտերը իմի բերելով՝ մեզի պակսածը անոնցմով գտնել աշխատինք...:

«ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ»

Ա.

Այս յօդուածը կը շահագրգռէ մասնաւորապէս Աղեքսանդրիոյ հայերը, բայց ա-նոր մէջ ծեծուող խնդիրը ընդհանուր սկզբունքի խնդիր մըն է, որ կրնայ - կը կարծենք թէ ներկայացած չէ մինչեւ հիմա բայց վաղը կրնայ - ուրիշ որեւէ տեղի հայութեան մէջ ալ ներկայանալ: Այս տեսակէտով՝ մտածենք որ կ'արժէ խմբագրականի մը նիւթ ընել զայն:

Քանի մը տարի առաջ, Աղեքսանդրիոյ մէջ ընկերութիւն մը կը կազմուի, որ իր անունը կ'ընտրէ՝ «**Հայ Երիտասարդաց Միութիւն**»: Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել այս անունին, որովհետեւ խնդրոյն մէջ դեր մը կը կատարէ անիկա:

Ընկերութեան նպատակը տարբեր չէ արտասահմանի ու Թուրքիոյ մէջ մինչեւ հիմա մեր ունեցած այս կարգի բազմաթիւ համանման ընկերութիւններու նպատակէն.- ժողովուրդին մտաւորական եւ բարոյական զարգացման սատարել ընթերցանութեամբ, բանախօսութիւններով, դասախօսութիւններով եւն.: Ասոր համար՝ առաջին պայմանն է ընթերցասրահ մը ունենալ, եւ ընկերութիւնը կ'ունենայ զայն:

Ազգային Իշխանութեանց հանդէպ իր դիրքը հետեւեալն է (այս կէտն ալ իր մասնաւոր կարեւորութիւնն ունի՝ որով կ'արժէ զայն միտք պահել).- անիկա կազմուած է առաջնորդարանի իշխանութենէն անկախ, առանց անոր մասնակցութեանը՝ ո՛չ իր ստեղծման, ո՛չ ալ իր գործունէութեանը մէջ: Այսուհանդերձ, ան ինքնաբերաբար որոշած է, թէ՛ իր եւ թէ՛ հանրութեան ապահովութեանը համար, որ իր գործունէութեան սոսկ հաշուական մասը վերստուգուի օրուան քաղ. ժողովին կողմէ, բան մը որ կանոնաւորաբար եղած է մինչեւ այսօր: Ազգ. իշխանութեանց հետ ասկէ ուրիշ կապ մը չունի ան եւ չէր կրնար ունենալ.- յետագայ կէտը ասոր հետ յարակից չէ եւ երկու կողմին համար տարբեր յանձնառութիւններ չի ստեղծեր:

Ընկերութիւնը - կազմուած պահուն - ժառանգած է լուծուած ընկերութեան մը՝ «**Տիգրան Երկաթ Միութեան**» մատենադարանը, որ, համաձայն այդ Միութեան Հիմնագրին, անոր լուծուելէն իվեր կը մնար առաջնորդարանի տրամադրութեան տակ՝ յանձնուելու համար - միշտ նոյն Հիմնագրին համաձայն - **նոյն նպատակով Աղեքսանդրիոյ մէջ կազմուելիք ուրիշ ընկերութեան մը**: Քաղաքական ժողովը, որ կը պաշտօնավարէր «Հայ Երիտասարդաց Միութեան» կազմութեանը ատեն, նկատած է որ ան կը լրացնէ լուծուած «Տիգրան Երկաթ»ի հիմնագրին պայմանը, նաեւ վստահութիւն ունեցած է նորակազմ Միութեան վրայ, եւ նախորդին իբրեւ աւանդ իր քովը թողած գոյքերը յանձնած է ատոր: Այս գործողութեամբ վերջացած է քաղ. ժողովին եւ Հայ Երիտ. Միութեան այս մասին ունեցած յարաբերութիւնը. եւ ա՛յնչափ ատեն որ Միութիւնը գոյութիւն ունի, օրինաւորապէս սեփականատէրն է իր ժառանգած գոյքերուն՝ ա՛յնպէս ինչպէս անկէ իվեր իր կողմէ գնուած եւ աւելցուած գոյքերուն: Պէ՞տք է յայտնել թէ Միութեան ծրագիրն ալ ճիշտ նոյն յօդուածը կը պարունակէ, այսինքն՝ թէ ի՛ր ալ լուծուելէն ետք՝ իր բոլոր գոյքերը առաջնորդարանի մէջ աւանդ կը մնան՝ մինչեւ նոյնանպատակ նոր ընկերութեան մը երեւան ելլելը:

Ահա՛ Աղեքսադրիոյ Հայ Երիտ. Միութեան այսօրուան օրինական դիրքը հանդէպ հասարակութեան եւ հանդէպ ազգ. իշխանութեանց: Գալով իր բարոյական եւ նիւթական դիրքին, կ'արժէ երկու խօսք ալ այդ մասին ընել:

Միութիւնը, գործունէութեան շատ փայլուն շրջան մը կը բոլորէ, որու միջոցին դասախօսութիւնք, բանախօսութիւնք եւ թատերական ներկայացումներ իրարու կը յաջորդեն աննման ոգեւորութեամբ: Միութեան տնօրէն ժողովը մինչեւ իսկ կարող կ'ըլլայ՝ յատկապէս սրահի մը շինութեան նպատակաւ՝ 80 ոսկիի առաջին հիմնադրամ մը գոյացնել նեկայացումներէ, եւ ամէնէն վերջն ալ կը յաջողի արդի ընթերցարանը յարդարել եւ զայն իր հասոյթներովը ծախքերը դիմագրաւելու վիճակի մը մէջ դնել: Այդ շրջանէն ետք, սակայն, Միութիւնը պահ մը այլեւս խօսիլ չի տար իր վրայ: Թէպէտ միշտ բաց են իր ընթերցասրահը ու գրատունը, որոնցմէ բաւական թուով օգտուողներ կ'ըլլան, եւ թէպէտ միշտ ունի իր օրինաւոր ժողովները, բայց ան չի գոհանար այսքանով, կ'աշխատի աւելին ընել, եւ իր մօտաւոր անցեալին օրինակին վրայ՝ գործունէութեան աւելի ընդարձակ գետին մը ունենալ: Այս նպատակաւ, եւ հակառակ տիրող աննպաստ պայմաններուն, ան կը կազմակերպէ - անցեալ տարի այս ատեններ - բանախօսական հանդէսներու շարք մը՝ զոր կը հովանաւորեն առաջնորդ սրբազանն եւ ուսումն. խորհուրդը, եւ որոնց մէջ բացի երգէ, երաժշտութենէ, արտասանութենէ, մոգական լապտերէ եւլն. կը խօսին ինքը՝ առաջնորդ սրբազանը, Պ. Հ. Երամեան, Պ.Պ. Մ. Ժամկոչեան եւ Ս. Պետրոսեան (Պօղոսեան ազգ. վարժարանաց տեսուչն ու փոխտեսուչը), Վեր. Ք. Ճեճիզեան եւ Պ. Մ. Տամատեան: Ասիկա ալ երկու-երեք ամսուան գեղեցիկ շրջան մը կ'ըլլայ, որմէ ետք հետզհետէ երեւան ելլող ու ճշտուող մեր ազգային դառն կացութիւնը կարծես կը կոտրէ մտաւորական գործունէութեան ամէն թափ, կը ջլատէ Միութեան ու ժողովուրդին ալ եռանդը, որ ատեն մը այլեւս միմիայն բարեգործական ձեռնարկներու մէջ կրնայ գործածուիլ:

Կը մնայ միայն կէտ մըն ալ, զոր պէտք է յիշել՝ Միութեան այսօրուան կացութեան եւ իր շուրջը ստեղծուած սկզբունքի խնդրոյն վրայ խօսելէ առաջ:

Իր վերջընթեր ընդհ. ժողովին մէջ, որ յուզեալ ժողով մը եղած է, հաշուեքննիչներու մէկ բուռն տեղեկագիրը՝ տնօրէն ժողովին նոյնքան բուռն մէկ պատասխանը յառաջ բերած է, որոնք երկուքն ալ լսուած են ընդհ. ժողովին կողմէ, որ միաձայնութեամբ իր գոհունակութիւնն յայտնած է տնօրէն ժողովին՝ անոր գործունէութեանը համար, եւ հաշուեքննիչներուն՝ իրենց օրինասիրութեանը համար: Այդ ժողովէն վերջն է որ տեղի ունեցած է վերոյիշեալ բանախօսական հանդէսներու շարքը, ինչպէս եւ այդ նիստէն վերջն է որ՝ քաղ. ժողովին մէկ ներկայացուցիչ-անդամը, բացառաբար շրջանի ընթացքին, քննած է Միութեան նիւթական վիճակը ու առարկելիք ոչինչ գտնելով, ըստայնմ անշուշտ տեղեկացուցած է քաղ. ժողովին, որ շարունակած է ազգին մէկ կալուածը զեղչեալ գինով տրամադրել Միութեան՝ իբրեւ ազգ. բարենպաստ հաստատութեան մը:

Այս է Միութեան դիրքը մինչեւ այսօր:

Բ.

Ճիշտ այսօր, այս պահուս, Միութեան օրինական եւ բարոյական դիրքը ասիկա ըլլալով՝ պարզապէս ապշեցուցիչ է որ անոր մաս չկազմող մէկքանի երիտասարդ-

ներ յանկարծ հրապարակ գան եւ «Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը մենք ենք» ըսեն:

Պէտք է ընդունիլ թէ Միութեան անդամներուն կողմէ զգացուած զարմանքը չափազանց բնական է այս պարագային. որով բնական է նաեւ իրենց յուզումը, երբ մանաւանդ իրենց դէմ կը տեսնեն իրենց անցեալ տարուան ընկերներէն մէկ երկուքը, ճիշտ անո՛նք որոնց հետ վիճած են Միութեան ծոցին մէջ եւ որոնք վիճելով անկէ բաժնուած են:

Մեզի համար, որ մասնակից չենք եղած այդ վէճին, խնդիրը այդքան յուզիչ հանգամանքով մը չի ներկայանար: Հետեւաբար կրնանք զայն իբրեւ զուտ սկզբունքի խնդիր մը նկատել եւ հանդարտութեամբ զայն պարզաբանել՝ ոչ միայն հանրութիւնը այլեւ զիրենք՝ այս սխալ գործին ձեռնարկուները, համոզելու առաջադրութեամբ: Արդէն, մեր պաշտպանած դատը այնքան զօրաւոր կ'երեւայ մեզի, որ երբեք պիտի չմղուէինք անոր մասին խօսելու պահուն տաքնալու: Աւելցնենք՝ - ո՛չ թէ զիրենք փաղաքշելու եւ սիրաշահելու համար, այլ որովհետեւ ճիշտ այսպէս կը մտածենք - թէ այդ երիտասարդները կը նկատենք իրօք փափաքող իրենց կողմէ օգտակար գործունէութիւն մը ունենալու եւ ոչ թէ անպատճառ ուրիշներու գործը քանդելու: Զիրենք անձնապէս գործի վրայ ճանչցած ու դատած չըլլալով, եւ նկատելով մանաւանդ որ երիտասարդներ են անոնք, որոնց մինչեւ հոգիներուն խորը ատելութիւնն ու չարութիւնը դեռ չեն կրնար թափանցած ըլլալ, մենք կանխակալ կարծիքով մը չենք նայիր իրենց վրայ եւ իրենց չենք վերագրեր, իրողութեան ետին, այնպիսի թաքուն շարժառիթներ որոնք մեզ յուզել պիտի կրնային միայն:

Հիմա տեսնենք թէ ի՛նչ փաստերով, ի՛նչ արդարացումներով այս երիտասարդ նախաձեռնողները կ'ուզեն իրենց սեփականացնել գոյութիւն ունեցող ընկերութեան մը անունն.. եւ անշուշտ գոյքերն ալ:

Որքան որ կրցանք հասկնալ իրենցմէ երկուքին ասկէ առաջ ստորագրած մէկ բողոքագրէն եւ այս միջոցիս ուրիշներու ալ բերանացի քարոզումներէ՝ այդ փաստերը երեք են.

1. Միութեան մէջ զեղծումներ տեղի ունեցած են եւ հաւանօրէն այսօր ալ տեղի կ'ունենան:
2. Միութեան ընթերցասրահը գինետան մը վերածուած է որ կ'անպատուէ «Հայ Երիտասարդաց» անունը:
3. Միութիւնը իր կոչման համաձայն գործունէութիւն մը չունի:

Առաջին փաստը, օրինապէս եւ իրապէս, այսօր գոյութեան իրաւունք չունի: Օրինապէս՝ որովհետեւ ամբաստանութիւնը լսուած է Միութեան ընդհ. ժողովին կողմէ՝ որ լսելէ ետք իւրացուցած չէ զայն, որմէ ետք հիմնաւոր նկատած չէ: Ատկէ զատ, քաղ. ժողովն ալ քննած է Միութեան հաշիւները եւ զեղծում գտած չէ անոնց մէջ: Այո՛, նիւթական խնդիր մը պատահած է, որ Միութեան համար առանց որեւէ վնասի կարգադրուած ըլլալուն՝ կրնանք անաչառօրէն - իբրեւ անցեալի դէպք մը - մեր կարծիքը յայտնել անոր մասին: Ահա՛ թէ ինչ է ամբաստանութիւնը.- Սրահի շինութեան համար գոյացուած դրամագլուխը, որ մինչեւ ամբողջացումն ու նպատակին յատկացումն անձեռնմխելի պիտի մնար, պահ մը մասամբ գործածուած է ուրիշ ազգ. գործի մը՝ Միութեան եւ այդ գործին վարիչները նոյն անձերն ըլլալուն

պատճառաւ: Վայրկեան մը ենթադրենք որ տառապէս ճիշտ եղած ըլլայ - թէպէտ խնդրոյ առարկայ անձերը կ'ըսեն թէ չէ - անոնց հասցէին ուղղուած այս ամբաստանութիւնը, եւ ըստայնմ քննենք զայն: Թէ անոնք անձնապէս վստահելի էին այդչափ գումարի մը համար, անշուշտ չարդարացներ կատարուած գործողութիւնը՝ երբ մէկը նայի անոր վրայ միմիայն Միութեան անկիւնէն, Միութեան տեսակէտովը: Պէտք պիտի ըլլար ազգային ընդհանուր տեսակէտէն եւ քիչ մըն ալ յեղափոխական ոգւով դիտել զայն՝ այդ արարքն հասկնալու եւ զայն խիստ կերպով չդատելու համար: Մեր մասին, կը յայտարարենք թէ պիտի չվաւերացնէինք զայն, ինչ որ ալ ըլլար անոր նպատակն, ու ասիկա Միութեան վարկին, ապագային տեսակէտէն, որովհետեւ եթէ նիւթական զեղծում չէ՝ իշխանութեան զեղծում մըն է ան: Բարեբախտաբար - սակայն - ան ո՛րեւէ ծանրակշիռ հետեւանք ունեցած չէ, որովհետեւ շուտով դրամն իր տեղը դրուած է: Արդ, գործին անանձնական հանգամանքը՝ մէկ կողմէն, Միութեան անկէ ո՛րեւէ վնաս կրած չըլլալը՝ միւս կողմէն, պարագաներ են զորս ամէնէն անողոք դատաւորն իսկ ստիպուած նկատի պիտի առնէր եւ եթէ «աղէկ ըրիք» պիտի չըսէր, պիտի չկրնար նաեւ անոր համար պատժավճիռ մը արտասանել:

Նիւթական զեղծումի գլխաւոր ամբաստանութիւնը այս է, որքան որ գիտենք: Թէ Միութեան այդ նոյն վարչութիւնը իր ներկայացուցած եւ իրեն հասոյթ բերած հայկական նոր թատերախաղի մը համար հինգ ոսկի հեղինակի իրաւունք վճարած է, թէ իր տեղը մեծցնելու, կանոնաւորելու եւ հասութաբեր ընելու, Միութեան պահպանութիւնը երաշխաւորելու համար փոխառութիւն մը ըրած է ասկէ առաջ, թէ հաշուեքննիչներ, նախորդ շրջանի մը հաշիւներն ալ քննելու պէտք տեսնելով նախ չեն գտած իրենց փափաքած փաստաթուղթերը որոնք սակայն գտնուած եւ մէջտեղ դրուած են յետոյ, ասոնք ամէն գործէ անբաժան ներքին պզտիկ խնդիրներ են զորս կը քննէ ու կը դատէ ընկերութեան մը բարձրագոյն մարմինը, եւ արդարեւ ՀԵՄիութեան ընդհ. ժողովը զանոնք քննած ու անոնց մէջ մեղադրելի ոչինչ գտած է: Անշուշտ քաղ. ժողովն ալ քննած եւ ինք եւս նոյն կարծիքը կազմած է, քանի որ դիտողութիւն մը ըրած չէ Միութեան:

2. Միութեան ընթերցասրահը գինետուն կոչելու համար՝ անպատճառ գործին մէջ քիչ մը կիրք եւ չարութիւն պէտք է դնել:

Միութեան վերջընթեր վարչութիւնը, ասկէ տասնվեց ամիս առաջ, Եգիպտոսի Ս. առաջնորդին նախագահութեան ներքեւ գումարուած ընդհ. ժողովին կը յայտնէ՝ թէ իր ընթերցասրահին կից առաջնորդարանէն վարձած երկրորդ խանութին մէջ սուրճի եւ ըմպելիքի վաճառումը պիտի հաստատէ՝ մէկ կողմէ ժողովուրդն աւելի եւս ընթերցարանին մօտեցնելու եւ միւս կողմէ սրճարանին հասոյթով ընթերցարանի պիւտճէն հաւասարակշռելու համար: Ընդհ. ժողովն հաւանութիւն յայտնած է, եւ եթէ կարելի չէ ըսել թէ ժողովուրդն այդ պատճառաւ աւելի օգտուած է ընթերցարանէն, բայց սա՛ վստահ է թէ ընթերցարանն օգտուած է այս կարգադրութենէն: Սրճարանին արտօնութիւնը Միութեան անուան առնուած չէ, այլ վարձակալին: Սրճարանը, որ մեծ մասամբ հայ, բայց մէկքանի օտար յաճախորդներ ալ ունի, կը պատահի որ ըմպելիք ալ վաճառելուն համար ենթարկուի զին. վերին իշխանութեան հրամանագրին, եւ նախ իրիկուան 10ին, յետոյ 9ին իր փակումը պահանջուի: Յայտնի է թէ Եգիպտոսի ամէն սրճարանները ոգելից ըմպելիներ ալ

կը ծախեն, բայց ոմանք արտօնուած, ուրիշներ արգիլուած են 9էն վերջ բաց մնալու: Ընթերցասրահի սրճարանին վարձակալը քանիցս գրաւոր եւ բերանացի դիմումներ կ'ընէ՝ յայտարարելով որ իսպառ կը հրաժարի ոգելից ըմպելի ծախելէ՝ որուն համաձայն արտօնագրի փոփոխում կը խնդրէ: Այս խնդրանքին գոհացում չէ տրուած մինչեւ հիմա, ու այս է պատճառը որ սրճարանն իրեն կից ընթերցասրահով միասին կը փակուի երեկոները ժամը 9ին: Թէ Միութեան տնօրէն ժողովը յանցաւոր է այստեղ՝ կարծենք ո՛չ ոք ձեռքը խղճին, պիտի կրնայ ըսել ատիկա:

3. Միութեան գործունէութեան գետինը նեղցած էր մինչեւ երէկ: Այս մասին համաձայն ենք: Վերջին տնօրէն ժողովը, ընթերցասրահը պահելէ զատ, կրցած էր անցեալ տարուան բանախօսական հանդէսները միայն կազմակերպել, որոնց ակնարկեցինք մեր նախորդով: Նոր տնօրէն ժողովը այժմ աւելի մեծ ոգեւորութեամբ մը գործի կը սկսի, քաջալերուած ընդհ. ժողովէն եւ նոր անդամներու մասնակցութենէն: Ծրագիրներ ունի, որոնցմէ մէկքանին անմիջապէս իրականանալի: Նոր ուժեր, եռանդուն ու ազնիւ, **ճշմարիտ** երիտասարդներ՝ եթէ կ'ուզէք, աւելցած են հիներուն վրայ: Ու այս միջոցին է որ ուրիշ հայ երիտասարդներ, անշուշտ նոյնքան **ճշմարիտ**, ոչ միայն թշնամի կեցուածք մը կ'առնեն իր դէմ, այլ իր անունն ալ կ'առնեն, վաղը իր ունեցած-չունեցածն ալ առնելու դիտումով...:

Ու հոս, ահա՛, բուն սկզբունքի խնդիրը կը ծագի:

«ՁԱՅՆԸ ՀՆՉԵՑ»

Ձայնը հնչեց...: Այս անգամ՝ ճիշտ իր տեղէն, Էրզրումէն հնչեց: Ռուսօ-թուրք պատերազմը կարծես հիմա է որ իր վաւերական գոյնը կը ստանայ, իր պատմական շաւղին մէջ կը մտնէ, իր ռազմական տեսանելի ու շօշափելի պատկերը կը պարզէ: Մինչեւ հիմա, Թուրքիոյ եւ Կովկասի մէջ կատարուած բոլոր կռիւները – բաղդատմամբ Կարնոյ գրաւումին - կարծես յառաջապահներու ընդհարումներ էին միայն: Ամէն ինչ՝ ռազմագիտական եւ քաղաքական նկատումներն ինչպէս եւ անցեալի յիշատակները, կը պահանջէին որ ռուսերը քալեն Հայաստանի մայրաքաղաքին վրայ, զայն պաշարեն ու առնեն, ինչպէս ըրած էին ուրիշ անգամներ: Առանց ասոր՝ ռուսօ-թուրք պատերազմ մը ըմբռնելի չէր արդարեւ:

Եւ դէպքը պատահեցաւ... մեզի համար շատ ուշ, աւա՛ղ: Ինչու՞ պէտք է որ հեռագիրներու բերած այս աւետաւոր լուրը կարդալով իւրաքանչիւր հայ սրտի անհուն սեղմում մը զգայ այսօր, եւ փոխանակ ուրախութեան՝ ցաւի պատկերներ արթննան իր մտքին մէջ:

- Դեռ հայ մնացա՞ծ էր այնտեղ՝ երբ ազատարար բանակը գրոհ տուաւ Կարնոյ բերդերէն ներս ու գրաւեց այդ հայկական միւս մեծ ոստանը. իսկ Թուրքիոյ ուրիշ կողմերու հայե՞րը, ու՞ր, ինչպէ՞ս, ի՞նչ վիճակի մէջ պիտի լսեն զայն...:

Ահա այն մտածումները որոնք այսօր փուշի պէս կը ցցուին ու կը մխուին մեր միտքերուն մէջ: Ի՞նչ բարեբախտ էին մեր հայրերը, որոնք ցնծութեան անխառն աղաղակներով - եւ նաեւ մեծ յոյսերով - կրնային ողջունել այս մեծ իրողութիւնը, եւ ինչպէ՞ս երջանիկ եղան - հակառակ վերջէն իրենց կրած մեծ դժբախտութեան - այս պատերազմի ընթացքին վանեցիք ալ, երբ լման ու յաղթական, յանձնեցին իրենց քաղաքը ռուսին՝ որ հին դարերու ասպետի մը պէս կը վազէր անոնց օգնու-

թեան ձայնին, եւ ասպետավայել գեղեցիկ *ժեստ*ով մը՝ իրենց կը յանձնէր քաղաքը, զիրենք ազատելէ վերջ…: Մինչ հիմա…:

Հիմա, փլատակներ, անհու՞ն փլատակներ կան եւ աշխարհ մը մոխիրի դէզ կայ մեր հոգիներուն մէջ, զորս պէտք է խառնենք ու քրքրենք՝ անոնց ներքեւէն գտնել հաւաքելու համար մեր յոյսի հին կայծերը եւ անոնց վրայ փչելով, զանոնք արծարծելով՝ քիչ մը տաքնալ փորձելու համար…: Հիմա, ամէնքը կրնան ուրախանալ եւ զիրար շնորհաւորել. մենք՝ կը նմանինք այն մարդուն որ մութին մէջ գացած ատենը լոյս մը կը տեսնէ, եւ այդ լոյսով՝ իր շրջապատին ու իր անձին աւերներն ալ կը տեսնէ…: Այսօր շատ կանուխ է ուրախանալու համար: Տեսնենք թէ ու՞ր ենք եւ ի՞նչ ենք, յետոյ միշտ ժամանակ ունինք երգելու: Այսօր մեր ձայնը պիտի չելլէր, եթէ փորձէինք իսկ պատեյարմար «Ձայնը հնչեց»ն երգելու, կամ պտի ելլէր՝ արցունքներով խեղդուած…:

Շատ ետքը, շատ ետքը միայն, պիտի կրնանք այս օրը տօնել: Մինչեւ այն ատեն, ջանանք ապրիլ, իբրեւ ազգ ապրիլ, իբրեւ ազգ պատրաստուիլ եւ արժանի ըլլալ ատոր:

Ո՞Վ Է ՅՈՌԵՏԵՍԸ

«.. Մենք քիչ մը չափազանց կը տեսնենք մեր թերութիւնները՝.. այն պարզ պատճառով որ ինքզինքնիս շատ քիչ կը ճանչնանք այն ամէն իրերուն մէջ որոնք մեր դրական յատկութիւններն են..»: Այսպէս կ'ըսէր երիտասարդ մտաւորականի մը այն նամակը զոր մասամբ արտատպած էի վերջին յօդուածիս մէջ:

Մեր դրական յատկութիւննե՞րը..: Ճիշտ է, ատեններ կան ուր ամբողջովին կը մոռնանք զանոնք: Կը կարծենք - անկեղծօրէն - թէ ամէն ինչ որ կը տեսնենք, խեղճութիւն է, անկումի նշան եւ յուսահատութեան պատճառ: Ազգ մըն ենք - կ'ըսենք ու կը հաստատենք - որուն մէկ մասը սանձաբեկ ձիու մը պէս վազել կ'ուզէ, մինչ միւս մասը ծանր քար մըն է՝ կապուած անոր ոտքին՝ որ հոն գետնէ գետին կը զարնէ, կը կաղացնէ, կը վիրաւորէ. ազգ մը, որուն լաւագոյն ուժերը կը խեղդուին, կը ճզմուին ու կը փճանան այն երկաթեայ ահեղ մամուլին ներքեւ զոր իր զանգուածային անտարբերութիւնն ու անհասկացողութիւնը կը կազմեն. վերջապէս ազգ մը՝ ուր անհատականութեան ոգին այնքան սուրցած, այլամերժ, յարձակիչ ու տարրալուծիչ դարձած է՝ որ մէկքանի հարիւրներու կամ հազարներու միացումը, փոխանակ ազգին մէջ դէպի յարակցութիւն կամ դէպի կազմակերպութիւն քայլ մը ըլլալու՝ ընդհակառակն աւելի մեծաքանակ թոյնի մը աւելի զօրաւոր ազդեցութիւնը միայն կ'ընէ անոր մնացեալ ամբողջին վրայ..: Եւ երբ կը բաղդատես ուրիշ ազգերու հետ - ճիշտ է, հեռուէն միայն տեսնելով, բայց դատելով անոնց տուած արդիւնքներէն, որոնք՝ գուցէ ուրիշ պատճառներու բերմամբ՝ յաճախ կը պակսին մեզի բոլորովին - երբ կը բաղդատես ինքզինքդ անո՛նց հետ որոնց կ'ուզէիր նմանիլ եւ որոնց գաղափարներովն ու զգացումներովը քիչ մը կ'ապրիս արդէն.., տրտմութիւնը, գրգռութիւնը կամ յուսահատութիւնը (նայելով իւրաքանչիւրին խառնուածքին) կը տիրեն ուշ կամ կանուխ, թոյլ չտալով որ խաղաղ ու յարատեւ տրամադրութեամբ մը լծուիս գործի մը եւ զայն առաջ տանիս, աստիճանաբար ոգեւորուիս անով եւ վայելես զանի..:

Այսուհանդերձ, պէտք է յայտնել՝ չհասկցողներուն համար, թէ ճշմարիտ յոռետեսները անոնք չեն որ կը կարծուին ընդհանրապէս: Այն միակ իրողութիւնը՝ որ մարդ մը կը դատէ, կը դատափետէ իր ժամանակակիցները, որ կը յայտնէ իր դժգոհութիւնը, իր զայրոյթը, իր յուսալքութիւնն իսկ մարդկութենէն կամ անոր այն հատուածէն որ ամէնէն աւելի մօտ է իրեն եւ որուն անկումն ամէնէն աւելի «կը դպի» իրեն՝ ատիկա միայն՝ կը բաւէ ցոյց տալու, թէ դառնութեան այդ ամէնախիստ արտայայտութիւններուն ներքեւ անգամ յոյսի եւ հաւատքի խմոր մը կայ որ թերեւս այնքան աւելի մեծ եւ ուժով է՝ որքան արտայայտութիւնն ալ զօրաւոր: Բուն յոռետեսները, իրենց շրջապատին ու ազգին համար մեռած տարրերը, անո՛նք են որոնք ձեռք քաշած են ամէն գործէ, մինչեւ իսկ մտածելէ հրաժարած են, եւ անձնապէս չհաւատալով հանդերձ ապագայի ոչ մէկ կարելիութեան, ինքզինքնուն յոգնութիւնը չեն տար սակայն իրենց այդ գաղափարն յայտնելու, ոչ ոքի կ'ընդդիմաբանեն, ամէնուն հետ «լաւ մարդ» կը մնան եւ շատերուն ալ - շատ մը ազգասէրներու - յարգանքը կը վայելեն՝ իմաստուն եւ խաղաղ քաղաքացիներ նկատուելով անոնցմէ: Փորձեցէք սակայն այդպիսիները պզտիկ զոհողութեան մը մղելու – աշխատանքի եւ սրտի զոհողութիւն՝ որովհետեւ քանի մը ղրուշի նուիրաբերութիւնը ոչինչ կը յայտնէ տալու դիւրութենէն զատ - այն ատեն պիտի տեսնէք բովանդակ չորութիւնն ու ահաւոր պարապը այդ սիրտերուն, որոնց տեղ յօժարակամ պիտի փափաքէիք դէմերնիդ ունենալ ամէնէն տգէտ ու մոլի, ձեզի ատելի կամ ձեզ ատող տիպարը կուսակցական հետեւորդ ընկերոջ:

Արդ, այսպիսիներուն համար մանաւանդ, ինչպէս եւ բոլոր անոնց համար որոնք պարագաներէն ազդուած՝ կրնան քիչառքիչ անոնց կարգը անցնիլ, անհրաժեշտ է որ իբրեւ ազգ մեր թերութիւններուն հետ մեր յատկութիւններն ալ յուշածուին ատեն ատեն, մեր տրտմութեան եւ ընկճումի պատճառներուն հետ լսուին նաեւ յոյսի եւ ոգեւորութեան մեր պատճառները. եւ ցեղին գոյութեան, տեւականութեան ու զարգացման վրայ մեր հաւատքը - զոր եթէ ամէն օր չպոռանք ալ՝ անսասան կը կրենք միշտ մեր սրտերուն խորը - տարածուի ու համակէ, այսօր մասնաւորապէս, անխտիր ամէն հայերը, ապահովելու համար անոնցմէ իւրաքանչիւրին - պզտիկին ու մեծին - եռանդոտ աջակցութիւնը՝ փորձութեան ամէնածանր տագնապներէն անցած ազգի մը վաղուան վերանորոգչական տաժանելի բայց եւ գեղեցիկ աշխատանքին..:

ՅՈՅՍԻ ԵՐԳԸ

Այժմէութեան խոշոր աղմուկին մէջէն, զոր հեռուէն թռչող եկող թնդանօթներու գոռումը, հրացաններու որոտն ու սուիններու շաչիւնը կը յօրինեն, ահա՝ նորէն կը լսուի հայուն անունը, տկար ու երկչոտ, բանտի մը նկուղներուն մէջ խեղդուած մարդու մը ձայնին պէս, որ շէնքին փլչելովը երեւան կ'ելլէ եւ իր անզօր բայց որոշ նոթը կը խառնէ շուրջի ահաւոր ժխորին: Զինք մեռած կը կարծէին, եւ ահա՝ ողջ է դեռ: Ան մինչեւ իսկ կրնայ, տեղ-տեղ, դուրս չգալ փլատակներուն տակէն, բայց թշնամի ու բարեկամ զինքը նորէն պիտի տեսնեն, նորէն պիտի լսեն իր հծծիւնը՝ որ մահուան եւ ուրախութեան հծծիւնն է միանգամայն, իբրեւ ուրուական մը պիտի տեսնեն ու պիտի լսեն զայն. ա՛յնքան լեցուն են այդ տեղերը իրմով, այնքան սպասեր էր ան այս վայրկեանին եւ մինչեւ վերջը իր ակռաներովն ու արմուկներովը

կրծեր, մաշեցուցեր էր պատերն այս շէնքին որ վերէն վար կը փլչի կ'իյնայ ահա՛..: Էրզրումէն մինչեւ Տրապիզոն, մինչեւ Տիգրանակերտ, մինչեւ Ալեքսանտրէթ եւ մինչեւ Պոլիս, ամէնուրեք ուր հայ կար, ամէն քաղաք կամ գիւղ որ վաղը թուրքին տիրապետութենէն պիտի անցնի դաշնակից ազգի մը տիրապետութեան ներքեւ, նոյն պատկերը պիտի պարզէ եւ նոյն ստուերը պիտի կանգնի անոր սեմին վրայ՝ աչքերուն մէջ ժպիտ եւ արցունք միանգամայն, ու բազուկները երկարած անհուն ժեստով մը որ՝ բարի գալուստի եւ միեւնոյն ատեն մեղադրանքի ժեստ մըն է կարծես..:

Ստուե՞ր, ի՞նչ ստուեր: Եթէ մինչեւ իսկ ան դադրած ըլլար մարմնով ապրելէ այդ տեղերուն վրայ, իր հոգին հոն էր եւ հոն է անշուշտ, եւ այդ հոգին շուտով պիտի միանայ, վստահ ենք, հայրենի հողին, օդին ու ջուրին, պիտի մարմնանայ վերստին եւ պիտի շարունակէ ցեղին գոյութիւնը զոր արիւնարբու եւ յիմար ոսոխ մը իսպառ ջնջել կարծեց ա՛յսպէս, քանի մը ամսուան մէջ, սուրով եւ սովով միայն..: Էրզրումի մէջ եւ ուրիշ ամէն տեղեր, մենք ներկայ պիտի ըլլանք, այո՛, թուրք կայսրութեան փլուզումին, մեզ պիտի տեսնեն ամէնքը, եւ մենք պիտի սկսինք անմիջապէս, աւերակներուն վրան իսկ, մեր շինարար աշխատանքին որ մեր պատմական դերն է: Փլուզումը սկսած է, այս անգամ վճռապէս ու ճակատագրօրէն սկսած, ու ոչինչ զայն պիտի կասեցնէ այլեւս, ինչպէս որ ոչինչ պիտի կրնայ մեզ ալ կասեցնել - ոչ իսկ մե՛նք ինքզինքնիս - որ վերաշինութեան գործին մէջ մեր աշխատանքի խոշոր բաժինը ունենանք: Ասիկա նոյնքան անխուսափելի, նոյնքան ճակատագրական է՝ որքան անկումը միւսին:

* * *

Այս յուսալից ու կենսախայտ **նոթ**ին, որ այսօր - պարագաներուն դրդմամբը - կը հնչէ գրչիս տակ նո՛յնքան ինքնաբուխ որքան միւս տխուր **նոթ**ը որ հնչեց երկար ամիսներու ընթացքին, կու գայ միանալ - շատ բարեդէպ կերպով - հեռաւոր բարեկամի մը նամակին պարունակութիւնը, կատարեալ երգ մը յոյսի եւ հաւատքի, ծանր ու լուրջ՝ ինչպէս վայել է մեր վիճակին մէջ գտնուող ազգի մը:

Բարեկամը որ կը գրէ, անձամբ անծանօթ է ինծի: Գիտեմ միայն թէ երիտասարդ բժիշկ մըն է ան, Վենետիկի աշակերտ, որ եւրոպական երկրի մը մէջ հայկական փրոփականտի շատ օգտակար գործ մը կը կատարէ՝ շատ ալ համեստ կերպով: Ահա՛ թէ ինչ կ'ըսէ ան.

«..Շատ ցաւալի բաներ կան, ճիշտ է, մեր ազգին մէջ. բայց ատ անխուսափելի է ամէն ազգի համար: Իմ խոնարհագոյն կարծիքով, մենք քիչ մը չափազանց կը տեսնենք մեր թերութիւնները եւ շատ քիչ՝ ուրիշներունը, այն պարզ պատճառով, որ ինքզինքնիս շատ քիչ կը ճանչնանք այն ամէն իրերուն մէջ որոնք մեր դրական յատկութիւններն են, մինչդեռ ուրիշները առաւելապէս կը ճանչնանք իրենց դրական քան թէ բացասական արժանիքներուն մէջ: Մնաց որ, բնական է թէ աւելի ցայտուն կերպով տեսանելի ըլլան աղքատ ու թշուառ ազգի մը թերութիւնները, ճիշտ ինչպէս աղքատ ու թշուառ անհատի մը թերութիւնները: Եւ եթէ ինքնաքննադատութիւնը բեղուն գործ է մինչեւ որոշ աստիճան մը, ատկէ վերջ կը դառնայ անշարժութեան եւ վհատութեան աղբիւր: Ես կը կարծեմ՝ թէ մենք նուազ «անմիաբանութիւն» ունէինք, քան ինչ որ ստեղծեցինք անմիաբանութեան դէմ պայքարելով: Եւ մեր անմիաբանութեան ցնորքով ոգեւորուելուն պատճառը՝ մեր մօտաւոր նախ-

նիքներուն հայկական պատմութիւնը շատ կողմնակի, միամիտ եւ ուրիշ պատմութիւններէն անկախ ճանչնալուն մէջն է: Ես կը յիշեմ թէ ինչպէս 7-8 տարեկան եղած ատենէս իվեր՝ ամէն օր լսեր եմ մեր անմիաբանութեան մասին: Այնպէս որ մեր մանկութենէն կը սկսինք այդ վարկածով համակուիլ եւ զայն իբր բնազդ մը զգալ, եւ ո՛չ թէ իբր խստօրէն մտածուած իրականութիւն մը դաւանիլ: Եւ որպէս ամէն անգամ որ հայը ձեռնարկի մը ձեռք կը զարնէ՝ իր շուրջ կը գտնէ սկեպտիկներու վոհմակ մը, որոնք սկեպտիկ են որովհետեւ նախապաշարուած են հայկական անմիաբանութեան հաւատամքով: Ու եթէ այսօր մեր մէջ իրականապէս գոյութիւն ունի անմիաբանութիւն, ատ մեր հոգիին մէկ բնածին յատկութիւնը չէ, այլ մեր նախապաշարեալ դաստիարակութեան մէկ ծնոյթը:

«Մեր միւս գլխաւոր դժբախտութիւնն է եղած այն պարագան՝ որ լուրջ եւ մեծ պետեր չենք ունեցած եւ թերեւս ալ այսօր իսկ չունինք: Աւելի լաւ եղած պիտի ըլլար, եթէ մեր գործերը վարուած ըլլային մեծաքանակ bon sens ունեցող ուղղամիտ վաճառական եւ հետեւաբար գործնական մարդոցմէ, քան թէ մեր մտաւորականութենէն որ թերութիւնը ունեցած է միշտ շատ գաղափարապաշտ ըլլալու եւ այդ գաղափարապաշտութեան հիւանդութեան բերումով իրականութիւնը իրականօրէն չտեսնելու: Մենք դեռ երէկ չէինք հասկցած եւ չեմ գիտեր թէ այսօր լաւ հասկցա՞ծ ենք, թէ այս աշխարհին մէջ, այլեւս ամէն բան վաճառականութիւն է, թէ ամէն բան - մէջն առնելով գեղեցիկ բաները - պէտք է գնել, վճարել: Մենք այսօրուան արիւնոտ արցունքները պիտի չլայինք հաւանօրէն՝ եթէ փոխանակ մեր աւանդական ողբերով լեցնելու Եւրոպան, հոն քիչ մը աջ ու ձախ, ոսկի ցանած ըլլայինք:

«Հայաստանի ինքնավարութիւնն այսօր անվիճելի կարելիութիւն է: Ու ես իմ համեստ կարծիքով համոզուած եմ՝ որ եթէ մենք գիտնանք բաւականաչափ դրամ հաւաքել եւ նպատակայարմարօրէն գործածել, ան իրականութիւն պիտի ըլլայ: Անշուշտ խելքը, հանճարը, իրաւունքը եւն., իրենց արժէքը ունին, բայց այսօրուան աշխարհին մէջ այդ ամէն բաները կուտ չեն արժեր եթէ դրամով առանցքուած չըլլան: Չափազանց հեռու ենք ասպետական դարերէն: Ամէն ջանք թափելու է «Ազգային Շահերու Հիմնադրամ»ը ուռճացնելու համար: Կ'ըսեն, աշխարհի մէջ յիմարօրէն տարածուած կարծիք է, թէ դրամ ունինք եւ շատ, արդ, այդ դրամները, եթէ կան, մէջտեղ հանելու ատենն է..»:

Յոյսի երգ մը կոչեցի այս նամակը, որովհետեւ ամէն բանէ առաջ հայու առողջ միտք մը, զարգացած եւ առողջ մնացած միտք մը, կը ցոլացնէ ան: Իմ գաղափարապաշտութիւնս թերեւս հարուած մը կը կրէ անկէ, բայց իմ դրապաշտութիւնս, միւս կողմէ, ինքզինք ա՛յնպէս զօրացած ու փայփայուած կը զգայ անով՝ որ յօժարակամ կը մոռնամ հարուածին ցաւը..: Ես ուրիշ երիտասարդ մըն ալ կը ճանչնամ, այստեղ, որ թէեւ ինքզինք այսքան լաւ բացատրելու կարող չէ, բայց նոյնպէս առողջ մտքի - եւ մարմնի ալ - նախանձելի տիպար մը ըլլալով՝ յաճախ ինծի կը թելադրէ որ «քիչ մըն ալ մեր աղէկ կողմերուն վրայ» խօսինք..:

Մինչեւ հիմա չկրցանք, կը խոստովանիմ: Այսուհետեւ, պարագաներն ալ օգնելով, թերեւս կարելի կ'ըլլայ ատիկա..:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՀԱՄԱՐ

Մուշեղ արքեպիսկոպոսն է որ կը պատմէ հետեւեալը, Ամերիկայի օրաթերթ *Ազգ*ին մէջ.

«..Ճամփորդներով լեցուն ֆրանսական նաւ մը դեռ ամիս մը առաջ, Պորտոյէն կը բաժնուէր Ամերիկա գալու համար..:

Դեկտ. 24ի իրիկունն է: Նաւը ովկիանոսին մէջտեղը կը գտնուի:

Ու նաւաստիները կը մտահոգուին.

«Ծնունդի օր մը առանց **Պատարագի** անցընելու դատապարտուած են: Տխու՜ր ծնունդ մը, ուր իրենց ականջին պիտի չհնչէ խաղաղութեան ու փառքի աւետիսը՝ այն տեսակ օրերու մէջ, երբ առաւել քան երբեք պէտք ունին այդ խաղաղութեան ու փառքին:

«Այդ անձկութեան վայրկեաններէ մէկուն, յանկարծ նաւապետը կը մօտենայ նաւին վրայ ճամփորդող հայ քահանային, ու

«Տէրհայր,- կ'ըսէ անոր,- վաղը մեր Ծնունդի օրն է. պատերազմի պատճառով ճամփորդ քահանայ մըն ալ չունինք նաւին վրայ, որ այս նուիրական տօնին մեզի մխիթարութիւն մը պարգեւէր: Արդեօք դուք պիտի հաճէի՞ք հայկական ծէսով պատարագ մը ընել մեր նաւին վրայ, մխիթարութիւն մը տուած ըլլալու համար մեզի ամէնուս: Պատարագի համար ամէն բան պատրաստ ունինք հոս, զգեստ, սկիհ..:

«Յաջորդ առաւօտուն, երբ նաւը կը սուրայ, երբ ալիքները կը մռնչեն, երբ ցրտաշունչ քամին կը սուլէ, նաւապետ, նաւաստիներ ու ճամփորդներ, ծնրադիր կ'ունկնդրեն, սեղանին առջեւ, Հայ Պատարագը, զոր քահանան կը մատուցանէ իր զաւկին օժանդակութեամբ:

«Իրենց անհասկնալի լեզուով մատուցուած այդ պատարագը, օտար դաւանանքի մը ծէսով, խորհրդաւոր մխիթարութեան մը ներշնչումը կ'ըլլայ բոլոր աղօթողներուն, որոնց հոգիները հանդարտ են հիմա, համատարած ալեկոծութեան մը գիրկը, Փրկչին Ծնունդը պատարագով մը ողջունած ըլլալնուն համար»:

Այս պատմութինը խորապէս չի՞ յուզեր, թունդ չի՞ հաներ ձեր հայու սրտերը:

Ֆրանսական նաւու մը մէջ, 1915 Դեկտեմբեր 25ի օրը, եւրոպական Ծնունդի առաւօտուն, հայ ղարիպ տէրտէր մը, անծանօթ, անանուն, հայ ժամերուն պատարագը կը մատուցանէ ֆրանսացի նաւապետին, սպաներուն, նաւազներուն եւ ուղեւորներուն համար..: Փոթորիկը կը գոռայ՝ ովկիանոսին ալիքներուն, նաւին կազմածքին եւ ներկաներու սրտին մէջ: Հեռու՜ն, իրենց ետին թողած են հայրենիքը, սուգի ու վտանգի մէջ: Անձկութիւնը կը պատէ ամէնքը. երկրորդ Ծնունդն է այս՝ ուր Ֆրանսան կը կրէ - իր արիւնահոս կողերուն վրայ - թշնամիին ծանր ու ատեցեալ գարշապարը, միշտ սպառնացող դէպի աւելի առաջ շարժելու, անոր սրտին վրայ կոխելու: Գերագոյն ճիգերով, ուժի եւ արեան անհատնում, ամէնօրեայ հեղեղներու վատնումովն է միայն՝ որ ազգը - իր ամբողջութեամբ - կուրծքը ցցեր կեցեր է ու թող չի տար որ անցնի ան..: Իւրաքանչիւրը, որ նաւուն մէջն է, պատերազմին արդէն զոհուած կամ անոր կրակէ սպառնալիքին ենթակայ սիրելի մը ունի անդին, ու ամէնքը - այդ օրը մանաւանդ - իրենց վշտին ու անձուկին ծանրութեանը մէջ պէտքը կը զգան Յոյսին, զոր կրօնքը - ուրիշ ամէն բանէ աւելի - կը հաստատէ, կը մօտեցնէ, տեսանելի ու շօշափելի կ'ընծայէ: Ծովու մարդիկ են, ու այն բոլոր մարդոց նման որոնք բնութեան հետ դէմ դիմաց՝ առանձնութեան եր-

կար պահերուն երազելու վարժուած են եւ բնութեան յանկարծական վտանգներուն մատնուած՝ անոր անծանօթ խորունկ գաղտնիքին, անոր յանկարծահաս վտանգներուն հանդէպ սարսուռով են համակուած, անոնք իրենց հոգիներուն ամէնամեծ գոհացումը կը գտնեն կրօնքին մէջ...: Եւ այդ Ծնունդի առտուն՝ հայ քահանայ մըն է, ո՞վ գիտէ որ հեռուներէն եկած ու ի՞նչ աւելի սեւ սուգերով իր ալ հոգին մթագնած, որ հաւատքի եւ սփոփանքի այդ լոյսը կը մատռուակէ վսեմ Ֆրանսայի վեհազն զաւակներուն...:

Հայ տէրտէրին հանդիպումը, այդ նաւուն վրայ, այդ հանդիսաւոր օրուան մէջ, մինակ ի՛նքը ներկայացուցիչ քրիստոնեայ եկեղեցականութեան, դիպուածի մը արդիւնքն ըլլալէ աւելի՝ կը թուի նախասահմանուած կարգադրութիւն մը ըլլալ, ստեղծելու համար այն խորհրդանշական խորունկ գեղեցկութեամբ խռովիչ պատկերը զոր ահա կը տեսնեն մեր երեւակայութիւնները...: Արեան ու աւերակներու տակ թաղուած Հայաստանն է. իր քրիստոնէութեան ու քաղաքակրթութեան սիրոյն համար մարտիրոսացած Հայաստանը, որ քահանայի մը կերպարանքով, կ'երեւայ փոթորիկներուն դիմադրող եւ դիմադրելով յառաջ ընթացող Ֆրանսայի աչքին ու կ'օրհնէ՛ զայն, ու իր հաւատքէն բաժին կը հանէ անոր...: Հայաստա՛նն է, իր երկրէն տարագիր, որ օտարութեան ճամփուն վրայ կը հանդիպի փորձութեան բովին մէջ ինկած, վիրաւոր բայց դիւցազն Ֆրանսային, եւ ի՛նք որ ցաւին անհունութիւնը կը ճանչնայ, կ'ըսէ թէ ի՛նչ բան զինքը ապրեցուց մինչեւ հիմա: Հայաստա՛նն է, որ ասպետական Ֆրանսայի սրտոտ նաւազներէն դեռ քանի մը ամիս առաջ իր գտած օգնութիւնը հաւատքով ու աղօթքով կը հատուցանէ անոնց: Հայաստանի հոգի՛ն է, դժբախտ բայց միշտ աննկուն, որ այնտեղ, միշտ ու յաւիտեան, կը հաղորդուի Ֆրանսայի ամէնաազնիւ հոգւոյն հետ, անոր կը միանայ միեւնոյն սէրին, յոյսին ու հաւատքին մէջ...:

Եւ որպէսզի պատկերը կատարեալ ըլլայ, տեսէ՛ք, հայ քահանային քովն իվեր, անոր մատուցած պատարագին ծառայող, իր տղան կայ, կարծես ըսելու համար թէ սերունդը հոն է, փճացած չէ ու պիտի չփճանայ երբեք...:

Փոթորիկին մէջ ձայնդ ինչպէ՛ս թնդաց արդեօք, տէրտէ՛ր, երբ Աստուծոյ օրհնութիւնը հայցեցիր «թագաւորաց քրիստոնէից» ու անոնց «զինուորեալ մանկանց» վրայ. «առէ՛ք կերէք»ին՝ ինչպէ՛ս անշուշտ կոհակացաւ, ուռեցաւ կուրծքդ, եւ «խաղաղութի՛ն ամէնեցուն»ը ի՛նչ անկեղծութեամբ, արցունքներո՞վ թերեւս երգեցիր այնտեղ...:

Ըսէ՛, Տէրհայր, երբ հոն՝ ծովուն ու ծնրադիր ֆրանսացիներուն մէջտեղ՝ կ'աղօթէիր սրտագին, փոթորկին մէջէն ձայն մը չըսա՞ւ քեզի թէ պատարագդ ընդունուած էր, թէ խաղաղութիւնը, յաղթական խաղաղութիւնը, վաղը պիտի բացուէր - իրօք - Ֆրանսայի ու իր դաշնակիցներուն, եւ Հայաստանի՛ ալ վրայ...:

ՀԱՅ ՓՐՕՓԱԿԱՆՏԸ

Հայ հոգին խաւարեր, շա՛տ է խաւարեր...: Չէ թէ խորտակուեր կամ մեռեր է, այլ այնքան թանձր մութի մը մէջ է ինկեր՝ որ իր շուրջ անցած-դարձածն, եւ ինքզինքն ալ, ճանչնալու դժուարութիւն կը կրէ այսօր...: Անշուշտ՝ մէկու մը համար որ համակրանօք կը ծռի անոր վրայ ու կը ջանայ զայն հասկնալ, հոդ ոչինչ կայ որ կարենայ զարմացնել կամ գայթակղեցնել: Կրնայ ըսուիլ թէ մութը դարերու տա-

ռապանքէն, սուգէն ու արեան գոլորշիներէն կազմուած՝ սեւ-կարմիր մշուշ մըն է, որ մաս չի կազմեր հոգիին էութեանը, եւ վաղը՝ ազատութեան ու բարօրութեան առաջին ճառագայթը պիտի հալեցնէ ու փարատէ զայն...: Այսուհանդերձ, քանի որ այդ Վաղն ալ պիտի չծնի, չի՛ կրնար ծնիլ առանց իր հզօր ճիգին, իր կորովի աշխատակցութեանը, անհրաժեշտ է այդ ճիգը սկսիլ ներսէն դուրս, խաւարը գէթ մասամբ պատռելու եւ իր շրջապատն ու ինքզինքը գոնէ տեսնելու ու ճանչնալու համար...:

Խաւարը որ հայ հոգին կը պատէ՝ մեծապէս պիտի թեթեւնար, ըստիս, եթէ գիտնայինք նախ եւ առաջ թէ մենք - անկախաբար արտաքին պատճառներէ - կրնանք դիմադրել անոր խուժումին, կրնանք մեր փոքրիկ լոյսը պահել, վառ պահել ու արծարծել անոր ներքեւ: Կարծես այս համոզումն է որ ամէն բանէ աւելի կը պակսի մեզի եւ այս պատճառաւ շատ բաներ որոնք կրնային - ինչպէս անկախ ազգի մը - մեր մէջն ալ կատարուիլ, կը մնան անտեսուած ու կը նկատուին անկարելի մինչեւ լաւագոյն օրերու, ազատ հայկական իշխանութեան մը ներքեւ կազմակերպման թուականի մը բացումը:

Այսպէս, ոչինչ կ'արգիլէր մեզի, ասկէ առաջ եւ այսօր ալ, որ Եւրոպայի հետ մեր յարաբերութիւնները մնայուն, ընդարձակ եւ արդիւնաւոր հիման մը վրայ դնէինք: Թէ ո՞րչափ կարեւոր է հայ դատին փրոփականտը վարել ամբողջ քաղաքակիրթ երկիրներու հանրային կարծիքին եւ կառավարութիւններուն առջեւ՝ ամէնքս քիչ ու շատ ըմբռնած ենք արդէն, իսկ թէ այդ փրոփականտը պէ՛տք է կատարուի միօրինակ ուղղութեամբ մը, հետեւողական ոգւով եւ միաժամանակ բազմաթիւ ճիւղաւորումներով. ահա՛ ինչ որ տեղ ըրած չէ տակաւին մեր մտքերուն մէջ եւ ահա՛ ինչու կը հանդուրժենք որ ամէնէն անշնորհք տիրացուն անգամ որ իր գտնուած օտար միջավայրին լեզուն - գէշ քան աղէկ - կը խօսի կամ կը գրէ, փառասիրութենէ մղուած ելլէ ինքզինք հայութեան ներկայացուցիչ համարէ, հայութիւնը ծանօթացնէ եւ հայ դատը պաշտպանէ օտարներու առջեւ...: Մէկքանիներէ զատ, որոնք բաւականին տաղանդով կը կատարեն այդ դերը, թէպէտ միշտ անջատաբար, որով առանց սիստէմի, քանինե՛ր կան, հոս մեր մօտն իսկ եւ հեռուն Եւրոպայի ու Ամերիկայի մէջ, որոնք օգտուելով օտարներու բարեացակամ, քիչ մըն ալ ներողամիտ - չըսելու համար արհամարհական - հայասիրութենէն, օրին մէկը ինքզինքնին կոչուած կը նկատեն հայը օտարին ծանօթացնելու անհունօրէն պատասխանատու պաշտօնին եւ **զօռ** կուտան ինքզինքնուն՝ իրենց չկրցածը ընելու...:

Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ, չկայ մտաւորական կամ քաղաքական կեդրոն մը ուր այս գործը ձեռնհասօրէն կատարելու կարող հայեր չգտնուին: Կան որ կը կատարեն արդէն, եւ բաւականին գնահատելի կերպով մը: Կը բաւէ միայն որ ազգին գերագոյն պետը՝ Կաթողիկոսը, Ազգ. Պատուիրակութեան հետ համախորհուրդ, կանոնաւոր կազմակերպութիւն մը ընէ, անշուշտ յատուկ **ֆոնտ** մը տրամադրելով կամ ստեղծելով այդ նպատակին համար, Կեդր. Բիւրօ մը, Եւրոպայի ամէնէն կարեւոր մէկ կեդրոնին մէջ հաստատուած, ոչ միայն վերին ուղղութիւնը պիտի տար շարժումին, ոչ միայն հարկ եղած նիւթական աջակցութիւնը պիտի ապահովէր անոնց որ իրապէս արժանի են ատոր, այլեւ պիտի հայթայթէր այն կարգ մը անհրաժեշտ **տոքիման**ները - հայ պատմութեան, գրականութեան վե-

րաբերեալ հայերէն եւ օտար գիրքեր, տեղեկութիւններ եւն. - որոնց պակասը յաճախ չափազանց զգալի է արտասահմանի մէջ:

Աւելցնենք որ երբ այս գործը աւելի ձեռնհասօրէն կատարողներ գտնուին, միւսները ինքնին կը դադրին գործելէ, ըստ որում օտար թերթի տնօրէնը, գրագէտը կամ քաղաքագէտը, միջոցը կ'ունենայ լաւագոյնին ընտրութիւնը ընելու:

Աւելցնենք դարձեալ որ հայկական փրոփականտի այս գործակալները կրնան միաժամանակ արեւմուտքի մտքին ու կեանքին մէջ մեզի համար ամէնէն օգտակար արտայայտութիւնները մեզի ներկայացնելու պաշտօնն ալ ունենալ, ինչ որ նուազ պիտի չծառայէր մեզի:

Եւ քանի որ երազներու ու փափաքներու ճամփան բաց է այսօր մեր առջեւ – կարելի չէ՞ - գաղափարաց այս կարգին մէջ, փափաքիլ նաեւ որ ազգին քաղաքական պետն ու իր ներկայացուցիչ մարմինը ունենան իրենց կէս-պաշտօնական, իրենցմէ ներշնչուած թերթերը՝ որոնք բոլոր հանրային կենսական խնդիրներու մասին **թոն** պիտի տային ազգին:

Այս ամէնը - ինչպէս ըսինք - մեր հոգիին վրայ ծանրացող խաւարը ճեղքելու ջանք մը պիտի ըլլար, ըստ մեզ արդիւնաւոր ջանք մը՝ զոր կ'արժէ կատարել:

ՀԱՐՈՒՍՏՆԵՐԸ

Հարուստնե՞րը..: Ոչ մէկ ազգի մէջ անոնք ա՛յնքան նպաստաւորուած են որքան հայոց ազգին մէջ: Հայ ծնիլը կատարեալ բախտ մըն է հարուստի մը համար: Մարդիկ՝ որոնք ուրիշ ժողովուրդներու մէջ կ'ապրին ու կը մեռնին առանց հանրութեան ուշադրութիւնը գրաւելու եւ առանց որեւէ յարգանքի արժանի ըլլալու՝ երբ ունեցած ամբողջ դրամագլուխնին ոսկի է միայն, մեր մէջ ամէն ինչ են, ազգին փրկութիւնը, յոյսը, ուժը, անոր ջիղն ու միսը, խելքն ու միտքը, ներկան ու ապագան..: Ամբողջ ազգ մը պապուկի պէս իրենց ձեռքին կը նայի, զոր բանալ գոցելով միայն՝ թարթափել կու տան ամէն աչքերը, տրոփել կու տան ամէն սիրտերը..: Չկայ պատրիարք մը կամ առաջնորդ մը որ մերժէ անոնց սեղանի հրաւէրը՝ այն յոյսով որ «ազգին համար բարիք մը կրնայ ելլալ տակէն».. մոռնալով որ, սեղանին տակէն, թափթփած փշրանքներ միայն կրնան ելլալ..: Ոչ ոք կայ որ ժպտուն, հիացիկ ու պատկառոտ դէմքով մը չլսէ անոնց խորհուրդները, որքան ալ տափակ, արտառոց ու մերթ սրբապիղծ ըլլան, եւ նախ իր հաւանութիւնը չյայտնէ - եթէ ետքէն մեղմիւ, շատ մեղմիւ ընդդիմաբանէ իսկ քիչ մը - ըստ այն տիրող կարծիքին՝ թէ «հարուստները վշտացնելու չէ, մեր ազգը պէտք ունի անոնց..»: Չկայ հանրային պաշտօն մը որուն զիրենք արժանի չտեսնէ ազգը, կը բաւէ որ իրենք փափաքին, ո՛չ՝ թոյլ տան, հաճի՛ն որ զիրենք ընտրեն այդ պաշտօնին: Եթէ քիչ մը աւելի «ռամկավարական» ըլլար մեր եկեղեցին, ինչպէս հպարտութեամբ կը յայտարարենք թէ է, եւ իր նուիրապետութեան բարձրագոյն դիրքերուն համար կարողութիւնն ու նկարագիրը անհրաժեշտ չդատելուն նման՝ եկեղեցական ըլլալն ալ պայման չնկատէր, վստահ եղէք որ կաթողիկոսները ու պատրիարքները մեր մէջ միշտ հարուստներէն պիտի ընտրուէին: Չէ՞ որ ի բնէ կրօնասէր ու ազգասէր կ'ըլլան անոնք եւ խելքի յայտարար նշանն ալ դրամ շահած ըլլալը չէ՞: Երեւակայեցէք որ անդրանիկ Իբրանոսեանը, որ հիմա տաճկցած է կ'ըսեն Պոլսոյ մէջ, կարե-

նայինք պատրիարք ընել. ո՞վ է որ հակառակ քուէ պիտի տար.. Շահրիկեանէն զատ՝ որ սկզբունքով ձեռնպահ պիտի մնար..:

Եթէ կայ ուրիշ ազգի մէջ հարուստ մը որ «մեծութեան» փառասիրութիւնն ունի եւ իրաւամբ գոհացում չի գտներ հոն, թո՛ղ մեզի գայ, մեր գլխուն վրայ տեղ ունի, մինչեւ իսկ եթէ տխմարութիւնն ու չարութիւնը խոխոջաձայն կը հոսին իր շրթներէն կամ իր հարստութեան աղբիւրը տիղմ ու թոյն է միայն..:

Ուրիշ ո՛չ մէկ բանի, ո՛չ մտքի եւ ո՛չ ալ սրտի յատկութիւններուն համար յարգանք ունեցող մեր ամբոխը, ճշմարիտ պաշտամունք մը ունի հարստութեան համար: Եւ ասոր պատասխանատու ենք անխտիր ամէնքս, մտաւորական թէ յեղափոխական, խմբագիր թէ ուսուցիչ, եկեղեցական թէ աշխարհական, ամէնքս որ դեր մը կը կատարենք մեր հարային կեանքին մէջ՝ առանց կռնակնիս դրամարկղի մը տուած ըլլալու:

Մեր յեղափոխական, կամ ազատական, կամ պարզապէս յառաջդիմական տարրերն են մանաւանդ՝ որ մեր հարուստներուն այդ դիրքն ընծայած, զանոնք «մարդ» ըրած են: Ոչ միայն ամէն օգտակար ձեռնարկի համար նախ անոնցմէ աջակցութիւն սպասած եւ անոնց դիմած են, ո՛չ միայն իրենց վերաբերումը միշտ աւելի յարգալիր եղած է անոնց ամէնէն անբանին՝ քան իրարու հանդէպ, այլեւ պատիւը ըրած են - շարունակ - հայ հարուստը գաղափարի մը ներկայացուցիչը նկատելու, մի՛ն պահպանողականութեան սիւներէն, երկրորդն ըլլալով կղերին պորտաբոյծ ու տգէտ մասը, մինչդեռ մին եւ միւսը պահպանողականութիւն ըսելով ուրիշ բան չեն հասկնար ապահովապէս՝ բայց եթէ իրենց դրամը, ծուխը ու իրենց ուղեղին թանձր կեղեւը միայն պահպանել..: Այսպէս է որ անոնք իրենց ոչնչութեանը մէջ գաղափարի մը շպարն ալ առած են վրանին, եւ ի մասնաւորի հարուստները՝ երբ պատահած է որ դուրսը հանդիպին մենէ մէկուն, շնորհ մը ընելու պէս կարծիք մը տուած են, կարծիք՝ դրամի տեղ, կարծի՛ք զոր առնելուդ պէս թաշկինակդ բերնիդ կը մօտեցնես՝ անհամութենէն սիրտդ ետ չգալու համար:

Իրա՛ւ, ատեն մը, Պոլսոյ մէջ անոնք սկսած էին իրենց չափը գիտնալ: *Հայրենիքի* ինգամեայ շրջանին էր ադ, որ ընդօրինակուած *Մշակէն*, *Նոր Կեանքով* քիչ մը ատեն արտասահմանի մէջ ալ շարունակուեցաւ: Աւանդութիւնը շուտով խզուեցաւ սակայն, եւ մեր մտաւորականները որ մնացին այդ շրջանէն կամ յաջորդեցին հիներուն՝ ըլլայ արտասահմանի, Թուրքիոյ թէ Կովկասի մէջ, իրենց թանկագին գոյութիւնները պահելու եւ անգին ծառայութիւնները մեզի մատուցանել կարենալու համար՝ կա՛մ մաշեցուցին անոնց սեմերը եւ կա՛մ, ամէնէն կատաղիները, եղան ամէնէն ընտանիներն ընտանի կենդանիներուն, որոնք տանը «մեծ պարոններուն» ոտքն ու ձեռքը լզուըռտելէ եւ իրենց սպասումին համաձայն չվարձատրուելնուն համար անոնց ակռայ ցուցնելնէն ետք՝ հիմա լեզուական նոյն ճարտարութիւննին կը գործադրեն, «պզտիկ պարոններուն», վրայ, զանոնք ալ ապականելու, մեր վաղուան հարուստներն ալ այսօրուաններուն նմանցնելու համար..:

Այսօր, մեր մեծ կարօտութիւններուն առջեւ, նորէն հարուստներուն վրայ յառեր մնացեր են մեր աչքերը, ու անոնք կը փափաքին որ աղաչենք, պաղատինք իրենց: Մենք՝ կը խորհինք ընդհակառակը որ պէտք է այլեւս անգիտանանք զիրենք: Պէտք է սրբենք իրենց անունները մեր ցանկերէն, ու եթէ պատահի որ ամիս մը կամ հինգ ամիս ետքը անոնք մօտենան մեզի՝ արտասովոր շահու մը մէկ չնչին

տոկոսը ափերնին, ազգին կողմէ զիրենք ընդունող անձնաւորութիւնը պէտք է ըսէ իրենց.

- Շնորհակալութի՛ն, ազգը իր կրցածը ըրաւ. օտարներն ալ ըրին. դուք օտարներուն չափ ալ չեղաք. ալ ձե՛զ չենք ճանչնար, դու՛րս հոսկէ..:

ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ասիկա ալ մե՛զի՝ «մտաւորականներուս» համար..: Երբ գիտնաք ու աչքի առջեւ բերէք թէ «մտաւորական» բառը մեր մէջ ի՛նչպիսի անանուանելի ապրանքներու խառնակոյտ մը կը ծածկէ իր հովանիին ներքեւ, բնաւ յաւակնութիւն չէք նկատեր, մէկու մը համար որ ատոր գիտակցութիւնն ունի, ինքզինք այդ կոյտին մէջ դնելը: Ընդհակառակը՝ զոհողութիւն մըն է ադ, որուն վրայ լաւ չէ որ շատ ծանրանանք: «Մտաւորական» բացատրութիւնը ուրիշ բան չի ներկայացներ արդէն՝ բայց եթէ որոշ դասակարգ մը, որ հարուստներուն եւ էսնաֆներուն հետ միասին, կը կազմէ երեք գլխաւոր տարրերը մեր ժողովուրդին: Անոնցմէ միայն՝ հարուստներու դասակարգին մասին մեր մտածումը յայտնելէ ետք, պէտք է ըսենք նաեւ թէ ի՛նչ կ'արժէ միւսը՝ մտաւորականներու դասակարգը, որ հարուստին եւ էսնաֆին մէջտեղ կը կանգնի եւ մին ու միւսը յառաջ մղելու, անոնց բան մը սորվեցնելու եւ յաճախ զանոնք դատելու պաշտօնը տուած է ինքզինքին:

Մտաւորականի մը այն նամակը զոր անցեալները մասամբ արտատպած էինք մեր մէկ խմբագրականին մէջ, հատուած մը ունէր որ կ'ըսէր. «Աւելի լաւ եղած պիտի ըլլար եթէ մեր գործերը վարուած ըլլային մեծաքանակ bon sens ունեցող ուղղամիտ վաճառական եւ հետեւաբար գործնական մարդոցմէ, քան թէ մեր մտաւորականութենէն, որ թերութիւնը ունեցած է միշտ շատ գաղափարապաշտ ըլլալու եւ այդ գաղափարապաշտութեան հիւանդութեան բերումով իրականութիւնը իրականօրէն չտեսնելու..»: Շատ մեղմացուած, շպարուած եւ անուշցուած ձեւի մը տակ՝ այս խօսքը ամէնախիստ քննադատութիւն մըն է միայն, ուղղուած ինքն իսկ մտաւորականէ մը մեր մտաւորականութեան:

Ուրիշ ոչ մէկ ազգի մէջ պիտի գտնէիք մտաւորական մը որ իր դասակարգին անկարողութեանը մասին այդքան դառն խոստովանութիւն մը ընէր: Պատճառը այն է՝ որ ուրիշ ո՛չ մէկ ազգի մէջ, մտաւորականութիւնը - իբրեւ ամբողջութիւն - իր կոչումին, իր դերին այնքան անհամապատասխան երեւցած է եւ կ'երեւի: Ապա թէ ոչ՝ ի՞նչպէս կարելի է ըսել թէ մեր գործերը, մեր հանրային գործերը, որոնք ազգին ներկան զարգացնելով՝ ապագան պատրաստելու կը ծառայեն, լաւագոյն կերպով պիտի վարուէին վաճառականներու, քան մտաւորականներու կողմէ: Եթէ մտաւորականին բարձրագոյն պաշտօնն ու փառասիրութիւնը իր ազգին հանրային գործերուն առաջնորդողն ըլլալը չէ՝ ապա ուրեմն ի՞նչ է.. պիտի հարցնէր իրաւամբ որեւէ մէկը որ պիտի գիտնար թէ մտաւորականը աշխատանոցին խորը քաշուած գիտունը կամ գրագէտը չէ միայն, այլեւ քաղաքագէտը, նախարարը, երեսփոխանը, կառավարիչն ու դեսպանը՝ որոնցմով կը վարուի երկիրը եւ որոնք՝ վա՜յ երկրին եթէ առեւտուրի պարզ մարդիկ, նոյնիսկ «մեծաքանակ bon sens ունեցող ուղղամիտ մարդիկ» են միայն:

Բայց իրա՞ւ արդեօք չափազանց գաղափարապաշտ (idealiste) եղած է մեր մտաւորականութիւնն ու ա՞յդ է արդեօք պատճառը իր ձախողութեան՝ որուն ի

տես կը մղուինք մինչեւ իսկ իր ձեռնթափութիւնը փափաքելու հանրային գործերէ: Անկեղծօրէն՝ մենք չենք բաժներ այդ կարծիքը, որ եթէ ճիշտ ըլլար, մեր ազգը պիտի չներկայացնէր այսօր այն տխուր պատկերը զոր կը տեսնենք: Քաղաքականապէս մեր վիճակը նոյնը կրնար ըլլալ, մեր ձախողութիւնները - մենէ դուրս պատճառներով - կրնային պատահիլ դարձեալ, բայց մեր ժողովուրդին ներքին, հոգեկան ու մտաւորական վիճակը ապահովապէս նոյնը պիտի չըլլար այսօր՝ եթէ մեր գործերը վարող մտաւորականները իրապէս իրենց չափազանց գաղափարապաշտութեամբը միայն մեղանչած ըլլային:

Գաղափարապաշտութի՞ւն...: Թերեւս սկիզբները ճիշտ էր ատիկա, բայց չէ՞ք տեսներ որ երթալով պակսեցաւ ան եւ տեղի տուաւ ամէնաչոր նիւթապաշտութեան մը որուն հազիւ թէ պիտի կրնայինք հանդիպիլ մեր ամէնէն հասարակ խանութպանին քով...: Գաղափարի պաշտամունքը մէկդի, ինքզինքնուն պարզ յարգանքն իսկ, որ զիրենք յարգելի պիտի ընծայէր նաեւ ժողովուրդին, հետզհետէ պակսեցաւ անոնցմէ շատերուն, այնպէս որ գաւաթ մը ջուր խմելու չափ դիւրին եղաւ խմբովին կամ անհատապէս գաղափար փոխելը, երէկ իրենց դատապարտած մարդիկն ու գործերը այսօր պաշտպանելն, ու ամէ՛ն ժամանակի մէջ ամէ՛ն պատուաւոր մարդոց կողմէ աններելի համարուած գործերը մտաւորականի հանգամանքով կատարելը...: Այս մասին բազմաթիւ են օրինակները, որոնք քիչ մը ամէն կողմէ կը պարզուին հասկցող ժողովուրդին աչքին, ու «մտաւորական»ին վրայ առհասարակ ողբալի գաղափար մը կազմել կու տան անոր...: Լաւագոյն է սակայն չծանրանալ ասոնց վրայ ալ, ամօթի վերջին քօղը - եթէ մնացած է – չպատռելու համար անոնց երեսէն եւ աւելի համարձակութիւն չտալու համար...:

Ամօթը մեծ է, պէտք է ընդունիլ, եւ վնասն ալ, այս կարգի մտաւորականութեան մը պատկանելուն: Բացառութիւններու խօսքը չենք ըներ, որովհետեւ չեն զօրեր իրականութիւնը փոխելու...: Այսուհանդերձ, այդ բացառութիւններէն է նորէն որ պիտի գայ փրկութիւնը. անոնք են որ քաջութիւնը պիտի ունենան - նոյնիսկ անհամեստութիւնը - անմեղադրելի անցեալէ մը ուժ առած, ինքզինքնին անջատելու միւսներէն, ի հարկին հարուածելու միւսները եւ ցոյց տալու ժողովուրդին՝ թէ մտաւորականը այն չէ զոր կարծեցուցած են իրեն: Այսպէսով նաեւ, ի գին ամէնամեծ յուսախաբութիւններու եւ դառնութիւններու, պիտի յառաջ գայ մտաւորականներու նոր սերունդ մը, որ իրապէս արժանի ըլլայ՝ ի՛նքը միայն՝ մեր հանրային գործերը վարելու:

Մեր ժողովուրդը պէտք է ասոր փափաքի իր իսկ շահուն համար, եւ այս նպատակաւ պէտք է քաջալերել գիտնայ իր ծոցէն բղխած մտաւորական այն նոր ու թարմ ուժերը որոնք այսօր շիտակ կը քալեն, բայց վաղը իրենք ալ կրնան գայթիլ՝ եթէ տեսնեն որ լաւն ու գէշը, պատուաւորն ու անպատիւը մէկ ջուրով կը լուացուին մեր մէջ, ինչպէս յաճախ կ'ըլլայ դժբախտաբար...:

Իսէր Աստուծոյ, իսէր վաղուան - մեզի մի՛ հաւատաք, մեզ դատապարտեցէ՛ք, մեզ սպանեցէ՛ք, հոգ չէ, բայց մի՛ թողուք որ ասիկա ըլլայ, մի՛ թողուք որ մեր վաղուան «մտաւորականութիւնն» ալ այսօրուանին նմանի...:

ԼՈՐՏ ՊՐԱՅՍԻ ԽՕՍՔԵՐԸ

Լորտ Պրայս անգամ մը եւս կը յայտնէ մեր մասին իր կազմած գաղափարը: Կ'ըսէ թէ ինք «շատ կը սիրէ ու շատ կը յարգէ հայերը, որովհետեւ անոնք գերազանցապէս արժանի են ամէնքին սիրոյն եւ յարգանքին, եւ այս բանը ինքը կրնայ հաւաստել, որովհետեւ անձամբ ու մօտէն կը ճանչնայ Հայաստանը ու Հայերը», «որովհետեւ,- կ'ըսէ,- հակառակ այնքան տառապանքի, հալածանքի եւ բռնապետութեան՝ անոնք իրենց քաջութիւնը չեն կորսնցուցած, չեն յուսահատած եւ անեղծ պահած են իրենց բարոյական յատկութիւնները»:

Մեծ ազգի մը մէկ մէծ զաւակին այս խօսքերը մենք պէտք է ընդունինք իբրեւ բարոյական զօրացուցիչ մը: Պէտք է հպարտ ըլլանք, արդարեւ, որ Պրայս մը մեր վրայ այդ կարծիքն ունի: Պէտք չէ պզտիկցնենք անոր մեզի պատճառած գոհունակութիւնը՝ մեր կողմէ մտովի սեղմումներ եւ վերապահումներ դնելով անոր մէջ: Այդ զօրացուցիչին կարօտ է - կ'ըսենք - մեր ազգային բարոյական յօրինուածութիւնը, մեր ազգային հոգին, եւ ինչպէս ամէն դեղ իր օգուտը տալու համար պէտք է հաւատքով առնուի՝ այնպէս ալ հաւատալու ենք թէ ճիշտ է այս գաղափարը եւ այնպէս զայն ընդունելու, տարածելու ենք մեր էութեանը մէջ:

Մեր ազգը լաւ ազգ է: Ան «իր քաջութիւնը, իր յոյսը, իր բարոյական յատկութիւնները անեղծ պահած» է, ան «աշխատասէր է, խելացի ու բարեմոյն»: Պրայսն է որ այսպէս կ'ըսէ, ու այս այսպէս պէտք է եղած ըլլայ, որովհետեւ ինքը՝ ըսողը, խելացի եւ բարոյական յատկութիւններու տէր մէկն է որ մեզ շողոմելու համար չի խօսիր անշուշտ:

Այս հաւատքը մեզի օգտակար է: Արդէն, երբ կ'իջնենք մեր հոգիին մէջ ու կը հարցաքննենք ինքզինքնիս, մենք ամէնքս, մենէ ամէնէն յոռետեսն անգամ, կենդանի կը գտնենք մեր մէջ այդ հաւատքը: Առանց անոր՝ անկարելի պիտի ըլլար արդէն որ իբրեւ ազգ մինչեւ հիմա մնացած ըլլայինք: Ու որպէսզի զայն կենդանի պահած ըլլանք, զայն ըսեն մեզի ու մենք լսելով օգտուինք եւ ուժ առնենք անկէ, պէտք է որ իրօք ան համապատասխան ըլլայ ճշմարտութեան, պատրանք մը, խաբէութիւն մը չըլլայ:

Կը պատահի միայն, որ երբեմն - գուցէ յաճախ - կը մոռնանք զայն: Ինչպէս որ մեր կրած տառապանքներուն սաստկութիւնը երբեմն կը ծածկէ, ամէնէն ջերմեռանդ հաւատացեալ հայուն մտքէն անգամ, Աստուծոյ գաղափարը, այնպէս նաեւ, մեր աչքին, մերթ կ'աղօտի ազգին դէմքը: Ցաւն է որ տեսակ մը մշուշ կը դնէ իւրաքանչիւրին եւ ամբողջին միջեւ, ու ա՛լ լաւ չենք տեսներ իրար, ո՛չ մենք մեր ազգը, ոչ ալ ան զմեզ…:

Այդպէս է, եւ այդ պահերուն է, որ կը կորսնցնենք գիտակցութիւնը ա՛յն խորունկ, էական ու տեւական յատկութիւններուն որ խարիսխն են մեր հոգիին, ու կը գտնենք միայն ինչ որ մակերեսային եւ առժամեայ արտայայտութիւններն են անոր. ինչ որ պարագաներու ծնունդ եւ մեր ապրած դժբախտ կեանքին արդիւնքներն են միայն: Յաճախ, այդ արդիւնքները պատճառի տեղ կ'առնենք: Կը կարծենք թէ դժբախտ ենք՝ որովհետեւ սա՛ կամ նա թերութիւնները ունինք, մինչդեռ իրողութիւնը յաճախ այն է՝ որ պիտի չունենայինք այդ թերութիւնները՝ եթէ դժբախտ չըլլայինք…:

Օրինակի համար, մենք ուրիշ ամէն բանէ աւելի, վարչական յատկութիւններով օժտուած, մարդերու պակասը ունինք: Մեր է՛ն պզտիկ ընկերութիւններէն սկսեալ մինչեւ էն մեծ հաստատութիւնները - եկեղեցական ըլլան թէ աշխարհական – յուսահատեցուցիչ կերպով կարօտ են վարիչներու եւ իրենց ամլութեան ամբողջ աղիողորմ երեւոյթովը վարիչի պէտքը կու լան ու կ'աղերսեն: Բայց ասիկա կը նշանակէ՞ միթէ թէ ցեղը անկարող է զանոնք ծնելու: Բնաւ երբեք: Ցեղը՝ որ մինչեւ այսօր ալ օտար հաստատութիւններու եւ նոյնիսկ օտար կառավարութիւններու բարձր պաշտօնատարներ, նախարարներ ու դեսպաններ կու տայ, նոյնը կրնար ինքզինքին համար ալ ընել անշուշտ՝ եթէ իր պայմանները թոյլ տային որ անոնց այդ կարողութիւնները օգտագործէ, եթէ հեղինակութիւնը, որ անհրաժեշտ միջոցն է ամէն վարչութեան, կարենար ապահովել անոնց՝ բա՛ն մը զոր իր քաղաքական վիճակը միայն չի ներեր կատարելու:

Այս պատճառաւ, մեր գրեթէ բոլոր ազգային գործերը հեռու են կանոնաւոր ու գոհացուցիչ վիճակ մը ներկայացնելէ: Այս միեւնոյն պատճառաւ - դարձեալ - մինչ ոմանք - որ ամէնէն անարժանները չեն - խոհեմութեամբ մէկդի կը կենան եւ չեն մասնակցիր ո՛րեւէ ազգային գործի, ուրիշներ՝ աւելի յանդուգն եւ լաւագոյն տրամադրութիւններով լեցուած, կը մտնեն հոն ու եթէ անկեղծ են շուտով կ'ընդունին իրենց անկարողութիւնը որեւէ օգտակար գործ կատարելու, հակառակ իրենց բովանդակ բարիկամեցողութեան:

Այս եւ այսպիսի պատճառներ են ահա՛՝ որ մեր մասին մեզի տարակոյս, զայրոյթ եւ նոյնիսկ յուսահատութիւն կը ներշնչեն երբեմն, մինչդեռ Լորտ Պրայսի պէս մտացի եւ վեհոգի օտարականներ՝ որ աւելի բարձրէն ու հեռուէն կը տեսնեն մեզ, իրաւամբ կը խորհին թէ բոլոր ասոնք մասնաւոր պատճառի մը տխուր հետեւանքներն են միայն, թէ կը բաւէ պատճառը դադրեցնել՝ հետեւանքներն ալ մէջտեղէն վերցնելու համար, եւ թէ ատոնցմէ դուրս՝ հայ ժողովուրդն իր բարոյական յատկութիւններովը իրապէս արժանի է սիրոյ եւ յարգանքի:

Լաւ է որ մենք ալ, ատեն ատեն, յիշենք ասիկա:

ՆՈՐ ՊԱՅՔԱ՞Ր ՄԸ

Արդեօ՞ք նոր պայքա՞ր մը մղելու սկսած էք՝ կը հարցնէ բարեկամ մը որ կարդացած է *Արեւի* վերջին երկու խմբագրականները:

Կը պատասխանենք.

- Այո՛ եւ ո՛չ..: Այո՛՝ եթէ պայքար ըսելով կը հասկնաք ազգին զանազան հատուածներուն մտածումներն ու գործերը ներդաշնակելու եւ զանոնք օգտակար ընծայելու ճիգը: Ո՛չ՝ եթէ կը խորհիք թէ անձնական կամ խմբական գաղափարներ տարածելու, հակառակութիւններ առաջ տանելու եւ գոհացումներ փնտռելու համար է այս պայքարը..:

Անցեալ անգամ կ'ըսէինք թէ օտարներն ալ լեզու ելեր են՝ ներկայ րոպէին տակաւին մեր մէջ շարունակուող անհամաձայնութիւնը երեսնուս տալու, ցաւ եւ գայթակղութիւն յայտնելու համար: Ամերիկայի մէջ Տոքթ. Պարթընն է՝ նշանաւոր հայասէր մը, որ կ'ըսէ՝ խօսքը մեզի ուղղելով.

«Կը վախնամ թէ հոս կամ հոն միտումներ կան պառակտումի, եւ այն տեսակ արարքներու որ - եթէ գիտցուին - այս ամէնափափուկ պահուն սոսկալի եւ վճռա-

կան հարուած մը կու տայ ամերիկացիներու համակրանքին»: Եւ Պ. Ա. Չօպանեան կը գրէ ատոր վրայ. «Աւա՜ղ, միտումներ չեն որ կան, հոս կամ հոն, ինչպէս կ'ըսէ - մեծ փափկութեամբ - մեր ցեղին ազնիւ բարեկամը, այլ նոյնինքն պառակտումն է որ լիուլի կատաղութեամբ կը տիրէ, ոչ թէ հոս կամ հոն, այլ մեր գրեթէ բոլոր գաղութներուն ու Կովկասի մէջ: Ու եթէ ատիկա գիտցուի - ու սկսած է գիտցուիլ նոյնիսկ Անգլիա, Ֆրանսա, Զուիցերիա - ո՛չ թէ միայն ամերիկացւոց, այլ մեզի համակրող, մեր պաշտպաններն ըլլալու կոչուած բոլոր մեծ ազգերու համակրութիւնը պիտի կորսնցնենք»[1]:

Նախորդ օրը կարդացիք *Արեւի* մէջ թէ ի՛նչ ըսած է մեր թղթակցին՝ մեծ պետութեան մը՝ Ամերիկայի դեսպանատան բարձրաստիճան մէկ պաշտօնեան: Ահա՛ թէ ի՛նչ գրեց նաեւ ինծի վերջերս կարեւոր անձնաւորութիւն մը.

«Ինքզինքնուս թոյլ տուած էինք յուսալու՝ թէ այդ անհամաձայնութիւնները վերջ պիտի գտնեն այն սոսկալի վիճակին հետեւանօք որուն մէջ կը գտնուի հայ ազգը ի Թուրքիա..»: Հա՞րկ է որ ըսեմ՝ թէ այս օտարականին ալ մեր ազգին հանդէպ համակիր զգացումները ինծի ծանօթ էին, եւ թէ իր նամակին վերոյիշեալ տողերը կարդալով՝ իբրեւ հայ այնքան ամօթահար զգացի զիս՝ որ չուզեցի եւ չկրցայ անոր պատասխանել՝ ոչ իսկ ըսելու համար թէ իրմէ աւելի ե՛ս կ'ողբայի այդ անհամաձայնութիւնները ու անոնց բարձումին կը փափաքէի ամբողջ հոգիովս..:

Ասկէ առաջ, համերաշխութիւն կ'ուզէինք՝ ազգը մէկ կամքով եւ մէկ սիրտով իր գոյութեան հարցին հանդէպ դնելու եւ անոր լուծումին աշխատցնելու համար: Հիմա՝ այդ էական նպատակին վրայ ուրիշ մը եւս աւելցած է. օտարներու առջեւ մեր պատիւը եւ մեր իրաւունքը չկորսնցնելու նկատումը՝ որ սերտօրէն պիտի ազդէ նաեւ մեր փրկութեան խնդրին վրայ: Ֆիզիքական փճացումէն ետք՝ բարոյական փճացումի վտանգն է որ այսօր կը սպառնայ մեզի:

Առաջ, մտածեր էինք որ երբ մեծ երկիրներու կառավարութիւններն անգամ - որոնք իրենց ժողովուրդին մէջ մեծամասնութեան կամքը կը ներկայացնէին – ներկայ տագնապին պահուն ատիկա բաւական չհամարելով՝ փաքրամասնութիւններուն, ամէն գաղափարի, ամէն ուղղութեան ներկայացուցիչներուն աջակցութեան դիմած են՝ անոնց խորհուրդովն ու համաձայնութեամբն ալ գործելու համար, որչա՜փ աւելի, մտածեր էինք, մեր այն անձերն ու խումբերը, որոնք ազգային կարեւոր գործեր կը վարէին առանց մեծամասնութեան մը ձայնովը կոչուած ըլլալու, պարտական էին նոյնը ընել՝ ամէն ուժէ, ամէն կարծիքէ օգտուելու եւ ո՛րեւէ վէճի, ո՛րեւէ անհամաձայնութեան տեղի չձգելու համար..: Այսօր, ոչ միայն կատարուած են այնպիսի անդարմանելի իրողութիւններ որոնք թերեւս չկատարուէին եթէ միակողմանի չըլլար անոնց վարչութիւնը. ոչ միայն այդ միակողմանիութեան

[1] Իր նոյն յօդուածին մէջ Պ. Չօպանեան կ'աւելցնէ. «.. Պառակտումի պատճառը՝ կուսակցամոլ ոգին է, անձնական հակառակութիւնները: Այս կամ այն կուսակցութիւնը կ'ուզէ որ ի՛նքը ըլլայ Հայաստանը ազատողը, եւ ոչ թէ միւսները: Այս փառասիրութիւնը ունի իր գեղեցիկ ու ազնիւ կողմը, բայց ներկայ արտասովոր րոպէին փափուկ պայմաններուն մէջ, երկպառակութեան պատճառով հայութեան ուժերուն թուլացումը՝ ճիշտ հակառակ արդիւնքը կու տայ անոր զոր իւրաքանչիւր կուսակցութիւն կը ցանկայ: Ոչ մէկ կուսակցութիւն կարող է – միայնակ - ազատել Հայաստանը. ատոր դառն ապացոյցը մինչեւ այսօր ահաւոր դէպքերը մեզի տուին..»:

պատճառով ազգը պառակտած է եւ իր բոլոր ուժերը հրապարակ բերած չէ, այլեւ քիչ մնացած է որ օտարներու առջեւ կորսնցնենք այն համակրութիւնը որ մեր անհամար զոհերուն արեան գինն է...:

Պայքա՛ր մը, ուրեն, այս գերագոյն վայրկեանին՝ փրկելու համար ինչ որ դեռ կարելի է փրկել, այսինքն՝ ազգին պատիւն ու ապագան. պայքա՛ր մը՝ դարմանելու համար ինչ որ դեռ կարելի է դարմանել մեր ձեռքով մեզի հասած վնասէն. Պայքա՛ր մը՝ մեր կուրացած աչքերը բանալ եւ մեզի ցոյց տալու համար անդունդը որուն առջեւ հասած ենք: Այդ պաքարը - այո՛ - մենք մտադիր ենք հոս մղելու, հոգ չէ թէ ոմանք չհասկնան անոր իմաստը:

ՎԱՂՈՒԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանը կ'ազատագրուի...: Կարինէն ետք՝ Մուշ եւ Ախլաթ, յետոյ Բաբերդ, թերեւս, յետոյ Քեմախ եւ հիմա ալ Բաղէշ...: Ասոնք են - մինչեւ այս վայրկեանս - ռուսական նոր յառաջխաղացումին Հայաստանի մէջ նշանագրած գլխաւոր հանգրուանները...: Ճամփան ընդարձակ է, Կարինէն Քեմախ եւ Քեմախէն Բաղէշ, զոր կը ծածկէ, որուն վրայ կը ծաւալի, յորդած գետի մը նման, ռուս բանակը իր բազմաթիւ թեւերով: Եթէ ճիշտ է նաեւ որ ան Տրապիզոնի առջեւ կը գտնուի հիմա, կարելի է ըսել, առանց ռազմագէտի դոյզն յաւակնութեան, թէ խոշոր եւ պատմութեան մէջ իսկ իր նմանը քիչ ունեցող յաջողութիւն մըն է զոր կ'ունենայ Նիքոլա Մեծ Դուքսին հրամանատարած բանակը, պատերազմի սկզբնաւորութենէն գրեթէ տարիուկէս վերջը այսպէս յաղթական վերադարձ մը ընելով եւ շանթահարիչ արագութեամբ մը միըստմիոջէ խորտակելով Ասիոյ մէջ թրքական դիմադրութեան կեդրոնները: Պէտք չկայ նոյնպէս ո՛չ ռազմագէտ, ո՛չ ալ գուշակ ըլլալու՝ ըսելու համար թէ կովկասեան բանակին ընդհանուր հրամանատարը այս անգամ պատկառելի ուժ մը - հաւանօրէն կէս միլիոն մարդ - անցուցած է Կովկասէն Հայաստան, կ'երեւի օգտուելով Րիկայի եւ Կալիցիոյ շրջաններուն մէջ աւստրօգերմաններու ակամայ անգործութենէն...: Այսպէս, ռուսական արծիւները Հայաստանի աւելի քան կէս մասին վրայ կը սաւառնին արդէն...:

Համբաւաւոր վեց նահանգներէն երեքը ուրեմն՝ Վան, Էրզրում եւ Պիթլիս, իրենց մայրաքաղաքներովը զինուորականապէս այժմ գրաւուած են ռուսերէն: Կը մնան Խարբերդը, Տիգրանակերտը եւ ասդին Սեբաստիան, որոնք պիտի չուշանան նոյն բախտին ենթարկուելու՝ դատելով քսանօրեայ կարճ միջոցի մը մէջ մինչեւ հիմա ձեռք բերուած արդիւնքէն: Ու Սեբաստիան, որ այս ճատրակարանին ամէնէն մեկուսի կէտն է ու իր կարգը գուցէ ամէնէն վերջը պիտի գայ, երկրաշարժէ մը - կ'ըսէ հեռագիրը - բայց կրնայ ըլլալ ուրիշ կարգի ցնցումէ մը, երկրին միւս մասերուն վրայ պատահած դէպքերուն ցնցումէն, կ'այրի ինքնիրենը, կարծես մեծ լուսավառութեան մը համար ինքզինք զոհելով կը տօնէ բովանդակ հայ երկրին ձերբազատումը իր դահիճին ճիրաններէն...:

Բայց ու՞ր, ո՞ր քաղաքը, կամ գիւղն է, որ վաղը անվնաս, ողջ-առողջ պիտի երեւան ելլէ տարիուկէսէ իվեր թանձր մշուշի մը կամ հեղձուցիչ կազի մը պէս վրան ծանրացող թուրք բռնութեան մահացու քօղին ներքեւէն՝ զոր մոսկոֆեան հզօր շունչը ահա՛ կը վանէ կը վերցնէ հետզհետէ...: Որքա՞ն աւերակ՝ ի՛ոն ուր երէկ հին բնակավայրերն էին մերիններուն, եւ հայու ի՞նչ ամայութիւն մը մանաւանդ՝ բոլոր

այդ տեղերուն մէջ ուր մեր արմատները նետուած ունէինք, ուր դարերէ իվեր կ'ապրէինք, կը մնայինք հաստատ, հակառակ թշնամի մրրիկներուն որ մեզ կը զարնէին պարբերաբար..: Ամէն գիւղ, ամէն քաղաք մեզի համար տարբեր պիտի չըլլայ այրեացաւեր Սեբաստիայէն - եթէ կրակը խնայած ալ է անոնց - որովհետեւ մեզի համար շէնքերէն ու գոյքերէն անհունապէս աւելի արժող մեր ցե՛ղն է որ հոն կամ դուրսը, կրակն ինկած ու այրած է..:

Գիտեմ, ցեղը չի կրնար անհետանալ ամբողջովին: Գիտեմ նաեւ թէ մեր կրած եւ վաղը մեր աչքին առջեւ իր ճիշտ չափովը պարզուելիք կորուստներուն այս նախամտածումը պէտք չէ շատ յաճախէ մեր մտքերը ու մանաւանդ պէտք չէ շատ խօսինք ատոր վրայ..: Այսուհանդերձ, ինչպէ՞ս պիտի կրնանք զայն դէմյանդիմանել՝ եթէ այսօր, ռուսական յաղթանակներուն մեզի թելադրած յոյսի եւ տրտմութեան ալ ներշնչումովը, չմտածենք եւ չխօսինք անոր մասին, անոր պատրաստուելու համար..:

Պէտք է գիտնանք, այո՛, որ մեծ մասամբ հայերէ դատարկուած - երանի՛ չըլլար ամբողջովին.. - հայրենիք մը պիտի գտնենք մեր դէմը, երբ վաղը ոտք կոխենք այնտեղ: Կովկասի եւ Միջագետքի տարագրեալներէն անոնք որ ողջ մնացած են եւ անոնք որ արտասահմանի զանազան կէտերէն հոն պիտի դառնան՝ անհատական եւ հանրային ամէն հարստութիւն, բացի հողերէ եւ թերեւս մաս մըն ալ շէնքերէ, փճացած ու կորսուած պիտի տեսնեն: Եւ սակայն, անհրաժեշտ է որ կեանքը վերսկսի հոն, հայ կեանքը, եւ որքան կարելի է շուտով եւ ուժով վերսկսի: Ասոր համար ահաւասի՛կ՝ պէտք է պատրաստուիլ այսօրուընէ, պէտք է լրջօրէն խորհիլ եւ գործելու սկսիլ..:

Երբեք եղած չէ հայութեան կեանքին մէջ ժամանակ մը ուր իր արտասահմանի գաղութները եւ աշխարհի որեւէ մէկ կողմը գտնուող միակ հայն իսկ, ա՛յնքան մեծ, ա՛յնքան կենսական ծառայութիւն մը մատուցանել կոչուած ըլլան ազգին՝ որքան այսօր: Իսկ այդ ծառայութիւնը մատուցանել կարենալու համար, պէտք է **անհատական եւ հաւաքական, նիւթական եւ բարոյական կերպով** լուրջ պատրաստութեան ձեռնարկել:

Ըսելը դիւրին է.., բաց անգամ մը ուզելէն վերջ դժուար չէ նաեւ գործադրելը: Թո՛ղ ամէն մարդ այս գաղափարը ունենայ նախ՝ թէ հայրենիքը իր կեանքին, իր աշխատութեանն ու օգնութեանը կը կարօտի ա՛յնպէս՝ ինչպէս ո՛չ մէկ հայրենիք կարօտած է երբեք: Նիւթապէս, թո՛ղ ան իր ամէնօրեայ վաստակէն մաս մը այդ նպատակին յատկացնէ, զայն մէկդի դնելով կամ Բարեգործականին յանձնելով: Նիւթապէ՛ս՝ թո՛ղ ան խորհի դարձեալ՝ թէ այսուհետեւ պէտք է երկրի՛ն մէջ աշխատի ու գործէ, եւ քանի որ գործելու, ապրելու ու ապրեցնելու համար դրամ պէտք է, թո՛ղ ան խնայէ այժմէն, եւ հոգ չէ թէ որքան պզտիկ՝ բայց թո՛ղ դրամագլուխ մը կազմէ իրեն՝ եթէ չունի, կամ թո՛ղ աւելցնէ զայն՝ եթէ արդէն ունի: Իսկ բարոյապէս, չեմ գիտեր թէ պէտք կա՞յ ըսելու թէ վաղուան աւեր-աւերակ Հայաստանին ազգային-քաղաքական ու կրնայ ըսուիլ նիւթական ալ կեանքը մազի մը թելէն կախուած պիտի ըլլայ, եւ չկորսուելու եւ ազգը իսպառ չկորսնցնելու համար՝ մենք պէտք պիտի ունենանք մեր մեծագոյն ուժը երեւան բերելու մեր մեծագոյն միութեանը մէջ..:

ՍԻՐԵՆՔ ՊՈՔՍԸ

Կը սիրէ՞ք պոքսը: Սիրէք թէ ոչ՝ խօսի՛նք անոր վրայ, եթէ կը հաճիք..: Տարիէն աւելի է որ ամէն օր անթիւ անհամար համազգեստաւոր երիտասարդ պոքսէօրներու մէջէն կ'անցնինք կը դառնանք, երբեմն ալ ականատես ըլլալով անոնց այդ սիրական մարզանքին՝ փողոցի մը անկիւնը կամ բեմերու վրայ: Ինծի համար - միշտ կը գտնեմ - այդ տղոց ամէնէն հանդարտ շարժումներուն, անոնց ճապուկ ու վճռական քալուածքին եւ գաւաթ մը բարձրացնելու ժեստին մէջ անգամ, պոքսէօրը որ կը քնանայ՝ միշտ պատրաստ արթննալու: Ու այս տեսարանը ներկայ ժամանակին ամէնէն ոգեւորիչ մտածումները կը ներշնչէ ինծի:

Սուրով մենամարտութեան վրայ գրուած մագիստրական էջի մը մէջ, որ այդ ազնուական կռիւին ռամիկ ընդդիմախօսները կը պապանձեցնէ, Մեթերլինկ անցողակի կ'ակնարկէ նաեւ պոքսին, զոր կը գովէ թէպէտ՝ բայց քիչ մը բիրտ կը գտնէ, բաղդատմամբ սուրին: Ամէն անգամ որ պոքսի տեսարանի մը ներկայ կ'ըլլամ, այդ դատաստանը կը յիշեմ՝ զոր անիրաւ, գոնէ սրբագրելի կը գտնեմ:

Կռփամարտը սուսերամարտին վայելչութիւնը չունի հարկաւ եւ բիրտ է, եթէ կ'ուզէք, այս բառին զուտ ֆիզիքական առումովը: Ի փոխարէն, կռիւներուն ամէնէն կատարեալն է, ամէնէն պարկեշտն ու նուրբը միանգամայն՝ երբ հոգեբանի ու բարոյագէտի աչքով նայուի անոր վրայ:

Չեմ խօսիր իբրեւ խաղ կամ իբրեւ *սփոր*, իբրեւ ներկայացում կատարուող պոքսին եւ սուսերամարտին մասին: Որքան ալ շահեկան, անոնք բուն կռիւը չեն սակայն, կռիւին ձեւացումը կամ շատ-շատ անոր պատրաստութիւնն են միայն, եւ այս պատճառաւ չեն կրնար քննութեան իբրեւ հիմ ծառայել:

Կը խօսիմ այն կռփամարտին եւ սուսերամարտին վրայ, որոնք ոչ թէ ճարտարութիւն մը ցոյց տալու, այլ նախատինքի մը վրէժը լուծելու համար կը կատարուին, արագ եւ անմիջական, ինչ որ իրենց գոյութեան պատճառը եւ իրենց գլխաւոր արդարացումն է:

Ու ճիշտ այս տեսակէտով, կռփամարտը աւելի անմիջական, **աւելի բնական** ու նուազ խաղ է՝ քան նոյնիսկ ամէնէն լուրջ մենամարտը: Մէկը կը փորձուի՞ վիրաւորել քու մարդկային արժանապատուութիւնդ, պէտք է գիտնայ.. որ գալիք կայ գլխուն, իսկոյն, առանց ժամանակ անցնելու: Մենամարտը օրերով կանխապատրաստութիւն, զէնքի եւ տեղի ընտրութիւն եւ ուրիշ կարգ մը ձեւակերպութիւններու լրացումը կը պահանջէ, որ ատեն, երկու հակառակորդները գուցէ փափաք չունին այլեւս կռուելու՝ երբ մարտավայրին մէջ դէմառդէմ կու գան իրարու: Յետոյ կայ զէնքի խնդիրը, ըստ որում երբեք մարդ չի կրնար իր զէնքին տէր ըլլալ ու զայն վարել ինչպէս իր կռուփը, եւ ըստ որում զէնքը կրնայ երբեմն տեղի տալ նախատինքին հետ անհամեմատական՝ անդարմանելի արկածներու, որոնցմէ կռուփը կրնայ աւելի դիւրաւ զգուշանալ: Կռուփը «մարդ մարդու դէմ» մղուած կռիւին գերազանց զէնքն է:

Կռուփը ամէնէն պարկեշտ զէնքն է, արդարեւ: Ան կ'ազդարարէ - զարնելէ առաջ - որպէսզի հակառակորդը ինքզինք պաշտպանելու եւ նաեւ հարուածելու կարող ըլլայ: Իրաւ է թէ իր հարուածներուն հետքը տեսանելի է - կապուտցած աչք մը, արիւնող քիթ մը կամ կոտրած ակռաներ՝ փոխանակ սուրին կամ գնդակին բացած պզտիկ սիրուն վէրքին - ու այս է պատճառը որ զայն բիրտ կը կոչենք,

բայց այս պատճառաւ իսկ աւելի անկեղծ եւ աւելի «պարկեշտ» է: Յետոյ, ո՞վ ըսաւ թէ ֆիզիքական ուժէն ու ճարտարութենէն դուրս՝ տարբեր ուժ մըն ալ չի գործեր հոդ, դէմ դիմաց բարձրացած կռուփներուն մէջ, որոնք ֆիզիքապէս ու բարոյապէս ուղղակի մաս կը կազմեն երկու էութիւններու. մի՛ն անիրաւ եւ միւ՛սը իրաւացի, որով ուժի եւ արդարութեան ուրիշ տարր մըն ալ կայ որ կը մտնէ անոնց կռիւին մէջ..:

Ինչ որ կ'ուզէի մանաւանդ շեշտել՝ սա՛ է թէ պոքսը, զոր անգլիացիք կը գործադրեն, բարոյական մաքրութեան եւ հոգեկան առողջութեան միջոց մըն է: Չեմ չափազանցեր ըսելով՝ թէ անգլիացիին նկարագիրը ուրիշ ամէն բանէ աւելի պոքսով կը կազմուի: Ան թոյլ չի տար որ մարդիկ թշնամական ոգի մը **սնուցանեն** իրարու հանդէպ, որովհետեւ իսկոյն եւ եթ միջոց կուտայ թշնամացուող մարդուն իր հաշիւը կարգադրելու: Ո՛չ հայհոյանք, ո՛չ ծեծկռտուք՝ կռիւէն առաջ. իսկ կռիւէն ետք՝ ամէն բան վերջացած է ու դժուար չէ հանդիպիլ վայրկեան մը առաջ կռուողներու, որոնք վեյրկեան մը ետք քով քովի կը քալեն ընկերաբար:

Մեր, եւ ուրիշ ասիացի ժողովուրդներու մէջ, ասոր ճիշտ հակառակը կը պատահի: Մենք՝ իրարու դէմ եւ իրարու կռնակէ՝ նախատել եւ հայհոյել գիտենք միայն. նախատուողը նոյն կերպով կը պատասխանէ եւ ասկէ՝ սիրտերուն մէջ վէրք մը որ կը թունաւորուի հետզհետէ, մինչ օրէնքով տրուած՝ քիթին-բերնին հարուած մը կարծես կը մաքրէ ու կը բուժէ արժանապատուութեան թեթեւ կամ ծանր վիրաւորանքները, ժամանակ չտալով որ անոնք խորունկնան եւ աղտոտին..:

Այն օրը ուր պոքսը մուտք գործէ մեր մէջ, ոչ թէ իբրեւ մարզանք միայն՝ այլ մեր առօրեայ կեանքին եւ յարաբերութիւններուն մէջ իբրեւ իրականութիւն մը, այն օրը մեր ազգային նկարագիրը դէպի բարեփոխում մեծ քայլ մը առած պիտի ըլլայ:

Սիրե՛նք պոքսը:

ՕՐՈՒԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ[1]

Թողու՛նք մեր համոզումները պարզելու խնդիրը. ներկայ վայրկեանին ազգը յուզող, ազգին մեծագոյն հատուածները՝ Կովկասի եւ Ամերիկայի մէջ՝ զբաղեցնող գործերուն պարզ յիշատակութիւնն ալ շատ անգամ կարելի չէ մեզի: Ասոր համար կրկնակ պատճառներ կան, արտաքին եւ ներքին: Արտաքին պատճառին մասին խօսք չունինք: Գալով ներքին պատճառին, անիկա ոմանց - մինչեւ իսկ կարգ մը լրջախոհ անձանց - սա՛ առարկութիւնն է՝ թէ առանց ատոր ալ արդէն խռովուած միտքերը պէտք չէ վերստին խռովել, նոյնիսկ իրողութիւններու վրայ գրելով կամ արտատպելով այդ իրողութեանց չափաւոր ու պատշաճ լեզուաւ մեկնութիւնները կովկասահայ եւ ամերիկահայ մամուլէն: Հոգ չէ թէ Թիֆլիսի *Հորիզոն*ը, իր նոր աշխատակցին՝ Պ. Ա. Չօպանեանի համերաշխասէր նամակը հրատարակած պահուն՝ «խմբագրութեան կողմից» իր.. համամտութիւնը յայտնէ այդ կոչին՝ սա՛ տեսակ չքնաղ բառերով. դուն պիտի չխօսիս, պիտի չգրես անոնց վրայ, որովհետեւ մեր մէջ մարդիկ կան որ խաղաղութիւնը uber alles (ամէն բանէ վեր) կը սիրեն, միմիայն խաղաղութիւնը կը սիրեն:

[1] Հրապարակման ատեն գրաքննուած:

Օրեր կան՝ ուր այս կացութիւնը կը խեղդէ քեզ: Անպատասխանատու իշխանութեան մը կեղծիքն ու չարիքը երեւան հանել եւ ժողովուրդն անոնցմէ զգուշացնել չկրնալէդ ետքը՝ ալ ի՞նչ բանի կը ծառայէ մամուլը, կ'ըսես, եւ իրաւամբ կը խորհիս թէ հիմա է որ ակամայ ու բռնի կը դաւաճանես կոր ազգիդ...:

Իսկ եթէ կ'ուզես գիտնալ թէ ազգային վերին իշխանութիւնը ի՞նչ կ'ընէ այս միջոցին, ահաւասի՛կ.- պրկուած լարի մը վրայ մէյ մը մէկ եւ մէյ մը միւս ոտքին վրայ կեցած՝ հաւասարակշռութիւնը պահելու գերագոյն ճիգին մէջ կը վատնէ իր բոլոր կարողութիւնը, ուրիշ ամէն բան ստորադասած այդ **բարձր** նկատումին եւ հոգը չընելով ինչ որ կը կատարուի կամ չի կատարուիր վարը. կը բաւէ, որ հրապարակը շատ չյուզուի եւ հաւասարակշռութիւնը չխանգարուի...:

Կը կարծէիր թէ ազգային սահմանադրական մարմիններն են որ սահմանադրական օրէնքով կը կառավարեն գտնուած երկրիդ ազգային գործերը. կը սխալէիր, ռուսահայոց բառով՝ պարզ **թայֆայականութիւն**ն է որ մուտք գտած է ժողովներուն մէջ եւ թանձր քօղ մը քօղելով անոնց եւ ժողովուրդին միջեւ, կը գործէր **թայֆային** հաշուոյն ու անոր հրամանին համաձայն, տեղ մը ջուրը ձգելով իր գերադաս մարմնին որոշումը ի նպաստ իր **թայֆային** որոշման, եւ ամէն տեղ ջանալով օգտուիլ ներկայ խառնակ կացութենէն, ժողովուրդին ցաւոտ եւ յուսախնդիր այլուրութենէն՝ իր գունաթափ պիտակը վերստին ոսկեզօծելու, կամ, ինչպէս կ'ըսեն. «իր էշը - իր ետ մնացած էշը - առաջ քշելու համար...»:

Ոմանք, շահով կամ հեղգութեամբ, կրնան անտարբեր հանդիսատեսներ ըլլալ, կամ իրենց հովանին տալ եւ կամ մասնակցիլ այս ողբերգակատակերգութեան: Մենք՝ կը սուլենք զայն, հիմակուհիմա չկրնալով աւելի բան մը ընել...:

ՓԱՐԻԶԻ ՄԵԾ ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌԹԻՒ

Քաղաքականութիւնը մեր լեզուին մէջ մինչեւ չորս տարբեր որակումներ ունի. **քաղաքական, ներքին, ազգային** եւ **կուսակցական**:

Բուն «քաղաքական»ը մեզի համար արտաքինն է, կամ միջազգայինը. «ներքին»ը՝ Թուրքիոյ գործերը կը ներկայացնէ, կը ներկայացնէր՝ պիտի ըսենք վաղը. «ազգային»ը՝ ընդհանրապէս ազգային իշխանութեանց եւ անոնց շուրջ դարձող ժողովրդային խնդիրներն են. իսկ «կուսակցական»ը՝ յայտնի է թէ ի՛նչ է: Ամէնքն ալ քաղաքականութիւն են սակայն, որովհետեւ այս ամէն անուններուն ալ ներքեւ կը գտնուին «ժողովուրդներու ընդհանուր շահերուն պահպանման եւ զարգացման խնդիրները», որ լայն բացատրութիւնն է «քաղաքականութիւն» բառին:

Քաղաքականութիւնը, կազմակերպուած ժողովուրդներու համար, ազգային միայն կրնայ ըլլալ: Միջազգայինը խառնուածոյ (composé) մըն է զանազան ազգային քաղաքականութիւններու, եւ կուսակցականը՝ ազգայինին մէկ մասը, մասնիկը միայն: Գալով իշխող եւ իշխուող ազգերու միջեւ յարաբերութիւններուն, ատ ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ մէկ կողմէ պետական եւ միւս կողմէ առանձնական քաղաքականութիւն, քաղաքականութիւններուն ամէնէն փափուկը թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս կողմին համար:

Կը հաստատենք, առանց ծանրանալու - բայց պէտք կա՞յ արդէն - որ մեր ազգային սահմանադրութիւնը, կազմակերպելով զմեզ՝ ազգային քաղաքականութիւն մը ունենալու միջոցէն հետզհետէ զրկեց մեզ: Եւ այդպէս միայն կրնար ըլլալ,

քանի որ գործադիր իշխանութեան ամէն արարքին մէջ միջամտելու բացարձակ իրաւունք, բայց տիրող պետութեան հանդէպ որեւէ իրաւունք եւ ազատութիւն ու անկախութիւն չունցող՝ կեղծ խորհրդարանի մը վրայ հիմնուած էր ամբողջ դրութիւնը: Եւ իբրեւ թէ ատ բաւական չըլլար՝ ունեցանք նաեւ կուսակցական քաղաքականութիւնը, ոչ թէ մէկ՝ այլ բազմաթիւ կուսակցութիւններու բազմաթիւ քաղաքականութիւնները, որոնց իւրաքանչիւրը, անջատաբար ազգային պաշտօնական իշխանութենէն՝ կը ջանար վարել ազգին նաւը, իր հասկցած ուղղութեամբը: Զարմանալի չէ՛ եթէ նաւը վերջիվերջոյ խրեցաւ կտոր կտոր եղաւ..:

Այս խորհրդածութիւնները ըրինք, ակամայ եւ գուցէ ոչ-շատ տեղին, Փարիզի մեծ խորհրդաժողովին առթիւ:

Արեւմուտքին ամէնամեծ ազգերէն չորսը, ուրիշ մէկքանի պզտիկ ազգերու հետ միասին, այդտեղ իրարու առջեւ կը պարզէին եւ կը ներդաշնակէին իրենց «ազգային» քաղաքականութիւնները: Ատոր համար անհրաժեշտ էր որ անոնցմէ իւրաքանչիւրը նախ ունենար - որոշ եւ հաստատ - իր ազգային քաղաքականութիւնը, ու անոնք ունէին զայն: Ոչ թէ միայն մեծամասնութիւնը իւրաքանչիւր երկրի հանրային կարծիքին - այլ կրնայ ըսուիլ միաձայնութիւնը -համաձայն էր իր կառավարութեան, ներկայ րոպէին անոր հետեւած ազգային բարձր քաղաքականութեան: Այս էր - ամէն բանէ առաջ - որ համաձայնութեան ձեռնարկն ու յաջողութիւնը կարելի կ'ընէր:

Որովհետեւ, որքան ալ նոյն եւ մի ըլլայ ամէնքին նպատակը, ատ չի բաւեր որպէսզի ազգի մը ամէն մասերը ուղղութեան եւ գործի մէջ ալ միասին ըլլան, միասին քալեն: Պէտք է իրարու գործին տեղեակ ըլլան՝ նա՛խ իրարու վստահելու, յետո՛յ աջակցելու համար: Ոչ մէկ կուսակցութիւն, ոչ մէկ խումբ, որքան ալ պզտիկ, դուրս կը թողուի - եթէ ինքը չուզէ դուրս մնալ - խորհրդակցութենէ ու գործակցութենէ: Սովորական, խաղաղ ատեններ - արդէն - օրինաւորապէս՝ քուէով՝ մեծամասնութիւն ներկայացնող եւ ատոր շնորհիւ իշխանութիւնը իր ձեռքն ունեցող, քաղաքականութիւնը վարող կուսակցութիւնը՝ ո՛չ կ'արհամարհէ ո՛չ կը ճնշէ փոքրամասնութիւնը, ու՞ր մնաց պատերազմի ծանր կացութեան մէջ՝ երբ «սրբազան միութիւն»ն է կարգախօսը, ազգին ինքն իր մէջ, իր քաղաքականութեան միութիւնը - առաջ - որ կարելի կ'ընէ նաեւ անոր իբրեւ մէկ մարմին միացումը ուրիշ ազգերու հետ, որո՛շ նպատակի մը համար որոշ ուղղութեամբ:

Աչքերնիդ ձեր շուրջը դարձուցէ՛ք եւ ըսէ՛ք թէ այսպէ՞ս է մեր մէջ, ըսէ՛ք թէ պէտք չէ՞ր, ըսէ՛ք թէ չէ՞ր կրնար այսպէս ըլլալ:

Նպատակնիս նոյնն էր՝ ազատութիւն միջոցներէն, առաջինին վրայ ալ՝ կռիւ՝ ճիշտ կամ սխալ, շատերս համաձայն էինք, այդ մասին ո՛չ կը մեղադրենք ուրիշները՝ ո՛չ ալ կը թողունք որ մեզ մեղադրեն՝ ըսելով թէ տարակարծիք էինք այդ էական միջոցին վրայ: Կը մնար միութիւնը իրագործել՝ կռիւին ալ միջոցներուն վրայ - սկսեալ անոր դրամական ճիւղէն՝ մինչեւ կազմակերպականը - որոնք սակայն առջի րոպէէն ստացան առանձին, հատուածական հանգամանք, թէ՛ տեղւոյն վրայ եւ թէ՛ դուրսը: Ի մասնաւորի այստեղի համար խօսելով, ուշ մնացած փորձ մը - գէթ նիւթական միացման - կատարուեցաւ ու վիժեցաւ նոյն ատեն, մէկ կողմին չուզելովը: Եւ այսօր ճիշտ այդ կողմն է, որ տարօրինակ անգիտակցութեամբ մը, այդ վիժումին մասին կը խօսի, անոր հանդէպ պահանջատէր կը ներ-

կայանայ, ինք որ ազգային ընդհանուր ուժերով ձեռք անցուելիք շատին՝ նախադասեց ուղղակի իր միջոցով ժողվուելիք քիչը..:

Փարիզի մեծ ժողովը մինչեւ այս խորհրդաժողովներուն բերաւ մեզ: Ամէն ճամփայ Հռոմ.. ո՛չ, մե՛զի կը յանգի այս միջոցիս, անգամ մը որ մտնենք անոր մէջ..:

ԿՈՎԿԱՍԱՀԱՅԵՐԸ

Ա.

Մեր ցեղին նորագոյն պատմութեան մէջ ոչինչ կայ այնչափ հետաքրքրական, այնչափ համակիր ուշադրութեան եւ լուրջ ուսումնասիրութեան արժանի՝ որչափ ռուսահայ ճիւղին կազմութիւնն ու գործունէութիւնը: «Ռուսահայ ճիւղ»ը կ'ըսենք, որովհետեւ առանց վարանումի պէտք է ընդունիլ թէ՝ ինչպէս անցեալին մէջ կազմուած են Բարձր, Միջին եւ Ստորին Հայքի մէջ առանձին նկարագրով իրարմէ տարբեր հայութեան ճիւղեր, այնպէս ալ տասնութերորդ դարու վերջէն ասդին նոր օտար տիրապետութեան մը ներքեւ ստեղծուած, հետզհետէ զարգացած եւ այսօր այլեւս իր բոլորովին առանձնայատուկ դրոշմովն հաստատուած է հայութեան այս նոր մասը, ամէնակարեւոր իր թիւով եւ իր ուժով:

Երէկ արդէն, թիւի տեսակէտով ան կը հակակշռէր գրեթէ ցեղին այն մասը որ կը բնակի հայրենի հողին ասդին մնացած աւելի ընդարձակ տարածութեանը վրայ. 1915 սեւ տարին այդ համեմատութիւնը իսպառ խանգարեց, որով կրնանք առանց դոյզն վարանումի ըսել՝ թէ անդրատնկուած ճիւղը այսօր աւելի մեծ է քան ծառը, խե՜ղճ մայր ծառը Հայաստանի հայութեան:

Ռուսահայն է ուրեմն, որ թէ՛ այսօր ինքնիրմով, եւ թէ՛ վաղը թրքահայ երբեմնի մեծ հատուածին վերածաղկմանը իր ընձեռելիք հզօր օգնութեամբ, ցեղին գոյութեան, անոր ապագային տեսակէտէն ամէնակարեւոր դեր մը կատարելու կոչուած է: Այս նկատմամբ ալ - տխուր - բայց մեծ այժմէութիւն մը եւ ջերմ շահեկանութիւն մը կը ներկայացնէ ռուսահայերը մօտէն ճանչնալու խնդիրը:

•

Նկարագրի նոյնութիւններու հետ՝ բաւական խոշոր տարբերութիւններ արդէն իսկ կազմուած են անոնց եւ մեր միջեւ: Ցեղին ծանօթ յատկութիւններէն մէկ քանիին հետ՝ թերութիւններէն մէկքանին ալ զարգացուցած են անոնք, եւ ասոնցմէ զատ՝ թերեւս նոր յատկութիւններ ու նոր թերութիւններ ստացած են:

Ռուսահայեր շատ տեսանք ամէնքս, մանաւանդ օսմ. սահմանադրութենէն ետք, Պոլսոյ եւ Թուրքիոյ ուրիշ գլխաւոր քաղաքներուն մէջ: Մեծ մասամբ կուսակցական գործիչներ էին ասոնք, որոնք պիտի չկրնային ռուսահայ տիպարին վրայ լիակատար գաղափար մը կազմել տալու, ինչպէս ամերիկացի միսիոնարը կամ ֆրանսացի շրջուն-յանձնակատարը միայն ճանչցած ըլլալով՝ չենք կրնար յաւակնիլ թէ ամերիկացիներն ու ֆրանսացիները կը ճանչնանք: Անհրաժեշտ է, քիչշատ մօտաւոր գաղափար մը կազմելու եւ ճիշտ դատաստան մը ընելու համար՝ տեղւոյն վրայ տեսնել զիրենք, զանազան դասակարգերու իրենց ներկայացուցիչներովը գործունէութեան զանազան մարզերու մէջ:

Այդ բախտը ես ունեցայ ասկէ մօտ հինգ տարի առաջ, գրեթէ երկու ամիս իրենց մէջը ապրելով Թիֆլիս եւ Էջմիածին: Ապահովաբար՝ այդքան կարճ ժամանակամիջոց մը ինծի իրաւունք չի տար ըսելու թէ կրցայ մանրամասն ուսումնասի-

րել ռուսահայ ժողովուրդը, այսուհանդերձ, այն քանի մը գլխաւոր տպաւորութիւնները որոնք կրեցի՝ կրնամ ճշմարտութենէ շատ հեռու չնկատել, հիմնուելով մանաւանդ սա՛ բանին վրայ՝ թէ անկէ իվեր իրենց թերթերուն մէջէն իրենց գործերուն կը հետեւիմ աւելի յարատեւ կերպով, եւ այդ տպաւորութիւններուս մէջ, աւելի կը հաստատուիմ հետզհետէ:

Արդ, ամէն բանէ առաջ, ցեղը, այնտեղ, մարմնով եւ հոգիով աւելի առողջ է քան ասդին: Ու ասիկա շատ հասկնալի է, քանի որ քաղաքական ու տնտեսական շատ աւելի նպաստաւոր պայմաններու մէջ կ'ապրի ան, եւ կլիմայական տեսակէտով ալ՝ իր բնակած երկիրը ունի այնպիսի առաւելութիւններ որոնք կը պակսին Պոլսոյ, շրջակայքի եւ Կիլիկիոյ հայութեան, որ բաւական կարեւոր մէկ տարրը կը կազմէ թրքահայ ժողովուրդին: Թուրք րեժիմին սարսափներն ու զրկանքները, որոնք վախով յղացուած եւ վախու մէջ մեծցած սերունդներու ֆիզիքական ու բարոյական անջնջելի արատները դրոշմած են մեր այսօրուան սերունդներուն վրայ, գոյութիւն չունէին այնտեղ, եւ ատիկա տարբերութիւն մը պիտի ընէր հարկաւ: Հայը, Կովկասի մէջ, շատ աւելի համարձակ, յանդուգն ու նախաձեռնող է: Աւելցուցէք ասոր վրայ՝ թէ ան իրեն կեդրոն ունի Թիֆլիսի պէս քաղաք մը, ուր եթէ ոչ թիւի՝ գէթ արժէքի գերազանցութիւնը իր կողմն է, ուր առեւտրական, ազատական եւ հանրային ընդհանուր գործերու մէջ իշխող դիրք մը ունի, ուր եթէ շատ չի սիրուիր՝ գէթ կը յարգուի, ուր իրմէ կը վախնան՝ փոխանակ ինք վախնալու ուրիշներէն. Բոլոր ասոնք ըստ բաւականին չե՞ն բացատրեր արդէն ռուսահայ տիպարի պատկերին գլխաւոր գիծը, անոր առողջութիւնը:

Միջավայրը այլապէս ալ ազդած է ռուսահայոց նկարագրին վրայ: Մինչդեռ թուրք կեանքը, գրականութիւնն ու գիտութիւնը չօգնելէ զատ վնասած են թրքահայուն. ռուսահայը իր աչքին առջեւ ունեցած է երիտասարդ եւ իտէալիստ մեծ ժողովուրդ մը, որուն միակ գէշ ազդեցութիւնը սա՛ եղած է որ ինքն իսկ կազմութեան մէջ ըլլալով՝ հաստատուն օրինակ մը չէ տուած մերիններուն:

Բ.

Բնականաբար, տարբերութիւնները դեռ այնքան շեշտուած չեն ընդմէջ ռուսահայ եւ թրքահայ ժողովրդային զանգուածներուն՝ որքան այդ զանգուածներէն վեր, անոնց «մտաւորական» եւ «բարձր քաղքենի» (haute bourgeoisie) կոչուած դասակարգերուն միջեւ: Ժողովուրդը, մանաւանդ ա՛յն՝ որ գիւղերու եւ գաւառային քաղաքներու մէջ կը բնակի ու մեծամասնութիւնն է ու լեցուն շտեմարանը որմէ կ'ելլայ ամէն ուժ, ժողովուրդը նուազ դիւրութեամբ փոխուելու ենթակայ է, եւ երկու հատուածներուն միջեւ տարորոշումը հոդ չէ որ պէտք է փնտռենք: Իբրեւ յատկութիւն կամ իբրեւ թերութիւն՝ այնքան միայն տարբերութիւն կայ շամախեցի հայ գիւղացւոյն եւ վանեցի հայ գիւղացւոյն միջեւ՝ որքան, օրինակի համար, Վանի եւ Սեբաստիոյ գիւղացիներուն միջեւ: Գոնէ այս տպաւորութիւնը կը կրենք, ընդհանուր գիծերու նոյնութեան եւ տեղէ տեղ ցեղին նկարագրին աւելի կամ նուազ զարգացած մասնայատկութեանց տպաւորութիւնը, կարդալով ռուսահայ հեղինակներն ու ռուսահայ թերթերու մէջ գաւառական կեանքի դէպքերը: Երկու ժողովուրդները նոյն սերտ փարումը ունին իրենց ցեղին եւ հողին, ընտանեկան եւ կրօնական հաստատութիւններու հանդէպ նոյն աւանդական երկիւղած յարգանքը, նոյն անօրինակ թաքուն տենչը իրենց վիճակէն վեր բարձրանալու՝ որ անոնց իւ-

րացումի (assimilation) մեծ կարողութիւնը կը կազմէ, եւ ասոնց քով գծուծ նախանձի, կասկածոտութեան, եւ իւրաքանչիւրն իր շահը իր դրացիին վնասին մէջ փնտռելու նոյն ոգին՝ որ հասարակաց է բոլոր հայ անունը կրող զանգուածներուն, ոչ միայն Արարատով՝ այլեւ ովկիանոսներով իրարմէ զատուած հայ ժողովրդային զանգուածներուն մէջ:

Գլխաւոր տարբերութիւնները, ուրեմն, որ միջավայրի եւ դաստիարակութեան արդիւնք են՝ մտաւորականութեան եւ բարձր քաղքենիութեան մէջ պիտի գտնենք: Անոնք են որ ուղղակի եւ մեծագոյն չափով կրած են կառավարող ազգին՝ Ռուսիոյ մտաւորական ու բարոյական ազդեցութիւնը հոն Կովկասի մէջ, մինչ ասդին Թուրքիոյ մէջ, այդ նոյն ազդեցութիւնը պարունակած է մտաւորապէս ոչինչ եւ բարոյապէս հետզհետէ աւելի անբարոյական կ'ըլլայ - եթէ կրնայ այսպէս ըսուիլ:

«Մտաւորական» բառը մեր մէջ շատ աժան ծախուած բառ մըն է: Թերթ ու վէպ կարդացող, անոնց վրայ խօսող եւ ա՛լ աւելի՝ գրել յաւակնող - հոգ չէ թէ սխալներով - երիտասարդը կամ պատանին մտաւորական է մեր մէջ: Ռուսահայ «ինտելիգենտ»ը ատկէ քիչ մը աւելի բարձր է եւ աւելի կը մօտենայ այդ բառին եւրոպական առումին:

Մտաւորականը՝ բաւական ընդարձակ ու հիմնական զարգացումի տէր մարդն է, որմէ դժբախտաբար քիչ նմուշներ ունինք մենք: Ռուսահայոց մէջ՝ անոնք կը վխտան, շնորհիւ ժողովուրդին բարեկեցութեանը ու իր շուրջը պետական բարձրագոյն վարժարաններու գոյութեան: Մենք որքան «տիրացու»՝ անոնք այնքան «ինտելիգենտ ուժ» ունին: Թէ այդ «ինտելիգենցիա»ն կու տա՞յ արդեօք իրմէ սպասուածը, կը կատարէ՞ այն դերը զոր օտար մտաւորականութիւնները կը կատարեն իրենց ազգերուն մէջ՝ ատիկա ուրիշ խնդիր է:

Ռուսահայ մտաւորականը առաջին տպաւորութեամբ կը հմայէ քեզ, երկրորդ տպաւորութեամբ՝ յուսախաբ կ'ընէ: Կը հմայէ, որովհետեւ իր գիտցած նիւթը բաւական լաւ գիտէ ընդհանրապէս, տեսական կերպով գիտէ, ի մասնաւորի գիտական, ընկերային եւ քաղաքական նիւթերը, եւ տեսականը միշտ հմայիչ է: Յետոյ՝ գիտէ ինքզինք կորովով, ուժով արտայայտել եւ աս ալ բան մըն է որ կ'ազդէ ի սկզբան: Դժբախտաբար, իր միջավայրին այս երկու առաւելութիւնները կը փոխարինուին իր վիճակին երկու համապատասխան թերութիւններովը: Ռուսահայ մտաւորականին կը պակսին, ընդհանուր եւ մեծ չափով, մտքի ինքնուրոյնութիւն եւ ճկունութիւն (souplesse): Կարծեմ ասոր մէկ պատճառը այն է՝ որ զարգացումը շատ արագ կատարուած է, յաճախ բոլորովին անուս շրջանակէ մը ելած եւ բարձրագոյն ուսմանց մէջ մխրճած միտքերու կողմէ, որոնք իրենց բնականոն աճումը կորսնցուցած եւ կրնանք ըսել շլացումէ այրած քարացած են - երեւոյթ մը որ մեր թրքահայ գաւառացի ուսանողներուն վրայ ալ կը տեսնուի - եւ միւս պատճառն ալ այն՝ որ ռուսահայ մտաւորականը ռուս հոգիին ռուսական միջավայրի ծնունդ ձգտումները ռուս կեանքին եւ գրականութեան մէջէն իւրացնելով կը բաղխի հայ իրականութեան տարբեր պահանջներուն որոնց համար պատրաստուած չէ ինքը կամ որոնք պատրաստուած չեն իրեն համար: Ռուս հանրային կեանքը որ զինք կը շրջապատէ ու կ'ողողէ, հայ մտաւորականին իբրեւ տիպար կը ծառայէ եւ գրգիռ կու տայ իր մտքին՝ հայ հանրային կեանքն ալ նոյն նայուածքով դիտելու, նոյնը հոն ալ յարուցանելու եւ նոյն լուծումները բերելու: Աւելցուցէք՝ գերման գա-

ղափարաբանութեան, ուղղակի կամ ռուսականին ընդմէջէն չորացուցիչ ազդեցութիւնը վերը յիշուած պատճառներուն վրայ, եւ կը հասկնաք թէ ի՞նչու ռուսահայ մտաւորականութիւնը մեծ մասամբ մեզ յուսախաբ կ'ընէ հմայելէ վերջ. ա՛յն աստիճան որ մինչեւ իսկ կը մերժենք ճշմարիտ «մտաւորական»ի անունը տալ իրեն ու կը նախընտրենք մեր նուազ պատրաստուած բայց աւելի ինքնուրոյն եւ աւելի ճկուն մտքի տէր թրքահայ մտաւորականները:

Գ.

Պարագայ մը որ անմիջապէս աչքի կը զարնէ Կովկասի հայ հանրային կեանքին մէջ՝ սա է թէ այնտեղ ամբողջ գործողներն ու վարիչները մտաւորականները են գրեթէ: Որքան տգէտ վաճառական, հասառու կամ կառավարական պաշտօնեայ ունինք մենք մեր ժողովներուն մէջ՝ անոնք նոյնքան համալսարանական ունին: Մինչդեռ մեր փաստաբաններն ու բժիշկները, յաճախ իրենց մասնագիտութեան մարդն են միայն եւ ի չգոյէ լաւագոյնի հանրային գործերու մէջ կոչուելով ընդհանուր զարգացումի խորունկ պակաս մը կը ցուցադրեն՝ խոշոր յաւակնութիւններով շեշտուած, անդին փաստաբանը, բժիշկը, երկրաչափը, գիւղատնտեսը եւ ուրիշ մասնագէտներ հասարակութեան աչքին իրենց վարկը պիտի կորսնցնէին, իրենց մասնագէտի վարկն ալ, եթէ «հասարակական», խնդիրներով չշահագրգռուէին կամ ա՛յնքան խելք հասցնէին անոնց որքան ընդհանրապէս մերինները: Մտաւորական հարուստներու թիւն ալ քիչ չէ հոն, եւ մարդ ճշմարտապէս կը հմայուի երբ առաջին անգամ կ'իյնայ հաւաքոյթի մը մէջ ընկերական բարձր դիրքերու վրայ գտնուող անձնաւորութիւններու՝ որոնք շատ բան գիտեն, կը հասկնան, եւ ատկէ զատ՝ ամէնքն ալ մտային զարգացման որոշ աստիճանաչափի մը հասած ըլլալով, իրարու հետ կրնան վիճաբանիլ՝ որովհետեւ իրարու միտքը կը հասկնան: «Ահաւասիկ հայութեան իտէալ խումբ մը՝ ուր գործերը պէտք է լաւ քալեն..» կ'ըսես, եւ կը պատրաստուիս սրբագրել բոլոր այն հատուածական գաղափարները զոր հեռուէն կազմած էիր ռուսահայերու մասին՝ անոնց այս կամ այն խնդրոյն, այս կամ այն ներկայացուցչին վրայէն: Հաւաքականութեան պատկերը, անոնց մէջ, մասէն լաւ է միշտ, մինչ մեր մէջ՝ ճիշտ հակառակն է ատոր:

Ուրեմն, խմբական գործունէութիւնը հոն բաւական կազմակերպուած ու ներդաշնակուած է եւ ասիկա իր օգտակար արդիւնքները ցոյց կու տայ արդէն: Ընկերութիւններ, որոնց ստուերն իսկ չկայ մեր մէջ, այնտեղ վաղուց գոյութիւն ունին եւ կը գործեն, ինչպէս թատրոնական, հրատարակչական, գիւղատնտեսական, ազգագրական եւն. ընկերութիւնները: Ապահովապէս՝ ասոնք գործ մը կը տեսնեն: Ժողովուրդը կ'օգնէ անոնց եւ անոնք կ'օգնեն ժողովուրդին:

Ի՞նչ է որ մեզ յուսախաբ կ'ընէ - բաւական շուտ նոյնիսկ - եւ ռուսահայ կեանքի այս բոլոր դրական կողմերուն մեր վրայ թողած գեղեցիկ տպաւորութիւնը կ'աւրէ մէկ հարուածով: Ըստիս սա՝ թէ գործելու անհրաժեշտ մէկ պայմանը՝ համաձայնիլ, գաղափարակցիլ՝ սորված են անոնք, բայց տակաւին չեն սորված բան մը որ աւելի դժուար է՝ իրարու հետ տարակարծիք ըլլալու, տարակարծիք խումբերու միջեւ կռուելու եղանակը: «Գաղափարի հոսանքներ» «շերտաւորումներ», «սկզբունքային տարբերութիւններ» կ'ըսեն եւ ահա՛ այդ հոսանքներն ու շերտաւորումներն ու սկզբունքները իրարու կը բաղխին այնպէս՝ ինչպէս ջրհանկիրներ կամ լօթիներ..: Կարծես թէ անհատներէն տաշուած ամբողջ բրտութիւնը եւ մաքրուած ամ-

բողջ կեղտը մէկդի դրուած է յանկարծ մէջտեղ կը դրուի երբ խումբն է որ խումբին դէմ կ'ելլէ, երբ **հոսանքն** է որ կը գործէ: Մարդիկ կը ներեն ինքզինքնուն, խօսքով եւ գործով - եւ ասիկա ոչ միայն այսօր, այլ Արծրունիի եւ աւելի առաջ՝ Նազարեանի ու Նալբանդեանի օրերէն իվեր - ոճիրներ որոնց գաղափարն իսկ պիտի ընդվզեցնէր զիրենք եթէ խնդիրը անհատական ըլլար. բայց **սկզբունք**ին համար է եւ այդ պատճառաւ ամէն բան կը ներուի: Քառորդ դարէ իվեր, յորմէհետէ Արծրունին մեռած է եւ այդ *անվերկիւր*ով ուրիշ հանրային գործիչ մը յաջորդած չէ անոր, հաւաքականութիւնները հետզհետէ աւելի ալ գէշցած են այս տեսակէտով, իրենց կատարած մէկ բարիքին դէմ տասը չարիք գործելով:

Ռուսահայ հանրային կեանքին այս գէշ կողմը մեզի ալ անցաւ ու մեր մէջն ալ տարածուեցաւ վերջերս, առաջ՝ արտասահմանի, եւ օսմանեան սահմանադրութենէն (կամ՝ սահմանադրական օսմանցիութենէն) իվեր՝ Թուրքիոյ մէջ. առաջ, շատ սկզբունքի տեղ՝ քիչ մը աւելի յարգանք ու սէր ունէինք իրարու հանդէպ, ինչ որ առանց սկզբունքի գործերն իսկ աւելի բեղմնաւոր կ'ընծայէ: Հիմա՝ ամէն բանի մէջ սկզբունք կայ, ամէնուրեք - հոն եւ հոս - բացի սա՛ առաջին փրկարար սկզբունքէն թէ տկար ազգ մը, բարբարոս կամ նենգամիտ հզօր թշնամիներով շրջապատուած, նախ սիրոյ պէտք ունի ապրելու եւ մեծնալու համար...:

Ու կը հասկցուի թէ ինչու՛ երբեմն ակռայ կը կրճտենք խեղճ մեծ Սկզբունքներուն հանդէպ, զորս ռուսահայերն են, գլխաւորաբար, դաժանցուցած ու տգեղցուցած այսպէս...:

ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՅՑԻ ՆՈՐ ՁԱԽՈՂԱՆՔԸ

Ապահովաբար զաւեշտ մը չէ այս որ եգիպտահայ հանրային բեմին վրայ տարիէ մը իվեր կը ներկայացուի, մասառմաս, երկար միջնարարներով, եւ վերջացած ալ չէ տակաւին: Նիւթը չափազանց ողբերգական է զաւեշտի տեղ անցնելու համար: Կը հաւատանք նաեւ թէ դերակատարները խնդացնելու փափաքը չունին ու լրջօրէն կը կատարեն իրենց ստանձնած պաշտօնները: Այսուհանդերձ, պէտք է ընդունիլ թէ ոչինչ կայ այնչափ զաւեշտական - եթէ յաջողինք վայրկեան մը մոռնալ անոր նիւթը - որքան սա՛ եգիպտահայոց օգնութեան գործը հանդէպ օգնութիւն աղաղակող հայրենի երկրին:

Այդ գործը տարիէ մը իվեր կը քշքշուի, ինչպէս գրեցինք: Սկզբնաւորութենէն մինչեւ հիմա անոր ստացած զանազան վիճակները չափազանց ծանօթ են ամէնուն՝ որպէսզի պէտք ըլլայ կրկին միառմի յիշեցնելու: Կը բաւէ ըսել, մէկ խօսքով, թէ այդ մէկ տարուան միջոցին որքան պէտքը մեծ եւ ստիպողական երեւցաւ հետզհետէ՝ ա՛յնքան ալ օգնութեան գործը դանդաղեցաւ ու տկարացաւ, եւ աւելցան չկամութիւնները՝ միահամուռ ուժով ու մեծ չափով անոր գոհացում տալու մասին: Դրամատան մը հիմնարկութեան բանակցութիւնները աւելի հանգիստ, համբերատար ու բծախնդիր ոգւով մը յառաջ պիտի չտարուէին՝ քան մահու եւ կենաց մէջ տարուբերող ազգին հասցուելիք եգիպտահայ նպաստի կազմակերպման խնդիրը՝ ամիսներէ իվեր: Ահա՛ եղերա-զաւեշտը, որ իր դերակատարներուն - պիտի ըսէինք նաեւ իր հանդիսատեսներուն - սրտին մասին - կոչուած է սքանչելի վկայութիւն մը տալու ապագային:

Արդար ըլլալու համար՝ պէտք է խոստովանիլ որ այս վիճակին պատասխանատուութիւնը միայն մէկ խումբի կամ միայն մէկքանի անձերու չի պատկանիր: Տարբեր հոսանքներ, որոնք իրարու բաղխեցան ու կը բաղխին տակաւին, տարբեր-տարբեր նկատումներով ծառայեցին այս արդիւնքը ստեղծելու:

Արդարեւ, եթէ չենք կրնար մեղադրել ժողովուրդը թէ անսիրտ ու ժլատ գտնուեցաւ, կրնանք սակայն - եւ մենք չթերացանք մեր մասին ասկէ առաջ ալ ատիկա ընելու - եգիպտահայ ունեւոր դասակարգին ստուար մեծամասնութիւնը իրաւացիօրէն եւ շատ խստիւ դատապարտել՝ որովհետեւ ան պատրուակ բռնեց նպաստի գործին շուրջ է՛ն առաջին օրէն իսկ ծագած անհամաձայնութիւնն ու վէճը՝ իր պարտականութիւնը չկատարելու, իր քսակը չբանալու համար: Հիմնադրամի եւ Զին. Նպաստի առանձին մարմիններուն գոյութիւնը, նախ, եւ համագումարի որոշման անգործադրութիւնը, յետոյ, երբեք պատճառ չէին կրնար ըլլալ որ ո՛րեւէ հայ մը նոյնիսկ մէ՛կ օր յետաձգէր իր ընելիք օգնութիւնը, ինչ չափով որ կարող էր եւ ի՛նչ նպատակով որ կ'ուզէր զայն ընել: Երկու հանգանակութիւններ կային մէջտեղը, մէկը միայն կամաւորներուն եւ միւսը անօթիներուն, հիւանդներուն, մերկերուն ու միանգամայն կամաւորներուն յատկացուած: Ենթադրելով որ ո՛րեւէ մէկը միայն կամաւորները կամ միայն փախստականները իր համակրութեանն ու օգնութեանը արժանի կը նկատէր՝ միջոց ունէր իր այդ նախասիրութիւնը գոհացնելու, որովհետեւ՝ յամէնայնդէպս՝ այստեղ մղուած վէճերուն համար պատասխանատու չէին ո՛չ հայ անձնուէր մարտիկները, ոչ ալ հայ դժբախտ տարագիրները, ու պէտք չէր որ անոնց տուժել տրուէր ուրիշներուն - հեռուն ապահովութեան մէջ գտնուողներուն - մեղքը:

Ասիկա՝ մեր այն ունեւորներուն համար, որոնք մօտ տարիէ մը իվեր պիտի տան ու չեն տար, որոնք գրպաննին հազարներ դրած են բայց կը զգուշանան ձեռքերնին այդ կողմը տանելու, եւ որոնք - սակայն - տուողներէն աւելի գնահատման կ'արժանանան ոմանց կողմէ: Ասիկա, նաեւ, անոնց համար՝ որ աւելի խոհեմ, չեն թմբկահարած իրենց տալու դիտաւորութիւնը, բայց տալու համար կը սպասեն որ հանդիսաւոր համաձայնութենէ մը վերջ հանդիսաւոր դիմում մը ըլլայ իրենց...:

Գալով միւսներուն, անոնց որ այս պատրուակը հայթայթեցին ու կը հայթայթեն դեռ, իրենց պատասխանատուութիւնը ոչ-նուազ ծանր է: Գիտենք թէ վէճը ի՛նչպէս սկսաւ, գործին սկիզբէն, անցեալ տարի արդէն: Ըսինք թէ ինչպէս Համագումարին որոշումներն ալ չյարգուեցան, անցեալ Սեպտեմբերէն՝ այսինքն եօթը ամիսէ իվեր, եւ Նպաստամատոյցի իրականացուած արդիւնքն ալ ի դերեւ ելաւ վերստին: Եօթը ամիս ետքը՝ ահա՛ նորէն, այսօր, շաբաթներով նոյն աշխատանքը կատարելէ վերջ - որուն պէտք չկար՝ քանի որ կատարուած էր անգամ մը - նորէն եւ նոյն պատճառներով ամէն ինչ կը քայքայուի ու կը դառնայ իր առաջուան վիճակին:

Նկատեցէք որ նպատակին վրայ չէ անհամաձայնութիւնը: Ոչ մէկ կողմը կ'ըսէ թէ կարօտեալներուն կարեւոր բաժին մը պէտք չէ հանել նպաստէն, ոչ ալ միւս կողմը՝ թէ նոյնը պէտք չէ ընել կռուողներուն: Վէճը մանրամասնութեան մը վրայ է միայն, այն միջոցին, այն խողովակին վրայ՝ որով պէտք է հասնի կամաւորներու բաժինն իր նպատակին:

Հիմա գիտենք, արդարեւ, թէ Գահիրէի վերջին բանակցութեանց խզման գլխաւոր պաճառն է - դարձեալ եւ միշտ - համբաւաւոր «Ազգ. Բիւրո»ին հեղինա-

կութիւնը ճանչնալ կամ չճանչնալու խնդիրը, ըստ որում Զին. Նպաստի Մարմինին պատուիրակներուն պահանջն եղած է Վեհ. Կաթողիկոսին յանձնարարել որ կամաւորներու բաժինը Ազգ. Բիւրոյին տրուի (Կաթողիկոսը գործածելով իբրեւ միջնորդ միայն), մինչ Նպաստամատոյց Յանձնախումբը պնդած է որ նպատակը միայն յայտնուի Կաթողիկոսին՝ անոր ձգելով որ ինք որոշէ խողովակը, Ազգ. Բիւրօն՝ եթէ ան կայ միայն, ինչպէս նաեւ ուրիշ մարմիններ՝ եթէ գոյութիւն ունին:

Ուրեմն, խնդիրը կամաւորներուն նպաստելէ առաջ՝ Ազգ. Բիւրոյի վարկին նպաստելն է, Զին. Նպաստի Մարմնին համար: Ասիկա պէտք էր գիտցուէր ու գիտցուեցաւ վերջապէս:

Թէ եգիպտահայ Նպաստամատոյց Մարմինը, կազմուած ամէն հոսանքներէ, կրնա՞ր Կաթողիկոսին հեղինակութիւնը ստորադասել ուրիշ Մարմինի մը հեղինակութեան՝ հարցում մըն է զոր կը բաւէ դնել, պատասխանը ստանալու համար:

Թէ ինչու՞ Զին. Նպաստի Մարմինը կը պնդէ որ Ազգ. Բիւրոյին անունը յատկապէս յուշածուի Կաթողիկոսին եւ անկէ պահանջուի որ զայն **ճանչնայ** իբրեւ կամաւորական գործին գերագոյն վարիչ մարմինը, ատոր ալ պատասխանը կու տայ *Հորիզոն*ի մէջ դաշնակցական յայտնի գործիչ Պ. Վրացեան՝ որուն այդ մասին գրած յուժ նշանակալից յօդուածը արտատպած ենք այսօր:

Ինչ որ շատերուն ծանօթ էր արդէն, հոն բացայայտ խոստովանուած է.- Կաթողիկոսը եւ Ազգ. Բիւրօն համաձայն չեն իրարու: Ու կ'ուզուի, այս պայմաններուն մէջ, որ Եգիպտոսի Նպաստամատոյցը իր նախագահ Ս. առաջնորդով միասին, դիրք բռնէ այդ անհամաձայնութեան մէջ՝ ընդդէմ կաթողիկոսին եւ ի նպաստ Ազգ. Բիւրոյին..:

Անշուշտ ո՛չ Ս. Նախագահը, ո՛չ ալ անկուսակցական Նպաստամատոյցը կրնային այդպիսի բան մը ընել, եւ չեն ըրած ու լաւ ըրած են չընելով:

Միայն թէ՝ հիմա աւելի քան երբեք, ունեւորները պէտք է տան, կարեւոր գումարներ տան՝ կռուողներուն եւ կարօտեալներուն համար հաւասարապէս, Նպաստամատոյցին եւ Կաթողիկոսին միջոցաւ: Չտալու ոչ մէկ արդարացում ունին, ո՛վ կ'ուզեն ըլլան:

ՉՎԻՃԻԼ, ԲԱՅՑ ՈՒՂՂԵԼ

Գո՞հ էք այս վիճակէն. ու այս հարցումը կ'ուղղենք ամէնուն, մեր համախոհներուն եւ հակախոհներուն, բիւրոյականներուն եւ հակաբիւրոյականներուն, կամ երկու կողմին ալ աղէկ, կամ երկու կողմին ալ գէշ ըսող բոլոր չէզոքներուն, անկողմնակալներուն, անխտրականներուն:

Եթէ գոհ չէք, ու կը կարծէք թէ գոհ չըլլալու պատճառներ ունիք, ուրեմն պահանջեցէ՛ք, պնդեցէ՛ք որ այս վիճակին վերջ մը դրուի: Յայտնեցէ՛ք ձեր դժգոհութիւնը, ի՛նչ բառերով որ կ'ուզէք, ո՛րու դէմ եւ ո՛րի որ կ'ուզէք, բայց յայտնեցէ՛ք վերջապէս: Ձեր դժգոհութիւնը պատճառ մը ունի հարկաւ: Այդ պատճառը արդիւնք է ուրիշ պատճառներու: Այդ ուրիշ պատճառներուն վրայ կրնաք տարակարծիք ըլլալ կամ կրնաք որոշ կարծիք մը կազմած չըլլալ: Մեծ պատճառը, արդիւնք-պատճառը - ձեր եւ ամէնուն դժգոհութեան տեղի տուող պատճառը - գոյութիւն ունի սակայն եւ անոր մասին ամէնքս համաձայն ենք, թէ՛ իրար մեղադրողներս, թէ՛ յանցանքը

երկու կողմին հաւասարապէս կամ ո՛չ մէկ կողմին մասնաւորապէս վերագրողներս:

Ուրիշ ատեն - հին ատեն - կողմերը կրնային իրենց մեղադրանքի գործը շարունակել եւ միւսները կրնային անոնցմէ հեռու կեցած՝ անոնց վրայ նայիլ ընդհանուր պարսաւի կամ ընդհանուր հաւանութեան նայուածքով մը:

Այսօր - եթէ «այսօր»ը տարբեր է այդ «ուրիշ ատեն»էն - տարբեր ըլլալու է մեր ընելիքն ալ: Փոխադարձ ամբաստանութիւններէն, ընդհանուր դատապարտութենէն կամ ընդհանուր արդարացումէն առաջ՝ ստիպողական գործ մը կայ կատարելիք, որ է՝ գործուող ոճիր մը, ըսե՛նք ազգի մը գործած ինքնասպանութեան ոճիրին, առաջքը առնել: Մենք ամէնքս՝ դատաւոր եւ դատախազ, փաստաբան եւ պատմաբան, նախ մարդ ենք, այն մարդերն ենք որոնց ազգն է հոն հեծողը: Ի՞մ պատճառաւս՝ թէ քու պատճառաւդ ինկած է ան, ասիկա խնդիր մըն է զոր ետքէն - եթէ կը փափաքինք - կը ծեծենք. կարեւորը զինք փրկելն է հիմա: Ի՞նչ սիրտ պիտի ըլլար մերինը՝ որ վիրաւորը մէկդի թողած, իր մեծ վէրքը, անասելի գալարումներն ու ցաւի ճիչերը մոռցած, ասդին պիտի վիճէինք իրարու հետ, կամ վիճողները մտիկ պիտի ընէինք անյոյզ, անայլայլ:

«Մի՛ վիճիք. սկսեցէք չվիճելու. վիճողներէն մէկն ալ դուք էք..»: Լա՛ւ, բայց անդին, հո՛ն ուր կռիւը սկսաւ առաջին անգամ, ճիշտ մօտը վիրաւորին, ան իր գլուխը առած կ'երթայ, կը մեծնայ հետզհետէ, եւ ինչ որ հոս կը լսէք՝ անոր մէկ նուազ արձագանգն է միայն: Չվիճի՛նք, լռե՛նք մենք եւ միայն աշխատինք, որքան որ կըրնանք, օգնելու Անո՛ր որ մեծ պէտք ունի օգնութեան: Չվիճի՛նք..: Ի՞նչպէս կրնանք ձեզի համոզել - բառերը անկարող են ատոր - թէ մենք ալ ա՛յդ կ'ուզենք: Բայց կը բաւէ՞ միայն մեր ուզելը. բայց չվիճիլը ինքնին կը բաւէ՞ արդեօք բան մը ընելու, օգտակար ըլլալու համար: Երբ կռիւը անդին յառաջ կ'երթայ ու հոս իր միակողմանի արձագանգը կը գտնէ, ի՞նչ օգուտ ասդին մեր լռելուն, կամ իրողութիւնները ծածկելուն, կամ ջայլամի պէս գլուխնիս աւազին մէջ խրած՝ տեսնել ու լսել չուզելուն մէջ: Ընդհակառակը, վնաս մը չկա՞յ արդեօք, չհերքուած սուտին եւ չճշտուած սխալին վնասը, հեռուն բուն իսկ **գործուող** եւ չդարմանուող սխալին վնասէն զատ..:

Այսպէ՛ս, մեր ընդդիմախօսներուն, մեր *Յուսաբեր* պաշտօնակցին համար՝ Ազգ. Բիւրօն, որմէ կը ծագի ամէն վէճ, ընդհանուր հեղինակութիւն, յարգանք եւ վստահութիւն վայելող մարմին մըն է որուն հետ կաթողիկոսն ալ լաւագոյն յարաբերութիւնները կը մշակէ: Իզու՛ր, իրենցմէ առնուած փաստերով, կ'ըսենք թէ այնպէս չէ: *Յուսաբեր*, որ «դէպքերէ եւ գրութիւններէ չըլլալիք եզրակացութիւններ հանելու» կարողութիւնը կը վերագրէ մեզի, կ'ուզէ որ այնպէս ըլլայ, կ'ուզէ ցուցնել թէ «արտասահմանի մէջ է որ կը մղուի հակաբիւրոյական գերագոյն պայքարը», թէ Կովկասի մէջ՝ Բիւրօն, իր **անկուսակցական, ազգային** հանգամանքովը կը շարունակէ իր սքանչելի գործը եւ արտասահմանը ատիկա գիտնալով, պէտք է օգնէ անոր, պէտք է զայն ճանչնայ պաշտօնապէս, ու մինչեւ իսկ պէտք է պարտադրէ կաթողիկոսին որ զայն ճանչնայ: Ի՞նչ պիտի ըսէ *Յուսաբեր* եթէ աս անգամ ալ Վրացեանի յօդուածէն ետք սա՛ պզտիկ քաղուածքը ընենք *Վան-Տոսպի* վերջին թիւին Մամուլի Տեսութենէն.

«*Հորիզոն*ի թիւ 41ում՝ Պ. Գր. Չալխուշեան խօսելով Ազգային Բիւրոյի մասին՝ ասում է.

«Շնորհիւ մշտական բամբասանքների՝ Բիւրօն կորցրեց իր հեղինակութիւնը, բայց ոչ մի հայ հաստատութիւն նրան չփոխարինեց:

«Միեւնոյն թերթին թիւ 46ում՝ եւ միեւնոյն խնդրի մասին՝ Պ.Մ. Վարանդեանը գրում է.

«Ազգ. Բիւրօն կորցրել է իր թափը, տկարացել է, կաշկանդուել՝ մասամբ - գուցէ մեծ մասամբ - արտաքին պայմանների ճնշման տակ»:

Աս՝ իր «հեղինակութեանը» մասին: Գալով իր անկուսակցութեանն ու իր «ազգայինութեանը», արդեօք ատոր հակառակն ալ ապացուցուած չէ՞, Բիւրոյին հոս Եգիպտոս՝ առաջին օրէն իսկ կատարած դիմումներովը, որոնք ո՛չ թէ ազգ. իշխանութեանց՝ այլ կուսակցութեան մը մօտ միայն կատարուեցան..:

Հիմա, կրնաք պահանջել որ չգրուին այս բաները: Աւելի լաւ կ'ընէք սակայն եթէ պահանջէք որ այս բաները փոխուին, սրբագրուին: Կրնաք զայն պահանջել կաթողիկոսէն, առաջնորդէն եւ իրմէ՝ Բիւրոյէն..:

«Հեղինակութիւնը, թափը կորսնցուցած, տկարացած, կաշկանդուած» մարմին մը ի՞նչպէս պիտի վարէ ազգին ճակատագիրը այս ամէնափափուկ վայրկեանին: Չգրենք, բայց յետո՞յ..:

ՋԵՐՄ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Անկեղծօրէն, այսքանին չէինք սպասեր..: Մեր պատուական պաշտօնակիցը *Յուսաբեր* իր Մայիս 11ի *Արեւ*ի հրատարակման տարեդարձին օրուան՝ թիւը գրեթէ ամբողջովին մեզի նուիրեր է, մին առաջին եւ միւսը երկրորդ էջին վրայ նո՛յն հզօր գրչին արդիւնք եւ *Արեւ*ի խմբագրութեան ու աշխատակիցներուն համար նո՛յնքան փայփայիչ երկու յօդուածներ հրատարակելով՝ որոնցմէ մէկն ալ խմբագրական..:

*Յուսաբեր*ի այդ թիւը մտադիր ենք երկկողմ շրջանակի մը մէջ առնելու եւ մեր խմբագրատան առաստաղէն երկար չուանով մը կախելու, իբրեւ ամէնագեղեցիկը այս առաջին տարեդարձին առթիւ մեր ընդունած շնորհաւորագիրերուն, միանգամայն ցոյց տալու համար ազգին եւ օտարներուն՝ թէ հայ մամուլը մինչեւ ու՞ր յառաջ կը տանի իր եղբայրակցական անշահախնդիր զգացումները..:

Փութա՛նք, փառաւորուելու համար այդ կրկնակ խմբագրականներով, յիշատակել մեզի համար անոնց պարունակած լաւագոյն մեծարանքները՝ ընդդէմ վիրաւորանքներու նախապէս զրահապատելէ ետք.. մեր համեստութիւնը..:

Առաջին յօդուածին վերնագիրն է «Աճպարարութիւն», բա՛ռ մը որ ամբողջ մեծարանք մը, նուէր մըն է ինքնին, զոր յօդուածագիր Պ. «Ա. Հ.» սիրայօժար կ'ընծայէ մեզի, ինքզինքը զրկելով անկէ, ի՛նք որ սա՛ վերջին տասնեակ մը տարիներուն իրարու բոլորովին ներհակ քաղաքական համոզումներ ցուցադրած եւ ապշեցուցիչ «ձեռքի արագութեամբ» մը երկվայրկեանի մը մէջ այդ ներհակները իրարու կցած ըլլալով, անվիճելիօրէն շահած է «վարպետ աճպարար»ի տիտղոսը..: Իրաւ որ, անիկա շատ յարգի է մեզի..:

Վերնագիրէն անմիջապէս վերջ, մեր առատաձեռն պաշտօնակիցը, ցոյց տալու համար թէ *Արեւ* միօրինակ, գորշ կամ **անգոյն** թերթ մը չէ, կ'ըսէ թէ ան «հազար

անգամ գոյն փոխած է..»: Հազար գոյնը թերեւս քիչ մը շատ է, սիրելի պաշտօնակի՛ց, նոյնիսկ ..արեւին համար, բայց Ձեր խօսքը կընդունինք իբրեւ *քոմփլիման*՝ հանդերձ շնորհակալութեամբ..:

Յետոյ, *Յուսաբեր* գովեստը կ'ընէ մեր ծնօտին. կ'արժէ այդ կտորը ամբողջովին մէջբերել «Ազգային Բիւրոյի դէմ յարձակուեցան՝ քանի մը ակռայ վրայ տուին, կամաւորներու դէմ յարձակուեցան՝ ջարդ ու փշուր եղան իրենց մնացած ատամները, Կովկասի դէմ յարձակուեցան՝ քիչ մնաց իրենց ծնօտն ալ վրայ տային»: Այս անգամ ալ նախկին վարչութեան ատենապետ եւ առաջնորդին վրայ կ'ուզեն փորձել իրենց ատամնազուրկ լինտերը»: Ծնօտ մը որ Ազգ. Բիւրոյի, Կամաւորներու եւ Կովկասի դէմ (այո՛, Կովկասի..) յարձակուելէ ետք՝ տակաւին կը դիմանայ եւ կ'ուզէ «լինտերը» փորձել նախկին վարչութեան ատենապետին եւ առաջնորդին վրայ, այդ ծնօտը անշուշտ պատկառելի ծնօտ մըն է, որուն կը մնայ միայն ատամնաբուժ տոքթ. ..եանի (րեքլամ չընենք) դիտելով՝ **բնականին չափ ուժով** նոր ակռաներ շինել տալ՝ իր աշխատութիւնը կարենալ շարունակելու համար..:

Այնուհետեւ մեր խածնելու կարողութենէն վերջ՝ քննադատելու կարողութեանն ալ յարգանք ընծայելով, մեր պաշտօնակիցը մեզի համար կ'ըսէ թէ այնքան մանրամասն քննադատողներ ենք՝ որ մինչեւ անգամ չենք մոռցած «քննադատելու Ս. առաջնորդի.. քիթը»: Բայց հոդ՝ անպատճառ սխալ մը **կը կենայ** (կամ կը պառկի՝ ինչպէս որ կ'ուզէք), որովհետեւ իրաւ է թէ «առաջնորդին անձին վրայ հոգեբանական եւ փիլիսոփայական ուսումնասիրութիւններ» ըրած ենք, բայց խոշոր թերացումով մը՝ ֆիզիքականը անտես թողած էինք եւ անշուշտ այդ թերին է որ ծայրայեղ փափկանկատութեամբ մը մեզի կը յիշեցնէ Պ. «Ա. Հ.» զայն իբրեւ գոյ յիշելով..:

Այսքան՝ առաջին յօդուածէն, որուն վերնագիրն է - ինչպէս ըսինք - «Աճպարարութիւն»: Երկրորդ յօդուածին - Խմբագրական՝ եթէ կը հաճիք - տիտղոսը աւելի ինքնատիպ, աւելի ուժեղ է, «Ողբամ զքեզ Հայոց Աշխարհ..»: Թէ ինչու՛ *Յուսաբեր* «կ'ողբայ Հայոց Աշխարհ»ը՝ շատ որոշ չէ թէպէտ, բայց նկատի առնելով որ այս յօդուածին մէջ ալ կը յիշուին *Արեւ*ի, Ս. առաջնորդին եւ քաղ. ժողովին անունները, եւ *Արեւ*ի մէկ «ահագին» խմբագրականին խօսքը կ'ըլլայ՝ նուիրուած «հրատապ եւ այնքան այժմէական հարցի մը», կ'ենթադրենք որ աս ալ մեզի մեծարանք մը ըլլալու է, թէպէտ քիչ մը աւելի քօղարկուած ձեւով..: Որովհետեւ, այլապէս, *Յուսաբեր* պիտի «չողբար Հայոց Աշխարհ»ը - ողբալու ի՞նչ պատճառ կայ որ - ցորչափ կ'ապրին ու կը մնան Դաշնակցութիւնն ու Ազգ. Բիւրօն, որոնք պատերազմէն առաջ եւ ետքը, կրկնապէս փրկած երջանկացուցած ըլլալով Հայոց Աշխարհը՝ պէտք է որ ամէնքս միաբերան ըսենք ընդհակառակը. «Գովեմ զքեզ, Հայոց Աշխարհ..»:

Այս նոյն յօդուածին մէջ «փլուզում սպառնացող պլոքի մը», խօսքն ալ կ'ընէ մեր ազնիւ պաշտօնակիցը *Յուսաբեր*..: Կը հասկնանք թէ հակառակորդ պլոքի մը կողմէ **սպառնալիք**ներուն ամէնէն հաճելին՝ «փլուզում սպառնալն» է, բայց կէտ մը միայն զոր չկրցանք հասկնալ սա՛ է թէ՝ «որոշ պլոքը», որ «անորոշ ու անգոյն օրգան մը» ունի եղեր, «որոնց ձայնը մենք կը կարծէինք թէ այլեւս պիտի խնայուի մեզի լսել» (ո՛հ, ոճի այս նրբութիւննե՛րը..) ինչպէ՞ս այդ «որոշ պլոք»ը կրնայ երէկ en bloc գէշ՝ այսօր մասամբ աղէկ ըլլալ եւ իր մէջը «յեղափոխական ազատական տարրեր» պարունակել, որոնց «անջատումովն» է եղեր, ճշտիւ, որ պլոքը «փլուզում կը սպառնայ..»:

Չենք գիտեր թէ խնդրոյ առարկայ պլոքը այդ կամ ուրիշ բան մը կը սպառնա՞յ իրօք, բայց ենթադրելով որ տեղ մը շաղախը ճաթռտած է քիչ մը եւ ատոր ձայնն է որ իբրեւ սպառնալիք ականջին հասած է *Յուսաբերի*՝ ահաւասի՛կ գեղեցիկ առիթ մը - կ'ըսենք - պլոքին բոլո՛ր տարրերուն համար, անկէ անջատուելով «յեղափոխական ազատական» կոչուելու *Յուսաբեր*էն: Ուրիշներ գուցէ «ստոր պրովոքացիա» որակեն *Յուսաբեր*ի այս տաքտիքան. մե՛նք անոր մէջ կը տեսնենք «աճպարարութեան» գերազանց ու գեղեցիկ փորձ մը միայն, զոր կատարելով իր թերթին նոյն այն թիւին մէջ իսկ ուր վեհանձնօրէն մեզի մը նուիրէր «աճպարար»ի տիտղոսը, *Յուսաբեր*ի խմբագիրը իր վարպետի կարողութեան մէկ փոքրիկ ապացոյցը միայն տալ ուզած է մեզի՝ միեւնոյն ատեն մեզի ազդարարելով «կանխիկ դրամ»ի տեղ չառնենք իր *քմմփլիմանը*, որովհետեւ ինքը - մեծ աճպարար - միշտ կեցեր է հոն..:

Ինչ որ ալ ըլլայ, մենք միշտ շնորհակալ ենք սակայն - եւ որքա՜ն - մեր պատուական պաշտօնակցին՝ տարեդարձի առթիւ մեզի նուիրած իր կրկնակ յօդուածներուն համար:

«Ինչպէ՛ս չըսել. **Գովեմ** զքեզ Հայոց Աշխարհ..»: Հարկա՛ւ. **ողբալու** ի՞նչ կայ որ..:

ԳԱՀԻՐԷԻ ՎԷՃԸ

Մեր վերջին թիւին Ազգային Քրոնիկի բաժնին մէջ հիւրընկալեցինք, «Գահիրէէն պատասխան մը» վերնագրին տակ, «Իրազեկ»ի գրութիւնը: «Իրազեկ»ը - ամէն մարդ հասկցաւ արդէն - այն անձնաւորութիւնն էր որուն թեմական երեսփ. ժողովոյ վերջին նիստին մէջ ունեցած դիրքն ու ընթացքը կը քննադատէր Գահիրէի մեր թղթակիցը՝ *Արեւ*ի քանի մը օր առաջուան ուրիշ մէկ թիւին մէջ: Մէկու մը ըրածին, մտածումներուն, դիտումներուն ա՛յդքան «իրազեկ» ուրիշ ոչ ոք կրնար ըլլալ բայց միայն ինքն՝ այդ մէկը:

Չփնտռեցինք թէ ինքնապաշտպանութեան պատրուակին տակ՝ աւելի յարձակողական մըն էր այդ գրութիւնը: Պարտաւոր չէինք զայն իր այդ ձեւովը հրատարակելու, բայց հրատարակեցինք: Ատիկա մեզի պիտի օգնէր լոյսի մէջ հանելու վէճ մը որ բաւական ժամանակէ իվեր մութի մէջ կը մղուի եւ քանի կ'երթայ՝ կը սաստկանայ ու կը թունաւորուի:

Ճշտումի կարօտ կէտ մըն ալ սա՛ է թէ, «Իրազեկ»ը, որ մեր անստորագիր մէկ յօդուածին դէմ ինքզինք կը պաշտպանէր, իրաւունք ունէ՞ր անոր անանուն հեղինակին մէջ իր կասկածած մարդը տեսնելու եւ ըստայնմ անոր իր սլաքները, նոյնիսկ իր նախատինքները ուղղելու: Մենք չենք գտներ որ Գահիրէի մեր թղթակիցն իր նամակին մէջ անցած էր այն սահմանը որ կը գտնուի հանրային գործիչ մը քննադատելուն եւ անուանարկելուն (diffamer) միջեւ: Քննադատութիւնը, երբ նոյնիսկ սխալ է, կամ մինչեւ անգամ երբ չարակամութեան արդիւնք կը նկատուի ենթակային կողմէ, անուանարկութենէն տարբեր է, ու ըստայնմ միայն պատասխանի իրաւունք կու տայ քննադատուողին: Բաց աստի, անստորագիր գրութեան մը պատասխանատուն թերթին խմբագիրն է միայն: Հոգ չէ թէ իրեն նիւթապէս կարելի չըլլայ յօդուածին ամէն մէկ կէտը քննել ու մանրամասնութեանց ճշտութեանը համոզուիլ, բայց քանի որ զայն հրատարակած է անստորագիր, կը նշանակէ թէ

իր օձիքէն միայն պէտք է բռնել անոր համար եւ ոչ երբեք ո՛րեւէ ենթադրեալ անձի ու աւելի քիչ մարմինի մը՝ որուն ալ - սակայն - անցողակի դպեր է «Իրազեկ»՝ իր կրքոտած եռանդին մէջ:

Ու հիմա, քանի մը խօսք վէճին բուն խորքին մասին, մէկ կողմ թողլով մանրամասնութիւնները, որոնց ճշտումը մեր Գահիրէի թղթակիցը կրնայ - եթէ ուզէ - կատարել:

Եգիպտոսի ներկայ առաջնորդ սրբազանը մտաւորական գնահատելի կարողութիւններով օժտուած անձնաւորութիւն մըն է: Քիչեր կան - աւելի ճիշտ է ըսել կային - մեր նոր եկեղեցականութեան մէջ՝ հաւասարող իրեն: Իր հակառակորդները - զորս չունենալ իրմէ կախուած էր - կրնան մոռնալ այս պարագան. մեզի համար՝ անհրաժեշտ կը նկատենք յիշել եւ յիշեցնել զայն:

Ի՞նչ է ուրեմն որ իրեն դէմ ոչ թէ մէկքանիներու կամ մասնաւոր խմբակի մը դժգոհութեան տեղի կու տայ, այլ շատերու եւ գրեթէ ամէն խումբերու դժգոհութեանը, եւ իր պաշտօնին, իր գործին յաջողութեան դիմաց այնքան խոչընդոտներ կը հանէ նաեւ: Իր կամքէն անկախ, իր ձեռնհասութենէն վեր պատճառնե՞ր կան արդեօք, խումբերուն անվերածելի անհամաձայնութի՞նը, ոմանց եսական դիտումնե՞րը, ուրիշներու չարամտութի՞նը՝ որոնց կը բաղխի ու չի կրնար յաղթել՝ հասնելու համար այն արդիւնքներուն որոնց տարակոյս չկայ թէ կը փափաքի եւ որոնք այս միջոցիս ուրիշ բան չեն բայց եթէ տեղական ազգային կեանքին խաղաղ ու բնականոն գնացքին մէջ ապահովել եգիպտահայութեան մեծագոյն օժանդակութիւնը՝ չարաչար հեծող եւ օգնութեան չարաչար կարօտ Մայր Հայրենիքին:

Ըստ մեզ, այս բոլոր պատճառները բաւական չեն այդ անյաջողութիւնը բացատրելու: Առանց ուրանալու բոլոր այն դժուարութիւնները որոնք կային եւ կան հոս իր ճամփուն վրայ, մենք կը կարծենք թէ անկարելի չէր բնաւ - մեր առաջնորդին համար - տեղական ազգային գործերը լաւագոյն կերպով ուղղել եւ լաւագոյն արդիւնք մը ստանալ անոնցմէ:

Ըստ մեզ - դարձեալ - Եգիպտոսի ներկայ առաջնորդ Ս.ին մտաւորական բոլոր յատկութիւններուն կը պակսի այն մէկ հատիկ յատկութիւնը առանց որուն բոլոր միւսները դատապարտուած են ապարդիւն մնալու. այն է՝ վարիչի յատկութիւնը, որ կը նշանակէ նախ իր ուզածը յստակօրէն ծրագրել եւ յետոյ զայն յառաջ մղել՝ հաւաքելով անոր լուրջ յաջողութեան բոլոր գործօնները, ո՛չ մէկին զիջում ընել այլ միայն գործին, ի հարկին բարձր խօսիլ, բայց միշտ խօսիլ այնպէս՝ որ իր անկողմնակալութիւնը չկրնայ կասկածի տակ իյնալ, եւ ինք միշտ ունենայ իրեն հետ, իրարու դէմ վիճող կողմերէն դուրս, գէթ չվիճողներուն համամտութիւնը:

Ահա՛ այս էական յատկութիւնն է որ կը պակսի - հիմա յայտնի եղաւ այլեւս - մեր Ս. առաջնորդ հօր: Կը կարծուէր թէ պաղարիւնութենէ զուրկ չէ գոնէ: Գահիրէի նոր քաղ. ժողովի ընտրութեան խնդրին մէջ, ինք ասոր հակառակը ապացուցուց: Անկեղծօրէն, մենք կը ցաւինք ասոր համար, բայց քանի որ իրականութիւնը այս էր, պէտք էր ու լաւագոյն էր որ «Իրազեկ»ի պատասխանին հրատարակմամբ ասիկա գիտցուէր ամէնքէն[2]:

---

[2] «Իրազեկ»ի խնդրոյ առարկայ նամակը նոյնութեամբ եւ նոյն տեղին մէջ հրատարակելով մենք հետեւեցանք եւրոպական լրագրութեան լաւագոյն սովորութիւններուն, քննադատուողին ինքզինք պաշտպանելու ամէնալայն ազատութիւն տալ: «Իրազեկ» ծածկանունը

ՌՈՒՍԻԱ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Կ'արժէ ուշադրութեամբ կարդալ մեր այսօրուան թիւին մէջ արտատպուած ռուս պետական տուման նիստերուն հայոց վերաբերեալ վիճաբանութեանց տեղեկատուութիւնը: Այդ ուշադրութիւնը շուտով պիտի փոխուի անձկոտ շահագրգռութեան մը, որուն մէջ քիչ զարմանք պիտի չխառնուի նաեւ: Արդարեւ արտասահմանի հայ ընթերցողը - մասնաւորապէս - որ երկար տարիներ ուրիշ բան տեսած չէ բայց եթէ ռուս պետական կեանքին՝ րեժիմին, պիւրօքրասիին եւ անոնց գործունէութեան միջոցներուն՝ յաճախ ամէնախիստ քննադատութիւնները, պատերազմի սկիզբէն իվեր բացարձակ անգիտութեան մէջ կը մնայ այնտեղ անցած-դարձածին մասին: Ըստ մեզ, ուրիշ ամէն ժամանակէ աւելի հիմա է որ կարեւորութիւն ունի - ամէն տեղի հայոց համար - գիտնալ թէ ի՛նչ է ուղղութիւնը Ռուսիոյ ներքին քաղաքականութեան՝ թէ՛ ընդհանուր առմամբ եւ թէ՛ առանձինն հայերու վերաբերմամբ: Մեր կողմէ, վերջերս կ'աշխատինք - որքան կարելի է - այդ պակասը լրացնել՝ արտատպելով ռուսահայ թերթերու մէջ երեւցած այդ կարգի նիւթերը - տեղեկատուութիւն թէ քննադատութիւն - որոնց մէջ սակայն ռուս գրաքննութիւնը խոշոր բացեր կը թողու յաճախ, ինչ որ ինքնին բան մը կ'ըսէ դարձեալ:

Նոր չէ որ այդ կցկտուր հրատարակութիւնները կու գան մեզի հասկցնել թէ հայոց հանդէպ վերաբերումը - այս պատերազմի միջոցին - այն չէ որուն կը յուսայինք հանդիպիլ՝ շնորհիւ ոչ միայն մեր անհուն դժբախտութեանը այլեւ մեր գործօն ու անձնուէր աջակցութեանը եւ դաշնակիցներու դատին մեր անվերապահ, ամբողջական նուիրման: Տուման մէջ Պ.Պ. Միլիուքովի եւ Պապաջանեանի ճառերը իրենց հրատարակուած ձեւին մէջ իսկ ա՛յնքան պերճախօս են - սակայն - որ անկարելի է ամէնամեծ մտահոգութեամբ մը չկարդալ զանոնք:

Ահաւասիկ նաեւ այս առթիւ *Հորիզոն*ի գրած խմբագրականին մէկ հատուածը այնպէս ինչպէս անիկա ելած է գրաքննութեան ձեռքէն.-

«Միքայէլ Պապաջանեանը նորէն խօսք առաւ - արտաքին գործոց նախահաշուի քննութեան միջոցին - եւ արտասանեց մի կորովի մեղադրական:

«…Ոչ մի ազգ այս պատերազմի մէջ այնքան զոհեր չի տուել, ինչպէս Հայաստանը»՝ իրաւամբ շեշտեց հայ պատգամաւորը եւ ապա ցոյց տուեց պատճառները հայոց բնաջնջման: Սակայն ճառի հրապոյրը նրա երկրորդ մասն էր, ուր Պ. Պապաջանեան ցուցադրեց «**թիկունքի իշխանութիւնների վերաբերմունքը**» դէպի հայերը: Այդտեղ նա մատնանշեց այն մի շարք աղաղակող անիրաւութիւնները, որ կատարւում են թիկունքում եւ թէ ճակատում, այն .. ուժերի խաղը, որ մէկուկէս տարուց իվեր, անմեկնելի առեղծուածի պէս պաշարել է հայութեան միտքը եւ առաջ բերել ամէնուրեք յուսալքում ու զզուանք…

«Այդ իրողութիւնները ծանօթ են արդէն մեր լայն խաւերին… «Հայ տարրի զինաթափում», «քրդերի հանդէպ կոկէտութիւն ու հովանաւորութիւն», «արտասահմանից եկած եւ հայ սեփականութեան եղած զէնքի գրաւում», «պաշտօնեաների ու վարչութիւնների» ընդհանուր անվստահութիւն … դէպի հայ տարրը եւ հայ դա-

---

հազիւ թէ ծածկանուն մըն էր, ինչպէս ըսինք: Կը մնար անոր մասին մեր կարծիքը, զոր նոյն թիւին մէջ նիւթապէս կարելի չըլլալով յայտնել, թողած էինք յաջորդին:

տը…» Դեռ, ըստ երեւոյթին, չեն յիշատակուած վերջին մէկ ամսուայ…. Իրողութիւնները…

«Եւ այդ սիստեմատիկ անվստահութիւնն ու հալածանքը - այն ժամանակ՝ երբ հազար տեղերից խոցոտուած ու արիւնոտուած հայ ժողովուրդը դեռ այսօր էլ շարունակում է բերել իր համեստ աջակցութիւնը Ռուսաստանի եւ դաշնակիցների յաղթութեան գործին»…

Մէկուկէս տարիէ իվեր է, կը գրէ մեր պաշտօնակիցը, որ կը տեւէ հայոց հանդէպ այս մատնանշուած վերաբերումը: Եւ այդ մէկուկէս տարուան միջոցին է - կ'աւելցնենք մենք - որ մեր ռուսահայ եղբայրները՝ փոխանակ աւելի եղբայրական մերձեցմամբ մը իրարու քով գալու եւ գլուխ գլխի տալու՝ ընդհակառակը հետզհետէ աւելի հեռացան իրարմէ, վիճեցան ու թշնամացան իրարու մէջ, եւ մինչեւ արտասահման տարածեցին իրենց վէճը, զոր իրենցմէ ոմանք անոր պարտադրեցին նոյնիսկ…: Ասիկա, գո՛նէ ասիկա, պիտի չընէին թրքահայերը, որոնք Ատանայի յաջորդող տխուր շրջանէն ետքը գէթ, մէկէ աւելի անգամներ, վերջին «սահմանադրական» շրջանին, արտաքին նուազագոյն վտանգի մը առջեւ իրենց կուսակցական տարբերութիւնները մոռնալով մօտեցան իրարու եւ միայն իբրեւ հայ խորհեցան ու գործեցին…:

Հիմա, նշաններ կան թէ այնտեղ, ռուսահայոց մէջ ալ, կացութեան ծանրութիւնը հասկցուած է վերջապէս, մեր տուած անթիւ, ու գուցէ անօգուտ, նիւթական եւ բարոյական կորուստներէն ետքը…: Արդարեւ լուրջ ջանքերը կ'ըլլան այս պահուս - յուսանք թէ լուրջ են անոնք - միաժամանակ թէ՛ բարեգործական իրարամերժ հաստատութեանց միջեւ համերաշխութեան մը կամ միութիւն մը գոյացնելու, եւ թէ՛ Ազգ. Բիւրոյին - ա՛յնքան ծանր ու անվերջանալի գանգատներու տեղի տուած Ազգ. Բիւրոյին - կազմին հետ գործն ալ բարեփոխելու համար:

Անհամբեր յոյսով կը սպասենք այդ մասին մղուած ջանքերուն իրականացման՝ որ մեզ պիտի ազատէ մղձաւանջէ մը, ազգային ֆիզիքական կորուստէն աւելի ընկճող՝ անոր բարոյական կորուստին մղձաւանջէն…:

ՄԵԶԻ ՊԷՍ ԱԶԳ ՄԸ

Աշխարհի վրայ ազգ մը կայ, փոլոնական ազգը, որ իր քաղաքական կեանքին պայմաններովը մեր ազգին շատ կը նմանի: Հակառակ այս նմանութեան՝ զինք բնաւ չենք ճանչնար, որովհետեւ բնաւ հետամուտ եղած չենք գիտնալու թէ ան ինչպէս կ'ապրի իր այդ կեանքը:

Յոյներուն եւ պուլկարներուն օրինակը մեզի բաւած է ու կը բաւէ: Դեռ մինչեւ այսօր՝ յեղափոխական քարոզիչներ ունինք որ անով կը կատարեն երիտասարդներու քաղաքական դաստիարակութիւնը, իրենք անկարող՝ զիրենք մտիկ ընողներն ալ հասկնալու անկարող պահելով այն խորունկ տարբերութիւնները որ կային եւ կան անոնց եւ մեր պարագաներուն միջեւ:

Մեր եւ փոլոնացիներուն մէջ նմանութիւնը՝ որ աչքին զարկած է - բայց միայն այդքան - մէկքանի հայ գրողներու, սա՛ է թէ ինչպէս Հայաստանը, այնպէս ալ Փոլոնիան բաժնուած է երեք օտար պետութեանց միջեւ ու մեզի պէս ան ալ կը պահէ իր ազգային ինքնուրոյնութեան հետ՝ նաեւ իր ազգային անկախութիւնը վերագտնելու տենչանքը:

Նմանութիւնը՝ այս տենչանքին իրականացման դժուարութիւններուն մէջ կը կայանայ գլխաւորաբար: Փոլոնիան ալ զօրաւոր տիրապետողներ եւ նոյնքան զօրաւոր շահեր ունի իրեն դէմ: Նմանութիւնը պիտի կայանար - դարձեալ - այդ զօրութեանց մէջտեղ այդ ազգաց իրենց նախնիքներէն ստացած բարոյական ժառանգութիւնը անեղծ պահելուն եւ անոր շնորհիւ նախ տեւելուն ու յետոյ զօրանալուն մէջ… եթէ մենք ազատութիւնը տղու խաղալիք մը նկատած չըլլայինք՝ զոր ցոյցերով, լալով կամ ոտքերը գետին զարնելով կամ պատուհանին ապակիները կոտրելով, կարելի է ստանալ…: Մեզի ժամանակակից ու քիչ շատ ալ բախտակից փոլոնացիները մեզ պիտի համոզէին՝ թէ այդքան դիւրին բան չէ զայն ձեռք բերելը, թէ ատոր համար ոչ հայրենասիրութիւնը, ոչ փափաքը, ոչ իսկ կամքը կը բաւեն, եւ թէ միայն գիտակցութիւնն է - համբերութեան մէջ - որ գերին ազատ կ'ընեն քիչ առ քիչ, նախ ինքզինքէն՝ իր գերի հոգիէն ազատ, եւ օրին մէկն ալ վերջնականապէս կը ջնջուին գերութեան արտաքին նշանները…: Իրաւ է թէ յոյներն ու պուլկարներն ալ ասկէ տարբեր բան մը պիտի չսորվեցնէին մեզի եթէ իրենց անկախութեան պատմութիւնը լաւ կարդայինք, բայց մենք մեր աճապարանքին մէջ ժամանակ չենք ունեցած խորունկը փնտռելու եւ գոհացած ենք այդ պատմութիւններուն վիպական կողմերովը, զոր հայերէն գիտցողն ալ չգիտցողն ալ ձեռք զարկած է թալլելու եւ յօդուածներով, տետրակներով ու գիրքերով տարածած է «ի պէտս նորահասից»…: Եթէ այսօրուան արդիւնքը - կը շեշտենք՝ **այսօրուան արդիւնքը** - մեր բոլոր մեծ ու փոքր կուսակցութիւններուն եւ կուսակցականներուն, մեռած ըլլալու բախտը չվայելող մեր յեղափոխականներուն խոստովանիլ չի տար - հրապարակաւ կամ ինքնիրեննին -թէ խորապէս սխալեցան, թէ միայն զգացում մը կար ճիշտ ու արդար, եւ անկէ ծնած բոլոր գաղափարներն ու հետեւաբար բոլոր գործերն ալ սխալ էին, տհաս էին եւ վնասակար եղան…՝ կը նշանակէ թէ այս աղէտը բաւական չէ եւ ուրիշներ ալ, նոյնքան կամ աւելի ծանր - եթէ կարելի է - դեռ պիտի գան - մեր ազգին գլխուն…:

«Օսմ. սահմանադրութիւն» կոչուած եղերազաւեշտին վաղորդայնին, չըսի՞նք թէ ոչ միայն մենք փրկուած էինք՝ այլ թուրքերն ալ, ամբողջ Թուրքիան ալ մենք հայ յեղափոխականներս հայ յեղափոխութեամբ փրկած էինք: Ո՞վ խաբել կ'ուզէինք, ինքզինքնի՞ս թէ՞ ուրիշները: Իրողութիւնները մեզի պատասխանեցին, խոշոր ապտակով մը, թէ սուտը ոճիր է ազգերու կեանքին մէջ:

Վերադառնալով փոլոնացիներուն, պէտք է ուրիշ անգամ մը քիչ մը մանրամասն ցուցնենք անոնց ազգային զգացումին, իղձերուն եւ իտէալներուն արտայայտութիւնները: Հոն պիտի տեսնուի թէ ի՛նչպէս հարիւր այսքան տարիներէ, իր անկախութիւնը կորսնցնելու թուականէն իվեր, բայց մանաւանդ վերջին կէս դարու միջոցին, Փոլոնիան, երեք հզօր պետութեանց լուծին տակ, իր գոյութեան կռիւը առաջ տարած է իւրաքանչիւր երկրի մէջ տարբեր ձեւով ու միջոցներով, բայց միշտ միեւնոյն ամուր ու արթուն ազգասիրութեան ոգիով: Մինչ այդ՝ բաւական պերճախօս չէ՞ սակայն սա՛ բաղդատութիւնը Հայաստանի եւ Փոլոնիոյ ենթարկուած վիճակին՝ այսօրուան հսկայ բաղխումին մէջ.- Փոլոնիան ալ պատերազմի դաշտ, բանակներու ոտից կոխան եւ նիւթական մեծ կորուստներու ենթակայ եղաւ: Փոլոնացի ժողովուրդը ողջ է սակայն: Աւելին կայ: Իրենց հայրենիքին զանազան մասերը ձեռքէ ձեռք կ'անցնին, իրենց երեք տիրապետողներուն ձեռքերէն,

բայց անոնց իւրաքանչիւրը փայփայանք միայն ունի փոլոնացիին համար, ինքնավարութիւններ կը խոստացուին անոր պաշտօնապէս եւ փոլոնական համալսարաններ կը բացուին անմիջապէս: Ասիկա բան մը չ'ըսե՞ր մեզի…

*ԱՐԵԻ*Ն ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆ

Թերթի մը համար ներելի է տարին մէկ անգամ ինքզինքին վրայ խօսիլ:

*Արեւ*ի երկրորդ տարեշրջանին առաջին թիւն է այս: Մէկ տարի անընդհատ, շաբաթը երեք անգամ, կարդալու նիւթ հայթայթեցինք մեր ընթերցողներուն: Որակէն առաջ՝ քանակը, արդիւնքէն առաջ՝ ճիգն է որ մեր աչքին կ'երեւայ այս վայրկեանիս, եւ չսպասելով ուրիշներուն՝ մենք ինքզինքնիս կը շնորհաւորենք ասոր համար:

Առաջին տարին լրագիրերու կեանքին մէջ ամէնէն ծանրն է: Նիւթապէս ու բարոյապէս՝ հարիւրաւոր, հազարաւոր մարդոց հետ կապակցութիւն պիտի հաստատես: Այդ երկու կապերը, նիւթականն ու բարոյականը, պիտի չթողուս որ խզուին, ընդհակառակն երթալով պիտի ամրացնես զանոնք: Այդ երկու կապերը, նիւթականն ու բարոյականը, իրարու հետ ալ համերաշխ պիտի բռնես եւ պիտի չթողուս որ իրարու վնասեն, այսինքն կամ նիւթապէս կա՛մ բարոյապէս թերթին վնասեն:

Թո՛ղ ներեն *Արեւ*ի ընթերցողները իրենց ըսելու՝ որ երբեք կարող չեն երեւակայել այն ճիգը որ մեզի անհրաժեշտ եղաւ մէկ տարի, անընդհատ, այս գործը շարունակելու համար: Խմբագիրը ինքն ալ, եթէ կանխաւ գիտցած ըլլար, ինքզինք կարող պիտի չզգար ատոր…: Բայց անցնի՛նք այս կէտին վրայէն, անօգուտ գաղտնասացութեանց չմղուելու համար: Հասարակութիւնը խոստովանահայր չէ ու ոչինչ կրնայ ընել քեզի համար՝ բացի թերթդ գնել ու կարդալէ, եթէ զայն հաճելի ընես իրեն:

Ուրեմն, աշխատանքը, ճիգը թողունք եւ արդիւնքին վրայ խօսինք: Հոդ, կրնանք աւելի համարձակ ըլլալ, քանի որ նիւթը ծանօթ է ամէնուն եւ մեր ընելիքը ուրիշ բան չէ բայց եթէ վերաքաղ մը՝ թերեւս ոչ-անօգուտ քանի մը բացատրութիւններով միասին:

Պիտի չծանրանանք թերթին ծաւալին վրայ, որ իր հրատարակութեանը թուականին, արտասահմանի մէջ առաջինը եղաւ՝ մէջը ըլլալով նաեւ Ամերիկան եւ նկատի ունենալով իր շաբաթը երեք անգամուան պարբերականութիւնը: Այսօր, հայերէն օրաթերթեր կան Ամերիկայի մէջ, ուր քառասուն հազար հոգինոց հայ գաղութ մը կայ: Եգիպտոսի մէջ, վերջին տասնեակ մը տարիներու ընթացքին, հազիւ միակ երկօրեայ մը կրցեր էր ապրիլ՝ *Արեւ*ի հազիւ երկու-երրորդին ծաւալով: Միաժամանակ անոր եւ ուրիշ աւելի ընդարձակ լրագրի մըն ալ այս երկրին մէջ գոյութեան արժանիքը որքան մեզի՝ նոյնքան եգիպտահայ ընթերցող ժողովուրդին կը վերաբերի:

Ասիկա մեզ նորէն անզգալաբար գործին նիւթական կողմին կը դարձնէ…: Միանգամընդմիշտ հրաժեշտ առնենք անկէ, ըսելով թէ սակաւաթիւ համակրողներ պզտիկ գումարներով օգնեցին անոր մարմին առնելուն եւ տեւելուն, բա՛ն մը որուն համար անոնց շնորհակալ ըլլալու պարտական են ընթերցողնե՛րը՝ եթէ կը կարծեն որ այս թերթը պէտքի մը գոհացում տուաւ. իսկ եթէ եղան զայն անօգուտ

կամ վնասակար նկատողներ՝ պատասխանատուն անոր խմբագիրն է, որուն պէտք է ուղղել բոլոր մեղադրանքները ու կշտամբանքները..:

Տարին որ անցաւ եւ որ *Արեւ*ի մինչեւ այսօրուան կեանքը կազմեց, անոնցմէ է որոնց համար ժողովուրդը կ'ըսէ. «երթան-երթան ու մէյ մըն ալ չգան»:

Մեծ պատերազմը սաստկօրէն կը մղուէր եւ Թուրքիան ալ հինգ ամիսէ իվեր ոտքով-ձեռքով նետուած էր անոր մէջ՝ երբ 1915 Մայիս 11ին լոյս տեսաւ մեր առաջին թիւը: Հազիւ 12 օր ետքը, Մայիս 23ին, հեռագիրը կը ծանուցանէր Վանի գրաւումը ռուսերէն. «**Մեր զօրքերը գրաւեցին Սարայը, Վանը եւ Պաշգալէն. թուրքերը փախուստ տուին Պիթլիսի ուղղութեամբ եւ դէպի հարաւ**» կ'ըսէր հեռագիրը ու մենք յաւելուածով մը կ'ողջունէինք այդ մեծ դէպքը: «**Վանի գրաւումը նոր թուական մը կը բանայ մեր պատմութեան մէջ.. Վանէն մեզի կը ծագի.. Հայաստանի ազատութեան արշալոյսին առաջին ճառագայթը**» կ'ըսէինք սովորական պատկերով մը՝ ուրիշ աւելի վառ ու ջերմ բառեր չգտնելնուս համար..: Հայաստանը ջարդուած չէր, իր տեղէն հանուած եւ անապատները նետուած չէր տակաւին..:

Գոհունակութեան շե՞շտ մը կայ մեր վերը գրած տողերուն մէջ..: Առաջին օրերուն, այո՛, երբ յոյսով լեցուն էր մեր սիրտը, այդ գոհունակութիւնը մեզ կ'ոգեւորէր, բայց անկէ վերջը, ուրիշ պատճառներէ անկախաբար, գիտէ՞ք թէ ի՜նչ տաժանք էր թերթ շինելը..: Խմբագիր մը իր ամէնէն ատելի պաշտօնակցին - պայմանաւ որ իր ազգակիցը չըլլայ - կրնայ զայն մաղթել.. ո՛չ, չի կրնար՝ եթէ մարդ է..:

Ու այս միջոցին, դուրսէն ստացուած հարուածին ցաւին հետ՝ ներքին հարուածներուն ցաւը..: Տարի մը շարունակ կռուեցանք վիճեցանք՝ յանուն համերաշխութեան, ո՜վ խեղճութիւն..: Ոմանց համար՝ կեղծեցինք անշուշտ. թո՛ղ այդպէս ըլլայ: Ոմանք մեզ աւելի անուշ, ուրիշներ աւելի կծու կ'ուզէին. ո՛չ անոնց եւ ոչ ալ ատոնց մտիկ ըրինք. ինքզինքնուս կրնանք սա՛ վկայութիւնը միայն տալ թէ ոչ ոքէ չտարուեցանք, մեր խղճին ցաւագին ու մեր մտքին տկար ձայնին միայն մտիկ ըրինք: Մինչեւ այս օրս այսպէս է, ու աղէկ կամ գէշ՝ ասիկա այսպէս պիտի ըլլայ, եթէ մեզի մնայ միշտ այս գործին մէջ բարոյական գլխաւոր պատասխանատուութիւնը:

Հարկա՛ւ թէ թանկագին աջակցութիւններ, աշխատակցութիւններ ունեցանք այստեղ, որոնց պիտի փափաքէինք անունները միառմի յիշելով՝ մեր մեծ շնորհակալութիւնը յայտնել իրենց, անկեղծ ու սրտագին: Ամէնքին մէկ, բարեկամին եւ անծանօթին, ինչպէս նաեւ այն ընթերցողներուն որոնք հոս յայտնուած գաղափարներուն եւ ուղղութեան համակրութիւն ցուցնելով մեզ խրախուսեցին (ու ա՛նո՛նց ալ որ հակառակը ընելով դարձեալ մեզ խրախուսեցին..) ամէնուն՝ ջերմ շնորհակալութիւն..:

Արեւ այս երկրորդ տարին ալ պիտի շարունակէ հրատարակուիլ. այդպէս որոշած են իր հրատարակիչները: Երանի՜ թէ այս երկրորդ տարին անոր միջոց տար հայութեան փրկագործումին աւետիսը գրելու:

ՓՈԼՈՆԻԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԱՌԱՋ

Ա.

«Իւրաքանչիւրն իր տարբեր սահմանադրութիւնը, տարբեր բարքերը եւ տարբեր մտայնութիւնն ունեցող երեք տարբեր պետութիւններու միջեւ բաժնուած Փոլոնիոյ քաղաքական կեանքը այնքան բազմամասն խնդիրներ, վիճակներ եւ

դժուարութիւններ կը ներկայացնէ՝ որ իրենք փոլոնացիք անգամ անոնց մէջ կը կորսուին երբեմն..»: Այսպէս կը սկսի ֆրանսական հանդէսի մը վերջին թիւերէն մէկուն մէջ փոլոնացիի մը կողմէ գրուած գեղեցիկ ուսումնասիրութիւն մը, որուն վերնագիրն է «Փոլոնիոյ քաղաքական կեանքը պատերազմէն առաջ»:

Ուսումնասիրութեան նպատակն է՝ ցոյց տալ այն պայքարը զոր քսան միլիոնոց ժողովուրդ մը իր ազգային գոյութեան պահպանումին համար կը մղէ ընդդէմ երեք մեծ պետութիւններու, աւելի քան մէկ դարէ իվեր: «Այդ պայքարը Փոլոնիան ստիպուած էր ընդունիլ եւ զայն մղեց ու կը մղէ դեռ: Անիկա յայտնեց իր տոկունութեան չափը: Վտանգը տասնապատկեց իր ուժերը: Նման նոր Անթէոսի մը՝ ամէն անգամ որ գետին կ'իյնար իր ծննդավայրին գետինը, ոտքի կ'ելլէր՝ աւելի ուժ առած: Զայն վռնտեցին իր հողէն, ան փակաւ անոր: Խնայող, հեռատես դարձաւ: Որովհետեւ բաւական դրամ չունէր մաքառելու համար ամէնահզօր հակառակորդի մը՝ Պիզմարքի եւ Վիլհելմի պետութեան դէմ. Ամերիկա մեկնեցաւ, տարածուեցաւ ամբողջ աշխարհի երեսը, դրամ շահելու եւ երկիրը տոլարներ ղրկելու համար..: Պատերազմ կը յայտարարէին իր հաւատքին, իր մայրենի լեզուին դէմ: Այս կռիւն ալ ընդունեց: Անիկա հաւատարիմ մնաց իր եկեղեցիին, ոչ մէկ օր դադրեցաւ իր աղօթքն ընելէ այն լեզուաւ զոր մայրը իրեն կը մրմնջէր երբ մանուկ էր: Անիկա կարդալ, մտածել սորվեցաւ՝ ճշգրիտ, ազգային եղանակաւ մը: Քաղաքացի եղաւ, անթարգմանելի իմաստովը փոլոներէն համապատասխան բառին՝ *Օպիւաթըլ*, բա՛ռ մը որ իրաւագիտական հաստատումէ մը աւելին է եւ կ'արտայայտէ կարեկցութիւնը, պարտականութիւնը եւ ամէն զոհողութեանց պատրաստ սէրը քաղաքացիին՝ փոլոնական համայնքին համար: Քանի՞ հատ կար այս լեհ քաղաքացիներէն՝ լեհական պետութեան նաւաբեկութեան ատեն: Ափ մը, քանի մը հազար հոգի..: Իրենց գերագոյն անձկութեան մէջ, այն ժամանակուան հայրենասէրները, Քոլոնթէյները, Ինէաս Փոթոքիները, Քոսիւսքօները, երդուընցան **տեւել**: Կ'աղերսէին՝ «Տեղի չտանք» (*նի տամի սի*): Հարիւր տարի ետքը. ներկայ փոլոնացի ժողովուրդը, ինչպէս Արեւմուտքի իր բոլոր եղբայրները, կրնայ այս երդմնադրութեան պատասխանել՝ «Տեղի պիտի չտամ»:

*

Առնենք Փոլոնիոյ գերմանական բաժնին՝ Փոզնանիոյ լեհերը: Ահա՛ թէ ինչ բառերով, 1815 Մայիս 15ին, Բրուսիոյ Ֆրետերիք-Վիլհելմ Գ. թագաւորը կոչ մը կ'ուղղէր Փոզնանիոյ մեծ դքսութեան բնակիչներուն.

Դուք մաս կը կազմէք միապետութեան մը, առանց պէտք ունենալու որ Ձեր ազգութիւնը ուրանաք: Պիտի ստանաք գաւառային սահմանադրութիւն մը: Ձեր կրօնքը պիտի յարգուի: Ձեր անձնական իրաւունքներն եւ ստացուածքները օրինաց պաշտպանութեան ներքեւ պիտի դրուին: Պիտի կրնաք ձեր լեզուն խօսիլ ամէն հանրային հաւաքումներու մէջ՝ այնքան ազատօրէն որքան գերմաներէնը: Մեծ-դքսութեան հանրային պաշտօնները մատչելի պիտի ըլլան ձենէ իւրաքանչիւրին՝ իր կարողութիւններուն չափովը..»:

Այս խոստումներէն ոչ մէկը պահուեցաւ: Իբրեւ առաջին կառավարիչ, փոլոնացի իշխան Րածիւիլի՝ իսկոյն կը յաջորդէ գերման մը՝ Ֆլոթվէլ, գերմանացումի կա-

տարեալ ծրագրով մը: Գերմաներէնը տարածելու համար եկեղեցիներ կը հիմնէ եւ լեհերուն[3] հողերը կը գնէ գերմաններու ծախելու համար:

Երեսուներեք տարի վերջը, 1848ին, ֆրանսական երկրորդ յեղափոխութեան ազդեցութեան տակ, կը ծագի Փոզնանիոյ լեհերուն ապստամբական մեծ շարժումը, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ 1815ի խոստումները գործադրելու պահանջում մը: Այս պահանջը արեան մէջ կը խեղդուի:

Այն ատեն է որ երեւան կու գայ լեհերու ամէնամեծ թշնամին՝ Պիզմարք: Իրեն համար՝ լեհական հոգին գերմանացնելու ամէնէն ապահով միջոցը՝ դպրոցին մէջ փոլոներէնի գործածութիւնը արգիլելն է: Միաժամանակ ան կը նետէ հիմերը կաթոլիկ եկեղեցիին դէմ իր համբաւաւոր պայքարին՝ *քիւլթիւր-քամփֆ*ին՝ «որուն պէտքը - կը գրէ իր յիշատակներուն մէջ - խնդրոյն փոլոնական կողմովը հարկադրուեցաւ ինծի»: Դպրոցը՝ մանկութիւնն է. մանկութիւնը՝ ապագան է, եւ գերման ուսուցիչը, մտնելով լեհական վարժարանէն ներս, թէ՛ Հռոմի եւ թէ՛ Փոլոնիոյ դէմ կը կանգնէր:

1873ին, հրամանագիր մը կ'ելլայ որ Փոզնանիոյ վարժարաններուն մէջ մի՛միայն գերմաներէնի ուսումը թոյլ կու տայ, բացի քրիստոնէականի դասէն որ գերմաներէն պիտի աւանդուի՝ երբ աշակերտները այդ լեզուին մէջ բաւական յառաջանան: Քիչ վերջը այս բացառութիւնն ալ կը ջնջուի: Ամէնափոքր տղան ստիպուած է իր աղօթքը գերմաներէն ընել: Տղան կը բողոքէ, կը բողոքեն նաեւ ծնողքները:

Յաջորդով ցոյց կու տանք լեհ պզտիկ հերոսները բրուսիական վարժարանին մէջ, ինչպէս եւ Փոլոնիոյ գեղացիներուն հերոսական դիմադրութիւնը՝ զիրենք իրենց հողերէն սեփականազրկելու համար գերման կառավարութեան գործադրած յամառ ու բիրտ միջոցներուն դէմ:

Բ.

«Բրուսիական դպրոցի մը մէջ». այս է տիտղոսը լեհ հռչակաւոր վիպագիր Լատիսլաւ Րեմոնտի մէկ գրքին:

Դասին սկիզբը, ուսուցիչը կը ստիպէ տղաքը որ աղօթքնին գերմաներէն ըսեն: Տասը անգամ կը վերսկսի **Հայր մեր**ին առաջին բառերը, բայց մանուկներէն ոչ մին ձայնը կը միացնէ իր ձայնին: Բրուսիացի վարժապետը կը բարկանայ, կը սպառնայ, կը կատղի եւ միառմի պզտիկ ապստամբները ամբիոնին առջեւ կը կանչէ՝ զանոնք ծեծով պատժելու համար, ինչպէս իզու՛ր ըրած էր ատկէ առաջ ալ:

Իւրաքանչիւր տղայ, իր անունը տրուելուն, քաջաբար կը յառաջանար, կարծես ուրախ վերացումով մը համակուած, յամրածայն մրմնջելով, իր մայրենի լեզուաւ, այն աղօթքը զոր կը մերժէր թշնամիին լեզուին թարգմանել: Իվերջոյ, այդքան հերոսութենէ եւ իր կատաղութենէն յոգնած, ուսուցիչը անոնց հրամայեց տեղերնին նստիլ:

Հեւասպառ, ամբիոնին կռթներ էր եւ ատելութեամբ լի նայուածքով մը կը նայէր այդ յամառ դէմքերուն, որոնք կապոյտ նշաններ եւ արեան կարմիր արատներ կը կրէին: Բայց դեռ ամբողջովին չէր հանդարտած՝ երբ դասարանին վարի ծայրէն ոտքի ելաւ եօթը կամ ու տարեկան պզտիկ աղջիկ մը, վարդագոյն շրթներով եւ

[3] «Փոլոնացի» եւ «լեհ» բառերը իբրեւ իրարու հոմանիշ կը գործածենք:

երկնակապոյտ աչուըներով, ճակատին շուրջ երկու պզտիկ վուշերանգ հիւսկէն-ներ բոլորուած, որ երկիւղալից լրջութեամբ մը դէպի ամբիոնը յառաջանալով եւ փոխնիփոխ իր երկու պզտիկ ձեռքերը երկարելով՝ խեղդուկ ու լալկան ձայնով մը մրմնջեց.

- Դեռ զիս չծեծեցիք, պարոն...:

Ֆրանսացի գրող մը, տոքթ. Նիսէզ կը պատմէ թէ ի՛նչպէս փոլոնացի պզտիկ տղաքը բրուսիական դպրոցէն դուրս կ'ելլէին լալով եւ վիրալից, ու մայրերը կը հեծծէին՝ իտես իրենց զաւակներուն այդ ողբալի վիճակին: Տղաքը սկսան դպրոց չերթալ: Կառավարութիւնը զանոնք բռնութեամբ կը տանէր: Խարազան, գաւազան, ոտքի եւ բռունցքի հարուածներ՝ կը տեղային անոնց վրայ: Կարգախօսն էր ամէն դիմադրութիւն ջախջախել: Այս բիրտ միջոցներուն վրայ աւելցան տղայոց բանտերը, քոլէճի աշակերտներու արտաքսումը եւ մասնաւոր դասերու հետեւելու արգելքը: Ամէնքն ալ զո՛ր, սակայն: Տոքթ. Նիսէզ կը պատմէ գիւղի մը մէջ պատահած դէպք մը. աղքատ պարտիզպանի մը տղան, որ գաւազանի քառասուն հարուած ընդունած էր, մեծ դժուարութեամբ կրցաւ տուն դառնալ...: Նոյն իրիկունն իսկ, գիւղին պարոնը, տեսնելով որ լոյս կը վառէր իրեն սեփական կամնոցին մէջ եւ հրդեհ կարծելով՝ գնաց նայիլ թէ ի՛նչ կար, դռան առջեւ հասնելուն՝ ներսէն մանկական ձայներ լսեց եւ երբ դուռը կէս մը բացաւ՝ պզտիկ դպրոցականներու խումբ մը նշմարեց, որոնք ազգային պատմութենէ ներշնչուած ժողովրդական երգ մը կ'երգէին...: Պարտիզպանին տղան, որ մարմնոյն մէկ մասին վրայ այնքան հարուած ստացեր էր որ չէր կրնար նստիլ, պատին կռթնած՝ երգը կը վարէր...:

Ասիկա՝ դպրոցներուն համար, իսկ դպրոցներէն դուրս՝ ընկերակցութեանց օրէնքին (հրատարակուած 1908ին) մէկ յօդուածը կը տրամադրէր որ այն շրջաններուն մէջ ուր գերմանացիները բնակչութեան 40 առ հարիւրէն աւելին կը կազմեն՝ հանրային հաւաքոյթներու վիճաբանութիւնները գերմաներէն պէտք է կատարուին: Այդ կերպով Փոզնանիոյ մայրաքաղաքին մէջ այլեւս ամէն ժողովի լեզուն գերմաներէնը եղաւ:

Բայց ահա՛ հալածանքի ուրիշ միջոցներ: Օրին մէկը՝ գերմանացիք արտաքսեցին ամբողջ գերմանական Լեհաստանէն այն լեհերը որոնք բրուսիական հպատակ չէին, այսինքն բոլոր ռուս եւ աւստրիացի լեհերը: Այս կերպով քանի մը տասնեակ հազար փոլոնացի ընտանիքներ ստիպուեցան երկրէն հեռանալու:

Ուրիշ օր մը գերման բարձրաստիճան պաշտօնատար մը յիշատակագիր մը կու տար Պիզմարքի, որով 10 միլիոն մարք կը խնդրէր աղքատացած փոլոնացիներու հողերը գնելու եւ զանոնք մասերու բաժնելով անոնց վրայ գերման գիւղացիներ բնակեցնելու համար՝ «ինչ որ,- կ'ըսէր,- նահանգին գերմանական տարրին տեւական գերազանցութիւն մը պիտի ապահովէ»: Այս գաղափարը ժպտեցաւ Պիզմարքի, որ **հարիւր միլիոն** յատկացուց «գերման տարրին ետ քաշուիլը դադրեցնելու համար»: Եւ ահա՛ փոլոնական հողային խնդիրը:

Գնուեցան հողի մեծ տարածութիւններ, 25 տարուան մէջ 386,000 հեկտար հող, որոնց համար **հինգհարիւրհազար** մարք ծախսուեցաւ: Անոնք 12,000 մասի բաժնուեցան, որոնց վրայ 100,000 գերման գաղթականներ բերուեցան, մեծ մասամբ բողոքական: Նոր գիւղեր հիմնուեցան, նոր դպոցներով, նոր եկեղեցիներով: Պիզմարքի նպատակն էր՝ փոլոնացիներուն դէմ գերման գիւղացի դասա-

կարգ մը կազմել եւ միեւնոյն ատեն փոլոնացի մեծ հողատէրերը սեփականազրկելով՝ փոլոնական ազգայնականութիւնը գլխատել:

Թէ ի՛նչպէս ամբողջ ժողովուրդ մը պատասխանեց իր գոյութեանը դէմ ուղղուած այս մեծ սպառնալիքին եւ ի՛նչ կրցան ընել հարիւրաւոր միլիոններով դրամագլուխները, հարիւր-հազարաւոր գերման գաղթականներն եւ գերման սադայէլական հնարամտութեան բոլոր միջոցները լեհերուն լռիկ դիմադրութեանը դէմ՝ կ'արժէ քիչ մը մանրամասն տեսնել, հիացմամբ լեցուելու եւ միաժամանակ համոզուելու համար՝ թէ ազգասիրութիւնը տիրացութեամբ չ'արտայայտուիր միայն, թէ յեղափոխական ոգին անկարելիին դէմ կրկին եւ կրկին գլուխ զարնել չէ միայն, եւ ազատութեան **մեծ փափաքը** ունեցող ազգերը՝ ատկէ առաջ **մեծ պարտականութիւնը** ունին գոյութիւննին պահելու՝ մինչեւ ազատութեան միջոցներուն պատրաստութիւնը եւ բարեդէպ վայրկեանին պատահումը:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ԴԱՍԸ

- «Գրեցէ՛ք բարոյականի, նկարագրի, ազնուութեան, ուղղամտութեան վրայ..»՝ կը յորդորեն մեզի մեր ընթերցողներէն ոմանք, որոնց մէջ կան նաեւ որ մեր թողած պակասը լրացնելու համար՝ գրիչը ձեռք կ'առնեն եւ այդ նիւթերուն վրայ իրենք յօդուածներ կը գրեն ու կը ղրկեն մեզի: Այդ յօդուածները մեծ մասամբ չեն հրատարակուիր, ո՛չ միայն որովհետեւ գրուածք մը հրատարակելի ընելու համար դիտաւորութեան ազնուութիւնը միայն չի բաւեր, այլ անոր համար նաեւ՝ որ մենք կը խորհինք թէ այդ վերացական քարոզները որեւէ օգտակարութիւն չեն ունենար՝ մանաւանդ երբ լրագիրերու էջերէն կ'ուղղուին:

Հին ժամանակներէն մինչեւ այսօր, բարոյականի վրայ շատ բան գրուած է ու դեռ կրնայ գրուիլ: Պայմանաւ որ գրողը հասարակ-տեղիքներ չկրկնէ եւ ինքնիրմէ բան մը դնէ անոնց մէջ. այդ կարգի գրութիւնները կրնան հետաքրքրութեամբ կարդացուիլ, բայց ա՛յդքան միայն: Ոմանք սերունդ դաստիարակել կը կարծեն անոնցմով, մինչ առ առաւելն մտքի լաւ մարզանք մըն են՝ երբ փաստերը լաւ հետեւցուած ու պատշաճագոյն օրինակներով լուսազարդուած են:

Գրականութեան, որուն մէկ մասն է լրագրութիւնը, ամբողջ ազնուացուցիչ յատկութիւնը գրողէն կը բղխի եւ ոչ թէ գրուածքէն: Երբ գիրք մը կամ յօդուած մը սիրտին կը խօսի, հաւանականութիւն կայ որ ազդած ըլլալով ընթերցողին վրայ, զայն քիչ մը փոխած, քիչ մը ուղղած ըլլայ: Իսկ սրտերու խօսելու համար՝ անհրաժեշտ է որ գրուածք մը սրտէն ելլայ. ուրիշ խօսքով՝ գրողը պէտք է ինք իր զգացումներովը, իր յուզումներովը, իր սէրերովն ու իր ատելութիւններովը խօսի, փոխանակ իր բանականութիւնը միայն գործել տալու: Ազդելու, տպաւորելու համար, մարդը, ամբողջական մարդը, ուղեղ եւ սիրտ, իր տկարութիւններովը, սխալներովը, հակասութիւններով եւ ծայրայեղութիւններովը միասին, աւելի կը յաջողի քան ամէնագեղեցիկ ճշմարտութիւնները գիտցող եւ զուրցող միտքը՝ որ միտք մըն է միայն:

Դժբախտութիւն մըն է, որ գիրն ալ, ինչպէս խօսքը, կրնայ կեղծել զգացումները: Դժբախտութիւն մըն է, որ ինչպէս կարգ մը գաղափարներ ըմբռնելու անկարող միտքեր կան, այնպէս ալ կան շատեր որ չեն կրնար կեղծ զգացում մը իրականէն զանազանել: Չես գիտեր ի՛նչ պէտք է, հոգիի մեծ պարզութիւն մը կամ ա-

կանջի մեծ վարժութիւն մը, հասկնալու թէ սա՛ շեշտը բարձր բայց սուտ է, մինչ անդին սա՛ միւսը որ հազիւ կը լսուի՝ էութեան մը խորէն կը փրթի եւ հոծ մարդկայնութեամբ մը լեցուն է:

Հրապարակագրութիւնը, նոյնիսկ այն ազգերուն մէջ ուր գոյութիւն ունի հանրային կարծիք մը որ ինքնին բաւական հասուն է իրողութիւնները առանձինն ալ քիչ մը դատել կարենալու համար, հրապարակագրութիւնը հո՛ն իսկ հրապարակագիրներու անձովը դեր մը կը կատարէ, կը յուզէ կամ կը հանդարտեցնէ ժողովուրդը, զայն մեծ բարկութիւններու կամ մեծ վեհանձնութիւններու կը մղէ: Հո՛ն, սակա՛յն, դիւրին չէ հանրային կարծիքը խաբել, ժողովուրդի խորունկ խաւերն իրենց պարզութեամբ ու միւսները՝ իրենց վարժութեամբ, ընդհանրապէս շատ դիւրաւ կ'որոշեն թէ ո՛րուն պէտք է վստահիլ եւ ո՛րուն կռնակ դարձնել, այնպէս որ սովորականէ դուրս տաղանդ մը պէտք է ըլլալ հոն՝ հանրային կարծիքը կարենալ խաբելու եւ իր ետեւէն տանելու համար:

Մեր մէջ, եթէ կայ ամէնէն ցաւալի բան մը՝ այն է որ էապէս հանրային կարծիք գոյութիւն չունի: Ոչ բաւական պարզ, ոչ ալ բաւական վարժ է հայ հանրութեան հաւաքական հասկացողութիւնը: Ոմանք չափազանց անպատրաստ են գրութեան մը նոյնիսկ բառական-քերականական իմաստը հասկնալու, ու՞ր մնաց անոր ոգիին թափանցելու, ուրիշներ - մտաւորական դոյզն կարողութեան մը վրայ յենած - ինքզինքնին չափազանց վարպետ կը կարծեն երբ առաջին ակնարկով գրուածքի մը մէջ իրենց հանդիպած նոր կամ մինչեւ ատեն անծանօթ մէկ գաղափարը կը դատապարտեն իբրեւ ծուռ կամ անպէտք, առանց երկվայրկեան մըն ալ խորհելու եւ ըսելու թէ այդ գաղափարը յայտնողը ոչ իրենցմէ անխելք է, ոչ ալ իրենցմէ նուազ կը մտահոգուի հանրային շահով: Ոմանք - չափազանց դիւրահաւան - անխտիր ամէն բացագանչութեան հաւատալու, եւ այլք չափազանց «հնարամիտ» անխտիր ամէն հրապարակագրի նոյն շարժառիթները վերագրելու համար, ահա՛ մեծ մասամբ մեր «հանրային կարծիքը», որ վաղուց հրաժարած է ամէն իշխանութենէ:

Վերադառնալով բարոյականի խնդրոյն, կը կրկնենք. առանձին, տեսական յօդուածները իրապէս ոչ մէկ ազդեցութիւն ունին. բարոյականը պէտք է փնտռել ամէն մէկ նիւթի, ամէն մէկ գրուածքի առթիւ՝ գրողին անձին մէջ: Մանաւանդ, գաղափարներուն ետին՝ պէտք է զգացումներուն թափանցել եւ պէտք է ինքզինքին թոյլ տալ անոնցմէ տարուիլ, երբ անոնք կը համապատասխանեն իւրաքանչիւր մարդու մէջ ծածկաբար ապրող ազնուութեան ու վեհանձնութեան բնազդներուն..:

Այս միայն կրնայ ըլլալ լրագրէ մը ստացուելիք բարոյականի դասը:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԴԻՐՔԸ

Օրուան խնդիրը՝ յունական հողին վրայ պուլկար զօրքերուն յառաջացման, սահմանագլխի յունական բերդերուն առանց դիմադրութեան պուլկարաց յանձնումին եւ այս վերջիններուն Քաւալայի վրայ քալելու հեռապատկերին խնդիրն է: Երէկի հեռագիրերը - որոնք աչքի առջեւ ունինք - իրենց ամէնալայն բաժինը այս լուրերուն կը յատկացնեն:

Առնենք նախ դէպքերը:

Սոֆիայէն պաշտօնական հեռագիր մը, 27 Մայիս թուականով եւ Ամսթերտամի ճամփով եկած, կ'ըսէ. «պուլկար զօրքերը հարաւէն յառաջացան Սթրումայի հովտին մէջ եւ գրաւեցին Ռուփէլի կիրճին հարաւային մասը, ինչպէս նաեւ Սթրումայի արեւելեան եւ արեւմտեան կողմին տիրապետող բարձունքները»:

Ասոր յաջորդ օրը. Սելանիկէն է որ կը հեռագրեն. «Քսանհինգ հազար պուլկարներ Ռուփէլի կիրճին կողմէն սահմանագլուխը անցան եւ գրաւեցին Սթրումայի կիրճին բերանը գտնուած յունական բերդը, ինչպէս նաեւ Տեմիր Հիսարի կայարանն ու կամուրջը: Յոյները առանց դիմադրութեան քաշուեցան, ի բացառեալ դասակ մը՝ որ հրացանի քսանչորս հարուած քաշեց եւ յետոյ Աթէնքէն եկած հրամանի մը վրայ քաշուեցաւ»:

Օր մը ետք Աթէնքէն տրուած հեռագիրը իրողութիւնը կը հաստատէ.. զօրացնելով միայն քսանչորս հարուածներուն ձայնը. «յունական զօրախումբ մը որ Ռուփէլի բերդը կը պահէր, **թնդանօթի** հարուածներով դիմադրեց եւ քաշուեցաւ՝ գերման սպաներու սպառնալիքին առջեւ եւ դիմադրելու անկարելիութեան պատճառաւ: Գերմանօ-պուլկարները Սթրումայի հովիտը իջան եւ գրաւեցին Տեմիր Հիսարը: Կը կարծուի թէ միտք ունին բոլոր յունական բերդերը գրաւելու: Յոյն զօրաց կացութիւնը դժուարին է՝ հեռագրական գիծերուն ընդհատման պատճառաւ»:

Դարձեալ Աթէնքէն, 28 Մայիսին. «պուլկարները գրաւեցին նոյնպէս Տրակոթինան եւ Սփաթովօն եւ տեղեկութիւն կը տրուի թէ Քաւալայի վրայ կը քալեն»:

Իսկ քիչ մը աւելի մանրամասնութեան համար, ահաւասիկ նոյն թուականաւ Սելանիկի հեռագիրը. «Հինգշաբթի օր գերմանօ-պուլկար սպաներ այցելութիւն տուին Ռուփէլի յոյն հրամանատարին եւ իրեն հասկցուցին թէ պուլկարական ձախ թեւը դաշնակիցներու կողմէ յարձակման մը վտանգին դէմ պաշտպանելու նպատակաւ, կը փափաքին բերդը գրաւել՝ համաձայն չէզոքութեան սկզբունքներուն այնպէս ինչպէս Աթէնքի մէջ ըմբռնուած են անոնք, եւ պահանջեցին որ յոյն զօրքը քսանչորս ժամուան մէջ քաշուի երթայ: Հրամանատարը Աթէնք հեռագրեց, որմէ յետոյ արձանագրութիւն մը կազմուեցաւ, որուն պայմաններուն համաձայն գերմանօ-պուլկարները յանձն կ'առնեն բերդը վերադարձնել անմիջապէս որ անոր գրաւման պատճառը անհետացած ըլլայ: Գերմանօ-պուլկարները մեծ գործունէութիւն մը ցոյց կու տան Քսանթիի մէջ (Ենիճէ), Քաւալայի հիւսիս-արեւելակողմը, ուր այժմ կամրջակներ հաւաքելու վրայ են՝ Մեսթայի վրայէն անցնելու նպատակաւ»:

Ասոնք են բուն իսկ դէպքերուն վերաբերեալ հեռագիրները: Մնացեալները կը խօսին այն **բողոք**ին վրայ զոր «Յունաստան ուղղեց գերմանօ-պուլկարներու կողմէ Ռուփէլի, Դանիովոյի եւ Տրակոթինայի գրաւման դէմ» եւ այն բացատրութեան վրայ զոր յոյն կառավարութիւնը տուած է այդ դէպքին մասին.. յոյն ժողովուրդին անշուշտ. «Կառավարութիւնը Ռուփէլի գրաւումը կը բացատրէ դաշնակիցներուն շնորհուած արտօնութիւններու նկատումով եւ իբրեւ խիստ չէզոքութիւն մը պահելու տենչը. արդէն ուրիշ որեւէ ընթացք կարելի չէր՝ քանի որ **գերմանացիք** կը սպառնային ուժի դիմել, որուն անխուսափելիօրէն թշնամութիւնք պիտի յաջորդէին: Ռուփէլի գրաւումը **անհրաժեշտ** էր՝ երաշխաւորելու համար Վելէսի պուլկարօ-գերմաններուն յառաջացման ապահովութիւնը»:

Այս հեռագիրերուն մնացեալ մասը, որ դեռ բաւական ընդարձակ է, կը վերաբերի վերոյիշեալ դէպքերուն Յունաստանի մէջ **ստեղծած** յուզումին (կը ստորագծենք «ստեղծած» բառը, ինչպէս ստորագծեցինք վերի հեռագիրերուն մէջ մէկքանի ուրիշ կասկածելի բառեր): Այդ լուրերը կու տանք մեր Հեռագրալուրերու Բաժնին մէջ:

Այսպէս ուրեմն, ինչ որ տարիուկէսէ իվեր կը կասկածուէր բայց չէր հաստատուեր, կատարուած իրողութիւն մըն է այսօր: Յունաստան, անցեալի ամէնաբարձր քաղաքակրթութեան հայրենիքը, ուր Գեղեցիկը իր զարգացման ամէնակատարեալ աստիճանին հասած էր, կ'ըլլայ ներկայի ամէնամեծ Տգեղութեան թատերաբեմը եւ հեղինակն ալ, աւա՜ղ..: Նողկանքը զոր մարդ կը զգայ իր երէկուան դաշնակցին խողխողումն անտարբեր թոյլատրելէ ետք՝ անոր բանակին վերակազմուած մնացորդներն իր հողէն անցնիլ արգիլող այս տէրութեան հանդէպ, որ այսօր անոր պաշտպանութեանը համար իր հողին վրայ ոտք կոխած եւ երէկ զինքը՝ Յունաստա՛նն ազատելու համար հող, այդ նոյն հողին վրայ իրենց արիւնը թափած դաշնակից ազգերուն դէմ քալող գերմանօ-աւստրօ-պուլկարներուն կը յանձնէ իր բերդերը, այդ նողկանքը ոչինչով կը մեղմանայ, ոչ իսկ Վենիզելոսի մը իրարանցումներովը, եթէ այդ իրարանցումները բաւական ուժով չըլլան ժողովրդային մեծ շարժում մը դառնալու եւ քաջութեան ու գեղեցկութեան հին դասական երկիրը իր արդի անարժան տէրերէն վճռապէս մաքրելու համար:

Արեւելքցի ժողովուրդ մըն ենք, անցեալի եւ ներկայի շատ մը կապերով կապուած յոյներուն հետ: Իրենց անկումը կը դպի մեզի՝ աւելի մօտէն քան ինչ որ կ'ենթադրուի գուցէ: Իրենց տարիուկէս առաջուան դասալքութիւնը **Պուլկարիոյ ըլլալիք զիջումի մը հաւանականութեան առջեւ իբր թէ ազգային արժանապատուութեան ծառացումին պատրուակով** (երբ այդ զիջումը այսօր աւելի նուաստութեամբ կը կատարուի..) գիտենք թէ ամէնէն աւելի ո՛րոնց սուղ արժեց. հայերուն եւ սերպերուն: Այս պատճառաւ ալ - ուրեմն - վատութեան եւ խաղքութեան այս նոր տեսարանին դիմաց անտարբեր չենք կրնար մնալ:

ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Ծանուցուեցաւ թէ Հայ Կարմիր Խաչի Կեդր. Բիւրօն պարագաներու ստիպման տակ որոշեր է Կովկաս դարմանատար առաքելութիւն մը ղրկելու իր ծրագրէն հրաժարիլ: Ոմանք անկեղծօրէն եւ ուրիշներ տարբեր զգացումներէ դրդուած, ցաւ կը յայտնեն այս որոշումին համար:

Տարակոյս չկայ թէ Կարմիր Խաչերու գոյութեան իրաւունքը պատերազմի ատեն վիրաւորեալներու դարմանումն է, եւ իրենց գործունէութեան բուն ասպարէզն ալ՝ պատերազմի դաշտը: Չենք գիտեր, որովհետեւ մեզի չպատահեցաւ Կովկասի թերթերուն մէջ այդ մասին բան մը կարդալ, թէ Հայ Կարմիր Խաչի որեւէ խումբ մը կրցա՞ւ, արտօնուեցա՞ւ իր այս ճշմարիտ դերը կատարել Կովկասի եւ Հայաստանի մէջ, հայ ռազմիկներու կողքին, կամաւորական գունդերը, հարկաւ, ունեցած են իրենց բժիշկներն ու դարմանատարները, ինչպէս ամէն կռուող խումբ որ կանոնաւոր բանակի մը մաս կը կազմէ, մենք ատոր չէ որ կ'ակնարկենք սակայն, այլ Կարմիր Խաչի Ընկերակցութիւն անունով ծանօթ այն անջատ մարմիններուն որոնք ուրիշ ամէն երկրի մէջ կազմուած են եւ կը գործեն անհատական

նախաձեռնութեամբ: Այդ ընկերակցութիւնն է որուն խօսքը չեղաւ եւ չկայ Կովկասի մէջ. կա՛մ այն պատճառաւ որ կառավարութիւնը արտօնած չէ Ռուս Կարմիր Խաչին քով Հայ Կարմիր Խաչի մըն ալ գոյութիւնը, եւ կա՛մ՝ որովհետեւ մեր ազգակիցները իրենք իսկ պէտք չեն զգացած անոր:

Ի փոխարէն, յայտնի է թէ Հայաստանի մէջ մղուող պատերազմին հայ զոհերուն օգնող բազմաթիւ մարմիններ կան Կովկասի մէջ: Նախ փախստականներու եւ հիմա ալ գրաւուած վայրերու վերապրողներուն պաշտպանութիւնը անոնց ամէնքին գլխաւոր եւ նուիրական նպատակն է, ու այդտեղ է որ մարդու, բայց մանաւանդ դրամի, ահագին պէտք կայ:

Երբ եգիպտահայ առաջին Կարմիր Խաչը կազմուեցաւ Աղեքսանդրիոյ մէջ, իր շուրջ հաւաքուող տիկիններն ու օրիորդները որդեգրեցին իրենց գտնուած տեղւոյն եւ ունեցած միջոցներուն համապատասխան երեւցող սա՛ գրեթէ միակ կարելի ու գործնական ծրագիրը. ժողովուրդին կողմէ իրենց ընծայուած դրամական օժանդակութեան արժէքը աւելցնել ձեռական աշխատութեամբ: Ուրիշ խօսքով՝ պատրաստել վիրաւորեալներու յատուկ իրեր, գլխաւորաբար վիրակապ եւ ներքին հանդերձանք, այդ մասին օգտագործելով կռուի վայրերէն հեռու՝ այստեղ գտնուող հայուհիներու յօժար ծառայութիւնը որ նիւթական արժէք մը ունէր, այլապէս կորսուած:

Մինչ անիկա կ'աշխատէր այս ուղղութեամբ, գտնուեցան ոմանք որ անոր այս դերը չափազանց համեստ եւ մինչեւ իսկ նսեմ գտան, զայն կոչեցին՝ *սան-քիւլօթ*ներու արհամարհանքվ մը՝ «վարտիկ-շապիկ կարելու գործ մը», եւ յայտարարեցին թէ Կարմիր Խաչը **իսկական** ըլլալու համար պէտք է անպատճառ **սանիտարական միսիոն** մը ղրկէ Կովկաս:

Հա՞րկ է յիշեցնել՝ թէ Գահիրէի Կարմիր Խաչը, ճիշտ հակառակը Աղեքսանդրիոյ ձեռնարկին համեստ բնութեանը, ընդարձակ եւ հանդիսաւոր հիմնարկութիւն մը ունեցաւ՝ Կարմիր Խաչի այս **իսկական** դերն ու պաշտօնը կատարելու առաջադրութեամբ: Ոչ ոք դժգոհ պիտի ըլլար՝ եթէ իրապէս գտնուէր այդ ծրագիրը մարմնացնող **գործնական** միջոց մը: Ոմանք որ այդ միջոցին մասին նախ թերահաւատ էին՝ ետքէն, տեսնելով Գահիրէի մարմինին փայլուն կազմը ու եռանդուն գործունէութիւնը՝ տակաւ շահուեցան այդ գաղափարին ու այս վերջերս, ա՛լ ամէն ոք կը սպասէր անոր մէկ օրէն միւսը իրականացումին՝ երբ յանկարծ ծանուցուեցաւ - ընդհակառակն - թէ կեդր. Բիւրօն անոր անկարելիութեանն համոզուած ու զայն մէկ կողմ դրած է:

Կեդր. Բիւրօն անշուշտ իր մասնաճիւղերուն պիտի հաղորդէ, եթէ արդէն չէ հաղորդած, այն պատճառները որոնք զինք այս համոզումին առաջնորդած են: Մասնաճիւղերուն կը մնայ - եթէ պէտքը զգան - ընդհ. ժողովով մը վերաքննել այդ պատճառները ու ի հարկին փոխել որոշումը: Ամէն պարագային մէջ, գիտնալով թէ կեդր. Բիւրօն ո՛րքան սրտանց փարած էր այդ ծրագրին, կրնայ ենթադրուիլ որ թեթեւութեամբ հրաժարած չէ իր այնքան փայփայած ծրագրէն:

Եգիպտահայ Կարմիր Խաչը բաւական ծանր բեռի մը տակ է՝ առաջին օրէն - մօտ ինն ամիսէ իվեր - ստանձնած ըլլալով կարեւոր բաժին մը մեր Փոր Սայիտի կիլիկեցի գաղթականներուն հոգացողութեան գործին մէջ: Անիկա պիտի շարու-

նակէ իր այդ դերը, որուն մինչեւ հիմա կատարումը եւ այսուհետեւ շարունակումը կը թուի թէ առանց յարաբերութեան չէ իր ներկայ որոշումին հետ:

Մենք պէտք չենք զգար այս մասին յուսահատական կանչեր արձակելու, ոչ ալ ասիկա նուաստութիւն մը կը համարենք կեդր. Բիւրոյին համար: Ամէն բան տեղւոյն ու ժամանակին յարմարելով է որ իր մեծագոյն օգտակարութիւնը կ'ունենայ: Եթէ կանխաւ լաւ չէին հաշուուած ձեռնարկին դժուարութիւնները, կամ եթէ վերջէն նոր դէպքեր պատահեցան որ զայն դժուարացուցին, այսօր անոր վրայ յամառիլը ոչ խելացութիւն պիտի ըլլար ոչ ալ ազգասիրութիւն: Որովհետեւ գիտենք – վերջապէս - թէ հոսկէ Հայաստան՝ Հիւսիս. Ռուսաստանի ճամփով, դարմանատար առաքելութեան մը ուղարկումը առաւելապէս բարոյական քան նիւթական արժէք մը ունէր եւ աւելի կը շոյէր եգիպտահայութեան ինքնասիրութիւնը՝ քան վիրաւորեալներու վէրքերը, որոնք այնքան շատ են որ հոսկէ երթալիք 1-2 բժիշկի եւ 8-10 հիւանդապահի ճամփու ծախքով կրնան բազմապատիկ աւելի օգնութիւն գտնել Կովկասէն, ուր անշուշտ դեռ մէկքանի տրամադրելի բժիշկներ եւ *ֆելդշէրներ* կան..:

Եգիպտահայութիւնը թո՛ղ կատարէ իր առաջին պարտքը՝ կրցածին չափ շատ դրամ տալով Հայաստանի պէտքերուն. իր վարիչներուն երկրորդ պարտքն է այդ դրամը ուղղակի եւ առանց ո՛րեւէ վատնումի ծառայեցնել պէտքերուն, կեանք մը աւելի ապրեցնելու, ցաւ մը աւելի դարմանելու համար: Ազգային տնտեսագիտութիւն է ասիկա, զոր այսօր սորվելու պարտաւոր ենք:

ՓՈՔՐ ԱԶԳՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՐՑԸ

Պատերազմը ահագին հարցեր դրաւ մեծ ու պզտիկ, պատերազմիկ եւ չէզոք ազգերուն առջեւ: Վաղը արդարացիօրէն մտահոգ կ'ընէ ամէնքը: Ի՞նչ պիտի ըլլայ վաղուան միջազգային յարաբերութիւններուն հիմը քաղաքական եւ տնտեսական գետնի վրայ: Կարելի՞ է վերադառնալ պատերազմէն առջի վիճակին, առանց անոր տուած դասերը օգտագործելու եւ գոնէ մօտալուտ ապագային անոր կրկնութեանը դէմ այժմէն լուրջ երաշխաւորութիւններ ձեռք առնելու. ապահովապէս ո՛չ: Ու ահա՛ ասոր համար է որ մեծ ու փոքր բոլոր դաշնակից ազգերը իրենց ամէնէն հեղինակաւոր ներկայացուցիչներուն միջոցաւ այցելութիւններ կը փոխանակեն, համաժողովներ կը գումարեն եւ **նոր** համաձայնութիւններու կը յանգին՝ **պատերազմէն ետք**ի համար: Ասոր համար է - դարձեալ - որ չէզոքները, սկսեալ հեռաւոր Միացեալ Նահանգներէն մինչեւ ռազմավայրին այնչափ մօտ, շուրջն ու գրեթէ մէջտեղը գտնուող պզտիկ պետութիւնները, ինչպէս Հոլանտան, Տանըմարքան, Շուէտը, Նորվեկիան եւ Զուիցերիան, ոչ միայն ներկայի համայնածուխ հրդեհէն չայրիլ կ'աշխատին, այլ նաեւ այժմէն միջոցներ կը փնտռեն - առանձին եւ միասին - Ուժին եւ Արդարութեան միջեւ այնպիսի հաւասարակշռութիւն մը գտնելու որ զիրենք որեւէ Պելճիքայի մը բախտին ենթարկուելէ արգիլէ, կամ թոյլ չտայ որ միջազգային խախուտ իրաւակարգ մը վաղն ալ երէկուան նման առիթ ընծայէ մշտական բախումներու եւ միլիոնաւոր մարդոց մահն ու կեանքը թէլի մը ծայրէն կախուած պահէ:

Մինչեւ երէկ, որ է մինչեւ այս տիտանեան ընդհարումին նախորդ օրը, Եւրոպան ապրեցաւ - ամբողջ քառասունչորս տարուան խաղաղութեան շրջանի մը մի-

ջոցին - կասկածով եւ վախով, շունչը բռնած ու խաղաղութեան մէջէն տենդագին պատերազմի պատրաստուելով: **Չինեալ հսկում** մըն էր ատիկա, անդուլ եւ անդադար, հաւասարապէս բոլոր սահմանագլուխներուն վրայ եւ անոնց ետին՝ բոլոր զօրանոցներուն եւ զինարաններուն, բոլոր դիւանատուներուն մէջ: Մեծերը, չհամարձակելով իրարու հետ չափուիլ բայց գիտնալով որ օրին մէկը անխուսափելիօրէն պիտի խաղացուի մեծ խաղը, կը ջանային որքան կարելի է շատ յաղթուկ (atout) ունենալ իրենց ձեռքը, եւ ատոր համար իրարմէ խլել կ'աշխատէին - օ՛հ դիւանագիտական խաղաղ միջոցներով - այն պզտիկ ազգերը, որոնք ալ իրարու մէջ կամ իրենք իրենց մէջ ներքին ուրիշ խաղեր խաղալու վրայ ըլլալով, յաճախ չէին թափանցեր մեծերու դիտումին կամ չէին հակազդեր անոնց: Արեւելքը, մերձաւորն ու հեռաւորը, եւ գլխաւորաբար Թուրքիան ու Պալքանիկները, խաղասեղանն էր այս մեծ *փարթի*ին եւ հոն բնակող ազգերը - անկախ թէ ոչ - պուլկար, սերպ, յոյն, թուրք, պարսիկ, (մէջը ըլլալով եւ հայը) կոյր ընկերներն էին անոր, ընկերներ որ **խաղալ** կարծելով՝ աւելի յաճախ **կը խաղացուէին**: Այն օրը ուր մեծերէն մին՝ Աւստրօ-Գերմանիա՝ իր կողմը շահեցաւ փոքրերէն մէկքանին - գրեթէ ամէնքը՝ թուրքը, պուլկարը եւ հաւանօրէն միւսներն ալ՝ ընդդէմ սերպին եւ ... հայուն - այն օրը ժամը հնչած համարեց աւելի համարձակ գործելու եւ իր բիրտ ու վայրագ ցանկութիւններուն յաղթանակն այլեւս ապահով զգալով՝ ասպարէզ կարդաց իր մեծ հակառակորդներուն, որոնց տկարութեան առաջին ապացոյցը այսպէսով արդէն կ'ունենար:

Դժբախտաբար, անդին - վերը - ուրիշ ազգ մը կար՝ Պելճիքան, որ բնաւ մասնակից չէր այս էնթրիկներուն եւ իր մեծագոյն փափաքն ալ անոնցմէ հեռու, խաղաղ ապրիլն էր՝ իր չէզոքութիւնը երաշխաւորող դաշնագիրերու հովանիին տակ: Պզտիկ ազգերուն է՛ն բախտաւորներէն էր ան. ինքը խելօք, խելացի ու աշխատասէր, իր դիրքն ալ օգներ էր իրեն որ այն երկու հակառակորդները որոնց մէջտեղն էր իննած, հաւասարապէս փափաքին իր չէզոքութեանը եւ զայն երաշխաւորեն: Բայց ահա այդ պզտիկ ազգին «երաշխաւորուած չէզոքութեան» ոտնահարումը, ա՛յնքան որքան պզտիկ Պալքանիկներուն ու «Մեծ-Թուրք»ին ընթացքը, պատճառ կ'ըլլան որ պատերազմին յառաջ բերած եւ անոր վերջնականապէս կարգադրելիք խնդիրներու կարգին ամէնակարեւորներէն մէկը դառնայ նոյնինքն «փոքր ազգերու գոյութեան ու անկախութեան», անոնց իբր ազգ պահպանման ու ազատօրէն զարգացման խնդիրը:

Դաշնակից պետութիւնները քանիցս հանդիսաւորապէս հռչակեցին արդէն այս սկզբունքը, որ արդարեւ իրենցը միայն կրնայ ըլլալ: Հիմա ալ չէզոքներն են - իրապէս չէզոք ազգերը - որ նոյնքան շահագրգռուած անով՝ զայն իրենցը կ'ընեն, ինչպէս կ'երեւայ մեր այսօր արտատպած Սթոքհոլմի համաժողովին որոշումներէն: Անոնք՝ հիւսիսի պզտիկ ազգերը, որոնց վրայ աւելցած է Զուիցերիան, չեն մոռնար որ եթէ այսօր - քիչ մը իրենց աշխարհագրական դիրքին ու քիչ մըն ալ բախտին բերմամբ - զերծ են Պելճիքայի նսեմէն, իրենց ապագային փրկութիւնը կը կայանայ - սակայն - այս պատերազմին «ազգութեանց սկզբունք»ի նուիրագործմամբը վերջանալուն մէջ, եւ այդ նպատակաւ կը պահանջեն մինչեւ իսկ... «**միջազգային համաձայնութեան երաշխաւորութեամբ յայտարարել Հայաստանի ինքնօրէնութիւնը**...»:

Պզտիկ չէզոք ազգերը կը մտահոգուին ապագայով, որուն մէջ մեզ ալ տեսնելով՝ մեր ճակատագիրն ալ կ'ուզեն սրբագրել: Անոնք - չէզոք - համաժողովներ կը գումարեն: Նոյնը կ'ընեն դաշնակից կռուող ազգերը, իրենց մեծ մտահոգութիւններուն մէջ: Իսկ մե՞նք, մենք ի՞նչ կ'ընենք, ո՞րքան կը զբաղինք մեր ներկայով եւ ապագայով:

Ասիկա տխուր վերջաբանն է յուսադրիչ տեսութեան մը:

ԱՅՍ ՄԻՋՈՑԻՍ

Այս միջոցիս աշխարհի ամէնամեծ ճակատամարտը կը մղուի, որուն ելքէն կախուած է գուցէ մարդկութեան բախտը:

Այս միջոցիս Հայաստանի հողը, գրեթէ մէկ ծայրէն միւսը, կը դղրդայ ռուսական ազատարար բանակին ոտքերուն ներքեւ, եւ ինչպէս մոգական հարուածով մը, երեւան կ'ելլեն այնտեղ, մէկիկ-մէկիկ, լեռանց ծերպերէն եւ անտառներու խորերէն, բեկորները հայ ցեղին զոր մեծ չափով կոտորակեց մեր թշնամին: Համաշխարհային տրամին բարձրագոյն կէտն է այս, որ հեւասպառ կը պահէ տիեզերքը:

Այս միջոցիս, ահա՛, մենք հայերս, որոնց հայրենիքը ընդարձակ գերեզմանոց մըն է միայն, մենք՝ Կովկասի եւ արտասահմանի հայերս՝ որ ազգին ողջ եւ ապահով մասը, անոր յոյսն ու ապագան ենք, ուրիշ ամէն ժամանակէ աւելի իրար կ'ատենք ու իրար կը բզկտենք բարոյապէս, եւ եթէ անպատիժ մնալու վստահութիւնն ունենայինք՝ պիտի բզկտէինք ֆիզիքապէս ալ: Բառ չկայ այս կացութեան տխրութիւնը բացատրելու համար, տխրութի՛նը զոր մենէ ոմանք կը զգան երբ նոր դէպք մը կամ խօսք մը զիրենք վար քաշէ իրենց վերացումէն ու կը ստիպէ մտածել ատոր վրայ...:

Պարագաներ կան ուր դառնօրէն կը համոզուինք խօսքին անբաւականութեանը: Եթէ մինչեւ իսկ կարենայինք մեր զգացումները թարգմանող ճիշտ բառերը գտնել, կը յուսահատինք խորհելով թէ այդ բառերը կը ծառայեն ուրիշներու բոլորովին տարբեր զգացումներն ալ պարտկելու, եւ կը փափաքինք, հուսկ անկարող գալարումով մը, ուրիշ միջոց մը գտնել ինքզինքնիս բացատրելու, մեր սիրտը պարպելու համար: Ամէնէն մեծ ցաւը այդ միջոցէն զուրկ ըլլալն եւ քիչ հետաքրքիրներու, քիչ թափանցողներու աչքին՝ ուրիշներու հետ շփոթուիլը, միայն ուրիշներու չափ անկեղծ նկատուիլն է...:

Օտարներն ալ լեզու ելեր են, եւ կ'ըսեն ահաւասիկ՝ թէ երբեք ազգ մը իր պատմութեան ամէնէն մռայլ ու միեւնոյն ատեն ամէնէն վսեմ վայրկեանին, եղած չէ որ այսքան տխուր կեցուածք մը ունենայ՝ որքան մենք ունինք ներկայ վայրկեանին...: Եւ այդ ազգը ազգ մըն է օժտուած ամէնագեղեցիկ յատկութիւններով, որ այս պահուս իսկ իյայտ կը բերէ անոնցմէ մէկքանին, երբ միւս կողմէ չըլլալիք յիմարութեամբ մըն ալ զանոնք կ'աղտոտէ եւ ստուեր կ'աձէ անոնց վրայ...: Անդին գոյութեան համար կռիւ կը մղէ, եւ ասդին կը սպառէ, կը փճացնէ ինքզինքը: Հոն՝ թշնամիին դէմ կուրծք կը ցցէ եւ արիւն կը թափէ ապացուցանելու համար թէ ինք արժանի է ապրելու որովհետեւ ազնուագոյն հոգի մը եւ բարձրագոյն քաղաքակրթութիւն մը կը ներկայացնէ, ու հոս՝ ամէն ճիգ կ'ընէ ատիկա ուրանալու, ինքզինք, իր հոգին, իր միտքն ու իր պատիւն ալ ուրանալու եւ թաղելու համար...:

Բայց ասոնք խօսքեր են նորէն, աւա՜ղ, որոնք մեզ չեն համոզեր, որովհետեւ ուրիշներ ալ նոյն եւ աւելի ազդու բառերով համաձայնութեան, համերաշխութեան եւ միութեան փափաք կը յայտնեն .. պայմանաւ որ ան այսինչ գործին շուրջ, այսինչ ուղղութեամբ եւ այսինչ միջոցներով ըլլայ միայն, իրենց յարմար տեսածն ըլլայ՝ որ կրնայ քու յարմար տեսածդ չըլլալ. մէկ խօսքով՝ միակողմանի համերաշխութիւն մը ըլլայ, որուն բուն անունն է նուաճում եւ տիրապետութիւն..:

Համերաշխութի՞ն..: Մեր այս անձկոտ փափաքին, կոչերուն եւ աղերսանքին մէջտեղն է որ ամէն օր քիչ մը աւելի յանդուգն փորձեր կը կատարուին ամէն մարզի, ամէն գործի մէջ այդ նուաճումը, այդ տիրապետութիւնը առաջացնելու, հաստատելու համար: Կարծես լաւագոյն առիթն է որմէ կ'ուզեն օգտուիլ ոմանք: Եւ ազգ. իշխանութիւնը, զոր մեր միամտութեանը մէջ իրապէս ազգային, այսինքն ամէնունն ըլլալ կը կարծէինք, ոչ միայն ճիգ մը չ'ըներ այս աղէտալի թափը կասեցնելու համար, այլեւ տեղ-տեղ կը քաջալերէ զայն, յօգուտ եւ իշահ խմբակի մը:

Օրինակնե՞ր կ'ուզէք.- Առէ՛ք Կովկասի մէջ «Ազգային Բիւրօ»ին, առէ՛ք Եգիպտոսի «Նպաստամատոյց Մարմին»ին եւ «Զին. Նպաստի Մարմին»ին, առէ՛ք տակաւին - պզտիկ բայց նշանակիչ խնդիր - Աղեքսանդրիոյ «Հայ Երիտասարդաց Միութեան» խնդիրները: Իշխանութիւնները թոյլ կու տան որ պառակտումի **գործը** կատարուի, բայց չեն ուզեր որ **խօսքը** զուրցուի, գրուի մանաւանդ թերթերու մէջ, թէպէտ կրնայ գրուած ըլլալ «թռուցիկ»ներու վրայ: Ազգ. իշխանութիւնը ա՛յնչափ բարի է եւ ա՛յնչափ «անկողմնակալ», արդարեւ, որ **այսօր այս պահուս** ուրիշ ամէն մտահոգութիւն մոռցած եւ միմիայն ատելութեան ու թշնամանքի համար մէջտեղ ելած մէկքանի երիտասարդներու ձեռնարկը պէտք կը զգայ քաջալերելու՝ ազգին մէկ կալուածը ձրիաբար տրամադրելով անոնց՝ երբ տակաւին որոշուած իսկ չէ նոր ընկերութեան անունը եւ այդ պարոնները կը պնդեն որ ան գոյութիւն ունեցող ուրիշ ընկերութեան մը անունն ըլլայ. այսինքն համարձակ կը խոստովանին իրենց յափշտակութեան փափաքը..: Եւ Ազգ. իշխանութիւնն ու առաջնորդ Ս. հայրը ինքզինքնին կ'արդարացնեն ըսելով՝ թէ «մրցումը օգտակար կրնայ ըլլալ երկու կողմին..»:

Այսօր այս պահուս ըսուած այս խօսքը կ'արձանագրենք իբրեւ խտացումը մեր «ազգային իմաստութեան», ապագայի դատաստանին յանձնելով զայն ըսողները..:

Ապագան պիտի յայտնէ թէ մենէ որո՛նք «սրբազան միութիւնը» արհամարհեցին, անոր ճիշտ հակառակը գործեցին՝ ամէնուրեք, ամէն միջոցներով..:

ԿՈՉ ՄԸ ԽԻՂՃԵՐՈՒՆ

Հայ ժողովուրդը, որ իր մտացիութեան եւ հայրենասիրութեան համար մեծանուն օտարականներու գովեստին կ'արժանանայ, միթէ այս դարու՞ն, այս օրուա՞ն սպասեց զանոնք կորսնցնելու համար: Այս կասկածը մահացու է, եւ իբրեւ հայ կ'ըմբոստանանք անոր դէմ, չենք ուզեր անոր վրայ մտածել անգամ:

Այսուհանդերձ, եթէ ինքզինքնիս պիտի չխաբենք, ինքզինքնիս պիտի չյանձնենք կորստեան հոսանքին եւ ընդհակառակը պիտի փրկենք ինքզինքնիս, պէտք է ամրացնենք մեր սրտերը եւ քաջութեամբ նայինք կացութեան վրայ, մինչեւ անոր խորը, փոխանակ մեր նայուածքը անկէ հեռու դարձնելու եւ այսպէսով խոստո-

վանելու թէ անկարող ենք անոր դառնութեանը հանդուրժել եւ անկարող ենք զայն սրբագրելու փորձ մը ընել:

Թողու՛նք մեր մէկքանի կուսակցական գործիչներն եւ մէկքանի մեծատուններ-ը, որոնց միտքն ու սիրտը մեզի եւ օտարներուն ծանօթ սովորական հայու միտքն ու սիրտը չեն (եւ հակառակ երեւոյթին՝ իրենց էութեանը մէջ ա՛յնքան նման են իրարու). անդին բաւական ստուար թիւ մը կայ իրենց մտքի, հոգիի եւ նիւթական ալ կարողութիւններովը հասարակ մակարդակէն վեր բարձրացող անհատներու - բժիշկ, փաստաբան, վաճառական, արհեստաւոր կամ պաշտօնեայ - որոնք տէր-տէրի կամ տիրացուի խնդիրներու համար ոտքի կ'ելլային ատենօք եւ որոնց ձայն-ը-ձունը չի լսուիր ահա՛ տարիէ մը իվեր ուր ազգը այլապէս յուզուած է եւ այլապէս կը կարօտի ամէնքին գործունէութեանը: Ի՞նչ ըսել այսպիսիներուն. արդեօք ա՞յնքան ընկճուած են՝ որ շարժումի մը ուժն իսկ չունին, թէ՞ այնքան վարժուած ներկայ կացութեան՝ որ անիկա այլեւս սովորական կ'երեւայ իրենց ու պէտքը չեն զգար անոր հանդէպ իրենց կողմէ բան մը, բանիկ մը ընելու..: Եւ չենք գիտեր ո՞վ է աւելի յանցաւոր. մեր ամէնէն վնասակար գործի՞չը, թէ՞ անոնք որ ահաւոր անտարբերութեամբ մը կը թողուն դէպքերուն եւ ժամանակին թաւալիլը, առանց իրենց ամէնադոյզն միջամտութեան: Բժիշկնե՛ր, փաստաբաննե՛ր եւ ուրիշ այլ կարգի մտաւորականնե՛ր, ու՞ր էք, ո՞ր անկիւնն էք մտած որ ձայներնիդ չլսուելէն զատ՝ կարծես երեսնիդ ալ չ'երեւար եւ մարդ չի գիտեր թէ ի՞նչ կը մտածէք, բան մը կը մտածէ՞ք այս եղածներուն վրայ. չէ՞ք ուզեր ճիգ մը ընել եւ ընել տալ ազգին՝ ոտքի ելլելու, ինքզինքը դարմանելու եւ իր գոյութիւնը պահպանելու համար: Եւ դուք, վաճառականնե՛ր ու արհեստաւորնե՛ր, որ մինչեւ երէկ հայութեան ամէնէն ողջամիտ եւ ամէնէն ալ ազգասէր տարրն էիք, ըսէ՛ք, ա՞յս պիտի ըլլար ձեր դիրքը ազգին երեքհազար տարուան գոյութեանը միջոցին նմանը չունեցող այս փլուզումին մէջ, ուր ոչ միայն դուրսէն այլեւ ներսէն տրուած հարուածներով կը փլչի կ'իյնայ մեր ազգային շէնքը:

Ամէնքս ալ կուրացե՞ր ենք արդեօք եւ Աստուած գերագոյն բարի՞ք մը ընել ուզեց մեզի՝ ողջ մնացողներուս, խլելով մեր մտքի պայծառութիւնը այն պահուն ուր մեր ազգն ալ մահուան անդունդին մէջ կը նետէր: Որովհետեւ, եթէ այդպէս չըլլար, անկարելի էր այս անշարժութիւնը, անկարելի էր խորհիլ թէ հոս՝ Եգիպտոսի մէջ, քահանայի խնդիրներով յուզուող ժողովուրդը պիտի չտագնապէր ազգին գոյութեան, անոր օգնութեան եւ անոր - այս միջոցիս - միութեան խնդրովը, այսինքն՝ **անօգնութեան** եւ **անմիութեան** պատճառներուն խնդրովը..:

Գիտենք այն կարճամիտ պատասխանը զոր ոմանք պիտի տան մեր այս կոչին. անոնք պիտի ըսեն թէ մամուլն է, հոսանքներու ընդհարումն է որ շփոթեցուցած ու բարոյալքած է ժողովուրդը, եւ ատոր ամբողջ պատասխանատուութիւնը մեր վրայ չբեռցնելով հանդերձ՝ մեզի ալ, իբրեւ ընդհարող կողմերէն մին, առատաձեռնօրէն բաժին պիտի հանեն անկէ՝ անկեղծօրէն ու համոզմամբ թերեւս..: Արդ, մենք զմեզ չենք պաշտպաներ այս ամբաստանութեան դէմ - անհունօրէն հանդարտ զգալով մեր խիղճը՝ որովհետեւ եթէ յանցանք մը ունինք, ան ալ իսէր եւ ի յոյս միութեան՝ ամբողջ ճշմարտութիւնը ըսած չըլլալու եւ ամբողջ չարիքը մատնանշած չըլլալու յանցանքն է - եւ կ'ըսենք միայն որ հայրենասիրութենէ ու կորովէ զուրկ չեղող ժողովուրդ մը՝ պէտք էր, իշարս այլոց, մեզի դէմ ալ յայտնէր

իր դժգոհութիւնը եթէ այդպէս կը դատէր, յամէնայնդէպս զայն յայտնելէ ետք, սակայն, ընդդէմ անոնց որ հոսանքներէ դուրս մնալու պարտաւոր էին ու չմնացին, որ իրենց ծածուկ նպատակներովն ու արարքներովը մթնոլորտը աւելի խռովեցին փոխանակ խաղաղացնելու, որ ոչ մէկ օգտակար գործի ձեռնարկեցին եւ ուրիշի ձեռնարկին ալ ընդհակառակն հարուած տուին...:

Ժողովուրդէն ետք, մեր խօսքը կ'ուղղենք կուսակցականներուն, ոչ թէ մեծերուն, այլ միւսներուն, անոնց որ յաճախ մեծերուն հետ համաձայն ալ չեն - ինչպէս երբեմն ըսած են մեզի - բայց կը լռեն՝ յանուն կարգապահութեան:

- Ձեր զգացումներուն, ձեր համոզումներուն - որոնք անկեղծ կը նկատենք - մենք յարգանք միայն ունինք: Ձեր կուսակցութիւնը հայ է, հայկական ուժին, հոգիին եւ կորովին ծնունդ, եւ իբր այդ՝ նոյնպէս կը յարգենք ու կը սիրենք զայն: Չէք գիտեր թէ ո՞րքան մօտ ենք ձեզի ամէն բանի խորքին եւ իսկութեանը մէջ, եւ կրնա՞ր միթէ տարբեր ըլլալ՝ քանի որ մենք ալ նոյն բնականոն միտքն ու սիրտը ունեցող հայեր ենք: Հաւատացէք մեզի երբ ձեզի ըսենք աղերսելով. «Դուք ինքնին, պարզօրէն, ձեր սովորական միտքովն ու սրտովը դատեցէք իրերը. աչքի առջեւ բերէ՛ք ազգին կացութիւնը, յիշեցէ՛ք ինչ որ եղաւ եւ ինչ որ կ'ըլլայ տակաւին, ինչ որ ըսին եւ կ'ըսեն դեռ, տեսէ՛ք արդիւնքը եւ հարցուցէ՛ք իւրովի թէ ան չէ՞ր կրնար տարբեր ըլլալ՝ ոչ թէ յօգուտ կուսակցութեան այլ յօգուտ ազգին, յօգուտ անոր ընդհանուր, ամէն կարգի պէտքերուն...: Գործել տուէք ձեր ամբողջ դատողութիւնը, ամբողջ զգայնութիւնը, անկէ վերջը.. ո՛չ, մեզի բան մի՛ ըսէք, հրապարակաւ մի՛ արտայայտուիք, այլ ներքնապէս, ձեր մէջը, գործեցէ՛ք ինչպէս որ պէտք է, **ձեր** խիղճովը, **ձեր** միտքովը...: Ոչ թէ մեզի, այլ ազգին՝ մեծագոյն ծառայութիւնն է որ պիտի ընէիք ասով. եւ իրապէս մահուան գրկին մէջ գալարուող հայութեան - այդպէս է, ի՞նչ կ'ըլլայ տեսնել չուզելէն - երախտագիտութե՛նը պիտի արժանանայիք...:

ՆԵՐՈՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆՆԵՐՈՂՈՒԹԻՒՆ

Բան մը կայ զոր մեր ազգային նկարագրին մէջէն դարերը - չես գիտեր ի՛նչպէս - քերծեր հաներ են: Իրարու մասին ներողամտութիւնը կամ լայնամտութիւնն է ան:

Այսպէս էր քաղաքական կուսակցութիւններու գոյութենէն առաջ, այսպէս էր Հայրենիքին մէջ, այսպէս է արտասահմանի մէջ. ուրախութեան թէ տրտմութեան ատեն՝ նոյնն է միշտ:

Երբ դեռ քաղաքական վէճեր չունէինք, կրօնա-փիլիսոփայական խնդիրներն էին որ մեր մէջ անհանդուրժողութեան բուռն պոռթկումներու տեղի կու տային: Մինչեւ անցեալ դարուն կէսը եւ անկէ առաջ, մենք իրար հալածած ենք գաղափարի եւ հաւատքի երանգներու համար, որոնք հետզհետէ թանձրացած եւ ա՛լ հաստ սահմանագիծեր կազմած են: Ատկէ անմիջապէս վերջն է, որ կրօնական վէճերը մէկէնիմէկ մեզի համար կորսնցուցած են իրենց շահեկանութիւնը եւ անոնց տեղ ունեցած ենք մեր ազգային-քաղաքական վէճերը, նոյն սաստկութեամբ եւ նոյն անձուկ ոգիով, առանց նկատի առնելու անոնց շատ աւելի փափուկ ու վտանգաւոր հանգամանքը:

Ուրիշ անգամներ անցողակի ըսինք այս սիւնակներուն մէջ՝ թէ հայ յեղափոխական կուսակցութիւն մը - մէկ հատ ըլլալու պայմանաւ - իր գոյութեան իրա-

ւունքն ունէր եւ իր օգտակարութիւնը պիտի ունենար: Ո՞վ չի գիտեր՝ թէ երբ անիկա կրկնապատկուեցաւ ու եռապատկուեցաւ, նոյն համեմատութեամբ ալ աճեցաւ այդ կազմակերպութեանց ծոցին մէջ խօսքով եւ գործքով վէճը, եւ անոնց եռանդին եւ ուժին մէկ մեծ մասը միջկուսակցային ներքին կռիւներու մէջ վատնուելէ զատ՝ ունեցանք նաեւ անոնց մրցակցութեան աղէտալի հետեւանքը՝ իրար ստուերարկելու նպատակաւ կատարուած րեքլամներու եւ խակ շարժումներու ծնունդ:

Այստեղ, այլեւս, գաղափարի անտերողութիւնը չէր որ կը գործէր այնքան՝ որքան խմբական շահն ու փառասիրութիւնը: Վարիչներուն մէջ քիչերը միայն կային որ անկեղծօրէն, գաղափարական տարբերութիւններու համար կը կռուէին իրարու հետ, բայց շարքերը որոնք մեծ իտէալէն հրապուրուած՝ հետզհետէ կու գային իրենց երիտասարդական աւիւնովը վերանորոգել մէկ կամ միւս կողմին ուժը, էապէս կը սնանէին գաղափարական անտերողութեամբ, որուն վրայ կ'աւելնար՝ ճարտարօրէն արծարծուած՝ անձերու դէմ ատելութիւնը: Քսանհինգ տարի անընդհատ գործադրուած այս սիստէմն է որ այսօր - այս պահուն ալ - կը շարունակէ եւ մեզի կ'արգիլէ ընելու այն՝ ինչ որ իրարու մէջ շատ աւելի խորունկ տարբերութիւններ ունեցող օտար կուսակցութիւնք վաղուց ըրին, եւ զոր ըրած չըլլալնիս կը զարմացնէ ու կը գայթակղեցնէ մեր ամէնէն ականաւոր ու անկեղծ օտարազգի բարեկամները:

Անտերողութիւնը եթէ նկարագրի թերութիւն մըն է, միեւնոյն ատեն - եւ թերեւս առաւելագոյն չափով - փիլիսոփայական մտքի (esprit philosophique) պակասութիւն է: «Փիլիսոփայական միտք» ունենալ չի նշանակեր բառին ուսումնական իմաստովը փիլիսոփայ ըլլալ, ոչ ալ կը նշանակէ այդ ճիւղին վերաբերեալ ընթերցումներով գլուխը ուռեցուցած ըլլալ: Գիւղացիներ կան որոնք կրքոտ գիտունէ մը աւելի «փիլիսոփայական միտք» երեւան կը բերեն՝ երբ առարկութիւն մը հերքելէ առաջ ժամանակ կ'առնեն անոր վրայ մտածելու, կ'ընդունին թէ ամէն կարծիք կրնայ իր մէջ ճշմարտութեան բաժին մը ունենալ, կը յիշեն թէ երէկ ճշտիւ այնպէս չէին խորհեր ինչպէս այսօր, եւ «համոզուած եմ» ըսելու տեղ «կը կարծեմ» կ'ըսեն յաճախ՝ գէթ այն բոլոր պարագաներուն մէջ ուր խնդիրը կենսական կարեւորութիւն մը չունի եւ իրենց այդ ընթացքը որեւէ մէկուն կամ որեւէ գործի մը չի վնասեր:

Եւ թո՛ղ չըսուի թէ ասով մարդուն մէջ կը մեռնի հաւատքի ու կամքի ուժը: Ընդհակառակն, պզտիկ առօրեայ խնդիրներու հանդէպ թոյլատու գտնուելով՝ մենք «ամբողջ» պահած կ'ըլլանք մեր գործելու, այսինքն քանդելու եւ շինելու կորովը մեծ պարագաներու, մեծ խնդիրներու մէջ:

Երիտասարդական առաջին շրջանին՝ հասկնալի է որ միտքը աններող ըլլայ, բայց այդ շրջանը յանհունս կ'երկարաձգուի մեր մէջ, աւելի ճիշտը կ'երկարաձգեն անոնք որ ատիկա օգտակար կը նկատեն իրենց անհատական ու խմբական շահերուն համար: Պզտիկ աններողութիւննե՛ր՝ որոնք կը տկարացնեն, կը սպանեն անհրաժեշտ մեծ աններողութիւնը մեծ խնդիրներու մէջ:

Եւ իրաւ ալ, ճիշտ այս պատճառով, բնաւ զարմանալի չէ որ չնչին տարբերութիւններու համար իրարու մէջ իրարու գլուխ պատռող մեր ազգը չափազանց նեղողամիտ է՝ նա՛խ իրմէ դուրս իր թշնամիներուն հանդէպ որոնց հետ կ'եղբայրանայ նոյնիսկ ջարդի մը վաղորդայնին, եւ յետոյ իր մէջը իր այն գործիչներուն հանդէպ:

Ասոնք կը մոռցուին եւ ասոնց կը ներուի՝ որովհետեւ մեր մեծ ու փրկաւէտ անները ողութեան ուժը տկարացուցած ենք պզտիկ ու ճղճիմ անները ողութիւններով..:

ՍԱՍԱՆՈՒՄԸ

Դեռ փլուզումը չէ, բայց իր պատուանդանին վրայ սասանումն է տեւտոն տիրակալութեան կապարեայ զանգուածին, որ երկու տարիէ իվեր կը ճնշէ Եւրոպայի կուրծքին վրայ, կ'աշխատի կտրել անոր շնչառութիւնը, զայն պարտութիւն խոստովանելու, գթութիւն հայցելու ստիպել: Միամի՛տ, ամբարտաւան միամտութեամբ մը՝ ինչպէս են բոլոր անոնք որոնց ուժին գլխաւոր տարրը բիրտ ուժն է, ան կը զարգանար - դեռ երէկ - որ իր հակառակորդները կը յամառէին զինքը յաղթող չճանչնալ ու դեռ կը յուսային յաղթութեան նժարը օր մը իրենց կողմը հակեցնել: Տեսնելով - սակայն - որ հակառակ իրենց ցուցադրած ահաւոր ուժին, ոչ ոք կար՝ բացի Պալքանի մէկքանի վատասիրտ պզտիկ պետութիւններէն, որ սարսափէր իրենցմէ, Քայզէրին ծառաները սկսեր էին այս վերջերս անհամբերութեան նշաններ ցոյց տալ, սրտնեղիլ որ դաշնակիցները հաշտութեան խօսքը ոչ ընել ոչ ալ լսել կ'ուզէին, եւ շնականօրէն տիեզերքը վկայ կը բռնէին թէ իրենք անմեղ են թափուող արիւնին համար: Չէի՞ն ըսեր նաեւ թէ «պատերազմի ներկայ քարտէսը», այսինքն առժամապէս իրենց տիրակալած հողերուն սահմանը, պէտք էր հիմ ծառայէր հաշտութեան բանակցութիւններուն, անշուշտ հասկցնել ուզելով՝ թէ կրնան ատկէ պզտիկ զիջումներ ընել, մեծանձնութեամբ մը պարտուածին սիրտը կակուղցնելու պիտի ծառայէր՝ իրենց կարճ հաշուովը:

Եւ եղաւ որ, հոս կամ հոն յաջորդաբար անոր վայրագ ծանրութիւնն զգացող հակառակորդները, մէկ կողմէ տակաւին իր հարուածներուն դիմադրելու զբաղած, միւս կողմէ լուռ ու մունջ կը պատրաստուէին իրենց կարգին զարնելու համար նոր դարերու Աթիլլան, որ ծովերէն գալու տեղ՝ իրենց մէջտեղը բուսեր ու աճեր էր եւ կը սպառնար փճացնել ամէն ինչ զոր իրենք կը սիրէին, այն ամէնը որուն վրայ հաստատուած էր մարդկային յարաբերական արդարութիւնն ու կը քալէր - դանդաղօրէն - դէպի աւելի կատարեալը, աւելի ճշմարիտն ու աւելի արդարը, աշխարհի յառաջադիմութիւնը:

Ու քաղաքակրթութեան ախոյեանները, հակառակորդին կողմէ ա՛յնքան վատօրէն ու իրենց կողմէ ա՛յնքան պարզմտօրէն յանկարծակիի գալէ ետք, երկու տարի անընդհատ գտնուեցան սա՛ ծանօթ փոխաբերութեան (միայն թէ շրջուած եւ քիչ մը բարեփոխուած) դիրքին մէջ.- մէկ ձեռքով պատուար կանգնած հզօր հսկայի մը իրենց վրայ ինկող կուրծքին դէմ, միւսով տենդագին կ'աշխատէին դարբնել այն զէնքը որ զիրենք պիտի հասցնէր, երկու տարուան կարճ ժամանակի մը մէջ, միւսին քառասուն տարուան պատրաստութեան աստիճանին:

Հիմա, ուժերու հաւասարութեան այդ ժամն է որ հնչած ըլալ կը թուի: Եթէ ողջ ըլլար Քիչնըր, ի՛նք որ պատերազմի սկիզբը ամէնէն ուղիղ դատումն ըրած էր անոր տեւողութեանը մասին, հաւանօրէն պիտի ըսէր Յունիս 28ին շղթայազերծուած ֆրանքօ-անգլիական ընդհանուր յարձակողականին համար.

- Բուն պատերազմը հիմա է որ կը սկսի..

Եւ ամէնքը - ստիպուած - պիտի հաւատային իրեն, որովհետեւ ան երբեք չէր խաբած զիրենք՝ դիւրին յաղթանակի մը վստահութիւնը ներշնչել ուզելով:

Ժամանակն է որ կու գայ - միառմի - ջրելու բոլոր այն վարկածներն ու ենթադրութիւնները որոնք հեռուէն, գործին անտեղեակ մարդոց կողմէ կը ստեղծուէին ու մէջտեղ կը նետուէին: Ասոնցմէ մին է, դեռ տարի մը եւ աւելի առաջուընէ տարածուած այն տեսութիւնը՝ թէ հակառակորդ կողմերը փոխադարձաբար անկարող պիտի ըլլան յարձակողականի եւ մաշումի պատերազմն է (la guerre d'usure) որ պիտի տեւէ ատեն մըն ալ ու պիտի դադրի բնականօրէն, երկու կողմերէն մէկին աւելի արագ կամ երկուքին հաւասար սպառումովը: Երկու տարի ետքը, պատերազմը մը վերադառնայ ընդհակառակն այն ձեւին, որով սկսած էր: Անոնք որ անպատրաստ էին՝ լիովին պատրաստուած են հիմա. գերման վիրաւոր սպայ մըն է որ կը յայտնէ ամերիկեան *Ասոսիէթըտ Փրէս*ի թղթակցին՝ թէ ֆրանքօ-անգլիական վերջին յարձակողականը «շատ մը նոր բաներ ցոյց տուաւ գերմանացւոց», թէ «դաշնակիցներու հրետանիին ազդեցութիւնը անխորտակելի նկատուած դիրքերու դէմ աննկարագրելի է», թէ «օդանաւերէ նետուած ռումբեր կրցան կապուած օդապարիկները փճացնել», թէ «մինչեւ հիմա անծանօթ մեծութեամբ անթիւ օդային ականներ նետուեցան տարօրինակ հեռաւորութեան մը վրայ» եւ թէ՝ «այսպէսով ինը ամսուան գիշեր-ցերեկ անընդհատ յառաջ տարուած աշխատանքի մը արդիւնքը քանի մը վայրկեանի մէջ անէացաւ լմնցաւ..»:

Ու չմոռնանք թէ այս յարձակողականը դեռ նոր կը սկսի, ու դաշնակիցները կը յայտնեն զայն մեթոտիկ եւ ապահով կերպով յառաջ մղելու իրենց կամքն ու կարողութիւնը: Երբ յիշենք թէ միաժամանակ անդին ռուսերն ու իտալացիներն ալ իրենց կողմէ նոյնը կ'ընեն յաջողութեամբ, ամէն իրաւունք ունինք իբրեւ մարդ յոյսով խայտալու՝ եթէ իբրեւ հայ չկրնանք ալ ո՛չ ծայրայեղ ու ո՛չ իսկ չափաւոր խանդավառութիւններու անձնատուր ըլլալ..:

ԹՈՒՐՔԵՐԸ ԱԽՍՏՐԻՈՅ ՄԷՋ..

Օրուան ամէնէն հետաքրքրական - եթէ ոչ ամէնէն կարեւոր - լուրն է՝ Թուրքիոյ կողմէ զինուորական ուժի մը առաքումը Ռուսիոյ դէմ.. ի Հունգարիա..:

Արդարեւ, Ուրբաթ օր հեռագիր մը կը ծանուցանէր թէ «Անատոլուէն եկած թուրք զօրքեր Հունգարիա հասած են», որուն իբրեւ լրացուցիչ՝ ուրիշ հեռագիր մըն ալ կը յայտնէր թէ «քայզէրը ինքնագիր նամակ մը ղրկած է Թուրքիոյ սուլթանին, ծանուցանելով թէ պիտի չկրնայ այս ամիս Կ. Պոլիս այցելել եւ շնորհակալութիւն յայտնելով թուրք կառավարութեան գերմանացւոց օգնելու համար Կալիսիա թրքական զօրք ղրկելու դիտաւորութեանը մասին: Գերմանական մամուլը - կ'աւելցնէր նոյն հեռագիրը - ցնծութեան մէջ է այս նամակին եւ մանաւանդ թուրքերուն մօտերս Կալիսիա հասնելու լուրին առթիւ:

Յայտնի չէ թէ ի՞նչ բանէ յառաջ կու գայ գերման մամուլին ցնծութիւնը: Հաւանօրէն, թուրքերուն օգնութեամբ ռուսերը ջախջախելու յոյսէն, քանի որ մոսկոֆեան հսկան, որ անգամ մը արդէն «ջախջախուած» էր, ահա՛ նորէն ոտքի ելեր է եւ այնպիսի խոշոր ու հաստատուն քայլեր կ'առնէ, որ ամէն միջոց պէտք է փորձել զինք կասեցնելու համար: Իրաւ է թէ այն թուրքերը, որ հեռաւոր Անատոլուէն եկած են, կ'ըսուի, պիտի նախընտրէին որ աւստրօ-գերմանացիք գան այնտեղ իրենց օգնելու միեւնոյն ռուսերուն դէմ, բայց գերման ընդհանուր սպայակոյտը, որ ինչպէս Աւստրիոյ՝ նոյնպէս Պուլկարիոյ եւ Թուրքիոյ ճակատագիրը իր ձեռքը ունի,

այսպէս հրամայած է եւ թուրքերը փութացած են, առանց առարկել կարենալու, գործադրել այդ հրամանը..: Հաւանօրէն, սակայն, գերման թերթերու ցնծութիւնը ուրիշ պատճառ մըն ալ ունի: Անոնք կ'ուզեն ցուցնել աշխարհի, թէ ճիշտ ինչպէս ռուսական սահմանագլուխէն ֆրանսական սահմանագլուխ՝ այնպէս ալ կրնան հիմա Թուրքիայէն Աւստրիա զինուոր փոխադրել ամէնայն դիւրութեամբ, եւ ասիկա - անշուշտ - իր որոշ տպաւորութիւնը պիտի ընէր թէ՛ գերման ժողովուրդին եւ թէ՛ չէզոքներու այս միջոցիս քաջալերանքի կարօտ մտայնութեանը վրայ: Իրաւ է թէ տրամաբանութեան քիչ շատ ընդունակ ուղեղ մը պիտի խորհէր թէ Անատոլուէն եկած թուրք զօրքերը ճիշտ հիմա Անատոլուի մէջ աւելի պէտքի են եւ այնտեղ ռուսական գրոհին առջեւէն նահանջող մարդիկը շատ հաւանական չէ որ կարենան աւելի ազդու դիմադրութիւն մը ցոյց տալ հեռուն ուրիշ նահանջող բանակի մը՝ աւստրիական բանակին շարքերուն մէջ.. բայց ասիկա բաւական չէ քայզէրն եւ իր ընդհանուր սպայակոյտն իրենց յղացած ծրագիրերուն գործադրութիւնէն արգիլելու համար. ծրագիրե՛ր որոնց մէջ ամէնամեծ չափով *պլըֆ* կայ նախ, եւ փորձառութիւնն ալ իրենց ցոյց տուած է թէ *պլըֆը* կը յաջողի, գոնէ բաւական յաջողած է մինչեւ հիմա:

Ո՛չ ամէնուն վրայ, սակայն: Ահա՛ թէ ի՞նչպէս ընդունած են փարիզեան թերթերը՝ Երզնկայի գրաւման լուրին հետ միաժամանակ լսուող թուրք օգնազօրքերու Աւստրիա առաքման այս լուրը.

«Լրագիրները կը շարունակեն մեկնաբանել ռուսական յաղթանակները: Գերմանիոյ կողմէ արեւելեան ճակատին համար թուրք օգնազօրքերու կանչուիլը, այն պահուն ուր անոնք կը վռնտուին Հայաստանէն, մեծապէս նշանակիչ ապացոյց մըն է աւստրօ-գերմաններու այնտեղ անցուցած տագնապին: Պ. Փիշոն կը գրէ *Փըթի Ժուրնալի* մէջ՝ թէ Մեծ-Դուքս Նիքոլայի Հայաստանի մէջ յաղթական արշաւը ցոյց կու տայ Ֆոն Տէր Կոլցի յաջորդներուն, թէ ի՛նչի կրնան ծառայել թրքական ուժերը եւ ի՛նչ յոյսեր կրնան հիմնուիլ Հայաստանի ջարդարարներուն վրայ՝ իրենց արեւելեան յաւակնութեանց իրագործմանը համար: *Փըթի Փարիզիէն* համոզուած է թէ թուրքերով կամ առանց թուրքերու՝ Կալիսիան պիտի չփրկուի եւ հոն ուր գերմանացիք իզուր աշխատեցան՝ թուրք բանակին ողորմելի մնացորդները չեն, իրենց բնիկ երկրէն այնքան ամօթալի կերպով վռնտուած, որ փրկութիւնը պիտի բերեն: *Էքօ Տը Փարի* կը ծաղրէ գերմանացւոց կողմէ Օսմանեան Կայսրութիւնը պաշտպանելու այս ինքնատիպ եղանակը: «Այն վայրկեանին ուր թուրքերը կը պարպեն Երզնկան՝ իրենց պաշտպան Հաճի Կիլիումը զանոնք կը ղրկէ Լեմպերկը պաշտպանելու»:

Կը տեսնուի թէ Ֆրանսայի մէջ ի՛նչպէս կը գնահատուի Թուրքիոյ վերջին թատերական ժեստը: Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ մէջ ալ ատկէ տարբեր տպաւորութիւն մը ըրած ըլլալու չէ ան: Ամէն պարագայի, թուրքերը կրնան ինքզինքնին մխիթարել՝ ըսելով թէ անգամ մըն ալ մինչեւ Դանուբ գացին..: Վիեննայէն իրենց առաջին վերադարձը կայսրութեան անկումին սկիզբն էր, երկրորդը՝ անոր վախճանը պիտի ըլլայ ապահովաբար:

ՈՃՐԱԳՈՐԾՆԵՐԸ ԴԱՏԻ

Շատերու համար անշուշտ զարմանալի կը թուի թէ ի՞նչպէս, միլիոնաւոր երիտասարդ կեանքեր մահացման այս օրերուն, միակ մարդու մը մահացումը կրնայ ահագին զայրոյթ եւ յուզում յառաջ բերել ժողովուրդներու եւ կառավարողներու մէջ, իբրեւ ոճիր խստիւ խարազանուիլ եւ դատի, պատասխանատուութեան ու վրէժի խօսքերու տեղի տալ: Քանի մը ամիս առաջ Միս Քաւէլի եւ երէկ նաւապետ Ֆրայաթի՝ գերման պատերազմական ատեանի մը վճռով հրացանի բռնուիլը ի՞նչով պիտի կրնար ազդել բիւրաւոր կեանքերու կորուստին համար արդէն արիւնող մեր սրտերուն վրայ: Քի՞չ անմեղ կիներ զոհուեցան Միս Քաւէլէն առաջ, ամէն երկրի մէջ, այս կամ այն ձեւով: Որքա՞ն ուրիշ սպաներ - նաւապետ Ֆրայաթի նման կապարի կտորով մը կորուսած են իրենց հայրենանուէր կեանքը հողին վրայ կամ օդին մէջ, ծովուն վրայ կամ ծովուն ներքեւ: Չէ՞ որ անոնց ալ մահը սպանութիւն մըն է եւ այս սպանութեանց համար ալ պատասխանատուներ կան եւ պատասխանատու հեղինակ մը կայ, էր երբեմն Պերլինի մէջ նստող եւ հիմա խելակորոյս տեղէ տեղ վազող այն թագակիր դեւը՝ որ այս աննախընթաց ահաւոր աղէտը շղթայազերծեց աշխարհի վրայ, իր ոճրապարտ մեծամոլութեանը հետեւանօք: Արդա՞ր է միթէ որ լռութիւն պահուի միեւնոյն մարդուն քմահաճոյքովը բռնամահ անէացող միւս անթիւ երիտասարդ կեանքերուն վրայ եւ անոնց ամէնուն մէջէն **իբրեւ զոհ** մատնանշուին մէկ երկուքը միայն, որպէս թէ միւսները արժանի՛ եղած ըլլային զիրենք հարուածող բախտին:

Շատերուն զարմանալի եւ ոմանց բնական երեւցող այս իրողութեան քննութիւնը օգտակար դաս մը, «հրահանգ» մըն է կարծես որ կ'առաջարկուի մեզի, եւ անկասկածելիօրէն լեցուն է գաղափարներով՝ որոնց տրամաբանական կապը գտնել եւ պարզել կը նշանակէ ներկայ դարուն մարդկութիւնը վարող բարոյականին թափանցել:

Արդարեւ, լսեցէք Անգլիոյ երեսփոխանական ժողովին մէջ նախարարապետ Պ. Ասքուիթի հետեւեալ խօսքերը.-

«Պ. Ասքուիթ յայտարարեց թէ կառավարութիւնը ամէնախորին ցասումով լսած էր նաւապետ Ֆրայաթի վայրագ սպանութիւնը: Անմիջական միջոցներ ձեռք առնելու խնդիրը կառավարութեան ուշադրութեան առարկայ է: Նախարարապետը աւելցուց. «Այս ոճիրը, միաժամանակ պատահելով Լիլէն եւ Ֆրանսայի ուրիշ գրաւուած մասերէն ժողովուրդին զանգուածային տեղահանութեան հետ, ցոյց կու տայ թէ գերման վերին հրամանատարութիւնը, իր կրած զինուորական պարտութեանց ճնշումին տակ, կը վերսկսի իր սոսկումի քաղաքականութիւնը: Անկարելի է գուշակել թէ ի՛նչ պիտի ըլլան գործուելիք նոր վայրագութիւնները, բայց մեր կառավարութիւնը կորովիօրէն կը վերանորոգէ այս ոճիրները անպատիժ չձգելու իր վճիռը: Երբ վայրկեանը գայ, որոշած ենք դատի քաշել ոճրագործները, ո՛վ որ ալ ըլլան եւ ի՛նչ որ ալ ըլլայ իրենց դիրքը»:

Ուրիշ հեռագիր մը - նոյն խնդրին մասին - կ'ըսէ. «Պ. Ասքուիթ, ակնարկելով նաւապետ Ֆրայաթի սպանութեան, ըսաւ թէ այն անձը որ արտօնեց այս սիստէմը որուն համաձայն նմանօրինակ ոճիր մը գործուեցաւ, կրնայ ամէնամեծ յանցաւորը նկատուիլ: Սըր Էտուըրտ Քարսըն առաջարկեց օրինագիծ մը ներկայացնել յստակօրէն յայտնող թէ պիտի մերժենք գերման ժողովուրդը ազգերու քոմիթէին մէջ

ընդունիլ՝ մինչեւ որ այս կարգի ոճիրները քաւուած չըլլան: Պ. Ասքուիթ պատասխանեց թէ կառավարութիւնը պիտի ուսումնասիրէ խնդիրը»:

Իսկ մամուլը, որ թարգմանն է հանրային կարծիքին, ա՛լ աւելի խիստ է իր պահանջումներուն մէջ. «Նաւապետ Ֆրայաթի վերաբերմամբ Պ. Ասքուիթի յայտարարութիւնները միաձայն հաւանութեանը կ'արժանանան մամուլին: Անհրաժեշտ է որ դաշնակիցները անմիջական վրիժառութիւն որոշեն այս ոճրին եւ Լիլի մէջ գործուած ուրիշ զանազան ոճիրներու համար: Պատիժի բազմաթիւ մեթոտներ կ'առաջարկուին, ինչպէս՝ Բրիտանական Կայսրութեան մէջ գտնուող գերման սեփականութիւններու գրաւումը, եւ դատի ենթարկուելիք գերմանացիներու ցանկի մը հաստատումը, սկսեալ Քայզէրէն, Պեթման-Հոլվէկէն եւ հետզհետէ իջնելով ընկերական սանդուխին աստիճանները: Այսուհանդերձ, թերթերը կը սպասեն դաշնակիցներու որոշման, զգուշացնելով հանդերձ կառավարութիւնը թէ ազգը պիտի չգոհանայ ձգձգիչ միջոցներով որոնք պատիժը պիտի յետաձգէին: Ամէն պարագայի մէջ՝ ապահով է թէ Քայզէրը դատաստանի պիտի ենթարկուի»:

Քայզէրը դատաստանի պիտի ենթարկուի, այո՛, ոչ թէ միլիոնաւորներու՝ այլ միակ անձի մը մահուան համար, որովհետեւ այս մահը գիտակցաբար, դատաւորներու կողմէ վճռուած մահ մըն է՝ ընդդէմ բարոյականի եւ քաղաքակրթութեան ամէն ըմբռնումներուն ու օրէնքներուն: Ինքնապաշտպանութեան իրաւունքը որ նուիրական է թէ՛ խաղաղութեան եւ թէ՛ պատերազմի ատեն, Քայզէրին հրամանով կ'ուրացուի ծովերուն վրայ ամէն վայրկեան իր կեանքը ընդծովեաներու վտանգին ենթարկող անհատի մը: Այս է որ կ'ընդվզեցնէ ժողովուրդներէն անոնք որ անհատական քաջութիւնը յարգանքի արժանի կը նկատեն եւ սիրայօժար կը զոհեն իրենց կեանքը՝ այդ եւ ատոր նման քանի մը գաղափարներու յաղթանակին համար:

Անգամ մըն ալ - մեզի համար աւելորդ անգամ մը - գերմանացիք եւ թիւրքերը ձեռք-ձեռքի կու տան՝ քաղաքակրթութեան կռնակ դարձնելով դէպի ետ, դէպի վայրենութեան մութ դարերը մխրճելու համար:

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՃԻԳԸ

Կարդացի՞ք *Արեւի* վերջին թիւին մէջ *Ժուրնալէն* թարգմանուած հայկական թղթակցութիւնը: Կոտորածէն ազատած հայ մանուկներ վայրենացե՞ր են. անոնք տեսնուեր են ձիու մը դիակը լափելու զբաղած անոնք չեն կրնար խօսիլ՝ այլ ճիչեր կ'արձակեն եղեր. անոնք իրենց մօտեցող մարդիկը կը խածնեն, կը ճանկռտեն եւ կը փախին, մարդերէ հեռու՛ կը փախին եղեր..:

Գիտենք թէ հոս, արտասահմանի մէջ ալ, բնականոն զգայութեամբ հայեր կան որոնք այս տողերուն բովանդակ սոսկումը կը զգան եւ կը հալածուին անոնց նկարած մղձաւանջային պատկերէն՝ մինչեւ իրենց քունին մէջ, որուն խաղաղութիւնը կորսնցուցած են: Բայց գիտենք որ ուրիշներ ալ կան, որոնք կա՛մ կը կարդան եւ կ'անցնին՝ իբրեւ տարիէ մը իվեր այլեւս շատ ծանօթ իրականութեան մը մէկ կրկնութիւնը միայն, եւ կա՛մ յիշելով թէ այս կարգի լուրերու իրենց նախկին ընթերցումները հաճելի տպաւորութիւն մը թողած չեն իրենց վրայ, ա՛լ չեն կարդար, երբեմն հայկական սարսափի լուրերը եւ երբեմն բնա՛ւ հայերէն թերթ չեն կարդար, որովհետեւ **կը վախնան** որ կը յուզուին:

Անցեալ տարի, երբ կախաղանի, կոտորածի ու տեղահանութեան առաջին գուժերը ստացուեցան ու մենք այնչափ դժուարութեամբ կրնայինք անոնցմէ մաս մը հրատարակել, երբ եւրոպական թերթերու լռութիւնը ու մեր միջավայրին անօրինակ անդորրութիւնը մեզ կը գայթակղեցնէր ու կը սրտմտեցնէր, եղան բարեկամներ, որոնց ազգասիրական զգացումը մերինէն պակաս չէր անշուշտ, բայց որոնք դրապաշտ եւ լուրջ մարդիկ ըլլալով, մեզ հեգնեցին ու հայրաբար մեզի խորհուրդ տուին աւելի սառնարիւն ըլլալ: Երբ, ատկէ քիչ վերջը, եգիպտահայ տարբեր հոսանքներու պատկանող մարդիկ առաջին անգամ ըլլալով իրարու քով եկան համերաշխ գործակցութեան մը գետինը գտնելու եւ ծրագիրը մշակելու նպատակով, մենք այդ հաւաքումին մէջ ըսինք համեստօրէն՝ թէ ուրիշ ամէ՛ն բանէ առաջ, **հոս Եգիպտոսի մէջ**, ձեր համերաշխութեան նպատակը պիտի ըլլար ժողովուրդին հասկցնելով աղէտին մեծութիւնը, ընդհանուր յուզումի, գթութեան եւ վրէժխնդրութեան այնպիսի ոգի մը յառաջ բերել՝ որ ոչ ոք կարենայ իր պարտականութիւնը կատարելէ փախուստ տալ, որով միացած մարմիններն ալ կարենան ըստ արժանւոյն հայթայթել թէ՛ գթութեան եւ թէ՛ կռիւի գործին իրենց օժանդակութեան մեծագոյն բաժինը: Այս գաղափարն ալ այն ատեն արհամարհուեցաւ, ըսուեցաւ թէ ան չէր որ իբրեւ հիմ պիտի ծառայէր մարմիններու համաձայն գործակցութեան, թէ նպաստի գործը կը վերաբերէր աղաներուն, ժողովականներուն, եւ եթէ կուսակցութիւնները իրարու քով գալով համաձայնութեան դաշինք մը պիտի կռէին, ատիկա միայն եւ միայն կռիւի գործին համար կրնար ըլլալ: Այս ոգիով ալ վիճեցան անոնք, երկար ու ջերմ, որոշելու համար թէ կամաւորներու դրամը Ազգ. Բիւրոյի՞ն թէ ոչ կաթողիկոսին միջոցաւ պիտի հասցուէր նպատակին, եւ համաձայնելու - կամ չկրնալ համաձայնելու - համար՝ թէ իրենց մէջէն ո՞ր անդամները պիտի կազմէին այստեղի խառն մարմինը: Ժողովրդին տրամադրութիւնը նկատի առնուելիք կէտ մը չէր. ինչ որ անհրաժեշտ համարած էին ընել ուրիշ ազգեր – ժողովրդային միակ ոգի մը ստեղծելու եւ պահելու համար գործին մէջ միացնել բոլոր տարբեր խորհուրդները - մեզի համար պէտք չէ՞ր, անհրաժեշտ չէ՞ր...:

Եւ արդիւնքը մէջտեղն է ահա՛, բարոյական եւ նիւթական արդիւնքը: Բարոյական արդիւնքը՝ ա՛յն է զոր յիշեցինք այս տողերուն սկիզբը, չզգացողներու եւ զգալէ վախցողներու դժբախտաբար բաւական ստուարաթիւ գոյութիւնը այստեղ՝ անոնց քով որ կը զգան ու կը տանջուին...: Նիւթական արդիւնքը՝ անկապակից եւ պիտի ըսէի նաեւ անգիտակից սա՛ հանգանակութեանց գումարն է՝ որ ողբալի գումար մըն է բաղդատմամբ պէտքին եւ եգիպտահայոց կարողութեան, եւ որուն անցեալ Սեպտեմբերէն իվեր սկսած հանդիսաւոր եւ պաշտօնական ցանկին մէջ դեռ **միլեէմ մը արձանագրած չեն եգիպտահայ ամէնամեծ հարուստներէն շատեր**, ինչպէս Մաթոսեանները, Սարգիսեանները եւ Մելքոնեանները, միայն այստեղ մեր աչքին տակ իյնողները յիշելով: Ասիկա կը հաստատենք առանց յուզումի եւ ցասումի, առանց որեւէ մէկը նախատելու կամ նշաւակելու դիտաւորութեան, այլ միայն ցաւելով եւ պատճառները ցոյց տալով:

Մեր ազգին կրկնակ դժբախտութիւնն է այս. հողը կոշտ եւ մշակները անուժ: Անու՞ժ. չէ՛. ուժեղ.. իրար չէզոքացնելու համար...:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Ա.

Թանի խմբագրականը՝ «Երզնկայի առումը եւ հայերը», որ թարգմանուած է ստորեւ, Պարոն Ֆոն Վակենհայմէ, անցեալ տարի մեռած գերման նախորդ դեսպանին անունը կու տայ իբրեւ «ամէնէն գործունեայ եւ ամէնէն վճռակամ գործադրիչը» Գերմանիոյ հայաջինջ քաղաքականութեան:

Այս յօդուածը ինծի կը յիշեցնէ մեր պատրիարքարանին յարաբերութիւնները 1912-1913ին, հայկական բարենորոգումներու վերջին ծրագրի մշակման ատեն գերման դեսպանատան հետ, եւ այն այցելութիւնը զոր տուինք օր մը, վարդապետ մը եւ ես, դեսպան Պ. Ֆոն Վանկենհայմի, Արշարունի պատրիարքին անունով եւ անոր հրամանով:

Բարենորոգմանց բանակցութիւններուն միջոցին, առաջին անգամ ըլլալով Ազգ. Պաշտպան Յանձնաժողովին կողմէ պաշտօն յանձնուեցաւ …ին, որպէսզի - եպիսկոպոսի մը ընկերակցութեամբ - Գերմանիոյ դեսպանին այցելէ եւ անոր մանրամասն բացատրելով հայոց պահանջումներուն բնութիւնը՝ խնդրէ որ ինքն ալ ուժ տայ անոնց: Տեղեկագիրը զոր տուաւ…, որ Յանձնաժողովի անդամ չէր բայց զոր միակ յարմար անձը նկատած էինք այս դժուարին պաշտօնին համար, թանկագին վաւերաթուղթ մըն է, զոր գրելու կարող միայն երկու հայ կային Պոլսոյ մէջ՝ ինքը եւ Զօհրապ…: Հոն նկարագրուած է թէ ինչպէս, տեսակցութեան սկիզբը, դեսպանը մեր դատին հանդէպ գէշ տրամադրուած երեւցած է, բայց յետոյ, իրեն ներկայացուած փաստերուն ստիպման տակ տեղի տալով, խոստացած է զանոնք քննել եւ իր տեղեկագրին հետ հաղորդել Պերլինի կայս. Կառավարութեան: Մեր փաստն էր թէ հայկական բարենորոգումներուն գործադրութիւնը – այնպէս ինչպէս մենք զանոնք կ'ըմբռնէինք եւ կը պահանջէինք - Գերմանիոյ՝ Թուրքիոյ մէջ ունեցած շահերուն եւ նպատակներուն օգտակար միայն կրնար ըլլալ, գիտնալով թէ հայերը, իբրեւ ամէնէն աշխատասէր ու գործունեայ տարրը Ասիական Թուրքիոյ բնիկ ցեղերուն, գերման տնտեսական ծաւալումի քաղաքականութեան համար լաւ միջնորդներ եւ գործակալներ պիտի ըլլային հոն, մանաւանդ երբ գերման կառավարութիւնը զանոնք երախտապարտ թողուր իրեն՝ անոնց դատին իր ընծայելիք օժանդակութեամբը: «Համաթուրանական» վարդապետութիւնը այն ատեն ծանօթ չէր մեզի եւ չկասկածեցանք թէ Պ. Ֆոն Վանկենհայմի խոստումը կրնար պարզ ձեւականութիւն մը միայն ըլլալ՝ յամառ տրամաբանութեամբ զինուած հայ միամիտ խնդրարկուները գլխէն նետելու համար:

Վերջէն, տոքթ. Լեփսիուս մեզի համար Պոլիս պիտի գար յատկապէս, երկարօրէն պիտի տեսակցէր մեզի հետ, բանակցութիւններ պիտի վարէր գերման դեսպանատան եւ մեր պատրիարքարանին միջեւ ու պիտի մեկնէր մեզ յուսադրելով: Ատոր պիտի հետեւէր քննիչներու անուանումը, որուն պիտի հաւանէին թուրքերը, եւ հաւանօրէն գերմաններն ալ՝ որովհետեւ այդ միջոցին չէին կրնար ուրիշ կերպ ընել, բայց միտքերնին դրած էին, առաջին մօտաւորագոյն առիթով - պատերազմի առիթը՝ որուն որոշումը հաւանօրէն նոյնպէս տրուած էր արդէն այդ ատենէն - ամեն ինչ մէկդի դնելու եւ հին ծրագիրը գործադրելու…:

Պալքանեան պատերազմին միջոցին, յայտնի է թէ պուլկարները Ռոտոսթօ եկան, մնացին ատեն մը եւ յետոյ մեկնեցան: Իրենց մեկնումէն մէկ երկու օր վերջը, յանկարծ լուր տարածուեցաւ Պոլսոյ մէջ թէ վրէժխնդիր թուրք չեթէներ ջարդած են այդ շրջանի հայ ժողովուրդը, Ռոտոսթոյէն մինչեւ Մալկարա: Առաւօտուն, տեղեկութիւն առնելու համար պատրիարքարան գացած էի, որ այդ պահուն առժամապէս Ղալաթիոյ խորհրդարանը փոխադրուած էր: Նախորդ իրիկունը՝ պատր. փոխանորդ Երուանդ Ծ. վրդ. եւ Մ. Հայկազն Ռոտոսթօ մեկնած էին: Քաղ. ժողովը, որ նիստի մէջ էր, որոշած էր իսկոյն երկու հոգի ղրկել դեսպանատուները եւ իր առած ջարդի լուրերն անոնց յայտնելով՝ խնդրել որ Պոլսոյ մէջ գտնուող պահակ զրահաւորներէն մէկ երկուքը շուտով Ռոտոսթօ ղրկուին: Քաղ. ժողովի ատենապետը, անդամներէն Պ. Վահան Փափազեան եւ X վարդապետ, ժողովասրահէն դուրս ելլելով ինծի հանդիպեցան եւ առաջարկեցին դեսպանատունները տրուելիք այցելութեան համար ընկերանալ վարդապետին, աւելցնելով թէ ուրիշ ոչ ոք յանձն առած էր այդ պաշտօնը:

Ամառ էր, եւ վեց մեծ պետութեանց բոլորին ալ դեսպանատուները, որոնց մօտ պիտի կատարէինք մեր դիմումը, Վերին Վոսփոր կը գտնուէին: Շոգենաւը քառորդէ մը կը մեկնէր կամուրջէն. պէտք էր իսկոյն ճամփայ ելլել:

Շոգենաւին վրայ, վարդապետին պատմել տուի Ռոտոսթոյի պատահարներուն մասին պատրիարքարանի ստացած տեղեկութիւնները որոնք դժբախտաբար չափազանց անորոշ էին եւ ասկէ-անկէ լսուած տարաձայնութիւններէ միայն կազմուած: Որոշեցինք պատմել ամէնէն լուրջ երեւցողները եւ յամէնայնդէպս պահանջել - յանուն պատրիարքին - որ պահականաւերը ղրկուին, ինչպէս քաղ. ժողովը որոշած էր: Պատրիարքարանի բարապան մը հետերնիս կու գար: Մեր այցելութիւնները պիտի սկսէինք Պէօյիւք Տերէի ռուսաց դեսպանատունէն ու մինչեւ իրիկուն պիտի վերջացնէինք գերմանականով, ուրկէ հազիւ ժամանակ կ'ունենայինք վերջին շոգենաւով Պոլիս վերադառնալու եւ Իսկիւտար անցնելու: Մեզ ամէնէն աւելի զբաղեցնողը գերման դեսպանին մօտ կատարուելիք դիմումն էր:

Բ.

Ռուս դեսպան Պ. Տը Կիրս, որուն այցելեցինք ամէնէն առաջ, սարսափազդու դէմք մը ունի զոր բարեբախտաբար շուտով կը մեղմէ իր խօսակցութեամբը, երբ ամէնաջերմ շահագրգռութիւն մը ցոյց կու տայ մեր այցելութեան նպատակին, նոթեր կ'առնէ մեր տուած տեղեկութիւններէն, մեզի կը հաւաստէ թէ նախորդ իրիկունը արդէն Ռոտոսթօ ղրկած է դեսպանատան փոքր պահականաւը, բայց եթէ պէտք ըլլայ՝ վաղը մեծն ալ պիտի փութացնէ անոր ետեւէն, եւ կ'ըսէ - այն վայրկեանին ուր շնորհակալութիւն յայտնելով հրաժեշտ կ'առնենք իրմէ - թէ հայոց պատրիարքը կրնայ բացարձակապէս վստահ ըլլալ իր եւ իր կառավարութեան՝ հայոց հանդէպ հոգածութեանն ու պաշտպանութեանը..:

Ֆրանսական դեսպանատան մէջ, ի բացակայութեան դեսպանին, որ Եւրոպա կը գտնուի, կ'ընդունուինք գործակատար Պ. Պարէի կողմէ, որ մեզի կը կարդայ Ռոտոսթոյի անցքերուն վրայ նոյն օրը տեղւոյն ֆրանսական հիւպատոսէն իր ստացած տեղեկագիրը՝ անհամեմատ նուազեցնող - ինչպէս իմ մասիս կը կասկածէի - մեր հաղորդած տեղեկութիւններուն ճանրութիւնը: Յետոյ կը խօսի Հայ-

կական Խնդրոյն վրայ եւ այդ առթիւ կը յայտնէ մեր պատրիարքարանի գործերուն եւ անձերուն մասին այնպիսի մօտիկ ծանօթութիւններ որ կը զարմացնէ զիս:

Անգլիոյ դեսպանատան մէջ, ատոր հակառակը կը գտնենք: Հոն - նոյնպէս - դեսպան չկայ այդ միջոցին. նախորդը ետ կանչուած ու նորը անուանուած չէ դեռ. գործակատարը որուն կը խօսինք, ա՛յնքան վերապահում կը դնէ իր պատասխանին մէջ եւ բարենորոգմանց խնդրոյն մասին ա՛յնքան - կը կարծենք – այլուրութիւն, որ հազիւ սենեակէն դուրս ելած՝ վարդապետին հետ նոյն բառերով նոյն տպաւորութիւնը կը յայտնենք իրարու:

Բարեբախտաբար, աւստրիական դեսպանատան մէջ [գործավար] մը միայն կայ եւ իտալականին մէջ՝ քարտուղար մը, որոնց այցաքարտեր միայն թողլով կ'անցնինք:

Թարապիա, գերմանական դեսպանատունը, փութկոտ ընդունելութեան մը կը հանդիպինք: Դեսպանը - կ'ըսեն մեզի - դեսպանուհւոյն հետ պարտէզը կը պտտի, բայց անմիջապէս լուր պիտի տան իրեն: Վայրկեան մը մենք ալ կը նստինք պարտէզը եւ ահա՛ ընդարձակ դարաստանին խորէն կ'երեւայ բարձր հասակը Պ. Ֆոն Վանկենհայմի որուն քանի մը քայլ ընդառաջ կ'երթանք մինչ ինքն ալ գրեթէ վազելով դէպի մեզ կու գայ: Կը հարցնէ թէ արդեօք պիտի չնախընտրէինք – իրիկուան հաճելի զովութեան մէջ - հոն պարտէզը նստիլ եւ խօսակցիլ: Այդպէս ալ կ'ընենք, ու տեսակցութիւնը գրեթէ ժամ մը կը տեւէ, հետզհետէ հեռու պաշտօնական պրկումէ, կարծես բարեկամական ընթացք մը առնելով, որուն կը նպաստէ անշուշտ գեղեցիկ ծառերուն տակ ծաւալող ամառնային խաղաղ իրիկունը: Ռոտոսթոյի դէպքին մասին ինքն ալ կը խոստանայ պէտք եղածն ընել՝ եթէ ճիշտ են մեր տուած տեղեկութիւնները: Այդ խնդիրը շուտով կը փակէ սակայն, եւ ինքնաբերաբար կը բանայ բարենորոգումներու հարցը: Պէտք է ըսել թէ մեր վարդապետը սահուն գերմաներէն կը խօսի, մինչ ես կը հասկնամ թէպէտ խօսուածները՝ բայց կը նախընտրեմ ֆրանսերէն արտայայտուիլ, ինչ որ կը մղէ դեսպանն ալ յաճախ այս լեզուով խօսելու: Վարդապետը ուրիշ օտար լեզու չի գիտեր ու ինծի կը թուի թէ քիչ մը կ'առատաբանէ գերմաներէնով, երբեմն նոյնիսկ դեսպանին խօսքը կտրելու աստիճան...:

Ու Պ. Ֆոն Վանկենհայմ, որուն ամբողջ դէմքը նրբութենէ աւելի կորով կը յայտնէ եւ զուրկ չէ նոյնիսկ անկեղծութեան ապահովիչ արտայայտութենէ մը, բացէիբաց կ'ըսէ մեզի թէ հայոց պատրիարքարանը սխալ ճամփու մէջ է, թէ ինչ որ կը հետապնդէ ան հայկական ինքնօրինութիւնն է որուն երբեք պիտի չհաւանին թուրքերը, թէ մենք կը տարուինք ռուսերէն եւ թէ Գերմանիա պիտի չկրնայ քաջալերել այդպիսի ուղղութիւն մը: Այս ամէնը ըսուած բարեացակամօրէն եւ խառնուած հայոց դբախտութիւններուն համար համակրական բառերով, աւելցնելով թէ ամբողջ Թուրքիոյ համար գործադրուելիք բարենորոգումները վերջ պիտի դնեն այդ դժբախտութիւններուն: Անշուշտ կը պատասխանենք, ըսելով թէ մեր պահանջները ինքնօրինութիւն չեն այլ լուրջ բարենորոգումներ միայն՝ եւրոպական երաշխաւորութեան ներքեւ որուն ամէնէն ազդեցիկը կը նկատենք գերմանականը. գալով ընդհանուր բարենորոգմանց, մենք գոհ միայն կրնանք ըլլալ որ անոնք իրագործուին, կ'ըսենք, բայց կը յիշեցնենք թէ անոնց չգոյութեանը պատճառաւ է որ Եւրոպան զբաղած է առանձինն մեզմով: Պերլինի մէջ, ու անկէ իվեր

ալ մեր վիճակը փոխանակ աղէկնալու գէշցած է հետզհետէ, որով մեզի համար առնուազն անխոհեմութիւն պիտի ըլլար մեր բարենորոգումները Թուրքիոյ ընդհանուր բարենորոգումներուն մէջ տանիլ խառնել: Պահ մը համոզուիլ կը թուի այս փաստին, բայց մեկնումի պահուն, մինչեւ պարտէզին դուռը մեզի ընկերանալով, կը կրկնէ ինչ որ ըսած էր առաջ՝ թուրքերու կասկածոտութեան եւ ընդդիմութեան մասին:

Ճամփան, մինչեւ Պոլիս, դեսպանին այս կարեւոր յայտարարութիւններուն վրայ խօսեցանք վարդապետին հետ, ճշտեցինք, զտեցինք անոր ոգին եւ այդպէս զայն հաղորդեցինք ժողովին:

Ասիկա պարզ վերյիշումն է - առանց մեկնաբանութեան - տեսակցութեան մը զոր ունեցանք գերման նախորդ դեսպանին հետ՝ որ *Թանի* կողմէ ներկայացուած էր իբրեւ ամէնէն գործունեայ եւ ամէնէն վճռակամ ներկայացուցիչը Գերմանիոյ հայաջինջ քաղաքականութեան:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Բ.

Մեզի եւ բոլոր անոնց համար որ մօտէն տեղեակ են գործին, «հանգոյց» գոյութիւն չունի. իսկ եթէ կան որ անպատճառ կ'ուզեն «հանգոյց» մը ստեղծել՝ պիտի ըսենք թէ ան ինչպէս կրնայ լուծուիլ:

Գոյութիւն չունի, որովհետեւ[1], է որ տնօրէնն եւ ուսուցչական կազմը իրարու դէմ ելած եւ վարժարանը ռազմադաշտի մը վերածած ըլլան». թէ, աշակերտներու ներկայութեանն իսկ՝ «գրեթէ» կամ ոչ-գրեթէ, կռուած ըլլան տնօրէնը եւ ուսուցիչներէն որեւէ մէկը, թէ աշակերտները հրապարակաւ կը ծաղրեն իրենց տնօրէնը. միայն ճիշտ է, թերեւս - եւ *Յուսաբերի* խմբագիրը իվիճակի է ատիկա լաւ գիտնալու - որ ուսուցիչներէ **ոմանք** «ամէն տեղ բարձրաղաղակ կ'ամբաստանեն տնօրէնը», բայց որ տնօրէնը փոխադարձաբար կ'ամբաստանէ իր ուսուցիչները» բարձրաղաղակ: Իսկ «ռազմադաշտի վերածուած» վարժարանին մէջ, «այս երկու պայքարող կողմերուն միջեւ», «դպրոցական շփոթած մանուկներուն» «ամէն վայրկեան ոտքի տակ երթալու վտանգը»:

Արդարեւ, անհերքելի ճշմարտութիւն մըն է, նախ, որ Պօղոսեան վարժարանը նախանձելի ըլլալու չափ խաղաղ եւ արդիւնաւոր շրջան մը բոլորած է ներկայ տնօրէնին պաշտօնավարութեան այս երկու տարուան միջոցին. աշակերտներուն մէջ կարգապահութիւնը կատարեալ եղած է, բան մը զոր վարժարանը կը պարտի տնօրէնին խիստ վարչութեանը, եւ որմէ անշուշտ օգտուած է աշակերտութիւնը իր ուսմանց մէջ ալ, գէթ այնչափ որչափ ուսուցչական խումբը կարող էր ատոր: Եւ ապացոյցը, վկաները վարժարանին այս բարեկարգ վիճակին, աշակերտներէն ետք անոնց ծնողքներն են, Աղեքսանդրիոյ դիւրայոյզ հայ ծնողքները, որոնք երկու տարուան ընթացքին գանգատի պատճառ ունեցած չեն, չեն գանգատած եւ չեն գանգատիր մինչեւ այսօր:

Աս է կարեւորը, եւ ասկէ է որ գործը կը դատուի: Ճիշտ է թէ տնօրէնը, աշակերտներէն պահանջած եւ ինքզինքին պարտադրած կարգապահական ոգին պահանջած է իր ուսուցիչներէն ալ, որոնք պէտք է ըսել թէ **մեծամասնաբար**

[1] Յաջորդ բառը չէ տպուած թերթին մէջ, գուցէ Թէքէեան ինքզինք գրաքննած..:

չեն շեղած անկէ: Պզտիկ խնդիրներ միայն պատահած են տարւոյն ընթացքին, տնօրէնին եւ մէկ երկու ուսուցչի եւ ուսուցչուհւոյ միջեւ. խնդիրնե՛ր որոնք ամէն տեղ կրնային պատահիլ եւ եթէ կարեւոր չէին ըստ էութեան, հիմա կը տեսնուի թէ կարեւոր էին իբրեւ ձգտում, որովհետեւ յայտնի եղաւ թէ վերջէն իբրեւ փաստ պիտի գործածուէին ընդդէմ տնօրէնին՝ անոր եւ «ուսուցչական կազմ»ին, իբրեւ թէ ամբողջ «կազմ»ին միջեւ վիհ մը բացուած ցուցնելու եւ տնօրէնը հեռացնել կարենալու համար…:

Բայց որո՞նք են տնօրէնին դէմ այն ամբաստանութիւնները, որոնց հիման վրայ կարելի պիտի ըլլայ անոր բարի-եկար ըսել եւ ասդին մեր պարը դառնալ ազատօրէն:

Անշուշտ բաւական չէ միայն ըսել թէ տարւոյն ընթացքին անիկա խնդիրներ ունեցած է իր ուսուցիչներէն ոմանց հետ, պէտք է աւելի դրական, աւելի ընդհանուր եւ լուրջ փաստեր գտնել, ու այս փաստերն են ահա որ կը փնտռուին ու չե՛ն գտնուիր ամիսներէ իվեր, յորմէհետէ սկսուած է նախ ծածուկ եւ յետոյ հրապարակային քանդումի աշխատանքը ընդդէմ տնօրէնին:

Կարդացէ՛ք նախկին-հոգաբարձու («նախկին-նախարարապետ»ի պէս տիտղոս մը) Պ. Ա. Շալճեանի բանախօսութեան ամփոփոյքը *Յուսաբեր*ի մէջ, կարդացէ՛ք *Յուսաբեր*ի խմբագրականն ալ, եւ ըսէ՛ք թէ փաստ մը կա՞յ անոնց մէջ ու եթէ ունենային պիտի չգործածէի՞ն զայն:

Միակ շօշափելի ու դրական ամբաստանութիւնը որ կը նետեն տնօրէնին երեսին, սա է թէ իր հայերենագիտութիւնը ա՛յն աստիճանի չէ որ իրեն իրաւունք տայ նորակազմ Եգիպտահայ Կաճառին մէջ բազմելու: Ատիկա սխալ չէ բոլորովին, թէպէտ այդ տեսակէտով մեր զմայլելի Թլկատինցին ալ ո՛չ այդ Կաճառին անդամ եւ ո՛չ այս դպրոցին տնօրէն պիտի կրնար ըլլալ: Պօղոսեանի տնօրէնին հայերէնը՝ ճիշտ անոր խարբերդերէնն է անգղիականացած: Մեր մասին, նախանձախնդիր լեզուի մաքրութեան, միայն այս կէտին վրայ պիտի զոհէինք տնօրէնը, եթէ իր վարչական եւ ուսումնական միւս յատկութիւնները ներկայացնող ուրիշ մէկը այդ պաշտօնին համար պատրաստ գտնուէր…:

Եւ այնքան պակաս են ամբաստանութեան հիմ ծառայող փաստերը, որ երբ վերջերս, անցեալ շաբթու, 7 հոգինոց քաղ. ժողովին 4ի վերածուած մնացորդին 3ի մեծամասնութիւնը պաշտօնապէս կ'առաջարկէ ուսումն. խորհրդոյ դիւանին որ պաշտօնէ դադրեցուի տնօրէնը, իր առաջարկին իբրեւ արդարացում կը ներկայացնէ … պիւտճէի խնդիրը, պատերազմի պատճառաւ ուսուցիչներու թողակներէն զեղչուած 10000ը վերահաստատելու «մարդասիրական» հարկը, զոր առանց պիւտճէն խանգարելու գործադրել կարենալու համար՝ պէտք է եղեր տնօրէնը ջնջել վերցնել մէջտեղէն…: Ուսումն. խորհուրդի դիւանը կը զարմանայ, կը հարցնէ թէ ա՛յդ է միակ պատճառը, ու քաղ. ժողովոյ 3 հոգինոց մեծամասնութիւնը՝ շփոթած կը պատասխանէ թէ ուրիշ պատճառներ ալ կան, որոնցմէ ոչ մին սակայն կրնայ յիշել այդ պահուն եւ կը խոստանայ յառաջիկային հաւաքել ու հաղորդել ուսումն. խորհուրդին…:

Արդ, խնդիրը այս է եւ «հանգոյց»ը այսպիսի ծիծաղելի հանգոյց մըն է ահաւասիկ: Եթէ իրօք հանգոյց է ան ու մէկքանի ուսուցիչներ կ'ուզեն որ հանգոյց

ըլլայ ան, մենք հրապարակաւ կը պահանջենք անոր լուծումը՝ այդ ուսուցիչներուն հեռացումովը:

Այս կը պահանջէ «հազիւ ուրեմն խաղաղած հասարակական մթնոլորտն» ալ, դպրոցին շահն ալ, հանրային բարոյականն ալ, արդարութիւնն ալ…:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՎԱԽՃԱՆԸ
(ՌՈՒՄԷՆ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ)

Ռումանիոյ միջամտութիւնը իրաւամբ կը նկատուի իբրեւ ամէնէն կարեւոր եղելութիւնը այս համաշխարհային կռուին՝ Մառնի ճակատամարտէն իվեր:

Անոր անտարակուսելի հետեւանքը պիտի ըլլայ - կ'ըսեն դաշնակից երկիրներու բոլոր թերթերը - պատերազմին տեւողութիւնը կարճեցնելը: Նոյնը չէ՞ր ըսեր ռումէն կառավարութիւնն ալ. անողոք հեգնութեամբ մը, Աւստրիոյ յանձնած յայտարարագրին մէջ, կարծես պատասխանելով գերման մամուլին եւ կառավարական մարդոց քանիցս կրկնած այն շնական հաւաստման թէ դաշնակիցներուն դիմադրել յամառիլը, այսինքն գերման լուծը վերջնականապէս իրենց վզին վրայ չընդունիլն եւ հաշտութիւն չխնդրելը կը ծառայէ պատերազմին երկարաձգման, կը ծառայէ միայն նոր եւ անօգուտ արիւնահեղութեանց..:

Արդ, անգլիական, ֆրանսական եւ իտալական մամուլը, ինչպէս Փարիզի ռումանական դեսպանը, ամէնքն ալ համաձայն են այս մասին.- Ռումանիոյ միջամտութիւնը «քանի մը ամիսով» պիտի կարճեցնէ պատերազմին ընթացքը:

Ասով՝ կը թուի լոյս մը սփռուիլ բովանդակ աշխարհը մտահոգող խնդրին վրայ՝ պատերազմին վերջաւորութիւնը:

Ամէնքը կը փափաքին անոր. ոչ մէկը սակայն, պաշտօնապէս կը յայտնէ իր փափաքը, գիտնալով թէ միւս կողմին համար ընդունելի պիտի չըլլան իր առաջարկելիք պամանները: Աւստրօ-գերմանացիք վաղուց է որ յոյս չունին նոր յաջողութիւններու եւ պատրաստ են իրենց ձեռք բերածովը գոհանալու՝ նոյնիսկ բան մըն ալ զեղչելով անկէ: Դաշնակիցներն, ընդհակառակը, ամէն յոյս ունին - յոյս մը որուն իրականացումն սկսած է արդէն - թէ ասկէ վերջն է որ յաջողութիւնը իրենց կողմը պիտի հակի: Ասով՝ իրենց առաջարկելիք պայմաններն ալ պիտի ըլլային ոչ թէ այսօրուան այլ վաղուան կացութեան վրայ հիմնուած պայմաններ: Յաջողութիւնը, իրենց համար, «հաւատքի» խնդիր մը չէ, այլ «մաթեմաթիքական ճշմարտութիւն մը», ինչպէս ժամանակին յայտարարեց զօր. Քասթելնօ, ճշմարտութիւ՛ն մը որ իր մէջ անծանօթ տարր մը՝ ժամանակի հարցը, պարունակելուն համար չի դադրիր ճշմարտութիւն ըլլալէ:

Եւ ճիշտ այդ անծանօթ տարրն է որ հետզհետէ կը լուսաբանուի ահա՛: Եթէ ապացուցուած իրողութիւն մըն է թէ դաշնակիցներուն ուժը երկու տարուան մաքառումէն ետք կ'աւելնար հետզհետէ՝ մինչ Կեդրոնական Կայսրութիւնք առ առաւելն կրնային յաւակնիլ թէ իրենց մարտական կարողութիւնը հաւասար է սկիզբի կարողութեան, ապա ուրեմն վախճանն է որ կը մօտենար արդէն՝ յառաջատուական դրութեամբ, ինքնիրենը աճող, բազմապատկուող արագութեամբ մը: Եւ երբ այդ միջոցին է որ ուրիշ նպաստաւոր տարր մը - մեծապէս նպաստաւոր որպիսին է Ռումանիոյ միջամտութիւնը - կու գայ մտնել գործին մէջ, տարակոյս չկայ թէ ճա-

կատագրին վազքը նոր մղում մը կը ստանայ ու այդ վախճանը աւելի ես կը մօտենայ ու արդէն իսկ կ'երեւայ ճամփուն ծայրը:

Ճիշտ թուականներու որոշումը հարկաւ կարելի չէ դեռ. այսուհանդերձ՝ կրնայ ուղիղ նկատուիլ այն համոզումը թէ աւստրօ-գերմանացիք կարող չէին տարի մը եւս երկարաձգել կռիւը. այդ առաւելագոյն մէկ տարիէն իջեցնելով ռումէն միջամտութեան նոր դէպքին թուական արժէքը - միքանի ամիս - կ'ունենանք այսօրուան համար կարելի եղածին չափ յստակ թուական մը՝ պատերազմի վախճանին մասին:

Մնացածը կը լուսաբանեն - մէկ կողմէ - նոր պատերազմին գործողութիւնները, ինչպէս՝ ռումէն բանակին Հունգարիոյ վրայ խուժումը եւ ռուսաց Ռումանիայէն անցքը դէպի պուլկարական հողը, ու միւս կողմէ՝ գերման ջղագրգռութիւնը, որոնց լուրերը կը բերեն մեզ այսօրուան հեռագիրները:

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐԶ ԵՒ ԱՌՈՂՋ ԸՄԲՌՆՈՒՄԸ

Մեր ազգային իշխանութիւնները ի՛նչով արդեօք կը նմանին բուն իշխանութիւններուն:

«Իշխանութիւն» կը նշանակէ օրէնքի, բանականութեան եւ հանրային շահուն հիման վրայ ուժի գործածութիւն: Անոր որոշումները երբեք յաւակնութիւնը պիտի չունենան միանգամայն ամէն կողմերն ալ գոհ ձգելու, ատիկա անկարելի է: Պիտի չաշխատի նաեւ ամէն խնդրի մէջ միջին եզր մը, հաշտարար քաղաքականութիւն մը գտնելու. ատիկա ոչ միայն անարդար պիտի ըլլար շատ անգամ, այլ մանաւանդ պիտի կոտրէր իր վարկը՝ որովհետեւ ուրիշ բանի պիտի չծառայէր բայց եթէ քաջալերելու անիրաւ-դժգոհները որ ամէն գործի մէջ միշտ դիմադրութիւն եւ խռովութիւն յարուցանեն՝ միշտ գոնէ մասնակի գոհացում մը գտնելու վստահութեամբ: Պէտք է խոստովանիլ որ այսպիսի իշխանութեան մը գոյութիւնը չգոյութեան հաւասար, կամ նոյնիսկ աւելի գէշ է:

Մեր ազգային իշխանութիւններէն՝ իբրեւ **իշխանութիւն** անունը միայն մնացած է:

Ճիշտ է որ անոնց մեծագոյն թերութիւնը իրենց էութեան մէջն է եւ իրենցմէ անկախ է: Իրենց ուժը յաճախ բարոյական ուժ մըն է միայն: Իրենց ետին չունին նիւթական որեւէ զօրութիւն մը որով կարենան ինքզինքնին հարկադրել: Ուրիշ խօսքով՝ քաղաքական անկախութիւն կամ գոնէ ներքին ինքնավարութիւն մը չունենալնիս է պատճառ որ մեր իշխանութիւնները ճշմարիտ իշխանութիւններ չեն, այլ անոնց մէկ կեղծ նմանութիւնը միայն:

Պիտի չըսենք թէ ինքնավարութիւն եւ անկախութիւն պահանջող ազգ մը - ինչ որ ուրիշ բան չի նշանակեր բայց եթէ ազգային ուժերու վրայ յենած իրական ազգային իշխանութեանց հաստատումը - պէտք է ինքզինք արժանի ցոյց տայ անոր՝ առանց բռնի ուժի ալ իր ունեցած իշխանութիւններն յարգելով. ո՛չ, զի ատիկա բնական չէ. պիտի ըսենք միայն որ իշխանութիւններն - իրենք - ինքզինքնին յարգել տան գոնէ այն չափով որ իրենց տրուած է, նախ իրենց ունեցած բարոյական միջոցներով եւ յետոյ այն նիւթական միջոցներով, զորս կրնան փոխ առնել ի հարկին, ըստ օրինի ու ազգային բարձրագոյն շահերու ըմբռնումով, իրենց գտնուած միջավայրին օտար իշխանութիւններէն:

Բարոյական ուժը այնքան ալ ապարդիւն չէ, ինչպէս հետզհետէ կը տարուինք մտածելու: Ատենօք, անիկա կը գործադրուէր, **գործադրել ուզող եւ կրցող** իշխանութեանց ներկայացուցիչներուն կողմէ - եկեղեցական թէ աշխարհական - բայց մանաւանդ եկեղեցական՝ որոնք գիտէին թէ իշխանութիւն մըն են իրօք եւ ոչ թէ պերճանք մը, ուզածնին գիտէին եւ զայն գործադրել տալու եղանակն ալ գիտէին: Այս **բարոյական** իշխանութիւնն է, որ իր զէնքերը միառմի յանձնելէ վերջ, այսօր կրնայ ըսուիլ թէ **բարոյապէս** անձնասպան եղած է գրեթէ: Ա՛լ պէտք կա՞յ ըսելու, թէ իր ունեցածը գործածելու անկարող՝ ան միտքէն իսկ չ'անցըներ, ամէնածանր պարագաներուն անգամ եւ իր խնամոցը յանձնուած հօտին ամէնէն կենսական շահերուն փրկութեանը համար իսկ, օտար ուժին դիմել: Ատիկա ինք «անպատուութիւն» կ'անուանէ, մենք՝ «տկարամտութիւն»:

*

Կ'ընդունինք թէ սահմանադրական - օ՛ հայոց խեղճ սահմանադրութիւնը - ըմբռնումին ազգին մէջ հետզհետէ տարածումը կ'արգիլէ իշխանութեանց գլուխն եղող եկեղեցականներուն որ իրենց անձնական դատողութիւնովը գործեն, անկախաբար իրենց շուրջի աշխարհական իշխանութեան ներկայացուցիչներուն այս կամ այն գործին մէջ բռնած ընթացքէն, յայտնած կարծիքէն եւ տուած որոշումէն:

Հոս, աշխարհական իշխանութեանց դատը կ'ունենանք քննելիք, որ նոյնքան ողբալի է:

Աշխարհականները, եկեղեցականներէն աւելի քիչ պատասխանատուութեամբ եւ պարտականութեամբ գործի կանչուած, կա՛մ առանց յոգնութեան ու առանց *րիսք*ի պատիւ փնտռողներ են, կա՛մ անհատական ու խմբական շահեր հետապնդողներ՝ որոնք անշուշտ յոգնութիւնն ու *րիսք*ն ալ աչքերնին առած են: Առաջինները, ճիշտ այն վայրկեանին ուր իշխանութիւն ցուցընելու պէտք կայ, խոհեմօրէն կը քաշուին՝ իրենց տեղը թողլով միւսներուն. վերջիններ, անոնց փախուստէն եւ եկեղեցական գլուխին շուարումէն ուժ առած, աւելի համարձակ կը շարունակեն իրենց մասնաւոր նպատակները հետապնդել: Եւ ասիկա սահմանադրութեան ծաղրն ու իշխանութեան զեղծումն է:

Եւ այս վիճակին մէջ - նորէն - միակ փրկութեան միջոցը այն է որ մասնաւոր պաշտօն եւ պատասխանատուութիւն ունեցող եկեղեցական գլուխը անկախ եւ մտքի ու խղճի տէր մէկը ըլլայ, որ չվախնայ իր անձնական համոզումները պաշտպանելու եւ նոյնիսկ հարկադրել փորձելու իր ժողովականներուն. որ չվախնայ - ի հարկին - իր առաջարկած եւ հոգաբարձութեան մը չընդունած լուծումը քաղաքական ժողովին տանելու, քաղաքական ժողովին չընդունածը՝ երեսփոխանական ժողովին եւ երեսփոխանական ժողովին չընդունածը՝ ժողովուրդին, ինչ որ կատարելապէս սահմանադրական է արդէն: Ժողովուրդին անկողմնակալ եւ արդարամիտ մասը, որ մեծամասնութիւնն է, պիտի պաշտէր այսպիսի եկեղեցական պետ մը եւ անոր թեւ ու թիկունք պիտի ըլլար: Փոխանակ ատոր, ան երթալով աւելի շուարած ու բարոյալքուած է հիմա եւ յաճախ չի զգար անգամ թէ իշխանութեան պետ մը կա՞յ թէ չկայ:

Ազգային իշխանութիւն ունինք. այդ իշխանութիւնը գործադրող մարդ չունինք:

ԿՈՒԺԸ ԱՂԲԻՒՐԻՆ ԱՌՋԵՒ

Եթէ հայ մը, աւա՛ղ, արտասահմանի հայ մը միայն, քնացած ըլլար երեք չորս ամիս առաջ, ու յանկարծ արթննար այսօր, զարմանքով ու շուարումով պիտի շփէր աչքերը, կասկածելով իր տեսած ու լսած բաներուն իրականութեանը: Հրաշքի պէս բան մըն է - արդարեւ - այն ինչ որ պատահած է իր քունին միջոցին, եւ մարդը որ, եթէ քիչ-շատ տարիք ունի կը յիշէ - կսկծագին կը յիշէ - մեր ազգին վերջին քսան տարիներու տխուր պատմութիւնը իր ներքին ու արտաքին բոլոր բախումներովն ու բզկտումներովը, իր հեւասպառ հետապնդումներովը՝ յոյսի մը ետեւէն որ միշտ կը հեռանար եւ որուն հասնելու համար կարծես ազգն ալ միշտ քիչ մը աւելի տկար ու անկարող կը դառնար: Այդ մարդը - կ'ըսեմ - իրաւամբ պիտի դժուարանար հաւատալու թէ քսան երկար տարիներու **անկարելին կարելի** է եղած այս երեք ամսուան, միայն այս վերջին երեք ամսուան միջոցին...:

Այսօր, ճշմարտապէս, այդ զարմանքն ու շլացումը արդարացնող՝ մեծ փոփոխութիւն մը, մեծ նորութիւն մը կայ հայ իրականութեան մէջ:

Այդ փոփոխութիւնը մեր կուսակցութիւններուն իրարու հանդէպ նոր վերաբերումին մէջ սահմանափակել, անոնց համերաշխութեամբը զայն բացատրել ու տեսնել՝ անհունօրէն պզտիկցնել պիտի նշանակէր անոր իմաստն ու տարողութիւնը:

Հայ կուսակցութիւններու համերաշխութիւնը, իրենց այսօրուան միութիւնը գրեթէ, կատարուած փոփոխութեան դուրսի, տեսանելի մասն է միայն, ա՛յն որ չէր կրնար չըլլալ ու չտեսնուիլ: Միմիայն ասոր համար՝ պիտի չարժէր որ սիրտերնիս թունդ հանէինք, ինչպէս որ իրենք՝ կուսակցութիւններն ալ, արդէն պիտի չհամարձակէին - հիմա մանաւանդ - այդ ուշացած քայլին առիթով ինքզինքնին ծափահարելու եւ ազգին գուրգուրոտ ուշադրութիւնն իրենց վրայ հրաւիրելու: Ո՛չ, հոդ չէ նորութիւնը: Այլապէս խորունկ եւ ընդարձակ, մտքերուն ու հոգիներուն մէջ իջած եւ միջոցին ու ժամանակին մէջ ընթացող, ան նոր դէպքն է, նոր իրողութիւնը որ մեր ազգին ճակատագիրը կը դարբնէ այս պահուս եւ որուն կոչին միայն ունկնդրեցին կուսակցութիւնները միաժամանակ իրարու քով եկած, եւ պէտք է ունկնդրէ ազգն ալ մէկ մարմին եղած, ջլապիրկ ու երկիւղած...:

* * *

Բայց բնական էր որ նախ կուսակցութիւններն ըլլային այդ կոչին անսացող: Ազգին առաջին ինքնաբեր ցնցումէն, ստրկութեան դէմ իր ընդվզումի կիսատ շարժումէն ետք, անոնք՝ հայ յեղափոխական կուսակցութիւններն էին որ վառ պահեր էին այդ ոգին՝ այն յոյսին համար որ պահ մը երեւցեր էր համօրէն հայ ազգին ու վերջէն հեռացեր, թաղուեր էր ամպերուն ներքեւ...: Անոնք շատ սխալներ գործեցին - գուցէ անդարմանելի, գուցէ նաեւ անխուսափելի սխալներ - բայց գէթ չթողուցին որ յոյսը մեռնի իսպառ, որ ազգը քնանայ վերստին՝ ստրկութեան շղթան կռնակին: Ասոր համար, եւ դարձեալ, թերեւս շատ բան պիտի ներուի անոնց: Ասոր համար - դարձեալ - անոնք կրցան է՛ն առաջ իմանալ նոր պատգամը եւ զայն իմացնել ազգին:

Անցեալին խրատուած, ներկայով սգահար եւ վաղուամբ խանդավառ՝ անոնք, որ իրարմէ այնչափ տարբեր ճամփաներով կ'երթային, հիմա մէկ մարդու պէս կը մտածեն ու կ'ըսեն իրենց մտածումը ժողովուրդին: Ու ժողովուրդը որ կը լսէ զա-

նոնք եւ որուն ականջին տակ յանկարծակի - մէկ վայրկեանէն միւսը - ծնաւ ու բարձրացաւ այս ներդաշնակ համանուագը երէկուան խժալուր կանչերէն, դեռ բոլորովին սթափած չէ իր առաջին վայրկեանի զարմանքէն, որովհետեւ դեռ ինքը աղօտ իմն միայն կը նշմարէ վաղուան յոյսը, զոր միւսները պայծառ կը տեսնեն. դեռ նոր, դեռ հազիւ կը լսէ կոչը զոր անոնք իբրեւ գոռացող հրաման մը կ'իմանան:

Հասկնալի է - անշուշտ - ժողովուրդի մէկ մասին այս յապաղումը նոր ոգին իւրացնելու: Բայց նոր դէպքը, նոր իրողութիւնը եկեր մեր դուռը ափ առեր է արդէն, եւ պէտք է որ մեծագոյն հաւատքով ու հզօրագոյն կորովով ընդառաջ երթանք անոր ամէնքնիս մէկ, զայն գրկենք հոգեւին եւ անոր ընծայենք ինչ որ ունինք ամէնէն աւելի թանկագին:

Չէ՞ք լսեր - թնդանօթներու որոտին վերեւ - Հայաստանի անունը որ կը թռվռայ՝ իբրեւ նոր բացուած դրօշակ, եւ զոր հեռագրաթէլերը թրթռագին կը տանին ովկիանոսի ալիքներուն տակէն՝ իբրեւ մեզի համար նոր կեանքի մը աւետիսը..:

Նոր Տարիին գիշերը, անոր առաջին ժամուն, մեր հայրենիքին շատ մը կողմերը, հնագեղ աւանդութեան մը համաձայն, գիւղին կտրիճները կուժ մը առած աղբիւր կ'երթային: Կը հաւտային որ ճիշտ կէս-գիշերին հոսած ջուրը իր հետ ոսկի եւ երջանկութիւն կը բերէ ստացողին, ու այս պատճառաւ՝ իրարմէ առաջ անցնելու համար անոնք կը կռուէին իրարու հետ, եւ շատ քիչ սափոր կը մնար չկոտրած..: Այս նոր տարիին սկիզբը, երջանկութեան այդ աղբիւրին ու հայ կտրիճին կը մտածեմ՝ որ պիտի յաջողի իր կուժը լեցնել աղբիւրէն..:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Մեզի չափ ո՞վ պէտք ունեցաւ ազգային միութեան, երէկ, մանաւանդ այսօր եւ աւելի շատ վաղը: Ազգային միութիւնը գոյացած, կնքուած նկատել բոլոր կուսակցութիւններուն ներկայ համերաշխութեամբ ու գործակցութեամբը, դիւրին ինքնախաբէութիւն մըն է որուն օրօրող հմայքին անձնատուր պիտի չըլլանք, պիտի չըլլան իրենք՝ կուսակցութիւնները:

Ուրիշ ատեն, անոնց ամէնքին միաբան, միասիրտ եւ **միամիտ** (մէկ միտք եւ միամիտ.. իրարու մասին) աշխատկցութիւնը ամէն բան էր իրմէ աւելին պիտի չսպասէին մեր ամէնէն մեծապահանջ փափաքները: Այսօր, ան ազդանիշ մըն է միայն, որ իր առջեւ կանգ առնել մտածել կը ստիպէ է՛ն այլազբաղ անցորդը անգամ, սրափողի (clairon) հրաման մըն է ամբողջ հայ ժողովուրդին ուղղուած, թանձր մութին մէջ, սաստիկ ցուրտին մէջ վառած կրակ մըն է որուն լոյսով մեր շուրջը տեսնալ եւ մեր սիրտերը տաքցնել կրնանք, եթէ մօտենանք անոր:

Ազգային միութիւնը - այսօր ամէն ժամանակէ աւելի - ազգին ամբողջութեան միութիւնը, ամէնքիս միակերպ մտածելը, միակերպ զգալն ու միակերպ գործելն է: Ազգային միութիւնը ազգային միեւնոյն ոգիին մեր վրայ տարածուիլ-տիրելովը ամբողջին հաւատքը բռնկցնելն մեր ամբողջ կորովները պրկելն: Ազգային միութիւնը՝ ազգին այսօրուան ենթարկուած մեծ վտանգին մէջէն վաղուան մեծ ապահովութիւնը շահելու հաւաքական կամքն է՝ ատոր համար ամէն զոհողութիւն ընելու հաւաքական վճռականութեամբ: Ազգային միութիւնը - վերջապէս - մեծին ու պզտիկին, հարուստին ու աղքատին, քաղաքացիին ու զինուորին մէկ ուժով

կռուիլն ու մէկ նպատակի դիմելն է. ասոր համար կ'ըսենք թէ կուսակցութիւններու միութիւնը այս ուղղութեամբ առնուած մեծ քայլ մ'ըլլալով հանդերձ՝ անբաւական է եթէ շատեր ալ ճամփայ չելլան անոր հետ, շատեր՝ այսինքն ազգային բոլոր հաստատութիւնները, ի՛նչ մասնաւոր նպատակի համար ալ հիմնուած ըլլան անոնք, եւ այն բոլոր անհատները որոնք հայութեան անասելի տառապանքը կը կրեն այսպէս ու կ'ուզեն հրճուանքով ու հպարտութեամբ զայն փոխարինել վաղը..:

Իրաւ, հոս հայ գաղութ մըն է միայն, եւ ատիկա գուցէ կը դժուարացնէ մեր հասկցած եղանակով ընդհանուր միութեան մը իրագործումը, այնպէս ինչպէս կը տեսնենք զայն իրենց հայրենի երկրին մէջ ապրող օտար ազգութեանց վրայ: Ի՞նչ ուժ մը կու տայ հողը զոր մարդ իր ոտքերուն տակ կը կոխէ՝ երբ գիտէ թէ իրենն է ան. ի՞նչ միսթիք հմայք մը ունի ան՝ որ մեծ ժամերու մէջ վայրկենաբար կրնայ իրարու ձուլել իրմով սնած բոլոր սիրտերն իր զաւակներուն, կրնայ մէկ զարկ, մէկ լոյս, մէկ հաւատք տալ ամէնուն..: Արտասահմա՞ն, եղերական բառ, որուն մեր կեանքին մէջ ներկայացուցած բովանդակ դժբախտութիւնը ոչ մէկերնիս կը զգանք՝ այնքան վարժուած ենք ա՛լ անոր..:

Բայց արտասահմանի այս գաղութն է որ իր կուսակցական մարմիններուն միացումէն աւելի՝ իր ժողովրդային տարրերուն զոհողութեան խանդավառ փութկոտութեամբը կը փղձկեցնէ մեզ եւ իր հաւատքի ու լոյսի անհուն զօրութեամբը մեզ երկիւղածութեամբ կը լեցնէ հետզհետէ: Ժողովուրդը, պարզ - անանուն ժողովուրդը - որ իր ստուար մեծամասնութեամբ կուսակցական չէ, կը զգայ սակայն թէ անոնց մերձեցումէն ու գործակցութենէն ազգին համար բարիք միայն կրնայ ծնիլ, եւ իր վստահութեամբն ու ոգեւորութեամբը անընդհատ կը քաջալերէ զանոնք, ինքն ալ կու գայ իր կարգին նոր ու հզօր շաղախ մը ըլլալ անոնց միջեւ, կու գայ անքակտելի ընծայել անոնց համերաշխութիւնը որ գոյացած է իրեն՝ ժողովուրդին, համար եւ այսօր իրմով ալ..:

Կը մնան վերին շրջանակները, որոնք նուազ զգացումով եւ աւելի խելքով ու փորձառութեամբ շարժելու յաւակնութիւնն ունին՝ ազգային ամէն կարգի գործերու մէջ: Ասոնց մէջ՝ եթէ իրօք կան որոնք առաջին վայրկեանէն զգացին նոր ոգին ու թափանցուեցան անով, կան ալ որոնք դեռ չեն կրցած գտնել իրենց բռնելիք դիրքը, որովհետեւ դեռ կը վարուին անցեալի ոգիով, դեռ չափազանց երէկուան եւ ոչ բաւական այսօրուան մէջ կ'ապրին..:

Կ'ընդունինք թէ վտանգ մը չէ ասիկա եւ չենք ուզեր - այս փոքր դժուարութեան յաղթելու համար - անոր կարեւորութիւնը մեծցնել: Ընդդիմութիւն մը չէ ան - կամ եթէ կ'ուզէք - չէզոքութեան inertieի ընդդիմութիւն մըն է միայն, որուն դէմ պէտք չկայ զէնքով քալելու: Կը բաւէ միայն հրաւէր կարդալ եւ ըսել թէ բոլոր կանխակալ կարծիքները մէկ կողմ դնելու եւ այսօրուան համար այսօրուան մտքերով խորհելու, այսօրուան զգացումներով զգալու **անհրաժեշտութիւնը** կայ: Կը բաւէ նոյնպէս ըսել թէ ոչ ոք իրաւունք ունի, իր հայու միջին խելքովը, ինքզինք աւելի խելացի համարելու առնուազն իրեն հաւասար ուրիշ հայերէ: Եւ - իվերջոյ - կը բաւէ յայտնել թէ վերապահութիւնները - այսպիսի ժամանակներու մէջ - ոչ ոք զերծ կը կացուցանեն պատասխանատուութենէ..:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔ ԵՒ ՆՈՒԷՐ

Պատերազմի ատեն, պատերազմիկ երկրի ժողովուրդին զէնքով կռուող մասը կը կռուի ուրիշ միջոցներով:

Այդ միջոցները երկու տեսակ են. բարոյական եւ նիւթական միջոցներ:

Բարոյական միջոցներուն առաջինը՝ հայրենասիրական ոգին միշտ վառ պահել, ներդաշնակութիւնն ու կարգ կանոնը երկրին մէջ պահպանել, ամէն զրկանքի անտրտունջ հանդուրժել եւ այդպէսով բանակին զօրավիգ կանգնիլն է: Առանց ատոր, զինուորը պիտի չկրնար իր բոլոր քաջութեամբը կռուիլ: Չկռուողներուն տկարացումը աւելի աղէտաւոր է՝ քան ամբողջ բանակի մը պարտութիւնը:

Գալով կռուի նիւթական միջոցներուն՝ անոնք կը կայանան, գլխաւորապէս, բանակին պէտքերը օրը օրին անպակաս հայթայթելու մէջ: Ոսկին է որ կը կռուի, պողպատէն եւ պղինձէն առաջ, պատերազմի միջոցին, եւ այդ զէնքը կը հայթայթէ երկրի մը պարզ քաղաքացին այն, որ զինուոր չէ, բայց առանց որուն ամէնէն կտրիճ զինուորն ալ չի կրնար բան մը ընել:

Չկռուողներուն մեծ զէնքն է դրամը, զոր թշնամիին դէմ չգործածել կամ պահելը համարժէք է զինուորին հրացանը պարպելու տեղ պահելուն եւ ինքն ալ կռուի դաշտէն փախչելուն: Իշխանութիւններուն իրաւունքն է խստիւ պատժել այս դասալքութիւնը զոր արգիլելու համար խիստ միջոցներ կան արդէն: Դրամ ունեցող քաղաքացիներուն համար՝ այնքան դժուար է դրամ տալու պարտականութենէն փախչիլը՝ որքան երիտասարդներուն զինուորական ծառայութենէ փախուստը:

Ազգի մը ամէն մէկ անհատը, ամէնէն հարուստէն սկսելով մինչեւ ամէնէն աղքատը, խաղաղութեան ժամանակ արդէն կը կատարէ իր այս պարտականութիւնը: Երկրին ուրիշ ամէն կարգի պէտքերուն հետ՝ օտարին դէմ անոր պաշտպանութեան համար հարկ եղած ծախքերն ալ կը հոգացուին այդ երկրին ամէն մէկ բնակչին կողմէ, իր վճարած բոլոր անուղղակի **տուրք**երուն միջոցաւ: Այդպէս, պետութիւն կազմող ազգի մը ամէնայետին անդամն իսկ գոհունակութիւնն ունի իր ծնած օրէն սկսեալ իր ազգին նպաստած ըլլալու, որովհետեւ չոր հացի մը համար իր ծախսած դրամին մէջ անգամ մասնիկ մը կայ որ իբրեւ **տուրք** կ'երթայ պետութեան գանձատունը եւ պետութիւնն ալ զայն կը գործածէ ազգին զարգացմանն ու պաշտպանութեանը:

Հա՞րկ է ըսել թէ, պատերազմի ատեն, **տուրք**ը կը կորսնցնէ իր այս անզգալի եւ անվնաս հանգամանքը, կը կրկնապատկուի եւ ի հարկին կը տասնապատկուի ալ, կը գործէ սքօղեալ եւ նաեւ բոլորովին անսքօղ ձեւով, ուղղակի **պատերազմական տուրք**ի անունը կ'առնէ, կը զարնէ բոլոր դուռներուն եւ կը ծանրանայ բոլոր քսակներուն վրայ, իր ծանրանալուն համեմատութեամբ թեթեւցնելով քսակներն եւ.. ստամոքսներն ալ:

Ու տակաւին անբաւական գտնելով **տուրք**ի միջոցաւ իրենց հայթայթած դրամական այս զէնքը, պատերազմիկ ազգերը կը դիմեն **պատերազմական փոխառութիւններու**, որոնք տեսակ մը **տուրք** են դարձեալ, քանի որ ունեցողին կը հարկադրուին բարոյապէս եւ նիւթապէս, եւ այդ կերպով գոյացած գումարներն

ալ կը ծախսուին կ'երթան՝ սա՛ տարբերութեամբ որ ազգը ինքզինքէն պահանջատէր կ'ըլլայ անոնց համար:

Այս՝ **տուրք**ի գլուխը:

Իսկ **նուէր**ի եղանակաւ՝ պատերազմիկ ազգին ոչ-պատերազմիկ ժողովուրդը դարձեալ կը կոուի թշնամիին դէմ, հոգալով կոուողներուն ոչ-զինուորական պէտքերը, խնամելով անոնց վիրաւորներն եւ հիւանդները, սնուցանելով ու պատսպարելով անոնց ընտանիքները եւ կատարելով ուրիշ անթիւ պարտականութիւններ..:

Ու հիմա, կը հարցնենք.- պէ՞տք է որ ազգ մը, պետութիւն չըլլալուն համար, ինքզինք զերծ զգայ բոլոր այս պարտականութիւններէն: Իր վճարած տուրքերը երբ իրեն չեն հասնիր, չկա՞յ միջոց մը զինք ստիպելու որ ուրիշ եղանակաւ հոգայ իր կարօտութիւնները, օգնութիւն ընձեռէ իր մահու եւ կենաց կռիւը մղող հարիւր-հազարաւոր զաւակներուն:

Կ'արժէ որ ամէն ոք այս հարցումը ուղղէ ինքզինքին:

ՕՔԹԱՒ ՄԻՐՊՈՅԻ ՄԱՀԸ ԵՒ ԿՏԱԿԸ

Պատերազմի սկիզբէն ասդին, պելժ բանաստեղծ Վերհարընէն ետք ֆրանսացի վիպագիր Միրպոյի մահը երկու ամէնամեծ կորուստներն են համաշխարհային գրականութեան:

Օքթաւ Միրպո՛..: Մօտ երեսուն տարիէ իվեր, այս որոտագոռ անունը մարտի հրաւէրի մը պէս կը թնդար ֆրանսական մատենագրութեան մէջ: Միրպո՛ .. Իւրաքանչիւր գիրքին, իւրաքանչիւր յօդուածին հետ, այս անունին հնչիւնը կը նոյնանար ճահիճին մէջ նետուած խոշոր քարի մը ճողփիւնին աղմուկին հետ, ճահի՛ճը մօրացած գաղափարներու, հոտած զգացումներու եւ ապականած բարքերու:

Չկայ գրագէտ մը - ես հանդիպած չեմ գոնէ - այնքան հզօր անհատականութիւնով՝ որքան *Քալվէր*ի հեղինակը: Ըստ երեւոյթին ամէնէն անանձնական իր վէպերը, թատերգութիւններն ու յօդուածները անգամ, ինքն են ամբողջովին, եւ միայն ի՛նքն են, իր սէրերովն ու ատելութիւններովը լեցուն, իր մրրկող զայրոյթովն եւ իր լացող աղապատանքով ուռեցուած: Վէպ մը չէր, թատերգութիւն մը չէր, արուեստագէտի մը դէմքին ու գործին ներկայացումը չէր զոր կը կարդայիր երբ Միրպօն էր զանոնք գրողը, այլ միշտ մենագրութիւն մը՝ խոր ու կրքոտ յուզումի մը մէջ երկնած: Իր անձը կը յորդէր, դուրս կը մնար իր ամէն մէկ բառէն, ու կարծես վրադ կ'իյնար, քեզ կոկորդէդ կը բռնէր ու կը ճզմէր քեզ..: Չարիքի, անարդարութեան ու տգեղութեան բռնութիւններուն դէմ կատաղութեամբ բաղխուող այս գրագէտը՝ բռնաւոր մըն էր իր գաղափարներուն եւ զգացումներուն, իր ճաշակներուն ալ արտայայտութեանը մէջ: Սարսէ ու Ֆակէ երբեմնի նախարար Պ. Լէկ, Պ. Փոլ Պուրժէ, *աքատեմիք* նկարիչներ եւ արձանագործներ, Քոմետի Ֆրանսէզի դերասանները եւ ուրիշ շատ-շատեր, իրենց մորթին վրայ կը կրեն դեռ Միրպոյի տուած հարուածներուն կապոյտ նշանները..:

Միրպօ անբարոյական գրագէ՞տ: Միջակութիւնը աւելի ազդու զէնք գտած չէ, միշտ եւ ամէն տեղ պատասխանելու համար անոնց որ զինք կը գլեն կ'անցնին ու

չեն թողուր որ ինք խաբէ աշխարհը իր չունեցած բարձրութիւններուն յաւակնելով: Եւ բնականաբար, *Ապէ Ժիւլէն Չարչարանաց Պարտէզէն*, բայց մանաւանդ *Սենեկապանուհիի Մը Օրագիրէն* ետք, Միրպօն ալ պիտի ամբաստանուէր այս մեղքով ու իր հակառակորդները չթերացան ատոր, փաստերով զոր իշխանական անհոգութեամբ մը կը հայթայթէր ան իրենց՝ ընկերութեան կեղծիքներն ու կեղտոտութիւնները քօղազերծելու, զանոնք եղածնուն պէս ցոյց տալու եւ զայրոյթի ու նողկանքի այրող դեղովը՝ արջա՛սպով՝ զանոնք վանելու իր առաքելական մոլուցքին մէջ..: Թոլսթօ, որ բարոյականն ու անբարոյականը զանազանել գիտէր եւ ուշադիր հետեւելով ժամանակակից գրականութեան՝ ընդհանրապէս արհամարհանք միայն կը սնուցանէր ամէնէն մեծ համբաւներուն իսկ հանդէպ, Թոլսթօ՝ *Սենեկապանուհիի մը Օրագիրը* կարդալէ վերջ, նամակով կը շնորհաւորէ Միրպօն՝ այդ գիրքին բարոյականութեանը համար..:

Ու այս բարոյագէտը մեծ արուեսագէտ մըն էր միաժամանակ: Իր ոճը հարազատ պատկերն է իր ոգիին, ամբողջապէս արիւնով, ջիղով ու դնդերով շինուած մարմինը ազնուական ասպետի այս ոգիին: Իր նախադասութիւնները ովկէանոսի կոհակներուն րիթմովը կը թաւալին ու գրեթէ ամէնքն ալ կը փշրուին կախման կէտերու վրայ՝ վեր նետելով գաղափարը, փրփուրի եւ լոյսի սիւներով:

* * *

Միրպօ գրագէտը իր քաղաքական դաւանանքներով անիշխանական մըն է: Հայրենասիրութեան ընթացիկ ըմբռնումը իրը չէ: Ամէն ատեն - ու մասնաւորապէս Տրէյֆիւսի խնդրին մէջ - կը յայտնէ ատիկա: Հոն, դիրք կը բռնէ տրէյֆիւսարներու այն ծայրայեղ ձախակողմին մէջ, որոնք հրեայ հարիւրապետին պաշտպանութիւնը պատրուակ մը կը նկատեն քանդելու արդի ընկերական շէնքը, անարդարութեան եւ անհաւասարութեան վրայ հիմնուած:

Միրպօ ժողովրդային միթինկներու մէջ կը մտնէ, կը խօսի, կը պոռայ, կը զարնէ ու կը զարնուի, եւ երբ դատը կը վերջանայ՝ ինքն ալ ուրիշ շատերու պէս յուսախաբութեամբ կը լեցուի, տեսնելով որ մարդ մը միայն ազատած է բանտէն՝ մինչ միլիոնաւորներ կը մնան դեռ շղթայակիր..:

*Գէշ Հովիւներ*ի, *Գործը Գործ Էի*, *Օճախը*ի եւ *Տենկօ*ի անիշխանական հեղինակը ներկայ պատերազմին սկիզբէն իվեր քստմնած լռութեան մը մէջ կ'ապրէր: Ի՞նչ փոփոխութիւն կրած էին արդեօք իր հակազինուորական, հակահայրենասիրական գաղափարները: Իր ընթերցողները կը հարցնէին ասիկա եւ կ'ըսուէր թէ նոր խոշոր գործ մը կը պատրաստէ ան:

Եւ ահա՛ մեռեր է, ու իր մահուան բօթը բերող հեռագրէն ետք՝ երէկ ալ հեռագրալուրը սա՛ կը հաղորդէ.

- *Քըթի Փարիզիէն* կը հրատարակէ Օքթաւ Միրպոյի քաղաքական կտակը, որուն մէջ ան կը յայտարարէ թէ «Գերմանիա, իր հրէ՛շային յարձակումովը, ոճիրին կողմը դիրք բռնեց. Ֆրանսա, որուն փառքի ամէնագեղեցիկ տիտղոսն է պատերազմը աւերել ուզելը եւ որ ոտքի ելաւ ինքզինք պաշտպանելու համար, բարիքին կողմը դիրք բռնեց: Երբեք չհեռանաք այս մեկնակէտէն՝ եթէ կ'ուզենք պահել այն կոչումը զոր իր զոհի դերը տուաւ մեր երկրին»:

Համաշխարհային մեծ տոամին մեծ խղճի մը մէջ կատարած քանդումին արձագանգն է ասիկա, որուն ի լուր մարդ մինչեւ իր ընդերքները կը սարսռայ..:

«ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՑԻՉ» ԱԼՊՈՄՆԵՐԸ

Մենք չտեսանք եւ ներկայ պատերազմի շրջանին հաւանօրէն տեսնելիք չունինք այստեղ այն զոյգ մը ալպոմները զոր Երիտ. Թուրք կառավարութիւնը վերջերս հրատարակեր է՝ *Les Aspirations des Arméniens* (հայոց ըղձանքները) խաբեպատիր անունին ներքեւ՝ Գերմանիոյ կամ Զուիցերիոյ մէջ եւ ֆրանսերէն լեզուաւ: Ֆրանսերէ՛ն՝ որպէսզի ամբողջ աշխարհ կարդայ եւ գիտնայ թէ ի՛նչու ինք՝ Երիտ. Թուրքերու կառավարութիւնը, հարիւր-հազարաւոր երիտասարդ, մանուկ եւ ծեր, այր եւ կին հայեր բնաջնջեց աշխարհի երեսէն:

Պ. Բասմաջեան, որ առիթն ունեցեր է այդ ալպոմները տեսնելու, հայ թերթերու մէջ հրատարակուած շրջաբերական գրութեամբ մը - զոր մենք եւս անցեալ շաբաթ արտատպեցինք *Արեւի* մէջ - նախ վեր կը հանէ անոնց վերնագրին՝ «Հայոց Ըղձանքները», դաւադրական հանգամանքը, ինչ որ ըսել կ'ուզէ թէ այդ ալպոմները այնպէս մը կազմուած են՝ որ անուշադիր թղթիկով մը կարենայ զանոնք հայերու կողմէ հայկական փրոփականտի համար յօրինուած գործեր նկատել, բայց անոնց ծայրայեղ ու գրգռիչ բովանդակութենէն խրտչելով՝ կարենայ նաեւ խորհիլ թէ խե՛ղճ Երիտ. Թուրքերը շատ ալ յանցաւոր չեն այդպիսի արարքներու եւ խորհուրդներու մէջ գտնուող ժողովուրդ մը «զսպել» ուզած ըլլալուն համար..: Գալով այդ բովանդակութեան, Պ. Բասմաջեան կը յայտնէ թէ «հոն ետեւէ ետեւ շարուած են հայ հերոսներու պատկերներ, հայ կամաւորներու խմբանկարներ, հայ յեղափոխական թերթերէ արտատպումներ, **հայ թագաւորներու պատկերներ, Փառք Հայաստանի, Մայր-Հայաստանի**, Հայաստանի մեծ եւ փոքր քարտէսներ՝ «ցոյց տալու համար թէ հայերը հին Հայաստանի սահմանները մինչեւ Կովկաս ընդարձակելով մտադիր են օր մը գրաւել.. Կովկասն ալ»: Ու Պ. Բասմաջեան կ'աւելցնէ. «Վերջապէս, ալպոմին մէջ լուսանկարներով տպուած են այն բոլոր յօդուածներն ու գրութիւնները, որոնք հայերու կողմէ հակառակ կուսակցութեանց դէմ հրատարակուած են զանազան թերթերու մէջ՝ հայկական ներկայ կոտորածներու պատասխանատու բռնելու նպատակաւ ոչ թէ թուրքը, այլ հայը..»:

Ինչպէս կը տեսնուի, ճոխ ալպոմ մըն է ասիկա, եւ եթէ - ինչպէս կը հաւատանք - Երիտ. Թուրք կառավարութիւնը ծախքին նայած չէ եւ լայփցիկեան գեղեցիկ տպագրութեամբ մը իլոյս ընծայած է գործը, կ'արժէ որ ամէն հայ որ կրնայ՝ անկէ օրինակ մը գնէ ու պահէ իր մատենադարանին մէջ՝ իբրեւ թանկագին **տոքիւմենթ** մը:

Արդարեւ այս երկհատոր ալպոմը մասամբ հայոց ըղձանքները ապացուցած պահուն՝ կ'ապացուցանէ նաեւ թէ այսօրուան թուրքը ի՞նչպէս, քաղաքակիրթ աշխարհի խղճմտանքին առջեւ մարդկութեան դէմ ամէնամեծ ոճիրով ամբաստանուած ու դատապարտուած, ինքզինք պաշտպանելու պէտքը կը զգայ՝ մեղմացուցիչ դէպքեր երեւան դնելով եւ հանրային կարծիքի վճռաբեկ ատեանէն իր դատին վերաքննութիւնը խնդրելով..:

Գիտենք թէ հին թուրքը, Ապտիւլ Համիտի **ծեր** թուրքը, զերծ էր այս կարգի մտահոգութիւններէ՝ որոնք արդէն միակ տարբերութիւնն են անոր եւ Երիտ. Թուրքին մէջ. այն պատճառաւ - թերեւս - որ Համիտ իր ոճիրներուն հետեւանքէն խուսափելու համար գիտէր ուրիշ ապահով միջոց մը՝ կոթնիլ եւրոպական պետութեանց մրցակցութիւններուն, որոնք այսօր ջնջուած են պատերազմին գոյու-

թեամբ, կամ ա՛յն պատճառաւ որ Երիտ. Թուրք ոճիրը խաւարեցուց. անհունօրէն պզտիկցուց եւ մղոններով հեռու իր ետին ձգեց ծեր-թուրք ոճիրը, Էնվէրներն ու Թալէաթները այսօր անհրաժեշտ հարկ կը զգան դիմելու ինքնարդարացման այս միջոցին զոր Համիտ - աւելի խորագէտ - պիտի երբեք չխորհէր գործածել, գիտնալով թէ պաշտպանողական մը ըլլալու տեղ խոստովանութեան մը համարժէք պիտի ըլլար ան եւ ուրիշ բանի պիտի չծառայէր բայց եթէ իր տկարութիւնը ու իր վախը, իրեն սպասող վերահաս պատիժէն իր զգացած վախը ցոյց տալու աշխարհի..:

Որովհետեւ, ի՞նչ կը պարունակեն այդ ալպոմները՝ պատկերներ հայ հերոսներու եւ կամաւորներու, պատկերներ Մայր-Հայաստանի ու Փառք Հայաստանի, եւ քարտէսներ.. Հին Հայաստանի սահմանները մինչեւ Կովկաս ընդարձակող. ինչ որ - եթէ իրաւ ալ ըլլայ - իրեն այնքան կը դպի ապագային մէջ որքան Մայր-Հայաստանի պատկերը՝ անցեալին, մինչ սահմանագլխէն անդին կազմուած կամաւորներու խմբանկարներն ալ բարձրաղաղակ կը գոչեն թէ ինք այդ խումբերը միայն ջախջախելու իրաւունքն ունէր եւ ոչ թէ սահմանէն ասդին մնացող անոնց խաղաղիկ անզէն եղբայրներն ու քոյրերը..:

Բայց ասոնցմէ զատ ալպոմները կը պարունակեն եղեր - գերագոյն ճոխութիւն - լուսանկար **քլիշէ**ներու վրայ առնուած, այն բոլոր յօդուածներն ու գրութիւնները որոնք երեւցած են հայ թերթերու մէջ, «Հայկական ներկայ կոտորածներու պատասխանատու բռնելու նպատակաւ ո՛չ թէ թուրքը, այլ հայը»՝ կը գրէ Պ. Բասմաջեան, որ իր շրջաբերականը կը կնքէ «յորդորելով մեր ազգայինները որեւէ անզգուշ բան չգրել հրապարակով՝ մեր թշնամիներու ձեռքը նոր զէնք չտալու համար մեզի դէմ»:

Զգուշութեան յորդորը կրնայ միշտ օգտակար ըլլալ, բայց մենք անհրաժեշտ կը նկատենք հոս ըսել՝ թէ չտեսանք եւ չենք հաւատար որ գոյութիւն ունեցած ըլլայ հայ թերթ մը ուր «հայկական ներկայ կոտորածներու պատասխանատու բռնուած է ոչ թէ թուրքը, այլ հայը»: Այրած սրտերէ ծնած քննադատութիւններ, նոյնիսկ շատ խիստ՝ կատարուեցան անշուշտ - եւ ո՞ր երկրին մէջ չկատարուեցան անոնք - բայց ամէնածայրայեղ պարագային ալ՝ անոնք ուրիշ բան չէին ըսեր բայց եթէ սա՛՝ թէ թուրք բարբարոսութեան պատրուակ հայթայթեցին մենէ ոմանց անզգուշ քայլերը..: Իսկ ասիկա երբեք չի ժխտեր ո՛չ այդ բարբարոսութիւնը, ո՛չ ալ անոր կատարած ոճիրները..:

Երիտ. Թուրք կառավարութեան հրատարակած ալպոմը կատարեալ պիտի ըլլար եթէ պարունակէր Եփրատի հոսանքն իվար քշուած եւ Միջագետքի անապատի ճամփուն վրայ ինկած հազարաւոր հայ զոհերու խմբանկարները: Առանց ատոր ալ - սակայն - ան կը բաւէ՝ իր առաջադրած նպատակին ճիշտ հակառակը՝ դատապարտելու իր թուրք հրատարակիչները, Համիտ կոչուին անոնք թէ Համիտը տապալող եւ զայն կատարելագործող Էնվէրներ ու Թալէաթներ..:

ՀԱՅԸ ՕՏԱՐԻՆ ՅԱՐԳԵԼԻ ԸՆԵԼ

Ա.

Օտար միջավայրի մէջ ապրող, կամ օտար շրջանակներու հետ շփման եկող հայ մը միշտ ցաւած եւ երբեմն զայրացած է տեսնելով որ իր պատկանած ազգը եթէ կը մեղքցուի եւ եթէ կը գնահատուի իսկ իր այս կամ այն որոշ բարեմաս-

նութեանը համար՝ ընդհանուր առմամբ անիկա շատ չի յարգուիր սակայն: Մեր ազգային արժանապատուութիւնը յաճախ ենթակայ է վիրաւորուելու՝ օտարի մը մեզի հետ խօսելու, մեզի հետ վարուելու կերպին մէջ ըրած մասնաւոր երանգէն՝ անմիջապէս որ ան կ'իմանայ թէ հայ ենք: Որքան ալ ծածկել ուզէ ասիկա, բան մը կայ որ մեզի կ'ըսէ այդ պարագային՝ թէ մեր դիմացինին մտքին մէջ մեզի համար աննպաստ տարր մը սպրդեցաւ, վստահութենէն բան մը պակսեցաւ կամ կասկած մը խառնուեցաւ մեր մասին իր կազմել սկսած գաղափարին մէջ: Ո՞րչափ անգամ պատահած է մենէ ամէն մէկուն ցուրտի պէս բան մը զգալ մեր սրտին խորը, նոյնիսկ այն փաղաքշական խօսքերէն զոր օտար մը ուղղած է մեզի՝ որովհետեւ հասկցած ենք թէ մեր ազգութեան վրայ իր կազմած ընդհանուր գաղափարը իրեն համար անսովոր ու անակնկալ նորութեան մը հանդիպելով կարծես ցնցում մը կրած է...: Ու դեռ կ'անցնինք հանրային վայրերու՝ շոգեկառքերու, թրամուէյներու կամ սրճարաններու մէջ մեր ներկայութիւնը անգիտանալով՝ բացակայի մը համար ըսուած՝ «հայ մըն է» նախադասութեան անբացատրելի շեշտը, զոր լսած չըլլալու համար ուրիշ կողմ կը նայինք, ու եթէ այդպէս չընէինք՝ պէտք պիտի ըլլար որ այդ շեշտին պատճառաւ կռիւի բռնուէինք զայն արտաբերող օտարականին հետ...:

Առանց աւելի եւս սեւցնելու այս պատկերը՝ իրողութիւնը, իր ամէնէն նուազ մութ երեւոյթին ներքեւ իսկ կը բաւէ ինքնին, որպէսզի անդրադառնանք անոր վրայ, մեր մէջ խնդիր ընենք զայն, եւ հրապարակաւ քննելով անոր պատճառները՝ միաժամանակ անոր դարմանները փնտռենք...:

Մեզի համար այնքան կարեւոր որքան այժմէական այս հարցով զբաղելու նախաձեռնութեան արժանիքը տեղւոյս Հայ Երիտասարդաց Միութեան կը պատկանի, ինչպէս անցեալ շաբթու կարդացին *Արեւ*ի ընթերցողները՝ այդ Միութեան սարքած վիճաբանական ժողովին նկարագրութեան առթիւ: Հոն գրեթէ յանպատրաստից պարզուած, բայց յայտնի է թէ մտքերու մէջ վաղուց պատրաստ կարծիքներու շարայարութիւնն է մեծ մասամբ, զոր պիտի ներկայացնենք այստեղ՝ առանց նիւթը սպառած ըլլալ յաւակնելու եւ փափաքելով, ընդհակառակն, որ ուրիշներ ալ անոր նկատմամբ իրենց գիտցածն ու մտածածը ըսեն եւ այս կերպով խնդիրը ընդարձակուի, վառ մնայ ու հրապարակի վրայ մնայ դեռ, եւ, եթէ հնար է, ամէնքս տպաւորուինք անով եւ մեզի համար օգուտ մը քաղենք անկէ.

❦

Ամէնէն առաջ, սա՛ պարզ է թէ օտարներէ յարգանք սպասելու համար՝ պէտք է մենք զմեզ յարգենք:

Եւ մենք զմեզ յարգելու համար՝ պէտք է, նախ, իրար յարգենք փոխանակ իրար արհամարհելու, նախատելու եւ վարկաբեկելու. բա՛ն մը որմէ երբեք չենք զգուշանար ոչ մեր մէջ, ոչ ալ օտարին առջեւ: Մեր՝ մինչեւ ծեծկլուքի եւ մինչեւ ոճիրի հասնող ներքին կռիւները օտարներու աչքին տակ տեղի կ'ունենան միշտ, քանի որ ամէնուրեք օտարներով շրջապատուած կ'ապրինք, ու յաճախ անոնց մէջ օտարին միջամտութիւնն ալ կը յարուցանենք արդէն: Իսկ մեր ներքին, ազգային շրջանակէն դուրս, որչա՜փ յաճախ տեսնուած է որ միեւնոյն օտար շրջանակի, օտար հաստատութեան մէջ գտնուող երկու հայեր, իրարու աստիճանակից կամ ոչ, իրար բռնելու տեղ եւ իրար պաշտպանելու փոխարէն, ընդհակառակն աշխատած են իրարու վնասել՝ իւրաքանչիւրն իր ազգակցին երեւակայական կամ իրական

թերութիւնները օտարին մատնացոյց ընելու գործին մէջ ախտաւոր հաճոյք մը գտնելով: Օտար վարչութեան մը մէջ իր օտար պետին ամէն յարգանք - նոյնիսկ քիչ մը ստրկօրէն - ընծայող հայ պաշտօնեան՝ դիտա՞ծ էք թէ ի՛նչպէս իր վարմունքը կը փոխէ երբ այդ պետը հայ մըն է, «գլուխ կը բռնէ», անոր չհաւնելու կ'ելլէ եւ ինքզինք առնուազն անոր հաւասար - եթէ ոչ անկէ գերազանց -համարելով (չէ՞ մի որ ինքն ալ անոր պէս հայ է…) կը խորհի թէ ինքն է յարմարը անոր դիրքին եւ այդ ուղղութեամբ կ'աշխատի ալ: Փոխադարձաբար՝ հայ պետը իր հայ ստորակարգեալին հետ վարուելու տարբե՛ր եղանակ մը ունի շատ անգամ, աննպաստօրէն տարբե՛ր միւսներուն հետ իր ունեցած վարմունքէն: Անոր թերութիւնները աւելի կ'երեւան իր աչքին, անոր հանդէպ աւելի խիստ ըլլալու պէտք մը կը զգայ, մինչ միւս կողմէ անոր հետ նոյնքան քաղաքավար ըլլալու պէտքը, ո՛չ, չի զգար…: Հայ է, չէ՞. հայուն արժանապատուութիւնը կրնա՞յ, իրաւունք ունի՞ նոյնչափ զգալուն ըլլալու որչափ միւսներունը…: Կը մոռնայ, կը մոռնանք ամէնքս ալ, թէ իւրաքանչիւրս ի՛նչպէս կը տառապինք անկէ, ընդունուած ու անփոփոխելի իրողութիւն մը կը նկատենք ատիկա, եւ կ'ընենք ուրիշին ինչ որ… չենք ուզեր որ ուրիշը ընէ մեզի, յաւերժացնելով այդպէս կացութիւն մը՝ որուն մէջ իրաւունք չունինք, արդարեւ, օտարներէն պահանջելու որ մեզ աւելի յարգեն քան ինչ որ կը յարգենք մենք զմեզ…:

Բայց մենք այլապէս ալ զմեզ, այսինքն մեր ազգը, բաւական չենք յարգեր. Պիտի ըսենք թէ ի՛նչու եւ ի՛նչպէս:

Բ.

Մենք զմեզ յարգելու միւս միջոցը, **իրար** յարգելու նախնական միջոցէն ետք, **մեր ազգը, մեր ազգութիւնը** յարգելն է:

Խոստովանի՛նք թէ բաւական չենք յարգեր, որովհետեւ բաւական չենք ճանչնար մեր ազգը: Մեր մէջ քիչ-շատ զարգացած կամ ուսումնական անձի համբաւ վայելողներն անգամ յաճախ կցկտուր բաներ մը միայն գիտեն իրենց ազգին պատմութենէն, անոր գրականութենէն եւ արուեստներէն, մինչ անհամեմատ աւելի տեղեակ են հին յունաց եւ հռոմայեցւոց ու արեւմտեան նորագոյն ազգաց պատմութիւններուն: Ասոր պատճառն է, անտարակոյս, հմուտ ու խանդավառող հեղինակէ մը գրուած ազգային ընդհանուր պատմութեան մը մեր մատենադարաններուն մէջ պակասին հետ՝ մեր վարժարաններուն մէջ ալ այդ դասը աւանդող ձեռնհաս եւ նոյնպէս խանդավառող ուսուցիչներու պակասը:

Արդարեւ, չի բաւեր հանդէսներու մէջ լսուած ճառերէ կամ լրագրական յօդուածներէ միայն ճանչնալ ազգը՝ զայն խորապէս սիրելու եւ յարգելու, եւ ըստայնմ զայն օտարներուն սիրցնել եւ յարգել տալու համար: Չի բաւեր անուններ միայն գիտնալ, հին հայ թագաւորներու անունները եւ անունները օտարին ծառայութեան մէջ գտնուած մէկքանի հայ զօրավարներու եւ քաղաքագէտներու, մեր ազգին արժանաւորութեանն համոզումը կրելու եւ այդ համոզումը, առիթը ներկայացած պահուն, իր օտար խօսակցին բաժնել տալու համար: Եթէ մենք մեր ազգը բաւական ճանչնայինք, անոր համար հպարտ զգալու շատ պատճառներ պիտի ունենայինք եւ ըստայնմ պիտի ներկայանայինք օտարներուն առջեւ, նախ մեր անհատական յետոյ հաւաքական յարաբերութիւններուն ատեն. շիտակ եւ ոչ թէ նկուն, ճակատաբաց եւ ոչ թէ ամօթահարի պէս: Արեւելքի քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ մեր կատարած դերը, գրականութեան ու արուեստներու մէջ

հայ մտքին եւ հայ հոգիին ստեղծագործ կարողութիւններուն թողած ոչ շատ ընդարձակ բայց խորունկ ու զուտ հետքերը՝ այդ իրաւունքը լիովին կու տան մեզի: Միայն թէ պէտք է ճանչնալ զանոնք, եւ պէտք է թափանցուած, լեցուած ըլլալ ատոր գիտակցութեամբը, բա՛ն մը որ անհրաժեշտ է արդէն մեր ազգային առողջութեան, ազգային գոյութեան պահպանումին համար՝ մեզ հարուածող աղէտին տոկալ, ապրիլ ու վերստին աճիլ եւ զարգանալ կարենալու համար..: Ազգերու համար մանաւանդ՝ ճիշտ է այն խօսքը թէ՝ «**Ոչ միայն հացիւ կեցցէ**..»:

Ասիկա՝ մեր ազգը նախ մենք յարգելու եւ յետոյ անհատապէս, մեր անհատական յարաբերութեանց մէջ՝ զայն օտարին յարգելի ընելու մէկ միջոցն է: Վերջէն պիտի անդրադառնանք թէ ի՛նչպէս այս նոյն միջոցը պէտք է գործադրել ընդարձակ սահմանի մէջ եւ ազգային ընդհանուր ուժերով, իբրեւ հայկական կազմակերպուած մեծ փրոփականտ մը մեր այսօրուան եւ նաեւ վաղուան մեծ պէտքերուն համար: Այստեղ մենք պէտք է տակաւին ծանրանանք օտարներու հետ եւ օտարներու մէջ մեր անհատական կենցաղին եւ յարաբերութիւններուն վրայ որոնցմէ միշտ կախում ունի կարեւոր չափով մը հայը օտարին յարգելի ընելու խնդիրը:

Գիտենք թէ ընդհանրապէս ի՛նչ գաղափար կը սնուցանեն մեր մասին Արեւմուտքի ժողովուրդները. «Հայը վաշխառու է, հայերը Փոքր Ասիոյ հրեաներն են» կ'ըսեն անոնք, մեզ դատելով մեր մէկքանի ցանցառ տիպարներէն: Գիտենք թէ այս դատաստանը անարդար է եւ կը նեղուինք անկէ. պէտք է ընդունինք, սակայն, որ մեր գործի մարդոց մէջ քիչ մը շատ տարածուած է այն սկզբունքը թէ՝ «գողութենէ զատ ամէն շահ օրինաւոր է» եւ «մարդ պէտք է առիթէն օգտուի՝ կրցածին չափ շատ շահելու համար»: Արդ, չենք ըսեր թէ Արեւմուտքի մէջ գործի մարդիկ չեն օգտուիր առիթներէն ու չեն ուզեր շատ շահիլ, բայց ատիկա իրենց դիմացինին շատ զգալի չընելու, իբրեւ սկզբունք ատոր վրայ չպնդելու եւ ի հարկին անկէ հրաժարելու այնպիսի բնական ճարտարութիւն մը ունին՝ որ յաճախ կը պակսի մերիններուն: Առեւտուրի կամ սեղանաւորութեան մէջ **քորեքթ** ըլլալը՝ կը նշանակէ ոչ միայն իր պարտքերը լաւ վճարել, այլեւ իրեն հետ գործի յարաբերութիւն ունեցողները իրմէ գոհ թողուլ, անոնց հետ միշտ լաւ վարուելով եւ իբրեւ մարդ ալ իր մասին անոնց նպաստաւոր գաղափար մը տալով...: Կը կարծենք թէ մերինները այս փափկութիւնն է որ չունին յաճախ:

Գործի մարդերէն զատ, մենք հայերս ընդհանուր կերպով, ուրիշ աննպաստ կարծիք մըն ալ կազմել տուած ենք մեր վրայ: Օտարները կ'ըսեն թէ մենք չափազանց ծածկամիտ ու կասկածոտ ժողովուրդ մըն ենք, ու ասիկա ալ մեծ մասամբ ճիշտ է:

Իրաւ է թէ պատճառներ ունեցած ենք, մեր ապրած միջավայրէն եւ մեզ ճնշող քաղաքական վիճակէն ծնած պատճառներ, որոնք մեզ մղած են ծածկամիտ եւ կասկածոտ ըլլալու, բայց գիտնալու ենք որ եւրոպացին չի սիրեր մեր կողմէ իրեն հանդէպ այդպիսի վերաբերում մը տեսնել, մանաւանդ սովորական, չնչին խնդիրներու, իրեն հետ մեր խօսակցութեանց եւ առօրեայ յարաբերութիւններուն մէջ՝ ուր իրօք տեղի չկայ բան մը պահելու կամ կասկածելու եւ ուր մենք, մեր արիւնին մէջ անցած սովորութեամբ մը, վերապահումներ կը դնենք շարունակ եւ ատիկա կը հասկցնենք ալ, ինչ որ կը ծառայէ օտարականը մեզի դէմ խրտչեցնելու

միայն: Անկեղծ, որքան կարելի է անկե՛ղծ ըլլալ օտարներուն հետ, անշուշտ չմոռնալով նաեւ քաղաքավար ըլլալ - ահա՛ ինչ որ պէտք է միշտ յիշենք, օտարին մեր վրայ կազմած աննպաստ գաղափարը շտկելու եւ մեր ազգութիւնը անոր աւելի յարգելի ընծայելու համար:

Գ.

Այս պատերազմը մեծ հնոց մը եւ մեծ հալոց մըն է, ուրկէ դուրս պիտի ելլեն ազգերը նուազած բայց միեւնոյն ատեն զտուած, իրենց բարոյական ձուլուածքին՝ ազգային նկարագրին՝ բոլոր տարրերովը երեւալով աշխարհի աչքին, իբրեւ ոսկի փայլելով կամ իբրեւ կապար անշքանալով:

Երբեք ցնորք մը չէ նաեւ կանխատեսել՝ թէ այս պատերազմէն ետք մարդկային մեծ ընտանիքին մեջ, որուն անդամներն են ազգերը, յարաբերութիւնները պիտի սերտանան եւ պիտի տիրէ համերաշխութիւն մը անհամեմատ աւելի խորունկ ու իրական քան ինչ որ գոյութիւն ունէր ասկէ առաջ: Պատերազմիկ խումբերէն իւրաքանչիւրը կազմող միութիւնները այնպէս իրարու մէջ մտան, իրար լրացուցին եւ թափանցուեցան իրարմով՝ որ կարելի չէ երեւակայել թէ այդ արդիւնքը պիտի չքանայ պատերազմին յաջորդող խաղաղութեան ատեն: Կարելի է հաւատալ - ընդհակառակն - թէ ամէնուրեք եւ ամէն տեսակէտով, անիկա պիտի ունենայ, հարկադրապէս, իր երկար բարերար հետեւանքները՝ որոնց հեռապատկերը կրնայ միակ կազդուրն եւ սփոփանքը կազմել ներկայ տիեզերական քանդուժի աշխատութեան մեզի ներշնչած սուգին ու կսկիծին մէջ:

Ազգերը, այո՛, վաղուան խաղաղութեան մէջ իրարու աւելի պիտի մօտենան եւ աւելի պիտի յարգեն ու գնահատեն իրար: Յաղթող կողմը, որ պիտի ըլլայ - որ կրնայ միայն Մեծ Դաշնակիցներուն կողմը ըլլալ - իր բարոյական նպատակներուն յաղթանակովն է մանաւանդ որ պիտի հմայէ աշխարհը եւ իր այսօրուան թշնամիներուն ու նաեւ չէզոքներուն պիտի պարտադրէ նոր միջազգային բարոյական մը, որ ուրիշ բան պիտի չըլլայ բայց եթէ միջազգայնացումը՝ առանց մեծի եւ պզտիկի խտրութեան՝ Ազատութեան, Արդարութեան եւ Հաւասարութեան անմահ սկզբունքներուն: Բայց դաշնակիցներու այսօրուան թշնամիներն ալ, եւ ի մասնաւորի Գերմանիան՝ որ այս համաշխարհային վիթխարի աղէտը շղթայազերծեց իր ուժին ու իր գիտութեան պայթելու չափ փքացող հպարտանքովը (որ զինք պայթեցուց արդէն), անոնք ալ՝ պիտի օգնեն վաղուան բարիքին եւ պիտի օգտուին անկէ, անոր մէջ բերելով իրենց կազմակերպական եւ արդիւնաբերական մեծ գիտութիւնը՝ զոր արդէն սորվեցուցած պիտի ըլլան միւսներուն: Ասկէ զատ, պատերազմը այնպիսի մեծ աւեր մը թողած պիտի ըլլայ իր ետին, որ մարդկութիւնը կամայ-ակամայ ձեռք ձեռքի պիտի տայ՝ զայն դարմանելու եւ իր բնականոն կեանքի զարգացական ընթացքը շարունակել կարենալու համար:

Յարաբերութեանց եւ կեանքի այս նոր պայմաններուն մէջ է ահա որ վաղը պիտի գտնենք ինքզինքնիս, պիտի գտնենք մեր պզտիկ, աւելի պզտիկցած ազգը, զոր պէտք է այժմէն հնար եղածին չափ կանխապատրաստենք այդ վիճակին:

Մենք կը հաւատանք - շատ բան կայ որ մեզի կը ներշնչէ այդ հաւատքը - թէ վաղը ազատ պիտի ըլլանք օտար խեղդիչ եւ անարգիչ գերութենէն. բայց ազատ պիտի ըլլա՞նք նաեւ նոյն այդ գերութեան դարերուն մեր հոգւոյն եւ նկարագրին

շուրջ դարձուցած շղթաներէն. դրամի շղթայ՝ եսասէր հարուստին համար, ամբարտաւանութեան շղթայ՝ կէս մտաւորականին համար, տգիտութեան շղթայ՝ ժողովուրդի ընդարձակ խաւերուն համար, եւ անկարգապահութեան, անհամաձայնութեան, աննախահոգութեան շղթայ՝ գրեթէ ամէնուս համար: Այս է խնդիրը, որ մեր ապահովութեան ու զարգացման՝ մեր ապագային խնդիրը ըլլալով ատոր իբրեւ միջոց եւ օժանդակ՝ **հայը օտարին յարգելի ընելու** խնդիրն է նաեւ, քանի որ կոչուած ենք վաղը մեր տեղը գրաւել իբր անդամ քաղաքակիրթ ազգերու մեծ ընտանիքին մէջ ու այդ տեղը արժանաւորապէս գրաւելու եւ զայն պահելու համար՝ անհրաժեշտ է որ շուտով ժողվտուինք, շտկուինք եւ «ներկայանալի» դէմքով մը ներկայանանք հոն:

Անշուշտ, մենք ունինք մեր առաւելութիւնները, որոնք ի նպաստ մեզի տրամադրած են այսօր մեր մեծ բարեկամներուն, մեծ ազգականներուն համակրութիւնը: Մեր ազատասիրութիւնը, եւ ատոր համար մեր ըրած անթիւ զոհողութիւններն ու մեր պատրաստակամութիւնը՝ աւելին ալ ընելու, ատոնց մեծագոյնն են: Ազատականութիւնը կը յաղթանակէ այսօր ամէնուրեք, մինչեւ իսկ մութ ու խուլ Ռուսաստանի մէջ, եւ պէտք է խոստովանինք - որովհետեւ ճշմարտութիւնն է - թէ մեր երեսուն տարուան յեղափոխական շաժումին պիտի պարտինք մեր մեծ կորուստներուն փոխարէն այս մեր մեծ շահն ալ որ է ազատութեան ցանկացող եւ հետեւաբար ազատութեան արժանի ազգ մը ըլլալու մեր այսօրուան անունը:

Մեր տոկունութիւնը, մեր ճարպիկութիւնը, մեր քաղաքակրթական իւրացումի մեծ ընդունակութիւնը՝ միւս մեծագոյն փաստերն են մեր դատին: Բայց այս փաստերը արժեցնելու եւ արդիւնաւորելու համար կան ուրիշ երկու էական կէտեր որոնց անտեսումը մեր ամբողջ շահը կրնայ վտանգել ու շուտով զայն ետ առնել մենէ: Ատոնցմէ մին՝ մեր ազգային նկարագիրը խորքովն ալ - ազնուութեամբ եւ ուղիղ ու լայն համերաշխութեամբ - արեւմտեան նկարագրին վրայ ձեւելն է, եւ երկրորդը՝ մեր ինքնայատուկ ազգային մշակոյթը զարգացնելն ու տարածելը, առանց որուն պիտի չյարգուէինք եւ գոյութեան որեւէ իրաւունք պիտի չունենայինք:

Այս երկու կէտերը առանձինն ամէնուս կողմէ մտածուելիք եւ ընդլայնուելիք նիւթեր են:

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Դէպքերը կը գահավիժին, այս անգամ երջանիկ գահավիժումով մը՝ եթէ կրնայ այսպէս ըսուիլ:

Ամբողջ անցեալ շաբթուան ընթացքին՝ զգայացունց լուրերու արագ յաջորդութիւն մը ունեցանք: Շաբաթը կը սկսէր Պաղտատի անկման լուրով, որ քիչ օրուան տարբերութեամբ կը հետեւէր Քութ-Էլ-Ամարայի անկման, եւ որուն հետ միաժամանակ հեռագիրը կը հաղորդէր Պարսկաստանի մէջ ռուս զօրաց յառաջխաղացութիւնն եւ Քերմանշահի գրաւումը:

Այդ միջոցին եւ ատկէ առաջ, արդէն, պատերազմի գլխաւոր թատերաբեմին՝ ֆրանսական ճակատին վրայ, նոր եւ կարեւոր դէպքեր տեղի կ'ունենային, ընդնշմարել տալով մօտալուտ հաւանականութիւնը աւելի կարեւոր պատահարներու:

Անգլիական ուժերուն ճնշումը - ի մասնաւորի - գերմանացիները նահանջի կը ստիպէր այնպիսի դիրքերէ որոնց կառչած մնացած էին պատերազմի սկիզբէն իվեր եւ որոնց լքումը ճամփան բաց կը թողուր դէպի աւելի ամուր եւ աւելի էական նշանակութիւն ունեցող Պափոմի եւ Փերոնի դիրքերը:

Այդ միջոցին նաեւ, Միացեալ Նահանգաց եւ Գերմանիոյ միջեւ ծագած վէճը, որ սկսեր էր անոնց դիւանագիտական յարաբերութեանց խզումով եւ այնպէս կը մնար նախագահ Պ. Ուիլսընի դէմ ծերակոյտի խաղաղասէր անդամներուն բռնած խափանարար ընթացքին եւ ուրիշ շատ մը նոյն կարգի դժուարութեանց պատճառաւ, կը մտնէր իր երկրորդ վճռական փուլին մէջ՝ ըստ որում Պ. Ուիլսըն կը յաջողէր ամերիկեան դրօշ կրող ճամփորդի եւ վաճառքի նաւերը զինելու համար իրեն անհրաժեշտ նկատած օրինական իրաւունքը գտնել վերջապէս..:

Ահա ասոնք էին, Չինական Հանրապետութեան Գերմանիոյ հետ յարաբերութեանց խզումին, իտալական ճակատին վրայ ատենէ մը իվեր պատրաստուող աւստրօ-գերման զօրաւոր յարձակման մը նախանշաններուն եւ Պալքաններու մէջ դաշնակից բանակներուն խլրտման կամէութիւններուն հետ՝ գլխաւոր եւ արդէն բաւական խոշոր եղելութիւնները եօթնեակին, երբ յանկարծ անակնկալ լուր մը - անակնկա՛լ գոնէ մեզի, այստեղի համար - ռուս ներքին յեղափոխութեան, ցարին հրաժարման եւ իշխանութեան ղեկին տումային ձեռքը անցած ըլլալուն լուրը, եկաւ վայրկեան մը ծածկել բոլոր միւսները, զանոնք խեղդել իր մեծ աղմուկին մէջ եւ ինք միայն գրաւել համաշխարհային ուշադրութիւնը:

Ներքին յեղափոխութիւնները, պատերազմի ատեն, յաղթանակի մը կամ պարտութեան մը նշանակութիւնը ունին: Պատերազմը ուղղակի եւ անմիջական պատճառ է անոնց, եւ նայելով թէ ի՞նչ է անոնց պայթումը յառաջ բերող ոգին՝ յուսահա՞տ թէ՞ յուսապիրկ կատաղութիւն մը ընդդէմ օրուան իշխանութեան որ ցայն վայր չէ կրցած յաղթութիւնը շահիլ թշնամւոյն վրայ, յեղափոխութիւնը կը կազմէ ազգին կորուստը կամ փրկութիւնը: Ամէն ինչ ցոյց կու տայ թէ, զուտ պատերազմի տեսակէտէն, Փեթրոկրատի շարժումը կոչուած է ամէնաբարերար ազդեցութիւն մը ունենալու, քանի որ միաժամանակ ուղղուած է իրար գրկող, իրարու խառնուող թշնամի օտար եւ ներքին յետադիմական մութ ու չարաղէտ ուժերու դէմ: Շարժումին արագ եւ քիչ դժուարութեամբ յաջողութիւնը, ինչպէս նոր առժամեայ դահլիճը կազմող տումայի անդամներուն անձնաւորութիւնները լաւագոյն գրաւականն են այս յոյսին: Շարժման պարագլուխներէն՝ նոր դահլիճին մէջ արտաքին գործերու նախարար Պ. Միլիուքովի ներկայութիւնը - մանաւանդ - դաշնակիցներու եւ դաշնակիցներու փոքրիկ դաշնակցին՝ հայերուս համար, յոյսէ աւելի բան մը, ապահովութիւն մըն է՝ թէ Կովկասի եւ Թուրքիոյ գրաւուած մասերուն հայ տառապակոծ ժողովուրդը պիտի դադրի նոր զրկանքներու եւ յուսախաբութեանց ենթարկուելէ ու վաղը՝ Արդարութեան դատին յաղթանակովը վերջացած պատերազմէն ետք՝ հայ ազգը պիտի չբաղխի մոսկոֆ յետադիմական տարրին չկամութեանը, ճնշումին ու հալածանքին՝ իր ազգային արդար ու օրինաւոր բաղձանքներուն իրականացմանը դէմ..:

Բայց ռուսական յեղափոխութիւնն ալ, որուն վերջին բառը չէ ըսուած դեռ, իր կարգին կը ստուերարկուի եւ կարեւորութենէ կ'իյնայ կարծես՝ արեւմտեան ռազմաբեմին վրայ թաւալող մեծ դէպքերուն օրըստօրէական աճումովը, անոնց ստա-

ցած մեծ յաջողութեան, գրեթէ յաղթանակի մը վերածուող ընդլայնումովը: Պափոմը եւ Փերոնը գրաւուեցան եւ «գերմանացիք Նուայոնի մէջ» չե՞ն այլեւս..: Եւ Պափոմէն ու Փերոնէն անդին՝ անգլիական յառաջխաղացութիւնը կը շարունակէ, մինչ ֆրանսացիք անգամ մը եւս կուրծք կու տան - հերոսաբար - Վերտէօնի վրայ գերման լեգէոններուն ահագնաթիւ գրոհին, որ անդին իրենց պարտութիւնը ծածկելու համար վերջին յուսահատական թաքթիք մը կը մատնէ..:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ օրերը յղի են, ինչպէս կ'ըսուի, եւ մենք իրաւունք ունինք սրտատրոփ յոյսով եւ խանդավառութեամբ սպասելու անոնց ծնունդին:

ՃԱԿԱՏԱԳՐԻՆ ԱՋԴԱԿՈՂԸ

Որքան ալ մեծ ըլլայ օտարէն մեզի եկող աջակցութիւնը, մենք ենք որ ազգերնիս, ինքզինքնիս պիտի ազատենք մեր վճռակամութեամբը, անձնուիրութեամբն ու մեր ցոյց տալիք բարոյական եւ նիւթական ուժին մեծագոյն չափովը:

Մարդոց եւ ազգերու կեանքին մէջ վայրկեաններ կան ուր ճակատագրի բոլոր թշնամի զօրութիւնները այդ մարդը կամ ազգը ջախջախելու համար միացած կ'երեւին: Անկարելի կը թուի որ ան, իր սեփական միջոցներովը, դէմ դնէ անոնց: Իր կարողութիւններու սահմանէն վեր, հնարաւորութիւններու շրջանակէն դուրս է ատիկա: Բայց ան կը դիմադրէ, կը կռուի դեռ՝ ոչ թէ կուրօրէն, ինքնիրմէ ելած եւ չհասկնալով այս պայքարին իրեն համար անհաւասարութիւնը, այլ բոլորովին բաց աչքով, կատարելապէս գիտակից իրականութեան եւ հակառակ ատոր՝ ոչ մէկ վարանում, յուսահատութիւն ճանչնալով, ամէն տրամաբանութենէ բարձր՝ գերագոյն անձանօթ տրամաբանութենէ մը վարուելով՝ իր կողմէ որոշապէս զգացուած եւ հասկցուած բայց բանաձեւելը անկարելի տրամաբանութենէ մը: Իր **մաքսիմում**ն է որ ան կու տայ, թէեւ այդ **մաքսիմում**ը շատ բան չէ: Բայց ճիշտ այդ պատճառաւ - անշուշտ - կացութիւնը կը փոխուի տակաւ: Հրաշք մըն է որ կը պատահի: Երեւցող ուժերէն դուրս ուրիշ ուժեր միջամտեր են ու կը կռուին գազանապէս: Նժարը ասդին կը սկսի հակիլ: Մենք, հեռուէն դիտողներս, չենք հասկնար թէ ի՛նչպէս եղաւ ասիկա, բայց ինք՝ մարդը կամ ազգը որ այս ուժը գտաւ եւ յաղթեց՝ բնական կը գտնէ զայն, կը հաւատայ թէ ան խոստացուած, սահմանուած էր իրեն: Քրիստոնէութիւնը, զոր համակերպութեան կրօնքը կը նկատեն ոմանք, հաւատքին - գործօն հաւատքին - իր տուած խոստումով թէ լեռնե՛րն ալ ան կրնայ տեղափոխել, այս անձանօթ յաւելուածական ուժին աջակցութիւնը կը յայտնէ մարդկութեան, անոր գիտակցութիւնը կը դնէ մարդոց սրտին մէջ եւ կը փրկէ զանո՛նք որ երկար ատեն, շատ հինէն, ապրած են իրմով թափանցուած:

Հայութեան մեծ արժանիքը եւ իր ազատումին մեծ երաշխիքը այն է՝ որ անհաւասար կռիւին մէջ երբեք չկորսնցուց իր հաւատքը, ոչ այսօր, ոչ երէկ, ոչ ալ աւելի առաջ՝ ուրիշ ծանր ճգնաժամերու մէջ որոնք տասնեակ մը դարերէ իվեր պարբերաբար կը չոքին իր վզին:

Տուա՞ւ ան իր ուժին գերագոյն չափը. եթէ այո՛՝ ի՞նչու չփրկուեցաւ մինչեւ հիմա. եթէ չէ՝ ի՞նչպէս չկորսուեցաւ...:

Բայց ո՞վ ըսաւ թէ կռիւին տեւողութիւնը մեր ենթադրած տեւողութիւնն է: Հինգ վայրկեանն եւ հինգ դարը մեզի՝ հարիւր տարին երկարակեցութիւն համարող մահկանացուներուս համար միայն, խոշոր անջրպետ մը կը պարունակեն իրենց

միջեւ. ի՞նչ է այդ տարբերութիւնը յաւիտենականութեան համար, որուն յորձանքը ազգերն իր մէջ կը թաւալէ մինչեւ անսահման հեռաւորութիւններ:

Բաւական է որ մինչեւ այսօր չյուսահատեցանք եւ չընկճուեցանք: Եթէ այսօր է որ կը լսենք ճակատագրին յստակ ազդարարութիւնը եւ կը զգանք թէ մեր մեծագոյն ուժը տալով պիտի ստանանք յաւելուածական ուժեր եւ պիտի յաղթենք, ի՜նչ փոյթ ժամանակը որ անցաւ մինչեւ այս վայրկեանն եւ ուրիշ բան չըրաւ եթէ ոչ պատրաստել, մեզ բերել հասցնել անոր:

Բայց ի՞նչէն գիտնանք, ո՞վ կ'ըսէ մեզի՝ թէ ասիկա այն վայրկեանն է. մեր վերջին ուժերուն հոսումը պիտի չսպառէ՞ր մեզ եւ պիտի չդիւրացնէ՞ր մեր ջախջախումը՝ երբ կրնայինք զանոնք խնայելով տեւել դեռ, ինչպէս տեւած ենք մինչեւ հիմա:

Ո՞վ...: Եւ ո՞վ կ'ուզէինք որ ըսէր զայն մեզի: Անհատին - երբ կռուողը անհատ մըն է - բոլոր զգայարանքները, եւ ուղեղն, եւ հոգին, ատիկա կ'իմացնեն կ'ազդարարեն իրեն: Ազգ մըն ալ, անհատի մը պէս, հաւաքական զգայարանքներ, հաւաքական ուղեղ մը եւ հաւաքական հոգի մը ունի: Կը բաւէ որ մտիկ ընէ, եւ կ'իմանայ: Ազգին ամէն զաւակները միաժամանակ եւ նոյնքան յստակ չեն լսեր գուցէ, բայց լսողներ կան եւ պէտք է նայիլ թէ ո՞րոնք են անոնք: Մէկ կողմէ՝ տիեզերքի ծածուկ ու խորունկ ձայներուն ունկնդիր, հողին տափակութենէն վեր բարձրացող եւ անոնց ազդումին ընտանի հոգիները եւ միւս կողմէ՝ կոյս հոգիները տգէտ ու պարզ մարդոց որոնք մինչեւ այսօր ոչինչ չլսեցին եւ այդ պատճառաւ, այսօր, առաջին կոչին կ'այլափոխուին մէկէնիմէկ, զայն կ'ըմբռնեն իր ամբողջ լեցուն իմաստովը, կը փոթորկին, կը վճռեն եւ հաւատովն ու ուժովը Դաւիթի՝ կը կանգնին Գողիաթին դէմ, վստա՛հ անոր յաղթելու:

Անոնք կը գծեն կը ցուցնեն նշանը զոր ո՛չ ոք չի կրնար անտեսել այլեւս: Բոլոր աչքերը հո՛ն ըլլա՜ն, հայութեան յոյսին, անապատներու մէջ եւ ասդին-անդին ապրիլ յամառող իր զաւակներուն որոնք ապրեցնել պէտք է, եւ անոր ապագան դարբնող սա՛ գործաւորներուն որոնց ուժ տալ պէտք է:

Ա՛հ, լսե՛նք Ճակատագրին ազդակոչը:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Պատերազմը միայն մեր՝ արտասահմանի հայերուս վրայ, դեռ չէ ունեցած այն վճռական ազդեցութիւնը զոր ունի միւս բոլոր պատերազմիկ ազգերուն վրայ: Պատճառը կը հասկնանք. ուղղակի, անձամբ ենթարկուած չըլլալնիս է անոր անմիջական հետեւանքներուն: Իրաւ է թէ ազգերնիս ուրիշ որեւէ ազգէ աւելի ենթարկուեցաւ անոր եւ տուժեց անկէ, բայց մենք հոս ենք, օտար երկրի մը մէջ, զրկուած մանաւանդ մեր տառապակոծ հայրենիքին հետ յարաբերութենէ, եւ ատիկա անշուշտ արգելք մըն է ուրիշ ազգերու նման՝ որոնց հայրենիքը բնակավայրն է նաեւ՝ զգալու եւ շարժելու: Ատկէ զատ, մենք ոչինչ ունինք պարտադիր. ո՛չ զինուորագրութիւն, ո՛չ տուրք, ոչ ալ ներկայի պահանջներէն ծնած օրէնքներ, որոք ամէնուն համար հասարակաց կ'ընծայեն - նոյն իսկ ոմանց համար քիչ մը բռնի - կորուստն ու շահը, վիշտը եւ հրճուանքը, այսօրուան սուգը բայց նաեւ վաղուան մեծ եւ պայծառ յոյսը: Մեր Հեռաւորութիւնը պատճառ մը է արդարեւ, բայց չքմեղանք մը չէ եւ երբեք արդարացում մը՝ մեր այստեղ, տակաւին այսօր, բռնած ոչ-պատերազմական դիրքին:

Բրիտանական գաղթավայրերը, Քանատան, Աւստրալիան ու Նոր-Զելանտան - գլխաւորագոյնները միայն յիշելով - իրենց մայր հայրենիքէն աւելի հեռու էին՝ ամէն կերպով քան մենք մերինէն. կրնայ ըսուիլ նաեւ թէ անոնք մեզի՝ արտասահմանի հայերուս չափ ալ չէին զգար իրենց նեարդերուն վրայ պատերազմին մորմոքը. այսուհանդերձ, բոլորն ալ կամաւոր հսկայ զոհողութիւններով փութացին պատասխանել արեան ձայնին, երիտասարդներ իրենց արիւնը եւ ամէնքն իրենց աշխատութիւնն ու հարստութիւնը զոհելով իրենց պապերուն երկրին, անո՛ր զոր շատերը տեսած անգամ չէին եւ որմէ գրեթէ ամբողջովին անկախ էին կառավարութեամբ ու օրէնքներով:

Պատերազմը, սակայն, կարծես մոգական ազդեցութեամբ մը լեցուց յանկարծ անջրպետները, եւ Բրիտանական մեծ Կայսրութեան բոլոր հատուածները մէկ մարդու պէս խորհեցան ու զգացին՝ այն վայրկեանէն ուր տեսան թէ զիրենք ստեղծող մայր-երկիրը պէտք ունէր իրենց:

Ինչու՞ այդ հրաշքը մեր մէջ ալ տեղի չ'ունենար: Պատճառը ա՞յն է որ նուազ կը զգանք. ո՛չ անշուշտ: Այլ ա՛յն՝ որ կազմակերպուած չենք մեր զգացումին մարմին տալու համար:

Կազմակերպութիւնը իշխանութիւն ըսել է, եւ մենք՝ այս անունով՝ սոսկ եկեղեցական-դպրոցական իշխանութիւն մը ունինք, ինչպէս երկրին՝ նոյնպէս մեր գաղութներուն մէջ: Իրաւ է թէ ժողովուրդէն կը բխի անիկա, բայց որովհետեւ լոկ բարոյական ուժի վրայ կը կռթնի, այդ պատճառաւ ալ կարծես բնաւ **իշխանութիւն** չէ, կամ այնչափ միայն է որչափ մեր գտնուած տեղերուն օտար ճշմարիտ իշխանութիւնները նեցուկ կ'ըլլան անոր եւ անոր հեղինակութիւնը կը պարտադրեն մեզի:

Սովորական՝ խաղաղ ժամանակի մէջ, այս րեժիմը իր խոշոր վնասներն ունի արդէն. այսօր, պատերազմի ատեն եւ մեր ազգին այս վիճակին մէջ, անհաշուելի են անոր վնասները: Մեր ազգային բաղձանքն է փոխել այդ րեժիմը եւ մենք ալ մեր ազգային իրական իշխանութիւնն ունենալ վաղը՝ նախատեսող, կազմակերպող, կառավարող, հրամայող ու պարտադրող իշխանութիւն մը, ինչպէս ունին միւս բոլոր ազատ ազգերը որոնք այդ իշխանութեան շնորհիւ է որ կը պաշտպանեն, կը պահպանեն այսօր իրենց ազատութիւնը:

Արդ, եթէ չունինք զայն պաշտօնապէս, պէտք էր սակայն, որ ներկայ բացառիկ կացութեան մէջ ուր կը ձգտինք մէկ կողմէ մեր գոյութիւնը պահպանելու եւ միւս կողմէ ապագային զայն լաւագոյնս երաշխաւորելու՝ իբրեւ ազգ մեր ազատ իշխանութիւնն ունենալով, պէտք էր որ այսօր առժամապէս ստեղծէինք զայն եւ գէթ արտասահմանի մէջ ամէնքս լրիկ համաձայնութեամբ մը յօժարակամ ենթակուէինք անոր՝ որպէս մեր ազգային իրական կառավարութեան:

Պէտք էր ստեղծել, եւ ստեղծուած է ան: Ազգային Պատուիրակութիւնը գլուխն է այդ իշխանութեան, եւ Պատուիրակութեան հովանիին տակ գործող մարմիններ՝ ներկայացուցիչները, բազուկներն են այդ իշխանութեան. կը մնայ միայն որ ժողովուրդը ինք, իր միւս բոլոր մարմիններով, ցոյց տայ ազգային իշխանութեան, ազգային կառավարութեան ցանկացող եւ զայն ունենալու արժանի եղող ժողովուրդի մը գերազանց առաքինութիւնը եւ ենթարկուի իր առժամեայ իշխանու-

թեան՝ ընդունելով անոր խորհուրդները իբրեւ հրաման, եւ անոր անհրաժեշտ դատած բոլոր զոհողութիւնները գործադրելով որպէս պարտադրիչ օրէնքներ:

Փրկութեան միակ միջոցը, միակ ճամփան՝ ասիկա է այսօր:

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԱՏՐՈՆ

Կովկասէն թերթեր, բազմաթիւ թերթեր եկան այսօր, մօտ երկու ամսուան ընդհատումէ մը ետք: Անոնք չեն բերեր տակաւին ռուսական յեղափոխութեան լուրերը, բայց Յունուարի վերջի եւ Փետրուարի սկիզբի թուականները կրող այդ թերթերուն մէջէն աղօտակի կը նշմարուի կատարուող խմորումը, եւ ասիկա՝ հակառակ գրաքննութեան խիստ հսկողութեանը, որ աւելի քան երբեք աչքը չորս բացած ըլլալու է այդ միջոցին:

Ռուս պետական կեանքին մէջ վերջէն յառաջ եկած հիմնական յեղաշրջումին ծանօթ՝ բնական է որ նախ ատոր վերաբերեալ տեղեկութիւնները փնտռենք, այս անգամ, կովկասահայ թերթերուն մէջ: Այդ մասին մեր հետաքրքրութիւնը դոյզն ճարակ մը միայն կը գտնէ, եւ կը սկսինք, դարձեալ, հայ կանքի երեւոյթներուն վրայ պտտցնել մեր ուշադրութիւնը, գլխաւորաբար Թիֆլիսի տիրապետող հայ համայնքին միշտ ներուժ, փախստականներու միշտ եռեւեփ եւ գրաւուած վայրերու հատակոտոր հայութեան միշտ խեղճուկ ու նիհար կեանքի երեւոյթներուն վրայ:

Եւ ահա՛ վերջիններուն տրտմեցնող, թէպէտ երբեմն ալ տեղ-տեղ յուսադրիչ պատկերներուն քով՝ կը հանդիպինք կովկասահայ հաստատեալ կեանքին սրտապնդող տեսարաններուն: Հանրային գործունէութեան բազմադիմի մարզերուն մէջ, ըստ սովորականին յառաջ կը տարուի աշխատանքը, հակառակ շրջապատող պայմաններուն ճնշումին, եւ ասիկա ինքնին բաւական է որպէսզի հայկական հոծ համախմբումի մը ապահովութեան եւ հաստատունութեան, ինչպէս նաեւ բարգաւաճ վիճակին գաղափարը տայ մեզի եւ ատով մեզ ոգեւորէ, մե՛զ՝ որ բնավայրէն հեռու, հոս-հոն գաղութներու մէջ ցրուած, անդին մեր քանդուած օճախներուն շշմեցնող մտածումը միայն ունինք մեր էութեանը մէջ..:

Նախ, վեր կ'առնենք հետեւեալ երկու կտակները.

«Ամէնահաստատ աղբիւրից տեղեկանում ենք, որ հանգուցեալ Արշակ Ղուկասեան, յայտնի նաւթարդիւնաբերող եւ մեծ դրամատէր, թողել է մի շատ խոշոր կտակ: Այդ կտակի համաձայն հանգուցեալի ամբողջ հարստութիւնը - իբացառեալ իր հարազատների անունով թողած որոշ նուէրներից - անցնում է հայ ժողովուրդին: Այդ ամբողջ գումարը պիտի գործադրուի բարեգործական կամ կուլտուրական-լուսաւորութեան նպատակներով, Ռուսահայաստանում կամ Թիւրքաց-Հայաստանում:

«Հանգուցեալի կամքի համաձայն գումարը չպիտի բաժնուի մաս-մաս եւ պիտի ծառայի մի միակ նպատակի: Կտակը գրուած է 1912 թուականին: Կտակակատարներ են նշանակւում նրա երեք եղբայրները՝ Պօղոս, Յակոբ եւ Աբրահամ Ղուկասեանները, որոնք միաժամանակ պիտի որոշեն, թէ հանգուցեալի ցոյց տուած նպատակը ի՞նչ ձեւով կամ ի՞նչ հիմնարկութեամբ գործադրուի»:

Բացի այս մեծ կտակից, հանգուցեալը թողել է նաեւ 25000 ր. անձեռնմխելի գումար Բագուի Հայոց Մարդասիրական Ընկերութեան:»

«Դեկտեմբերի 31ին Թիֆլիսում վախճանուել է Աբգար Անանեան (Յովնանեան), որ 200,000 րուբլի է յատկացրել բարի նպատակներով:

1. Կ. Հ. Բ. Ընկ. կտակել է 126,000 ր., որի տոկոսիքով թոշակաւորներ պիտի պահուեն բարձր եւ միջնակարգ դպրոցներում եւ 20000 րուբլին յատկացուելու է հայերի մէջ գրագիտութիւն տարածելու:

2. Յովնանեան դպրոցին, որի հիմնադիրն է հօրեղբայրը, 20,000 րուբլի:

3. Քութայիսի հայոց դպրոցին 10,000 րուբլի:

4. Թիֆլիսի Գայիանեան դպրոցին 4000 րուբլի:

5. Ջգրաշէն ի ծխ. Դպրոցին 4000 րուբլի:

6. Հայ Որբախնամին 4000 ր.:

7. Ն. Հ. Ա. Դպրոցի չքաւոր աշակերտներին 3000 ր.:

8. Հ. Բ. Ընկերութեան 3000 ր.:

9. Շամքօրեցոց ծխ. դպրոցին 2000 ր.:

10. Յովնանեան դպրոցի աշակերտական ճաշարանին 2000 ր.:

Մեղու, ազգագրական ընկերութիւններին եւ Թիֆլիսի էժանագին ճաշարանին 1000ական ր.:

Բացի սրանից՝ հանգուցեալը վրաց գրագիտութիւն տարածող ընկերութեան կտակել է 10,000 ր.:

Ամսիս 8ին Թիֆլիսում տեղի է ունեցել նրա թաղումը:

Մօտ երկու միլիոն կարողութեան մնացած մասը նա թողել է կնոջն ու եղբօր աղջկան»:

Կտակները, մեծ եւ պզտիկ, ռուսահայ առօրեայ կեանքին բնական մէկ մասը կը կազմեն եւ հազիւ այնքան ուշադրութիւն կը գրաւեն որքան, օրինակի համար, թատրոնի լուրերը:

Եւ ճշտիւ, այս պահուս, ռուսահայերը որոնք իրենց մէջ ունին հարիւր հազարաւոր փախստականներ եւ իրենց քով՝ ազատագրուող Հայաստանն իր անհուն կարիքներով, երբ մէկ կողմէ ասոնց օգնութեան խոշոր գործովը կը զբաղին, միւս կողմէ այնքան կենսական կը նկատեն թատրոնը՝ որ Շիրվանզատէ կոչ կ'ընէ հանրութեան Թիֆլիսի մէջ հայոց սեփական թատրոնի շէնք մը կառուցանելու..: Եւ չենք խօսիր թերթերու ամէն թիւին մէջ ներկայացումներու համարատուութեանը վրայ..:

Հոս, մեզի համար, եզական դէպք մըն է հայերէն նոր թատերախաղի մը հեղինակութիւնն ու ներկայացումը: Այդ դէպքը, տեսակ մը հրա՛շք, այս օրերս այստեղ կը պատահի ահա:

Բարեգործութիւնը անգամ մըն ալ իր հովանին կը տարածէ գեղարուեստին վրայ, որ առանց անոր դեռ չի կրնար իր իսկ ոտքերովը քայլ մը անգամ առնել: «Անմահ Բոցը» Կարմիր Խաչին ինպաստ կը վառի գալիք երեքշաբթի գիշեր, Ալհամպրայի բեմին վրայ:

Գոնէ՛ Կարմիր Խաչին պէս սրտիմօտիկ հաստատութեան մը տարին մէկ անգամ մեր պարտքի չնչին բաժինը հատուցանելու առիթով՝ մօտենայի՛նք հայ

թատրոնին եւ անոր ալ անուշ դէմք մը ցոյց տայինք..: Աս ալ մեր ազգը սիրելու եւ զայն վերականգնելու միջոցներէն մէկն է, եւ ոչ փոքրագոյններէն:

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ՆՈՐ ՊԱՀԱՆՋՔՆԵՐԸ

Եգիպտահայ գաղութը հետզհետէ կը մեծնայ թիւով: 1896ի գաղթականական մեծ հոսանքէն ետք՝ ունեցանք 1909ինը: Այնուհետեւ, մինչեւ 1914ի վերջին ամիսները, այսինքն Թուրքիոյ նոր սահմանադրական կառավարութեան ամբողջ վեց տարուան շրջանին - որ իբրեւ գերագոյն հեգնութիւն մը՝ անուանապէս կը տեւէ՛ դեռ - հայ գաղթային շարժումը դադրելու տեղ աւելցաւ ընդհակառակը եւ Ամերիկայէն ետք ապահովապէս Եգիպտոսն եղաւ այն երկիրը որ ամէնէն շատ ընդունեց իր մէջ Հայաստանէն ու Կիլիկիայէն, Փոքր-Հայքէն, Պոլսէն, Իզմիրէն եւ Թուրքիոյ ամէն կողմերէն օձիքնին ազատելով դուրս նետուող հայերը, ոմանք առանձինն եւ շատեր ընտանեօք:

Թիւը աճեցաւ: Գալով որակին՝ կրնայ ըսուիլ թէ տեսակէտով մը ան ալ շահեցաւ: Ըստ բաւականին զարգացած եւ նպաստաւորագոյն պայմաններու մէջ աւելի զարգանալու ընդունակ երիտասարդութիւն մը կար այդ նոր գաղթողներուն մէջ, որ ընդհանուր կերպով բարձրացուց եգիպտահայութեան մտաւորական մակարդակը: Հոս, այսօր, հայերէն թերթ կարդացողներու թիւը միայն, երբ բաղդատենք դեռ ասկէ 10-12 տարի առաջուան ընթերցողներուն թիւին, յայտնի ապացոյցն է ատոր: Նոյն համեմատութեամբ՝ բազմացած են նաեւ այդ մտաւորական միջին մակարդակէն վեր կանգնող եւ աւելի մեծ իրաւամբ «մտաւորական» կոչուելու արժանի հայ անհատները, ինչ որ դարձեալ որոշապէս կը տեսնուի այդ թերթերուն մէջէն: Եւ ասիկա՝ որակին աճումն է, ինչպէս ըսինք, **տեսակէտով մը**:

Տեսակէտո՛վ մը միայն. որովհետեւ, ուրիշ տեսակէտէ մը նայուելով, այդ որակը՝ չյառաջդիմելէ զատ, ետ գացած է ամբողջ այս նոր գաղթականութեան շրջանին եւ մասնաւորապէս վերջին 10-12 տարուան միջոցին: Բաւական չէ որ գաղութ մը, մանաւանդ Եգիպտոսի նման հարուստ երկրի մը մէջ որ միջազգային մրցման իբրեւ ասպարէզ կը ծառայէ, օրը օրին ապրի եւ անշուք, աննշան գոյութիւն մը քաշկռտէ: Այս երկիրն իր աշխարհագրական դիրքով եւ իր պարունակած այլազան ցեղերու պատկանող բնակչութեամբը բացառիկ դիւրութիւն մը կ'ընծայէ - ու պիտի ընծայէ հաւանօրէն դեռ երկար ատեն - ամէն անո՛նց, որոնք միջակէն վեր կարողութիւն մը ունին յառաջ երթալու եւ դիրք մը գրաւելու՝ եւ ասիկա մէկէ աւելի մարզերու մէջ: Մասնաւորապէս մեզի՝ հայերուս եւ մեզի վիճակակից եղող ուրիշ փոքր ազգութիւններու համար՝ անհատական օգուտէն զատ ազգային օգուտ մը, շահ մը կայ ասոր մէջ, զոր չենք կրնար անտեսել: Անցեալին մէջ, երբ հոս դեռ չափազանց փոքրաթիւ էր հայ գաղութը, մենք այս շահը քաղած ենք այդ գաղութին միջոցաւ, հոս հայ անհատներ մեր ազգը փառաւորուած եւ ուրիշ հայերու յառաջացման օգնած են իրենց կարգին, այստեղ հայեր, բազմաթիւ հայեր, հարստացած եւ իրենց հարստութենէն նպաստաւորած են իրենց ազգը: Իսկ հիմա որ գաղութը անհամեմատ աւելի մեծցած է, կարծես նոյն համեմատութեամբ ալ նուազած է եգիպտահայ «երեւելիներու» թիւը, եւ նուազած է - մանաւանդ - թիւը ա՛յն «երեւելիներուն» որոնք նիւթական հարստութեան առընթեր՝ մտքի ու սրտի հարստութիւնով ալ կը փայլէին եւ իրենց յաջողութեանը մէջ կը մղուէին անկէ բաժին

մը հանել իրենց ծնունդ տուող այն ազգին որ այդ յաջողութեան կարողութիւնը ջամբեր էր իրենց:

Եգիպտահայ ստուարացած գաղութին ինքնայատուկ ներքին պահանջները այն չեն հիմա ինչ որ էին առաջ: Հաւաքական հոգածութեամբ, հաւաքական ճիգով, ջանալու ենք անոր այնպիսի միջոցներ ընձեռելու որոնք յառաջ բերեն իր մէջէն նոր կարեւոր ուժեր, ընդհանուր առմամբ ամէնու՛ն հայթայթեն հայ ոգւով եփած մտաւորական կազդուրիչ սնունդ մը, եւ մասնաւորապէս անոր դեռահաս սերունդի՛ն աւելի բան մը տան քան խեղճուկրակ նախնական կրթութիւն մը, գրեթէ նման Հայաստանի ամէնէն յետամնաց անկիւնին մէջ երէկ հայ պատանիին ստացած կրթութեան…:

Եգիպտոսի մէջ **հայ երկրորդական վարժարանի մը** ստեղծման անհրաժեշտութիւնը մեզի կը ներկայանայ այսօր: Մեր «Ընթերցողին Սիւնակը» բաժնին մէջ անցեալ շաբթու շահեկան նամակ մը հրատարակեցինք այս նիւթին վրայ: Նամակագիրը, Պ. Մանուէլ Պէյլէրեան, որ Գահիրէէն կը գրէր մեզի, ինքն ալ հաւանօրէն ուսման ծարաւի եւ յուսավրէպ երիտասարդ մը, համոզումի վարակիչ ջերմութիւն մը կը դնէր իր տողերուն մէջ: Ան կը հաստատէր պէտքը եւ ցոյց կու տար, միեւնոյն ատեն մէկքանին այն միջոցներէն որոնք ըստ իրեն կրնային գործածուիլ այդ պէտքին գոհացում տալու համար: Այդ նամակէն ետք, ստացանք նոյն խնդրոյն շուրջ եւ նոյն **թէզը** պաշտպանող ուրիշ գրութիւններ եւս, որոնցմէ քաղուածներ պիտի ներկայացնենք յառաջիկային:

Ատկէ առաջ, կ'ուզենք բառով մը պատասխանել այն երկու գլխաւոր առարկութիւններուն զոր ընթերցողներէ ոմանք կրնան մեզի ներկայացնել՝ Ա. Ազգին ներկայ ահագին պահանջքներուն մէջ կարելի՞ է այսպիսի ձեռնարկի մը մտածել. Բ. Եգիպտահայ գաղթականութիւնը վաղը, պատերազմէն վերջ, պիտի մնա՞յ նոյնը ինչ որ է այսօր՝ արպէսզի հարկ ըլլայ անոր յառաջացման համար այսպիսի հիմնաւոր ու բազմաճախս միջոցներ ձեռք առնել:

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Եգիպտոսի մէջ հայ երկրորդական վարժարանի մը պէտքը կա՞յ թէ ոչ: Եթէ այո՛, անհրաժեշտ է որ խօսինք անոր վրայ, գիտնալով թէ ամէնէն ստիպողական պահանջքներն ալ ժամանակի կը կարօտին նախ ամէնքէն ըմբռնուելու եւ յետոյ գործադրութեան դրուելու համար:

Պէտքը անհերքելի է, ըստ մեզ: Տեսէք հոս մեր շուրջը, մեզի հետ ապրող ուրիշ գաղութները: Քսան հազարնոց հայ համայնք մը, ազգին ներկայ վիճակին մէջ, մեզի համար կարեւոր թիւ մը եւ պատկառելի ուժ մը կը ներկայացնէ: Ու յիշեցինք արդէն Եգիպտոսի դիրքին մասնաւոր նշանակութիւնը՝ մեր հայրենիքին հետ իր մերձաւորութեանը, իր միջազգային բնակչութեանը եւ մեզի իր ընծայած բարգաւաճումի հնարաւորութիւններուն պատճառաւ:

Ճիշտ է թէ մեր ջարդուած ու չքաւոր ազգը, այսօր, ուրիշ ահագին պահանջքներ ունի: Մեր տարագիրները, մեր որբերն ու մեր այրիները մեծէ օգնութեան կը սպասեն: Հայութիւնը հայրենի հողին վրայ վերապրեցնելու համար, ինչպէս անոր այդ իրաւունքը հաստատուելու համար, մեծ զոհաբերութիւններ պէտք են, եւ այդ զոհաբերութիւններուն մէջ ալ մեծ բաժին մը բերելու կոչուած է Եգիպտոսի հայ

ժողովուրդը: Ու այս միջոցին ելեր ենք այստեղ հայ երկրորդական վարժարանի մը պէտքը փաստելու…: Ասիկա, եթէ ուրիշ բան չէ, առնուազն գաղութային եսասիրութիւն է, իրենց օրուան հացին կարօտ մեր խեղճ եղբայրներուն ու քոյրերուն դէմ զրկանք մըն է, մէկ բառով՝ անգիտակցութի՞ւն է…:

Այսպէս պիտի տրամաբանեն ոմանք, ու մենք կը վախնանք թէ պիտի չկրնանք այսպէս տրամաբանողները համոզել, որովհետեւ դժուար է մեր մէջ, չափազա՜նց դժուար, փրոփականտն ընել ծրագիրերու որոնք անմիջական ու շօշափելի արդիւնքներ չեն խոստանար: Մեր թէ՛ անհատական եւ թէ՛ ազգային կեանքին մէջ վարժուած ենք օրը օրին ապրելու. մեզի համար չեն ապագայի հեռահաս ծրագիրերը, քաղաքական ըլլան թէ մշակութական: Ասկէ տուժած ենք, բայց չենք խրատուած:

Մեր ջատագոված եգիպտահայ կրթական հաստատութիւնը, սակայն, օգտակար եւ անհրաժեշտ է ոչ միայն մեր գաղութին՝ այլ ամբողջ ազգին ապագային համար: Այս երկրին մէջ փոխադրուած կամ հոս կազմուած հայ հազարաւոր ընտանիքներու զաւկներուն, եգիպտահայ նոր սերունդին ամէնէն օժտուած մասը, ա՛յն որ ընդունակ է եւ արդարեւ միջոցներ կը գտնէ զարգանալու, ճակատագրապէս կը դիմէ ապազգայնացման, եթէ ոչ իսկոյն հայութենէ դադրելու, գէթ հայութեան համար իր օգտակարութիւնը կորսնցնելու: Ենթադրելով իսկ որ անոնցմէ շատեր անցած են Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ ազգային նախակրթարաններէն, ի՞նչ պիտի կրնանք սպասել պատանիներէ որոնք բուն այն շրջանին ուր իրենց միտքը եւ հոգին պիտի կազմուին, կ'երթան ամէնքն ալ առանց բացառութեան խառնուիլ օտար ընկերներու հետ օտար դաստիարակութեան մը բովին մէջ՝ ուրկէ դուրս եւս պիտի չգտնեն գէթ հայ բարձրագոյն կրթութիւն մը ստացող իրենց տարեկից ազգակիցներ՝ անոնց շփումին մէջ իրենց պակասածն ստանալու, սրտով ու մտքով իբրեւ հայ վերամկրտուելու համար, ինչպէս յաճախ պարագան էր ասիկա Պոլսոյ օտար վարժարաններու հայ աշակերտներուն:

Եւ այսօր տակաւ փսորումը, իսկ վաղը կորուստն անխուսափելի է եգիպտահայ նոր լաւագոյն սերունդին՝ որուն սակայն պէտք ունի ազգին ամբողջութիւնը, մանաւանդ իր այսօրուան պակասած, հիւծած վիճակին մէջ: Փրկել այդ նոր սերունդը՝ կը նշանակէ նորէն ազգին փրկութեանը, անոր ապագային աշխատիլ:

Իսկ թէ եգիպտահայ գաղութը վաղը, պատերազմէն վերջ, պիտի պահէ՞ իր ներկայ հոծութիւնը որպէսզի արժէ անոր ապագային համար զոհողութիւններ ընել, մենք այդ հարցումին կը պատասխանենք առանց տարակոյսի, պնդելով թէ հայութիւնը պատերազմէն յետոյ պակսելու տեղ թերեւս պիտի աւելնայ այս երկրին մէջ:

Գալով այն խնդրոյն թէ ի՞նչ միջոցներով կրնայ գոհացում տրուիլ երկրորդական վարժարանի մը պահանջքին, կը խորհինք թէ մեր ազգային իշխանութեանց պարտականութիւնն է մտածել եւ գտնել այդ միջոցները, որոնք գտնելը այնքան ալ դժուար ըլլալու չէ: Պէտք է թեթեւցնել մեր երկու նախակրթարաններուն պիւտճէն եւ անկէ բաժին հանել հիմնուելիք երկրորդական վարժարանին: Յետոյ, կոչում ընելու է անհատական ձեռներէցութեան, ըսել կ'ուզենք յանձնելու է գործը ձեռնհաս վարիչի մը, որ ազգին վերին հակակշռին ներքեւ եւ անոր որոշ նիւթական օժանդակութեանը ապաւինելով, ինչպէս նաեւ ուրիշ մասնաւոր օժանդակութիւն-

ներ ապահովելով իրեն, սկսելու է այս ձեռնարկին՝ որ առեւտրական ձեռնարկ մըն է միեւնոյն ատեն եւ կրնայ - շնորհիւ իր ունենալիք թոշակաւոր աշակերտներու թիւին - յաջող ձեռնարկ մը ըլլալ՝ ինչպէս եղած են ի Պոլիս մէկէ աւելի հայ երկրորդական վարժարաններ եւ հոս եւս նոյնը կրնայ ըլլալ:

Գաղափար մըն է ասիկա, որ իրաւ է թէ մշակուիլ կ'ուզէ, բայց ատկէ առաջ նախ պէտք է սերմը ցանել, եւ մեր ըրածը հիմակուհիմա այդ է միայն:

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՀՐԱՇՔԸ

Չարիքի գործին կազմակերպութեան եւ հետապնդումին մէջ Գերմանիոյ դրած մեծ կորովը կը յաջողի ..հրաշքներ գործել: Իրաւ է թէ այդ հրաշքներէն ինքը չէ որ կ'օգտուի, բայց ատոր համար հրաշքը հրաշք ըլլալէ չի դադրիր հարկաւ. Ընդհակառակն, եթէ հրաշքը Նախախնամութեան անակնկալ մէկ միջամտութիւնն է եւ Նախախնամութիւնն ալ իր էութեամբը պարտաւոր է բարի ըլլալու, բնական է նաեւ որ հրաշքը երեւան գայ ու գործէ յօգուտ եւ ի նպաստ Չարիքին դէմ ցցուող կողմին, որ անհրաժեշտաբար պարտաւոր էր իսկզբան աւելի տկար ըլլալ քան Չարիքի Տէրութիւնը եւ մինչեւ իսկ ընկճուիլ անկէ՝ որպէսզի հրաշքը կարենար կատարուիլ. նմանապէս նոյն այդ Գերմանիան ալ պարտաւոր էր անգիտակցաբար օգնել - մի՛շտ հրաշալիին թաքուն օրէնքներուն համաձայն - իր ոճրախանձ յիմարութեան գերագրգիռ նոպաներովն, անոր կատարումին եւ լրման..:

Հրաշքը որուն կ'ականարկեմ այստեղ, յանկարծակիի եկած անկազմ ու անպատրաստ դաշնակիցներուն այսօրուան յաղթական արշաւը չէ գերման անխորտակելի գիծերէն ներս. ատոր առաջին յայտնութիւնը, շատ աւելի ցնցող քան այսօր, տեսանք Մարնի վրայ, տեսանք ֆրանսացի պետերու ռազմավար հանճարին եւ ֆրանսացի զինուոր-ժողովրդեան դիւցազնական ուժին մէջ, տեսա՛նք Մեծն Բրիտանիոյ ի չգոյէ յարուցած ցամաքային մեծ բանակին եւ անոր կատարած մեծ սխրագործութիւններուն մէջ, ինչպէս նաեւ մեծ ու պզտիկ բոլոր դաշնակիցներուն ելեկտրականացած հաւատքին զօրութեանը մէջ որ հրաշքներ կը գործէ ամէնուրեք, մինչեւ սա ջարդուփշուր եղած հայութեան բեկորներուն վրայ..:

Կ'ականարկեմ ուրիշ հրաշքի մը, որ այլապէս խռովիչ է, աշխարհի միւս կիսագունդին՝ հեռաւոր Ամերիկայի հիւսիսային եւ հարաւային մասերուն մէջ ապրող գրեթէ բոլոր ազգերն ալեկոծող փոթորկին՝ որ զանոնք կը շղթայազերծէ ընդդէմ Գերման Չարիքին, այսօր, պատերազմի սկզբնաւորութենէն գրեթէ երեք տարի ետքը, կարծես հաստատելու համար Ներշնչեալին խօսքը՝ թէ «քարերն ալ պիտի աղաղակեն..:»

Եւ հրաշքը, ամէնէն առաջ, կը տեսնեմ Միացեալ Նահանգաց Հանրապետութեան այնքան խաղաղասէր ու խոհեմազարդ նախագահին՝ պատկառելի տոքթ. Ուիլսընին վրայ, որ երէկ տակաւին կ'աշխատէր նժարը հաւասար բռնել հեռու Եւրոպայի մէջ իրարու զարնուող երկու հակառակորդ զանգուածներուն միջեւ, Ազատութեան եւ Բռնութեան, Իրաւունքին եւ Ոճիրին անկարելի հաշտութեան առաջարկը կը ներկայացնէր, ու այսօր ինքն է՝ որ իբրեւ բարի միջնորդ իր ըրած այդ առաջարկէն հազիւ չորս ամիս ետքը՝ իր կարգին դիրք կը բռնէ ու կը կանգնի դաշնակիցներու կողքին եւ կատղած Հրէշը վերջնականապէս զգետնելու գործին մէջ իր աշխատանքի պատուաբեր բաժինը կը պահանջէ այնպիսի բառերով ո-

րոնք Պրիաններն ու Տեշանէլները, Ասքուիթներն ու Լոյտ Ճորճերն արտասաներ էին երէկ..:

«Քաղաքացինե՛ր,- կ'ըսէ նախագահ Ուիլսըն ամերիկեան ժողովուրդին ողղուած իր նորագոյն կոչին մէջ,- այս դժնդակ ու ահռելի պատերազմին մէջ մեր սիրեցեալ երկրին մուտքը ի պաշտպանութիւն ռամկավարութեան եւ մարդկութեան իրաւանց, բարձրացուց այլազան ազգային հարցեր որոնք մեր ամբողջական ուշադրութիւնը կը պահանջեն պատշաճ լուծումի մը համար..: Կը հաւատամ թէ ամէնքս ալ հասկցած ենք մեր պատերազմին նպատակը: Մենք պիտի կռուինք վասն անոր զոր մարդկային իրաւունքը կը նկատենք, վասն ապագայ խաղաղութեան եւ վասն աշխարհի անդորրութեան: Որպէսզի յաղթենք այս պատերազմին մէջ՝ պէտք է մեր ամբողջ կորովը իսպառ դնենք սոյն ազնիւ դատին, առանց անկէ օգտուելու մտահոգութեան: Պատերազմը պէտք է վարուի կորովով եւ խելացութեամբ:

«Ամէն մարդ պէտք է հասկնայ մեր ձեռնարկին մեծութիւնը, գիտնայ թէ տարրերու ի՛նչ այլազանութիւն մը եւ ի՛նչքան զոհողութիւններ կը պահանջէ ան: Պէտք է մեծ բաներ կատարենք եւ լաւ կատարենք զանոնք, բաներ առանց որոնց պարզ ճակատամարտերը որեւէ պտուղ պիտի չտային: Պէտք է սննդեղէնի ահագին պահեստներ պատրաստենք, ոչ միայն մեր նաւատորմին ու մեր բանակին համար, այլ նաեւ այն ազգերուն համար որոնց հետ միացուցած ենք մեր դատը եւ որոնց կողքին պիտի կռուինք վաղը»:

Յետ որոյ, Պ. Ուիլսըն կը թուէ այն զանազան միջոցները զոր Միացեալ Նահանգները պարտաւոր են ձեռք առնել, ինչպէս՝ շոգենաւերու շինութիւն, գործատուներու, հանքերու եւ հողերու շահագործում՝ ռազմանիւթ, մետաղ, ածուխ, ցորեն եւն. եւն. հայթայթելու համար «ոչ միայն մեր զօրքերուն եւ նաւազներուն՝ այլեւ անոնց ընտանիքներուն եւ այն բանակներուն որոնց հետ պիտի գործակցինք Եւրոպայի մէջ..: ..Ազգին ճարարուեստական ուժերը, այր եւ կին, պիտի կազմեն միջազգային մեծ բանակ մը իսպառ ազգին եւ աշխարհի, եւ պիտի ըլլան ազատութեան ճշմարիտ բարեկամներն ու փրկիչները..»:

Պ. Ուիլսըն եւ իրեն հետ Հարաւային Ամերիկայի ազատ ազգերը, որոնք իրարու ետեւէ կու գան դիրք բռնել պայքարին մէջ, Վերահաս Արդարութեան ահազանգն է որ կը հնչեցնեն Գերմանիոյ եւ իր ոճրագար մեղսակիցներուն ականջին:

Եւ Վերահաս Արդարութիւնը Հրաշք մըն է որուն կը հաւատանք եւ պէտք է ամէնքս հաւատանք..:

ԻՆՔՆԱԿՈՉ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ

Ինքնակոչ գործիչները մեր դժբախտութիւններն են, մեր հին դժբախտութեան արդիւնք եւ յաճախ նոր դժբախտութիւններու պատճառ:

Հասնողն ու փափաքողը, կը բաւէ որ փառասիրութեան հետ քիչ մը համարձակութիւն ունենայ եւ քիչ մըն ալ յոգնութենէ չխրտչի, ինքն իր գլխուն կրնայ գործիչ ըլլալ մեր մէջ, առանց որ մէկը - ժողովուրդ կամ իշխանութիւն - իրեն վստահութիւն յայտնած, զինք գործի յարմար դատած ըլլայ: Ինքն է որ կ'որոշէ, կը դատէ եւ կը վճռէ իր յարմարութինը ամէնակարեւոր դերեր կատարելու՝ երբեմն **յանուն ժողովուրդին** ազգային օրինաւոր, ընտրուած իշխանութեանց դէմ ցցուելով (որոնք

յամէնայնդէպս իրմէ աւելի կը ներկայացնեն ժողովուրդը) եւ երբեմն **յանուն ազգին** օտարներու, օտար ժողովրդոց եւ իշխանութեանց իսկ ներկայանալով՝ որպէս թէ քանի մը մոլորած ոչխարներու հօտ մը ըլլայինք որուն հանդիպող առաջին քոսոտ գամբռը կարենար տիրութիւն ընել:

Այստեղ մեր խօսքը Կուսակցական Գործիչին վրայ չէ: Ան - գոնէ - կը ներկայացնէ ազգին մէջ որոշ խումբ մը մարդիկ որոնք հաւաքուած են որոշ գաղափարի մը շուրջ, ու իբր այդ՝ չափով մը իրաւունք ունի, ազգին այդ մասին կողմէ, խօսելու եւ գործելու, ազգային գործիչ մը նկատուելու:

Միւսը՝ այդ սահմանափակ ներկայացուցչութեան իրաւունքէն ալ զուրկ է: Առանց որեւէ բովէ անցած, որեւէ մէկէն պաշտօն ստանձնած ըլլալու, նայիս օրին մէկը ան մէջտեղ է ելեր, դիմումներ է կատարեր եւ կոչ մըն ալ հրատարակեր է զոր կնքեր է իր շինել տուած կնիքովը, վստահ թէ ասիկա վերջնականապէս նուիրագործած, պաշտօնապէս վաւերականացուցած է իր պաշտօնը:

Մեր մէջ աչք կը գոցենք այս կարգի գործիչներու ծնունդին ու գործունէութեան վրայ - ի՞նչ կ'ըսեմ - մինչեւ իսկ ուրախ կ'ըլլանք ու կը քաջալերենք զանոնք. վերջապէս ծառայութի՛ւն մըն է զոր անոնք կը մատուցանեն կամ մատուցանել կ'ուզեն կոր ազգին ...: Առանց աւելի հեռուն նայելու եւ տեսնելու թէ օգտակարութեան երեւոյթին տակ չե՞ն վնասեր անոնք ազգին, առանց մտածելու թէ անոնք պարտաւոր էին ու այնքան դիւրաւ կրնային իրենց պաշտօնը ազգային օրինաւոր իշխանութիւններէն ստանալ ու անոնց հակակշռին տակ գործելով վնասակարութեան վտանգը նուազեցնել. մենք շատ անգամ կը քաջալերենք իսկ զանոնք, խաբուելով անոնց իրենց մասին ըրած եւ մեր մամուլին կողմէ յաճախ թեթեւօրէն հիւրընկալուած ռեքլամներէն:

Բայց ժողովուրդը չէ այնչափ յանցաւոր անոնց պատճառած վնասին՝ որքան մեր ազգ. իշխանութիւնները որոնք իրենց քթին տակ կը թողուն այս ինքնակոչ գործիչներուն գոյութիւնն ու գործունէութիւնը: Եթէ առաջին վայրկեանէն անոնց արգելք ըլլային՝ տեսնելով թէ կարողութիւնը անոնց մէջ համապատասխան չէ փափաքին ու փառասիրութեան, կամ՝ գնահատելով կարողութիւնը, իրենց հսկողութեան ներքեւ առնէին զանոնք պաշտօնապէս, մենք այս չարիքն ալ հանդուրժելու եւ անոր հետեւանքներն եւս ողբալու հարկին մէջ չէինք ըլլար այսօր՝ ուրիշ այնքան ողբալիք բաներու քով...:

Այս կարգի գործիչ մը այս միջոցիս Մարսէյի մէջ ունինք: Մինչեւ հիմա չուզեցինք անոր մասին բան մը գրել, հակառակ որ ան չէր քաշուեր ատոր համար շատ մը առիթներ մեզի տալու, իր պարբերաբար առաքած տպեալ ու խմորատիպ շրջաբերականներովը, որոնք մերթ հայերէն ու մերթ ֆրանսերէն էին եւ եղբայրական, կրնանք, ըսել ներկայիս դաշնակցային անխտրականութեամբ մը կը խոշտանգէին թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս լեզուն: Այդ պարոնը - պէտք է գրել վերջապէս իր անունը՝ որպէսզի ամէն մարդ ճանչնայ զինքը - Թիւրապեան Արամ կը կոչուի, եւ ինքզինքին տուած է «Հայ կամաւորներու ներկայացուցիչ»ի տիտղոսը որով կը ստորագրէ ու կը կնքէ իր կոչերն ու շրջաբերականները: Այս բոլոր կոչերն ու շրջաբերականները կը ձգտին միակ նպատակի մը, զոր շատ վրան բաց կերպով կը պարզեն, կը պոռան արդէն իրենց իւրաքանչիւր տողէն ու բառէն.- հայոց եւ ֆրանսացւոց աչքին ինքզինքը փառաբանելու: Մենք տեսանք նոյնպէս իր լուսանկարը,

Մարսէյէն գացող կամաւորներու խումբի մը մէջտեղ տիրաբար նստած տեսանք իր մէկ շրջաբերականը՝ տեսանք, ատկէ յետոյ, *Արծագանգ Փարիզի*ի մէկ թիւին մէջ որ իր օրկանն ըլլալ կը թուի, թէ պարոնը Փարիզ գացած եւ Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահին հետ տեսակցութիւն մը ունեցած է ու իր ստացած **բացատրութիւններէ՛ն** գոհ տպաւորութեան տակ մեկնած է...: Վերջերս դարձեալ նոր շրջաբերական մը եկաւ իրմէն՝ ուր յայտնի կ'երեւէր թէ այդ գոհութիւնը մնայուն եղած չէ...: Հիմա ալ *Արմենիայ*ի վերջին թիւն է որ մեզի կը բերէ նոյն պարոնին մէկ նոր շահատակութեան արձագանգը՝ զոր Տ. Փորթուգալեան կը վերնագրէ «Կիրակի օրի խայտառակութիւնը»:

Ըստ *Արմենիայ*ի, պարոնը քանի մը հոգի կը միացնէ իրեն եւ Մարսէյի մատուռին մէջ գումարուած ընդհ. ժողովին ներկայանալով՝ զայն տակնուվրայ կ'ընէ, մինչեւ որ ոստիկաններ կու գան եւ զինք ու իրենները բռնի դուրս կը հանեն մատուռէն...:

Չենք ուզեր դէպքին մանրամասնութիւնները հրատարակել: Պ. Փորթուգալեան կ'ըսէ թէ 32 տարիէ իվեր Մարսէյ կը բնակի ու երբեք այսպիսի խայտառակութիւն մը տեսած չէր: Իսկ մենք կ'ըսենք թէ ասիկա մեծագոյն վնասը չէ այսպիսի ինքնակոչ գործիչներու:

Պէտք է առաջուց նախատեսել ու արգիլել անոնց գործունէութիւնը՝ փոխանակ զանոնք քաջալերելու եւ ազգին գլխուն փորձանք դարձնելու...:

ՀԱՅ ԿԱԹՈԼԻԿ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ

Մեր վերջընթեր թիւին «Ընթերցողին Սիւնակը» բաժնին մէջ հրատարակեցինք **անաչառ ընթերցող կաթողիկէ հայ մը** ստորագրութեամբ նամակ մը, որ կը բողոքէր *Մշակ*ի Պաթումի թղթակցին կողմէ նոյն քաղաքին մէջ լուսաւորչական եւ կաթոլիկ համայնքներուն «Հայ հասարակական (իմա՛ ազգային) գործերը միացած եւ համերաշխ վարելը» ծանուցանելուն առթիւ աւելցուցած սա՛ խօսքին դէմ. «Թո՛ղ օրինակ առնեն միւս հայ կաթոլիկ համայնքները»: Այդ բողոքին ներքեւ մեր դրած խմբագրական ծանօթութեան մասին ստացանք հետեւեալ պատասխանը.

«.. Տիար խմբագրապետ

*Արեւ*ի ամսոյս 20 թուոյն մէջ կարդացի յօդուածիս մասին Ձեր յայտնած միքանի տեսութիւնները, որոնց մասին ընդհանուր առմամբ ես ալ մի գուցէ համակարծիք ըլլայի Ձեզի հետ թերեւս մի քիչ ալ աւելի խստապահանջ՝ թէ որ խնդիրը դառնար միմիայն անհատներու շուրջ: Բայց որովհետեւ Պաթումի թղթակցին խօսքը ուղղուած էր հայ որոշ համայնքի մը, որուն մէջ դուք ալ կ'ընդունիք որ գտնուած են ու կը գտնուին այնքան ազգասէր ու անձնուէր անձեր որքան ամէնէն ազգասէր ու անձնուէր լուսաւորչական հայը, հետեւաբար զայս ընդունելով ընդունած կ'ըլլաք արդէն պաշտպանուած սա սկզբունքը թէ միայն հայրենասիրական զգացումէ կախում ունեցող խնդիրներու մէջ պէտք չկայ երբեք կրօնական համայնքներու խօսքն ընել»:

Յետոյ «բայց մեր թղթակիցը չի գիտե՞ր, կ'ըսէք, թէ նոյնիսկ Եգիպտոսի հայկաթոլիկ ժողովուրդը իր զանգուածին մէջ կը համրէ շատ աւելի անտարբեր ու խորթացած հայեր՝ քան լուսաւորչական զանգուածը»: Սա իրողութիւն մ'է դժբախտաբար զոր ուրանալը ճշմարտութիւնը ծածկել պիտի ըլլար: Սակայն քանի որ բաղդատութեան եզր մը կը դնէք, կ'ընդունիք ուրեմն որ երկու համայնքներու մէջ

ալ կրնան գտնուիլ այդ խորթացածները, աւելի կամ նուազ համեմատութեամբ, թերեւս ալ միոյն մէջ քանակով՝ իսկ միւսին մէջ որակով «անպարտաճանաչութեան» գետնին վրայ հաւասարապէս մրցող ազգային զգացումէ զերծ տխուր անհատներ, որոնց անժխտելի գոյութիւնը գիտնալուս համար է որ արդէն նախորդ յօդուածիս մէջ խորհուրդ տուած էի պարոն թղթակցին իր կոչը ուղղել «ընդհանուր հայութեան» այդ խորթ հատուածին:

Իսկ, ինչ որ կը պատկանի հայ-կաթոլիկ պաշտօնական իշխանութեանց, այս մասին Ձեր յայտնած փափաքին անկեղծարար ձայնակցելով, թոյլ տուէք ինձ յիշեցնել որ մինչեւ այսօր մէկէ աւելի առիթներու մէջ համայնքին գլուխը գտնուող անձնաւորութիւնները անձամբ իրենց օժանդակութիւնը բերելով համազգային բնոյթ ունեցող ձեռնարկներու մէջ, ցայտուն ապացոյցը տուին արդէն որ դաւանանքը որեւէ առնչութիւն չի կրնար ունենալ այսպիսի խնդիրներու հետ: Ուստի անհատապէս այնպէս համոզուած եմ որ եթէ առիթը ընծայուէր, աւելի մեծ գործունէութեան մը համար՝ անտարակոյս կամքը չէ որ պիտի պակսէր:

Հաճեցէք ընդունիլ, Տիար խմբագրապետ, յարգանացս հաւաստիքն,

Անաչառ ընթերցող
Կաթողիկէ հայ մը
Աղեքս. 23 Ապրիլ 1917

Այս պատասխանը անկեղծ հաճոյքով մըն է որ կը հրատարակենք, անոր համար որ - նախ - մեր ըրած դիտողութիւնները նամակագրին կողմէ ըմբռնուած են իրենց բուն իմաստովն ու առանց նիւթէն դուրս ելլելու պատասխանուած է անոնց. երկրորդ՝ նամակին մէջ անկեղծիկ շեշտ մը կայ որ չի ջանար իրականութիւնը ծածկելու, եւ ազգային սրտցաւ զգացում մը՝ որ կրօնականէն առաջ կ'անցնի. եւ երրորդ՝ անիկա յարմար առիթ մը կ'ընծայէ մեզի՝ մասնաւորաբար Եգիպտոսի հայ-կաթոլիկ համայնքին ազգային գործունէութեան մասին մեր մտածումը յայտնելու:

Բայց ատոր անցնելէ առաջ, աւելորդ չէ թերեւս անգամ մըն ալ շեշտել՝ թէ հոս փարսախներով հեռու ենք դաւանական մտահոգութիւններէ եւ անվերապահօրէն կը յարգենք մեր հայ-կաթոլիկ եղբայրներուն կրօնական զգացումները: Պէ՞տք է կրկնել նաեւ մեր համոզումը - զոր կը հաստատեն անցեալի եւ ներկայի բազմաթիւ փաստեր - թէ կաթոլիկութիւնը արգիլած չէ ու չ'արգիլեր հայերը լաւ ազգասէրներ ըլլալէ:

Ի՞նչ բան է - սակայն - որ մեզ կը ստիպէ այս պարագային՝ փոխանակ ընդհանուր կերպով անպարտաճանաչ հայերու վրայ խօսելու, խօսիլ մասնաւորապէս անոնց մէկ մասին՝ կրօնական համայնքի մը անունին ներքեւ համախմբուած հայերուն վրայ:

Անպարտաճանաչ կամ անտարբեր հայեր լուսաւորչական հայ զանգուածին մէջ ալ կան - ու դժբախտաբար բաւական շատ կան - անշուշտ: Ապազգայնացած հայերն են որ քիչ կան անոնց մէջ եւ շատ կան՝ ընդհակառակը՝ կաթոլիկ հայերուն մէջ, ինչպէս մեր թղթակիցն ալ կ'ընդունի որակի եւ քանակի իր տարորոշումովը: Այս ցաւալի երեւոյթին վրայ խօսած ատեն՝ ստիպուած ենք «հայ կաթոլիկ համայնք» բացատրութիւնը գործածելու, որովհետեւ իրողութիւն մը կը յատկանշէ անիկա: Մեր թղթակիցը, որ ինչպէս կ'երեւայ՝ անկեղծ կաթոլիկ մը ըլլալով հան-

դերձ, ինքզինք ազատագրած է կարգ մը նեղմիտ կապանքներէ, թո՛ղ այս հուսկ քաջութիւնն ալ ունենայ եւ ընդունի թէ պէտք է կոչենք բան մը իր անունով՝ եթէ կ'ուզենք որ ան իր վրայ առնէ մեր խօսքը:

Հայ-կաթոլիկութիւնը հայ ազգասիրութեան արգելք չէ, բայց մեծաթիւ հայ կաթոլիկներ կան որոնց մէջ ազգային զգացումը մեռած է եւ որոնք իրենց ազգէն իսպառ զատուելու ձգտում մը ունին: Հոս Եգիպտոսի մէջ - ի մասնաւորի – այդպիսիներ շատ կը տեսնենք, եւ հոս Եգիպտոսի մէջ - դարձեալ - հայ-կաթոլիկ համայնքին պաշտօնական իշխանութիւնները բան մը չեն ըներ այդ կացութեան դարման տանելու համար:

Աւելի առաջ պիտի երթանք եւ պիտի ըսենք, անկեղծօրէն ու խորապէս ցաւելով, որ իրենք, այդ պաշտօնական իշխանութիւններն ալ հազիւ տարին մէկ-երկու անգամ - հանդիսաւոր առիթներով միայն - իրենց հայ ըլլալը կը յիշեն՝ պաշտօնական ընդունելութեան մը ու նպաստի ներկայացումի մը պարագային: Եւ ասիկա զարմանալի չէ երբ նկատի առնենք որ ներկայիս թէ՛ Աղեքսանդրիոյ եւ թէ՛ Գահիրէի հայ-կաթոլիկ հասարակութեանց նախագահները աւելի սուրիացի են քան հայ, մինչ հոս եւ հոն չէին պակսեր համայնքին հայութիւնը շեշտող, ժողովուրդին իբրեւ օրինակ ծառայող եւ ընդհանուր հայ դատին համար ծառայելու ոգին կրող ուրիշ յարմար անձնաւորութիւններ այդ նոյն համայնքին մէջ:

«Պաշտ. իշխանութեանց գլուխը գտնուող անձնաւորութիւնները - կ'ըսէ մեր թղթակիցը - մինչեւ այսօր մէկէ աւելի առիթներու մէջ **անձամբ** իրենց օժանդակութիւնը բերած են համազգային բնոյթ ունեցող ձեռնարկներու մէջ..»: Իրողութիւնները - դժբախտաբար - լիովին չեն հաստատեր այս հաւաստումը, բայց եթէ ճիշտ ալ ըլլար՝ ատիկա նորէն անբաւական պիտի թուէր մեզի՝ որովհետեւ «համազգային բնոյթ ունեցող ձեռնարկներու մէջ» **անձամբ** բերուած օժանդակութիւնը չէ այնքան կարեւոր՝ որքան համայնքին **հաւաքաբար, պաշտօնապէս** մասնակցութիւնը: Ասոր է որ ազգը պէտք ունի մանաւանդ, եւ ասով է որ հայ-կաթոլիկ համայնքը իբրեւ համայնք պիտի կրնար արդարանալ իրեն ուղղուած սրտցաւ մեղադրանքէն:

Պէ՞տք է սպասենք «**Անաչառ ընթերցող կաթողիկէ հայի մը**»ի զգացումն ունեցող անհատներու բազմանալուն՝ թէ՞ ոչ կրնանք յուսալ որ հայութեան ներկայ տագնապը պիտի ցնցէ համայնքին զանգուածը ու զայն ազգային գործունէութեան պիտի մղէ՝ հայ-լուսաւորչական զանգուածին հետ միասնաբար ու սրտակցաբար..:

ՕՐՈՒԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Արեւմտեան եւ արեւելեան ռազմաճակատները մին իր գործունէութեամբ եւ միւսն իր անգործութեամբ, այս պահուս նորէն աշխարհի անձկոտ ուշադրութիւնը իրենց վրայ գրաւած կը պահեն:

Երկու խօսքով նախ ամփոփենք ռուսական ճակատին կացութիւնը:

Գերմանացիք դեռ հրաժարած չեն, ինչպէս կ'երեւայ, ռուսերուն հետ անջատ հաշտութիւն մը կնքելու յոյսէն: Այդ պատճառաւ ալ, որեւէ յարձակում չեն կատարեր եւ փոխանակ ռումբի՝ անուշ խօսքերու, գրաւոր եւ բերանացի կոչերու ողողումով մըն է որ կը ջանան գլուխ ելլել ռուսերուն հետ: Հեռագիրը կը հաղորդէ,

արդարեւ, թէ «Զօր. Եոքի սպայակոյտին պատկանող ֆրանսացի սպայ մը կը յայտնէ որ ռուսական ճակատին վրայ գործող գերման բանակին անգործութիւնը դիտումնաւոր է եւ կը ձգտի ռուսերը չգրգռելու՝ որովհետեւ գերմանացիք բազմաթիւ զօրաբաժիններ արեւելեան ճակատէն արեւմտեան ճակատ փոխադրած են»: Իսկ թէ ռուս բանակը պիտի պահէ՞ իր այս անգործութիւնը եւ ռուս նոր կառավարութիւնը պիտի արդարացնէ՞ քայզէրին յոյսերը, ասոնց ալ կը պատասխանեն՝ առաջին՝ պատերազմի նախարար Պ. Կուչքոֆի հարաւարեմտեան ճակատին վրայ այցելութիւնը որուն հետեւանօք քսաներեք զօրապետեր պաշտօնանկ եղած եւ անոնց տեղ աւելի վճռակամ ու վստահելի հրամանատարներ դրուած են, ու երկրորդ՝ արտաքին գործոց նախարար Պ. Միլիուքովի Միացեալ Նահանգաց կառավարութեան ուղղած հեռագիրը որուն մէջ կ'ըսէ թէ «չկայ Ռուսիոյ մէջ կուսակցութիւն մը որ Գերմանիոյ հետ անջատ հաշտութիւն կնքելու կողմնակից ըլլայ եւ թէ այս մասին շրջած բոլոր զրոյցները բացարձակապէս անհիմն են»: Մեզի կը մնայ առայժմ գոհանալ այս ապահովութիւններով:

Գալով արեւմտեան ճակատին, կացութիւնը չափազանց յստակ է այնտեղ: Ֆրանսական եւ անգլիական բանակներուն կողմն է, ամբողջովին, գործողութեանց նախաձեռնութիւնը, եւ հեռագիրները օրը օրին կը հաղորդեն, արդէն, թէ անոնք ի՛նչպէս կ'օգտուին իրենց նիւթական ու բարոյական գերազանցութենէն ընդդէմ թշնամիի մը որ յուսահատական մաքառումներով եւ մեքենայութիւններով կը ջանայ միայն երկարաձգելու իր վերջնական ջախջախումին պայմանաժամը: Այս մասին կ'ամփոփենք, ստորեւ, Անգլիոյ վարչապետին յայտարարութիւնները՝ Լոնտոն քաղաքին կողմէ իրեն «քաղաքացիութեան իրաւունք» տրուելուն առթիւ Կիլտ Հոլի մէջ արտասանած ճառէն:

«Պ. Լոյտ Ճորճ ըսաւ թէ 1915 Յունիսին 84 թնդանօթ եւ կարեւոր թուով գերիներ կորսնցուցած էինք: Ատկէ իվեր ոչ մէկ թնդանօթ կորուսած եւ 400 հատ գրաւած ենք, ու գերի տրուած մէկ անգլիացիի դէմ 10 գերմանացի գերի բռնած ենք. Վեմիի կատարը՝ 200 թնդանօթի հետ, գրաւուեցաւ ֆրանսացւոց սկիզբները տուած կորուստին մէկ հինգերորդովը, որովհետեւ այն ատեն թշնամին անոնցմէ գերազանց էր սպառազինութեան եւ կահուկարեարի տեսակէտով: Ուրիշ խօսքով, այս ամէնքը կը նշանակեն վերջնական յաղթանակին ապահովութիւնը՝ նուազագոյն գնով մը: Գերմանացիք գիտեն ասիկա, եւ ատկէ է որ իրենց յուսահատութիւնը գարշելի յելուզակութեան մը յանգեցաւ: Վարչապետը աւելցուց թէ պիտի չըսէ որ պատերազմը մինչեւ 1918ի վերջը պիտի տեւէ, բայց կառավարութիւնը չ'ուզեր *դիսք*երու հանդիպիլ եւ այս պատճառաւ է որ մշակութեան եւ սնունդի մասին խիստ միջոցներ ձեռք առած է»:

Իր ճառին ուրիշ մէկ հատուածին մէջ Պ. Լոյտ Ճորճ կը յայտարարէ՝ իրեն սովորական եղող համարձակախօսութեամբը. «Չեմ ուզեր այն զգայնութիւնն ունենալ թէ քանի որ ամէն բան լաւ կ'երթայ՝ այլ ոչինչ կայ ընելիք: Ասիկա մեր մեծ դժուարութիւններէն մին է: Չափազանցութիւնը խուճապ կը ստեղծէ: Միւս կողմէ՝ եթէ իրերը իրենց բուն գոյնովը ներկայացնենք եւ ըսենք թէ պիտի հասնինք բայց պէտք է ճիգ մը ընենք, անհատը կ'ըսէ. «թող ուրիշ մէկը ընէ այդ ճիգը. իմ գործս չէ»: Յաջողութիւնը ապահով է՝ եթէ ամէն ոք անոր մասնակցի: Պատերազմը ծանր հիւանդութեան մը կը նմանի որու միջոցին մեր սովորական զբաղումները ձգելու

ենք մենք՝ ամփոփուելու եւ մեր կենսական գործարաններուն վրայ յարձակող ահռելի թշնամիին դէմ կռուելու համար»:

Յետոյ, վարչապետը ակնարկած է կուսակցական ձգտումներու որոնք թէեւ հազուադէպ՝ բայց հոսուհոն «հոսանքներ ու խարակներ կը յարուցանեն» ազգային գործունէութեան նաւուն դէմ: «Պիտի ջանանք անոնցմէ խուսափիլ, բայց եթէ փորձեն ազգին նաւարկութիւնը խանգարել, այս երկրին մէջ բաւական պայթուցիկ տարր կայ զանոնք օդը հանելու եւ բեռը ապահով ու անվտանգ իր տեղը հասցնելու համար»:

Ամէնէն կասկածոտ մարդն անգամ, ըլլա՛յ ճամփորդ մը այս հրամանատարին վարած նաւուն մէջ կամ ըլլայ անոր գծած ակօսին հետեւող եւ իր բախտն անոր բախտին կապած ուրիշ փոքրիկ նաւու մը ուղեւորը, կրնայ վստահութեամբ լեցուիլ իլուր այս իմաստուն եւ կորովի յայտարարութիւններուն:

ՖՐԱՆՍԱ ՆԱԽ...

Երբ կը լսենք, օտար հեղինակաւոր շրթունքներէ, թէ հայերը Արեւելքի մէջ այն միակ ազգն են՝ որ իր ռազմիկ յատկութիւններովն ու իր ազգային քաղաքական կարգապահութեամբը, ներկայ պատերազմի ընթացքին ինքզինք արժանի ապացուց անկախութեան՝ երախտագէտ յուզում մը կ'ունենանք եւ արտասուախառն ժպիտ մը կը բացուի մեր դէմքին վրայ՝ նման այն մարդուն որ իր ամէնէն ինկած վիճակին մէջ կը հանդիպի զինք գնահատող, իր հոգեկան ծածուկ ու իրմէ իսկ մոռցուած յատկութիւններն իրեն յիշեցնող խորատես ու ազնիւ հոգիի մը...:

Ֆրանսացի բարձրաստիճան դիւանագէտի մը վկայութիւնն է, ինչպէս կարդացին մեր ընթերցողները *Արեւի* վերջին թիւին մէջ, որ կը ներշնչէ մեզի այս սփոփանքն ու հպարտութիւնը եւ միեւնոյն ատեն մեզ կը ստիպէ մեր ամբողջ ընթացքովն ու գործունէութեամբը արդարացնելու եւ պահպանելու մեր այս նոր համբաւը:

Իրօք որ, դժբախտութիւններու դժբախտութիւնը պիտի ըլլար, այս ճակատագրական վայրկեանին, մեր ֆիզիքական ու նիւթական անսահման կորուստներուն փոխարէն մեր ստացած, գրեթէ անգիտակցաբար ստացած, միակ բարոյական բայց նոյնպէս անսահման շահը վտանգել անզգուշութեամբ, ոմանց եսական փառասիրութիւններուն անձնդիւր հեղգութեան զոհ տալով զանիկա:

Դիւանագէտը որ մեր ազգային զգացումները գգուող եւ խթանող այս յայտարարութիւնները ըրած է, կ'աւելցնէ թէ ինք իր անձնական կարծիքը չէ որ կը յայտնէ միայն՝ այլ Ֆրանսայի վարիչ շրջանակներուն, քաղաքական ու մտաւորական աշխարհի բարձր ներկայացուցիչներուն գաղափարն է ասիկա՝ որ երթալով կը հաստատուի՝ քանի կը տեսնեն թէ հայերը, իրենց այս ջարդուփշուր կացութեան մէջ անգամ, չեն ընկրկիր նոր զոհողութիւններու առջեւ - ինչ որ քաջութեան ապացոյց մը ըլլալէ զատ՝ նշան մըն է նաեւ քաղաքական իմաստութեան - եւ կը տեսնեն թէ անոնք իրենց ազգային բաղձանքներուն հետապնդումը կը կատարեն մէկ մարդու պէս եւ միակ մարմինի մը միջոցաւ, ինչ որ դարձեալ գերազանց առհաւատչեայ մըն է քաղաքական գիտակցութեան, զոր եթէ չունենային ու չապացուցանէին՝ պիտի չկրնային իրենց մասին սա՛ հաւատքը ներշնչել թէ վաղը օգտակարապէս պիտի գործածեն իրեն տենչացած ազատութիւնը:

Ու Ֆրանսան է, տեսէ՛ք, որ բարոյական այս մեծ օժանդակութիւնը մեզի կ'ընծայէ: Մեր մեծ ցաւին մէջ մեզի վերապահուած է եղեր այս մեծ երջանկութիւնը ճանչնալ:

Արդարեւ, ազգերն ալ, ինչպէս անհատները ուրիշ անհատներու համար, իրենց խորունկ հիացումները, իրենց լուռ ու մեծ սէրերն ունին ուրիշ ազգերու համար:

Մենք անհատն էինք որ իրմէ հեռու ու վեր, շատ հեռու եւ շատ վեր, մէկու մը հանդէպ երկիւղած սքանչացում մը, յարգանք մը եւ պաշտում մը կը սնուցանէր: Զայն ամէն կատարելութեամբ օժտուած կը նկատէինք, զայն կը համարէինք մարմնացումը ամէն մեծութեանց ու շնորհներու: Մեզի համար աշխարհի կեդրոնն էր ան: Իր խօսքերուն արձագանգը մեզ կը հմայէր եւ իր ամէն մէկ շարժումին կը հետեւէինք սրտատրոփ յուզումով մը՝ տեսնելու համար թէ ի՛նչ նոր գեղեցկութիւն պիտի ստեղծէ տակաւին: Ու չէինք յուսար, չէինք սպասեր երբեք որ ան օր մը օրանց պիտի գիտնայ մեր սէրն ու պիտի պատասխանէ մեզի: Երկիւղած ու լուռ՝ մեր զգացումը անոնցմէ էր որ ինքզինքնուն կը բաւեն եւ նոյնիսկ կը վախնան յայտնուելէ:

Եւ ահա՛ Ազգ-Անհատը մեծ դժբախտութիւն մը ունեցաւ: Եւ իր մեծ դժբախտութեան մէջ ճանչցաւ սա՛ մեծ երջանկութիւնը իր վրայ հակած տեսնելու անիկա որ իրեն համար մարմնացումն էր ամէն մեծութեան ու շնորհներու, անիկա որուն հանդէպ իր հիացումը սահման չունէր եւ իր սէրը այնչափ մեծ էր որչափ անշահախնդիր…: Այսպէս է որ Ֆրանսայի համար մեր զգացումը չի կրնար այսօր բառերով թարգմանուիլ եւ խորունկ ու երախտագէտ յուզումի մը մեր աչքերուն մէջ բերած արտասուախառն ժպիտը միայն մեր հոգեկան վիճակը կը յայտնէ իրեն…:

Ինքը, Ֆրանսան, իր ամբողջ կորովները լարած, նետուած է կրակէ փոթորիկի մը մէջ ուրկէ դուրս բերել կ'աշխատի ոչ միայն իր, այլեւ աշխարհի ազատութիւնը: Իր արիւնը գետերով կը հոսի բոլոր երակներէն որ բացուած են: Միլիոնաւոր կտրիճ կեանքերու, իր զմայլելի նոր երիտասարդութեան կորուստին սուգը օրէ օր կը ծանրանայ, սեւ մառախուղի մը պէս, իր քաղաքներուն ու գիւղերուն վրայ, բայց ան, իր կսկիծը ակռաներուն մէջ սեղմած, ոչ միայն կը կռուի անընկճելի ասպետի մը պէս, լուրջ ու պայծառ դէմքով, որուն հասակը հետզհետէ կը շտկուի եւ կը մեծնայ խառնուրդին վերեւ, այլեւ խրախոյս կը կարդայ ու օգնութեան ձեռք կը կարկառէ հեռուն վիրաւոր ինկած փոքրիկ հայ ազգին, յանկարծ հասկնալով - կարծես - անոր իրեն ուխտած հին պաշտամունքը եւ անոր ալ նոյն դատին համար մաքառիլն ու զոհուիլը…:

Ի՞նչպէս կրնանք, Ֆրանսա՛, մեր զգացածն ու մտածածը յայտնել քեզի: Թերեւս սա՛պէս միայն.- նախ մեր սուգին մէջ գրկելով, մերինին հետ խառնելով եղբայրացնելով քու սուգդ եւ աշխարհի համար մերիններէն աւելի քու՛ կորուստներուդ կարեւորութիւնն զգալով, եւ յետոյ՝ մեր նորանոր գիտակից զոհողութիւններովն ու մեր հետզհետէ աւելի արժանավայել լրջութեամբը ինքզինքնիս արժանի ցուցնելով քու մեծ-եղբայրութեանդ…:

ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՕՍՔԵՐ

Երկու շաբաթ առաջ *Արեւի* հրատարակութեան երրորդ տարին կը սկսէինք: Առժամապէս քաղաքէն հեռու գտնուելով՝ խմբագիրը չկրցաւ այդ առթիւ իր ըն-

թերցողներուն հետ մասնաւոր պզտիկ խօսակցութիւն մը ունենալ զոր մտադրած էր, որ պատշաճութեանց կարգին է եւ որուն կը փափաքէր նաեւ:

Անիկա, խմբագիրը, նախ շնորհակալութիւն պիտի յայտնէր ամէն անոնց որ ամբողջ երկու տարի զինք կարդալու պատիւը ըրին իրեն: Վերջացող շրջանին մէջ բացառիկ պատահարով մը իրեն ցոյց տրուած բացառիկ համակրանքի արտայայտութիւններուն համար եւս ան իր անկեղծ երախտագիտութիւնը ներկայացնելու առիթ մը գտած պիտի ըլլար: Յետոյ շնորհակալութիւն պիտի յայտնէր իր մնայուն եւ պատահական այն բոլոր աշխատակիցներուն, որոնք իրեն հետ եւ իր քառամսեայ բացակայութեան ատեն, իրենց տաղանդը, աշխատութիւնն ու օգտակար ըլլալու փափաքը *Արեւ*ին տրամադրեցին հանրութեան համար: Հրապարակաւ, դարձեալ, շնորհակալ պիտի ըլլար անոնց - եւ այս անգամ քիչ մը իր ընթերցողներուն կողմէ - որոնք բաժանորդագին մը կամ թուագին մը վճարելէ աւելին ըրին թերթին գոյութեան նիւթապէս սատարելու համար, օգնեցին ընդհանուր լրագրութիւնը հարուածող ներկայ ծանր տագնապին մէջ՝ Եգիպտոսի հողին վրայ ամէնագէշ ատեն մը հրատարակուիլ սկսած հայերէն բաւական ընդարձակ ու բազմաճախս թերթի մը շարունակութեան:

Այս անհրաժեշտ արարողութիւնը, հարկաւ քիչ մը աւելի արարողաբար քան այս քանի մը տողերով, կատարելէ ետք՝ անիկա, խմբագիրը, խօսակցութիւնը պիտի դարձնէր գործին բարոյական կողմին վրայ.

«Ընթերցո՛ղ,- պիտի ըսէր ան՝ յանկարծ քաջութիւն առած եւ դիմառնական ձեւին դիմելով, որ, ինչպէս յայտնի է, զեղումի եւ վճռականութեան նշան է գրականութեան մէջ,- ընթերցո՛ղ, բարեկամ, չէզոք կամ թշնամի ընթերցող, գիտուն կամ տգէտ, դիւրահաւան կամ դժուարահաճ, գնահատող կամ քննադատող ընթերցո՛ղ, ընթերցո՛ղ վերջապէս, կը փափաքիմ որ հասկնաս թէ ի՛նչու քու բոլոր փափաքներուդ, եւ իմիններուս ալ որոնք նոյնը չէին միշտ, չկրցայ գոհացում տալ հոս: Եւրոպական - բայց ոչ անպատճառ եգիպտական - եւ պոլսահայ - ոչ սակայն ամէն պոլսահայ - թերթերու հետ բաղդատելով՝ պակասներ, բաւական շատ պակասներ ու թերութիւններ գտար այստեղ: Խմբագրականը այսպէս ըլլալու չէր միշտ. երբեմն գործնական նիւթեր, օրուան խնդիրներ պէտք էր շօշափէր, քաղաքական տեսութիւն մը ըլլար կամ տնտեսական կացութիւն պարզէր՝ *ա լա* Քէչեան, եւ աւելի պարզ լեզուով մը խօսէր անո՛նց որոնք *որ*երու *զոր*երու ցանցին մէջ կը բռնուին կը մնան..: Հեռագիրերուն աւելի շատ տեղ յատկացնելու էր. կամ հեռագրի բնաւ պէտք չկար՝ քանի որ ֆրանսերէն թերթերուն մէջ յաճախ օր մը առաջ արդէն կարդացուած էին: Գրականութեամբ ողողուեցաւ թերթը, կամ՝ գրականութիւնը անտեսուեցաւ: Թերթօն մը պէտք էր: Սոխին ու սխտորին հրապարակներն ալ ծանուցուելու էին: Ջարդերու նկարագրութիւններով հանրութեան ջիղերը խանգարուեցան: Բարեգործականին րեքլամ շատ եղաւ, կամ՝ բաւական չեղաւ: Կոիւ շատ ըրիք, կամ՝ թոյլ գտնուեցաք, կրնայիք աւելի ուժգին պատասխաններ տալ եւ չտուիք: Այսինչը չափազանց պաշտպանեցիք, կամ՝ դատս բոլորովին լքեցիք, բարոյականի վրայ բան չգրեցիք, կամ՝ տիրացուական յօդուածներ շատ գրիք..:

«Ասոնք են, ընթերցող, մէկքանին գանգատներէդ, որոնք հասան ականջիս: Անոնց տեսակները, ըսել կ'ուզեմ պատճառներուն տեսակները, գլխաւորաբար երկու են, նիւթական եւ բարոյական: Նիւթական պատճառներով չկրցանք աւելի

խնամուած եւ բազմակողմանի ընել թերթը, բայց որու՞ է յանցանքը. բարոյական պատճառներով չուզեցինք ամէն կողմին գոհացում տալ, ամէնքը բարեկամ ընել, եւ ասոր «յանցանքը» մե՛րն է միայն: Մենք կարծեցինք, կը կարծենք դեռ, թէ լրագիր մը պէտք է իր հակակիրները, թշնամիներն ալ ունենայ՝ որքան իր համակիրներն ու բարեկամները. այդպէս միայն կրնայ հասկնալ թէ բանի մը կը ծառայէ..:

«Խմբագրի ցեղ մը կայ, ընթերցո՛ղ - այդ ցեղը ամէն ցեղի մէջ կայ - որ իր ընթերցողներուն ուղեղն ու սիրտը ունի ճշտիւ, անոնցմով կ'աշխատի, անոնցմով կը խորհի, կը դատէ, կը զգայ: Իրեն սեփական խորհուրդներ եւ զգացումներ պարզե՞լ. ի՜նչ անխոհեմութիւն. ուզէր իսկ՝ թերեւս պիտի չկրնար այլեւս, յորմէհետէ կորսնցուցած է ատոր վարժութիւնը: Քու բանտարկեալդ է ան, քու գերիդ, ընթերցող. իր միակ մտահոգութիւնը քեզի կարծեկից, քեզի հաճելի ըլլալն է՝ ամէն օր քիչ կամ շատ նոր ձեւով մը քու հին կարծիքներդ քեզի մատուցանելով: Երջանիկ էք այսպէս, ան եւ դուն: Այդ երջանկութիւնն է որ մերինը չեղաւ այստեղ, ոչ ալ քուկինդ եղաւ, ընթերցող..

«Եւ քանի որ սկսանք՝ շարունակենք այս մտերիմ խօսակցութիւնը, որու ընթացքին ուրիշ կարեւոր բաներ ունիմ քեզի ըսելիք..» պիտի ըսէր Պ. Խմբագիրը..:

ՎԵՐՍՏԻՆ ԽՕՍՔ..

- «Վերստին խօսք ընդ.. երցողի..» պիտի ըսէր նախկին մէկ բարեկամս, բառախաղի սիրահար:

- «Վերստին խօսք..խոստացեալ..» կ'ըսէ Խմբագիրը, որ - հարկադրուած – խօսքը կարճ կապեց նախընթաց շաբթու, եւ հիմա այսպէս կը շարունակէ.

- «Ընթերցո՛ղ, յարգելի, չեմ համարձակիր ըսել նաեւ սիրելի, ընթերցող, քեզի բացատրեմ նախ թէ ի՛նչու կը յարգեմ, անհունապէս եւ անկեղծօրէն կը յարգեմ քեզ, ու չեմ գիտեր թէ կը սիրե՞մ նաեւ: Կը յարգեմ քեզ՝ ինչպէս այն ամէն բաները որոնք լաւ չեմ ճանչնար, որոնք հասողութենէս ու հասկացողութենէս դուրս են մասամբ կամ ամբողջովին, եւ որոնց հետ սակայն գիտեմ թէ յարաբերութեան մէջ եմ՝ ինչպէս օդին ու ջուրին, զիս շրջապատող բազմաթիւ տարրերուն, բնական ու գերբնական անթիւ ուժերուն հետ..: Այս՝ յարգանքիս միսթիք հիմն է, այսպէս ասած: Միւս պատճառը որուն համար քեզ կը յարգեմ՝ սա՛ է թէ չեմ կրնար չյարգել մէկը՝ որ դոյզն չափով մը իսկ եւ հինգ վայրկեանի համար գոնէ՝ ինծի վստահութիւն կը յայտնէ, զիս կը լսէ, թերեւս կ'ուզէ բան մը սորվիլ ինէ: Ինծի կը թուի, ընթե՛րցող, թէ քու այդ վստահութիւնդ է որ խաբած պիտի ըլլայի եթէ չըսէի քեզ ինչ որ կը խորհիմ թէ ճիշտ է, ու ինծի կը թուի թէ քեզ խաբելով է որ յարգելու տեղ անյարգած, անարգած պիտի ըլլայի քեզ..:

«Իրաւ, ինչ որ այսօր ճիշտ կը նկատեմ՝ երէկուան ճիշտը չէ թերեւս ու վաղուանը պիտի չըլլայ գուցէ: Նախ մենք ենք - մենք ամէնքս որ մարդ ենք - որ ինչպէս մարմնով՝ մտքով ալ կը վերանորոգուինք անդադար, եւ այս վերանորոգումին - որ փոփոխութիւն մըն է - զարգացում կ'ըսենք, մինչեւ այն օրը ուրկէ անդին այդ փոփոխութիւնը նուազում կամ անկում կը կոչենք: Խմբագիրն ալ, ուրեմն, երբ դեռ անկումի շրջանին մէջ չէ՝ հաւանօրէն զարգացման շրջանին մէջ է, եթէ երբեք – ինչպէս կան ոմանք, հազուագիւտ ու գրեթէ անբնական - կէտի մը վրայ հասնելէ ետք հոն խարիսխ նետած չէ, որով կասումի շրջանին մէջ չէ: Բայց իր յամր զար-

գացումէն անկախաբար՝ նոր դէպքերը, նոր եղելութիւնները կան, որ աւելի յանկարծօրէն եւ պիտի ըսէի բրտօրէն - երբեմն - կը փոխեն մարդը, բոլո՛ր խորհող մարդերը, եւ այս փոփոխութիւններն են ամէնէն վտանգաւոր անկիւնադարձերը անո՛նց համար որոնք գործ ունին հանրութեան հետ եւ ուզեն չուզեն հանրութեան պիտի հասկցնեն - եթէ անկեղծ են - թէ այսօր երէկուընէ տարբեր կը մտածեն: Երջանի՛կ են անոնք որ բարեկամներ միայն ունին՝ փոխանակ հանրութեան մը՝ իրենց փոփոխութեանը վկայ եւ հանդիսատես: Դիւրին է անոնց գործը. բարեկամը հասկնալու, արդարացնելու տրամադիր է արդէն՝ իբրեւ բարեկամ, եւ եթէ չհասկնայ ալ՝ վնասը մեծ չէ, վերջապէս:

«Բայց վերանորոգութիւնը, զարգացումը կա՛մ փոփոխութիւնը - ինչպէս որ կ'ուզես, ընթերցո՛ղ - ամէն մարդու եւ մանաւանդ հանրային մարդուն, ենթադրելով որ անկեղծ է՝ պէտք է համոզիչ ըլլայ նաեւ, եւ համոզիչ ըլլալու համար՝ պէտք է **լուրջ** ըլլայ: Եթէ ամէն օր ամէն նոր դէպք նոր ուղղութիւն մը եւ սկզբունք մը, երէկուընէ տարբեր, պիտի ներշնչէ հանրային մարդուն որ պիտի ուզէ զանոնք ներշնչել իր կարգին իրեն վստահող հանրութեան, հանրութիւնը իրաւամբ պիտի դադրի անոր այսօրուան քարոզածին ալ հաւատալէ՝ մտածելով թէ վաղը արդէն պիտի փոխուի ան: Հանրային մարդը, հետեւաբար, սոսկական անհատէ մը աւելի պէտք պիտի ունենայ իր օրուան կարծիքները հակակշռելու, մեծ ու հաստատուն սկզբունքներու փորձաքարին վրայ զանոնք զարնելու, անցեալի լոյսին մէջ զանոնք դիտելու եւ ապագայի դատաստանը կանխաւ - որքան հնար է - անոնց համար կատարելու: Այսպէս է՝ որ ան, խմբագիրը մանաւանդ որ զիս եւ քեզ կը զբաղեցնէ, ընթերցո՛ղ, իր հարեւանցիկ տպաւորութիւններն ու իր գէշ կամ լաւ տրամադրութիւններն իբրեւ լուրջ խորհուրդներ պիտի «չքշէ» քեզի, եւ այսպէս է – դարձեալ - որ ան գերագոյն չափով մը քեզ յարգած պիտի ըլլայ, ընթերցո՛ղ, յարգելով միեւնոյն ատեն ինքզինքը...:

«Յարգա՛նք ընթերցողին, ոչ թէ խօսքով, յարգալից ածականներով եւ շողոքորթութեամբ՝ որպէսզի թերթ մը աւելի գնէ ան, այլ մտածումով՝ որ պէտք է խմբագիրն արգիլէ արհամարհելէ ընթերցողն եւ պէտք է ընդհակառակն միշտ մղէ զինք խորհելու թէ ի՛նչպէս կրնայ օգտակար ըլլալ անոր: Միայն թէ, խմբագիրը պիտի փափաքէր նախակրթարանի ուսուցիչ կամ փոխասաց տիրացուի դեր մը չկատարել՝ ինչպէս կը փափաքին շատեր՝ հասարակ տեղիք դարձած ճշմարտութիւններ ու բարոյականի խրատներ քարոզելով, փոխանակ իր սեփական մտքովն աշխատելու եւ երբեմն նոյնիսկ ընդունուած կարծիքները հարուածելու՝ երբ հարուածելի կ'երեւան իրեն: Դժբախտաբար ասոր է որ վարժուած չես դեռ, ընթերցո՛ղ, եւ կը նախընտրես հին ոչնչութիւնը որ քեզ հանգիստ կը ձգէ՝ քեզ վրդովող նորութեան, եթէ գուշակես իսկ թէ ճշմարտութեան ու գեղեցկութեան մաս մը կայ անոր մէջ:

«..Ու եթէ այս խօսակցութիւնը քեզ չի նեղացներ, յարմար օր մը վերստին զայն ձեռք կ'առնենք, թերեւս..»:

ՀԱՅՈՒՆ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

Ամերիկայի մէջ մեռած են տոքթ. Րոպըրթ Չէյմպըրզ՝ Պարտիզակի Բարձրագոյն Վարժարանին նախկին տնօրէնը, եւ վեր. Չարլզ Թրէյսի՝ Անաթոլիա Գոլէճի

նախկին նախագահը, որոնք երկուքն ալ ճշմարիտ բարեկամներ հայութեան՝ մեզի սրտանց ու արդիւնաւորապէս ծառայելով մաշեցուցին իրենց կեանքը:

Տոքթ. Չէյմպըրզ բնիկ քանատացի էր: 1879ին առաջին անգամ իբրեւ միսիոնար ամերիկեան Պորտին կողմէ ղրկուած էր Հայաստան եւ ինը տարի շարունակ գործած էր Էրզրումի դաշտին մէջ, ուր հիւանդանալով դարձած էր Ամերիկա: Երեք տարի ետքը կրկին Թուրքիա կ'երթար, իբրեւ Նիկոմիդիոյ գաւառին միսիոնար եւ իբրեւ Պարտիզակի Բարձրագոյն Վարժարանին տնօրէն. պաշտօն զոր վարեց 21 տարի, 1891էն մինչեւ 1912: Ծերութեան եւ տկարութեան պատճառաւ՝ 1912ին հրաժարեցաւ Բարձրագոյն Վարժարանի տնօրէնութենէն եւ Ամերիկա մեկնեցաւ: Հազիւ տարի մը վերջը՝ տոքթ. Չէյմպըրզ Թուրքիա կը դառնար՝ իր «որդեգրեալ ազգակիցներուն», հայոց մէջ ապրելու եւ մեռնելու համար: Իր ծերութեան այս փափաքը չկրցաւ իրարականանալ. 1914ի վերջերը, Թուրքիոյ պատերազմի մասնակցութեան հետեւանօք, անիկա, իբրեւ անգլիահպատակ, կը ստիպուէր հեռանալ Պոլսէն:

Ամերիկայի մէջ «Տր. Չէյմպըրզ - կը գրէ *Կոչնակի*ի մէջ Պ. Անդրանիկ Ա. Պետիկեան՝ «Գիսակ»ի որդին - ո՛րեւէ հայու չափ այրեցաւ, մրրկեցաւ հայկական տառապանքներուն համար: Առանց վերապահութեան, անխնայօրէն, նոյնիսկ անձին հանդէպ անգթօրէն պիտի ըսէինք, իր բոլոր ուժերը սպառեց հայոց համար: Հոս վազեց, հոն վազեց, խօսեցաւ, գրեց, երբ եւ ուր որ պատեհութիւն գտաւ, ամերիկացւոց աչքին ու համակրութեանը առարկայ ընելու համար հայկական կացութիւնը: Անցեալ տարուան Հոկտեմբերէն սկսեալ ստանձնեց Հայկական Նպաստի մասնաճիւղին վարչութիւնը որ իր մնացած ուժերուն վերջին կաթիլները քամեց, ցամքեցուց»:

Հայ ազգը, իր ներկայի անհուն վշտին մէջ, յարգանքով եւ երախտագիտութեամբ կը խոնարհի անհետացող իր մեծ բարեկամներուն՝ Տոքթ. Չէյմպըրզի եւ վեր. Թրէյսիի յիշատակներուն առջեւ: Այս վերջինն ալ, հակառակ իր հիւանդութեան, մահէն քիչ առաջ խօսած էր Լոս Անճելըսի հայանպաստ մէկ ժողովին մէջ, ուրկէ յետոյ այլեւս չէր կրցած երեւիլ որեւէ բեմի վրայ: Պիտի փափաքէինք որ Անաթոլիա Գոլէճի իր նախկին սաներէն մին - եւ Եգիպտոսի մէջ քիչ չէ կարծենք անոնց թիւը - մեզի խօսէր վեր. Թրէյսիի մասին՝ զոր Պ. Պետիկեան կը յիշատակէ տր. Համլինի, տր. Հուիլըրի, տր. Ուոշպըրնի եւ տր. Չէյմպըրզի կարգին՝ իբրեւ «մեզի **հետ** եւ ոչ միայն մեզի **համար** գործող, իբրեւ մեր **ազգին** եւ ոչ միայն մեր **գործին** նուիրուած» ամերիկացի մեծ հայասէր մը: Այսպէսով է որ մենք ալ պիտի գիտնայինք մեր յարգանքին եւ երախտագիտութեան մէջ սրտի բաժինը դնել անոնց հանդէպ որոնք **սրտով** մեզի հետ եղած են՝ տարբեր անոնցմէ որոնք **պաշտօնով** միայն մեզի հետ են եւ այս օրերուս իսկ, հոս մեր մօտերը, մեզի կը յայտնեն ատիկա, իրենցմէ փսոր մը օգնութիւն ստացող մեր խեղճ վրանաբնակ քոյրերն ու մայրերը «քրիստոնէացնելու» ընդվզեցուցիչ **պաշտօնը** յաւելուածաբար առնելով վրանին...:

Այս պահուս հայասէրներու ուրիշ դասակարգի մը կը հանդիպինք՝ եւրոպական մամուլին եւ խորհրդարաններուն մէջ: Ասոնք մեր ազգին հետ ուղղակի յարաբերութիւն մը ունեցած չեն հաւանաբար եւ յաճախ պարագայաբար է որ կը խօսին

մեր վրայ, ներկայ պատերազմին քաղաքական հետեւանքները քննելու առթիւ: Այդպիսիները, սակայն, սոսկ պղատոնական համակրութիւն մը չեն յայտներ մեզի, այլ, իբրեւ արդարութեան պարտք մը, կը պահանջեն Հայաստանի ազատութիւնն ու անկախութիւնը, որպէս դաշնակիցներու կողմէ հաշտութեան պայման մը: Անոնք, ընդհանրապէս քաղաքագէտներ են կամ քաղաքական նիւթերու վրայ գրող խմբագիրներ: Հիմա, գրեթէ ամէնօրեայ է մեր անոնց հանդիպումը եւրոպական թերթերուն մէջ: Դեռ վերջերս, իրարու վրայ, տեսանք այսպէս Հայաստանի անուան յիշատակումը անգլիական եւ ֆրանսական կարեւոր թերթերու ու հանդէսներու մէջ, նոյնիսկ անձնաւորութիւններու կողմէ, որոնք - դեռ անցեալ տարի - շատ ալ բարեկամ արտայայտուած չէին մեր դատին: Իսկ լրագրողներէ դուրս՝ ծանօթ են Լորտ Րոպերթ Սեսիլի եւ Պ. Քերենսքիի համանման յայտարարութիւնները ասկէ քանի մը շաբաթ առաջ, պատերազմի նպատակներուն մէջ «ո՛չ կցում, ո՛չ վնասահատուցում» բանաձեւին մասին, բացատրելով թէ թրքական վայրագ լուծէն Հայաստանի ազատագրումը կցում չէ, այլ ճիշտ հակառակը ատոր:

Մեր մինչեւ հիմա ըմբռնած իմաստովը «հայասէրներ» չեն ասոնք, այլ արդարութեան ու քաղաքակրթութեան ախոյեաններ, որոնք անհրաժեշտ կը նկատեն հայոց ազգային բաղձանքներուն իրագործումը՝ քաղաքակրթական տարր նկատելով հայերը:

Ու մենք երախտագէտ ենք ասոնց ալ, ինչպէս Չէյմպըրզներուն եւ Թրէյսիներուն որոնք օգնեցին մեզ իբրեւ այդ տարրը ճանչցուելու:

ԵՐԱԶ ՄԸ

Վերջերս, մօտիկ օր մը, ինծի պատահեցաւ բաց աչքով ցերեկ ատեն երազել…:

Երազեցի որ կանգնած էի դաշտի մը մէջ եւ այդ դաշտը զօրանոցի մը հրապարակին կը նմանէր: Այնտեղ, արեւուն տակ, ընդարձակ քառակուսիի մը երեք կողմերը կազմած եւ հոծ գիծերով իրարու ետեւ կեցած էին երիտասարդ համազգեստաւոր մարդիկ: Քառակուսիին բաց կողմին վրայ, անոր մէջտեղը, ես մինակս կը գտնուէի: Համակուած էի անբացատրելի յուզումով մը զոր զսպել կը ջանայի: Քանի մը երկվայրկեան անցաւ այսպէս՝ որու միջոցին սրտիս բաբախումը կը լսէի: Կը նայէի այդ շարքերուն վրայ, եւ կարծես ելեկտրական հոսանք մը անոնցմէ ինծի կ'անցնէր, թրթռացնելով ամբողջ էութիւնս, ցնցելով, դղրդելով ամբողջ միտքս ու հոգիս: Ու՞րկէ էր այս յուզումը: Յանկարծ գիտակցեցայ անոր պատճառին: Երազիս մէջ զարթնում մը ունեցայ եւ տեսայ, եւ հասկցայ՝ թէ այս երիտասարդները զինուորներ եւ այս զինուորները հայեր էին…:

Ու ըսի անոնց, որովհետեւ գիտցայ միեւնոյն ատեն թէ անոնք հոն շարուած էին զիս լսելու համար, ըսի անոնց այսպէս.

- Ճշմարի՞տ է ասիկա, հայ զինուորնե՞ր էք դուք. դուք իրականացու՞մն էք այն երազին զոր ամբողջ հինգ դար երազեց՝ ատենօք իր քաղաքական անկախութիւնն, իր զինուորական զօրութիւնն ունեցած ազգ մը համբուն: Դուք անո՞նք էք որ պիտի գային, անո՞նք որոնց գալստեան հաւատքն իր սրտին մէջ կրեց ամէն մէկ հայ, դարերէ իվեր, եւ այդ հաւատքով տոկաց, չարչարուեցաւ, ուրախացաւ ու մեռաւ: Այո՛, դուք անոնք էք: Օրհնեալ ըլլաք, եղբայրնե՛ր, եւ օրհնեալ ըլլայ թո՛ղ այս արեւը որ զիս արժանի կ'ընէ ձեզ տեսնելու…:

«Ձեզի համար էր, գիտէ՞ք, որպէսզի դուք ծնիք, զօրանաք եւ զինուիք, որպէսզի այստեղ հաւաքուիք եւ այստեղէն այստեղ սլանաք, ձեզի համար էր եւ ո՛չ ուրիշ բանի համար, որ միլիոնաւորներ մեր պապերէն ու մամերէն՝ անցեալին մէջ, եւ մեր եղբայրներէն ու քոյրերէն՝ ներկայիս, բռնամահ կորան: Անոնք գիտէին թէ ինչ որ ունէին ամէնէն աւելի թանկագին, ժառանգուած իրենց ազատ նախահայրերէն եւ երկիւղածօրէն պահպանուած իրենց սրտերուն մէջ, դուք միայն կրնայիք զայն վերջնականապէս փրկել կորուստէ եւ պաշտպանել պահպանել ապագային, ու այս պատճառաւ անոնք ի ձեզ յուսացին, զձեզ ստեղծեցին…:

«Կրակին մէջէն դուք կը ծնիք, կրակին մէջէն որ մեր երկիրը այրեց լափեց եւ կրակին մէջէն որ ամբողջ աշխարհն է բռնկցուցեր: Ինչպէս թաղուած գանձ մը հրդեհի միջոցին փլչող պատի մը տակէն՝ այնպէս դուք երեւան ելաք, եւ համատարած բոցին ու ծուխին մէջէն աշխարհ կը տեսնայ ու կը զմայլի՝ ձեր վրայէն ճառագայթող հայ քաջութիւնը, հայ ազնուականութիւնը, **հայ հոգին** ճանչնալով…:

«Բայց դուք կրակն էք, նաեւ, կրակին մէջէն թռած: Կրակ կայ ձեր սրտերուն մէջ՝ որ կը բորբոքեցնէ, կ'եռեւեփէ, կը պղպչացնէ ձեզ: Անհամբեր էք երթալ իյնալու հոն որ մեր օրօրանն է ու մեր գերեզմանը, գլուխներուն վրայ անոնց որոնք զայն ուզեցին միմիայն գերեզմանն ընել մեր ցեղին: Անհամբեր էք վրէժը լուծելու անցեալին ու ներկային, պատուհասելու ոճրագործները այնպէս ինչպէս արժանի են՝ մեծագոյն եղեռնին համար որ գործուած է աշխարհի վրայ եւ որուն պատուհասումին կը զգաք թէ դուք աստուածային գործաւորներն ըլլալու կոչուած էք:

«Սպասեցէ՛ք…: Վաղը ուրիշներ կու գան աւելնալ՝ ձեր վրայ եւ դուք կ'երթաք, եւ մեր լեռներուն մէջ պահուած, սարսափէն խելակորոյս եւ սովէն կմախացած մեր եղբայրներն ու քոյրերը, ձեր ոտքերուն տրոփիւնէն կը ճանչնան ձեզ, տակաւ դուրս կ'ելլեն անտառներու խորէն եւ ժայռերու ետեւէն, կը նային ձեզի, չեն հաւտար իրենց աչքերուն, անհասկնալի ճիչեր կ'արձակեն, դէպի ետ՝ իրենց ապաստանները կը փախչին նորէն, մինչեւ որ դուք կը հասնիք անոնց ետեւէն, մեղմիւ կը մօտենաք, կը խօսիք անոնց, ձեր զինուորի կոշտացած ձեռքերուն մէջ կ'առնէք կը փայփայէք անոնց գլուխները ու կ'ըսէք թէ ա՛լ պէտք չէ վախնան, պէտք չէ փախին, պէտք չէ անօթի ու մերկ պահուին, որովհետեւ դուք եկած էք եւ դահիճը պատժած էք…: Անոնց մէջէն, դուն մայրդ եւ դուն քոյրդ, դուն քու պզտիկ եղբայրդ եւ դուն քու ծերուկ հայրդ պիտի գտնես թերեւս, դուք ամէնքդ կենդանի մասունքները պիտի գտնէք խաչեալ ազգին եւ զանոնք հաւաքելով պիտի զետեղէք ձեր կառուցած այն նոր ու մեծ տաճարին մէջ որ Ազատ Հայաստանը պիտի ըլլայ…: Երանի՜, ձեզ բիւր երանի՜, հայ զինուորներ՝ որ այդ երջանկութիւնը պիտի ունենաք…:»

Այսպէս զգացի ու կարծեցի թէ կը խօսէի վերջերս, մօտիկ օր մը, ցերեկ ատեն բաց աչքով երազած պահուս…:

ՑՆՑՈՂ ԿՈՉ ՄԸ

Մեր վերջընթեր թիւով հրատարակեցինք թէ Պասրայէն երկու հազար անգլ. ոսկի ղրկուած է Եգիպտոս՝ վսեմ. Պօղոս փաշա Նուպարի տրամադրութեան ներքեւ հայ տառապանքին օգնութեանը գործածուելու համար:

Ի ձեռին ունինք նուիրատուներէն միոյն՝ Տ. Երուանդ Տէրվիշեանի կողմէ այս առթիւ գրուած նամակին պատճէնը: Նամակը ուղղուած է տեղւոյս Օսմ. Պանքայի մասնաճիւղի տնօրէն Պ. Քրիշլիի՝ որ անոր ընդօրինակութիւնը հաղորդած է ազգ. իշխանութեանց, որպէսզի նուիրատուներուն ոգիին եւ փափաքին կատարելապէս տեղեակ ըլլան եւ ըստայնմ գործածեն նուիրուած գումարը:

Ստորեւ կ'արտատպենք այդ նամակը՝ ցոյց տալու համար թէ հայրենիքէն եւ հայերէն հեռու ապրող երկու հայեր ի՞նչպէս կը զգան ու կը վերաբերուին այսօր հանդէպ իրենց ազգին, հանդէպ անոր ներկային եւ ապագային: Այս տեսակէտով՝ Տ. Տէրվիշեանի նամակը օգտակար դաս մըն է որ կը տրուի շատ մը ուրիշ հայերու:

Ահաւասիկ թարգմանութիւնը Պ. Տէրվիշեանի գեղեցիկ նամակին, ուրկէ կ'երեւի թէ նամակագիրը տեղեակ չէ եգիպտահայոց ներկայ ճիգերուն եւ այդ պատճառաւ Պ. Քրիշլիի աջակցութեան կը դիմէ:

«Սիրելի պարոն Քրիշլի,

«Այն տագնապին մէջ ուր կը գտնուի հայ ժողովուրդը եւ իր այն անդոհին մէջ թէ կրնայ խաղաղութիւն մը կնքուիլ առանց իր արդար բաղձանքները գոհացնելու, ինքզինքիս թոյլ կու տամ Ձեզ դիմել խնդրելով որ հովանաւորութիւն կամ ուժ տաք հանգանակութեան մը՝ որուն արդիւնքը յատկացուի հայկական շահերուն պաշտպանութեան: Այս նպատակաւ է որ բարեկամս Պ. Սիմոն Կարիպեան եւ ես, այս թղթատարով Ձեր դրամատան կը ղրկենք 2000 անգլ. ոսկի, այսինքն 1000ական ոսկի իւրաքանչիւրիս կողմէ, որպէսզի տրամադրութեանը տակ դրուի Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարի, որ ձեռք առած է յիշեալ շահերն ու որուն պէտք է ընծայուին այդ շահերուն պաշտպանութեան անհրաժեշտ միջոցները»:

«1896ին, Կ. Պոլսոյ ջարդերուն ատեն, նպաստի հանգանակութեան մը համար դիմած էի Անկլօ-Էճիփշըն Պանքի ողբացեալ տնօրէն Պ. Ժորժ Կուսիոյի: Իմ այդ դիմումս ինծի թելադրուած էր Պ. Րաուլ Քանիւէի կողմէ՝ որուն փոխանցած էի այդ պահուն *Լա Րեֆորմ* թերթը: Պ. Կուսիօ լաւագոյն ընդունելութիւնն ըրաւ ինծի, գլուխ կանգնեցաւ հանգանակութեան եւ քանի մը շաբթուան մէջ հաւաքեց 25,000 անգլ. ոսկի որ ղրկուեցաւ Կ. Պոլսոյ Անգլ. Դեսպան Սըր Ֆիլիփ Քըրրիի միջոցաւ Իզմիրլեան պատրիարքին:

«Հայ ժողովուրդին ներկայիս անցուցած տուայտանքին մէջ՝ կը համարձակիմ յուսալ թէ զուր չէ որ կոչ կ'ընեմ Ձեր վեհանձն զգացումներուն: Յունաստանի անկախութիւնը առանց դրամի չստացուեցաւ, եւ Լորտ Պայրըն իր ամբողջ հարստութիւնն յատկացուց անոր: Պ. Կարիպեան եւ ես, հեռու ենք հարուստներ ըլլալէ, եւ սակայն պատրաստ ենք ուրիշ զոհողութիւններու՝ մեր սուրբ դատին յաջողութեանը համար: Այս պատճառաւ, համոզուած ենք թէ հարուստ հայոց եւ մեզի համակիր օտարականներու ուղղուած կոչ մը ամուլ պիտի չմնայ: Բայց պէտք է, այսպիսի պարագաներու մէջ, որ նմանօրինակ հանգանակութեան մը նախաձեռնութիւնը ազդեցիկ, կարեւոր եւ բարձր զգացումներ կրող անձնաւորութենէ մը գայ եւ ասոր համար է որ համարձակեցայ Ձեզի դիմելու:

«Իմ կողմէս հայրենակիցներու» ուղղուած կոչ մը առանց արձագանգի պիտի մնար: Մարդ մարգարէ չէ իր երկրին մէջ: Մինչդեռ Ձեր կողմէ երբ դիմում կատարուի՝ հայեր եւ օտարականներ պիտի չթերանան իրենց օժանդակութիւնը լայն չափով մը Ձեզի բերելու:

«Անգամ մը եւս յուսալով որ դիմումս ապարդիւն պիտի չըլլայ եւ կանխաւ երախտագիտութիւն յայտնելով այն բոլորին համար զոր պիտի հաճիք կատարել յօգուտ հայ ժողովուրդին, կը խնդրեմ որ ընդունիք..եւն.»:

(Ստորագր.) Ծ. Ա. Տէրվիշեան

Կ'արժէր որ այս նամակը հրատարակուէր: Նպաստամատոյցի երկրորդ կոչ մըն է կարծես, եւ որքա՜ն ազդեցիկ, երբ նկատի առնենք գրողն ու գրութեան պարագաները:

Հայ ազգը նախ պէտք ունի, Եգիպտոսի մէջ եւ այլուր ապրող իր ընչեղ զաւակներուն սրտին, Տէրվիշեանի եւ Կարիպեանի նման սրտերու: Յետոյ՝ անոնց դրամին որ այն ատեն շատ դիւրաւ կը գտնուի, աւելի ճիշտ՝ ինքնիրենը կ'ընծայուի..:

ԲԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆրանսացի բարեկամ մը, որ հայերէն կը կարդայ, հետեւեալը կը գրէ ինծի.

«Ենթադրեցէք որ ձեր **երազը** իրականացած ըլլայ, որ հայ խիզախ երիտասարդներ, հայրենիքի, ազատութեան ու վրէժի զգացումներով վառուած, յանկարծ արժանի սերունդն ըլլան իրենց հին փառայեղ նախահայրերուն եւ խմբովին ու մեծ թուով պատրաստակամութիւն յայտնեն հայոց ազգային դատը զէնքով պաշտպանելու: Ենթադրեցէք նաեւ - այս պատերազմի ընթացքին տեսանք ուրիշ շատ բաներ որոնք մեզի անհաւատալի կը թուէին - ենթադրեցէք որ դաշնակից պետութիւններէն մին կամ միւսը, օրինակ Ֆրանսան, որուն ազգային յատկանիշն է իր սեփական դատը արդարութեան դատին հետ նոյնացնել եւ անկէ նպաստաւորել բոլոր արդարազուրկ ժողովուրդները Ֆրանսա՞ն, կ'ըսեմ, ստանձնէ հայոց այդ բարձր բաղձանքին իրականացումը: Պատերազմէն իվեր, մանաւանդ, մեր երկրին կառավարական ու մտաւորական շրջանակները ճանչցան ձեր ժողովուրդը ոչ միայն իբրեւ զոհ այլեւ իբրեւ հերոս, ու ձեր ցոյց տուած քաղաքական հասունութիւնը՝ երբ բոլորուեցաք միակ ազգային ծրագրի մը շուրջ, միակ օրկանի մը՝ Փարիզի Պատուիրակութեան միջոցաւ հետապնդուող, ձեզ պիտի շահեցնէր այդ վստահութիւնը, այդ պատիւը:

«Ընդունելով, վայրկեան մը, թէ ատիկա իրականութիւն դարձած, այդ ձեր գեղեցիկ **երազը** մարմնացած ըլլայ, ընդունելով - օրինակ - թէ իմ երկիրս ձեռք առած ըլլայ հայ վրիժավառ հայրենասիրութիւնը հայ մարտական կանոնաւոր ուժի վերածելու գործը, ի՞նչ են այն էական պայմանները որոնք անհրաժեշտ են այս ջանքին արդիւնաւորութեան համար, ի՞նչ է այն հիմնական ոգին որ պէտք է տիրէ ձեր մէջ՝ որպէսզի ձեր սուրբ զոհողութիւնը ծառայէ իր նպատակին:

«Ամէնէն առաջ, ըստ որում զինուորականութիւնը արուեստ մըն է որուն դուք չէիք կրցած, որուն արգիլուած էիք մինչեւ հիմա հետեւիլ, տարակոյս չկայ որ պէտք ունիք անոր մէջ առաջնորդուելու ուրիշներէն, ըսենք մենէ: Ձեր կամաւորները, Ֆրանսայի մէջ եւ այլուր, յայտնաբերեցին լաւ զինուորներու էական յատկութիւններէն մէկքանին, ինչպէս քաջութիւն, տոկունութիւն եւ ճարտարութիւն (adresse) որ համարժէք է մտացիութիւն: Կը մնայ, լաւ զինուոր մը ըլլալու համար, հայոց այս բնական բարեմասնութիւններուն վրայ ածանցել ան միւս անհրաժեշտ ու մեծա-

գոյն առաքինութիւնը առանց որուն ոչինչ կարելի է եւ ոչինչ կ'արժեն վերը յիշուած միւս բոլոր առաւելութիւնները, ա՛յն է **զինուորական կարգապահութիւնը**:

«Առաւել կամ նուազ ամէն մարդ գիտէ թէ ի՛նչ է կարգապահութիւնը, բայց այն մարդը որ զինուոր եղած չէ եւ այն մարդը որ զինուորական ազգ մը չէ, չի գիտեր հաւանօրէն թէ ինչ է **զինուորական** կարգապահութիւնը, այն զոր աւելի ճշտիւ մենք կ'անուանենք **Բանակներու կարգապահութիւնը**:

«Իր պետերուն վրայ անպայման վստահութիւն՝ ասիկա է հիմը բանակներու կարգապահութեան: Այդ վստահութիւնը վէճի առարկայ, տարակոյսի ենթակայ ըլլալու չէ երբեք: Անկէ կը ծնին ե՛ւ համակերպութիւնը, ե՛ւ յարգանքը, ե՛ւ սէրը զինուորին՝ իր պետերուն հանդէպ, ու ասոնցմով է որ զինուորը հրաշքներ կը գործէ կռիւի պահուն: Եթէ պատահի որ զինուոր մը անկարող կամ անարդար գտնէ իրեն հրամայող ենթասպան՝ պէտք չէ կասի եւ երկար մտածէ իր այդ տպաւորութեան վրայ, որովհետեւ՝ առաջին, աւելի ինք կրնայ սխալած ըլլալ քան իր գերադասը, եւ երկրորդ՝ եթէ նոյնիսկ ան է սխալած, կայ անոր ալ գերադասը որ այսօր չէ վաղը պիտի տեսնէ եւ ուղղէ զայն: Նոյնը՝ եթէ տեղակալ մըն է որուն վարմունքը այդ տպաւորութիւնը կը թողու զինուորին վրայ. տեղակալէն վեր՝ հարիւրապետը կայ. նոյնը՝ եթէ հարիւրապետն է, որովհետեւ հարիւրապետէն վեր կայ հազարապետը, ինչպէս անկէ ալ վեր զօրագունդին հրամանատար՝ գնդապետը կամ զօրապետը կան: Այս՝ ընդհանուր կանոնը, ընդհանուր ոգին է որուն բացառութիւնները կանոնին պէս նախատեսուած են սակայն եւ ըստայնմ բաց դուռ մը թողուած է զինուորին առջեւ՝ որպէսզի իր **անձնական** արդարացի տրտունջները լսուին ու եթէ հարկ է՝ գոհացուին: Զինուորը կրնայ, արդարեւ, իր տրտունջն հասցնել մինչեւ հրամանատարին, պայմանաւ միայն որ եթէ իր տրտունջն իրաւացի չգտնուի՝ ատոր հետեւանքով ինքը պատժուի, որովհետեւ բանակի կեանքը խաղ մը չէ, ոչ ալ զինուորը՝ երախայ, եւ աստիճանաւորները չեն կրնար ոչնչութիւններով զբաղիլ, ինչպէս նաեւ չեն կրնար ճիշտ բայց չնչին գանգատներու գոհացում տալով՝ դժգոհութեան ոգին քաջալերել բանակին մէջ: Այս պատճառաւ, զինուորը պէտք է լաւ եւ երկար մտածէ գանգատելէ առաջ, պէտք է պաղարեամբ մտածէ եւ բացարձակ վստահ ըլլայ թէ կ'արժէ գանգատիլ, ու պէտք է գանգատի եթէ չկրցաւ իր առաջին տպաւորութիւնը վանել՝ **միմիայն իր անունով**, որովհետեւ ընդհանուրին համար խորհելու պաշտօնը իրը չէ, այլ իր մեծերուն:

«Բանակներու կարգապահական ոգիին այս ըմբռնումն է, որուն երեւոյթներն եւ կիրառումները կը յայտնուին դեռ ուրիշ շատ պարագաներու, ինչպէս՝ նիւթական զրկանաց տոկալու եւ բազմաթիւ ոչ-մարտական, կոշտ ու նոյնիսկ աղտոտ բայց անհրաժեշտ աշխատանքներ կատարելու ստիպումին մէջ, որ կը կազմէ ճշմարիտ զինուորը եւ որուն ծանօթութիւնը պիտի մաղթէի որ կանխաւ ունենան երիտասարդ ու կտրիճ հայ հայրենասէրները, անոնք որ կ'ուզեն ձեր **երազն** իրականացնել…»:

ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Բարեկամներ ինծի կը հաղորդեն թէ «Հայ Երիտասարդին Համար» այս թերթին մէջ բացուած մրցումը հետաքրքրած է եգիպտահայ երիտասարդութեան մէկ մասը գոնէ, այն փոքր մասը որ թերթ կը կարդայ եւ քիչ ու շատ կը զբաղի հան-

րային կեանքով: Այդպիսիները գոհունակութիւն զգացեր են տեսնելով որ մամուլը եւ հանրութիւնը կը շահագրգռուին իրենց վիճակով, եւ փափաք յայտներ են որ այսուհետեւ ալ երիտասարդութիւնը առարկայ ըլլայ մասնաւոր ուշադրութեան եւ հոգացողութեան:

Բայց, իմ երիտասարդ բարեկամնե՛րս, ինչ որ կը հրատարակուի հայ մամուլին մէջ իբրեւ խմբագրական եւ իբրեւ յօդուած՝ մեծ մասամբ ձեզի է որ կ'ուղղուի արդէն, ձեզի համար, ձեզի աչքի առջեւ ունենալով է որ կը մտածուի եւ կը գրուի: Միւսները, չափահասներն ու տարեցները արդէն կազմուած - ու պիտի ըսէի նաեւ կարծրացած - միտքեր են յաճախ, որոնց մէջ դիւրին չէ նոր գաղափար մը մտցնել, նոր գաղափարով մը զանոնք յուզել եւ շարժել: Ամէն ինչ որ քիչ մը վեր եւ դուրս է սովորականէն, որ աւելի շատ գեղեցկութեան, ճշմարտութեան եւ արդարութեան պահանջք է, որ մտածումի կամ գործի մէջ աւելի յանդգնութիւն եւ զգացումի մէջ աւելի ջերմութիւն է ու գուրգուրանքով կը հաւաքուի եւ կը զետեղուի հայ մամուլին էջերուն մէջ, ձեզի կ'ուղղուի, ձեր մտքին ու սրտին, ձեր անունը յատկապէս հոն յիշուած ըլլայ թէ ոչ:

Բայց հաւանօրէն դուք ըսել կ'ուզէք ձեր յայտնած փափաքովը՝ թէ գործնական դասեր եւ յորդորներ կը սպասէք որ տրուին ձեզի՝ անոնց միջոցաւ կեանքի խնդիրը գործնականապէս լուծելու, կը նշանակէ՝ անոր դժուարութիւններուն յաղթելով յաջողութեան տիրանալու համար:

Յաջողութի՛ւն, ահաւասիկ խոշոր ու տարտամ բառ մը, որուն վրայ շատեր գրեցին եւ աւելի շատեր կը մտածեն ու կ'երազեն անշուշտ, առանց որ անոր մասին մէկին ըմբռնումը միւսին նմանի, քանզի իւրաքանչիւրն իր հետապնդած սեփական բաղձանքներուն ծայրը կը զետեղէ զայն, իր անձնական նպատակին վախճանը կ'ընէ զայն:

Այսպէս հասկցուած յաջողութիւնը, իմ երիտասարդ բարեկա՛մս, թոյլ տուր ինծի ըսելու թէ զիս շատ չի հետաքրքրեր. ինծի ի՞նչ - արդարեւ - որ դուն ծխավաճառի աշկերտ մըն ես այսօր եւ կը փափաքիս ծխախոտի գործարանատէր մը ըլլալ: Ի՞նչ ապահովութիւն կու տաս ինծի՝ թէ գործարանատէր ըլլալով, միաժամանակ եւ **մարդ**, ըսել է **հայ մարդ** պիտի ըլլաս: Ընդհակառակն, կարծես կը տարակուսիմ այդ մասին՝ երբ կը տեսնեմ որ տարամերժօրէն **գործնական** յաջողութիւն մըն է որ կը փնտռես՝ ըլլայ իսկ բարոյական-վերացական միջոցներով, այս վերջին պարագան արդիւնք՝ անփորձութեանդ...:

Գործնական, աւելի ճիշտ գործի կեանքին մէջ տարուած յաջողութիւնները կը խոստովանիմ որ երբեք զիս չխանդավառեցին, երբեք նախանձս չյուզեցին, եւ ասիկա դպրոցականի տարիքէս սկսեալ մինչեւ այսօր, հակառակ մօտէն ու հեռուէն ինծի տրուած բազմաթիւ օրինակներուն ու յորդորանքներուն: Ինծի պէս անշուշտ ուրիշ շատեր: Պատահեցան ժամանակներ ուր ասիկա մեզ նեղեց ու տառապեցուց ալ թերեւս: Բայց, ասոր շնորհիւ, մենք պահեցինք մեր անկախութիւնը. Խորհելու, զգալու եւ գործելու անկախութիւնը՝ զոր դուն պիտի չկրնաս պահել եթէ քու անձնական գործիդ յաջողութիւնը հետապնդես սոսկ, միշտ գերի անոր եւ միշտ արգիլուած աւելի բարձր ու մեծ հաճոյքներու եւ գոհացումներու վայելքէն: Ես եւ ինծի պէս մտածողները, որքան ալ յուսախաբութիւններ կրած ըլլանք, եւ որքան ալ համեստ եղած ըլլան մեր ճիգերը, պիտի կրնանք - երբ պարագան ներկայանայ

– համարձակօրէն ըսել մեր ամէնէն **յաջողած** գործատէրին երեսին՝ թէ մենք իրմէ աւելի յաջողած ենք, որովհետեւ իտէալ յաջողութիւնը մենք անհունօրէն աւելի բարձր եւ հեռու դրած ենք քան թէ ինք:

Յաջողութի՞ն, բայց անիկա ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ կարելի եղածին չափ նուազեցնել կեանքի պայմաններէն անձիդ ունեցած կախումը, անոնցմէ չճնշուիլ եւ չճզմուիլ՝ որպէսզի կարենաս ինքզինքդ ազատ, ընդարձակ ու բեղմնաւոր կեանքի մը նուիրել: Յաջողութի՞ն, բայց անիկա համեմատական է քու բաղձանքներուդ. հաւանօրէն՝ եթէ միակ բաղձանքդ ընես դրամով հարուստ ըլլալ՝ կը յաջողիս, բայց ու՞ր կը մնան միւս հարստութիւնները՝ որոնք դրամին պէս շօշափելի եւ տեսանելի չեն, բայց աւելի գոհ ու երջանիկ կ'ընեն քեզ, ճիշտ անոր համար կարծես որ աւելի աննիւթական են ու մատչելի չեն ամէնուն:

Մի՛ հաւատար, երիտասարդ բարեկա՛մս, երբ տարիքոտ փորձառուներ քեզի ըսեն թէ ամէն բանէ առաջ դուն ինքզինքդ պէտք է հոգաս ու պէտք է միակ մտահոգութիւնդ ընես յաջողիլ քու գործիդ մէջ: Այդ խրատը չորցնող եւ սպանող խրատ մըն է: Աշխատէ՛ ամէն կերպով նախ քու անկախութիւնդ ապահովելու. մշակէ՛ կարողութիւններէդ մին կամ միւսը՝ ա՛յն միակ նպատակով որ ուրիշէն կախում չունենաս, միաժամանակ մշակէ՛ սակայն միտքդ եւ հոգիդ, մշակէ՛ բոլոր մարդկային կարողութիւններդ, անոնք որ նուրբ թէլերով քեզ կը կապեն նմաններուդ: Մարդոց մէջ ապրէ՛, մարդոց համար ապրէ՛, եւ իւրաքանչիւր օր որ կ'անցնի պիտի աւետէ քեզի արդէն քու **յաջողութիւնդ**...:

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅՆԱՄՈԼՈՒԹԻՒՆ..

Իրաւ է թէ մենք պէտք ունինք այս միջոցիս մեր ազգային զգացումները արծարծելու որքան որ կրնանք, իրաւ է թէ ազգային հպարտութիւնը անհրաժեշտ է այն ժողովուրդներուն որոնք ազգային նպատակներ կը հետապնդեն. իրաւ է – դարձեալ - որ ազգային հպարտութեան արդարացի պատճառներ կը հայթայթեն մեզի մեր անցեալն ու մեր ներկան: Ասոնք ամէնը իրաւ ու ճիշտ են, բայց ասոնք ո՛րեւէ կերպով մեզի իրաւունք չեն տար ազգայնականութիւնը ազգայնամոլութեան հասցնելու. ընդհակառակն մեր կացութիւնն ու մեր դատին օգուտը մեր վրայ պարտականութիւն կը դնեն ասկէ իսպառ զգուշանալու:

Երբ ազգայնամոլութիւնը վնասակար եղած է մեծ ու հզօր ազգերու, ի՞նչպէս կ'ուզենք որ օգտակար ըլլայ մեզի որ պզտիկ ու տկար ազգ մըն ենք եւ խօսքերով չէ որ կրնանք ընդունուիլ իբրեւ ամէնէն մեծը մեծերուն:

Անշուշտ հաճելի է ըսել եւ լսել թէ մենք խելացութեան, ճարպիկութեան, կորովի, աշխատասիրութեան, ազատասիրութեան եւ չեմ գիտեր դեռ ի՛նչ յատկութիւններու մէջ՝ «կը կարդացնենք» եւրոպացիները: Հաճելի է ըսել եւ լսել՝ թէ Հայաստան երկիրը առանցքն է աշխարհի, թէ պիտի չուզենք որ դաշնակիցները մեր հայրենիքը մեզի տան՝ որովհետեւ արդէն մերինն է անիկա. թէ մենք դաշնակիցներուն դաշնակիցը չենք, այլ անոնք մեր դաշնակիցներն են եւն. եւն. ...: (Հեռաբնակ ընթերցողներ կրնան մտածել թէ այս վայրկեանիս կը հնարեմ այս խօսքերը՝ պարզապէս դատս դիւրացնելու համար. կը հաւաստեմ որ անոնք, աւելիովը, ըսուած են ու կ'ըսուին այստեղ):

Արդ, այս գաղափարները կը յայտնուին կա՛մ համոզումով եւ կա՛մ առանց համոզումի: Թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս պարագային՝ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ վտանգաւոր ինքնախաբէութիւն մը, որ աւելի **վտանգաւոր** կ'ըլլայ երբ պարզ մտքերու ուղղուելով զանոնք ալ կը խաբէ: Չեմ խօսիր ներկայ ժամուն հայութեան հետ վարուելու այս եղանակին ակնյայտնի անլրջութեանը վրայ՝ որ կը նմանի հոգեվարքի միջոցին դէպի լաւը դառնալու յոյս տուող մարդու մը անկողնին մօտ թմբուկ զարնելու եւ հսկաները անոր հետ գօտեմարտի կոչելու: Հիւանդը դեռ շա՜տ ցաւ ունի եւ պիտի նախընտրէր - վստահ եմ - որ իր ապաքինումին այլապէս օգնեն քան իր ուժին թմբկահարուած րեքլամովը, քան զինք շպարելով եւ աշխարհի «շամփիոնա»ին համար իբրեւ մրցակից մը զինք առաջ քշել ուզելով..:

Բայց մանաւանդ՝ վտանգաւոր է ազգայնամոլութիւնը, ամէն ազգերու եւ ա՛լ աւելի՝ մեզի պէս տկարակազմ ազգի մը համար: Ազգայնամոլութիւնը - իր երեւոյթներէն դատելով - նոյնն է գրեթէ՝ ինչ որ է հաշիշամոլութիւնը: Երկուքն ալ ենթական կը հմայեն, իրերը տարապայման կերպով մեծցած ու գեղեցկացած կը ցուցնեն անոր աչքին, եւ երկուքն ալ.. կը խնդացնեն: Ազգայնամոլութեան եւ հաշիշամոլութեան արդիւնքներն ալ, երեւոյթներուն պէս իրարու նման միայն կրնան ըլլալ, մին ֆիզիքական եւ միւսը բարոյական ախտավարակ քայքայում՝ հաճելի, չափազա՜նց հաճելի գինովութեան մը միջոցաւ..:

Հայ ազգայնամոլը կա՛մ անկեղծ է եւ կա՛մ չէ. եթէ առաջինն է՝ պէտք է զինք ստիպել որ իր միտքը իրականութեան մօտեցնէ փոխանակ անկէ հեռու փախցնելու, անոր հետ շփման մտնէ եւ անոր մէջ լաւ լոգանք մը ընէ՝ փոյթ չէ թէ ան իր կրակը պաղեցնէ քիչ մը. իսկ եթէ անկեղծ չէ եւ միմիայն քահքահներ ու ծափեր խլել է իր նպատակը, այն ատեն պէտք է զինք ստիպել որ նա՛խապէս իր խղճին հետ խօսի՝ հանրութեան խօսելէ առաջ, որովհետեւ իր մեծ-մեծ խօսքերը նոյն վայրկեանին հեշտալի բայց հիւանդոտ կենդանութիւն մը միայն կու տան զինք լսողներուն, ալքոլին կամ հաշիշին տուած կենդանութեանը նման, որուն հակազդեցութիւնն ալ կայ սակայն..:

Մարդ չի կրնար - լրջօրէն - հայ ազգայնամոլին փաստերը քննութեան ենթարկել, անոնց պատասխանել կամ զանոնք ջրել փորձել: Կարծես դպրոցական յետին աշակերտն անգամ պիտի բաւէր ատոր:

Բայց կրնանք եւ պէտք է ընենք սա ընդհանուր դիտողութիւնը.- մեր ազգը սիրելու եւ անոր ծառայելու համար՝ պէտք չկայ որ զայն եղածէն աւելի մեծ, աւելի ուժով եւ աւելի փառաւոր ցուցնենք: Զայն կը սիրենք ինչպէս որ է, իր առաւելութիւններուն հետ իր պակասութիւններն ալ ճանչնալով: Զայն կը սիրենք, որովհետեւ՝ ան մերինն է նախ, եւ մենք անոր կապուած ենք մեր սրտին բոլոր նեարդերովը, մեր յիշատակներովն ու մեր մտերիմ սէրերովը որոնք իր մէջ կը միանան ամէնքն ալ. յետոյ՝ զայն կը սիրենք որովհետեւ կը ճանչնանք իր ծածուկ առաքինութիւնները եւ հաւատք ունինք թէ ան աւելի մեծ ու գեղեցիկ կրնայ ըլլալ քան ինչ որ է այսօր. եւ զայն կը սիրենք - վերջապէս - որովհետեւ ան միջոց կու տայ մեզի մեր մարդկային բարձրագոյն պարտականութիւնները կատարելու ամէնէն արդիւնաւոր կերպովը:

Միթէ՞ լաւ եւս սիրելու եւ ծառայելու համար պէտք ունինք սուտի եւ կեղծիքի: Ե՞րբ կառուցուեցաւ սուտին եւ կեղծիքին վրայ բան մը եւ հիմնաւոր եղաւ:

Իսկ թէ որպիսի՛ մեծ անխոհեմութիւն մըն է այս պահուս՝ ուր մեր ճակատագիրը կը դարբնուի Արեւմուտքի հրաբորբոք ծուլարանին մէջ, Արեւմուտքի մեր բարեկամներուն առջեւ հայ հոգին եւ հայ կորովը ներկայացնել կոչուած մեր քաջ տղոց միտքերը ազգայնամոլական ամբարտաւանութեամբ լեցնել, ատիկա ալ կը յանձնեմ մեր ժողովուրդին ողջմտութեանը, որուն վրայ բարեբախտաբար կրնանք յոյս դնել այս միջոցիս:

Այս պատերազմը ամէն ազգերու մէջ ազգայնամոլութիւնը պատուհասող եւ զայն ջնջող-սպանող պատերազմն է. մե՞նք պիտի ըլլայինք զայն որդեգրողը՝ մեր գոյութեան այս ամէնափափուկ փուլին մէջ:

Խնդալը՝ աղէ՛կ. բայց այս խնդալուն լալը կրնայ յաջորդել, բարեկամնե՛ր: Յիշենք ասիկա:

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Հակառակ որ Եգիպտոսի մէջ մարմին առաւ «Հայ Ազգային Միութիւնը» աւելի քան ութ ամիս առաջ, եգիպտահայ մամուլը շատ քիչ խօսեցաւ ու կը խօսի անոր վրայ, այսու հնազանդելով առջի մէկ օրէն Միութեան կողմէ ընդունուած եւ մամուլին եւս պարտադրուած կարգախօսի մը՝ «անաղմուկ գործ»ի, այս անգամ լուռ, լուրջ եւ հոծ աշխատանքի կարգախօսին:

Եթէ թերթերը չեն գրեր, ժողովուրդը սակայն կը խօսի Միութեան, անոր ըրածին եւ ընելիքին, տուած եւ տալիք արդիւնքներուն վրայ: Եգիպտահայ ազգային կեանքն ալ, նման Ամերիկայինին, այսօր կրնայ ըսուիլ թէ ամբողջովին կը դառնայ Հայ Ազգային Միութեան առանցքին շուրջը:

Միութեան բաղկացուցիչ տարրերը ծանօթ են արդէն: Նախ բոլոր հայ քաղաքական կուսակցութիւնները, անոնք որ երէկ ամէնէն աւելի իրարմէ հեռու էին, եւ ապա բոլոր ազգային մեծ հաստատութիւնները՝ եկեղեցական ու աշխարհական, որոնք հաւասարապէս կոչում ունին ազգին պահպանութեամբը զբաղելու, իրարու քով եկած են ու մաս կը կազմեն այս մեծ ամբողջին՝ որ հայութեան գերագոյն ճիգն եւ ազնուագոյն կեցուածքը կը մարմնաւորէ՝ անոր գոյութեան այս ամէնէն վճռական, ճակատագրական րոպէին:

Եգիպտահայ ժողովուրդը, լսեց թէ չէ Միութեան կազմութիւնը, ընդհանուր եւ սրտագին համակրութեամբ մը վերաբերուեցաւ անոր հանդէպ, անձկալից սպասելով անոր դրական արդիւնքներուն: Միակ կասկածը - անցեալի տխուր փորձառութիւններուն պտուղ - որ կը մնար ոմանց մտքին մէջ, սա՛ էր թէ Միութիւնը պիտի կրնա՞ր տեւական ըլլալ, պիտի շարունակէ՞ր գէթ մինչեւ պատերազմին վերջաւորութիւնը, այնպէս ինչպէս առաջադրած եւ անշուշտ ուխտած էր շարունակել մինչեւ իր գործին ի կատար ածումը:

Այս կասկածը՝ նուաստացուցիչ թէպէտ, բայց հիմնաւոր էր դժբախտաբար, ասկէ ութ ամիս առաջ: Անկէ ասդին անցած ժամանակը բաւական եղաւ ամէնէն թերահաւատներուն իսկ վստահութիւն ներշնչելու համար եւ այսօր ատիկա չէ այլեւս ժողովուրդին մտահոգութեան պատճառը Հայ Ազգային Միութեան նկատմամբ:

Այդ մտահոգութիւնը ուրիշ բան չէ - ինչպէս կը լսենք զանազան կողմերէ - ուրիշ բան չէ բայց եթէ ամիսներ առաջ ծանուցուած եւ Միութեան կազմութեան առաջին օրէն սպասուած՝ ժողովուրդին նիւթական աջակցութեանը ըլլալիք դիմումներուն

մինչեւ այսօր տակաւին յետաձգումը: Ազգը կը հասկնայ, արդարեւ, իր պարզ բայց առողջ տրամաբանութեամբը, թէ Միութիւնը գանձ մը չգտաւ իր տրամադրութեանը տակ՝ իր ծրագրած ընդարձակ գործին պէտքերուն համար - եւ եթէ - կը խորհի, դրամ չ'ուզեր, ուրեմն գործ ալ չի կատարեր, ուրեմն գեղեցիկ բայց ամուլ միութիւն մըն է աս..:

Տեսականին մէջ ճիշտ այս տրամաբանութիւնը՝ բարեբախտաբար սխալ է գործնականին մէջ: Ամբողջ եգիպտահայութիւնն իր բոլոր մեծ մարմիններով բովանդակող նոր մարմինը մինչեւ հիմա իր կատարած տեսանելի եւ ոչ-շատ արհամարհելի գործին համար պիտի կրնար գտնել եւ գտաւ դրամական անհրաժեշտ ուժը՝ սպասելով որ իր առջեւ յառաջիկային հետզհետէ բացուելիք գործունէութեան աւելի լայն, անհուն ու անսահման ասպարէզին համար այս ժողովուրդը իր մեծագոյն զոհողութիւնն ընէ՝ այդ մասին որդեգրուելիք լաւագոյն սիստէմին գործադրութեամբը:

Հիմա այդ ժամը հասած է, հասած էր եւ երէկ, ու յետաձգման ո՛չ մէկ պատճառ կայ այլեւս, ո՛չ Միութեան ո՛չ ալ անոր քոյր ու փոխանորդ՝ Եգիպտահայ Նպաստամատոյց Մարմինին կողմէ: Եւ պատճառները - որոնք ուրիշ կողմ - ոչ մենէ դուրս այլ մեր գաղութին մէջ կը գտնուին դարձեալ, անշուշտ պիտի անհետանան վաղը ու պիտի հարթուին արգելքները՝ այլեւս շատ շուտով:

Արգելքները պիտի հարթուին, որովհետեւ ոչինչ եւ ոչ ոք կարող է դիմադրել Միութեան ուժին: Այնչափ ատեն որ Մարմինին մասերը իրար սերտ գրկած մնան, այնչափ ատեն որ յետին մտքեր չկրնան տեղ գտնել Միութեան յստակ նպատակին մէջ, այնչափ ատեն որ զայն կազմող տարրերէն մին կամ միւսը չի հասկնար Միութիւնն իր շուրջ եւ իրեն համար մասնաւորապէս յօրինուած՝ ազգն ալ կրնայ վստահիլ մարմինին յաջողութեանը վրայ, ընդդէմ ներքին պզտիկ խոչընդոտներու որոնք դիւրաւ տեղի կու տան ինքնին:

Վա՜յ այն օրին՝ ուր Միութիւնն ինքն իր մէջը, իր մասերէն մէկին կամ միւսին կողմէ արգելքներու հանդիպի: Բայց այդ օրն ալ՝ պիտի բաւէր որ մէկը ժողովուրդին մատնանշէր յանցաւորը՝ որպէսզի ինքը ժողովուրդն ըլլար անոր վճռակամ դատաւորը, իր զայրոյթին մէջ աւլել քշելով այդ խոչընդոտն ալ..:

.. Կո՜չ կ'ընենք ուրեմն, անխտիր ամէն հայու գերագոյն պարտաճանաչութեան: Բացառիկ ժամանակներու մէջ կ'ապրինք եւ պէտք է որ ներշնչուինք պատերազմիկ ժողովուրդներու զմայլելի օրինակներէն՝ սիրայօժար տրամադրելու համար ի՛նչ որ կրնանք, մանաւանդ ի՛նչ որ պարտինք:

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՄԱՐԴԸ

Կը սխալի՞մ արդեօք: Քաղաքական դաւանանքները, բացարձակ միապետականութենէն մինչեւ ընկերվարականութեան տեսակները, ինծի կը թուի թէ բաւական գունաթափ եւ տկարացած դուրս պիտի գան այս պատերազմէն:

Անոնց իւրաքանչիւրը կուսակցութիւն մը ստեղծած էր: Կուսակցութիւնը ուղղութիւն մըն էր որդեգրած, ծրագիր մըն էր կազմած՝ որոնք ներշնչուած էին անշուշտ իր սկզբունքներէն: Այդ ծրագիրերն են որ «քուրջի կտո՜ր» եղած են այսօր, ամէն տեղ, ամէն ազգի մէջ, գրեթէ այնպէս՝ ինչպէս միջազգային դաշնագիրերը:

Նախ որ՝ անոնցմէ ոչ մէկը կրցաւ իր դաւանանքին հաւատարիմ մնալ: Յետոյ՝ չկայ գրեթէ կուսակցութիւն մը այսօր, որուն մէջ հերձուածներ կամ պառակտումներ գոյութիւն չունենան. «մեծամասնականներ»ու «փոքրամասնականները»՝ Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ մէջ, «միջամտականներ»ն ու «ոչ-միջամտականներ»ը՝ Իտալիոյ մէջ, «խաղաղասէրները»՝ Անգլիոյ, «մաքսիմալիստները»՝ Ռուսիոյ մէջ, եւ ուրիշ զանազան անուններով հերձուածներ, մասնաւորապէս կուսակցութիւններու ամէնէն լաւ կազմակերպածին՝ ընկերվարական կուսակցութեան եւ նաեւ ուրիշ կուսակցութիւններու ծոցին մէջ, բաւական են - կարծեմ - ուժ տալու վերը յայտնուած կարծիքին թէ քաղաքական դաւանանքները պատերազմի սկիզբէն իվեր տագնապ մը կ'անցընեն ու պատերազմէն ետքը մանաւանդ պիտի տեսնենք թէ անոնք ո՞րչափ կորսնցուցած պիտի ըլլան իրենց վարկէն:

Երէկ ձգտում մը կար - որ կը ծնէր ամէնուրեք հետզհետէ աւելի ծաւալող ռամկավարական ոգիէն - աւելի մեծ կարեւորութիւն տալու կազմակերպութեանց դաւանանքին եւ անոնց ետին կանգնող անանուն ամբոխներու ուժին, եւ աւելի քիչ կարեւորութիւն՝ զանոնք ներշնչող անհատականութիւններուն, նկատելով հանրային իրը իբրեւ հանրութեան սեփականութիւն եւ հանրութիւնն ալ կարո՛ղ իր խոշոր զանգուածին մէջէն իրեն հաւատարիմ թարգմաններն ու փոխանորդները միշտ գտնելու: Հաւասարահարթումի (nivelage) ձգտումն էր ատիկա, ձեռնտու՝ բոլոր միջակութիւններուն, եւ կարելի՝ իշխանութեան պատասխանատուութիւնը դեռ չճանչցող կուսակցութիւններուն մանաւանդ, որուն դէմ ցցուիլ եկան իրողութիւնները, պատերազմի այս վճռորոշ շրջանին՝ որ ուրիշ շատ մը ձգտումներու, վարկածներու եւ վարդապետութիւններու պէս՝ ասիկա ալ եկաւ փորձարկութեան բովէն անցընելու եւ անոր մէջ ճիշտը սխալէն, խարամը մետաղեն զատելու: Կազմակերպութեանց ուժին մէջ անհատներու բնայատակ (intrinséque) ուժին գիտելիքն է - ըստիս - որ ներկայ ժամանակը կը վերահաստատէ եւ կը պարտադրէ ժողովուրդին, անոնց որ մղուած էին զայն մոռնալու:

Օրինակնե՞ր կ'ուզէք. ահաւասիկ կուսակցութեանց անձուկ շրջանակէն դուրս եկող եւ այլեւս ոչ մէկ պիտակի ներքեւ գործող, իրենց երէկուան ընկերներուն մեծամասնութենէն ուժ չգտնող, բայց ամէն կուսակցութեանց փոքրամասնութիւններէն իրենց նոր կուսակիցներ գտնող պետական մարդիկ Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ: Ահաւասիկ ռուս սոցիալ-դեմոկրատիային երկու մեծագոյն պարագլուխները՝ Պլեխանով եւ Լենին, որոնք տարիներով միեւնոյն սկզբունքները պաշտպանած, այսօր սակայն տրամագծապէս հակառակ են իրարու, առաջինը իր հայրենիքին փրկութեան ու պատիւին, երկրորդը անոր կորստեան ու անպատուութեանը համար կարծես գործածելով տարիներու ընթացքին, աքսորի մէջ իրենց շահած խոշոր հեղինակութիւնը:

Ի հակառակէն փաստ մըն է - ամբոխային անանուն ուժին մեծ անհատականութեանց դէմ չարաղէտ ազդեցութեան մէկ փաստը - Ռուսիոյ մէջ, դարձեալ, Առժամեայ Կառավարութեան առաջին արտաքին գործոց նախարար Միլիուքովի հրաժարման պարագան: Նոր ստացուած կովկասահայ թերթերը մանրամասնութիւններ կու տան այդ դէպքին մասին, որոնցմէ հատուած մը հոս արտատպելու հաճոյքին չեմ կրնար դիմադրել:

Կէսօրէ վերջ, Առժամեայ Կառավարութեան կողմնակից ժողովուրդը հաւաքուած է Մարինակի Պալատին առջեւ, Միլիուքով դուրս կ'ելլէ եւ այսպէս կը խօսի անոր.

«Քաղաքացիներ,- ասաց Միլիուքովը,- երբ այսօր առաւօտեան իմացայ ցոյցերի մասին, որոնց դրօշակների վրայ կար «կորչի Միլիուքովը» մակագրութիւնը, ես վախեցայ, բայց ոչ Միլիուքովի համար, այլ Ռուսաստանի համար: Ես մտածեցի, որ եթէ յիրաւի այդ բացականչութիւնները ներկայացնէին քաղաքացիների մեծամասնութեան տրամադրութիւնը, ի՞նչ է լինելու Ռուսաստանի դրութիւնը, ի՞նչ կ'ասէին մեզ դաշնակից պետութիւնների դեսպանները: Այսօր իսկ նրանք հեռագիրներով կը տեղեկացնէին իրանց կառավարութիւններին, թէ Ռուսաստանը ինքն իր ձեռքով հանեց իրան դաշնակից պետութիւնների ցուցակից: Ժամանակաւոր Կառավարութիւնը չի կարող կանգնել այդօրինակ տեսակէտի վրայ: Ես պնդում եմ, որ Ժամանակաւոր Կառավարութիւնը եւ ես - իբրեւ արտաքին գործերի մինիստր - կը պաշտպանենք այն դրութիւնը, որի գոյութեամբ ոչ ոք չի համարձակի կշտամբել Ռուսաստանին՝ դաւաճանութեան մէջ: Ռուսաստանը երբեք չի համաձայնի անջատ հաշտութեան: Ժամանակաւոր Կառավարութիւնը, ինչպէս ես մի քիչ առաջ ասացի նիստում, հանդիսանում է ծածանուող առագաստներով մի նաւ: Այդ նաւը կարելի է առաջ տանել միմիայն քամու շնորհիւ, եւ ահա մենք սպասում ենք ձեր վստահութեան, որը կը հանդիսանայ այն քամին որ առաջ կը տանի մեր նաւը: Ես յոյս ունեմ որ դուք առաջ կը բերէք այդ քամին, եւ ձեր վստահութիւնը մեզ համար կը ծառայէ այն նեցուկը, որի զօրութեամբ մենք կարող կը լինենք առաջնորդել Ռուսաստանը դէպի ազատութեան ու բարեկեցութեան ուղին եւ պահպանել Ռուսաստանի արժանապատուութիւնը»:

Ահաւասիկ ճշմարիտ պետական մարդ մը, որ սակայն չկրցաւ գործի գլուխ մնալ՝ սովիէթի եւ ուրիշ կուսակցական նեղմիտ գաղափարապաշտներու յարուցած ժողովրդային ընդդիմութեան պատճառաւ: Եւ ասոնց շնորհիւ՝ Ռուսիան քաոս մըն է այսօր:

Ի՞նչ կ'ապացուցանեն այս ամէնը.- սա՛ թէ, քանի որ կուսակցականօրէն կազմակերպուած ժողովրդային ուժը չի կրնար օգտակար ըլլալ եւ ընդհակառակն վնասակար կ'ըլլայ ամէնէն բախտորոշ պահուն, քանի որ կազմակերպութեանց պարագլուխներն ալ իրարմէ կը զատուին ճիշտ նոյն պահուն, թերեւս լաւագոյն է որ մարդիկ հրաժարին պիտակներէ, ժողովուրդին զարգացումը կատարուի անկախ եւ ընդհանուր ուղղութեամբ, ու հանրային գործերը վարուին, սովորական ինչպէս եւ բացառիկ ժամանակներու մէջ, ամէնէն աւելի խելքի, կորովի ու բարոյականի տէր անձնաւորութիւններու միջոցաւ՝ միշտ հաւանութեամբը ժողովուրդին, որ անկախօրէն պիտի գիտնայ ուժ տալ անոնց որոնք իր շահերուն լաւագոյն կերպով կը ծառայեն:

Անպարկեշտ կարողութիւններն ու անկարող պարկեշտութիւնները պիտի չկրնան - այսպէս - յանուն կուսակցութեանց՝ գործի խառնուիլ եւ գործ աւրել: Ու ո՞վ պիտի շահի ասկէ.- անշուշտ ժողովուրդը:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆՈՐ ՈԳԻՆ

Պատերազմին վախճանը տակաւին չ'երեւար: Ան հեռացաւ՝ պատճառներով որոնք ծանօթ են: Հետեւաբար, պատերազմը շարունակելու նուիրուած են, դեռ այսօր եւ այսօր աւելի քան երբեք, պատերազմիկ ազգերու մեծագոյն ճիգերը: Միաժամանակ, սակայն, «յետ պատերազմի» կացութեան փափուկ ու բարդ խնդիրները կը գրաւեն անոնց ամէնուն խորունկ ուշադրութիւնը: Կռիւէն յաղթական դուրս ելլելը բաւական պիտի չըլլայ եթէ ազգը կանխաւ չմտածէ եւ ինքզինք իվիճակի չընէ իր անխուսափելի կորուստները խաղաղութեան միջոցին շուտով դարմանելու, իր բնակչութիւնն եւ իր հարստութիւնը, իր յարաբերութիւններն եւ իր ազդեցութիւնը աճեցնելու:

Այսօր, չորս տարի ետքը, չկայ այլեւս աշխարհի վրայ անկիւն մը ուր մարդիկ պատերազմին համար խանդավառութիւն զգան: Անոր ստեղծած անհամար ցաւերը կաշկանդած են աւիւնը ամէնէն հեռաւոր ու անգիտակից-չէզոք, բանաստեղծին անգամ՝ որ պիտի քարկոծուէր եթէ հին ըմբռնումով ռազմին գեղեցկութիւնները փորձէր երգել իր քնարին վրայ: Հերոսները, որոնք միաւորներ չեն այլ միլիոնաւորներ խրամներու մէջ, հաւասարապէս կ'ատեն լսել քաղքենիներու դրուատիքն ու արգահատանքը իրենց մասին եւ կը պահանջեն միայն որ ամէնքը գիտնան այս ժամուն անհաւասարելի լրջութիւնը եւ իրենց յարաբերաբար ապահով խորշերուն մէջ ընեն ամէն ինչ որ կրնան՝ երկրին դիմադրական եւ տեւողական ուժերը վերանորոգելու համար:

Պատերազմը, այսօր, իր ծագումէն չորս տարի ետքը, աստիճանաբար նաեւ յեղաշրջում մը յառաջ բերելու վրայ է ընկերային եւ քաղաքական խնդրոց ուղղութեան ըմբռնումին մէջ: Անոր հարկադրած կազմակերպչական, կարգապահական եւ պատասխանատուութեան ամէնախիստ պայմանները հետզհետէ ի լոյս կը դնեն անոնց ամէնուն աղբիւրն եղող իշխանութեան խնդիրը՝ որ անհրաժեշտօրէն կոչուած է պատերազմէն ետք բոլոր ժողովուրդներն զբաղեցնող գլխաւոր խնդիրն ըլլալու: «Եթէ,- կը խորհին բոլոր անկեղծ ու խղճամիտ խորհողները,- մեծ տագնապներու ատեն որոնք պարբերաբար կը ցնցեն ազգերը, սակաւաթիւներու իշխանութիւնը նախընտրելի է շատերու իշխանութեան, ապա ուրեմն տագնապին դիմադրել, անոր պատրաստուիլ եւ անկէ նուազագոյն վնասով դուրս ելլել կարենալու համար՝ նոյնպէս անհրաժեշտ է խաղաղութեան միջոցին ունենալ զօրաւոր իշխանութիւն մը, եւ փորձով կը տեսնուի թէ զօրաւոր իշխանութիւնը շատերու իշխանութիւնը չէ, թէ յանհունս ճիւղաւորուած ու կոտորակուած պատասխանատուութիւնը կը դադրի պատասխանատուութիւն ըլլալէ եւ թէ ազգի մը համար «լաւագոյնն է իշխանութիւնն իր վրայ մարմնացուցած գէշ թագաւոր մը ունենալ, քան գէշ խորհրդարան մը՝ քանի որ թագաւորը իր իսկ շահուն համար պարտաւորուած է աւելի աղէկ տնտեսել հանրային շահը, եւ գէշ թագաւոր մը ի հարկին աւելի դիւրին է փոխել քան ամբողջ գէշ ներկայացուցչութիւն մը...»: Այսպէս խորհողներուն թիւը կ'աւելնայ հետզհետէ հանրապետական Ֆրանսայի մէջ, մանաւանդ որ հին արմատական-հանրապետականի մը՝ Քլեմանսոյի գործի գլուխ գտնուիլն, այսօր, իրերու զարմանալի յեշաշրջմամբ մը, ժողովուրդին կողմէ կը նկատուի իբրեւ կառավարական տեսակէտէ ամէնէն վստահացուցիչ իրողութիւնը պատերազմի

սկիզբէն իվեր, որովհետեւ այս ծերունին «բռունցք» ունի՝ ինչպէս կ'ըսեն, եւ որովհետեւ անիկա, յենլով ազգին պահանջման վրայ որ կ'ուզէ «ուժեղ իշխանութիւն» մը տեսնել իր մէջ, կը զսպէ խորհրդարանը, կարեւորութիւն չի տար անոր զինք բզկտել ուզող կամէութիւններուն եւ յառաջ կը տանի գործը՝ իր կամքն, իր ուղղութիւնն եւ իր սկզբունքները պարտադրելով ամէնուն:

***

Մեզի համար, որ ա՛լ այսօր գրեթէ պաշտօնապէս մասնակից ենք պատերազմին, քաղուելիք մեծ դասեր կան պատերազմող երկիրներու մէջ ներկայիս տիրող այս ոգիէն, որքան ալ տարբեր ըլլան պայմանները մեր եւ անոնց միջեւ:

Պիտի փորձեմ - ուրիշ անգամ - անդրադառնալ ատոր վրայ:

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Սակաւաթիւ չեն Երուսաղէմէն դուրս ապրող այն հայերը որոնք **ճշտիւ** գիտեն Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Վանուց ազգին համար ունեցած բարոյական եւ նիւթական արժէքը: Շատ աւելի քիչոտ են մեր մէջէն անոնք որ «Երուսաղէմի խնդիր»ին վրայ **մօտաւորապէս ճիշտ** գաղափար մը ունին: Ստուար մեծամասնութիւնը ո՛չ միայն արտասահմանի այլեւ Թուրքիոյ հայութեան (չյիշելով Կովկասն ու Ռուսաստանը որոնք աւելի հեռուն ըլլալով աւելի քիչ հետաքրքրուած են Երուսաղէմով) երկար տարիներու ընթացքին սրտնեղութեան պատճառներ միայն ունեցած է՝ Ս. Տեղեաց մէջ մեր ներկայութենէն, Երուսաղէմէն ձանձրացած է. այդ կնճիռը գրեթէ անլուծելի կը համարէ այլեւս, հաւատք չունի ձեռք առնուած այս կամ այն նոր միջոցին յաջողութեանը վրայ, եւ այսպէսով՝ չի տար անշուշտ հաստատութեան ալ այն արժէքը զոր իր նախնիքը կու տային արժէ՛ք զոր այսօր տակաւին կու տան անոր՝ զայն մօտէն տեսնող ու ճանչցող հայերը:

Անմիջապէս ըսեմ թէ հոս նպատակ չունիմ «Երուսաղէմի խնդրոյն» վրայ խօսելու, ոչ իսկ վանքին ներկայ վիճակը պատկերացնելու: Փափաքս է, այն պահուն ուր եգիպտահայութեան պաշտօնական մարմինները զայն փրկելու համար լուրջ ճիգ մը կ'ընեն, հասկցնել Եգիպտոսի եւ ամբողջ արտասահմանի հայ ժողովուրդին՝ թէ այդ ճիգն եւ աւելին ընել կ'արժէ արդարեւ:

❦

Զգացական փաստեր յառաջ պիտի չբերեմ. «Մեր նախահայրերուն լոյս հաւատքը եւ անոր կառուցած ու մեզի թողած ժառանգութիւնը պահպանել», պարտականութիւն մըն է որ չի յարգուիր յետագային՝ երբ այդ ժառանգութիւնը այլեւս գործածելի չէ նոր սերունդներուն համար, որով անոր պահպանութիւնն ալ անօգուտ բեռ մը կ'ըլլայ անոնց վրայ: Ա՛յսպէս կ'իյնան հին հաստատութիւնները՝ երբ կը դադրին պէտքի մը ծառայելէ:

Այսպէս չէ՛ Երուսաղէմի հայկական վանքը հայ ազգին համար: Ան՝ կրօնական հաստատութիւն մը ըլլալով հանդերձ, մեր ազգային մշակոյթին եւ մեր քաղաքական կեանքին մէջ ամէնակարեւոր դեր մը կատարելու կոչուած է:

Ազգային մշակոյթի տեսակէտով՝ Ս. Յակոբեանց վանքը հայկական արուեստներու եւ մատենագրութեան թանգարան մը, մուսէոն մըն է ամէն բանէ առաջ: Գրչագիր եւ տպագրուած հազարաւոր հատորներու մէջ հայ միտքն է պահուած՝

որ երեւան պիտի հանուի եւ ուսումնասիրուի հայ գիտուններու կողմէ: Հայ մանրանկարչութիւնը, ասեղնագործութիւնը, ոսկերչութիւնը, գորգագործութիւնը, մոզայիքի եւ յախճապակիի արուեստները իրենց ամէնէն նուրբ ու ճոխ նմուշները թողած են հոս՝ որոնք մեր ազգային ճաշակին օրինակ եւ մեր նոր ազգային գեղարուեստին խարիսխը պիտի ըլլան: Մեր ազգային հպարտութիւնը հիմնաւորելու հաստատագոյն գետիններէն մին է Երուսաղէմը, եւ առանց այդ հպարտութեան ոչինչ կը շինուի, առանց անոր ո՛չ մէկ ոգեւորութիւն կրնայ զգալ, ո՛չ մէկ եռանդ կրնայ գտնել վաղուան հայութիւնը իր սրտին մէջ եւ հետեւաբար ո՛չ մէկ ճիգ կատարել:

Քաղաքական տեսակէտով, Երուսաղէմի պէս միջազգային մեծ կեդրոնի մը մէջ հայոց նախախնամական երկարատեւ հրաշքով մը հետզհետէ ձեռք անցուցած դիրքին ու իրաւունքներուն պահպանումը՝ մեր ամէն կարգի վարիչներուն համար քաղաքական իմաստութեան գործ մը եւ ամէն հայու համար հարենասիրական պարտականութիւն մըն է այսօր: Այդ դիրքէն եւ իրաւունքներէն անկախաբար, մեր եկեղեցիին եւ գեղարուեստական հնութիւններուն ներկայացումը օտար բարձրաստիճան այցելուներու՝ ազգային մեծագոյն **փրոփականտ**ն է այսօր ու պիտի ըլլայ երկար ատեն՝ զոր կրնանք կատարել ամէնամեծ արդիւնաւորութեամբ:

Եւ եթէ այս երկու կարգի - մշակութային եւ քաղաքական - պատճառաբանութիւններուն վրայ (որոնք կրնան յուժ շահեկանօրէն ընդլայնուիլ՝ փոխարէն այս՝ կարճառօտ թուումին) աւելցնենք նիւթական հարստութեան փաստն ալ. հարստութիւ՛ն որ կոչուած է վաղը բազմապատկուելու եւ որ ազգի՛ն հարստութիւնն է, կարծեմ ոչ ոք իրաւունք կ'ունենայ ըսելու թէ ազգը ուրիշ աւելի կարեւոր գործեր ունի այսօր եւ պէտք է թողուլ Երուսաղէմն ինքն իր վիճակին, իր քայքայումին եւ իր միաբանութեան..:

Ո՛չ. արտասահմանը կրնայ փրկել եւ պէտք է ամէն միջոցներով փրկէ Երուսաղէմի ամէնաթանկագին ժառանգութիւնը:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԻՐ ՆԱԽԱԳԱՀԸ

Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահին հրաժարման եւ Ազգ. Պատուիրակութեան վերակազմութեան խնդիրները, հակառակ գրեթէ միաժամանակ՝ շաբաթէ մը իվեր հրապարակ ելած ըլլալնուն, երկու առանձին խնդիրներ են: Նախագահին անձը թէպէտ զանոնք կը կապէ իրարու, բայց բոլորովին չի նոյնացներ: Իրաւամբ անոնք կը զբաղեցնեն հանրութեան միտքը, իբրեւ օրուան կարեւորագոյն հարցերը, փափուկ բայց ոչ անլուծելի, որոնց բարեյաջող կամ ձախող լուծումը կրնայ քաղաքակիրթ աշխարհի առջեւ մեր պաշտպանած հայ դատին նպաստաւոր ելքին վրայ մեր յոյսերը աւելցնել կամ պակսեցնել:

Այս երկու հարցերուն մասին Եգիպտոսի Հայ Ազգ. Միութեան վերջին լիակատար ժողովին տուած որոշմանց ամփոփումը հրատարակած էինք *Արեւի* նախընթաց թիւով: Առաջին որոշումն էր՝ նախագահին ցաւ յայտնել հրաժարման տեղի տուող ընտանեկան պատճառին համար, շնորհակալութիւն՝ մինչեւ հիմա այդ պաշտօնին մէջ իր մատուցած թանկագին ծառայութիւններուն համար, եւ ջերմ փափաք՝ զինքը միշտ տեսնելու Հայկական Դատը դաշնակից պետութեանց առջեւ հետապնդող մարմինին ի գլուխ: Իսկ երկրորդ հարցին մասին տրուած որոշ-

ման համաձայն, Ազգ. Միութիւնը կը խնդրէ վսեմ. Պօղոս Նուպար փաշայէ՝ որպէսզի ներկայիս իրենց կամքը յայտնել կրցող բովանդակ հայոց կողմէ միահամուռ իրեն տրուած ու տրուելիք նախագահի **մանտատ**ով՝ ինք ներկայացնէ, որպէս Ազգային Պատուիրակութեան իրական անդամներ, իրապէս իրեն աշխատակցիլ կրցող անձնաւորութիւններու անունները արտասահմանի Հայ Ազգ. Միութիւններուն եւ ասոնցմէ դուրս ուրիշ տեղերու ներկայացուցիչ մարմիններուն, անոնց ամէնուն վաւերացմամբը Ազգ. Պատուիրակութիւնը վերակազմուած ըլլալու համար: Ազգ. Միութեան բաղձանքն է որ Պատուիրակութեան անդամները առնուին այդ պաշտօնին յարմարագոյն հայերէ, անոնք ու՛ր որ ալ գտնուին հիմա, եւ անոնց մեծամասնութիւնը համախմբուի Պատուիրակութեան կեդրոնը, նախագահին շուրջը:

Հայ Ազգ. Միութիւնը, իրագործել կարենալու համար իր սոյն որոշումը, որ տակաւին բաղձանքի մը որոշումն է միայն, որոշեց միեւնոյն ատեն ազգին համար կենսական եղող խնդրոյ մը այս կերպ կարգադրութեան իր բաղձանքը հաղորդել Ամերիկայի Ազգ. Միութեան եւ ուրիշ ու՛ր որ պէտք է եւ կարելի, որպէսզի անոնք ալ նոյն բաղձանքն յայտնելով զայն իբրեւ ազգային կամքը ներկայացնեն Պատուիրակութեան նախագահին:

Եւ սոյն կրկնակ որոշմանց յանգած, առաջինը միաձայնութեամբ ու երկրորդն ստուարագոյն մեծամասնութեամբ ընդունած է Եգիպտոսի Ազգ. Միութիւնն իր վերջին լիակատար ժողովին մէջ՝ որովհետեւ ինքզինք գտած է երկու հարկեցուցիչ նոր պարագաներու առջեւ, մին՝ Արարատի թզուկ Հանրապետութեան ստեղծմամբ ամէնայն հայոց կաթողիկոսին ենթարկուած նոր կացութիւնը, եւ միւսը՝ Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը, մի՛շտ Ազգ. Պատուիրակութեան մը նախագահ ունենալու անհրաժեշտութիւնը:

❦

Ազգային ամէնէն կարեւոր խնդիրը, ազգին գոյութեան այս ամէնէն դժնդակ շրջանին, չի կրնար ազգէն գաղտնի կարգադրուիլ կամ առանց անոր համամտութեանը լուծուիլ: Չորս տարուան պատերազմի - մեզի համար ջարդի եւ պատերազմի - ժամանակամիջոցը անշուշտ պիտի ստեղծէր նոր պէտքեր, ինչպէս ստեղծեց պատերազմիկ ամէն ազգերու մէջ, որոնց նոր լուծումներ, նոր դարմաններ տալ հարկ էր: Մենք, քաղաքական անկախութիւն չունեցող եւ ճիշտ ատոր ձգտող ազգ մը ըլլալով՝ մենք չունէինք նաեւ մեր օրինաւոր ներկայացուցչութիւնն իբրեւ օրէնսդիր ժողով՝ որ պիտի կարենար ժամանակի ընթացքին գործադիրին մէջ հարկ եղած փոփոխութիւնները մտցնել՝ անշուշտ իրմէ վեր հանրային կարծիքին ալ լուռ կամ խօսուն հաւանութեամբը: Բայց օրէնսդիր ժողովին պակասը պատճառ մը չէ որպէսզի մեր ժողովուրդը - ըսել կ'ուզենք՝ ազգային ընդհանուր պարտականութեան մէջ իր բաժինը կատարող իւրաքանչիւր հայ - ինքզինքին իրաւունք չզգայ գործադիր իշխանութեան լրացման, կամ ձեւափոխութեան խնդրովն զբաղելու՝ երբ ատոր հարկը ներկայանայ: Բացէիբաց խօսելով՝ մեր կարծիքն է թէ Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը այսօր չի կրնար - բարեբախտաբար չ'ուզե՛ր արդէն - Հայկական Դատը առանձինն հետապնդել դաշնակիցներուն առջեւ: Ան իր ծրագիրն ալ ազգէն գաղտնի պահած չէ, բարեբախտաբար: Արդ, ան իր պաշտօնը կրնայ շարունակել այսուհետեւ՝ եթէ ազգին այն մասը

որ կրնայ իր ազատ կամքը յայտնել, իր վստահութիւնն իրեն յայտնէ յարմարագոյն ձեւով, ինչպէս արդէն այդ վստահութիւնն ամէն կողմէ լիուլի վայելած ըլլալուն շնորհիւ է որ վսեմ. Պօղոս Նուպար փաշա կրցաւ իր նախագահի պաշտօնը վարել վեց տարի գրեթէ անընդհատ, երկու անգամով: Եւ մենք վստահ ենք որ ինք առաջինն է այսօր հասկցող՝ պատուիրակութեան նորոգ կազմակերպութեան հետ, նաեւ ազգին իրեն հանդէպ վերստին վստահութիւն արտայայտել ուզելուն անհրաժեշտութիւնը՝ երբ ան փափաք կը յայտնէ զինքը միշտ ի գլուխ պահել Պատուիրակութեան:

Իսկ թէ ի՛նչու եգիպտահայ Ազգ. Միութիւնը յարմար չտեսաւ ազգային ընդհանուր համաժողովով մը իրականացնել իր վերոյիշեալ բաղձանքները - ինչպէս կը թելադրուէր իրեն - ատոր պատճառները մէկէ աւելի են, բայց առաջինն ա՛յն է՝ որ Պատուիրակութիւնը պէտք էր շուտով վերակազմել, մինչ համաժողով մը ամիսներու կը կարօտի գումարուելու համար: Բայց Ազգ. Միութիւնը փափաք յայտնեց որ Պատուիրակութիւնն ինքը, կազմութենէն վերջ, նախաձեռնարկ ըլլայ այդ համաժողովը գումարելու:

Վերջին բառ մըն ալ: Ազգ. Միութեան նիստէն առաջ մենք չարտայայտուեցանք պատուիրակութեան խնդրոյն վրայ, որովհետեւ՝ Ազգ. Միութիւնը ըստ մեզ, միակ ձեռնհաս մարմինն է որ այդ կարգի կարեւոր եւ փափուկ խնդիրները կրնայ բազմակողմանի կերպով քննելէ վերջ գտնել անոնց լուծման լաւագոյն եղանակը: Հայ մամուլը ինքն ալ յօժարակամ պէտք է ենթարկուի, ազգային գոյութեան այս ամէնէն տագնապալից շրջանին, բարձրագոյն հեղինակութեանն իր գտնուած տեղւոյն քաղաքական օրկանին՝ որ Ազգ. Միութիւնն է: Եւ առանց վլվլուկի եղած աշխատութիւնները լաւագոյններն են միշտ:

ԱԶԳԻՆ ՍԱՆԵՐԸ

Ա.

Նախ կ'ուզեմ երկու յայտարարութիւն ընել: Որբերուն վրայ խօսած պահուս՝ պէտք չեմ զգար անոնց անհուն դժբախտութեան ինծի ներշնչած զգացումները թուղթին վրայ տարածել-փռելու: Առնուազն աւելորդ կը գտնեմ ատիկա: Երբ օտարներն անգամ իրենց կսկիծը չեն կրնար զսպել, հայու մը համար այնչափ անտեղի է ատոր խօսքն ընել՝ որչափ եթէ ծնողներ հրապարակաւ ելլէին ըսել թէ իրենց զաւակները կը սիրեն...: Այս՝ մէկ:

Յետոյ, չեմ սիրեր որբերուն դժբախտութեան վրայ ալ շատ ծանրանալ: Ահռելի, անհանդուրժելի վիճակ մըն է ան, *մանաւանդ մեր որբերուն որբութիւնը*, զոր զգալու համար երեւակայութեան մեծ ճիգ մը ընելու պէտքը չկայ: Որբերուն մէջ քիչ չեն կարդալ-գրել գիտցող եւ տառապանքին շնորհիւ կանուխ հասունցած տղաքներ (ինչպէս երեւցաւ՝ *Արեւ*ի մէջ հրատարակուած իրենցմէ մէկքանիին գրութիւններէն) եւ այդ տղոցը խնայելու ենք իրենց ցաւին վերյիշումն ունենալ շարունակ՝ մեր կողմէ կարեկցութեան պատրուակաւ տրուած առիթներով: Աւելին ըսեմ, պէտք է կարելի եղածին չափ քիչ գործածենք «որբ» բառը՝ իրենց վրայ խօսելու ատեն. ուրիշ անուանակոչում մը պէտք է գտնել, որ մեզի համար հասկնալի եւ իրենց համար աւելի սփոփիչ ըլլայ. օրինակ «ազգին սաները» կամ «մեր սաները»ի նման բացատրութիւն մը:

Անցնինք բուն խնդրոյն. պէ՞տք է *մեր սաները* Փոր Սայիտի մէջ պատսպարել-կրթել, թէ՞ Եգիպտոսի մեծ քաղաքներէն մէկուն մէջ: Աս՝ առաջին կէտն է, որ կը թուի սկզբունքի կէտ մը դարձած ըլլալ, եւ որ անշուշտ կը ծագի (գոնէ այնպէս պէտք էր ըլլայ) միմիայն տղոց բարիքին մտահոգութենէն:

Ասկէ չորս ամիս առաջ էր, Երուսաղէմ գացած էին Ազգ. Միութեան, Բարեգործականի եւ Նպաստամատոյցի պատուիրակները: Մինչեւ իրենց տեղեկագիրերուն ժամանումը, հոն մեկնած էր նաեւ Եգիպտոսի Ս. առաջնորդը: Երբ հասան պատուիրակներու առաջին տեղեկագիրերը՝ Գահիրէի մէջ խորհրդակցական խառն ժողով մը գումարուեցաւ, որ երկարօրէն քննեց ի միջի այլոց որբերու պատսպարութեան տեղւոյն խնդիրը եւ միաձայնութեամբ յանգեցաւ սա՛ եզրակացութեան՝ թէ անխտիր անոնց բոլորին Փոր Սայիտի մէջ հաւաքումը նիւթական եւ բարոյական բազմադիմի առաւելութիւններ կը ներկայացնէ:

Ս. առաջնորդ հայրը, Երուսաղէմ չմեկնած, նոյն կարծիքն յայտներ էր եւ վերջէն Երուսաղէմէն պատկանեալ մարմիններուն իր ուղղած պաշտօնագրերովը աւելի եւս պնդած է իր այդ համոզումին վրայ եւ զայն պատճառաբանած է:

Ահաւասիկ այդ պատճառաբանութիւնները, որոնց ճշտութեանը ես ալ իմ կողմէս համոզուած ըլլալով՝ ամբողջովին կ'որդեգրեմ զանոնք:

Առաջին. Ազգին սաները իբրեւ տարագիր, Փոր Սայիտի մէջ պիտի վայելեն բոլոր տարագիրներու համար անգլ. իշխանութեանց որոշած բարեխնամ հոգածութիւնը:

Ասիկա նիւթական խնդիր մըն է՝ զոր ոմանք ճղճիմ եւ նոյնիսկ մեր ազգ. արժանապատուութեան համար վիրաւորիչ կը գտնեն, ու կը նկատեն եգիպտահայ ունեւորներուն կողմէ զոհողութիւն ընելէ փախուստ մը: Ի պատասխան՝ կ'ըսեմ թէ մեր սաներուն խնամարկութեան ապահովութիւնը ուրիշ խնդիր է եւ եգիպտահայ ունեւորներուն աւելի կամ նուազ չափով իրենց պարտականութիւնը կատարելն՝ ուրիշ խնդիր: Իրաւունք չունինք վերջինն առաջինին կապելով՝ առաջինը վտանգելու, երբ զայն անվտանգ ընծայելու կարելիութիւնը կայ: Յետոյ, ենթադրենք որ եգիպտահայութիւնը ամէն ճիգ պիտի ընէ, անգամ մը որ ինք ազգին սաներուն ամբողջ հոգածութիւնն ստանձնէ, զանոնք երեսի վրայ չձգելու համար: Այս պարագային նպաստի կարօտ ուրիշ հին եւ նոր գործերն են որ պիտի տուժեն, սկսեալ գուցէ Արեւելեան Լեգէոնի հայ կամաւոր զինուորներուն հանդէպ մեր յանձնառութիւն ստանձնած խնամքի բաժինէն՝ մինչեւ Աքապայի եւ Պաղտատի նոր ազատեալներուն կամ ազատուելիքներուն վերաբերմամբ մեր ազգային պարտականութիւնն, առանց յիշելու այդ կարգի ուրիշ պարտականութիւններ որոնք կրնան ծագիլ, եւ կը մաղթենք որ ծագին, որքան շատ այնքան լաւ, մօտ ապագային, մէկ օրէն միւսը:

Իրա՞ւ արհամարհելի, ճղճիմ տեսակէտ մըն է ասիկա: Պէ՞տք է անպատճառ եթերին մէջ սաւառնիլ, բանաստեղծութիւն, հռետորութիւն ընել լաւ գործ կատարելու համար այնպիսի խնդրոյ մը մէջ որ առաւելապէս դրական միտք, կանխատեսութիւն եւ գործնական ոգի կը պահանջէ: Եւ ի՞նչու պիտի մերժէինք օտար բարեացակամ աջակցութիւնը որ հոս ինքնաբերաբար մեզի կ'ընձեռուի՝ երբ ուրիշ տեղեր, Ամերիկա եւ Անգլիա, օրինակի համար, *մենք* ենք որ կը խնդրենք այդ

աջակցութիւնը ու զայն ստանալու համար յառաջ կը բերենք նաեւ ատոր մեր իրաւամբ ունեցած արժանաւորութիւնը:

Յաջորդով՝ որբանոցին Փոր Սայիտ մնալու առաւելութեան բազմաթիւ բարոյական տեսակէտերը, որոնք նիւթականին չափ կարեւոր են:

Բ.

Ազգին սաները ամբողջովին մէկ տեղ, եւ այդ տեղը Փոր Սայիտ, հաւաքելու ու դաստիարակելու բարոյական առաւելութիւնները գլխաւորաբար հետեւեալներն են.-

1. Մեծ մասամբ կիլիկեցի, Կիլիկիոյ գիւղական կեանքն ապրած տղաներ են անոնք, եւ Փոր Սայիտի քեմփին կիլիկեան գիւղացի գաղութն յարմարագոյն միջավայր մըն է զանոնք չայլասերելու համար: Եգիպտոսի մեծ քաղաքներէն մէկուն կամ միւսին մէջ, մեր տղաքը, ուզենք չուզենք, պիտի մեծնան ու կրթուին իբրեւ քաղաքացիներ, *բայց իբրեւ զրկուած, որբ քաղաքացիներ*, ունենալով ամէն ժամ քաղաքի փարթամ կեանքին, երջանիկ ու հարուստ տղոց պատկերն իրենց աչքին առջեւ, եւ ատկէ - կամաց-կամաց – իրենց հոգիներուն պարզութիւնն ու հազիւ վերագտնել սկսած մտքերուն հանդարտութիւնը կորսնցնելով: Արդ, Ազգին փափաքն է անշուշտ՝ իր սաները այնպէս զարգացնել, որ երբ վաղը դառնան իրենց երկիրը, կամ երթան բնակիլ ազատագրուած հայ աշխարհին որեւէ մէկ կէտին վրայ, կազմեն կորիզը հայ գաւառիկ նորատունկ ժողովուրդին, առաւելապէս անոր գիւղացիութեան՝ որ հինին վրայ քիչ-շատ աւելի զարգացած եւ կրթուած ըլլալու տարբերութիւնը պիտի ունենայ, եւ ամէն մարդ գիտէ հարկաւ՝ թէ առանց գիւղացիութեան ազգ չկայ ու գիւղացիութիւնն է որ իր արտադրիչ աշխատութեամբը կը պահպանէ, ինչպէս նաեւ իր ֆիզիքական թարմ ուժովը կը վերանորոգէ ազգը:

2. Այսօր օտար հողին վրայ՝ գերազանցապէս հայ միջավայր մը, միակ զուտ հայ միջավայրն է Փոր Սայիտի քեմփը, որ եթէ գոյութիւն չունենար՝ պէտք էր ստեղծել այսօր եւ հո՛ն պատսպարել, հո՛ն սնուցանել, հո՛ն դաստիարակել ազգին սաները: Ուրիշ խնդիր՝ թէ իրենց բնակարանն ու սնունդը պէտք է ըլլան գոհացուցիչ, պէտք է ծնողական սէր եւ խնամք ցոյց տրուի անոնց՝ այնպէս որ նախանձի պատճառ մը չունենան իրենց աւելի բախտաւոր ազգակից սուետիացի ընկերներէն, ընդհակառակն Ազգին իրենց հանդէպ հոգածութիւնը, գտնելով հաւասար սուետիացի ծնողաց իրենց զաւակներուն հանդէպ հոգածութեան, իրենք ալ ճշմարիտ որդիական սիրով սիրեն իրենց ազգը:

3. Ազգին սաներուն կրթութեան եւ դաստիարակութեան դժուարին հարցը Փոր Սայիտի մէջ է որ կրնայ իր լաւագոյն – չենք ըսեր իտէալ՝ այլ լաւագոյն – գոհացումը ստանալ: Արդէն երեք տարիէ իվեր հաստատուած եւ փորձառութեամբ հետզհետէ աւելի լաւ կարգաւորուած «Սիսուան» վարժարանը որ հազար չորսհարիւր՝ մանչ եւ աղջիկ, մեծ ու պզտիկ՝ տղաք կը դաստիարակէ, կրնայ - առանց իր հիմերը խախտելու քիչ մը աւելի ընդարձակուելով - դաստիարակել այսօր հինգ հարիւրի չափ, վաղը թերեւս քանի մը հարիւր եւս սաներ, միեւնոյն գոհացուցիչ եղանակով որով լարուած է այդ մեքենան ու կը գործէ այսօր:

Արդարեւ լարուած մեքենայ մըն է «Սիսուան»ը, կամ աւելի ճիշտը՝ բազմաթիւ մեքենաներով մեծ գործատուն մը որ իր կանոնաւոր աշխատանքը կը պարտի այն հետզհետէ մարզուած կարողագոյն գործաւորներուն ու գործապետերուն որոնք

հաւաքել կարելի եղած է Եգիպտոսէն ու Պաղեստինէն: Որքա՜ն խարխափումներ, անբաւականութիւններ եւ ձեռքէ ձեռք քաշքշուքներ գործաւորներու եւ գործապետերու պիտի պատահէին վաղը՝ եթէ ուրիշ անունով նոր «Սիսուան» մը հաստատէինք Եգիպտոսի երկու հայաշատ քաղաքներէն մէկուն մէջ: Հապա բիւր անպատեհութիւննե՞րը՝ «Սիսուան»ը մատակարարող ՀԲԸՄիութենէն տարբեր, անոր անկախ եւ եթէ կ'ուզէք «միապետական» կողմը չունեցող, ընդհակառակն կատարելապէս «ժողովրդային» ընկերութեան մը կողմէ վարուած կրթական հաստատութեան մը գոյութեան: Ամէն մարդ իրաւունք պիտի ունենայ, ամէն ատեն, անոր գործերուն խառնուելու, բա՛ն մը, ուրկէ մեր խեղճ տառապած սաներն են որ պիտի տուժեն թէ՛ նիւթապէս եւ թէ՛ բարոյապէս...:

Համառօտիւ կ'անցնիմ այս ամէնուն վրայէն, թողլով որ ուշիմ ու սրտցաւ ընթերցողն ինք իր կողմէ խորհրդածէ անոնց վրայ եւ ընդլայնէ զանոնք: ՀԲԸՄիութեան կողմէ որբերու խնամարկութեան *մոնոփոլ* մը չէ զոր կը ջատագովեմ այստեղ: Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ զոյգ Որբախնամ ընկերութիւնները ոչ թէ միայն *կրնան*, այլ *պարտին* իրենք ալ այս յայտագրին գործադրութեան մէջ իրենց բաժինը կատարել: Աւելցնենք, համաձայնութեամբ կրնայ գտնուիլ այնպիսի միջոց մը որ Որբախնամներու աշխատութեան բաժինը չխառնուի եւ չկորսուի ՀԲԸՄիութեան բաժնին մէջ: Որբախնամներու նուիրատուներն ու վարիչները թո՛ղ գիտնան որոշապէս թէ իրենց նպաստն ու ջանքը այսինչ մասնաւոր արդիւնքին կը ծառայեն: Ո՛րեւէ բախումի դուռ չբանալու համար՝ թո՛ղ կազմուի Որբանոցներու նոր վարչութիւն մը որուն մէջ Որբախնամներն իրենց ներկայացուցիչները ունենան: Թո՛ղ ըլլայ ինչ որ պէտք է, միայն թէ ազգին այն եղերաբախտ սաները առարկայ չդառնան ազդեցութեան պայքարներու եւ անկեղծօրէն, *միայն ու միայն* անոնց բարիքը մտածուի...:

Փոր Սայիտը հակառողջապահակա՞ն...: Անոնք որ այս յանդուգն փաստը կը գործածեն, կ'երեւայ թէ Գահիրէն եւ Աղեքսանդրիան չեն ճանչնար: Բայց գոնէ չե՞ն տեսներ «աւազներուն մէջ» ապրող - աւազները անմաքուր տարր մը չեն, որքան գիտեմ - սա՛ սուետիացիներուն փոքրիկներուն քաջառողջ վիճակը, եւ հետաքրքրուած չե՞ն արդեօք գիտնալու՝ թէ քեմփին վիճակագրութիւնը մահերու եւ հիւանդութեանց ինչպիսի թեթեւ կամ ծանր թիւ մը կ'արձանագրէ երեք տարիէ իվեր, ի մասնաւորի փոքրիկներուն մէջ:

Իսկ թէ՝ ազգին սաները պէտք չէ թողուլ միմիայն զին. իշխանութեան տուած սնունդով, թէ ննջարանները ըստ կարելւոյն պէտք է հանգիստ եւ ամուր ըլլան, առողջապահական պայմանները պէտք է լրացուին եւ տղայոց կրթութեանը հոգ պէտք է տարուի - անշու՛շտ, անշու՛շտ: Թէ՝ թերացումները պէտք է մատնանիշ ըլլան որպէսզի սրբագրուին - նոյնպէս համաձայն ենք: Կը բաւէ որ մեր աչքին առջեւ այս սիրական պզտիկներուն օգու՛տը միայն ունենանք եւ կրցածնիս ընենք, խղճերնիս միշտ հանգիստ պիտի ըլլայ:

«ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՏՈՒՐՔ»ԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻՆ

Անցեալ տարի այս ատեն, Սեպտեմբերին է որ իրապէս սկսաւ «Հայրենիքի Տուրք»ին գործադրութիւնը Եգիպտոսի մէջ:

Եգիպտոսի Հայ Ազգ. Միութիւնը տասը ամիսէ իվեր կազմուած էր արդէն: Հայրենիքի գերագոյն շահուն համար, չափազանց լուրջ, ստիպողական ու պատասխանատու գործի մը հաւաքաբար լծուելու հարկին առջեւ՝ քաղաքական կուսակցութիւնները նախ իրարու քով եկած եւ իրենց գործունէութեան հիմքին վրայ համաձայնելէ ետք՝ զայն ենթարկած էին Ազգ. Պատուիրակութեան եւ ստացած էին այս վերջնոյն հաւանութիւնը: Անմիջապէս վերջը, կուսակցութիւններն իրենց կողմէ պէտքը զգացեր էին լայնցնելու միմիայն իրենցմով կազմուած միութիւնը եւ անոր մէջ առնելու եգիպտահայ ժողովուրդին բոլոր միւս տարրերը, ազգ. իշխանութիւններէն, յարանուանութիւններէն եւ կազմակերպուած մարմիններէն ընտրուած ներկայացուցիչներու միջոցաւ: Կուսակցութեանց այս պահանջքը, որ պահանջքն էր մանաւանդ գործի՛ն, կը յաջողէր իրականանալ շնորհիւ մեծ մասամբ Ազգ. Պատուիրակութեան ազդեցիկ միջամտութեանը այդ տարրերուն վարիչ մարմիններուն մօտ:

Ասոնք իրողութիւններ են որոնք այսօր այլեւս պատմութեան կը վերաբերին. իրենց ունեցած եւ ունենալիք հետեւանքներուն համար՝ անտարակոյս այդ իրողութիւնները էջ մը պիտի գրաւեն հայոց ժամանակակից պատմութեան մէջ: Շատերուն ծանօթ՝ աւելորդ չէ ժամանակ առ ժամանակ մեր կողմէ զանոնք յիշել եւ յիշեցնել գէթ Եգիպտոսի հայութեան:

Յիշեցնենք նոյնպէս որ նախ կուսակցութեանց եւ ապա ամբողջ եգիպտահայ տարրերուն միութիւնն ստեղծող ու իր կարգին անոնց միութենէն ապրող դրական գործն էր - դրական, ստիպողական եւ պատասխանատու գործը - ֆրանսական Արեւելեան Լեգէոնին հայ կամաւոր զինուորներով կազմութիւնը:

Արեւելեան Լեգէոնն արդէն մարմին առած, Հայ Ազգ. Միութիւնն իր այսօրուան շրջանակին մէջ արդէն կազմուած, կատարուելիք յաջորդ գործն էր Եգիպտոսի մէջ ընդարձակ նուիրահաւաքութեան մը ձեռնարկել: Գործը Եգիպտոս ծնած՝ բայց Եգիպտոսի միայն յատուկ չըլլալով, արտասահմանի միւս հայ գաղութները, գլխաւորաբար Ամերիկան, կոչուած էին օգնել անոր՝ մարդով եւ դրամով: Բայց Հայ Ազգ. Միութեան Եգիպտոսի մարմինը, որ այդ նպատակով պատուիրակներ փութացուցած էր Ամերիկա, իր նիւթական յանձնառութիւնները կատարելու համար պիտի դիմէր նախ եգիպտահայ ժողովուրդին եւ այդպէս ալ որոշեց ընել:

Նպաստամատոյցի մօտաւորապէս երկու տարի առաջ սկսած հանգանակութիւնը կը քնանար. Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ զոյգ հատուածները ոչ միայն ամիսներէ իվեր նոր նուէրներ չէին հաւաքեր՝ այլեւ աւելի կամ նուազ չափով անոնք կազմալուծուած էին գրեթէ: Նպաստամատոյցի հանգանակութեան նպատակը որոշ էր. օգնել անմիջականօրէն՝ Կովկաս ապաստանած փախստականներու եւ Կովկասի կամաւորական շարժումին, եւ օգնել յառաջիկայի Թուրքիոյ տարագիրներուն: Հայ Ազգ. Միութիւնը մէկ կողմէ կը փափաքէր փախստականներու այսօրուան եւ տարագիրներու վաղուան օգնութեան գործն ալ զօրացնել, եւ միւս կողմէ դեռ անպատեհ կը համարէր այդ միջոցին՝ իր զինուորական նպատակն անսքօղ պարզել, հրապարակաւ եւ միայն անոր համար կոչ ընել ժողովուրդի սրտին: Այս կրկնակ նկատումներով, ան ազգ. իշխանութեանց առաջարկեց վերակազմել Նպաստամատոյցը եւ իր ալ աջակցութեամբը ձեռնարկել, աւելի լայն եւ ճշգրիտ հիման մը վրայ, Եգիպտոսի մէջ մեծ հանգանակութեան մը՝ Նպաս-

տամատոյցի միմիայն բարեգործական եւ ի՛ր՝ զինուորական-քաղաքական նպատակներուն միջեւ հաւասարապէս բաշխուելու հասկացողութեամբ:

Եւ այս ալ այսպէս եղաւ, ստեղծուեցաւ «Հայրենիքի Տուրք»ը, եւ ստացուեցաւ - առաջին տարին - արդէն բաւական գոհացուցիչ գումար մը այդ յօժարակամ վճարուող «տուրք»ին շնորհիւ:

Պարբերաբար հրատարակուած հաշուեկշիռներ ցոյց կու տան թէ ինչպէս գործածուեցան երկու մարմիններու կողմէ «տուրք»ին մինչեւ հիմա արտադրած հասոյթը:

Կովկասն եղաւ այս մէկ տարուան շրջանին, հայ տառապանքին ծանրութեան կեդրոնը, ու այդ պատճառաւ ալ՝ Նպաստամատոյցի հասոյթին մեծագոյն մասը Կովկասը քամեց:

Ազգ. Միութիւնը, իր կողմէ, գլխաւորաբար Արեւելեան Լեգէոնի պիտոյից յատկացուց իր ձեռքին անցած դրամը:

Բայց տարի մը անցաւ եւ այսօր ոչ միայն այս երկու կարգի պէտքերը դեռ կան ու կը մնան, այլեւ ստեղծուած են նոր պէտքեր:

Երկու պատուիրակութիւններ կան մին Աքապա եւ միւսը Պաղտատ: Այս երկու քաղաքներն ալ հայ փախստականներու փրկութեան կեդրոններ դարձած են այսօր եւ մարմինները գործել կարենալու համար պէտք ունին դրամի, մեծաքանակ դրամի:

Ազգ. Միութիւնը առանց շատ բարակը փնտռելու, ցարդ իր սնտուկէն հայթայթած է թէ՛ Պաղտատի եւ թէ՛ Աքապայի գործին սկզբնական պահանջքները՝ որոնք մէկքանի հազար ոսկիի կը բարձրանան արդէն:

Ու այդ պահանջքները, ոչ եւս սկզբնական, երթալով աճելու վրայ են ու կը կարօտին մեծկակ գումարներու՝ չհաշուելով տարւոյն ընթացքին ծագելիք անծանօթ պէտքերը:

Ինքնին կը հասկցուի ուրեմն թէ «Հայրենիքի Տուրք»ին երկրորդ տարեշրջանի արձանագրութիւնները ոչ միայն պէտք է շարունակուին, այլ պէտք է կրկնապատկուին ու քառապատկուին:

Ի՞նչ հարկ յորդորի եւ թախանձանքի: Եգիպտահայ ժողովուրդը որ առաջին տարին աննախընթաց չափով մը իր պարտականութիւնը կատարեց՝ գիտենք որ երկրորդին ա՛լ աւելի ճշտիւ պիտի կատարէ զայն:

Ամերիկահայը մէկ միլիոն տոլար, երկուհարիւրհազար ոսկի կու տայ այս տարի: Եգիպտահայը, համեմատաբար, առնուազն յիսուն հազար պէտք է տայ: Պէտք է այս գումարն աչքի առջեւ ունենալ եւ անոր ձգտիլ:

Պ. ԼՈՅՏ ՃՈՐՃ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Մեր Ուրբաթի թիւին մէջ հրատարակած էինք Րէօթէրի առաջին հեռագիրը, որուն համաձայն Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետը Մանչեսթըրի քաղաքապետարանին մէջ ընդունած է հայերէ, սուրիացիներէ եւ սիոնիստներէ բաղկացած պատգամաւորութիւններ, որոնց իւրաքանչիւրը իր պատկանած ազգին կողմէ բարի գալուստ մաղթած է իրեն:

Շաբաթ օր, նոյն գործակալութեան նոյն ընդունելութեան մասին մէկ երկրորդ հեռագիրը աւելի ընդարձակօրէն կը խօսէր մասնաւորապէս հայ պատգամա-

ւորութեան ուղերձին վրայ, մինչ *Մոքաթամ*ի թղթակիցն իր կողմէ քանի մը նոր մանրամասնութիւններ կը հաղորդէր թէ՛ պատգամաւորութեանց ուղերձներուն եւ թէ՛ Պ. Լոյտ Ճորճի անոնց զատ-զատ տուած պատասխանին վերաբերմամբ:

Այս բոլոր հեռագիրերը, սակայն, աւելի ընդարձակ եւ յստակ կերպով բովանդակուած կը գտնուին աւելի ուշ «Ըէօթէր սփեսիալ»ի փոխանցած հեռագրական զեկուցումին մէջ, զոր իր կարեւորութեանը պատճառաւ ամբողջովին կը թարգմանենք ստորեւ:

«Երէկ, Մանչեսթըրի մէջ, Պ. Լոյտ ճորճ ընդունեց ուղերձները Մանչեսթըրի Հայկական Քոմիթէն, Սուրիական Ընկերակցութիւնը եւ Սիոնիստ Քոմիթէն ներկայացնող երեք պատգամաւորութիւններու, որոնք իրեն ներկայացուեցան ծանօթ արեւելագէտ Սըր Մարքս Սայքսի կողմէ:

«Հայոց ուղերձը կ'ողջունէ յանձին Պ. Լոյտ Ճորճի պետական մեծ մարդը, որուն հանճարեղ դատողութիւնը, վճռողութիւնը, արիութիւնն ու վեհսրտութիւնը կը ստիպեն բոլոր ազատասէր ազգերը զինք ճանչնալ իբրեւ իրենց իսկ պետը իրենցմէ ընտրուած:

«Պ. Լոյտ Ճորճ հետեւեալ բառերով պատասխանեց. «Այն վստահութեան ոգին, որ կ'արտաշնչուի ձեր խօսքերուն մէջէն, ցայտուն ապացոյցն է ձեր հարուածեալ ազգին անյողդողդ վճռականութեանը: Հայաստան միաժամանակ արժանի է թէ՛ գթութեան եւ թէ՛ յարգանքի, բայց ինչ որ իրեն ամէնամեծ իրաւունքներ կու տայ անվերապահ օգնութեանը անո՛նց որոնք մարդկութեան ազատութիւններուն համար կը կռուին, սա՛ է թէ իր զաւակները երբեք չեն վարանիր իրենց նպատակը հետապնդելու որոշման մէջ: Հակառակ հալածանաց, աղէտներու եւ թրքական անողոք զուլումին, Հայաստան միշտ արդարութիւն կը պահանջէ աշխարհէն եւ չի զիջանիր իր կեղեքիչներէն գթութիւն հայցելու: Ձենէ կը խնդրեմ՝ հաւատալ՝ թէ անոնք որ այս երկրին կառավարութեան պատասխանատուութիւնն ստանձնած են, չեն մոռնար ձեր մարտիրոս ազգին հանդէպ իրենց պատասխանատուութիւնը»:

Հանդիսական առիթով մը, հայ պատգամաւորութեան մը ներկայութեան արտասանուած եւ աշխարհի ամէն կողմը տարածուելու սահմանուած այս գերազանցապէս ազնիւ ու մարդասիրական յայտարարութիւնները անշուշտ որոշ չափով ունին նաեւ իրենց քաղաքական նշանակութիւնը: Ասիկա մեր գիշերին մէջ ուրախութեան փայլակ մըն է՝ զոր մեզի նշմարել տուած ըլլալնուն համար կը վերանորոգուի մեր երախտագիտութիւնը հանդէպ անգլիական մեծ ազգին, իր կառավարութեան եւ անոր գլուխը գտնուող ճշմարտապէս մեծ պետական մարդուն: Իսկ այս յայտարարութիւնը վերլուծել, ըսել թէ ուրիշ ի՞նչ բան պիտի փափաքէինք տեսնել անոր մէջ եւ թէ ի՛նչ պատճառով զայն հաւանօրէն չենք տեսներ հոն՝ մեզի համար հնարաւորութիւններու սահմանէն դուրս են այսօր:

Թողլով որ մեր ընթերցողները թերթին հեռագիրերու բաժնին մէջ կարդան վերոյիշեալ հեռագրին սուրիացւոց եւ սիոնիստներու վերաբերեալ մասերը, որոնք հայկական տեսակէտով եւս իրենց կարեւորութիւնն ունին, կ'ուզենք - այս սրտապնդիչ առիթով - անգամ մը եւս մեր հաւատքը յայտնել թէ Մեծն Բրիտանիոյ, Ֆրանսայի, Ամերիկեան Միացեալ Նահանգաց եւ Իտալիոյ դաշնակից ազգերն ու կառավարութիւնները - որոնք երէկ իրենց անձկութիւններուն եւ այսօր իրենց յաղթանակի վստահութեան մէջ չունեցան եւ չունին հայերէն աւելի սրտակից եւ շա-

հակից ժողովուրդ մը իրենց հետ - պիտի տան ապահովապէս հայկական դատին իր միակ արդար լուծումը, համաձայն այն մեծ սկզբունքներուն որոնց համար իրենք եւ մենք միաժամանակ այս պատերազմի ընթացքին կռուեցանք եւ ա՛յնքան ծանր կորուստներ տուինք:

ԳԱՀԻՐԷԻ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Գահիրէի Ազգ. Գալուստեան Վարժարանի պատ. հոգաբարձութիւնը կը փորձէ միեւնոյն ատեն թէ՛ իր եւ թէ՛ իր հոգացած վարժարանին համբաւը փրկել «աւերակ»ի ամբաստանութեամբ իրենց տրուած հարուածէն: Ա՛ս բնական կը գտնեմ:

Առանց վարանումի, կ'ընդունիմ թէ Գալուստեանի հոգաբարձութիւնը իր մէջ կը պարունակէ Գահիրէի հայ գաղութին ամէնէն լուրջ եւ ուսումնական տարրերէն մէկքանին: Հետեւաբար, իրեն չեմ վերագրեր ո՛չ անգիտութիւն, ո՛չ ալ դիտումնաւոր քօղարկումը վարժարանի բարոյական աւերակոյտին. կ'ըսեմ միայն թէ ինք վախցած է - այս եւ նախորդ շրջաններու վախճանին - արմատական կարգադրութիւններու ձեռնարկելէ, միմիայն վարժարանին շուրջ յուզում չստեղծելու եւ «յետինն չար քան զառաջինն» չընելու մտահոգութեամբ, որ - ըստիս - սխալ եւ քանդիչ մտահոգութիւն մըն է, երբ խնդրոյ առարկան դաստիարակութեան գործն է:

Այս ըսելէ ետք, կու գամ հրապարակաւ քննելու հոգաբարձութեան պատասխանը եւ այդ առթիւ նաեւ գոհացում տալու իր «պահանջ»ներուն:

Այս նամակէն առաջ արդէն լսեր էի թէ «Գալուստեան վարժարանը բարոյապէս աւերակ մըն է» բացատրութիւնը ոմանց մտքին մէջ անհիմն մեկնութիւններու տեղի տուած է, այնպէս որպէս թէ գրած ըլլայի - ինչպէս գրեց. ասկէ տասնչորս տարի ատաջ, Եգիպտոս նոր հասած ծանօթ գործիչ մը *Մշակի* մէջ թէ՛ Գահիրէի եւ թէ՛ Աղեքսանդրիոյ ազգ. վարժարաններուն համար - թէ Գալուստեանը անբարոյականութեան բոյն մըն է: Հանրային հաստատութիւն մը - եկեղեցի, վարժարան, հիւանդանոց, որբանոց եւն. - անհրաժեշտաբար կազմուած է նիւթական եւ բարոյական շէնքերէ, վերջինը առաջինին մէջ: «Բարոյական»ին հակառակը «անբարոյական» չէ միայն, այլեւ «նիւթական»: Դպրոց մը շէնք մըն է, դաստիարակութեան յատուկ շէնք մը, երբ կ'ըսենք թէ ան «բարոյապէս» աւերակ է, հասկցնել կ'ուզենք՝ ոչ թէ «նիւթապէս» աւերակ չէ, այլ թէ դաստիարակութեան գործն է փլփլկած ու աւերուած անոր մէջ: Մանաւանդ թէ՝ այս խօսքին հետեւող օրինակը ուղղակի կը վերաբերէր դաստիարակութեան խնդրոյն, եւ չեմ կարծեր որ հոգաբարձութիւնը իր կողմէ այդ թիւր մեկնութիւնը առած ըլլար «բարոյապէս»ին: Ան **խստիւ կը բողոքէ** սակայն, եւ **կը պահանջէ**, անշուշտ ուրիշներու դրդմամբ, որ իրեն օգնեմ այդ թիւրիմացութիւնը փարատելու: Իրաւ է թէ այս պարագային «բողոք»ին ու «պահանջ»ին տեղ՝ յարմարագոյն բառն էր «խնդրանք»ը, բայց ահա՛ գոհացում տրուած է հոգաբարձութեան:

Բայց հոգաբարձութիւնը հոդ կանգ չ'առներ, եւ կը հաւաստէ թէ Գալուստեանը «ընդմիշտ վայելած է հոգաբարձութեանս եւ կրթական գործիչներուն անվերապահ հոգածութիւնը» ու կը յայտարարէ. «Պ. Թէքէեան պէտք է գիտնար թէ նախակրթարանի շրջանաւարտներէն, մանաւանդ թրքախօս քաղաքէ մը՝ Ատանայէն, երեք տարի առաջ եկած աշակերտէ մը, որպիսին է խնդրոյ առարկայ եղող շրջանաւարտը, կարելի չէ պահանջել լիակատար ու անթերի ուղղագրութիւն»:

Ուրեմն ճիշտ է թէ՝ **Գալուստեանէ առաջին կարգի վկայականով այս տարի շրջանաւարտ ելած աշակերտ մը իր հօր եւ մօր անունները տառասխալներով գրած է**, եւ ճիշտ է նաեւ թէ՝ **ան չէ կրցած իր մասին քանի մը տողնոց ծանօթութիւն մը խմբագրել** Եղիայեան սանուց քննիչ յանձնաժողովին առջեւ: Բայց ես «պէտք է գիտնայի» եղեր՝ որ կարելի չէ ասկէ աւելին պահանջել Ատանայէն երեք տարի առաջ եկած եւ երեք տարի Գալուստեան յաճախած ու առաջին կարգի վկայականով շրջան աւարտած աշակերտով մը…: Վա՛յ ինչու՞ «պէտք է գիտնայի» ասիկա ինչու՞ հոգաբարձութիւնը պիտի գիտնայ եւ պիտի ջանայ եղեր ինծի ալ գիտցնելու - չգիտնալս ալ մեղք համարելով ինծի՝ ամէն մեղքիս վրայ - թէ երեք տարին բաւական չէ հայ տղու մը, ըլլայ իսկ Քամչաթքայէն եկած, տարրական չափով հայերէն սորվեցնելու համար, հակառակ զայն «առաջնակարգ վկայականով» շրջանաւարտ հանելնուս:

Իր պաշտօնին այսքան թերի գիտակցութիւնն ունեցող հոգաբարձութեան մը՝ ես այլեւս պէտք չեմ զգար բացատրելու թէ ինչպէս «Գալուստեան վարժարանի մէջ ուսուցիչ եւ աշակերտ նուազագոյն յոգնութեան սկզբունքին վրայ համաձայնած են», անշուշտ բացառութիւններէ զատ՝ որոնք յիշած էի: Եթէ հոգաբարձութիւնը «այդ մասին գոհացուցիչ պատասխան մը ունի»՝ թո՛ղ տայ, որովհետեւ իրեն չի վայլեր այս խրոխտ եւ պահանջկոտ կեցուածքը՝ վերի ողորմուկ ինքնարդարացումէն վերջ:

Իսկ ես՝ կը պնդեմ որ Գալուստեանը «անտէր տուն մըն է»: Հոգաբարձութիւնը ցոյց տուաւ որ qualifié չէ այս մասին ինծի հերքում տալու: Ամէնալուրջ աղբիւրներէ առած մէկէ աւելի տեղեկութիւններուս վրայ է՝ որ անհրաժեշտ համարեցի «աւերակ»ին շուրջ լռութիւնը խզելու եւ՝ այսօր ալ հարկ կը նկատեմ պնդումս կրկնելու: Կը պահանջեմ, ուրեմն, որ քաղ. ժողովն եւ Ս. առաջնորդը քննութիւն մը կատարեն եւ ըսեն թէ ո՞վ իրաւունք ունի, հոգաբարձութի՞նը թէ՞ ոչ՝ ես, այս վէճին մէջ:

Այժմէն ես կը խոնարհիմ իրենց վճիռին առջեւ: Պայմանաւ մը սակայն. զիս չդատապարտեն հոգաբարձութեան «պէտք է գիտնար…»ը գիտնալու: Ուրիշ ամէն պատիժ՝ բացի այս պատիժէն:

Յ.Գ. «Կրթական Խնդիրներ» յօդուածիս վերջին մասը միայն դեռ պատասխան չստացաւ: Ան՝ կարեւոր խնդիր մը կը շօշափէր սակայն: Իրա՞ւ է թէ տեղւոյս Հայ Յառաջդիմասէր Երիտ. Ընկ.ը ազգային վարժարանի շրջանը չաւարտած տղաքներու դիւրութիւն կու տայ օտար վարժարաններ յաճախելու: Ազգային իշխանութեան պարտքը չէ՞ այս մասին հետաքրքրուիլ եւ պէտք եղածն ընել:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԼԵԳԷՈՆ

«Արեւելեան Լեգէոն»ը անունն է այս կողմի հայկական բանակին, որ հայոցմով եւ հայոց համար կազմուած, ֆրանսական հրամանատարութեան ներքեւ եւ Ֆրանսայի տրամադրած նիւթական ու բարոյական միջոցներով, հարազատ զաւակն է Հայ Ազգային Միութեան: Ինչպէս աղքատ բայց արժանաւոր ծնողքի մը զաւակը, Արեւելեան Լեգէոնն իրեն պաշտպան, միաժամանակ խնամակալ, ուսուցիչ եւ վարիչ ունեցաւ Ֆրանսան, առանց դադրելու իր ծնողքին՝ Հայ Ազգային Միութեան, կամ՝ որ նոյնն է՝ Հայ Ազգին ամէնամեծ սէրը եւ նաեւ կարելի եղած մեծագոյն չափով նիւթական հոգածութիւնն ալ վայելելէ:

Այս հայկական բանակն երէկ յանկարծ, իր նախնական կազմութեան թուականէն ճիշտ երկու տարի ետքը, առաջին անգամ ըլլալով ոտքի ելաւ ու քալեց, ոչ թէ տղու մը նման, այլ բանակի պէս **քալեց**, բնաւ ու ոչինչով ետ չմնալով իրեն հետ քալող մեծ ու հզօր բանակներէն, եւ անոնց հետ բաժնելով տարուած յաղթանակին պատիւը՝ ինչպէս բաժնած էր կատարուած ճիգին յոգնութիւնը:

Այս՝ իրականութիւնն է, պարզ եւ մերկ իրականութիւնը, զոր նախադասութիւններով հագուեցնելու պէտք չունինք, գեղեցկութեամբը խանդավառուելու համար:

Հայկական բանակն ունեցաւ արդէն իր առաջին զոհերը...: Յաղթական բանակ մըն ալ, աւա՛ղ, կ'ունենայ իր զոհերը, եւ չեմ գիտեր թէ պիտի կրնամ ճշտիւ հասկցնել միտքս՝ երբ ըսեմ թէ չկռուողներու կողմէ կռուողներուն ուղղուած քաջալերանքը, հիացումն ու սէրը անգամ, ինծի կը թուին անգութ եսասիրութեան բաժին մը պարունակել իրենց մէջ, որովհետեւ իվերջոյ ուրիշ բան չեն նշանակեր՝ բայց եթէ սա՛. «Դու՛ք յոգնեցէք, դու՛ք չարչարուեցէք, դու՛ք մինչեւ իսկ կեանքերնիդ տուէք... որպէսզի ազատէք հայրենիքը, եւ ես, վերապրողս, զայն վայելեմ»:

Գիտեմ, գիտե՛մ, անոնք զիս անհատաբար աչքի առջեւ չունին՝ երբ իրենց գերագոյն զոհողութիւնը կը կատարեն. անոնք կը մտածեն այն մեծ ամբողջին որուն իրենք մասն են, կը մտածեն իրենց սէրերուն որոնք առնակոխուեցան, իրենց վրէժին զոր պիտի լուծեն, եւ այդ ամէնուն իրենց սրտին մէջ բռնկցուցած կրակն է որ զիրենք դէպի առաջ կը նետէ, դէպի առաջ իրենց զէնքովը՝ զինուած թշնամիի մը դիմաց զոր կրնան զգետնել բայց որմէ կրնան զգետնուիլ ալ: Իրենց քաջութեան վրայ կը հիանամ, բայց իրենց դիմագրաւած վտանգը երեւակայելով կը սարսռամ նաեւ, կը հպարտանամ, կը խանդավառուիմ իտես յաղթանակին, իտես պատիւին զոր կը շահին ազգիս համար, բայց եւ կը սգամ իրենց մէջէն կորսուած երիտասարդ կեանքերուն վրայ....: Այս է պատերազմին հանդէպ չորս տարիէ իվեր իմ հեռուէն հանդիսատեսի տրամադրութիւնս, եւ այսօր երբ ուղղակի իմ ցեղիս պատկանող եւ ոմանք անձնապէս ինծի ծանօթ զինուորներ են որ հոս մօտերը կը կռուին կանոնաւոր կռիւի մը մէջ՝ այդ տրամադրութիւնս աւելի շեշտուած ու զօրացած կը գտնեմ...:

Այս ըսելէ ետք, կ'ուզեմ ցած ձայնով, համեստօրէն ու երկիւղածօրէն արտայայտել փորձել այն այլազան զգացումները որոնք իմ մէջս կը ծնին Արեւելեան Լեգէոնի այս միանգամայն սիրալի եւ սրտայոյզ պատկերին առջեւ:

Ակամայ տրուած անթիւ անհամար զոհերէ ետք՝ ահաւասիկ նոր զոհեր, այս անգամ գիտակցօրէն եւ յօժարակամ ընծայուած: Մնացորդ քիչերուն մէջէն՝ լաւագոյններն են, ապահովապէս, թէ՛ ֆիզիքական եւ թէ՛ բարոյական տեսակէտով: Բայց անոնց իւրաքանչիւրն այսօր իր կեանքով եւ իր մահուամբ ալ - երբ կոյր դիպուածը մարտադաշտին վրայ իրեն զարնուելով զինք կ'առնէ կը տանի - աւելի կը ծառայէ իր ազգին՝ քան ուրիշ հազարաւորներ որ մեռան եւ հազարաւորներ որ կ'ապրին:

Այսօր, այստեղ, հայ զինուորը, **որ կամաւոր զինուոր մըն է**, ուրիշ ոչ մէկ ստիպումի ներքեւ բայց եթէ իր զգացումներէն բռնադատուած, մեծ ազգերու զինուորներուն կողքին պատերազմի մասնակցելով, ցոյց կու տայ՝ ամէնէն քիչ տեսնել ուզողին անգամ՝ թէ մեր ազգը իր կոչումին գիտակցութիւնն ունի եւ ունի հետեւա-

բար ապրելու եւ յաղթելու կամքը՝ իր մասնաւոր թշնամիին դէմ եւ ի՛ր սեփական կռիւին մէջ:

Հայ կամաւոր զինուորը, հոս, ամէնուն աչքին առջեւ, իր երեւան բերած ռազմական չքնաղ յատկութիւններովը վճռապէս կը քանդէ իր ազգակիցներուն դէմ նետուած բոլոր հին ու նոր վարկաբեկիչ առասպելները:

Հայ կամաւոր զինուորը, վերջապէս, հայ ազգին անունը կը բարձրացնէ ու կը զետեղէ այն քաղաքակիրթ, երիտասարդ ու կորովի ազգերու կարգին, որոնց կը պատկանի ապագան:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԱՅ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԻՆ

Եգիպտոս բնակող, հոս ծնած կամ հոս մեծցած հայ նոր սերունդին համար կը գրեմ այս տողերը: Գիտեմ՝ թէ իրենցմէ շատեր տակաւին թերթ չեն կարդար, ո-մանք հայերէն թերթ չեն կարդար, բայց պիտի փափաքէի որ այս յօդուածը – բացառաբար - իրենց ծնողքին կամ բարեկամներուն կողմէ իրենց կարդալ տրուի: Խօսքս շատ պզտիկներուն վրայ չէ անշուշտ, այլ անոնց՝ որ իրենց կարդացածը հասկնալու, անկէ տպաւորութիւն մը կրելու տարիքն ունին արդէն: Այսպիսիներն են՝ ազգային եւ օտար վարժարանաց բարձրագոյն կարգերու աշակերտները, ինչպէս նաեւ այն պատանիները որոնք վարժարան չեն յաճախեր այլեւս, այլ գործի կամ արհեստի մը կը հետեւին: Անո՛նց - մանչ թէ աղջիկ - կ'ուղղուի այստեղ իմ մտածումս:

Եգիպտոս ապրող հայ մանուկը նուազ խելացի կամ՝ նուազ ընդունակ չէ քան ուրիշ տեղերու հայ տղաքը: Ընդհակառակը, թերեւս միջավայրն աւելի արթուն ըրած է զայն: Ինչ որ իրեն կը պակսի, այն կանուխէն արթնցող ազգային կեանքի հետաքրքրութիւնն է՝ զոր կը տեսնէինք համեմատաբար շատ աւելի ստուարաթիւ հայ տղոց վրայ, Պոլսոյ ու գաւառներու մէջ: Ազգային կեանքի այդ կանխահոս հետաքրքրութիւնը, որ **տիրացութեան** կը յանգի երբեմն, հիմնաքարն է նաեւ ա-ռողջ **ազգասիրութեան** մը, որ ցվերջ մարդը կը մղէ իր ազգին ծառայելու, իր աշխատութիւնը, խելքը, դրամը եւ երբեմն մինչեւ իսկ կեանքը կամաւորապէս ազգին օգուտին գործածելու:

Ազգասիրութեան հետ զուգընթաց՝ կայ նաեւ **իտէալիզմի** պակաս մը եգիպտահայ նոր սերունդներուն մէջ: **Իտէալիզմ** բուն բառը չէ. մարդոց սովորական մակարդակէն վեր բարձրանալու, իր նախընտրած արուեստի կամ գիտութեան մէկ ճիւղին մէջ յառաջանալու, զայն կիրքով սիրելու եւ կատարելագործել ուզելու. այն **նա՛խ անշահախնդիր** զգացումին կ'ակնարկեմ ես՝ որ պատանին կը բռնէ, կը գրաւէ կարծես, եւ հակառակ ամէն արգելքներու զայն կը մղէ դէպի իր նպատակը, գոնէ ոգորիլ կու տայ հասնելու համար իր այդ նպատակին: **Վերջէն**, որոշ աստիճանէ մը անդին ու որոշ պարագաներու ներքեւ, արուեստի կամ գիտութեան այդ ճիւղը զոր սիրեց՝ կրնայ զինք ապրեցնել, կրնայ մինչեւ անգամ հարստացնել զինք, բայց ատիկա նպատակը չէ, նոյնիսկ զեղչ մըն է նպատակէն՝ որ անսահման է ու անհասանելի, եւ այդ պատճառաւ՝ գեղեցիկ:

Արդ, Եգիպտոսի հայ գաղութին մէջէն քանի՞ տղայ կայ, քանի՞ երիտասարդ՝ որ այդ կարգի սիրով մը բորբոքեր եւ անոր համար աշխատեր, մաքառեր է: Ընտանեկան աննպաստ պարագաներ չեն կրնար իբրեւ արդարացում ծառայել այս

ժխտական երեւոյթին, բայց չկայի՞ն, չկա՞ն նաեւ այնպիսիներ որոնք զուրկ չէին դիւրութիւններէ եւ եթէ իրենք փափաքէին՝ իրենց ծնողքը պիտի չմերժէր ասոր համար հարկ եղած միջոցներն իրենց հայթայթել: Մէկ խօսքով - եւ նուազեցնելով վերը ըսուածին տարողութիւնը - եգիպտահայութեան ծոցէն քանի՞ ուսանող մեկնած է Եւրոպա մասնագիտութեան մը հետեւելու, ու ասոնց մէջէն՝ քանի՞ներն են՝ որոնք **բան մը** եղած, իրապէս օգտակար ու պատուաբեր են ազգին...:

Բայց ես չէի ուզեր հոս ամբաստանագիր մը կազմել ո՛չ անցեալ ու ո՛չ ներկայ եգիպտահայ նոր սերունդին դէմ. կ'ուզէի միայն ըսել մեր դպրոցական ու ոչ-դպրոցական տղայոց, թէ իրենց պատկանած ազգը վերածնութեան երկունքին մէջ կը գտնուի եւ իրենք երէկուընէ տարբեր՝ ուրիշ ու նոր հոգիով մը, նոր ոգեւորութեամբ եւ նոր յոյսերով պէտք է ինքզինքնին պատրաստեն նորաստեղծեալ ազգին շնորհն իրենց վրայ ընդունելու եւ այդ շնորհն անոր վերընծայելու:

Ցաւեցայ՝ երբ լսեցի ու տեսայ այս տարի, մէկէ աւելի օժտուած պատանիներու, իրենց դպրոցական շրջանն աւարտած կամ՝ ոչ, յօժարակամ գործի ասպարէզը մտնելը: Գոնէ կը շարունակե՞ն առանձինն ուսանիլ, կը մտածե՞ն՝ ոչ թէ միայն իրենց, այլ իրենց ազգին ու - ինչու՞ չէ - աշխարհի ապագային վրայ, կը զգա՞ն թէ իրենց շուրջը, իրենց ապրած ժամանակին մէջ, մեծ բաներ կը պատահին՝ կը տարակուսիմ, ու ատոր համար՝ կը մեղքնամ .. զիրենք եւ մեզ:

Այս անգամ՝ ուզեցի միայն քիչ մը ցնցել.. զիրե՛նք եւ մեզ. ուրիշ առթիւ՝ կը խօսինք աւելի թանձրացեալ կերպով մ'ալ:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Մենք չափազանց պէտք ունէինք - եւ ունինք տակաւին - մեր խախտած ազգային հպարտութեան զգացումը մեր հոգիներուն մէջ վերականգնելու:

Առանց այդ հաւաքական զգացումին՝ չկայ ազգ անունով ճանչցուած հաւաքականութիւն մը որ կարենայ իբրեւ ազգ տեւել:

Անցեալին մեծութիւնները, ի բացակայութեան ներկայիններուն, դեռ ժամանակ մը կրնան սնուցանել ազգային հպարտութիւնը. բայց այն ազգը որ իր վաղնջուց փառքի յիշատակներուն վրայ միայն կ'ապրի եւ անոնց վրայ բան մը չ'աւելցներ այլեւս, կը նմանի իր դրամագլուխը ծախսելով ապրող մարդուն: Փառքի դրամագլուխն ալ կը սպառի միւսին պէս, եւ հազիւ իր անցեալն՝ իբրեւ յիշատակի մը յիշատակը, իր անունը՝ աղօտ ստուեր մը եւ իր մասին արհամարհանքով խառն արգահատանքի հետք մը կը մնան այդ ազգէն մոռացկոտ ապագային ծոցին մէջ:

Եւրոպայի մեծ ազգերը, որոնց նախահայրերէն իրենց մնացած բարոյական ժառանգութիւնը այնչափ ճոխ եւ այնչափ թարմ է տակաւին, այսօր չորս տարիէ իվեր իրենց մեծ սուգին մէջ մեծ ուրախութեամբ մը կը թրթռան ու կը խայտան, որովհետեւ կը հաստատեն եւ ամէն ճիգ կ'ընեն հաստատել տալու համար աշխարհի՝ թէ իրենց ազգին հին փառքի տարեգրութիւններուն վրայ նոր փառաւոր էջեր կ'աւելցնեն, թէ անկում չկայ՝ բարձրացում կայ ընդհակառակը, ազգին հոգեկան, մտաւոր եւ ֆիզիքական յատկութիւններուն մէջ եւ թէ ազգն, այդու, կոչուած է իր անցեալէն աւելի շքեղ ապագայի մը:

Ինչ կը վերաբերի մե՛զի հայերուս՝ որ վաղուց այլեւս չունէինք մեր ազգային հպարտութեան զգացումն ամրապնդող բաւական առոյգ ու մերձաւոր նիւթեր,

պիտի ըսեմ՝ թէ մեր անցեալ դարու վերջին տարիներուն սկսած նախ խուլ խլրտումը որ յետեյ մինչեւ յայտ-յանդիման կռիւներու յանգեցաւ մենէ անհունօրէն զօրաւոր թշնամիներու հետ, ուրիշ բան չէ բայց եթէ մեր ազգային հպարտութեան սպառող պաշարը վերանորոգելու բնազդական մղում մը՝ քան իրապէս հակահարուած մը մեր կրած հարստութիւններուն՝ որոնք միեւնոյն տեսակէ, ատկէ շատ առաջ ալ կը կրէինք: Եթէ այս բարոյական լայն պատճառով չբացատրեն վաղուան պատմագիրները մեր ազգին դարաւոր կեանքին մէջ «Յեղափոխական շրջան» կոչուած կեանքի վերջին պատառիկը որ այնքան սուղ արժեց մեզի, եթէ այս տեսակէտէն չմօտենան անոր ու զայն չքննեն՝ տարակոյս չկայ որ ամէն ինչ յիմարական ու դատապարտելի պիտի գտնեն անոր մէջ՝ սկիզբէն մինչեւ վերջը, մինչեւ դեռ այս պատերազմի ընթացքին մեր բռնած դիրքը:

Բայց, յաջողութիւնն է որ իբրեւ հիմ կը ծառայէ հպարտութեան, եւ մենք – դժբախտաբար - մեր երէկի հաւաքական կեանքին մէջ յաջողութիւններ չէինք արձանագրեր: Ինքզինքնիս կը մխիթարէինք հայ անհատներու հոս ու հոն զգեցած փառքովը՝ որ իրապէս անբաւական էր ազգը սնուցանելու:

Եւ ահա՛, այս մեծ պատերազմին միջոցին, իբրեւ ազգ անհունօրէն կորսնցնելէ ետք - ինչպէս չկորսնցուց ուրիշ որեւէ ազգ մը - մենք կը բարձրացնենք մեր վիշտէ ու նսեմացումէ խոնարհած ճակատները, որովհետեւ կը յաջողինք գործքով ցոյց տալ ինչ որ խօսքով կը յայտնէինք մինչեւ հիմա. ա՛յն թէ՝ ապրելու առաջին յատկութիւնը - որ մեռնիլ գիտնալն է - մեզի չի պակսիր եւ մեր ազգին անհատներն ալ կը մղէ վսեմ խոյանքներու՝ որոնք մեր նուաճած հպարտութիւնը մեզի կը վերադարձնեն:

Արեւելեան Լեգէոնի մեր քաջ զինուորներուն համար զօր. Ալեմպիի - իրենց փառայեղ ընդհ. հրամանատարին - վկայութիւնը զոր ան տուած է բովանդակ քաղաքակիրթ մարդկութեան հանրային կարծիքին առջեւ, այս մասին մեզի անհունօրէն կ'օգնէ, կը նուիրագործէ մեր այն գիտակցութիւնը թէ մեր կորսուած գանձը գտնելու վրայ ենք արդարեւ:

Բայց ըսե՞մ հարեւանցիօրէն, վերջացնելէ առաջ, թէ ազգային հպարտութիւնը զէնքի ուժով չի գնուիր միայն, եւ թէ հոգեկան կորովն - ինքնին - անբաւական է ատոր համար: Հաւաքական եւ անհատական ուրիշ արժանիքներ, ամուր եւ բեղմնաւոր արժէքնե՛ր պէտք են աւելնալ իր քաջութեանը վրայ՝ ազգ մը իրապէս ապրեցնելու համար:

Եւ վերջացնելով, կրնա՞մ ինքզինքիս ներել՝ քանի մը տարի առաջ գրուած ոտանաւորի մը մէկքանի տողերը արտագրելու հոս՝ որովհետեւ վերի բոլոր ըսուածները կ'ամփոփուին անոնց մէջ.

Կարենալու համար ապրիլ այսուհետեւ՝
Օդի, ջուրի, հացի նըման,
Մենք պէտք ունինք Հըպարտութեան.
Պէտք ունինք որ՝ մեր անունն ալ սաւառնաթեւ
Երկրէ երկիր թըռի երթայ.
Հնչեցընել կ'ուզենք զանի՝
Ինչպէս շեփոր մ'երկրի վրայ.
Կ'ուզենք որ ան ծածանի՝

Ինչպէս դըրօշ մը փարփառ.
Եւ ինչպէս ջահ մը կ'ուզենք
Որ ան ըլլայ բոցավառ.
Եւ ինչպէս զէ՛նք
Մը ան պատկառ ազդէ եւ ահ,
Եւ իբրեւ գործ մ'արուեստի՝
Ըլլայ հանուրց պաշտելի
Եւ ըլլա՛յ անմահ…:

ՎԱՂՈՒԱՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՀԱՄԱՐ

Հիմա որ մեր ազգային գոյութեան ընթացքին հասած ենք կէտի մը ուր մեծ անկիւն մը պիտի դառնանք, ուր իբրեւ ազատ մարդիկ պիտի ապրինք, ուր զարգանալու եւ զօրանալու պայմանները մենէ միայն կախում պիտի ունենան, անտարակոյս՝ հաւատքն ու խանդավառութիւնը մեզի ամէնէն աւելի պէտք եղած առաքինութիւններէն են, ու ամէն ինչ որ կը ձգտի զանոնք նուազեցնելու՝ հաւասար է արիւն պակսեցնելու ազգին արդէն շատ պակսած արիւնէն: Խանդավառութիւնը, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ գործօն հաւատք, այսօր անհրաժեշտ է ամէնէն ծանրախոհ ու պաղարիւն հայուն անգամ՝ որպէսզի կարենայ աշխատիլ իր ազգին համար, նուիրուիլ ու ծառայել անոր:

Այս մեր համոզումն ըլլալով, առաջին բառով մը նախ ազատ ընթացք տանք մեր անհուն ուրախութեան՝ աշխարհի ամէնամեծ պատերազմին մէջ դաշնակից պետութեանց տարած ջախջախիչ յաղթութեան համար. պատերազմ եւ յաղթութիւ՛ն որոնց մասնակցեցաւ հայ ազգը եւ որոնցմէ ծնունդ կ'առնէ իր ազատագրութիւնը: Ուրիշներ այսքանով պիտի չբաւականանան, եւ իրաւունք պիտի ունենան այս մեծ, մեծագոյն եղելութեան որ կոչուած է աշխարհի ու մանաւանդ մեր պատմութիւնը յեղաշրջելու, իրենց մէջ յարուցած բուռն ոգեւորութիւնը թարգմանելու համար: Մենք, ո՛չ նուազ զգլխած այդ զգացումով, անոր քովնիվեր կը զգանք ուրիշ զգացումներու եւ ուրիշ մտածումներու զարթնումը մեր մէջ. զգացումներ եւ մտածումներ որոնք խանդավառութիւնը չեն վաներ, այլ կ'ուզեն միայն իբրեւ լծակ զայն գործածել մեր այսօր նոր սկսելիք անհրաժեշտ խոշոր գործին:

Որովհետեւ այսօր նոր կը սկսի մեր գործը, որուն համապատասխան պէտք է ըլլան մեր դիրքն ու մեր ճիգը:

Յոռետես չըլլա՛նք. չյուսահատի՛նք՝ գործին մեծութեան առջեւ մեր միջոցներուն անբաւականութիւնը աչքի առջեւ բերելով: Անկարելին չպահանջենք ժողովուրդէ մը - որ չարաչար հարուածուած ու կոտորակուած - իր մինչեւ երէկ տեւող մահու եւ կենաց ոգորումին պահուն չէ՛ր որ պիտի կրնար պատրաստուած ըլլալ մէկէնիմէկ քաոսին մէջ կարգ-կանոն եւ դժոխքին տեղ դրախտ մը ստեղծելու:

Ո՛չ. այդ չէ որ մենք պէտք է պահանջենք: Արդէն, առանց զինք շողոքորթելու դոյզն դիտաւորութեան, ըսած ըլլանք այստեղ՝ թէ մենք շատ աւելի հաւատք ունինք մեր ժողովուրդին, մեր ամէն տեղի անանուն ժողովուրդին ուղիղ դատողութեանը հետ արարչագործումին վրայ՝ քա՛ն այդ ժողովուրդն իբրեւ թէ վարելու պաշտօնն ինքզինքնուն տուող տարրերուն թէ՛ դատողութեանը, թէ՛ անկեղծութեանը եւ թէ՛ աշխատանքի կարողութեանը վրայ:

Բացատրե՛նք: Մենք վարիչներ չունինք՝ այն պարզ պատճառով որ վարելու ազատութիւնը չունէինք: Ինչ որ այդ անունին տակ կը ներկայանայ մեզի այսօր, կը բաղկանայ նախ սակաւաթիւ մէկքանիներէ որոնք օտար ազգերու քաղաքական կեանքը, տիպար գործիչներու կեանքը եւ մեր ազգային կեանքն ուսումնասիրած են խղճմտօրէն բայց ապացոյցը տուած չեն տակաւին իրենց կարողութիւններուն, յետոյ՝ աւելի բազմաթիւ, համակիր-յեղափոխական գործիչներէ - որոնք այդ պատճառաւ ինքզինքնին նշանակուած կը կարծեն ազգին ամբողջ գործերուն վարիչներն ըլլալու - առանց ուրիշ կարողութեան, եւ ա՛լ աւելի բազմաթիւ, այն բոլոր պզտիկ **ռաթէ**ներէն ու մեծ փառասէրներէն որոնք միմիայն շատախօսութիւն ունին եւ իրենց շատախօսութեան ճարակ՝ ուրիշներու բարի-կամեցողութեամբ կատարած համեստ աշխատութիւնը, որուն անհրաժեշտաբար պիտի չհաւնին եւ զայն չարամտութեամբ պիտի բացատրեն անշուշտ:

Արդ, այսօր եւ վաղը, ասոնք պիտի ըլլան թեկնածուները որոնք պիտի ուզեն ազատ Հայաստանի հանրային գործերը վարել: Վերջինները, եթէ ուրիշ բան չընեն, առնուազն հանրային կարծիքը պիտի յուզեն ու պղտորեն:

Խոստովանի՛նք ճշմարտութիւնը: Ինչ որ ամէնէն աւելի կը պակսի մեր ազգին իր վաղուան կեանքին մէջ ուր ինքզինքը պիտի վարէ անկախօրէն, ոչ միայն հասուն ու փորձուած վարիչներու այլեւ ընտրանիի (élite) մը այն խումբն է՝ որմէ ամէն կարգի վարիչները յառաջ կու գան: Մարդու պահանջքը - սակայն - անմիջական ու ստիպողական է: Ի՞նչպէս գոհացում պիտի տանք այդ պահանջքին՝ եթէ ոչ սա՛ միակ միջոցով: Ամէն խումբի, ամէն հոսանքի մէջ գտնուող կամ որեւէ հոսանքի չպատկանող խղճամիտ եւ քիչ ու շատ փորձուած անհատներ, իսպառ մոռնալով զիրենք մինչեւ երէկ իրարմէ բաժնող պատճառները, իրարու քով պիտի գան եւ իրար լիովին պիտի հասկնան, որոշելով՝ նախ իրենք ստեղծել եւ վարել – փոխանակ չարամիտներուն եւ անկարողներուն ձգելու - հանրային կարծիքը, եւ յետոյ ինքզինքնին տրամադրել՝ նոյնիսկ իգին անձնական զոհողութեան՝ այն բոլոր պաշտօններուն զոր բարձրագոյն իշխանութիւնը յարմար պիտի տեսնէ առաջարկել եւ ձեռնհաս թեկնածուներու առատութիւն մը չէ որ դժբախտաբար պիտի գտնէ իր դէմ: Եւ այս նոր դաշնակցութեան գործը պիտի ըլլայ դուռը գոցել բոլոր խարդախ մտաւորականներուն եւ կեղծ ազգասէրներուն երեսին:

Իսկ ասոր չափ անհրաժեշտ եւ նոյնքան անմիջականօրէն սկսելիք գործ մըն է հայ ընտրանիի մը պատրաստութիւնը հայ բարձրագոյն վարժարաններու եւ հայ ու օտար համալսարաններու մէջ:

ՄԻ ԵՒ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Մի եւ անկախ հայաստանի հռչակումը Հայ Ազգային Պատուիրակութեան կողմէ՝ անտարակոյս ամբողջ Հայ ժողովուրդի բաղձանքին ու պահանջման արտայայտութիւնն է միայն: Իբր այդ՝ մասնաւոր պատճառ մը պիտի չունենայինք անով խանդավառուելու, եթէ անմիջապէս չմտածէինք թէ ներկայ ժամուս Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ պաշտօնապէս այդ գործողութեան կատարումը ոչ միայն բաղձանք մը ու պահանջք մը կը յայտնէ՝ այլեւ անոնց գոհացման սկզբնաւորութիւնը կը պարունակէ իր մէջ: Այս հասկացողութեամբ՝ Եգիպտոսի հայութիւնը իրաւունք ունէր *Մոքաթամ*ի բերած վերոյիշեալ լուրին տպաւորութեան ներքեւ

ելեկտրականացած թրթռալու եւ ասպարէզ տալու իր ուրախութեան, ինչպէս վստահ եմ թէ անիկա ըրաւ ամէնուրեք՝ դատելով Գահիրէէն, ուր երկու օրէ իվեր փողոցներու մէջ հայու դէմքերը հեռուանց կը ճանչցուին իրենց ճառագայթող նայուածքէն ու ժպիտէն եւ ուր նորզնոր հայկական դրօշակները առաջին անգամ ըլլալով կը ծածանին մեզի համար, մեր վաղուան մեծ, ամէնամեծ տօնին կարծես նաւակատիքն ըլլար այսօր:

Բայց անհամբերութիւնը, որ շատ բնական է մեր վիճակին մէջ գտնուող ժողովուրդի մը համար, այսօր երկու օր վերջը *Մոքսթաս*ի հրատարակութենէն, արդէն ծայր տուած է մեր մէջ եւ շատեր կը սկսին հարցնել թէ ինչու՞ Ազգ. Պատուիրակութիւնը մինչեւ հիմա նոյնը հեռագրած չէ Եգիպտոսի Հայ Ազգային Միութեան՝ զոր քիչ կը մնայ որ պատասխանատու բռնեն այդ յապաղումին համար ալ..., մինչդեռ ուրիշներ կը փութան բացատրել այդ յապաղումը՝ ըսելով թէ Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը գուցէ Գահիրէի վերջին հայկական մեծ միթինկին կողմէ իրեն հաղորդուած Հայաստանի միութիւնն ու անկախութիւնը պահանջող բանաձեւն է զոր հաղորդած է դաշնակից պետութեանց դահլիճներուն եւ մամուլին ու *Մոքսթաս*ի հեռագիրն ատոր արձագանգն է միայն...:

Իմ մասիս - ընթերցողներու միտքը այս յոռետես կամ թերահաւատ բացատրութեան հուսկ տպաւորութեանը ներքեւ չթողլու համար - կը հաւատամ թէ ժամանակն էր, եւ հայ ազգին պաշտօնական ներկայացուցիչ մարմինը ամէնէս առաջ զգացած է պատեհութիւնն այդ ժամանակին, մի եւ անկախ Հայաստանի մը մեզի համար այսօր արդէն գոյութիւնն հռչակելու, անշուշտ այս ընելու պահուն գիտնալով թէ ի՛նչ ընդունելութիւն վերապահուած է իր կատարած գործողութեան, եթէ իսկ իրեն թելադրուած չէ այդպէս ընելու իբրեւ անհրաժեշտ նախաբանը միւս վերջնական, վճռական գործողութեան, որ պիտի ըլլայ մեր բարեկամ ու պաշտպան դաշնակից մեծ պետութիւններուն կողմէ ճանաչումը Հայկական Պետութեան:

Այս հաւատքով՝ սպասենք ուրեմն Ազգ. Պատուիրակութեան մեզի ալ ուղղած հեռագրական զեկուցումին, որ կրնայ սոյն տողերուն հրատարակումէն առաջ հոս հասած ըլլալ արդէն, եւ անցնինք ուրիշ կարեւոր իրողութիւններու, որոնք բնոյթն ունին այսօրուան համար մեզ բաւականին ուրախացնելու, առանց այս անգամ կասկածանքի վերապահումներու:

ՀԱՒԱՏՔԷ ՊԱՐՊՈՒՈՂ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Յունուար 18.- Կարդացի *Արեւի* մէջ Օտեանի այսօրուան *Վերնապտուկէն*ը: Խորագիրն է «Անազդեցիկ շնորհը» եւ կը խօսի կարգալոյծ հայ եկեղեցականներու վրայ: Ոչ մէկ գրութիւն այնչափ լուրջ է եւ այնչափ մտածելիք նիւթ կը պարունակէ որչափ օրական լուրի մը տպաւորութեան տակ եւ քառորդ ժամուան մը միջոցին գրի առնուած այս տոմսակը: Իր երգիծական տաղանդովը զիս հմայող, բարոյական ու կրօնական իրերու հանդէպ իր աւելի քան սկեպտիկ վերաբերումովը զիս յաճախ զայրացնող Օտեանը՝ այստեղ, կարճ գրուածքին մէջ ակամայ բարոյախօս մըն է, կրօնքի, եկեղեցիի սրբութեան ուղղափառ պաշտպան մը որ պիտի գար յանուն իր հաւատքին, օրինել պղծուած տաճարը խնկաբոյր բառերով կամ խստօրէն ձաղկել եւ հալածել անոր նուիրուելէ յետոյ սրբապղծող անարժան պաշտօն-

եաները: Եթէ իր գրութեան առաջին մասին մէջ *սաթիրիսթ* է, իր դիտած թերութիւնը ծայրայեղօրէն մեծցնող, խոշորցնող որ կ'երեւայ ու կ'իշխէ (երբ այն ենթադրութիւնը կ'ընէ թէ ձեռնադրութիւնը փոխանակ շնորհ բերելու, ինչպէս առաջ, «հիմա ընդհակառակը, կը թուի թէ իր հետ կեր բերէ անշնորհքութիւն, անբարոյութիւն, անպարկեշտութիւն եւ անհաւատութիւն»),- այդ գրութեան երկրորդ մասին եւ ամբողջութեան ոգիին մէջ ես կը տեսնեմ ինզինքը անգիտացող եւ այդպէս ըլլալը խոստովանիլ չուզող *հայ հաւատացեալ ու եկեղեցասէր մարդը*, այր եւ կին բազմաթիւ բարեպաշտ նախնիքներու մոռացկոտ ժառանգորդը, եւ անոնց ամէնավերջինին՝ իրապէս մեծ, հոգիով եւ մտքով մեծ, Գրիգոր Օտեանի մոլորած եղբօրորդին..: Իսկ ի մասնաւորի այդ երկրորդ մասը, ուր մեր երգիծագիրը, շատերուն համար անշուշտ միմիայն զուարճալի թուող գիւտով մը, փափաք կը յայտնէ որ «Սատանան դնենք իր պատուանդանին վրայ» որ զայն «արհամարհելի քանակութիւն չնկատենք»,- «Յիսուս եւ իր աշակերտները տարբեր վերաբերմունք ունէին անոր մասին եւ այս էր որ զիրենք կը պաշտպանէր շատ մը փորձանքներէ» - այս երկրորդ մասը - կ'ըսեմ - անգամ մը եւս ի յայտ կը բերէ Երուանդ Օտեանի սերտ ընտանութիւնը Աստուածաշունչին, Քրիստոնէութեան ներշնչարանն ու միանգամայն Օրինադրութիւնը պարունակող Հին եւ Նոր Կտակարաններուն եւ թերեւս - նաեւ - անոնց գիտութիւնն եղող Աստուածաբանութեան հետ: Անշուշտ, ոչ Աստուծոյ կը հաւատայ Օտեան, ոչ Սատանային, ոչ շնորհ գոյութիւն ունի իրեն համար ոչ կորուստ – աստուածաբանական բացատրութեամբ - բայց քանի՞ եկեղեցական ունինք այսօր, նոյնիսկ եկեղեցակա՛ն, որոնք ի պաշտօնէ կամ անկեղծօրէն Աստուծոյ հաւատալով հանդերձ՝ կը հաւատան միեւնոյն ատեն Սատանային, որոնք Աստուածային Ոգին իրենց եւ իրենց հօտին համար զգալի, ըմբռնելի ընծայել աշխատած ատեն (եթէ այդպիսի բան մը պատահաբար ու շատ քիչերը կը փորձեն ալ..) միւս կողմէ կ'անդրադառնան նաեւ Սատանայական Ոգիին որ ի սկզբանէ անտի կը մաքառի շարունակ, կը դաւէ, կը նիւթէ ընդդէմ Աստուածային Ոգիին, իրմով կը հաստատէ ու կը պայծառափայլէ անոր մշտնջենական, գործօն, փրկարար գոյութիւնը, եւ ինքնին փրկութիւնը կը սահմանաւորէ (définir):

Վերադառնանք սակայն բուն խնդիրին: Եկեղեցականներ, հիմա, քանի կ'երթայ աւելի մեծ թիւով, կը համարեն Եկեղեցին իբրեւ տեղ մը եւ գործ մը ուր կը մնան այնչափ ատեն որչափ լաւագոյնը չկայ իրենց համար, ուր՝ իրենց գտնուած ատենն ալ՝ պէտք չէ որ ինքզինքնին չափազանց կաշկանդուած զգան, եւ ուր, եթէ չեն կրնար աշխարհականի պէս ապրիլ բոլորովին՝ կրնան աշխարհականի պէս խորհիլ եւ խօսիլ գոնէ: Մինչեւ որ՝ այս տրամադրութիւնը օր մըն ալ կը մղէ այսպիսին կա՛մ ինքնիրեն դուրս ելլելու Եկեղեցիէն, որուն հետ իր կեանքը անլուծելի կերպով կապած էր սակայն, կա՛մ իր ընթացքը անոր հանդէպ ազատութեան այնպիսի աստիճանի մը հասցնելու՝ որ դեռ հոն մնացող իր ընկերակիցները այդ «անառակ»ը այլեւս վտանգաւոր կը համարեն *իրենց համար* ու երկար վարանումներէ, չկամութիւններէ ետքը միայն՝ վախով եւ զգուշութեամբ կը հրաւիրեն որ պարզապէս դուրս ելլէ հոնկէ, առանց ուրիշ ձեւակերպութեան, առանց գէթ բարոյական պատիժով մը զայն խարանելու յաչս այն հօտին որուն հովիւներէն մէկն էր ան մինչեւ երէկ՝ իրենց հետ միասին: Ու մարդը, իր փիլոնէն կամ վեղարէն թեթեւցած, նոյն հօտին մէջն է նորէն, անոր իբրեւ անմեղ մէկ անդամը, որուն հետ ամէն-

քը կը յարաբերին ո՛չ դող զգալով ո՛չ խորշանք, եւ զոր իր աստիճանակիցները կը պսակեն ալ ամուսնական սուրբ պսակով (երբ երեսուն տարի իբրեւ կուսակրօն ապժրելէ ետք՝ արքեպիսկոպոսութեան մէջ ան կը թողու կարգը ու կարգուիլ կ'ուզէ), թողունք անոր հետ նստիլ-ելլելը, սեղանակցիլը, (հիմա կերակուրի սեղան), խորհրդակցիլն ու գործակցիլը..:

Տարիներէ իվեր՝ մեր Եկեղեցին բարեկարգելու փափաքներ կը յայտնուին եւ մերթընդմերթ ձեռնարկներ կ'ըլլան: Երբեք, երբե՛ք այդ գաղափարը խօսած չէ սրտիս: Զայն յայտնող աշխարհականներէն ոմանք անկեղծ են թերեւս: Թերեւս, իրապէս, անոնք կը զգան որ բան մը կայ որ չի քալեր եւ զայն դարմանելու, ոտքի հանելու համար՝ կը խորհին – միամտօրէն -թէ պէտք է արարողութիւնները կարճեցնել, լեզուն աշխարհաբարի վերածել, քահանայից վիճակը բարելաւել, ամուսնական օրէնքները պարզել եւ այլ այսպիսի *օգտակար, գործնական* բարենորոգումներ մտցնել Հայ Եկեղեցիին կազմակերպութեան մէջ: Բայց այն բարձրաստիճան եկեղեցականները, Էջմիածինէն մինչեւ Երուսաղէմ եւ մինչեւ Կ. Պոլիս ու այլուր, որոնք պարբերաբար կը գրեն այս նիւթին վրայ եւ երբեմն նախաձեռնարկ կ'ըլլան նոյն նպատակաւ խորհրդակցութիւններ յարուցանելու եւ ժողովներ ծրագրելու, անոնք անկեղծ չեն, ըստիս, որովհետեւ անոնք գիտեն՝ եթէ ոչ միշտ իրենք իրենց վրայ, գէթ իրենց անմիջական շրջապատին վրայ նայելով գիտեն՝ թէ կազմակերպական թուլացում մը չէ այլ ոգիի թուլացում մը, չքացում մը գրեթէ՝ որ կը կրծէ կը քանդէ Հայաստանեայց Եկեղեցին, թէ կայ հաւատքի պակա՛ս մը ու կրօնքի դերին սխալ ըմբռնո՛ւմ մը միանգամայն, եկեղեցականութեան մէջ ճարակած եւ անկէ իջնելով հայ հաւատաւոր ժողովուրդին մէջ տարածուած սա՛ անճոռնի ու չորցնող ըմբռնումը, թէ կրօնը եղած է միմիայն մարդոց աշխարհիկ կեանքի պահանջներուն համար, թէ վարդապետը բեմէն եւ քահանան տուներու մէջ պէտք է պարկեշտ, պարզասէր, ընտանեսէր եւ - լաւագոյն պարագային - հայրենասէր ըլլալ սորվեցնէ ժողովուրդին,- չխորհելով թէ Օտեանի պէս անհաւատ հրապարակագիր մըն ալ այդ բաները կը քարոզէ իր ձեւովը, մինչդեռ իրենց՝ եկեղեցականներուն կոչումն ու պարտքը՝ զիրեն պահող ժողովուրդին մէջ աստուածասիրութի՛ւնը արծարծել, պահպանել է ամէնէն առաջ:

Քանի որ մեր եկեղեցականութիւնը իր բարձրաստիճան ներկայացուցիչներովը մանաւանդ, ասիկա չ'ըմբռներ եւ չ'ըմռներ թէ Սատանան իր մէջն է մտած ու Աստուածը օգնութեան չի կանչեր զայն վանելու համար, այլ կը դիմէ աշխարհիկ, տկար, անբաւարար միջոցներու, քանի որ մեր ժողովուրդն ալ հետզհետէ այն կարծիքը կը կազմէ թէ Հայ Եկեղեցին հնութեան մեզի աւանդած մէկ գանձն է միայն զոր պէտք է պահել իր ճարտարապետութեան, իր երգեցողութեան գեղեցկութեանը համար, որպէսզի մանաւանդ օտարներու աչքին անով կարենանք պարծենալ. քանի որ բուն հաւատքը, կրօնական, աստուածային զգացումը երթալով կը պարպուի Եկեղեցիէն ու ոչ ոք զայն հոն վերադարձնելու վրայ կը խորհի,- ես կ'ըսեմ թէ աւելորդ է ուրիշ պատճառ փնտռել եւ զարմանալ կրօնաւորներու մէջ կարգը ձգող կամ կարգը անարժանօրէն պահող անձերու, եւ ժողովուրդին մէջ՝ հոգիի խաթարումը յայտնող բազմաթիւ երեւոյթներու վրայ: Մեր եկեղեցական բարձր իշխանութիւնը կրնա՞յ, ի վիճակի՞ է հաւատոյ փրոփականտը մղելու մեր մէջ, ինչպէս կը մղեն կաթոլիկ եւ բողոքական եկեղեցիները այնքան արդիւնաւոր

կերպով: Եթէ այո, ժամանակ չկայ կորսնցնելու, թո՛ղ շուտով գործի սկսի: Եթէ ոչ՝ թող մեզ հանգիստ ձգէ ու թո՛ղ սպասէ միայն որ մեռնինք վերջնականապէս՝ մեզ թաղելու համար...:

ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԱՆՕԹԻ ՈՒ ՄԵՐԿ ՈՐԲԵՐԸ
(ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿԵՍԱՐԱՑԻՆԵՐՈՒՆ)

Կեսարիոյ մէջ քանի մը հազար հայ կ'ապրի այսօր, նիւթական ի՛նչ համեստ եւ բարոյապէս ո՛րքան ընկճուած վիճակի մէջ՝ հարկ չկայ բացատրելու: Ատաբազարցի տէրտէր մը, Տ. Սերովբէ Ա. քհնյ. Պուրմայեան, զինադադարէն իվեր կը հովուէ այդ ժողովուրդը՝ անձնուիրութեամբ եւ կարողութեամբ: Քանի մը հոգիէ բաղկացած թաղական խորհուրդ մը կ'աջակցի իրեն: Քաղաքին մէջ վարժարան մը կայ եւ Ս. Կարապետի վանքին մէջ պատսպարուած են ու կը սնուցուին 300ի չափ որբեր:

Տ. Սերովբէ Ա. քհնյ. վերջերս շարունակ կը գրէ պատրիարքարան, կը գրէ արտասահման, Հ.Բ.Ը.Միութեան, Կեսարացւոց Հայրենակցական Միութիւններուն եւ կեսարացի ծանօթ անձնաւորութիւններու՝ յայտնելով թէ Ս. Կարապետի վերոյիշեալ որբերը մերկ եւ անօթի մնացած են, ու նպաստ կը խնդրէ անոնց համար: Ճերմակեղէնի եւ հանդերձեղէնի պակասէն՝ *որբերու մարմինը կոշկոռ կապած է եւ մորթային զանազան հիւանդութիւններու ենթարկուած են որբերը*՝ կը հաղորդէր տէրհայրը ասկէ առաջ: Իսկ այս անգամ՝ ահաւասիկ հատուած մը Պոլսոյ թերթերուն մէջ հրատարակուած քաղաքական ժողովոյ վերջին մէկ նիստին տեղեկատուութենէն՝ որ նոյն կսկծալի նիւթին կը վերաբերի.

«Գայսերիի առաջնորդական փոխանորդը վիճակային գործոց մասին ընդարձակ տեղեկագիր մը ղրկած է, *որուն մէջ մասնաւորապէս կը ծանրանայ որբերու խղճալի վիճակին վրայ: ՈՐԲԵՐԸ ԲԱՑԱՐՁԱԿԱՊԷՍ ՄԵՐԿ ՈՒ ԱՆՕԹԻ ԵՆ, կ'ըսէ, եւ դժբախտաբար անոնց թիւը հետզհետէ աւելնալու վրայ է շրջակայ անտէրունջ որբերու յաւելումով. Տ. Սերովբէ հայր կ'աւելցնէ որ ինք վստահ է հանրապետութեան կառավարութեան արդարասիրութեան վրայ, որուն դիմում կատարած է, այնպէս որ ԵԹԷ ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏԿԱՆ ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐԸ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒԻՆ, Ա-ՆՈՆՑ ՀԱՍՈՅԹՈՎ ՔԻՉ ՇԱՏ ԿԱՐԵԼԻ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՅ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ՁԱՐՀՈՒՐԵԼԻ ՎԻՃԱԿԸ ԲԱՐԵԼԱՒԵԼ*: Ժողովը յանձնարարեց տեղապահ Ս.ին որ բարեսէրներու գթութեան դիմէ՝ մանաւանդ ճերմակեղէն եւ հագուստեղէն հայթայթելու համար նոյն մերկ որբերուն:»

Կ'աւելցնեմ. հարկ կա՞յ անպատճառ սպասելու որ Կ. Պոլոսոյ պատր. տեղապահ սրբազանը կատարէ բարեսէրներու մօտ քաղաքական ժողովոյ որոշած դիմումը եւ անոնց իւրաքանչիւրին «գթութեան դիմէ»՝ որպէսզի գթա՜ն անոնք: Իւրաքանչիւր «բարեսէր ազգային», մասնաւորապէս իւրաքանչիւր կեսարացի ազգային՝ ինքնին *պարտականութիւն* չի՞ զգար իր ծննդավայրին մէջ կուտակուած այդ հայ մանուկներուն ծայրայեղ թշուառութիւնը սփոփելու:

Ճիշտ է թէ որբերը կեսարացի չեն միայն, թէ անոնք մեծ մասամբ հաւաքուած են ու դեռ կը հաւաքուին շրջակայ գաւառներէն, եւ թէ ամէն տեղի հայերը - ինչպէս միշտ - այս պարագային ալ պէտք է իրարու խառնեն իրենց ճիգը՝ մեծ կորուստէն փրկուած հայ մանուկներու կրկին փրկութեանը համար: Բայց չեմ սխալիր խորհե-

լով՝ թէ կեսարացի հայրենակիցներս իրե՛նք պիտի փափաքին նախաձեռնարկ ըլլալ գործին, թոյլ չտալու համար որ իրենց լուսածիծաղ Ս. Կարապետին մէջ՝ ազգակից պզտիկ տղաք մերկ եւ անօթի մնան, կամ՝ մերկութեան ու անօթութեան պատճառաւ հիւանդանան ու չմնա՞ն...:

Կեսարացիներու *շուտափոյթ* խորհրդակցութիւն մը անհրաժեշտ է, *շուտով* հանգանակութեան ձեռնարկելու եւ Կեսարիա դրամ փոխադրելու համար: Վստահ եմ թէ Հայկական Սրահը մեզ կը տրամադրուի այդ խորհրդակցութեան համար: Գործի՛ ուրեմն:

ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՈՐԲԵՐԸ ԿՇՏԱՑԱՆ ԵՒ ՀԱԳՈՒԵՑԱՆ

Քիչեր պատասխանած էին անցած Շաբաթ երեկոյ, Հայկական Սրահին մէջ հաւաքուելու հրաւէրին:

Միայն հինգ հոգի, որոնցմէ երեքը «երկրորդ աստիճանի կեսարացիներ»՝ ինչպէս այնտեղ ըսինք մելամաղձօրէն, այսինքն՝ կեսարացի ծնողքէ Պոլիս ծնած հայեր: Ուրիշ ոչ ոք ուզած էր անհանգիստ ըլլալ՝ Գահիրէ բնակող հինգհարիւրէ աւելի կեսարացիներէն: Յաջորդ օրը՝ Կիրակի, մէկը որ այս արդիւնքը լսեց՝ կը խնդար նախաձեռնողին միամտութեանը վրայ, զայն կը դատապարտէր - նաեւ – *հանրային օգնութեան* գործ մը հանրային, *միմիայն հանրային հրաւէրի* այդ միջոցով կատարած ըլլալուն համար: Բացականները յանցաւոր չէին. յանցաւորը ան էր որ իւրաքանչիւր կեսարացիի առանձին նամակ մը գրած չէր եւ նամակը ղրկելէն վերջ անձամբ ալ անոնց այցելելով, աղաչած, բացատրած, համոզած եւ անոնցմէ խոստում առած չէր թէ պիտի գան հաւաքոյթին...:

Հինգ ներկաները որոշեցին այդ յանցանքը սրբագրել: Վաթսունի չափ նամակներ պիտի գրուին նոյնքան կեսարացիներու՝ յառաջիկայ Շաբաթ, ժամը 9ին, դարձեալ Հայկական Սրահին մէջ հաւաքուելու համար:

Դիտողութիւն եղաւ որ թերթերու միջոցաւ ուղղուած առաջին հրաւէրէն *հանգանակութեան հոտ մը կու գար*, ինչ որ հաւանօրէն պատճառ եղած էր – ըսուեցաւ - որ այդ հոտէն չախորժողները փախչին Քանթարէթ էլ Տեքքայի ճամփէն: Այս անգամ այդ հոտը մաքրուած է անհատական հրաւիրագիրերու մէջէն. պիտի սպասենք որ ներկաները - եթէ ներկաներ գտնուին այս անգամ - գիւտ մը ընեն եւ առանց հանգանակութեան, առանց ոչ մէկուն գրպանէն հինգ փարա հանելու՝ սնուցանեն եւ հագուեցնեն Ս. Կարապետի անօթի ու մերկ որբերը...:

Այդ հրաւիրագրին մէջ աւելցուած է՝ որ ներկայ ըլլալիք անձերը թերեւս պիտի խորհին, յառաջիկայ Շաբաթ երեկոյ, որբերով զբաղելէ զատ, *Կեսարացիներու Հայրենակցական Միութիւն* մըն ալ կազմել՝ ինչպէս ունին եւ կ'ընեն արաբկիրցիները, ակնցիները, վանեցիները եւն.: Բայց այս՝ իրենց գիտնալիք բանն է:

Մեր գիտցածը սա՛ է - այսօր - որ Գահիրէի կեսարացիները, հինգ հոգիի բացառութեամբ, անցեալ Շաբաթ գիշեր հաւաստարիմ չերեւցան կեսարացիութեան աւանդութիւններուն: Այդ աւանդութիւնները, հոս եւ ամէնուրեք, *աւելի* գթասրտութիւն, զոհաբերութիւն եւ գործնական եռանդ են՝ կարծեմ:

Կ'երեւայ թէ պէտք էր որ ամչնայի, բայց անձնապէս չամչցայ - կը խոստովանիմ - անցեալ գիշերուան անյաջողութեանս համար: Միայն ամչցայ իբրեւ կեսարացի մը, նոյնիսկ իբրեւ «երկրորդ աստիճանի կեսարացի մը», գործին անյաջողութեա-

նը համար: Եւ անշուշտ ձայն չէի հաներ այլեւս, եթէ Ս. Կարապետի վանքին մէջ, ուր եղած եմ հինգ ամիս, 300 որբեր չյամառէին մնալ յետին չքաւորութեան մէջ՝ խօսք մտիկ չընելով թէ պէտք է կշտանան եւ հագուին:

Ներողութիւն՝ եթէ այս պատճառաւ ես ալ կը յամառիմ կրկնել կոչը:

Յ.Գ.- Նոր եկած թերթերէն կը տեղեկանամ թէ Կեսարիոյ թուրք բարեխնամ իշխանութիւնը գրաւած է նաեւ Ս. Կարապետ վանքի վարժարանին շէնքը եւ ազդարարած է որ այսուհետեւ հայերը պէտք է վարձք վճարեն անոր համար՝ եթէ որբերը հոն պիտի պահուին դեռ...:

Որբեր, տղա՛քս, բախտ չունիք: Կարելի է որ արդէն գիտէիք ատիկա: Բայց ատկէ զատ նորութեան հրապոյրն ալ չունիք, այժմէութիւն չէք: Ձեզի խորհուրդ մը. մեռէ՛ք: Թէ՛ ձեզ եւ թէ՛ մեզի համար լաւագոյն է, հաւատացէ՛ք..:

ԱՆՕԳՈՒՏ ՏՕՆԸ

Նահատակաց Տօնն ալ հետզհետէ կը դառնայ առիթ մը նոյն սնամէջ, պայմանադրական խօսքերը կրկնելու որոնք կ'ըսուին Ծնունդին, Վարդանանցին եւ Զատկին եւ որոնց անփոփոխելի յանկերգն է «Այս ազգը չի մեռնիր՝ քանի որ.. կը մեռնի»:

Ըստիս՝ Նահատակաց Տօնը պէտք էր ընդհակառակը առիթ մը ըլլար անդրադառնալու եւ կրկնելու՝ թէ կը մեռնի այս ազգը որովհետեւ շա՜տ զոհուեցաւ եւ թէ անհրաժեշտ է որ ան չզոհուի՜ այլեւս, որ ան խնայէ՜, տնտեսէ՛ իր մնացած տկար ուժերը, որ խելացի ըլլայ՝ փոխանակ իր հին հաւաքական անխելքութիւնը շարունակելու եւ *ա՛յսպէս* հանգստացնէ հոգին իր միլիոնաւոր նահատակներուն:

Երբ կ'ըսեմ թէ հայութիւնը այսօր ալ կը շարունակէ իր երէկի հաւաքական «անխելքութիւնը»՝ միայն մէկ կազմակերպութեան եւ անոր կատարած կարգ մը մահացու գործերուն չէ որ կ'ակնարկեմ, այլ ամբողջութեանը մեր կեանքին՝ այսօր, տասներկու տարի ետքը մեր վերջին Մեծ Նահատակութեան սկիզբի օրէն:

Թէ՛ ֆիզիքապէս, թէ՛ տնտեսապէս եւ թէ՛ մտաւորապէս չարաչար նուազած, տկարացած ազգ մըն ենք հիմա, որուն կէսը միայն իր հայրենի հողին մէկ նեղ պատառին վրայ կ'ապրի խեղդուելու չափ սեղմուած, եւ մնացեալ կէսը, հոս-հոն, ովկիանոսներով իրարմէ հեռու օտար երկիրներու մէջ, մերթ խեղճութենէ եւ մերթ ուծացումէ կորսուելու վտանգին ներքեւ՝ հետզհետէ կը հիւծի ահա: Եւ շունչ մը չկա՛յ որ անցնի այս մոլորած հօտին վրայէն, անոր թոքերուն ու սրտերուն մէջ մտնէ, զայն ոգեւորէ ու կարելի փրկութեան մը հաւատքին վրայ ամէնքը միացնելով՝ զայն փրկէ՜ արդէն:

Կը հաւատամ որ մեր նորագոյն նահատակները իրենց աչքերը փակեցին այն յոյսով գոնէ՝ թէ իրենց մահը դաս մը պիտի ըլլայ մնացողներուն, ինքնաճանաչման, ինքնասրբագրութեան եւ ուժահաւաքման դաս մը՝ որմէ պիտի օգտուին անոնք թէ՛ նոր աղէտներէ զգուշանալու եւ թէ՛ հին աղէտներուն վէրքերը դարմանելու համար: Նոյնքան կը հաւատամ սակայն, որ երբ անոնց հոգիները տարուէ տարի, իրենց յատկացուած այս Տօնին օրը, մեր իրենց ուղղած կոչերուն անսալով, պահ մը կը վերադառնան մեր մէջ, փոխանակ հին յոյսին՝ յուսահատութեամբ, եւ փոխանակ մեր իրենց մատուցած հոգեհանգստեան պաշտօններէն խաղաղելու՝

խռովուած կը հեռանան անոնք մենէ, տեսնելով որ բան մը չէ բարեփոխուեր՝ ընդհակառակն ամէն բան աւելի գէշցեր է իրենց մահէն իվեր...:

Յարգանքի եւ կսկիծի խօսքեր նահատակներու հասցէին, այսօր, մեր այս վիճակով՝ եթէ հեգնութիւն մը չեն, անիմաստ աղմուկ մըն են միայն, որ վայրկեան մը ծածկել կու գայ դէպի անդունդ դիմող մեր գոյութեան ինքնամոռաց վազքին թաղմանական թնդիւնները, թէեւ ականջներն ալ հիմա այնքան են խուլցած՝ որ քիչեր կան զանոնք լսող:

Ու թող ոչ ոք հարցնէ թէ ինչու՞ այս ծայրայեղ յոռետեսութիւնը այս տողերը գրողին կողմէ: Պատասխանել այս հարցումին՝ թուելով այն բոլոր պատճառները որոնք հոգեկան այս տխուր վիճակը կը ստեղծեն, պիտի ըլլար ամբողջական մէկ պատկերը գծել ամէնուրեք տեսնուող մեր ազգային քայքայման տեսարանին: Ի՞նչ պէտք սակայն. եթէ մարդիկ չեն տեսներ ու ոմանք գոհ են իրենց կատարած աղիտաւոր գործերուն եւ ուրիշներ իրենց չառած բայց այնքան անհրաժեշտ, այնքան փրկարար քայլերուն համար, անօգուտ է խօսիլ գործողներուն եւ չգործողներուն ալ:

Նահատակները իրենք, թերեւս, այդ գիտակցութիւնը ներշնչեն մեզի...:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ

Ժեհան Տը Րոհէ ծածկանունն է Արեւելքի մէջ պաշտօնավարող ֆրանսացի ուսուցչի մը՝ հեղինակը *Շուշանիկի*: Միջին տարիքով, 40էն 60ի մէջ մարդ մըն է ան՝ դատելով գրքին վրայ երեւցող իր լուսանկարէն: Թերեւս սպա՛յ մը՝ որ մեծ պատերազմին Արեւելք եկած է: Ամէն պարագայի՝ մեզ ճանչցո՛ղ մը, ոչ միայն հեռուէն, մեր աղէտը լսելով՝ այլ բաւական մօտէն ու ներսէն:

Վէպը, *Շուշանիկ, մանկամարդ հայուհին* զոր գրած է ան, գիրք մը չէ միայն՝ այլ գործ (**աքթ**) մը, վրդովուած խղճմտանքի մը տուն տուած հատուցման գործը առ անհրաւուած ժողովուրդ մը: Սիրտով կատարուած գո՛րծ մը որ սիրտերուն կ'երթայ, ամէնէն առաջ հա՛յ սիրտերուն բնականաբար, յետոյ բոլոր անոնց որոնք պահած են տառապանքի ու քաջութեան հանդէպ յուզման կարողութիւնը: «Ասպետութեան վէպ» մը, կարծես. վերանորոգուած Միջին Դարէն՝ այդ վէպերուն ոգին փնտռող, անոր անհետացումին հետ չհաշտուող մէկուն կողմէ գրի առնուած: Այս պատճառով, թերեւս, քիչ մը աւելի գեղեցիկ քան իրականութիւնը, որովհետեւ հեղինակը փոխ տուած է՝ իրեն վերջապէս օտար անձերու եւ դէմքերու՝ ինչ որ եղած է անցեալին մէջ եւ կրնա՛ր ըլլալ ներկայիս հին եւ միանգամայն նոր ժողովուրդի մը ծոցին մէջ, այն տարօրինակ, այն ահաւոր չարութեամբ եւ մեծութեամբ լեցուն տարիներուն որոնք պատերազմի եւ - հայոց համար - ջարդի տարիներն եղան:

Ցեղի մը եւ ժամանակի մը վէպն է *Շուշանիկ*, փոխանակ, ինչպէս սովորաբար վէպերն են, քանի մը անձերու, անոնց կեանքին եւ զգացումներուն վէպը ըլլալու: Վերջին մեծագոյն հալածանքին՝ որուն երբեք ենթարկուած ըլլայ ժողովուրդ մը ուրիշ ժողովուրդի մը կողմէ, կարմիր մշուշը կը բարձրանայ գիրքին առաջին էջերէն անմիջապէս վերջը ու զայն կը պարուրէ գրեթէ մինչեւ վերջաւորութիւնը, ու այդ մշուշին մէջ մինչդեռ կը խլրտին, կը հեծեն եւ կը մեռնին բազմութիւններ, անդին անոնցմէ մէկքանին, աղջիկ մը եւ երիտասարդ մը գլխաւորաբար, իրենց մէջ կեդրոնացուցա՛ծ եւ իրենց վրայ արտացցա՛ծ լաւագոյն էութիւնը զոհուող ոչխար-

ներու վերածուած այդ բազմութիւններուն, անոնց ֆիզիքական եւ հոգեկան տոկունութիւնը, անոնց սիրոյ եւ գթութեան ուժը, անոնց իմացականութիւնն եւ անոնց անվեհերութիւնը, կ'անցնին տեղէ տեղ՝ իրենց դէմքերուն պայծառութեամբ փարատելով մշուշն իրենց շուրջ եւ կարծես ըսել ուզելով թէ այդ ցեղը, իր այդ յատկութիւններով, անմեռ է քանի որ կ'ապրին իրենք: Ասոր համար ալ, ահա, պէտք չէ այս վէպէն պահանջել ինչ որ սովորաբար կը պահանջենք ուրիշ վէպերէ, ինչպէս՝ անձերու եւ դէպքերու հասարակ բնականութիւնը, կամ վերլուծումը զգացումներու, կամ իւրաքանչիւր կատարուած շարժումի ներքին շարժառիթներուն մանր բացատրութիւնը: *Շուշանիկ*ը պէտք չունի ասոնց, ոչ թէ որովհետեւ իր անձերը խորհրդանշաններ են եւ կ'ապրին խորհրդանշաններու կէս կեանքով մը, այլ որովհետեւ հեղինակը կամովին պարզած է իր անձնաւորութիւնները, անոնց վրայէն փրցուցած նետած է ինչ որ ծանրութիւն պիտի ըլլար եւ պիտի արգիլէր անոնց ազատ թռիչքը, ինչ որ քօղ պիտի ըլլար եւ ծածկէր անոնց բուն պատկերը՝ միմիայն ցոյց տալու համար իր ընտրած էական, մեծ գիծերը անոնց իրենց ցեղէն առած մարդկային դէմքին:

Ահա պատմութիւնը՝ մէկքանի բառով: Պատերազմէն տարի մը առաջ, 1913ի ամառը, Վանայ լճին եզերքը՝ Արճէշի մէջ, երկու հարուստ ընտանիքներ, իրարու ազգական, ունին դպրոցը նոր աւարտած աղջիկ մը եւ տղայ մը, որոնք իրար կը սիրեն թարմ ու զուսպ, իտէական եւ - ինչպէս կ'ըլլայ այդ տարիքին - համբերող, պիտի ըսենք հեռաւոր սիրով մը: Տղան՝ Հրանտ, կը մեկնի Պոլիս, զինուորական վարժարանը եւ հոն է՝ երբ յաջորդ տարին պատերազմը կը ծագի ու ինք իբրեւ սպայ կը ղրկուի ճակատ, կովկասեան ճակատը: Ասդին աղջկան՝ Շուշանիկի հայրը, Սարգիս Չորպաճեան, որ նոյնպէս թուրք բանակին մէջ իբրեւ զինուոր կը գտնուի, առաջին առիթէն կ'օգտուի՝ խումբ մը ընկերներով ռուսաց կողմը անցնելու համար: Իր ընտանիքը, ամէնուն հետ, դէպի Սեբաստիա աքսորի ճամփան կը բռնէ: Հրանտ, որ դէմքէն ծանրապէս վիրաւորուած է այն նոյն ընդհարման միջոցին որուն կը մասնակցէր Սարգիս, իր վրայ ծանրացող կասկածները փարատելու համար կը թրքանայ, կ'ըլլայ Ապտուլլահ էֆենտի, ոստիկան զօրաց սպայ եւ կ'ապրի՝ միմիայն գտնելու համար Շուշանիկն ու իր ընտանիքը:

Վէպը կը բաղկանայ մեծ մասամբ Շուշանիկի արկածներէն, անոր հարէմի մը մէջ բանտարկութենէն եւ փախուստէն, իր պատիւը պաշտպանելու համար գործած սպանութենէն, Հալէպի մէջ թրքուհիի ծպտումով անցուցած կեանքէն եւն.: Յետոյ՝ Հրանտի արկածներէն եւ մանաւանդ Շուշանիկը գտնելու համար անոր կատարած ուղեւորութիւններէն, որոնց միջոցին քանի մը անգամ անոնք ա՛յնչափ մօտ կ'ըլլան բայց չեն հանդիպիր իրարու, մինչեւ որ - վերջապէս - երբ ֆրանսական զօրքերը կը գրաւեն Սուրիան՝ անոնք դէմ դիմաց կ'ելլեն եւ կը փարին միմեանց..:

Եւ այս ամբողջ պատմութեան ընթացքին, որ կը տեւէ պատերազմի տարիները, կ'երեւին տարագիրներու բազմութիւնները, կը տեսնենք Եդեսիոյ հերոսական ընդդիմութիւնն ու ջարդը, կը հանդիպինք թուրքերու եւ թրքուհիներու՝ որոնց մէջ գէշերուն քով նաեւ լաւերու, եւ կը լսենք արդարութեան խօսքը հեղինակին՝ որ նախ կ'ըսէ Շուշանիկի բերնով, առ ֆրանսացի հարիւրապետ մը:

- «Մեր թերութիւննե՞րը. բայց նախ, ո՞ր ժողովուրդը թերութիւններ չունի: Մենք չենք յաւակնիր անշուշտ թէ երկինքէն իջած հրեշտակներ ենք, բայց չեմ կարծեր նաեւ որ դժոխքէն ելած դեւեր ըլլանք: Մենք, հարիւրապե՛տ, մարդեր ենք քիչ մը աւելի դժբախտ քան մարդոց մնացեալ մասը: Եւ մեր թերութիւնները, առանց զանոնք ուրանալու, պիտի ըսեմ թէ անոնք են մանաւանդ զորս ստիպեցին մեզ որ ունենանք..

Եւ կը լսենք զինքը, Պ. Ժեհան Տը Րոհէն, որ *Շուշանիկի* վերջին տողերով կ'ըսէ իր կողմէ.

«Քաղաքականութեան անհրաժեշտութիւնները, որոնք դիւանագիտութեան կեղծիքները կը ստեղծեն, թերեւս շատ բաներ կ'արդարացնեն. բայց պէտք է խոստովանիլ թէ ենթադրեալ քաղաքական անհրաժեշտութիւն մը՝ որ պիտի զոհէր ամբողջ ժողովուրդ մը, ան որքան ալ համեստ ըլլայ, ուրիշ կերպ պիտի չկրնար անուանուիլ բայց եթէ ոճիր ընդդէմ մարդկութեան»:

Այս տողերուն սկիզբը ըսինք արդէն, թէ *Շուշանիկը* գիրք մը չէ միայն այլ գործ մը՝ քաջ եւ ազնիւ: Ատոր համար, ինչպէս եւ իր գրական տաղանդին համար, յուզմամբ կը շնորհաւորենք Պ. Ժեհան Տը Րոհէն:

ՕՏԵԱՆԷՆ ՎԵՐՋ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

Երբ Երուանդ Օտեան աշխարհէն բաժնուեցաւ՝ իսկոյն հանգանակութեան ձեռնարկեցինք *Արեւի* մէջ, իր գերեզմանին վրայ մահարձան մը կանգնելու համար: Յանձնախումբը, որուն հոգին եղաւ մեր բարեկամ տոքթ. Պ. Սերոբեան, իր գործը աւարտած է հիմա: Շիրիմը, Օտեանի պղնձեայ *մեդայոն*ով իր կողին, Մարմինայի գերեզմանատունն է արդէն եւ հաւանօրէն յառաջիկայ Կիրակի կը կատարենք բացումը՝ պատշաճ արարողութեամբ մը: Այդ առթիւ Գեղարուեստասիրաց Միութիւնը կը պատրաստուի կազմակերպել հանդէս մը նուիրուած մեր մեծ երգիծագրին եւ յանձնախումբը կու տայ իր համարատուութիւնը *Արեւի* միջոցաւ:

Կարգը կու գայ ուրիշ պարտականութեան մը կատարումին, Աղեքսանդրիոյ ազգային գերեզմանատան մէջ քնացող Սուրէն Պարթեւեանի դամբանին շինութեան:

Կը թուի թէ միեւնոյն գաղափարը միաժամանակ արթնցած էր շատերու մտքին մէջ: Երբ - ամիս մը առաջ - արհեստանոցին մէջ գացինք տեսնել Օտեանի աւարտած մահարձանը, վերադարձին ըսինք իրարու թէ անդին Պարթեւեանը կը սպասէր դեռ իրենին, հակառակ որ իր մահէն ետք խօսուեր եւ գրուեր էր այդ մասին ու նոյնիսկ մէկ-երկու պզտիկ գումարներ այն ատեն ղրկուեր էին ու կը մնային *Արեւի* մօտ: Յետոյ - անցեալ շաբթու իրիկուն մը - կը հանդիպէինք մեթրոյին մէջ Արթաքի Գափամաճեանի, որուն եւ Պարթեւեանի (այն ատեն դեռ Սիսակ Պարտիզպանեան), ինչպէս նաեւ Արտաւազդ Հանըմեանի հետ դասակից ընկերներ եղած ենք Պոլսոյ Կեդրոնականին մէջ, ու երբ քիչ վերջ խօսքը կ'իյնար անցեալին ու Սիսակին վրայ՝ Գափամաճեան ցաւ կը յայտնէր որ մեր շատ տաղանդաւոր ընկերոջ յիշատակին համար բան մը չէինք ըներ, եւ ոչ իսկ իր գերեզմանին վրայ քար մը կար զայն փրկող մոռացումէ: Ըսինք՝ անմիջապէս որ Օտեանինը վերջանայ: Եւ ահա, այս շաբթու, Աղեքսանդրիայէն գրութիւն մը՝ զոր առջի օր հրատարակեցինք եւ որուն մէջ կը պատմուէր թէ ի՛նչպէս փայտէ պարզ խաչի մը ներ-

քեւ գետնին հաւասար եղեր էր վերջին հանգստարանը անո՛ր որ հանգիստ չճանչցաւ կեանքին մէջ: Այս երեք մտածումներուն իրարու հանդիպումն ալ ցոյց կու տայ - ուրեմն - որ ժամանակ է մեր սրտի պարտքը վճարելու:

Սուրէն Պարթեւեա՞ն: Այս ծածկանունէն առաջ՝ ան Ժիրայր կը ստորագրէր իր ոտանաւորներն ու նամակները Պէրպէրեանի մէջ, ուր նախ ճանչցեր էինք իրար՝ նոյն տարին առանց միասին կանխաւ խորհրդակցելու դեռ Կեդրոնական չեկած: Երկու գրասէր տղայ, որոնց սիրած գրականութիւնը հայրենասիրականն էր այն ատեն՝ 1891ին:

Հինգ տարի վերջը՝ Եւրոպա պիտի հանդիպէինք իրարու: 97ին Մանչեսթըրի մէջ *Վաղուան Ձայնը* կը հրատարակէր ուրիշ պէրպէրեանցիի մը՝ Աղեքսանդր Շաքլեանի հետ, որ քանի մը զմայլելի էջեր միայն թողած է, եւ գլխաւոր աջակցութեամբը Փարիզէն ուրիշ կեդրոնականցի դասընկերի մը՝ Լեւոն Սինանեանի (Լ. Արսէնեան), որ Ամերիկայի մէջ իբրեւ օտար մեռաւ, քսան տարուան բացարձակ լռութենէ մը վերջ, ի՛նք որ մեր սերունդին լաւագոյն քաղաքական միտքն ունէր: Երէց մը՝ Գառնիկ Ֆնտգլեան, իր պատմա-բանասիրական յօդուածներով, Արտաւազդն ու այս տողերը գրոիղը՝ ոտանաւորներով, եւ մինչեւ Արտաշէս Յարութիւնեանը Մալկարայէն, կ'ամբողջացնէին աշխատակիցներու ցանկը այդ հինգ թիւ միայն լոյս տեսած երեքշաբաթեայ հանդէսին, ուր իր առաջին քերթուածը հրատարակած է Ատոմ Եարճանեան - վերջէն Սիամանթօ - այն ատեն Միրզա մկրտուած Շաքլեանէն:

*Վաղուան ձայն*էն վերջ՝ Պարթեւեան Արփիարի եւ Բաշալեանի *Նոր Կեանք*ին մէջ հրատարակեց իր ջարդի եւ կռիւի շքեղ պատկերներուն առաջինները: Յետոյ, 1901ին Փարիզ, միշտ նոյն խումբով (որուն վրայ աւեցած էին Մ. Միհրդատեանց եւ տոքթ. Քոլոլեան) ձեռնարկուած *Ժողովուրդին համար*ին, յետոյ վերստին *Նոր կեանք*ին (այս անգամ միացեալ հնչակեանութեան որպէս օրկան), յետոյ *Ձայն հայրենեաց*ի եւ *Ազգ*ի (Ամերիկա), *Դաշինք*ի (Իզմիր), *Յուսաբեր*ի եւ *Հոսանք*ի (Գահիրէ), *Հորիզոն*ի եւ *Գոյամարտ*ի (Իզմիր) խմբագրութեան պաշտօնները կամ գործերը կատարեց Պարթեւեան, երբեմն գրական եւ երբեմն քաղաքական-կուսակցական գոյն տալով անոնց, բայց միշտ իր գեղեցիկ արձակը՝ խանդով, յուզումով կամ կիրքով լեցուն, տարածելով անոնց էջերուն մէջ:

Եւ դեռ կայ իր թրթռուն *րըփորթաժ*ը՝ «Կիլիկեան արհաւիրքը», կան իր երկու ինքնագիր թատերգութիւնները՝ «Ձայնը հնչեց» եւ «Անմահ բոցը», որոնց քիչ բան կը պակսի ներկայանալի *փիէս*ներ ալ ըլլալու՝ մինչ ժամանակ մը եւ սիրտ մը ներկայացնող տաք գործեր են արդէն, եւ իր պատկերներու հաւաքածոները՝ «Քայքայումը» եւ «Հայուհին», որոնք ամէնքը միասին մեր ամէնէն բեղմնաւոր գրագէտներէն մին կ'ընծայեն Տէրտունի-Պարթեւեանը:

Բնութիւնը ֆիզիքապէս եւ մտաւորապէս կանխահաս ըրած էր զինք: Մեր սերունդին դրօշակիրն էր, ամէնէն օժտուածը եւ այդ **պատճառաւ** թերեւս՝ ամէնէն ալ պահանջկոտը: Հայ միջավայրը (նախ արտասահմանի, վերջէն Թուրքիոյ եւ վերջէն նորէն արտասահմանի) ո՛չ նիւթապէս ո՛չ ալ բարոյապէս գոհացուց իր պահանջները՝ իրմէ **կանոնաւոր կերպով** եւ լիովին օգտուիլ կարենալու համար: Դառնացաւ ու դառնացուց շատերը՝ երբ պէտք ունէր սիրոյ եւ բարեկեցութեան, ամբողջապէս ծաղկելու, իր ծաղիկներէն պտուղ կապելու համար: Ու մեռա՛ւ՝ ա-

պահովաբար այն մեծ ցաւով, որ ազգը չուզեց եւ ինք չկրցաւ տալ անոր իր հասուն տաղանդը, հայ գիրին չյանձնեց իր խօսքին բովանդակ ներդաշնակութիւնը՝ որ այնքան գրաւիչ էր ինքնին երբ կը հնչէր բեմերէն եւ որ իր մտքին ուժեղ տիրապետութիւնը կը յայտնէր յորդ սրտի մը վրայ:

Ազգը պէտք է գոնէ - իր ցաւին իբրեւ նշան - իր մէջէն պոռթկացած այս ուժի աղբիւրին ի յիշատակ, քար մը դնէ հոն ուր ցամքեցաւ ան:

Քա՛ր մը՝ որպէսզի նոր տղաքը գան եւ անկէ ներշնչում ստանան, հայ լեզուին սէրն ու հպարտութիւնը սորվին..:

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԸ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Տիկի՛ն, օրիո՛րդ եւ պարո՛ն, որ գաղութահայ կը կոչուիք ուզէք թէ չուզէք, եւ դու՛ք Խ. Հայաստանի կառավարութեան անդամներ, որոնք մենէ աւելի հայ, հարազատ եւ զուտ հայ, հարազատ եւ զուտ հայ պէտք է եղեր որ ընդունինք այսօր եւ կ'ընդունինք՝ հակառակ ձեր միջազգայնական, խորհրդային, համայնավար եւ այլ վերադիրներուն.., ձեր ամէնուն խորին եւ բարեհաճ ուշադրութեան կը ներկայացնենք սա՛ հարցը:

Գաղութներու պահպանութիւնը շատերը կը զբաղեցնէ, շատ մելան կը սպառէ: Պահպանութի՛ւն ֆիզիքական եւ պահպանութիւն հոգեկան՝ թէեւ երկուքին միջեւ տարբերութիւնը ժամանակի տարբերութիւն մըն է միայն ու երբ ապագայի տեսակէտով մտածենք՝ մեզի համար նոյն բանն է թէ Սարգիսը անհետացեր է այսօր թոքախտէ՞ մեռնելով՝ թէ՞ ոչ տասը-քսան տարի վերջ անունը Սերժի վերածելով. միայն դարմանները տարբեր են այդ երկու տեսակ կորուստներուն. մէկը՝ տնտեսական եւ առողջապահական դարման, միւսը՝ հոգեկան եւ մտաւորական դարման, որ, աւա՜ղ, նորէն տնտեսական բաժին մըն ալ ունի..:

Գործ հայթայթել եւ առողջապահիկ պայմաններու մեջ ապրեցնել գաղթականները հոս Արեւելքի մէջ, Հայաստանի մօտ տեղեր, ցանկութիւն մըն է որմէ լաւագոյնը՝ անոնց Խ. Հայաստան երթալ-ապրելու ցանկութիւնն է, երկուքն ալ դժբախտաբար դժուար իրականանալի, նիւթական մեծ արգելքներու հանդիպող ցանկութիւններ, որոնց սակայն իրականացմանը պէտք է միշտ աշխատիլ..:

Հայ պահել սրտով եւ մտքով, լեզուով ու կրօնքով ա՛յն գաղթականները որոնք, փա՜ռք Տիրոջը, ո՛չ հիւանդ են եւ ոչ աղքատ, այս ալ ուրիշ ցանկութիւն մըն է որ այնչափ դրամի չի կարօտիր որչափ խելքի եւ աշխատանքի, որչափ գիտակցութեան եւ նախաձեռնութեան. ու արդիւնքը, ինչպէս ըսինք, նոյնն է ազգութեան ապագային տեսակէտէն՝ հայերու փրկութիւնն է միշտ:

Իսկ թէ ի՛նչու յատկապէս փրկութեան այս վերջին գործին համար խօսքերնիս ուղղեցինք ձեզի, գաղութահայ տիկիններ, օրիորդներ եւ պարոններ, եւ ձեզի, Խ. Հայաստանի կառավարութեան անդամներ, պատճառը պարզ է:

Նիւթապէս բարեկեցիկ, ամբողջ կամ կէս-բարեկեցիկ հայը որ գաղութի մը մէջ կ'ապրի (ըսել է՝ օտարներու մէջտեղ) դպրոցի եւ եկեղեցիի չափ պէտք ունի.. ի՞նչպէս բացատրել.. յարգանքի եւ փայփայանքի, այո՛, իբրեւ հայ յարգուելու եւ փայփայուելու զինքը շրջապատող օտարներէն, ու անոնցմէ առաջ եւ վերջը, ինքզինքէն՝ իր խղճին իրեն տալիք այն վկայութեամբ թէ **կ'արժէ** իբրեւ հայ ապրիլ..:

Անցեալը ամէնուն համար բաւական չէ այս զգացումը ունենալու. ներկան պէտք է շարունակ, կրկին եւ կրկին, թարմացնելու գայ զայն, եւ ասիկա կարելի է, ասիկա կարօտ չէ նիւթական մեծ զոհողութիւններու, ասիկա ինքնին պատրաստած ունի իր գլխաւոր միջոցները՝ որոնք են հայ արուեստագէտներն ու գրագէտները, անհատաբար ծլած, ծաղկած ու զարգացած եւ միայն սպասող որ դուք ձեզի համար օգտագործէք զիրենք..:

Կ'ըսենք «անհատաբար ծլած, ծաղկած ու զարգացած» ու կը մոռնա՞նք թէ բնութիւնը ի՛նչպէս հազարաւորներու մէջէն միայն մէկ քանին կ'օժտէ բացառիկ ձիրքերով ու անոնք ալ իգին ի՞նչ զոհողութիւններու (զրկանք, աշխատանք եւ ծախք) կը յաջողին կատարելագործուիլ եւ կանգնիլ սովորական միջինէն վեր, ըլլալ նմաններու մէջ գերազանց: Եւ այսպիսիներն են որ ազգ մը կ'ազատեն.. անշանութենէ ու գռեհկութենէ, ասո՛նց է որ բարեկեցիկ գաղութահայը պէտք է դարձնէ իր աչքերը ու դիմէ թեւաբաց՝ որպէսզի գան եւ իրեն օգնեն իր հոգին, իր հաւատքը, իր պատիւը պահելու..:

Ձեր քսակէն ու եռանդէն, գաղութահայ տիկի՛ն, օրիո՛րդ կամ պարո՛ն, եթէ բաժին մը կը հանէք - կը յուսանք թէ կը հանէք - բարեգործութեան, ձեր մօտը կամ ձենէ հեռու տառապող ազգակից հիւանդին, որբին եւ աղքատին, չէք կրնար ուրիշ բաժին մըն ալ **իսէր ձեր ազգին** չտրամադրել անոր արուեստին եւ գրականութեան՝ զանոնք ձեր մէջն ու ձեր ձեռքը ունենալու, դուք զանոնք վայելելու եւ օտարին ներկայացնելու համար, անոնց ուրախութիւնն ու հպարտութիւնը զգալու համար..:

Է՛հ, եթէ նոյնիսկ խաբուիք երբեմն ու թիկնաթոռի մը 40 կամ գիրքի մը 10 ղրշ. տաք ու փոխարէնը չստանաք լիովին, վնասը քիչ է, հաւատացէ՛ք, եթէ խորհիք որ ձեռնպահ մնալով գուցէ հարուածէիք իրական մեծ արժէք մը կամ վհատեցնէիք այդ արժէքն ըլլալու ճամփան բռնող մը..:

Եւ դու՛ք, Խ. Հայաստանի կառավարութի՛ւն, որ **միայն** կը պահանջէք գաղութահայէն, եւ ա՛յն ալ **միայն** դրամ, դուք որ կը յայտնէք թէ երկիրը կը վերաշինուի եւ արուեստներն ու գրականութիւնը կը զարգանան հոն, չէ՞ք կրնար գոնէ ղրկե՛լ գաղութահայուն այդ արուեստն ու գրականութիւնը որ իրն ալ են, ղրկե՛լ արուեստագէտները՝ եթէ երգող, նուագող, խաղացող կամ վարող են՝ իհարկէ իրենց արուեստը **միայն** մեզի տալու համար եւ ո՛չ ուրիշ բան..:

Ունի՞ք թէ ոչ այդ արուեստագէտներն ու այդ գրականութիւնը: Ունի՞ք թէ՞ ոչ գաղութահայութեան համար պուտիկ մը սէր եւ մտահոգութիւն. թող ըլլայ - հոգ չէ՛ - անոր «աշխատաւոր» դասակարգին համար: Եթէ այո՛, գիտցէք որ անոնք ալ պէտք ունին մեր վերը ըսած բաներուն եւ փութացէք գոհացնել անոնց այդ պէտքը..:

Եւ դուք ամէնքդ, տիկին, օրիորդ եւ պարոն գաղութահայ, դուք նաեւ, պարոն կառավարութի՛ւն, բարոյապէս՝ ապրեցուցէք գաղութներու մէջ բարոյապէս ծիւրող հայ ազգութիւնը..:

ՈՐԲԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առաջինը պատմութիւն մը չէ. պատկեր մըն է միայն:

Ֆրանքօ-հայ երկշաբաթաթերթը *Լը Ֆուայէ*, իր վերջին թիւին մէջ կը հրատարակէ հարիւրյիսունի չափ հայ որբերու մէկ խմբանկարը, ամէնքն ալ **չափահաս** (ինչպէս կ'ըսուի) որբերու, որոնք Ֆրանսայի գաւառներէն մէկուն մէջ, գիւ-

ղերը իբրեւ օտար «գործածեռք» կ'աշխատին եւ այդ օրը իրարու քով եկեր, միասին ճաշեր ու լուսանկարուեր են՝ կառավարութեան, Նիր Իսթի եւ հայ ներկայացուցիչներու հետ...:

Որբերու խմբանկարներ, եւ կենդանի խումբեր, քանի մը հազարը միատեղ, տեսեր եմ ասկէ առաջ: Ո՛չ մէկը այս խորունկ տպաւորութիւնը թողած էր վրաս: Այդ տպաւորութիւնը կը կրեմ՝ երբ կը կարդամ պատկերին բացատրութիւնը: Նախ չեմ հասկնար թէ ի՛նչու: Յետոյ քիչառքիչ, կը հասկնամ:

Այս տղաքը ոչ թէ միայն ցրուած, այլեւ իւրաքանչիւրը զատ զատ, կղզիացած են օտարութեան մէջ: Շատերը, ապահովաբար, մոռցած են խօսիլ իրենց մայրենի լեզուն: Հայութեան համար՝ կորսուելու մօտ զաւակներ են, երէկ ուրիշ կորուստէ մը ազատած, ուրախութեամբ, յոյսերով իրենց ազգին գիրկը վերադարձած: Հիմա ալ, այս պատկերին վրայ, ուրախ են անոնք, եւ այդ ուրախութիւնն ալ զիս կը տխրեցնէ: Օրուան մը ուրախութիւնն է ան: Վաղը, կամ նոյն երեկոյին, անոնք ամէնքը պիտի բաժնուին իրարմէ ու ոմանք ա՛լ իրար պիտի չտեսնեն երբեք, նորէն հայ պիտի չըլլան...:

Եւ հարիւրյիսունն ալ առողջ ու կայտառ են, մաքուր հագուած են եւ խելացի դէմքեր ունին: Մերն էին ասոնք ու մերը չեն այլեւս: Երբ թերթը ձեռքէս կը թողում՝ անոնց ժպիտը դեռ կը տեսնեմ միտքիս մէջ, ինչպէս անդարձ մեկնողներու մնասբարովի ժպիտը:

Այս բոլոր տղաքը երէկ որբանոցներն էին: Պոլիս, Յունաստան, Սուրիա զիրենք տեսած եմ թերեւս: Կամ՝ նայած եմ իրենց խմբանկարներուն, որոնց մէջ դեռ պզտիկ տժգոյն մանուկներ էին: Երջանիկ էինք, թէ՛ իրենք եւ թէ՛ մենք, այն ատեն: Նախ, միասին կ'ապրէին ու զիրենք հոգացողներ կային. յետոյ՝ հաւատք ունէին իրենց ազգին վրայ, ինչպէս ազգն ալ կը հաւատար թէ անոնք իրեն համար պիտի մեծնան եւ իրենց սպանուած հայրերուն թողած բացերը պիտի գոցեն. յետոյ, թերեւս մեծ միտքեր, մեծ սիրտեր կային անոնց մէջ՝ որոնք վաղը-միւս օր, զարգանալով եւ հասուննալով, հայութեան «պատիւ եւ փառք պիտի բերէին»: Ես ինքս ալ, ուրիշներու նման, ասիկա խորհած եւ մէկէ աւելի անգամներ ըսած եմ անոնց...:

Եւ հիմա, այս պատկերը...: Երէկ մեր երազած ու խոստացած ապագան՝ ահաւասիկ...: Ու մարդ չի գիտեր խղճա՞յ թէ՞ հայհոյէ այն ազգին, որ իր զաւակները օտարին կը բաժնէ այսպէս անհոգ անտրտունջ. հարիւր-հազարներ գերեզման դնելէ վերջ՝ հրաշքով փրկուած, խնդութեան արցունքներով իր կողմէ ընդունուած եւ պահ մը գուրգուրացուած մէկքանի հազարները...:

Այդ ազգը, ընթերցո՛ղ, ուրիշը չէ, դուն եւ ես ենք, ամէնքս ենք որ «չափահաս» էինք երէկ...: Ա՛հ, «չափահաս» որբերը. չափահաս բայց ոչ այլեւս որբ - բառը մի՛ պղծէք, իրաւունք չունիք այսուհետեւ զայն բերան առնելու - չափահաս բայց շուտով այլեւս ոչ հայ...:

•

Վեց տարի առաջ, 10-12 տարեկան տղեկ մը, կէս-գիշերին, Փաթրասէն նաւ կը նստէր դէպի Քորֆու: Քոյրն ու քեռայրը զինք գտեր ու առեր էին ամերիկեան որբանոցէն, բայց հիմա, քանի մը ամիս անցած, չկրնալով կամ չուզելով զայն հոգալ, ետ կը ղրկէին: Չէր գիտեր թէ պիտի ընդունուէ՞ր նորէն. կանխաւ դիմուած չէր, որ-

բանոցի վարչութեան հաւանութիւնը առնուած չէր. կը խնդրէր ինձմէ, քանի որ Քորֆու կ'երթայի իրեն պէս, որ եթէ մերժուի՝ միջնորդեմ ու պաշտպանեմ զինքը:

Իբրեւ գոյք՝ շատ պզտիկ ծրար մը միայն ունէր: Դիտեցի որ քոյրն ու քեռայրը իրեն հետ կը խօսէին ինչպէս մեծ մարդու մը հետ: Թեթեւ մնաք-բարով մը, եւ ահա տղեկը քովս է, նաւակին մէջ, որ մեզ Քորֆուի շոգենաւը կը տանի:

Ծովուն ու գիշերուան զովութիւնը, միայն թեւճակներու ճողբիւնին ձայնը լռութեան մէջ, պզտիկ լապտերի մը լոյսը նաւակին ծայրէն՝ որ մինչեւ մեզի չի գար, ու տղեկին մրմունջը քովս իվեր:

Եւ հոն ալ, յանկարծ, սա՛ բառը, միամիտ համոզումի մը շեշտովը ըսուած, որ թէ՛ կը ժպտեցնէ զիս թէ՛ կը տխրեցնէ.

- Բայց, պարո՛ն, ինչու՞ պիտի չառնեն. արդէն երկու տարի **որբութիւն ըրած եմ իրենց**..:

Այս պզտիկն ալ անշուշտ մեծցած է հիմա. «որբութիւն» չ'ըներ այլեւս. Յունաստանի կամ Ֆրանսայի մէջ, երկրագործութիւն կ'ընէ հաւանօրէն. արդեօք հայերէն կը խօսի՞ դեռ..:

❀

Պաղեստինէն նամակ մը եւ յօդուած մը, աս առաւօտ, ուղղուած *Արեւ*ին: Նամակը կ'ըսէ բառացի կերպով.

«Թախանձանօք կը խնդրեմ Ձենէ Ձեր պատուական թերթին թանկագին էջերէն սիւնակ մըն ալ իմ հետեւեալ գրութեանս յատկացնել (եթէ ներելի ըլլան անգրագիտութեանս պատճառաւ ունեցած թերութիւններս), որը թերեւս մասամբ օգտակար ըլլայ մեր տառապեալ Ազգին որդեկորոյս ծնողներէն միքանիներուն»:

Յօդուածին խորագիրն է. **Տասներեք Տարի Առաջ Կորսուած Քոյր Մը Գտնուած**:

Պատմութիւնը բաւական երկար է եւ յուզիչ՝ ինչպէս բոլոր այս կարգի պատմութիւնները: *Արեւ* պիտի հրատարակէ զայն: Բայց .. հեգնութիւն չէ՞ արդեօք՝ **մէկ** գտնուած որբի համար ուրախութիւն եւ յուզում արթնցնել սրտերու մէջ, երբ անդին հազարաւորներու կորուստը անտարբեր կը թողու զանոնք: Եւ ճի՛շտ անոր համար աւելի՝ որ «չափահաս» որբուհի մըն է աս ալ, միւս «չափահաս» որբերուն նման..:

«ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐՈՒ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ»

Այս անունով երկհատոր գիրքի մը քննադատութիւնը կարդացինք: Հեղինակը ֆինլանտացի եւ գիրքը անգլերէն է, քննադատութիւնը՝ ֆրանսերէն: Քիչ անգամ նոր գործ մը այնքան հարուստ է մտածումներով եւ թելադրիչ է ուրիշ մտածումներու՝ որքան այս գործը, դատելով իր վրայ խօսող յօդուածէն: Ասկէ զատ, մեծ չափով ան կը համապատասխանէ մեր արդի մտահոգութիւններուն, նոյնիսկ կը պատշաճի մեզ այստեղ զբաղեցուցած խնդիրներէն մէկուն: Յառաջիկային թողլով բուն իսկ գիրքը կարդալու առիթը, ծանօթանանք անոր իր քննադատութեան մէջէն:

Պ. Վեսթերմարք՝ հեղինակը, իր գործը բացատրելու համար կ'ըսէ թէ իր նախորդները «բարոյական գիտակցութիւնը նկատի կ'առնէին այնպէս ինչպէս զայն կը գտնէին քաղաքակիրթ ժողովուրդներու եւ իրենց իսկ ներքին էութեան մէջ: Իմ

նպատակս զիս կը մղէր, ընդհակառակը, զայն քննել այնպէս ինչպէս անիկա պարզուած է ու պարզուի ընդհանուր մարդկութեան մէջ»:

Գրքին առաջին տասներեք գլուխները կը ներկայացնեն իր կատարած քննութեան եզրակացութիւնները, իր տեսութիւնը բարոյականի գիտակցութեան բնութեանը ու ծագումին վրայ եւ ինչ որ ինք մտցուցած է **բարիք, չարիք, պարտականութիւն, իրաւունք, արդարութիւն, առաքինութիւն, արժանիք, պատասխանատուութիւն** եւն. բառերուն մէջ: Իսկ յաջորդ քառասուն գլուխները իր դիտած իրողութիւնները կը խմբաւորեն մարդկային վարմունքի այն գլխաւոր կերպերուն շուրջ որոնք բարոյական կեանքը կը կազմեն, ինչպէս մարդասպանութիւնը, մենամարտը, ողորմութիւնը, հիւրասիրութիւնը եւն.:

Հեղինակին համար՝ բարոյական գաղափարները ծնած են յուզումներէ, մարդիկ յայտարարած են թէ կարգ մը գործողութիւններ բարի եւ ուրիշներ գէշ են՝ հետեւցնելով այդ գործողութեանց իրենց մտքին մէջ ստեղծած յուզումներէն, ինչպէս որ արեւը տաք եւ սառը պաղ յայտարարած են՝ հետեւցնելով իրենց կրած ազդեցութենէն:

Ի՞նչ բան - կը հարցնէ քննադատը - կ'որոշէ այս բարոյական բնոյթ ունեցող յուզումները: Նախ ա՛յն որ՝ անոնք «հատուցիչ» յուզումներ են եւ երկու տեսակ կայ անոնցմէ, հաճութեան կամ տհաճութեան: Բայց բոլոր «հատուցիչ» յուզումները բարոյական նկարագիր մը չունին. բարկութիւնը, օրինակ, մտքի յարձակողական եւ յանկարծական վերաբերում մըն է ընդդէմ ցաւ պատճառող բանի մը. արդ՝ ատիկա բարոյական տհաճութիւն մը չէ: Ի՞նչ է որ կրնայ հաճութիւն մը կամ տհաճութիւն մը բարոյական անուանել տալ: Հեղինակը կը պատասխանէ. անոնց անշահախնդրութիւնը, երեւութական անկողմնակալութիւնը եւ անոնց ընդհանրականութեան համը: «Ընկերութիւնը բարոյական գիտակցութեան օրօրանն է. առաջին բարոյական դատաստանները ոչ թէ առանձին անհատներու անձնական յուզումները արտայայտեցին՝ այլ ամբողջ ընկերութեան զգացած յուզումները»: Եւ այս պատճառաւ՝ բարոյականութեան ուսումնասիրութիւնը պէտք է մեծ մասամբ ըլլայ սովորութիւններու ուսումնասիրութիւնը: Բայց «մեծ մասամբ» միայն, որովհետեւ քանի միտքը կը բարձրանայ մշակմամբ՝ կը մեծնայ նաեւ ներքին աշխարհ մը ուր դիտաւորութիւնները կը դատուին այնպէս ինչպէս գործողութիւնները, ուր երբեմն խղճահար միտք մը իրարու դէմ կը դնէ սովորութիւններն ու բարոյականութիւնը, ինչպէս, օրինակ, քաղաքավարական բանաձեւերը անկեղծութեան դէմ:

Եւ բազմաթիւ իրողութիւններ յիշելէ, սովորութիւններ թուելէ ետք, հեղինակը կը հասնի այն եզրակացութեան - եզրակացութիւն մը զոր մեր քննադատը կը քննադատէ՝ ըսելով թէ ան չի բխիր ո՛չ այդ օրինակներէն եւ ո՛չ ալ Պ. Վեսթերմարքի բարոյական տեսութենէն - թէ գոյութիւն չունին բարոյական ճշմարտութիւններ այն իմաստով որով սովորաբար կը հասկցուին այս բառերը. բարոյագիտութեան (*էթիք*) նպատակը երբեք պարտականութիւններ գծել չէ, այլ բարոյական գաղափարներու պարզ նկարագրութիւն մըն է միայն:

Բարոյական պարտականութիւններու գալով, հեղինակը չ'ընդունիր զանոնք, այսինքն չ'ընդունիր թէ կան դուրսէն հրամայուած այդպիսի պարտականութիւններ: Հետեւինք, կ'ըսէ, մեր գիտակցութեան, առանց պատրանքներ սնուցանելու այդ պատուիրաններուն ճշմարտութեանը մասին: Եւ անոնց որ իրեն կ'առարկեն

թէ ատիկա պիտի նշանակէր մեր քմահաճոյքներուն հետեւիլ՝ ան կը պատասխանէ նախ. «Բարոյագիտական ենթակայապաշտութիւնը չ'արտօներ որ իւրաքանչիւր ոք իր հակումներուն հետեւի..: Մեր բարոյական գիտակցութիւնը մաս կը կազմէ մեր մտաւորական կազմութեան՝ զոր չենք կրնար մեր ուզածին պէս փոխել: Բան մը կ'ընդունինք կամ կը մերժենք՝ որովհետեւ չենք կրնար ուրիշ կերպ ընել: Ինչպէս որ չենք կրնար ցաւ չզգալ երբ կրակը մեզ կ'այրէ, այնպէս ալ ի՞նչու նուազ պիտի հնազանդէինք բարոյական օրէնքին՝ ան մեր յատուկ բնութեան մաս կազմելուն համար»:

Յետոյ՝ Պ. Վեսթերմարք կ'ըսէ. «Ապահովաբար բնաւ պատճառ չունինք ցաւելու՝ որ կան մարդեր որոնք կ'ըմբոստանան բարոյականութեան հաստատուած կանոններուն դէմ. ինչ որ աւելի ցաւալի է՝ այն է թէ այդ ըմբոստները շատ ցանցառ են եւ թէ, հետեւաբար, հին կանոնները այնքան յամրօրէն կը փոխուին: Շատ վար սա՛ հասարակ մտածումէն՝ թէ ճիշտը վերջնական բան մըն է որուն պէտք է ամէն մարդ իր կարծիքները պատշաճեցնէ, կը բարձրանայ այն համոզումը թէ բարին իր գոյութիւնը ունի ընդլայնման կարող իւրաքանչիւր անհատական մտքի մէջ, որ իր գոյութեան յատուկ իրաւունքը կը հռչակէ եւ որ - եթէ պէտք է - ամբողջ աշխարհի դէմ ելլելու վտանգը յանձն կ'առնէ»:

Մեզի հաճելի թուեցաւ, պարտադիր բարոյականի այն անձուկ ըմբռնումին դէմ զոր ոմանք տարածել կը ջանան մեր մէջ՝ զայն բխեցնելով նոյնքան նեղ եւ փոքր ըմբռնուած կրօնքէ մը. մեզի **հաճելի** թուեցաւ, կ'ըսենք, մտքի շղթաները կոտրող այս տեսութիւնը ներկայացնել հոս մեր ընթերցողներուն՝ համոզուա՛ծ թէ տկար միտքերն անգամ առանց կապանքի կրնան զօրանալ..:

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱՋ

«Հասուն պտուղ» էր, 77 եւ ոչ 82 (ինչպէս սխալմամբ արտատպած էր *Արեւ* Պոլսոյ թերթերէն) գարուններ, ամառներ եւ աշուններ ողջունած: Հակառակ իր բազմատեսակ հիւանդութիւններուն, զորս կը սիրէր մանրամասնել իր երանգ չունեցող թաւ ձայնով ու միեւնոյն ոգեւորութեամբ որով ազգին ճակատագրին վրայ կը խօսէր, ձմեռը դեռ մինչեւ վերջերս իջած չէր կարծես ոչ իր մարմնին ոչ ալ մտքին վրայ: Մարսէյ, *Փալէ Տը Ժիւսթիս*ի հրապարակը, մեծ սօսիներէ հովանաւորուած նստարանի մը վրայ - ուր վերջին անգամ երկու տարի առաջ - առաւօտ մը գտայ զինքը, դեռ բոլորովին ծեր մը **չէր..ազ**, այլ տեղւոյն հին բայց կանանչ մնալու յամառող ծառերէն **մին աս**՝ ինչպէս պիտի ուզէր լսել բառախաղի սիրահար մեր անուանի բարեկամը, որ ատենօք, Կարնոյ մէջ իր անակնկալ այցելութիւնը ընդունող Օրմանեանի բացագանչութեան «**Երա՛զ** կը տեսնեմ»՝ պատասխանած էր «Ոչ, **Չերա՛զ**, սրբազա՛ն», եւ որուն համար գրած էր Ալփասլան իր համբաւաւոր յանգապատումներէն մէկին մէջ՝ «**Կա՛մ լաւ գրողաց մէջ լինի մին աս ..**»:

Մինաս Չերա՛զ. այս անունը մօտ վաթսուն տարի հնչած է հայ կեանքին մէջ, նախ քսան տարի Պոլիս, յետոյ քսան տարի Պոլսէն դուրս (որովհետեւ Պոլսոյ մէջ, 1889էն 1908, արգիլուած էր զայն հրապարակաւ արտասանել կամ գրել՝ նման Հայաստան բառին, որուն հետ ան նոյնացած էր կարծես), յետոյ նորէն Պոլիս եւ ամէն տեղ ուր երկու հայ իրարու քով կու գան ազգին վրայ խօսելու համար, ուր հայերէն թերթ մը երբեմն կը քրքրէ մեր կէս դարու անցեալը՝ իբրեւ ծնողը մեր

ներկային..: Ոմանց համար՝ իրօք հոմանիշեր էին «հայրենասիրութիւն» եւ «Չերազ», մինչ ուրիշներու համար - մանաւանդ վերջին տարիներս - «հայրենասիրութիւն»ը կը մնար՝ բայց վրան կ'աւելցուէր «ցնորատեսութիւն» եւ այդ երկուքը միասին - կցուած իրարու - կ'ըլլային 1878ի Չերազին յատկանիշերը. եւ այս՝ անոր համար, որ ինք միայն դեռ կ'ապրէր Ներսէսներու եւ Գրիգոր Օտեաններու սերունդէն, ու մեր չարաչար կրուած կէս դարու յուսախաբութիւններուն դառնութիւնը, յեղափոխականներէն առաջ՝ կրնայինք միմիայն իր վրայ պարպել հիմա, կէս իրաւացի եւ կէս անիրաւ թափով մը..:

Չերազի հետ առաջին հանդիպումը, աչքերէս եւ ձեռքէս առաջ, ականջներս ունեցած են՝ 8-9 տարեկանիս՝ ոչ իր ձայնին - ինչպէս կրնայ կարծուիլ - այլ ձեռքերուն հետ: Պէօյիւքտերէի շոգենաւին վերնայարկն ենք, ամռան Կիրակի յետմիջօրէ մը, ընտանիքով: Ես ծովը եւ բլուրները կը դիտեմ՝ երբ յանկարծ ականջներս բռնուած ու դարձուած կը զգամ: Սեւ մօրուսաւոր մարդ մըն է, որ Նուպար Շահնազարեանի նախկին աշակերտ եւ այդ օրերուն Եւրոպայէն նոր վերադարձած եղբօրս հետ կը խօսի ու .. իր գանկաբանական հմտութիւնը ցոյց կու տայ իմ գլխուս վրայ: Յետոյ զիս կը հարցաքննէ՝ ձայնով մը որ պիտի չփոխուէր երբեք, յաճախ դպրոցիս, առած դասերուս վրայ..: Վերջէն պիտի գիտնայի, որ Չերազի սովորական կերպն էր աս՝ տղոց խելացութիւնը եւ ունեցած կամ չունեցած յատկութիւնները հասկնալու..:

Տարիներ - շա՜տ տարիներ վերջը - զինք կը տեսնէի Փարիզ - ուրիշ Կիրակի օր մը - դռանը առջեւ եկեղեցիին, որ այն ատեն Րիւ Տը Ռոմի մէջ գետնայարկի սենեակ մըն էր - ուր *Արմենի*ի նոր հրատարակուած թիւը կը բաժնէր. այս գիծը – գուցէ անտեղի եւ անճիշտ իմ անոր տուած մեկնութեամբս - փորագրուած էր մտքիս մէջ ու վերջէն զայն պիտի փոխադրէի իր «Արեւնակար»ին վրայ, մեծ հաճոյք պատճառելով չարաճճի Արփիարին որ կ'ըսէր. «Ճիշտ ինքն է, Չերազը..»:

Պատերազմի ընթացքին ութ ամիս, ինք, Տամատեանը եւ ես, *Պուլվար Մոնփարնաս*ի նոյն պանդոկը բնակեցանք, քովը իր նախորդ բնակարանին ուր ապրեր էր տարիներով եւ որուն թիւն էր 161: Այս 161ին համար կ'ըսէր. «Առաջին երկու թիւերը Սան-Սթեֆանոյի, վերջին երկու թիւերը՝ Պերլինի դաշնագրին հայոց վերաբերեալ յօդուածներուն թիւերն էին. շրջելով ալ՝ նոյն թիւերը կը կարդացուին. ճիշտ իմ տեղս էր ..», ու կը խնդար, կոկորդի չոր խնդուքով մը, թէեւ պիտի չուզէր որ խօսակիցը բոլորովին լուրջի չառնէր իր այդ գիւտը եւ լրջօրէն ..խնդար իրեն հետ..:

1918 Մարտ եւ Ապրիլ ամիսներուն՝ Փարիզը գիշեր-ցերեկ կը ռմբակոծուէր. գիշերը՝ օդանաւերով, ցերեկին՝ հեռահաս խոշոր Պերթայով: Չերազ կը մեկնաբանէր, կը բացատրէր միայն, գիշերը նկուղ չէր իջներ ինչպէս բոլոր տնեցիները՝ ըսելով թէ պիտի մսէր եւ աւելի ապահով պիտի մեռնէր քան եթէ անկողնին մէջ մնար ուր կրնար ռումբը իր վրայ չիյնալ անպատճառ..:

Այդ միջոցին՝ նորէն Կիրակի առտու մը, Պօղոս փաշա Նուպար 8-10 հոգի իր տունը խորհրդակցութեան հրաւիրած էր: Թնդանօթաձգութիւնը այդ օրը սաստկացեր էր եւ առաւօտը թաց էր ու մշուշոտ: Չէի գիտեր թէ Չերազ պիտի գար – մանաւանդ թէ տկար ալ էր - ու առանձին գացի: Եկաւ սակայն, ու ժամ մը մի-

նակնիս էինք Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահին հետ, որ մեր.. հերոսութեան համար շնորհաւորեց մեզ:

Նոյն տարին Ապրիլին, միշտ ռումբերու տեղատարափին տակ, ես Եգիպտոս կը վերադառնայի ու Չերազ Մարսէյ կը մեկնէր, ուրկէ Փարիզ պիտի չդառնար այլեւս..:

Հա՞րկ է իր կենսագրութիւնը տալ, նկարագիրն ու գործունէութիւնը գնահատել: Կենսագրութիւնը - լիակատար - կարելի է գտնել Ալպոյաճեանի յոբելենական հատորին մէջ՝ *Մինաս Չերազ, իր կԿեանքը եւ գործը,* ուր գնահատումն ալ պակաս չէ անշուշտ: Ինծի եւ ուրիշ շատերու համար, **պոլսեցի հայրենասէր ուսուցիչ** մըն էր ան, գրագէտ միանգամայն, որ ժամանակին Ներսէսի եւ Օտեանի սէրն էր վայելած, անոնց յիշատակը կը պաշտպանէր արութեամբ, եւ ջանացած էր ու կը ջանար օգտակար ըլլալ իր ազգին՝ ուղղամիտ եւ անշահախնդիր կերպով:

Պիտի փափաքէի որ Փարիզ, Փէր-Լաշէզի գերեզմանատան մէջ, Գրիգոր Օտեանի եւ Անդրանիկի մէջտեղը թաղէին զինքը, որպէսզի օր մը երեքը միասին հոնկէ Հայաստան տարուէին ու զայն շա՜տ սիրած հայու իրենց աճիւնները անոր հողին մէջ ամփոփուէին..:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ ընել՝ հասկցնելու համար հայ հարուստին - բարեգործի՛ն եւ անո՛ր որ դեռ կը փնտռէ բարիք գործելու ամէնէն օգտակար ու ապահով ձեւը - ի՞նչ ընել, հասկցնելու համար թէ գրականութիւնը, ազգ պահպանելու եւ շինելու տեսակէտէն, այսօր առաջին գծին վրայ կու գայ ու պէտք է օգնել անո՛ր ալ, անո՛ր մանաւանդ որ անտեսուած է, որուն ոչ ոք կ'օգնէ:

Կ'ուզէինք որ անգամ մըն ալ գրականութեան հետ կապ չունեցող մէկը ուղղէր աս կոչը, որպէսզի կասկածը հեռուէն մօտէն չսպրդէր մտքերու մէջ, թէ արհեստաւորը իր արհեստին գովքը կ'ընէ.. եւ ծախելիք ապրանք ունի: Բայց եթէ երդում ընենք, մե՛նք հին գրողներս որքան որ կանք, թէ միլիմ մը, սանթիմ մը, սենթ մը պիտի չօգտուինք յանուն հայ գրականութեան ծախսուելիք դրամներէն, կրնա՞նք արդեօք յուսալ թէ հայ հարուստը պիտի լսէ գէթ մեր փաստերը եւ, եթէ պատահի որ անոնք զինքը համոզեն, իր հազարներէն եւ միլիոններէն բաժին մը պիտի հանէ, մահէն առաջ կամ վերջը, հայոց մէջ գրականութիւն կոչուող աղքատին, աղքատութենէ մեռնողին կեանք տալու համար..:

Մենէ ամէն մէկը, մենք որ այնքան քիչ ենք արդէն, նախ բան մը ժառանգեր ենք մեր ծնողքէն, ու տարիներով սիրտ, ժամանակ, աշխատանք ու դրամ վատներ ենք բա՛ն մը ըլլալու համար, պզտիկ կամ մեծ, ա՛յն որ եղած ենք: Ամէնահասարակ արհեստաւորը իրաւունք կ'ունենայ տարիներու ընթացքին իր ձեռք բերած փորձառութիւնը՝ իր գիտութի՛նը, իր ճաշա՛կը, վճարել տալու հանրութեան՝ այսինքն իր յաճախորդներուն: Ի՞նչ փոյթ որ հայ գրողը չունենայ այդ իրաւունքը: Ան չ'ուզեր զայն ունենալ: Ան կ'ուզէ միայն՝ որ հանրութիւնը կարդա՛յ հայ մեռած գրագէտներուն գործերը, որ ասկէ վերջ՝ նոր եկած ու գալիք հայ գրագէտներուն աւելի լաւ աչքով նայի քան նայեցաւ իրեն, որ նիւթապէս քիչ մը քաջալերելով նորերը՝ զանոնք ապրեցնէ գէթ բարոյապէս..:

Մարդ կը փորձուի ըսելու, երբ մէյ մը օտարներուն մէյ մըն ալ մեր վրայ կը նայի. «Մենք ալ ա՞զգ ենք որ..»: Մարդ կը մղուի, յետոյ, պոռալու հայ հարուստին երե-

սին. «Պէտք է անպատճառ անօթի, որբ, հիւանդ, կաղ կամ կո՛յր ըլլալ՝ որպէսզի գիտակցութիւնդ սանկ չափով մը գոնէ արթննայ եւ **բախտով** կամ **հայու խելքով**, երբեմն ալ այս երկուքին երջանիկ հանդիպումովը, դիզած դրամէդ, մաս մը **զոհել տայ** յօգուտ քու ազգիդ: Չե՞ս կրնար, ուրախութեան եւ հպարտութեան, **ազգային պարծանքի համար**, նոյն զոհողութիւնը ընել. դրամ տալ՝ որպէսզի ազգը **քէյֆ ընէ**, այսօր եւ վաղը եւ երկար ատեն, այսինքն աղուոր գիրքեր ձեռք առնէ եւ կարդայ, ոգեւորուի ու գինովնայ, իր անցեալը, ներկան ու ապագան սիրէ, օտարն ալ զինքը սիրէ անոնցմով, վերջապէս արեւ խաղայ իր աչքին ու սրտին մէջ, կռնակը ուղղէ ու այնպէս քալէ աշխարհի վրայ..»:

Բայց .. այս ի՞նչ էր որ ըսինք: **Քէյֆ ընե՛լ**. ո՛չ, մեղա՛յ..: Ասկէ աւելի ձախորդ փա՛ստ՝ հայ հարուստներու դատարանին առջեւ գրականութիւնը պաշտպանելու համար..: Մենք ուրիշ զօրաւոր, **լուրջ** փաստեր ունինք, որոնք հիմա, ահաւասիկ, պիտի ներկայացնենք ձեզի, տէ՛ր դատաւորներ..:

Առաջինը այս է.- Լեզուն, կրօնքը, պատմութիւնը, աւանդութիւնները, այն ամէնը վերջապէս որ ժողովուրդ մը ազգ կ'ընեն, գրականութեամբ միայն կը պահուին այսօր, կը պահուին ու կ'ապրին, այսինքն կը սնանին եւ կը գործեն, կը զարգանան ու կը տարածուին անով: Դպրոցականն ալ, ոչ-դպրոցականն ալ գրականութեան պէտք ունին, հին եւ նոր գրականութե՛ն, **զգալու համար որ հայ ազգը կ'ապրի, եւ իրենք հայ ազգին մէջ ապրելու համար**..: Մտածեցէք այս գլխաւոր փաստին վրայ, զայն դու՛ք ընդլայնեցէք ու խորացուցէք, որովհետեւ մենք ուրիշ, երկրորդական բայց գործնական բաներ ունինք ըսելիք, եւ հազիւ ատոնց համար միայն տեղ:

Այս երկրորդ փաստը՝ պատասխան մըն է ընդդէմ այն առարկութեան զոր պիտի ընէք անշուշտ՝ ըսելով. «Այդ ամէնը աղէկ, բայց ու՞ր տեսնուած է որ ամբողջ ժողովուրդի մը գրական սնունդը..Աբիսողոմը հաթայթէ. թող ամէն մարդ իր վաստակէն վճարէ եւ գնէ զայն՝ ինչպէս իր հացը, հագուստը կամ կօշիկը..»: Ո՛չ: Մեր ցրուածութիւնը, աղքատութիւնն ու «կոտրածութիւնը»՝ մեր ժողովուրդին թոյլ չեն տար իր այս պէտքը հոգալ՝ իր հացին, հագուստին եւ կօշիկին պէս, որոնք արդէն..: Մինչեւ իսկ մեծ ազգերու կառավարութիւններն ու հարուստները՝ անոնց կ'օգնեն այս մասին, ու՞ր մնաց մենք..: Ժողովուրդները միշտ տղու, կերպով մըն ալ հիւանդի կը նմանին. խնամուիլ կ'ուզեն, զօրանալու եւ զարգանալու կը կարօտին: Աժան եւ լաւ գրականութիւնը պէտք է հաթայթել իրեն, երբեմն ձրի տալ, ստիպել որ կարդայ զայն: Ո՞վ պիտի ընէ, եթէ ոչ դուք, հայ հարուստներ, որ կրնաք..:

Եւ յետոյ, գուցէ չէք գիտեր բայց հաւատացէ՛ք, տէր դատաւորներ, որ ասդին-անդին ցրուած, նոր սերունդներուն անծանօթ մնացած՝ շատ պատուաբեր գրականութիւն մը ունինք, շատ գեղեցիկ լեզուով մը, զոր չհաւաքելն ու գիրք ընելով ժողովուրդին ձեռքը չտալը յիմարութիւն եւ ոճիր է: Անիկա արօրն է որ պիտի հերկէ, անիկա սերմն է որ պիտի յղացնէ, անիկա անձրեւն է որ պիտի ոռոգէ մեր հոգիներուն խոպան ու չոր դաշտերը..:

Եթէ պէտք է՝ թող ֆիզիքապէս մեռնին քանի մը հարիւր կամ քանի մը հազար հիւանդներ, աղքատներ..ա՛հ, որբեր իսկ, բայց թո՛ղ հայ ազգը բարոյապէս ապրի, հայ հարուստնե՛ր, հայ գրկանութեան շնորհիւ՝ ձեր ձեռքը կը նայի..:

ԱՆՋԱՏ ԵՒ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆՈԹԵՐ

Ահաւասիկ *Զուարթնոց*ի երկրորդ թիւը, որ գերազանց է առաջինէն: *Զուարթնոց* գրական եւ գեղարուեստական հանդէս մըն է, **եւ միմիայն այդ** է: Գրականութիւնը, հոն, «դրօշակ մը չէ որ ապրանքը կը ծածկէ», ինչպէս կ'ըսեն ֆրանացիք: Յետոյ՝ ան երիտասարդ հանդէս մըն է, այսինքն մեծ մասամբ երիտասարդներէ խմբագրուած հանդէս մը, երիտասարդնե՛ր որոնք անկախ եւ ազատ, նո՛ր աչք մը կը պտտցնեն իրենց շուրջն ու իրենց մէջը:

Այսքանը բաւական է՝ որպէսզի երիտասարդութիւնը միշտ իրենց գերի պահել եւ իրենց նպատակներուն ծառայեցնել ուզող մարդիկը դժգոհ ըլլան այս հրատարակութենէն եւ ներքնապէս զայն խեղդել փորձելէ ետք՝ հիմա հրապարակաւ ալ սուր ճօճեն այս մանուկին դէմ՝ «չխպնելով իրենց մազէն մօրուքէն».. ինչպէս թուքերը կ'ըսեն:

Արդարացու՞մը Դաւիթի դէմ Գողիաթի այս «ելոյթ»ին: Ոչ աւելի ոչ պակաս քան անոր.. աւելորդ ըլլալը՝ երբ անդին գոյութիւն ունի *Հայրենիք* ամսագիրը, ա՛ն որ, ճշտիւ, գրականութիւնը դրօշակ մը ըրած է, եւ յաճախ ի՛նչ կարկտան դրօշակ, կուսակցական ապրանքը ծածկելու եւ քշելու համար: Ուստի թո՛ղ անձնասպան ըլլայ - կ'ըսեն - *Զուարթնոց*ը, ինչպէս ժամանակին եղեր է հերոսաբար *Նոր շարժում*ը՝ յանկարծ կանգ առնելով իր երիտասարդական վազքին մէջ, արհամարհելով հազարաւոր բաժանորդներու եւ ընթերցողներու իրեն ուղղած աղաչանքն ու իր քայլերուն վրայ թափած ոսկեայ քաջալերանքը..:

Աւելի ծիծաղելի եւ միեւնոյն ատեն աւելի յետադիմական գրուածք մը կարելի չէր երեւակայել՝ քան նորածին գրական հանդէսի մը երեսին նետուած այս մեռնելու հրաւէրը, մանաւանդ մարդո՛ց կողմէ որոնք ազգային մշակոյթի, յառաջադիմութեան եւ երիտասարդութեան կրակուբոց պաշտպաններն ըլլալու յաւակնութիւնն ունին:

•

*Զուարթնոց*ի մէջ զարկեր են Համաստեղին: Ատոր համար՝ կարելի էր փոխադարձաբար զարնել *Զուարթնոց*ին, եթէ անպատճառ պէտք կար զարնելու, եթէ անհրաժեշտաբար կռուի մտնելու ենք ամէն անգամ որ մէկը մերինէն տարբեր կարծիք մը կամ ճաշակ մը յայտնէ մարդերու կամ իրերու մասին:

Առանց կռուի մտնելու ու միմիայն առիթ համարելով *Զուարթնոց*ի դատաստանը, ըսե՛նք որ **լաւ գրող** մըն է Համաստեղ եւ իր գրականութիւնը՝ համով-հոտով, հայ գիւղի կեանքէն առնուած խորքի վրայ համաշխարհային արուեստի ասեղներով բանուած գրականութիւն մը: Համաստեղ աչք մըն է եւ խառնուածք մը: Նե՞ղ է իր սահմանը. կրնայ դեռ ընդարձակել եւ կրնայ խորացնել զայն: Եւ իր արժանիքներէն փոքրագոյնը չէ՝ **այս միջոցիս** մեր հայրենիքին մէկ մասը, մէկ երեսը մեզի տալը, ո՛չ թէ լուսանկարիչի այլ իր նիւթը զգացող, անոր հետ թէ՛ բաւական նոյնացած եւ թէ՛ անոր վրայ բաւական իշխող նկարիչի մը պէս:

Համաստեղ արուեստագէտի հարուստ խառնուածք մը ունի, որ կը թրթռայ ուրիշներու աննշմար թողած-անցած՝ պզտիկ բայց կեանքով, այսինքն իմաստով լեցուն (որովհետեւ կեանքը միշտ իմաստ մըն է արուեստագէտին համար) երեւոյթներուն առջեւ. որ կը խորացնէ, կը լուսաւորէ զանոնք, զանոնք կ'իւրացնէ ու յետոյ կը վերադարձնէ ա՛յնպէս մը որ իրերը մասնաւոր են եւ ընդհանուր, դէպքերը պա-

տահած են եւ պատահելի, իր տեսած եւ երեւակայած իրերն ու դէպքերն են, ընդունած եւ հասկցած իրերն ու դէպքերն են..: *Անձրեւը*, *Գիւղէն ետք*, կը հաստատէ Համաստեղէն մեր կրած այս տպաւորութիւնը:

*

«Չերազի Մահէն Վերջ»: Թէ՛ այս խորագիրը եւ թէ՛ անոր տակի խորհրդածութիւնը կը գտնենք Մարսէյի *Հայ Սիրտ*ին մէջ: Ահա այդ խորհրդածութիւնը՝ զոր արտատպելով կը ձօնենք.. ո՛րու որ անկ է, վստահ թէ **ան պիտի երթայ ձեռնոցի մը պէս**..:

«**Չերազի յոբելեանին** (ոչ յուղարկաւորութեան՝ այլ յոբելեանին) **ականատես մը դիւրաւ պիտի հասկնար թէ երեք տարուայ փոքր ժամանակամիջոցի մը մէջ ո՛րքան ըմբռնումները կրնան փոխուիլ եւ իբր թէ գաղափարի մարդիկ ի՛նչ տարօրինակ հագուստներով կրնան ներկայանալ, երէկի կենդանի արհամարհուածը պաշտել այսօր, անգամ մ'եւս հաստատելով՝ Գնա մեռիր, եկուր սիրեմը**»:

Արդարեւ, կ'երեւայ թէ երբ երեք տարի առաջ իր յոբելեանը կը տօնուէր, Չերազ «անկեղծ հայրենասէր» մը չէր տակաւին, դեռ ոչինչ ըրած, դեռ ծնած իսկ չէր՝ քանի որ, այդ թուականին, լուռ մնացին անոնք որ այսօր իր գերեզմանին վրայ արցունք ու գովեստ կը թափեն..: Ասիկա «գնա մեռիր եկուր սիրեմ»ը չէ, այլ ատկէ աւելի գէշ՝ սուտ սէրը, կեղծ ու խարդախ սէրն է..:

«Սգալով խօսեցան շատեր,- կ'աւելցնէ *Հայ սիրտ*ի յօդուածագիրը,- որոնք մեծ մասով անծանօթ էին Չերազի, որ թերեւս իր հոգւով բազմութեան վրայ սաւառնած՝ կը ծիծաղէր իտես անոնց փաղաքշական խօսքերուն, որոնք սրտէ չէին դուրս գար այլ բերանէ»:

Իսկ եթէ Եգիպտոս գա՛ր եւ իր վրայ գրուած փառաբանութիւնը կարդա՛ր..: Միայն պիտի **ծիծաղէ՞ր** արդեօք..:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քիչ գրագէտներ կան՝ որեւէ ատեն, որեւէ կերպով, քաղաքականութեան տեղ տուած չըլլան իրենց գրականութեան մէջ:

Սովորութիւն է, սակայն, որ գրագէտները տեսակ մը արհամարհանք ցոյց տան քաղաքականութեան հանդէպ: Ոմանք անկեղծ են, ուրիշներ՝ ոչ: Հասկնալի է որ գրագէտը ներշնչող քաղաքականութիւնը նոյնը չըլլայ ինչ որ է քաղաքագէտինը՝ նախարար, երեսփոխան, կուսակցական գործակալ եւ նոյնիսկ լրագրող: Հասկնալի է, դարձեալ, որ գրագէտ մը շատ անգամ ցաւ զգայ քաղաքականութեան մէջ իր կորսնցուցած ժամանակին համար: Բայց ատկէ մինչեւ բացարձակ անջատում, խզում եւ նոյնիսկ թշնամութիւն՝ քաղաքականութեան եւ գրականութեան միջեւ, բանաւոր չէ, ոչ ալ անվտանգ այն ժողովուրդին համար ուր այդ անջատումը տեղի կ'ունենայ բնականօրէն կամ երկու կողմի ախոյեաններուն իրարմէ հեռանալ, իրար անգիտանալ ուզելովը:

Քաղաքականութեան մէջ՝ գործողները կրնան գրողներ չըլլալ եւ թերեւս լաւ է որ չըլլան, բայց գէշ պիտի չըլլար որ քաղաքական գրողները աւելի յաճախ գրագէտներ ըլլային՝ փոխանակ գործել յաւակնող, գործելէ արգիլուած կամ չյաջողելով ետ դարձած քաղաքագէտներ ըլլալու: Չենք ըսեր թատերագիր, վիպագիր

կամ բանաստեղծ ըլլային անպատճառ, այլ **գրագէտ**, ինչ որ զանոնք դուրս չի թողուր բայց եւ չի մերժեր քաղաքականութիւնը իրեն մասնագիտութիւն ըրած գրագէտ-գրողը:

«Գրագէտ-գրող» բացատրութիւնը աւելորդ չէր, ընդհակառակն պէտք եղաւ ստեղծել հայերէնի մէջ, որովետեւ ոչ-գրագէտ-գրողներ շատ ունինք դժբախտաբար՝ մասնաւորապէս քաղաքական գրողներու այն բազմութեան մէջ, որոնք հայ լրագրութիւնը լեցուցած են եւ լեցնել կը շարունակեն:

Այո՛, ամէն գրագէտ քաղաքականութեամբ չի զբաղիր, քաղաքականութեան վրայ չի գրեր, պէտք չէ գրէ ու չի կրնար գրել անպատճառ, բայց քաղաքականութեան վրայ գրողը պէտք էր - միշտ - գրագէտ ըլլար:

Գրագէտը մարդ մըն է որ իր զգացումին տիրապետել, զայն խորհուրդի վերածել եւ իր խորհուրդը արտայայտել գիտէ: Այս երեք պայմանները անհրաժեշտ են քաղաքական գրողի համար եւս, որ այս պատճառաւ պէտք է գրագէտ ըլլայ եւ ոչ թէ պարզ գրող միայն: Ու դեռ չենք խօսիր զգալու եւ մտածելու - յարակցաբար կամ անջատաբար - գործողութենէն մինչեւ արտայայտութեան գործողութիւնը անցած շրջանին մէջ, հոն եկող եւ իրենց տեղը գրաւող, արտայայտութիւնը իրենց դրոշմով կերպաւորող այն էական յատկութիւններուն վրայ՝ որոնք ստեղծագործ երեւակայութիւն, հոգեբանական գիտութիւն, տրամաբանական միտք եւ տիեզերքն ու մարդկութիւնը վարող բնական օրէնքներու թափանցողութիւն կը կոչուին, եւ հաւանականութիւն կայ որ աւելի գրագէ՛տը ունենայ զանոնք քան ոչ-գրագէտ քաղաքական գրողը...:

Այս վերջինը երբեք հաշտ աչքով պիտի չնայի գրագէտին՝ որ «ոտնձգութիւն կ'ընէ» իր կալուածին, քաղաքական գրականութեան մէջ: Բայց ասիկա պատճառ մը չէ գրագէտը հեռու պահելու այդ կալուածէն՝ եթէ տրամադրութիւնը ունի եւ պարագաները իրեն ներած կամ զինքը ստիպած են հոն մտնելու:

Հասարակ քաղաքական գրողը դատապարտուած է սա՛ ծայրայեղութիւններէն մէկը կամ միւսը ըլլալու. կա՛մ տափակ ու չոր մեկնաբանող մը, եւ կա՛մ, երբ պատահմամբ կը զգայ թէ ո՛րքան անշուք ու ապերախտ է այդ դերը, անսանձ եւ աննկատ յարձակող մը՝ որ ինքզինք կորովի հրապարակագիր, խիզախ գրամարտիկ, յանդուգն յեղափոխական կը կոչէ՝ իր հիմնական անզօրութիւնը, իր արտադրող հաւասարակշռութեան պակասը ծածկելու համար:

Գրագէտը, մինչդեռ, որ քաղաքական գրականութիւն կ'ընէ, անշուշտ զերծ չըլլալով հանդերձ իր տեսութեանց մէջ սխալելու պատահականութենէն՝ քաղաքական կամ հանրային կեանքի երեւոյթներուն գնահատման ինչպէս նաեւ դէպքերու մղումին մէջ կը բերէ այնպիսի շունչ մը որ իսկոյն կը զանազանուի միւսէն, կը մաքրէ հաշիւներու կամ յիմարութեանց ծուխով ծանրաբեռնուած մթնոլորտը եւ մտքերէն զատ հոգիներն ալ ազատօրէն գործելու, այսինքն փնտռել-գտնելու կը մղէ:

Ի՞նչ փոյթ թէ գրագէտը միշտ չ'առաջնորդուիր քաղաքականութեան մէջ ընդունուած օրէնքներով եւ թէ դուրս կ'ելլէ - երբեմն - սովորական տրամաբանութեան արահետներէն: Ան ունի իր յատուկ օրէնքները, որոնք թէեւ այսօրուան համար պարտադիր չեն ամէնքին՝ բայց պարտադիր են իրեն եւ կրնան - վաղը – լաւագոյն ու լայնագոյն ըմբռնումներու ճամփայ բանալ:

Հարկ կա՞յ աւելցնելու՝ թէ քաղաքական կամ հանրային կեանքի վրայ ուրիշ կերպով չի կրնար արդէն ազդել գրականութիւնը, ո՛րեւէ գրականութիւն: Հասարակ գրողները ինքզինքնին միայն կը խաբեն հակառակը պնդելով: Գրագէտ-գրողները գիտեն այս իրականութիւնը եւ կը գոհանան հանրային կեանքին վրայ այն ազատ եւ մաքուր շունչը միայն փչելով, որ կը պակսի անոր՝ քաղաքագէտներուն եւ քաղաքական գրողներուն ..երեսէն:

ՏԻԿԻՆ ՍԵՒՐԻՆ

Սեւրին, ֆրանսացի կին հրապարակագիրը, 74 տարեկանին մեռեր է իր գիւղին՝ Փիէրֆոնի մէջ:

Ըստ այն սկզբունքին թէ ունկի մը անձնական ծանօթութիւն աւելի կ'արժէ քան լիպրա մը հեռուէն տեղեկութիւն, պիտի խօսիմ Սեւրինի հետ ի՛մ ծանօթութենէս, այս առթիւ ծանօթութիւն բառին տալով սովորականէն աւելի լայն իմաստ մը, եւ ասիկա - կը խոստովանիմ - ինքզինքիս քիչ մը եւս րեքլամ ընելու եւ հարեւանը պոռացնելու յետին-միտքով պարզապէս..:

1894ին կամ 1895ին է որ առաջին անգամ իրեն հանդիպած եմ *Ժուրնալի*.. էջերուն մէջ, որուն բաժանորդագրուած էի - պատմութիւնը թո՛ղ միտք պահէ այս կէտը - ի Պոլիս, դպրոցը նոր թողած: Օքթաւ Միրպօ, Ժան Լորէն, Փոլ Ատան, Փոլ Արէն, Սեւրին եւ ուրիշ մէկքանիներ՝ իմ փնտռած գրողներս էին *Ժուրնալի* մէջ: Թողունք միւսները: Սեւրին անարդարութեանց եւ թշուառութեանց վրայ կը գրէր ընդհանրապէս, բայց ի՜նչ ոճով, ի՜նչ հոգիով: Եւ իր յօդուածներուն տակ յաճախ յետ-գրութեան մը կար. «Ստացայ, նախորդ շաբթուան յօդուածիս մէջ յիշուած երեք զաւակով ընտանիքի մօր համար, Ա.էն՝ 20 ֆր., Բ.էն՝ 50 ֆր. եւն. եւն. գումար՝ 760 ֆր. զոր հասցուցի իր նպատակին: Շնորհակալութիւն ամէնուն»: Իր մահուան առթիւ՝ թերթերը կը գրեն թէ այսպէս հարիւր-հազարաւոր ֆրանքներ **վստահուած են** միմիայն իրեն, իր յօդուածները կարդացողներէն..:

Սեւրինի այդ գրութիւններէն մէկին մէջն է սա՛ խօսքը, զոր այն ատենուան ալ - ինչպէս դեռ այսօրուան - զգացումիս համապատասխան գտնելով՝ գորովով որդեգրած եմ. «Ողորմածութիւնը (*շարիթէ*) գեղեցիկ է անով՝ որ բնազդական արտայայտութիւնն է Արդարութեան», խօ՛սք մը՝ որ միեւնոյն ատեն թէ՛ միտքը եւ թէ՛ սիրտը կը գոհացնէ՝ գտած ըլլալով զանոնք երկուքը հաղորդակցութեան դնող գաղտնի ճամփան..:

Բաց հոս չի վերջանար Սեւրինի հետ.. մտերմութեանս վերյիշումը:

1900ին, Տիեզերական Ցուցահանդէսի տարին, Մարսէյէն Փարիզ գացած 15 օրուան համար, գիշեր մը կը մտնէի Անթուանի թատրոնը. Սիւզան Տեփրէ *Փուալ փը քարոթ* կը խաղար՝ Անթուանի հետ որ հօրը դերը ունէր: Ան ի՜նչ ցնցում էր զոր կը կրէի՝ երբ մօրուին չարութենէն եւ հօրը անտարբերութենէն տառապող պատանին (Սիւզան Տեփրէ), վերջապէս օր մը, տանը պարտէզին մէջ, կը բացուի հայրիկին եւ տեղի կ'ունենայ՝ իմէջայլոց՝ սա՛ հարց-պատասխանին.

- Ընտանի՛քը, ի՜նչ *պլակ*, այնպէս չէ՞, հայրիկ:

Ու հայրը՝ Պ. Լըփիք, որ ինքն ալ տառապեր է իր երկրորդ կնոջ չոր մտքէն ու սրտէն, կէս մը անդին դարձած՝ կը մրմռայ պէխերուն մէջ.

- Ես չհնարեցի զայն..:

Ու յանկարծ, աղօթագիրքը ձեռքը, պարտէզին դուռնէն ծանրաքայլ ներս կը մտնէ տիկին Լըփիք, խոժոռ ու կասկածոտ նայուածք մը ձգելով հայր ու տղուն վրայ՝ որոնք շփոթահար կը զատուին իրարմէ:

Վարագոյրը իջած թէ չէ՝ Անթուան բեմին առջեւ կու գայ եւ կը ծանուցանէ թէ միջնարարին, թատրոնին մէջ պիտի շրջի «մեր սիրելի ու մեծ Սեւրինը», դրամ հաւաքելու համար ի նպաստ չեմ գիտեր ո՛ր զոհերուն կամ թշուառներուն..:

Աչքիս առջեւն է թաւշեայ ծնօտակապով (*պրիփ*) փոքրիկ գլխարկին տակ ճերմակ մազերը, անխորշոմ դէմքն ու ժպտուն, ժպտու՜ն աչքերը այն գիրուկ կնոջ որ Սեւրինն էր ու կը յառաջանար բազմութենէն սեղմուած, *մերսի*, *մերսի*ներ ձգելով ետին..: Միշտ պատմութեան համար՝ պէտք է ըսեմ որ կրցածիս չափ ետ քաշուեցայ որպէսզի ճամփայ տամ իրեն եւ .. միայն ձեռքս է որ երկարեցի իր թաշկինակին՝ հոն դնելով ոչ աւելի ոչ պակաս քան.. երկու ֆրանք:

Կը յիշեմ յետոյ, Քափիէլլոյի մէկ գունաւոր ծաղրանկարը *Ռիր*ի առաջին էջին վրայ, «Սեւրին իրեններուն մէջ», որ կը ներկայացնէր բազմաթիւ ընտանի եւ ոչ-ընտանի անասուններ - իմէջայլոց երկար ընձուղտ մը - եւ անոնց մէջտեղ կորսուած պզտիկ կին մը: Սեւրին, Քոլէթէն առաջ, կենդանասէր գրագիտուհին էր: Մարդասէր, արդարասէր եւ կենդանասէր. ինչպէս կենդանի զոհերուն՝ ան կը գրէր յաճախ զոհ կենդանիներուն վրայ, որոնցմէ շատերուն իրօք ապաստան տուած էր իր գիւղի տան մէջ:

Տրէյֆիւսի հրաշալի կռուին ատեն՝ Սեւրին **մեր** կողմն էր անշուշտ եւ կտուց-կտուցի մաքառում մը կ'ունենար Ռոշֆորի հետ:

Յետոյ, ժամանակ մը, ընդհատուեցան մեր այս.. մտերմիկ յարաբերութիւնները: Մերթընդմերթ, թերթի մը կամ հանդէսի մը մէջ կը հանդիպէի իր անունին ու ամէն անգամ զինք կը գտնէի դէպի աւելի ձախ թեքած: Պատերազմի ատեն՝ իր սիրտը զինք պարտութենականներու (*փեֆեթիսթ*) կողմը տարած էր, ու ասոր համար կը ցաւէի՝ ե՛ս որ, գրեթէ բոլոր հայոց նման, դաշնակիցներու յաղթանակէն կը սպասէի մեր փրկութիւնն ու արդարութեան տիրապետութիւնը աշխարհի վրայ: Անցեալ տարուան Սաքօ-Վանզեթիի ցոյցերուն ատեն՝ ան նորէն կը գտնուէր ամէնածայրայեղ-ձախին հետ, որմէ յետոյ ալ չէի լսած իր անունը..:

Հայասէր ալ էր, ու ի՞նչպէս կրնար չըլլալ՝ իր այդ բարութեամբն ու արդարասիրութեամբը, թէեւ 96էն վերջ, ա՛լ մեր մասին չգրեց կարծեմ..:

Սեւրին, Ժիւլ Վալէսի աշակերտուհին եւ վեստեան կոյսը անոր պաշտամունքին, այլեւս պիտի չնետէ իր սուր եւ անուշ զայրոյթը աշխարհի երեսին: Այս կնոջ մահով՝ **մարդ մը** կը պակսի Ֆրանսայէն, մինչ ես, կը կրկնեմ, հին սիրելի **ծանօթ մը** կը կորսնցնեմ, հի՜ն բարութեան աղբիւրի մը հետ որ կար ու չկայ ա՛լ..:

ՅՈԲԵԼԵԱՆՆԵՐ

Հարցը փափուկ է՝ բայց պէտք է խօսիլ վրան:

Նորէն՝ բազմաթիւ յոբելեանի ծրագիրներ կան հրապարակի վրայ: Ոմանք թերեւս կատարուին, ուրիշներ՝ ոչ, ինչպէս եղաւ այս վերջին տարիներս թերթերու մէջ ծանուցուած այս կարգի հանդիսութիւններու համար: Նախ քննենք յոբելեանը ինքն իր մէջ, իր հին ու նոր նշանակութեամբ, եւ ապա աչքէ անցընենք անոնք որ մեր մէջ ձեռնարկուած են այս պահուս:

Համառօտ *Լարուս*ը կ'ըսէ. «Յոբելեան (եբրայեցերէն *իոպէլ* բառէն, խոյի եղջիւր, գործիք որ կը ծառայէր սրբազան տարին ծանուցանելու): Մովսէսի օրէնքին համաձայն, հրապարակային հանդէս՝ որ կը տօնուէր յիսուն տարին անգամ մը, ուր իւրաքանչիւր ոք իր ժառանգութեան կը տիրանար, պարտքերը կը ջնջուէին եւ գերիները ազատ կ'արձակուէին: Կաթոլիկներու մօտ՝ ամբողջական եւ ընդհանուր թողութիւն, զոր պապը կը շնորհէր կարգ մը առիթներով եւ որ մեծ տօնակատարութիւններով կը յայտնուէր: Ամբողջութիւնը այն գործերուն որոնցմով արժանի կ'ըլլան այդ շնորհին. **իր յոբելեանը ընել, շահիլ**: Ընդլայնմամբ՝ յիսնամեակ ամուսնութեան, պաշտօնի մը կիրարկման. օրինակ՝ **եպիսկոպոս որ իր քահանայական յոբելեանը կը կատարէ**»: Դիտելի է որ *ժիւպիլէ* (յոբելեան) անունէն զատ՝ ֆրանսացիք ունին նաեւ *ժիւպիլասիոն* (ցնծութիւն) գոյականը, *ժիւպիլան* (ցնծացող, ցնծալից) ածականը եւ *ժիւպիլէ* (մեծ ուրախութիւն մը զգալ) բայը, որոնք հայերէնի մէջ գոյութիւն չունին, ինչ որ կը յայտնէ, թերեւս, յոբելեանի սովորութեան մեզի համար որքան օտար ու նոր ըլլալը: «Յոբելիկ, կամ ..լիք» բառը՝ որ «կոթող քար, շամփուրի ձեւով գիծ մը» կը նշանակէ, առնչութիւն ունենալ չի թուիր յոբելեանին հետ:

Այսքան՝ հին պատմական: Գալով նորին, առաւելապէս Եւրոպայի հիւսիսային երկիրներուն մէջ է որ կը տօնուին - բացի եկեղեցական, ամուսնական եւ մեծ գիւտերու կամ եղելութեանց այդ անուամբ տօնակատարութիւններէն - յոբելեանները արուեստագէտներու, գրագէտներու եւ հանրային գործիչներու: Մեր մէջ, այդ սովորութիւնը մուտք գործեց ռուսերէն եւ մօտաւորապէս կէս դար մնաց միայն ռուսահայոց մէջ: Հայ կաթոլիկ եկեղեցականները, որ կը տօնէին իրենց քահանայական ձեռնադրութեան յիսնամեակը, ատով կը հետեւէին լատին կրօնաւորներուն: Երբ ատիկա կը պատահէր Ալիշանի մը, ժողովուրդը առիթէն կ'օգտուէր՝ ամէն կողմէ իր յարգանքի եւ սիրոյ տուրքը բերելու համար ազգային գրողին:

Անցեալ դարու վերջին քառորդին եւ այս դարուն սկիզբը, մինչեւ մեծ պատերազմ, մեր արեւելահայ եղբայրները յոբելեանն ալ աժանցուցած էին, ինչպէս ուրիշ կարգ մը բաներ, ինչպէս՝ օրինակ՝ հերոսութիւնը, բանաստեղծութիւնը, սրամտութիւնը եւն.: Ամէնապզտիկ դերասանը, կը բաւէր որ 25 տարի «այո՛, տիկին», «ո՛չ, պարոն» ըսած ըլլար բեմի լոյսին տակ, անվրէպ կ'ունենար իր յոբելեանը՝ որու միջոցին կը ստանար «Ձեզ յարգողներ»ի ուղերձներէն զատ՝ ոսկի գրիչ, արծաթեայ պնակ, կաշիէ թղթապանակ եւ այլ պիտանի առարկաներ: Նոյնը՝ աւելի նեղ սահմանի մէջ, տեղի կ'ունենար «մանկավարժ»ներու, հրապարակագիրներու եւ գրագէտներու վերաբերմամբ: Ենթական եւ ինտելիգենտ ժողովուրդը գոհ կ'ըլլային փոխադարձաբար՝ մէկը ինքզինք գնահատուած եւ միւսը իր պարտականութիւնը կատարած զգալով..:

Պատերազմէն վերջ, միակ աւանդութիւնը, զոր անեղծ մնացած եւ նոյնիսկ նոր ուժով մը զօրացած գտանք, յոբելեանի աւանդութիւնն էր: Պոլսոյ եւ արտասահմանի մէջ իբացառեալ քանի մը արժանաւորները, որոնք տօնուեցան ըստ կարելւոյն վայելուչ կերպով, բազմաթիւ են յոբելեանները որ հազիւ յարդի բոցով մը փայլեցան, չհաշուելով անոնք որ, ինչպէս յիշեցինք, միայն ծանուցուեցան..: Կ'ըսեն թէ խեղճ Մըրմըրեանը, որ լաւագոյնին արժանի էր, կ'երթար, սպասելէ ձանձրացած, ամէն օր 10-20 ղրշ. (թղթադրամ) «փրցնել» իր յոբելենական յանձնախումբին

գանձապետէն եւ կանոնաւորաբար.. թուղթէ հելւա կ'ուտէր անով, երբեմն նաեւ իշխանաբար կերցնելով պզտիկ տղոց եւ անցորդներուն..:

Պիտի փափաքէինք որ սովորական յարգանքի ձեւ մը չըլլար յոբելեանը, ոչ ալ նպաստի միջոց մը: Յետոյ, եթէ «գործունէութեան քսանեւհինգամեակը» ոմանց համար բացառապէս ընդունուի ալ իբրեւ յոբելեանի առիթ, գոնէ յաջորդ 25 տարիներու ընթացքին չփորձուի միեւնոյն անձին համար վերստին յոբելեան տօնել եւ սպասուի այս անգամ յիսնամեակին, ինչ որ ալ ըլլայ ենթակային պարագան:

Ներկայիս ծանուցուած յոբելեաններէն՝ ըստ մեզ գոյութեան իրաւունք ունին երկուքը միայն. մին՝ ամէն. Եղիշէ արքեպս. Դուրեանինը, որուն քահանայութեան յիսուներորդ տարին ճշմարիտ յոբելեան մըն է եւ այդ յոբելեանէն պիտի օգտուի հայ ժողովուրդը՝ տօնելու համար անոր մէջ միացած անբասիր բանաստեղծը եւ հմուտ բանասէրը:

Միւս յոբելեարը՝ Պ. Մեսրոպ Նուպար, կը ներկայանայ իբրեւ երկարամեայ հեղինակ մը թարգմանութեանց եւ բառգիրքերու, որ իր այդ հանգամանքով օգտակար եղած է բազմաթիւ սերունդերու եւ իբր այդ արժանի է պատուի: Այսպէս է՝ որ վերջերս տօնուեցաւ նաեւ, Պոլսոյ մէջ, ուսուցիչ Պ. Ս. Կուրտիկեանի յոբելեանը իր ստուարաթիւ նախկին եւ ներկայ աշակերտներուն սիրալիր մեծարանքին մէջտեղ, որուն ուշ չէ տակաւին մասնակցելու արտասահմանէն:

Ասոնցմէ դուրս՝ միւսները առնուազն կանխահաս են:

ԱՆԱՊԱՏԻ ՔԱՐՈԶԻՉՆԵՐԸ

Հայ գրողը աշխարհ եկած է մասնաւոր ընդունակութեամբ մը, անապատին մէջ քարոզելու ընդունակութեամբ:

Ան կ'ըսէ միշտ միեւնոյն բանը կամ տարբեր բաներ՝ երբեք չյոգնելով եւ երբեք հոգ չընելով թէ արդեօք կա՞յ զինքը լսող մը: Ահ, այո՛: Ան «միշտ միեւնոյն բանը կ'ըսէ որովհետեւ միշտ միեւնոյն բանն է», եւ երբեմն ան կ'ըսէ նաեւ նոր բաներ՝ խորհելով թէ միօրինակութիւնն է գուցէ պատճառը չլսուելուն եւ նոր ըսածը թերեւս հետաքրքրութիւն պիտի արթնցնէ, թերեւս ականջներէն անցնելով պիտի հասնի մտքերուն ու սրտերուն, թերեւս, ո՛վ գիտէ, անոնցմէ ոմանց մէջ հունտի պէս պիտի ծլի ու աճի..: Յիմա՜ր պատրանքը անապատի սերմանացանին..:

Ահաւասի՛կ գրականութիւն ունենալու, գրականութեան շնորհիւ ազգը ազգ պահելու խնդիրը: Ամէն գրող, **բնական է**, գրած է, կը գրէ ու պիտի միշտ գրէ անոր վրայ՝ առանց արձագանգի, առանց արգասիքի սպասելու: Այս տողերուն հեղինակը, իր հաշուոյն, քառորդ դարէ մը իվեր, ասոնց նման բազմաթիւ տողերու հեղինակն եղած է, բա՛ն մը որուն համար պարծենալու ոչ մէկ փափաք ունի, ընդհակառակն իր յամառ, իր անբուժելի միամտութեանը համար կ'ամչնայ գրեթէ..:

Եւ առանց յուսահատելու, ան բնազդաբար **նոր փաստեր** ալ կը գտնէ դեռ՝ որոնցմով կը կարծէ թէ պիտի յաջողի այս անգամ միտքերը ցնցել, սիրտերը դղրդել եւ, այդ երկրաշարժին միջոցին, դրամարկղերու դուռներն ալ բանալ.. Ան ա՜յքան հաւատացեալ է տակաւին: Մանանեխի հատիկէ մը աւելի հաւատք ունենալուն պատճառաւ՝ կը յուսայ լեռները տեղափոխել:

Իր գտած **նոր փաստը** հետեւեալն է.., ինչպէս սովոր են ըսել բոլոր մեթոտաւոր քարոզիչները, ըլլա՛ն անոնք դաշտի թէ անապատի:

Կ'ուզէ՛ք, դուք որ ազգասէր հայեր էք, գաղութներու մէջ եւ ամէնուրեք, այլասերիչ, ապազգայնացնող ազդեցութիւններով պաշարուած հայ նոր սերունդները փրկել եւ պահպանել հայութեան համար: Այս բարի նպատակով դպրոցներ եւ որբանցներ կը պահէք: Երկրորդական հայ վարժարան արդէն չունիք գրեթէ, ա՛նքան քիչ է եղածներուն թիւը եւ ա՛նքան սահմանափակ են անոնց միջոցները՝ կարենալ արմատացնելու համար հայութեան զգացումն եւ հայութեան գիտութիւնը նոր սերունդի գէթ մէկ կարեւոր փոքրամասնութեան մէջ:

Տղան, ուրեմն, առառաւելն 15-16 տարեկանին, եւ պայմանով որ հայ նախակրթարան գացած ըլլայ, կը հեռանայ դպրոցէն ու կը մտնէ կա՛մ արհեստի, առուտուրի մէջ եւ կամ օտար երկրորդական վարժարան մը: Այդ օրէն կը սկսի աստիճանաբար փսորիլ իր դեռ արդէն խախուտ շէնքը ազգային գիտութեան եւ զգացումի, որ ճիշտ այնուհետեւ պիտի ամրանար եւ բարձրանար՝ տղուն հետաքրքրութեանն ու եռանդին գտնելիք, իր միջավայրէն եւ իր ժամանակէն գտնելիք, ազգային նոր տարրերով, զինք ոգեւորող եւ հմայող, սնուցանող եւ կշտացնող նիւթերով:

Գրականութիւնը, **միա՛յն** գրականութիւնն է, որ այդ դերը կը կատարէ, այդ պահանջը կը գոհացնէ՝ մանաւանդ **հայ** տղոց համար:

Ուրիշ ազգերու մէջ, որոնք կ'ապրին իրենց հայրենի հողին վրայ ու պետութիւն են, կա՛ն եւ ուրիշ միջոցներ տղան իր ազգին կապող, անոր սիրովը, շահովն ու հպարտութեամբը զայն շաղուող: Պետական պաշտպանութիւնն ու պետական պաշտօնները, օրինակի համար, գրական եւ գեղարուեստական բազմաթիւ ճոխ միջոցներուն հետ: Թատրոնն ու մուսէոնը, եւ պատմութեան հետքերը՝ որոնք տղուն կը պոռան շարունակ. «Դուն այս ազգին զաւակն ես, այս բոլոր հարստութեանց ժառանգորդը, որ, եթէ աշխատիս ու վաղը մարդ ըլլաս՝ պիտի կրնաս դե՛ռ օգնել անոր մեծնալուն եւ փոխարէն պատիւ ու բախտ պիտի գտնես անկէ..»:

Մինչդեռ մեր մէջ, որ հայրենազուրկներ ենք բայց չենք ուզեր ազգազուրկներ ալ ըլլալ, գրականութիւնը միա՛կ միջոցն է, հրաշքով մը մեզի թողուած, որ այդ բոլորին պակասը չափով մը, մեծ չափով, կը դարմանէ՝ օտարացման ենթակայ նոր սերունդները հայ պահելու, հայ մեծցնելու, հայ զարգացնելու համար: Եթէ չըլլար՝ պէտք էր ստեղծել հայ գրականութիւնը, ամէնէն աժան, գրեթէ ձրի նիւթը, րատիոմէն աւելի լուսաւոր ու անսպառ, որ ամէն տեղ կը թափանցէ, կը լուսաւորէ եւ կը բուժէ միեւնոյն ատեն:

Ուրիշ հրաշքով մը, տէր ենք բաւական հարուստ եւ արժէքաւոր գրականութեան մը, նոր եւ ազգային, որ սակայն հոս-հոն, անկիւնները ցրուած, կորսուած կը մնայ եւ ո՛րեւէ պէտքի չի ծառայեր: Մեռած եւ ողջ գրողներ մեզի ահագին պաշար թողած են հանդէսներու եւ թերթերու մէջ, ուրկէ ընտրանօք ժողվելու եւ զատզատ գիրքերով Տեմիրճիպաշեան ու Դուրեան (Ե.), Արփիարեան ու Բաշալեան, Չրաքեան եւ Շաքլեան, Օտեան ու Կիւրճեան, Յարութիւնեան ու Պարթեւեան, եւ ուրիշ գէթ տասնեակ մը հեղինակներ, այսպէս **ստեղծելու** նիւթական դիւրին աշխատանքը միայն ունինք..:

Երրորդ հրաշքով մը, տակաւին կան այսօր գրագէտներ, որոնք լեցուն են յղի կիներու նման եւ չվիժելու համար պէտք ունին միայն խաղաղիկ անկողնի մը՝ փոխանակ ամէն օր, գետին սրբելու նման իրենց ըրած չարչարալից մարզանքներուն..:

Այս ամէնով, մենք ունինք եւ կրնանք ունենալ հայկական գրականութիւն մը եւ կրնանք, անով, հայ պահել մեր նոր սերունդները: Կրնանք, բայց չենք ուզեր ընել:

Դպրոց կը բանանք, որբ կը սնուցանենք, ու չենք մատծեր որ աղքատ ու որբ, հարուստ եւ ծնողք ունեցող տղաքն ալ, պէտք ունին անխտիր, դպրոցէն վերջը, իրենց հոգիին եւ մտքին համար հայ մթնոլորտ շնչելու՝ որպէսզի չչորնան հայութեան համար..:

Անապատի քարոզիչը խօսեցաւ..:

«ՀԱՅՐ ՎԱՐԴԱՆ»

«Հայր Վարդան» մեռեր է Պոլսոյ մէջ:

Չակերտները կը բաւեն ցոյց տալու՝ որ այս «հայրը» սուտ հայր մըն է եւ, ամէն պարագայի, կեսարացի հայ-կաթոլիկ վարդապետը չէ՝ որ Եգիպտոսէն Պոլիս գացած եւ հոն, Տէր մի՛ արասցէ, հոգին աւանդած ըլլար: Անոնց միակ նմանութիւնը հոն էր՝ որ հայր կը կոչուէին, առանց ամուսնացած ըլլալու եւ զաւակ ունենալու:

Իր բուն անունովը Սիմոն Չէօմլէկճեան, եւ աւելի ծանօթ՝ իբրեւ «Ժիրայր Շիրակացի» կամ պարզապէս իբրեւ «Միւսիւ Ժիրայր» (բացի իր բազմաթիւ միւս ծածկանուններէն), ան «Հայր Վարդան» եղաւ բաւական ուշ, առտու մը *Ժողովուրդի ձայնը*ի խմբագրատան մէջ, 1921ի սկիզբը, այս տողերը գրողին աչքին ներքեւ կատարուած յանկարծակի այլակերպութեամբ մը..: Բայց ատկէ առաջ՝ երկու բառով պատմեմ թէ ի՛նչպէս էր աշխարհային կերպարանքն ու ի՛նչ էր աշխարհի մէջ գրաւած տեղը անո՛ր որուն հետ մօտ երկու տարի ապրեցայ ճերմակ տախտակէ եւ յաճախակի բացուող-գոցուող դուռնով մը միայն բաժնուած:

Համե՞ստ թէ՞ խրտչոտ, թէ՞ ոչ՝ իր կրեայի երեւոյթին տակ ներքնապէս խնդացող մը մարդոց ու կեանքին վրայ, այս երեքն ալ հաւանօրէն, հետեւցնելով զանազան առիթներու մէջ ինծի պարզած ֆիզիքական ու բարոյական դիմագծութենէն այս պզտիկ, ստուերի պէս անցնող ու քիչ եւ ցած խօսող մարդուն: Ինծի կը թուի թէ իր համեստութիւնը արդիւնք էր իր խրտչոտութեան, որ վախկոտութիւն էր աւելի, մինչ իր հեգնութիւնն ալ՝ որ աւելի ծաղր կամ ծամածռութիւն էր քան հեգնութիւն, առաջ կու գար իր վախկոտի անկարողութենէն: Այդ ծամածռութիւնը, ժպիտի նմանող, դէմքին վրայ ալ կ'ելլէր իր ոգեւորութեան հազուադէպ պահերուն՝ երբ անմեղուկ ձեւով մը, առանց շեշտի ու առանց ձայնը բարձրացնելու, պատմութեան մը ընթացքին մարդ կը բզկտէր..:

Ասկէ դուրս՝ խելօք, բարի եւ աշխատասէր մարդ մը, որ պարտականութեան ճիշտ ըմբռնումը ունէր եւ անընդունակ չէր նաեւ պարտականութենէն աւելին ընելու՝ երբեմն մերժել քաշուելուն, աւելի յաճախ՝ իր պզտիկ փառասիրութեանց, իր կիրքերուն կամ հաճոյքներուն գոհացումին համար:

Երկար տարիներ, սկսեալ հին րեժիմէն ու կարծեմ 1896էն ալ առաջ, «Ժիրայր Շիրակացի» թերթօն, արտաքին եւ ներքին լուր թարգմաներ եւ փորձ էր սրբագրեր հայերէն գրեթէ բոլոր օրաթերթերուն մէջ, մէկէն միւսը փոխադրուելով ու երբեմն նոյն թերթին մէջ քանի մը անգամ պաշտօնավարելով իրեն պէս մէկքանիներու նման, որոնց նախատիպարն էր հանգուցեալ Արթաքի Սանտալճեան. «Միւսիւ Ժիրայր» պէտքի մարդն էր, խմբագի՛րը որմէ պահանջուած առաջին յատկութիւնը թարգմանութեանց ճշտութիւնը չէ այնքան որքան արագութիւնը՝ կանգ առնել,

«կըռճ ընել» չտուող լեզուի սահունութեան մը հետ: Ինքն ալ, այդպէս, մղոններով գիր գրած էր իր կեանքի ընթացքին, յաճախ առանց իր գրածին անդրադառնալու: Երբ պատահմամբ կը հարցնէի թէ ի՛նչու այս այսպէս է կամ ի՛նչ է իր թարգմանածին իմաստը, ան լուսնէն ինկածի երեւոյթ մը կ'առնէր ու պէտք կ'ըլլար որ երկիցս գրածը կարդայ՝ բաց մնացած բերանը գոցելու եւ բացատրութիւն մը փորձելու համար:

Կարծեմ իր փառքի շրջանը կազմեցին այն քանի մը ամիսները, երբ 1910ի վերջերը, քեռայրին՝ Պ. Ա. Գալփաքճեանի եւ ուրիշ շուկացի խմբագրի մը՝ Եղիա Սուզիկեանի հետ (որ վերջէն նահատակուեցաւ) հրատարակեց իր սեփական *Լուսարձակը* իբրեւ օրաթերթ: Այն միջոցին ան նուազ խրտչոտ էր, թէեւ կը յիշեմ որ հազար դարձուածքներով ինծի առաջարկեց, երբ կաթողիկոսական ընտրութեան համար Էջմիածին կը մեկնէի, *Լուսարձակի* պաշտօնական թղթակիցն ըլլալ, առաջա՛րկ զոր մերժել ստիպուեցայ՝ հակառակ իրեն հաճելի ըլլալու փափաքիս:

Էջմիածնէն դարձիս, Դաւիթ Տէր-Մովսէսեանի գնած *Արեւելքով* կը զբաղէի, ուր կային նաեւ Ժիրայրը, Եղիան եւ հաւանօրէն Պ. Գալփաքճեանն ալ: Կարճ եղաւ *Արեւելքի* կեանքը - քառասնամեայ թերթը կարծես մեռնելու համար միայն տէր փոխած էր - եւ Ժիրայր, իր քեռայրին հետ, որմէ անբաժան պիտի մնար երկար ատեն, անցաւ *Ժամանակին*: Հոն է որ իբրեւ լուր խմբագրած է Օտեանի նկարագրած «Մորփէոսի թեւերուն մէջ հանգչող» եւ նոյն պահուն իր դարակէն դրամ գողցնող հայ հանրակնոջ մը արկածը: Յայտնի է թէ կինը, յաջորդ առտու, *Ժամանակի* խմբագրատունը կու գար եւ կը սպառնար ծեծել խմբագիրը ու դատ բանալ թերթին դէմ՝ պնդելով թէ ..Մորփէոս կոչուած անձի մը հետ եղած չէր այդ գիշերը, որուն վրայ հանգուցեալ Սարգիս Գոչունեան, *Ժամանակի* տնօրէնը, կ'արգիլէր Ժիրայրին լուրերը այդպէս «ֆանթէզի ձեւով» գրել ատկէ վերջ..

Գանք «Հայր Վարդան»ին:

*Ժողովուրդի ձայնը*ի մէջ աշխատակից մը քանի մը անգամ պզտիկ երգիծական քրոնիկներ հրատարակած էր: Կը փափաքէի ամէնօրեայ տոմսակագիր մը ունենալ՝ *Վերջին Լուր*ին եւ *Ճակատամարտ*ին պէս ուր Օտեան կը գրէր: Ժիրայր, որ մեր գլխաւոր թարգմանիչն էր, առտու մը քանի մը թուղթ դրաւ առջեւս՝ բաներ մը կակազելով: Կարդացի եւ զարմացայ. «Ասանկ տաղա՞նդ մըն ալ ունիք»: - «Եթէ կ'ուզէք՝ ամէն օր գրեմ»: Այդպէս ծնաւ «Հայր Վարդան»ը, զոր ծածկանուն ընտրեց իրեն:

Հիմա որ Ժիրայր մեկնած է աշխարհէս, կրնամ գոհացում տալ շատ մը հետաքրքրութիւններու եւ ըսել թէ *Ժողովուրդի ձայնը*ի խմբագրապետութեանս ամբողջ շրջանին մասնակցած եմ իւրաքանչիւր «Հայր Վարդան»ի, երբեմն - ինչպէս անգամ մը՝ երկու շաբաթ եւ անգամ մը՝ ամիս մը կանոնաւորաբար - առանձին գրելով զայն, որովհետեւ քէն ըրած էր Ժիրայր: Յետոյ նորէն կը սկսէր եւ ես նորէն գրիչ կը խաղցնէի մերթ չափազանց յարձակողական, մերթ չափազանց վրանբաց իր գրուածքներուն մէջ, ուր կը պատահէր նաեւ որ կասկածելի սրամտութիւններ սպրդած ըլլային՝ որոնց վրայ բարեկամներ ուշադրութիւնս կը հրաւիրէին ետքէն..:

Երբեմն, իրիկունները, *Ժողովուրդի ձայնը*ի եւ *Վերջին լուր*ի դրացի խմբագրատուներուն մօտ, Օտեան եւ Ժիրայր *կապելա* մը կ'երթային՝ օրուան մէջ իրարու

դէմ գրելէ ետք..: Տա՛ր Աստուած՝ որ **վերը** անոնք գտնէին իրար ու իրենց երբեմնի բաժակակցութեան յիշատակովը գոնէ «մխիթարուէին» ..:

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԸ

Մեզի՞ այնպէս կը թուի՝ թէ իրօք գեղեցիկ լեզու մըն է արեւմտահայ աշխարհաբարը:

Այդ գեղեցիկ արեւմտահայ աշխարհաբարը, սակայն, ծանր վտանգէ մը կ'անցնի: Զայն կազմող եւ խօսող երկու մեծ կեդրոններէն՝ Պոլսէն եւ Իզմիրէն, մէկը տկարացած եւ միւսը կորսուած է մեզի համար: Գաղութները չեն կրնար մեր այդ լեզուն իր մաքրութեան մէջ պահել եւ զարգացնել, չունենալով ուսեալ անհատներու բաւական հոծ թիւ մը իրենց մէջ, եւ ունենալով, ընդհակառակն, ամէն գաւառէ եկած եւ շրջափոխուելու ատեն չունեցած հայերու ստուար բազմութիւն մը:

Միւս կողմէ, Հայաստանի մէջ ուր կ'ապրին եւ *կ'ակնկալենք* թէ պիտի ապրին յառաջիկային հետզհետէ աւելի մեծ թուով արեւմտահայեր, յոյս չկայ որ օր մը երբեք խօսուի մեր աշխարհաբարը, յոյս չկայ նոյնիսկ որ ան մասամբ ազդէ արեւելահայ աշխարհաբարին վրայ, ինչպէս կ'ընէր պատերազմէն առաջ ու կ'ընէ դեռ այսօր գաղութներու մէջ՝ արեւելահայ գրողներէ ոմանց լեզուն յղկելով, ճկելով եւ գունագեղելով: Հայաստանի ներկայ վարիչները սկզբունքով դէմ են արեւմտահայերէնին, զայն դատապարտած եւ փոսը դրած են՝ նկատելով որ գիւղացիին համար խորթ է ան եւ պէտք է ամէն ինչ խոնարհեցնելով մատչելի ընել գիւղացիին, ոչ թէ բարձրացնել գիւղացին դէպի այն ամէն բաները որոնք թէեւ ուղղակի առնչութիւն մը չունին իր տնտեսական բարօրութեան եւ դասակարգային տիրապետութեան հետ՝ բայց գեղեցկութիւն, պայծառութիւն եւ լրջութիւն են ինքնին:

Արեւմտահայ աշխարհաբարին ամէնէն մեծ վարպետներէն մին՝ Տիրան Չրաքեան, Ատանայի ջարդէն վերջ, օր մը երբ յուսահատութիւնը պատած էր զինք, կ'ըսէր այս տողերը գրողին. «Հայութեան կորուստին մէջ՝ կը ցաւիմ է՛ն շատ հայերէն աշխարհաբարի կորուստին վրայ...»:

Բայց ի՞նչ է լեզու մը, եթէ ոչ արտայայտիչը զինք խօսող ժողովուրդին մտքին ու հոգիին՝ անոր գործերէն աւելի:

Զինք խօսող եւ *խօսած* ժողովուրդին արտայայտիչը: Արդարեւ, այսօր ապրող ժողովուրդը նոյնը չէ բոլորովին ինչ որ էր երէկինն ու նախորդ օրուանը, մինչ լեզուն առաւելապէս երէկը կը ներկայացնէ քան այսօրը, կը ներկայացնէ անցած սերունդները իրենց մտածման եւ մտածումը արտաքնացնելու ճիգին, իրենց կեանքի եւ կեանքը յարատեւ դարձնելու յաջողած փափաքին մէջ: Լեզուն այն մթերանոցն է ուր նախնիք ամբարած են իրենց լաւագոյնը՝ յաջորդ սերունդներուն գործածութեանը համար, թէ՛ սնունդ, թէ՛ զէնք եւ զրահ:

«Իրապէս - կը հարցնէ իմաստասէր մը - լեզուն ամէնակարճ, ամէնաապահով ճամփան չէ՞ միթէ՝ հասնիլ-բռնելու համար մտածումը եւ մտածումին ետեւ՝ էակը: Էակը մեզի կ'երեւայ միմիայն մեր մտածման ընդմէջէն, եւ մեր մտածումն ալ մեզի կ'երեւայ՝ միմիայն ընդմէջէն զայն նշանակող բառերուն: Ուրեմն իրերը հասկնալու մէջ մարդուն կատարած բովանդակ յառաջդիմութեան առաջին պայմանը լեզուի յառաջդիմութիւն մըն է,- եւ ասով ես կ'ըմբռնեմ մտածման յառաջատուական ազատագրութիւն մը լեզուին հանդէպ: Բայց, ճշտիւ, ազատագրուելէ առաջ, եւ ա-

զատագրուելու համար, պէտք է գոյութիւն ունենալ: Արդ, առանց լեզուի՝ մտածումը գոյութիւն պիտի չունենար, առանց անոր՝ ան դուրս ելած պիտի չըլլար չծնած հոգիներու կայանէն ուր դեռ պիտի սպասէր , անորոշութեան մէջ, որ Բանը վերագնէ զինք: Հոս, ինչպէս ամէն բանի մէջ, մարդկային հանճարը ազատագրութեան գործիք մը շինած է ազատութեան դէմ խոչընդոտէն:»

Կ'ուզէինք այսչափ միայն յիշել իմաստասէրին (Ժաք Շըւալիէ) գրութենէն, բայց ո՜րչափ հրահանգիչ է նաեւ անոր շարունակութիւնը՝ որմէ գոնէ սա՛ քանի մը տողն ալ թարգմանելու փորձութեան չենք կրնար դիմադրել.

«Ազատութեան գործիք՝ եթէ ստրկացման չէ: Որովհետեւ լեզուն, որ մտածման գործիքն է, երբեմն անոր դէմ կը դառնայ. եւ այս ընդվզումէն կը ծնի յոռեգոյն անիշխանութիւնը՝ որ մտաւորական անիշխանութիւնն է: Մեր գրեթէ բոլոր սխալներուն սկիզբը՝ կը գտնենք բառերու իմաստին մասին շփոթութիւն մը, ծանրակշիռ նշա՛ն մտքի շփոթութեան մը: Մեր կռիւներուն մեծ մասը, քաղաքականութեան մէջ ըլլայ թէ փիլիսոփայութեան, հիմնական երկդիմութեան վրայ կը հանգչի. կը կռուինք ստուերներու վրայ, որովհետեւ սահմանումը սահմանեալին տեղ կը դնենք եւ բառը բանին տեղ, առանց նշմարելու որ, երբեմն, երկու տարբեր բառերու ներքեւ նոյն ճշմարտութիւնը կը դաւանինք..:»

Վերադառնալով մեր արեւմտահայ աշխարհաբարին եւ կրկնելով անոր մասին մեր հիացումը, ջերմօրէն կը մաղթենք - մաղթանքը յոյս չէ միշտ - որ ան իր յստակութեան ու մաքրութեան մէջ պահուի ընդ երկար եւ զայն խօսողները՝ Թուրքիոյ եւ գաղութներու մէջ, խօսեցնեն նաեւ նոր սերունդներուն՝ որպէսզի մտքի եւ հոգիի յստակութիւնը չնուազի հայութեան մէջէն եւ որպէսզի այսօրուան ինչպէս վաղուան համար իրար հասկնալու աւելի հաւանականութիւն ունենանք..:

ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ

Գիրքը տպագրիչին, թատրոնը դերասանին կալուածն են մեր մէջ, տարամերժօրէն անո՛նց կալուածը: Կը վարուին անոր հետ ինչպէս որ կը փափաքին, չափազանցութիւն չըլլար ըսել՝ անխելք տանտիրոջ մը պէս որ դուռները կոտրելով կը վառէ տաքնալու կամ տախտակամածները քակելով կը ծախէ ապրելու համար: Կամաց-կամաց, տպագրիչը գիրքէն եւ դերասանը թատրոնէն դուրս նետած է գրողը: Այս վերջինը հասած է այն դիրքին՝ ուր վճարելով կամ աղաչելով միայն կրնայ ներս ընդունուիլ իրենն ալ, մանաւանդ իրե՛նն եղող տունէն: Տպագրիչն ու դերասանը հարստացած չեն այս ընկերաբաժանման հետեւանօք, գրողը բան մը կորսնցուցած է իր արտադրելու եռանդէն գոնէ, եւ չքաւորութեան մէջ ինկած են - ապահովապէս - գիրքն ու թատրոնը:

Այս կացութիւնը անշուշտ իր խորունկ պատճառները ունի, որոնք կապուած են մեր ժողովուրդին կենցաղին, անոր նիւթական եւ մտաւորական մակարդակին, անոր գրասիրութեան եւ գեղարուեստասիրութեան աստիճանին հետ: Գիտենք որ խնդիրը տնտեսական է ամէնէն առաջ. եթէ գիրքն ու թատրոնը շահաւէտ գործեր ըլլային՝ գրողը պիտի կրնար իր բաժինն առնել այդ շահէն: Այսուհանդերձ, մենք կը կարծենք որ նիւթականէն առաջ բարոյական շահ մը կայ այստեղ՝ զոր չեն կրնար նկատի չունենալ տպագրիչն ու դերասանը, որոնք ոչ նպարավաճառ են, ոչ մսագործ այլ հոգի ու միտք շինող, գուցէ միայն փոխադրող, կամ նոյնիսկ **ծա-**

խող մարդեր, եւ այս պատճատով անոնք պէտք է իրենց գործին հետ վարուին աւելի փափկութեամբ եւ հոգածութեամբ՝ քան ուրիշ սովորական արհեստաւոր մը կամ վաճառորդ մը: Ասով միայն՝ բարոյական շահը կրնայ փոքր բայց պարկեշտ նիւթական շահ մըն ալ բերել **ետքէն**, երբ գրողին հետ համերաշխաբար անոնք փնտռեն բարոյական շահը նախ: Խօսքը, տարակոյս չկայ, իր հաշուոյն հայերէն գիրք տպող տպագրիչին եւ հայերէն թատրոն խաղացող դերասանին վրայ է:

Առնենք, այսօր, մասնաւորապէս դերասանը: Գաղութահա՛յ դերասանը, Փարիզ ըլլայ թէ Եգիպտոս, Ամերիկա թէ Սուրիա: *Փրոֆեսիոնէլ* եւ ոչ թէ *ամաթէօր* դերասանը: Ա՛ն, որ եթէ ամբողջովին չ'ապրիր թատրոնով, կը յաւակնի թէ կ'ապրեցնէ թատրոնը եւ ատկէ իրաւունք կը քաղէ իրեն՝ հանրութեան ներկայանալու եւ այդ բարի գործին համար անոր օժանդակութիւնը խնդրելու: Դերասանը, վերջապէս, որ գրողէն եւ գիտունէն, երաժիշտէն ու նկարիչէն վեր եւ առաջ կը դնէ ինքզինքը իբրեւ ազգային մշակոյթի մշակ, եւ կը պահանջէ որ ըստայնմ զինք գնահատէ ժողովուրդը, որ այդպէս ալ կ'ընէ արդարեւ՝ իր զգայնութիւնը ուղղակի, լացի կամ խնդուքի յուզումով, գրգռողին հանդէպ երախտագիտութենէ մղուած:

Գաղութահայ դերասանը, ուրեմն, կը խաղայ իբրեւ *փրոֆեսիոնէլ* դերասան, ինք ընտրելով խաղը եւ ինք կատարելով դերերու բաշխումը, բեմադրութիւնը, խաղարկութեան *անսամպլի* ոգիին ճշտումը եւ ուրիշ ամէն ինչ որ պէտք է՝ կեանքը, բեմին վրայէն, արուեստի միջոցաւ վերստեղծելու եւ հանդիսատեսը իր առօրեայ կեանքէն տարբեր կեանքով մը հետաքրքրելու, զայն նոր խորհուրդներով եւ զգացումներով տպաւորելու, թերեւս բեղմնաւորելու՞ համար: Ի՛նչպէս եւ ի՛նչ չափով ան կրնայ կատարել եւ կը կատարէ այս ամէնը: Մեր պատասխանը այս հարցումին՝ հետեւեալն է:

Անհատապէս շնորհք եւ նոյնիսկ տաղանդ ունեցող այր կամ կին դերասաններ՝ քանի մը հատ ունինք, հոս եւ այլուր: Բայց ինչպէս միակ ծիծեռնակով մը գարուն չի գար, նոյնպէս թատրոն գոյութիւն չ'ունենար մէկ կամ մինչեւ իսկ երկու-երեք դերասանով, երբ մնացեալ բոլոր դերակատարները բեմին տակ եւ ոչ թէ վրան շարժելու եւ խօսելու արժանի են: Ու այսպիսիները երբեմն ուռած են նաեւ այնքան յաւակնութեամբ՝ որ ոչ մէկ խորհուրդ կ'ընդունին իրական դերասանէն, որուն շատ հոգը չէ արդէն թէ ի՛նչ կ'ընեն միւսները՝ բաւական է որ ինքը ծափահարուի եւ բաւական է որ ներկայացման արդիւնքը բոլորովին աննպաստ չըլլայ իրեն: Այս՝ դերակատարութեան մասը:

Իսկ խաղին ընտրութիւնը (միշտ պատրաստէն, հինէն եւ շատ յաճախ օտարէն) կը կատարուի ոչ երբեք թատրոնը կամ ժողովուրդը աչքի առջեւ ունենալով, այլ դերակատարներուն յարմարութիւնը:

Գալով դերերու բաշխման, ուսուցման, բեմայարդարութեան եւ ուրիշ պայմաններու՝ անոնք երբեք ալ նկատի առնուած չեն խաղացողներուն կողմէ, որոնք գիտեն թէ այս մասին պահանջկոտ չէ մեր ժողովուրդը ու հետզհետէ զարգանալու տեղ կը փթանայ ճաշակը անոր մեծ մասին, մինչ անոր միւս մասը հայ թատրոնին կռնակ դարձուցած է ու կը փախչի անկէ:

Վստահաբար, 60-70 տարի առաջ, Պոլսոյ մէջ նոր սկսած պահուն, աւելի հասկացողութիւն կար թատրոնի եւ աւելի խնամքով տեղի կ'ունենային մեր ներկայացումները քան այսօր արտասահմանի մէջ: Եւ չենք խօսիր անկէ իվեր թատերա-

կան արուեստին կատարած նոր նուաճումներուն մասին՝ որոնց հետքը անգամ չ'երեւար մեր բեմին վրայ:

Կայ սակայն բան մը որ հին ժամանակ ալ գոյութիւն ունէր եւ այժմ աւելի զարգացած է մեր թատրոնին մէջ. ան՝ դերասան դերասանի դէմ նախանձի եւ սխալ հասկցուած շահու հետեւանօք մղած տգեղ պայքարն է, որ առաջ կ'երթայ մինչեւ հոն՝ ուր վերջին պահուն խաղալ մերժելով ներկայացում մը կը վտանգուի, կամ միեւնոյն օրը յատկապէս նոր ներկայացում մը կը կազմակերպուի նախօրօք ծանուցուածին դիմաց:

Եզրակացութիւն.- երկընտրանքի մը առջեւ ենք, կա՛մ կը գործակցի դերասանը գրողին հետ ու կը փնտռէ հովանաւորութիւնը ուրիշ քանի մը ձեռնհաս անձերու՝ հայ թատրոն պահելու համար, եւ կա՛մ կը քաշուի հրապարակէն, որպէզի թատրոն ունենալու պատրանքը գէթ չկրենք եւ գոհանանք *ամաթէօր*ներով, որոնց ճիգը կրնայ մեզ աւելի գոհացնել երբեմն, ու աւելի խանդաղատիչ է միշտ:

Դերասանը պիտի չսիրէ այս տողերը: Բայց դերասանին համար չէ որ գրուեցան անոնք, այլ թատերական գրականութեան, արուեստին եւ.. ժողովուրդին համար, իբրեւ դեղթափ..

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄԸ

Յարձակո՛ւմը կոյր ազգասիրութեան դէմ, ո՛չ կեղծ եւ ոչ ալ մոլի՝ այն **կոյր** ազգասիրութեան դէմ, որ աւելի վնասակար է քան միւսները: Այս յարձակումը պէտք է վաղուց սկսած ըլլար լուրջ ու գիտակից կերպով, եւ կ'ըլլար սկսած՝ եթէ համայնավարութիւնը գոյութիւն չունենար. ըսել կ'ուզենք՝ եթէ հայ համայնավարները - բուռն՝ ինչպէս ամէն տեղ եւ ինչպէս ամէն նորաղանդ - փոխանակ կեղծ, մոլի եւ կոյր ազգասիրութիւնները որոշելու եւ ասոնց դէմ պայքարելու, իրենց յարձակման - նոյնպէս կո՛յր - առարկայ ըրած չըլլային ամբողջ ազգասիրութիւնը, լաւագո՛յնը գէշին հետ. ասով կը հետեւէին ընդհանուր սիստէմի մը, աւելի ճիշտ՝ կարգախօսի մը, որուն պարտաւոր էր հետեւիլ բովանդակ կուսակցութիւնը իր համաշխարհային *փրոփականդ*ին յաջողութեանը համար՝ բայց որ հեռու է լրիւ գործադրուելէ հոն ուր ան արդէն իր ձեռքը առած է իշխանութիւնը, ինչպէս Խ. Միութեան մաս կազմող իւրաքանչիւր հանրապետութեան մէջ: Ընենք անոր դէմ ուրիշ ամէն քննադատութիւն - եթէ կ'ուզենք - բայց յիշենք որ ազգերու ինքնորոշման սկզբունքը հոն է որ առաջին անգամ կ'իրարկուեցաւ **առանց արտաքին ճնշման** եւ թէ հոն է որ այսօր իւրաքանչիւր ազգ - մէջը ըլլալով հայ ազգը - կ'ապրի իր սեփական մշակոյթով: Եւ եթէ այս չէ ազգասիրութեան հիմնական ընբռնումը՝ չենք գիտեր թէ ի՛նչ է եւ ու՛ր կը գտնուի ան:

Այս շեղումը՝ ըսելու համար թէ հայ համայնավարութեան տեսական պայքարը ազգասիրութեան դէմ եւ մեր տեսական ու գործնական ընդդիմութիւնը ընդդէմ համայնավարութեան՝ ուշացուցին կոյր ազգասիրութեան վրայ մեր յարձակումը: Ուշացնելով՝ զայն դժուարացուցին նաեւ: Տասը տարի առաջ, Կարսի անկումէն վերջ, թերեւս նուազ ճիգ պահանջէր անոր կուրութիւնը մէկ անգամէն եւ գոնէ մեծ չափով բուժելու գործողութիւնը. այսօր՝ կոյրը կրկին հաստատուած է իր տեսնել չուզելու կամքին մէջ եւ ետ կը մղէ զանո՛նք որ կ'ուզեն իր խօթութիւնը դարմանել:

Կոյր է այն ազգասիրութիւնը՝ որ կը յաւակնի ուրիշ բանի տեղ անցնիլ, օրինակի համար՝ մէկ կողմէ անհատական կարողութեանց զարգացման եւ միւս կողմէ մարդասիրութեան տեղ, այս բառին լայնագոյն իմաստովը: Բացատրենք մեր միտքը մէկ եւ միւս պարագային մասին:

Առաջին պարագայ: Նախ՝ շատերու աչքին ազգասիրութիւնը աւելի է քան ճշմարտութիւնը, աւելի է քան մտաւոր կարողութիւնը: Փոյթ չէ որ մէկը աննկարագիր ըլլայ կամ տխմար կամ ակամայ կոպիտ (կամաւոր կոպտութիւնը հասկնալի է եւ երբեմն անհրաժեշտ) կ'ըսուի. «բայց ազգասէր է» ու յարգանք կ'ընծայուի անոր այդ յատկութեան՝ որպէս թէ ան կարենար մեզի օգտակար ըլլալ երբ ընկերացուած է այդ թերութիւններով: Յետոյ, ազգասիրութիւնը կարծէք ազատ կը կացուցանէ մեզ գիտնալէ, ճանչնալէ եւ սորվելէ՝ մանաւանդ օտարին վերաբերող բաներն ու օտարը գիտնալ-ճանչնալ-սորվելէ, ինչ որ ուղղակի կապ ունի ազգասիրութեան հետ եւ զոր ընդհակառակն պէտք էր յատուկ խնամքով կատարէինք. ազատ կը կացուցանէ - նաեւ - բարձրագոյն զարգացումէ, ա՛յն զարգացումէն որ չունի ուղղակի առնչութիւն մը ազգասիրութեան կամ ազգին ծառայելու նպատակին հետ, որ մտքին եւ հոգիին մեծագոյն կարողութեանց անշահախնդիր նուիրումը կը պահանջէ, ոչ թէ մասնագիտութեան մը միայն՝ այլ այսպէս ըսելու համար, ամբողջագիտութե՛ա՛ն՝ որ մասնագիտութեան մը պսակն է եւ չի նշանակեր ամբողջ գիտութիւնները այլ ամբողջութեան գիտութիւնը, ամբողջութեան՝ տիեզե՛րք, մա՛րդ, իրե՛ր եւ դէպքե՛ր իրարու մէջ եւ իրենք իրենց մէջ յարաբերութեանց գիտութիւնը, որ չունի իր յատուկ դասընթացքը եւ որուն ուսանողը, միշտ սկսնակ մնալով հանդերձ, միշտ աւելի կ'արժէ քան որեւէ մասնագէտ մը, նոյնիսկ մասնագէտ ազգասէրէ մը աւելի՝ իր ազգին օգտակար ըլլալու տեսակէտով...:

Երկրորդ պարագան, որ է մարդասիրութիւնը ազգասիրութեան տեղ, աւելի դժուար կրնայ բացատրուիլ անո՛նց որոնք համոզուած են թէ ազգասիրութիւնը ամէն բանէ վեր է իբրեւ զգացում եւ անոր կիրառումը կեանքի մէջ՝ ամէնէն վեհ եւ նուիրական արտայայտութիւնն է մարդկային գործունէութեան:

Լաւ ուրեմն. շատերու հետ մեր ալ խորին համոզումը այն է այսօր, որ երկրի վրայ իտէալ ծառայութիւնը անհատին՝ (երբ անհատը օժտուած չէ գերերկրայինի գործօն հաւատքով) մարդկութեան ծառայելն է, եւ թէ անո՛նք միայն լաւ կը ծառայեն իրենց ազգին՝ որոնք մարդկութիւնը իրենց նպատակակէտ ունին, մարդկային ամէնէն ընդհանուր զգացումներով եւ ամբողջ մարդկութեան բարիքն ու բարձրացումը փնտռող մտածումներով կ'ուզեն բարւոքել եւ բարձրացնել իրենց ազգը:

Արդ, կոյր ազգասիրութիւնը եբրեք պիտի չընդունի այս ըսուածները: Եթէ նոյնիսկ քիչ մը տեղի տայ՝ պիտի յայտարարէ թէ մեծ ազգերու զաւակներուն համար են անոնք, բայց թէ պզտիկ ազգերն ու մանաւանդ հայ ազգին նման կոտորակուելով, հալածուելով ու ցրուելով տկարացած ազգ մը՝ պէտք է շուտով հասնի եւ կենայ ճիշտ մէջտեղը մարդէն մարդկութիւն գացող գիծին՝ ազգասիրութե՛ան վրայ, ո՛չ իր անհատներուն ընդհանուր ու խոր զարգացման եւ ո՛չ ալ անոնց մարդկայնական հեռահաս ձգտման կարօտութիւնն ունենալով:

Ըստ մեզ, հակառակն է ճիշտ: Մեր պզտիկ ու տկար ազգը պէտք ունի թէ՛ մէկին եւ թէ՛ միւսին՝ մեծնալու եւ զօրանալու համար **բարոյապէս**. միակ հնարաւոր մեծութի՛ւնն ու զօրութի՛ւնը՝ իրեն համար: Յետոյ՝ մարդկային ընտանիքին մէջ իր

տեղը գտնելու եւ գրաւելու համար: Յետոյ, իր լաւագոյն զաւակները կոյր ազգասիրութեան մը գերութենէն ազատելու եւ անոնց մեծնալովը ինք ալ մեծնալու համար:

Այս է մեր հաւատամքը:

ՆՈՐ ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ ՄԸ

*ՄԵՆՔ*ը որուն կը սպասէի՝ եկաւ: Անիկա օրկանը չէ, այլ հաւաքավայրը այդ անունով գրական խմբակի մը: Խմբակին բոլոր անդամները, ոչ մէկը դուրս մնալով, գրութիւններ ունին այս առաջին տետրակին մէջ: Ծանօթութենէ մը կ'իմանանք՝ թէ գրուածները վիճակի դրութեամբ գրաւած են իրենց կարգը. ա՜յսքան դժուար էր, կ'երեւայ, նախապատուութեան (préséance) հարցը: Գոհ ըլլանք ասոր համար ալ եւ մաղթենք որ իրար շատ չբռնող **ես**երէ շինուած այս **մենք**ը չվերածուի նախ **դուն**երու, յետոյ **ան**երու:

Ասոնք կ'ըսեմ, որովհետեւ նորօրինակ են յառաջադրութիւնները որոնց տակ կը ստորագրեն թուով տասնհինգ «երիտասարդ գրողները». «**սերտ ընկերական կապ հաստատել եւ զօրացնել անկեղծ համերաշխութեան ոգին իրարու մէջ, այդպիսով աւելի արդիւնաւէտ կերպով ծառայելու համար հայ մշակոյթին եւ գրականութեան**»: Գրական խմբակ մը, սովորական եւ բնական ձեւով, կ'ենթադրէ **արդէն իսկ** հաստատուած «սերտ ընկերական կապ» իրարու մէջ, **արդէն իսկ** զօրաւոր «անկեղծ համերաշխութեան ոգի»: Հոս տարբեր է, եւ տարբերութիւնը շեշտել ուզուած է շատ մը անգամներ, յօդուածներու տակ ծանօթագրութիւններով, բացի երկրորդ **յառաջադրութեան** սա սկիզբի տողերէն. «Մեր համերաշխութեամբն ու համագործակցութեամբն իսկ, **որ երբեք չպիտի խափանէ իւրաքանչիւրիս անհատականութեան ազատ ու լրիւ զարգացումը**..»: Վախ կայ ուրեմն, որ խմբակին անդամները ազդուին իրարմէ, գուցէ շփոթուին իրարու հետ: Այդքան զգուշաւորութեամբ է սակայն, որ անոնք կ'ուզեն (վերի նախադասութիւնը շարունակելով) «.. շաղախ հանդիսանալ չորս ափերով ցրուած երիտասարդ գրողներու միջեւ ու այդպիսով դիւրացնել հայ նորագոյն գրականութեան ազատ զարգացումն ու ծաղկումը»: Յետոյ, վերջին յառաջադրութիւնը. «Փնտռելով իւրաքանչիւրին մօտ նո՛յն ժողովուրդի զաւակներուն յատուկ հասարակաց գծեր, ներշնչումներ ու մտահոգութիւններ, ճամփայ հարթել, որոնել եւ կերպարանք տալ, **ժամանակի ընթացքին, ընդհանուր հանգանակի մը**, (այս ստորագծումը՝ իրենցմէ) որ **ազատութիւն տալով հանդերձ իւրաքանչիւրին անհատականութեան**, համապատասխանէ հայ մշակոյթի պահանջներուն»:

Կը ցաւիմ ըսելու, բայց այսպէս չէ որ կը ներկայանայ **խմբակ** մը: Երիտասա՞րդ՝ ասիկա: Ծերերը պիտի չկրնային աւելի.. դիւանագէտ ըլլալ: Լաւագոյն չէ՞ր, փոխանակ հակառակները միացնելու այս բռնի ճիգին, գոհանալ նմաններու միութեամբ մը՝ եթէ կային նմաններ, ու եթէ չկային՝ չըսել խմբակ, չըսել **մենք**: Գրական եւ գեղարուեստական կեանքին մէջ՝ **մենք**ը իմաստ մը ունի. այդ դերանունը, երբ կ'արտասանուի առաջին անգամ, կը վերաբերի միշտ ներկային, երբեք ապագային: Ոչ թէ յաւակնոտ է ան իբրեւ խմբակի անուն, այլ անճիշտ է, ինչպէս արդէն «խմբակ»ն ալ. ես՝ աւելի ես, աւելի ես, աւելի ես.. մենք մը չեն կազմեր. ու ՄԵՆՔը ցոյց կու տայ իրօք՝ թէ խմբագրողները զատ-զատ ես կրնան ըսել իրենց համար, բայց ոչ մենք՝ ամէնքին համար:

«Երիտասարդ գրող»ը գոնէ, պէտք էր սահմանում մը ունենար. տարի՞քն է, եւ մինչեւ ո՞ր տարիքը, որ երիտասարդ կ'ընէ գրողը. կա՞յ ուրիշ բան մը. ի՞նչ. պէտք էր ըսել՝ որպէսզի հասկնայինք:

Ասոր պէս, ամէն ինչ անորոշութիւն է յառաջադրութիւններուն մէջ: Ի՞նչ պիտի ըլլան - կարելի չէ՞ր այժմէն մատնանշել գոնէ - այն «հասարակաց գծերը, ներշնչումներն ու մտահոգութիւնները» որոնք պիտի **փնտռուին** «մենք»երէն, եւ ի՞նչ ուղղութեամբ անոնք պիտի ջանան «ճամփայ հարթել, որոնել եւ կերպարանք տալ, ժամանակի ընթացքին, ընդհանուր հանգանակի մը, որ.. համապատասխանէ հայ մշակոյթի պահանջներուն»: Եթէ այդ պահանջները ծանօթ չեն հիմա, ե՞րբ է որ պիտի ըլլան: (Հոս՝ անհամաձայնութիւն մը արդէն, **որոնել.. հանգանակի մը**):

Այս դիտողութիւններով, նպատակս է ըսել՝ թէ «չորս ափերով ցրուած երիտասարդ գրողներ»ու միջեւ շաղախ հանդիսանալու համար պէտք է շաղախուած ըլլալ արդէն, թէ այլապէս՝ նշանակութիւն չունի այս **մենք**ը, եւ թէ մեզի՝ մեր գրականութեան ու մեր կեանքին պէտք եղածը հասարակաց ճամփայ մըն է աւելի՝ քան թէ հաւաքավայր մը. ուրիշ հաւաքավայրեր գոյութիւն ունէին արդէն եւ հարկ չկար որ աւելի կամ նուազ անոնց նմանող նոր մըն ալ ստեղծուէր՝ փոխանակ իրապէս նորը, տարբերը երեւան հանելու: Եւ ասիկա կարելի էր՝ եթէ «երիտասարդ գրողները» իրենց երիտասարդութիւնը միայն (որ 22էն մինչեւ 50 կ'երթայ եւ կ'անցնի գուցէ) համեստօրէն չհամարէին իրենց արժանիքը, եթէ իւրաքանչիւրը իր եւ միւսներուն մէջ առաւելապէս գնահատէր տաղանդն ու ոգին, եւ եթէ, այդ հիման վրայ միայն, անոնք պաշտօն տային իրենցմէ ամէնէն ձեռնհասին վարելու այս հանդէսը՝ ընդհանուր ուղղութեամբ մը բայց անձնական պատասխանատուութեամբ, առանց ստիպուած ըլլալու ընդունիլ եւ հրատարակել «խմբակ»ին բոլոր գրութիւնները, կարգն ալ վիճակով որոշելու պայմանաւ..:

Բովանդակութեանը մասին շատ բան պիտի չկրնամ ըսել: Երբ 64 էջի մէջ 15 գրող պիտի երեւի անպատճառ՝ բնական է թէ ամէն մէկը նեղ պիտի ընէ ինքզինքին, որպէսզի տեղ ընէ միւսներուն: Ասկէ՝ գրութեանց կարճութիւնը (3, 4 եւ մէկը միայն 5 էջ), որ անոնց գրեթէ ամէնքէն ստանալ կու տայ այցաքարտի մը տպաւորութիւնը, ընելով միեւնոյն ատեն գրեթէ բոլոր արձակները մէյ մէկ պզտիկ, անհատական *մանիֆեստ*, առանց *փորթէի*՝ թէեւ ոչ առանց տաղանդի:

Քանի մը որակում՝ վերջացնելու համար: **Յ. Ֆրենկեան**ի էջը՝ տաք եւ սիրելի. **Շահան Շահնուր**ի լուրջ ֆանթեզին՝ թափանցիկ, թեթեւ, պսպղուն. **Ն. Պէշիկթաշլեան**ի երգիծանքը՝ քիչ մը լրագրական. **Վ. Շուշանեան**՝ *en forme*, յաճախ ճիշտ, երբեմն խոր, լեզու եւ ոճ՝ կատարեալ. **Շ. Նարդունի**՝ անզուսպ (ինչ որ հաճոյք պիտի պատճառէ իրեն, բայց չի պատճառեր ինծի). **Ն. Սարաֆեան**ի խորագիրը աղուոր, բնագիրը՝ զուր աղաղակ: Բանաստեղծութիւններէն՝ **Ա. Տատրեան**ի եւ **Ռ. Զարդարեան**ի կտորները: Ամէնէն վերջ, բաւական ճոխ բաժին մը, «Գրականութեան եւ արուեստի լրատու», մեծ մասամբ Նարդունիէ եւ Շուշանեանէ, ընդհանրապէս լաւ:

Հաճելի ըլլալ չուզեցի *ՄԵՆՔ*ի հրատարակիչներուն, բայց յայտնած եղայ, կարծեմ, որ համակրելի է իրենց պարբերաթերթը եւ կը մաղթեմ անոր տեւել, զտուիլ ու զօրանալ:

ՔԱՂԱՔԱՑԻ-ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՉԱՐԵՆՑ

Եղիշէ Չարենցի անցեալ տարի Երեւանի մէջ հրատարակած է *Եպիքական Լուսաբաց*ը, իր քերթուածներու նոր ժողովածուն: Յատկանշական է ան իր մտքին եւ արուեստին բնաշրջման տեսակէտով:

Ի՞նչու այս հատորին մէջ յիշուած չեն իր նախորդ գործերը: Չկա՞յ այդ սովորութիւնը այնտեղ՝ թէ՞ ինք չէ ուզած: Ամէն պարագայի, Չարենց անուղղակի միայն կը յիշեցնէ զանոնք իր կարգ մը քերթուածներուն մէջ եւ ըսելու համար թէ փոխուած է հիմա: Այս անկեղծութիւնը իր գիրքին մեծ արժէքը կը կազմէ, ինչպէս իր բանաստեղծի դէմքին ալ հիմա ուրիշ արժէք մը կու տայ:

Չենք ըսեր թէ անկեղծ չէր առաջ՝ երբ ուժանակի պայթիւններով կ'երգէր ռուսական յեղափոխութիւնը, անոր ըրած եւ ընելիք նուաճումները Իւանին, Հասանին, Մկոյին եւ Լիին միջոցաւ, Մոսկուայէն մինչեւ Փեքին, անցնելով Երեւանէն եւ Սմրղանտէն: Անկեղծ էր հարկաւ, բայց այլեւս պիտի չըլլար անկեղծ՝ եթէ այսօր, 10-13 տարի վերջը իր առաջին ցնցումներէն, «րատիօ-ելեկտրականը» որ ըսաւ թէ իր հոգին է, շարունակէր նոյն պայթիւնաւոր եւ հատկտեալ երգերը տալ մեզի: Վստահաբար ան գիտէ հիմա՝ թէ րատիօ-ելեկտրական մը չէ բանաստեղծին հոգին, ընդունող եւ իր ընդունածը հաւատարմօրէն վերարտադրող մեքենայ մը չէ՝ այլ, եթէ մեքենայ է՝ տարօրինակ ինքնակամ, իր ընդունածին հակազդող, անկէ բան մը պահող եւ բան մը մերժող, զայն փոխող, վերածող եւ ինքը միշտ ստեղծող մեքենայ մը:

Այն գաղափարն ունինք թէ Պլոք, Էսենին, Մայակովսկի եւ կարծենք դեռ ուրիշ քանի մը բանաստեղծներ Խ. Միութեան մէջ՝ անձնասպան եղան չկրնալով բնաշրջուիլ, իրենք իրենցմէ կամ դուրսէն արգիլուա՛ծ բնաշրջուելու. բանաստեղծ Չարենցի բախտն է հայ ըլլալ եւ Հայաստան ապրիլ, կը նշանակէ՝ ինքզինքին ազատութիւն տալ եւ ազատութիւն վայելել՝ ինչ որ կը նշանակէ դարձեալ՝ թէ հայ կոմունիզմը այն չէ ինչ որ կ'ըսեն ոմանք՝ գերադրական կոմունիզմ մը, Մոսկուայի աչքը մտնելու համար աւելի պրկուած ու սուրցած..:

Եթէ այս տողերէն այն տպաւորութիւնը կ'ելլէ թէ Եղիշէ Չարենց դադրած է Յեղափոխութեան (այժմու) հաւատալէ եւ նոյնիսկ զայն փողարելէ, սխա՛լ է: Լենինը միշտ կը խանդավառէ զինք, ինք ապագային կը նայի միշտ լենինեան աչքերով ու անոր անունը շրթներուն, բայց..ան ներկայ է, կարծէք, մէկ մը անցեալին եւ մէկ ալ ապագային մէջ, **ան ներկայ չէ ներկային մէջ**: Ներկան - եւ քաղաքացի-բանաստեղծի մը կողմէ ո՛րչափ հասկնալի է այս - անցեալին ապագան չէ, այդ ապագան կը մնայ ուրիշ, գեղեցիկ ա՛յնպէս ինչպէս երեւցաւ երէկ, պայծառ ու հարուստ՝ ինչպէս զայն ցուցուց մարգարէն..: Չարենցները մեզի կրնան ըսել. փա՛ռք ասոր ալ, դուք այս ալ չունիք, ձե՛ր յեղափոխութիւններն եւ հանրապետութիւնները ոչ իսկ ապագային մէջ գեղեցիկ են այսօր, ոչ իսկ ապագայ մը ունին..:

Որպէսզի քիչ մը աւելի ճիշտ, ըստ մեր կարելւոյն բոլորովի՛ն ճիշտ ըլլայ պատկերը Չարենցի դէմքին, պէտք է ըսենք որ երէկ ալ, երբ ան րատիօ-կայան էր ու *մեսաժ*ներ կ'ընդունէր Ամերիկայէն եւ Հնդկաստանէն, նուազ երկար ալիքներով հոսանքներ զինք միաժամանակ հաղորդակցութեան մէջ կը պահէին իր երկրին, անոր շատ հին ու շատ թարմ անցեալին, եւ անոր ներկային ալ հետ, ընելով – այսպէս ըսելու համար - զինք ինքզինքին հակակշիռը (*քոնթրը-փուատնէնք*), ինքզին-

քին չափն ու չափաւորութիւնը, գրականութիւնը, լրջութիւնը եւ տխրութիւնը միանգամայն, լուրջ ու լուսաւոր տխրութիւնը: «Արեւահամ» Հայաստանի օդն ու ջուրը, անոր «նազեճկուն» աղջիկներուն պարն եւ անոր «երկաթագիր» պատմութեան բառը, կը թուի թէ այսօր առանց խօսքի աւելի մշտապէս գոյ են իր մտածումին եւ զգայնութեան մէջ ու անոնք են որ իբրեւ բաղդատութեան տարր ծառայելով իրեն՝ սանձեն իր խանդավառութիւնը..:

Կտորը զոր այսօր կ'արտատպենք այստեղ, «Ներբող առ քննադատն Ն. Ն.», հատորին մէջ կը կոչուի «Յաւելուած» (*Հավելված՝* դժբախտաբար..) եւ կը կրէ իբրեւ պոչ «Միեւնոյն ժամանակ եպիլոգ (վերջաբան) սույն ժողովածուի» բացատրութիւնը: Կը հասկցնէ թէ ան իր մէջ կը խտացնէ ամբողջ հատորին ոգին:

Իրապէս եթէ ուշադրութեամբ կարդանք այս քերթուածը, կը զգանք անոր մէջ բաբախիւնը սրտի մը, շատ աւելի զօրաւոր եւ յստակ՝ քան առաջ երբ կը զարնէր մեքենաշարժի մը աղմուկով: Քերթուա՞ծ. աւելի ճիշտ պիտի ըլլար զայն կոչել խոստովանութիւն մը եւ յայտարարութիւն մը. յայտարարութիւնը (*մանիֆեստ*) բանաստեղծի մը որ կը ճշտէ իր դիրքը՝ իհարկէ նեղցող ու կարճցող Յեղափոխութեան առջեւ, կը դառնայ ետ եւ կը դառնայ առաջ՝ անոնցմէ՛ վկայութիւններ բերելու եւ իր հաւատքը հաստատելու, անոնցմո՛վ իր հակառակորդներուն հանդէպ ամրազէն կանգնելու, իր հակառակորդներուն վերեւ սաւառնելու ալ համար..:

*Եպիքական լուսաբաց*ին մէջ կան ուրիշ բազմաթիւ կտորներ, աւելի կամ պակաս քնարերգական, որոնք նոյն **ոգին** (դիտեցէք, արտատպուած այս միակ քերթուածին մէջ **ոգի** բառին յաճախումը, որ եթէ յանցանք մըն է արուեստի տեսակէտով՝ արտայայտիչ է այլապէս) կը մատնեն՝ ծանրացած եւ հետեւաբար ուժեղցած ոգի մը, անզսպելիօրէն անկեղծ: Հասունութիւնն է, որ մտած է բանաստեղծին մէջ, իր ստուերովը հարկաւ՝ բայց եւ իր խորհուրդի խորութեամբն ու դաշնաւոր կշռոյթովը, որոնք Եղիշէ Չարենցի երգին կու տան մարդկայինէն ազգային եւ ազգայինէն համամարդկային գացող ոգեղէն **կամ**ի մը բովանդակ լիութիւնը՝ բովանդակ թրթռականութեան հետ միասին:

Չարենց բանաստեղծը հիանալի եւ համակրելի է հիմա:

«ՄԱՐՏԻՐՈՍՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ»

Մարտիրոսութեան վարժութիւնը պէտք է կորսնցնել տանք Իրլանտային, ըսած էր վերջերս իրլանտացի քաղաքական անձնաւորութիւն մը՝ ակնարկելով իր երկրին միշտ խռովեալ, միշտ կռուելու եւ զոհուելու վիճակին:

Եւ մտածեցի.- Այո՛, Մարտիրոսութեան վարժութիւնը պէտք է կորսնցնել տանք հայուն: Այդ վարժութիւնը սէր դարձած է մեզի համար: Մարտիրոսութիւնը մաս կը կազմէ հայուն հոգեբանութեան: Ինչպէս որ մեր ամբողջ անցեալը չենք կրնար ըմբռնել (ու սիրել) առանց մարտիրոսութեան, այնպէս ալ մեր ներկան ու գոնէ մօտաւոր ապագան կ'երեւակայենք մարտիրոսութեամբ գունաւոր, կը հաւատանք թէ անո՛վ միայն կրնանք կենդանի մնալ..:

Երբ քիչ մը քննենք՝ պիտի համոզուինք թէ այս քառասուն տարուան «յեղափոխական» կոչուած մեր պայքարը ոչ թէ յաղթելու այլ ըստ էութեան մարտիրոսանալու համար մղուած պայքար մըն է: Ուզած ենք մեր մարտիրոսութիւնը, այսինքն գաղափարի մը համար զոհուելու մեր ընդունակութիւնը ցոյց տալ աշխարհի՝ որ-

պէսզի աշխարհը մեզ ազատէ գերութեան տառապանքէն: Կարելի չէ հակառակը պնդել եւ ըսել՝ յուսացած ենք մենք մեր ուժովը թօթափել Թուրքիոյ լուծը մեր հայրենիքին վրայէն: Մեր «յեղափոխական» կուսակցութեանց վարիչները, գոնէ, ունեցած չեն այդ յոյսը: Բայց գործած են այնպէս՝ որպէս թէ ունեցած ըլլային եւ զայն ներշնչած են ժողովուրդին: Մարտիրոսութեան անսահման սէրն ու վարժութիւնը զոր տուած են անոր՝ կարելի էր տալ միմիայն այդ յոյսն ալ միասին տալով: Դիտելի է որ «մեր հայրենիք»ին, «թշուառ, անտէր եւ մեր թշնամեաց ոտնակոխ», որուն շղթաները կոտրել կ'ուզէինք, սահմաննե՛րն անգամ որոշած չէինք մեր մտքին մէջ՝ երբ զայն ազատագրելու համար զէնք էինք առած: Կը գոհանայինք «վեց վիլայէթներ» անորոշ բացատրութեամբ՝ փոյթ չընելով որ այդ վեց վիլայէթները կը պարունակեն ոչ-հայկական մեծատարած հողեր ալ եւ չեն պարունակեր հայկական Կիլիկիան: Ի՞նչ փոյթ նաեւ որ Թուրքիոյ ներքին վարչական բաժանումին վրայ հիմնուած այդ աշխարհագրական սահմանումը կը վերաբերէր *բարենորոգումներ* կատարելու յանձնառութեան մը միայն, զոր գործադրել տալու համար մեր *առանձինն* լծուիլը՝ ո՛չ այդ կռուին մեզի պատճառելիք զոհողութիւնները կ'արժէր, ո՛չ ալ կրնար այդ նպատակին ծառայել: Մենք ասոնց վրայ կը զգուշանայինք սակայն խորհիլ եւ կը նախընտրէինք շփոթութիւնը՝ որ մէկ կողմէ բարենորոգում պահանջել կու տար Թուրքիայէն ու Եւրոպայէն եւ միւս կողմէ կը հաւատացնէր մեր ժողովուրդին թէ պիտի ազատենք մեր հայրենիքը: Այսօր ալ, աւելի յստակ չէ մեր «յեղափոխական» ըսուած մտածումը եւ միակ բանը որ կայ անոր մէջ յստակ՝ մարտիրոսութիւնը շարունակելու պէտքին համոզումն է...:

*

Անհրաժեշտ է որ մարդիկ ունենան *ի հարկին կռուելու եւ զոհուելու՝ մարտիրոսանալու* պատրաստակամութիւնը: Չունեցողները պէտք է մշակուին ունենալու համար: Ազգերն ալ, երբ կորսնցուցած են այդ ոգին, պէտք է դաստիարակուին այնպէս մը որ զայն վերագտնեն: Անոնք ոչ միայն տեսական այլեւ գործնական դաստիարակութիւն մը պէտք է ստանան այդ ուղղութեամբ: Պէտք է մեծ գաղափարական մը, ինչպէս ազգային պաշտպանութիւն, ազգային ազատութիւն, մարդկային բարօրութիւն, պատրաստ գտնէ մարդերն ու ազգերը կռիւի եւ զոհողութեան՝ մարտիրոսութեան:

Պայմանո՛վ մը միայն, պայմանով՝ որ անհատներու *անձնազոհութեան* ոգիին վրայ հիմնուած այդ պայքարը չվերածուի *ազգազոհութեան*, ուրիշ խօսքով, պայքարը չերկարաձգուի այնքան՝ որ այն պարագային իսկ ուր յաղթէ, ազգը հասած ըլլայ տկարութեան այն աստիճանին, հիւծած ըլլայ այնքան՝ որ չկարենայ իր յաղթութենէն օգտուիլ եւ վտանգած ըլլայ արդէն իր գոյութիւնը:

Դնե՛նք մեր խնդիրը այսպէս.- Կորսնցուցած էինք մարտիրոսութեան վարժութիւնը: Մենէ ոմանք ուզեցին մեզի տալ այդ մասին *գործնական դասւրիարակութիւն մը*: Անոր *գործնական արդիւնքը* տարբեր եւ աւելի ծանրակշիռ եղաւ քան ինչ որ կը սպասէին ամէնքը: Բայց դեռ ունինք վարիչներ՝ որոնք *գոհ են անոր բարոյական արդիւնքէն* եւ կը կարծեն թէ այդ արդիւնքը *շահ* մըն է որ կը փոխարինէ *ֆիզիքական եւ նիւթական արդիւնքին վնասը*: Իսկ իբրեւ լուծում, անոնք կը խորհին, յենլով այդ բարոյական շահին վրայ, թէ կարելի է ու պէտք է շարունակել զոհաբեր կռիւը, թէ զայն շարունակելով՝ կրնանք յաղթանակը տանիլ եւ կրնանք մեր

անցեալ ու ապագայ մեծ վնասները դարմանել աւելի հեռաւոր ապագայի մը մէջ մեր ձեռք բերելիք մեծ շահով...:

Լուծումի այս եղանակը ուրիշներ կը մերժեն իրենց մտքին ու սրտին ամբողջ ուժովը: Մենք այդ մերժողներէն ենք այսօր: Եթէ չենք կրնար արգիլել որ մեռնիլ ուզողները մեռնին, կ'աշխատինք գոնէ թոյլ չտալ որ անոնք իրենց հետ մեռցնեն իրենց ազգակիցները: Իսկ անո՛նք՝ որ մահացու կռիւին կը մղեն դիւրաբորբոք ու դիւրախաբ անհատներ, առանց իրենք անձնապէս այդ կռիւին մէջ նետուելու, անոնք արժանի են սաստուելու եւ սանձուելու միայն:

Ա՛յս է մեր մտածումը անոնց մասին՝ որ *ազգայնական հողի վրայ* դեռ այսօր այս պահուս կ'ուզեն հայ ժողովուրդը օտարին դէմ, եւ այդ պատճառաւ *նաեւ ինքն իր մէջ*, արիւնոտ փորձերու ենթարկել, փորձե՛ր՝ որոնք *ֆիզիքական ու նիւթական վնասէն զատ*՝ ճակատագրուած են *բարոյապէս ալ վնասելու ազգին*, անոր իսպառ կորսնցնել տալով իր խելքին եւ կորովին վրայ ունեցած հաւատքի վերջին մասնիկը:

Ա՛յս է նաեւ մեր մտածումը ի մասին անոնց՝ որ *ընկերային հողի վրայ* հայ ժողովուրդը կը ստիպեն, Հայաստանի սահմաններէն ներս, *հարկադրանքէն աւելի* ինքն իր մէջ կռուելու եւ Հայաստանի սահմաններէն դուրս, կը ստիպեն զայն կռուելու նորէն ինքն իր մէջ եւ օտարներու ալ դէմ՝ *առանց որեւէ հարկադրանքի*:

Թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս պարագային, մենք կը դատապարտենք կռիւը այն պատճառով առաւելապէս՝ որ չափազանց տկարացած եւ հիւծած ենք նոր զոհողութիւններ ընել կարենալու, մեր փոքր թիւը, փոքր տնտեսութիւնը վատնել կարենալու համար: Ազատութեան եւ յեղափոխութեան մասին, ընկերային արդարութեան եւ զայն հաստատել ուզող համայնավար րեժիմին մասին մեր ըմբռնումը դեր չի կատարեր այս վերաբերումին մէջ:

Մեր գաղափարը կը խտանայ սա՛ բանաձեւումին մէջ, որ նուազ յանդուգն չէ քան միւսներուն բանաձեւերը, եթէ յանդգնութիւնն է մեզ հրապուրողը.- *Մարտիրոսութեան վարժութիւնը պէտք է կորսնցնել տանք հայ ժողովուրդին. ըլլա՛յ ազգայնական, ըլլա՛յ համայնավարական գետնի վրայ*: Երկրորդն ալ, առաջինին նման, մեզի համար մարտիրոսութիւն է միայն, մեր ուժէն վեր եւ մեզ միմիայն սպառող մարտիրոսութիւն մը:

Եւ արդէն, ազգայնական գետնի վրայ ստացուած այդ «մարտիրոսութեան վարժութիւնով» չէ՞ - մարտիրոսանալու եւ մարտիրոսացնելու վարժութիւնով - որ մենէ ոմանք կ'ուզեն հայ ժողովուրդը մարտիրոսացման քշել համայնավարութեան միջոցաւ ալ, իր ապաստանած օտար երկիրներուն մէջ:

Մենք դէմ ենք անոր թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս տեսակին: Մեր փափաքն ու նպատակն է որ հայ ժողովուրդը ապրի հիմա ամէն բանէ առաջ, այսքան զոհուելէ ետք...:

ՆԱԽ ՄԱՐԴ, ՅԵՏՈՅ ՀԱՅ

Ապարդիւն եւ կոպիտ կռիւը կը շարունակէ հիւծել գաղութահայութեան արդէն ազազուն կեանքը: Տեղ մը ձեռքի կռիւ եւ ուրիշ տեղ խօսքի ու գիրի կռիւ՝ որ աւելի անմարդկային կը դառնայ եւ աւելի քայքայիչ քան առաջինը:

Անկումի նշաններ, յուսահատութեան պատճառներ, օտարացումը փութացնող ազդակներ են ասոնք, այս բոլոր *ազգային* հողի վրայ, *ազգային* զգացումէ եւ որպէս թէ *ազգային* շահու մտահոգութենէն ծնունդ առած պայքարները:

Ժամանակ է, ըստիս, որ մեր մէջ զարգացնենք աւելի մարդը քան թէ հայը: *Նախ հայ, միշտ հայ, միայն հայ* նշանաբանը որ կը թուի թէ մերը եղած ըլլալ գիտակցաբար կամ ոչ, այսօր մեր քայքայումը փութացնելու միայն կը ծառայէ: Պէտք է ընդունինք անոր տեղ *նախ մարդ եւ յետոյ հայ* նշանաբանը:

Դեռ այսօր՝ կրնայ այս ուղղութիւնը օգտակար ըլլալ մեզի, վաղը՝ գուցէ չըլլայ այլեւս: Որովհետեւ անխտիր ամէն ազգերու համար պէտք եղած մարդկային գիտութեան, բարոյական սկզբունքներուն եւ գործի ու վարմունքի եղանակներուն ձգտելու եւ զանոնք արդիւնաւորապէս իւրացնելու համար՝ մեզի անհրաժեշտ է մեր ազգային գիտակցութիւնը զոր դեռ ունինք, մեզի անհրաժեշտ է արժէք տալ այն ազգին որուն կը պատկանինք: Այսօր դեռ ունինք այդ գիտակցութիւնը եւ այդ արժէքը դեռ կու տանք մեր ազգին:

Ըսել՝ *նախ մարդ, յետոյ հայ*, կը նշանակէ թէ մեր մէջ նախագոյ եւ ներգոյ է հայը, անմշակ եւ ինքնավնաս հայ մը հարկաւ, զոր մշակելու եւ բարձրացնելու համար է որ, արդէն մեր գործունէութիւնը պէտք է իրեն առաջին նպատակ ունենայ մարդ ընել մեր ազգը եւ ոչ թէ *հայ պահել զայն այնպէս՝ ինչպէս է այսօր իր մտքով, հոգիով ու բարքերով*:

Ինծի կը թուի թէ սխալեցանք՝ երբ մեր մօտիկ անցեալին մէջ ձեռնարկեցինք հաւաստել թէ հայ ենք ու իբրեւ այդ իրաւունքներ պահանջեցինք.- հազիւ սկսած ազգովին մեր մարդկային բարեշրջումը: Գացինք ուղղակի «հայ» նպատակին՝ «մարդ» նպատակը այրելով ու անցնելով: Եւ զարմանալի չէ որ «հայ» նպատակը մեզ ետ նետեց՝ ջախջախուած ու վիրաւորուած..:

Կրնայի ընդլայնել այս մտածումը՝ որ իր մէջ կ'առնէ կռիւն ու հանդարտութիւնը, տկարութիւնն ու զօրութիւնը՝ իրենց հոգեկան եւ մտաւորական, ֆիզիքական ու տնտեսական իմաստներով: Փոխանակ ընդլայնելու՝ կը խտացնեմ ամէնը, ըսելով թէ ինչպէս երէկ նոյնպէս այսօր, եւ *այսօր երէկուընէ աւելի*, հայը կրնայ զարգանալ ու զօրանալ խաղաղութեան մէջ, որ անհրաժեշտ է իր անտեսած *մարդկային յատկութիւններն ու կարողութիւնները* ձեռք բերելու:

Պատերազմները, ապստամբութիւններն ու յեղափոխութիւնները միշտ արկածներ են ազգերու կեանքին մէջ, երբեք՝ նպատակներ: Այդ բուռն միջոցներով ստացուած արդիւնքներուն դէմ՝ կան ուրիշ բազմաթիւ նման արդիւնքներ, որոնք խաղաղութեան մէջ շահուած են: Իսկ այն արդիւնքներն անգամ զոր տուած են այդ բուռն միջոցները եւ որոնցմով ժողովուրդները կը պարծենան երբեմն, տարակոյս չկայ թէ ծնունդն են նախապէս - այսինքն խաղաղութեան ատեն - այդ ժողովուրդներուն մէջ կատարուած *մարդկային* զարգացման աշխատանքին, պըտուղն են *մարդկային* գաղափարներու եւ զգացումներու *ազգային* հողին վրայ մշակումին..:

Հետեւաբար, ոչ թէ ետ՝ այլ իրապէս առաջ կը դնենք *հայը* մեր մտածումին մէջ, ապագան աչքի առջեւ ունեցող մեր մտածումին, երբ *նախ մարդ, յետոյ հայ* բանաձեւը կը տարածենք: Մարդկութեան ներկայ կեանքին եւ խորհուրդներուն զայն մասնակից ընել ուզելով՝ կը փափաքինք զայն պահել - կամ մտցնել - մարդկային

մեծ ընտանիքին մէջ, փոխանակ անկէ դուրս, անոր հանդէպ խորթ եւ օտար դիրքի մը վրայ զայն յաւերժացնելու: Իր ազգային գիտակցութիւնն ու իր անցեալին բոլոր հին ու նոր յիշատակները իր մէջ վառ պահել յանձնարարելով հանդերձ՝ զայն կը մղենք որ մտնէ ամբողջ մարդկութեան մտքին ու կեանքին մէջ, զանոնք սորվելու եւ իրեն համար իբրեւ բաղդատութեան եզր գործածելու համար:

Այս պատճառաւ ահա՛, պէտք է թախանձենք անոր՝ որ դադրի երէկուան պէս եւ *միայն հայու պէս* մտածելէ եւ զգալէ, զգայ եւ մտածէ - ժամանակ մը գոնէ - *այսօրուան մարդու պէս միայն*: Ասոր համար, թո՛ղ մղէ լուռ կռիւ մը միայն, շատ լուռ եւ շատ ներքին, իր նախապաշարումներուն դէմ նախ, որոնցմէ ոմանք շատ գեղեցիկ անուններ ունին, եւ իր ժանգերուն ու կեղտերուն դէմ: Եւ որպէսզի կարենայ այս կռիւը մղել, թո՛ղ մտիկ ընէ իր հայու սրտէն աւելի՝ իր մարդու մտքին: Թո՛ղ չընէ այլեւս ամէնափոքր շարժում մը, որ անպէտ կերպով ուժ կը պակսեցնէ իրմէ, եւ թո՛ղ ընէ այն՝ ինչ որ կրնայ աւելցնել իր ուժը: Թո՛ղ չներէ որեւէ հայու՝ երբ ան կը շոյէ ու կը գովէ զինք, եւ թո՛ղ չարհամարհէ օտարը՝ երբ անոր խօսքն եւ գործը հաճելի չեն թուիր իրեն: Թո՛ղ ըմբռնէ, կռիւէն վերջ զոր ոչ ուզելով վարեց արդէն ոչ ալ նուազագոյն խելքով, իրեն համար անհրաժեշտութիւնը, բարիքը եւ իմաստութիւնը *խաղաղութեան*՝ զոր ուրիշներ մահուան համարժէք կը ներկայացնեն իրեն...:

Այդ խաղաղութիւնը, այնպէս ինչպէս մենք կ'ըմբռնենք, սապէս կը սահմանէ նախկին պատերազմիկ եւ այն ատեն դեռ շատ ալ երիտասարդ գրագէտ Հանրի տը Մոնթերլան՝ իր 1924ին հրատարակած *Մահերգ Վերսէօնի մեռեալներուն համար* գիրքին մէջ.

«Պէտք է որ խաղաղութիւնը "ապրիլ" ըլլայ, չըլլայ կենսապակսում մը: Պէտք է, խաղաղութեան մէջ, պատերազմի առաքինութիւնները բերել, պէտք է իր սեփական ծուլութեան, եւ երբեմն իր վախին յաղթել՝ այդ առաքինութիւնները հոն գտնել կարենալու համար: Կռուիլ կեանքի դիւրութեան դէմ, որ այնչափ սովորական է որքան անոր դժուարութիւնը, կռուիլ անոր քիչով գոհանալու ձգտումին դէմ, զայն խառնել ինչպէս կրակը՝ որովհետեւ ան միշտ մարելու տրամադիր է, զայն արծարծել՝ սպառնալիք փչելով վրան, եւ խաղաղութիւնը տանիլ մինչեւ պատերազմի բարոյական հոծութիւնը: Կեանքէն ստանալ բոլոր պատճառները սիրելու, վտանգելու, տառապելու, ինքզինքին եւ ուրիշներուն համար վախնալու փորձութեան դրուելու: Չապրուիլ՝ մարդկային կարելիութեանց մէկ մասը միայն գործածելով, ասոր համար ճիշտ պէտք եղածը միայն ընելով, ինչպէս ծիծեռնակը որ իր թռիչը պահելու համար՝ թեւի թեթեւ, ընդհատ հարուած մը միայն կու տայ, այլ, քանի որ մարդ ենք, մեր մարդկայնութիւնը ամբողջապէս գործածել: Մարմինը մտցնել օրերու կշռոյթին մէջ: Անկէ պահանջել կորովը պարզութիւնը, արագութիւնը կեանքի, բիրտ գրկախառնումները բնութեան հետ՝ որ պայքարով մը միայն անձնատուր կ'ըլլայ. "Ազատութիւնը քաջութիւնն է", այսպէս ըսուած է ուրիշ մահերգի մը մէջ: Ես կը կանչեմ խաղաղութիւն մը՝ ուր սիստեմատիկ կերպով պիտի գրգռենք քաջութեան եւ անձնամոռացման բոլոր առիթները:

Այս խաղաղութիւնը տարբեր բան մը պիտի ըլլայ քան պատերազմի բացակայութիւնը: Ան ալ պիտի խօսի սրտերուն եւ երեւակայութիւններուն: Ան պիտի բաւէ կշտացնելու այն դիւցազնութեան նօթութիւնը՝ որ արցունք կը բերէ աչքերուն մէջ»:

Լաւագոյն չէ՞ միթէ այսպէս ապրուած խաղաղութեան մը մէջ *իբրեւ մարդ* ապրիլ քան *իբրեւ հայ* պատերազմիլ հայու պատերազմը,- հայու երէկուան եւ այսօրուան եղկելի՛ պատերազմը:

Եւ կա՞յ մէկը որ խորհի՝ թէ քաջութեամբ եւ իմաստութեամբ ապրուած խաղաղութիւն մը մեզ աւելի հայ չի պահեր, մեզ աւելի վստահօրէն չի հասցներ մեր ազգային իտէալներուն՝ քան արիւն թափելը նորէն զոր մենէ ոմանք կը ջատագովեն այնքան անխորհուրդ կերպով, այսինքն իրենց մէջ խեղդելով «մարդկութիւնը» իր բոլոր իմաստներով...:

ԱՆՈՆՔ ԵՒ ՄԵՆՔ

Խ. Հայաստանը մեծ առաւելութիւն մը ունի արտասահմանի վրայ. հայերը հոն կը զգան՝ թէ մտածող ու գործող մարդկութեան մէկ մասն են իրենք:

Այս զգացումը ատենօք ունէին Թուրքիոյ հայերն ու անոնց արտասահմանեան ընձիւղներն ալ՝ կ'ոգեւորուէին անով, անոր շնորհիւ բան մը կ'ընէին ու բան մը կ'արժէին, այսօր ոչինչ կ'ընեն ու ոչինչ կ'արժեն՝ որովհետեւ սուզուած են ու կը տապլտկին իրենք իրենց մէջ, անհատաբար եւ հաւաքաբար:

Ազգային սահմանադրութիւնը, դաշնագիրերով խոստացուած բարենորոգումները, յեղափոխութիւնը, ջարդերն անգամ եւ ատոնց միջոցին ու ատոնցմէ վերջ բացուած հեռանկարները հաղորդակցութեան կը դնէին մեզ՝ թրքահայերս արտաքին աշխարհին հետ, հաղորդակցութիւ՛ն յոյսի, գաղափարի եւ դիմումներու, ըսուած եւ լսուած խօսքերու միջոցով, երբեմն անցեալի մէջէն եկող թէլերու եւ երբեմն ապագային մէջ նետուած պարաններու կապերով: Մենք աշխարհով կը զբաղէինք, աշխարհը կը զբաղէր մեզմով, կը զբաղէր գոնէ թուրքը: Եւրոպան ալ կը զբաղէր՝ անշուշտ իր գործին եկած ձեւով ու չափով, եւ այս ամէնը, կը կրկնե՛նք, մեզ համար **ուժ** էր, մեր չունեցած բայց գտնել աշխատած ուժին պակասը փոխարինող կամ ծածկող, թերեւս զայն գտնելու օգնող ուժ մը...:

Այս ամէնէն՝ հիմա ոչինչ մնացեր է մեզի: Մենք առանձնացած կ'ապրինք մեզ շրջապատող մեծ ազգերուն մէջտեղ, անոնց կեանքի եւ գաղափարի հոսանքներուն եզերքը, առանց անոնցմէ իրապէս բան մը առնելու եւ – աւելի քիչ – անոնց բան մը տալու:

Խ. Հայաստանի հայ ժողովուրդին, անոր երիտասարդութեան ու երիտասարդ մտաւորականութեան համար մանաւանդ՝ բարիքը մեծ է, զօրութիւնը անհուն է ոչ միայն այն պատճառով որ գիտէ թէ կ'աշխատի, կը շինէ, կը ստեղծէ իր ներկային եւ ապագային համար, հապա նաեւ այն պատճառով որ տիեզերական շարժումի մը մասնակցելու գիտակցութիւնը ունի:

Կրնանք համաձայն չըլլալ այդ շարժումին ուղղութեան, եւ մենք մեր կողմէն, համաձայն չենք անոր: Համաձայն չըլլալով հանդերձ, կ'երանենք սակայն Խ. Հայաստանի հայ ժողովուրդը՝ վասնզի կը գործէ եռանդով եւ հաւատքով, հաւա՛տք իր ուժէն զատ զինք վարող եւ իրեն հետ միաժամանակ մեծ երկիր մը վարող գաղափարական ու նիւթական ուժին զօրութեանը, անոր իրեն ընծայած ապահովութեանը վրայ...:

*

Ժամանակ է որ ամէն արտասահմանցի հայ մարդ հաշտուի այլեւս սա՛ գաղափարին հետ՝ թէ իրեն պակսածը Խ. Հայաստանէն միայն կրնայ ստանալ:

Ոչ թէ անոր սկզբունքներէն եւ ուղղութիւններէն անպատճառ՝ այլ անոր յարատեւութեան, աշխատանքին ու զարգացումին իրողութենէն:

Լաւագոյն պիտի ըլլար - հարկաւ - որ կարենայինք նաեւ ամէնքս, առանց վերապահութեան եւ առանց երկիւղի, յարիլ զայն վարող ընդհանուր սկզբունքներուն եւ ուղղութեան:

Եթէ այդ չենք կրնար ընել, կրնանք սակայն ճիգով մը զատել պատճառը արդիւնքէն եւ արդիւնքին կապել մեր զգացումներն ու մտածումները, *եթէ նոյնիսկ այդ արդիւնքին համար ալ քննադատութիւններ ու դժգոհութիւններ ունենանք*:

Ատով է որ կրնանք, այսօր, ինքզինքնիս հայ պահել ու *մարդ* պահել նաեւ, տիեզերական միտքով ու հգիով մարդեր:

Եւ ասիկա՝ ոչ թէ պղատոնական սէր մը ցոյց տալու համար հոն ապրող հայերուն, այլ այդ սէրը **նախ** յօգուտ մեզի, **երկրորդ** յօգուտ անոնց գործածելու համար:

Յօգուտ մեզի՝ որովհետեւ Խ. Հայաստանի հետ մեր հոգեկան հաղորդակցութիւնը մեզի ուժ պիտի տայ եւ պիտի կրնանք այդ ուժով քիչ մը ժողվրտուիլ ու դարմանել մեր օրըստօրէ խորացող ցաւերը, մեր հետզհետէ մեծցող բացերը:

Եւ յօգուտ անո՛նց՝ որովհետեւ իրենցմէ ոմանք մեր խանդագին համակրութիւնը դէպի իրենց կատարած աշխատանքը, մեր ընելիք նոյնիսկ պզտիկ աջակցութիւնը իրենց գործին՝ ուրիշ նոյնքան անհրաժեշտ սրտապնդում մը պիտի տայ անոնց, եղբօր մը գտած սրտապնդումը իր եղբօրմէն:

ԸՆԹԵՐՑՈՂԻ ՆՈԹԵՐ

Որպէս թէ գաղափար տարածելու, բայց իրականութեան մէջ կռիւ ընելու համար ստեղծուած թերթերէն ահագին վնաս կրեց հայութիւնը:

Հայ ընթերցողը քաղաքական եւ ընկերային հարցերու մասին զուրկ էր, դժբախտաբար, այն հիմնական ծանօթութիւններէն զոր արեւմուտքի ընթերցողը կ'ունենայ քիչ մը նախակրթարանէն, աւելի շատ երկրորդական վարժարանէն ու անոնցմէ վերջ կամ անոնց ընթացքին իսկ՝ ամէն օր իր երկրին մէջ տեսածէն, լսածէն ու կարդացածէն: Այն ինչ որ գիտէ արեւմուտքի յետին գործաւորն ու գիւղացին իր ճակատագիրը շահագրգռող էական խնդրոց նկատմամբ, մեր մէջ վաճառականն ու ուսուցիչն անգամ կ'անգիտանան յաճախ: Արեւմուտքը ոչ միայն մարդոց կու տայ գիտնալու հնարաւորութիւն բայց եւ գիտնալը պարտականութիւն մը կ'ընէ անոնց, ամէն օր զանազան առիթներով գործադրուող պարտականութիւն մը, ինչպէս՝ տուրք վճարել, քուէարկել, զինուորական ծառայութիւն կատարել, նոյնիսկ ապրանք ծախել եւ գնել, օրավարձ տալ եւ ստանալ:

Հայերէն առաջին թերթերն ու հանդէսները կը թուին ըմբռնած ըլլալ մեր ժողովուրդին ընդհանուր դաստիարակութեան պակասը եւ այդ հիմնական ծանօթութիւններն է որ կու տան անոնք, *ազատական ոգիով մը անշուշտ*՝ որ կը գտնուի նոյնինքն ժողովուրդը դաստիարակելու եւ զայն իր ճակատագրին տէրը դարձնելու փափաքին մէջ: Ամէն պարագայի, միակողմանի չեն, ոչ ալ հատուածական՝ այդ հրատարկութիւնները, կ'ուղղուին հայ ժողովուրդին ամբողջութեան՝ ամբողջը լուսաւորելու համար: Կու գայ կուսակցական մամուլը - ինչակեան, դաշնակցա-

կան - եւ կը դադրի այդ գործը: Մամուլը սորվեցնելու չի ծառայեր այլեւս, այլ համոզելու, համախոհներ եւ կուսակիցներ պատրաստելու: Ասկէ՝ մեր յետամնացութիւնը, մեր տգիտութիւնը, կրնանք ըսել՝ մեր դժբախտութիւնը՝ տարիներէ իվեր: Միայն ռամկավար ազատական մամուլն է՝ որ *փարհամոզելու* իր ճիգին առընթեր կ'աշխատի պահել իր *ընդհանրականութիւնը*, կ'ուղղուի ընդհանուրին՝ ընդհանուր գաղափարներով եւ ոգիով, միւսները, որոնց վրայ աւելցած են համայնավարական ձգտումով թերթերը - ու ասոնք անոցնմէ ալ աւելի - իրենց համոզելու գործին մէջ հազիւ կը սորվեցնեն, իբրեւ բացարձակ ու միակ ճշմարտութիւն, երբեմն մազմզուքներ ընդհանուր սկզբունքներու, աւելի յաճախ անոնցմէ շեղումներ կամ զանոնք անգիտանալով մէջտեղ նետուած կարկտան միջոցներ, ամէնքն ալ հնարուած միմիայն տգէտները շահելու, տգէտները իրենց տգիտութեան մէջ պահելու մտահոգութեամբ:

*

Կուսակցական մտայնութիւն մը կայ մեր մէջ՝ որ կ'ըսէ.

Կայ չկայ մեր կուսակցութիւնը կայ հայ ժողովուրդին մէջ: Խելքն ալ, հայրենասիրութիւնն ալ, քաջութիւնն ալ մեր քովը պէտք է փնտռել միայն, անոնք մեր մէջ հոսած եւ ամբարուած են ամբողջովին: Հայութեան մնացեալ մասը պարտաւոր է կուրօրէն հետեւիլ մեզի, միշտ լաւ գտնել մեր ըրածը եւ մեզի տալ մեր ուզածը: Առանց մեզի կատարուած եւ կատարուող ոչ մէկ գործ լաւ է, լաւ ըլլալու համար պէտք է մեր մասնակցութիւնը գտնուի անոր մէջ, հոգ չէ թէ անիկա փոքր, շատ փոքր ըլլայ, որովհետեւ պիտի կրնանք զայն էական եւ մեծ ցուցնել վերջէն..:

Ընդհակառակն՝ եթէ պատահի որ գործ մը մենք եւ մենք միայն կատարած ըլլանք ու այդ գործը վիժած, այդ գործը աղէտ բերած ըլլայ ազգին գլխուն, մենք պատասխանատու չենք անոր համար, մեր ըրածին հետեւանքը չեն ո՛չ յառաջ եկած ֆիզիքական ահաւոր կորուստները, ոչ ալ մեր դատին ատկէ կրած քաղաքական մեծ ձախողութիւնը: Պատասխանատու են անոնք՝ որ չօգնեցին մեզի. վստահաբար պիտի յաջողէինք՝ եթէ մեր հակառակորդները - որոնց համար միշտ ըսած ենք թէ ճղճիմ, աննշան խմբակ մը կը կազմեն թիւով եւ որակով - արգիլած չըլլային որ չէզոք ժողովուրդը զանգուածօրէն միանայ եւ ուժ տայ մեզի: Այդ հակառակորդները պէտք է ծածկէին իրենց տարախոհութիւնը գիտնալով թէ որեւէ ձեռնարկի յաջողութեան պայմանն է ոչ թէ իր նախահաշիւներուն ճշտութիւնը՝ այլ, հակառակ անոնց սխալ ըլլալուն, այն անակնկալ օգնութիւնը զոր ճամփու ընթացքին ձեռնարկը կրնայ գտնել..:

Ասոր ապացոյց՝ մեր այդ ձեռնարկներուն բոլորին սկզբնական յաջողութիւնը: Այսպէս՝ Խանասորի մէջ սպանեցինք Շարաֆ բէկը, Պոլսոյ մէջ գրաւեցինք Պանք Օթոմանը, համաձայնութիւն կնքեցինք Իթթիհատի հետ, վերջէն՝ յարձակեցանք եւ առինք Օլթին, յարուցինք փետրուարեան ապստամբութիւնը, կնքեցինք հայեւքիւրտ համաձայնութիւնը եւ ունեցանք ասոնց պէս ուրիշ բազմաթիւ «սկզբնական» յաջողութիւններ..: Ո՛չ, յանցանքը մերը չէ, մեզ առանձին ձգող հայերուն եւ առնուազն դիպուածին է՝ եթէ բոլոր այս գործերը վերջնական յաջողութիւններով չպսակուեցան եւ ստեղծեցին, ընդակառակն, մեծ դժբախտութիւններ: Բայց մենք գոնէ հաստատեցինք անոնցմով, թէ ի՛նչեր կրնայինք ընել, այսինքն կրնայ ընել հայ ժողովուրդը՝ զոր արթնցուցած, ռազմունակ ժողովուրդի մը վերածած եւ «հո-

գիով ազատագրած» ըլլալնիս ոչ ոք թող համարձակի ուրանալ..: Մնացեալը ժամանակի հարց է միայն, եւ մենք, փառք Ստեղծողին, մեռած չենք, լուծուած չենք, դադրած չենք եւ պիտի չդադրինք գործելէ..:

*

«Մարդը Աստուած մըն է այն մարդուն համար որ չի հաւատար Աստուծոյ»: Ժորժ Լամի, հանրային կրթութեան ընդհանուր քննիչ մը, հատոր մը հրատարակած է «Կեանքի սեմին» տիտղոսով՝ որուն բազմաթիւ մտածումներէն մէկն է ասիկա: Ան յիշեցուց ինծի նոթ մը, գրուած տարիներ առաջ, զոր կրցայ գտնել այս պահուս եւ որ հետեւեալն է. «Հերոսները եւ սուրբերը ուրիշ հասարակաց բան մըն ալ ունին. անոնք չեն վախնար մահէն: Եւ մահէն չեն վախնար անոնք, որ կը հաւատան անմահութեան, եթէ ոչ իրենց հոգիին, գէթ իրենց հայրենիքին, իրենց ազգին, իրենց սերունդին, գաղափարի մը, գործի մը անմահութեան: Աստուծոյ գաղափարը կը բխի, թերեւս, այս անմահութեանց գաղափարէն: Եւ ասոնց մէջ ամէնէն շօշափելին՝ անմահութիւնն է սերունդին եւ ազգին: Զուր չէ որ ընտանիքը բջիջի եւ ազգը փեթակի նմանցուցած են: Բջիջ-ընտանիքը, որ պահարանն է աւանդութիւններու եւ առաքինութիւններու պաշարին, պիտի հոսէր եւ պիտի կորսուէր՝ եթէ գոյութիւն չունենար ազգ-փեթակը որ կը պաշտպանէ զինք: Այս պատճառաւ՝ ընտանիքը հոգալ՝ ազգը հոգալ է, ինչպէս որ ազգը չհոգալ՝ ընտանիքն ալ չհոգալ է..»:

*

Նոյն խորհողէն ուրիշ մտածում մը եւս.

«Իմացականութիւնը, հասած նրբութեան որոշ աստիճանի մը, մեծ հեղինակ մըն է սխալներու, որովհետեւ ինքզինքին վրայ միայն կը հաշուէ, ինքզինք կը դիտէ իր առարկայական մէջ եւ կը կարծէ թէ ամէն ինչն է մարդուն՝ մինչդեռ անոր լաւագոյնն իսկ չէ»:

Այս մտածումը զիս հրապուրած էր, ատենօք: Հիմա որ զայն վերստին կարդացի, ինչու՞ ընդհանուր կերպով զայն ճիշտ գտնելով հանդերձ, կը խորհիմ թէ ան ճիշտ չէ մեզի համար: Ա՞յն պատճառաւ արդեօք՝ որ իմացականութիւնը ոչ բաւական առատ, ոչ ալ բաւական նրբացած է մեր մէջ, ու մեր սխալները իրմէ չէ որ կը ծնին: Իրաւ է թէ հեղինակը արդէն կը խօսի «սրբութեան որոշ աստիճանի մը հասած» իմացականութեան վրայ եւ ոչ թէ այն իմացականութեան՝ որ ընդհանուր է եւ պէտք է ամէն ժողովուրդի..:

ՄԷԿԸ ԵՒ ՀԱԶԱՐԸ

Մէկը՝ գրողն է որուն գրութիւնը կը հրատարակէ թերթը. հազարը՝ այդ գրութիւնը կարդացողներն են:

Մէկը՝ երբեմն այն արուեստագէտը, գիտունը, հանրային գործիչը, ազգային բարերարն է - ամէնքն ալ հարազատ կամ կեղծ, կատարեալ կամ կէս, եւ կամ քառորդ - որոնց կը վերաբերի թերթին ղրկուած գրութիւնը.. եւ հազարը՝ այն ընթերցողներն են միշտ, որոնք պիտի կարդան այդ մէկին վրայ գրուած եւ յաճախ անոր գովեստը, անոր փառաբանութիւնը ընող յօդուածը:

Արդ, խնդիրը հետեւեալն է.- թերթը ո՞վ պէտք է նկատի ունենայ այդ գրութիւնները ընդունած կամ մերժած, հրատարակած կամ «զամբիւղը նետած» պա-

հուն. մէ՞կը թէ հազարը. այսինքն ա՞ն որ հեղինակը կամ երբեմն ենթական է գրուածքին, թէ՝ անոնք որոնք պիտի կարդան զայն:

Ըստիս, պէտք է միշտ, մի՛շտ եւ միա՛յն, նկատի ունենայ ընթերցողը: - Պէտք է ընթերցողը նկատի ունենայ թերթը՝ իր կողմէ գրուած, իր հրատարակած ամէն մէկ տողին համար ալ անշուշտ, բայց ասիկա տարբեր խնդիր է, որ վիճելի չէ գոնէ տեսականօրէն, եւ որուն չեն երթար վերի եւ յետագայ խօսքերը:

Առնենք նախ գրողին պարագան:

Գրողը՝ թերթին բարեկամ մը, կամ, եթէ թերթը կուսակցութեան մը օրկանն է՝ կուսակցական ընկեր մը կ'ըլլայ երբեմն, որով, **պէտք է հրատարակել իր գրութիւնը**:

Գրողը՝ թէեւ խակ բայց գրելու շնորհէ զուրկ չ'երեւար բոլորովին, որով պէտք է **հրատարակել իր գրութիւնը, զինք քաջալերելու համար**:

Գրողը թէեւ բարեկամ մը կամ ընկեր մը չէ եւ թէեւ գրելու շնորհ ալ չունի ու իր յօդուածը գէշ է իրապէս, բայց նիւթը բաւական շահեկան է, որով **պէտք կ'ըլլայ հրատարակել իր գրութիւնը, քանի որ թերթը, հայերէն թերթը, միշտ չ'ունենար շատ յօդուածներ որոնք թէ՛ լաւ գրուած ըլլան եւ թէ՛ շահեկան ըլլան ընթերցողներու մեծ մասին համար**:

«Պէտք է հրատարակել»ը հեգնական է հոս: Սկզբունքով՝ **պէտք չէ** հրատարակել այդ կարգի գրութիւնները, հոգ չէ թէ հեղինակը ըլլայ բարեկամ մը կամ ընկեր մը, հոգ չէ թէ ան գրելու պզտիկ ընդունակութիւն մը ցոյց տայ, հոգ չէ թէ իր նիւթը քիչ-շատ շահեկան ըլլայ:

Սկզբունքով պէտք չէ հրատարակել: Իսկ, գործնականին մէջ, կրնան հրատարակուիլ այդպիսի գրութիւնները՝ պայմանով մը միայն. պայմանո՛վ՝ որ թերթին խմբագիրը խստօրէն սրբագրէ զանոնք, այսինքն լեզուի եւ գաղափարի (երբեմն նաեւ իրողութիւններու) սխալները ուղղէ, բաներ մը ջնջէ եւ բաներ մը աւելցնէ անոնց մէջ:

Դժուար կամ ոչ, պէտք է ընել այդ սրբագրութիւնը: Առանց ատոր՝ թերթը իրաւունք չունի գէշ գրուած յօդուած մը հրատարակելու, թերթը **որեւէ արդարացում ալ չունի** երբ տեղ կու տայ ճշմարտապէս դատարկ, անշահեկան կամ սխալապատում գրութիւններու:

Ըսել չէ թէ սրբագրութիւնը գլուխ-գործոցի մը կը վերածէ գէշ յօդուածը: - Ո՛չ անշուշտ, բայց կը յաջողի գոնէ ընթեռնելի ընել զայն. միջին ճաշակի կամ միջին զարգացումի տէր մէկուն համար տանելի ընելով զայն՝ վնասակար չընել միջինէ վար ճաշակ եւ զարգացում ունեցող ընթերցողին համար, այսինքն՝ չպահել եւ չհաստատել այդ ընթերցողը իր յետամնացութեանը մէջ..:

Ժամանակին՝ աւելորդ էին այս խօսքերը, նոյնիսկ մեր մէջ. այսօր՝ հարկ կ'ըլլայ ըսել զանոնք, որովհետեւ թէ՛ գրողներու եւ թէ հանրութեան մէկ մասին մէջ կը տիրէ անփութութիւն մը, սա՛ **արդարացումով** մանաւանդ՝ թէ **քաջալերելու է** նորավարժ կամ անվարժ գրողները:

Եթէ այդ քաջալերութեան արժանի է հեղինակը եւ եթէ թերթը իր կողմէ կ'ընէ, ինչպէս ըսի, անհրաժեշտ սրբագրութիւնը անոր գրուածքին մէջ՝ այո՛. հակառակ պարագային՝ ո՛չ, հրատարակելու չենք զայն:

Ո՛չ, որովհետեւ մէկը ընծայուած օգուտը չի կրնար փոխարինել հազարին պատճառած վնասը կամ անախորժութիւնը:

Ո՛չ՝ սկզբունքով, քանի որ ամէն հայերէն թերթի նման այս թերթն ալ չ'ըներ կամ չի կրնար ընել ամբողջ պէտք եղածը այս մասին, բաւական չի մերժեր եւ բաւական չի սրբագրեր եւ մեղաւոր է նաեւ ինքը. բայց ասիկա պատճառ մը ըլլալու չէ որպէսզի վարժուինք եւ վարժեցնենք ժողովուրդը սխալին ու գէշին, մենք՝ գրեթէ բոլոր հայերէն թերթերս:

Մեր նիւթական պայմաններն ալ մեզ չեն արդարացներ, եթէ չենք կրնար ճիշտ մեր ուզածը ընել, կրնանք գոնէ մեր չուզածը չընել, այսինքն չհրատարակել լեզուի եւ մտքի վրէպներով լեցուն գրութիւններ:

Քանի մը նմուշներ կտրած ու պահած էի՝ վերջին օրերս միայն տեսած գրութիւններէս՝ իբրեւ օրինակ յիշելու համար. զանց կ'առնեմ, ու կը վերջացնեմ՝ ուրիշ անգամուան թողլով գրել հարցին միւս մասին վրայ, որուն ակնարկեցի այս տողերուն սկիզբը, այն է՝ հազարին հանդէպ մեր ունեցած պարտականութիւնը ստորադասելով գնահատել կամ գովել մէկը՝ որ արժանի չէ գնահատանքի եւ գովեստի...:

ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ ԵՒ ՈՒԺԸ

Արեւի մէջ արտատպուած էր պոլսահայ գրողի մը տուած պատասխանը այն թուրք խմբագրին՝ որ պահանջեր էր փակել Պոլսոյ հայ եւ հրեայ վարժարանները:

Պոլսահայ գրողը պարտաւոր էր չափազանց զգուշ, նոյնիսկ զգուշէն աւելի բան մը ըլլալ իր պատասխանին մէջ, քանի որ հոն՝ Թուրքիոյ մէջ կը գրէ: Ան կը շեշտէր հայ վարժարաններուն մատուցած ծառայութիւնը երկրին, անոնց տուած թրքերէնի հմտութիւնը իրենց աշակերտներուն, այդ աշակերտներուն իբրեւ թուրքերէն դասագիրքերու հեղինակ բերած օժանդակութիւնը երկրին վարչութեան եւ մշակոյթին: Ուրիշ՝ ոչինչ:

Ոչի՛նչ - հասկանալի պատճառաւ անշուշտ - իրաւունքի մասին, հայոց իրենց վարժարանները ունենալու եւ հոն իրենց լեզուն, իրենց պատմութիւնը եւ իրենց ազգային սեփական մշակոյթը յաւերժացնելու իրաւունքին մասին: Լրացնե՞նք այդ պակասը այստեղ:

Թուրք խմբագիրը կ'ընդունի Թուրքիոյ մէջ գոյութեան իրաւունքը «հելլէն, իտալական, գերմանական, անգլիական, պուլկարական դպրոցներուն,- ինչպէս որ, կ'ըսէ,- Յունաստանի, Պուլկարիոյ եւ Եուկոսլաւիոյ մէջ թուրք դպրոցներ կան, միլիոնները անցնող մեր ցեղակիցներուն համար»: Չ'ընդունիր, միայն, հայ եւ հրեայ դպրոցներուն գոյութիւնը: Ի՞նչու արդեօք:

Եթէ փոխադարձութեան հիման վրայ պիտի որոշուի խնդիրը, թուրք խմբագիրը պէտք է պահանջէ փակումը երկրին մէջ գործող «իտալական, գերմանական եւ անգլիական» վարժարաններուն զորս կը յիշէ, ինչպէս նաեւ ֆրանսական եւ ամերիկեան կրթական հաստատութիւններուն՝ զորս մոռցած է յիշել: Միթէ թրքական վարժարանն՞ր կան Իտալիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ, Ֆրանսայի եւ կամ Ամերիկայի մէջ:

Պահ մը ընդունելով, սակայն, թուրք խմբագրին հետ, փոխադարձութեան օրէնքը իբրեւ միակ հիմը իրաւունքի, Թուրքիոյ հայերը պէ՛տք է իրենց յատուկ

վարժարանները ունենան եւ իրենց լեզուն ու մշակոյթը զարգացնեն անոնց միջոցով՝ **որովհետեւ Թուրքերը նոյնը կ'ընեն Խ. Հայաստանի սահմաններուն մէջ**:

Պարագան բոլորովին նման է: Հպատակութեան խնդիր չկայ: Ինչպէս որ Պուլկարիոյ եւ Յունաստանի թուրքերը պուլկար եւ յոյն քաղաքացի են բայց **իբրեւ փոքրամասնութիւն** կը վայելեն ազգային-մշակութային իրաւունքներ, ինչպէս որ թուրքերն ալ Խ. Հայաստանի քաղաքացիներն ըլլալով հանդերձ՝ իրենց սեփական վարժարանները, թերթերը, գիրքերն ու մինչեւ իսկ թատրոնները ունին Խ. Հայաստանի մէջ - **եւ այս՝ Խ. Հայաստանի պետութեան ծախքով** - այնպէս ալ Թուրքիոյ մէջ **տակաւին ապրող** հայ փոքրաթիւ ժողովուրդը կը պահէ իր վարժարանները, որոնց գոյութիւնը կը զարմացնէ սակայն թուրք խմբագիրը...:

Թուրքիոյ մէջ, պետութիւնը ոչ միայն նպաստ չի տար հայ դպրոցներուն այլ տուրք կ'առնէ անոնց եկամուտներուն վրայ: Որպէսզի հայ դպրոցները - ինչ որ մնացած է անոնցմէ, այսինքն Պոլսոյ մէջ քանի մը տասնեակ միայն՝ հազարաւորներէն որոնք կային ամբողջ երկրին մէջ - թուրք լեզուն եւ Թուրքիոյ պատմութիւնը լաւ սորվեցնեն, պետութիւնը պարտադրած է անոնց՝ որ թուրք ուսուցիչներ ունենան անպատճառ եւ անոնց վճարեն բարձր թոշակներ իրենց աղքատիկ պիւտճէներէն. եթէ չկարենան վճարել, պետութիւնը կը գրաւէ դպրոցին մէկ կալուածը՝ եթէ ունի, եւ ի հարկին կը փակէ դպրոցը: - Այսպէ՛ս կը գործէ փոխադարձութեան անգիր օրէնքը եւ փոքրամասնութեանց գրաւոր յանձնառութիւնը Թուրքիոյ մէջ, հանդէպ Պոլսոյ մէջ միայն գոյութիւն ունեցող հայ դպրոցներուն...:

Բայց այսքանն ալ շատ կը տեսնէ թուրք խմբագիրը՝ որ կը գրէ Հիւսէյին Ճահիտի օրկան *Ենի սապահ*ի մէջ. «Ի՞նչ ըսել է հայ եւ հրեայ վարժարան: Շատ տարօրինակ կը թուի ինծի: Արդեօք հայ վարժարանի մը մէջ...ի՞նչ կ'ուսուցուի: Ի՛նչպիսի ներշնչումներ տեղի կ'ունենան...: Այստեղի հայերը, եթէ կ'ուզեն Թուրքիոյ մէջ ապրիլ, ստիպուած են թրքանալ...: Այս անտրամաբան ընթացքը - աւելի ծանր բառ մը չգործածելու համար - պէտք է ժամ առաջ սրբագրուի» եւն.:

Թէեւ **շատ տարօրինակ...չի թուիր ինծի** այս պահանջը, այսուհանդերձ... տարօրինակ է ան՝ հանրապետական, ռամկավարական, ազատական եւ ուրիշ այսպիսի անուններով զարդարուած երկրի մը, ժողովուրդի մը եւ թերթի մը խմբագրին կողմէ:

Պէ՞տք է արդեօք, որպէսզի հանգիստ ընեն այդ խմբագրին պէս խորհողները, որ Թուրքիոյ մէջ ապրող հայերուն համար գոյութիւն ունենալէ դադրին իրենց լեզուն, գիրը, գրականութիւնը եւ պատմութիւնը, իրենց նախահայրերն ու անոնցմէ մնացած բոլոր յիշատակարանները: Ո՞ր իրաւունքով հանրապետութիւնը պիտի պարտադրէր այսպիսի բան մը՝ զոր բռնապետութիւնը ուզած կամ կրցած չէ պարտադրել...:

Ըսե՞նք թէ մենք ալ «աւելի ծանր բառ մը (կամ բառեր) չգործածելու համար» գրեցինք այս քանի մը **մեղմ** բառերը միայն՝ ի պատասխան Պ. Մուրատ Սերթօղլուի:

Թուրքիոյ հայոց քիչ մնացած, հիմա կաշկանդուած ըլլալն ու մեր հոնկէ հեռու գտնուիլը՝ ոչինչ կը փոխեն իրաւունքի հարցին մէջ: Եթէ «իրաւունքը ուժէն վեր է», ինչպէս Թուրքիան ալ կ'ըսէ այս պահուս, ուրեմն Թուրքիոյ հայոց դպրոց, լեզու եւ մշակոյթ ունենալու «իրաւունքը» **վեր է** իրենց դէմ հանուած «ուժ»էն:

ՄԻԱԿ ՄԻՋՈՑԸ

Միշտ, նոր **նիւթական** զէնքեր կը փնտռուին եւ կը գտնուին: **Բարոյական** զէնքերը գտնուած են հազարաւոր տարիներէ իվեր:

Միայն՝ գործածել պէտք է այս զէնքերը: Պէտք չէ թողուլ որ չգործածուելով ժանգոտին անոնք, չգործածուելով՝ մոռցուի անոնց զօրութիւնը: Խօսիլ անոնց վրայ՝ կը նշանակէ մաքրել զանոնք, ինչ որ գործածելու առաջին պայմանն է:

Այս պատճառաւ ոմանք սկսած էին այդ մասին խօսիլ պատերազմէն առաջ, տեսնելով պատերազմին մօտենալը: Կ'ուզէին բարոյական զէնքերը շարժման մէջ դնել նիւթական զէնքերէն առաջ՝ արգիլելու համար նիւթական զէնքերուն շարժումը:

Ծագեցաւ պատերազմը ու դադրեցաւ Բարոյական Վերազինումի խօսքը: Սեպտեմբերէն առաջ հաւաքոյթներ ու ճառեր, յօդուածներ ու գրքոյկներ աշխարհի ամէն կողմը, մինչեւ իսկ հոս: Սեպտեմբերէն վերջը - վեց ամիսէ իվեր - ո՛չ մէկ բառ այլեւս: Վշտահար կամ ամօթահար, շարժումը դադրած էր, երեւոյթով գոնէ: Ան կը վերսկսի, աւելի ճիշտ՝ կը վերերեւի հիմա: Ան կը փորձէ՝ իր բարոյական հին եւ պարզ զէնքերովը՝ կռուի՛լ նիւթական ամէնահզօր զէնքերուն դէմ որոնք կը գործեն այս պահուս: Ի՞նչ կրնայ ընել ան:

Անցեալ տարի, պատերազմէն առաջ, *Արեւի* մէջ գրուեցաւ այս շարժումին, անոր ընթացքին եւ անոր ծառայողներէն ոմանց մասին: Գրուեցաւ - կը խոստո-վանիմ - առանց խանդավառութեան: Առաջին անգամը չէր - արդարեւ - որ այսպիսի փորձ մը կը կատարուէր ընդդէմ պատերազմին եւ իսէր խաղաղութեան:

Խաղաղասիրութիւնը (**փասիֆիզմ**) միակ նպատակը չէ - սակայն - այս շարժումին: Այդ պատճառով, ան կրցած է դիմանալ պատերազմին, ան կը գործէ, կը տարածուի այսօր պատերազմին մէջ եւս: Քանի որ իր նպատակը մարդն ու մարդկութիւնը բարոյապէս վերազինելն է մանաւանդ, ինչպէս կ'ըսէ իր անունը, ան կը գործէ այսօրուընէ աւելի՝ վաղուան համար:

Պատերազմէն առաջ արթնցած գիտակցութիւնը խեղդուած չէ պատերազմի ժխորին մէջ, ընդհակառակն՝ շեշտուած է ու հետզհետէ աւելի կը շեշտուի՝ ըսելով - գրեթէ պոռալով կարգ մը մարդոց ականջին - թէ «կարելի չէ ապրիլ այս կեանքը առանց իտէալի եւ առանց սիրոյ», թէ «կեանքը պէտք է իմաստ մը ունենայ որպէսզի արժէ զայն ապրիլ», թէ «խաղաղութիւն, ազատութիւն, եղբայրութիւն եւ ուրիշ նման մեծ բառեր պիտի մնան պարապ, պիտի չկիրարկուին երբեք՝ եթէ մարդոց իւրաքանչիւրը ներքնապէս չփոխուի եւ կարելի չընծայէ անոնց կիրարկութիւնը..»:

Անտրէ Պիլի, որուն *Մարիանի* մէջ գրած մէկ յօդուածը զիս կը մղէ այս անդրադարձումն ընելու, կ'ըսէ իմիջիայլոց. «Բարոյական Վերազինումը մեզ կը հրաւիրէ ուրեմն կանգնիլ մեր թշուառութեան ու մեր ստութիւններուն առջեւ, եւ լրջօրէն հարցնել ինքզինքնուս՝ թէ ասիկա կրնա՞յ դեռ այսպէս՝ երկար ժամանակ շարունակուիլ: Միշտ ստել, միշտ խարդախել, միշտ իր մերձաւորին հանդէպ խաղալ կեղծ անշահախնդրութեան մը, կեղծ պարկեշտութեան մը, կեղծ պատիւի մը կատակերգութիւնը: Ո՛չ: Կա՛մ այն է որ քաղաքակիրթ աշխարհը պիտի կործանի եւ ատիկա պիտի ըլլայ իրեն արժանի ճակատագիրը, եւ կամ լաւագոյն մարդիկը պիտի ապացուցանեն՝ թէ քաղաքակրթութիւնը իրենց համար բոլորովին ուրիշ բան

մըն է քան ոստիկանին վախը, ընտրական հաւաքոյթներու յատուկ կարգ մը կաղապարեալ խօսքերով զարդարուն»:

Եւ կ'աւելցնէ. «Բարոյական Վերազինութիւնը որեւէ խտրութիւն չի դներ ո՛չ քաղաքական կուսակցութիւններու, ո՛չ ալ Եկեղեցիներու միջեւ: Ո՛չ մէկը դուրս կը թողու: Կոչ կ'ընէ ամէնուն՝ առանց պահանջելու, որ լքեն իրենց որեւէ մէկ դաւանանքը, մէկ ծէսը կամ մէկ աւանդութիւնը: Այսպէս է որ կաթոլիկ, բողոքական, հրեայ, ազատախոհ մարդիկ պէտքը զգացած են համաձայնելու հիմնական բարոյականութեան երկու-երեք սկզբունքներու վրայ, զորս մեզի փոխանցած են դասական **իւմանիզմ**ը, քրիստոնէութիւնը եւ հրէութիւնը..»:

Գալով իր կրօնական ըմբռնումին, Աստուծոյ գոյութեան, հոգւոյ անմահութեան.., Բարոյական Վերազինութիւնը կը պատասխանէ այս հարցերուն:

«Ապացուցէք ձեր գործերովը թէ պարկեշտ էք, եւ մնացեալը յաւելուածաբար պիտի ապացուցուի ձեզի: Ինքզինքնիդ դրէք տրամադրելի վիճակի մէջ եւ Աստուած ձեզ իրեն պիտի տրամադրէ, կատարեալ ներդաշնակութեամբը ձեր ներքին բնութեան պահանջներուն, զոր ձեզմէ լաւ կը ճանչնայ: Այդ տրամադրելիութեան մէջ պիտի գտնէք երջանկութիւնը..: Ըրէ՛ք փորձը: Այո՛, գացէք խոստովանիլ Մէկին եւ Միւսին, թէ իրեն հանդէպ անպարկեշտութիւն մը գործած էք առանց իր գիտութեան: Այդ խոստովանութեան մէջ է փրկութիւնը: Ան է շարժումին էական պայմանը, զոր գործադրած են իր բոլոր հետեւորդները: Այդ հետեւորդները միլիոնաւոր են այսօր, որոնք ոչ մէկ կոմիտէ կ'ընտրեն, ոչ մէկ անդամատուրք կը վճարեն եւ կը գոհանան իրենց ծանօթներուն խոստովանելով իրենց երջանկութիւնը..»:

Յօդուածագիրը, որ բողոքական քարոզիչ մը չէ, այլ տաղանդաւոր աշխարհիկ գրագէտ մը, սրամիտ եւ երգիծող, կը վերջացնէ իր գրութիւնը ըսելով. «**իւմանիստ** եւ քրիստոնեայ Արեւմուտքը առանց ասոր պիտի չփրկուի իրեն սպառնացող կործանումէն»: Ինչ որ կը նշանակէ երկու բան. առաջին՝ թէ շատ հիւանդ է Արեւմուտքը, երկրորդ՝ թէ իրօք Բարոյական Վերազինութիւնը ազդու, եւ միա՛կ ազդու միջոցն է որուն պէտք ունի Արեւմուտքը փրկուելու համար..:

ԳՈՀԵՐԸ ԵՒ ԴԺԳՈՀՆԵՐԸ

Մեր մէջ ալ - ինչպէս ուրիշ ժողովուրդներու մէջ - գոհեր եւ դժգոհներ կան: Ոչ թէ առողջական, նիւթական, ընտանեկան կամ այլ պատճառներու հետեւանքով՝ այլ խառնուածքով, մտայնութեամբ գոհ կամ դժգոհ անհատներ: Գո՛հ՝ անձնական անբաղձալի պայմաններու մէջ իսկ, եւ դժգո՛հ՝ երբ ուրիշ մը հոգի պիտի տար այդ պայմանները ունենալու համար: Գոհ կամ դժգոհ՝ ինքզինքէն կամ իր շրջապատէն, իր ժամանակէն, իր ազգէն, մարդկային ընկերութենէն՝ ինքզինքին համար եւ իր մօտաւոր կամ հեռաւոր շուրջիններուն համար:

Ինքզինքին համար միայն զգացուած գոհունակութիւնը կամ դժգոհութիւնը այնքան շահեկան չէ, սակայն, որքան՝ անիկա զոր դուրսի կեանքը կը պատճառէ: Շահեկան՝ իրենց ժխտական կամ դրական արդիւնքին տեսակէտով: Հանրային կեանքին վրայ իրենց գործած ազդեցութեանը պատճառով շահեկան:

Եթէ ոմանց ամէն ատեն եւ ամէն բանի մէջ յայտնած դժգոհութիւնը անհաճոյ է եւ օգտակար չէ, աւելի անհաճոյ եւ վնասակար է - ըստիս - ուրիշներու գոհունա-

կութիւնը կամ գոհունակութեան նմանող հանդարտութիւնը հանրային կեանքին հանդէպ: Այդպիսիները կա՛մ բոլորովին մաս չունին այդ կեանքին մէջ եւ կա՛մ իրենց կատարած պզտիկ դերը այնքան մեծ կ'երեւայ իրենց՝ որ անով ամէն բան վարդագոյն կը ներկուի եւ լաւ կը ձեւաւորուի իրենց աչքին:

Մեր մէջ, գործողները ընդհանրապէս գոհ եւ չգործողները դժգոհ կ'ըլլան: Ասկէ՝ մեր հանրային կեանքին լճացումը կամ ապականութիւնը երբեմն:

Գոհ է ժողովի մը անդամակցողը, բեմի մը վրայէն խօսողը, մանաւանդ իբրեւ նախագահ, ատենապետ, տնօրէն կամ վարիչ՝ ստորագրութիւն մը դնողը. Դժգոհները՝ բերնէ բերան խօսողներն ու լսողներն են միայն, անո՛նք որ ուրիշ բան չեն կրնար կամ ուզեր ընել եւ որոնց դժգոհութիւնն ալ - հետեւաբար - որեւէ չափով չ'ազդեր իրերու ընթացքին վրայ, չի շարժեր լճացած կացութիւնը, ոչ ալ կը մաքրէ ապականութիւնը:

Ինչպէս անհատները, նոյնպէս ժողովուրդները կ'ապրին շնորհիւ իրենց ներքին հաւասարակշռութեան, որ կը հաստատուի իրենց լաւագոյնի ձգտումովն ու ատոր համար կատարած ճիգովը, ատոնց ճիշտ համեմատութեամբն ու մշտական վերանորոգութեամբը: Այդ հաւասարակշռութեան խզումը կրնայ մեռցնել անհատին պէս հաւաքականութիւնն ալ՝ աւելի կամ նուազ գիտակից կամ դանդաղ մահով մը: Բարեբախտաբար, իրենց խզուած ներքին հաւասարակշռութիւնը կրնան վերահաստատել թէ՛ անհատները եւ թէ՛ ժողովուրդները: Ասոր համար, անոնք պէտք է վերստին ճշտեն ու որոշեն իրենց ձգտումը կամ նպատակը՝ որ կրնայ խաւարած կամ նոյնիսկ մաշած ըլլալ, եւ վերստին լարեն անոր հասցնող իրենց ճիգերը:

Մենք, իբրեւ ժողովուրդ, դժգոհութիւն մը զգացինք անցեալ դարուն – ամէնուրեք - Արարատի մէկ եւ միւս կողմը: Ինքնին բարերար այդ դժգոհութիւնը եթէ արդիւնաւոր չեղաւ եւ - ընդհակառակն - աղիտաւոր եղաւ, մէկ պատճառը այն էր՝ որ չստացաւ ընդհանուր, զանգուածային բնոյթ մը, երկրորդ՝ չմշակուեցաւ մեթոտիկ կերպով եւ չհասունցաւ պէտք եղածին պէս, եւ երրորդ՝ որովհետեւ դժգոհները շուտով եւ քիչով գոհացան յաճախ, գոհացան եւ մինչեւ անգամ հպարտացան իրենց ճիգովը միայն եւ ոչ թէ անոր արդիւնքներովը՝ որոնք հեռու էին գոհացուցիչ եւ հպարտացուցիչ ըլլալէ:

Մենք դժգոհութիւն մը զգացինք նաեւ - մեծ դժգոհութիւն մը - անցեալ պատերազմի ընթացքին եւ անկէ վերջը: Յոյսը՝ յուսախաբութիւն եւ յուսահատութիւն յառաջ բերաւ մեր մէջ եւ չկրցանք - անկէ իվեր - որեւէ ընդհանուր ճիգ կազմակերպել՝ որ կարենար մեր դժգոհութիւնը հաւասարակշռութեան տարրի մը վերածելով զայն օգտաւէտ դժգոհութիւն մը ընել: Խ. Հայաստանի կազմութեան եւ զարգացման գոհունակութիւնը՝ մեզի համար սփոփարար գոհունակութիւն մը միայն եղաւ եւ ոչ կենարար, որովհետեւ դրապէս չմասնակցեցանք անոր կեանքին, գրեթէ ոչինչ տուինք անոր ու ոչինչ ստացանք անկէ:

Խ. Հայաստանէն դուրս մնացած, ամէն տեղ ցրուած եւ հոս մեր շուրջն ալ հաւաքուած, սակայն օրէ օր ծիւրող հայութիւնը ապրեցնելու ամբողջ խնդիրը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ իր մէջ դժգոհութիւնը արծարծելու, անոր ուղղութիւն տալու եւ զայն աստիճանաբար դարմանելու խնդիր մը:

Գոհունակութեան ոչ մէկ պատճառ ունինք: Ասիկա - նախ - յստակ պէտք է ըլլայ ամէնուն համար: Եթէ ոմանք իրենց գրաւած դիրքին, «վայելած» պատիւին կամ ստացած թոշակին պատճառով գոհ են այս կացութենէն, մեր պարտքն է զիրենք ցնցել եւ խանգարել իրենց սրտի հանգստութիւնը:

Յետոյ, պէտք է կազմակերպուին դժգոհութիւնները, կազմակերպուին նաեւ ճիգերը: Առանց ատոր, առանց նաեւ արդիականացնելու մեր ազգային հաստատութիւնները, որ է ըսել՝ զանոնք մեր այժմու պէտքերուն պատշաճեցնելու կեանքի հաւասարակշռութիւնը պիտի մնայ խախտած մեր գաղութներուն մէջ:

Շատ հաւասարակշիռ եւ միեւնոյն ատեն կորովամիտ մարդոց պէտք կայ՝ այդ հաւասարակշռութիւնը վերահաստատելու համար:

Այն ատեն միայն իրաւունք ունինք քիչ մը գոհ ըլլալու՝ երբ այս ձեռնարկը գոնէ սկսի կատարուիլ:

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԻ ՀԱՄԱՐ

Ստիպուած՝ այս նախատինքը պիտի ընեմ. պիտի ըսեմ - որովհետեւ չգիտցողները շատ են դեռ՝ նոյնիսկ թերթերու ընթերցող, նոյնիսկ ազգային վարիչ եւ հետեւաբար զարգացած շրջանակներու մէջ - թէ ո՞վ է, ի՞նչ է Շահան Շահնուր:

Անցեալ պատերազմէն վերջ, դէպի 1924ի ատենները արտասահմանի մէջ երեւան եկած երիտասարդ-գրողներու ամէնէն տաղանդաւորն է: Զգայնութիւն եւ մտածում ունեցող, իր ժամանակը - պատերազմի եւ պատերազմէ վերջի - իր միջավայրը - Պոլսոյ եւ Փարիզի - ճանչցող գրագէտ մը, որ օտարութեամբ հարստացած եւ նրբացած՝ դատելու եւ **տառապելու** աւելի կարող **հայ** գրագէտ մը դարձած է: Ինչպէս ամէն գրագէտի, իր մէջ ալ կարեւորը մտածումն եւ զգացումն են անշուշտ, բայց, ինչպէս բոլոր **լիակատար** գրագէտները, այնպէս ալ այս երիտասարդ հայ գրողը ունի նաեւ ոճի առաւելութիւնը, ըսել կ'ուզեմ՝ ունի իր ոճը որ իր մտածման եւ զգացման հարազատ թարգմանն է: Թափանցիկ, թեւաւոր եւ պսպղուն ոճ մը, ինչպէս անգամ մը գրած եմ կարծեմ ու կը կրկնեմ՝ որովհետեւ ճիշտ այս երեք բառերով կրնամ զայն որակել եւ ոչ ուրիշ կերպով:

Շահնուր առաջին գործ մը տուաւ երբ հազիւ 25 տարեկան էր. իր ***Նահանջը առանց երգի***ն, վէ՛պ մը որ 1922ի վերջերը Պոլսէն Փարիզ ապաստանած հայ տղոց շլացումն ու շփոթութիւնը, յուզումը եւ յուսախաբութիւնը կը պատմէր՝ առընթեր ազգային յուսախաբութեան տառապանքին: Հաւաքական կեանքի պատկեր եւ անձնական խառնուածքի հակազդեցութիւն՝ ահա՛ *Նահանջը*: Եւ պատմելու, յետոյ կառուցանելու ձիրքեր, զոր ա՛յնքան քիչ ցոյց տուած են արեւմտահայ գրագէտները ու այդ պատճառաւ ալ - հաւանօրէն - ա՛յնքան քիչ վէպ գրած են, մեծ մասամբ գոհացած են նորավէպով ու քրոնիկով:

Նահանջը՝ գրողներու եւ գրասէրներու ուշադրութիւնը չգրաւեց միայն, այլեւ համակրութիւնն ու հիացումը շատերուն, ատելութիւնը - չըսեմ նաեւ նախանձը - ոմանց: Ասիկա աւելի շեշտուեցաւ՝ երբ իր հեղինակը շարունակեց վիպակներ ու մանաւանդ «անդրադարձումներ» հրատարակել ասդին-անդին, որոնց մէջ կը շեշտէր իր ալ մտածումին եւ զգացումին թէ՛ դառնութիւնը եւ թէ՛ սրութիւնը, որոնց մէջ՝ այդ դառնութիւնն ու այդ սրութիւնը կ'ուղղուէին առարկաներու՛ (անձ կամ գործ) - ըստ որում անորոշութիւնը դուրս էր նոյքան իր ոճէն ու միտքէն, որքան՝

իր խառնուածքէն. կ'ուզեմ ըսել՝ թէ իր դժգոհութիւնը օդին մէջ կախուած չէր մնար ինչպէս ուրիշ շատ դժգոհութիւններ մեր մէջ, այլ բանի մը կը փակէր եւ զայն կը ծակէր կամ կը թօթուէր..: Ասկէ՝ իր ալ յարուցած դժգոհութիւնը իրեն դէմ, որ լաւագոյնն է գրողի մը յարուցած բոլոր դժգոհութիւններուն..:

Այս ծանօթացումէն վերջ, անցնիմ ըսելիքիս: Շահան Շահնուր, հետեւանքովը իր չարաչար աշխատանքի կեանքին - լուսանկարի *ղրթուշէօր* էր՝ վերջին տարիներս իր սենեակին մէջ, հատի վրայ, օրական 9-10 ժամ աշխատող սեւ լաթին տակ՝ կարենալու համար իր ապրուստը շահիլ - հիւանդ է տարիներէ իվեր, եւ ծանր հիւանդ, որ քիչ մը կ'ապաքինի՝ վերստին անկողին գամուելու կամ հիւանդանոց իյնալու համար:

Այս անգամ, պատերազմը ծագած պահուն Փարիզի մէկ հիւանդանոցն է ան, ուրկէ սակայն դուրս կը թողուի՝ տեղ բանալու համար գալիք վիրաւորեալներու: Քանի մը շաբաթ կը քաշքշուի խուճապահար մայրաքաղաքին մէջ (այդ օրերուն էր իր գրած մէկ թղթակցութիւնը հրատարակուեցաւ *Արեւի* մէջ), յետոյ - անկարող ոտքի վրայ մնալու եւ ապրելու - ինքզինք կը նետէ գաւառական գիւղ մը, ուր միակ հայ ընտանիք մը կայ եւ այդ ընտանիքը եղբայրաբար կը հիւրընկալէ զինքը..:

Հոն, **կը տառապի ան**՝ նոյնքան նիւթական որքան բարոյական լքումէ: Իր բարեկամները - Փարիզէն եւ հոսկէ - շատ քիչ բան կրցած են ընել ու կրնան ընել մինչեւ հիմա, իր բարելաւումին համար - որովհետեւ՝ կրնայ իր ֆիզիքական վիճակն ալ բարոյական վիճակին նման բարելաւուիլ (ինչպէս եղած է քանի մը անգամ) եթէ գտնէ պէտք եղած հոգածութիւնը իր ծանօթ-անծանօթ բարեկամներէն, իր ժողովուրդէ՛ն՝ որուն հաւատացած է թէ աւելի ծառայած է քան անոր դիրքիտէր զաւակները, եւ որուն ցաւովը աւելի, շատ աւելի տառապած է ամէն պարագայի՝ քան այդ դիրքերը - ազգային ալ երբեմն - գրաւողները:

Մոռցայ ըսելու, բայց ասիկա այնքան կարեւոր չէ արդէն ինծի համար, թէ Շահան Շահնուր վերջին տարիներս ֆրանսերէն ալ կը գրէր երիտասարդական լուրջ հանդէսներու մէջ, եւ թէ *N.R.F.* մեծ հանդէսը տուաւ - անցեալ Սեպտեմբերին - գլուխ մը իր այն վէպէն զոր Կալիմար հրատարակչական տունը ընդունած էր հրատարակել ու պիտի հրատարակէր՝ եթէ պատերազմը վրայ չգար..:

Չեմ կրնար մէջբերում մը ընել իր վերջընթեր նամակէն, այնքան քստմնեցուցիչ է ան: Բայց վերջինը (7 Փետրուարէն՝ զոր ստացայ քանի մը օր առաջ գրուելէն 40 օր վերջ միայն..) կ'ըսէ.- «*..Ոչ, որեւէ փոփոխութիւն չկայ վիճակիս մէջ: Միշտ Մ.. եմ, կռնակի վրայ պառկած, նման անդամալոյծի: Երկու ամիս եղաւ որ կը սպասեմ դիմումներու արդիւնքին, բայց Փարիզի «*Ասիսթանս փիւպլիք*»ը միշտ լուռ է եւ այդպիսով կը յապաղի իմ սանաթորիոմ երթալս: Կ'ըսեն թէ Չաքրեանը կ'աշխատի Փրոֆ. Կոսէի միջոցաւ, բայց օրերը կ'անցնին եւ պատասխանը չի գար..: Շատ անկեղծ կ'ըսեմ, նախախնամական դեր կատարեց քու ըրած օգնութիւնդ..: Մինչ այդ՝ ես զարհուրելիօրէն աղքատ եմ: Ոչ իսկ բժիշկ կրնամ կանչել տալ գէթ ամիսը անգամ մը, որովհետեւ ինծի համար մեծ ծախք է: Իմ մեծ մխիթարութիւնս քովի ազգակիցներս են: Աննման մարդիկ, որոնք իրենց բերնէն կը կտրեն զիս կերակրելու համար. անհուն ճիգով ու զոհողութեամբ՝ բայց միշտ ժպիտով: Լալս կու գայ եւ չեմ կրնար ուտել: Դժբախտաբար Շ.ը եւս (ընտանիքին պետը, սափրիչ) զինուոր պիտի երթայ: Ո՛վ հեգնութիւն, ես ալ իր հետը կանչուեցայ: Մե՛ղք որ*

գերման զինուորը զիս իր դէմը պիտի չունենայ: Իմ այս զարհուրելի յուսահատութեամբս՝ աննախընթաց քաջութիւններ կը գործէի, Աստուա՛ծ վկայ: Հրացան կ'արձակէի, ռումբ կը նետէի եւ կը պոռայի, «աւազ օլտուքճա»*: Թո՛ղ վերջը ըսէին ինծի համար. Հանգի՛ստ ի խաղաղութիւն..*»:

Երկարեցան այս տողերը: Հարկադրուած՝ վաղուան կը թողում թէ՛ շարունակութիւնը իր նամակէն առնուած հատուածին եւ թէ՛ իմ աւելորդ յաւելուածս անոր վրայ: Փութամ միայն ըսելու՝ թէ երկու անգամ (Դեկտեմբերէն իվեր) իրեն ղրկած 500ական ֆրանքնոց պզտիկ օգնութեանս մասնակցած են չորս հոգի հոսկէ:

*

Նամակը աւելի մտերմական է իր շարունակութեանը մէջ ու կը վարանիմ անոր հեղինակին ոչ թէ միայն վիճակը այլեւ զգացումը յայտնող այդ տողերը հրապարակ դնելու: Բայց կը խորհիմ թէ **պէտք է**. ու կ'ընտրեմ - ըստայնմ - ամէնէն յարմարները:

«Կը հասկանաս զիս երբ ըսեմ թէ սաստիկ կը տառապիմ, չկարենալ սիրտս պարպելուս համար: Կ'ուզեմ կարդալ, գրե՛լ մանաւանդ, բայց անկարող եմ: Երբեք այսքան անդիմադրելի պահանջքը չէի ունեցած գրելու, բայց երբեք ալ այսքան անուժ չէի եղած: Շաբթուան մէջ հազիւ երկու օր քիչ մը լաւ եմ. այսինքն թէ ջերմութիւնս նուազած է: Անկէ անդին, վիճակս մի՛ հարցներ...: Ողորմութիւն խնդրելու պէս նամակ կը մուրամ Փարիզէն, բայց մերինները չեն հասկնար թէ ի՛նչքան կենսական է ինծի համար բարեկամ ձայն մը լսել...: Ի՜նչ ահարկու բան է եղեր առանձնութեան զգացումին այս անսովոր, այս ախտագի՛ն տեսակը:

«Օրերով գրեմ՝ ըսելիքս չի լմննար: Բայց յոգնեցայ...: Գիրս աւելի չուշացնելու փափաքս է որ այսօր զիս մղեց այս էջերը մրոտելու: Գիտեմ թէ դուն ներողամտութեամբ եւ ցաւով պիտի նայիս անոնց: Երէկ մեծապէս յուզուեցայ Մարիանի *մէջ կարդալով Փիէր Լուիսի սա տողերը.*

Périr et le savoior! N'attendre que l'effroi ...!
Regarde s'étoiler mes jeunes doigts funèbres;
Je touche en me haussant les ailes des ténèbres.
Par quel matin d'hiver crierai-je que j'ai froid?

«Մնաս բարով: Մի՛ մոռնար զիս: Առանձին մի՛ թողուր զիս: Գրէ՛, հոգ չէ թէ կարճ..»:

Այսքանը բաւական պէտք է ըլլայ՝ երեւակայելու համար հիւանդ հայ գրողին կացութիւնը եւ զայն դարմանել բաղձալու համար: Կը գտնուիմ, կարծեմ, այն սահմանին վրայ - եթէ զայն անցած չեմ արդէն - ուր աւելի եւս կոխելով զգացման լարին վրայ՝ թերացած կ'ըլլամ մէկ եւ միւս ենթակային, թէ՛ գրագէտին եւ թէ՛ ժողովուրդին հանդէպ յարգանքիս մէջ..:

Զգացումը չարհամարհենք բայց դիմենք բանականութեան, եւ ամէն առիթէ օգտուինք զայն զարգացնելու համար՝ որպէսզի ազգ մը ապրեցնող կարեւորագոյն սնունդը՝ գրականութիւնը չպակսի մեզի: Որովհետեւ.. բանականութիւնն է որ մեզի պիտի ըսէ՝ թէ գրականութիւնը գրագէտով կ'ըլլայ, ինչպէս գրագէտն ալ կ'ըլլայ սիրովը իր ժողովուրդին. սէ՛ր որուն թանձրացեալ իմաստն է հաց, տուն եւ հագուստ, յետոյ բժիշկ եւ հիւանդանոց երբ պէտք ըլլայ, եւ ոչ թէ միայն ողբ ու գո-

վեստ՝ երբ ամէն բան վերջացած է ու գրագէտը պիտի չկրնայ սնանիլ կամ բուժուիլ անոնցմով...:

Իրաւ է թէ բանականութիւնը խորհուրդ կու տայ ուրիշ ազգերու - մեծ ըլլան անոնք թէ պզտիկ - իրենց գրագէտն ու արուեստագէտը գնահատել անոնց արտադրութեան բեղուն շրջանին՝ **գնահատելով** անոնց **գործերը**. բայց չընդարձակենք խնդիրը, չվախցնենք մանաւանդ գնահատիչները (*ափրեսիաթէօր*) եւ մեր մասին գոհանանք այս փոքրիկ յուշածումով, զայն գործածելու համար Շահնուրի պարագային:

Հոս անհրաժեշտ է որ բացէիբաց ըսեմ այլեւս՝ թէ անո՛նք որ կը հասկնան Շահնուրի մասնաւոր պարագան եւ զայն հասկցած ըլլալնին **կրնան կերպով մը հասկցնել** նաեւ, անոնք պէտք է օգտագործեն *Արեւ*ի միջնորդութիւնը՝ տարաբախտ գրագէտին օգնութեան փութալու համար:

Բարեկամի մը աջակցութիւնը զիս իվիճակի կը դնէ այսօր իսկ 500 ֆրանքի նոր չէք մը ղրկելու իրեն: Բայց ասիկա ոչինչ է եւ պէտք է շուտով կարենանք աւելի կարեւոր գումար մը հասցնել իրեն, շնորհիւ *Արեւ*ի ընթերցողներուն գիտակցութեանը: Գումա՛ր մը, որով **ամբողջ** եգիպտահայութիւնը հոգացած ըլլայ, եթէ կարելի է, **միակ** հայ գրագէտի մը դարմանումը ապաքինարանի մը մէջ, փոխանակ օտարի քմահաճոյքէն սպասելու խոստումին ձգձգուող գործադրութիւնը:

Այս է՝ որ ոչ միայն ֆիզիքապէս այլեւ բարոյապէս պիտի օգնէր Շահնուրի դարմանումին, անոր յայտնելով թէ իր ազգը կը ճանչնայ զինք եւ կ'ուզէ որ առողջանայ ու արտադրէ նորէն:

Եւ այս է դարձեալ, որ գիտցուելով ամէն տեղ, մեր գաղթական ժողովուրդին, անոր մտաւորական եւ դպրոցական տարրերուն մէջ, լոյս պիտի ծագէր անոնց վրայ, հաւատք եւ կորով պիտի ներշնչէր ամէնուն՝ թէ հայ ազգը մոռցած չէ հայ գրականութեան եւ արուեստին արժէքը իր պահպանման գործին մէջ, թէ մշակոյթ ըսելով ամէն մարդ չի հասկնար կարդալ-գրել եւ թուաբանութեան չորս գողծողութիւնը սորվեցնել միայն, եւ թէ Մեսրոպին ու Խորենացիին, Նարեկացիին եւ Րաֆֆիին ձեռքէն դրօշակն առնելով վազքը շարունակող Շահնուրնե՛րը կը վազեն եւ պիտի վազեն, իրենց ժողովուրդին համակրութեանն ու ոգեւորութեանը առջեւէն...:

Աւելցնեմ որ Շահնուրի *Նահանջն* ու *Յարալէզներու դաւաճանութիւնը* (իր երկրորդ հատորը, հաւաքածոյ մը վիպակներու եւ պատմուածքներու) այստեղ պիտի ստանանք մօտերս ու պիտի կրնանք տրամադրել ուզողին: Մինչ այդ, վաղուընէ սկսեալ պիտի հրատարակենք *Արեւ*ի մէջ ցուցակը իրեն օգնած եւ օգնել ուզող լուսամիտ կամ արդարամիտ հայերուն:

Վերջաբան.- *Մուսա Տաղ*էն մեր զգացած կամ դեռ զգալիք ազգային հպարտութիւնը միշտ պահելու եւ արծարծելու համար պէտք ունինք *հայ* գրականութեան, պէտք ունինք **հայ** գրագէտներու յարատեւ նպաստին: Ա՛յսքան:

ԼՈՒՐԵՐ ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԷՆ

Լաւ որ գրելու անկարող էի հինգ-վեց օր առաջ ու *Արեւ*ի այն ընթերցողները որոնք Շահնուրի բարեկամներն են նաեւ՝ չգիտցան իր մասին ստացած նամակս ուր կար իրմէ գրուած սա՛ տողը միայն. «**Բոլոր սրտովս շնորհակալութիւն: Շատ յուզուած եմ: Մահամերձ եմ բայց լքուած չեմ: Շահնուր**»: Իսկ նամակը, գրուած

զինք անձնուիրաբար խնամող հայ ընտանիքին մէկ անդամէն՝ տիկ. Ա. Աբրահամեանէ, կը յայտնէր թէ ստացուած էին մեր ղրկած 3606 ֆրանքի չէքը եւ *Արեւ*-ները, կը յայտնէր Շահնուրի եւ իրենց երախտագիտութիւնը նուիրատուներուն, կ'ըսէր թէ, «ինչպէս նախապէս գրած էին» - բայց այդ նամակը ստացած չեմ դեռ եւ անոր մէջ պէտք է ծանուցուած ըլլայ մեր վերջին 500 ֆրանքնոց չէքին ստացումն ալ - «հիւանդին վիճակը յուսահատական ըլլալով զինք փոխադրած էին Փոյի հիւանդանոցը», ուրկէ կը գրէին այդ նամակը:

Օդային ճամփով եւ յանձնարարեալ՝ 1 Ապրիլ թուականը կրող այս նամակին ըրած տպաւորութիւնը ուրիշ հիւանդի մը վրայ՝ դիւրին է երեւակայել:

Բարեբախտաբար երեք օր վերջը ստացայ նոյն տիկնոջ կողմէ 4 Ապրիլին գրուած (հայերէն, նախորդը ֆրանսերէն էր եւ կարճ) եւ նոյն միջոցով ղրկուած նոր նամակը: Ատկէ տեղեկացայ՝ թէ Շահնուր ամիսէ մը իվեր Փոյի հիւանդանոցը (իրենց գիւղէն 25 քլմ. հեռու) կը գտնուէր, հետզհետէ աւելի ծանրացած վիճակով: Ահա՛ բառ առ բառ այդ մասը. «Ստիպուեցանք գրեթէ ամէն օր սնարին քովիկը գտնուիլ, մազի թէլէ կախուած էր կեանքը, ցաւերը այնքան սուր եւ սաստիկ, տաքութիւնը օրերով 40 աստիճան. կարծես թէ դամոկլեան սուրի նման կախուած էր եւ մենք ամէն յոյս կորսնցուցած ժամէ ժամ կը սպասէինք, որ զինքը կորսնցնելու վիշտին պիտի ենթարկուինք: Բայց, փառք Նախախնամութեան, բժիշկներուն չգիտցած եւ չհասկցած **պալար**ը (գրուած է՝ *կլանդը*) պայթեցաւ վերջապէս եւ տաքութիւնն ալ տակաւ անհետացաւ իմեծ ուրախութիւն մեզ եւ զինք սիրողներուն: Այլեւս վստահաբար կրնանք յուսալ թէ բժշկութիւնը մօտ է..: Հիմա ուրախ եմ Ձեզ յայտարարելու թէ Ապրիլ 5ին կը մեկնի Պիտարի հրաշալի սանաթորիոմը, ուր իրեն կ'ընկերանան տղաս եւ փեսաս. հոն երկու օր պիտի մնայ տղաս, զինքը որբ չթողելու համար, քանի որ Շահնուրը լալով կ'ըսէ թէ մինչեւ հիմա որբ չէի, այսուհետեւ որբ ալ կը մնամ: Մենք զինք յուսադրեցինք թէ բնաւ քեզ առանձին չենք թողուր, ամէն ամիս գոնէ մէկերնիս կու գանք այցելելու»:

Նամակին շարունակութեան մէջ կան Շահնուրի յանձնարարութեամբ գրուած շնորհակալութեան շատ ջերմ բառեր եւ դրամական նոր առաքումի ձեւին համար նոր մատնանշումներ: Բայց այս վերջինները պակասաւոր ըլլալով վաղը պիտի խնդրեմ որ լրացուին:

Իսկ նամակին տակը՝ հիւանդը գրած է մատիտով եւ կարծես իր առողջ ատենի ձեռագրով. «**դեռ շատ գէշ եմ եւ գրելու անկարող: Ջերմապէս կը բարեւեմ սիրով եւ կարօտով. մերսի: Շահնուր**»:

Ահա ուրախ լուրը՝ որ կը յուսամ թէ երթալով պիտի շեշտուի, վերջնականապէս փարատելով մեր մեծ անձկութիւնը: Կրնա՞մ խնդրել թէ յետամնացներ եթէ կան՝ հաճին փութացնել իրենց մասնակցութիւնը, եւ թէ չփակուած ցանկեր ի ձեռին ունեցողները հաճին զանոնք փակել եւ վերջնական արդիւնքին հետ ղրկել ինծի, *Արեւի* հասցէովս: Շնորհակալութի՛ւն:

ՖԻՆԼԱՆՏ ՀԱՇՈՒԵՅԱՐԴԱՐԵՆ ԵՏՔ

Հաւանօրէն պիտի չուշանայ ֆինլանտական խնդրին կարգադրութիւնը: Այս տպաւորութիւնը կը կրենք վերջին մէկքանի օրուան հեռագիրերէն, որոնք կը վե-

րաբերին զինուորական գործողութիւններուն ինչպէս նաեւ Խ. Միութեան եւ Գերմանիոյ միջեւ այս մասին կատարուած դիւանագիտական խօսակցութիւններուն:

Կը թուի թէ այդ կարգադրութիւնը պիտի չըլլայ ոչ ա՛ն՝ որուն արժանի էր ամիսներ տեւող հերոսական դիմադրութիւնը Ֆինլանտայի փոքրաթիւ բայց քաջարի ժողովուրդին, ոչ ալ ան զոր կը յուսային ձեռք բերել Խ. Միութեան վարիչները՝ ձեռնարկելով այս դիւրին նկատուած պատերազմին: Գերմանական միջամտութիւնը, որուն փափաքող ըլլալ կ'երեւի Մոսկուա եւ զոր մեժելու վիճակին մէջ չէ Հելսինքին, կը ձգտի Ֆինլանտայի համար նուազագոյն զոհողութեամբ փրկելու խորհրդային զէնքերուն պատիւը: Ըէօթէր կը ծանուցանէ այսօր՝ թէ Մոլոթոֆ Րայխի Մոսկուայի դեսպանին յայտնած է սովետական կառավարութեան համաձայնութիւնը հաշտութեան բանակցութիւններու մասին՝ պայմանաւ որ ֆինլանտացիք անձնատուր ըլլան նախապէս, որու փոխարէն Մոսկուա պիտի ջնջէ իր հաստատած «Ֆինլանտական Ժողովրդային Կառավարութիւնը», կամ, ուրիշ խօսքով, Ֆինլանտա պիտի պահէ իր անկախութիւնը եւ կարգ մը զիջումներ միայն պիտի ընէ ի նպաստ Խ. Միութեան իր մէկքանի նաւահանգիստներուն վերաբերմամբ:

Եթէ իրականանայ հաշտութեան այս ծրագիրը, ամէնէն աւելի Գերմանիան է որ պիտի օգտուի անկէ, մէկ կողմէ ռուսական ուժին սպառնալիքը վերստին ցցելով ընդդէմ դաշնակիցներուն՝ արեւելքի եւ հարաւի մէջ, եւ միւս կողմէ սահմանափակելով հիւսիսի մէջ ռուսական ազդեցութեան աւելի եւս տարածումը:

Որպէսզի այդ ծրագիրը՝ սա կամ նա ձեւով չիրականանայ եւ Գերմանիա չկարենայ կոթնիլ Խ. Միութեան ուժին վրայ ընդդէմ իր թշնամիներուն, անհրաժեշտ էր որ դաշնակիցները աւելի մեծ եւ վճռական օգնութիւն մը հասցնէին Ֆինլանտայի քան ինչ որ ըրին մինչեւ հիմա: Անշուշտ փափաքը չէր որ կը պակսէր իրենց այլ կարելիութիւնը, տրուած ըլլալով մանաւանդ երկրին աշխարհագրական դիրքը:

Ըստ երեւոյթին, ռուսեւֆինլանտական պատերազմին հաշուեյարդարը իվիճակի պիտի դնէ Խ. Ռուսիան իր բաժինը ստանձնելու գերմանեւռուս ապագայ գործունէութեան մէջ, ռազմական եւ քաղաքական միանգամայն, որուն կը սպասուի շուրջ ամիս մը վերջը երբ կլիմայական պայմանները թոյլատու ըլլան զինուորական ընդարձակ գործողութիւններու: Թէ ի՛նչ է ճշտիւ այդ գործունէութիւնը, թէ պալքանեան երկիրներն ու Ասիական Թուրքիան ի՛նչպէս կը մտնեն անոր մէջ, եւրոպական եւ ամերիկեան մամուլին մէջ ամէն օր կը հանդիպինք գուշակութիւններու կամ ենթադրութիւններու՝ որոնք հիմնուած են աւելի կամ նուազ իրական տուեալներու վրայ, ինչպէս են պատերազմի ատեն պարզուած բոլոր տեսութիւնները, կատարուած բոլոր նախատեսութիւնները:

Այդ տեսութիւններուն, նախատեսութիւններուն եւ նոյնիսկ ստեղծուած առօրեայ տարաձայնութիւններուն կամ սուտ լուրերուն մէջ՝ Թուրքիոյ կը տրուի առաջնակարգ տեղ մը: Ոչ միայն թերթերը այլեւ դաշնակից պետութեանց պատասխանատու անձնաւորութիւնները հետզհետէ աւելի կը շեշտեն կարեւորութիւնը Թուրքիոյ դիրքին՝ հետզհետէ աւելի գնահատելով կամ դրուատելով անոր կառավարութեան հետեւած բարեկամական ուղղութիւնը յօգուտ արեւմուտքի ռամկապետութեանց:

Հարկ կա՞յ ըսելու՝ թէ հակառակ գործածուած բառերուն բնոյթին, զգացումը որեւէ դեր չունի երկուստեք յայտնուած վերաբերումին մէջ: Ըստայնմ պարտաւոր

ենք մենք եւս, իրապաշտ եւ առարկայական ոգիով միայն, հետեւիլ դէպքերուն, մանաւանդ բնաւ չզարմանալով եղածէն եւ ըլլալիքէն, ինչ որ ալ ըլլան անոնք:

Արեւելքի համար՝ կացութիւնը հեռու է ապահովիչ համարուելէ: Ֆինլանտական խնդրին մօտալուտ կարգադրութիւնը կրնայ փութացնել խաղաղութեան խանգարումը այնտեղ: Ասիկա գիտնալով՝ անհրաժեշտ է, որ ամէն անոնք որոնք արեւելքի մէջ կը բնակին եւ որոնց ճակատագիրը կախում ունի այդ շրջաններու պատահարներէն, հաւաքապէս եւ անհատապէս ցոյց տան ուրիշ որեւէ ժամանակէ աւելի մեծ զգաստութիւն մը, իրենց թէ՛ խօսքերը եւ թէ՛ գործերը ճիշտ ու ճիշտ համաձայնեցնելով իրենց ապրած երկրին այս պատերազմին մէջ ունեցած դիրքին:

ԱՆՁԿՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԸ

Պատերազմին սկզբնաւորութենէն իվեր երբեք կացութիւնը այսօրուան չափ անձկալից եղած չէր մեզի՝ մեր հայու սրտերուն համար:

Սկսելէն առաջ ալ ունեցեր էինք այդ ազգային անձկութիւնը, բայց յետոյ չափով մը հանդարտեր էր ան, տեսնելով յարաբերութեանց անխոռով վիճակը մեզ ազգայնապէս շահագրգռող երկու երկիրներուն՝ Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ:

Այսօր, վեց ամիս վերջը, կը գտնուինք պատահականութեան մը դիմաց՝ որ նոյնքան եթէ ոչ աւելի, մեզ կը վախցնէ մեր ժողովուրդին համար: Թողլով որ կրցողները ընեն կամ շարունակեն ընել ինչ որ պէտք է եւ կարելի է յօգուտ այդ ժողովուրդին եւ ի նախատեսութիւն յոռեգոյնին, հետեւինք երեւոյթներուն՝ ըստ այնմ վարելու համար մեր անհատական եւ հաւաքական կեանքը ինչպէս ամէն տեղ նոյնպէս հոս:

Պէտք է գիտնանք, արդարեւ, որ ամէնուրեք ուր կ'ապրինք եւ կը կրենք պատերազմին նիւթական ու բարոյական տառապանքները նոյնքան որքան ուրիշները, մենք եւս կրնանք կրել յաւելուածական, միայն մեզի յատուկ ցաւեր, ինչէս եղաւ միւս պատերազմին: Եւ պէտք է, գիտնալով այս հաւանականութիւնը, որ պատրաստուինք անոր, փոխանակ սպասելու որ ան իրականութիւն դառնայ եւ մեզ յանկարծակիի բերէ: Եթէ մինչեւ իսկ ուրիշ բանի պատրաստ չենք կամ կարող չենք առայժմ, կայ բան մը զոր կրնանք ընել գէթ՝ այսօրուընէ սկսեալ կամաւորապէս սեղմել մեր սովորական եւ արտասովոր ծախքերը, ինչպէս ուրիշներ կ'ընեն պատերազմիկ երկիրներու մէջ՝ բռնադատուած կերպով: Խնայողութիւնները որոնք պիտի գոյանան այս միջոցով, պէտք է պահուին՝ ի հարկին յատկացուելու համար պատերազմի պատճառաւ յառաջ գալիք պահանջներու, երբ զգացուին այդ պահանջները: Օգտակար է, այս տեսակէտով, կարդալ Ֆրանսայի ելեւմտական նախարարին երէկուան խօսած ճառը՝ որով կը բացատրէ կարգ մը նոր սեղմումներու անհրաժեշտութեան հետ՝ անոնց ազդեցութիւնը պատերազմիկ ազգերու կեանքին վրայ:

Իսկ ըմբռնելու համար կացութեան ծանրութիւնը եւ ըստայնմ շարժելու կամ գործելու համար, ոչինչ այնքան նշանակալից է որքան Թուրքիոյ նախարարապետին նախորդ օրը ձայնասփիւռի առջեւ խօսած մեծ ճառը: Հակառակ այն զգուշաւորութեան զոր պաշտօնապէս տակաւին չէզոք տէրութեան մը վարչապետը պիտի ունենար եւ ունեցած է ուրիշ տէրութեան մը մասին իր գործածած արտայայ-

տութիւններուն մէջ, ճառին ընդհանուր ոգին, անոր շեշտը եւ անոր կարգ մը հատուածները բաւական են հասկցնելու՝ թէ Թուրքիա կը գտնուի վճռական դէպքերու նախորդայնին, այդ դէպքերը իր կամքէն անկախ ըլլան թէ ոչ:

Այդ յայտարարութիւնները էապէս կ'ամփոփէ *Պուրսի* խմբագրապետը.- «1. Տագնապը հասած է Թուրքիոյ դուռը, 2. Թուրքիա դիտում չունի, եւ ուրիշներ ուզած չեն իրմէ՝ յարձակելու Խ. Միութեան վրայ, 3. Փաստ մը չկայ որ Խ. Միութիւնը Թուրքիոյ դէմ յարձակողական դիտումներ ունի, 4. Թուրքիա այժմ պատրաստ է ընդդէմ ամէն պատահականութեան»:

Այս ըսելէ ետք, մեր պաշտօնակիցը կ'աւելցնէ. «Վարչապետին այս յստակ եւ միանգամայն կորովի յայտարարութենէն ետք կարելի է սա գաղափարը կազմել կացութեան ամբողջութեանը մասին՝ թէ առանց կրակի ծուխ չկայ..: Առնուազն կրնանք ըսել՝ թէ Անքարան արթուն կեցած է: **Միջադէպեր, Կովկասի մէջ, պատահած ըլլալու են**, բայց երկու կողմէն ջանացած են մեղմել անոնց տարողութիւնը..»:

Գալով բուն իսկ ճառին, ճիշտ պիտի չըլլար անշուշտ՝ իմաստ մը հանել անոր սա կամ նա մասէն, անկախաբար ամբողջութենէն: Դիտելի է, սակայն, որ ապահովցնելով հանդերձ՝ թէ Թուրքիա «ոչինչ պիտի ընէ սովիէթներուն դէմ», վարչապետը կ'ըսէ. «Այն հարցը թէ արդեօք պատերազմի մէջ պիտի մտնե՞նք՝ պիտի որոշուի միմիայն մեր ազգային շահերուն տեսակէտէն»: Այս նոյն գաղափարը ան կը յայտնէ իր ճառին մէջ ուրիշ երկու անգամ եւս՝ բա՛ն մը որմէ առնուազն կարելի է հետեւցնել՝ թէ Թուրքիա կրնայ անպատճառ յարձակումի մը չսպասել իր ազգային շահերը վտանգուած նկատելու եւ ատոր համաձայն շարժելու համար:

Հարկ կայ ըսելու՞՝ թէ մեր անձկութեան պատճառը, այս ամէնուն մէջ, Խ. Հայաստանի հայ ժողովուրդին կացութիւնն է: Չկայ հայ մը աշխարհի մէջ, որ չփափաքի հայութեան այդ մնացորդ փոքր զանգուածին ապահովութիւնը՝ նախորդ պատերազմին մէջ ազգին կրած ահաւոր կորուստէն ետք:

ԽՆԱՄՔԻ ԿԱՐՕՏ

Գոհ ենք աղքատներու խնամքին յատկացուած աշխատանքին եւ զոհողութիւններուն համար, ըլլան այդ աղքատները չափահաս թէ մանուկ, անգործ կամ հիւանդ: Աղքատաց հոգաբարձութիւնները, Այծեմնիկը, տիկնանց խնամակալութիւնները (Գահիրէ, Հելիոպոլիս, Աղեքսանդրիա) այդ նպատակին կը ծառայեն ու Եգիպտոսի հայ գաղութը տարին բաւական կարեւոր գումար մը կը հանէ գրպանէն՝ իր այդ պզտիկ ու մեծ, հիւանդ կամ անգործ աղքատներուն համար: Բարեգործականը, իր կարգին, ինչպէս ուրիշ գաղութներէ նոյնպէս այս գաղութէն կը քաղէ տարեկան կանոնաւոր հասոյթ մը, զոր կը գործածէ - իր ուրիշ հասոյթներուն հետ միասին - գրեթէ ամբողջութեամբ աղքատներուն համար, ամէն տեղի մնայուն կամ պատահական աղքատներուն:

Ճիշտ է որ կարելի չէ աչքովդ ու մօտէն տեսնել չքաւոր մանկութիւնը, չքաւոր հիւանդութիւնը եւն., եւն., եւ զանոնք սփոփելու համար ճիգ մը չընել: Այդ ճիգը կ'ընեն վերոյիշեալ մարմինները, եւ անոնց անձնուէր անդամներուն անշուշտ շնորհակալ միայն կրնանք ըլլալ ամէնքս, առանց որեւէ առարկութեան:

Այս գոհունակութիւնը սքօղեալ դժգոհութիւն մը թո՛ղ չհամարուի, թո՛ղ տրտունջի եւ քննադատութեան կասկածը չտայ՝ երբ ըսեմ թէ ամբողջ հայութիւնը ուրիշ բան չ'ըներ հիմա արտասահմանի մէջ, իբր հանրային գործ, բայց եթէ աղքատ հոգալ:

Հիւանդներն ու աղքատները հոգացողներուն քով՝ պէտք են առողջներն ու մինչեւ իսկ հարուստները հոգացողները:

Չարաչար կը սխալի այն ժողովուրդը որ իր հարուստները ինքնաբաւ կը կարծէ, չի հոգար զանոնք, անոնց տղաքներն ու կիները, չի զբաղիր անոնց մտքին եւ զգացումներուն դաստիարակութիւնովը: Մինչ՝ այնպէս ինչպէս աղքատը, հարուստն ալ պէտք է խնամքի առարկայ ըլլայ ազգի մը մէջ, թէ՛ ինքզինքին եւ թէ՛ ազգին համար: Պիտի համարձակիմ նոյնիսկ ըսել՝ թէ ազգ մը այնքան չի շահիր իր աղքատներուն յատկացուցած որքան իր հարուստներուն համար ըրած զոհողութիւններէն: Մանաւա՛նդ՝ որ այս վերջին զոհողութիւնները կը ծառայեն ամէ՛նուն անխտիր, անոնցմէ կ'օգտուին աղքատներն ալ, մինչ աղքատներուն տրուածը՝ միայն աղքատին կը նպաստէ...:

Արդ, աղքատը հոգացողներուն քով՝ պէտք ունինք ոչ աղքատն ու աղքատը միասին հոգացողներու: **Հայ աղքատը** ապրեցնելու մտաւոր, ֆիզիքական եւ նիւթական ճիգին քով որ կը կատարուի, հարկ է նաեւ ճիգ մը (մտքի՝ ամէնէն առաջ) **հայ համայնքը** ապրեցնելու համար:

Եթէ կան ոմանք որ համայնքները ապրեցնելու պաշտօնին կոչուած են բայց կը կարծեն անոնք թէ պիտի չապրին, չեն կրնար ապրիլ իբրեւ համայնք ու կարելի է անհատները միայն ապրեցնել, եթէ կան այսպէս մտածող ազգային վարիչներ, պարկեշտութիւնը կը պահանջէ որ հրաժարին եւ իրենց տեղը թողուն անո՛նց - նուազ խելացի եւ փորձառու, հոգ չէ, քան իրենք - որ չեն տարակուսիր եւ կ'ուզեն աշխատիլ այնպէս ինչպէս ուրիշ ժամանակներու եւ ուրիշ վայրերու, ուրիշ շա՜տ դժբախտ ժամանակներու եւ վայրերու հայ հաւատալից վարիչները՝ որոնց շնորհիւ հայութիւնը շարունակուեր է մինչեւ այսօր...:

Որպէսզի դիտողութիւնը տարածուելով չլուծուի եւ չճապաղի անորոշութեան մէջ, առնենք Գահիրէն: Հոս, այս շրջանին, ամէն բան կը կատարուի այնպէս ինչպէս աղքատիկ ընտանիքի մը հասոյթներուն եւ ծախքերուն մատակարարութեան գործը: Ամէն յատկացում ճշտուած է նախապէս, ամէն պէտք նախատեսուած ըլլալով տարիներ առաջ: Անհրաժեշտ չէ մինչեւ իսկ նոր պիւտճէ սահմանել կամ քուէարկել, քանի որ կան նոյն ծախքերը՝ յարմարցուած աւելի կամ նուազ նոյն հասոյթներուն, որոնցմէ դուրս ոչ ծախք, ոչ հասոյթ, ոչ նոր պէտք եւ ոչ յատկացումի փոփոխութիւն կարելի է երեւակայել գաղութին համար:

Իր թեմ. ժողովը կրնայ, տարի մը կամ աւելի առաջ, իր օրակարգը անցուցած ըլլալ սա կամ նա կարեւոր խնդիրը, վարչական կամ կրթական: Կարեւո՞ր. ոչ երբեք, որովետեւ եթէ ըլլար՝ քաղ. ժողով, նախագահ եւ դիւան պիտի չմոռնային զայն նիստի հրաւիրել ամբողջ հինգ ամիս, հակառակ տասնհինգ օրը անգամ մը գումարուելու համար անոր տուած որոշման:

Ժողովրդական բացատրութիւն մը ունինք՝ որ չափազանց համեստ, նախաձեռնութենէ եւ փառասիրութենէ զուրկ գործերուն կ'ըսէ «աղքատախնամ գործ»:

Գահիրէի ազգ. առաջնորդարանին գործունէութիւնը այդ կարգի «աղքատախնամ» գործունէութիւն մըն է, իմ կարծիքովս, որ կարօտ է խնամքի:

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԴԻՄՈՒՄԸ

Մեծ անակնկալի մը առջեւ կը գտնուինք:

Ամէնայն հայոց հայրապետութեան տեղակալ Գէորգ արքեպս. Փետր. 22ին կը հեռագրէ Երուսաղէմի Ս. պատրիարքին՝ յայտնելով թէ *Էջմիածինը կը փափաքի մասնակցիլ Կիլիկիոյ կաթողիկոսի ընտրութեան եւ խնդրելով որ պատրիարքը ազդեցութիւն ի գործ դնէ յետաձգել տալու համար այդ ընտրութիւնը մինչեւ յառաջիկայ Յունիս 30*:

Մեր ընթերցողները երէկ կարդացին Անթիլիասէն Կիլիկիոյ կաթ. տեղապահ Տ. Պետրոս արքեպս.ի ստորագրութեամբ հրատարակուած պաշտ. յայտարարութիւնը, որ կը ծանուցանէ թէ Երուսաղէմի Ս. պատրիարքը անձամբ տարած է սոյն հեռագիրը Անթիլիաս եւ թէ հոն այդ նպատակաւ գումարուած ժողովը խնդիրը լսելէ ու քննելէ վերջ որոշած է *առժամապէս յետաձգել կաթողիկոսական ընտրութիւնը*, որ այլապէս արդէն կատարուած պիտի ըլլար երկու օր առաջ, Մարտի 7ին:

Պաշտ. հաղորդագրութիւնը կը ծանուցանէ եպիսկ. ժողովին տուած յետաձգման որոշումը՝ սա՛ բացատրութեամբ. «*..մինչեւ որ Էջմիածնէն նոր լուսաբանութիւններ ստանայ եւ ըստ այնմ իր վերջնական եւ ճշգրիտ որոշումը տայ*»: Իսկ այս յետաձգումը բարձր քոմիսէրին յայտնելու համար անոր այցելած են, ինչպէս հաղորդեցինք երէկ, Երուսաղէմի պատրիարքը, Կիլիկիոյ կաթ. տեղապահն ու Պէյրութի առաջնորդը, որոնց պատասխանած է Պ. Փիւ՝ թէ խնդիրը քննելէ ետք պիտի տայ հարկ եղած հրահանգը ընտրութեան նոր թուականին մասին:

Խնդիրը երկու կողմ ունի մեզի համար, առաջինը՝ եկեղեցական-ազգային եւ երկրորդը՝ քաղաքական, որոնք երկուքն ալ նոյնքան ծանրակշիռ են:

Ըմբռնելու համար անոր եկեղեցական-ազգային տեսակէտով ներկայացուցած գերազանց կարեւորութիւնը, պէտք է յիշել՝ որ Էջմիածնի եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնները որեւէ պաշտօնական կապակցութիւն կամ նոյնիսկ յարաբերութիւն չունին իրարու հետ, թէ մէկը *Ամէնայն հայոց* հայրապետութիւնն է եւ միւսը՝ Կիլիկիոյ հայոց, թէ Սիսի աթոռը «ըստ օրինի» ուրիշ բան չէ բայց եթէ Հակաթոռ մը, եւ թէ Էջմիածինը, մասնակցելով Կիլիկիոյ կաթողիկոսին ընտրութեան գործին, ոչ թէ միայն օրինապէս ճանչցած եւ ընդունած կ'ըլլայ զայն – ինչ որ ձեւակերպութիւն մըն է կամ լոկ վաւերացումը վաղուց գոյութիւն ունեցող իրաց վիճակի մը՝ որմէ վնաս չեն կրեր Եկեղեցին եւ Ազգը - այլ *ընդունած կ'ըլլայ անոր իր վրայ գերակայութիւնը*:

Թէ ի՛նչ են Էջմիածնի կողմէ յայտնուած այս փափաքին պատճառները՝ մենք գոնէ, եւ մեզի հետ ամբողջ գաղութահայ ժողովուրդը, կ'անգիտանանք բացարձակապէս: Միայն Երուսաղէմի պատրիարք սրբազանը եւ արտասահմանի մէջ քանի մը բարձրաստիճան եկեղեցականներ տեղեկութիւններ մը ունին թերեւս, որոնք կրնան Անթիլիասի եպիսկ. ժողովին խորհրդակցութիւններուն մէջ ըսուած եւ ըստ այնմ ազդած ըլլալ որոշումին վրայ:

Թէ ի՛նչ ձեւով եւ միջոցով Էջմիածինը պիտի գործադրէ իր փափաքը՝ այն պարագային ուր ընդունուի ան, նոյնպէս կ'անգիտանանք եւ կ'ենթադրենք թէ ոչ ոք

կրնայ այս պահուս ճիշտ գուշակութիւն մը ընել այդ մասին: Կան բազմաթիւ բարդութիւններ, թէ՛ նիւթական եւ թէ՛ բարոյական: Պէտք է ենթադրել՝ որ այդ մասնակցութիւնը պիտի չըլլայ մէկ կամ նոյնիսկ բազմաթիւ ձայներով, հաւասար թեմի մը ձայներուն: Կրնայ ենթադրուիլ, մինչեւ անգամ, որ *ոչ թէ ընտրող այլ ընտրելի ըլլալու* նպատակով է՝ որ ընդհանրական կաթողիկոսութեան կեդրոնը կատարած է իր դիմումը: Այս պարագային՝ Աթոռին փոխադրութիւնն է որ ձեւով մը գործադրուած կ'ըլլայ, *առանց նախապէս հայ ժողովուրդին (գէթ արտասահմանի) կողմէ քննուած եւ որոշուած ըլլալու:* Գուցէ գաղտնաբար, կարգ մը շրջանակներու մէջ քանի մը տարիէ իվեր մշակուած ծրագրի մը գործադրութի՛նը՝ այս անակնկալ եղանակով...:

Խնդրոյն եկեղեցական-ազգային կողմէն ետք՝ զոր հազիւ ուրուագծեցինք այս քանի մը տողերով, կայ նաեւ անոր քաղաքական կողմը:

Եթէ մինչեւ իսկ *ընտրելու՛* համար պիտի ըլլայ այդ մասնակցութիւնը, զայն ի՞նչպէս կը տեսնեն Խ. Հայաստանի կառավարութիւնը՝ անդին, եւ ֆրանս. հոգատար կառավարութիւնը՝ ասդին: Պատերազմը, որ զանոնք մօտեցուցած չէ իրարու – ընդհակառա՛կը - թոյլ պիտի տա՞յ որ եթէ մէկը արտօնէ ուզուածը, միւսը նոյնը ընէ: Ի՞նչպէս *մե՛նք* կը տեսնենք անոնց վերաբերումը այդ մասին. ի՞նչ քաղաքական հետեւանքներ Հայ Եկեղեցիին եւ Հայ Ազգին համար կրնայ ունենալ անոնց մէկին կամ միւսին այս կամ այն վերաբերումը սոյն խնդրին հանդէպ՝ խնդիրը դիտելով իր ամէնէն նեղ սահմանէն մինչեւ ամէնէն լայն սահմանին մէջ եւ գիտնալով որ իր փոքրագոյն չափովն իսկ ան դարձեալ մեծ կարեւորութիւն ունի.- հարցումներ են ասոնք՝ զորս պարտաւոր ենք ուղղելու:

Այսչափ՝ առայժմ: Կը սպասենք լուսաբանութիւններու: *Կոյր* վստահութիւնը մեր գործը չէ: Եւ քանի որ կաթողիկոսութիւնները եկեղեցական բնոյթ չունին միայն այլ եւ քաղաքական, *կ'ուզենք գիտնալ* - կարծիք յայտնելէ առաջ - թէ ի՛նչ է կատարուածը:

ՀԲԸՄԻ ԿԵԴՐՈՆԸ

Ա.

Կը թուի թէ ոմանք, Փարիզի մէջ եւ այլուր, դիտողութիւն ըրած են ՀԲԸ Միութեան կեդրոնին տեղափոխութեան մասին, որ կատարուեցաւ պատերազմին սկիզբը:

«Խօբձանք» մըն ալ ատիկա, անշուշտ, որուն **յանցանքին** յանցակից չըլլալու գոհունակութիւնը ունինք այս անգամ, *Արեւը* եւ ես:

Իրօք, այն ատեն դիտողութիւն չըրինք այստեղ՝ քիչ մը մեղքնալով Բարեգործականի պատուակալ եւ ոչ-պատուակալ գործիչները որոնք **վախնալու** մարդկային խեղճութիւնը (*միզէր*) ունեցեր էին, եւ քիչ մըն ալ մտածելով՝ որ իրենց Փարիզ կամ Ֆրանսայի մէջ ուրիշ տեղ մը գտնուիլը շատ տարբերութիւն չէր ըներ գործի տեսակէտով, ըսել կ'ուզեմ **ազդու եւ արդիւնաւոր գործի** տեսակէտով:

Բայց որովհետեւ ամէն մարդ այս զգացումները չ'ունենար, եղեր են, ինչպէս ըսի, դիտողութիւններ վերոյիշեալ փախուստ-տեղափոխութեան մասին, ու ահա կեդրոնը պատասխաններ է այդ դիտողութիւններուն՝ *Միութիւն*ի վերջին թիւին (Նոյ.-Դեկտ. 1939) «ՀՄԸՄի կեանքն ու գործը» բաժնին մէջ:

«Որեւէ թիւրիմացութեան տեղի չձգելու համար հարկ կը տեսնենք անգամ մը եւս ճշտել թէ,- *կ'ըսէ այդ զեկուցումը իր սովորական ոճով՝ որ բան մը կը յայտնէ, հարկաւ,*- պատերազմի նախաշրջանի խուճապային առաջին օրերուն, երբ Փարիզ հետզհետէ կը պարպուէր եւ կառավարութիւնը ամէն օր կը յանձնարարէր հեռանալ Փարիզէն, բիւրաւոր անձեր ու անհամար հաստատութիւններ գաւառ կը փոխադրուէին»: (*Այստեղ ուշադրութի՛ն «բիւրաւոր»ին եւ «անհամար»ին՝ որոնք նոյնպէս բան մը ըսել կ'ուզեն. անշուշտ*): Այդ պատճառաւ ՀԲԸ Միութեան կեդր. վարչութիւնը եւս հարկ տեսաւ մերձակայ գիւղաքաղաք մը փոխադրել Միութեան կարեւորագոյն արշիւները եւ ընդհ. տնօրէնութեան գրասենեակը, բաց պահելով հանդերձ Փարիզի կեդր. գրասենեակը»:

Զեկուցումը կը շարունակէ **ճգնիլ** եւ ըսել՝ թէ «այդ տեղափոխումէն ոչ ոք կրնայ գանգատիլ, որովհետեւ ոչ ոք ատկէ վնաս մը կրած է» (վերը իմ յիշած երկրորդ պատճառովս, թերեւս), թէ «արդարեւ, Միութեան կազմակերպական եւ վարչական մեքենան կը գործէ ըստ առաջնոյն..», թէ «որեւիցէ նամակի (նոյնիսկ անհատական նպաստի վերաբերեալ) պատասխանը կը տրուի անմիջապէս», եւ թէ «միւս կողմէ, վարիչ-պատուիրակը պարբերաբար Փարիզ կ'այցելէ, կեդր. վարչ. ժողովը իր նիստերը կը գումարէ Փարիզ, նոյնիսկ աւելի յաճախակի, եւ կենսական հարցերը լուրջ խորհրդակցութեան եւ առօրեայ թղթակցութեանց նիւթ կը կազմեն..» եւն. եւն.՝ բանե՛ր որոնց բոլորին համար (նամակներուն տրուած պատասխաններէն սկսեալ մինչեւ պարբերաբար Փարիզ տրուած այցելութիւնները եւ կատարուած **լուրջ** խորհրդակցութիւնները) գոհունակութիւն եւ ուրախութիւն միայն կարելի է յայտնել..:

Այս ըլլալով իրողութիւնը իր վճիտ եւ կատարելապէս հասկնալի ու հիմա հասկցուած բացատրութեամբը, ես զարմացայ թէ ինչպէս կը մնան տակաւին դժգոհներ ՀԲԸՄի կեդրոնին յիշեալ տեղափոխութենէն, որ առիթ կու տայ մինչեւ անգամ ըսելու եւ գրելու թէ այդ կեդրոնը պէտք է տեղափոխուի Փարիզէն քիչ մը աւելի հեռու տեղ մը քան Պրըթէօյլ, տեղափոխուի.. Ամերիկա..:

Այո՛, այսպէս կը գրէ մեր պաշտօնակիցը *Պայքար* իր Փետր. 2ի խմբագրականով, որուն առաջին մասը եթէ գանգատ մըն է պատերազմին հետ սկսած ու դեռ շարունակուող բացակայութեանը համար ՀԲԸՄի, երկրորդ մասը ջատագովական մըն է իբրեւ ՀԲԸՄի կեդրոն՝ Փարիզի վրայ Ամերիկայի ունեցած առաւելութիւններուն:

Կեդրոնին Փարիզ փոխադրութիւնը Եգիպտոսէն, 1926ին, կատարուեցաւ - կ'ըսէ *Պայքար* - ի յարգանս Պօղոս փաշա Նուպարի: Այլապէս «Եգիպտոս կը սիրէ Բարեգործականը, կը գուրգուրայ անոր վրայ իբր իր հողին ծնունդը..: Իսկ անվիճելի էր վայրին յարմարութիւնը, նկատի ունենալով որ դաշտը ուր պիտի գործէր Բարեգործականը իր հիմնարկութիւններով - Սուրիա, Յունաստան, Պուլկարիա - այնքան մօտ էր իրեն (Եգ.) եւ դիւրին ու հնարաւոր՝ գործօն հսկողութիւնը:» Բայց, «Բարեգործականը երկար չվայելեց իր նախագահին աշխատութիւնն ու ղեկավարութիւնը: Իրմէ ետք, հազիւ պլպլացող եւ մարող լոյսի մը պէս եղաւ Պ. Գալուստ Կիւլպենկեանի նախագահութիւնը, այնքան յոյսեր եւ ակնկալութիւններ ներշնչելէ ետք»:

Ասոնք՝ անցեալին համար: Գալով ապագային, *Պայքար*ի կարծիքն է թէ «կեդրոնը պէտք է փոխադրուի, եւ փոխադրուի Ամերիկա, որքան քաղաքական-ելմտական, նոյնքան կազմակերպական-վարչային նկատումներով»:

Թէ որո՛նք են այդ նկատումները, պիտի յայտնեմ վաղը:

Յատկանշական է՝ որ Ամերիկայի վարիչ շրջանակներուն հետ սերտ շփում ունեցող մեր սոյն պաշտօնակիցը, մեկնելով կեդրոնին դէպի գաւառ փախուստին եւ նախագահ Զարեհ պէյ Նուպարի ներկայիս Ամերիկա մնալուն պարագաներէն՝ կը հասնի մինչեւ «կազմակերպական-վարչային նկատումները» եւ կը փաստէ Միութեան կեդրոնին Փարիզէն վերջնական տեղափոխութիւնը..Ամերիկա:

Այս իրողութիւնը պէտք է մտածել տայ ինչպէս կեդրոնի անդամները՝ նոյնպէս անոր այստեղի եւ ուրիշ տեղերու քանի մը չափազանց եռանդուն բարեկամները: Թէ ի՛նչ մտածել պէտք է տայ, ատ ալ կ'ըսեմ յաջորդ գրութեանս վերջաբանին:

ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ՇԱՀԸ

Այս երկու բառն ալ, «յաւիտենական շահ», բան մը չ'ըսեր անո՛նց որ «շահ»ը կը հասկնան իր անմիջական եւ նիւթական իմաստովը:

Յաւիտենական շահը չի կրնար դրամ, կալուած կամ նոյնիսկ հող ըլլալ: Ժողովուրդի մը համար՝ այդ շահը բարոյական եւ ներքին է հարկաւ, այսինքն յաւելու՛մ մը իր հոգեկան եւ մտաւորական արժէքին վրայ: Յետոյ միայն, եւ շնորհիւ այդ **ներքին** շահուն, ան շահ մըն է նաեւ արտաքին աշխարհին հանդէպ՝ երբ իբրեւ ազգ հաշուի առնուելու կամ չառնուելու հարցը կը ներկայանայ երբեմն, աշխարհի մեծ միտքերուն առջեւ:

Մենք որ հազիւ կը հետաքրքրուինք մեր ազգային անմիջական շահերով, ոչինչ կ'ընենք միւսին համար, զայն չենք ճանչնար մինչեւ անգամ:

Երբեմն, յաւիտենական շահու **ձրի միջոցներ կ'ընծայուին** մեզի, ներսէն եւ դուրսէն: Արուեստագէտ մըն է ան, կամ արուեստի գործ մը, որ մեր հոգեկան արժէքը կ'աւելցնէ ինքնին եւ կ'աւելցնէ օտարին առջեւ: Ոմանք վայրկեան մը կ'անդրադառնան անոր, կը խօսին վրան, կը զգացնեն ազգին համար պէտքը օգտուելու այդ արուեստագէտէն կամ այդ արուեստի գործէն: Բայց որովհետեւ օգտուիլը մենք կը հասկնանք նիւթական իմաստով միայն եւ հոս գոյութիւն չունի այդ օգուտը. որովհետեւ մեզի անծանօթ է, մանաւանդ, «յաւիտենական շահը» զոր ժողովուրդները ըրած են եւ կը շարունակեն ընել այդպիսի շնորհէ կամ հրաշքէ մը - կը մոռնանք այդ հրաշալի նուէրը, կը զրկենք հայ ժողովուրդը անոր իրեն ընծայած կամ ընծայելիք գերազանց բարիքէն..:

Այս տողերուն առիթը կրկին է: Առաջինը՝ օտար հեղինակ Ֆրանց Վերֆէլի **ծանօթ**, անշու՛շտ ծանօթ, *Մուսա Տաղի քառասուն օրերը* վէպին յիշատակութիւնն է գրական թերթի մը մէջ. երկրորդը՝ հայ հեղինակ Շահան Շահնուրի նոր մէկ նամակը, գրուած իր հիւանդի անկողնէն, որուն գամուած է ամիսներէ իվեր, Պիրէնեաններու ամէնափոքր մէկ գիւղին մէջ:

Ֆրանց Վերֆէլ նոր գիրք մը հրատարակեր է, որուն երկար յօդուած մը կը յատկացնէ *Նուվէլ Լիթերէր*ի մէջ Լուի Ժիլէ, ըսելով. «Ասիկա նոր հատուած մըն է այն հաւատքի դիւցազներգութեան՝ որուն ձեռնարկած է *Մուսա Տաղի քառասուն օրե-*

*ք*ուն, եւ *Լսէ, Իսրայէլի* հեղինակը»: Իսկ թերթը իր կողմէն, կը դնէ յօդուածին գլուխը հետեւեալը.

«Ծնած ի Փրակա, 1890ին, Ֆրանց Վերֆէլ 50 տարեկան եղաւ եւ իր բարեկամները այս օրերս տօնեցին իր տարեդարձը: Գերմանագիր գրագէտ՝ Վերֆէլ հրատարակած է քերթուածներ ու վէպեր, եւ իր գլուխգործոցը՝ *Մուսա Տաղի քառասուն օրերը*՝ թարգմանուած է ֆրաներէնի, հրատարակիչ Ալպէն-Միշէլի մօտ: Աքսորուած նացիներէն, ան կ'ապրի հիմա Ֆրանսայի հարաւը եւ հոն է որ գրած է իր նոր վէպը զոր մեզի կը ներկայացնէ Պ. Լուի Ժիլէ»:

Իր գլուխ-գործո՛ցը՝ *Մուսա Տաղի քառասուն օրերը*: Առաջ ալ խորհած էի, բայց այս անգամ չափազանց ուժով զգացի պէտքը աղաղակելու, թէ այդ գիրքը մենք կրնայինք մեզի համար **յաւիտենական շահ**ու վերածել եւ չըրինք, մենք ոչի՞նչ ըրինք:

Նախ մենք, իբրեւ ժողովուրդ, հոգւով ու մտքով պիտի զօրանայինք եւ պիտի հարստանայինք եթէ կարենայինք կարդալ այդ գիրքը: Ճիշտ է որ ան, թարգմանուելէն ետք քանի մը տասնեակ լեզուներու (որոնց մէջ չէ թուրքերէնը..), թարգմանուեցաւ նաեւ հայերէնի, բայց կրնամ առանց սխալելու վախին յայտարարել՝ թէ ամբողջովին հայոց վրայ եւ հայութիւնը պանծացնելով գրուած *Մուսա Տաղը* իր ամէնաքիչ սպառումը ունեցած է հայոց մէջ, հասած չէ ժողովուրդին ձեռքը, զայն կարդացած չեն ո՛չ «Ֆանթոմա» եւ ո՛չ ալ լուր կարդացող մեր այրերն ու կիները, ինչպէս որ կարդացած չեն եւ անոր գոյութիւնն անգամ չեն գիտեր մեր գաղութահայ երիտասարդներն ու երիտասարդուհիները, անո՛նք որոնց հայերէն սորվեցնելու համար նախակրթարաններ կը պահենք ահագին զոհողութիւններ ընելով..:

Սու՞ղ էր գինը: - Պէտք էր, նա՛խ, քանի մը հարիւր օրինակ գնել գիրքէն եւ տրամադրել գաղութներու մեր բոլոր վարժարաններուն՝ որպէսզի զայն կարդան ուսուցիչները գոնէ: Պէտք էր, յետոյ, հրատարակել նոյնը, նոյն կամ ուրիշ թարգմանութեամբ, պրակ առ պրակ եւ շատ աժան գինով, եւ տալ ժողովուրդին ձեռքը՝ անշուշտ ընելով նաեւ պէտք եղած փրոփականտը: - Իմ համոզումս է՝ թէ ժողովորդը ոչ մէկ բանէ ա՛յնքան պիտի օգտուէր հիմա որքան այս գործէն եթէ կարդար զայն, եթէ կարենայինք զայն կարդացնել իրեն, եթէ հարուստ մը (մարդ կամ հաստատութիւն) մէկ-երկու հարիւր ոսկի ծախսէր ատոր համար..:

Այս ներքին շահուն քով, կարեւոր շահ մըն ալ պիտի ընէինք դուրսը՝ եթէ հոգ տանէինք (նոյնպէս նիւթական զոհողութեամբ մը) օտար մամուլին մէջ շեշտել տալու՝ գրքին գրական արժէքէն զատ՝ արժէքը անոր նիւթը կազմող ժողովուրդին, - բա՛ն մը զոր գրեթէ բնաւ չըրաւ այդ օտար մամուլը, որովհետեւ խաւարած է հիմա մեր անունը, մենք թողած ենք որ ան հետզհետէ խաւարի ամէնուրեք՝ Եւրոպայի, Ամերիկայի.. եւ մինչեւ իսկ Ափրիկէի մէջ..:

Մուսա Տաղը արուեստի գործի մը եզական նուէրն է զոր օտար մը մեզի ըրաւ, չեմ հասկնար ի՛նչու եւ ի՛նչպէս..: Շահան Շահնուր հայ արուեստագէտ հեղինակ մըն է, որուն բացառիկ տաղանդը սկսած էր մեզի տալ նոյնպէս մեր **յաւիտենական շահը** կազմելիք գործեր բայց մենք չուզեցինք, մենք հրամայեցինք որ լռէ ան - ինչպէս ուրիշներու ալ, ուրիշ տեղեր, դեռ կը հրամայենք որ լռեն, մեռնելով ի հարկին:

Շահնուրի մասին՝ ես գոնէ պիտի չլռեմ ու պիտի գրեմ նորէն:

ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏՈՎ

Շատ են օրուան նիւթերը: Զինուորական եւ քաղաքական: Հեռաւոր եւ մօտաւոր: Դիւրութեամբ կարելի է գրել անոնց վրայ, աւելի կամ նուազ ինքնատիպ ձեւով եւ գաղափարներով: Բայց ի՞նչ է օգուտը մեզի համար:

Իբրեւ մարդ՝ մեր հետաքրքրութիւնը կը գոհանայ այդ կարգի ընթերցումներով. կը գոհանայ վայրկեա՛ն մը միայն, աւելի ճիշտ՝ գոհացման պատրանքը կ'ունենայ, **կը խաբուի** ան, ինչպէս անօթութիւնը **կը խաբուի** ոչ-սննդարար բայց տեղ բռնող ուտելիքով մը: Կ'ընդունինք թէ այդ գոհացումն ալ պէտք մըն է այս միջոցիս եւ մեր թերթին ստուարագոյն մասը յատկացուցած ենք ատոր, կամայ-ակամայ:

Նոյնը կ'ընեն, աւելի մեծ համեմատութեամբ եւ շատերը՝ աւելի մեծ քանակութեամբ մանաւանդ, այս պահուս աշխարհի բոլոր լրագիրերը: Անոնք ալ՝ պատերազմին հետ կապ ունեցող լուրերով եւ մեկնաբանութիւններով կը լեցնեն իրենց էջերը: Մեր եւ անոնց միջեւ սա՛ տարբերութիւնը կայ սակայն, որ անոնց երկրին, անոնց ազգին, անոնց ընթերողներուն համար՝ միջազգային կեանքը եւ ազգային կեանքը խառնուած են իրարու, մինչդեռ նոյնը չէ մեզի համար: Անգլիացին ինչպէս հոլանտացին եւ ռումանացին, երբ կը զբաղին հիմա պատերազմով եւ քաղաքականութեամբ, ուղղակի զբաղած կ'ըլլան նաեւ Անգլիոյ, Հոլանտայի եւ Ռումանիոյ ճակատագրով: Ու եթէ իրենց կարգ մը մշակութային խնդիրները նուազ տեղ կը գրաւեն այսօր իրենց մտահոգութիւններուն մէջ ու քիչ մը ետ կը մնան, ատիկա հասկնալի ու ներելի է:

Մենք չունինք այդ պատճառը՝ արդարացնող մեր գաղութահայ կեանքին ներկայ դանդաղութիւնն ու անգործութիւնը: Պատերազմով մեր զբաղիլը՝ ամուլ եւ անպէտ զբաղում մըն է մեր ոչ-քաղաքական գործիչներուն (եկեղեցական, թեմական, բարեգործական) եւ ժողովուրդին համար: Մեր արդէն վատուժ հանրային կեանքն է որ կը տուժէ ատկէ: Մեր քնանալ եւ քնացնել սիրող հանրային հաստատութիւններն են որ կ'օգտուին առիթէն՝ իրենց սխալներուն մէջ յարատեւելու, չգործելու կամ քիչ, եւ կամ գէշ գործելու համար:

Որիշներ, որոնք մօտաւորապէս մեր վիճակին մէջ կը գտնուին - ինչպէս՝ Եգիպտոսի մէջ ապրող հրեաները, լիբանանցիները եւն. որոնք այստեղէն չեն կրնար ազդեցիկ դեր մը կատարել իրենց երկրին կամ ժողովուրդին քաղաքական կեանքին մէջ - այսօր ուրիշ որեւէ ատենի չափ ճիգ եւ զոհողութիւն կ'ընեն՝ միաժամանակ թէ՛ իբրեւ մարդ եւ թէ՛ իբրեւ հրեայ կամ լիբանանցի՝ կրթել-զարգացնելու համար իրենց ժողովուրդը, իրենց երիտասարդութի՛նը մանաւանդ: Այն բազմաթիւ հաւաքոյթները, դասախօսութիւնները, ցուցահանդէսներն եւ հանրային մշակութային կեանքի ուրիշ արտայայտութիւնները որոնց արձագանգը կը գտնենք տեղւոյս ֆրանսերէն օրաթերթերուն մէջ, կը հաստատեն մեր այս դիտողութիւնը:

Ճիշտ այս միջոցիս, Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ մեր գաղութներուն մէջ ալ հանդիսատես կամ ականջալուր կ'ըլլանք գրական եւ գեղարուեստական «գործունէութեան» մը: Չխօսինք պարահանդէսներուն վրայ, որոնց նպատակը ուրիշ բան չէ բայց եթէ բարեսիրական, կրթական կամ ուրիշ հանրային հաստատութեանց պիւտճէին բացը գոցել՝ անշուշտ կոչում ընելով հայկական ճաշակին, խելքին եւ աշխատանքին գործակցութեան ու այս կերպով քովնտի նպաստ մը բերելով մեր մշակոյթի գործին: Քիչ կը մնայ որ մէկդի թողունք նաեւ նոյն նպատակով, այ-

սինքն հասոյթ գոյացնելու եւ բաց գոցելու համար կազմակերպուած այն բոլոր թատերական ներկայացումներն ու հանդէսները որոնք հանրութեան յոռի ճաշակը կը փայփայեն եւ կը յաւերժացնեն՝ փոխանակ լաւագոյնին անշահախնդիր որոնումովը զայն ազնուացնելու, փոխանակ ընդլայնելու նեղ միտքերը եւ փափկացնելու կարծրացած զգացումները: Եթէ խմբովին չենք դատապարտեր զանոնք, պատճառը այն է որ արդիւնքէն աւելի՝ կազմակերպողներուն դիտաւորութիւնը կամ բարի-կամեցողութիւնը նկատի ունինք, ինչպէս նաեւ ոմանց շատ հազուադէպ կարողութիւնը պահանջուած գործին:

Կը մնան մշակոյթի միւս արտայայտութիւնները՝ բանախօսութիւն, երգահանդէս եւն., որոնք պէտք ունին մէկ կողմէ՝ աւելի խնամքի եւ միւս կողմէ՝ աւելի քաջալերանքի, որպէսզի իրապէս եւ կանոնաւորապէս դեր մը կատարած ըլլան իբրեւ ազգային զարգացման միջոց: Անհրաժեշտ է գործադրել վերջապէս - մեր մէջ ալ - **ճշմարիտ** արուեսագէտը կամ բանախօսը վարձատրելու դրութիւնը, որպէսզի կարելի ըլլայ մասամբ գոնէ բարելաւել որակը այդ հաւաքոյթներուն, զանոնք օգտակար ընել հանրութեան եւ օգտակար ընել նաեւ արուեստագէտին կամ բանախօսին՝ հոգ չէ թէ վերջիններուն համար աննշան չափով մը, **բայց գէթ արդար ըլլալու եւ մեր զանազանել գիտնալը հասկցնելու համար**...:

Իսկ դպրոցներու գործը միշտ կարօտ է մեծագոյն հոգածութեան, պատերազմ ըլլայ թէ խաղաղութիւն: Եթէ գոյութիւն ունի այդ մեծագոյն հոգածութիւնը (ոչ միայն ճիգով՝ այլեւ խելքով եւ խիղճով) լա՛ւ, բայց եթէ չունի՝ յանցանք է օգտուիլ արտաքին աշխարհի վիճակէն, լռել եւ թողուլ որ իրերը մնան իրենց յաճախ մատնանշուած անբաղձալի վիճակին մէջ:

Պատերազմի յաճախ անօգուտ զրոյցներուն տեղ՝ օգտակար է խօսիլ մեր հանդարտ, այսինքն լճացած կեանքին պէտքերուն վրայ: Օգտակար է մանաւանդ՝ ատեն-ատեն քիչ մը գործել անոնց համար: Չլռել, չմոռցնել, այլ գործել: Կեանքը եւ գործը լռութեան հետ չեն հաշտուիր:

ՄԱՆԵՐՀԱՅՄԻ ԿԱՐԳԱԽՕՍԸ

Ահաւասի՛կ թարգմանութիւնը մարաչախտ Մաներհայմի հոյակապ կարգախօսին՝ որուն մէկ շատ համառօտ ամփոփումը միայն տուած էինք երէկ եւ զոր կը թարգմանեմ, օգտակար գտնելով անոր ընթերցումը մեզի.

«Չինուորնե՛ր ֆինլանտական փառապանծ բանակին, հաշտութիւնը կնքուած է երկրին ու ՍԽՀՄի միջեւ: Ծանր հաշտութի՛ւն մը որ ՍԽՀՄի կը թողու գրեթէ այն բոլոր ռազմադաշտերը զորս մեր արիւնով ոռոգեցինք յանուն ամէն ինչի որ սիրելի է մեզի: Դուք չուզեցիք պատերազմը: Դուք հարկադրուեցաք պատերազմելու: Կատարեցիք քաջագործութիւններ որոնք դարերով պիտի մնան լուսաշող՝ մեր պատմութեան էջերուն վրայ: Ձեր մէջէն 15,000է աւելին, որ կռուելու համար մեկնեցան, ա՛լ երբեք պիտի չտեսնեն իրենց տուները, եւ ձենէ քանինե՛ր ընդմիշտ կորսնցուցած են աշխատելու կարողութիւնը: Բայց դուք ծանր հարուածներ տուիք, եւ եթէ 200,000 թշնամիներ հիմա պառկած են ձիւնին վրայ ու իրենց ապակենման աչքերովը կը նային մեր աստեղալից երկնքին, յանցանքը ձերը չէ: Մի՛ ատէք զանոնք: Դուք անոնց գէշութիւն չէիք ուզեր, բայց ստիպուեցաք կրել պատերազմի խիստ օրէնքը՝ մեռցնել կամ մեռնիլ:

«Ես շատ ռազմադաշտերու վրայ պատերազմած եմ, բայց դեռ տեսած չեմ այնպիսի զինուորներ որոնք հաւասարին ձեզի: Երկրին ո՛ր մասէն, ընկերութեան ո՛ր խաւէն ալ եկած ըլլաք, ես հպարտ եմ ձեզմով»:

Մարաչախտը շնորհակալութիւն յայտնելէ ետք սպաներուն, ենթասպաներուն եւ զինուորներուն ու յատկապէս՝ պահեստի սպաներուն եւ հրամանատարութեան մօտիկ աշխատակիցներուն, այսպէս կը շարունակէ իր խօսքը.

«Շնորհակալ եմ բոլոր ֆինլանտացի զինուորներուն՝ այն քաջութեան համար որով կռուեցան իրենցմէ շատ աւելի բազմաթիւ եւ յաճախ անծանօթ զէնքերով զինուած թշնամիի մը դէմ: 1500 հրասայլի եւ 700է աւելի հետապնդիչ ու ռմբակոծիչ օդանաւի փճացումը կը յայտնէ՝ թէ ի՛նչ գործեր կատարեցիք զորս ճշմարիտ այր-մարդիկը միայն կրնային կատարել»:

Մարաչախտը շնորհակալութիւն կը յայտնէ նաեւ Լոթաներուն եւ թիկունքի գործաւորներուն ու կ'ըսէ.

«Հակառակ այս ամբողջ արութեան եւ այս զոհաբերութեան ոգիին, կառավարութիւնը ստիպուեր է հաշտութիւն կնքել շատ դժնդակ պայմաններով: Ինչ որ բացատրելի է. մեր բանակը չափազանց փոքր էր, մեր պահեստիներն եւ վարիչ-զօրքը՝ չափազանց անբաւական: Մենք պատրաստուած չէինք մեծ պետութեան մը դէմ պատերազմ մղելու: Մինչդեռ մեր արիասիրտ զինուորները ճակատը կը պաշտպանէին, ջանացինք ձեռք բերել մեզի պակսածը: Ստիպուեցանք պաշտպանողական գիծեր կառուցանել եւ օգնութիւն մը փնտռել որ չհասաւ: Հարկ եղաւ որ զէնք ու ռազմանիւթ ճարենք այն պահուն՝ ուր ամէն մէկ քայլ տենդագին կը վազէր, ընդդէմ աշխարհը համակելու վրայ եղող փոթորիկին: Ձեր քաջագործութիւնները աշխարհի հիացումը յարուցին: Բայց երեքուկէս ամսուան պատերազմէ մը ետք, դեռ մինակ ենք գրեթէ: Դուրսէն ընդունեցինք միմիայն երկու վաշտ՝ հրետանիով եւ օդանաւերով ուժեղացած: Եթէ Շուէտը եւ արեւմտեան պետութիւնները զէնքով ու կազմածներով օգնած չըլլային վեհանձնօրէն, պայքարը անկարելի պիտի ըլլար:

«Դժբախտաբար, արեւմտեան պետութեանց խոստացած թանկագին օգնութիւնը չկրցաւ իրագործուիլ, որովհետեւ մեր արեւմուտքի դրացիները իրենց ճակատագրովը մտահոգ, չթողուցին որ արեւմտեան պետութեանց զօրքերը իրենց երկիրներէն անցնին: Տասնվեց շաբթուան արիւնազանգ կռիւներէ ետք, մեր բանակը դեռ անյաղթ է եւ ներքին ճակատը, օդային անթիւ ռմբակոծումներու ներքեւ որոնք մահ եւ սարսափ սփռեցին տղայոց եւ կանանց մէջ, սարսած չէ դեռ: Հրդեհուած քաղաքներն ու կործանած գիւղերը շօշափելի ապացոյցներն են մեր ժողովուրդին տառապանքներուն: Մեզի համար ծանր է՝ կեանքի տարբեր ընբռնումներ եւ ազգային տարբեր իտէալներ ունեցող օտար ցեղի մը յանձնել երկիր մը զոր մենք մշակած ենք դարերով:

«Պէտք պիտի ըլլայ որ դառն ճիգեր ի գործ դնենք՝ առաջնորդներ հայթայթելու համար անոնց որ կորսնցուցին իրենց առաջնորդները, եւ պէտք է որ պատրաստ գտնուինք առաջուան նման՝ պաշտպանելու մեր պզտիկցած հայրենիքը այն նոյն վճռակամութեամբ որով պաշտպանեցինք մեր լման հայրենքը»:

«Մարաչախտ Մաներհայմի կարգախօսը հետեւեալ կերպով կը վերջանայ. Հպարտ ենք մեզի վստահուած պատմական առաքելութեամբ՝ զոր պիտի շարու-

նակենք կատարել եւ որ պաշտպանութիւնն է մեր դարաւոր ժառանգութիւնն եղող արեւմտեան քաղաքակրթութեան: Բայց մենք ալ, ցյետին սանթիմ, վճարեցինք այդ ժառանգական պարտքը, արեւմտեան երկիրներուն»:

Ահաւասիկ նաեւ, նոյն օրը հրատարակուած, ֆինլանտական բանակի վերջին պատերազմական զեկոյցը՝ որ պարտուած բանակի մը զեկոյցը չէ բնաւ, ինչպէս կը տեսնուի եւ ապշեցուցիչ է պարզապէս.

«Ֆինլանտական զինուորները շարունակեցին պարանոցին մէջ (Կարելեան) իրենց հակայարձակողականը մինչեւ ժամը 11, ժա՛մ զինադադարի: Ռուսական յարձակումները ետ մղուեցան ամբողջ ճակատին վրայ: Չորս սովիէթական օդանաւ վար առնուեցան եւ 15 թանք փճացուեցան: Ռուս օդանաւորդութիւնը ռմբակոծեց Ռովանիէմի եւ Քեմիժերվի քաղաքները: Օդային գործողութիւնը վերջ գտաւ առաւօտեան ժամը 10ին, երեք քաղաքային անձերու մահուան պատճառ ըլլալէ ետք: Վիպորկի արուարձաններուն մէջ կատարուած յարձակումները ետ մղուեցան: Այս վերջին օրերու ընթացքին 60 թանքեր փճացուեցան Վիպորկի Ծոցին սառոյցին վրայ:

«Եւ հիմա թող վիճաբանին լրագիրերն ու երեսփոխանական ժողովները՝ գիտնալու համար թէ ո՛վ է պատասխանատուն ազգային աննման քաջութեան մը կրած այս նոյնպէս աննման ձախողանքին..:

«Ա՛յնքան ամէն ինչ աննման ու եզական է հիմա՝ որ պէտք չէ շատ զարմանանք այս «պատահար»ին համար, պէտք է պահենք մեր զարմանքի կարողութիւնը ուրիշ, գուցէ աւելի մեծ առիթներու..»:

ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՓՈՐՁԵՐ Կ'ԸԼԼԱՆ

Գրուեցաւ թէ հաշտութեան փորձեր կ'ընլլային, հրատարակուեցան նոյնիսկ (ամերիկեան մամուլ) Գերմանիոյ կողմէ Ս. պապին հաղորդուած պայմանները, եւ իսկոյն հերքուեցան իբրեւ «կոշտ սուտեր»: Այսուհանդերձ ոչ ոք կը տարակուսի թէ գերման կառավարութիւնը այս միջոցիս աւելի փափաքող է հաշտութեան սեղանի մը շուրջ նստելու՝ քան թէ հրամայելու իր բանակներուն որ ընդհանուր յարձակումի անցնին:

Հաւանականը այդ ըլլալուն՝ Գերմանիո՛յ է որ կը վերագրուէին յիշուած բանակցութեան առաջարկները: Պէտք էր, սակայն, որ սկսելու համար գոնէ, դաշնակիցներն ալ նոյն փափաքն ունենային: Իրապէս, ունէի՞ն անոնք ալ **ա՛յս միջոցիս** պատերազմին վերջ տալու, խաղաղութիւնը վերահաստատելու փափաքը. ա՛յս է կարեւորագոյն հարցումը այսօրուան եւ վաղուան, որով կ'արժէ զբաղիլ եւ որով **կարելի է զբաղիլ** ո՛չ բոլորովին օդին մէջ՝ վերջին տարաձայնութիւններուն յառաջ բերած հակազդեցութեան լոյսովը:

Ճիշտ այն պատճառները՝ որոնցմով Հիթլէր կրնայ այսօրուան համար բաղձալի համարել հաշտութիւնը, նոյն պատճառներով դաշնակիցները կրնան չուզել զայն, ամէն պարագայի՝ զայն կանխահաս նկատել եւ ծայրայեղօրէն զգուշ գտնուիլ մէջտեղ նետուած հաշտութեան սուտ զրոյցներուն, մինչեւ անգամ բարեմիտ փորձերուն հանդէպ:

Արդարեւ, եթէ հաշտութեան ձեռնարկը հիմա՛ կատարուի, թէ՛ իր թշնամիներուն եւ թէ՛ չէզոքներուն աչքին Գերմանիա պիտի ներկայանայ եթէ ոչ իբրեւ յաղ-

թական կողմ մը - ինչ որ չէ - բայց գոնէ իբրեւ պատերազմիկ մը՝ որ յաջողած է իր հետապնդած նպատակներէն մէկքանիին մէջ ու ատով իրաւունք պիտի ունենայ բարձր խօսելու, պահելով իր շահերուն մէկ մասը գոնէ եւ միւս մասը ետ տալու համար նոր առաւելութիւններ ձեռք բերել աշխատելով:

Ո՛չ այդ շահերը եւ ո՛չ ալ այդ նոր առաւելութիւնները անոր ճանչնալ չուզելնուն համար է ահա՛, որ դաշնակիցները չեն ուզեր նաեւ հաշտութեան խօսքը լսել **ա-ռայժմ**, այսինքն այնքան ժամանակ՝ որ Հիթլէրի Գերմանիան - կառավարութիւն եւ ժողովուրդ - համոզուած չէ իր ուշ կամ կանուխ պարտութեան, կամ համոզուած ըլլալով հանդերձ, զայն անգիտնալ կը ձեւացնէ եւ իր յաջողութիւններուն վրայ միայն կը կռթնի՝ հաշտութեան պայմանները իրեն նպաստաւոր դարձնելու համար:

Արդ, ինչ որ յաջողութիւն կը նկատէ Հիթլէր, կախում ունի - ամբողջովին –Գերմանիոյ դիմադրելու կարողութենէն: Իսկ այդ կարողութիւնը կը տկարանայ, ժամանակի ընթացքին, այն իրողութեամբ միայն՝ որ դաշնակիցները կը վայելեն շարժումի ազատութիւնը եւ ինք զուրկ է անկէ, որ դաշնակիցները նուազ կը ճնշուին ուրեմն պատերազմի շարունակութենէն քան թէ ինքը եւ թէ կրնան – հետեւաբար - իրենց պայմանները անոր պարտադրել երբ ան, քիչ մը վերջը, ներկայանայ առաջարկողի դերով՝ համոզուած թէ ոչ աւելի երկար դիմանալ եւ ոչ ալ խաբել կրնայ իր հակառակորդները:

Տարակոյս չկայ՝ թէ այսօր դեռ հոդ հասած չէ Հիթլէր եւ ինչպէս իր զէնքերուն ուժովը նոյնպէս իր քաղաքական գործունէութեամբը կը ջանայ այն տպաւորութիւնը թողուլ՝ թէ իր դիրքը աւելի քան երբեք զօրաւոր է ու հաշտութենէն պիտի շահին նախ չէզոքները, պիտի շահին - յետոյ - իր զոհերը եւ իրեն դէմ կռուողները, ու ինք՝ անոնցմէ վերջը միայն..:

Քաղաքական գործունէութիւնը - որ պատերազմի ատեն ուրիշ բան չէ բայց եթէ լրացուցիչը զինուորական գործունէութեան - հեռու է, հոս այդ լրացումն ըլլալէ, հեռու է մանաւանդ փոխարինելէ այն առաւելութիւնը զոր պատերազմի յաջող գործողութիւն մը պիտի տար Հիթլէրի եւ որ կը պակսի բացարձակապէս՝ որովհետեւ պատերազմական մեծ գործողութիւններն են կը պակսին իր եւ իր նոյնքան ուժեղ հակառակորդներուն միջեւ:

Իսկ թէ՝ երկու կողմերէն ո՞րն է որ պիտի ուզէ աւելի շուտ դուրս ելլել այս լարուած եւ պրկուած սպասման վիճակէն, հասարակ տրամաբանութիւնը ինծի կ'ըսէ թէ այդ կողմը պիտի ըլլայ դաշնակիցներու կողմը: Ըստ որում իր ուժը կ'աւելնայ եւ պիտի աւելնայ հետզհետէ, ան պիտի չուզէ ո՛չ երկարել ներկայ մեծաձախս կացութիւնը, ո՛չ ալ թողուլ որ թշնամին զանազան հնարքներ գտնէ եւ նեղէ զինք: Գերմանիոյ ճակատին տարածումը իր հողային գրաւումներով եւ Խ. Միութեան հետ իր գործակցութիւնով, առիթ կը հայթայթէ դաշնակիցներուն գտնելու իր խոցելի կէտերը եւ հոնկէ զինքը հարուածելու:

Այդ որոնումը եղած ըլլալով կամ անոր պէտքը մնացած չըլլալով՝ անոր հետեւանքին պատրաստութիւնն է որ հաւանօրէն կը կատարուի այս պահուս:

Հաշտութեան փորձերը որոնք չեն հիմնուիր այս հաւանական իրողութեան վրայ՝ զուր փորձեր են կամ զուր փորձեր պիտի ըլլան..:

ՉԱՏԻԿԻ ՇԱԲԱԹԸ

«Առաջնորդող» յօդուած մը թո՛ղ չըլլայ այս յօդուածը: Եւ կամ, ան թո՛ղ առաջնորդէ ընթերցողը դէպի ետ, դէպի իր ծննդավայրին Զատկուան շաբաթը, որ անտարակոյս աւելի քաղցր էր քան ներկայինը ու այստեղինը: Իսկ այն ընթերցողները որոնց ծննդավայրը դուրսն է կամ որոնք շատ պզտիկ բաժնուած կամ խլուած ըլլալով հայրենիքէն՝ ուրիշ Զատիկ չեն ճանչնար բայց եթէ հոս մեր ժամերուն մէջ դիմաւորուածը, անոնք ալ թո՛ղ միանան մեր կարաւանին՝ երեւակայութեամբ մասնակցելու համար իրենց մեծերը մեծցուցած, զանոնք սնուցած եւ զօրացուցած հոգիի սեղանին, եւ այս առթիւ՝ թերեւս սնունդի փշրանք մը - եթէ մնացած է - ստանալու համար անոնց ձեռքէն կամ վրայէն:

Տեղը կը տարբերէր բայց հոգին նոյնն էր - գիտեմ - որ մեր եկեղեցիներուն, վարժարաններուն ու տուներուն մէջ կ'իջնէր Աւագ Շաբթուան սկիզբը, Ծաղկազարդէն սկսեալ, Հայաստան Աշխարհին մէկ ծայրէն միւսը, Արարատի այս եւ այն կողմը, ինչպէս նաեւ ամէն անկիւնը սուլթաններու եւ ցարերու իշխած երկիրներուն ուր տարածուեր էին հայերը, իրենց հետ տանելով բունճ մը Արարատի փէշերէն եւ այդ բունճին վրայ տնկուած ժամուն շուրջը աճելով ու բազմանալով:

Գիւղ ըլլար թէ քաղաք, քաղաքն ալ Կարին թէ Պոլիս, Զատիկը որ հոն կու գար՝ կը բերէր իրեն հետ դարերու մէջէն անցած եւ դարերով օծուած ու ճոխացած Քրիստոսի կեանք մը, մա՛հ մը եւ յարութիւն մը մանաւանդ, որոնք դարեր շարունակ մեր լեզուով ողբացուելով եւ փառաբանուելով՝ մեր աչքին թէ՛ հայացուցեր եւ թէ՛ ընտանեցուցեր էին այդ Քրիստոսը, զայն ըրեր էին մեր մեծ ընտանիքին սրբազոյն նախահայրը կարծէք..:

Ամէն բան կ'օգնէր՝ մեզի տալու այս մեծ սուգի եւ մեծ հրճուանքի յաջորդութեան յուզումը՝ Աւագ Շաբթուան ընթացքին:

Մեծ Պահքի եօթը երկար շաբաթներուն վերջինը՝ ան կը ծանուցանէր Զատկի առաւօտն ու իր սեղանը: Տղայոց՝ արձակուրդի սկիզբ եւ նոր զգեստի գնում: Տունին՝ մաքրութիւն, որմէ յետոյ տանտիկինը եւ իր օգնականները պիտի պատրաստէին Զատկի ուտելիքները՝ կարմիր հաւկիթն ու չէօրէկը, վերջէն նաեւ կաթնապուրն ու գառնուկի խորովածը:

Ծաղկազարդի բացումէն ետք մինչեւ Աւագ Հինգշաբթի՝ տեսակ մը հեւքոտ սպասում էր: Հինգշաբթին լեցուն, յագեցնող օր մը կ'ըլլար իր հինգ ժամերգութիւններով՝ որոնց ամէնուն ալ ներկայ գտնուելու համար կ'ըսուէր թէ կային առտուընէ մինչեւ գիշեր՝ օրը եկեղեցիին մէջ անցընող տարեց կիներ: Ոտնալուայի եւ Խաւարումի արարողութիւնները սրբազան թատերգութեան մը երկու միջին արարուածներն ըլլալ կը թուէին (այնքան ճոխ եւ գրաւիչ էին անոնք իբրեւ պատկեր), իր առաջին արարուածը Դռնբացէքն ու վերջինները՝ Թաղումը, Խթումն ու բուն Զատիկն ըլլալով..:

Եւ իրօք, Աւագ Ուրբաթը որ կը լուսնար Լացի Գիշերուան վրայ, կու գար՝ եկեղեցւոյ խորանը ծածկող իր սեւ վարագոյրով եւ «թաղում»ով, իր թաղման թափօրով որ ծաղկի եւ խունկի բուրումներով կը լեցնէր մթնոլորտը եկեղեցւոյ բակին – նախապէս՝ շրջակայ փողոցներուն ալ՝ ուրկէ կը դառնար թափօրը - կու գար կարծէք տղոց համար մասնաւորապէս:

Ի՞նչ ունի Զատկի Խթումը որ զայն տարբեր կ'ընէ Ծնունդի Խթումէն, հակառակ որ նոյնն են կարդացուած «գիրք»երը եւ նոյնն է երեկոյեան պատարագը որուն կէսին, վարագոյրը կը բացուի յանկարծ եւ լոյսերու մէջ կը շողայ Սեղանը: Սա՛ - հաւանօրէն - որ ան կը զետեղուի Մահուան եւ Յարութեան մէջտեղը, որ հոն կ'աւետուի արդէն Յարութիւնը, եւ կարմիր հաւկիթները այդ իրիկուընէ պիտի սկսին զարնուիլ իրարու, իրարու գլուխ ուտել եւ ուտուիլ ալ..:

Ամբողջ Աւագ Շաբաթը, այսպէս, շաբաթ մըն է՝ որ տղոց կանանց, ծերերու ինչպէս եւ չափահաս այրերէ շատերուն (գիւղերու մէջ մանաւանդ) հոգին ու միտքը, աչքը, ականջն ու ռնգունքը կը լեցնէ ամբողջովին, տղոց մէջ աւանդութեան ջահը կը վառէ արուեստին բացով եւ միւսներուն մէջ՝ կեանքին դառնութեանը քով քաղցրութիւն, կարծրութեանը քով կակղութիւն կը ծորէ բաւական՝ որպէսզի իրարու հանդուրժելի եւ Աստուծոյ հաճելի ըլլան քիչ մը, որքան որ ընդունակ են ըլլալու..:

Եւ չմոռնանք - երբ մեր հին եկեղեցիները կը յիշենք - յիշելու նաեւ մեր քահանայ եւ վարդապետ կամ եպիսկոպոս հայրերը իրենց դէմքերով ու անուններով, որոնք Աւագ Շաբթուան մէջ ու Զատկի երեք օրերը աւելի կը մեծնային, իրենց կարեւորութիւնը աւելի կը շեշտուէր՝ կարծէք: Քարոզիչ Հ. սուրբը կամ սրբազանը մանաւանդ, աւելի քաղցրախօս ու աւելի պերճախօս չէ՞ր դառնար այդ օրերուն՝ ինչպէս հիմա ալ կ'ըլլան կամ պէտք է ըլլան անոնք, ու՛ր որ ալ գտնուին, եթէ եկեղեցական օծութեան ու ներշնչումի դոյզն շնորհը ունին:

Ես որ մեր թաղին մէջ Խրիմեանի, Ալէաթճեանի եւ Իզմիրլեանի հովանաւորած, անոնց քարոզած Աւագ Շաբթներովն ու Զատիկներովն եմ մեծցած, քիչ կը մնայ որ պակասաւոր համարեմ այն հայերը՝ որ սկիւտարցի չեն..: Ու կը մաղթեմ, սրտովին կը մաղթեմ Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ հայ պզտիկ մանչերուն եւ աղջիկներուն՝ որպէսզի Հոգին Սուրբի շնորհը իրենց մէջ լրացնէ՝ ինչ որ պակաս ունին եւ պակաս կու տան մեր այստեղի Աւագ Շաբաթն ու Զատիկը:

ԶԱՏԿԻ ԱՌԹԻՒ

Յիսուս իր աշակերտները ունէր: Իր կատարած առաջին հրաշքը եղաւ այդ պարզ մարդիկը այնպէս մը լեցնել իր հոգիով՝ որ անոնք տուին Քրիստոնէութիւնը աշխարհի:

Աշակերտնե՛րը.. Կրօնքի հիմնադիրները չեն միայն՝ որոնք պէտք ունին իրենցմով ոգեւորուած, զիրենք հասկցած եւ հասկցնել ճգնող հետեւորդներու որպէսզի զուր չանցնի երկրի վրայ իրենց առաքելութիւնը, որպէսզի իրենց հանճարին ծաղիկը, որքան ալ շքեղ եղած ըլլայ ան, անկիւն մը առանձին բացուած ու թափած չըլլայ այլ ժողվուի եւ ցանուի իր հունտը, եւ որպէսզի տարածուի եւ բազմանայ բարիքը զոր բնութիւնը ուզած էր շնորհել մարդկութեան:

Չեմ բաղդատեր Քրիստոսը եւ ուրիշ **մարդ մը**՝ նոյնիսկ հանճարեղ: Կ'ուզեմ ըսել միայն՝ թէ Քրիստոս ալ պէտք ունեցաւ աշակերտներու՝ որպէսզի կարենայ բաշխել մարդկութեան ինչ որ բերած էր անոր համար եւ ինչ որ կը թուէր թէ շատ դիւրա՛ւ տարածելի, դիւրա՛ւ որդեգրելի բան մըն էր՝ Սէրը իրարու եւ Սէրը Արարիչին համար: Եւ եթէ ճիշտ է, որ Քրիստոս բարձրացուց իր աշակերտները, զանոնք արժանի դարձուց իր վստահած գործին, սխալ չէ ըսել որ աշակերտներն ալ

բազմապատիկ վերադարձուցին Անկէ իրենց ստացած շնորհը՝ կատարելով ինչ որ իրենց Վարդապետը կամ Վարպետը ակնկալած էր իրենցմէ:

Մէկը միայն՝ այդ աշակերտներէն, մատնեց զինք, բա՛ն մը որ ծառայեց միւս բոլորին հաւատարմութիւնը թէ՛ ցայտեցնելու եւ թէ՛ ամրապնդելու, ինչպէս նաեւ լրացնելու այն մարգարէութիւնը՝ թէ իր մարմնեղէն հալածանքովը Ան պիտի ապահովէր իր հոգեղէն յաղթանակը:

Եւ այնքան մեծ էր փոխադարձ պահանջը Քրիստոսի եւ աշակերտներուն իրարու հաւատալու, որ իր չարչարալից մահէն ետք Վարդապետը նորէն պիտի դառնար իր աշակերտներուն մօտ, նորէ՛ն պիտի ուսուցանէր անոնց եւ անոնք նորէ՛ն պիտի ներշնչուէին ու զօրանային իրմով...:

Քրիստոսի Յարութեան տօնը հազար խորհուրդ կը թելադրէ, որոնցմէ մէկն ալ այս է.- վարպետի մը շուրջ բոլորուող աշակերտներու հաւատքին անհրաժեշտութիւնը՝ անոր ոգիին կամ գաղափարին տարածման, անոր գործին արդիւնաւորման համար:

Այդ վարպետը եթէ Քրիստոս մը չէ, եթէ Սոկրատ մը, կամ՝ ցատկելով դարերու վրայէն՝ Փասթէօր, մը կամ Ֆրոյտ մըն ալ չէ, կրնայ մարդ մը ըլլալ սակայն՝ որուն մտքի ու սրտի աւելի մեծ ձիրքեր տուած է բնութիւնը քան ուրիշ շատերու եւ որմէ պէտք է - հետեւաբար - առնել այդ ձիրքերուն արգասիքը եւ տարածել մարդոց միջեւ:

Աւելի՛ն. վարպետը պէտք ունի յաճախ, իր ձիրքերուն պտղաբերումին իսկ համար, իր շուրջը աշակետներ հաւաքուած տեսնելու եւ անոնց մտքին ու հոգիին փորձադաշտին վրայ հասունցնելու գաղափար կամ գիւտ, արուեստի վարդապետութիւն կամ գիտութեան վարկած, եւ կամ քաղաքական առաջնորդութիւն: Վարպետը առանց աշակերտի, ինչպէս բառն ալ արդէն կը հասկցնէ, անհեթեթութիւն մըն է, ամլութիւն մը՝ ամէն պարագայի:

Արդ, կրնա՞նք թելադրել, կրնա՞նք յուսալ մանաւանդ, որ Քրիստոսի կեանքը, մահն ու յարութիւնը - իր անձին չափ՝ իր Ոգիին յարութիւնը - տօնախմբող այս օրուան մէջ, ըլլա՞ն մարդեր որ՝ երբ պաշտօնը ունին՝ գիտակցութիւնն ալ ունենան վարդապետի, վարպետի, առաջնորդի կամ վարիչի պարտականութիւններուն եւ ըստայնմ ինքզինքնին պահեն, բարձրացնեն եւ ազդեն իրենց շրջապատին՝ կամայ-ակամայ իրենցմէ կախում ունեցող կամ իրենց հետեւողներուն վրայ: Ինչպէս որ ըլլա՞ն ուրիշ մարդեր, որոնք պարզ կամ գիտուն, աղքատ կամ հարուստ՝ ունենան խանդավառ հոգի մը, գաղափարապաշտութիւն եւ անձնուիրութիւն ա՛յնքան՝ որ գիտնան մարդ մը վարպետի վերածել, անոր տալով - իր ուժի եւ տաղանդի լիութեանը ատեն - գործելու բոլոր կամ գոնէ բաւարար հնարաւորութիւնները:

Վաղը, Զատիկ, երբ հայ մը ուրիշ հայ մը կը շնորհաւորէ, պիտի մաղթէի որ ամէն մէկը միւսին նայէր կա՛մ իբրեւ աշակերտի, կա՛մ իբրեւ վարպետի եւ կամ իբրեւ աշակերտակիցի վրայ: Իսէր ժողովուրդին եւ իսէր այն բարիքին զոր գիտեմ թէ ամէնքս կը կամենանք անոր բայց **այսպէս** չենք կրնար մատուցանել, ա՛յս պիտի մաղթէի...:

ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ա.

Բարեգործականի կեդրոնին Փարիզէն ուրիշ տեղ փոխադրութեան խնդիրը որուն մասին յայտնեցինք մեր կարծիքը Ամերիկայի մեր պաշտօնակցին՝ *Պայքար*ի

յայտնած կարծիքէն ետք, կը զբաղեցնէ - պէտք է զբաղեցնէ արտասահմանի հայ մամուլը, ու՛ր որ ալ լոյս տեսնէ:

Իրապէս, յուզուած խնդիրը տեղական խնդիր մը չէ միայն եւ Բարեգործականի վարիչները որ շահագրգռուած են անով, միակ շահագրգռուողները չեն սակայն: Այնպէս ինչպէս Միութեան գործունէութիւնը կը վերաբերի ամբողջ գաղութահայութեան, անոր կեդրոնին Փարիզ մնալը, կամ Ամերիկա հեռանալը, կամ Եգիպտոս յառաջանալը՝ կարեւոր իրողութիւններ են այդ նոյն գաղութահայ ժողովուրդին ամբողջութեանը համար:

Բարեգործականէն նպաստաւորուողներն ու անոր նպաստողները հաւասարապէս շահ ունին գիտնալու թէ ո՛րն է լաւագոյնը, կեդրոնին մնա՞լը հոն ուր որ է, թէ՞ ոչ՝ երթալ ուրիշ տեղ հաստատուիլն եւ ուրիշ անձերով կառավարուիլը:

«Նպաստաւորուող» ըսելով կը հասկնամ՝ **այսօրուան համար**՝ այն գաղութները (Սուրիա, Յունաստան, Պուլկարիա) որոնք Միութենէն օգնութիւն կը ստանան իրենց վարժարաններուն կամ իրենց մնայուն կամ պատահական ուրիշ կարօտութիւններուն համար: Բայց որովհետեւ իմ եւ ուրիշ շատերու համոզումով, Բարեգործականի գործունէութիւնը պէտք է տարածուի եւ ըլլայ **ընդհանուր գաղութային**, կը նշանակէ թէ «նպաստաւորուող» բառը կ'երթայ բոլոր գաղութներուն, եթէ ոչ անոնց այսօր՝ գէթ վա՛ղը Միութեան հանդէպ ունենալիք դիրքին:

Իսկ նպաստողները, որոնք կը գտնուին աշխարհի ամէն կողմը ուր որ բարեկեցիկ եւ նոյնիսկ համեստ հայեր կ'ապրին, մեծապէս պէտք ունին գիտնալու եւ արդէն սկսած են մտածել, թէ արդեօք անհրաժեշտ չէ՞ այնպիսի խոր «շարժում» մը ինչպէս կեդրոնին տեղափոխութիւնը՝ տրուած նպաստները աւելի արդիւնաւոր ընելու եւ, շնորհիւ ատոր, ապագային ալ գէթ անցեալին չափ եւ ոչ թէ միայն այսօրուան չափ հասոյթ ապահովելու իրենց սիրած ու վստահած մեծ հաստատութեան գործերուն:

Պէյրութի մեր պաշտօնակիցը *Զարթօնք* իր կարգին խմբագրական մը յատկացուցած է այս խնդրին: Ներկայացնելէ ետք *Պայքար*ի եւ *Արեւ*ի կարծիքները կեդրոնին դէպի Ամերիկա (*Պայքար*) կամ դէպի Եգիպտոս (*Արեւ*) տեղափոխութեանը մասին, ան կ'ըսէ թէ «ներկայ բացառիկ շրջանին մէջ Բարեգործականի կեդրոնը Փարիզէն հեռացնելու մէջ կրնան ըլլալ անպատեհութիւններ ոչ միայն **ներքին** վարչական տեսակէտով, այլ քաղաքական, տնտեսական եւ **արտաքին** պատճառներով»:

Այդ անպատեհութիւնները ելմտական են ամբողջովին, եւ կը ծագին Եւրոպայի մէջ Միութեան ունեցած *թղթսփ*ին (կամ աւելի ճիշտը՝ *թղթսփ*ներուն) պայմաններէն - ըստ *Զարթօնք*ի որ կը յաւելու թէ՝ «եթէ նոյնիսկ ընդունուէր այդ փոխադրութիւնը՝ իբրեւ անյետաձգելի պահանջ, դարձեալ այդ պահանջին համապատասխան որոշումի մը գործադրութիւնը պիտի թողուէր ներկայ պատերազմին վախճանին, որ յայտնի չէ թէ երբ կրնայ գալ»:

*Թղթսփ*ներու պայմանները մեզի ալ, ինչպէս մեր պաշտօնակցին անծանօթ ըլլալով եւ արդէն ձեռնհասութիւնը չունենալով զանոնք քննելու եւ մեկնաբանելու, չենք կրնար գիտնալ այդ պարագային ծագելիք անպատեհութիւնը: Կը խորհիմ, սակայն, որ եթէ օրէնսգէտները այդպիսի անպատեհութիւն մը չտեսնեն եւ եթէ միւս կողմէ «անյետաձգելի պահանջ» նկատուի փոխադրութիւնը, հարկ չկայ ա-

նոր գործադրութիւնը թողուլ «ներկայ պատերազմի վախճանին», թէ ան կրնայ պատերազմի ընթացքին ալ կատարուիլ: Չէ՞ որ ատոր կարելիութեան ապացոյցը ունեցանք արդէն՝ պատերազմը սկսելուն պէս կեդրոնին շատ դիւրին տեղափոխութեամբը Փարիզէն Պրըթէօյ եւ եօթը ամիսէ իվեր անոր հոն մնալովը:

Զարթօնք կ'անդրադառնայ գլխաւորաբար այն առաջարկին զոր ըրած էի հոս՝ շրջանակներու իրաւասութիւնները ընդարձակելու եւ իրենց գոյացուցած հասոյթները իրենց որոշմամբ տեղին վրայ գործածելու մասին: Կը թուի թէ ինք եւս անկարելի չի գտներ այս փոփոխութիւնը՝ քանի որ այդ հիման վրայ կարգ մը առաջարկներ կ'ընէ իր կողմէ, որոնց ալ կարեւորագոյններն են «գո՛նէ Աթէնքի եւ Պէյրութի մէջ հաստատել գրասենեակներ, մէկ-մէկ դիւանապետով եւ գործիչով..» եւ ատկէ առաջ՝ ջնջել Փարիզի մէջ կազմուած Արեւմտ. Եւրոպայի Շրջ. Յանձնաժողովը եւ վերստին Եգիպտոսի յանձնել Պալքանները:

Այս թելադրութիւնը, որ թերեւս օգտակար է ինքնին, կը կարծեմ թէ կապ չունի *Արեւի* մէջ յայտնուած թելադրութեան հետ, որուն թէ՛ այդ մասը (շրջանակներու իրաւասութեանց ընդարձակումը) եւ թէ՛ միւս մասը (կեդրոնի վերադարձը Եգիպտոս) կ'երեւի թէ պէտք ունին վերստին բացատրուելու, որպէսզի նախ լաւ մը հասկցուին եւ յետոյ՝ շրջանակներու եւ հանրային կարծիքին պահանջումովը՝ ընդունուին եւ գործադրուին:

Յ.Գ. - Երէկուան գրութեանս երկրորդ հատուածին վերջընթեր տողին մէջ՝ կարդալ «օրինագրեցին». երրորդ հատուածին մէջ՝ կարդալ «գիրքեր հեղինակելով» փոխանակ «ընդօրինակելով»ի. չորրորդին վերջընթեր տողին մէջ՝ կարդալ «համակերպութիւնը» փոխանակ «համակրութիւն»ի. եւ հինգերորդ հատուածը փակել չակերտով:

ՄԱՅՐԵՐԸ ԵՒ ԶԱՒԱԿՆԵՐԸ

Սէրերուն ամէնէն խորունկն ու այդ պատճառաւ մնայունն է մայրական սէրը: Ընկերութիւնն իր գոյութիւնը, քաղաքակրթութիւնն իր զարգացումը՝ անոր կը պարտին մեծ մասամբ:

Բայց ինչ որ մարդը անհատաբար պարտական է իր ծնունդէն մինչեւ իր մահը այդ սիրոյն, անհուն եւ անսահման է՝ եթէ ուզենք միայն անդրադառնալ անոր:

Իր ծնունդէն մինչեւ իր մահը կ'ըսեմ՝ գիտնալով հանդերձ, որ բնական օրէնքով մայրը զաւակէն առաջ կը մեռնի ու զաւակը դադրած կ'ըլլայ - իր մահէն առաջ արդէն - մօրը խնամքը վայելելէ, եթէ աւելի կանուխ ալ դադրած չէր արդէն: Բայց մարդ մը մինչեւ իր մահուան ժամը, երբ իրեն ծնունդ տուող էակը վաղուց մեկնած է աշխարհէն, կը սնանի անոր սիրոյն յիշատակովը, կը մխիթարուի անով, յաճախ ուժ կ'առնէ անկէ:

Ո՛չ ամէն մարդ, սակայն: Շատերը որ իրենց մանկութեան եւ նոյնիսկ պատանութեան կամ երիտասարդութեան շրջաններուն խորհած չէին ատոր, իրենց չափահասութեան շրջանին ալ չեն մտածեր թէ ո՛րքան սէր եւ անձնուիրութիւն վատնած է իրենց համար այն էակը զոր մայր կը կոչէին՝ չգիտնալով - մինչեւ հիմա ալ չգիտնալով - թէ ի՛նչքան լեցուն է այդ բառը տառապանքով եւ հրաշագործութեամբ, աստուածայինին մօտեցող արարչական հրաշագործութեամբ մը՝ որ ունի նաեւ տառապանքին սրբութիւնը իր վրայ:

Կարելի է ըսել՝ թէ ընկերութիւն մը այնքան աւելի մարդկային է, որքան մայրական սէրը աւելի գնահատուած ու յարգուած է անոր մէջ եւ որքան զաւակները կը գիտակցին մայրերուն հանդէպ իրենց երախտագիտութեան պարտքին եւ զայն կը հատուցանեն ամէն օր անընդհատ, պարզօրէն եւ բնականօրէն:

Որովհետեւ կը պատահի՝ որ բոլոր երիտասարդներն ու բոլոր չափահասները կատարելապէս չյիշեն ի՛նչ ուժ, ի՛նչ ուժեղ օգնութիւն որ ստացած են այդ տկար էակէն եւ անոր հետ չվարուին բաւական բարութեամբ, կամ բաւական արդարութեամբ միայն: Իրենց անտարբերութիւնը, երբեմն ալ արհամարհանքի նմանող վերաբերումը անոր հանդէպ, զայն կը տառապեցնեն տառապանքներուն ամէնէն մեծովը:

Մայր մը, որ կը հանդիպի իր զաւկին կողմէ այս անգթութեան, կը յիշէ մանկութեան ատեն անոր իրեն պատճառած միւս բոլոր տառապանքները եւ կը փնտռէ՞ զանոնք՝ փոխանակ այս անհանդուրժելի տառապանքին: Ան երջանիկ պիտի զգայ ինքզինքը՝ եթէ վերստին ապրի այդ հին ցաւերը որոնք բարեխառնուած էին սիրով եւ յոյսով, ու չունենայ այս չոր վիշտը որ կը մահացնէ իր սիրտը:

Իրաւ է թէ վախ մը, որ հետզհետէ կը մեծնար իրենց զաւկին մեծնալուն հետ, ատեն-ատեն կ'ազդարարէր մայրերուն՝ թէ զաւակը պիտի չմնայ իրենց, ան արդէն իսկ բաժնուելու վրայ է իրենցմէ այն վայրկեանին ուր զայն սեղմած են իրենց թեւերուն մէջ, բայց կ'ուզէին մոռնալ այդ չար նախազգացումը եւ հաւատալ՝ թէ յաւիտենաբար նոյնը պիտի մնան իրենց մօր եւ զաւկի զգացումները իրարու հանդէպ, սա պզտիկ փոփոխութեամբ միայն՝ որ մեծցած զաւակը պիտի ուզէր գուշակել եւ գոհացնել իր աւելի եւս մեծցած ծնողքին սիրոյ պէտքը, ինչպէս որ ան կ'ընէր ժամանակին երբ ինքն էր տկարն ու պէտք ունեցողը ատոր...:

Ինչու՞ կը գտնուին զաւակներ, որոնք մեծնալով եւ մխրճուելով կեանքի յորձանքին մէջ, կը մոռնան իրենց ծնողքին հետ - որ յաճախ մայր մըն է բայց երբեմն ալ կ'ըլլայ ծերուկ հայր մը - իրենց անցուցած սիրոյ երկար տարիները, զայն երեսի վրայ կը թողուն նիւթապէս կամ բարոյապէս, կրնան չայցելել անոր ամիսներով կամ տարիներով՝ երբ դեռ երէկ ան չէր կրնար հանդուրժել օր մը իսկ զիրենք չտեսնելու, իրենցմէ հեռու մնալու գաղափարին:

Զաւակները կ'ըսեն՝ թէ ծնողքները, տարիքին առնելով, կարգ մը թերութիւններ երեւան կը բերեն, որոնց պատճառաւ կարելի չէ իրենց սպասածին պէս վարուիլ իրենց հետ: Գուցէ մասամբ ճիշտ է այս, բայց ճիշտ է նաեւ սա՛, որ աւելի մեծ թերութիւններ ունէին իրենք ու աւելի մեծ անհանգստութիւններ կը պատճառէին անոնց՝ երբ մանուկ կամ պատանի էին, բայց անոնք երբեք չմտածեցին այդ պատճառաւ հեռացնել զիրենք, չտեսնել իրենց երեսը:

Պատճա՞ռը այս քարոզչական տողերուն.- մօր մը սրտաճմլիկ պատմութեան հետ՝ որ միակը չէ, հօր մը արցունքին տեսարանը, վերջերս: Եւ մտածու՛մը՝ թէ կան ազգակիցներ հոս մեր բնակած երկրին ու քաղաքին մէջ, որոնք ժամանակին շրջապատուած էին ընտանիքով եւ տօնական օրերը կ'անցընէին անոր անդամներուն փոխանցիկ ոգեւորութեամբը, մինչդեռ հիմա, հակառակ որ իրենց զաւակը հեռու չէ իրենցմէ, կը մնան ընտանեզուրկ, կ'ընեն Զատիկ մը որ իրենց ցաւը սաստկացնելու համար միայն կու գայ, կարծէք:

Եկեղեցական հայրերը պէտք է - կը խորհիմ - որ իրենց տուած հրապարակային կամ մասնաւոր խորհուրդներուն մէջ անդրադառնան նաեւ մայր եւ զաւակի յարաբերութիւններուն ու դարմանել ջանան թշուառութիւնը այնպիսի կացութիւններու որոնց ականատեսը:

Կը հաւատամ թէ մարդասիրականէն զատ աստուածահաճոյ գործ մը պիտի ըլլար բնականէ իրարու խառնուած եւ բզկտուելով իրարմէ բաժնուած գէթ զոյգ մը սիրտերու վերստին միացումը իրարու՝ եթէ յաջողէինք մեր խօսքով կամ գիրով կատարել այդ ցանկալի գործը:

ԵՐԷԿԸ, ԱՅՍՕՐԸ ԵՒ ՎԱՂԸ

Ուրիշ պիտի ըլլար այս յօդուածին սկզբնաւորութիւնը: Նամակ մը զայն կը փոխէ, առանց փոխելու ամբողջին ոգին:

Նամակը - 28 Մարտ թուակիր - կը յայտնէ թէ ստորագրողները նոյն օրուան թուականով հետեւեալ նամակը ուղղած են Եգիպտոսի առաջն. փոխ. Տ. Մամբրէ Ս. եպիսկոպոսի, յանուն ազգային քաղաքական ժողովին.

«Նկատի ունենալով որ ամէն տարի Ապրիլ 24ի Նահատակաց տարեդարձը կը տօնուի զանազան կազմակերպութիւններու կողմէ առանձնաբար, տարբեր ձեւերով եւ տարբեր տեղերու մէջ,

«Նկատի ունենալով որ այս կերպ մատուցուած յարգանքը հեռու՛ է իրական յարգանք մը ըլլալէ Նահատակաց յիշատակին,

«Զանազան խաւերէ խումբ մը հայ երիտասարդներ, մէկտեղ հաւաքուելով Չորեքշաբթի 27 Մարտի երեկոյեան, որոշեցինք Պատ. Ժողովի բարի հոգածութեան յանձնել հետեւեալը.

«Պիտի ջերմօրէն բաղձայինք որ այս եւ ամէն տարի ազգային իշխանութիւնը նախաձեռնարկ հանդիսանայ Նահատակաց յիշատակը տօնելու միակ հանդէսով մը մասնակցութեամբ բոլոր կամակերպութիւններու, եւ պատշաճօրէն:

«Յուսալով որ գոհացում պիտի գտնեն հայ պատիւին եւ վարկին նախանձախնդիր մեր երիտասարդ հոգիները, կը ներկայացնենք Ձեզ, Ս. հայր եւ մեծ. տեարք, մեր խորին յարգանաց հաւաստիքը»:

Այս մէջբերումը ընելէ ետք՝ նամակը մեզի կ'ուղղուի ու կ'ըսէ. *«Յարգելի Պ. խմբագրապետ, վստահ ըլլալով որ անկեղծօրէն կը միանաք մեր այս բաղձանքին, կը խնդրենք որ բարի ըլլաք հրապարակելու մեր նամակը ձեր ազգօգուտ թերթին մէջ: Եւ կը ներկայացնենք ձեզ մեր լաւագոյն զգացումները»: Ստորագրուած է «ի դիմաց խումբ մը հայ երիտասարդներու՝ Հրանդ Չիթճեան եւ Արտաշէս Խապայեան»*:

Ահաւասի՛կ: Հրատարակեցինք նամակը, ինչպէս կը խնդրէին գրողները, որովհետեւ **անկեղծօրէն կը միանանք** իրենց բաղձանքին: Եւ ինչպէս իրենք մեր մասին՝ մենք ալ վստահ ենք քաղաքական ժողովին մասին՝ թէ գոհացում պիտի տայ այս բաղձանքին: Եւ զայն ունեցած ու այսքան բարեդէպ կերպով բանաձեւած ըլլալնուն համար՝ կը գովենք նախաձեռնարկ երիտասարդները, որոնց երիտասարդ ըլլալու հանգամանքը միայն գիտենք իրենց նամակին պարունակութենէն եւ ատոր մէջ կը գտնենք գոհունակութեան նոր պատճառ մը:

Անցնինք - հիմա - այս նամակը տեսնելէ առաջ մեր գրել խորհածին:

Մենք ալ, ինչպէս կը գրէ ֆրանսացի գրող մը ֆրանսացի ժողովուրդին համար, «շատ կը խօսինք անցեալին եւ բաւական չենք խօսիր ապագային վրայ: Եւ սակայն, եթէ ինքզինքնիս լաւ քննենք, պիտի տեսնենք որ միայն ապագան մեզ կը շահագրգռէ եւ պիտի տեսնենք - դարձեալ - որ անցեալով հետաքրքրուիլը կ'արդարանայ միայն մէկ պայմանով, այն է՝ ներկան չմոռնալով»:

Նիչցէ, զոր ֆրանսացի գրագէտը չի քաշուիր յիշելու, տեղ մը գրած է եղեր. «Ներկայի ամէնամեծ ուժին միջոցաւ է՝ որ անցեալը պէտք է մեկնաբանուի»: Որուն կը նմանի ֆրանսացի պատմաբան Միշըլէի սա՛ սկզբունքը՝ թէ «պատմութիւնը պէտք չէ իբրեւ քարակոյտ մը կանգնել ընդմէջ մեր նախահայրերուն եւ մեզի. ան կ'ուզէր որ զայն կարդացողները չկարդան իբրեւ մահուան յուշագրութիւն մը այլ իբրեւ յուշագրութիւն մը կեանքի, ոչ թէ իբրեւ յուսահատեցուցիչ խորհրդածութիւն մը ճակատագրի եւ մահուան վրայ այլ իբրեւ փառաբանութիւն մը մարդկային կամքի եւ կեանքի»:

Եւ ուրիշ գրող մը՝ բանաստեղծ-փիլիսոփայ, բանաստեղծ-ոգեշարժ Շարլ Փեկին է որ ըսեր է, ըստ նոյն գրող Ժան Կեհենոյի, թէ «ցած ու ինկած շրջաններու մէջ է միայն, երբ ժողովուրդները, գիւտ եւ քաջութիւն չունենալով, կը դառնան միայն իրենց սովորութիւններուն շրջանակին մէջ, որ **մեռածը կը տիրէ ողջին**»: Մինչդեռ, «**ողջը կը տիրէ մեռածին**» երբ ժողովուրդները ընդունակ են վերանորոգուելու:

Այս տողերէն առաջ - յօդուածին սկիզբը - գրած է Կեհենօ. «Օգուտ պիտի չունենար մեզ շատ ստիպելը՝ որ միմիայն անցեալին ու ներկային խորհինք: Մտածու՛մը մեր ըլլալ ուզածին՝ շատ աւելի կայտառ է քան թէ մեր եղածինը. մեր ստեղծել ուզածին մտածումը աւելի խանդավառող է՝ քան թէ մեր պահել ուզածին մտածումը: Իմ կարծիքովս, մենք բաւական չենք խօսիր վաղուան Ֆրանսային, նոր Ֆրանսայի մը վրայ: Խօսիլ անոր վրայ՝ արդէն պիտի ըլլար օգնել անոր ծնունդին, հիմնել զայն»:

Յօդուածին միւս մասերը ինծի հաճելի են նոյնպէս, բայց մասնայատուկ ըլլալով Ֆրանսայի՝ դուրս կը մնան եթէ ոչ մտածումիս, գէթ՝ այս գրութեան շրջանակէն: Մտածումս կրնայ աւելի ընդարձակ միջոցի մը մէջ թեւածել. ան կը սահմանափակուի, եւ իրեն հետ գրուածքը՝ երբ հարկադրապէս կը կեդրոնանայ մեր ազգին եւ անոր կեանքին վրայ:

Այսպէս, խորհելով մենք մեզի, մենք ալ պէտք է աւելի շատ խորհինք ներկային քան - անցեալին, եւ աւելի շատ ապագային - քան ներկային:

Յետոյ, խորհելով անցեալին ու ներկային, պէտք է - աւելի շատ - ապագային նկատումով կամ ապագայի հետ յարաբերութեամբ գործածենք մեր մտածումը նոյնիսկ այդ պահուն, սա՛ յստակ պատճառով՝ որ չենք ուզեր մեր ապագան նման ընել մեր ներկային:

Բայց ճիշտ այդ նմանութիւնը չբաղձալնուս, վաղը այսօրէն տարբեր ուզելնուս համար է, որ այսօրը պէտք է ճանչնանք իր բացերովն ու իր սխալներովը եւ անոնց լրացումն ու սրբագրութիւնը փնտռենք վաղուան համար:

Անցեալը մեզի կ'օգնէ այս աշխատանքը կատարելու, եթէ չափով զայն գործածենք, եթէ անոր դիմենք աւանդութեան եւ յիշատակի զօրութիւնը ստանալու համար իրմէ, վճռապէս որոշած՝ զայն չկրկնել երբեք այլ ստեղծել, այլ նոր կեանքի նոր միջոցները հնարել միշտ:

Մեր պատմութեան ամէնէն տխուր մէկ թուականը՝ **Ապրիլ 24**, պէտք է տօնենք ազգովին, միասիրտ եւ միախորհուրդ, այո՛, բայց ուշադիր որ **մեռելները մեզի չտիրեն** այլ **մենք ողջերս տիրենք մեռելներուն**, քանի որ վերի արտատպումին մէջ կա՛յ այս պատկերալից մտածումը...:

ԼՈՒՐԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ

Հեքիաթները այսպէս կը սկսէին. *մէկը կար մէկը չկար*: Նոյն կերպով, այսօրուան համար ալ պիտի կրնայ ըսուիլ ապագային. *պատերազմը կար, պատերազմը չկար*: Խօսքը պատերազմին այսօրուան վիճակին մասին է. վաղը կրնայ փոխուիլ ան: Ու անշուշտ չի կարծուիր որ անհամբեր ենք աւելի շատ արիւն եւ աւերածութիւն տեսնելու: Ինչպէս որ կարծելու չէ՝ թէ ներկայ բաղդատաբար հանդարտ վիճակը զոհեր չի տանիր եւ անհուն տառապանքներ չի ստեղծեր պատերազմիկ ժողովուրդներուն մէջ: Այսուհանդերձ, դէմ դիմաց դնելով մէկ կողմէ՝ պատերազմ բառին եւ անոր կապուած քաղաքական լուրերուն ահագնութիւնը ու միւս կողմէ վճռական դէպքերու պակասը, կրնանք հիմա ալ մրմնջել հեքիաթին սկզբնաւորութիւնը. *պատերազմ կար, պատերազմ չկար*:

Այս հաւաստումը կ'երթայ Եւրոպայի ընդհանուր կացութեան, բայց կը յարմարի՝ մասնաւորապէս, պատերազմիկ երկիրներէն մէկուն, երկի՛ր մը որուն դիրքը մեզ ամէնէն աւելի կը շահագրգռէ սակայն:

Իրապէս՝ Խ. Միութեան, կամ հին բառով որ նորցած է այս միջոցիս՝ Ռուսիոյ համար կրնայ ըսուիլ թէ պատերազմ կայ եւ կրնայ ըսուիլ նաեւ թէ պատերազմ չկայ: Պաշտօնապէս, օրինապէս՝ ան պատերազմի մէջ չէ ոչ մէկ տէրութեան հետ, ոչ իսկ Ֆինլանտայի հետ պատերազմի մէջ էր .. երբ հաշտութիւն կնքեց եւ խոշոր հողամաս մը գրաւեց անկէ:

Եւ ինչպէս որ ինք ուրիշներուն, ուրիշներ ալ իրեն հետ չեն ուզեր պատերազմական վիճակի մէջ գտնուիլ,- թէեւ իր կառավարողներն ու իր հակառակորդ կողմին կառավարողները սովորաբար կը խօսին իրարու մասին եւ կը վերաբերին իրարու հանդէպ այնպէս ինչպէս եթէ կռիւի մէջ ըլլային արդէն:

Խ. Միութեան բռնած այս պատերազմական շփոթ դիրքն է թերեւս, որ գլխաւոր պատճառը կը կազմէ ամբողջ պատերազմին ներկայացուցած այսօրուան անորոշութեան: Եւ որպէսզի քիչ մը աւելի շեշտուի մտքերու շփոթութիւնը՝ օգնութեան կը հասնին հեռագրական գործակալութիւնները, որոնք աւելի կամ նուազ ներշնչեալ կերպով կու գան յայտնելու թէ ինչ որ երէկ գրեթէ ապահով կը նկատուէր՝ այսօր գրեթէ ապահով է.. թէ պէտք չէ ապահով նկատել, թէ, ուրիշ խօսքով, Խ. Միութիւնը կրնայ բնաւ երբեք չթշնամանալ դաշնակիցներուն հետ, կրնայ մինչեւ իսկ բարեկամ ըլլալ անոնց հետ՝ առանց դադրելու Գերմանիոյ հետ բարեկամ ըլլալէ...:

Այսպէս, Ռուսիոյ դիրքին առնչութեամբ, Թուրքիոյ ալ դիրքը: Անքարայի կառավարութիւնը անգամ մը եւս յայտարարեց, քանի մը օր առաջ, թէ հաստատ կը մնայ դաշնակիցներուն հետ իր կնքած համաձայնութեան վրայ եւ դաշնակից մամուլը շարունակեց գովել Թուրքիոյ ուղղամտութիւնը: Շփոթութիւնը յառաջ կու գայ իրերու վիճակէն, երբ Խ. Միութիւնը՝ որուն երէկ դիտումներ կը վերագրուէին թէ՛ Պալքաններու եւ թէ՛ ասիական արեւելքի մասին, եւ որ իր մամուլին ու պետական

մարդոց բերնով շատ մը անախորժ բաներ կ'ըսէր Թուրքիոյ՝ ճի՛շտ դաշնակիցներուն հետ անոր ունեցած համաձայնութեան պատճառաւ, այսօր կը յայտարարէ հանդիսաւորապէս՝ թէ կը կամենայ բարեկամական յարաբերութիւններ մշակել Թուրքիոյ հետ (ինչպէս եւ Իրանի հետ,- ճա՛ռ Պ. Մոլոթովի):

Ամէնէն նշանակալիցը՝ *Աժանս փ'Օրիան*ի երէկուան թուականով Անքարայէն տուած հեռագրին այն հատուածն է, ուր կ'ըսէ թէ թուրք քաղաքական շրջանակները Պ. Մոլոթովի ճառին կը վերագրեն փափաք մը «չթունաւորելու դաշնակիցներուն հետ յարաբերութիւնները» եւ կը գտնեն, թէ այն մասը ուր նախարարը կը յայտարարէ «Ռուսիոյ կամքը որեւէ օտար պետութեան մը գործիք չըլլալու, Գերմանիոյ ուղղուած ազդարարութիւն մըն է եւ *թերեւս նաեւ նախաբանը դաշնակիցներուն ուղղուած հրաւէրի մը՝ որպէսզի ընդհանուր կարգադրութիւն մը գտնելու նպատակաւ բանակցութիւնները վերսկսին*»:

Պէտք է մօտեցնել այս հեռագրին՝ Լոնտոնէն քանի մը օրէ իվեր տրուած հերքումները դաշնակիցներուն Տարտանէլ նաւատորմիղ մտցնել ուզելուն եւ Թուրքիոյ ընդդիմացած կամ հաւանած ըլլալուն մասին: Անշուշտ այդ լուրերը երեւցած են գերման մամուլին մէջ ու անոնց տրուած հերքումին նպատակը՝ ապահովցնել է նոյնքան Ռուսիան որքան Թուրքիան:

Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ, կա՛ն Ռուսիայէն յուսահատածներ եւ Ռուսիոյ վրայ դեռ յոյս դնողներ: Թէ ո՛րոնք իրաւունք ունին՝ կարելի չէ ըսել հարկաւ. կարելի է (եւ պէտք է) մաղթել միայն՝ որ յուսացողները իզուր յուսացած չըլլան եւ Խ. Միութիւնը, իրապէս չէզոք մնալով հանդէպ դաշնակիցներուն եւ հանդէպ Թուրքիոյ, արգիլէ պատերազմի դաշտին ընդարձակումը, քանի որ այդ ընդարձակումէն պիտի տուժէր ամբողջ արեւելքը:

ՔՍԱՀԻՆԳԱՄԵԱԿ ՄԸ.
1915 ԱՊՐԻԼ 24-1940 ԱՊՐԻԼ 24

Եկեղեցական եւ աշխարհիկ յուշատօնին միջեւ սա էական տարբերութիւնը կայ, ըստիս՝ առաջինը՝ աւելի մեռածին կամ մեռածներուն, երկրորդը՝ աւելի ողջերուն համար է: Ըսել չէ որ պարտաւոր չենք ընել, եւ թէ հաղորդակցիլը հոգիներուն հետ - նահատակներու, հերոսներու կամ պարզապէս արդար, ազնիւ դատի մը ակամայ զոհերու հոգիներուն հետ հաղորդակցիլը - չի բարձրացներ մեր հոգիները: Ըսել է միայն՝ որ եկեղեցական արարողութիւնը կը ծառայէ կրկնութեան բարիքը թէ՛ յիշուողին եւ թէ՛ յիշողին համար ապահովելու, մինչ աշխարհիկ արարողութիւնը ազատութիւն կու տայ քննելու դէպքերը, նոր մտածում բերելու անոնց քննութեանը մէջ եւ նոր օգուտ մը - եթէ կարելի է - անկէ քաղելու: Պայմանո՛վ – անշուշտ - որ ասոր պահանջքը զգալէ զատ՝ ասոր անհրաժեշտ կարողութիւնն ու խղճմտութիւնը ունենան աշխարհիկ տօնը կատարողները:

1915-1940: Քսանիհ՛նգ տարի, քառորդ դա՛ր մը՝ արդէն: Ուրեմն առաջին մեծ հանգրուանը, այս տարի, Մեծ Աղէտին բացումէն իվեր: Այս թուականը, ինքնին, մեզ պիտի մղէր աւելի սուզուելու իմաստին մէջ «Նահատակաց» տօնին, զայն աւելի պրպտելու եւ խորացնելու: Բայց կար - ասկէ զատ - աշխարհի այսօրուան կացութիւնը՝ վաղուան վտանգներովն ու սպառնալիքներովը, որ նոյնպէս տօնել պի-

տի տար մեզի այս Ապրիլ 24ի տօնը բացառիկ լրջութիւնով, մտքի եւ սրտի անսահման երկիւղածութիւնով...:

Գիտենք. 1915 Ապրիլ 24ին էր, որ Հայկական Մեծ Ջարդին ազդանշանը կը տրուէր Պոլսոյ մէջ՝ երէց եւ երիտասարդ մտաւորականներու հաւաքումովը, հեռացումովն ու սպանութեամբը յետագային, որ կը տրուէր ազդանշանը եւ կը ստորագրուէր միեւնոյն ատեն խոստվանութիւնը: Որովհետեւ եթէ պարկեշտիկ քօղի մը տակ (մեծ, շա՜տ մեծ քօղ մը) ուզեն պահել իսկ անանուն զանգուածը բոլոր զոհերուն, չեն կրնար ուրանալ առանց որեւէ դատաստանի անհետացումը քանի մը հարիւր գրողի եւ քարոզիչի, ուսուցիչի, բժիշկի, փաստաբանի եւ ուրիշ հայերու՝ որոնց անունները ծանօթ են...:

Եւ ըսե՞լ՝ թէ այդ օրէն - 1915 Ապրիլ 24 - հազիւ տասնհինգ օր ետքը, մենք – անտեղեակ պատահածին - այստեղ առաջին թիւը կը հրատարակէինք *Արեւ*ի, որ անկէ իվեր ա՜յնչափ գէշ - երբեմն ալ աղէկ - լուրեր պիտի արձանագրէր հայութեան կեանքէն, այս քառորդ դարու ընթացքին...:

Քառորդ դա՜ր...: Այս մեծ տարեդարձը պէտք է առիթ ըլլայ, նախ, հարցնելու թէ Աղէտը ի՛նչպէս դարմանեցինք այս բաւական երկար ժամանակաշրջանին, թէ ի՛նչ փոփոխութիւն կրեց մեր ազգային ճակատագիրը ֆիզիքական եւ բարոյական՝ յետոյ քաղաքական տեսակէտէն, թէ ու՛ր եւ ի՛նչի մէջ շահեցանք բան մը անկէ իվեր, ու՛ր եւ ի՛նչի մէջ կորսնցուցինք եւ կը կորսնցնենք տակաւին:

Այս հարցումներուն պէտք է պատասխանենք անկեղծ եւ որոշ կերպով, չծածկելով հեռուն կատարուած շահը եւ պարզելով մեր հոս ըրած վնասները որոնք նոյնքան որոշ են բայց աչքերնիս կը գոցենք զանոնք չտեսնելու, անոնց դարմանումը սրտի ու մտքի ճիգով հետապնդել չստիպուելու համար: Եկեղեցական եւ դպրոցական, բարեգործական եւ ուրիշ մէկքանի հաստատութիւններ՝ կը բաւէ որ գոյութիւն ունին եւ կը գործեն նուազագոյն կորովով, փոքրագոյն ասպարէզով եւ հնարաւոր ամէնէն քիչ արդիւնքով, գոհ է մեծամասնութիւնը մեր գաղութներու իշխանաւորներուն, եպիսկոպոս ըլլան թէ ժողովական, տնօրէն, ուսուցիչ կամ վարիչ զանազան մեծ ու պզտիկ հաստատութիւններու:

Քառորդ դարը կարճ ժամանակ մը չէր դուրսի կէս միլիոն հայութեան ազգային կեանքին կազմակերպութեանը համար. կազմակերպութի՛ւն մը որ ըլլար համապատասխան աշխարհի այսօրուան պահանջներուն եւ չըլլար մեր մամիկներուն գիտցածը, կազմակերպութի՛ւն մը ոչ ծոյլ այլ ժիր, ոչ բթացած այլ միշտ թարմ մտքով մը գործող...:

Ա՛յս՝ անցեալ քսանհինգ տարիներուն ներշնչումը՝ որ սրտապնդող չէ անշուշտ բայց պէտք է զգանք եւ յայտնենք զայն այնպէս ինչպէս է, որպէսզի կարենանք ուղղել իր պատճառները:

Իսկ ներկային բաղդատութիւնը անցեալին հետ, քննութիւնը մեր ինչպէս նաեւ ուրիշներու հին եւ նոր կացութիւններուն, յետոյ քննութիւնը աշխարհի վիճակին (որուն մէկ ծայրը, եւ կեդրոնն ալ գուցէ՝ նորէն մեզի կը դպի եւ կրնայ ջախջախել մեզ) կրնանք կատարել այս տխուր յուշատօնին առթիւ եւ հրահանգուիլ անկէ:

Հրահանգուի՛լ շատ մը տեսակէտերով, որոնց ամէնքը չենք կրնար թուել հոս եւ որոնց շատերը ինքնին կը գուշակուին արդէն: Ըսենք անոնցմէ մէկը, այսօրուան համար ամէնէն կարեւորը միայն:

Կառավարութեան մը գործունէութիւնը միմիայն իր վարած տէրութեան շահէն առաջադրուած ըլլալով՝ ամէն ինչ կը ստորադասուի այդ շահուն, ինչ որ չի նշանակեր թէ այդ շահուն դէմ ծանր սխալներ ու յանցանքներ չեն գործեր անոնք: Այն օտար ժողովուրդները որ չափազանց տկար են (թիւով, զէնքով եւ դիրքով) հաստատօրէն եւ տեւականօրէն նպաստելու համար մեծ տէրութեան մը շահուն, պէտք է գիտնան որ կրնան միշտ տուժել անոր կապուելով եւ ըստայնմ պէտք է ծառայեն անոր՝ երբ չեն կրնար չծառայել: Պզտիկ, տկար ժողովուրդները մեծ եւ զօրաւոր խելքով միայն կրնան - թերեւս - խուսափիլ զանգուածային կորստեան վտանգներէն. խելքով եւ այդ խելքը գործածող եւ արժեցնող՝ աշխատանքի ու դրամի միջոցներով:

Մեր Նահատակաց տօնը, այս տարի մանաւանդ, անցեալով ներկան ճանչնալու եւ ապագան ապահովելու թելադրանք մը, աւելի ճիշտ՝ հրաման մըն է մեզի:

Եկեղեցին թո՛ղ իր աղօթքը ընծայէ Նահատակներուն համար: Մենք, իրենցմէ մեր առած մտածումը գործածե՛նք ողջերուն համար:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ ԴԵՐԸ

Հնարաւորութիւնը չունեցայ իր օրին խօսելու երկու շաբաթ առաջ Եգիպտոսի թեմական համագումար ժողովին տուած մէկ որոշման վրայ, որ ուսումնական խորհուրդ կազմելու որոշումն է:

Իր օրակարգին վերջին հարցը ըլլալուն համար անշուշտ, համագումար թեմ. Ժողովը այդ հարցը լպռտած, *պաքլէ* ըրած է՝ ճիշտ բառը կամ բառերը գործածելու համար:

Արեւ կը գրէր ժողովին վրայ խօսող իր առաջին ամփոփման մէջ. «…պաշտօն տրուեցաւ Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ զոյգ քաղ. ժողովներուն որպէսզի, կիրարկելով իրենց իրաւասութիւնը, համախոհաբար եւ ստիպողաբար ձեռնարկեն այդ մարմնոյ (ուսումն. խորհուրդ) ընտրութեան, **որու անմիջական պաշտօնը պիտի ըլլայ եգիպտահայ ազգ. վարժարանները օժտել նոր եւ միակերպ կրթական ծրագրով մը, եւ այդ ծրագիրը գործադրութեան դնել, յետ համագումարի վաւերացման**»:

Իսկ քանի մը օր ետք եղած՝ այդ նիստին աւելի ընդարձակ տեղեկատուութեան վերջամասին մէջ կ'ըսուի՝ թէ ժամը 1ին, երբ ան պիտի փակուի արդէն, հապճեպ վիճաբանութիւն մը տեղի կ'ունենայ որոշելու համար թէ… պէ՞տք է կէսօրէ վերջ դարձեալ գումարուիլ եւ զբաղիլ ուսումն. խորհուրդի հարցով, թէ .. ո՛րքան կարեւոր է այդ հարցը, թէ ..արդեօք պէ՞տք է անմիջապէս կազմել ուսումն. Խորհուրդը, թէ՞ ոչ այդ գործը թողուլ նոր կազմական կանոնագրով կազմուելիք նոր մարմիններուն…: Եւ այս անբովանդակ վիճաբանութենէն վերջն է, որ «**Ժողովը միաձայնութեամբ կ'որոշէ յանձնարարել այժմու քաղաքականներուն՝ ընտրել անյապաղ ուսումն. խորհուրդ մը, որ անմիջականօրէն կրթ. ծրագրի հարցը ձեռք առնէ եւ արդիւնքը բերէ համագումարին առ ի վաւերացում**»: Ու նիստը կը վերջանայ ժամը 1.25ին, այսինքն 25 **վայրկեան** յատկացնելէ ետք այս հարցին, «սիրալիր եւ գոհունակ մթնոլորտի մէջ»:

Վերջանալը…կամ սկսիլն ու շարունակուիլը, բնաւ տպաւորութիւն չ'ըներ իմ վրաս: Կարեւորը գործն է եւ ոչ թէ «մթնոլորտը»: Եւ գործը որուն վրայ փակուած

է ժողովը, չի կրնար գոհունակութիւն պատճառել ոչ ոքի, աւելի քիչ՝ ժողովականներուն, որովհետեւ գործ մը չէ ան, գործի պատրանք մը կամ ստուեր մըն է միայն…:

Ի՞նչ է, արդարեւ, տրուած որոշումը: - Սա՛ն որ Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ քաղ. ժողովները համախոհաբար կազմեն այն ուսումն. խորհուրդը՝ որուն պէտքը վաղուց ընդունուած է ամէնէն:

Բայց թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ այդ ուսումն. խորհուրդին պաշտօնը, ի՛նչ՝ իր իրաւասութիւնները, այդ մասին թեմ. համագումար ժողովը ոչինչ, կամ գրեթէ ոչինչ ըսած է:

Ան ըսած է միայն, որ ոչինչէն գոյութիւն առնելիք, այս գաղութին մէջ նոր հիմնուելիք վերոյիշեալ մարմինը, կրթական վերի՛ն մարմինը, պէտք է **անմիջականօրէն ձեռք առնէ կրթական ծրագրի հարցը եւ արդիւնքը բերէ (**կամ՝ ղրկէ, զինք ընտրող քաղ. ժողովներուն միջոցաւ**) համագումարին, առ ի վաւերացումն**:

Ուրեմն, ըստ համագումարին, ուրիշ բան պիտի չընէ ուսումն. խորհուրդը՝ բայց եթէ նախորդ բազմաթիւ յանձնաժողովներու ըրածը, որ է կրթական ծրագիր կազմել: Սա տարբերութեամբ՝ որ նոր ծրագիրը պիտի չվերաբերի միայն Գահիրէի այլ եւ Աղեքսանդրիոյ ազգ. վարժարանին, ինչ որ ըսել չէ հարկաւ՝ թէ ան աւելի բախտ պիտի ունենայ քան միայն Գահիրէի համար շինուած նախկին ծրագիրները եւ գործադրութեան պիտի դրուի:

Արդ, ուսումն. խորհուրդը զոր պահանջեցինք՝ կրթական ծրագիր պատրաստող մարմին մը չէ միայն: Եգիպտոսի հայկական վարժարաններուն կատարած ամբողջ գործին վրայ հսկողութիւն ի գործ դնող, որ ըսել է՝ հայ տղոց տրուած հայկական կրթութիւնը վարող, զայն ուղղող, անոր արդիւնաւորութեանը հոգ տանող ազգային մարմինն է ան, որուն պակասը անըմբռնելի էր եւ այս ձեւով գոյութիւնը պիտի ըլլայ նոյնպէս անըմբռնելի…:

Իմ միամիտ կարծիքս այն էր՝ որ մարմին մը կազմելու որոշումը տալէ եւ նոյնիսկ անոր մէկ ընելիքը յանձնարարելէ առաջ, համագումարը պիտի սահմանէր այդ մարմինին պաշտօնը, անոր իրաւասութիւններն ու ստորոգելիները: Միամի՛տ կարծիք, արդարեւ, քանի որ համագումարը խորհած է՝ թէ ուսումն. խորհուրդ անունը ինքնին ամէն սահմանումի տեղը կը բռնէ ու պէտք չկայ, հետեւաբար, որ կէսօրէ վերջ նիստ մը եւս յատկացնէ այդ խնդրին…:

Կը տարուիմ կարծելու՝ որ համագումարը գուցէ խորհած է, աւելի կամ նուազ յստակօրէն, թէ Պոլսոյ ուսումն. խորհուրդն է որ մարմին պիտի առնէ այստեղ եւ թէ պէտք չկայ, հետեւաբար, անոր ճշտուած պաշտօնը վերստին ճշտելու:

Եթէ իրօք այս եղած է մտածումը, պէտք է ըսեմ թէ սխալ է բոլորովին, որովհետեւ Պոլսոյ հին եւ այստեղի նոր պայմանները զգալապէս կը տարբերին իրարմէ, որով անհրաժեշտ էր յայտնել՝ թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ ուսումն. խորհուրդին պաշտօնը:

Այս սիւնակներուն մէջ գրուեցաւ ասկէ առաջ՝ թէ ան պիտի չըլլայ գեր-հոգաբարձութիւն մը, պիտի չզբաղի՝ դպրոցներու նիւթական հոգերովը բայց պիտի զբաղի՝ ի փոխարէն՝ անոնց **ամբողջ** կրթական գործովը, եւ պիտի հսկէ ոչ միայն երկու քաղաքներու Գալուստեան եւ Պօղոսեան վարժարաններուն այլ բոլոր հայ վարժարաններուն տուած հայկական կրթութեան վրայ, հսկողութի՛ւն անշուշտ նախ կրթական քննիչի մը միջոցաւ գործադրուած:

Կ'աւելցնեմ - եւ հոս կը դադրեցնեմ այսօր այս տեսութիւնը - որ ուսումն. Խորհուրդին անդամներն ալ, ինչպէս կրթական քննիչը, պէտք է ըլլան անհրաժեշտ կրթութիւնը ստացած անձեր, որոնց մէջ պէտք է գտնուին քանի մը նախկին ուսուցիչներ լաւագոյններէն, անոնցմէ՛ որ գուցէ չեն կրնար դասախօսել այլեւս բայց կրնան իրենց խորհուրդներովը, հաշտարար միջամտութիւններովն ու որոշումներովը մեծապէս օգտակար ըլլալ կրթական գործին զոր կը ճանչնան ուրիշէ մը աւելի, եւ որուն մատուցանելիք իրենց այս ծառայութիւնը անշուշտ պէտք է վարձատրուի:

Չե՞ն կրնար գէթ երկու անդամները հինգ հոգինոց ուսումն. խորհուրդի մը, ինչպէս նաեւ կրթ. քննիչը, ուսուցչութեան մէջէն առնուիլ՝ այսու ուրիշ պահանջքի մըն ալ գոհացում տալով:

Մանրամասնութիննե՞ր...: Բայց ուսումն. խորհուրդի պէս **նոր** մարմին մը կազմել՝ առանց այսպիսի մանրամասնութիւններու անդրադառնալու, համարժէք է, ըստիս, բան մը չընելու:

ՕՏԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՆՈՐ ՕՐԷՆՔԸ

Այս պահուս եգիպտական երեսփոխանական ժողովին սեղանին վրայ կը գտնուի օտարականներու բնակութեան վերաբերող օրէնքի մը նախագիծը, որ բնականաբար կը հետաքրքրէ նաեւ հոս ապրող բազմաթիւ հայերը: Այդ պատճառաւ օգտակար կը նկատեմ ստորեւ ներկայացնել ամփոփումը *Պուրս*ի Կիրակի օրուան թիւին մէջ երեւցած մէկ կարեւոր յօդուածին:

Օրինագիծը որ խորհրդարանին քննութեան ենթարկուած է եւ որ շատ հաւանօրէն պիտի քուէարկուի եւ գործադրուի մօտերս, կը պարունակէ հետեւեալ գլխաւոր տրամադրութիւնները.

Առաջին.- Այս երկիրը բնակող ամէն օտարական պէտք է արձանագրուի իր *քիսմ*ին մէջ:

Երկրորդ.- Ամէն օտարական որ Եգիպտոս կը մտնէ՝ իր ժամանումէն առ առաւելն 48 ժամ ետք պէտք է *քարաքոլ* դիմէ եւ հոն իր անունը արձանագրել տայ:

Երրորդ.- Օտարականները պարտաւոր են իշխանութեանց յայտնել իրենց հասցէի փոփոխութիւնները:

Ասոնք են, ըսուած է պատկանեալ իշխանութեան կողմէ *Պուրս*ի յօդուածագրին նոր օրէնքին այն միակ գործնական տրամադրութիւնները որոնք անմիջականօրէն կը շահագրգռեն օտարականները: Յիշենք նաեւ անոր միւս յօդուածներէն մէկ քանին:

Ըստ այդ յօդուածներուն՝ նաւապետերը պարտաւոր են, երբ հոս կը հասնին իրենց փոխադրած ճամփորդներուն մէկ ցուցակը յանձնելու իշխանութեանց եւ մատնանշելու այն ճամփորդները որոնց անցագիրը զուրկ է եգիպտական վիզայէ մը. նոյնպէս՝ Եգիպտոս մուտքը կրնայ կատարուիլ միմիայն նաւահանգիստներէն եւ օդանաւային կայաններէն. այն օտարականը որ իր վիզային պայմանաժամը լրանալէն վերջ մեկնած չէ երկրէն՝ խիստ պատիժի կ'ենթարկուի, այն է՝ մինչեւ վեց ամիս բանտարկութեան եւ 50 ոսկիի տուգանքի:

Թէեւ այս կանոնները ներկայիս գոյութիւն ունին արդէն, բայց օրէնքով վաւերացուած չեն:

Այժմ անցնինք օրէնքին մէջ ինքնութեան քարտերու վերաբերող տրամադրութեան:

«Հակառակ ըսուածին,- կը գրէ մեր պաշտօնակիցը,- օրինագիծը չի պարտադրեր ինքնութեան քարտերու ստեղծումը, այլ իրաւունք կու տայ ներքին գործոց նախարարին՝ որպէսզի ի հարկին հաստատէ զայն նախարարական որոշմնագրով մը:

«Ինքնութեան քարտերը գոյութիւն ունին շատ մը երկիրներու մէջ եւ բեռ մը ըլլալէ աւելի՝ ենթակային համար դիւրութիւն մը կը կազմեն: Արդարեւ շնորհիւ այդ քարտին, որեւէ մէկը կրնայ իսկոյն իր ինքնութիւնը հաստատել առանց վկաներու ներկայութեան, ըլլա՛յ կառավարական պաշտօնատուներու, ըլլա՛յ ուրիշ հաստատութիւններու առջեւ»:

Ահաւասիկ, նաեւ, Եգիպտոսի մէջ իրենց մնայուն բնակութիւնը ունեցող օտարականներու պարագան, որ թերեւս ամէնէն աւելի մեզ շահագրգռող պարագան է:

Նոր օրինագիծը որոշ բան մը չ'ըսեր անոնց մասին - կը գրէ *Պուէրտ*ի աշխատակիցը - որ կ'աւելցնէ սակայն իր ստացած հետեւեալ կարեւոր տեղեկութիւնները.

«Ներկայիս գոյութիւն ունի դասակարգ մը օտարականներու՝ որոնք կա՛մ Եգիպտոսի մէջ ծնած են եւ կա՛մ Եգիպտոս կը բնակին երկար տարիներէ իվեր, անոնց գործը եւ տունը հոս են եւ այս երկիրը իրապէս երկրորդ հայրենիք մը կը ներկայացնէ անոնց համար:

«Այդպիսիներու բնակութեան արտօնագիրները (*փերմի փը սեժուր*) ներկայիս ամէն տարի ինքնաբերաբար կը նորոգուին իշխանութեանց կողմէ, որոնց պէտք չկայ խնդրագիր մը ուղղելու, յայտնելու թէ ի՛նչու այդ երկարաձգումը կը խնդրեն եւ սպասելու որ այդ մասին որոշում մը տան: Այս բնակողները (*րեզիփան*) կրնան, ստացուած իրաւունքի (*փրուա աքքի*) հիման վրայ, պաշտօն վարել, առեւտուր ընել, մէկ բառով՝ անոնք նմանցուած են (*ասիմիլիէ*) երկրին ազգայիններուն, որոնց բոլոր պարտականութիւնները կը կատարեն արդէն:

«Ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոնց դիրքը՝ նոր օրէնքին շրջանակին մէջ:

«Լաւատեղեակ աղբիւրէ առած մեր տեղեկութիւնները մեզի թոյլ կու տան ծանուցանելու՝ թէ *անոնք եւս պէտք է ենթարկուին օրէնքին փրամադրած արձանագրութեան պայմանին: Անոնց բնակութեան արտօնագիրները ամէն փարի վերանորոգելի պիտի ըլլան, առանց քննութեան, բայց պէտք է որ ափոր համար նոր խնդրագիր մը մափուցանեն: Վերջապէս, Եգիպտոսի մէջ օտարականներու աշխատանքը հակակշռի փակ առնող կանոնները պիտի չգործադրուին անոնց համար*»:

Յօդուածագիրը հետեւեալ տողերով կը վերջացնէ իր գրութիւնը.

«Օտարականներու հակակշռին վերաբերող օրէնքը ահա լայն կերպով վերլուծեցինք: Կրնայ ըլլալ, որ խորհրդարանին մէջ վիճաբանութեանց պահուն անիկա բարեփոխութիւններ կրէ, բայց կասկածելի է որ իր գլխաւոր գիծերը խաթարուին: Այսուհանդերձ օրէնք մը պէտք չէ միայն իր տառին մէջ մեկնաբանուի այլ նաեւ, ու մանաւանդ, իր ոգիին մէջ»:

«Պէտք է յուսալ՝ որ նկատի ունենալով թէ ան հարիւր հազարաւոր անձեր կը շահագրգռէ որոնք դարերէ իվեր կատարեալ ներդաշնակութեան ոգիով ապրած

են եգիպտացիներուն հետ եւ սատարած Նեղոսի Հովիտին բարգաւաճման, նոր օրէնքին կիրարկութիւնը պիտի ներշնչուի այն հիւրասիրութեան սկզբունքներէն որոնք միշտ խարիսխը կազմած են եգիպտական քաղաքականութեան՝ իր օտար հիւրերուն հանդէպ»:

Մեր մասին, կ'աւելցնենք այս տողերուն վրայ - քանի որ առ ի տեղեկութիւն թարգմանեցինք զանոնք իրենց եզրակացութեան հետ միասին - թէ այս երկրին մէջ չկայ հաւանօրէն ուրիշ օտար տարր մը՝ որ նուազ օտար ըլլայ քան հայը: Խօսքը, հոս, ոչ-եգիպտահպատակ հայոց համար է անշուշտ, քանի որ միւսներուն իրաւական դիրքը կանոնաւոր է արդէն եւ չի տարբերիր բնիկներուն դիրքէն:

Իրապէս, քանի ոչ-եգիպտահպատակ հայոց ստուար մեծամասնութիւնը պաշտպանուած չէ օտար կառավարութեան մը կողմէ, կը հետեւի թէ օտար չէ այնպէս ինչպէս են երկրին մէջ ապրող միւս օտարները. իրողապէս անիկա տեղացի է արդէն՝ ինչպէս խնդրած է եւ կը խնդրէ որ իրաւապէս ալ ըլլայ:

Այս պատճառաւ, վստահ ենք որ եթէ նոր օրէնքը ճիշտ իր նախագծին պէս ընդունուի իսկ խորհրդարանէն, իր գործադրութիւնը պիտի կատարուի թէ՛ բոլոր հին եւ հաւատարիմ օտարականներուն եւ թէ՛ մասնաւորապէս մեզի՝ հայերուս համար ամէնէն լայն, ամէնէն բարեացակամ եւ ամէնէն վստահալից ոգիով որ կրնայ յուսացուիլ:

ՄԻՈՒԹԻՒՆԻ ՄԷՋ

Բ.[1]

«Ազգապահպանման ծրագիր» խորագրով գրութիւնը ընդվզեցուցիչ է՝ իբրեւ Բարեգործականի վերին մարմինին մտայնութե՞ն ըսեմ թէ՞ հոգացողութեան արտայայտութիւնը:

Ա՛յնքան թեթեւ, ա՛յնքան թեթեւ են հոն տրուած պատասխանները «Ազգապահպանումի Յանձնաժողով»ին պատրաստած ծրագրին, որ կը խորհիմ թէ անոնք չեն ցոլացներ մտայնութիւնը կեդր. վարչ. ժողովին - որ, ինչ ալ ըլլայ, աւելի լուրջ միտքեր կը պարունակէ - բայց կը յայտնեն հոգացողութեան պակասը նոյն ժողովին՝ որ, գիտնալով հանդերձ այդ պատասխանները **ինքն իր կողմէ** տուողին թեթեւամտութիւնն ու թեթեւասրտութիւնը, այդ կարեւոր **հոգը** թողած է անոր:

Ուրեմն, «Միութեանս ընդհ. ժողովին կողմէ արտայայտուած **ցանկութեան** համաձայն (խմբագրին գրիչը առաջ չ'երթար **որոշում** ըսելու), կեդր. վարչ. ժողովը կազմեց նախ եւ առաջ **առժամանակեայ** յանձնախումբ մը, որուն պաշտօն տուաւ հարցը ուսումնասիրել, եւ յետոյ ընտրեց ազգապահպանումի յանձնաժողով մը (**մնայու՞ն** արդեօք՝ քանի որ միւսը առժամանակեայ էր) նախորդին եզրակացութեանց հիմերուն վրայ **գործնական** ծրագիր մը պատրաստելու համար»:

Պ. Ա. Չօպանեանը իրեն ատենապետ եւ Պ.Գ. Կիրակոսեանը ատենադպիր ունեցող այդ յանձնաժողովը «**անցեալ տարի**,- կ'ըսէ յօդուածը, զանց ընելով ըսել թէ տարւոյն ո՞ր ամիսին,- ներկայացուց իր պատրաստած ծրագիրը, **որուն որդեգրումը եւ գործադրութիւնը դժբախտաբար առկախուեցան պատերազմին պատճառաւ**»:

[1] Չկրցանք գտնել Ա.ը:

Բացատրուած չէ թէ պատերազմը ի՛նչու, ի՛նչ **պատճառներով** (եւ ոչ թէ անորոշ **պատճառաւ** միայն) առկախած է ծրագրին մինչեւ իսկ **որդեգրումը** եւ մինչեւ իսկ գէթ անոր կարգ մը մասերուն գործադրութիւնը:

«Այդ ծրագիրը,- կը շարունակէ գրութիւնը,- որ կը բաղկանայ քսան յօդուածներէ, կ'ընդգրկէ ազգապահպանումի կարեւոր մարզերը, **որոնցմէ ոմանք յուժ թելադրական են, ոմանք Միութեան մարզէն դուրս կը գտնուին, կամ առհասարակ կախում ունին նիւթական միջոցներէ**»:

Բան մը հասկցա՞ք այս կլոր, սահուն եւ լպրծուն գնահատականէն՝ որ կ'ուզէ միեւնոյն ատեն **խուսափողական** ըլլալ եւ ատոր համար ալ անշուշտ, կը դառնայ անիմաստութեան պարապ ծրար մը:

Չմոռնանք, արդարեւ, որ յանձնաժողովը, **գործնական** ծրագիր մը պատրաստելու համար կազմուած, իր այդ ծրագիրը պատրաստած է նոյն նպատակով իրմէ առաջ պաշտօն ստանձնած յանձնախումբին կատարած ուսումնասիրութեան եւ բերած եզրակացութիւններուն «հիման վրայ»: Այսուհանդերձ, ծրագրին 20 յօդուածները այսպէս կը բաժնուին ըստ գրողին «ոմանք յուժ թելադրական են, ոմանք Միութեան մարզէն դուրս կը գտնուին, կամ առհասարակ կախում ունին նիւթական միջոցներէ»:

Թողունք «յուժ թելադրական» եւ «Միութեան մարզէն դուրս» գտնուող **յօդուածներ** (եւ ոչ թէ **առաջարկներ**) խօսքին խեղճութիւնը, նկատի չառնենք որ Յանձնախումբ եւ Յանձնաժողով գիտէին հարկաւ թէ ո՛րն է **Միութեան մարզը** ու ըստայնմ կ'ընէին իրենց առաջարկները, եւ օձիքէն բռնենք միայն վերջին դատումին՝ «կամ **առհասարակ** կախում ունին նիւթական միջոցներէ»:

Բարեգործականի կեդր. վարչ. ժողովը (եթէ զբաղած է այս ծրագրով) կամ իր փոխանորդը որ գրած է սոյն տողերը, կը կարծե՞ն եղեր որ ազգապահպանումի ձեռնարկները առհասարակ կախում պիտի չունենան նիւթական միջոցներէ: Հիմա որ տեսեր են թէ այդպէս չէ եւ թէ անոնք կախում ունին, այո՛, այդ սոսկալի միջոցներէն, կ'ըսեն ատիկա՝ ըսելով նաեւ թէ ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ պիտի կրնային ընել ներկայացուած **գործնական** ծրագրին գործադրութեանը համար, եթէ իսկ չառկախուէր ան «դժբախտաբար.. պատերազմին պատճառաւ»:

*Միութիւն*ի խմբագիրը, սակայն, «օգտակար կը համարէ ամփոփել այդ ծրագրին գլխաւոր կէտերը», որոնց կու տայ հարկաւոր պատասխաններն ալ, յանուն Բարեգործականի վերին մարմինին:

Այսպէս, յանձնաժողովը կ'առաջարկէ «Բարեգործականի Մատենաշարին մէջ մասնաւոր տեղ մը տալ հայ ազգին պատմական դերը եւ քաղաքական արժէքները ներկայացնող խնամեալ գործերու, **պատրաստել տալով** զանոնք ձեռնհաս անձերու կողմէ». կ'առաջարկէ «որ այդ գործերը ընդգրկեն հետեւեալ նիւթերը.- 1. Հայ հանճարի ապացուցումները՝ իր ճարտարապետութեան, մանրանկարչութեան, իր բանաստեղծութեան ինքնատիպ գեղեցկութիւններուն մէջ, ինչպէս նաեւ մեր եւ նախնեաց հետազօտութիւնները կամ աշխատութիւնները փիլիսոփայական, իրաւաբանական եւ գիտական մարզերուն մէջ: 2 Հայ ցեղին դերը Արեւելքի մէջ՝ իբրեւ տարածող յունօ-լատինական մշակոյթի, ինչպէս եւ քրիստոնէական քաղաքակրթութեան, 3. Հայ մեծ դէմքեր որոնք կրնան բաղդատուիլ որեւէ ազգի պատմական անձնաւորութեանց հետ». կ'առաջարկէ, ատկէ առաջ, «մասնագէտի

մը ձեռքով **պատրաստել տալ** Հայաստանի քարտէս մը, զայն իր այժմեան հանրապետութեան ինչպէս եւ պատմական սահմաններուն մէջ ներկայացնող, եւ **արժանագին հրատարակութեամբ մը լայնօրէն տարածել զայն ազգային հաստատութեանց եւ հայ ընտանիքներու մէջ**»: Այս ամէնուն, պարոն խմբագիրը կու տայ հետեւեալ ահաւոր պատասխանը. ահաւո՛ր իր պատասխանատուութեան ըմբռնումին եւ հայ ժողովուրդը կամ գէթ **Բարեգործականի անդամները իրենց ամբողջութեամբ** տխմար ամբոխ մը համարելու իր ձգտումին տեսակէտէն:

«Այս ձեռնարկները իրագործելի են. կը բաւէ որ ձեռնհաս մասնագէտներ իրենց երկասիրութիւնները ներկայացնեն մեր Միութեան»:

Յանձնաժողովը կը յանձնարարէր **պատրաստել տալ** այդ գործերն ու այդ քարտէսը. Միութեան բերանը սուտ խուլ կը ձեւանայ եւ կը սպասէ որ «ձեռնհաս մասնագէտներ **ներկայացնեն**» զանոնք. ներկայացնե՛ն, այսինքն աշխատին եւ պատրաստեն՝ առանց գիտնալու թէ «մեր Միութիւնը» արդեօք պիտի ընդունի՞, արդեօք պիտի հրատարակէ՞, արդեօք պիտի վարձատրէ՞ (եւ ի՛նչ չափով) իրենց երկասիրութիւնները:

Այսքան կենսական՝ ազգապահպանումի տեսակէտով (որուն վրայ է խնդիրը, որուն յանձնաժողովն է առաջարկը բերողը) առաջարկի մը տրուած սոյն կարճառօտ, սոյն անխիղճ եւ անճոռնի պատասխանը՝ ինքնին կը բաւէ զայն գրողին եւ նաեւ, զայն գրելու ու գործելու ազատ ձգող Բարեգործականի վերին մարմնին դատաստանը ընելու եւ մէկն ու միւսը դատապարտելու համար:

Բարեգործականի ղեկավարութիւն մը որ այս մտքով ու այս խղճով կը գործէ ընդունելի չէ ինծի եւ պէտք չէ ընդունելի ըլլայ իր ազգն ու Բարեգործականը սիրող որեւէ **գիտակից** եւ միեւնոյն ատեն **անշահախնդիր** հայու համար:

Բայց կը տեսնեմ որ կանխեցի եզրակացութիւնս՝ որովհետեւ դեռ վերջացուցած չեմ *Միութիւն*ի յօդուածին քննութիւնը:

Գ.

Յանձնաժողովը առաջարկած ըլլալով մրցանակներ հաստատել՝ նախ, «գաղութահայ վարժարաններու մէջ, հայ լեզուի եւ ազգ. պատմութեան համար» ու յետոյ, «օտարացման վտանգին դէմ պայքարող տարագիր հայութեան կացութիւնը եւ հոգեբանութիւնը ներկայացնող լաւագոյն վէպին կամ վիպակին» համար, պատասխանը կը տրուի սա երկդիմի կամ անճիշտ (Բարեգործականը մրցանակ չունի վերոյիշեալ նիւթերուն համար) խօսքերով. «Մրցանակի դրութիւնը արդէն հաստատուած ըլլալով (?), նոյնպէս կարելի պիտի ըլլայ գործադրել վերոգրեալ գեղեցիկ առաջադրութիւնները»:

Փոխանորդ-խմբագիրը այնուհետեւ կը յիշէ, խառնիխուռն, հայ լեզուի պահպանման նպատակով «նոր վարժարաններ եւ հայերէնի դասընթացքներ հաստատելու», «տոհմային հին աւանդութեանց, նկարագեղ սովորութեանց եւ հայկական բնիկ տարազներու պահպանման համար ձեռնարկներ ընելու», «Լիբանանի մէջ հայ աղջկանց երկրորդական վարժարան մը հիմնելու», «Սեւրի Էքոլ Նորմալ Սիւփերիէօրին կամ նմանօրինակ վարժարանի մը մէջ քանի մը ուսանողուհիներ պահելու» եւ «նախակրթարաններու յատուկ՝ բարեկրթութեան դասագիրք մը պատրաստելու» առաջարկները,- եւ կը պատասխանէ՝ թէ,- վերոգրեալ ձեռնարկներէն ոմանք **արդէն գործադրուած են**, ինչպէս Պէյրութի մէջ հաստատումը (?)

Հայ Աղջկանց Բարձր. Նախակրթարանի մը (Դարուհի Յակոբեան), մասնագէտ ուսուցչուհիներու պատրաստութիւնը Նուպարեան եւ Յակոբեան ուսանողական հիմնադրամներու շնորհիւ.., բարեկրթութեան գրքոյկի մը հրատարակութիւնը..: **Նոյնպէս, շուրջ 150 հայ վարժարաններու հովանաւորումը եւ հայերէնի դասընթացքներու դրութեան կիրարկումը**..: Վերջապէս կան թելադրութիւններ ալ, անշուշտ շատ նպատակայարմար, ինչպէս՝ ընտանիքներու մէջ պարտաւորիչ դարձնել հայերէնի գործածութիւնը կամ տոհմային հին աւանդութեանց պահպանումը, **զոր գործնականին մէջ հարց է թէ ՀԲԸՄ-ութիւնը ի՞նչ միջոցներով կրնայ իրականացնել**»:

Այս ամբողջ պատասխանը, որուն զարդարանքին մէկ մասն է միայն որ կրճատեցի եւ փոխարինեցի կախման կէտերով, ուրիշ բան չէ բայց եթէ յանձնաժողովը «պտտելու ղրկել» մը, ինչպէս կ'ըսուի ֆրանսերէն: Եւ որովհետեւ պէտք է նաեւ, այս առթիւ ինչպէս ուրիշ ամէն առիթով շլացնել անգէտները, ահա կը ներկայացուի Պէյրութի Աղջկանց Բարձր Նախակրթարանը իբրեւ **արդէն հաստատուած**, խօսքը կ'ըլլայ Պրիւսէլի մէջ ներկայիս պատրաստուող **միակ** Նուպարեան սանուհիի մը (առանց ըսելու թէ Պրիւսէլի վարժարանը **կը համապատասխանէ՞** Սեւրի Էքոլ Նորմալ Սիւփերիէօրին, ինչ որ Յանձնաժողովին առաջարկն է) կը յիշուի հրատարակութիւնը բարեկրթութեան վերաբերող գրքոյկի մը՝ **որ դասագիրք չէ**, եւ.. 150 հայ վարժարաններու **հովանաւորումը** (տարեկան 10 ոսկիի վճարումով հովանաւորում՝ զոր ի հարկին կրնամ ես իսկ կատարել եւ հարիւր յիսունմէկերորդ հայ վարժարանի մը հովանաւորողը դառնալ..), ինչպէս նաեւ.. հայերէնի դասընթացքներու **դրութեան կիրարկումը, դրութի՛ւն** որ հազիւ Փարիզի մէկքանի թաղերուն մէջ միայն կը կիրարկուի (թերեւ՛ս նաեւ Լիոնի եւ Մարսէյի մէջ) ու նոյնքան օգտակար է.. ՀԲԸՄի համար՝ որքան տարեկան 10 ոսկիով հովանաւորուած դպրոցները: Իսկ «ընտանիքներու մէջ հայերէնի գործածութեան» կամ «տոհմային հին աւանդութեանց պահպանման» «թելադրութիւնները..շատ նպատակայարմար» գտնելէ ետք՝ ըսել «..զոր գործնականին մէջ **հարց** է թէ ՀԲԸՄիութիւնը ի՞նչ միջոցներով կրնայ իրականացնել», ուրիշ բան չէ բայց եթէ *փիրուէթ*ով մը ելլել գործին մէջէն, որովհետեւ ճիշտ այդ **հարցը** լուծելու եւ ոչ թէ «հարց է թէ» ըսելով զայն մէկդի ձգելու համար՝ վՎարիչ մարմինը կոչուած է անով զբաղելու:

Մտաւորականներու Ֆոնտը վերահաստատելու առաջարկին կը պատասխանուի՝ թէ ան «մինչեւ աստիճան մը վերահաստատուած է «տրամադրելի փոքր վարկերու շնորհիւ», իսկ բազմամարդ գաղթավայրերու մէջ «մէյմէկ ներկայանալի երգչախումբ ունենալու» հարցը լուծուած է՝ քանի որ «ՀԲԸՄիութեան հովանաւորած Երիտասարդական Միութիւնները ձեռնարկած են արդէն եւ կարելի պիտի ըլլար մղում տալ այդ մարզին (**մղում տալ մարզի** մը, ի՞նչ ոճ, Աստուած իմ, ի՞նչ ոճ), եթէ պատերազմը այդ ծրագիրն ալ ընդհատած չըլլար», - ինչ որ կ'ըսեմ բացէբաց թէ խաբկանք է եթէ խաբէութիւն չէ՝ որովհետեւ Երիտ. Միութիւնները նախ այդ դերը եւ այդ ձեռնհասութիւնը չունէին **ներկայանալի միակ երգչախումբը** կազմելու մասին, եւ երկրորդ՝ պատերազմը որեւէ ձեռնարկ չընդհատեց այդ տեսակէտով:

Յանձնաժողովին պատրաստած ծրագրին մէջ կան եղեր «սրտի խօսող ուրիշ առաջարկներ եւս», ինչպէս՝ «հայ ժողովուրդին մէջ ընտանիքի գաղափարին ա-

ւանդական յարգանքը պահպանելու եւ զօրացնելու ձեռնարկներ, ընդ որս տոհմածառի դրութիւնը ընդհանրացնել», «ամրապնդել յարգանքը Հայ Եկեղեցի-ին հանդէպ եւ թելադրել որ հայ եկեղեցականներ շինիչ քարոզներով լաւագոյն կերպով կատարեն ազգապահպանման գործիչի իրենց դերը», «խորհրդակցիլ հայ եկեղեցական գերագոյն իշխանութեանց հետ Հայ Նահատակաց Օրը Եկեղե-ցիի հովանաւորութեան տակ տօնելու համար մեծագոյն հանդիսութեամբ եւ ազգային բոլոր հոսանքներու միացեալ մասնակցութիւնով», «պատրաստել Սփիւռքի հայութեան ընդհանուր մէկ վիճակագրութիւնը, մասնաւորապէս օտար վարժարաններու եւ համալսարաններու մէջ ուսանող հայ երիտասարդներու ցուցակը»: Այս բոլոր «սրտի խօսող» առաջարկներուն «**գործադրութիւնը սակայն մեր Միութեան սահմաններէն եւ միջոցներէն դուրս կ'իյնայ**» կը յայտարարէ Միութեան եւ *Միութիւն*ի քաջ վարիչը, որ կը վերջացնէ խօսքը ըսելով. «**Վերջերս գաղութահայ վիճակագրութիւն մը պատրաստելու փորձ մը ըրինք, Միութեան մասնաճիւղերուն դիմելով (?), բայց ցաւալի է որ ակնկալուած (?) արդիւնքը չտուաւ ցարդ**»: Ողբալի՛ է «գաղութահայ վիճակագրութիւն պատրաստելու» (անշուշտ ձրի) այս «փորձն» ալ, ինչպէս առանց «փորձ»ի տրուած վերի պատասխանները միւս առաջարկներուն..:

..Ահա թէ ի՛նչպէս կ'առաջնորդուի Միութիւնը ներկայիս: Յօդուածը զոր քննեցի՝ չէր կրնար աւելի լաւ խոստովանիլ եւ հաստատել ինչ որ հոս եւ այլուր կը գրենք քանի մը տարիէ իվեր՝ Բարեգործականի ղեկավարութեան մասին:

Երբ ես եւ ինծի հետ ուրիշներ, Բարեգործականի դերը ճիշտ ըմբռնելով կ'ուզենք որ ան «տեսիլք» ու թռիչք ունենայ եւ կրթութեան ու մշակոյթի միջոցներով կառավարական գործ կատարէ, իր վարիչ-պատուիրակը անընդհատ մեզի կը խօսի անոր «մարզ»ին, անոր «սահմաններ»ուն եւ «միջոցներ»ուն վրայ, ըսելու համար թէ ուզուածը դուրս է ասոնցմէ, **որպէս թէ որեւէ բան որ ազգը ապրեցնելու եւ զարգացնելու կը ծառայէ կարենար դուրս ըլլալ Միութեան ծրագրէն եւ գործունէութենէն**:

Թողու՛նք հրապարակաւ կեղծելը, որ աններելի է բարոյական մեծ հաստատութեան մը վարիչին համար, ես աւելի ծանր կը գտնեմ վերոյիշեալ պատասխանին մէջ պարզուած մտքի եւ սրտի կռնճածութիւնը Միութեան մօտ: Ունինք չունինք, Բարեգործական մը ունինք ամբողջ գաղութահայութեան համար: Եթէ ան ալ այսպէս պիտի սմքի ու պիտի շնթի իր ոսկիներուն ետեւ՝ փոխանակ անոնցմով հոգի շինելու եւ միտք ստեղծելու, երթա՛յ-բարով դուրսի կէս միլիոն հայութիւնը:

Ժամանակ է որ ՀԲԸՄի վերին մարմինը կա՛մ ինքզինք ժողվէ ու գործէ եւ կա՛մ իր բեռը ժողվէ ու հեռանայ: Այլապէս մեր խիղճը հանգիստ պիտի չընէ եթէ հանգիստ թողունք զինքը:

«ԱՆՍԱՍԱՆ Է ՄԵՐ ՅՈՅՍԸ..»

«Անհոգ եղէք, Ֆրանսան պիտի յաղթէ, անսասան է մեր յոյսը, թէեւ մեծ՝ անձկութիւնը»: Ասոնք վիրջին բառերն են հիւանութեան անկողնէն գրուած Շահնուրի նամակին որ կը տեսնուի մեր այսօրուան երկրորդ էջին մէջ:

Մեր ալ անձկութիւնը մեծ բայց յոյսը անսասան պէտք է ըլլայ ոչ միայն Ֆրանսայի այլ բովանդակ դաշնակիցներուն համար:

Դաշնակիցները, մտածեցէ՛ք, Ֆրանսան եւ Անգլիան են, բայց նաեւ Չեխոսլովաքիան, Լեհաստանը, Նորվեկիան, յետոյ Հոլանտան եւ Պելճիքան ու մինչեւ իսկ Տանըմարքան՝ որոնց բոլորը պիտի կրնան իբրեւ ազատ ու անկախ տէրութիւն շարունակել ապրիլ կամ վերստին ապրիլ, եթէ յաղթեն Ֆրանսան եւ Անգլիան գերման աշխարհակալութեան դէմ իրենց մղած ահեղ պայքարին մէջ: Եւ Չեխո-Սլովաքիան, յիշեցէք, Մազարիքի Չեխոսլովաքիան է որ ինք հազիւ ազատագրուած՝ քանի մը տասնեակ հայ ուսանող ընդունեց իբրեւ պետական Սան Փրակայի Համալսարանը. Լեհաստանը այն երկիրն է որ իր անկախութեան նախկին շրջանին հիւրընկալած է ընդարձակ հայկական գաղութներ՝ ցվերջ յարգելով անոնց ազգային ինքնութիւնը եւ լայն առանձնաշնորհումներ տալով անոնց. Նորվեկիան՝ Նանսէնի հայրենիք Նորվեկիա՛ն է: Նանսէնի զոր հիմա կը լսենք թէ իրենց երկրին Շուէտէն բաժնուած պահուն իր հայրենակիցները փափաքեր են Նորվեկիոյ նախագահ ընտրել եւ անոր մերժումին ու խորհուրդին վրայ է որ դիմեր են Տանըմարքային Հաքոն իշխանին .., որով կրնայինք, մենք ալ, երբ ան վերադարձաւ Խ. Հայաստանէն ու գրեց իր հոյակապ գիրքը, իրեն յանձնել հայ գաղութային կեանքին լիազօր-վարչութիւնը, ինչպէս առաջարկեցինք այն ատեն այս սիւնակին մէջ ..: Եւ Հոլանտան եւ Պելճիքան են, փոքր հայրենիքները շինարար, արուեստագէտ եւ ազատասէր մեծ ժողովուրդներու, եւ Տանըմարքան է՝ որուն ա՛յնքան հեռուէն տարիներէ իվեր մեզի երկարած եղբայրական օգնութեան ձեռքը կը թուլնայ եւ ետ կը քաշուի այսօր, իր աղէտին պատճառաւ միայն..:

Մտածեցէ՛ք, մտածե՛նք եւ ըսենք թէ ի՛նչ կրնայ ըլլալ վաղուան աշխարհը՝ եթէ պատահի ա՛յն զոր տրամաբանութիւնն ու երեւակայութիւնը միասին կը մերժեն ընդունիլ, եթէ գերման բռնի ուժը վերջնապէս հաստատէ իր տիրապետութիւնը այս բոլոր պզտիկ եւ մեծ երկիրներուն վրայ:

Թողլով ուրիշ ամէն բան, պիտի վերնայ մտածման եւ խղճի ազատութիւնը Եւրոպայէն՝ որ զայն շահելու համար մաքառած է դարերով: Այդ ազատութիւնն է որ մեծագոյն յոյսը կը կազմէ ճնշուածներուն՝ ճնշումը օր մը դադրած գտնելու, ըլլա՛յ ուղղակի իրենց կամ իրենց բարեկամներուն ճիգերովը: Անով կարելի եղած են մեծ բարենորոգումները 19րդ եւ 20րդ դարերուն եւ անոր ընծայած առաւելութիւններէն օգտուելով է՝ որ կրցած են հաստատուիլ բոլոր ամբողջատիրական ռեժիմները այսօրուան, պոլշեւիք ըլլան թէ նացի, կոչուին ֆաշիստ, ֆալանժիստ կամ թէ րեքսիստ..:

Այս եւ ուրիշ բազմաթիւ պատճառներով որոնք թէ՛ սրտէ կը բխին եւ թէ՛ մտքէ, այս օրերուն ահաւոր է - չծամենք բառը՝ **ահաւոր**, արդարեւ - անձկութիւնը զոր կը զգանք հեւիհեւ հետեւելով պատերազմի լուրերուն: Իհարկէ չենք ուրախանար, պիտի չուրախանանք երբեք՝ կարդալով թէ մարդկային զոհակոյտերը գերմանական են (վաղն ալ գուցէ իտալական) փոխանակ ֆրանսականի եւ անգլիականի: Բայց այն տարբերութիւնը որ գոյութիւն ունի յարձակումը գործողին եւ յարձակումը կրողին միջեւ, նոյն այդ տարբերութիւնը աշխարհի հետ մենք ալ ստիպուած ենք դնելու զոհերուն միջեւ եւ մաղթելու որ յարձակողներու ուժին խորտակումովը դադրի յարձակումն ու փրկուի՛ն իրենց ազատութիւնը կորսնցուցած կամ կորսնցնելու վտանգին տակ գտնուող ազգերը:

Առանց հաշիւի բայց եթէ պէտք ըլլայ հաշուով եւս, **մենք կը յուսանք**, այսօր մանաւանդ ուր Խ. Հայաստանը բարեբախտաբար բռնուած չէ աքցանին մէջ, որ պիտի յաղթեն դաշնակիցները եւ բռնակալութիւնը պիտի ընկրկի՝ այս անգամ երկար ժամանակի համար:

Կը զօրանայ մեր յոյսը՝ երբ կը կարդանք Ամերիկայի որոշումը պետական ռազմանիւթով օգնելու դաշնակիցներուն, փոյթ չէ թէ փոքր ըլլայ առայժմ թիւը ռմբաձիգ օդանաւերուն զորս պիտի ղրկէ անոնց: Շատ մեծ է նշանակութիւնը այս որոշման՝ քանի որ ան կը յայտնէ թէ Մ. Նահանգները պիտի չհանդուրժէ որ Գերմանիոյ լուծը այսօր Եւրոպայի եւ վաղը՝ նաեւ իր վրայ տարածուի:

Այս օրերուն, ամէն հայ - ամէն եգիպտացիի նման - դողով կը բանայ թերթը կամ ձայնասփիւռ գործիքը, յաճախ շունչը կը բռնուի, երբեմն ալ կ'ոգեւորուի՝ լսելով լուրերը: Անձկութիւնը որ մեծ է՝ կու գայ դէպքերէն, մինչ յոյսը որ անսասան է կը ծնի այն հաւատքէն թէ ո՛չ դաշնակիցները եւ ո՛չ ալ իրենց պաշտպանած դատը կրնան վերջնականապէս յաղթուիլ:

Մեր սիրտերը կրնան սասանիլ բայց ոչ մեր միտքերը, ուր հաստատուած է մեր Յոյսը:

ԻՏԱԼԻՈՅ ԴԷՄ՝ ԱՄԵՐԻԿԱ

Տեղի ունեցաւ ա՛յն որուն շատ-շատեր կը մերժէին հաւատալ մինչեւ վերջին վայրկեանը, հակառակ բոլոր երեւոյթներուն:

Երէկ, Երկուշաբթի, 10 Յունիս 1940, կէսօրէ վերջ ժամը 4:30էն իվեր Իտալիա պատերազմի մէջ է Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ հետ: Գէշ պատերազմ մը, ժամանակակից պատմութեան գուցէ ամէնագէշ պատերազմը. ամէն պարագայի Գերմանիոյ բացած պատերազմներէն աւելի գէշ, աւելի անարդարանլի եւ անբարոյ պատերազմ մըն է այս:

Ո՛չ, Տուչէն եւ ֆաշիզմը արդարացում չունին այս յաւելուածական արիւնահեղութեան համար: Չէր բաւեր իրենց մատուցած պարենաւորման օգնութիւնը Հիթլէրի. չէր բաւեր նոյնքան եթէ ոչ աւելի կարեւոր այն օժանդակութիւնը զոր անուղղակի կ'ընծայէին Ֆիւրէրին՝ դաշնակից բանակներ եւ տորմիղներ Իտալիոյ դէմ պատրաստ եւ Գերմանիոյ դէմ անգործ պահելով. պէտք էր նաեւ որ իրենց երկիրը պատերազմին մէջ մտցնէին ճիշտ այն վայրկեանին ուր ծանր է կացութիւնը արեւմտեան ճակատին վրայ:

Արդեօ՞ք, ինչպէս կրնայ ենթադրուիլ, «Տուչէ աճապարած է յարձակողականի անցնիլ՝ որպէսզի Հիթլէր մինակը չմտնէ Փարիզ եւ ինք եւս հոն ներկայ ըլլալով՝ իր բաժինը, իր գայլի՛ բաժինը առնէ ֆրանսական գաղթային կայսրութենէն»: Հարցումին՝ զոր այսպէս կը դնէ այս առտու *ժուրէնալ տ'Էժիփթի* տնօրէնը կը պատասխանէ ըսելով. «Տուչէն պատերազմի կը մտնէ ճիշտ այս վայրկեանիս՝ թոյլ չտալու համար որ Վէյկան յարձակողականի անցնի: Ա՛լ չի սպասեր Ռուսիոյ հետ համաձայնութեան՝ որուն կ'աշխատէր Պերլին. հրապարակաւ կը հրաժարի - գէթ հիմակուհիմա - Եուկոսլաւիոյ վրայ ամէն դիտումէ, որովհետեւ պէտք է շուտ ընէ»:

Ո՛րն ալ ըլլայ անմիջական շարժառիթը, նպատակը՝ դաշնակիցներուն շունչ առնել եւ ինքզինքնին ժողվել չտալ է. ա՛յն դաշնակիցներուն որոնք վերջին համաբախումին մէջ իր ալ դաշնակիցներն էին, մաքառող թշնամիի մը դէմ որ իր ալ

թշնամին էր այն ատեն..: Թո՛ղ ըսուած ըլլայ ասիկա ոչ թէ իբրեւ նորութիւն այլ որովհետեւ իրողութիւն է..:

Չենք ուզեր գուշակութիւններ ընել Պ. Մուսոլինիի յայտարարութեան այն մասին վրայ ուր կ'ըսէ թէ «Իտալիա միտք չունի ուրիշ ժողովուրդներ այս կռիւին մէջ քաշելու», եւ յատկապէս կ'անուանէ «Թուրքիան, Եուկոսլաւիան, Եգիպտոսը, Զուիցերիան եւ Յունաստանը՝ որպէսզի նշանակեն այս խօսքերը»: Կառավարութիւններուն անկ է հաւատալ կամ ոչ այս խօսքերուն եւ ըստայնմ իրենց միջոցները ձեռք առնել:

Ամէն պարագայի, եթէ վայրկեանը ծայրայեղօրէն եղերական չըլլար, կարելի էր դէմ դիմաց դնել Հիթլէրի բազմաթիւ հանդիսաւոր յայտարարութիւնները եւ Տուչէին երէկ ըրած յայտարարութեան սա՛ մասը. «Եթէ որոշեցինք դիմագրաւել պատերազմի մը վտանգներն ու զոհողութիւնները, անոր համար է որ Իտալիոյ պատիւն ու շահը զայն խորապէս կը պահանջէին, *եւ որովհետեւ մեծ ժողովուրդ մը ճշմարտապէս մեծ է՝ եթէ միայն իր յանձնառութիւնները նուիրական կը համարէ*»: Մաղթենք որ գոնէ այս մասին, նոյն իմաստը չունենան Հիթլէրի եւ Տուչէին գործածած բառերը..:

Թէ ի՛նչ է տպաւորութիւնը Իտալիոյ պատերազմի մասնակցութեան՝ հեռագիրերը կը յայտնեն այս առաւօտ: Հոս կու տանք Մ. Նահանգաց նախագահ Րուզվելթի անմիջական պատասխանը՝ որ Մուսոլինիի արարքին բարոյական ծանր դատապարտութիւնը կը կազմէ.

«Վիրճինիոյ Համալսարանին մէջ վկայականներու բաշխման հանդէսին նախագահ Րուզվելթ յայտարարեց՝ թէ Մ. Նահանգաց ժողովուրդն ու կառավարութիւնը ամէնամեծ մտահոգութեամբ տեսան իտալական կառավարութեան տուած պատերազմի մասնակցելու որոշումը:

«Ամերիկեան ժողովուրդներու համակրութիւնները կ'ընծայուին ա՛յն ազգերուն՝ որոնք իրենց կեանքը վտանգի դրած են Ուժի եւ Ատելութեան աստուածներուն դէմ մղուած գօտեմարտին մէջ:

«Միաժամանակ երկու նպատակ պիտի հետապնդուի. Ուժին հակառակորդներուն հասցնել այս ազգին (Ամերիկայի) նիւթեղէնի միջոցները եւ փութացնել այդ միջոցներուն գործածութիւնը՝ որպէսզի մենք եւս, Ամերիկայի մէջ, անհրաժեշտ նիւթեղէնները ունենանք պատահականութիւնները դիմագրաւելու համար:

«Այն բոլոր ճամփաները որոնք սոյն երկու ծրագիրերուն իրականացման կ'առաջնորդեն, պիտի մաքրուին ամէն խոչընդոտէ: Ամէն բան պիտի ընենք պատրաստութիւնները արագացնելու համար»:

Նախագահը յետոյ կոչ մը կ'ուղղէ «անդորրութեան, ճիգի, զոհողութեան եւ ջերմեռանդութեան»: Կը պատմէ թէ ի՛նչպէս «Մ. Նահանգները ամէն ջանք ըրած են Իտալիան պատերազմի մտնելէ արգիլելու համար եւ կ'ըսէ թէ ատոր համար ինք առաջարկած է Իտալիոյ՝ որ պատրաստ է պատկանեալ պետութիւններէն ապահովութիւն ուզելու թէ հաւատարմօրէն պիտի գործադրեն Իտալիոյ հետ իրենց յարաբերութիւնները վերայարդարելու նպատակաւ կատարուելիք բոլոր համաձայնութիւնները: *Դժբախտաբար*,- կ'աւելցնէ ան,- *Պ. Մուսոլինի քիչ փութկոտութիւն ցոյց տուաւ թելադրուած միջոցը ընդունելու*..: Եւ, յայտնելով իր յարումը Գերմանիոյ, Իտալիա յստակօրէն ցուցուց իր արհամարհանքը հանդէպ ուրիշ ազ-

գերու ապահովութեան իրաւունքներուն եւ հանդէպ պատերազմի սպառնալիքին ենթարկուած ազատ ժողովուրդներու կեանքին: Այսպէսով ան (Պ. Մուսոլինի) յայտնեց իր որոշ կամքը՝ զէնքով իր պահանջները գոհացնելու»:

Միւս պատերազմին՝ Ռուսիոյ կորուստն էր որ փոխարինուեցաւ Ամերիկայի մասնակցութեամբը դաշնակիցներու կողքին: Արդեօք այս անգամ ալ Իտալիոյ որոշու՞մն է որ պիտի փութացնէ Մ. Նահանգաց անհրաժեշտ եւ վերջիվերջոյ անխուսափելի եղող նոյն մասնակցութիւնը:

«ԼՌԵՑԷՔ, ԿԱՍԿԱԾԵՑԷՔ»

Իտալիոյ կռուի միջամտութիւնը անշուշտ պիտի վրդովէր եւ վրդոված է Եգիպտոսը: Այս առթիւ ալ, սակայն, պէտք է ըսենք ինչ որ ըսինք անցեալ շաբթու *Արեւ*ի մէջ. ամբողջ ժողովուրդը, բնիկ, տեղահպատակ եւ կամ դաշնակից, միեւնոյն զգացումը ունի, կը հետեւի միեւնոյն ուղղութեան եւ անտրտունջ կը գործադրէ կառավարութեան հրահանգները իբրեւ երկրին ապահովութեան համար կարեւոր միջոցներ:

Այն պահուն ուր Եգիպտոս, իր աշխարհագրական դիրքին բերմամբ, ստիպուած է ձեռք առնել ինքնապաշտպանութեան բոլոր հնարաւոր միջոցները թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին ճակատի վրայ, այդ պահուն կարելի չէ ցեղային կամ կրօնական տարբերութիւններով դատել ժողովուրդի զանազան հատուածներուն հաւատարմութիւնը. ամէնքը հաւասար են ինչպէս պարտականութեան նոյնպէս իրենց հանդէպ յայտնուած վստահութեան մէջ:

Ոմանք կրնան, օգտուելով այսպիսի ժամանակներու շփոթութենէն, աշխատիլ որ բնակչութեան մէկ կամ միւս հատուածը կասկածելի երեւայ ուրիշ մէկ հատուածին կամ նոյնիսկ իշխանութիւններուն՝ սուտ տարածայնութիւններ հանելով անոր վարմունքին կամ պարզապէս անոր անդամներուն հոս ու հոն իբր թէ յայտնած գաղափարներուն վերաբերմամբ: Այս **վտանգը** ներկայիս գոյութիւն ունի ոմանց համար, որով պէտք է խորհուի, նաեւ, զայն ի դերեւ հանելու միջոցին մասին:

Ամէնէն ազդեցիկ միջոցը, ժողովուրդի ամէն մէկ անհատին ինչպէս եւ խումբին համար, հետեւեալն է.- չխօսիլ հանրային տեղերու մէջ ո՛չ պատերազմի եւ ո՛չ քաղաքականութեան վրայ, որքան ալ մեր խօսքը համապատասխան ըլլայ ընդհանուրին կարծիքին. չխօսիլ մանաւանդ անծանօթներու հետ **նոյնիսկ եթէ մեր լեզուն խօսին անոնք**. չմասնակցիլ, մինչեւ իսկ հրաւէրի վրայ, ուրիշներու խօսակցութեան, եւ ամէն պարագայի, հաւանութեան որեւէ բառ չարտասանել ըստ երեւոյթին անմեղ, ոչ-քաղաքական եւ ոչ-զինուորական կարծիքներու մասին անգամ, գիտնալով որ այդ բառը կրնայ չարամտութեամբ մեկնուիլ:

Թերթերէն կը տեղեկանանք՝ թէ Ֆրանսայի մէջ, կառավարութիւնը ամէնուրեք փակցուցած է ազդեր, սա՛ պարունակութեամբ. «**Լռեցէք, Կասկածեցէք, Ձեզի կը նային**»:

Մեզի ալ պէտք են այսպիսի ազդարարութիւններ՝ թշնամիներու ծուղակին մէջ չիյնալու համար: Ատով թէ՛ նպաստած կ'ըլլանք երկրին ներքին անդորրութեան պահպանման՝ աւելորդ հոգ եւ տաղտուկ չպատճառելով իշխանութիւններուն, եւ թէ՛ զերծ կը մնանք անձնական եւ խմբական անախորժ պատահարներէ՝ որոնք դիւրաւ կը ծագին այսպիսի ատեններ:

Լռելը եւ **կասկածիլը** պէտք է նկատենք, այս պահուս, հրամայական պահանջը մեր անձնական եւ խմբական ամէնամեծ շահուն: **Մեզի նայողներ կան**:

ԿԱՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՀԱՆՋԸ

«Ինչու՞ հոս հասանք» կը խորագրէ իր յօդուածը ֆրանսական ազգայնական շաբաթաթերթի մը խմբագիրը եւ կը պատասխանէ .. չպատասխանելով, այսինքն զգուշանալով ծանր խօսքեր ըսելէ անոնց հասցէին որոնց «անզգուշութիւնը» միշտ դատապարտած է այդ թերթը, եւ շեշտը դնելով աւելի հին եւ աւելի ընդհանուր պատճառներու վրայ:

Նոյն թերթին առաջին յօդուածն ալ, ծանօթ աշխատակցի մը կողմէ գրուած, կը կրէ «Վտանգին առջեւ ամէնքս միացած» վերնագիրը՝ զոր կ'արդարացնէ գրելով.

«..Պատասխանատուութիւններ փնտռելը պիտի արծարծէր վէճերը բայց ոչ մէկ բան պիտի լուծէր: Պիտի տաքցնէր կիրքեր բայց կորովներ պիտի չկալվանէր: Գուցէ, ֆրանսացւոց մէկ թերութիւնն է՝ վճռական վտանգին դէմ միայն իրարու միանալ..: Ամէն պարագայի, այս ժամերը զոր կ'ապրինք, այս ճնշիչ վայրկեանները որոնց մէջ ջերմեռանդութիւնը, անձկութիւնը, գորովը, յոյսը իրարու կը խառնուին, այս հոգեվարքը որմէ կ'անցին ցնցումներ եւ փայլակներ, բանակռիւներու տեղ չեն ձգեր այլեւս: Իրենց անցեալը չէ որ, այս պահուս, կը դասէ եւ կը դասակարգէ մեր հայրենակիցները, իրենց ներկան է..: Եւ թո՛ղ սրբազան միութիւնը, վերջապէս իրականացած ընդմէջ անո՛նց որ կը հաւատան, անո՛նց որ կ'աղօթեն, անո՛նց որ կը հրամայեն, անո՛նց որ կը կռուին, փութացնէ այն ժամը ուր, բարբարոսութեան լպիրշ լեգէոններուն դիմաց, պիտի արդարանայ եւ պիտի վարձատրուի մեր անպարտելի վստահութիւնը միանգամայն թէ՛ հայրենիքին եւ թէ՛ յաղթանակին վրայ»: Այս տողերը կ'երեւին 23 Մայիս թուականով թերթի մը մէջ: Չենք տարակուսիր՝ որ կացութիւնը անկէ իվեր աւելի ծանրացած ըլլալով, հաւատքն ու համերաշխութիւնն ալ նոյն համեմատութեամբ զօրացած են այսօր:

Անցեալով Ֆրանսայէն Եգիպտոս, ահա թէ նոյն նիւթին վրայ - բայց ոչ նոյնքան սուր վտանգի մը դիմաց, բարեբախտաբար - ի՛նչ կը գրէ *Աիրամ* մեծ թերթը.-

«Հեղինակը կ'ըսէ, թէ ներկայ պարագաներուն մէջ, ուրիշ որեւէ ժամանակէ աւելի պէտք ունինք մշակելու մեր մտքի եւ սրտի յատկութիւնները՝ քաջութիւն, համբերութիւն, յարատեւութիւն, հանդարտամտութիւն եւ անձնուրացութիւն: Այսպէս, կը լսենք լուրեր, որոնք երբեմն ճիշտ երբեմն սուտ են, երբեմն անդորրեցուցիչ, երբեմն մտահոգիչ: Պաղարեամբ ընդունինք զանոնք ամէնքը եւ սրտերնիս միշտ խաղաղ պահենք, ինչ որ միակ միջոցն է ուժով ըլլալու: Բարեբախտաբար, ամէնքս ալ հաւատացեալ ենք եւ գիտենք թէ պէտք է կրենք մեր ճակատագիրը: Յետոյ, հաւատք պէտք է ունենանք մեր իրաւունքներուն եւ մեր ազատութեան վրայ, հաւատք՝ մեր հայրենասիրութեան վրայ: Այդ հաւատքն է որ պիտի լուսաւորէ մեր ճամփան, ներկայ մթին ժամերուն: Չինուինք ուրեմն հաւատքով եւ ամէն ինչ դիւրին պիտի գայ մեզի: Արդէն, Եգիպտոսի ապագան յանձնուած է անկեղծ ձեռքերու. անոնք որ իշխանութեան գլուխն են եւ անոնք որ իշխանութենէ դուրս կը գտնուին, ամէնքն ալ հաւատարիմ են Եգիպտոսի՝ որուն համար պատրաստ են զոհուելու: Ամէնքն ալ անոր տուած են իրենց կեանքը դժուարին ժամերու մէջ եւ պիտի չթերանան նոյնը ընելու, առանց հրաւէրի: Յիշեցնել իրենց պարտա-

կանութիւնը անոնց՝ վիրաւորել է իրենց հայրենասիրութիւնը: Թողունք ուրեմն որ գործեն պետերն ու վարիչները եւ զբաղինք մեր սովորական գործերով, զինուած հաւատքով ու քաջութեամբ: Մեր անցուցած փորձութեան մէջ անհրաժեշտ է այս պարտականութիւնը եւ ամէնքս անխտիր կրնանք զայն գործադրել, ըլլանք գիտուն կամ տգէտ, հարուստ կամ աղքատ, երիտասարդ կամ ծեր..»:

Այս ամփոփու՛մն ալ, զոր այս առտուան տեղական ֆրանսերէն թերթի մը մէջ կը գտնենք ու կը թարգմանենք բառացիօրէն, նոյն բանը կ'ըսէ տարբեր ոճով մը անշուշտ, այսինքն՝ Հաւատալ, Վստահիլ եւ Տոկալ:

Այսօրուան համար, պէտք չենք զգար մեր կողմէ որեւէ բառ աւելցնելու՝ գլխաւորաբար հանդարտութիւն եւ քաջութիւն յանձնարարող այս կոչին վրայ, որ ամէնուս կ'ուղղուի:

Կացութեան առաջին պահանջը, ամէնուս համար, արդարեւ, մեր հանդարտ եւ քաջ ըլլալն է:

ՄԵԾ ԲԱՐԵԿԱՄԻՆ ՀԱՄԱՐ

Դժբախտութեան մէջ է՝ որ ինչպէս անոր ենթարկուողը, նոյնպէս իր բարեկամները ապացոյցը կու տան իրենց բարոյական արժէքին:

Միեւնոյնն է օրէնքը, անհատ ըլլան անոնք թէ ժողովուրդ: Եթէ աղէտի մը ենթարկուողը իսկոյն յուսահատի եւ ընկճուի, կը նշանակէ թէ ուշ կամ կանուխ դատապարտուած էր այդպիսի հարուածի մը: Եթէ - միւս կողմէ - իր աւելի կամ նուազ մօտաւոր բարեկամները, իր այս կամ այն կերպով երախտաւորեալները, անո՛նք որ իրմէ բան մը ստացած են կամ իրմէ բան մը կը սպասեն, որ թերեւս պատճառ ունեցած են իրմէ նեղանալու բայց միշտ մնացած են իր շրջանակին մէջ մերթ ցաւով եւ մերթ յոյսով՝ աղէտեալին դժբախտութեան հանդէպ գէշ վերաբերին՝ ճիշտ բայց գէշ գոյնով կը ճանչցնեն ինքզինքնին:

Անդրադառնա՛նք մասնաւորապէս այս երկրորդ պարագային: Պատերազմին իրադարձութիւնները մեզ կը ստիպեն այս անդրադարձման: Հարցը թէ՛ ընդհանուր է եւ թէ՛ մասնաւոր, թէ՛ ամէն ժամանակի համար իր արժէքը ունեցող բարոյական հարց մըն է եւ թէ՛ հրատապ այժմէութիւն մը ունի:

Պզտիկ մը ի՞նչպէս պէտք է վարուի դժբախտութեան մէջ գտնուող մեծի մը հանդէպ, երբ - մանաւանդ - դեռ երէկ կախում ունեցած է եւ ունի այսօր ալ:

Խնդիրը վերաբերումի մասին է եւ ոչ զգացման: Զգացումը յուզում, համակրութիւն եւ կարեկցութիւն միայն կրնայ ըլլալ: Գալով զայն արտայայտելու եղանակին, հոդ է որ դեռ ունի կրթութիւնը՝ որուն ալ ամէնէն կարեւոր յատկանիշը պիտի ըլլայ - այս պարագային - փափկանկատութիւնը:

Արդարեւ, յաճախ կը պատահի որ ինչպէս անհատ մը, նոյնպէս ազգ մը պատասխանատուութեան կարեւոր բաժին մը ունենայ իր ենթարկուած դժբախտութեան համար: Բարեկամը՝ որ կը տեսնէ արդիւնքը, չի կրնար չմտածել անոր պատճառներուն. կը մտածէ, բայց՝ հազիւ րոպէ մը, որովհետեւ զուր ըլլալէ զատ անպատշաճ է նաեւ, այդ պահուն, որեւէ քննադատութիւն ուղղել ենթակային. մեր միակ ընելիքը՝ օգնելն է անոր - եթէ կրնանք - որեւէ ձեւով ու չափով բայց լռութեամբ օգնելը անոր:

Ծանր օրեր կ'ապրինք: Անթիւ կեանքեր կը հնձուին այս վայրկեանիս, պատերազմի գլխաւոր եւ երկրորդական բոլոր ճակատներուն վրայ: Արիւնող սրտերուն քով՝ պրկուած կամքեր ու գործող մտքեր կան: Անոնք կը հաւատան թէ այդքան զոհողութիւն, կորով ու խելք վերջիվերջոյ պիտի յաջողին զսպել շղթայազերծուած թշնամին: Այդ հաւատքը մեր բարեկամի ջերմ հաւատքն է նաեւ:

Ասոր հետ, սակայն, մենք կը բաժնենք մեր մեծ բարեկամին բովանդակ անձկութիւնն ու կսկիծը ներկային համար: Ինչպէս ինքը, մենք եւս կը սպասենք հրաշքին որ պիտի գայ երկինքէն, հողէն կամ ջուրէն, որուն շուտով գալը միայն կ'ուզենք հիմա:

Եւ, միշտ կ'աշխատինք - կրթուած մեծ մարդոց ու ժողովուրդներու նման – չունենալ մինչեւ անգամ մտածում մը դառնութեան, մեղադրանքի կամ քննադատութեան դժբախտութեան մէջ գտնուող բարեկամին համար: Թո՛ղ միայն մեր մաղթանքին ու գորովին ուժը հասնի իրեն եւ ծառայէ իր ուժը աւելցնելու..:

ԱՂԷՏՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԷՊ

Ժողովրդական ասացուածք մը կայ՝ որ կը պատշաճի ամէնածանր պարագաներու եւ անոր մէջ է որ պէտք է յիշուի.- **ամէն բան մեզի համար է**:

Մեզի՛ համար են ինչպէս անհատաբար մեզ հարուածող դժբախտութիւնները՝ նոյնպէս հաւաքաբար մարդկութիւնը, անոր մէկ մեծ հատուածը որուն մաս կը կազմենք, դժբախտացնող աղէտները:

Այս հինգ բառին մէջ՝ «ամէն բան մեզի համար է», խտացած փիլիսոփայութիւն մը կայ որմէ աւելի խորունկն ու անվիճելիօրէն ճիշտը միանգամայն, աւելի գործնական ու օգտակարը՝ գոյութիւն չունի ապահովաբար: Հարիւրաւոր դարերու ընթացքին սերունդներու կրած փորձառութիւնն է, որ մտնելով մարդոց գիտակցութեան մէջ՝ հիմը կազմած է անոնց այս կեանքի ըմբռնումին, եղած է - ուրեմն – անոնց բարձրագոյն փիլիսոփայութիւնը, զոր յաճախ - սակայն - կը մոռնան անոնք:

Ո՛չ ճակատագրապաշտութիւն եւ ո՛չ ալ կրաւորական համակերպութիւն է ան: Ժողովուրդը որ ստեղծած է այդ տարազը՝ եւ կը գործածէ երբ ճշմարտապէս պէտքը զգայ անոր, գիտէ թէ ան ի՛նչ է.- խնայողութի՛ւն մը յոգնած ուժերու. փոխանակ զուր բողոքներով կամ տրտունջներով ինքզինք աւելի եւս տկարացնելու՝ ինքն իր վրայ կեդրոնացու՛մ մը, որպէսզի կարենայ վաղուան համար նոր ճամփայ մը գծել իրեն եւ տակաւ յառաջանալ անոր մէջ եւ - վերջապէս - խոր մխիթարա՛նք մը՝ քանի որ ան կը յիշեցնէ թէ անցեալին մէջ եւս մարդիկ ենթարկուած են մեծամեծ աղէտներու, թէ աղէտը յատուկ չէ - հետեւաբար - այս ժամանակին մէջ ապրող մարդուն, եւ թէ - մանաւանդ - միշտ կարելի եղած է ու կարելի պիտի ըլլայ աղէտին տոկալ ու վերապրիլ **իբրեւ հաւաքականութիւն**. հաւաքականութիւնը կազմուած ըլլալով անհատներէ ու այդ վերապրող անհատները ըլլալով թերեւս մենք, դուք կամ անոնք..:

«Ամէն բան մեզի համար է»ն կու գայ - ատեն-ատեն - դաժանօրէն հաստատելու՝ թէ գէշէն վեր կայ նաեւ գէշին գէշը, յոռեգոյնը: Կը հաստատէ նաեւ, թէ ինչպէս յոռեգոյնը՝ լաւագոյնն ալ մարդոց համար է եւ թէ անոնք որ երէկ յոռեգոյնը ճանչցան կրնան վաղը լաւագոյնը ողջունել, պայմանաւ միայն որ յուսահատած եւ վերջնապէս ընկճուած չըլլան:

Այսօր, բազմաթիւ ժողովուրդներու եւ միլիոնաւոր մարդոց հետ կը թեւակոխենք գէշ, գուցէ գէշէն-գէշ վիճակ մը՝ հոս մեզի համար ալ: Այդ նախատեսութեամբ է՝ որ մեր շուրջը կը կատարուին զանազան պատրաստութիւններ ու ձեռք կ'առնուին միջոցներ, որոնց ոչ միայն համակերպիլ այլեւ անոնց օգնել պարտաւոր ենք:

Անգամ մը որ ընդունինք թէ Նախախնամութիւնը յատկապէս մեզ՝ եգիպտաբնակ պարոն Ք.ն. կամ տիկին Փ.ը. նկատի ունեցած չէ Եւրոպայի մէջ այս պատերազմը շղթայազերծուիլ թոյլ տալով, անգամ մը որ ընդունինք թէ անկէ մեր կրած նեղութիւնը, վնասը կամ վտանգը ուրիշներ աւելիով կը կրեն ուրիշ տեղեր, հաւանական է որ իսկոյն վերագտնենք մեր պաղարիւնութիւնը եւ տանք ու գործադրենք մեզի համար նպաստաւորագոյն որոշումը:

Ըսե՞նք նաեւ, թէ մասնաւորապէս մենք հայերս գտնուած ենք - դեռ ոչ շատ առաջ - այնպիսի կրակներու մէջ, որ հոս - այսօր - գլուխ կորսնցնելը ներելի չէ մենէ ո՛րեւէ մէկին: Ուստի, պէտք է ըլլալ աչալուրջ եւ վստահիլ մեզ պաշտպանող կառավարութեան՝ որ ունի բանակն ու ոստիկանութիւնը, ինչ որ հիմնիվեր կը շրջէ կացութիւնը:

Առանց քնանալու բայց եւ առանց խելացնոր յուզումներէ բռնուելու, գործենք կացութեան պահանջին համաձայն, օրինակ առնելով ամէնէն պաղարիւններէն եւ խելացիներէն:

ՍՐՏԻ ԽՆԴԻՐ, ՄՏՔԻ ԽՆԴԻՐ

Զուր խօսքի, յետոյ թոյլ եւ թաց՝ մինչեւ իսկ լացով թաց խօսքի ժամանակը չէ:

Փարիզի գրաւումը աղէտ մըն է՝ բայց ոչ մեծագոյն աղէտը որ կրնայ պատահիլ: Այո՛, ֆրանսական ճակատներուն վրայ յուսադրիչ բան չկայ: Բայց այս պատճառաւ ո՛չ լալու, ո՛չ ողբալու ատեն է իրենց՝ ֆրանսացւոց համար անգամ, ու՛ր մնաց՝ օտարներու համար: Պէտք է միայն հասկնալ կացութիւնը եւ ըստայնմ լրջօրէն նայիլ անոր: Վաղը գրեթէ նոյնքան ծանր պիտի ըլլայ օտարին որքան ֆրանսացիին համար, այն նոր աշխարհին մէջ ուր ինքզինքնիս պիտի գտնենք:

Ո՛չ անտարբերութիւն եւ ո՛չ ալ ծայրայեղ զգայնոտութիւն - ուրեմն - աղէտին հանդէպ: Անտարբերութիւնը պիտի նշանակէր սրտի պակաս մը, եւ զգայնոտութիւնը՝ պակաս մը մտքի, որոնց երկուքէն ալ զուրկ չէ բարեբախտաբար արեւելքի ժողովուրդը, եգիպտացի ըլլայ, թէ սուրիացի, թէ հայ: Խնդիրը - ներկայ պարագային - կը վերաբերի մէկը իվնաս միւսին չգործածելու մէջ:

Արեւելքցիք շատ տգէտ կամ շատ ապերախտ պիտի ըլլային եթէ չազդուէին Ֆրանսայի սրտին իջած հարուածէն, եթէ պահ մը սարսափահար մնալէ ետք՝ այնուհետեւ ամէն րոպէ կսկծանքով չյիշէին կատարուածը: Անկէ ուղղակի ստացուած նիւթական կամ զինուորական օգնութիւններու համար չէ, որ Արեւելքը անհունօրէն պարտական է Ֆրանսայի: Այդ օգնութիւնը ան ստացած է այդ երկրէն առանց շատ անգամ անոր գիտութեանը, անոր լեզուէ՛ն ու անոր գիրքերէն, անոր մեծ մարդոց եւ անոր պատմութեան մեծ դէպքերուն օրինակէն: Այդ օգնութիւնը եղած է էական օգնութիւն մը Արեւելքի կարգ մը ժողովուրդներուն համար, քանի որ անոնք ինքզինքնին գտած, իրենց անցեալին արժէքը գնահատած եւ ազատ ու

արժանաւոր ապագայ մը ունենալու աշխատած են՝ մեծ մասամբ շնորհիւ Ֆրանսայէն իրենց եկած գաղափարներուն:

Արեւելքի ժողովուրդները կը յիշեն այս ամէնը եւ այս պատճառաւ իրենց ամբողջ սրտովը Ֆրանսայի հետ են իր մեծ աղէտին մէջ:

Անշուշտ, եթէ մինչեւ իսկ յոռեգոյնը պատահի եւ իրականութիւն ըլլայ ինչ որ դեռ հերքուած է այս առաւօտեան լուրերուն մէջ, այսինքն՝ չկրնալով դիմադրել գերազօր ուժերու՝ ֆրանսական բանակը ընկճուի ամբողջովին, ըսել չէ թէ դաշնակիցները տեղի կու տան եւ Գերմանիա կը պարտադրէ իր կամքը բովանդակ Եւրոպայի: **Բացի այն պարագայէն ուր Գերմանիա ստիպուի, մէկ կողմէն իր երկու զէնըներուն՝ Իտալիոյ եւ Խ. Միութեան, եւ միւս կողմէ Միացեալ Նահանգաց ազդեցութեամբ, առաջարկել հաշտութեան չափաւոր եւ ընդունելի պայմաններ**, տարակոյս չկայ թէ Բրիտանական եւ Ֆրանսական կայսրութիւնները կը շարունակեն կռիւը ծովերու վրայ եւ ծովերէ անդին, իրենց անսպառ աղբիւրներովն ու իրենց հետզհետէ շատնալիք օգնակիցներովը:

Մեզի համար, որ կ'ապրինք դաշնակիցներու պատկանող, անոնց զինակից կամ անոնց հովանաւորած Մերձաւոր Արեւելքի երկիրներուն մէջ, ուրիշ բան չունինք ընելիք բայց եթէ մէկ կամ միւս կացութեան մէջ - պատուաւոր հաշտութիւն կամ երկարատեւ դիմադրութիւն - ճիշտ տեսնել ու ճիշտ լսել եւ գործադրել կառավարութիւններու հրամանները, գիտնալով թէ պատերազմի ատեն անոնք հրամաններ եւ խիստ հրամաններ միայն կու տան:

Մեզի համար, խօսքն իսկ չի կրնար ըլլալ - հետեւաբար - կառավարութեանց ուղղութենէն տարբեր ուղղութիւն մը նախատեսելու, ոչ այսօր եւ ոչ ալ վաղը: Ինչ որ ալ ըլլայ վաղուան կացութիւնը՝ մեր գործը չէ անոր մասին միտք յոգնեցնելը: Մեր գործը եւ **մեր պարտքն** է՝ ամէն կերպով ցոյց տալ մեր հաւատարմութենէն զատ մեր սրտակցութիւնը դաշնակիցներուն՝ իրենց ներկայ տագնապին մէջ:

Պայմանով միայն որ մէկ կողմէ մեր վշտահար սիրտը մեզի թոյլ տայ իշխել մեր ջիղերուն, եւ միւս կողմէ մեր միտքը մնայ միշտ համեստ, դասեր չտայ ուրիշներուն մասնակցի ինքն ալ - պարտուպատշաճ եղանակով - դաշնակիցներուն հանդէպ մեր յարգանքի եւ ցաւի արտայայտութեան:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՀԵՏ

Եօթանասունի սերունդը տեսած էր Ֆրանսայի պարտութիւնը բայց յուսահատած չէր անկէ: 1918ին, ներկայ եղանք իր յաղթանակին եւ խանդավառուեցանք իրեն հետ: Այսօր, ան նորէն կը կքի գերազօր ուժին ներքեւ եւ մենք միշտ նոյն սէրը եւ նոյն յարգանքը կը զգանք իրեն համար:

Քիչ կը մնայ որ կարծենք՝ թէ իր պարտութենէն մեր կրած ցաւը մեզի իրաւունք կու տայ իրեն մեղադրանքներ ուղղելու, մեղադրանքնե՛ր այդ պարտութիւնը ստեղծող պատճառներուն մասին, զորս մենք տեսեր էինք ու ինքը չէր տեսեր իրենց ատենին: Բայց ո՛չ մեր ցաւը այդ իրաւունքը մեզի կու տայ եւ ո՛չ ալ մարդկային էական պատշաճութիւնը կը ներէ տառապողին ուրիշ բան ըսել՝ բացի ցաւակցութենէ, յարգանքէ եւ համակրութենէ: Եւ միեւնոյնն է՝ թէ ան մեզ կը լսէ կամ ոչ, թէ գլուխ ունի, սիրտ ունի կամ չունի մեզի մտիկ ընելու, մենէ իւրաքանչիւրը – անհատապէս - պիտի արտայայտուի, **պիտի մտածէ իսկ** ա՛յնպէս ինչպէս մեծ ան-

ձի մը հանդէպ որ մեծ սուգ մը ունեցած է, այնպէս ինչպէս մենք կ'ուզէինք որ ուրիշներ արտայայտուին ու մտածեն մեր մասին երբ ունեցանք մեր մեծ սուգերը..:

Երէկ, այս սիւնակին մէջ, գուշակեցինք ինչ որ երեկոյին ծանուցուեցաւ արդէն - նոր վարչապետին՝ մարաչախտ Փեթէնի առաջարկը Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ, զէնքերը վար դնելու եւ հաշտութեան համար բանակցելու: Այդ առաջարկին, զոր Փեթէնի կառավարութիւնը ըրած է Սպանիոյ վարիչ՝ զօրավար Ֆրանքոյի միջոցաւ, պատասխանը տուած պիտի ըլլան այս պահուս Հիթլէր եւ Մուսոլինի, միասին խորհրդակցելէ ետք - ֆրանսական հողին վրայ, հաւանօրէն..:

Դժուար չէ մորթին մէջ մտնել հայրենասէր ֆրասացւոց եւ երեւակայել այս վայրկեանիս անոնց զգացումը: Նուազ դիւրին է ինքզինքնիս տեղը դնել Վերտէօնի յաղթականին եւ ըսել թէ ի՛նչ տրամադրութեամբ իր դիմումը ըրաւ եւ երէկուան կոչը ուղղեց Ֆրանսայի ժողովուրդին, այն կոչը որուն մէջ կ'ըսէ. «Խորտակուած սրտով է որ ձեզի կը յայտնեմ այսօր՝ թէ ընդհարումները պէտք է դադրին..»:

Խորտակուած սրտով, այո՛, բայց ո՛չ խաւարած մտքով, ո՛չ ալ սասանած հոգիով մըն է, ամէն պարագայի մէջ, որ Փեթէն տուած ու յայտնած է սոյն որոշումը, վստա՛հ ըլլանք: Մեծ ծերունին, իբր այդ՝ Քլեմանսօն այս պատերազմին բայց դժբախտ Քլեմանսօ մը, մեծ ծերունին այս պահուս չի խորհիր, ապահովապէս, իր դժբախտութիւնը, կը խորհի միայն՝ հայրենիքին դժբախտութիւնը մեղմելու համար իրմէ սպասուած ծառայութեան: Ի՞նչ փոյթ եթէ պիտի ստիպուի, ի՛նք երէկուան յաղթականը որ այսօրուան պարտեալը չէ ու ոչ մէկ պատասխանատուութիւն ունի եղածին մէջ, պիտի ստիպուի՛ խոնարհիլ յաղթականին առջեւ, անկէ շնորհ խնդրել իր երէկ յաղթող դարձուցած երկրին համար, ի՛նչ փոյթ՝ քանի որ ճշտիւ այդ հանգամանքը, իր անունը, իր մեծ վարկը, իր ներշնչած մեծ յարգանքը բարեկամին եւ թշնամիին միանգամայն, կրնան զինքը ուրիշ որեւէ մէկէն աւելի օգտակար ընել երկրին:

Ու պէտք չէ մեզի արգիլուած ըլլայ մտածել՝ թէ ութսունամեայ անեղծ եւ անմեղ Փեթէնով մը ներկայացուած Ֆրանսային (որուն խորքը նոյնքան անեղծ եւ անմեղ է եւ քաջութիւնն ու հանճարը նոյնքան ծանօթ ամէնուն)՝ երկու տիքթաթորները պիտի նային յարգանքով, պիտի զգուշանան անօգուտ նուաստացումներ անոր պարտադրելէ, պիտի սրտով եւ խելքո՛վ ալ վարուին անոր հետ՝ ի նախատեսութիւն վաղուան Եւրոպային ուր ան, ինչպէս իւրաքանչիւր մեծ ազգ, իր կարեւոր դերը պիտի ունենայ կատարելիք հաստատուն խաղաղութեան մը պահպանման գործին մէջ:

Անշուշտ, Ֆրանսայի բռնադատեալ զիջումովը չի վերջանար պատերազմը: Հեռագիրը կը հաղորդէ այսօր, ինչպէս կը սպասուէր արդէն, թէ Մեծն Բրիտանիա վճռած է առանձին դիմադրել գերմանօ-իտալական տիրակալութեան ձեռնարկին, յենլով իր կորովին, իր գաղթապետութեանց համերաշխութեան եւ Ամերիկայի օժանդակութեան յոյսին վրայ: Հոս, այս վճռականութեան առջեւ՝ որ գիտեն թէ *պըլըֆ* մը չէ, Գերմանիա եւ Իտալիա է որ պէտք է ընեն հաշտութեան առաջարկը, որքան ալ պարտեալի դիրքը չունենան անոնք: Առաջա՛րկ մը՝ ընդունելի պայմաններով անշուշտ, քանի որ գիտեն թէ Անգլիա կրնայ կռուիլ տարիներով, ձախողանքներ կրել բայց չպարտուիլ, եւ վերջիվերջոյ յաղթել նաեւ..: Այս պատճառաւ, անկարելի չէ՝ որ եթէ ոչ-շուտով գոնէ յառաջիկայ ամիսներու ընթացքին ստեղծուի

նման կացութիւն մը՝ որուն ալ հետեւանքը ըլլայ ամբողջական խաղաղութեան վերահաստատումը - իհարկէ ուրիշ տեսակ կարգադրութիւններով ուրիշ տեղերու մէջ:

ԱՅՍ ՄԵԾ ՎԱՅՐԿԵԱՆԻՆ..

Այս ալ գիտնանք՝ որ մեր խօսքովն ու խելքովը ոչ թէ տերեւ այլ փոշի անգամ չի շարժիր աշխարհի մէջ - հակառակ որ ամէն բան ցնորական, գահավէժ շարժումի մը մէջ է այս պահուս:

Եւ եթէ գիտնանք՝ ի՞նչու ուրեմն մեր շունչը, պիտի ըսէինք նաեւ մեր **խելքը** կը վատնենք՝ եթէ խելք ըլլա՛ր լսուած խօսքերէն շատին մէջ:

Սովորական ատեններ կրնանք ուզածնուս չափ խօսիլ: Երբ մանաւանդ խօսքի նիւթը մեզ միայն կը հետաքրքրէ, արգիլուած չէ կարծիք յայտնել, կարծիք կ'ըսենք եւ ոչ մտածում: Արտասովոր շրջաններու մէջ սակայն (եւ կա՞յ արդեօք աւելի արտասովոր շրջան մը քան հիմա), եւ հարցերու հանդէպ որոնք տիեզերական են (ու այդ պատճառաւ թէեւ անոնց ծայրը կամ պոչը մեզի ալ կը դպի բայց գլխուն եւ մարմինին ուրիշներ կը խառնուին..) անհրաժեշտ է ընել սա՛ մեծ, սա՛ անհուն զոհողութիւնը. խօսելէ առաջ լեզուն քսան անգամ բերնին մէջ դարձնել՝ ինչպէս կը պատուիրէ իմաստունը, եւ յետոյ .. կլլել մեր ըսելիքը՝ որքան ալ թանկագին եւ լսուելու ու տարածուելու արժանի զայն համարէինք:

Կ'ըսեն թէ աշխարհի մէջ չկայ բան մը որ այնքան տխմարութիւն լսէ որքան գեղարուեստական սալոնի մը մէջ ցուցադրուած պատկեր մը կամ արձան մը: Խաղաղութեան ատեն, այդպէս է թերեւս .. Եւրոպայի մէջ՝ ուր ամէն մարդ կ'այցելէ յիշալ սալոնները: Պատերազմի ատեն սակայն, կը շրջուի - եթէ կրնանք այսպէս ըսել - արժէքներու տախտակը եւ անհամեմատ աւելի մեծ (որակով ու քանակով) տխմարութիւն լսող առարկաները կ'ըլլան լրագիր մը, րատիոյի գործիք մը կամ մեթրոյի նստարան մը - չհաշուելով սրճարանի սեղանն ու գործատեղիի աթոռը կամ աթոռակը:

Պատերազմի ատեն, կրկին է տառապանքը մարդու՛ն որ կը վախնայ աղմուկէ, թէ՛ մահասփիւռ զէնքերու **լեցուն** եւ թէ՛ կենդանի խօսքերու **դատարկ** աղմուկէն: Հազիւ ուղեղը զբաղած՝ կսկծալով ու իր բոլոր բջիջները պրկուելով «ծծելու» մահուան որոտումը, վրայ կու գայ անոր մասին եւ անոր շուրջ ծագած միւս ձայնը, ա՛յն որ բան մը չէ բայց կը յաւակնի մրցիլ որոտումին հետ, կը հրամայէ անոր եւ երբեմն կը ծածկէ զայն..:

Կը հասկնանք. խօսքը, այս պարագային, շնչակի (*սուբաք*) դերը կը կատարէ ոմանց համար, որոնք կը պայթին՝ եթէ իրենց զգացածը չյայտնեն: Բայց, անգամ մը ե՛ւս, խնդիրները շատ մեծ են եւ շատ ընդհանուր՝ մեր կանգունովը - լեզուին ու խելքին կանգունովը - չափուելու համար, ինչ որ կրնայ ախորժելի չթուիլ.. այդ խնդիրներուն, եւ յետոյ պայման չէ որ մենք թեթեւնալու համար ծանրացնենք ուրիշին հոգը. կրնանք - եթէ անպատճառ պէտք է խօսինք - ծովեզերք երթալ կամ անապատ, ու հոն պարպել մեր մտքին յատակն ու երեսը:

Որովհետեւ, ըսենք ա՛յսչափը, կ'ապրինք մարդկային պատմութեան ամէնամեծ մէկ վայրկեանը եւ բաղձալի է որ գիտակցինք ատոր՝ փոխանակ տխմար ճամարտակութիւններով անոր մէջէն անցնելու:

ՕՐՈՒԱՆ ՀՈԳԵՐԷՆ

Նախ, ընթերցողներու խորին ուշադրութեան կը յանձնենք մարաչախտ Փեթէնի, ֆրանսական կառավարութեան պետին երէկ րատիոյով ըսած խօսքերը: Ֆրանսայի պարտութեան պատճառները թուելէ ետք, ան կը յարէ. «ֆրանսացի ժողովուրդը չ'ուրանար իր ընդունած հարուածը: *Բոլոր ժողովուրդները ունին բարձրացումներ եւ խոնարհումներ: Անոնք իրենց հակազդելու եղանակովն է որ ցոյց կու տան թէ տկար կամ մեծ են: Մենք պիտի սորվինք մեր կորսնցուցած ճակատամարտին դասը: 1918ի յաղթանակէն իվեր, հաճոյքի ոգի մը նախադասուեցաւ զոհողութեան ոգիին, մարդիկ պահանջեցին իրենց փուածէն աւելին, ուզեցին խնայել իրենց ճիգը*»:

Եւ, հոգ չէ, թող երկրորդ անգամ կարդացուին ինչպէս վերի նոյնպէս սա վերջին տողերը.

«Այսօր, դժբախտութիւնը իջաւ: Ձեզի հետ էի փառայեղ օրերուն: Իբրեւ կառավարութեան գլուխ, ձեզի հետ պիտի մնամ սեւ օրերուն: Ինծի աջակցեցէք: Կռիւը դեռ կը շարունակէ: Ֆրանսայի, իր զաւակներուն հողին համար է»:

Ամէն բան կայ այս քանի մը բառին մէջ, եւ կայ մանաւա՛նդ աղէտը անտրտունջ ընդունելու առնական առաքինութիւնը: Ամէն դժբախտութեան համար, անձնական թէ հանրային, օրինակ պէտք է առնել ոգիէն այս մեծ ֆրանսացիին՝ որ գանգատելու տեղ բացատրելով կը գոհանայ եւ պարտութեան մէջէն վերականգնումին կ'աշխատի..:

Նախ ասիկա, այսօր: Յետոյ, պատերազմին ո՛րչափ մեզի՝ եգիպտացիներուս հետ կապ ունենալուն մասին սա՛ կարծիքները, որոնք տարակոյս չկայ թէ կը շահագրգռեն ընթերցողները:

Անգլիական թերթ մը *Տէյլի Միրըր*, գրած ըլլալով թէ «պէտք չկայ Եգիպտոսի կողմէն մտահոգութիւն զգալու» Վաֆտի օրկան *Վաֆդ Էլ Մասրի* թերթը կ'ըսէ. «Եգիպտոս Մեծն Բրիտանիոյ դաշնակիցն է, անոր կապուած է դաշնագրով մը որ վաւերացուած է երկու ժողովուրդներէն՝ նախքան խորհրդարանները: Ու՞րկէ կու գայ Եգիպտոսի վերաբերմամբ մտահոգութիւնը, կամ ի՞նչու ապացոյցներ փնտռել՝ թէ դաշնակից ժողովուրդը վախնալիք բան չունի Եգիպտոսի կողմէն: ..Մեզի կը թուի թէ այն պարագաները որոնցմէ կ'անցնին երկու երկիրները՝ երկուստեք աւելի վստահութիւն կը պահանջեն իրարմէ, կատարեալ եւ փոխադարձ վստահութի՛ւն մը առանց որեւէ ստուերի»:

Նոյն խնդրին մասին *Պալաղ* եւս կը գրէ. «Եգիպտոս տուած չէ դաշնագրով նախատեսուած աջակցութիւնը միայն: Ան աւելին ըրած է, խզած է Իտալիոյ հետ իր դիւանագիտական յարաբերութիւնները որպէսզի կարենայ անհրաժեշտ միջոցները ձեռք առնել՝ մէկ կողմէ բրիտանական զօրքին թիկունքը պաշտպանելու եւ միւս կողմէ ընդհանուր ապահովութիւնը պահպանելու համար: Ուստի մեր դաշնակիցները ուրիշ բան չեն կրնար ընել բայց եթէ ընդունիլ թէ Եգիպտոս ըրած է ինչ որ պէտք էր ընել..: Լաւ չհասկցանք թէ բրիտանական շրջանակները ի՛նչ ըսել ուզեցին սա բառերով. «Բրիտանական գործողութիւնները խափանելու բնոյթ ունեցող որեւէ գործունէութիւն պիտի չքաջալերուի»: Յայտնի է թէ Եգիպտոս չի կրնար այդպիսի գործունէութիւն մը ընդունիլ եւ եթէ պատահի՝ իսկոյն զայն կը զսպէ:.. Եգիպտոս անկեղծ է իր յանձնառութեանց հաւատարիմ ըլլալու մասին: Ա՛յդ

կը պահանջէ նաեւ իր շահը: Այս դժուարին ժամուն ուր պատերազմը կը սպառնայ մեծ մասամբ դէպի արեւելք եւ մանաւանդ դէպի Լիպիա փոխադրուիլ, Եգիպտոս շահ ունի որ բրիտանական շրջանակները վստահ ըլլան Եգիպտոսի հաւատարմութեան եւ անկեղծութեան նկատմամբ: Անկարելի է որ եգիպտացիք քաջալերեն որեւէ գործունէութիւն որ բնոյթը ունի բրիտանական զինուորական ործողութիւնները խափանելու»:

Երկու ներհակ կարծիքներ ներկայացնող կարեւոր թերթերու սոյն խորհրդածութիւնները պէտք է կարդալ վարչապետ վսեմ. Ալի Մահէր փաշայի վերջին օրերս թէ՛ խորհրդարանի մէջ եւ թէ՛ մամուլի ներկայացուցիչներուն առջեւ ըրած յայտարարութեանց լոյսին տակ: Եգիպտոս կը շարժի պատերազմին հանդէպ ամէնամեծ իմաստութեամբ, հաշտեցնելով իր յանձնառութեանց գործադրութիւնը իր ճիշտ ըմբռնուած շահուն հետ:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Երէկ այս սիւնակին մէջ ամփոփեցինք երկու տեղական կարեւոր թերթերու կարծիքը՝ Իտալիոյ պատերազմի մասնակցութեան հետեւանօք Եգիպտոսի ներկայ քաղաքական կացութեան մասին:

Ահաւասիկ, այդ կացութեան վերաբերմամբ, Լոնտոնէն *Ահրամի* ուղղուած եւ անոր երէկուան թիւին մէջ հրատարակուած հեռագիրն ալ, որ կը յայտնէ անգլիական շրջանակներու կարծիքը:

«Ընդհանրապէս, Լոնտոնի մէջ տեղեկութիւնները կ'առնուին թերթերէն. անոնք են որ ճամփայ կը բանան մեկնաբանութիւններու, առանց սակայն ճշգրիտ գաղափար մը տալու կացութեան մասին, այնպէս ինչպէս որ իրականին մէջ կը ներկայանայ ան:

«Անկլօ-եգիպտական դաշնագրին ստորագրութենէ իվեր 1936ին, Լոնտոնի շրջանակները շատ փափկանկատութիւն եւ վերապահութիւն ցոյց տուին՝ խօսելով զուտ եգիպտական գործերու սահմանին մէջ մտնող որեւէ խնդրի վրայ: Անոնք կը զգուշանային, արդարեւ, մօտենալէ այդպիսի խնդիրներու, որովհետեւ Անգլիոյ համար կարեւորը՝ դաշնագրին անկեղծ գործադրութիւնը եւ եգիպտական հողին ամբողջականութիւնն է:

«Անցեալ Սեպտեմբերին պատերազմի յայտարարութենէն իվեր Եգիպտոսի յայտնած անկեղծութիւնը իր դաշնակիցին հանդէպ իր յանձնառութիւններն ու պարտականութիւնները յարգելու մասին՝ գովուած եւ գնահատուած է ամէնուն, մանաւանդ Պ. Չեմպրլէյնի կողմէ խօսուած ճառին մէջ երբ դահլիճին գլուխը կը գտնուէր եւ Պ. Իտընի կողմէ՝ իր Գահիրէ վերջին այցելութեան ատեն:

«Իրապէս, յաճախ առիթ եղաւ, անցեալ շաբաթ, ըսելու թէ Եգիպտոս կը կատարէր իր յանձնառութիւնները եւ թէ ամէնամեծ յոյսով կը լեցուէին սիրտերը՝ եգիպտական ժողովուրդին կողմէ ռամկավարութեան դատին տրուած աջակցութեան բերմամբ:

«Լոնտոնի եգիպտական շրջանակները իրենց դժգոհութիւնը կը յայտնեն այն պատճառաւ՝ որ *Տէյիլի էքսփրէս* գրեց թէ Անգլիոյ աւելի նպաստաւոր նախարարութիւն մը պիտի կազմուի, որովհետեւ այս խօսքերը սխալ համոզում մը կը թարգմանեն: Լոնտոնի եգիպտացիները կ'ըսեն՝ թէ ի՛նչ ալ ըլլան այն քաղաքա-

կան բաժանումները որոնք գոյութիւն ունին իրենց մէջ Եգիպտոսի ներքին խնդիրներուն վերաբերմամբ, որեւէ տարակարծութիւն գոյութիւն չունի պատերազմի մասին: Բոլոր եգիպտացիները - կը հաւաստեն այս շրջանակները - հարիւր առ հարիւր Անգլիոյ կողքին են»:

Այս հեռագիրը *Ահրամ*էն թարգմանող երէկ ցերէկուան *Փաթրի*ն, անոր ներքեւ կ'աւելցնէ իր կողմէ՝ թէ «կացութիւնը կարելի է սապէս ամփոփել. 1.- Եգիպտոս անկախ եւ սահմանադրական տէրութիւն մըն է: Իր թագաւորին անկ է՝ կիրարկել իր սահմանադրական առանձնաշնորհները նախարարութեան դիրքին եւն. մասին, 2.- Եգիպտոս կապուած է Մեծն Բրիտանիոյ՝ բարեկամական եւ դաշնակցային դաշնագրով մը եւ նախանձախնդիր է իր յանձնառութիւններն ու պարտականութիւնները գործադրելու, 3.- Ան կատարելապէս պատրաստ է սերտօրէն գործակցելու իր դաշնակիցին հետ, անկեղծ բարեկամութեան լաւագոյն զգացումովը տոգորուն, 4.- Ան այսպէս պիտի վարուէր եթէ նոյնիսկ դաշնագիր չըլլար իր եւ Մեծն Բրիտանիոյ միջեւ: Այս իմաստով է որ արտայայտուած է իր վարչապետը, 5.- Շատ մեծ ջանքեր կը թափուին պատերազմի արհաւիրքները երկրին խնայելու համար, 6.- Երկիրը ուժ կու տայ այս ուղեգիծին եւ կ'ուզէ որ կառավարութիւնը շարունակէ մեծագոյն աջակցութիւնը նուիրել դաշնակցին՝ անոր մղած իրաւունքի եւ ազատութեան պաշտպանութեան կռուին մէջ, եւ այս՝ դաշնակցութեան եւ բարեկամութեան դաշնագրին սահմաններուն մէջ եւ համաձայն խորհրդարանի միաբան քուէին»:

Այս երկու թարգմանութիւնները բաւական որոշ գաղափար մը կու տան մինչեւ երէկ այստեղ շրջան ընող զրոյցներուն եւ անոնց հակազդելու ճիգին մասին: Առայժմ պէտք է գոհանալ այսքանով, ըստ որում մեզի համար դիւրին չէ աւելի ճիշտ բան մը գիտնալ եւ գրել: Ճիշտ կը մնայ մեր երէկուան եզրակացութիւնը.- Եգիպտոսի ջանքն է հաշտեցնել իր յանձնառութեանց գործադրութիւնը իր լաւ ըմբռնուած շահերուն հետ:

ՏԵՍԱԿԷՏԵՐ

Կարելի չէ լուրը տալով գոհանալ եւ չաւեցնել յուզումն ու տխրութիւնը որոնցմով մարդ կը համակուի ի լուր այն զինադադարի պայմաններուն զորս պարտադրած է Գերմանիա, եւ ֆրանսական կառավարութիւնը զանոնք ընդունիլ հարկադրուած է:

Մենք այս տխրութեան եւ յուզումին վրայ միայն կը խօսինք՝ որովհետեւ բնական ու մարդկային են անոնք: Կարծիք չենք կրնար յայտնել՝ որովհետեւ երկրին զինուորական եւ քաղաքական կացութիւնը անծանօթ է մեզի: Կան սակայն մարդիկ որոնց ծանօթ եւ անշուշտ լաւ ծանօթ է այդ կացութիւնը:

Ընթերցողները տեսան հեռագիրերէն թէ Ֆրանսայի վարիչ շրջանակներուն մէջ տրամադրութիւնը նոյնը չէ թշնամիին առջեւ տեղի տալու խնդրոյն մասին: Մինչդեռ կառավարութիւնը զինադադար կը խնդրէր եւ այդ նպատակաւ պատուիրակներ կը ղրկէ Քոնփիէնյը, անդին կայսրութեան զանազան մասերէն, գաղութներէն եւ Անգլիայէն՝ ֆրանսացիներ կը բողոքէին եւ կռիւին շարունակութիւնը կը պահանջէին: Հիմա որ վերիվերոյ տեղեակ են զինադադարի պայմաններուն եւ գիտեն թէ ստորագրուած է ան, տարակոյս չկայ թէ անհաշտները աւելի բուռն

կերպով պիտի ընդդիմանան վերջնական անձնատուութեան գաղափարին եւ պիտի ուզեն որ *ամբողջ Ֆրանսա զէնքերը վար չդնէ*:

Խնդիրը ուրիշ բանի վրայ չէ, արդարեւ, բայց եթէ ֆրանսական հողին վրայ գտնուող ֆրանսական բանակին ու կառավարութեան միայն, կամ ամբողջական Ֆրանսայի՝ իր նաւատորմով եւ իր արտաերկրեան բանակով գլուխ ծռելուն, թշնամիին կամքը ընդունելուն վրայ:

Իրերու այսօրուան վիճակին մէջ՝ անկարելի չէ որ մէկ կողմէ կառավարութիւնը գործադրել ջանայ զինադադարի պայմանները եւ միւս կողմէ զօր. Միթելհոզէր եւ այլ զինուորական ու քաղաքային պետեր դիմադրեն երկրէն դուրս: Ոչ միայն կարելի այլեւ ապիով է գրեթէ՝ որ այդ դիմադրութիւնը պիտի կազմակերպուի եւ պիտի տեւէ, քանի որ Մեծն Բրիտանիա ամէն կերպով պատրաստ է անոր օժանդակելու:

Մենք ո՛չ կը քննենք Քոնփիէնյըի մէջ պարտադրուած պայմանները եւ ո՛չ ալ ինքզինքնուս իրաւունք կու տանք կողմ բռնելու կառավարական եւ հակա-կառավարական տեսակէտերը իւրացնող ֆրանսացիներուն միջեւ: Մեզի համար կայ միայն, ինչպէս ըսինք, պատահածին տրտմութիւնը զոր դժուար է թօթափել, եւ կան անոր ծանրածանր հետեւանքները զորս կը կրենք եւ պիտի կրենք:

Այդ հետեւանքները ճշտիւ դատելու եւ ըստայնմ պէտք եղածը ընելու համար է՝ որ մեր երկիրը կը դիմէ ամէն կարգի միջոցներու, քաղաքական եւ ռազմական, սահմանին մէջ իր դաշնակցային յանձնառութիւններուն: Այդ ուղղութեամբ նոր քայլ մը առնուեցաւ Շաբաթ օր, Ապտինի պալատին մէջ կատարուած մեծամեծներու խորհրդակցութեամբ եւ Ալի Մահէր փաշայի դահլիճին հրաժարմամբ, բա՛ն մը որուն նպատակն է ազգային միութեան կազմութեամբ ազգային ընդհանուր քաղաքականութեան մը կիրարկումը ներկայ ամէնափափուկ րոպէին:

Որքան ալ ցաւինք Ֆրանսայի համար՝ մենք նոյն ատեն կը մտահոգուինք մեր երկրով, անոր ապահովութիւնովն ու բարօրութիւնովը:

Պ. ՉԸՐՉԻԼԻ ՃԱՌԻՆ ՇՈՒՐՋ

Ահաւասիկ Պ. Չըրչիլի ճառը:

Պ. Չըրչիլ Անգլիոյ պետական մարդոց ամէնէն ֆրանսասէրը կը նկատուէր, ֆրանսացւոց եւ նաեւ մաս մը անգլիացւոց կողմէ: Ան կը նկատուէր - միեւնոյն ատեն եւ բնական հետեւանքով - ամէնէն գերմանատեացը նոյն պետական մարդոց: Հա՞րկ է ըսել՝ թէ սէր եւ ատելութիւն մեր սովորաբար հասկցածէն տարբեր իմաստ մը ունին այստեղ, նոյնիսկ քաղաքականութեան մէջ այդ բառերուն մեր տուած, մեզի հետ առնչութեամբ մեր անոնց տուած իմաստէն շատ տարբեր իմաստ մը: Անգլիացիի մը ֆրանսասիրութիւնը, օրինակ, հեռու է հայու մը ֆրանսասիրութիւնն ըլլալէ. առաջինին մէջ աւելի շատ հաշիւ, երկրորդին մէջ աւելի շատ զգացում կայ, առաջինը՝ անգլիական հայրենասիրութիւն եւ քաղաքագիտութիւն է նորէն. երկրորդը՝ եթէ ոտքի տակ չ'առներ հայկական հայրենասիրութիւնը՝ հեռուէն միայն բարեւ կու տայ քաղաքագիտութեան..: Խօսքը յատուկ չէ միմիայն մէկ ազգի. համակրանք յայտնող բառը, կցուած որեւէ ազգի անունին, ուրիշ առում ունի օտար պետական կամ քաղաքական մարդուն համար եւ ուրիշ առում՝ մեր ժողովուրդին համար: Նոյնը՝ ատելութիւն նշանակող բառին մասին, գէթ սովորական ժամանակներու մէջ. գերմանատեացը, օրինակ, մեր ըմբռնած հայատեացէն

կամ թրքատեացէն զգալապէս հեռու, անոնց հետ գրեթէ յարաբերութիւն չունեցող բան մըն է...:

Այդպէս պէտք է առնել, ուրեմն, Անգլիոյ այժմու վարչապետ Պ. Ուինսթըն Չըրչիլի վերջին տասը-քսան տարուան մէջ վայելած ֆրասասիրութեան համբաւը: Ան կը գտնէր, ուրիշ կարգ մը անգլիացիներու հետ անշուշտ, որ Անգլիոյ շահուն համար իսկ, անհրաժեշտ է աւելի սերտ մերձեցում մը եւ գործակցութիւն մը Ֆրանսայի հետ՝ քան ինչ որ գոյութիւն ունէր պաշտօնապէս եւ անպաշտօն կերպով: Անոնք, որքան որոշ կը տեսնէին Գերմանիոյ յարաճուն զօրութեան Անգլիոյ համար ներկայացուցած վտանգը, այնքան աւելի կը յարէին Ֆրանսայի հետ կատարեալ բարեկամութեան գաղափարին: Դիտելի է որ ամէնէն ջերմ «ֆրանսասէրները» կը գտնուէին Պահպանողական Կուսակցութեան եւ անոր ալ ամէնէն կայսերապաշտ ճանչցուած հատուածին մէջ. Ֆրանսայի - ցամաքային Եւրոպայի լաւագոյն բանակն ու երկրորդ նաւատորմիղն ունեցող պետութեան - ուժը աւելորդ չէր ի հարկին պաշտպանելու Բրիտանական Կայսրութիւնը, ինչպէս որ նոյնքան եթէ ոչ աւելի կարեւոր էր Անգլիոյ նաւատորմը Ֆրանսական Կայսրութիւնը պաշտպանելու համար: Եւ *գոնան գոնան*, Չըրչիլներու փափաքն էր տալ եւ ստանալ այդ ուժն ու ապահովութիւնը՝ դաշնակցութեամբ մը որ վերջապէս կնքուեցաւ, արդարեւ, բայց կնքուեցաւ բաւական ուշ, երբ ան այլեւս անզօր էր Գերմանիան վախցնելու:

Ահա այդ Չըրչիլին վիճակեցաւ, իբրեւ Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետ, Ֆրանսայի բանակին քայքայումն ու անոր կառավարութեան անձնատուութիւնը տեսնել իր քովը, գերման զօրութեան ամէնէն սանձաբեկ եւ սպառնական գրոհին ատեն: Ընդունինք որ պարագան *կրկնապէս* եղերական կ'ըլլար ասով, «ֆրանսասէր» վարչապետին համար:

Ու Պ. Չըրչիլ երէկ երկրորդ անգամ ըլլալով արտայայտած է իր դառնութիւնը Փեթէնի կառավարութեան առած քայլին մասին, խօսելով երեսփոխանական ժողովին մէջ:

Իր ճառը ուրիշ բան չէ բայց եթէ վերէն վար ամբաստանագիր մը ընդդէմ Պորտոյի կառավարութեան, որմէ աւելի լաւ ճանչնալ կը թուի Պ. Չըրչիլ Ֆրանսայի կացութիւնը եւ աւելի լաւ պաշտպանել անոր ժողովուրդին պատիւն ու շահը...:

Այս ճառին մէջ մէկէ աւելի յայտնութիւններ կան, որոնք կ'արժէր առանձին առանձին խորհրդածութեան առարկայ ընել եւ անոնց հաւանական հետեւութիւնները հանել: Այսպէս՝ ֆրանսական նաւատորմին վերաբեմամբ ըսուածը: Բացատրուած չէ եւ հասարակ հասկացողութեամբ չի կրնար բացատրուիլ՝ թէ ի՛նչու Փեթէնի կառավարութիւնը ընդունած չէ նաւատորմը երկրէն հեռացնելու մասին Անգլիոյ ըրած առաջարկը:

Պ. Չըրչիլ կ'ակնարկէ ուրիշ կենսական հարցերու, որոնց ամբողջական լուսաբանութիւնը, սակայն, շատ աւելի ուշ պիտի կրնայ կատարուիլ, հաւանօրէն:

Առայժմ հետեւինք դէպքերուն՝ առաջնորդուելով, իբրեւ եգիպտացի, մեր *եգիպտասիրութենէն*, ուրիշ որեւէ զգացումէ առաջ:

ԽՍ. ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՇԱՐԺԻ

Մէկ կողմէ, իբր թէ Գերմանիա եւ Իտալիա համաձայնած են որ Խ. Միութիւնը գրաւէ Պեսարապիան ու այս պահուս համոզելու վրայ են Ռումանիան՝ որ զայն առանց կռիւի յանձնէ անոր:

Միւս կողմէ, Խ. Միութիւնը իբր թէ դիմած է Գերմանիոյ եւ խնդրած որ Մեմէլի համբաւաւոր նաւահանգիստը Լիթուանիոյ վերադարձնէ, այդ երկրին կառավարութիւնը այժմ պոլշեւիկացած ըլլալուն եւ Մոսկուայի լիակատար վստահութիւնն ու աջակցութիւնը վայելելուն պատճառաւ:

Ասոնք լուրեր են դեռ՝ որոնք հաստատութեան կը կարօտին: Անդին կայ իրականութիւնը, որ ցոյց կու տայ թէ Խ. Միութիւնը անգործ մնացած չէ եւ թէ, օգտուելով առիթէն, ան կը վարէ իր սեփական քաղաքականութիւնը:

Այսպէս, հակառակ իր նախապէս ստորագրած դաշնագիրերուն, ան մի առ մի պոլշեւիկացուց եւ իր անմիջական ազդեցութեան ներքեւ առաւ պալթեան երկիրները: Իսկ այս գործողութիւնը կարեւոր չէ այն պատճառով միայն՝ որ դէպի արեւմուտք իր գաղափարաբանութիւնը կը տարածուի, այլ կարեւոր է մանաւանդ անով ՝որ Խ. Միութիւնը դարձեալ սահմանակից կը դառնայ Գերմանիոյ, առանց երկուքին միջեւ իբրեւ արգելակ հաստատուած փոքր տէրութիւններուն:

Չափազանցութիւն չէ՞ արդեօք, այս իրողութեանց կարգին, Առանցքին դէմ եւ դաշնակիցներու դատին ի նպաստ յոյսեր դնել՝ Անգլիոյ նոր դեսպանին հետ Մոսկուայի մէջ կատարուող խօսակցութիւններուն ինչպէս նաեւ պալքանեան տէրութեանց եւ Մոսկուայի մերձեցումին վրայ: Կ'ըսուի թէ բարելաւուած են նաեւ Անքարայի հետ յարաբերութիւնները, բայց անոնք երեւոյթներ են միայն, եւ յայտնի է թէ Խ. Միութեան մէջ մասնաւորապէս՝ երեւոյթները ո՜րքան քիչ վստահելի են:

Հետեւաբար մենք չենք աճապարեր, ինչպէս կ'ընէ տեղական ֆրանսերէն թերթ մը այս առաւօտ, յաջողութիւն երգելու եւ ըսելու. «Ասիկա դէպի արեւելք գերմանօ-իտալական խուժումին խափանումն է. այն ճամփան որով Առանցքը պիտի կրնար կռնակէն հարուած տալ Բրիտանական Կայսրութեան՝ փակուած է անոր դէմ. ասիկա կռիւին տեղականացումն է արեւմուտքի մէջ .. եւ վերջին օղակն է Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ պաշարման շղթային: Ովկիանոսի, Ճիպրալթարի եւ Միջերկրականի կողմէն, բրիտանական նաւատորմիղն է, բացարձակ տէր ծովերու: Ցամաքի կողմէն, Պալքանները, Թուրքիան, Ռուսիան, Սուրիան, Պաղեստինը եւ Եգիպտոսն են: Այսպէս, նացի Րայխը իր Լեհաստանի եւ Ֆրանսայի վրայ տարած յաղթանակներով, իր զինակցութեամբը Իտալիոյ հետ, պարզապէս տարածեց իր բանակներուն անշարժացման դաշտը, վտանգաւոր կերպով աւելցուց սուղ եւ կնճռոտ պարենաւորման մը պահանջները՝ առանց տնտեսական հարստութեանց աղբիւրն եղող լայն աշխարհի վրայ ելք մը գրաւած ըլլալու»:

Թէ այդ ելքը ձեռք բերած չէ ու չի կրնար ձեռք բերել Գերմանիա այնքան ատեն որ գոյութիւն ունի բրիտանական նաւատորմիղը՝ որեւէ տարակոյս չկայ: Թէ Խ. Միութիւնը կարող չէ անտարբերութեամբ դիտել Գերմանիոյ արագ եւ ջախջախիչ յաղթութիւնը արեւմուտքի մէջ՝ աւելի քան հաւանական է: Բայց թէ Սթալին եւ Հիթլէր կանխաւ չէին համաձայնած եւ կամ չեն բանակցիր այս միջոցիս նոր համաձայնութեան մը համար՝ անշուշտ կարելի չէ պնդել:

Ինչ ալ ըլլայ, կ'ենթադրուէր որ Խ.Միութիւնը պիտի չմնար իր դիրքերուն վրայ եւ պիտի շարժէր վերստին՝ հիմա որ բոլոր երկիրները ուժգնօրէն կը շարժին: Այդպէս ալ կ'ընէ: Կը մնայ տեսնել թէ իր այդ շարժումը Առանցքի՞ն, թէ՞ ոչ դաշնակիցներուն հաճելի պիտի ըլլայ: Նշանները ցոյց կու տան՝ թէ շուտով պիտի հասկցուի նաեւ այս կարեւոր կէտը:

ՄԷԿԻՆ ԹԵՔԻԼ, ՄԻՒՍԻՆ ՖՓՈՒԻԼ

Իրերու այսօրուան վիճակին մէջ սա միայն պարզ է՝ որ Ֆրանսայի թեքիլ իսկ Անգլիոյ ցցուիլ պէտք է:

Նոյնքան որքան Անգլիոյ՝ Ֆրանսայի արիւնին մէջ չէ՛ խոնարհիլը: Այսուհանդերձ իր զաւակներուն ամէնէ՛ն հպարտները - որոնք հպարտանալու իրաւունքն ունին - ամէնէ՛ն կտրիճներն ու խելացիները միանգամայն, տեղի տուած են ու կու տան հետզհետէ, «մահը իրենց հոգիին մէջ» ինչպէս կ'ըսուի, բայց նաեւ յոյս մը այնտեղ, յո՛յս որ բարձրացումը այս խոնարհումին պիտի յաջորդէ եթէ ըմբռնել ու բացատրել, յետոյ սառնօրէ՛ն ընդունիլ եւ այլեւս կասեցնել գիտնան այդ դէպի վար սահումը:

Պառաւ կնկան գործ է կ'ըսեն (բայց կը զրպարտեն՝ որովհետեւ պառաւ կիները շատ վիշտ տեսած ըլլալով շատ ալ խոհական ու համբերող կ'ըլլան ընդհանրապէս) միմիայն լալ եւ ողբալ ճակատագրին հարուածներուն ներքեւ. մանուկը կը մոռնայ, երիտասարդը կը բորբոքի, չափահաս եւ ինքզինքին իշխել կրցող մարդն է միայն՝ որ կը խեղդէ սրտին կսկծանքը, որպէսզի խելքը ազատ գործէ, եւ գործէ դարմանումի՛, գործէ ապագայի՛ համար..:

Ա՛յս է որ կ'ընէ մարաչախտ Փեթէնի կառավարութիւնը՝ զինք կազմող բոլոր զինուորական եւ քաղաքային պետերուն համաձայնութեամբը, ու եթէ մէկ կողմէ կը սարսռանք երեւակայելով անոնց ներքին տառապանքը, միւս կողմէ կը սքանչանանք այն կորովին եւ զոհողութեան ոգիին վրայ՝ որոնցմով սկսած են անոնք ու կը կատարեն այսքան ապաշնորհ աշխատանք մը:

Սենեակի ռազմավարները միայն կրնան, **առանց երկրին եւ աշխարհի բուն կացութիւնը գիտնալու**, ինքզինքնին այդ կառավարութեան տեղը դնել եւ անոնց ըրածը այպանելով չըրածը ջատագովել:

Համեստութիւնը հարսնցու աղջկանց վրայ միայն փնտռուող (ատենո՛ք փնտռուող) առաքինութիւն մը չէ. կան մարդեր եւ ժողովուրդներ ալ՝ որոնց շա՛տ պիտի վայլէր ան, այսօր եւ միշտ:

Բնական է որ իրենց՝ ֆրանսացւոց մէջ, եւ Ֆրանսայէն դուրս մանաւանդ, գտնուին այնպիսիներ որոնք կատարուած իրողութիւնը չընդունին եւ անոր դէմ ընդվզելու հրաւիրեն իրենց հայրենակիցները, յենլով մանաւանդ դաշնակից մեծ ազգին՝ Մեծն Բրիտանիոյ դիմադրական կամքին եւ ուժին վրայ: Նոյնքան բնական է՝ որ Լոնտոնի կառավարութիւնը փափաքի օգտագործել այդ հայրենասիրական տրամադրութիւնը իշաի դաշնակիցներու հասարակաց դատին, ինչպէս կը ճշտէ Հաւասի այսօր հրատարակուած երէկուան թուականով մէկ կարեւոր հեռագիրը Լոնտոնէն, որ կ'աւելցնէ թէ քաջալերելով զօր. Տը Կոլը, Լոնտոն երբեք յայտնել ուզած չէ թէ մարաչախտ Փեթէնի կառավարութենէն դուրս ուրիշ ֆրանսական կառավարութիւն մը կը ճանչնայ:

Անգլիական դիմադրականութիւնն ալ, ուրեմն, չի պահանջեր որ անգլիացի ազգը շեղի իր աւանդական իմաստութիւնէն եւ, օրինակ, խզելով իր յարաբերութիւնները ֆրանսական հողին վրայ ծանրօրէն կեցած Փեթէնի հետ՝ անոր նախընտրէ Անգլիա ապաստանած երիտասարդ զօրական մը:

Անգլիական դիմադրականութիւնը ա՛յնչափ ստոյգ եւ Բրիտանական Կայսրութեան պահպանումին համար անհրաժեշտ է այսօր՝ որչափ ստոյգ եւ անհրաժեշտ

է ֆրանսական տեղատուութիւնը Ֆրանսայի եւ իր կայսրութեան նուազագոյն կորուստով ներկայ փորձութենէն դուրս ելլելուն համար:

Ֆրանսայի թեքիլ, Անգլիոյ ցցուիլ պէտք է, այո՛, իրերու **այսօրուան** վիճակին մէջ: Եթէ վաղը այդ վիճակը փոխուի, անոնք կ'որոշեն ուրիշ «կեցուածք» մը, ուրիշ կեցուածք մը եւ ընթացք մը նաեւ:

Միայն թէ, թո՛ղ հեռաւոր ռազմավարները - սենեակի, հանրակառքի կամ բաց օդի - այդ փոփոխութիւնն ալ սա՛ կամ նա՛ կերպ նախատեսելով չելլե՞ն արկածներու մէջ գլորին, չելլե՞ն վտանգուին **կամ** վտանգեն:

Բարեբախտաբար, մենք ո՛չ թեքիլ ո՛չ ալ ցցուիլ ստիպուած ենք հիմա: Մենք, համեստ եւ ուղղամիտ, խառնուած մեր շրջապատի նոյնպէս համեստ եւ ուղղամիտ տարրերուն, մեր բնական ձեւովը կենալ ու բնական քայլովը անցնիլ պէտք ենք հիմա, մեր վրայ բնաւ ուշադրութիւն չհրաւիրելով, կամ աւելի ուշադրութիւն չհրաւիրելով՝ քան միշտ տեսնուած, ամուր եւ վստահելի կարասի մը...:

ՌՈՒՄԱՆԻԱ, ՍՈՒՐԻԱ

Ահաւասիկ ուրիշներու կարծիքը օրուան կացութեան վրայ: Կը խոստովանինք որ մենք կարծիք չունինք, նախ այն պատճառով որ կարծիք կազմելու համար բաւական տեղեկութիւն, **ստոյգ երեւցող** տեղեկութիւն գոնէ չունինք, եւ երկրորդ՝ որ դէպքերը իրարու կը յաջորդեն գահավէժ արագութիւնով մը եւ կարծիքները միշտ ետ կը մնան, միշտ կը քաշկռտուին ճամփուն վրայ եւ կը կոխկռտուին դէպքերէն: Այսուհանդերձ, մարդիկ պէտքը կը զգան այդ կացութեան եւ դէպքերուն մասին ուրիշներու կարծիքը լսելու, որքան շատ այնքան լաւ, ճիշտ ըլլան անոնք թէ սխալ, որովհետեւ անորոշութիւնը ամէնէն աւելի ճնշիչ է այս պարագային եւ կը փափաքին, րոպէ մը գոնէ, **գիտնալու** կամ **հաւատալու** պատրանքն ունենալ:

Օրուան կարեւորագոյն դէպքերը, պատերազմին հետ առնչութեամբ, երկուք են. առաջին՝ Խ. Միութեան ձեռնարկը Ռումանիոյ վրայ, երկրորդ՝ Սուրիա-Լիբանանի դիրքը: Առաջին մասին կու տանք տեղական թերթերէն *Ալ Միսրի*ի կարծիքը:

«Գրաւելով Պեսարապիան եւ Հիւսիսային Պուքովինան,- կը գրէ *Ալ Միսրի*,- Ռուսիա պատնէշ մը բարձրացուց Հիթլէրի եւ ռումանական քարիւղին միջեւ: Ոչ նուազ փափուկ հարց մըն է հունգարացւոց պահանջքը Ռումանիոյ կցուած իրենց նախկին հողամասերուն վերաբերմամբ: Այս մասին կը հաւաստուի՝ թէ Ռուսիա, իր վերջին գործողութիւնը կատարելէ առաջ, ուզած է գոհացնել Հունգարիան՝ ա-նոր տալով Սլովաքիան եւ օգնելով անոր որ ստանայ Թրանսիլվանիան: Ինչ ալ ըլլայ,- կ'աւելցնէ թերթը,- Ռումանիա իր պատմութեան է՛ն վտանգաւոր մէկ փուլէն կ'անցնի. ընդհանուր խուճապ մը կը տիրէ հոն եւ կը վախցուի որ Պուքրէշի մէջ պատահին այն դէպքերը որոնք Վարշաւայի մէջ պատահեցան Լեհաստանի գրաւումին ատեն: Վերջապէս, Եուկոսլաւիա եւ Յունաստան մտահոգութեամբ կը հետեւին Պալքաններու մէջ կացութեան զարգացումին..»:

Այս՝ Ռումանիոյ համար: Գալով Սուրիա-Լիբանանի, *Ալ Պալաղ* թերթն է որ կը քննէ անոր վիճակը՝ քննելով նաեւ Թուրքիոյ դիրքը Արեւելքի մէջ ընդհանրապէս եւ ֆրանսական հոգատարութեան տակ գտնուող վերոյիշեալ իրեն դրացի եւ իրմէ բաժնուած երկիրներուն հանդէպ՝ մասնաւորապէս:

Ըստ *Ալ Պալաղի*, «Թուրքիոյ դիրքը լրջօրէն վնասուած է ֆրանսական պաշտպան ուժերու փլուզումովը: Որովհետեւ ան ետին ունէր երկու մեծ կայսրութիւններ, Անգլիա եւ Ֆրանսա, որոնց նաւատորմերն ու բանակները պիտի պաշտպանէին զինքը: Արդ, ծանօթ է որ Իտալիա լաւ աչքով չտեսաւ Ալեքսանտրէթի շրջանին զիջումը Թուրքիոյ, մանաւանդ որ ան հոգատարեալ հողամաս մըն էր եւ Ֆրանսա իրաւունք չունէր իր ուզածին պէս անոր հետ վարուելու: Բայց Թուրքիա կարեւորութիւն չտուաւ այս նկատումներուն, որովհետեւ Ալեքսանտրէթի գրաւումը իրեն թոյլ տուաւ զօրացնել իր ռազմագիտական դիրքը Արեւելեան Միջերկրականի մէջ: Իսկ Ֆրանսայի անձնատուութեամբ Թուրքիա հզօր դաշնակից մը կորսնցուցած եղաւ, մանաւանդ զօր. Միթելհոզէրի վերջին յայտարարութիւնէն ետք:

«Ի փոխարէն, Անգլիոյ հետ դաշնակցութիւնը կը տեւէ դեռ, բայց մէկը երկուքին արժէքը չունի: Այսպէս ուրեմն, Թուրքիա լրջօրէն տկարացած կը գտնուի, բայց ատկէ պիտի չվնասուի եթէ Ռուսիա պահէ իրեն հանդէպ իր նախկին բարեկամութիւնը որուն իրապէս արժանի է Թուրքիա, քանի որ չնեղացնելու համար Ռուսիան, ան չբացաւ նեղուցները դաշնակիցներուն առջեւ: Պայմանաւ որ Ռուսիա չցանկայ Միջերկրական հասնիլ, ինչպէս յայտնած է իր այդ ցանկութիւնը ներկայ պատերազմէն առաջ: Կը վախցուի, հետեւաբար, որ ան վերստին բանածեւէ իր պահանջումները, ինչ որ Թուրքիոյ համար պիտի կազմէր աւելի ծանր վտանգ մը քան Իտալիոյ վտանգը: **Իրաց ներկայ վիճակին մէջ, լաւագոյն լուծումը այն պիտի ըլլար որ Թուրքիա եւ Իրաք համաձայնէին Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի հետ եւ Սուրիոյ անկախութիւնը հռչակէին**: Որովհետեւ անկախ Սուրիա մը վերջ կը դնէ սահմանակից զանազան երկիրներու միջեւ եղած վէճերուն եւ ոչ ոքի չի սպառնար..»

Ալ Պալաղի այս կարծիքը Սուրիա-Լիբանանի մասին՝ թերեւս կարծիք մը չէ միայն այլեւ տեղեկութիւն մը: Այդ տեսակէտով ան կրնայ աւելի շահեկան նկատուիլ:

ԿԱՐՄԻՐ ՄԱՀԻԿԻՆ ՀԱՄԱՐ

Ստացած ենք նամակ մը մեր բարեկամ եւ աշխատակից տոքթ. Շահնազար Որբունիէ՝ որ մեզի կ'առաջարկէ տեղւոյս հայ գաղութին մէջ յօգուտ Եգիպտական Կարմիր Մահիկին հանգանակութիւն մը կատարելու գաղափարը ջատագովել կամ նոյնիսկ անոր նախաձեռնութիւնը ստանձնել:

Տեղական թերթերու մէջ վերջերս յաճախ կը հանդիպինք այս նպատակաւ եղած նուիրատուութիւններու: Կազմուած են հանգանակիչ մարմիններ, եւ հրատարակուած ցուցակներուն մէջ կը տեսնուին անունները անխտիր ամէն ցեղի պատկանող եգիպտաբնակ անհատներու, իսլամ, քրիստոնեայ եւ հրեայ:

Թէեւ մեր բարեկամը կը թելադրէ իր վերոյիշեալ նամակով՝ որ հայոց մասնակցութիւնը խմբական կամ համայնքային հանգամանք մը ունենայ, բայց մեր կարծիքով անրիաժեշտ չէ այդ. փափաքուած նպատակին հասած կ'ըլլանք՝ եթէ մեր հայրենակիցները փութան անհատապէս եւ ինքնաբերաբար իրենց նուէրները յանձնել մասնախումբերուն, որոնք, ինչպէս ըսինք, կը հրատարակեն նուիրատուներու անունները:

Օգնել Կարմիր Մահիկին՝ ներկայ պարագաներուն մէջ քաղաքացիական պարտականութիւն մըն է ամէն մէկ եգիպտացիի կամ եգիպտաբնակի համար,

պարտականութիւ՛ն մը որ նուազ հարկադիր չէ կամաւոր ըլլալուն պատճառաւ՝ քան օրէնքով հրամայուած պարտականութիւնները:

Ի՞նչ կ'ընէ, արդարեւ, Կարմիր Մահիկը այս երկրին, Կարմիր Խաչը այն երկիրներուն մէջ որոնց ժողովուրդը քրիստոնեայ է մեծ մասամբ.- գերազանցօրէն մարդասիրական գո՛րծ մը՝ մարդոց ամէնէն անմարդկային գործին մէջտեղ. դարման եւ սփոփանք հասցնել, պատերազմի ատեն, անոր անմիջական զոհերուն, զինուոր ըլլան թէ ոչ. օգնել մասնաւորապէս վիրաւորեալներուն, հիւանդներուն եւ տկարներուն: Հո՛ն ուր պատերազմը իր նախճիրը կը գործէ՝ հոն է այս **Կարմիրը**, Խաչ կամ Մահիկ, որուն գոյնը առնուած է արիւնէն բայց իր սրբած ու չորցուցած եւ ո՛չ թէ իր թափած կամ թափել ուզած արիւնէն..:

Այն իրողութիւնը՝ որ բոլոր կառավարութիւնները ճանչցած են այս հաստատութեանց օգտակարութիւնը եւ զանոնք հովանաւորելէ ու քաջալերելէ զատ կը մասնակցին անոնց թէ՛ վարչութեան եւ թէ՛ հասոյթին, ցոյց կու տայ թէ ո՛րքան կարեւոր է անոնց գոյութիւնը երկրի մը կեանքին մէջ՝ այն պահուն ուր մահուան համատարած սպառնալիքը կախուած է անոր ժողովուրդին գլխուն: Այս պատճառաւ, մէկը որ կ'օգնէ իր Կարմիր Մահիկին կամ Կարմիր Խաչին, օգնած կ'ըլլայ զինուորին թէ քաղաքացիին տառապանքը թեթեւցնելու, զանոնք կազդուրելու եւ ապրեցնելու պետական ճիգին:

Եգիպտոսի մէջ՝ որ եթէ ոչ ուղղակի, անուղղակի արդէն կը կրէ պատերազմին ցաւերը - ոչ ամէնքը բարեբախտաբար այլ մէկքանին - Եգիպտոսի մէջ որոշ է իւրաքանչիւր բնիկ եւ հիւրընկալուած քաղաքացիի պարտականութիւնը պատերազմի ատեն՝ նախ որեւէ հոգ չպատճառել իշխանութիւններուն, երկրորդ՝ աշխատիլ անոնց հոգերը թեթեւցնելու՝ ամէն մատնանշուած միջոցներով, կրաւորական պաշտպանութեան խումբերուն մասնակցութենէն սկսեալ մինչեւ Կարմիր Մահիկին դրամական նուիրատուութիւնը:

Եւ իբրեւ հիւրընկալուած քաղաքացիներ որոնք գիտեն ատենին իրենց եղած հիւրընկալութեան արժէքը, տարակոյս չկայ թէ ամէն հայ որ իվիճակի է պիտի ջանայ այս առիթէն օգտուիլ թէ՛ իր երախտագիտութիւնը անգամ մը եւս բնականօրէն յայտնելու եւ թէ՛ երկրին հանդէպ իր կամաւոր պարտականութիւնը կատարելու համար:

Այս ըմբռնումով է՝ որ ամէն հայ հայրենակից որուն անունը պիտի երեւայ Կարմիր Մահիկի նուիրահաւաքութեան ցանկերուն մէջ, իրմով պիտի ներկայացնէ նաեւ իր համայնքը, ցոյց պիտի տայ անոր պարտաճանաչութեան եւ երախտագիտութեան զգացումները: Կրցողները՝ բազմաթիւ, չկրցողներուն ալ փոխարէն - որոնք աւելի շատ են դժբախտաբար - պէտք է աճապարեն իրենց **նախ** անձնական եւ **ապա** ազգային այս մեծ պարտականութիւնը կատարելու:

ՀՈԳԱՑԷՔ ՀԱՄԱՅՆՔԸ

Աղեքսանդրիայէն եւ Գահիրէէն ոմանք կը դիմեն մեզի՝ խնդրելով որ ազգ. իշխանութիւններուն յիշեցնենք մէկ կողմէ կացութիւնը եւ միւս կողմէ համայնքը: Անոնք կը խորհին՝ թէ ազգ. իշխանութիւնները զանոնք միասին նկատի չեն առներ, չեն անդրադառնար թէ համայնքը արտասովոր կերպով ազդուած է ու պիտի

ազդուի կացութենէն, չեն զգար անհրաժեշտութիւնը բացառիկ հոգածութեան մը, գործունէութեան մը:

Ահա քանի մը տող Աղեքսանդրիայէն մեզի ուղղուած վերջին նամակէն.

«Տեղւոյս յոյն համայնքը ամէն միջոց ձեռք առած է աղքատ ընտանիքներու հոգատարութեան, ըլլա՛յ իրենց տեղափոխութեան ըլլա՛յ իրենց ապրուստին համար: Մեր համայնքը անտարբեր կը գտնուի այս խնդրոյն հանդէպ: Պիտի խնդրէի որ ձեր կողմէ պէտք եղած կերպով հետաքրքրուէիք անով»:

Ուրիշ նամակ մը, միշտ Աղեքսանդրիայէն, կը յայտնէր ասկէ երկու շաբաթ առաջ՝ թէ յոյն պատրիարքարանը Եգիպտոսի ներսերը իր ունեցած ազգապատկան հողերը ու կալուածները իր ժողովուրդին տրամադրած ու ձեռնարկներ ըրած է զանոնք հոն փոխադրելու համար: Նամակը կ'աւելցնէր թէ մենք հայերս ալ ներսերը զանազան կալուածներ ունինք եւ մեր ազգ. իշխանութիւնները պէտք է միջոցներ ձեռք առնեն հայութիւնը այդ շրջանները փոխադրելու եւ անոնց ապահովութիւնն ու կեանքի պայմանները հոգալու մասին, վստա՛հ՝ թէ «Կառավարութիւնը իր լիակատար օժանդակութիւնը կ'ընծայէ՝ տրուած ըլլալով որ այս աշխատանքը իր գործը դիւրացնելու բնոյթ ունի..»:

Չենք գիտեր թէ ո՛րքան ճիշտ է Աղեքսանդրիոյ յունաց պատրիարքարանին վերագրուած նախաձեռնութիւնը, որ այսպէս բերնէ բերան տարածուելով՝ կարծէք մեր հայրենակիցներուն նախանձը գրգռած է..: Քանի մը հոգի կամ քանի մը ընտանիք, թերեւս, փոխադրուած ըլլան վանք մը կամ համայնքին կողմէ շահագործուած ագարակ մը: Դժբախտաբար մենք այդքանն ալ չենք կրնար ընել, որովհետեւ չունինք ո՛չ այդպիսի հողեր եւ ո՛չ ալ հեռաւոր անկիւններու մէջ մեր հայրենակիցները համախմբելու, անոնց ներքին եւ արտաքին անդորրութեանը հսկելու եւ անոնց կեանքի բոլոր պէտքերը հոգալու միջոցները:

Ազգապատկան հողերը տրամադրելու եւ անոնց վրայ բազմաթիւ հայեր ապրեցնելու խնդիրը մէկդի թողլով, տեսնե՛նք, սակայն, թէ ուրիշ բան չե՞ն կրնար ընել երկու քաղաքներու մեր ազգ. իշխանութիւնները պատերազմին ստեղծած ներկայ դժնդակ կացութեան մէջ:

Մեր կարծիքով, անոնք կրնան եւ պէտք է ընեն կարգ մը կարեւոր բաներ, որոնց առաջինն է՝ մէկ-մէկ Արտակարգ Յանձնաժողովի կազմութիւնը, բաղկացած ազգ. իշխանութեանց ինչպէս նաեւ բարեսիրական մարմիններու ներկայացուցիչներէն, պաշտօն ունենալով **բուն պէտքերը ճշտել** եւ ըստայնմ **անոնց դարմանները առաջարկել՝ ըլլա՛յ այսօրուան կամ ըլլայ վաղուան համար**:

Երկրորդ կարեւոր բանը, որ պէտք է կատարուի՝ ունեցողներուն դիմել եւ անոնցմէ առնելն է, իւրաքանչիւրին կարողութեան համաձայն, նպաստի գումար մը յօգուտ չունեցողներուն: Արտակարգ Յանձնաժողովին աշխատանքը արտակարգ հասոյթի միջոցներ կը պահանջէ՝ որպէսզի կարենայ դէմ դնել շուարումի եւ թշուառութեան վտանգներուն:

Երրորդն է՝ պաշտօնապէս կապ հաստատել քաղաքացիներու պաշտպանութեան համար կազմուած կառավարական մարմիններուն հետ, կանխաւ ճշտելով եւ ապահովելով պաշտպանութեան կարելի միջոցները, ինչպէս, օրինակ, վտանգի պահուն եկեղեցիներու, անոնց գետնայարկերուն կամ անոնց պարտէզներուն **ապահով** գործածութիւնը համայնքին կողմէ:

Ուրիշ աշխատութիւններ չեն պակսիր ազգ. իշխանութեանց կամ իրենց կազմելիք Արտակարգ Յանձնաժողովներուն, աշխատութիւննե՛ր որոնք կը խորհինք թէ պէտք է սկսուին **իսկոյն**, եթէ արդէն սկսած չեն կատարուիլ յիշեալ ազգ. իշխանութիւններուն կողմէ: Կ'ընենք այս վերջին ենթադրութիւնը, որովհետեւ հաւանական չենք գտներ որ քանի մը շաբաթէ իվեր յորմէհետէ կացութիւնը ստացած է իր ներկայ ընթացքը, ազգ. իշխանութիւնները՝ իրենց նախագահով՝ անտարբեր մնացած ըլլան բոլորովին:

Եթէ սկսած է՝ ընդլայնել, եթէ ոչ՝ սկսիլ պէտք է այս գործը անմիջապէս, միաժամանակ թէ՛ Գահիրէի եւ թէ՛ Աղեքսանդրիոյ մէջ, վերիվերոյ ա՛յնպէս - կամ թերեւս տարբեր կերպով - ինչպէս փորձեցինք ցոյց տալ:

«ՏԽՈՒՐ»Ը ԵՒ «ԶՈՒԱՐՃԱԼԻ»Ն

Գիտէինք թէ պատերազմը հրէշային բան մըն է, ֆիզիքականէն զատ հոգեկան տեսակէտով ալ: Այսուհանդերձ, ատոր աւելի «փայլուն» մէկ ապացոյցը տեսած կամ լսած չէինք մինչեւ հիմա՝ քան Օրանի նաւամարտը:

Ինքնին հասկանալի է, Պ. Չըրչիլ ըսաւ, անգլիական մամուլն ալ կ'ըսէ այսօր՝ թէ եղածը սոսկալի բան մըն է, որուն համար շա՛տ կը ցաւին անգլիացիք: Մենք եւ ամէն սիրտ ունեցող անհատ՝ նոյնպէս: Բայց աւելորդ է մեր զգացումին վրայ խօսիլ, ջանա՛նք կատարուած իրողութիւնը բացատրել:

Իրողութիւնը այն է, ինչպէս կը յիշեցնէ տեղական թերթերէն *Ալ Պալաղ*, թէ զինադադարի պայմաններէն մէկն էր ֆրանսական նաւատորմին զինաթափութիւնը, զոր գործադրելու համար Փեթէնի կառավարութիւնը հրամայած էր՝ որ մարտանաւերը Ֆրանսա դառնան, «նկատելով որ Գերմանիա եւ Իտալիա յայտարարած էին թէ զանոնք պիտի չգործածեն Մեծն Բրիտանիոյ դէմ»: «Բայց,- կ'աւելցնէ մեր պաշտօնակիցը՝ որ իր այս տրամաբանութեամբ արձագանգ կ'ըլլայ ամբողջ անգլիական եւ անգլիասիրական հանրային կարծիքին,- երբ մէկը կը գտնուի այնքան քրիթիք կացութեան մը մէջ որքան Անգլիա, իրաւունք ունի չհաւատալու այդպիսի խոստումներու»: Ատկէ առաջ, թերթը կը յայտնէր թէ «բրիտանական կառավարութիւնը կատարել ստիպուեցաւ գործողութիւն մը՝ որ իր նախընթացը չունի պատմութեան մէջ, այսու՝ աննկարագրելի քաջութիւն մը եւ կորով մը ցոյց տալով»: Իսկ ատկէ վերջն ալ, ան կը գրէ՝ թէ «կրնանք հարցնել թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ գտնուող ֆրանսական բանակին դիրքը. ան պիտի միանա՞յ Լիպիոյ իտալական բանակին՝ Անգլիոյ դէմ յարձակողականին մասնակցելու համար»:

Այս մէջբերումով՝ ուզեցինք համառօտակի պարզել Օրանի նաւամարտին պատճառներն ու հաւանական հետեւանքները: Այսօրուան հեռագիրը կը յայտնէ թէ Փեթէնի կառավարութիւնը խզած է Լոնտոնի հետ իր դիւանագիտական յարաբերութիւնները:

Թէ Անգլիա ունէ՞ր կամ ոչ այսպէս շարժելու իրաւունքը, պիտի վճռէ պատմութիւնը՝ որուն ապաժամ վճիռին կոչում ըրած էր նոյնինքն Պ. Չըրչիլ, իր ճառին մէջ: Կան անշուշտ ֆրանսացիներ - կողմնակից արդի կառավարութեան - որոնք կ'ըսեն ու պիտի ըսեն՝ թէ նաւատորմիղ մը շատ բան չ'արժեր ապազինուելէ ետք, թէ՝ գերմանացիք եւ իտալացիք եթէ ուզէին զայն ձեռք անցընել ապազինումէն ա-

ռաջ, նաւատորմին գործն էր իր դրօշակին պատիւը պաշտպանել թշնամիներու դէմ, ինչպէս զայն պաշտպանեց Օրանի մէջ, ընդդէմ երէկուան զինակիցներու, եւ թէ՝ ամէն պարագայի, բրիտանական նաւատորմիղը որ կը պահէ Միջերկրականի մէջ իր գերազանցութիւնը, կրնար ա՛յն ատեն կրակ բանալ Ֆրանսայի նաւահանգիստներուն մէջ խարսխած ֆրանսական մարտանաւերուն վրայ՝ երբ տեսնէր որ անոնք բռնի կամ կամաւ, զինեալ կամ ապազինեալ վիճակի մէջ, կը միանան թշնամիին:

Կառավարական ֆրանսացիներու առաջ բերած այս տեսակէտը կը հիմնուի նաեւ այն իրողութեան վրայ՝ թէ իտալական նաւատորմիղը չփորձեց Օրանի կռիւին միջամտել, անոր շատ մօտ գտնուելով հանդերձ: Պ. Չըրչիլ վեր առաւ անոր «խոհեմօրէն մէկդի կեցած ըլլալը», ինչպէս կ'ըսէ այսօր հեռագիր մը Լոնտոնէն՝ որ կ'աւելցնէ թէ «Լոնտոնի հեղինակաւոր շրջանակները կը նկատեն, թէ նշանակալից է իտալական նաւատորմին մէկ կարեւոր մասին ֆրանսական նաւերը ձեռք անցընելու որեւէ փորձ ըրած չըլլալը: Այս ընթացքը կը բացատրեն նախ անով՝ որ Առանցքին երկու մեղսակիցները բոլորովին անակնկալի եկան Անգլիոյ կորովի գործողութենէն - որուն ապացոյցն է գերման ռատիոյին յայտնած կատաղութիւնը - եւ յետոյ անով՝ որ իտալական նաւատորմիղը վախցած է մինչեւ իսկ աննշան մէկ հատուածէն ֆրանսական արժանաւոր նաւատորմիղին, ինչպէս ա՛նկէ որ Օրանի առջեւ կը գտնուէր»: Արդ, կ'ըսեն ֆրանսացիք, եթէ իտալական նաւատորմը կը վախնար Օրանի ֆրանսական նաւատորմէն, բիրտանական նաւատորմը պէտք չունէր կասկածելու որ ան իտալացւոց ձեռքը կ'իյնայ եւ այդ կասկածին պատճառաւ ֆրանսական շատ մը նաւեր եւ մարդեր ջուրին տակը ղրկելու:

Բայց ասիկա պաշտօնական Ֆրանսայի տրամաբանութիւնն է, ինչպէս ըսինք, որուն բնաւ արժէք չեն տար անգլիական թերթերը, որոնք բոլորն ալ, նման *Թայմզի*, անջատման խիստ գիծ մը կը քաշեն ընդմէջ մէկ կողմէ ֆրանսացի ժողովուրդին, զինուորին եւ ծովայինին ու միւս կողմէ Փեթէնի կառավարութեան: «Ֆրանսայի ստրուկ կառավարութիւնը եւ իր գերմանացի տէրերը,- կը գրէ *Թայմզ*,- պէտք է պախարակուին Օրանի ճակատամարտին մէջ տրուած մարդկային կեանքերու կորուստին համար»:

Ըսինք թէ պիտի լռեցնենք մեր զգացումը եւ պիտի ջանանք պատահարը ներկայացնելու իր պատճառներով եւ հետեւանքներով, ուրիշներու տեսակէտէն: Արդ, որպէսզի «կատարեալ» ըլլայ այդ ներկայացումը, յիշենք նաեւ Իսթանպուլի հեռագիրը, որուն համաձայն թուրք թերթերը համամիտ են եղածին եւ կ'ըսեն նոյնիսկ՝ թէ «բրիտանական կառավարութիւնը այդ որոշումը տուաւ ոչ թէ կնքուած միակողմանի հաշտութեան հետեւանքով, այլ մանաւանդ որովհետեւ ֆրանսական նոր կառավարութիւնը ձգտումներ ունի ֆաշիստական ոգիով արհեստակցական նոր կառավարութիւն մը կազմելու, լքելով այսպէս ռամկապետութիւնները որոնց պաշտպանութիւնն ու պահպանութիւնը միակ պատճառն են Անգլիոյ կողմէ մարդկութեան ազատութեան համար ձեռնարկուած պատերազմին»: Քանի որ թուրք մամուլը կ'ըսէ՝ պէտք է ճիշտ ըլլայ այս ըսուածն ալ:

Ըսե՞նք մարգարէութիւն մը.- դեռ պիտի լսենք ուրիշ այսպիսի դէպքեր, որոնք «տխուր» պիտի անուանուին, եւ պիտի կարդանք ուրիշ այսպիսի մեկնութիւններ եւ դատաստաններ, որոնք «զուարճալի» են, գրեթէ...:

ՉՓՆՏՌՈՒԻՆՔ..

Հերոսութիւնը եւ խելացութիւնը այն տարօրինակ ապրանքներէն են զորս կարելի է «ծախել» առանց ունենալու, զորս կարգ մը մարդիկ «կը ծախեն» մեծաքանակ, շփոթ եւ յուզեալ ժամանակներու մէջ մանաւանդ:

Այս երկուքէն, հերոսութիւնը բաւական վտանգաւոր նիւթ մըն է, մինչեւ իսկ զայն չունենալով «ծախելու» համար: Վտանգը բոլորովին կ'անհետանայ սակայն, երբ հերոսութիւնը կը յայտնուի խօսքով, եւ կը յայտնուի հազարաւոր քիլօմեթրերով հեռու այն տեղէն՝ ուր զինքը գրգռող դէպքերը պատահած են կամ .. կրնան պատահիլ: Այսպէ՛ս, հիմա, տիեզերական հանրային կարծիքին մէջ, Ֆրանսայի իրողութիւններուն մասին, եւ քիչ մը այսպէ՛ս, նաեւ, մեր մէջ, մեզի համար չեղած բայց ըլլալիք կամ չըլլալիք իրողութիւններուն մասին:

Թողու՛նք Ֆրանսան, որուն կրած ահաւոր աղէտը կրնայ, իրաւամբ, զայն սիրողներէն շատերը, ֆրանսացի ըլլան անոնք թէ օտար, հոգիով ալ մտքով ալ ըմբոստացնել եղածին դէմ եւ անոնց կարծել տալ թէ կրնային տարբեր բան մը ընել քան ինչ որ ըրաւ մարաչախտ Փեթէնի կառավարութիւնը, եթէ իրենք անոր տեղը ըլլային. թողու՛նք Ֆրանսան եւ գանք մեզի:

Մամուլ մը ունինք որ բաւական ժամանակէ իվեր դադրած էր հերոսական ըլլալէ, հերոսութիւն «ծախելէ» ժողովուրդի մը՝ որ անով կշտացած էր եւ այդ ապրանքին մասին չէր ուզեր լսել այլեւս: Հանդարտութեան մէջ խելացութիւն, դուրսէն անշքացում եւ ներսէն մտքի եւ հոգիի զօրացում, ահա՛ ինչ որ կը թուէր նոր պահանջը ըլլալ այդ ժողովուրդին, զոր գոհացնելու գոնէ երեւոյթը կ'առնէր այդ մամուլն ալ որուն խօսքը ըրինք:

Ան իր «սանձերը կը կրծէ եղեր» եւ ֆրանսական պարտութեան յառաջ բերած գաղափարներու ընդհանուր վերիվայրումը, անոր ստեղծած շփոթութիւնը եւ յուզումը մտքերու ինչպէս սրտերու մէջ, այդ պատճառաւ կատարուող վերայարդարումը կարգ մը պետութեանց քաղաքական գիծին՝ պատճառ կ'ըլլան որ այդ թերթերը մոռնան իրենց հետեւած բանաւոր ուղղութիւնը .. եւ անբանաւորին դիմեն վերստին:

Այդ մամուլը կը գտնէ՝ որ մենէ դուրս պատահած դէպքերը ահաբեկած են հայ ժողովուրդը կամ անոր հանրային կարծիքը վարողներէն մէկ մասը: Ան կը գտնէ՝ որ մեր ժողովուրդին «ուժին, արժէքին եւ դերին» մասին այդ վարիչներուն յայտնած համոզումը ո՛չ ճիշտ է ո՛չ օգտակար, քանի որ ան կը տրուի եղեր «միշտ բացասական շեշտով, եւ միշտ յանուն խոհականութեան, իրատեսութեան ու - ի՞նչ ողբերգութիւն - յանուն հեռատեսութեան եւ պայծառատեսութեան»:

Աւելի պարզ խօսելով, խնդիրը կը դառնայ մենք «բան մը կ'արժե՞նք թէ՞ ոչ. կրնա՞նք բան մը ընել, դեր մը կատարել թէ՞ չենք կրնար» հարցումներուն շուրջ, որոնց տրուած վերոյիշեալ «բացատրական շեշտով ..եւն.» պատասխանին տեղ՝ այս մամուլը ունի եւ կու տայ դրական պատասխաններ:

Դրական, այո՛, քանի որ կ'ըսէ թէ «**մեր ժողովուրդը ուժ մըն է, ոչ 'զանցառելի' ազդակ մը, որ կրնայ դեր կատարել, երբ պայմանները փոխուին. կրնայ փնտռուիլ երբ նոր կացութիւն ստեղծուի եւ կրնայ արժէք դառնալ, որոշ շրջաններու մէջ, երբ նկատի առնուի իր դրացիներուն հետ, իբրեւ մշակուած, գործօն ու կենդանի տարր**»:

Մենք եւս այն քննադատուած գրողներէն ենք՝ որ կը վախնան սոյն տողերուն մտայնութենէն: Այդ մտայնութիւնը բա՛ն մը կը յայտնէ եւ կրնայ յառաջ բերել բա՛ն մը՝ որմէ թէ՛ կը վախնանք եւ թէ՛ կը խորշինք, եւ որուն անունն է քաղաքական արկածախնդրութիւն: Այդ մտայնութիւնը - կամա՞յ թէ՞ ակամայ, չենք գիտեր - կը շփոթէ հայուն հոգեկան եւ մշակութային ուժն ու արժէքը՝ քաղաքական եւ զինուորական ուժին ու արժէքին հետ, ներկային օրինակ կու տայ անցեալը՝ երբ փնտռուեր ենք (եղեր) «մեծերէն ու աշխարհի մեծազօր իշխաններէն ու իշխանութիւններէն», ու կ'ուզէ - հետեւաբար - որ փնտռուինք վերստին ...:

Որպէս շարժառիթ կամ արդարացում այս տողերուն, կ'ըսուի թէ ամերիկահայ շաբաթաթերթի մը մէջ տրուած քաղաքական խոհեմութեան քարոզները «**թոյնի տպաւորութիւն կը գործեն. կը յուսալքեն մեր ժողովուրդը, մանաւանդ այնպիսի պահու մը, ուր ամէնէն աւելի պէտք ունի ան կազդոյրի, առողջութեան, իր ուժերու համախմբման եւ հաւատքի՝ իր ճակատագրին հանդէպ**»:

Ըստ մեզ, մեր ժողովուրդին վրայ «թոյնի տպաւորութիւն» կրնայ թողուլ, այսօր, ո՛չ թէ քաղաքական «զանցառելի ազդակ» մը կոչուիլը, այլ ընդհակառակն այն գաղափարը թէ ուժ է, արժէք է եւ կը փնտռուի կամ կրնայ փնտռուիլ աշխարհի մեծազօր իշխաններէն...:

Չե՞նք տեսներ որ փնտռուիլը զոհուիլ կը նշանակէ այս պարագային, եզն ու ոչխարն ալ կը փնտռուին, եւ այսօր աւելի քան երէկ:

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆՔ

Ո՛չ դատապարտել եւ ո՛չ ալ արդարացնել կրնանք Ֆրանսան: Ատոր համար չունինք ոչ մէկ տարր, բացի պատահարներէն:

Այդ պատահարները արդիւնքն են, իսկ մեզի կը պակսին պատճառները: Փարիզի գրաւումէն ասդին տեսած չենք մինչեւ անգամ թերթերը, ի՞նչպէս կրնանք կարծիք յայտնել, ի՞նչպէս կրնանք ըսել թէ ո՛վ ի՛նչ կրնար ընել եւ չըրաւ, ո՛վ ըրաւ բան մը զոր ընելու չէր: Կը մտածենք, շատ-շատ, թէ տեղին վրայ գտնուող պատասխանատու մարդիկը - եւ «պատասխանատու»ն իմաստ մը ունի այս պարագային՝ երբ նկատի առնենք թէ որո՛նք են անոնք, ի՛նչ անցեալով եւ անունով - գիտեն մեր չգիտցածը, կը տեսնեն մեր չտեսածը եւ ըստայնմ կ'ընեն իրենց ըրածը: Պարզ տրամաբանութիւնն է ասիկա, զոր շատեր կը մոռնան կամ կ'ուզեն մոռնալ հիմա, եւ որ կ'արգիլէ մեզի պարսաւ եւ դատապարտութիւն տեղալու աջ ու ձախ, ո՛չ աւելի աջ քան ձախ, քանի որ պատասխանատու պաշտօնի մը վրայ գտնուիլն ու ատո՛ր թելադրանքովը փառք, համբաւ, ժողովրդականութիւն ոտքի տակ առած գործելը «աջ»ի գործ է եղեր կարգ մը «ի ծնէ» ձախերու, այլացեղ եւ ֆրանսագիր օտարներու համար մանաւանդ...:

Ո՛չ Ֆրանսան եղածին համար եւ ո՛չ ալ Ֆրանսայի ներկայ վարիչները իրենց ընել ուզածին համար կրնանք դատել - ճիշտ չգիտնալիով, արդէն, թէ ի՛նչ է այդ ընել ուզուածը:

«Ֆրանսական սահմանադրութեան բարեփոխութիւնը քուէարկուած է Վիշիի Ազգային Համաժողովին կողմէ «3ի դէմ 395 ձայնով» կը հեռագրէ Պերլինէն (?) Րէօթէրի գործակալութիւնը Յուլիս 9ին, որ, նոյն թուականով Լոնտոնէն ալ կը

հեռագրէ թէ Փեթէնի կառավարութի՛նն է ընդունողը սահմանադրութեան բարեփոխման նախագիծին:

Համաժողով թէ կառավարութիւն, ճիշտ է որ անոնք անվնաս պիտի չթողուն 1875ի սահմանադրութիւնը, «Պ. Վալոնի սահմանադրութիւնը», ինչպէս ան կը կոչուի անունովը այն երեսփոխանին՝ որ յաջողեցաւ զայն ընդունիլ տալ ազգային համաժողովին, **մէկ քուէի մեծամասնութեամբ մը միայն**: Այդ սահմանադրութեան դէմ նոր չէ եւ այս Աղէտէն վերջ չէ՝ որ բազմաթիւ հեղինակաւոր ֆրանսացիներ - Փուանքարէ, Միլլըրան, Թարտիէօ, յիշելու համար քանի մը ճշմարիտ պետական մարդոց անունները միայն - ձայն բարձրացուցած եւ անոր բարեփոխումը պահանջած են. նոյնը ըրած են նաեւ ամբողջ կուսակցութիւններ - թողունք Արքայականները, յիշենք միայն *Քրուա փը ֆէօ*ներու ժողովրդական ընդարձակ շարժումը եւ զանազան մտաւորական խմբակցութիւնները իրենց թերթերով եւ բանախօսութիւններով - դժբախտաբար առանց արդիւնքի, որովհետեւ երկրին իշխող *ռեժիմը*՝ առանց պոչի հանրապետութիւնը չէր, այլ «Հանրապետութի՛նը Ընկերներու» - հանրապետական տաղանդաւոր հրապարակագիր մը՝ Րոպէր Տը Ժուվընէլի տուած տիտղոսը իր աղմկայարոյց բայց ոչ սթափեցուցիչ գիրքին:

Ըմբոստացնող, չըսելու համար գանելանք բան է, հետեւաբար, երբ հոս ապահով նստած օտարներ ֆաշիստ կ'որակեն բարենորոգչական շարժումը մե՛ծ գոհունակութեամբ, եւ զայն առարկայ կը դարձնեն իրենց պարսաւին եւ դատապարտութեան՝ ժողովուրդին մէջ այդ բառին այս միջոցիս մանաւանդ յարուցած կասկածի եւ դժգոհանքի զգացումներուն ապաւինելով, այդ զգացումները շահագործելով..: Ըստ անոնց, ֆաշիստական, ոմանք կ'ըսեն նաեւ նացիական ոգիով այդ բարեփոխումը՝ նպատակ ունի լաւ եւս մօտեցնել, կապե՛լ Ֆրանսան յաղթական տէրութիւններուն, անոնց շնորհին զայն արժանացնելու համար..: Հարցին էութիւնը, այսինքն բարենորոգման պէ՛տքը՝ զոր պարտութիւնէն առաջ եւ վերջը այնքան յստակատես մարդիկ պոռալով ջանացեր էին զգացնել իրենց հայրենակիցներուն, այդ պէտքը գոյութիւն չունենա՞ր կարծես, եւ գոյութիւն ունենա՞ր, միայն, տիքթաթոր դառնալու փափաքը - բայց քանի՞ գլուխով տիքթաթորութիւն մը պիտի ըլլար ան - 83 տարու Փեթէնէ մը սկսելով երեք-չորս զօրավարի եւ ծովակալի, յետոյ արմատական Շոթանի, ընկերվարական Ֆրոսարի եւ Մարքէի եւ նոյնպէս նախկին ընկերվարական Լաւալի կազմը դահլիճին, որ հայրենասիրութիւնն ալ խելքն ալ պիտի սորվի եղեր հեռուն գտնուող մէկքանի ֆրանսացիներէ եւ աւելի բազմաթիւ ֆրանսախօսներէ..:

Կը կրկնենք, կողմ չենք խնդրի մը մէջ որուն տարրերը մեզի ծանօթ չեն: Բայց կը շահագրգռուինք խնդրով՝ զգացապէս ու քաղաքականապէս: Աշխարհի համար կարեւոր է ինչպէս հեղինկաւոր Ֆրանսայի մը գոյութիւնը, նոյնպէս իր ռեժիմին ոչ թէ անունն այլ միջուկը, անոր տուած երաշխիքը՝ այդ երկրին եւ ազգին վերականգնման համար: Եթէ կ'ընկղմին այսօր իր զրահաւորները, թո՛ղ զրահուի ֆրանսացիին հոգին՝ իր վաղուան մղելիք լաւ պայքարներուն համար:

ԿԱՐԾԻՔԻ ՄԸ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

Առջի օր գրուեցաւ այստեղ՝ թէ ազգ. առաջնորդարանի մէջ գումարում մը տեղի ունեցած եւ հոն նկատի առնուած է ներկայ դժնդակ եւ վաղուան գուցէ աւելի

դժնդակ պայմաններուն հանդէպ համայնքը հոգալու մասին այս սիւնակին մէջ եղած թելադրութիւնը: Կ'աւելցուէր թէ «հաւաքոյթը պէտք եւ կարելիութիւն տեսած չէ որեւէ բան ընելու»:

Հաւաքոյթը, կազմուած թեմ. ժողովոյ դիւանէն եւ քաղ. ժողովէն եւ նախագահուած առաջն. փոխանորդէն, յատնի է թէ պաշտօնական հանգամանք չունէր, հրաւիրուած էր միմիայն խորհրդակցութեա՛ն համար: Այսուհանդերձ, կրնանք վստահ ըլլալ թէ իր յայտնած վերոյիշեալ կարծիքը պիտի իւրացուի գործադիր իշխանութեան կողմէ կէտառկէտ, առ ի գործադրութիւն (եթէ կրնայ այսպէս ըսուիլ կարծիքի մը համար՝ որուն նպատակն է ոչինչ գործադրել), քանի որ անիկա համաձայն է արդէն գործադիրի տեսակէտին եւ ատոր հակառակը գործելու համար պէտք պիտի ըլլար - հիմա - որ թեմ. ժողովը հակառակին որոշումը տար, եւ այս՝ հակառա՛կ իր Դիւանին կարծիքին, ինչ որ հաւանական կամ նախատեսելի չէ..:

Ուրեմն, յայտնուած կարծիքը կէս մը իբրեւ որոշում նկատելով, տեսնենք թէ ո՛րքան ճիշտ է ան:

Ատկէ առաջ կ'ուզենք ըսել - սակայն - թէ գաղափարը հոսկէ մեկնած ըլլալուն համար, մերժումը պիտի չդատենք կանխակալ տրամադրութիւնով մը, իբրեւ թէ ան վիրաւորանք մը հասցնէր մեզի: Այդպիսի նկատում մը, անհա՛շտ ազգային շահու նկատումին հետ, գործ չունի այստեղ: Կ'ընդունինք որ խորհրդակցական ժողովը կարեւոր պատճառներ ունեցած է բացասական կարծիք մը տալու համար ազգ. իշխանութեան եղած թելադրանքին՝ ինչ որ չի նշանակեր թէ **աւելի կարեւոր** պատճառներ գոյութիւն չունին ընդդէմ այդ կարծիքին: Եթէ զանգուած մը մասամբ կամ ամբողջովին «հոգալ»ու, տարբեր բառով՝ պաշտպանելու պէտքը ծագած է եւ կայ ներկայիս, իշխանութիւն մը - ո՛րն ալ ըլլայ եւ ո՛րքան քիչ իշխանութիւն ալ ըլլայ ան - չի կրնար իր անկարողութեան խօսքը ընել եւ այդ պէտքին հանդէպ ձեռքերը ծալած նստիլ: Ուրիշ խնդիր, եթէ այդ **պէտքն** ալ չի տեսներ, ինչպէս լսեցինք եւ գրեցինք՝ թէ չէ տեսած խորհրդակցական ժողովը: Բայց այդ մասին, պիտի խօսինք քիչ մը վարը:

Կայ - հետեւաբար - առաջարկ մը, եւ կայ մերժում մը: Առաջարկը պատճառներու վրայ հիմնուած է, մերժումը նոյնպէս: Տեսնենք թէ ի՛նչպէս եւ ի՛նչ չափով անոնք կրնան հաշտեցուիլ իրարու հետ, քանի որ ոչ մէկը եւ ոչ միւսը անհիմն կամ անիրաւ են:

Առաջարկը սեղմ կամ սահմանափակ իմաստ մը չունի, ինչպէս ցոյց կու տայ «հոգալ» բառը ինքնին՝ զոր դիտմամբ ընտրեցինք եւ գործածեցինք մեր նախորդ գրութեան մէջ: Հոգա՛լ նիւթապէս, հոգա՛լ ֆիզիքապէս, հոգա՛լ բարոյապէս՝ այս կամ այն ձեւով եւ չափով, պատեհութեամբ եւ հնարաւորութեամբ: Կարեւորը ա՛յն է - միայն - որ ներկայ բացառիկ գործունէութեան մէջ իր կողմէ բացառիկ գործունէութեան մը - որ է ըսել՝ բացառիկ հոգածութեան մը - **պէտքը** զգա՛յ ազգ. իշխանութիւնը, ճշտէ՛ այդ պէտքին զանազան անունները **իրենց առաջնութեան կարգով** եւ ըստայնմ զանոնք գոհացնել ջանա՛յ հաւատքով եւ եռանդով, զայն համարելով իր պարտականութիւնը ա՛յնպէս ինչպէս իր միւս պարտականութիւնները:

Արդ, կը կարծենք եւ գրեթէ վստահ ենք՝ որ եթէ հաւաքոյթը **պէտք չէ տեսած** որեւէ բան ընելու՝ անոր համար չէ որ **պէտքը գոյութիւն չունի** այլ որովհետեւ

կարելիութիւնը չէ տեսած բա՛ն մը ընելու, այսինքն «պէտք»ին սա՛ կամ նա մասը գոհացնելու:

Իսկ ասոր պատճառը՝ նոյն հաւաքոյթին զբաղման առարկայ եղած երկրորդ խնդիրն է՝ առաջնորդարանի գանձումներուն եւ վճարումներուն յապաղու՛մը որ այս միջոցիս չափազանց կը նեղէ քաղ. ժողովը եւ որուն համար որոշուած է թեմ. ժողովը արտակարգ նիստի հրաւիրել երկու շաբաթէն:

Մերժման այս **կարեւոր** պատճառը կը բացատրէ յայտնուած կարծիքը բայց ըստ մեզ զայն չ'արդարացներ, այսինքն մեզ չի համոզեր:

Եթէ պէտքը կայ եւ կարեւոր է ու դրա՛մը չկայ, անհրաժեշտ է գտնել այդ դրամը բացառիկ միջոցներով եւ ոչ թէ պէտքը պզտիկցնել կամ անտեսել:

Այս առթիւ, ըսենք թէ սխալ մըն էր պայմանաժամէն առաջ վճարումը ազգային փոխառութեան պարտաթուղթերուն: Բայց քանի որ այդ սխալը գործուած է, կը մնայ կա՛մ ընդհանուր հանգանակութիւն մը ընել եւ կամ նոր փոխառութիւն մը կնքել հիմա, թերեւս ալ կատարել այս երկուքը միաժամանակ, դրամ ունենալու համար:

Ատոր հետ յարակցութեամբ, կը խորհինք թէ անհրաժեշտ է առաջնորդարանի մէջ միշտ *ա ժուր* պահել երկու ցուցակ. մէկը՝ **ի հարկին** տարին անգամ մը ձեռնարկուելիք հանգանակութեան մասնակցիլ կոչուած 200 անձի, որոնք վրայ-վրայի 10ական ոսկի նուիրելով 2000 ոսկի պիտի հայթայթէին պիւտճէէ դուրս կարեւոր պէտքերու. միւսը՝ նոյնքան գումար մը անտոկոս կամ չափաւոր տոկոսով առաջնորդարանի տրամադրելու կարող 100 անձի:

Թերեւս ժամանակն է - ճիշտ հիմա - այս ցուցակները թէ՛ պատրաստելու եւ թէ՛ անոնցմէ մին կամ միւսը, կամ երկուքը մէկանց - ինչպէս ըսինք - օգտագործելու:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Երկու օր է իվեր հեռագիրերը կը խօսին Հիթլէրի մէկ դիտաւորութեան վրայ՝ Անգլիան դուրս ձգելով Եւրոպայի միւս բոլոր տէրութիւնները համաժողովի մը հրաւիրելու մասին: Լոնտոնէն կու գայ լուրը, որուն վրայ օրինութիւն բերելու համար չէ անշուշտ որ «Լոնտրը» «Լուրտ» ըրած էին երկու տեղական ֆրանսագիր թերթեր: Այդ համագումարին մէջ պիտի ծանուցուի եղեր գրաւուած երկիրներուն տրուելիք խաղաղութեան պայմաններուն հետ՝ ցամաքային Եւրոպայի կազմակերպութեան հիմերը: Այս խնդիրը որպէս թէ ծեծուեր է կոմս Չիանոյի Պերլին կատարած այցելութեան ատեն եւ Հիթլէրի նպատակն է եղեր փութացնել ծրագրին գործադրութիւնը՝ յառաջիկայ աշնան Անգլիոյ, Ամերիկայի եւ Ռուսիոյ միացեալ յարձակողականէն առաջ:

Իր մանրամասնութիւններուն եւ նկատումներուն մէջ սխալ, լուրը հաւանօրէն ճիշտ է իր էութեանը մէջ: Փիւրէրը եւ իրեն հետ տուչէն համոզուած պէտք է ըլլան հիմա՝ թէ ա՛յնքան ալ դիւրին չէ Բրիտանական Կայսրութիւնը «*ամանի* բերել» եւ թէ լաւագոյն է, հետեւաբար, նախ իրենց ըրած շահերը կազմակերպել՝ կարելի եղած ամէնամեծ օգուտը անոնցմէ քաղելու եւ անոնցմով Անգլիոյ դէմ պայքարը շարունակելու համար: Հարց է թէ եւրոպական ցամաքամասին վերաբերմամբ առանց Անգլիոյ կատարուած որեւէ կարգադրութիւն կրնա՞յ որեւէ արժէք ունենալ, ա՛յնքան ժամանակ որ այդ տէրութիւնը իր հզօր նաւատորմովը վճռօրէն տիրա-

պետող է ծովերու վրայ եւ մեծապէս նեղիչ է նաեւ օդին մէջ՝ իր հետզհետէ աճող օդանաւային զօրութեամբը:

Պալքանեան կացութիւնը երթալով կը բարդանայ եւ այդ հողամասին վրայ կը սեւեռէ ուշադրութիւնները՝ որոնք զայն մոռցած էին կարծէք, հակառակ անոր ունեցած չափազանց փափուկ եւ ամբողջ Եւրոպայի համար ծայրայեղօրէն վտանգաւոր բնութեան: Թերեւս քաւել տալու համար վերջին պատերազմին սկզբնապատճառը եղած ըլլալու իր յանցանքը, ան խաղաղ կը մնար այս անգամ, հակառակ իր շուրջը բացուած ահեղ կրակին կամ քիչ մըն ալ անոր պատճառաւ: Հիմա որ ընդհանուր տակնուվրայութիւնը մասամբ հանդարտած է սա իմաստով՝ որ ան կը շարունակէ, մեծագոյն սաստկութեամբ, միմիայն առանցքի պետութիւններուն եւ Մեծն Բրիտանիոյ միջեւ, Պալքանեանները կը թուին ժամանակը եկած համարել ստուերէն դուրս ելլելու եւ *վըտէթ* ըլլալու, ինչպէս էին առաջ: Անոնցմէ առաջինը որ այս կասկածելի փառքին արժանացաւ ակամայ, եղաւ Ռումանիան, որ մինչդեռ Պալքանեան Պլոքի իր երեք զինակիցները (Յունաստան, Եուկոսլաւիա եւ Թուրքիա) կը յաջողին առայժմ անվնաս մնալ, ինք կը կորսնցնէ ընդարձակ նահանգ մը, երկրորդ մը կորսնցնելու սպառնալիքը կը կրէ եւ ասկէ զատ կ'ըլլայ դաշտավայրը իր տնտեսական եւ քաղաքական անկախութիւնը հարուածող երկու մեծ դրացիներու՝ Գերմանիոյ եւ Խ. Միութեան մրցումին կամ, թերեւս, համաձայնութեան արդէ՞ն:

Միւսներէն, Եուկոսլաւիա այժմ կը վայելէ բացառիկ կերպով ազդու եւ օգտակար հոգածութիւնը Խ. Միութեան, որ այդ հոգածութիւնը կը տարածէ նաեւ Պուլկարիոյ վրայ եւ անոր ներքեւ կամ անոր մէջ հաշտեցուցած ըլլալ կ'երեւի այդ երկու նախկին ոսոխ-եղբայրները:

Յունաստանի խօսքը ամէնէն քիչ կ'ըլլայ, եւ կ'ըլլայ այն ատեն աւելի, երբ կը խօսուի թուրքեւիտալական ապագայ վէճի մը վրայ, ինչպէս նաեւ, պատահաբար կամ միջանկեալ կերպով, երբ Եուկոսլաւիան ուսի հարուածով մը քիչ մըն ալ յառաջացնելու եւ Սելանիկէն Եգէական Ծով հանելու վրայ է խնդիրը:

Գալով Թուրքիոյ, ան միշտ կը վայելէ՝ պաշտօնապէս Խ. Միութեան եւ իրապէս Մեծն Բրիտանիոյ հետ իր ունեցած բարեկամութեան թանկագին առաւելութիւնները: Առաջինին մասին յայտնուած կասկածները շատցած են այս օրերուս, մինչ երկրորդը կորսնցուցած չէ իր ուժը եւ մեծապէս օգտակար է Թուրքիոյ, մինչեւ իսկ ընդդէմ Ռուսիոյ, այն համեմատութեամբ որով Անգլիա եւ Ռուսիա կը հասկնան զիրար, **կը հասկցուին** իրարու հետ:

Շահեկան են թէ՛ ընդհանուր առմամբ Պալքաններու եւ թէ՛ մասնաւորապէս Թուրքիոյ վերաբերող հատուածները Լորտ Հալիֆաքսի երէկուան խօսած ճառին:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ Տ. ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿՈՆԴԱԿԸ

Հասկի նոր թիւէն, որ ամբողջովին յատկացուած է Կիլիկիոյ կաթողիկոս ՆՍՕ Տէր Պետրոս կաթողիկոսի ընտրութեան, օծման եւ հաստատութեան, կ'ուզէինք *Արեւի* մէջ արտատպել նորընտիր Հայրապետին առաջին կոնդակը գոնէ: Դժբախտաբար մեր զեղչեալ էջերը չթողուն ատոր հնարաւորութիւնը:

Այս պատճառաւ, պիտի գոհանանք անոր մէկ ամփոփումը ընելով եւ անկէ քանի մը հատուածներ արտատպելով այստեղ:

Կոնդակը նախ կ'ոգեկոչէ Կիլիկիոյ Աթոռին անցեալն ու իր վերջին գահակալ եւ անոր աթոռակից կաթողիկոսներուն յիշատակը, կ'ակնարկէ աշխարհի ներկայ ծանր կացութեան, կ'աղօթէ արդար խաղաղութեան մը հաստատումին համար եւ կը շարունակէ.

«Ցրուած հայութեան միջեւ միութեան հիմը կը կազմէ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ Միասնականութիւնը: Ս. Էջմիածնայ Ամէնայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռը, Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանը, Եգիպտոսի, Եւրոպայի, Ամերիկաներու եւ Պարսկաստանի առաջնորդարանները, բոլորն ալ՝ Կիլիկիոյ Աթոռէն դիտելով՝ մենք կը տեսնենք միացած միեւնոյն ոգիով, մեր Ս. Կրօնի վարդապետութիւնները դարէ դար մեզի աւանդող միեւնոյն հայրերու մտածումով շաղուած: Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը կը հրճուի այդ մեծ միութեան կառոյցը տեւական եւ ամուր պահելու գաղափարով եւ միշտ ինքզինքը պատրաստ պիտի ցուցնէ գործնական ապացոյցներ տալու այս միասնականութեան»:

Վեհ. Կաթողիկոսը կը խօսի, այնուհետեւ, Էջմիածնայ եւ ամէնայն հայոց հայրապետի ընտրութեան արտօնութեան, Երուսաղէմի եւ անոր Ս. պատրիարքին ու երիտասարդ միաբանութեանը արժէքին, Կ. Պոլսոյ պատրիարքին, Սանճաքի վերջին աղէտին եւ Սուրիոյ ու Լիբանանի հայութեան ներկայ ու ապագայ կացութեան վրայ: Ահա՛ այս վերջինին վերաբերող հատուածը. «Ներկայիս ամբողջ Սփիւռքի հայութեան ամէնէն հոծ զանգուածը հաւաքուած է Սուրիոյ եւ Լիբանանի մէջ: Ի՛նչ գեղեցիկ կեանք պիտի վերածաղկէր, եթէ այս ամբողջը միացեալ մէկ մարմին դառնար, բոլորուած Կիլիկիոյ վերածաղկեալ Աթոռին շուրջ: Մեր ժողովուրդը կրնայ զօրանալ, բարգաւաճիլ ու դառնալ օգտակար ուժը այս երկրին: Հայ մտքին թափած սերմերը պիտի կարենան աճիլ հոս, մեր եկեղեցիները կեդրոն են ազգային վարչական ամբողջ կազմակերպութեան, մեր դպրոցները ամէն ազատութիւն կը վայելեն զօրանալու եւ հայ մանուկին մէջ շինելու ազնիւ քաղաքացին եւ գիտակից հայը, մեր երիտասարդական կազմակերպութիւնները ամէն քաջալերանք կը գտնեն մշակոյթ եւ տոհմային կեանք յառաջացնելու, հայ գրականութիւնը նոր հող ունի հոս ծաղկելու»:

Հետեւեալը Եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան ուղղուած մասն է.

«Կը յիշեցնենք համայն կրօնաւորացդ, եպիսկոպոս, վարդապետ, քահանայ, թէ եկեղեցականի կոչումը Աստուծմէ ընծայուած շնորհք մըն է աւելի քան մարդոցմէ տրուած օրէնք: ..Կը յիշեցնենք ձեզ որ իբր ուխտեալ պաշտօնեաներ աստուածային օրինաց, ձեր մտածումը պիտի կեդրոնանայ աւելի ծառայութեան վրայ քան վարձատրութեան: Ծառայութեան վարձատրութիւնը ծառայելն ինքն է: Կը յիշեցնենք դարձեալ ձեզի, ըստ առաքելական բանին, ըլլալ հեզ, պարկեշտ, մարդասէր. մի՛ թշնամանող, մի՛ արծաթասէր, այլ համօրէն նուիրեալ ձեր ուխտին: Ձեր պարծանքի մեծագոյն պատճառը թող միայն ձեր աշխատանքն ու ձեռք բերած արդիւնքն ըլլայ: Կը յիշեցնենք նոյնպէս որ իբր քարոզիչներ, աւետարանական ճշմարտութիւններ միայն ըլլան կեդրոն եւ բնաբան ձեր խօսքերուն: ..Հայ Եկեղեցւոյ ամէն պաշտօնեայ ըստ ինքեան մեծ ուժ մըն է այսօր հայ կեանքի մէջ,

պահպանիչը հայ աւանդութեանց, ուսուցիչը հայ արժէքներուն եւ ներշնչողը տոհմային ոգւոյն: Ուստի որքան բարեկարգ ու նուիրեալ եկեղեցական, այնքան բարեկարգ ու պայծառ պիտի ըլլայ Եկեղեցին եւ այնքան աւելի անոր կապուած՝ ժողովուրդը»:

Իսկ ժողովուրդին ուղղուած ընդարձակ յորդորականէն, այժմ սա՛ սկիզբի հատուածը միայն կ'արտատպենք:

«Դառնալով ձեզ, հոգեւոր որդւոց մերոց համայն հաւատացեալ ժողովուրդիդ, կ'ուզենք հաւատալ թէ այնքան դժնդակ փորձառութիւններէ վերջ, այլեւս հայ ժողովուրդը կ'ըմբռնէ՝ թէ ո՛րքան զգուշաւոր պէտք է ըլլանք մեր գործելու կերպին մէջ, ո՛րքան իրարու քով սեղմուած պէտք է ապրինք: Բոլորովին մէկդի դնելով գաղափարային հարցերը, իրատես ոգիով եւ ազգային մաքուր զգացումով ամէնքս իրարու օժանդակ ըլլանք, ապրելու այլ մանաւանդ հայ ապրելու համար: Եթէ շարունակենք ամէն կողմէն ապակեդրոն գործունէութիւնը, արդէն տկարացած զանգուած՝ հայութիւնը պիտի կորսնցնէ իր միութիւնը եւ փշուր-փշուր պիտի հալի ձուլուի զինք շրջապատող ծով զանգուածներու մէջ»:

Կոնդակին այս մասը կը շարունակուի դեռ: Թէ՛ այդ շարունակութիւնը եւ թէ՛ վերջաբանը պէտք պիտի ըլլայ որ տանք առանձին, յաջորդ թիւով, մեր երկրորդ էջին վրայ:

ՃԻՇՏ ԼՈՒՐ

Շատ լուրը ճիշտ լուր ըսել չէ: Յաճախ հակառակն է. որչափ լուրերը շատնան, այնչափ կը շատնայ նաեւ անոնց սխալին կամ սուտին համեմատութիւնը: Մանաւա՛նդ պատերազմի ատեն, մանաւա՛նդ հիմա:

Թէեւ հեռագիրն ու հեռասփիւռը անդադար կը բանին բայց աւելի շատ կարծիք կը փոխադրեն անոնք քան իրողութիւններ կ'իմացնեն: Եւ այդ կարծիքները որքան ալ քաղաքագէտներու եւ քաղաքական գրողներու կարծիքներն ըլլան, որքան ալ լաւ գուշակութիւններ ընեն - իւրաքանչիւրը ի՛ր կողմին համար լաւ անշուշտ - դարձեալ տեղը չեն բռներ պատահած միա՛կ որոշ, ճշգրիտ դէպքի մը լուրին: Սա՝ մեծ լրագիրներու մեկնաբանութիւնները մասնաւորապէս, բան մը չսորվեցնելէ զատ՝ հիմա բան մըն ալ մոռցնելու կը ծառայեն կարծէք - մարդոց հասարակ ողջմտութիւնը, անո՛նց տրամաբանելու, դատելու կարողութիւնը:

Դիտած ենք որ օտար լրագրի մը մէջ լոյս տեսած որեւէ գրութիւն, որուն բովանդակութիւնը հաղորդած է հոս հեռագիրը եւ մենք ալ թարգմանած ենք զայն, ընթերցողներու մէկ մասին համար նոյն արժէքը ունի ինչ որ ունի պատահած դէպքի մը վերաբերմամբ պաշտօնական յայտարարութիւն մը: «Այսպէ՛ս եղեր է.., այսպէս պիտի ըլլայ եղեր..» կ'ըսեն մարդիկ իրարու, որովհետեւ զուիցերիական *Պազլէր նախ րիխթէն*ը կամ պուլկարական *Զարան* այդպիսի բան մը գրեր է, ինքնաբերաբար կամ ապսպրանքի վրայ:

Այն պահուն ուր իհարկէ ստիպեալ կը զեղչենք, մենք ալ, մեր թերթին ծաւալը, աւելի եւս պէտք կը զգանք մեր ընթերցողներուն ուշադրութիւնը հրաւիրելու այս կէտին վրայ. օտար թերթերու - եւրոպական թէ ամերիկեան - կարծիքը, գուշակութիւնը կամ մեկնաբանութիւնը մեզի բերող հեռագիրերը որոնք ամէնէն զգայացունցները կ'ըլլան յաճախ բայց ոչ ամէնէն արժանահաւատները, այսուհետեւ

շատ քիչ պիտի թարգմանենք հոս, անոնց նախընտրելով իրողութիւններու վերաբերող հեռագիրերը՝ նուազ շռնդալից գուցէ, բայց աւելի ստոյգ թերեւս:

Այս առթիւ կ'ուզենք երկու թելադրութիւն ընել ոչ թէ միայն մեր ընթերցողներուն այլ առհասարակ թերթ կարդացող հայերու մեծամասնութեան.

Առաջին, քաղաքական լուրերը, մանաւանդ անո՛նք որ կարեւոր կ'երեւին, կարդալ քննադատական որոշ ոգիով մը, մտածելով թէ արդեօք կրնա՞յ ճիշտ ըլլալ եւ թէ ո՛վ ի՛նչ շահ ունի որ ան ճիշտ.. չըլլայ:

Երկրորդ, անպատճառ ստոյգ, հարիւրին հարիւր ստոյգ չհամարել ա՛յն քաղաքական լուրերը մասնաւորապէս՝ որոնք մեզի հաճելի են. ստոյգ չհամարելէ զատ՝ զանոնք չզարդարել կամ չճոխացնել մեր փափաքներովը, ինչպէս կ'ընեն ոմանք եւ ըստայնմ կը կրկնեն իրենց հանդիպածին, աւելի գեղեցկացուցած ու կատարելագործած, լսողին աւելի հաճելի եւ շահեկան ընծայած զանոնք:

Եթէ այս երկու համեստ թելադրութիւններուն ականջ տան անոնց պէտք ունեցողներէն ոմա՛նք գոնէ - ամէնքը կամ շատերը յուսալու չափ փառասէր չենք - կը խորհինք թէ կորսնցուցած չեն ըլլար այս տողերը կարդալու համար իրենց յատկացուցած ժամանակը, պզտիկ շահ մը ապահոված կ'ըլլան թէ՛ իրենց եւ թէ՛ իրենց շրջապատին..:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԵԱՆՑ ՇՈՒՐՋ

Զարմանալի չէ որ այսպէս ըլլայ. Ֆրանսայի վրայ խուժած աղէտը մինչդեռ մէկ կողմէ մռլտալ եւ .. մռնչել կու տայ կարգ մը ֆրանսացիներ եւ ոչ-ֆրանսացիներ ընդդէմ մարաչախտ Փեթէնի կառավարութեան, ուրիշներ չեն բաւականանար արդիւնքին վրայ լալով կամ զայրանալով, կը փնտռեն անոր պատճառները:

Ֆրանսայի մէջ այս միջոցիս, շատե՛ր անշուշտ, եւ Ֆրանսայէն դուրս անոր ճշմարիտ բարեկամներէն ոմա՛նք, կ'ընեն այդ զննութիւնը եւ կու տան իրենց եզրակացութիւնը:

Ասդին-անդին կրնայ գտնուիլ անտրամաբան ֆրանսացի մը՝ որ ամէնէն բարեացակամ ու բարեմիտ օտարին խորհրդածութիւնն անգամ շատ տեսնէ անոր, «իշուն աքացի»ն անուանէ զայն: Վարժուած՝ իրենց երկրին փառքովը անձնապէս փառաւորուելու, այդպիսիները միմիա՛յն հիացում կ'ուզէին լսել եւ կը լսէին անոր համար: Չեն ընդունիր՝ որ երկար տարիներ անընդհատ իրենց պահանջած եւ գանձած այդ բարոյական տուրքը բարոյական իրաւունք մը կու տայ վճարողներուն՝ քիչ մը «տունէն» նկատելու ինքզինքնին եւ ըստայնմ իրենց կրած յուսախաբութեան, իրենց զգացած ցաւին համար որոնումի ելլելու..: Այդ որոնումը թերեւս սահմանափակէ աղէտին պատճառները քանի մը որոշ կէտի մէջ եւ արգիլէ երկրին ընդհանուր առողջութեան մասին ընդհանուր յուսահատութիւնը զոր ուրիշներ կը զգան բայց չեն ըսեր, կը զգան՝ որովհետեւ երեւոյթը կ'առնեն իբրեւ մէկ կտոր, առանց անոր թափանցել եւ զայն մանրամասնել ուզելու:

Իբրեւ դիտողութիւն ամէնէն «անվնաս»ը, ամէնէն ծանօթն եւ ամէնէն անհերքելին՝ որդեծնութեան պակա՛սը, ամէնէն խորունկն է Ֆրանսայի աղէտը առաջ բերող վէրքերուն: Կարեւոր ֆրանսացիներ տեսած էին վէրքը ու *լիկով փրոփականտով*, մրցանակներով՝ աշխատած զայն դարմանելու: Իզո՜ւր սակայն: Ֆրանսական *պլանի* մահացու ոգին եւ ֆրանսական հանգստասիրութիւնը միացած, կը

շարունակէին տարուէ տարի պակսեցնել Ֆրանսայի մէջ ամուսնութեանց եւ ծնունդներու թիւը, ա՛յնքան որ Գերմանիա կրնար, ներկայ պատերազմին, 12 միլիոննոց բանակի մը վրայ հաշուել՝ ընդդէմ Ֆրանսայի 4 միլիոննոց բանակին, եւ ա՛յնքան՝ որ մէկքանի ճակատամարտերու մէջ կռուողներու համեմատութիւնը եղած է 1ի դէմ 5:

Այս դիտողութիւնը կ'ընէ, *Ալ Ահրամ*ի մէջ, անոր «Օրագրութիւն»ը ստորագրող աշխատակիցը, որ կ'աւելցնէ թէ երբեք պիտի չանցնի Ֆրանսայի թշնամիներուն կողմը, բայց «անոր համար մեր զգացած սէրը,- կ'ըսէ,- մեզի արգելք ըլլալու չէ՝ որպէսզի *Եգիպտոսի համար օգտակար դաս մը հանենք եղածէն, ինչպէս որ մեր հիացումը արգելք ըլլալու չէ՝ որ իբրեւ արեւելքցիներ, մասամբ պախարակենք իր Սուրիոյ քաղաքականութիւնը եւ իբրեւ իսլամնե՛ր՝ իր Հիւսիսային Ափրիկէի քաղաքականութիւնը*»:

Միայն քանի մը բառ փոխելով՝ մենք եւս պիտի կրնայինք նոյնը ըսել: Խօսի՛նք ինչպէս ուրիշ քաղաքական դէպքերու նոյնպէս այս մեծ դէպքին վրայ՝ նախ իբրեւ ժողովուրդ մեր անկէ քաղելիք դասը նկատի ունենալով եւ յետոյ մեր ցաւին ու համակրութեան մէջ չմոռնալով մենք զմեզ, յիշելով մեր մօտաւոր անցեալը, որուն մէջ պահանջատէր ենք գրեթէ բոլոր մեծ ազգերէն:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՊԱՐՏՈՒՑ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՋՆՋՈՒՄԸ

Այսօրուընէ սկսեալ պաշտօնապէս վերջ կը գտնէ Եգիպտական Հանրային Պարտուց Վարչութիւնը կամ Պարտուց Սնտուկը (Caisse de la Datte) ինչպէս կ'ըսուի այստեղ:

Այս առաւօտ ստորագրուած պիտի ըլլան, արտաքին գործոց նախարարութեան մէջ, այդ մասին պատրաստուած համաձայնագիրերը: Վարչապետ եւ արտաքին գործերու նախարար Հասան Սապրի փաշա եգիպտական կառավարութեան կողմէ եւ Մեծն Բրիտանիոյ դեսպան Ն.Վ. Սըր Մայլս Լեմփսըն՝ յանուն բրիտանական կառավարութեան, պիտի կատարեն այդ պատմական *արթը*:

Միւս երկու օտար կառավարութեանց Ֆրանսայի եւ Իտալիոյ ներկայացուցիչները չեն մասնակցիր սոյն արարողութեան, հակառակ որ Հանրային Պարտուց Վարչութեան մէջ ներկայացուած երեք օտար տէրութիւններն էին Անգլիա, Ֆրանսա եւ Իտալիա: Այս բացակայութեան պատճառ ցոյց կը տրուի այն պարագան՝ որ վերջին երկու տէրութեանց կառավարութիւնները նախապէս արդէն յայտնած էին իրենց հաւանութիւնը սոյն ջնջումին: Կը մնար Անգլիան, որուն հետ երկու տարիէ իվեր կատարուած բանակցութիւնները յանգած են, վերջիվերջոյ այսօրուան համաձայնութեան:

Ծանօթ է Հանրային Պարտուց Սնտուկին խտիւ Իսմայիլ փաշայի օրով հաստատման պատմութիւնը: Պահանջատէրերը իրենց կառավարութիւններուն միջոցաւ դրած էին այդ լուծը Եգիպտոսի վրայ, որպէսզի շարունակեն վարկ տալ անոր:

Սնտուկին ջնջման վերաբերող բանակցութիւնները սկսան Փարիզի մէջ, 1938ին, մէկ կողմէ վերոյիշեալ երեք կառավարութեանց եւ միւս կողմէ եգիպտական կառավարութեան ներկայացուցիչներուն միջեւ:

Երեք օտար կառավարութիւնները սկզբունքով ընդունած էին այդ ջնջումը բայց կարգ մը երաշխաւորութիւններ կը պահանջէին թէ՛ իրենց եւ թէ՛ պարտա-

թուղթերու տէրերուն համար: Երկար վիճաբանութիւններէ ետք Եգիպտոս մերժած էր ֆրանքօ-բրիտանական առաջարկը՝ որուն համաձայն Սնտուկի պարտքերուն վճարման յատկացուած գումարները պէտք էր ամսէ ամիս յանձնուէին Նեշընըլ Պանքին եւ անոր պահեստի գումարը պէտք է նոյնպէս փոխանցուէր այդ դրամատունը:

Բանակցութիւնները վերսկսան Եգիպտոսի մէջ, 1938 Դեկտեմբերին, բայց Անգլիա պնդեց իր տեսակէտին վրայ՝ թէ՛ ամսական վճարումներուն եւ թէ՛ պահեստի գումարին մասին: Յաջորդ Ապրիլին, անգլիական կառավարութիւնը կ'ընդունէր պահեստի գումարին ջնջման սկզբունքը եւ այլեւս չէր պնդեր ամսական վճարումներու խնդիրին նկատմամբ. ան կը պահանջէր, միայն, որ *փիւիտանթ*ներու վճարման անհրաժեշտ գումարները Նեշընըլ Պանքին յանձնուին իրենց վճարօրէն երեք ամիս առաջ:

Եգիպտական կառավարութինը այս պայմանն ալ չէր կրցած ընդունիլ, որուն վրայ բրիտանական դեսպանատունը Հոկտեմբեր 2ին ներկայացուց նոր առաջարկներ զորս Եգիպտոս ընդունեց եւ որոնց բովանդակութիւնն էր հետեւեալը. իւրաքանչիւր վճարօրէ երեք ամիս առաջ՝ Նեշընըլ Պանքի պիտի յանձնուի պէտք եղած ամբողջական գումարին կէսը, իսկ 21 օր առաջ՝ մնացեալ կէսը:

Այս սկզբունքը ընդունելէն վերջ՝ բանակցութիւնները շարունակուեցան կարգ մը կարեւոր մանրամասնութիւններու մասին. այսպէս համաձայնուեցաւ՝ որ Յօդուած 2ին մէջ յիշուած նախապատուութիւնը կ'երթայ միմիայն Հանրային Պարտուց վճարօրերուն, այն պարագային ուր եգիպտական կառավարութիւնը նոր փոխառութիւններ կնքէ, առանց պարտաթուղթերու ներկայ տէրերուն վնասելու. դարձեալ, համաձայնուեցաւ որ եգիպտական կառավարութիւնը Նեշընըլ Պանքին պիտի յայտնէ իւրաքանչիւր վճարման գումարին երկրորդ կէսը յանձնելու իր դիտաւորութիւնը՝ վճարօրէն 21 օր առաջ:

Համաձայնութիւնը ստորագրուելուն պէս պիտի ենթարկուի խորհրդարանին վաւերացման նոր օրինագծի մը հետ միասին՝ որ Հանրային Պարտուց վերաբերեալ 1904ի թիւ 17 Օրէնքին տեղը պիտի բռնէ:

Այս մանրամասնութիւները թարգմանեցինք նախ որովհետեւ կատարուած գործողութիւնը - ջնջու՛մ Հանրային Պարտուց Վարչութեան - նո՛ր ապացոյց մըն է Եգիպտոսի գրաւած միջազգային դիրքին եւ վայելած վարկին բարձրացման, եւ երկրորդ որովհետեւ Պարտուց նկատմամբ եղած կարգադրութիւնները իրաւամբ կը շահագրգռեն այն ամէն անձերը որոնք ի ձեռին ունին անոր պարտաթուղթերը:

ԹՈՒՐՔ ԵՒ ՌՈՒՍ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

«Այլեւս գաղտնիք մը չէ - գրած է երէկ Լոնտոնի *Տէյլի թելեկրաֆ*ը - թէ Քրեմլինը խնդրեր էր Մեծն Բրիտանիայէն՝ որպէսզի թուրք կառավարութեան վրայ իր ազդեցութիւնը գործածելով զայն համոզէ թէ Խ. Միութիւնը գէշ միտքեր (*վիզէ*ներ) չունի ընդդէմ թուրքերուն կամ ընդդէմ Թուրքիոյ կենսական շահերուն»:

Այս է միջուկը յիշեալ յօդուածին ամփոփումը հաղորդող Հաւասի հեռագրին որ կ'արտագրէ անոր սա հատուածն ալ. «կը թուի դարձեալ թէ թուրք դիտողները լաւատեղեակ են երբ կը յայտարարեն թէ Մեծն Բրիտանիոյ եւ Խ. Միութեան միջեւ յարաբերութիւններու բարելաւումը կարելի է հիմա»: Այս խօսքը թերեւս նուազ մի-

ամիտ է քան ինչ որ կ'երեւայ. անգլիացիք թուրք «դիտողներէն» պիտի չիմանան թէ Խ. Միութեան հետ իրենց յարաբերութիւնները **կրնան** բարելաւուիլ եւ այս չէ անշուշտ որ անոնց իմացնել ուզած է *Տէյլի թելեկրաֆի* «դիւանագիտական խմբագիրը» կոթնելով «լաւատեղեակ» թուրք դիտողներու վկայութեան վրայ: Աւելի թուրքերու՛ն է որ ան կ'ուզէ իմացնել, թէ կրնան բարելաւուիլ, թէ բարելաւուելու վրայ են անգլեւռուս յարաբերութիւնները եւ կ'ուզէ այդպէսով ապահովցնել զանոնք, ի դերեւ հանել գերմանական մեքենայութիւնները: Այսպէս «քակել» պէտք է, ըստ մեզ, առհասարակ բոլոր քաղաքական լուրերը մեծ երկիրներու կարեւոր եւ աւելի կամ նուազ ներշնչեալ մամուլին, մանաւանդ այնպիսի կնճռոտ գործերու շրջանի մը ինչպէս է ներկայ ժամանակը...:

Ըսինք թէ լուրին միջուկը միւս հատուածն է, ա՛յն որ կ'ըսէ՝ թէ Մոսկուան խնդրած է Լոնտոնէն համոզելու իր դաշնակից Անքարան, իրեն հանդէպ Մոսկուայի ունեցած դիտաւորութիւններուն անմեղութեանը մասին: Ասիկա ենթադրութիւն մը կամ գնահատութիւն մը չէ այլ իրողութի՛ւն մը արդէն, համաձայն դիւանագիտական խմբագրին յստակ յայտարարութեան որ կ'ըսէ «գաղտնիք մը չէ այլեւս»:

Թէ անգլեւռուս յարաբերութիւնները բարելաւման ճամփուն մէջ են, կամ թէ՝ լուրջ ճիգեր կ'ըլլան զանոնք բարելաւելու, կան ապացոյցներ, ինչպէս Անգլիոյ նոր դեսպանին Մոսկուայի մէջ ունեցած «բարեկամական խօսակցութիւնը» Սթալինի հետ, Յուլիս 1ին, «փոխադարձ եւ ընդհանուր շահեր շօշափող հարցերու վրայ»: Հետաքրքրականը, հետեւաբար, այդ չէ ինքնին, այլ այն՝ որ Մոսկուա պէտք զգացած ըլլայ Անգլիոյ դիմելու Թուրքիան հանդարտեցնելու համար:

Կը նշանակէ՝ որ Անքարան բոլորովին ապահով չէ Խ. Միութեան դիտումներուն վերաբերմամբ եւ Խ. Միութիւնը կը փափաքի, զայն ապահովցնելու համար, օգտուիլ Անգլիայէն:

Ուզուի թէ ոչ, այդ դիմումը կը նշանակէ թէ Խ. Միութիւնը կը ճանչնայ անգլեւթուրք յարաբերութիւնները վարող համաձայնութեան ուժն ու կարեւորութիւնը եւ ըստայնմ կը ջանայ, Անգլիոյ կէս կամ ամբողջ երաշխաւորութեամբը համոզել Թուրքիան որ վախ չունենայ իրմէ:

Իսկ թէ Խ. Միութիւնը ո՛րքան ամուր է - «անկեղծ» չըսելու համար՝ որ բնաւ քաղաքագիտական բառ մը չէ - իր սոյն խաղաղասիրական ձգտումին մէջ անշուշտ կը դժուարանանք բան մը ըսելու: Թէ որո՛նք են այդ ձգտումին (ամուր կամ ոչ) պատճառները, թէ ի՛նչպէս վերջին շաբաթներու գրեթէ թշնամական լուրերուն (Թուրքիոյ հանդէպ Ռուսիոյ դիրքին եւ խորհուրդներուն նկատմամբ) յաջորդեցին սոյն բարեկամական լուրերը, գաղտնիքը ուրիշ տեղ չէ հաւանօրէն բայց եթէ Առանցքին պալքանեան արծարծեալ գործունէութեանը մէջ: Երբ Ռումանիա Գերմանիոյ ազդեցութիւնը կ'ընդունի ամբողջովին, Խ. Միութիւնը պիտի չուզէր որ այսօր կամ վաղը Թուրքիոյ աչքը դառնար, իհարկին, Գերմանիոյ կողմը:

Այս բացատրութիւնը, ինչպէս եւ վերի տեղեկութիւնները կրնան 100 առ 100 ճիշտ չըլլալ: Կը մնայ իրողութիւն մը, ա՛յն որ Անքարայի բարեկամութիւնը արժէք ունի ամէնուն համար, եւ հաւանական չէ, հետեւաբար, որ երկիրը վտանգ մը կրէ պատերազմի ներկայ փուլին մէջ գոնէ:

ԱՂՔԱՏԱՑ ՀԱՄԱՐ

Գահիրէի Աղքատաց Հոգաբարձութեան Կոչը հրատարակեցինք երէկ: Այսօր կը շեշտենք անոր կարեւորութիւնը, գիտնալով հանդերձ որ ինչպէս այդ կոչը նոյնպէս այս գրութիւնը անզօր են արդիւնք մը տալու՝ եթէ ուրիշ գործունէութիւն մը չհետեւի անոր:

Աղքատաց Հոգաբարձութիւնը՝ որ նոյնքան անձնուէր որքան գործնական մտքի տէր հայրենակիցներէ կը բաղկանայ, վստահ ենք որ գիտէ այս ճշմարտութիւնը ու ըստայնմ ծրագրած է իր ընելիքը:

Ի՞նչ կ'ըսէ կոչը.- ա՛յն որուն ինքնաբերաբար քանի մը անգամ անդրադարձանք արդէն, թէ «ներկայ տագնապը ստեղծած է աննախընթաց թշուառութիւն մը մեր համայնքին մէջ», թէ «կացութիւնը շատ լուրջ է», թէ «ամէն օր թախանձագին դիմումներ կ'ըլլան հացի ու դեղի համար, օգնութիւն կ'աղաղակեն թշուառութեան մատնուած հայրենակիցներ որոնք մինչեւ հիմա իրենց գործով կ'ապրեցնէին իրենց ընտանիքը»:

Ան ի՞նչ կ'ըսէ, դարձեալ.- սա՛ բնականաբար, թէ «այս տխուր կացութիւնը դիմագրաւելու համար, հայ կեանքեր թշուառութեան, հիւանդութեան եւ մահուան ճիրաններէն փրկելու համար անհրաժեշտ է որ ԱՄԷՆ ՀԱՅ իր կարողութեան չափով օգնէ Աղքատախնամին՝ որպէսզի ան ալ իր կարգին..»: Նախադասութեան մնացեալ մասը՝ «..կարենայ օգտակար հանդիսանալ իսկապէս ազգապահպանման իր այս բարձր դերին մէջ», պէտք եղածը չէ եւ այդ պատճառաւ չուզեցինք զայն ընդօրինակել բայց ընդօրինակեցինք նորէն..:

Ազգապահպանում կամ թշուառ հայերու պահպանութիւն, հարցը ա՛յն է՝ որ կը գտնուինք բացառիկ պէտքի մը առջեւ ու անհրաժեշտ է որ ԱՄԷՆ ՀԱՅ, որ չափով մը կրնայ այդ պէտքը թեթեւցնել, ընէ իր այդ կրցածը սիրայօժար, առանց առարկութեան, առանց եսական նեղ հաշիւներու:

Մեզի ըսուեցաւ, երբ ասկէ առաջ գրեցինք համայնքին դիմելու անհրաժեշտութեան վրայ, թէ ժամանակը գէշ է **ամէնուն համար** ու մեր թելադրութիւնը եթէ ընդունուի եւ գործադրուի անգամ, չի տար ակնկալուած արդիւնքը: Հարուստ՝ գրեթէ մնացած չէ եւ միջակ դասակարգը ինքն ալ մատնուած է, ըսուեցաւ, մեծամեծ դժուարութիւններու: Ան որ առաջ տասը կու տար՝ այսօր մէկ իսկ պիտի չկրնայ տալ՝ ըսուեցաւ միշտ..:

Մենք չհամոզուեցանք եւ Աղքատաց Հոգաբարձութեան կոչը կու գայ յայտնել թէ կան մենէ զատ ուրիշներ որոնք նոյնպէս ազդուած չեն այս փաստէն: Մենք եւ անոնք, համոզուած ենք՝ թէ Գահիրէի հայ համայնքը կրնայ, ամէն ժամանակ, աւելցնել իր մասնակցութեան լայն բաժինը բարերարներու թողած մնայուն նպաստին վրայ, հոգալու համար իր ճշմարտապէս օգնութեան կարօտ քանի մը հարիւր աղքատ հիւանդները, ծերերն ու անգործները:

Եւ համոզուած չենք ինչպէս մենք նոյնպէս անոնք, թէ այս բազմահազար եւ ընդհանուր առմամբ բարեկեցիկ, գործատէրերէ եւ կալուածատէրերէ, առեւտրականներէ եւ ազատ-ասպարիզականներէ, պաշտօնեաներէ եւ սակաւաթիւ գործաւորներէ միայն բաղկացած համայնքը չի՛ կրնար ատենը մէյ մը.. անվնաս արիւնառութեան մը ենթարկուիլ - բացի տեւականապէս տալէ իր քրտինքին արդիւնքէն մասնիկ մը անո՛նց համար որոնք առանց արդիւնքի կը քրտնին եւ կը տանջուին:

Մեր համոզումն է մանաւա՛նդ, որ եթէ այդ ամբողջ կամ նոյնիսկ կէս-բարեկեցիկները պատեհութիւնն ու մտքի ազատութիւնը ունենան **գիտնալու** բուն կացութիւնը եւ րոպէ մը խորհելու այն իրական հայ թշուառներուն վրայ որոնք մէջտեղը թողուլ, որոնք անտուն, անօթի եւ անխնամ թողուլ **կարելի չէ** - մեր համոզումն է, կ'ըսենք, որ անոնք իրօք **իրենց կարողութեան չափով**, իրենց ստուար մեծամասնութիւնը առանց դոյզն նեղութեան եւ **ոմանք նեղուելով բայց սիրայօժար ենթարկուելով այդ նեղութեան**, կու տան իրենց իւրաքանչիւրէն խնդրուած քիչ մը դրամը՝ սիրով եւ սրտով:

Կ'ենթադրենք որ հանգանակութեան պիտի ձեռնարկուի անո՛նց մօտ մանաւանդ որոնք տուողներ են միշտ: Շա՜տ պիտի փափաքէինք՝ որ այս փորձուած բարեսէրները դիմումի չսպասելով իսկոյն եւ ինքնաբերաբար հասցնէին իրենց նպաստը հոգաբարձութեան եւ դիմումները կատարուէին անո՛նց մօտ միայն՝ որոնց սովորաբար չի դիմուիր, կա՛մ մերժող եւ կա՛մ անծանօթ մնացած ըլլալնուն պատճառաւ:

Պէտք է, վերջապէս, որ այս ճիգը - գոնէ, եթէ ուրիշ մը պիտի չըլլայ – պատրաստութեամբ եւ հաւատքով կատարուած, գտնէ իր արժանի ջե՛րմ ընդունելութիւնը:

«ՄԱՐԴՈԳԻ ԲԱՐԵԼԱԽՈՒՄ»

Նախագահ Րուզվելթի երէկ հեռասփռուած յայտագիր-ճառին մէջ սա՛ հատուածը կայ.

«Պաշտպանութիւն ամերիեան կարգերու (*էնսթիթիւտիոն*), ի հարկին ազգին զինեալ ուժերովը, եւ ներքին յառաջդիմութիւններ՝ հիմնուած հարուստներու ինչպէս նաեւ աղքատներու մարդոգի (*իմմէն*) բարելաւման վրայ»:

Նախագահը այս ճառը կ'արտասանէ ռամկավարական համաժողովին կողմէ իր թեկնածութեան միաձայն որդեգրումէն եւ հռչակումէն ետք: Ամէն հաւանականութիւն կայ՝ որ քանի մը ամիսէն քոնկրէսը, երբ հրաւիրուի նոր նախագահին ընտրութիւնը կատարել, Րուզվելթը կոչէ այդ պաշտօնին երրորդ անգամ ըլլալով, չորս տարուան նոր շրջանի մը համար:

Ըստ սովորականին, երէկուան ճառը «կը խարանէ, կ'ըսէ հեռագիրը, զինեալ յարձակման եղելութիւնը որ կ'իշխէ մեր ժամանակին վրայ»: Մէկ աւելի՝ մէկ պակաս կը վախնանք որ այս «խարանումն» ալ շատ հոգ ընել չտայ այդ «զինեալ յարձակման եղելութեան», որ բազմապատկուեցաւ Եւրոպայի մէջ՝ յորմէհետէ առաջին անգամ անոր դէմ արտայայտուեցաւ Պ. Րուզվելթ, Չեխոսլովաքիոյ անդամահատումին առթիւ:

Մեզի կը թուի թէ «խարանել»ու պէս բարի բայց անվնաս արարքները պէտք է կատարուին կրօնապետերու, փիլիսոփայ-բարոյագէտներու, եւ զանազան մարդասէրներու կողմէ. քաղաքագէտներն ու պետական անձերը, մանաւանդ անո՛նք որ պաշտօնի վրայ կը գտնուին եւ մեծ երկիրներու ամէնամեծ պաշտօններուն վրայ, ըստ մեզ պէտք է արգիլուին այդպիսի բարոյական բառեր գործածելու, որովհետեւ ոչ միայն տեղին չեն անոնք, ոչ միայն անիմաստ են, այլեւ կը սխալեցնեն ժողովրդային խեղճ զանգուածները, կը դարձնեն անոնց գլուխները եւ անոնց դժբախտութեան պատճառ կ'ըլլան: Կը կարծէ՞ք որ չեխոսլովաքներն ու լեհերը, նորվեկիացիք, տանըմարքացիք, պելճիքացիք, հոլանտացիք եւ ֆրանսացիք բան

մը շահեցան նախքան իրենց աղէտը նախագահ Ռուզվելթի ըրած «խարանումներէն», որոնց ամէն մէկը ա՛յնքան յոյս եւ խանդավառութիւն կը ստեղծէր իրենց մէջ՝ յստակօրէն ուղղուելուն համար զէնքն ու յարձակումը սիրող եւ ռամկավարութիւնը ատող «ամբողջատիրական» Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ վարիչներուն դէմ:

Արտաքին քաղաքականութեան մէջ մանաւա՛նդ, երկրի մը պատասխանատու պետերուն պէտք է արգիլուի այսուհետեւ (երբ այս պարտերազմէն վերջ համաշխարհային նոր դաշինք մը ստորագրուի .. նման Պրիան-Քելոկ դաշինքին) բարոյական իմաստ տուող որեւէ բառ գործածել: Եթէ այս «յառաջդիմութիւնը» ասկէ յիսուն տարի առաջ (1890ի ատենները) կամ գոնէ՛ 26 տարի առաջ (1914ին) կատարուած ըլլար, կայ պզտիկ ժողովուրդ մը որ իր թիւին կրկինը կ'ունենար այսօր, ժողովո՛ւրդ մը, իրաւ է, որ պետական կեանք չունենալուն համար աւելի միամիտ էր քան ուրիշ ամէնքը, աւելի հնչուն արժէք տուող էր դատարկ խօսքերուն, աւելի շփոթող էր բարոյականն ու քաղաքականը, աւելի չզանազանող էր ուրիշին շահը եւ ի՛ր շահը..:

Անցնի՛նք «խարան»ին վրայէն եւ վերադառնանք «հարուստներու ինչպէս նաեւ աղքատներու մարդոգի բարելաւման վրայ, հիմնուած ներքին յառաջդիմութիւններ»ուն որ խտացումն է, կ'ըսէ հեռագիրը նախագահին կողմէ ամերիկեան ազգին առաջարկուած յայտագրին:

Ասիկա յայտագիր մըն է, իրօք, որ միեւնոյն ատեն թէ՛ արժանի եւ թէ՛ կարօտ է քննութեան ու բացատրութեան: Այդ քննութենէն վերջն է որ պիտի հասկցուի թէ ի՛նչ թանձրացեալ իրականութեան վրայ կը հիմնուի եւ ո՛րքան գործնական արդիւնք կրնայ տալ յիշեալ յայտագիրը:

Յանդուգն եւ ուժեղ գաղափար մըն է «մարդոգի բարելաւումը հարուստներու»: Այդ գաղափարը կը յատկանշէ նախագահ Ռուզվելթի գործունէութիւնը իր պաշտօնավարութեան երկու նախորդ շրջաններուն՝ երբ իրապէս աշխատեցաւ եւ մասամբ յաջողեցաւ հարուստներու յարաբերութիւնները աղքատներու հետ (կամ՝ իրենց եւ աղքատներու միջեւ իրաւարարի դերը կատարող պետութեան հետ) աւելի մարդոգի ընծայել: Ըրաւ բայց չըսաւ, կը կարծենք, որ հարուստները այդ ուղղութեամբ բարելաւելը իր նպատակն էր: Հիմա կ'ըսէ եւ հո՛ղ է յանդգնութիւնը:

Բայց ան չի գոհանար հարուստները բարելաւելով, կ'ուզէ նոյնիսկ ոգիով «բարելաւել նաեւ աղքատները» եւ միաժամանակ կատարուած այդ զոյգ բարելաւումներուն վրայ հիմնել.. «ներքին յառաջդիմութիւնները»:

«Հարուստներու բարելաւումը» գիտենք թէ ի՛նչ կրնայ ըլլալ. նիւթական չըլլալով. ան կրնայ բարոյական ըլլալ միայն, բարելաւու՛մ մը՝ օրէնքով անոնց պարտադրուած կամ ազատօրէն անոնցմէ ընդունուած: Գործնականին մէջ, ան կը նշանակէ հարուստներուն հրաժարումը իրենց աւելորդէն յօգուտ աղքատներուն եւ նուազումը երկու դասակարգերուն միջեւ գոյութիւն ունեցող նիւթական անհաւասարութեան՝ եթէ հարուստը ընդունի անոնց անհրաժեշտութիւնը, չդիմադրէ եւ աջակցի ասոնց կիրարկումին, կը հաստատէ - ատով - իր «մարդոգի բարելաւումը»:

Այս չէ, կը խորհինք, աղքատին «մարդոգի բարելաւումը»: Նախագահը ըսել կ'ուզէ թէ «մարդկային ոգիով բարելաւել» պէտք է աղքատին նիւթական վիճակը: Վերջէն եւ այդպէսով միայն կարելի է բարելաւել նաեւ աղքատը բարոյապէս, բարելաւել զայն մտքով եւ հոգիով, բարելաւել զանգուածովին, բարելաւել ա՛յնպէս

լաւ՝ որ ատոր հետ զուգահեռաբար նուազին եւ մարին աղքատին ատելութիւնն ու տգիտութիւնը..:

Այս է յայտագրին երկրորդ մասն ալ:

Պէ՞տք է ըսել՝ որ ան ընտրական յայտագիր մըն է իր ամբողջութեամբ եւ իր գործադրութիւնը կախում ունի շա՜տ բաներէ:

Ամէն պարագայի՝ չենք առարկեր «մարդոգի բարելաւումին», որովհետեւ հո՛դ՝ բան մը կրնայ ընել խօսողը, մինչդեռ «խարանում»ին կը հետեւի չէզոքութեան դիրքին հանդիսաւոր կրկնութիւնը..:

Ասկէ դուրս, նախագահ Ռուզվելթի պաշտօնավարութեան երրորդ շրջանին խոստումը գոհունակութեամբ կրնայ միայն ողջունուիլ բոլոր ռամկավարութիւններէն եւ ռամկավարներէն:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԵՐԷԿՈՒԱՆ ՆԻՍՏԸ

Կը լսեմ թէ տեղւոյս թեմ. ժողովը նիստ գումարած է երէկ, Երկուշաբթի, կէսօրէ վերջ ժամը 5ին: Նիստը տեւած է մօտաւորապէս երկու ժամ եւ տեղի ունեցած է դռնփակ:

Ինչ որ ալ եղած ըլլան նիստը դռնփակ ընելու համար խորհուած պատճառները, ըստիս անհիմն եւ անընդունելի են անոնք, չունին գոյութեան որեւէ իրաւունք եւ այդ որոշումը տուող անձերն ինչպէս նաեւ առանց բողոքի զայն ընդունող երեսփոխանները պատասխանատուութեան կ'ենթարկուին:

Ներկայացուցչական ժողովները, երբ ընտրուած են սահմանադրական սկզբունքով, միշտ պէտք է դռնբաց նիստ գումարեն, այսինքն զիրենք ընտրողներուն աչքին, անոնց հակակշիռին տակ: Ասիկա անվիճելի պահանջն է սահմանադրական սկզբունքին: Ընտրեալները ազատ չեն գաղտնի վարելու ընտրողներէն իրենց վստահուած պաշտօնը՝ որ երկրի մը կամ համայնքի մը բոլոր էական շահերը կ'ընդգրկէ:

Բացառաբար կրնան նիստերը դռնփակ ըլլալ այն պարագային միայն՝ ուր վիճաբանուելիք խնդիրին *բնութիւնը* անհրաժեշտ կ'ընծայէ նախ անոր վերաբերեալ տեղեկութիւնները, յետոյ վիճաբանութիւններու ընթացքը եւ յետոյ նաեւ տրուելիք որոշումը գաղտնի պահել: Երբ խնդիր մը չունի այդ բնութիւնը եւ գործադիր իշխանութիւնը կամ երեսփ. ժողովը - նոյնիսկ յարգելի նկատումով մը - այսինքն՝ ըստ իրենց, գործին շահուն համար, զայն քննելու կոչուած նիստը կը վերածեն դռնփակի՝ ոտնակոխ ըրած կ'ըլլան սահմանադրական սկզբունքը: Ժողովները երբեք պէտք չէ, որեւէ չափով, ժողովրդային հակակշռէն խուսափին, առանց այդ խուսափումը հարկադրանքով մը արդարացնել կարենալու. այլապէս՝ ո՛չ ժողովրդավարութիւն կը մնայ, ո՛չ խորհրդարանականութիւն, եւ մեր թեմական կոչուած ժողովը կ'ըլլայ - աւելի շատ - ընտանեկան ժողով մը, որ իտէալը չէ ժողովներու համար..:

Գահիրէի թեմ. երեսփ. ժողովը պէտք չունէր իր երէկուան նիստը դռնփակ ընելու՝ որովհետեւ անոր օրակարգին երկու խնդիրներն էին - ինչպէս ծանուցուած էր ասկէ տասնհինգ օր առաջ - առաջնորդարանի գանձային կացութիւնը եւ համայնքին հոգածութիւնը ներկայիս:

Ոչ մէկը եւ ոչ միւսը այս խնդիրներէն՝ այն *բնութիւնը* չունի որուն ակնարկեցի եւ որ պիտի կրնար դռնփակ նիստ պահանջել: Գանձային կացութեան դարմանը գանձային կարգադրութիւն մը կրնայ ըլլալ, եւ այդպիսի կարգադրութիւն մը եթէ օրինաւոր է՝ հարկ չկայ ծածուկ պահելու, եթէ օրինաւոր չէ՝ պէտք չէ ընել արդէն:

Պաշտօնապէս չգիտնալով տրուած որոշումը - որ թերեւս լաւ է, թերեւս ոչ - չեմ կրնար անոր մասին կարծիք յայտնել: Եւ սակայն խնդիրը կը հետաքրքրէ նոյնքան ժողովականները որքան զիս եւ որքան ժողովուրդը:

Գալով երկրորդ խնդրոյն, սա՛ չափը միայն կրցայ գիտնալ՝ որ թեմականը ընդունած է ընդհանուր հանգանակութեան մը սկզբունքը, բայց չկրնալով գործադրութեան եղանակին մասին որոշման մը յանգիլ՝ թողած է զայն քաղ. ժողովին: Հարցը իմ կողմէս յարուցուած ըլլալուն՝ հետաքրքրուեցայ անոր մասին տրուած որոշումով, հակառակ որ նիստը դռնփակ եղած էր...:

Հետաքրքրուեցայ եւ լսեցի որ ժողովը երկարօրէն վիճաբանած է հանգանակութեան մասին միայն, եւ ո՛չ ժամանակ ունեցած ո՛չ ալ պէտքը զգացած է ներկայ կացութեան մէջ համայնքը շահագրգռող ուրիշ հարցերու մասին եւս խորհրդակցելու: Եթէ այդ ըրած ըլլար՝ թերեւս բացատրուէր դռնփակ նիստը, բայց չէ ըրած:

Թեմական - ինչպէս ամէն հանրային մարմին - պէտք է իր վրայ զգայ հանրութեան ուշադրութիւնը, ինք փափաքի թէ ոչ: Առանց ատոր՝ թէ՛ ինք կը շեղի իր կոչումէն եւ թէ՛ համայնքը կը տկարանայ իր քաղաքացիական եւ ազգային զգացումներուն մէջ: Մամուլը, այդ նպատակին համար, կը ծառայէ թէ՛ մէկին եւ թէ՛ միւսին:

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԷՔԸ ԵՒ ՈՒԺԸ

Այս պատերազմը գաղափարական խորք մըն ալ ունի. անոր կը տրուի ազատութեան եւ գերութեան միջեւ պայքարի մը բնոյթը:

Ազատութիւնը թանկագին բան մըն է. թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ ընկերային ազատութիւնը: Լուծը, օտար ըլլայ թէ ոչ, հանդուրժելի է կամաւոր ըլլալու կամ այդ պատրանքը տալու պայմանով միայն: Կամաւոր լուծը այն է՝ զոր ժողովուրդները կը կրեն, համոզուած թէ անոր գոյութիւնը անհրաժեշտ է իրենց իսկ շահուն համար, երկրին մէջ կարգ-կանոնը պահպանելու եւ արտաքին վտանգի դէմ զայն պաշտպանելու համար: Ուրիշ խնդիր՝ թէ այդ լուծը ոմանց կամ շատերու վրայ աւելի կը ճնշէ քան այլոց կամ քիչերու վրայ, ոմանք իրենց հանդէպ անոր ունեցած փոքր անպատեհութիւններուն փոխարէն անոր մեծ առաւելութիւնները կը վայելեն, մինչ ուրիշներ՝ աւելի չարիք քան բարիք կը ստանան անկէ:

Ազատութիւնը ամէնուն համար հաւասա՛ր արգելքներով - ահա իտէալը՝ որուն կասկածելի է սակայն որ հասնի երբեք մարդկութիւնը, որովհետեւ հաւասարութիւնը բան մըն է որուն ամէնէն քիչ կը հանդուրժէ ան.. եւ այս պատճառաւ մեծ վնաս մը չէ անոր սրբուիլը, հիմա, որոշ երկրի մը հանրային շէնքներուն ճակատէն: Պէտք է նախ իրականացնել հաւասարութիւնը, գոնէ ա՛յն չափով որ ազատութիւնը իրականացուած է կարգ մը տեղեր, եւ յետոյ միայն իբրեւ պետական նշանաբան զայն պատերը հանել:

Իսկ ազատութիւնը ա՛յնքան հմայիչ սկզբունք մըն է եւ ապրելու, յետոյ կառավարուելու եղանակ մը նաեւ, որ ժողովուրդներու վրայ անոր ունեցած հմայքը կ'օգ-

տագործեն կարգ մը կառավարող դասակարգեր եւ կառավարական դրութիւններ, թէ՛ ներսը իրենց երկրին մէջ եւ թէ՛ դուրսը:

Անօթի հիւծելու ազատութիւնն ալ ազատութիւն մըն է՝ զոր հարուստ երկրի մը հարուստ վարիչները կը թողուն անոր միլիոնաւոր զաւակներուն, ինչպէս որ յանուն ազատութեան օտար ժողովուրդներ ոտքի հանելն եւ յետոյ զանոնք երեսի վրայ ձգելով անոնց կեղեքիչներուն հետ համաձայնիլը - միշտ իսէր եւ յանուն ազատութեան - կը յայտնէ թէ մարդկային մտքին այս ամէնագեղեցիկ յղացումը դեռ հասած չէ իր կատարեալ լրումին:

Այս ըլլալով իրականութիւնը, զարմանալի չէ որ մինչդեռ ժողովուրդներէ ոմանք զանգուածովին կը խանդավառուին ազատութեան գաղափարով եւ յանձն կ'առնեն անոր համար մեծամեծ զոհողութիւններ ընել, ուրիշներ հիմա շատ արժէք չեն տար անոր, իրե՛նք առանց ազատութեան կառավարուելնուն պատճառով՝ ծանր չեն գտներ որ ուրիշներ եւս զայն կորսնցնեն, կառավարուին պոլշեւիկ, նացի կամ ֆաշիստ իշխանութիւններով՝ իրենց համար օտար կամ տեղական:

Ներկայ պատերազմը ա՛յնքան ահաւոր է իր պարտադրած զոհողութիւններով եւ պարտուողին համար իր վճռական հետեւութիւններով, որ փրոփականտի գրեթէ բոլոր միջոցները կը գրոծածուին հիմա եւ զարմանք չեն յարուցաներ:

Այդ միջոցներուն ամէնէն ճիշտերէն է՝ Անգլիոյ կողմէ տրուած գաղափարական խորքը պատերազին, անոր վրայ իր դրոշմած ազատութեան եւ գերութեան պայքարի հանգամանքը:

Անգլիա այն երկիրն է՝ որ ամէնէն աւելի իրականացուցած է իր ներքին կառավարութեան ինչպէս նաեւ իր վարած օտար երկիրներու իշխանութեան ձեւին մէջ, ազատութեան եւ ժողովրդավարութեան սկզբունքները: Որով ան՝ իրաւունք ունի Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ դէմ իր մղած մեծ կռիւին այդ գաղափարական նշանակութիւնն ալ տալու:

Որով, նաեւ, վստահ ենք թէ իվերջոյ պիտի յաղթէ Անգլիա՛ն, թէ՛ իր ուժին եւ թէ՛ ազատութեան գաղափարին պարունակած ներքին ուժին պատճառաւ:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԱՆԻ

Երէկ Լոնտոնէն *Էլ Ահրամ*ի տրուած հեռագրի մը մէջ կը խօսուէր, ի մէջ այլոց, Առանցքին ըրած փրոփականտին վրայ, որ կը յայտնէ - կ'ըսուէր - թէ «Իտալացի եւ գերման ժողովուրդներու բարոյական կորովը կացութեան պահանջած բարձրութեան վրայ չի գտնուիր եւ այդ պատճառաւ ջանք կը թափուի ամէն միջոցներով զայն ուժովցնելու»: Հասնելու համար այդ արդիւնքին՝ «երկու կառավարութիւնները Անգլիոյ վերաբերմամբ կը տարածեն երեւակայական լուրեր, օգտուելով այն պարագայէն որ իրենց ժողովուրդները չունին Մեծն Բրիտանիոյ իրականութեան մասին տեղեկութիւն»: Հեռագիրը կ'աւելցնէր թէ այդ փրոփականտին նպատակն է համոզել իրենց հպատակները՝ բրիտանացիներու բարոյական կորովը ֆրասնացւոց կորովէն աւելի բարձր չէ եւ տեղի կայ հաւատալու որ Մեծն Բրիտանիան պիտի փլչի ինչպէս փլչեցաւ Ֆրանսան»:

Եւ շարունակելով զարնել ինկածին՝ հեռագիրը կ'ըսէ փափկօրէն. «ինչ ալ ըլլայ, զուգակշիռը ճիշտ չէ: Ֆրանսան փլչեցաւ, ինչպէս ամէն մարդ գիտէ, ներքին պառակտումներու հետեւանքով որոնք է՛ն սկիզբէն տեսնուած էին: Ֆաշիզմը եւ նմա-

նակ-ֆաշիզմը մեծ դեր խաղացին, ըստ որուն բազմաթիւ ֆաշիստներ պետութեան մէջ բարձր դիրքեր կը գրաւէին: Բաց աստի, համայնավարներու հմայքը բաւական մեծ էր, եւ տարակոյս չկայ թէ իրաց այդպիսի վիճակ մը յառաջ բերաւ անկում մը ազգային կորովին մէջ եւ բացորոշ պարտութենականութեան հոսանք մը»:

Շարունակենք. «Այսօր ֆրանսացի ժողովուրդը սկսած է հասկնալ թէ այն խիստ գրաքննութիւնը որ պարտադրուեցաւ իրեն, աղիտալի եղաւ իրեն համար, որովհետեւ զինքը անտեղեակ թողուց իրական կացութեան: Ո՛չ մէկ տարակոյս՝ որ այդ գրաքննութիւնը երեւոյթներէն մէկը եւ պատճառներէն մէկը եղած է այն ապականութեան որ կը քայքայէր երկիրը, եւ իրաց այդպիսի վիճակ մը չի կրնար բաղդատութեան դրուիլ Մեծն Բրիտանիոյ մէջ անցած-դարձածին հետ: Ֆաշիստները եւ համայնավարները արդարեւ մատի վրայ կը համրուին բրիտանական կղզիներուն մէջ եւ համայնավարները կառավարութեան մէջ ներկայացուցիչ ունին երեսփոխան մը, մինչ ֆաշիստները բնաւ չունին..»:

Ինչ կը վերաբերի Մեծն Բրիտանիոյ՝ ուրախութեամբ եւ ինչ կը վերաբերի Ֆրանսայի՝ ցաւով մարդ կը կարդայ այս հաղորդագրութիւնը, եւ յիշեալ կրկնակ զգացումը անշուշտ աւելի ուժեղ պիտի ըլլար մեր մէջ՝ եթէ չանդրադառնայինք թէ հոս ալ որոշ դեր մը ունի փրոփականտը:

Անգլիոյ բարոյական կորովը բարձր է, կ'ըսուի, եւ ատիկա ճիշտ է, հարկաւ, ու մեծապէս ոգեւորիչ: Բայց ճի՞շտ է արդեօք, կամ ա՞յն չափով ճիշտ ինչքան ցոյց կը տրուի Ֆրանսայի բարոյական տկարութիւնը, որպէսզի ատոր վերագրուի ամբողջովին իր պարտութիւնը գերման բանակներէն: Չկա՞ն արդեօք զինուորականէն զատ քաղաքական սխալներ ալ՝ որոնք գործուեցան տարիներու ընթացքին եւ որոնց ծանր հետեւանքները Ֆրանսա մինակը կրեց իր աշխարհագրական դիրքին պատճառաւ:

Գալով գրաքննութեան հանուած մեղքի եւ պատասխանատուութեան մեծ բաժինին, սկզբունքով առարկելի չէ. միայն յիշել պէտք է՝ որ գրաքննութիւնը հաստատուեցաւ պատերազմին հետ միայն եւ ան գործեց, մինչեւ վերջին վարկեանը, յօգուտ Տալատիէի եւ Րէյնոյի ռամկավարական կառավարութիւններուն եւ անոնց հրահանգներովը անշուշտ:

Ամէն պարագայի, խորհրդածութեան արժանի է *Ահրամի* տրուած այս հեռագիրը՝ իր վերոյիշեալ պարունակութեամբ:

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Ութ օր առաջ հրատարակեցինք տեղւոյս ազգ. առաջնորդարանէն մեզի հաղորդուած զեկոյց մը՝ ի մասին Ամէնայն Հայոց Հայրապետին ընտրութեան:

Հոն կ'ըսուէր թէ առաջն. փոխանորդ սրբազանը Երուսաղէմի Ս. պատրիարքէն Յուլիս 9 թուակիր պաշտօնագիր մը ստացած է, ծանուցանող թէ կաթ. տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպս. եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը հեռագրով պաշտօն տուած են իրեն՝ Երուսաղէմի Ս. պատրիարքին, «սկսիլ ամէնայն հայոց հայրապետի ընտրութեան նախապատրաստական աշխատութիւններուն եւ կը խնդրեն հրահանգել բոլոր թեմերը փութացնել իրենց պատգամաւորներու ընտրութիւնը»: Ձե-

կոյցը կը վերջանար սա՛ բառերով. «Ամէն. Տեղակալ Սրբազանը կը աւելու թէ հայրապետական ընտրութեան մասին պիտի ղրկուի նոր եւ լրացուցիչ գրութիւն մը»:

Զեկոյցը ունէր նաեւ, իբրեւ ստորագիր, հետեւեալը. «Ամէնայն հայոց հայրապետի ընտրութիւնը որոշուած է կատարել 1940 տարուայ ընթացքին»: Սոյն տեղեկութիւնը զեկոյցին մարմինին մէջ գոյութիւն չունենալուն պատճառաւ՝ մենք շեշտած էինք մեր հրատարակութեան գլուխը, թէ ստորագիրն ալ զեկոյցին մաս կը կազմէ: Չենք գիտեր, արդարեւ, թէ ի՛նչի վրայ հիմնուելով տեղւոյս առաջնորդարանը կը ծանուցանէ, ան ալ խորագրի մը միջոցաւ միայն, թէ կաթողիկոսական ընտրութիւնը պիտի կատարուի 1940ի ընթացքին: Թուականի հարցը այնքան լուրջ է եւ հանրութիւնը այնքան մօտէն կը շահագրգռուի անով, որ կ'արժէր տեղեկացնել՝ եթէ տեղեկութիւն գոյութիւն ունի, իսկ եթէ գոյութիւն չունի՝ պէտք չկար գուշակութիւն ընելու:

Դառնալով լուրին, հարկ կը զգանք յիշեցնելու որ իր էութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ սա՛.- Էջմիածինը կը խնդրէ Երուսաղէմէն՝ «հրահանգել բոլոր թեմերը փութացնել իրենց պատգամաւորներու ընտրութիւնը». եւ այդ է որ ըրած է Երուսաղէմը՝ Եգիպտոսի թեմին վերաբերմամբ:

Բայց թէ ի՛նչ ըրած է եւ ի՛նչ ընելու միտք ունի Եգիպտոսի թեմը ստանալով այդ հրահանգը, ոչինչ գիտենք, ոչինչ գիտէ Եգիպտոսի թեմին ժողովուրդը:

Անշուշտ բան մը **ընել** չէ թերթերուն զեկոյց մը ղրկելը: Պաշտօնագիրը պաշտօնապէս նկատի առնելն ու անոր մասին որոշում մը տալն է բան մը **ընել՝** որ սակայն եղա՞ծ է թէ ոչ, չենք գիտեր, ու չի կրնար գիտնալ ժողովուրդը՝ մեր առաջնորդարանին այժմեան բարքերովը:

Երուսաղէմի Ս. պատրիարք հօր պաշտօնագիրը ստացուելէն իվեր, գումարուած է քաղ. ժողովը հաւանօրէն երկու անգամ, իսկ թեմ. ժողովը՝ վստահօրէն մէկ անգամ: Չծանուցուեցաւ՝ որ առաջն. փոխանորդ սրբազանը իր ստացած վերոյիշեալ շատ կարեւոր պաշտօնագիրը հանած է յիշեալ ժողովներուն առջեւ եւ յիշեալ ժողովները զայն լսած են «գոհութեամբ եւ ուրախութեամբ» ու որոշած՝ զայն իրենց յատուկ զբաղման առարկայ ընել յաջորդ (կամ այլ) նիստի մը:

Կը խորհինք թէ անհրաժեշտ է նոյնիսկ, որ թեմ. ժողովը ամէնէն առաջ ա՛յս ընէր իր վերջին նիստին մէջ եւ, ըլլա՛յ Երուսաղէմի միջոցաւ կամ ըլլայ ուղղակի, որոշէր իր ջերմ գոհունակութեան զգացումը յայտնել էջմիածին՝ անոր հեռագրին համար:

Թերութիւն մը չէ միայն այլ յանցանք՝ եթէ առաջն. փոխանորդ եւ քաղ. ժողով պաշտօնագիրը հաղորդած չէին թեմականին: Թերութիւն է՝ եթէ երեսփոխանները որոնք թերթերէն տեղեակ էին անոր գոյութեան, չհարցուցին անոր մասին եւ չպահանջեցին զայն:

Թեմականի նիստին բացառիկ հանգամանքը պատճառ մը չէր այդ պաշտօնագիրը հոն չկարդալու եւ այդ արտայայտութիւնը չընելու. գումարուող առաջին նիստը, որեւէ նիստ մը, իր բացումին պէտք է լսէր զայն եւ արտայայտուէր այդ, կը կրկնենք **մեծ** խնդրոյն մասին, քիչ մըն ալ ուզելով ըսել՝ թէ ան ո՛րքան մեծ է իրեն համար:

Բայց արդեօ՞ք թեմ. ժողովն ու իրմէ առաջ քաղ. ժողովը կատարեցին իրենց պարտականութիւնը, եւ առաջինին դռնփակ իսկ երկրորդին ալ մշտապէս համր ըլլալուն հետեւանքով է՝ որ որեւէ բան չգիտցաւ ժողովուրդը:

Իրաւունքի եւ պարտականութեան հարց մը չէ միայն այլեւ **պէտք** մը՝ ժողովուրդը տեղեակ պահել իր գործերուն, օրը օրին, յարատեւօրէն - պայմանաւ անշուշտ որ գործը կատարուած ըլլայ, որ, այս պարագային, ազգ. իշխանութիւնը զբաղած ըլլայ ամէնայն հայոց կաթողիկոսին ընտրութեան վերաբերող պաշտօնագրով, փոխանակ զայն պահելու եւ անոր մասին մամուլին տրուած զեկոյցով մը գոհանալու:

Ընտրութեան նկատմամբ՝ պիտի գրենք յառաջիկային: Առայժմ կը սպասենք գիտնալու թէ ազգ. առաջնորդարանը ի՛նչ ըրաւ եւ ընելու մտադիր է իր ստացած պաշտօնագրին հանդէպ: Ըսե՞նք նաեւ՝ թէ տեղակալ Չէօրէքճեան արքեպս.ի ծանուցած «նոր եւ լրացուցիչ գրութեան» սպասումը կապ չունի վերի դիտողութիւններուն հետ՝ որոնց ոգին պարզ է.- սա՛ թէ Էջմիածնով շատ ջերմօրէն կը շահագրգռուի գաղութահայութիւնը՝ որ կը յայտնէ իր շահագրգռութիւնը համապատասխան եղանակով..:

ՊԱԼՔԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Կարելի չէ շատ որոշ կերպով ըսել թէ ի՛նչ կ'անցնի կը դառնայ Պալքաններու մէջ:

Յայտնի է սակայն թէ կարեւոր քաղաքական գործողութիւններ կը կատարուին այնտեղ՝ որոնց արդիւնքը մօտերս երեւան պիտի գայ: Անգամ մը եւս այդ երկրամասը մարտադաշտն է մեծ պետութիւններու միջեւ ազդեցութեան բուռն պայքարի մը՝ որ պիտի սպառնար բովանդակ աշխարհի խաղաղութեան՝ եթէ աշխարհ խաղաղութիւն վայելէր: Թէեւ պատերազմն է որ հիմա հոն կը վերաբանայ կէս-փակուած խնդիրները, բայց ամէն մարդ գիտէ թէ օր մը չէ օր մը անոնք պիտի բացուէին, որով լաւ է որ այդ բացումը ներկայ պատերազմին մէջ կատարուի, փոխանակ խաղաղութեան ատեն կատարուելով պատերազմի պատճառ ըլլալու:

Ռումէն նախարարներու այցելութիւնը Գերմանիա եւ Իտալիա, պուլկարներու այցելութիւնը առայժմ Գերմանիա միայն, Առանցքին ուժգնօրէն առաջ տարած այս գործունէութեան մէջ Եուկոսլաւիոյ մէկդի ձգուած ըլլալը կամ չըլլալը, Խ. Միութեան ծածուկ աշխատանքը (Պեսարապիոյ եւ Հիւս. Պուքովինայի Ռումանիայէն անձայն բայց «ափ-աշկարայ» խլումէն ետք) մասնաւորապէս սլաւ տէրութեանց մօտ, եւ Անգլիոյ հնարաւոր չափով եւ աւելի ուրիշի միջոցաւ քան ուղղակի մասնակցութիւնը այս եռուզեռին՝ հազիւ կը հասկցնեն միայն թէ խաղը հասած կամ հասնելու վրայ է իր բարձրակէտին, առանց որոշապէս գիտցնելու թէ ի՛նչ է խաղագրաւը (*անժէօ*) եւ ի՛նչ են խաղացողներուն դիրքերը:

Կողմնակի լուրեր, երբեմն, հարցին մէկ մասին կամ ամբողջին վրայ կը սփռեն թեթեւ լոյս մը՝ որ թէեւ բաւական չէ ամէն բան տեսնելու բայց բաւական է կարգ մը բաներ բացատրելու համար: Այսպէս, Հաւասի երէկուան թուականով մէկ հեռագիրը Լոնտոնէն՝ կու տայ հետեւեալ կիսասքօղ բայց շատ շահեկան տեղեկութիւնները:

«Հիթլէրի թափած ջանքերը պալքանեան հարցը այնպէս մը կարգադրելու՝ որ այդ կարգադրութիւնը ուրիշ պետութիւն մը չկարենայ ընել, որոշ դժուարութիւններու հանդիպիլ կը թուին: Բաւական հաւանական կ'երեւի՝ որ ան «պիտի կարգադրէ հունգարօ-ռումանական դժուարութիւնները ամէնապարզ եղանակով՝ որ է Ռումանիային առնել Թրանսիլվանիոյ մէկ մասը:

«Հաւանօրէն նոյն որոշումը պիտի տայ Տոպրուճայի վերաբերմամբ, ուզելով որ Պուլկարիա իր ձեռքէն ստանայ այդ նահանգը, քանի որ Հիթլէր գիտէ թէ մէկ կողմէն Ռուսիա եւ միւս կողմէն Մեծն Բրիտանիա, նոյնպէս կողմնակից են Տոպրուճայի Պուլկարիոյ վերադարձին: Յայտնապէս, Հիթլէր կ'ուզէ կանխել զանոնք:

«Այսպէս ըլլալով հանդերձ, նոր երկրամաս մը Հիթլէրի ձեռքէն ստանալու իրողութիւնը վճռական ազդեցութիւն մը գործած ըլլալ չի թուիր Պուլկարիոյ դիրքին վրայ, որ կը մնայ ռուսասէր՝ գէթ պուլկար հանրային կարծիքին մեծամասնութեան վրայ խօսելով, եւ որ կը ձգտի մօտենալ Թուրքիոյ՝ որուն յարաբերութիւնները Մեծն Բրիտանիոյ եւ Խ. Միութեան հետ նոյնպէս գոհացուցիչ են: Այնպէս կ'երեւի, հետեւաբար, որ բռնադատեալ զիջումներով տեղի ունեցած «կարգադրութիւն» մը Պալքանները անբողջովին չի դարձներ Հիթլէրի կողմը»:

Ինչպէս ըսինք, այս հեռագիրը բաւական բան կը հասկցնէ Պալքաններու կացութեան մասին: Հաւասի նոյնպէս 28 թուակիր ուրիշ մէկ հեռագիրը զոր կու տանք մեր այս էջին վրայ, ի մէջ այլոց կը յիշէ «Պալքաններու մէջ գերմանական տիրապետութիւնը խափանելու համար կատարուած ռուսական ջանքերը» եւ «բրիտանական կառավարութեան զանոնք լաւ աչքով տեսնելը»:

Եզրակացութիւնը կը թողունք ընթերցողին, որ, ինչ ալ ըլլայ, մեզի պէս կը մաղթէ բրիտանական եւ ոչ թէ գերմանական տեսակէտին յաջողութիւնը ինչպէս ամէն տեղ նոյնպէս Պալքաններու մէջ:

ԼՈՒՐՋ ԽՆԴԻՐ Է ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԽՆԴԻՐԸ

Ուրբաթ կը գրէինք, թէ բուն խնդրոյն՝ Էջմիածնի կաթողիկոսական ընտրութեան մասին պիտի խօսէինք առանձինն:

Երէկ Պէյրութի մեր պաշտօնակից *Զարթօնք*էն արտատպեցինք երկու լուր. առաջինը կը յայտնէր թէ Էջմիածնէն Անթիլիաս հասած շրջաբերականին համաձայն, «կաթողիկոսական ընտրութեան թուականը պիտի որոշուի, երբ որ պատգամաւորներու ընտրութիւնը վերջանայ». երկրորդը կը ծանուցանէր թէ յիշեալ շրջաբերականին հետ ղրկուած նամակով մը Էջմիածնէն հրաւէր ուղղուած է Կիլիկիոյ Տ. Պետրոս կաթողիկոսին՝ «ներկայ ըլլալու եւ նախագահելու Ամէնայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան»:

Այսօր կ'արտատպենք, նոյն թերթին յաջորդ թիւէն, պատճէնը խնդրոյ առարկայ շրջաբերականին՝ զոր Կիլիկիոյ կաթողիկոսը ստացած է իր Կիպրոսի առաջնորդի հանգամանքով: Հոն կ'ըսուի թէ շրջաբերականին հետ կը ղրկուին նաեւ՝ 1.- «Հայ Կառավարութեան թոյլտուութեան վաւերացուած պատճէնը» եւ 2.- «Հայրապետական պատգամաւորների ընտրութեան հրահանգը, որով պիտի ղեկավարուի գումարուելիք ազգային-եկեղեցական ժողովն ու կատարուի հայրապետական պատուիրակների ու պատգամաւորների ընտրութիւնը»:

Այս առթիւ քանի մը դիտողութիւններ կամ, եթէ «դիտողութիւն» բառը ծանր է, խորհրդածութիւններ միայն, մեր կողմէն:

Ի՞նչու արդեօք Կիպրոսի թեմը ուղղակի կը ստանայ իր հրաւէր-շրջաբերականը Էջմիածնէն եւ Եգիպտոսի թեմը, Երուսաղէմի Ս. պատրիարք հօր միջոցաւ, անոր պարունակութիւնը միայն կը լսէ:

Յետոյ, անշուշտ նոյնն են Երուսաղէմի եւ Կիպրոսի մէջ ստացուած շրջաբերականները, ի՞նչու, այն ատեն, Երուսաղէմէն հաղորդուած լուրը եւ անոր հիման վրայ հոս թերթերուն տրուած զեկոյցը կը յայտնէր թէ «Ամէն. Տեղակալ Սրբազանը (Էջմիածնի) կը յաւելու թէ հայրապետական ընտրութեան մասին պիտի ղրկուի **նոր եւ լրացուցիչ** գրութիւն մը», մինչ շրջաբերականին մէջ ըսուած է միայն՝ որ «երբ ստացուին արտասահմանի թեմերի առաջնորդների եւ թեմ. խորհուրդների կարծիքները Ս. Էջմիածին՝ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը կը նշանակէ ժողովի գումարման ժամանակն ու այդ մասին անմիջապէս կը հաղորդէ Ձեզ»:

Այս խորհրդածութիւնը անկարեւոր չէ թերեւս, երբ նկատի առնուի որ «նոր եւ լրացուցիչ գրութեան մը» սպասումը կրնայ յետաձգել տալ պատգամաւորին ընտրութիւնն ու այդ ընտրութեան իմաց տրուիլը Էջմիածին՝ ուր Հոգ. Խորհուրդը կը սպասէ անոր լուրին - ինչպէս նաեւ պատգամաւորներու հոն հասնելու հաւանական թուականին մասին տեղեկութեան - որպէսզի որոշէ եւ իսկոյն հաղորդէ ժողովին գումարման ժամանակը:

Արդարեւ, խորհրդածութեան արժանի է նաեւ սա՛ կէտը՝ որ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը իր շրջաբերականով կը հրաւիրէ («առաջադրում է») արտասահմանի թեմերը՝ «կատարել վերոյիշեալ ընտրութիւնները եւ հետեւանքի մասին անմիջապէս հաղորդել Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին, հեռագրով եւ գրութեամբ»:

Շրջաբերականին թուականն է Յունիս 10. կ'անգիտանանք թէ ան ե՛րբ ստացուած է Երուսաղէմ ու Անթիլիաս. գիտենք միայն որ որեւէ աճապարանք չ'երեւիր անով զբաղելու, իբրեւ թէ ան երկրորդական-երրորդական խնդրի մը վերաբերէր:

Եւ ըսե՛լ թէ կ'աւելցուի, հոս ինչպէս Պէյրութի մէջ, որ ընտրութիւնը պիտի կատարուի 1940 տարւոյն ընթացքին: Երբ անդրադառնանք թէ միայն հինգ ամիս կը մնայ տարին լրանալուն եւ թէ կացութեան հետեւանօք դիւրին չեն ոչ թղթակցութիւնները, ոչ անցագրային գործողութիւնները, եւ ոչ ալ ուղեւորութիւնները՝ պէտք է փութանք այստեղ արտասահմանի մէջ մեզի ինկած պարտականութիւնը կատարելու (պարտականութիւնը կ'ըսենք եւ ոչ իրաւունքը) հանդէպ Էջմիածնի Մայր Աթոռին եւ Ամէնայն Հայոց Հայրապետութեան՝ որոնք շա՜տ սիրելի են ամէնուս, բայց այն ատեն միայն՝ երբ բան մը չունինք անոր համար ընելիք:

Արտօնուած ընտրութիւնը պէտք է կատարուի շուտով, եւ կատարուի արտասահմանի մասնակցութեամբ, ինչպէս կը հրաւիրեն մեզ: Արտասահմանի թեմերը - անոնց մէջ Եգիպտոսի՝ որ մեր թեմն է եւ որուն իշխանութիւններուն յիշեցումներ ընելու իրաւունքն ու պարտքը ունինք իբրեւ հրապարակագիր եւ իբրեւ նախկին երեսփոխան, նախկին պատգամաւոր եւն. - որեւէ անհոգութեան եւ յապաղումի համար պատասխանատու պիտի ըլլային Ազգին եւ Եկեղեցիին հանդէպ:

Շուտափոյթ բայց մտածուած ընտրութիւններ պիտի ըլլան հարկաւ պատգամաւորներու ընտրութիւնները, ինչ որ նոյնպէս ժամանակ կը պահանջէ: Եւ կան ուրիշ հարցեր զորս լուծելու կոչուած է ազգ. եկեղ. ժողովը եւ որոնց մասին ալ թե-

մերը պէտք է կանխաւ խորհրդակցին՝ ստացուած բոլոր գրութիւններուն տեղեկանալէ վերջ:

Ահա թէ ի՛նչու պէտք է լուրջ ըլլալ եւ լրջօրէն շտապել՝ գոնէ այս խնդրոյն վերաբերմամբ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏԷՆ

Ահաւասիկ պայքարի արդի փուլին նկատմամբ անգլիական տեսակէտը, ամփոփուած մամուլին մէկ օրուան խմբագրականներէն եւ հաղորդուած նոյն օրուան (երէկ) թուականով, Հաւասի Գործակալութեան կողմէ: Տեղ-տեղ՝ ստիպուած կ'ամփոփենք ամփոփումը: Այսքանն ալ բաւական լոյս կը սփռէ՝ տեսակետերէ զատ նաեւ իրողութիւններու վրայ:

«Առտուան թերթերը գլխաւորաբար կը զբաղին Ֆրանսայի շուրջ ծովային պաշարման սաստկացումով, անկլօ-ճափոնական յարաբերութիւններով եւ խորհրդարանի դռնփակ նիստով:

«.. Բոլոր թերթերը այն գաղափարը կը յայտնեն՝ թէ չէզոք երկիրները պէտք չէ գանգատին նոր ձեւակերպութիւններէն, քանի որ ասոնց ենթարկուիլը կը նշանակէ աջակցիլ իրենց ազատութիւնը պահել ուզող երկիրներու հասարակաց դատին:

«Բացայայտ է, կը գրէ *Տէյլի թելեկրաֆ*, թէ չենք կրնար թեթեւօրէն վարուիլ մեր պաշարումին կատարած տնտեսական սեղմումով՝ որու պատճառաւ թշնամին վտանգաւոր կերպով կը նեղուի ճարպերու, հիւսուածեղէնի նիւթերու եւ այրելիներու պակասէն:

«Այս նոր միջոցները երկու հարց կը յարուցանեն, Ֆրանսայի եւ Սպանիոյ վերաբերմամբ: Ամբողջ մամուլը ցաւ կը յայտնէ՝ չգրաւուած Ֆրանսայի եւ ֆրանսական ստացուածքներուն վրայ եւս պաշարումը կիրարկելու պէտքին համար: «Այս շատ յայտնօրէն պիտանի միջոցին պատճառները պէտք է ամէն ձեւերով բացատրուին ֆրանսացի ժողովուրդին՝ որուն ըսուելու է թէ իր տառապանքներուն պատասխանատուն Հիթլէրն է եւ ոչ թէ իր դաշնակիցը», կը գրէ *Տէյլի հերըլդ*:

«Տարակոյս չկայ, կ'ըսէ *Ֆայնենշըլ նիւզ*, որ այս որոշումը մեծապէս պիտի քննադատուի Ֆրանսայի մէջ եւ այլուր, շնորհիւ հացի *փրոփականդա*ին: Այդ պատճառաւ կառավարութիւնը աւելի եւս անկեղծ շնորհաւորութիւններու արժանի է այն քաջութեան համար որով կը դիմագրաւէ անժողովրդականութիւնը որոշումի մը, որ ցաւագին ըլլալով հանդերձ անխուսափելի էր իշահ վերջնական յաղթանակին եւ Ֆրանսայի ազատութեան վերահաստատումին»:

«Գալով Սպանիոյ, *Նիւզ Քրոնիքըլ* կը պահանջէ ամուր կենալ ընդլայնուած պաշարման կիրարկումին մէջ: «Մենք իվիճակի ենք,- կը գրէ այս թերթը,- զօրաւոր ճնշում մը ի գործ դնելու Սպանիոյ վրայ եւ վարանելու չենք ընելու»:

Ահա նաեւ արձագանգը այն յուզումին զոր յառաջ բերած է Ճափոնի մէջ կարեւոր բրիտանացիներու ձերբակալումը. «ան կը մնայ աղբիւր ամէնաբուռն ցասումի, մինչ Թոքիոյի մէջ Կեսթափոյի (գերման քաղաքական ոստիկանութիւն) ներկայութեան յայտնութիւնը կը ծառայէ հանրային կարծիքը հանդարտեցնելու միայն: (Հաւանօրէն պիտի ըլլայ՝ «չի ծառայեր»):

«Թերթերը ուժգնօրէն կը պնդեն՝ որպէսզի 1.- Բրիտ. հպատակներուն ոչ-ազատումը համապատասխան փոխ-վրէժներ յառաջ բերէ, 2.- որեւէ նոր զիջում չըլլայ Ճափոնի: Բրիտ. կառավարութիւնը,- կը գրեն անոնք,- պէտք չէ գլուխ ծռէ այն ճարպիկ շանթաժին առջեւ զոր կը մղեն արեւմուտքի կացութիւնը շահագործել ուզող Թոքիոյի գերմանասէր տարրերը: Եթէ այդ գործունէութիւնը չդադրի, կը գրէ *Թայմզ*,- կարելի պիտի չըլլայ վստահիլ իրերայաջորդ ճափոն կառավարութիւններու տուած կրկնակի ապահովութիւններուն՝ թէ կ'ուզեն մեր երկրին հետ կատարեալ համաձայնութեան մը յանգիլ: Մինչեւ իսկ հաշուի առնելով Չինաստանի մէջ նշանակելի յաջողութիւն մը չունենալնէն զգացած տհաճութիւնը ճափոնացուց, զարմանալի է որ ճափոնական արտաքին քաղաքականութիւնը ա՛յնքան յաճախ ճնշմանը ենթարկուած ըլլայ զինուորական տարրերու՝ որոնք վճռապէս առիթներ կը փնտռեն Ճափոնի եւ Խաղաղականի միւս պետութիւններուն միջեւ վէճ յարուցանելու»:

Այս հեռագիրը անգլիական տեսակէտին մէկ խտացումն է, ինչպէս ըսինք, օրուան կարեւորագոյն հարցերէն մէկքանիին նկատմամբ, եւ պէտք է ըստայնմ զայն կարդալ ու գաղափար կազմել:

ՀՐԷԻՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ

Մեզի համար շատ հետաքրքրական է հետեւեալը:

*Ալ Ահրամ*ի մէջ «Լուսանցքին Վրայ» խորագրով յօդուածները գրող աշխատակիցը կը վերլուծէ Գահիրէի հրեայ համայնքին դպրոցներու յանձնախումբին վերջին տեղեկագիրը: Այդ վերլուծումին ամփոփումը կ'առնենք *Ժուրնալ տ'Էժիփթ*էն:

«Մեր հրեայ հայրենակիցներն ու եղբայրները, կը գրէ ան, սեղանաւորական վարիչներ եւ Եգիպտոսի առեւտրական **շարժման սիւներն** (?) են: Համզաուիի մէջ մեծաքանակի եւ Ռիւ Ֆուատի մէջ փոքրաքանակի վաճառական, յանձնակատար եւ ներկայացուցիչ գործարաններու, ասիկա չ'արգիլեր որ անոնք շահագրգռուին կրթութեան եւ ուսման գործով: Վարժարաններու տեղեկագիրը լուսազարդուած է վիճակագրական պատկերներով՝ որոնք պերճախօս եւ շինիչ թուանշաններ կը պարունակեն:

«Տեղեկագրին վրայ նետուած նայուածք մը մեզի թոյլ կուտայ հաստատելու՝ թէ յանձնախումբը կը վարէ երկու վճարովի վարժարան. Քաթաուի Վարժարանը եւ Սիւարէս Վարժարանը, եւ երեք բարեգործական ձրի վարժարան՝ որոնց մէկը մանչերու, միւսը աղջկանց համար եւ երրորդը՝ մանկապարտէզ մը (*մաթերնէլ*): Այս երեք վերջին վարժարանները համախմբուած են միակ մեծ շէնքի մը մէջ, Ապպասիէի սկիզբը: Աշակերտներու թիւը հոն 2134 է:

«Այս դպրոցներուն կցուած է երեք բարեսիրական եւ ընկերային հիմնարկութիւն.- Անտրէ Ատէս Դարմանատունը, Ինճի Քաթաուի Արհեստանոցը եւ մասնաւոր մանկապարտէզը: Յանձնախումբը լայնօրէն կը հոգայ այս վարժարանները, որոնց տարեկան ծախքը 10,000 ոսկիէն աւելի է: Գալով հասոյթներուն, կը բաղկանան եգիպտական եւ ֆրանսական կառավարութեանց նպաստներէն, վիճակահանութենէ մը, համայնքային տուրքերէ (ազգ. տուրք) եւ հանգանակութիւններէ: Այս վերջինները հարուստներէն կը ժողվուին տասնեակ եւ հարիւրաւոր ոսկիներով եւ համեստ քսակներէն՝ դահեկաններով:

«Բացի վարժարաններու յանձնախումբէն, կան ուրիշ հիմնարկութիւններ եւս որ դեռահասներով կը զբաղին ինչպէս Պուտ մը կաթը, Գործավարժութեան (*Ափրանթիսաժ*) մարմինը եւ Աստուածաշունչի ուսուցման դպրոցները:

«Վարժարաններու յանձնախումբին եւ միւս մարմիններու նախաձեռնութիւնը եւ գործունէութիւնը արժանի են քաջալերութեան ու օգնութեան: Անոնց օրինակին պէտք է հետեւին եգիպտական կամ եգիպտացած միւս համայնքները, մեծ օգուտ պատճառելով երկրին եւ անոր մտաւորական վերականգնումին»:

Այս գովեստ-վերլուծումը կարդալով մենք զանազան մտածումներ ունեցանք:

Առաջինը այն՝ որ Գահիրէի հայ համայնքը, ներկայիս հրեայ համայնքէն շատ նուազ ուժեղ ըլլալով հանդերձ իբրեւ թիւ եւ իբրեւ նիւթական դիրք, գրեթէ նոյնքան մեծ պիւտճէ մը յատկացուցած է սակայն իր կրթական գործին, եթէ ճիշտ է տեղեկագրին իվերեւ տրուած ամփոփումը:

Երկրորդ, մինչդեռ մեր վարժարանները գրեթէ այլամերժօրէն կը հոգացուին հին բարերարներու թողած եկամուտներով, հրէական վարժարանները կ'երեւի թէ մեծ մասամբ կը պահուին համայնքին այսօրուան հարուստ եւ համեստ դասակարգերուն նպաստներովը, հարուստներուն տարեկան «տասնեակ եւ հարիւրաւոր ոսկիի» եւ համեստներուն դահեկանի նպաստներով:

Երրորդ, այդ վարժարանները նպաստ կը ստանան եգիպտական եւ ֆրանսական կառավարութիւններէն, որովհետեւ կը ծառայեն եգիպտական եւ ֆրանսական մշակոյթներուն. բա՛ն մը զոր մեր վարժարաններն ալ ըրած են եւ կ'ընեն առանց այդ նպաստին՝ զոր եթէ ստանային, կրնային իրենց այդ դերը ա՛լ աւելի լաւ կատարել. ո՞վ եւ ե՞րբ - սակայն - ըրած է այդ ջանքը վերոյիշեալ կառավարութիւններուն մօտ:

Չորրորդ, մեր առաջնորդարանը կամ դպրոցներու հոգաբարձութիւնը կրնայ գոհ եւ հպարտ սրտով մէկ կողմէ հաղորդել *Ալ Ահրամի* աշխատակցին՝ թէ «եգիպտական կամ եգիպտացած» համայնքներէն հայ համայնքն ալ այսքան վարժարան եւ աշակերտ կը հոգայ այսքան ծախքով, ու միւս կողմէ ձեռք անցընել վերոյիշեալ տեղեկագիրը, ծանօթանալ մանրամասնութիւններուն եւ անձնական այցելութիւններով ստուգել ստացուած արդիւնքներուն որակն ու քանակը՝ ի հարկին օգտուելու համար անոնցմէ:

Պիտի ըսուի թէ լրջօրէն ընտրուած ուսումնական խորհուրդ մը եւ կրթական քննիչ մըն է որ պիտի կրնային ընել այս գործն ալ ինչպէս ուրիշ նոյնքան լուրջ գործեր, եւ ոչ թէ հոգաբարձութիւններ որոնք կա՞ն թէ՞ չկան, կրթական գործին օգուտ մը ունի՞ն թէ ոչ՝ յայտնի չէ:

Այս առարկութեան համաձայն ենք...: Եւ այս առթիւ, արդեօք ի՛նչ ծրագրով պիտի վերաբացուի Գալուստեանը այս տարի: Եգիպտական պաքալորէայի՞, թէ ֆրանսական պրըվէի՞, թէ՞ Քեմպրիճի անգլիական վկայականին ան պիտի հասցնէ իր աշակերտները:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՊԵՏԵՐԸ

Մենք ստիպուած ենք մեր եկեղեցական պետերէն սպասելու ա՛յն ինչ որ իրենց սեփական կառավարութիւնը ունեցող ազգերու մէջ կը սպասուի աշխարհականներէ: Զանազան պաշտօններու վրայ գտնուող կամ անպաշտօն մէկէ աւելի աշ-

խարհականներու դերը մենք տուած ենք, կը կրկնենք՝ իհարկէ ստիպեալ, մեր եկեղեցական պետերուն:

Այս պատճառաւ, անոնց հանդէպ պահանջկոտ ըլլալու իրաւունքը թէ՛ ունինք եւ թէ՛ չունինք:

Ունինք, որովհետեւ նուիրապետութեան աստիճաններուն վրայ հետզհետէ բարձրացող եկեղեցական մը գիտէ՛ կամ պէտք է գիտնայ՝ թէ մեր մեջ միայն աստուածաբանական հմտութիւնը եւ մաքուր վարքուբարքը բաւական չեն լաւ եպիսկոպոս մը, ու՛ր մնաց լաւ պատրիարք մը կամ կաթողիկոս մը ըլլալու: Ուրի՛շ կարողութիւններ պէտք են, բացի նաեւ վարչական որոշ կարողութենէ մը զոր ամէն բարձր պաշտօնեայ պէտք է ունենայ կարենալ կառավարելու համար իր ստորադասեալներն ու այն գործը որ յանձնուած է իրեն:

Եկեղեցական պետ մը - առաջնորդ, պատրիարք կամ կաթողիկոս – քաղաքական գործ կը կատարէ մեր մէջ, անշուշտ այս բառին ամէնանեղ իմաստովը, եւ առաւելապէս ներքին քան արտաքին քաղաքական գործ, որ նուազ կարեւոր չէ այդ պատճառաւ՝ երբ նկատի առնուին մեր վիճակն ու մեր պահանջները, դժուարութիւնները որոնց մէջ կը տապլտկինք եւ ստեղծագործող անհրաժեշտ աշխատանքը որ պէտք է կատարուի այդ դժուարութեանց յաղթելու եւ իբրեւ համայնք կարենալ մեր դիրքը պահելու համար այն ոչ-հայ երկիրներուն մէջ ուր կ'ապրինք:

Թուրքիոյ, եւ գլխաւորաբար Պոլսոյ մէջ ուր այն ատեն կային մեծ թիւով կառավարական պաշտօնեաներ եւ ազատ ասպարէզներու հետեւողներ որոնք ազատ ժամանակ ունէին, ազգ. սահմանադրութիւնը փորձած էր այդ ներքին եւ քիչ մըն ալ արտաքին քաղաքական գործին ղեկը տալ աշխարհականներէ բաղկացած ժողովներու: Պոլսոյ մէջ իսկ, սակայն, կրօնական եւ աշխարհական իշխանութիւնները անմիջապէս չկրցան ներդաշնակ գործակցութիւն մը ունենալ նո՛յնքան մէկին որքան միւսին թերութեամբը: Գաւառներու մէջ, մինչեւ 1908ի օսմ. սահմանադրութիւնը եւ տեղ-տեղ անկէ վերջ անգամ, եկեղեցական առաջնորդը շարունակեց թէ՛ ներքին վարչութեան եւ թէ՛ արտաքին «յարաբերական» գործի մէջ գերակշիռ դեր խաղալ, իր այդ գերակշռութիւնը մերթ զիջելով տեղացի հարուստ եւ ազդեցիկ, կառավարական շրջանակներու մէջ եըւս ազդեցիկ ազգայինի մը՝ որ ընդհանրապէս ատենապետը կ'ըլլար գաւառին քաղ. կամ թեմ. ժողովին:

Ազգ. սահմանադրութիւնը հիմնուեցաւ 1860ի մտաւորական երիտասարդութեան կողմէ, նոյնքան եկեղեցական վարիչներու որքան ամիրաներու կամայականութեան **դէմ**, անոնց երկուքին յաճախ **միացեալ** կամայականութեանը դէմ, որ կ'արհամարհէր ժողովուրդին կարծիքն ու շահը՝ արհեստապետութեանց անուս բայց հասուն պետերուն եւ նորահաս մտաւորականութեան եռանդուն վարիչներուն կողմէ յայտնուած ու պաշտպանուած: Եւ բարձրաստիճան եկեղեցականութիւնը այն չափով կրցաւ Ազգ. սահմանադրութեան շրջանակին մէջ արդիւնաւոր դեր մը կատարել մինչեւ 1895 եւ վերջէն՝ 1908էն 1914, որչափով որ համաձայնօրէն գործեց աշխարհական լուսամիտ տարրերուն հետ, իր հեղինակութիւնը պահելով եթէ ոչ իր մտաւորական բարձրութեամբը միշտ՝ գէթ իր բացարձակ պարկեշտութեամբը, իր օրինապահութեամբը եւ տրուած ճիշտ խորհուրդներէն օգտուելու իր փութկոտութեամբը:

Անցեալի, եւ մօտիկ անցեալի մէջ Թուրքիոյ հայոց կեանքին այս վարչական նկարագիրը մեծ մասամբ գոյութիւն ունի նաեւ այսօր, մեր արտասահմանի համայնքներուն մէջ: Առաջնորդները մանաւանդ, բայց եւ Երուսաղէմի պատրիարքը երբ զուտ վանական գործով չէ որ կը զբաղի եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսը, պէտք է անհրաժեշտաբար ընդունին եւ ի հարկին ամբողջացնեն այն օրինագծումը որ կը ճշտէ իրենց պաշտօնը՝ միեւնոյն ատեն ճշտելով իրենց գործակից աշխարհականներուն պաշտօնները:

Ըսինք թէ մեր եկեղեցական վարիչները իրերու բերմամբ կը կատարեն գործեր որոնք այլուր աշխարհական վարիչներու կը պատկանին: Դէմ չենք ասոր, բայց դէմ ենք որ անոնք գէշ կատարեն զայն, օրինակ՝ գէշ գրեն ու գէշ խօսին, օգտուելով իրենց մենաշնորհեալ դիրքէն: Մրցակցի չգոյութիւնը պէտք չէ որ զանոնք անհոգութեան մէջ պահէ, ինչպէս որ նոյն պարագան պէտք է քառապատիկ աւելի նախանձախնդիր, աւելի պահանջկոտ ընէ մեզ՝ անոնց ընտրութեան պահուն:

Իրաւու՞նք է՝ որ մեր գաղութային երերուն կեանքին միակ հաստատ յենակներն եղող եկեղեցական պետերը, ազգին պահած միակ բարձր պաշտօնեանե՛րը, բարոյապէս եւ նիւթապէս չտան փոխարէնը իրենց ստացած բարոյական եւ նիւթական վարձքին, աշխատին յաճախ շատ քիչ եւ երբեմն՝ գէշ, հագուստի մը համար ապաւինելով:

Ժողովուրդը անտարբեր չէ, կամ պէտք չէ թողուլ որ անտարբեր դառնայ հանդէպ իր եկեղեցական պետերուն: Այդ անտարբերութենէն շատ պիտի տուժէին թէ՛ ժողովուրդը, եւ թէ՛ եկեղեցական պետերը:

ՆՈՐ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

«Հայ Գիրքի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը», որ քանի մը ամիսէ իվեր կազմուած եւ այժմ վաւերացուած է Գահիրէի քաղ. ժողովէն, առաջադրած է շատ կարեւոր գործ մը կատարել: Այդ գործը յաճախ ջատագովուած է այստեղ, եւ մենք շա՜տ ուրախ պիտի ըլլայինք այս Ընկերակցութիւնը վերջապէս ստեղծուած տեսնելով՝ եթէ...:

Եթէ, նախաձեռնող մարմինի համար ամէն համակրութիւն եւ վստահութիւն ունենալով հանդերձ, վստահութիւն ունենայինք նաեւ նախաձեռնուած գործին գտնելիք ընդունելութեան կամ, յաջողութե՛ան վրայ:

Երանի՜ թէ սխալէինք: Եւ այս տողերը ուրիշ ձգտում չունին արդէն, բայց եթէ օգնել ձեռք բերելու համար այնպիսի արդիւնք մը որ մեր սխալած ըլլալը պիտի յայտնէր մեզի: Ըսե՛նք սակայն թէ ի՛նչու չենք կրնար շատ լաւատես ըլլալ:

Չենք կրնար այդքան լաւատես ըլլալ, որովհետեւ գործը ընդարձակ է եւ ՊԷ՛ՏՔ է որ ընդարձակ ըլլայ, այլապէս ան բոլորովին կը կորսնցնէ իր նկարագիրը, իսկ այդ ընդարձակութեամբ գործ մը ներկայիս սկսելու համար չափազանց անյապաստ են պայմանները:

Եթէ պատահի սակայն, որ բարեփոխուին պայմանները, ըստ մեզ անհրաժեշտ է գործը վերստին եւ ուրիշ կերպով մէջտեղ նետել (*լանսէ*) քան ինչ որ եղաւ:

Ըստ մեզ, պէ՛տք է համայնքին պաշտօնական մարմիններուն մաս կազմող յարմար անձնաւորութիւններու ստորագրել տալ հրաւէր մը, ուղղուած համայնքին բոլոր առաջաւոր անդամներուն, քանի մը հարիւր հոգիի, եւ հոն՝ այդ հաւաքոյթին

մէջ, նպատակը լաւ մը բացատրելէ եւ անոր համար նոյնչափ խանդավառութիւն ստեղծելէ ետք որքան, օրինակ, Էջմիածնի մայր-տաճարին ճաթած գմբէթին համար կրցաւ ստեղծուիլ, բանալ հիմնադրամի մը գոյացման եւ նոյն ատեն անդամագրութեան արշաւը կամ պայքարը, զոր այդպէս կը կոչեն եւ .. կը շահին ամերիկացիք, ամերիկահայե՛րը մինչեւ իսկ:

Իսկ թէ ի՛նչ պատճառով «Հայ Գիրքի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը» արժանի է պաշտօնական անձերու այդ անպաշտօն բայց հանդիսաւոր օժանդակութեան եւ իր վերոյիշեալ պայքարին լիակատար յաջողութեանը համայնքին մէջ՝ պատասխանը կու տան իր ծրագիր-կանոնագրին շատ լաւ բանաձեւուած երկու առաջին յօդուածները:

Նպատակը սահմանող Յօդ. 1ը կ'ըսէ արդարեւ.

«Հայ Գիրքի Բարեկամներու Ընկերակցութեան նպատակն է 1. Ծառայել հայ գրականութեան եւ մշակոյթին: 2. Յարաբերութիւն եւ համագործակցութիւն ստեղծել հայ գիրքի բարեկամներուն եւ Եգիպտոսի ու արտասահմանի հայ գրողներուն միջեւ: 3. Հայ գիրքին եւ հայ գրողին արժէքին եւ անհրաժեշտութեան գիտակցութիւնը պայծառացնել եւ խորացնել հանրային մտայնութեան մէջ: 4. Տարածել հայ գիրքը: 5. Ունենալ իր սեփական պարբերաթերթը: 6. Հրատարակութիւններ ընել: 7. Հին թէ ժամանակակից հայ գրողներու շարքին, մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ ընել նաեւ նորերը եւ բոլորովին նորերը եւ անոնցմէ արժէքաւորները քաջալերել ու ծանօթացնել հանրութեան»:

Երկրորդ յօդուածը, «Միջոցներ»ուն մասին խօսելով, կ'ըսէ.

«Ընկերակցութիւնը իր նպատակներուն իրագործումը պիտի հետապնդէ 1. Կազմակերպելով հրապարակային եւ ընկերական հաւաքոյթներ, դասախօսութիւններ, բանախօսութիւններ եւ ասուլիսներ գրականութեան եւ մշակոյթի շուրջ: 2. Կազմակերպելով գրական մրցանակներ: 3. Սարքելով հայ գիրքի եւ մշակոյթի տարեկան տօն մը: 4. Սատարելով Գահիրէի Ազգ. Կեդր. Մատենադարանին»:

Ծրագրի այս երկու յօդուածներուն ընթերցումը կը հաստատէ, կարծենք, մեր հաւաստումը՝ թէ Ընկերակցութեան նախաձեռնած գործը ընդարձակ գործ մըն է, թէ այդպէս միայն ան կրնայ նշանակութիւն մը ունենալ ու դեր մը կատարել, եւ թէ պէտք է, հետեւաբար, զայն դիմաւորել համապատասխան եռանդով ու կիրարկել լիապատշաճ (*ափէքուատ*) միջոցներով:

ԼՈՒՐԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ

Դիւրին չէ պատերազմի ատեն լուր ունենալ պատերազմին մասին: Անոր այսօրը, որ կը պարունակէ նաեւ անոր անմիջական վաղը, այսօ՛րը, որ ամբողջ նորութիւն է, կենդանի, բաբախուն նորութի՛ւն որուն յառած են երէկէն յուսախաբ կամ յափրացած մարդոց աչքերը. այսօ՛րը որ իր բերած արդիւնքներէն զատ՝ վաղուան կարելիութիւնները գուշակել կու տայ իր զինուորական եւ քաղաքական շարժումներովը: Անծանօթ կը մնայ մեզի շատ մը պատճառներով, որոնք արդարացի են անշուշտ, բայց նաեւ տարօրինակ, *փարատրոքս*ալ պատճառով մը՝ որ գոյութիւն ունեցած չէ նախորդ պատերազմներու ատեն:

Այդ պատճառն է .. բոլոր երկիրներէն պատերազմիկ եւ ոչ, բոլոր երկիրներու մէջ լուր եւ առատ լուր ստանալու դիւրութիւնը, որ յատուկ է միայն այս պատերազմին եւ զոր կը պարտինք րատիոյին:

Այդ դիւրութիւնն ու այդ առատութիւնը հեռու են արդարեւ, պատերազմի ներկայ փուլին մասին իւրաքանչիւր երկրի իւրաքանչիւր բնակչին գիտնալու արդար պահանջը գոհացնելէ: Որովհետեւ՝ երկու կողմին րատիօները կը խօսին անընդհատ առաւօտէն մինչեւ կէսգիշեր եւ կէսգիշերէն ալ վերջը, ամէն մէկը փառաբանելով իր կողմին յաջողութիւնն ու զօրութիւնը, եւ միւս կողմին վերագրելով բաներ որ ճիշտ չեն միշտ եւ որոշ նպատակի մը՝ *փրոփականդի՛* կը ծառայեն աւելի կամ ամբողջովին՝ քան բարեկամին ու թշնամիին զգացած ճշմարտութեան ծարաւը յագեցնելու..: Եւ ա՛յնչափ մեծ է պատերազմի մը ատեն զայն վարողներուն պատասխանատուութիւնը, ա՛յնչափ ահեղ՝ վտանգի տակ դրուած շահերուն զանգուածը, որ ոչ ոք մտքէն կ'անցընէ կառավարութիւններուն մեղադրել լուրերու վերաբերմամբ իրենց որդեգրած այդ ուղղութիւնը, որքան ալ այդ ուղղութեան մէկ եւ միւս կողմէն միաժամանակ գործադրութիւնը արտառոց արդիւնքներ տայ յաճախ: Շատ-շատ, սա՛ կարելի է մեղադրել թշնամի րատիոներուն - բայց նոյնը կարելի է ընել նաեւ հեռագրական գործակալութիւններուն եւ կարգ մը թերթերու - որ անոնք մեծ արժէք մը չեն տար իրենց ունկնդիրներուն եւ ընթերցողներուն դատելու կարողութեան եւ այս պատճառաւ կը դադրին հաւատալի ըլլալէ, կ'ըլլան նոյնիսկ.. անհաւատալիօրէն անհամ..:

Այս խորհրդածութիւնները արդիւնք են Հռոմի եւ Պերլինի հեռասփռած այն լուրին - հանդերձ իր մեկնաբանութիւններովը - թէ Մեծն Բրիտանիոյ դէմ գերմանական մեծ-յարձակողականը սկսա՛ծ է արդէն: Չկրնալով մեր մասին մէջէն ելլել այս լուրին, գոհ եղանք կարդալով տեղւոյս *Մոքաթթամ* թերթին զայն բացատրելու փորձը՝ որ հետեւեալն է.

«Պէտք չէ մոռնալ,- կ'ըսէ մեր պաշտօնակիցը,- որ գերման զօրքին Մանշի ֆրանսական ափերուն վրայ ըրած շարժումները երկու տարբեր մեկնութեանց տեղի կու տան. սկսի՛լ Անգլիոյ դէմ յարձակողականը եւ կամ՝ հեռացնել ուշադրութիւնները պատերազմի ուրիշ դաշտէ մը՝ որուն վրայ յարձակելու միտք ունի Գերմանիա..: Ինչ ալ ըլլայ, կը գտնուինք մեծ դէպքերու նախօրին, ինչպէս կ'ըսէ Պ. Մոլոթոֆ իր ճառին մէջ՝ ուր կը նախատեսէ պատերազմ մը՝ մէկ կողմէ Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ եւ միւս կողմէ Անգլիոյ ու Միացեալ Նահանգաց միջեւ..: Ֆրանսական քայքայումը եղաւ, կերպով մը փորձառութիւն մը կամ ճանաչողական գործ մը: Այսօր, ինչպէս վերջին պատերազմին ատեն, խնդիրը գիտնալն է՝ թէ պատերազմը արեւմտեա՞ն թէ՞ ոչ արեւելեան ճակատին վրայ պիտի վճռուի:

«Արդ, այս վերջին ճակատը - արեւելեան - աւելի ընդարձակ է քան նախորդ պատերազմին, չհաշուելով նաեւ որ ան բոլորովին բաժնուած է Գերմանիայէն՝ որ չի կրնար անոր զէնք եւ ռազմանիւթ հայթայթել: Վերջին պատերազմին, Լորտ Քիչնըր փորձեց բաժնել արեւելեան ճակատը Գերմանիայէն՝ գրաւելով Ալեքսանտրէթի գօտին եւ կտրելով փոքր Ասիան Սուրիոյ կապող երկաթուղին: Բայց Ֆրանսա անոր ընդդիմացած էր այն ատեն: Ներկայիս, Արեւելեան Ափրիկէ գտնուող ճակատը ամբողջապէս անջատուած է եւրոպական զինուորական կեդրոններէն: Այնտեղ կեցող զօրքերը գրեթէ պաշարուած են, քանի որ Իտալիա չի

կրնար ոչ զէնք եւ ոչ ռազմանիւթ ղրկել հոն: Եթէ ուրեմն պատերազմը քանի մը ամիսէն աւելի երկարածգուի, Իտալիա պարտաւոր է դադրեցնել թշնամութիւնները, ինչպէս ըրաւ Գերմանիա վերջին պատերազմին ատեն Արեւելեան Ափրիկէի մէջ»:

Ահա թէ ինչպէս «կը լուսաբանուի» իտալօ-գերման հաւաստիքը՝ «Անգլիոյ վրայ յարձակողականը սկսած է», եւ եթէ շատ չի լուսաբանուիր ան, գոնէ պատճառ կ'ըլլայ «ճամփու վրայ» ուրիշ բաներ գիտնալու պատերազմի վաղուան հաւանականութիւններուն մասին:

ՈՉ-ԻՍԼԱՄՆԵՐՈՒ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱՎԻՃԱԿԸ

Երէկուան *Պուրս* մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ ոչ-իսլամներու անձնական օրինավիճակին (*սթաթիւ փերսոնէլ*) պատրաստութեան եւ անոր բովանդակութեան մասին:

Ինչպէս ուրիշ եգիպտաբնակ ոչ-իսլամ համայնքներու նոյնպէս հայ համայնքին համար խնդիրը մեծ շահեկանութիւն մը ունենալուն պտճառաւ, կը յուսանք որ ազգային առաջնորդարանը զայն իսկոյն եւեթ նկատի առած եւ ուսումնասիրութեան ձեռնարկած է:

Անոր նախագիծը, ըստ *Պուրս*ի, պատրաստ է արդէն եւ դատական նախարարը մօտերս զայն պիտի ներկայացնէ նախարարաց խորհուրդին:

Այդ նախագծին կցուած է եղեր բացատրագիր մը՝ ուր տեղեկութիւններ տըրուած են ի մասին անձնական օրինավիճակի դատարաններուն ապագայ կազմակերպութեանը:

Այդ դատարանները (մեր մէջ՝ դատաստանական խորհուրդ) մինչեւ հիմա իրենց յատուկ օրէնսդրութիւնը չունէին, կ'ըսեն նոր օրինագծին հեղինակները: «Դատաւորները կը հիմնուէին կարգ մը նախօրինակներու (*ժիւրիսփրիւդանս*) եւ կրօնական ատեաններու սկզբունքներուն վրայ: Բայց յիշեալ համանքային դատարաններու արձակած վճիռներուն մէջ տեսնուող համաձայնութեան պակասը ներկայ բարենորոգումին ստիպողական պէտքը զգացուց:

Պատրաստուած նախագիծը երկու սկզբունքի վրայ կը յենու.

«1. Վերակազմել եկեղեցական դատարանները՝ գործադրելու համար բոլոր դատարաններուն վերաբերող ընդհանուր օրէնսդրութիւն մը: Կը խորհուի թէ այս միջոցով աւելի արդար պիտի ըլլան տրուելիք վճիռները:

2. Հաստատել բարձրագոյն խորհուրդ մը (*քոնսէյ*), լուծելու համար իրաւասութեան կամ վճիռներու այլազանութեան պատճառաւ անձնական օրինավիճակի դատարաններու միջեւ վէճերը»:

Այս ըսելէ վերջ, մեր պաշտօնակիցը կու տայ նաեւ հետեւեալ շահեկան տեղեկութիւնները, զորս քաղած է - կ'ըսէ - դատական նախարարութեան շրջանակներէն:

«Ձեռնհաս իշխանութիւնները ուզած են, ամէն բանէ առաջ, «եգիպտացնել» եկեղեցական դատարանները: Այսուհանդերձ, անոնք պիտի չկորսնցնեն այն առանձնաշնորհումները զորս ներկայիս կը վայելեն *միլլի* դատարանները: Բարենորոգումը կը ձգտի հակակշիռ մը միայն հաստատելու եկեղեցական արդարութեան ընթացքին վրայ:

«Կը լսենք նոյնպէս՝ որ անձնական օրինավիճակի դատարաններուն արձակած վճիռները պէտք է գրուին եւ հրապարակուին արաբերէն լեզուով: Եթէ վճիռը օտար լեզուով մը գրուած է՝ պէտք է իր հետը ունենայ արաբերէն թարգմանութիւն մը:

«Նախագիծը կը սահմանէ նոյնպէս, որ դատավարութեան կանոնները (*փրոսեդիւր*) եւ դատական ծախքերը պիտի ըլլան համանման՝ բոլոր անձնական օրինավիճակի դատարաններուն համար:

«Այս դատարաններուն անդամները պէտք է անխտիր ամէնքն ալ եգիպտահպատակ ըլլան: Նոյնպէս, անոնց տուած վճիռներուն վերաքննութեանը համար ո՛րեւէ դիմում կարելի պիտի չըլլայ ընել ոչ-եգիպտական դատարանի մը կամ մարմինի մը առջեւ: Դարձեալ, դատական նախարարութիւնը քննիչներ պիտի նշանակէ՝ հակակշռելու համար այս դատարաններուն գործունէութիւնը:

«Նախագիծը, ինչպէս վերը յիշուեցաւ, կ'առաջադրէ Բարձրագոյն Խորհուրդի մը կազմութիւնը, անոր պաշտօն տալով լուծել իրաւասութեան վէճերը:

«Այդ խորհուրդը միմիայն ատենակալներէ պիտի բաղկանայ: Բացի եկեղեցական դատարաններու պատուիրակներէն ան պիտի ունենայ, իբրեւ անդամ, վճռաբեկ ատեանի ներկայացուցիչ մը:

«Կը յուսացուի թէ Բարձրագոյն Խորհուրդին կազմը լուրջ երաշխիքներ պիտի ընծայէ անկողմնակալ եւ արդար կարգադրութեանը համար այն բոլոր վէճերուն, որոնք կրնան ծագիլ անձնական օրինավիճակի դատարաններուն միջեւ»:

Ասոնք են *Պուրսի* տեղեկութիւնները ամբողջութեամբ: Կը կրկնենք թէ պէտք է շուտով եւ լրջօրէն ուսումնասիրել զանոնք, ի հարկին ձեռք բերելով աւելի մանրամասնութիւններ, եթէ կարելի է:

Փութանք ըսելու՝ թէ նախագիծը ընդհանուր առմամբ գէշ չ'երեւիր մեզի եւ թէ ան կրնայ իրապէս բարենորոգում մը ըլլալ գոյութիւն ունեցող եկեղեցական կամ ազգային դատարաններու այժմեան դրութեան վրայ՝ եթէ իր բոլոր տրամադրութիւնները խնամքով սահմանուին եւ խնամքով կազմուի զայն գործադրելու կոչուած դատարանը:

ՌՈՒՄԱՆԻԱ ՇՈՒԱՐԱԾ

Ամէնէն դժուար դիրքը Ռումանիոյ դիրքն է այսօր: Պատճառը հասկանալի է: Ան բռնուած է Առանցքի պետութիւններուն, Ռուսիոյ եւ Անգլիոյ ընդդիմամարտ շահերուն միջեւ: Ասոնք մեծ պետութիւններն են: Յետոյ կան իր դրացի փոքր տէրութիւնները, Հունգարիան եւ Պուլկարիան, որոնց հետ առկախ հաշիւներ ունի, այսինքն անո՛նք են որ կարգադրելիք հաշիւներ ունին իրեն հետ, մնացած միւս պատերազմէն: Իսկ ասոնցմէ ալ զատ, կան իր այն դրացիները որոնց հետ իրաւ է թէ վէճի մէջ չէ բայց ուրիշներու հետ իր ունեցած վէճերը անշուշտ մեծապէս կը շահագրգռեն այդ տէրութիւնները, խօսքը չընելով Պալքանեան Ուխտ կոչուած կապին որ զինքը եւ զանոնք կը կապէ՛ր իրարու: Իսկ յայտնի է թէ առանցքի պետութիւններն ու Խ. Միութիւնը կ'ուզեն «փսխեցնել» Ռումանիան ոչ միայն իրենց հաշուոյն այլեւ ի հաշիւ իրենց պաշտպանեալներուն՝ Հունգարիոյ եւ Պուլկարիոյ, այս վերջինը փոխնիփոխ կամ միաժամանակ պաշտպանեալն ըլլալով Առանցքին

եւ Խ. Միութեան, մինչ Առանցքն ու Խ. Միութիւնն ալ իրարու մերթ մրցակից եւ մերթ համաձայն կ'երեւին, միշտ իվնաս Ռումանիոյ հարկաւ...:

Իրեն համար ամէնէն սուր հարցը Թրանսիլվանիոյ հարցն է այս պահուս: Հունգարիա կը պահանջէ 22 տարի առաջ իրմէ խլուած բայց ռումանացիներէ բնակուած այդ մեծ նահանգը, եւ Ռումանիա ճղակտոր կ'ըլլայ զայն չտալու համար, ամէն զիջում կ'ընէ Գերմանիոյ՝ որպէսզի այդ կէտին մէջ անոր պաշտպանութիւնը վայելէ:

Բազմաթիւ ձգտումնաւոր եւ թերի մեկնութիւններէն մէկը - Լոնտոնէն ղրկուած *Ալ Ահրամի* - կ'ըսէր երէկ իմէջայլոց սա՛. «միւս կողմէ կը թուի թէ Գերմանիոյ ձեռքը անկարող է պալքանեան հարցերը կարգադրելու. մինչ «գերմանացի զբօսաշրջիկներ» կկոցի պէս կը բանին Պուքրէշի, Սոֆիայի, Պելկրատի եւ պալքանեան միւս քաղաքներուն միջեւ Ռուսիա բազուկները ծալած չի կենար: Այսպէս, Պ. Մոլոթոֆի վերջին ճառէն ետք, Ռումանիոյ մէջ համայնավարները սկսած են երկիրը ողողել յօգուտ սլաւական միութեան փրոփականտով մը, ինչպէս հրահանգած է Մոսկուան աւելցնելով որ Ռուսիան է միակ պաշտպանը սլաւ տարրերուն: Եւ այս փրոփականտը կը տարածուի միաժամանակ Հունգարիոյ (այնտեղի սլաւ տարրերուն անշուշտ), Պուլկարիոյ, Եուկոսլաւիոյ եւ Ռումանիոյ մէջ. թէեւ Գերմանիա տեղեակ է այս շարժումին բայց չի կրնար զայն կասեցնել»:

Նոյն հեռագիրը կ'ըսէ թէ իր նշանաւոր տեսակցութեանց ընթացքին Հիթլէր առաջարկած էր կարգադրել պալքանեան խնդիրները՝ յետաձգելով երկրամասերու հարցը, որպէսզի կարենայ կասեցնել համայնավարական յառաջացումը: «Ներկայիս - կը շարունակէ հեռագիրը - Պալքաններու մէջ առանցքի պետութեանց մղած փրոփականտը շատ զգուշ եւ խոհեմ կերպով կ'աշխատի ծածկել իրենց սնուցած թշնամանքը Ռուսիոյ դէմ, միւս կողմէ իրականացնել ջանալով իրենց ծրագիրները, որոնց մասին կ'ըսեն ռումանացւոց՝ թէ ուղղուած են ընդդէմ Մեծն Բրիտանիոյ, ըստ որում այս վերջինը բազում տարիներէ իվեր կ'աշխատի, Պալքաններու մէջ գոյավիճակը (*սթաթուքօ*) պահպանելով, պալքանեան տէրութեանց անհամաձայնութիւններէն օգտուելու, որպէսզի մեքենայէ Գերմանիոյ դէմ»:

Ահա թէ ո՛րքան բարդ եւ երեւակայոտ, երբեմն ալ սին մեկնութիւններու տեղի կու տայ հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի կացութիւնը: Կը մնայ բան մը որ պարզ եւ յստակ է, Ռումանիոյ անհուն անձկութիւնն ու շուարումը՝ զոր ըմբռնելու համար պէտք չկայ մեծ երեւակայութեան մը:

Եւ ըսե՞լ թէ ոչ-շատ առաջ տակաւին, շատեր կ'երանէին այս երկիրը այն մեծ շահերուն համար զորս ըրաւ 1912-13ի պալքանեան եւ 1914-18ի համեւրոպական պատերազմներուն հետեւանքով:

Պէտք չէ որեւէ ժողովուրդի ո՛չ վերջնականապէս երանի տալ ո՛չ ալ վայ կարդալ: Կ'իյնան անոնք որ բարձրացած էին եւ կը բարձրանան անոնք որ ինկած էին: Եթէ կան ինկողներ որոնք կ'օգտուին իրենց առած դասէն եւ ինքզինքնին կը ժողվեն, անոնք կը բարձրանան նորէն: Ի փոխարէն, կ'իյնան անարժանաբար բարձրացողները...:

ԲԱՄՊԱԿԻ ՎԱՃԱՌՈՒՄԸ

Թէ ի՛նչ մեծ դեր կը կատարէ բամպակը Եգիպտոսի տնտեսական կեանքին մէջ՝ ծանօթ է ամէնուն: Այնքան մեծ՝ որ եթէ հունձք մը չկարենայ ծախուիլ գնող

չգտնելուն պատճառաւ, կը խանգարուի երկրին տնտեսութիւնը, որովհետեւ ո՛չ այդ հունձքը հասցնողը կը ստանայ իր աշխատանքին փոխարժէքը եւ ո՛չ ալ անոր վրայ դրամ փոխ տուողները ետ կ'առնեն իրենց տուած դրամը: Այդպէսով, քանի մը միլիոն ոսկի սպառած կ'ըլլայ երկրին մէջ, այդքան գումար կը պակսի երկրէն, մինչ ան շուտով վերադառնալ պէտք էր իր շահովը միասին եւ գործածուիլ ուրիշ հազար բանի, ծախսուիլ կամ զանազան գործերու յատկացուիլ կամ նոյնիսկ պահուիլ խնայողական սնտուկներու եւ դրամատուներու մէջ ու աւելցնել երկրին ելեւմտական զօրութիւնը:

Այս տարի, պատերազմին պատճառաւ, շատ դժուար պիտի ըլլար, եթէ ոչ անկարելի, բամպակի նոր բերքը դրամի վերածել: Գնող չկար՝ որովհետեւ նախ փոխադրութեան ապահով միջոցներ չկային եւ յետոյ կը պակսէին, այս տարի պակսած էին եգիպտական բամպակին սովորական մեծ-պզտիկ յաճախորդներէն շատերը: Իսկ գնող չըլլալուն պատճառով ինկած էին նաեւ գիները, ա՛յն աստիճան որ որեւէ գործողութիւն չէր կատարուեր այլեւս ու եթէ այս վիճակը աւելի երկար շարունակուէր՝ տնտեսական աղէտ մը անխուսափելի պիտի ըլլար:

Իրաց այս վիճակին մէջ է, ահա, որ բաւական ժամանակ առաջ սկսած վաճառման բանակցութիւնները ընդմէջ եգիպտական եւ բրիտանական կառավարութիւններուն, նախընթաց օր վերջապէս յանգեցան ելքի մը եւ նախարարապետ Ն. վսեմ. Հասան Սապրի փաշա, որուն կը պարտի երկիրը այս յաջողութիւնը, կրցաւ խորհրդարանին ծանուցանել ձեռք բերուած արդիւնքը:

Գիներն ու պայմանները այս տարուան ամբո՛ղջ բերքին Անգլիոյ կողմէ պարտաւորիչ կերպով գնումին - մինչ ապրանքի տէրերէն անոնք որ չեն ուզեր՝ կրնան չծախել իրենց ապրանքը - գրուած էր մեր երէկուան թիւին մէջ: Իսկ խորհրդարանին մէջ եւ անկէ դուրս Եգիպտոսի գրեթէ բոլոր հեղինակաւոր շրջանակներուն մէջ յայտնուած զգացումը սոյն գործողութեան մասին, ուրիշ բան չէ բայց եթէ գոհունակութեան զգացում մը, որ ծանր անձկութեան մը փարատումը յայտնելէ զատ՝ կը յայտնէ նաեւ դաշնակից պետութեան հանդէպ Եգիպտոսի ժողովուրդին տածած բարեկամութեան եւ վստահութեան աւելի եւս զօրացումը:

Երկրին վարիչ տարրերը - նախարարներ, ծերակոյտի եւ երեսփոխանական ժողովի նախագահներ եւ այլ կարեւոր անձնաւորութիւններ - որոնց կարծիքը կը հարցնեն թերթերը, ամէնքն ալ համաձայն են ըսելու - շատերը՝ իրենց հողատէրի եւ երկրագործի հանգամանքով ալ - թէ համաձայնութիւնը չէր կրնար ասկէ աւելի լաւ ըլլալ եւ թէ, շնորհիւ այս համաձայնութեան 30էն 40 միլիոն ոսկիի գումար մը պիտի մտնէ Եգիպտոս, վարձատրելով գիւղացիին աշխատանքը եւ կենդանացնելով երկրին թուլացած տնտեսական կեանքը:

Սոյն համաձանութեան մէջ նշանակելի է մանաւանդ այն պայմանը որով բրիտանական կառավարութիւնը կը յօժարի ապրանքին տէրերուն հետ կէս առ կէս բաժնել իր գնած քանակութեան ամբողջին կամ մէկ մասին վաճառումէն գոյանալիք շահը՝ եթէ շահ գոյանայ, եւ առանձին կրել նոյն գործողութեան տալիք վնասը՝ եթէ անիկա վնաս տայ:

Այս զանգուածային գնումին մէկ ուրիշ առաւելութիւնը այն պիտի ըլլայ, որ ապրանքին գիները պիտի չկրնան շահադիտութեան առարկայ ըլլալ եւ գիւղացի ու հողատէր պիտի կրնան հանդարտօրէն կարգադրել իրենց գործերը:

Օրուան բազմաթիւ ցաւերուն մէջ, բամպակի հարցին այս կերպ լուծումը կը կազմէ բարեդէպ բացառութիւն մը, որ թոյլ կու տայ բոլոր գործի մարդոց եւ առհասարակ ամբողջ Եգիպտոսի բնակչութեան՝ աւելի ուժով տոկալ ներկային եւ յուսով սպասել վաղուան:

ԼԵԶՈՒԻ ՍԷՐ

Ես կը ճանչնամ մէկը այսօր, որուն ամէնամեծ սէրը հայերէն լեզուն է. անոր գեղեցիկ գործածութիւնը անցեալին մէջ եւ հիմա՝ ան կ'ըմբոշխնէ ֆիզիքական հաճոյքի մը պէս, եւ կը տառապի ցաւէ, նոյնիսկ պոռալով երբեմն, երբ զայն կը գտնէ խոշտանգուած՝ թերթերու եւ գիրքերու մէջ մանաւանդ. իբրեւ թէ այդ լեզուն իր սրտին մեծ լեզուն ըլլար, մսեղէն լեզու մը նորէն, ինչպէս միւսը իր բերնին լեզուն է:

Առաջ-առաջ, ան կը սիրէր իր հայրենիքը ընդհանուր եւ քիչ մը անորոշ կերպով: Անոր անծանօթ հողը, անոր անցեալն ու ապագան, անոր մեծ մարդերն ու պզտիկ մանուկները, անոր անդադար տառապանքն ու անդադար յոյսը, լուռ դիմադրութիւնն ու ողբաձայն մաքառումը կը ստեղծէին աղուոր բայց երազին գեղեցկութեամբը աղուոր պատկեր մը որ կը խանդավառէր բայց եւ կը յուսահատեցնէր երբեմն՝ իր հեռաւորութեամբը, իր անձեռնելիութեամբը..:

Քանի գնաց՝ թանձրացաւ պատկերը եւ մարդը որուն կ'ակնարկեմ կրցաւ զայն տեսնել աւելի մօտէն եւ նոյնիսկ դպիլ անոր, բան մը չառնել անկէ բայց շատ բան անոր տալ իրմէ: Իվերջոյ, երբ իր ազգը եւ ինքը նոյնչափ վիրաւորուած եւ յոգնած մնացին ու մարդը նայեցաւ անոր՝ ուզելով հասկնալ թէ ի՛նչպէս կը ճանչնար եւ ի՛նչպէս կը սիրէր, կը սիրէ՞ր թէ չէր սիրեր զայն, տեսաւ որ զայն թէ՛ կը ճանչնար եւ թէ՛ կը սիրէր իր լեզուովը ամէնէն աւելի..:

Ուրիշներ կրնան ուրիշ կերպ զգալ, բայց ընդունինք որ անբանաւոր չէ սիրոյ այս կեդրոնացումը ազգի մը լեզուին վրայ, զայն իր լեզուովը կամ մինչեւ իսկ իր լեզուին համար սիրելը:

Կան որ չեն կրնար զգալ, ատոր հակումը կամ ճաշակը չունենալնուն պատճառաւ, ո՛չ որեւէ լեզուի մը եւ ո՛չ ալ - **դժբախտաբար** - իրենց ազգային լեզուին սէրը. այս վերջինին պատճառած վայելքը շատ աւելի մտերիմ, գոհացուցիչ եւ լիացուցիչ վայելք մը ըլլալով քան օտար լեզուի մը ներշնչած նոյն զգացումը:

Օտարութեան մէջ, լեզուն ոչ միայն ամէնէն հարազատ պատկերն է հայրենիքին այլ նոյնինքն հայրենիքն է իր հոգիովը՝ զոր մենք կը կրենք մեր մէջ եւ ինքը մեզ կը կրէ, պայմանաւ միայն որ անոր այդ առաքինութիւնը գիտնանք եւ այնպէս վարուինք անոր հետ ինչպէս շատ սիրելի էակի մը հետ, էա՛կ մը նաեւ որ մեր օգնութեանը կը կարօտի ինչպէս մենք իրենին՝ ապրելու համար..:

Խօսողներ եւ գրողներ կան, ըսուեցաւ, որոնք, թողունք մեր բարեկամին սէրը, տարրական յարգանքն ալ չունին հայերէն լեզուին հանդէպ՝ զայն չծռելու եւ չաղտոտելու համար, երբ գործածել կը հաճին զայն: Այր եւ կին հայրենակիցներ ունինք արդարեւ, բազմաթիւ հայրենակիցներ՝ որոնք նոյնքան հայերէն խօսիլ գիտեն որքան, օրինակ, ֆրանսերէն, բայց կը խօսին իրենց լեզուն շատ աւելի անհոգութեամբ, շատ աւելի գէշ քան միւսը եւ բնա՜ւ չնեղուելով ատոր համար: Միւս կողմէ գրողներ ալ ունինք, որոնք յօդուած եւ գիրք կը գրեն բայց փոյթ չեն ըներ

թէ ի՛նչպէս կը գրեն եւ ի հարկին կը պաշտպանեն ինքզինքնին ըսելով թէ ձեւը կարեւոր չէ, կարեւորը խորքն է եւ թէ, կը բաւէ որ իրենց գրածը հասկնաք՝ պէտք չունիք ուրիշ յատկութիւն փնտռելու իրենց լեզուին մէջ, ոչ իսկ քերականական ճշտութիւն եւ աւելի քիչ անշուշտ ճշգրտութիւնը, վայելչութիւնն ու ճոխութիւնը լեզուի մը որ կ'ապրի մօտաւորապէս երկու հազար տարիէ իվեր եւ գեղեցկութեան անհուն գանձեր ունի իր մէջ:

Ա՛հ, եթէ միայն մեր նախակրթարաններուն մէջ հայ լեզուն աւանդուէր զինքը իրապէս ճանչցող ու սիրող ուսուցիչներու միջոցաւ, եւ եթէ այդ ուսուցիչները ուզէին եւ նաեւ կարենային իրենց սէրը փոխանցել աշկերտներուն, ի՜նչ մեծ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլային իրենց հայրենիքին՝ որուն ուրիշ կերպ ծառայել չեն կրնար այստեղ, բացի իրենց պաշտօնը կատարելէ: Աւելի՛ն. վստահութեան զեղծում է արարքը այն ուսուցիչներուն որոնք լաւ չսորվեցնելով՝ բնականաբար չեն ալ սիրցներ հայերէնը հայ տղաքներուն, եւ չեն սորվեցներ ու չեն սիրցներ անո՛ր համար՝ որ իրենք ալ սորված չե՜ն, չե՜ն սորվիր ու չե՜ն սիրեր զայն բայց կը պաշտօտաւորեն..:

Հետեւա՛նք՝ հազարաւոր հայոց մէջէն, որոնք անցած են Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ ազգային վարժարաններէն, հազիւ մէկ-երկու տասնեակ հոգի կրնայ խօսիլ եւ գրել իր լեզուն քիչ-շատ ճշտութեամբ եւ մաքրութեամբ, սակայն ոչ ոք սիրած է այդ լեզուն այնքան՝ որ անոր ուսումնասիրութեանն ու ուսուցմանը նուիրուի:

Եւ այնքան ատեն՝ որ տուած չեն այս միակ բարացուցական օրինակը, այնքան ատեն ձախողած պէտք է համարել հայ վարժարանները իրենց նպատակին մէջ այստեղ եւ այլուր, քանի որ այդ նպատակը հայրենիքը ինքզինքին համար անշահախնդրօրէն ճանչնալն ու սիրելն է, բա՛ն մը որ անոր խտացումը՝ անոր լեզո՛ւն ճանչնալով եւ սիրելով կարելի է:

Եւ չըսի՛ թէ լեզուն գրականութեամբ կը սիրուի եւ կը սիրցուի, ճշմարի՛տ գրականութեամբ..:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՀԱՄԱՐ

Ֆրանսայի պարտութիւնը, անոր ներկայ վիճակը, անոր ապագան իբրեւ մեծ պետութիւն, կը շարունակեն զբաղեցնել արտասահմանի ֆրանսացիներէն զատ՝ Ֆրանսայի մշակոյթէն օգտուած կամ պարզապէս այդ մշակոյթին եւ այդ պետութեան աշխարհի համար կարեւորութիւնը գնահատող օտարները:

Մենք այստեղ, մեր աչքին տակ, մամուլին մէջ մղուող վիճաբանութիւնները միայն գիտենք, վիճաբանութիննե՛ր ֆրանսացի-ֆրանսացիի միջեւ, որոնց կը մասնակցին նաեւ օտարներ: Ֆրանսացի թէ օտար, շատերը դէմ կ'արտայայտուին, ոմանք բուռն, նախատական բառերով, Վիշիի կառավարութեան, համամիտ եւ համակիր են զօրավար Տը Կոլի Լոնտոնի մէջ վարած գործունէութեան, եւ Ֆրանսայի փրկութիւնը կը սպասեն Անգլիոյ կատարեալ յաղթանակէն եւ Գերմանիոյ կատարեալ ջախջախումէն: Ուրիշներ աւելի առարկայական կերպով կը դատեն իրերը եւ կ'ըսեն թէ պէտք է սպասել պատերազմին վերջաւորութեան կարենալ ճիշտ դատաստան մը ընելու համար, իհարկէ մաղթելով հանդերձ անգլիական զինուց յաջողութիւնը:

Այս երկուէն դուրս, Փեթէնի կառավարութեան կնքած զինադադարը եւ իր հրամայած դատական հետապնդումները - ըլլա՛յ զօր. Տը Կոլի կամ ըլլայ նախորդ կառավարութեան անդամներուն եւ այլոց դէմ - բացէիբաց պաշտպանող ոչ ոք կը գտնուի անշուշտ այստեղ: Հազիւ կը հանդիպինք մէկքանիներու գրութիւններուն, որոնք եղածին համար ցաւելով հանդերձ, պատճառը կը տեսնեն մէկ կողմէ բարքերու անկման եւ միւս կողմէ՝ ներքին քաղաքականութեան սխալ ուղղութեան մէջ,- մոռնալով խօսիլ երկրին արտաքին քաղաքականութեան մէջ եւս անբարոյականութիւններուն վրայ:

Ֆրանսայի աղէտով զբաղող ոչ-ֆրանսացիներէն մէկն է Ազիզ պէյ Խանքի, նախկին նախագահ տեղական փաստաբանական կաճառին, անդամ հայ-կաթոլիկ հասարակութեան: Ազիզ պէյ Խանքի արաբերէն յօդուածով մը նախ կը պատմէ Քոմփիէնյի անտառին մէջտեղը կեցող երկաթուղիի վակոնին մէջ - որուն այցելած է անձամբ 1920ին - կնքուած երկու զինադադարները, մին 1918 Նոյեմբերին եւ միւսը 1940 Յունիսին, մին Ֆրանսայէն Գերմանիոյ եւ միւսը Գերմանիայէն Ֆրանսայի պարտադրուած: Յետոյ կը յիշէ ոչ թէ այդ երկու թուականներուն մէջտեղ անցած դէպքերը, այլ այն քանի մը զուգադիպութիւնները որոնք կը տեսնուին յիշեալ թուականներուն եւ զինադադարի վայրին մէջ պատահած պատմական դէպքերուն միջեւ, ու կ'եզրակացնէ մաղթելով որ «նպաստաւոր դէպքերու վերադարձը յառաջ բերէ Ֆրանսայի արագ վերականգնումը»:

Իսկ «այդ նպաստաւոր դէպքերը» տարակոյս չկայ թէ ուրիշ բան չեն բայց եթէ Անգլիոյ յաղթութիւնը ապահովող դէպքեր, յաղթութիւ՛ն որուն «արագ» ըլլալը շատ կարեւոր է ինչպէս իրեն նոյնպէս Ֆրանսայի համար:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Շաբաթ ռումանահայ թերթերէն առնելով հրատարակեցինք պատճէնը Խ. Հայաստանի կառավարութեան կողմէ Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին ուղղուած այն պաշտօնագրին որով կ'արտօնուի «1940 թուին Էջմիածնի տերիտորիայում (հոս՝ շրջափակ) եկեղեցական ժողով հրաւիրել արտասահմանեան թեմերի ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ»:

Պաշտօնագիրը, իրականին մէջ, կ'ըսէ թէ «Հայկական Խ. Ս. Հ. Գերագոյն նախագահութիւնը «**չի առարկում**» այդ գումարման, ինչ որ արտօնել չէ բոլորովին, արտօնելէն բաւական պակաս է:

Ան, դարձեալ որեւէ խօսք չ'ըներ կաթողիկոսական ընտրութեան մասին եւ կը շատանայ ըսելով թէ կառավարութիւնը **չ'առարկեր** եկեղեցական ժողովոյ գումարումին: - Կը թուի, սակայն, թէ Էջմիածնի կատարած դիմումը կառավարութեան մօտ, արդէն այդ ժողովին գումարման արտօնութիւնը միայն խնդրած է, ինչպէս կրնայ հասկցուիլ պատասխանէն: Խնդրագիրը ծանօթ չըլլալով, չենք գիտեր թէ արդեօք կա՞ր անոր մէջ հայրապետական ընտրութեան յիշատակութիւնը իբրեւ եկեղեցական ժողովին կատարելիք առաջին եւ կարեւորագոյն գործը եւ թէ արդեօք կառավարութի՞ւնն է՝ որ ի պատասխան իր յղած պաշտօնագրին մէջ, զանց ըրած է յիշել այդ գործը եւ այդ նպատակը եկեղեցական ժողովին:

Ըստ մեզ հաւանական է, որ լռիկ համաձայնութեամբ մը, արտօնութիւնը կամ ոչ-առարկութիւնը վերաբերի ժողովին գումարման միայն, որպէսզի խօսքը եղած

չըլլայ կաթողիկոսական ընտրութեան եւ հակակրօն տէրութիւնը օգնած չըլլայ, մինչեւ իսկ իր ոչ-առարկութեամբը, Եկեղեցւոյ մը պետը անուանելու եւ հաստատելու գործին:

Բայց կառավարութիւնը կրնայ **կանխաւ** անգիտանալ կամ անգիտանալ ձեւացնել այդ նպատակը՝ որ կաթողիկոսի ընտրութիւնն է, կարեւորը այն է՝ որ ան չանգիտանայ, **վերջէն**, կաթողիկոսին գոյութիւնը, իբր այդ պաշտօնապէս յարաբերի անոր հետ: Եւ փաստը՝ թէ ինչպէս մինչեւ հիմա ասկէ յետոյ եւս ան պիտի ճանչնայ Կաթողիկոսութիւնն ու կաթողիկոսը, կը գտնուի վերոյիշեալ 7 Յունիս 1940 թուականը կրող պաշտօնագրին մէջ ի՛սկ, զոր կ'ուղղէ «Հայկ. Խ. Ս. Հ. Գերագոյն Խորհուրդի նախագահութիւն»ը «Տեղեկալ Ամ. Հայ. Հայրապետութեան եւ նախագահ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի Գէորգ Արքեպիսկոպոս Չորեքչեանին»:

Որքան ալ կրճատեալ կերպով գրուած ըլլան «ամէնայն հայոց» բառերը - ինչ որ պուրժուազիական կառավարութիւն մը պիտի չընէր ապահովաբար, բայց եթէ ընելով գոհացում մը կը գտնէ հայ պոլշեւիկ կառավարութիւնը՝ թո՛ղ ընէ - այդ կրճատումը չ'արգիլեր բնաւ մտածելու՝ որ այսօրուան «**տեղեկալ**»ը ճանչցողը՝ նոյնին բանիւ խոստացած կ'ըլլայ ճանչնալ նաեւ վաղուան հայրապետը կամ կաթողիկոսը, մանաւա՛նդ թէ սոյն տիտղոսը գործածուած է՝ ճշտիւ՝ կաթողիկոս ընտրելու կոչուած եկեղեցական ժողովին գումարման **չառարկող** պաշտօնագրին գլուխը:

Պաշտօնագրին այսպէս-ասած իրաւական բնոյթը բացատրելէ ետք, անցնինք անոր գործնական կողմին:

Այդ գործնական կողմը երկու կէտէ կը բաղկանայ. առաջին՝ թոյլ տալ ժողովի գումարումը Էջմիածնի վանքին մէջ, երկրորդ՝ թոյլ տալ արտասահմանեան թեերու ներկայացուցիչներուն մասնակցութիւնը այդ ժողովին:

Երկրորդ կէտը նոյնքան կարեւոր է որքան առաջինը: Վաղը կամ գուցէ միւս օր պիտի զբաղինք առանձինն անով, այդ առթիւ հարկ զգալով վերստին յուզել Եգիպտոսի թեմին մասնակցութեան հարցը:

ՕԳՆԵ՞Լ, ԹԷ՞ ՉՕԳՆԵԼ

Միացեալ Նահանգաց նախկին նախագահ Պ. Հուվըր, որ միեւնոյն ատեն նախկին կազմակերպիչն է նախագահ ըլլալէն առաջ նախորդ պատերազմին ատեն Եւրոպայի օգնութեան գործին, երկու օր առաջ կոչ մը հրատարակեց իր երկրին մէջ, յօգուտ «իրապաշտ եւ անմիջական գործունէութեան մը՝ արգիլելու համար մեծածաւալ սովը, մահերը եւ հիւանդութիւնները Հոլանտայի, Պելճիքայի Նորվեկիոյ եւ Լեհաստանի մէջ»: Այս կոչը ըրած է Պ. Հուվըր՝ խորհրդակցելէ վերջ նախագահութեան պաշտօնին հանրապետական ընտրելի Պ. Ուիլքիի հետ: Ան ուղղուած է եղեր Անգլիոյ եւ Գերմանիոյ, որպէսզի դիւրութիւն տան պարենաւորելու այս վերջնոյն գրաւած երկիրներուն մէջ այսօր ապրող եւ վաղը սովամահ մեռնելու դատապարտուած 18 միլիոն հոգին..:

Անգլիական պաշտօնական շրջանակները յայտնած են երէկ՝ թէ Պ. Հուվըրի դիմումը ստացուած չէ դեռ. իսկ Միացեալ Նահանգաց արտաքին գործոց ենթաքարտուղար Պ. Սըմնըր Ուելըզ, որ կը փոխանորդէ քարտուղար Պ. Քորտըլ Հըլը անոր արձակուրդով բացակայութեանը պատճառաւ պատասխանած է իրեն ուղ-

ղուած հարցումի մը՝ թէ որեւէ մեկնաբանութիւն չունի այդ մասին եւ պիտի չունենայ յառաջիկային:

Երկրորդ հեռագիրէ մը կը հասկցուի՝ թէ Պ. Հուվըրի դիմումը անհատական չէ, այլ կը բխի «Եւրոպայի մէջ Սննդեղէն Բաշխելու Յանձնախումբ»էն եւ կ'առաջարկէ Անգլիոյ վերցնել ծովապաշարումը յօգուտ վերոյիշեալ երկիրներու պարենաւորումին:

Արդ, սոյն մարդասիրական դիմումը, ծանուցուած թէ չէ, տեղի կու տայ լուրջ եւ ոգեւորեալ վիճաբանութիւններու:

Ամերիկեան մամուլին ամէնէն անգլիասէր օրկանը՝ *Նիւ Եորք Հերըլտ-թրիպիւնն* է, նախ, որ կը գրէ թէ «սննդեղէնը պատերազմ է» եւ թէ «յիմարութիւն պիտի ըլլայ որ մեր երկիրը (Միացեալ Նահանգներ) մէկ կողմէ օգնելով բրիտանացւոց, միւս կողմէ սկսի շարժում մը՝ որուն նպատակն է խորտակել ա՛յն ինչ որ բրիտանացիք իրենց ամէնամեծ զէնքը եւ վերապրելու ամէնամեծ յոյսը կը նկատեն»:

Գալով անգլիացւոց, բնականաբար աւելի եւս խիստ է իրենց վերաբերումը հանդէպ այդ գաղափարին: Ահա *Թայմզ*ի պատասխանը.

«Եթէ Պ. Հուվըրի թելադրութիւնը քննելու համար իբրեւ հիմ առնենք գերման պաշտ. զեկոյցները, յստակօրէն պիտի տեսնենք թէ Եւրոպա պէտք չունի սննդեղէնի:

«Նացի իշխանութիւնները միշտ ըսին՝ թէ բրիտանական ծովապաշարումը առասպել մըն է: Աւելցուցին՝ թէ Գերմանիա՝ այնքան պաշար ունի՝ որ կրնայ նոյնիսկ մսխել զանոնք: Եօթը միլիոն թոնոյէ աւելի հացահատիկ կայ, ըսին, իրենց մթերանոցներուն մէջ որմէ յետոյ՝ երկու միլիոն թոնօ ալ առին գրաւեալ երկիրներէն: Բայց բրիտանական փորձագէտները կը նախընտրեն ճշմարտութիւնը տեսնել:

«..Ըստ անոնց ըրած հաշիւներուն, Եւրոպայի մէջ բաւական պաշար կայ՝ լուրջ զրկանքները արգիլելու համար, պայմանաւ որ Գերմանիա արդարութեամբ կազմակերպէ բաշխումը եւ քիչ մը սանձէ գրաւեալ երկիրներու խորունկ շահագործումը:

«Երկար տարիներէ իվեր իրենք գերմանացիք խիստ պաշարում մը հաստատած են իրենց սեփական ժողովուրդներուն դէմ: «Թնդանօթներ՝ կարագի տեղ»ը իրականութիւն մը դարձած է: Գերման կառավարութիւնը բառացիօրէն ռազմանիւթ շինած է ուտեստեղէններէ: Մօտ մէկ միլիոն թոնօ գետնախնձոր կը գործածեն պենզին շինելու համար: Իրենց կլիսերինը եւ նիթրօկլիսերինը ճարպերով կը շինեն: Կաթի սերէն կը հանեն քազէինը, որմէ շինուած թէլերով կը կազմեն իրենց օդանաւերը: Անոնք մինչեւ իսկ ուտեստեղէն արտածեցին իրենց եւ իրենց գրաւած երկիրներէն՝ օտար դրամանիշ ձեռք բերելու եւ ռազմանիւ գնելու նպատակաւ: Վերջապէս ուտեստին մեծ մասը բանակը կը լափէ: Կա՛րճ. Գերմանիոյ մէջ ուտելիքը պատերազմական մեքենային մէկ մասը կը համարուի: Լեհաստանի մէջ, բաշխումի երկու չափ կայ. մին գերմանացւոց միւսը լեհերու համար: Միւս գրաւեալ երկիրներու մէջ՝ նոյն դրութիւնը կը տիրէ»:

Եւ իբրեւ եզրակացութիւն, եթէ կասկածողներ կան դեռ՝ ահա քաղուած մը *Ֆէօլքիշէր պէօպախթէր*էն որ կ'ըսէ. «Գերման իշխանութեանց առաջին պարտականութիւնը գերման ժողովուրդը սնուցանելն է: Արդեօք անգլիացիք իրապէս կ'ե-

րեւակայե՞ն՝ թէ մեր պահեստները, որոնք ճշմարտապէս շատ մեծ են, կազմուած են յառաջիկայ ձմեռ Անգլիոյ բարեկամները սնուցանելու համար..»:

Եւ որպեսզի ո՛չ Անգլիոյ բարեկամները սնուցուին ո՛չ ալ Գերմանիա գուցէ գրաւէ անոնց ղրկուելիք պարէնը, պէ՛տք է սովահար մեռնին Եւրոպայի մէջ, 18 միլիոն հոլանտացիք, պելճիացիք, նորվեկիացիք եւ լեհեր:

Այս մասին ալ՝ իր հոս հեռագրուած կարծիքն ունի թուրք մամուլը, որուն մէկ անդամը՝ *Ենի սապահ*, կը գրէ որ «եթէ անգլիացիք մարդասիրաբար ուտեստեղէն ղրկեն գրաւեալ վայրերու կիներուն եւ տղաքներուն համար, գերմանացիք պիտի առնեն եւ յատկացնեն իրենց բանակին: Մեծն Բրիտանիա պէտք չէ լոլոզուի Գերմանիայէն եւ ուտելիք ղրկէ այն գրաւեալ վայրերուն համար՝ որոնց հարստութիւնն ու բարօրութիւնը ան կողոպտեց»: Պայ Հիւսէյին Ճահիտ Եալչընի *Ենի սապահ*ը, մասնաւորապէս, դէմ է ուրիշներու հարստութիւնը եւ բարօրութիւնը կողոպտողներուն..:

ՄԵՐ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱԹՈՂ. ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ

Կ'ըսէինք թէ Խ. Հայաստանի կառավարութեան էջմիածնի ուղղած պաշտօնագիրը երկու կարեւոր եւ գործնական կողմ ունէր. մին՝ եկեղեցական ժողովի գումարման եւ անոր կատարելիք կաթողիկոսական ընտրութեան թոյլտուութիւնը, միւսը՝ այդ ժողովին մասնակցութիւնը արտասահմանեան թեմերու ներկայացուցիչներուն:

Պիտի պատասխանուի թէ առանց այս երկրորդ պայմանին կարելի չէ ընտրեալին ապահովել «ամէնայն հայոց» կաթողիկոսի տիտղոսն ու հանգամանքը ըստ օրինի եւ ըստ աւանդութեան: Ճիշտ է բայց եթէ բարիկամեցողութիւնը պակսէր, կառավարութիւնը պիտի կրնար տիտղոսը պահել ընտրութեան կերպը փոխել, ինչպէս հիմնովին փոխուեցաւ Երուսաղէմի պատրիարքական ընտրութեան եղանակը բրիտանական կառավարութեան կողմէ, առանց ո՛րեւէ դիտողութեան, դիմումի կամ խնդրանքի ո՛րեւէ հայէ, անհատ ըլլայ թէ մարմին:

Այդպէս չ'ըներ Խ. Հայաստանի կառավարութիւնը, ընդհակառակն, իր պաշտօնագրին մէջ ան յատկապէս կը յիշէ՝ թէ եկեղեցական ժողովին պիտի կրնան մասնակցիլ արտասահմանեան թեմերու ներկայացուցիչները:

Ասով, Հայաստանի եւ արտասահմանի հայերը կը վերահաստատեն զիրենք իրարու կապող միակ ազգային-բարոյական կապը:

Որովհետեւ, տարբեր է ունենալ Եկեղեցւոյ Պետ մը, որ հակառակ օրինաց եւ աւանդութեան, ընտրուած ըլլայ միայն միաբանութեան մը անդամներուն եւ առառաւելն քանի մը տեղացի աշխարհականներու քուէով եւ տարբեր է ունենալ այդ Պետը, ընտրուած բովանդակ հայութիւնը պաշտօնապէս ներկայացնող եկեղեցական եւ աշխարհական պատուիրակներու կողմէ:

Ո՛վ որ չի զգար այս տարբերութիւնը եւ ըստայնմ չի գործածեր իր ազգային պաշտօնը, ցոյց կու տայ թէ ազգային ընդհանուր շահերու ըմբռնումը չունի եւ արժանի չէ, հետեւաբար, այդ պաշտօնին վրայ մնալու:

Ծանուցուեցաւ (տե՛ս՝ *Արեւ* Դշ., 7 Օգոստ.) թէ Պուլկարիոյ թեմը արդէն իսկ ընտրած է իր պատգամաւորները՝ յիշեալ եկեղեցական ժողովին եւ կաթողիկոսա-

կան ընտրութեան համար: Մեր Փլովտիվի պաշտօնակիցը *Փարոս*, խօսելով այդ ընտրութեան վրայ, կը գրէ իր խմբագրականին մէջ.

«Էջմիածնի արժէքը մեծ է մանաւանդ ներկայիս, երբ իր որդիները տարագիր՝ հայրենիքի կարօտովը կը տոչորին, անոր բարգաւաճման արձագանգներովը կը հրճուին, բայց զուրկ են անոր հետ ուղղակի հաղորդակցութեան հնարաւորութիւններէն:

«Ասոր համար է որ Էջմիածնի ձայնը, անոր պարբերական կոնդակները, իր Աթոռակալին ընտրութիւնը, այդ Աթոռին անխախտ պահպանումը, վերջապէս անոր կեանքին ներքին ու արտաքին բոլոր երեւոյթները մօտէն կը խօսին ամբողջ հայութեան սրտին»:

Այս եւ ուրիշ կարգ մը խորհրդածութիւններէ ետք, *Փարոս* իր գոհունակութիւնը կը յայտնէ՝ որ Պուլկարիոյ թեմ. խորհուրդը չէ ուզած «**այս անգամ**..անտարբեր գտնուիլ ազգային տեսակէտով այսպիսի կենսական նշանակութիւն ունեցող հարցի մը հանդէպ..» եւ ընտրած է իր պատգամաւորները: Կը հարցնէ, սակայն թէ «ի՞նչ տեսակէտ պիտի պարզէ այնտեղ, այս գաղութին անունով ներկայացող պատուիրակութիւնը», քանի որ «հասարակութիւն մը իրաւունք ունի լսելու իր պատգամաւորներու որոշ տեսակէտը, իրենց տրուած մանտաթի մասին»:

Մեր պաշտօնակցին յայտնած այս պահանջը յատուկ չէ միայն Պուլկարիոյ թեմին, կը վերաբերի բոլոր թեմերու, հետեւաբար նաեւ Եգիպտոսի թեմին պատգամաւորներուն: Մեր ազգ. իշխանութիւնը (որ, եթէ չենք սխալիր, դեռ որեւէ նախնական նախապատրաստական քայլ անգամ առած չէ) երբ զբաղի կաթողիկոսական ընտրութեան խնդրով, կը յուսանք թէ նկատի կ'առնէ նաեւ վերոյիշեալ կէտը եւ թեմ. ժողովը իր պատգամաւորները կ'ընտրէ որոշ տեսակէտերու համաձայն եւ յետ խորհրդակցութեան անոնց կու տայ հանգամանաւոր *մանդատ* մը:

Բայց ասոր համար՝ Եգիպտոսի թեմը նախ պէտք է գիտակցի խնդրոյն աւագ կարեւորութեան եւ ըստայնմ վերաբերուի անոր հանդէպ: Արդ, ազգ. իշխանութիւնը 18 Յուլիսին մեզի հաղորդած եւ մենք նոյն օրը հրատարակած ենք, իր զեկոյցը իրեն ուղղուած կաթողիկոսական ընտրութեան հրաւէրին մասին. այսօր **15 Օգոստոս** է եւ, ինչպէս ըսինք, դեռ ոչինչ եղած է:

Ուրիշ խնդիր է՝ թէ կրնա՞յ պատգամաւոր երթալ հոսկէ թէ՞ ոչ: Այդ անորոշութիւնը, կամ - ըստ ոմանց - անկարելիութիւնը արդարացում չէ, քանի որ անձի մը կամ անձերու կարծիքը բաւական չէ, պէտք է ամէն ինչ ժողովով քննուի եւ ճշտուի, պէտք է լրջօրէն աշխատուի՛ մանաւանդ՝ ժխտական որոշումի մը յանգելէ առաջ եւ, այդ պարագային անգամ, տրուի միւս անհրաժեշտ որոշումը, որ է՝ **քուէարկում մանտաթի եւ ընտրութիւն Եգիպտոսը ներկայացնող բայց Խ. Հայաստանի կամ Խ. Միութեան սահմաններուն մէջ բնակող պատգամաւորներու**:

Ներողութիւն կը խնդրեմ մեր ազգ. իշխանութեան այս ու այն անդամէն.., բայց, կալուածական եւ դրամական խնդիրներէ զատ՝ կա՛ն նաեւ ուրիշ ազգային խնդիրներ..:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԵՐ

Լոնտոնէն ետք, պիտի ըսէինք Լոնտոնի չափ, Անքարա՛ն է որ իր հեռագիրերովը, ամէնէն շատ կը մեկնաբանէ կացութիւնը ընդդէմ Առանցքին եւ ի նպաստ դաշնակիցներու դատին, հաւանօրէն Արեւելքի համար մասնաւորապէս:

Ահաւասիկ իր երէկուան հեռագիրը՝ որ լուր չէ ինչպէս ըսինք, մեկնաբանութիւն ալ չէ այլ քաջալերիչ ենթադրութիւն: Խորագիրն է «Առանցքը անհամաձայն՝ Պալքաններու վերաբերմամբ»:

«Անքարա, 15 (ՆԷՊ).- Հոս ստացուած տեղեկութիւններու նայելով, կ'երեւի թէ համաձայնութիւն չի տիրեր առանցքի պետութիւններուն միջեւ, Պալքաններու մէջ իրենց հետեւած քաղաքականութեան մասին:

«Բրիտանական ծովապաշարման պատճառաւ, որ թէ՛ Գերմանիան եւ թէ՛ Իտալիան կը զրկէ իրենց անդրծովեան հաղորդակցութիւններէն, Հռոմ եւ Պերլին կ'ուզեն նետուիլ Պալքաններու մէջ տակաւին տրամադրելի եղող ամէն բանի վրայ, քանի որ դուրսէն նախանիւթեր չեն ստանար:

«Մինչդեռ Իտալիա ստիպուած է Գերմանիոյ հետ մրցակցիլ իրենց համար դեռ ազատ մնացած միակ քարիւղի աղբիւրին (Ռումանիա) շուրջ, որոշ է թէ առանցքին երկու պետութիւնները կը փորձեն ձեռք անցընել Պալքաններու այս տարուան արդէն շատ աղքատ ցորենի հունձքերը: Միւս կողմէ կը տեղեկացուի թէ այն պղինձը զոր Եուկոսլաւիա Իտալիոյ պիտի հայթայթէր, յանձնուած է Գերմանիոյ»:

Լոնտոն կերպով մը կ'ամփոփէ օրուան կացութիւնը իր կարգ մը հեռագիրերուն մէջ օգտագործելով մամուլի տեսութիւնները եւ միշտ ձգտելով, բնականաբար, բարձր պահել ընթերցողներու բարոյական կորովը՝ մերթ տրամաբանութեան լախտի հարուածներով եւ մերթ հեգնութեան գնդասեղի հարուածներով: Ատոնցմէ է հետեւեալը.-

«Լոնտոն, 15 (ՊՕԲ).- Անցեալ Մայիսին կատարուած գերման սպառնալիքներուն նայելով, պատերազմը պիտի վերջանար Օգոստոսի կէսերուն, Անգլիոյ ներխուժումէն եւ գրաւումէն ետք: Օգոստոս 15ը պիտի ըլլար - գերման փրոփականտիստներու տարածած յամառ շշուկներուն համաձայն -գերման զօրքին Լոնտոն յաղթական մուտքին թուականը:

«Այս նախատեսութիւնը ամբողջ աշխարհի մէջ ընդունուեցաւ սկեպտիկութեամբ եւ Անգլիոյ մէջ՝ առանց անդոնի:

«Գերմանիոյ մէջ ուր Հիթլէրի մարգարէութիւնը հաւանօրէն լուրջի առնուած էր, այժմ կը տեսնուի որ Հիթլէրի ծրագիրը ձախողած է: Փոխանակ ներխուժումի մը որ պէտք էր վերջացած ըլլար այսօր, կը գտնուինք դեռ հոն ուր կը հարցուի՝ թէ փայլակ-պատերազմը սկսա՞ծ է արդեօք եւ թէ վերջին օրերու օդային յարձակումները, որ այնքան ողբալիօրէն ձախողեցան, արդեօք նախանշանե՞րն են մօտալուտ մեծ գործողութեան մը: Այդ կարելիութիւնը քննելով, *Տէյլի թելեկրաֆ* կը գրէ.

«Հիթլէր նախ պիտի փորձէ քանդել մեր նաւահանգիստները, գործարաններն ու օդակայանները, պակսեցնել մեր պաշտպանողական ուժերը եւ խորտակել քաղաքային բնակչութեան բարոյական կորովը: Եթէ այդ էր իր նպատակը, իր առաջին յարձակման արդիւնքը զինք խորապէս վհատեցուցած ըլլալու է: Իր տուած կորուստները, բաղդատմամբ մերիններուն եւ կռիւի մէջ նետուած կարեւոր ուժերուն, եղած են այնքան՝ որ ա՛լ բնաւ տարակոյս չկայ օդին մէջ եւս մեր ձեռք բերած տիրապետութեան մասին: Աւելի ճիշտ, իր զեկոյցներուն սուտերն եւ իր յայտարարութիւններուն խաբէութիւնները կը ծառայեն իր կսկծեցուցիչ պարտութիւնը ծածկելու միայն:

«Մեր քաղաքային բնակչութեան բարոյական կորովը, հեռու խախտելէ, ընդհակառակն զօրացած է ուժով եւ քաջութեամբ, ըստ որում այդ թշնամի օդարշաւները մեզի նպաստաւոր դարձած եւ թոյլ տուած են մեզի՝ որ յաղթենք այս փորձութեան»:

Նոյն գաղափարը ընդլայնելով *Մանչեսթըր կարտիըն* կը յիշէ Րատիօ-Պերլինի ըրած այն յայտարարութիւնը՝ թէ Անգլիոյ վրայ յարձակումը սկսած է նախօրօք հաստատուած ծրագիրերու համաձայն, եւ կ'աւելցնէ թէ այդ ծրագիրը պիտի գիտնանք ամսոյս վերջէն առաջ:

«Ամէն պարագայի, այդ ծրագիրը անշուշտ չէր նախատեսեր մէկ օրուան մէջ 78 գերման օդանաւերու կորուստը:

«Գերման վերին հրամանատարութիւնը չի վարանիր լեցուն մարդկային կեանք եւ նիւթեղէն զոհելու, բայց իր բոլոր յարձակումները չկրցան սպասուած ամէնափոքր տպաւորութիւնը գործել:

«Անցեալ Կիրակի՝ մեր 26ին դէմ 66, Երկուշաբթի՝ 13ին դէմ 52 եւ Երեքշաբթի՝ 13ին դէմ 78 օդանաւերու կորուստը - ենթադրելով իսկ որ գերմանական գործարանները ամիսը 1800 օդանաւ կը հանեն - զինք արագօրէն պիտի տանէր աղէտի մը: Եւ օդանաւորդները աւելի դժուար կը դրուին կորսուածներուն տեղ քան գործիքները»:

Ինչպէս կը տեսնուի, այս ամբողջ հեռագիրը կը ձգտի անգլիական յաղթանակին վրայ ընթերցողներու հաւատքը ամրապնդելու, եւ մենք ալ արդէն այդ նպատակով զայն թարգմանեցինք այստեղ:

ԼԵԶՈՒԻՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

- Լեզուն խօսքով չի սիրուիր.. կ'ըսէր անգամ մը բարեկամս իր բարկութեանը մէջ, երբ յանկարծ կանգ առաւ, ժպտեցաւ (եւ ոչ թէ *ժպտաց*) ու մեղմաձայն յարեց.

- Խօսքով ալ կը սիրուի, խօսքո՛վ մանաւանդ կը սիրուի: Գիրը խօսքէն վերջը եկած է ու կու գա՛յ մինչեւ հիմա: Պէտք է ժողովուրդ մը **արդէն լաւ խօսի**, որպէսզի իր գրողները **աւելի լաւ գրեն**: Եւ ան պէտք է լաւ խօսի՝ կարենալ կարդալու, հասկնալու եւ գնահատելու համար իր լեզուով գրող հեղինակները..:

Խօսքով, ուրեմն, հայերը պէտք է սիրեն հայ լեզուն, բայց ոչ թէ «հայերէնը կը սիրեմ, հարկա՛ւ կը սիրեմ, շա՜տ կը սիրեմ» խօսքերով, այլ մաքուր, ճիշտ ու ճոխ խօսելով զայն:

«Ժողովուրդը» որուն կ'ակնարկենք, այս պարագային երկու մասէ կը բաղկանայ՝ որոնք հարուստներն ու աղքատները չեն բարեբախտաբար, այլ ուսեալներն ու նուազ ուսեալները կամ անուսները: Վերջիններն ալ դեր մը կը կատարեն լեզուին պահպանութեան մէջ, բայց առաջիններէն կախում ունի լեզուին դիմադրութիւնը օտար տարրերու թափանցումին, անոր անաղարտութիւնն ու անոր զարգացումը կեանքին հետ:

Այս առաջին մասը «ժողովուրդ»ին, իր լեզուն գործածող եւ սիրող մասը, հիմա կը թերանայ – հետզհետէ - իր դերը կատարելու: Ուսեալ հայը, արտասահմանի մէջ, հոս եւ այլուր, կը վարուի ա՛յնպէս հայերէն լեզուին հետ ինչպէս աղքատ ազգականի մը հետ կը վարուին.. աղքատասիրտ հարուստները, զայն չյարգելով, աղապատանք ցոյց չտալով անոր եւ երբեմն մինչեւ անգամ ծաղրելով զայն: Այս է

որ անհանդուրժելի է.. լեզուին համար՝ որ աղքատ ազգականի մը նման կը նախընտրէ մեռնիլ քան այս վիրաւորանքը կրել: - Լեզուն կը մեռնի, արդարեւ, ոչ թէ մէկ անգամէն հարկաւ՝ այլ յամրօրէն, ի՛նք որ կոչուած էր զինք արհամարհողներն եւ անոնց զաւակները, թոռներն ու հեռաւոր թոռան թոռները թաղելու, կը մեռնի՞ արհամարհանքէն կամ մինչեւ իսկ անհոգութենէն անո՛նց որ իր լաւագոյն պաշտպանները պիտի ըլլային:

Ուսեալ երիտասարդնե՛րն են այդ լաւագոյն պաշտպանները, հարկ կա՞յ ըսելու: Արդէն հասուն, գիտակից այն երիտասարդները՝ որոնք թէ՛ ճաշակ, թէ՛ գիտութիւն եւ թէ՛ եռանդ ունենալով՝ պիտի կրնային ոչ միայն պահել այլեւ զարգացնել լեզուն իր մաքրութեանը մէջ, զարգացնե՛լ զօրացնելով՝ որովհետեւ լեզու մըն ալ, նման մարմնի մը եւ նման հոգիի մը, պէտք ունի միշտ վերանորոգուելու, քանի որ միշտ կը մաշի:

Մեր ուսեալ երիտասարդութինն ալ, սակայն, իր կարգին երկու մասի կը բաժնուի. ա՛ն որ **կ'ուզէր գիտնալ** բայց լաւ չի գիտեր իր մայրենի լեզուն, եւ ան որ **ոչ գիտէ ոչ ալ կ'ուզէ գիտնալ** զայն: Այս երկու զանգուածներուն մէջտեղ, թիւով անշան հատուած մըն են անոնք՝ որ ուզած են գիտնալ ու գիտեն.. աշխարհաբարը գոնէ, որովհետեւ աւելորդ է, կարծեմ, արտասահմանի մէջ հասած միակ հայ երիտասարդ մը փնտռել այսօր՝ որ սիրէր ու սերտէր գրաբարը, - ո՛չ իսկ Վենետիկի, ո՛չ իսկ Երուսաղէմի աշակերտ մը, աշխարհական թէ եկեղեցական, անոնց տարուէ տարի հասցուցած աշակերտներուն մէջ:

Երիտասարդութեան այդ երկու զանգուածներէն - ուզողներն ու չուզողները – մէկը աւելի դիւրաւ միւսը աւելի դժուարաւ բայց երկուքն ալ նոյն միջոցներով կրնանք շահիլ լեզուի դատին. **կրնա՛նք**՝ եթէ մենք ալ **ուզենք**, մե՛նք հիներս որ մեր լեզուն թէ՛ կը սիրենք եւ թէ՛ կը ծառայենք անոր, մեր կարողութեան սահմանին մէջ:

Մենք հիներս եւ նախանձախնդիրներս, հայերէնի սէրը ներշնչելու կամ անոր ճաշակը աւելցնելու համար ուսեալ հայ երիտասարդութեան մէկ եւ միւս մասին մէջ, անհրաժեշտ էր որ հայերէն գեղեցիկ լեզուով գեղեցիկ գրականութիւն հայթայթէինք անոր, բազմաթիւ հրապուրիչ ձեւերով **ստիպէինք** զայն որ կարդայ այդ գրականութիւնը, հայերէն լաւ գիրքն ու լաւ հանդէսը կարդալով կատարելագործէ իր հայերէնը եւ ա՛յդ գիտութեամբ պաշտպանէ լեզուն եւ ազգը ընդդէմ օտարութեան գրոհներուն:

Չմոռնա՛նք. գրականութեան կամ ընթերցման քով, երբեմն նոյնչափ ազդու, բե՛մը կամ ունկնդրութի՛նը, թատրոնի, բանախօսութեան եւ քարոզի ունկնդրութիւնը, ուր նոյնպէս ճիշտ եւ գեղեցիկ լեզու մը պէտք է արտայայտէ իրակա՛ն մտածումներ եւ զգացումներ եւ ընկերանայ իրակա՛ն արուեստի մը, անոնց միջոցաւ գրաւելու համար զարգացած հայ երիտասարդը:

Ոչ մէկ հաւաքականութիւն որքան արտասահմանի հայութիւնը, իր գոյութեան պահպանումին համար այնքան պէտք ունէր իր լեզուովը բեմ եւ գրականութիւն ունենալու որքան մենք եւ այնքան անհոգ եղաւ այդ մասին, հաւաքաբար եւ անհատաբար: Համայնքներու իշխանութիւնները չկրցա՞ն սա ամէնափոքր յանդգնութիւնը գործել. ողջերու ու մեռելներու բազմազան պէտքերուն համար կտակուած կամ հաւաքուած գումարներէն միլիէմ մը յատկացնել պաշտօնապէս, իբրեւ

սկզբունք, հայ գրականութեան եւ հայ բեմին՝ որոնք հայերէնը ապրեցնելու եւ հայերէնով հայերը հայ պահելու կը ծառայեն..:

Ազգ. իշխանութիւնը կը պահանջէ - իրաւունք ունի պահանջելու - որ ամէն մշակութային ընկերութիւն իր հակակշռին ենթարկուի, բայց ան ոչ մէկ օգնութիւն, նիւթական կամ մինչեւ իսկ բարոյական, կ'ընծայէ անոնց, եւ հոդ անիրաւ չէ միայն այլեւ յանցաւոր:

Ասոր մտածելով է՝ որ բարեկամս պիտի կրնար իրաւամբ ըսել՝ թէ **խօսքով** կարելի չէ սիրել հայ լեզուն, ծառայել անոր եւ ծառայել հայ ազգին..:

ՊԱԼՔԱՆՆԵՐԷՆ ԵԳԻՊՏՈՍ

Չհաստատուեցաւ Շաբաթ օր տեղական *Էլ Միսրի* թերթին հրատարակած կէս-հաստատական եւ կէս-տարակուսական այն լուրը - Լոնտոնէն ստացուած հեռագրով մը՝ Ժընեւի մէջ լսուած տեղեկութեան մը մասին - որուն համաձայն Գերմանիա իր զօրքին համար ազատ անցք պահանջեր է Ռումանիայէն եւ Պուլկարիայէն աւելորդ է ըսել՝ անոնց հողամասերուն մէջէն:

Ի փոխարէն, հաստատ իրողութեան մը պէս կը մեկնաբանուի հիմա այն լուրը՝ թէ Գերմանիա առաջարկած է Յունաստանի հետ նաեւ Թուրքիոյ պաշտօնապէս հրաժարիլ Անգլիոյ պաշտպանութեան երաշխաւորութենէն եւ թէ այդ երկու տէրութիւնները ընդունած չեն այս խորհուրդը:

Կ'ըսուի նոյնիսկ, թէ Թուրքիա շեշտած է, այս առթիւ, զինք Յունաստանի միացնող բարեկամական կապին զօրութիւնը, որոշապէս հասկցնելով թէ Իտալիոյ կողմէ Յունաստանի վրայ գործուած յարձակում մը զինք անտարբեր պիտի չթողու, զայն պիտի համարէ իրեն համար եւս վտանգ մը եւ պիտի ստիպուի, հետեւաբար, պալքանեան զինակցութեան տրամադրութիւնը յարգել **իր կողմէ, ի մասին Յունաստանի**: Ինչ որ աւելորդ անգամ մը եւս ցոյց կու տայ թէ զանազան ուխտերը, դաշինքներն ու զինակցութիւնները որոնք կնքուած են ու պիտի կնքուին, կը յարգուին այն ատեն միայն՝ երբ ստորագրողները ստիպողական շահ մը ունին զանոնք յարգելու:

Պալքանեան Ուխտէն, որ չորս տէրութիւն կը համախմբէր, հիմա այս երկուքը միայն կը խօսին իրարու հանդէպ իրենց ունեցած պարտականութիւններուն վրայ, որովհետեւ Ալպանիոյ գրաւումէն իվեր Յունաստան դարձած է Թուրքիա տանող ճամփայ մը Իտալիոյ համար, եւ ասիկա գիտնալով է անշուշտ՝ որ երկու հին ոսոխները հիմա կը գուրգուրան իրարու վրայ:

Անոնք իրենց այդ գուրգուրանքին մէջ քաջալերուած են Անգլիայէն, որ անշուշտ փափաքող չէ Իտալիոյ ոչ ալ Գերմանիոյ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ հաստատուիլը, տիրապետելն ու յառաջանալը տեսնելու եւ այս պատճառով իր օգնութիւնը խոստացած է Թուրքիոյ եւ Յունաստանի, որոնք փոխադարձաբար իրարու զինուորական ուժին եւ Անգլիոյ նաւատորմին վրայ յոյս դրած՝ կը խիզախին Առանցքին դէմ, կը մերժեն անոր խոստումներուն եւ երաշխաւորութիւններուն հաւատալ եւ ընդհակառակն Անգլիոյ կու տան իրենց վստահութեան ապացոյցը թէ՛ իր խօսքին եւ թէ՛ իր վերջնական յաղթանակին վրայ: Եւ որովհետեւ իր յաղթանակէն վերջն ալ Մեծն Բրիտանիա պէտք պիտի ունենայ իր կայսրութեան նախադուռը

օտարին դէմ փակող այդ պահապաններուն, ամէն հաւանականութիւն կայ որ ան միշտ գնահատէ, յարգէ եւ պաշտպանէ զանոնք:

Եգիպտոս նոյնպէս ըլլալով ուրիշ դուռ մը կամ մինչեւ իսկ նախագաւիթ մը իրեն համար, ինք, անոր մեծ դաշնակի՛ցը, զայն կը պաշտպանէ բնականաբար եւ ինքնաբերաբար, որովհետեւ անոր [անենթեռնելի] կը նշանակէ իրեն դպիլ՝ իր մարմնոյն շատ զգայուն մէկ կէտին վրայ:

Արդ, Եգիպտոս նոյնքան պէտք ունի Անգլիոյ որքան Անգլիա Եգիպտոսի՝ իրենց էական շահերուն փոխադարձ պաշտպանութեանը համար: Այս պատճառաւ, եգիպտացի վարիչները անխտիր առանց կուսակցական տարբերութեան, կը ջատագովեն Մեծն Բրիտանիոյ մղած հսկայական պայքարին մէջ բարոյապէս եւ նիւթապէս անոր կողքին կենալու պէտքը, ասով հաւատք յայտնելով նաեւ՝ թէ ան իվերջոյ պիտի յաղթէ անպատճառ:

Չի կրնար ըլլալ, արդարեւ, եգիպտացի մը, բնիկ կամ եկւոր, որ նոյն զգացումը չունենայ: Այստեղ ամէն ոք կը մաղթէ եւ պէտք է մաղթէ Անգլիոյ յաղթանակը՝ որ Եգիպտոսի ապահովութիւնն է:

ՏՂԱՔԸ

Հասարակ-տեղիք է թէեւ՝ բայց պէտք է կրկնել որ արտասահմանի մէջ, մեր առաջին հոգը տղայոց համար պիտի ըլլայ. անոնց իբրեւ մարդ եւ իբրեւ հայ աղէկ մեծնալուն ու զարգանալուն խնամքն է որ պիտի ունենանք:

Մինչեւ իսկ այն պարագային՝ ուր անոնց արդիւնքը մեզի գոհացուցիչ երեւայ պարտաւոր ենք ամէն տարի **ամէն կերպով** վերաքննել մեր վարժարանները, տեսնելու համար թէ անոնք ի՛նչպէս կրնան **աւելի լաւ** ըլլալ, - ժամանակը ի՛նչ **նոր պահանջ** կը հարկադրէ մեզի եւ մենք ի՛նչ միջոցներով կրնանք գոհացնել այդ պահանջները:

Եթէ գործարանի մը մեքենաները պարբերաբար քննութեան կ'ենթարկուին՝ իրենց աղէկ քալած ատենն ալ. եթէ ինքնաշարժ կառք մը, որ քիչ-շատ երկարատեւ ճամփորդութեան մը պիտի ձեռնարկէ նախապէս մասնագէտ մեքենավարին մանրամասն զննութեանը կը յանձնուի. եթէ, նոյնպէս առեւտրական կամ սեղանաւորական հաստատութեան մը տարեկան հաշուեցոյցն ու տեղեկագիրը լրջօրէն նկատի կ'առնուին ու կը մաղուին գործատէրերուն կամ բաժնետէրերուն կողմէ, աւելի եւս անհրաժեշտ է որ համայնք մը տարին անգամ մը գոնէ անդրադառնայ իր վարժարաններուն վիճակին եւ անոնց արդիւնքը քննելով, ըստայնմ զանոնք միշտ լաւ պահելու կամ բարելաւելու համար կատարէ անհրաժեշտը:

Ամառանային երկար դադարէն, ուսուցիչներու եւ աշակերտներու վայելած մէկ-քառորդ տարուան արձակուրդէն ետք, մեր վարժարանները մօտերս պիտի վերաբացուին հետզհետէ, հոս եւ Աղեքսանդրիա, հոս Սեպտեմբերի եւ Աղեքսանդրիա Հոկտեմբերի սկիզբը: Թէ ի՛նչ **քննութիւն** կատարուեցաւ այդ միջոցին - աշակերտներու տարեվերջի քննութիւններէն զատ, բայց զանո՛նք ալ միասին նկատի առնելով եւ **քննելով** - ոչինչ գիտցաւ այդ մասին վարժարաններու տէրը որ ժողովուրդն է, ոչինչ գիտցան ծնողքները որոնց զաւակները կա՛մ կը յաճախէին, կա՛մ նոր պիտի յաճախեն եւ կամ **պիտի ուզէինք որ յաճախեն** այդ ազգային վարժարանները:

Այստեղ չենք խօսիր այդպիսի քննութիւն մը կատարուած ըլլալուն կամ չըլլալուն, անոր գոհացուցիչ կամ անգոհացուցիչ եզրակացութեան, եւ այդ եզրակացութեան համաձայն որոշուած նոր միջոցներուն մասին - ենթադրելով որ քննութիւնը իրապէս կատարուած ու եզրակացութիւնը հանուած է, ինչպէս չի՛ կրնար եղած չըլլա՛լ, եղած ըլլալու՛ է անպատճառ: Հոս խօսքը զանոնք ժողովուրդին գիտցնելուն, հաղորդելուն մասին է միայն:

Ամէն գահիրէցի հայ՝ Գահիրէի ազգ. վարժարաններուն եւ աղեքսանդրիացի հայ՝ Աղեքսանդրիայիններուն բաժնետէրն է, ծնողքները՝ *փրիւիլեժիէ* բաժնետէրեր, ձրիավարժ աշակերտներու ծնողքը նո՛յն չափով ինչպէս վճարողինը, որովհետեւ դրուած դրամագլուխը, **տղա՛ն** է եւ անոնց տէրն է նախ իրենց ծնողքը ու յետոյ տեղւոյն ամբողջ հայ ժողովուրդը: Թէ՛ իրաւունքի եւ թէ՛ գործին շահուն տեսակէտով՝ գէշ չէր, ուրեմն, եթէ հաստատութիւնը վարողները իմացնէին անոր տէրերուն թէ ի՛նչ կէտի վրայ ի՛նչ բարելաւում մտցուած են անոր մէջ:

Քիչ մը կանուխէն, այսինքն Գահիրէի մէջ **գոնէ հիմա**, պէտք է կատարուի այս կարեւոր զեկուցումը, որպէսզի վարանոտ ծնողքները կարենան ժամանակին իրենց ընտրութիւնը ընել եւ, յուսադրուած ու համոզուած, օտարին չղրկելով՝ հայ տղան հայ վարժարան ղրկեն:

Լռութիւնը կրնայ ոսկի ըլլալ ուրիշ ամէն գործի մէջ բայց ոչ հոս: Հոս՝ կապար իսկ չէ ան, այլ մոխիր: Դատարկութի՞ւն կը ծածկէ ան՝ թէ՞ փտածութիւն, չենք գիտեր, օրինապէս գոնէ:

Բայց եթէ, օրինապէս չգիտնալնուս պատճառով մենք ալ լուռ մնայինք միշտ, պիտի նկատէինք որ մենք ալ մե՛ր գործին մէջ թերացած ենք ծանրօրէն, ինչպէս կան փափաքողներ որ թերարանայինք:

Եթէ **Տղաքը** չըլլային՝ յօժարակամ պիտի հրաժարէինք մեծերով զբաղելէ: Բայց Տղաքը կան որոնք **թերեւս քիչ մը աւելի մե՛րն են** քան **այդ մեծերունը**, եւ ազգը զանոնք կապալով յանձնած չէ որպէսզի այլեւս չհետաքրքրուի՛ անոնցմով, գիտնալ չուզէ՛ թէ յառաջիկայ տարի ի՛նչպէս պիտի կրթուին անոնք:

Դժուար չէ այս օրինաւոր պահանջին գոհացում տալ եթէ կամքը կայ եւ կայ նաեւ վստահութիւնը՝ թէ խղճի-մտօք աշխատուած ու կարելին անաչառօրէն կատարուած է յօգուտ տղայոց:

Ան դժուար է՝ եթէ վստահութիւնը չըլլալուն, կամքն ալ գոյութիւն չունի:

ՃԱՌԸ ԵՒ ԻՐ ՄԻԽՍ ԿԱՐԵՒՈՐ ՄԱՍԵՐԸ

Պ. Չըրչիլի նախորդ օրուան մեծ ճառին վրայ խօսելով անգլ. թերթերը ուշադրութիւն կը դարձնեն, իմէջայլոց, ռուսական օդանաւորդութեան վերաբերմամբ անոր ըրած ակնարկութեան:

Վարչապետը ըսած էր թէ Հիթլէր «պիտի շարունակէ իր յարձակումները (օդէն) այնքան ատեն որ կրնայ եւ այնքան ատեն նաեւ որ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՕԴԱՆԱՒՈՐԴՈՒԹԵԱՄԲ ՄՏԱՀՈԳՈՒԱԾ ՉԸԼԼԱՅ»:

Հեռագիրը որ կու տայ բրիտանական մամուլին մեկնաբանութիւնները այս ճառին մասին, նախ ընդհանուր կերպով կը յայտնէ թէ «ռուսական օդանաւորդութեան համար եղած ակնարկութիւնը մաս մը թերթերու կողմէ յստակատես կը նկատուի»: Յետոյ կ'ըսէ՝ թէ *Տէյլի մէյլի* համար «ծանրիմաստ նախադասութիւն

մըն է ան, զոր պէտք է կարդալ յիշելով այն նշանակալից հաւաստումը զոր անցեալ շաբաթ ռուսերը ըրին յանկարծակի կերպով եւ որուն համաձայն աշխարհի ամէնազօրաւոր օդանաւորդութիւնը ունին անոնք»:

Կարեւոր է գիտնալ՝ թէ Պ. Չըրչիլ ի՛նչ իմաստով եւ ի՛նչ նկատումով իր մեծ ճառին մէջ սահեցուցած է այս պզտիկ խօսքը:

Կարելի չէ զայն խորացնել եթէ չենք ուզեր ֆանթեզի ընել. կրնայ միայն ըսուիլ՝ թէ ան լուրջ կասկած մը կը ներշնչէ գերման եւ ռուս համաձայնութեան ամբողջականութեանն ու տեւականութեանը մասին եւ թէ Պ. Չըրչիլ պիտի չարտասանէր զայն՝ եթէ չունենար կասկածէն աւելի որոշ մտածում մը այդ էական հարցին նկատմամբ:

Ճառը զոր երէկ թարգմանած էինք Ռէօթէրի հեռագրէն, երեկոյեան տրուեցաւ աւելի լիակատար կերպով՝ պարունակելով այնպիսի հատուածներ որոնք նոյնպէս բան մը կը հասկցնեն կամ պարզապէս պերճախօս թարգմանն են բրիտանական կամքին ու մտքին:

Այսպէս, թէ ի՛նչու ներկայ պատերազմը աւելի լաւ կը յարմարի Անգլիո՛յ քան ուրիշ որեւէ ազգի, Պ. Չըրչիլ կու տայ սա՛ բացատրութիւնը. «որովհետեւ մենք բոլոր ազգերուն ամէնէն միացեալն ենք (ծափեր), որովհետեւ պատերազմի մտած ենք ազգային կամքով մը եւ աչքերնիս բաց, եւ որովհետեւ սնանած ենք ազատութեան եւ անհատական պատասխանատուութեան սկզբունքներով եւ ծնունդներն ենք ոչ թէ ամբողջատիրական միօրինակութեան այլ հանդուրժանքի եւ այլազանութեան (ծափեր)»:

Ճառին միւս յապաւուած մասերուն մէջ կայ հետեւեալը, օդային յարձակումներուն մասին. «Պէտք է յիշել նաեւ, որ թշնամի բոլոր օդանաւերն ու նաւուղիղները որոնք մեր կղզիին մէջ կամ անոր շուրջը վար կ'առնուին կա՛մ փճացուած կա՛մ գերի բռնուած են, մինչդեռ մեր ինկած գործիքներէն եւ նաւուղիղներէն մեծ թիւ մը քիչ ատեն վերջը դարձեալ պատրաստ կ'ըլլայ գործելու: Ընդարձակ եւ սքանչելի դրութիւն մը կ'ապահովէ վնասուած օդանաւերու դէպի ճակատ արագ վերադարձը եւ լաւագոյն կերպով կ'օգտագործէ մեքենաներու ազատուած կտորներն ու նիւթեղէնները»:

Կայ նաեւ Ֆրանսայի անձնատուութեան եւ «Վիշիի մարդոց» մասին իր նախորդ վճիռներէն աւելի ծանր վճիռ մը, ուր Պ. Չըրչիլ կ'ըսէ. «Ֆրանսայի ձեռնթափութիւնը անշուշտ խորապէս ազդեց մեր Միջին Արեւելքի դիրքերուն վրայ: Օրինակ, Սոմալիի պաշտպանութեան համար, մեր յոյսը դրած էինք ֆրանսական կարեւոր ուժերուն վրայ՝ որոնք պարտ էին իտալացւոց վրայ յարձակիլ Ճիպութիէն սկսելով: Նոյնպէս կը յուսայինք օգտագործել Միջերկրականի նաւային եւ օդային խարիսխները, մասնաւորաբար հիւսիսային Ափրիկէի ծովեզերքին վրայ: Յոյս դրած էինք ֆրանսական նաւատորմիղին վրայ...: Այն իրողութիւնը որ այս պահուս Ֆրանսա ծռած գետին ինկած է՝ ոչ թէ մեծ եւ ազնուական ազգի մը ոճիրն է. այլ անո՛նց զորս «Վիշիի մարդիկը» կը կոչեն: Խոր համակրանք մը ունինք Ֆրանսայի ժողովուրդին համար (ծափեր): Մեր հին ընկերակցութիւնը մեռած չէ: Զօր. Տը Կոլի եւ իր քաջարի խումբին հետ՝ այդ ընկերակցութիւնը իրական ձեւ մը կ'առնէ: Այդ ազատ ֆրանսացիները Վիշիի կողմէ մահուան դատապարտուեցան: Բայց այնքան վստահ ինչքան արեւին վաղուան ծագումը, պիտի գայ օրը ուր անոնց

անունը պիտի պատուուի եւ պիտի վիմագրուի փողոցներուն եւ գիւղերուն մէջ Ֆրանսայի մը՝ որ ազատ Եւրոպայի մէջ վերագտած պիտի ըլլայ իր երբեմնի ամբողջ ազատութիւնն ու անուանիութիւնը (ծափեր)»:

Խօսելէ ետք Սոմալիի պարպումին վրայ, Պ. Չըրչիլ կը յարէ. «Շատ աւելի կարեւոր գործողութիւններ մօտալուտ են անշուշտ Միջին Արեւելքի թատերաբեմին վրայ..: Մեծ բանակներ ունինք այնտեղ եւ անոնց օգնելու շատ միջոցներ: Ամբողջովին կ'իշխենք արեւելեան Միջերկրականի վրայ: Մտադիր ենք մեր լաւագոյնը ընելու որպէսզի մեր ամէնալաւ դէմքովը երեւանք եւ հաւատարմօրէն ու վճռօրէն գործադրենք մեր բոլոր յանձնառութիւններն ու պարտականութիւնները աշխարհի ամէն մասերուն մէջ: Չեմ կարծեր որ խորհրդարանը փափաքի որ առայժմ ասկէ աւելին ըսեմ»:

Ճառին վերջին հատուածը Միաց. Նահանգաց բարեկամութեան եւ անոր հետ գործակցութեան մասին է: Կը յիշէ Անթիլեան Կղզիները 99 տարուան համար կապալով յանձնելու ինքնաբեր առաջարկը զոր բրիտանական կառավարութիւնը ըրած է ամերիկեան կառավարութեան համար, Ամերիկայի ապահովութեան համար, կ'ըսէ թէ «այս մեթոտը անտարակոյս կը նշանակէ՝ որ երկու անգլիախօս մեծ հաստատութիւնները, Բրիտանական Կայսրութիւնն ու Միացեալ Նահանգները պէտք է իրարու խառնուին իրենց կարգ մը գործերուն մէջ, իրենց փոխադարձ եւ ընդհանուր շահուն համար (ծափեր)» եւ կը վերջացնէ այդ նոր մեթոտին յառաջացումը նմանցնելով Միսիսիփի գետին ուժեղ եւ ահեղ թաւալման, «դէպի աւելի ընդարձակ հողեր եւ դէպի աւելի լաւ օրեր»:

ՕՐՈՒԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԴԷՊՔԵՐԸ

Օրուան զինուորական կացութիւնը քաղաքական կացութիւնն է միանգամայն: Այսպէս կրնայ ըլլայ պատերազմի ատեն եւ այսպէս է հիմա, ուրիշ որեւէ ժամանակէ աւելի:

Եթէ զինուորական կացութիւնը ծանր է պատերազմիկ կողմերէն մէկին կամ միւսին համար, կրնանք վստահ կերպով ըսել թէ համաշխարհային քաղաքականութիւնը ըստայնմ տպաւորուած եւ գունաւորուած է: Բոլոր տէրութիւնները, մինչեւ իսկ անոնք որ շատ հեռու՝ ուրիշ աշխարհամասի մը մէջ են, իրենց տրամադրութիւնն ու դիրքը կը փոխեն յայտնի կամ անյայտ կերպով, նայելով թէ պատերազմին մէջ ո՛վ աւելի զօրաւոր է, ո՛վ շահելու եւ ո՛վ կորսնցնելու հաւանականութիւնն ունի: Ընդհանրապէս յաջող կողմն է որ վախցնելով կամ հրապուրելով իրեն կը քաշէ չէզոքները. կը պատահի նաեւ որ տկարացողին օգնութիւն ընծայեն ոմանք, որովհետեւ անոր պարտութենէն պիտի ազդուէին նաեւ իրենք, ուղղակի կամ անուղղակի մօտ կամ հեռու ժամանակի մէջ:

Այսպէս հասկցուած քաղաքական կացութիւնը զգալապէս բարելաւուած է այսօր ի նպաստ Մեծն Բրիտանիոյ, շնորհիւ գերման յարձակման դէմ իր հանած կորովի դիմադրութեան եւ շնորհիւ այդ դիմադրութիւնը անսահմանօրէն երկարաձգելու իր վճռակամութեան, որուն ապացոյցները ան կու տայ անընդհատ, չընկրկելով որեւէ զոհողութեան առջեւ:

Երէկ, երբ երկիր երկիրի ետեւէ կը գրաւէր «փայլակի արագութեամբ», տարակոյս չկայ որ Գերմանիոյ գործերը յաջող էին գրեթէ ամէն տեղ եւ աշխարհի քաղա-

քականութիւնը սկսած էր կամայ-ակամայ, գերմանական ըլլալ: Իր կողմնակիցները - զորս մասնաւոր ջանքով ան պատրաստած եւ մարզած էր խաղաղութեան ատենէն, իւրաքանչիւր երկրի մէջ - դէպքերու յաջող ընթացքին մէջ կը գտնէին իրենց համար մեծագոյն օժանդակութիւնը, ա՛յն աստիճան որ ա՛լ պէտք չունէին ծածուկ կամ յայտնի փրոփականտի. փրոփականտը կ'ընէին՝ հետզհետէ Աւստրիան եւ Չեխոսլովաքիան, Լեհաստանը, Նորվեկիան, Տանըմարքան, Պելճիքան, Հոլանտան եւ իվերջոյ Ֆրանսան գրաւող օդանաւերն ու հրասայլերը, անկարգելաւոր, ռմբաձիգ եւ գնդացիր զինուորներն ինչպէս նաեւ ընդծովեայ նաւազները իր օդային, ցամաքային եւ ծովային բանակներուն: Ասոնց կատարած նիւթական նուաճումներուն չափ կարեւոր էր, ուրեմն, բարոյական նուաճումը զոր կ'ընէր նացի Գերմանիան թէ՛ գրաւուած երկիրներուն մէջ եւ թէ՛ անոնցմէ դուրս, հոդ գտնելով իր ապագայ համաշխարհային տիրապետութեան կամ գերագահութեան երաշխիքը:

Հակառակ որ ան իր բոլոր գրաւումները պահած է եւ անոնցմէ կը քաղէ ի՛նչ նիւթական շահ որ կարելի է, այն իրողութիւնը միայն՝ որ մինչեւ հիմա աւելի վնասուեցաւ Անգլիայէն քան վնասեց անոր իր ամէն տեսակ յարձակումներուն մէջ, իր շատ բարձրացած վարկը նա՛խ կասեցուցած է եւ ապա սկսած է զայն իջեցնել հիմա՝ քաղաքական բարձրաչափին վրայ:

Հեռու արեւմուտքի մէջ՝ Ամերիկայի Միաց. Նահանգներն, ու իր մօտիկ արեւելակողմը՝ Խ. Միութիւնը, իրենց աւելի կամ նուազ գործօն եւ յստակ վերաբերումով այս իրականութիւնը հաստատող երկու մեծագոյն տարրերն են: Նուազ կարեւոր չէ, սակայն, գնահատման տեսակէտէն, փոքր երկիրներու վերաբերումը արեւելքի թէ արեւմուտքի մէջ. Մեծն Բրիտանիոյ համար **թեր** եւ ատով իսկ Գերմանիոյ համար **դէմ** վերաբերում մը: Առանց խօսելու գրաւուած երկիրներու ընկճուած բայց չմեռած ժողովուրդներուն մէջ հրահրուող բարոյական ընդդիմութեան վրայ, որ կ'արծարծի քանի կը զօրանայ Անգլիա եւ քանի կը տկարանայ գերման յարձակման թափը:

Քաղաքական այս կացութեան մէջ որ հետզհետէ աւելի նպաստաւոր կը դառնայ Մեծն Բրիտանիոյ, անոր լոյսո՛վն է որ պէտք է նկատի առնել օրուան նորանոր դէպքերը:

Այսպէս, երէկ որոշապէս սկսած Մանշի անգլիական ցամաքին եւ խմբերթերուն ռմբակոծու՛մը ֆրանսական ծովեզերքներէն՝ չ'ըներ այն տպաւորութիւնը զոր պիտի ընէր եթէ պատահած ըլլար, օրինակ, անգլ. կղզիներուն վրայ գերման օդային խմբական արշաւանքներուն ձախողութենէն առաջ:

Օրուան ուրիշ դէպքերուն վրայ եւս պէտք է նոյն ակնոցով նայիլ: Այսպէս կ'ընեն Եգիպտոսի բոլոր քաղաքական մեծ անձնաւորութիւնները եւ ասոր մէկ նոր ապացոյցը կը կազմէ երեսփոխանական ժողովոյ նախորդ օրուան նիստին մէջ քուէարկուած որոշումը:

Ի՞ՆՉ ԿԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ ՏԱԿԸ

Բարեկամս կը տարակուսի՝ որ լեզուի մասին գրելով - եւ իր սէրն ու դառնութիւնը յայտնող խօսքերը յիշելով - կրնանք որեւէ արդիւնքի հասնիլ:

- Դուն շատ երիտասարդ տեսա՞ծ ես, կ'ըսէ ինծի՝ իրաւամբ զիս դուդելով քանի որ այնքան մօտիկ ենք իրարու, որոնք հայերէն թերթ կարդան եւ, մանաւա՛նդ, իրենց կարդացածին վրայ անդրադառնան:

- Բայց գրեթէ ամէնքն ալ հայերէն կը խօսի՛ն, եւ բաւական տանելի, գէթ ականջ չվիրաւորող հայերէ՛ն մը: Ի՞նչու չկարդան նաեւ, քանի որ մեծամասնութիւնը գիտէ հայերէն կարդալ եւ չգիտցողները դիւրաւ կրնան սորվիլ եթէ միայն պզտիկ, շատ պզտիկ ճիգ մը ընեն: Լեզու մը խօսիլ, ան ալ իր մայրենի լեզուն, եւ զայն չգրել-չկարդալ, հին դարու յատուկ, մեր Պոլսոյ խեղճ բեռնակիր եւ խոհարար եղբայրներուն վերաբերող ակամայ տարօրինակութիւն մըն էր, զոր անկարելի պիտի համարէի այսօր՝ եթէ շուրջս օրինակները չտեսնէի...: Թողու՛նք սակայն այս քիչերը, ի՞նչու միւսները, անո՛նք որ ազգային վարժարան գացեր կամ ուրիշ միջոցով մը հայերէն գրել-կարդալ սորվեր են, ի՞նչու այդպիսիները պիտի չհետաքրքրուէին տարիքոտներէն աւելի, իրենց ազգին գիրովն ու գրականութիւնովը, եւ զանոնք կենդանի պահող, մինչեւ իսկ զանոնք կարելի դարձնող եւ իրենց ազգն ալ այսօրուան օրս ապրեցնող հայերէն լեզուով...:

- Ի՞նչու: Բայց անո՛ր համար միայն՝ որ կա՛մ իրենք աղէկ զարգացած չեն իրենց յաճախած օտար կամ՝ հայ վարժարաններուն մէջ եւ կամ, եթէ իրապէս կրթուած են մտքով ու ճաշակով, մեր հայերէն հրատարակութիւնները գոհացում չեն տար իրենց: Առաջին պարագային, չեմ ըսեր թէ իրենց խանութպան, հին-օրէնք, հազիւ քչիկ մը հայերէն միայն կարդացող հայրիկը այդ երիտասարդներէն աւելի ուսեալ է, բայց կրնամ ըսել թէ ան աւելի հետաքրքիր եւ նախանձախնդիր հայ մըն է՝ որ կ'ուզէ գիտնալ թէ ի՛նչ կ'անցնի կը դառնայ ոչ միայն աշխարհի այլեւ իր ազգին մէջ, եւ այսպէսով, հայերէն թերթ ու երբեմն ալ հայերէն գիրք մը կարդալով, հետզհետէ կը դարմանէ իր զարգացման պակասը, քիչ չափով անշուշտ՝ բայց կը դարմանէ: Մինչդեռ զաւակը, հեռու մնալով անոնցմէ, հետզհետէ իր ունեցածն ալ կը կորսնցնէ, անոր արդէն թեթեւ զարգացումը կը պարպուի իր միջուկէն, անկէ կը մնայ կեղեւ մը միայն:

- Կա՞յ թէ ոչ չկայ ասոնք գէթ միջին հայրենասիրութեամբ եւ միջին օգտակարութեամբ հայեր դարձնելու կարելիութիւնը:

- Կա՛յ, բայց ճիգի եւ ծախքի կը կարօտի: Նախ, աղուոր հաւաքոյթներ ընել, մինչեւ հիմա կատարուածներէն բոլորովին տարբեր, կարճ, վառվռուն, քիչ մը զուարթ եւ քիչ մը զգայուն հաւաքոյթներ, ուր բոլոր կտորները ընտրուած ըլլան նպատակի մը համար եւ «բռնեն իրար», ուր երգէն, արտասանութենէն եւ բանախօսութենէն միայն *ոգին* ելլէ եւ գրաւէ հանդիսատեսը, շունչ մը ստեղծուի եւ մտնէ ունկնդիրին մէջ, շու՛նչ մը որ չմարի երբ այդ ունկնդիրը սրահէն կը հեռանայ, այլ մնայ եւ գործէ անոր մէջ: Յետոյ կայ... գիրքեր եւ հանդէսներ հրատարակել անոնց ու ամէնուն համար, բայց ասոնք ալ՝ մտածուած եւ պատրաստուած, պիտի ըսեմ՝ *ապսպրուած* ըլլալու պայմանաւ: Այս հրատարակութիւններուն մէջ տեղ գտնելու չեն, օրինակ, կեղծ հայրենասիրութիւնը եւ իրական վիատութիւնը, որքան ալ գեղեցիկ՝ գեղարուեստական կերպով արտայայտուած ըլլան կամ *երեւին* թէ արտայայտուած են անոնք՝ որովհետեւ ո՛չ կեղծ, ո՛չ ալ թոյլ զգացումը կրնայ ճշմարիտ գեղեցկութիւն ստեղծել երբեք..: Զանց ընենք ուրիշ միջոցներու յիշատակումը, քանի որ պարապ տեղը ծնօտ կը յոգնեցնենք, մենք կ'ըսենք եւ մենք կը լսենք:

- Մնաց զարգացածներու՛ն պարագան, որոնց գոհացում չի տար արդի հայ մտաւորական գործունէութիւնը եւ որոնք հեռու մնալով մեր հաւաքական կեանքին ներքին խմորումներէն եւ անոնց խօսքով, գիրով ու գործով արտաքին արտայայտութիւններէն, բնականաբար չեն հաղորդուիր նաեւ մեր լեզուին «սրբութիւնով»ը, անով չեն ամրանար իրենց ազգային հաւատքին մէջ եւ չեն ըլլար - իրենց կարգին - զայն հաւատացեալներուն մէջ բաժնող արժանաւոր քահանաներ: Անոնց համար ի՞նչ դեղ եւ դարման, ի՞նչ բանասէ կ'առաջարկես:

- Ոչի՛նչ: Յոյսս կը դնեմ դիպուածական հանդիպումներու վրայ: Մեր իրապէս զարգացած - աւելի ինքնիրեննին քան համալսարանի մէջ, մասնագիտական ուսմամբ զարգացած - երիտասարդները յաճախ պէտք ունին կայծի մը զիրենք դէպի հայ մտքի եւ հոգիի մթնոլորտը թռցնելու համար: Ուրիշ տեղեր, ո՛չ Եգիպտոսի մէջ դժբախտաբար, տեսած եմ ասոր մէկքանի օրինակները: Օտար միջավայրի մէջ ապրող հայ գիտունը կամ արուեստագէտը յանկարծ հայ գտած է ինքզինքը՝ ուրիշ հայու մը կամ հայերու պատահելով որոնք կը հասնէին իր մտքին մակարդակին եւ կը հասնէին ՝ առանց իրենց ազգութենէն բան մը թօթափելու:

- Եզրակացու՛ր:

- Չմոռնաս որ լեզուի վրայ է խօսքը: Կ'եզրակացնեմ ըսելով ինչ որ անցեալ եւ առջի անգամ հասկցուցինք արդէն.- Լեզուն, մեր հայերէն *մեծասքանչ* լեզուն, կարելի չէ սորվիլ եւ սորվեցնել, սիրել եւ սիրցնել այսօր ազգասիրաբար, ինքզինքին համար, իբրեւ լեզու միայն: Աւանդական զգացումով մը այսօր ան դեռ կը սորվուի քիչ մը, համեստ քանակով եւ աղքատիկ որակով: Գործնական կեանքի մէջ՝ ան գրեթէ բնաւ չի ծառայեր մեզի. անով ո՛չ առեւտրական նամակ կը գրենք ոչ ալ տեղեկագիր կը կազմենք: Իբրեւ գիտութեան լեզու, ան հազիւ նախակրթարաններու մէջ կը գործածուի, անոնք ուսուցմանը համար. չկայ հայ գիտունի մը ինքնատիպ գործը հայերէն գրուած.. միջին-դարէն ասդին..: Գրականութիւնն է միայն – պատմութիւնը, բանասիրութիւնը, վիպագրութիւնը, թատրերգութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը - որ ինչպէս այլոց՝ մեր ալ լեզուն կը պահէ թարմ, մաքուր եւ գեղեցիկ, եւ այդպէս կը պահէ, այդպիսի լեզուի մը միջոցով, *մանաւանդ* մեր ժողովուրդը՝ որ զրկուած է ուրիշ միջոցներէ:

Եզրակացութի՞ւն: Չմայենք թէ պէտք է հայերէն սորվիլ. պէտք է հայերէն լաւ գրականութիւն ընենք՝ եթէ կրնանք. պէտք է մեր ըրած հայերէն լաւ գրականութիւնը հրատարակենք՝ եթէ կրնանք. զայն տարածենք՝ եթէ կրնանք. եւ ընենք այս եւ ուրիշ բաներ անօթի, եթէ կրնանք, որովհետեւ այս է մեր սովորական պայմանը..:

ՊԱՐՏՔ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Այս տողերը գրողը անոնցմէ է՝ որ հանրային հաստատութեանց, հանրային կարօտութիւններու համար տրուած նուէրները վճարուած պարտքեր կը համարեն եւ իբր այդ կը նային նուէրին եւ նուիրատուին վրայ:

Այդպիսիները երբեք, հետեւաբար, հիանալու, գովեստներ շռայլելու եւ երախտագիտութիւններ յայտնելու տրամադիր չեն ո՛րեւէ գումարի համար որ կը նուիրուի, որքան ալ մեծ ըլլալ այդ գումարը.. յարաբերաբար: Յարաբերաբա՛ր՝ որովհետեւ մեծէն մեծը կայ եւ *Արեւի* մէջ դեռ երէկ ծանուցուած էր՝ թէ մէկ միլիոն տոլարի նուիրատուութիւն մը ըրած է քանատական.. լրագրի մը սեփականատէրը, ի

նպաստ բրիտանական օդանաւորդութեան: Ապահովապէս այս լրագրապետը այնչափ հարուստ չէ որչափ մեր փարիզաբնակ մէկ հայրենակիցը, որուն իւրաքանչիւր 20000 ֆրանքնոց նուէրը իր ազգին, երախտագիտութեան հեղեղներ կը հոսեցնէր կարգ մը հայ մարդոց բերաններէն:

Ամէն տեղ, բայց մեր մէջ է մանաւանդ՝ որ հանրային հաստատութեանց նուիրելը կը նշանակէ պարտք հատուցանել, իր պա՛րտքը իր ազգի՛ն հանդէպ: Արդարեւ ուրիշ ազգեր, **իբրեւ տէրութիւն**, կը գանձեն, զանազան ուղղակի կամ անուղղակի ձեւերով, իրենց ազգայիններէն եւ նաեւ ոչ-ազգայիններէն, ա՛յն ամէնը որուն պէտք ունին իրենց ամէն կարգի պահանջներուն համար, եւ ատկէ զատ ալ՝ նուէրներ: Մենք եւ մեզիպէսներն են միայն, որ ազգի մը պահանջները ունենալով հանդերձ՝ չեն կրնար սակայն ստիպել իրենց ժողովուրդը որպէսզի հայթայթէ անոնց գոհացումին միջոցները, իւրաքանչիւր անհատ իր կարողութեան համաձայն, ինչպէս տէրութիւն կազմող ազգերու մէջ: Այս պատճառաւ, բարոյապէս **տուրք** են մեր բոլոր հանրային **նուէրները** եւ մենք պէտք է այս կերպով նայինք անոնց վրայ:

Ցաւալի է որ մեր քաղաքացիական դաստիարակութիւնը դեռ այսօր հասած չէ ա՛յն կէտին՝ ուր նուիրատուն եւ նուէրընկալը իրարու նային իբրեւ *քորեքթ*, պատուաւոր պարտապաններ եւ առնելիքւորներ: Մեր մէջ, նուիրատուն միշտ շնորհ մը ընել կը կարծէ եւ նուէրընկալ ազգը, յանձին իր փոխանորդներուն կամ ինք զանգուածովին, միշտ կը փղձկի եւ յուզումով կը ստանայ ու կ'արձանագրէ ամէն մէկ նուէր որ իր ակնկալածէն քիչ մը վեր է, կամ իր ակնկալածն է կամ նոյնիսկ մօտ է իր ակնկալածին, մէկ խօսքով՝ մուրացկանին ձեռքը տրուած մանրուքը չէ ան..:

Այսպէսով է՝ որ իր պարտքը ինքնաբերաբար ճանչցողին քով կը շատնան անո՛նք որ օթաչափով (*քոնթ-կութ*) կու տան կամ բնաւ չեն տար: Որովհետեւ՝ տալը ազգային պարտականութիւն նկատելէ հեռու ենք ազգովին, իսկ նուէրը մարդ կրնայ շատ ընել, կրնայ քիչ ընել կամ բնաւ չընել, ոչ ոք իրաւունք ունի ո՛չ զայն պահանջելու ոչ ալ խօսելու անոր մասին, եւ նուիրահաւաքները որ կը պնդեն արժանի են վռնտուելու՛ պարզապէս..:

Անհրաժեշտ է այս մտայնութիւնը փոխել, եթէ ոչ իսկոյն գէթ աստիճանաբար՝ փոխանակ զայն յաւերժացնելու ինչպէս կ'ընենք մեր հանգանակութեան եղանակովը, աւելի ճիշտ՝ մեր հանգանակութեան **ոգիո՛վը**:

Եւ փոխելու համար, առաջին պայմանը սա՛ սկզբունքն է, զոր պէտք է ամուր մը խոթենք եւ տեղաւորենք մեր մտքերուն մէջ. տուողը շնորհակալութեան իրաւունք չունի, առնողը շնորհակալութեան պարտք չունի, որովհետեւ տուողն եւ առնողը տարբեր չեն իրարմէ, երկուքն ալ ազգէն եւ ազգին համար է որ կու տան ու կ'առնեն:

Այս սկզբունքէն կը բխի որդեգրուելիք գործելակերպը: Օրինակ, երբ մէկը կը մերժէ իր պարտքը կատարել կամ ամէնաճղճիմ կերպով մը կ'ուզէ փակել իր հաշիւը, պնդելու չեն հանգանակիչները այլ միայն յիշեցնելու են իրեն՝ թէ իր անունը պիտի հրատարակուի նուիրատուներու անուններուն դիմացը, իր մերժումովը կամ իր ծիծաղելի առաջարկովը որ ընդունուած չէ:

Եթէ ըսուի թէ օտարները չունին այս գործելակերպը, կը պատասխանենք թէ մենք **պէ՛տք է** ունենանք եւ **կրնանք** ունենալ զայն եթէ ուզենք, եթէ չվախնանք

ուզել, եթէ միայն՝ «նուէր» ժողվողները իրենց պարտքը կատարածներ են եւ եթէ նկատումներ չունին չտուողներուն հանդէպ:

Նուէրը, նորէն կ'ըսենք, մեր մէջը տուրքին համարժէք է, եթէ ոչ իր օրինական գէթ իր բարոյական հիմովը: Պաշտօնեան իրաւունք չունի հարկատուն տուրքէ զերծ թողելու, ինչպէս պարտք ալ չունի աղաչելու կամ իր տուրքը տուողին համար ովսաննաներ կարդալու..:

Գրեցինք այս տողերը՝ որովհետեւ ոմանք խանդավառուած են ներկայ Բացառիկ Հանգանակութեան ընթացքովը - որ ըստ մեզ հեռու է գոհացուցիչ ըլլալէ – մոռնալու աստիճան 50 տալ կրցողին 5ը որ հրատարակութեան պատիւին չէ այլ պատիժին արժանի է, եւ մոռնալու աստիճան չտուողը, որուն չի դիմուիր անգամ՝ որովհետեւ գիտեն թէ ան չի՛ տար..:

Այս մոռացումը՝ տուողներն ալ ուրիշ ատեն չտալու կամ քիչ տալու հրաւիրել եւ ազգը հետզհետէ կարօտ ձգել է իբրեւ ազգ, հակառակ մեր բոլոր բարիկամեցողութեան..:

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԱՍԻՆ

Մարդիկ կան որ կը կարծեն, եւ այս տողերը գրողը անոնցմէ է դարձեալ, թէ կարելի չէ բան մը ճշմարտապէս սիրել առանց ուժգնօրէն ատելու անոր հակառակը, կամ անոր կեղծը - անոր գեղեցկութիւնը, մաքրութիւնը կամ զօրութիւնը աւրողը:

Այսպէս է որ անոնք կը սիրեն մեր Եկեղեցին, ըսել կ'ուզեմ՝ այդ խառնուածքը ունեցող մարդոց մէջէն հայերը եւ հայոց մէջէն Հայ Եկեղեցին սիրողները՝ կը սիրե՛ն Հայ Եկեղեցին, կը սիրեն այդ լեցուն, ամբողջական, յարձակողական սիրով:

Ուրիշներ կը համաձայնեցնեն Եկեղեցիին հանդէպ իրենց սէրը՝ անարժան կամ ապիկար եկեղեցականին հանդէպ իրենց յարգանքին, գիտեն թէ ի՛նչ հաւատք, նուիրում եւ զարգացում գոյութիւն ունեցած է եւ պէտք է գոյութիւն ունենայ եկեղեցիին մէջ զայն սիրելի եւ նոյն ատեն օգտակար ընելու համար իրեն հաւատացողներուն ու չհաւատացողներուն ալ, բայց ատիկա գիտնալով հանդերձ կը հանդուրժեն որ հաւատքէ, նուիրումէ եւ զարգացումէ զուրկ մարդիկ անոր բարձրագոյն պաշտօնները վարեն:

Արդ, եթէ մեր եկեղեցասէրները աւանդութեան մը հմայքովը եւ իրենք իրենց գոհացման համար չէ միայն՝ որ կը սիրեն Հայաստանեայց Եկեղեցին, եթէ ներկային մէջ ու իրենցմէ զատ հարիւր հազարաւորներու՛ համար ալ զայն կը սիրեն, պէտք է դժգոհ ըլլան անոր վրայ տեսնուող շատ մը խաթարումներէն եւ գոհ՝ այդ խաթարումները մատնանիշ ընող գրչի շարժումներէն:

*Սիոն*ի երիտասարդ խմբագրութիւնը այս վերջիններէն է, ինչպէս ցոյց տուին երէկ հոս արտատպուած տողերը եւ ինչ որ կրկնապէս պէտք է գոհացուցիչ ըլլայ, քանի որ դժգոհ եւ յարձակողական ըլլալու չափ բուռն այդ սէրը հանդէպ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ՝ կը զգացուի եւ կ'արտայայտուի իր մէջէն, իր նորահաս, կենսառոյգ պաշտօնէութենէն: Մեր գոհունակութիւնն ալ ասոր համար է աւելի՝ քան արտայայտութեան կերպին եւ նոյնիսկ իմաստին համար:

Միշտ Անթիլիասի առթիւ բայց ընդհանրացուած իր դիտողութեան մէջ, *Սիոն*ի խմբագրութիւնը դեռ սա՛ յատկանշական տողերն ալ կը գրէ՝ որոնց մէջ վերլուծումի ճիգ մըն ալ համառօտել փորձուած է.

«Պատճառները այս ձախողանքին, մեր կարծիքով, երեւոյթներ չեն արագ ակնարկով վերլուծելի: Թերեւս գերագոյնը ասոնց, մեր ինքնութենէն եւ աւանդութիւններէն օտար ապրելու մեզի պարտադրուած կերպն է: Որու՞ համար գաղտնիք է արդեօք թէ ներկայ պայմաններու մէջ հայ ժողովուրդին ինքնութիւնն ու ճշմարտութիւնը իր Եկեղեցիին մէջ կը մնան բիւրեղացած, այն հաստատութեանը՝ զոր մեր պապերը քար առ քար կառուցին յաւիտենականին եւ անցաւորին ընդմէջէն: Եւ այս անփոխարինելին այսօր կը քանդուի մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ: ..Տագնապին պատճառը արտաքին ըլլալէ աւելի ներքին է, մենք տակաւ կը լքենք այն նմանութիւնը որ իւրաքանչիւր հայուն է մեր Եկեղեցիով: Եկեղեցւոյ այդ ճշմարտութիւնն ու աւանդութիւնը, եւ մեր ապրած ժամանակը պէտք է հաշտեցուին, ընելու համար մեր կեանքը ամբողջ, չկաղալու համար «յերկուս հետս», ժամանակի եւ ճշմարտութեան նկատմամբ:.. Քրիստոնէութիւնը բոլոր ժամանակներու կրօնն է, եւ եկեղեցին՝ տնտեսը ճշմարտութեան եւ ժամանակին, բաւ է միա՛յն որ լրջամիտ կերպով կենանք ճշմարտութեան եւ ժամանակի նկատմամբ, տալու համար «զկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ:

«Այն ատեն միայն Եկեղեցին վերին պահապանը կ'ըլլայ ազգային ամուր առաքինութեանց, մեր լեզուին, մեր պատմութեան եւ բարքերուն, եւ իրական անօթը զանոնք իրար զօդող ոգիին»:

Մեր հաւանութիւնը այս եւ երէկ մէջբերուած խօսքերուն, կը պայմանաւորուի, **կը մեղմանա՛յ** աւելի, սա դիտողութիւններով.

Որոշ չ'ըլլար բոլոր այդ խօսքերէն, թէ ո՞րն է եկեղեցականութեան եւ ո՞րն է ժողովուրդին յանցանքի բաժինը Եկեղեցւոյ այսօրուան վիճակին մէջ:

Որոշ չ'ըլլար, նոյնպէս, թէ ի՛նչ է այդ վիճակին համար գրողին ուղղած մեղադրանքը, որո՛նք են, ըստ իրեն, զայն առաջ բերող պատճառները:

Դարձեալ, թէեւ շեշտ մը կայ որ կ'ակնարկէ արդիապաշտութեան (*մոդերնիզմ*) եւ իր կրկնումովը կը թուի անո՛ր վրայ ծանրանալ աւելի, բայց որոշ չէ թէ ի՛նչ է այդ մասին գրողին վերաբերումը:

Իվերջոյ, եւ խտացնելու ու ամբողջացնելու համար վերի ըսուածները, ես պիտի փափաքէի որ Եկեղեցւոյ մասին քննադատութիւնը, երբ մանաւանդ անոր մէջէն է որ կը լսուի, միշտ յստակ ու թանձրացեալ քննադատութիւն մը ըլլայ եւ իր տարազներն ալ շատ ճշգրիտ ըլլան: Բարենորոգման եռանդին չափ կարեւոր են, ըստիս, այս յատկութիւնները ուսեալ միաբանութեան մը պաշտօնական օրկանին մէջ՝ որպէսզի ազդեցութիւն եւ օգուտ ունենան իր յայտնած գաղափարները:

Իր այս ձեւին մէջ ալ՝ յօդուածը շնորհաւորելի է, ինչպէս ըսի, իր ոգիովը, որուն գործնականացումէն բարիք միայն կրնանք ակնկալել Եկեղեցիին եւ Ազգին համար:

ՏԱՆՏԻՐՈՒՀԻՆ

Իր գրքին, *Ապրելու արուեստ մը*, այն գլուխին մէջ որ «Աշխատանքի Արուեստը» խորագիրը կը կրէ, Անտրէ Մորուա կը խօսի «Տանտիրուհի»ին վրայ եւ կ'ընէ

դիտողութիւններ ու թելադրութիւններ՝ որոնք արժէք ունին ամէն տեղի տանտիրուհիներուն համար:

Այսպէս, ան կը սկսի ըսելով. «Գեղեցիկ օրինակ մը ձեռական աշխատանքի եւ մտաւորական աշխատանքի միութեան, տանտիրուհիին աշխատանքն է՝ երբ սիրելով կը կատարուի: Կին մը, որ լաւ կը կառավարէ իր տունը հոն միեւնոյն ատեն թէ՛ թագուհի է եւ թէ՛ հպատակուհի: Ան կը մտածէ եւ յաճախ անձամբ կը գործադրէ իր մտածումը: Իր ամուսինին եւ իր զաւակներուն համար, ան կը դիւրացնէ աշխատանքը: Զանոնք զերծ կը պահէ հոգերէ, կը սնուցանէ, կը խնամէ: Ելեւմտական նախարար է, եւ եթէ տունին պիւտճէն հաւասարակշռուած է՝ ատիկա կ'ըլլայ շնորհիւ իրեն: Գեղարուեստից նախարար է, եւ իր շնորհիւ է՝ որ տունը կամ յարկաբաժինը որոշ հրապոյր մը ունի: Ընտանեկան կրթութեան նախարար է, եւ շնորհիւ իրեն է որ մանչերը բազմարուեստեան վարժարան կը մտնեն եւ աղջիկները զարցագում կ'ունենան»:

Կը շարունակեմ թարգմանութիւնը, յուսալով որ անկէ համ պիտի առնեն կին եւ այր, տանտէր-տանտիկին եւ կամ թեկնածու ընթերցողներս:

«Կին մը պէտք է այնչափ հպարտ ըլլայ երբ կը յաջողի իր տունը կատարելատիպ փոքր աշխարհի մը վերածել՝ որքան ամէնամեծ պետական մարդը երբ երկիր մը լաւ կազմակերպած է: Մարաչախտ Լիոթէ իրաւամբ կ'ըսէր թէ համեմատութեան խնդիրները որեւէ կարեւորութիւն չունին. ինչ որ կատարեալ է՝ կատարեալ է, փոյթ չէ թէ ի՛նչ են իր չափերը»:

Եւ ահա անոր վերջին հատուածը, արդէ՛ն:

«Տանտիրուհիին աշխատանքը, շատ հարուստ դասակարգերէն դուրս, ամէնէն ծանրն է որ հազիւ թէ հանգչելու ժամանակ կու տայ: «Երկու Կիրակիներու շաբաթ»ը այն շաբաթն է, այս կանանց աչքին, ուր կրնան արհեստանոցի աշխատանքէն ետք, երկու օր յատկացնել ժողվտուքի, լուացքի, կարկտուքի տղաքներուն: Ընտանիքի մը, անոր մէկ անդամին հանդերձանքին մէջ՝ միշտ ստիպողական բան մը կայ որ կատարուիլ կ'ուզէ: Ասոր վրայ աւելցուցէք իրենց, տանտիկիններուն համար, շատ տգեղ չերեւալու, պատշաճօրէն հագուելու իրենց միտքը մշակելու մտահոգութիւնը: Իրապէս, այս կին ըլլալու արհեստը, եթէ աղէկ կատարուի պարապ ժամանակ չի թողուր բայց անոնցմէ է նաեւ՝ ուր աշխատանքը կը գտնէ իր անմիջական վարձատրութիւնը: Ոչինչ աւելի աղուոր է քան տեսնել թէ ի՛նչպէս, քանի մը օրուան մէջ, ճշմարիտ կին մը, շատ քիչ դրամով եւ շատ սիրտով, խղիկ մը դրախտի կը փոխէ: Հոս է հանդիպման կէտը աշխատանքի արուեստին եւ սիրելու արուեստին»:

Կարելի է անդրադառնալ այս պզտիկ պատկերին ամէն մէկ գիծին եւ գոյնին վրայ ու ցոյց տալ անոնց ո՛րքան ճիշտ եւ տեղին ըլլալը: Կը գոհանամ վեր առնելով տանտիրուհիին աշխատանքին մէջ իր անձին վերաբերեալ մասը, «շատ տգեղ չերեւալու, պատշաճօրէն հագուելու եւ միտքը մշակելու մտահոգութեամբ» կատարուած աշխատութիւնը:

Ամէն կին, վերիվերոյ եւ աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ, ճիգ մը կ'ընէ հասնելու համար վերի հատուածին պարունակած նպատակներէն առաջին երկուքին, «շատ տգեղ չերեւալ», «պատշաճօրէն հագուիլ»: Մինչդեռ շատ քիչերը, մեր մէջ կը զբաղին նաեւ երրորդով, «միտքը մշակել»:

Հաճոյքով չէ որ կ'ըսեմ, որովհետեւ գիտեմ թէ հաճելի չէ լսելը, բայց պէտք է շեշտել՝ որ մեր մէջ ամուսնացած կին մը, տանտիրուհի մը, հետեւաբար, ուրիշ ամէն հոգ ունի բայց ո՛չ «միտքը մշակելու» հոգը.., անշուշտ յարգելով, այս մասին, շատ յարգելի բացառութիւնները:

Մարմնի արդուզարդը «կ'երեւայ» եւ այդ պատճառաւ անոր ժամանակ ու ծախք կը յատկացուի. միտքինը չ'երեւար.. բայց «կը հասկցուի» ու կ'արժէր որ անոր ալ քիչ մը խնամք տարուէր՝ եթէ ոչ ուրիշ բանի, գէթ «հասկցուելուն» համար:

Ի՞նչ զարմանալի է՝ որ Եւրոպայի մէջ, սկսելով ամէնալուրջ կիներէն մինչեւ.. թեթեւները, գրեթէ ամէնքն ալ օրը օրին հետամուտ են աւելի՛ մշակելու իրենց միտքը, եւ մեր մէջ՝ այդ պէտքը չեն զգար ո՛չ լուրջերն ու ո՛չ թեթեւները՝ այս երկու խումբին մէջ ալ բացառութիւնները միշտ յարգելով եւ սիրելով անշուշտ:

«Զարգացումը աղջիկներու՛ն»՝ կը թուի ըսել մեր տանտիրուհին, որ իբրեւ աղջիկ ալ, սակայն, շատ բան սորված չէ եւ սորվածն ալ մոռցած է արդէն, մտքով բոպիկ է ու բոպիկ պիտի մնայ յաւիտեան, տձեւ ու կարմիր-կապոյտ մտքի մը բոպիկութեամբը, աւա՜ղ..:

Եւ ըսե՛լ թէ կրնայ այսպէս չըլլալ, թէ հայ կինը կրնայ իր եւ մեր մշակոյթո՛վն ալ քիչ մը զբաղիլ..:

ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ ՊԻՏԻ ՎԵՐԱԲԱՑՈՒԻՆ

Քանի մը օրէն դպրոցները պիտի վերաբացուին:

Երկու տեսակէտով պէտք է նայիլ հայ դպրոցներուն վրայ:

Առաջին տեսակէտը սա՛ է. տղան բաւական ուսեալ եւ կրթեալ դուրս կու գա՞յ անոնցմէ, բաւակա՛ն՝ իր հոն անցուցած տարիներուն եւ իր տարիքին համեմատութեամբ, որպէսզի կարենայ հետզհետէ մարդ դառնալ իր առած ուսումէն եւ կրթութենէն օգտուելով, ինքզինքին օգնել եւ ընկերութեան մէջ տեղ մը գրաւել:

Երկրորդ տեսակէտը այն է՝ որ ինքնաբաւ ու պատուաւոր մարդ մը ըլլալու ճամփուն մէջ դրուած տղան, ըլլայ նաեւ հարազատ հայ մը սրտով եւ մտքով, հայութիւնը իբրեւ հայ սիրող եւ ճանչցող, անոր հետ բոլորովին նոյնացած իր մէկ անդամը, մշտապէս պատրաստ ծառայելու անոր եւ ոչ թէ հետզհետէ պաղող եւ հեռացող անկէ:

Այս կրկնակ արդիւնքը եռք բերելու համար՝ անշուշտ կարեւոր է վարժարաններուն ծրագիրը, կարեւոր են տնօրէններուն եւ ուսուցիչներուն անձնաւորութիւնները բայց կարեւոր է նաեւ աշակերտին աշխատութիւնը: Այդ աշխատութիւնը դիւրացնելու եւ անոր վրայ հսկելու համար է որ գոյութիւն ունին ուսուցիչները, որոնց կարողութիւնը կը չափուի սոյն դիւրացումը եւ հսկողութիւնը լաւ կամ գէշ կերպով կատարելէն: Կ'օգտուիմ օտար հեղինակի մը այդ մասին յայտնած կարծիքներէն՝ ընդլայնելու համար վերի գաղափարը:

Բնականօրէն գոյութիւն ունի ուսուցանելու արուեստ մը: Ուսուցչին արհեստը դժուար է, ան երկար փորձառութիւն կը պահանջէ եւ ունի իր կանոնները զորս կրնանք սա՛պէս սահմանել.

Ա. **Առանց կարգապահութեան ուսում չկայ**.- Դպրոցականին առաջին աշխատութիւնը՝ աշխատիլ սորվիլն է: Միտք մը կազմելէ առաջ պէտք է կամք մը կազմել: Այս պատճառաւ՝ տնական ուսումը լաւ չէ, թոյլ ըլլալով: Մինչդեռ վարժարանը

անողոք է եւ գիշերօթիկ վարժարանը, հակառակ իր ուրիշ կարգի անպատեհութիւններուն, աւելի լաւ է այս տեսակէտով, որովհետեւ տղան այնտեղ կ'ենթարկուի աւելի յարատեւ կարգապահութեան, կը ստիպուի ընկերութեան մը մէջ իր տեղը փնտռել սորվիլ:

Բ. **Ուսուցանելը զուարճացնել չէ**.- Ուսման նպատակն է՝ տղուն մտքին մէջ հաստատել տարրական ծանօթութիւններու շրջանակ մը եւ այդպէսով տղան բարձրացնել իր ժամանակի մարդոց մակարդակին: Այդ շրջանակին մէջ է որ պիտի գան տեղ բռնել յառաջիկային, քանի կեանքը շարունակէ, փորձառութեան ուսուցած իրողութիւնները եւ նոր գիւտերը: Ամէն փորձ որ կը շրջէ այս բնական կարգը եւ տղուն միտքը կը գրաւէ՝ զայն զուարճացնելով արդի կեանքին տեսարանովը, անիմաստ է եւ սխալ է: Պատկերով, րատիոյով, սինեմայով ուսումը ինքնին անազդեցիկ է. ասոնք կրնան ընդունուիլ՝ եթէ ճիգի մը կամ խանդավառութեան մը առիթ դառնան: Ինչ որ առանց ջանքի կը սորվուի՝ շուտով կը մոռցուի: Նոյն պատճառով, «խօսուած դաս»ն ալ, որ աշակերտներուն կողմէ որեւէ անձնական մասնակցութիւն չի պահանջեր, գրեթէ միշտ զուր կ'անցնի: Մտիկ ընելը աշխատիլ չէ: (Բացառութիւն է կենդանի լեզուներու ուսումը՝ որ առաւելապէս ականջով տեղի կ'ունենայ):

Գ. **Քննութիւնները շատ կարեւոր են**.- Ատեն ատեն կը տեսնուին ծնողքներ կամ բարենորոգիչներ որոնք **պաքալորէա**յի ջնջումը կը պահանջեն: Առանց մրցակցութեան եւ անոր արդիւնքներուն՝ երբեք դպրոցական լուրջ աշխատանք մը կարելի չէ:

Դ. **Տարրական գիտելիքներու ուսուցումը ամէնակարեւորն է**.- Ամէն բան կախում ունի մանկութեան ատեն լաւ գործադրուած քանի մը մեթոտներէ: Ճիշտ կերպով կարդալ, գրել եւ հաշուել գիտնալը ահագին բան է արդէն: Մարդոց մեծ մասը այս տարրական ծանօթութիւններէն զուրկ է: Շատ-շատեր գէշ եւ դժուարաւ կը կարդան, առանց որ բառը իսկոյն իրենց մտքին առջեւ բերէ այն գաղափարը որուն նշանն է: Թուաբանութիւնը շատ դժուար կամ շատ դիւրին է՝ նայելով թէ ի՛նչպէս սորվեցուած են անոր նախատարրերը: Նոյնպէս, մէկը որ աղէկ ընբռնած չէ երկրաչափութեան եւ գրահաշուի առաջին դասերը, յետագային ոչինչ պիտի հասկնայ անոնց ուսումէն:

Ե. **Լաւագոյն է քիչ բան սորվեցնել քան շատ բան՝ միջակ կերպով**: Բոլորովին զուր է ծրագիրերը խճողել: Ուսման նպատակը մասնագէտներ հասցնել չէ, այլ **լաւ միտքեր**: Ասոր համար քանի մը նիւթեր կը բաւեն: Նափոլէոն կ'ըսէր. «Գլխաւորաբար լատիներէն եւ երկրաչափութիւն պէտք է սորվեցնել»: Աւելցնելու է ասոնց վրայ՝ քիչ մը պատմութիւն, քիչ մը բնագիտութիւն եւ անշուշտ շա՛տ ֆրանսերէն (հայերէն): Այսքանը կը բաւէ: Պատմութեան եւ գիտութիւններու մէջ՝ կարեւորը այն չէ որ աշակերտը ամէն նոր գիւտերը եւ տեսութիւնները գիտնայ, այլ այն՝ որ հասկնայ թէ ի՛նչ է պատմական մեթոտը եւ գիտական մեթոտը: Առաջին գիտուններու յարաբերաբար պարզ աշխատութիւնները աւելի յստակ եւ աւելի օգտակար են աշակերտին՝ քան ժամանակակից բնագէտներու վարկածները: Ուսումը, կ'ըսէ Ալէն, պէտք է վճռաբար յետամնաց ըլլայ:

…Տալով Մորուայի *Ապրելու արուեստ մը*էն քաղուած «դպրոցականին աշխատանք»ին վերաբերող այս հատուածը, ուզեցինք միեւնոյն ատեն թէ՛ այժմէական

եւ թէ՛ ընդհանուր ըլլալ, որեւէ ակնարկութիւն չընել Գալուստեանի ներքին տագնապին զոր լուծել կը ջանայ այս միջոցիս քաղաք. ժողովը եւ գոհանալ յիշեցնելով միայն՝ թէ սերունդի մը եւ ժողովուրդի մը կեանքին համար իրապէս կենսական նշանակութիւն ունի անոր կրթութեան եւ ուսման խնդիրը իր բոլոր մանրամասնութիւններով, որոնք մանրամասնութիւններ չեն այլ հոս էութիւնն են խնդրին:

Մեր վարժարաններու մօտալուտ վերաբերումը թո՛ղ մեզ եւ մեր ժողովուրդն ալ այսքան մը գոնէ զբաղեցուցած ըլլայ անոնց ներքին կեանքովը՝ որ աշակերտութեան կեանքը, անոր աշխատութիւնն ու այդ աշխատութեան նիւթը եւ եղանակն է:

ԴԺՆԷ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Տարի մըն է որ Եւրոպա եւ իրեն հետ ամբողջ աշխարհ մխրճուած են, կը մխրճուին հետզհետէ աւելի, պատերազմի արհաւիրքներուն մէջ:

Անցեալ Սեպտեմբերի երրորդ օրը պաշտօնապէս կը յայտարարուէր կռիւը անգլիական եւ ֆրանսական կառավարութիւններուն կողմէ ընդդէմ նացի Գերմանիոյ, որովհետեւ այս վերջինը կ'արշաւէր Լեհաստանի վրայ, կը գրաւէր Տանցիկը եւ համբաւաւոր նրբանցքին մասին ալ՝ չէր ծածկեր իր դիտաւորութիւնները: Իսկ Անգլիա եւ Ֆրանսա ինքզինքնին պարտաւորուած կը զգային այս վճռական քայլը առնելու, որովհետեւ ոչ միայն երաշխաւորած էին Լեհաստանի անկախութիւնը այլեւ քանիցս ազդարարած էին Գերմանիոյ՝ թէ այն պարագային ուր յարձակում գործէր իր արեւելեան դրացիին վրայ, ատիկա պիտի նկատէին «պատերազմի պատճառ»: Կը յիշուի թէ ի՛նչպէս Ս. պապին եւ Միացեալ Նահանգաց նախագահին կողմէ կատարուած միջամտութիւնները եւ Պենիթօ Մուսոլինիի ըրած վերջին պահու գերմանանպաստ մէկ փորձն ալ ձախողեցան եւ թէ ի՛նչպէս, մինչդեռ դաշնակիցները դեռ կը յուսային իրենց կողմը ունենալ Խորհրդային Միութիւնը՝ այս վերջինը յանկարծ Գերմանիոյ հետ համաձայնեցաւ Լեհաստանը երկու կտոր ընելու՝ մէկը իրեն պահելու եւ միւսը Հիթլէրի ձգելու համար:

Համաձայնութիւնը գործեց ինչպէս որ ճշտուած էր. Լեհաստան երկու կողմէն իր վրայ շղթայազերծուած հզօրներու խուժումին հազիւ քանի մը շաբաթ կրցաւ դիմադրել ու ինկաւ: Այդ միջոցին, ֆրանքեւգերման սահմանագլուխին վրայ տեղի կ'ունենային փոքր ընդհարումներ, ֆրանսացիք գերմանական հողը կը մտնէին ուր շատ քիչ մնալէ վերջ կը վերադառնային սակայն իրենց տեղերը, մինչ գերման օդանաւերը «ցոյցեր» կ'ընէին թէ՛ Ֆրանսայի եւ թէ՛ Անգլիոյ վրայ ու անգլիական նաւատորմիղը, ամէնուրեք հալածելով գերման պատերազմական ու առեւտրական նաւերէն զատ՝ նաեւ Գերմանիան պարենաւորել փորձող չէզոք նաւերը, կը հաստատէր ծովապաշարումի շղթայ մը ընդդէմ իր բոլոր կապերը կոտրած, աշխարհը իր տիրապետութեան ենթարկել ուզող հիթլէրեան Գերմանիոյ:

Այս էր աշխարհի վիճակը դեռ անցեալ Ապրիլին, պատերազմի բացումէն ութ ամիս վերջը: Միայն Խ. Միութիւնը քիչ առաջ շարժում մը ըրած էր դէպի Ֆինլանտա, եւ այդ փոքրիկ քաջարի երկրին բաղդատաբար երկար դիմադրութիւնը վերջացած էր անոր հողամասէն մեծկակ պատառի մը խլումովը: Ապրիլին՝ Անգլիա ուզելով բոլորովին արգիլել շուէտական երկաթին Նորվեկիոյ ճամփով դէպի Գերմանիա արտածումը, համապատասխան միջոցներ ձեռք կ'առնէր, որոնք յա-

ռաջ կը բերէին Նորվեկիոյ մասնակցութիւնը պատերազմին եւ իվերջոյ գրաւումը Գերմանիայէն:

Ատկէ վերջ, յայտնի է թէ ի՛նչպէս տեղի ունեցաւ - Մայիսի սկիզբը – Տանըմարքայի «հովանաւորում»էն զատ՝ Հոլանտայի, Պելճիքայի եւ Լիւքսանպուրկի չէզոքութեանց բռնաբարումը Հիթլէրի կողմէ, բռնաբարու՛մ որուն նպատակն էր Մաժինոյի Գիծը անտեսելով Ֆրանսա խուժել, ծունկի բերել Ֆրանսան ու միեւնոյն ատեն մօտենալ Անգլիոյ, եւ Հիւս. Ծովու Մանշի եւ Ատլանտեանի ծովեզերքներէն սպառնալ անոր: Ծրագիրը իրագործուեցաւ. Ֆրանսա ստիպուեցաւ - կարճատեւ դիմադրութենէ մը վերջ - Յունիսին զինադադար կնքել ոչ միայն յաղթական Գերմանիոյ այլեւ ճիշտ վերջին վայրկեանին իր «ոչ-պատերազմիկութիւնը» թողած Իտալիոյ հետ:

Պատերազմի այս առաջին տարեդարձին, ուրեմն, Գերմանիա եւ իր «փայլուն երկրորդը» Իտալիա, պիտի կրնային յաղթող համարուիլ եւ խաղաղութիւնը վերահաստատուած պիտի ըլլար արդէն՝ եթէ չըլլային հետեւեալ քանի մը առկախ «կէտերը»:

Մեծն Բրիտանիա հեռու է ընկճուած եւ նոյնիսկ սարսափած ըլլալէ հակառակ իր կղզիին վրայ կատարուած ամէնօրեայ օդային բուռն ռմբակոծումներուն եւ հակառակ իր էական շահերուն ինչպէս նաեւ իր կայսրութեան զանազան մասերուն դէմ յարուցուած վտանգներուն:

Երկրորդ կէտ մը՝ Պալքանեան Թերակղզիին աւելի կամ նուազ յայտնի դիմադրութիւնն է Առանցքին, անշուշտ Անգլիոյ զօրութենէն քաջալերուած դիմադրութի՛ւն մը, որ արգելք է Առանցքին յաջողութիւններուն տարածման եւ հաստատման:

Երրորդն է Խ. Միութեան դիրքին անորոշութիւնը՝ հանդէպ Առանցքի ծրագրին մնացեալ մասին գործադրութեան: Մինչդեռ նպաստաւոր պիտի ըլլար այդ դիրքը՝ եթէ Անգլիա տկարանար, այսօր, Անգլիոյ վճռակամութեամբ, Ռուսիա կը թուի վերաքննել իր դիրքը եւ պատերազմի ապագայ ընթացքին վրայ զգալի ընել իր ներկայութիւնը՝ ոչ յօգուտ, այլ՝ իվնաս Առանցքին:

Կը թեւակոխենք ուրեմն պատերազմի այս երկրորդ տարին մեծ աւերածութեանց եւ բուռն ընդհարումներու մէջտեղ, առանց սակայն որ Հիթլէր իր օրէնքը աշխարհի պարտադրելու մօտ ըլլայ: Ընդհակառակն, քանի կը բազմապատկուին Բայխի վճռական յարձակումները եւ արդիւնք չեն տար, այնքան կը շեշտուի ձախողութիւնը անոր էական նպատակին եւ հետեւաբար կ'աւելնայ յոյսը տանելի խաղաղութեան մը հաստատումին:

Այս յոյսով պէտք է սգալ անցնող պատերազմի տարին եւ մտնել նորին մէջ:

ԼԱՒԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅՈՏԱԿԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Պատերազմի տարեդարձին առթիւ դարձեալ.

Վերջին գերման յարձակողականէն քիչ առաջ, ֆրանսացի գրագէտ մը, ակադեմական Էտմոն Ժալու, կը գրէր գրական թերթի մը մէջ «Անցեալին ժառանգութիւնը» խորագրով կարեւոր յօդուած մը, որուն կարեւորութիւնը հիմա աւելի կը շեշտուի իմ աչքիս: Ահա անկէ քանի մը հատուածներ.

«Պաշտօնական կարգախօսը «լաւատեսութիւն» է, ինչ որ լաւ է: Բայց լաւատեսութիւնը իր վտանգներն ունի. պէտք չէ որ թմրեցուցիչ մը դառնայ: Միշտ տեսնել չուզելով՝ իվերջոյ ճշմարիտ կոյր մը կ'ըլլաս. միշտ լսել չհաճելով՝ ճշմարիտ խուլ մը: Գիշերը ֆրանսացւոց համար չէ. անոնք շուտ եւ շատ բան կը հասկնան, պայմանաւ սակայն որ չափահաս մարդոց տեղ դրուին:

«..Պէտք չէ հրաշքներու հաւատալ. ատիկա կ'օգնէ ծուլութեան, անկարգութեան, ընդհանուր շահերուն վրայ անձնական շահերու գերակշռութեան, սնափառութեան, մեծամտութեան, մեքենայութեանց: Երկիր մը որ կը կռուի՝ պէտք է գիտնայ թէ ամէն վայրկեան վտանգի մէջ է եւ թէ պիտի յաղթէ ա՛յն պայմանով միայն՝ որ ամէն բան նախատեսէ, ամէն բանի մտածէ եւ անդադար գործէ: Պէտք չէ վարանիլ ըսելու՝ թէ յաղթութիւնը երբեք ապահով բան մը չէ, առաջուց գիտցուած, Աստուծմէ տրուած տեսակ մը անբացատրելի խոստում. այլ թէ, այս պատերազմին պահուըտուքը, իր կեղծաւոր եւ խորամանկ կողմը շատերու կորովը կը բթացնէ եւ ի փոխարէն կ'արթնցնէ քաղաքական վտանգաւոր խմորումներ, որոնք միշտ պատրաստ են երկրին բարոյական գետինը ցնցելու: Մենք այս տեսանք անգամ մը 1914ին: Ի՜նչպիսի զզուանքով, անշուշտ: Անհրաժեշտ է չվերսկսիլ:

«..Միջին դարու լեզուին թողունք հրաշք բառը, որ չ'անցնիր անշուշտ մերինին նման բանապաշտ եւ գիտական ժամանակի մը մէջ: Խօսինք, աւելի՛, արթնամտութեան, յստակատեսութեան, հայրենիքին համար անձնուիրութեան վրայ: Այս զգացման առաջին արտայայտութիւնն է՝ համեստութեամբ ծառայել Ֆրանսայի, իր սեփական փառասիրութիւնը չշփոթել այդ ծառայութիւնը մատուցանելու իր եռանդին հետ, ոչ ալ իր անձնական օգուտը՝ այդ յաղթութիւնը ձեռք բերելու միջոցներուն հետ: Եթէ յաջողէինք, այս միջոցին, ներմուծել այս ճշմարտութիւնները կարգ մը մտքերու մէջ, արդէն օգտակար գործ մը կատարած կ'ըլլայինք:

«..Ֆրանսա իր պատմութեան ամէնէն սոսկալի փոխանցումներուն մէջ կը գտնուի այսօր: Կանգնած թշնամիին դէմ, ան կրծուած է ո՜րքան ներքին թշնամիներէ: Այսուհանդերձ անոր կը մօտենայ անհատական հիանալի քաջութեամբ մը, մարդերո՛վ որոնք հինգ ամիս բանակը մնալէ ետք առած են այն միջնադարեան դիմակը որ 1914ին, արդէն, զարմացուց աշխարհը. մտային կատարեալ ազատութեամբ մը, նաեւ գիտարուեստական (*թեքնիք*) միջոցներով որոնք օրէ օր կը բարելաւուին: Բայց ան պէտք է, դեռ, ֆրանսական ամէնաշատ լոյսն ընդունի, դուրս գայ պառակտումէն, հեռուէն դիտէ երկրին ապագան, մէկդի նետէ շատ մը հին սխալներ (խօսքս մեր բարքերուն մասին է այստեղ)»:

Պէտք է ամփոփենք այլեւս: Գրողը կը յիշէ վերջին քսան տարուան վնասակար գրգռութիւնները, ըսելով սակայն թէ անոնք ամբողջովին տարած չեն հին Ֆրանսայի թողած ժառանգութիւնը, որ «առաքինութիւններէ, աւանդութիւններէն եւ բարոյական սովորութիւններէ կը բաղկանայ, յաճախ մոռցուած այսօր, որովհետեւ այդ անձնական ուժերուն, այդ մեզի յատուկ զմայլելի մասնայատկութիւններուն վրայ զետեղեցին չափազանց «տիեզերականանալի» յայտագիր մը»:

Ժալու կը հարցնէ թէ ի՞նչի մէջ կը կայանայ այդ «ֆրանսական գանձը» եւ ատոր պատասխանելու պահուն կը գրէ մթութեան, խառնախոհութեան եւ խառնախօսութեան դէմ լաւ տողեր՝ որոնց ընթերցումը մեծապէս օգտակար է ամէնուն եւ մեզի:

«Վարժութիւնը ստացանք մութ լեզուի մը զոր քաղաքագէտները ստեղծեցին եւ որ երթալով աւելի քիչ բան կը նշանակէ..: Այս տարտամօրէն միջազգային լեզուն, նուիրագործուած եւ մշուշոտուած մեծ թուով միջազգային միտքերէ, ծանրօրէն ճնշեց 1914ի պատերազմին վերջաւորութեան եւ ա՛լ աւելի՝ յետպատերազմեան տարիներուն վրայ, եւ իր խառնակութեամբը կարելի դարձուց ներկայ ողբերգութիւնը.. Վերսկսինք մեր հին սովորութիւնը, գործածել միայն այն բառերը որոնք մեր դրոշմը կը կրեն եւ որոնց իմաստը որեւէ շփոթութեան տեղի չի տար: Այս մտաբուժումը փրկարար պիտի ըլլայ մենէ շատերուն՝ որոնք կը կարծեն թէ մեծ կը մտածեն երբ անորոշին մէջ կը մտածեն: Պէտք է ըսել նաեւ թէ խելքով պիտի յաղթենք եւ ոչ թէ մանկական օրօրներով»:

Վերջաբանը միեւնոյն ատեն թէ՛ լաւատես եւ թէ՛ յստակատես է, ինչպէս պէտք է ըլլան բոլոր ժողովուրդներու եւ ըլլան նաեւ մեր միտքերը.

«Հաւաքուած Եւրոպայի ծայրագոյն սահմանին վրայ, կառչած Ատլանտեանի եզերքին, հուսկ երա՛զ յունօ-լատին քաղաքակրթութեան, վերջին արտայայտութի՛ւն արեւմտեան աշխարհի, բաժնուած՝ լեռներով, գետերով, բնական պատուարներով եւ միշտ գործունեայ մարդկային կորովով մը՝ այն բիրտ ու ծփուն զանգուածէն որ մեր վրայ կը թափի Ասիայէն գալով, մենք այնքան աւելի զօրաւոր ենք որքան միշտ գտնուած ենք աւելի սպառնալիքի տակ»:

Տխրութեան հետ յոյսով կարդա՛նք, մենք ալ Ֆրանսայի հաշուոյն գրուած այս տողերը, միայն քիչ մը սրբագրելով Ժալուն եւ ըսելով՝ թէ վերջին տարիներու Ֆրանսային մեղքը իր միջազգային շփոթ եւ լայն միտքերը չեղան այնքան՝ որքան զանոնք կեղծաւորութեամբ եւ նեղ շահամոլութեամբ մը պաշտօնապէս կիրարկել ուզելը՝ զոհելով փոքրերն ու տկարները, իր «լաւագոյն յաճախորդնե՛րը», սակայն:

Մաղթե՛նք, զինք շատ գէշ հարուածող պատերազմի մը այս առաջին տարեդարձին, որ ան իր մէջքը շտկէ դարձեալ եւ ըլլայ լաւագոյն, հի՛ն Ֆրանսան..:

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ՕԴԱՆԱՒՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԻՆ

Իրաւ է թէ ընկղմած անգլիական վաճառանաւերու եւ երկուստեք վառ առնուած օդանաւերու թիւին մասին մեծ տարբերութիւններ կան անգլիական եւ գերմանական զեկոյցներուն միջեւ, բայց անշուշտ ճշմարիտ են Լոնտոնի տուած թուանշանները եւ մենք անոնց վրայ հիմնուելով է որ կրնանք դատել պատերազմի երկրորդ տարուան սկիզբին կացութիւնը:

Արդէն, այդ դատաստանը ընելու համար ալ՝ պարտաւոր ենք առաւելապէս հետեւիլ բրիտանական մամուլին եւ բրիտանական փորձագէտներու կարծիքին: Մեզի կը մնայ բառով մը երբեմն հասկցնել մեր կասկածը՝ հոն ուր այդ կարծիքը կասկածելի կը թուի մեզի:

«Նշանակելի է,- կ'ըսէ հեռագիր մը,- որ պատերազմի առաջին տարուան ամէնէն լուրջ ընդհարումները օդին մէջ մղուեցան եւ օդին մէջ է որ Մեծն Բրիտանիա ունեցաւ իր ամէնէն յաջողութիւնները»: Անշուշտ նուազ «լուրջ» չէին ֆրանսական հողին վրայ տեղի ունեցած ցամաքային ընդհարումները. ճիշտ է, այսուհանդերձ որ անգլիական յաջողութիւնները նախ օդային, յետոյ ծովային եւ յետոյ ցամաքային եղան մինչեւ հիմա:

Կ'ըսուի հոն՝ թէ պատերազմին սկիզբը բրիտանական օդանաւորդութեան մէկ պաշտօնն էր արշալոյսէն մինչեւ վերջալոյս ընկերանալ ծովային խմբերթերու եւ միւս պաշտօնը՝ հետազօտութիւններ ընել թէ՛ թշնամի երկիրներու եւ թէ՛ ծովու վերեւ ընդծովեաներ փնտռելով:

Որպէսզի ան կ'ըսէ դարձեալ, մինչեւ աստիճան մը ընդդիմակռուի գերման օդանաւորդութեան թուական առաւելութիւնը՝ «ՌԷՖը ֆրանսական բանակին ղրկեց աւելի բազմաթիւ օդանաւային տորմղիկներ քան ինչ որ խոստացուած էր ձմեռը, եւ որովհետեւ դէպքերը կը վատթարանային՝ ՌԷՖը կրկնապատկեց իր օգնութիւնը այնպիսի չափով մը որ իր սեփական պաշտպանութիւնները զգալապէս կը տկարացնէր»:

Հոս կը սկսի - եւ շուտով կը վերջանայ - տխուր օրերուն յուշածումը. «Նահանջի ընթացքին՝ անգլիական օդանաւերը կռուեցան արշալոյսէն վերջալոյս, ամէն օր վեցէն եօթը ելք կատարելով: Այս հանդիպումներուն եւ թերեւս աւելի ճիշտը Տէօնքերքի վերեւ օդային սոսկալի ճակատամարտերու շաբթուան ընթացքին, բրիտանական արշաւազօրքին մեկնումին ատե՛նն է, որ աշխարհի փաստը ունեցաւ բրիտանական գործիքներուն եւ մարդերուն գերազանցութեանը իրենց գերման հակառակորդներուն վրայ»: Ապագայի անգլիացի եւ օտար մասնագէտ պատմագիրները պիտի ըսեն՝ թէ ո՛րքան ուղիղ էր զօր. Կորթի տուած որոշումը Տէօնքերքէն առաջ պատասխան՝ Ուեկանի խնդրանքներուն:

Ինչ որ պատճառ մը չէ չընդունելու՝ թէ բրիտանական օդանաւորդութիւնը, այդ պահուն արդէն, իրօք ցոյց տուաւ իր գերազանցութիւնը եւ հասկցուց որ «երբ թըւական հաւասարութիւնը հաստատուի՝ օդային պատերազմը բրիտանացիք պիտի շահին: Այսօր իրենց գերազանցութիւնը կ'ապացուցուի վերջին շաբաթներս Անգլիոյ վերեւ տեղի ունեցած բախումներով եւ վար առնուած գերման գործիքներու թիւին համեմատութեամբ՝ որ մէկի դէմ երեքի շուրջը կը խաղայ»:

Եւ հեղինակաւոր հեռագիրը կը յիշէ, այնուհետեւ, թէ Յունիս 18էն իվեր 1000-1500 գերման օդանաւ **վստահօրէն** եւ անոնց կէսին չափ ալ **հաւանօրէն** փճացուած են, թէ՝ Գերմանիոյ համար աւելի կարեւոր եղած է, այդ ժամանակամիջոցին իր մարզուած օդանաւային պաշտօնէութեան կորուստը որ 3750 հոգի կը հաշուի եւ թէ՝ «ՌԷՖի ամէն գիշեր կատարած յարձակումները Գերմանիոյ, Իտալիոյ, Պելճիքայի, Հոլանտայի, Նորվեկիոյ ինչպէս նաեւ գերմաններէն գրաւուած ֆրանսական հողամասին զինուորական նպատակակէտերուն վրայ, անվիճելիօրէն մեծ խանգարումներ պատճառած են գերման ճարտարագործութեան եւ իր պատերազմական մեքենային մէջ»:

Իրաւամբ այսքան բարձրացնելէ ետք բրիտանական օդանաւորդութեան դերը ներկայ պատերազմին մէջ, ՊՕԲի հեռագիրը կ'եզրակացնէ յիշելով գաղութներու նաւուղիղներուն մասնակցութիւնը Յունիսէն սկսեալ, ամբողջ կայսրութեան այժմու օդանաւային արտադրութիւնը եւ ամէն տեսակ օդանաւերու շինութեան համար Ամերիկա տրուած ապսպրանքները, որոնց ամէնքը կ'ըսէ, «ապագայի համար կը կազմեն երաշխաւորութիւնը օդանաւերու եւ օդանաւորդներու մեծ պահեստի մը, **շինուած եւ մարզուած խաղաղութեան պայմաններուն մէջ, որոնք երբեք գոյութիւն պիտի չունենան թշնամիին համար**»:

Օդայինէն ետք՝ ծովային տարին կը քննուի նոյն հեռագրական սպասարկութեան կողմէ: Տեղւոյ անձկութեան պատճառաւ կը գոհանանք այս մասին շեշտելով կարեւորութիւնը օրուան պաշտօնական լուրին, այն է՝ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց կողմէ Մեծն Բրիտանիոյ նաւատորմին անմիջական փոխանցումը 1200 թոննոց 50 թորփիլանաւի, ի փոխարէն Կրէօնլանտայի, Անթիլեան եւ Պերմուտեան Կղզիներու մէջ կարգ մը բրիտանական նաւային խարիսխներու Միացեալ Նահանգաց յանձնումին:

Իրականացումը այս համաձայնութեան որու մասին կը խօսուէր՝ ինքնին չափազանց պերճախօս է եւ պէտք չունի մեկնաբանութեան:

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ Պ. ՉԸՐՉԻԼԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

Անգլիոյ վարիչները եւ մանաւանդ վարչապետը միշտ երկու նպատակ ունին երբ կը խօսին իրենց ժողովուրդին՝ խորհրդարանի բեմէն ըլլայ թէ դուրսը. Առաջին՝ ապահովցնել երկիրը թէ պաշտպանուած է, պաշտպանութեան բոլոր հնարաւոր միջոցները ձեռք առնուած են. երկրորդ՝ հասկցնել թէ բացարձակ ապահովութիւն գոյութիւն չունի, թշնամին կրնայ աւելի մեծ ճիգ մը ընել եւ յաջողիլ, որով անհրաժեշտ է այս կողմէն աւելի եւ աւելի աչալրջութիւն, աւելի եւ աւելի զոհողութիւն:

Պ. Չըրչիլի երէկուան ճառը բացառութիւն չի կազմեր այս օրէնքին մէջ. ան թէ՛ կ'ապահովցնէ եւ թէ՛ վտանգին անցած չըլլալը կ'ազդարարէ:

Իր նիւթը ծովային եւ օդային կացութիւնն է: Կը պարզէ, մասնաւորապէս, Միացեալ Նահանգաց հետ կնքուած համաձայնութեան Անգլիոյ համար ունեցած առաւելութիւնները: Այդ գործողութեան ներշնչած գոհունակութիւնը կը զգացուի բանախօսին սրամտութիւններուն եւ ժողովին ծիծաղներուն մէջ: Ահա այդ ճառին սկիզբի մասը. վերջինը, որ կը վերաբերի «Միջին Արեւելք»ի կացութեան, ընթերցողները պիտի գտնեն մեր հեռագրական բաժնին մէջ:

Պ. Չըրչիլ, ջերմօրէն ծափահարուած կը յայտնէ թէ «Մեծն Բրիտանիոյ եւ Միացեալ Նահանգաց միջեւ կատարուած յիշատակելի գործառնութիւնը, որ երկուստեք ընդհանուր գոհունակութիւն պատճառած է, պիտի քաջալերէ աշխարհի մեր բոլոր բարեկամները: Սխալ է այդ պաշտօնագիրերուն մէջ փնտռել հոն եղածէն աւելին: Փոխանակութիւնը պարզապէս եղաւ երկու բարեկամ ազգաց իրերօգնութեան մէկ միջոցը, վստահութեան, համակրութեան եւ բարիկամեցողութեան ոգիով մը: Միայն շատ տգէտները պիտի ըսեն թէ ամերիկեան հակաթորփիլանաւերու բրիտանական դրօշին տակ փոխանցումը միջազգային օրէնքի ամէնափոքր բռնաբարում մը կը կազմէ: Հիթլէր պիտի չսիրէ այդ փոխանցումը եւ Պ. Չըրչիլ կասկած չունի թէ Հիթլէր ատոր ոխը պիտի լուծէր Միացեալ Նահանգներէն, եթէ առիթը ունենար..»:

Ուրախ եմ, աւելցուց Պ. Չըրչիլ, որ Միացեալ Նահանգաց օդային եւ նաւային զինեալ սահմանագլուխները յառաջացան լայն աղեղի մը ձեւով, Ատլանտեանի շրջանին մէջ: Ատիկա թոյլ պիտի տայ անոնց որ վտանգը կոկորդէն սեղմեն՝ երբ դեռ հարիւրաւոր մղոններով հեռու է իրենց երկրէն: Մեր ծովակալութիւնը նոյնպէս կ'ըսէ մեզի՝ թէ շատ ուրախ ենք այս 50 հակաթորփիլանաւերը ունենալով, թէ յարմար ատենին պիտի հասնին անոնք (ծիծաղներ) եւ պիտի լեցնեն այն բացը որ

անխուսափելիօրէն պատահեցաւ՝ սպասելով որ մեր նախապատերազմեան մեծ յայտագիրը իրագործուի..: Ասիկա օրինակ մըն է այն բանին՝ որ կրնայ կոչուիլ «զուգադիպութեան երկար բազուկը» (ծիծաղներ)»:

Միջանկեալ, վարչապետը կը խօսի Ռումանիոյ վրայ, ըսելով թէ անձնապէս միշտ խորհած է որ Տոպրուճայի հարաւը պէտք է Պուլկարիոյ դարձուի եւ թէ երբեք գոհ եղած չէ վերջին պատերազմէն ետք Հունգարիոյ մասին եղած կարգադրութենէն: «Միտք չունինք այս պատերազմին ընթացքին տեղի ունեցած հողային փոփոխութիւնները ճանչնալու, բացի անոնցմէ որոնք բոլոր կողմերուն ազատ հաւանութեամբ եւ բարիկամեցողութեամբը կատարուած են: Ոչ ոք կրնայ ըսել թէ մինչեւ ու՛ր պիտի տարածուի Հիթլէրի կայսրութիւնը այս պատերազմին վախճանէն առաջ բայց չեմ կասկածիր որ ան շուտով պիտի անհետանայ» (ծիծաղներ):

«Օդային մեծ ճակատամարտը կը շարունակէ», կը յարէ Պ. Չըրչիլ: «Յուլիսին՝ գործունէութիւնը հոծ էր բայց Օգոստոսը պատերազմի բուն ամիսը եղաւ: Կողմերէն ոչ մէկը դեռ գործածեց իր լման ուժը: Գերմանացիք կարեւոր եւ էական ճիգեր ըրին տիրապետութիւնը շահելու: Վստահաբար անոնք մէջտեղ հանեցին իրենց ամբողջական օդային ուժին մէկ աւելի մեծ մասը քան մենք անոնց դէմ: Փորձեցին ՌԷՖին վրայ իշխել եւ մեր հակաօդային պաշտպանութիւնները ամէն օր բազմաթիւ գործիքներ կորսնցնել տուին իրենց: Կորուստի թուանշաններն են, վրայ-վրայի, մեր մէկին դէմ 3՝ օդանաւերու մէջ եւ 1ի դէմ 6՝ նաւուղիղներու եւ նաւազներու մէջ: Բայց ասիկա թշնամիին մեր տուած ամբողջ կորուստը չէ:

«Պէտք է պատրաստուինք այս ամսուան մէջ աւելի խիստ կռիւներու: Թշնամիին համար շատ մեծ է արդիւնք մը ձեռք բերելու պէտքը, եւ եթէ իրապէս ան ունի մեր ենթադրած մեծ ուժերը՝ պիտի կրնայ իր յարձակումները բազմապատկել եւ ընդարձակել Սեպտեմբերի մէջ:

«..Գերմանացիք կը յաւակնին թէ Յուլիսին եւ Օգոստոսին 1921 անգլիական օդանաւ փճացուցին: Իրականին մէջ, այդ միջոցին 558 օդանաւ կորսնցուցինք եւ աւելի քիչ նաւուղիղ բարեբախտաբար..: Մենք պատրաստուած էինք այս օդային յարձակմանց երեսէն աւելի ծանր զոհողութիւններու. Օգոստոսին Մեծն Բրիտանիոյ մէջ 1079 քաղաքային անձ սպանուած եւ հազիւ ատկէ քիչ մը աւելին՝ վիրաւորուած է: Բացի նիւթական քանի մը վնասներէ զորս կրնանք դարմանել, Օգոստոսի մէջ 800 տուն քանդուած է, Մեծն Բրիտանիոյ 13 միլիոն տուներէն..»:

Խօսելով ընդհանուր կացութեան վրայ, Պ. Չըրչիլ ըսաւ. «Ոչ ոք պէտք է ենթադրէ թէ ներխուժումի մը վտանգը անցած է..: Համաձայն չեմ անոնց հետ որոնք կը կարծեն թէ 15 Սեպտեմբերէն ետք, կամ Հիթլէրի ընտրած որեւէ մէկ թուականին, այլեւս ազատ պիտի ըլլանք անդրծովային յարձակումէ մը: Ձմեռը իր փոթորիկներով, մշուշներով եւ մթութիւնով կրնայ փոխել պայմանները բայց չեմ խորհիր թէ կացութիւնը վայրկեան մը իսկ թուլնայ:

«Որեւէ զինուորական գաղտնիք երեւան չեմ հաներ ըսելով՝ թէ այսօր շատ աւելի լաւ ենք քան թէ ասկէ քանի մը ամիս առաջ եւ թէ, Մեծն Բրիտանիոյ վրայ խուժելու հարցը եթէ դժուար էր Յունիսին, ա՛լ աւելի դժուար եւ կարեւոր դարձած է Սեպտեմբերին:

«Մեր երկրին պաշտպանութեան յատուկ մեր պատրաստութիւնները յառաջ տարուեցան ահաւոր համեմատութեամբ մը»:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Հրապարակագրի մը համար հանրային կարեւոր խնդրի մը մէջ ձեռնպահութիւնը համարժէք է իր պաշտօնէն ձեռնթափութեան, չգործածելու համար բառը որ գրչիս ծայրն է՝ անպատուութեան: Գիտնալ թէ խնդիր մը գէշ դրուած է եւ կրնայ յանգիլ գէշ լուծումի մը, զգալ թէ պարտաւոր ես խօսիլ եւ սակայն չխօսիլ նոյնիսկ բարի դիտաւորութիւններով, այսինքն գործին շահը նկատի առնելով, այնպիսի դիրք մըն է որ ամէնուն չի յարմարիր, ան «կեղծ դիրք» մըն է եւ այդ պատճառաւ՝ աւելի կը վնասէ գործին քան օգտակար կ'ըլլայ անոր:

Գալուստեան վարժարանի տնօրէնութեան խնդիրը այսպիսի խնդիր մըն է միշտ:

Առնուազն երկու տարիէ իվեր ես իմ գաղափարս կազմած եմ - եւ յայտնած *Ա-րեւի* մէջ - թէ Գալուստեանի արդի տնօրէնը շարք մը կարեւոր պատճառներով յարմար չէ այդ պաշտօնին: Կը բաւէր ականջ ունենալ եւ իր տեղեկատուութիւնները լսել, աչք ունենալ եւ իր բացատրագիրերը կարդալ՝ այդ համոզումը գոյացնելու համար, եթէ չըլլար իսկ իր վարմունքը աշակերտութեան, ուսուցչութեան եւ մինչեւ անգամ հոգաբարձութեան հետ, որոնց իւրաքանչիւրէն կը ստանայի իրարու նման, իրար-բռնող բազմաթիւ գայթակղեցուցիչ փաստեր: Դիտմամբ կ'ըսեմ «կը ստանայի», ուզելով հասկցնել թէ **հետամուտ էի** այդ փաստերը հաւաքելու. Տկարամիտները միայն կրնան մտածել որ հանրային հաստատութեան մը, նոյնիսկ առաջնորդարանի մէկ ժողովին մէջ անցած-դարձածին վրայ լուր տալը կամ լուր հաւաքելը «լրտեսութիւն» է. կը հասկնամ թէ հաստատութեան վարիչները եւ ժողովականները ի՛նչ կը շահին - խաղաղութի՛ւն - արգիլելով որ դուրսը լսուի իրենց ըրածն ու չըրածը եւ խօսուի վրան, բայց չեմ հասկնար թէ գործը ի՛նչ կը շահի այդ վերաբերումէն. գալով հանրութեան՝ ապահով գիտեմ թէ այդ պարագային ան **կը կորսնցընէ** միտքով եւ հոգիով:

Այսպէս, անցեալ շրջանին ալ շարունակեցի լսել նոյն կարգի, նախորդներուն պէս լուրեր՝ Գալուստեանի տնօրէնին պաշտօնավարութեանը վրայ: Այսուհանդերձ ոչինչ ըրի այդ ամէն լուրերը օգտագործելու համար՝ ո՛չ ժողովականներու ո՛չ ալ հանրային կարծիքին մօտ: Հաւատացած էի որ լաւագոյն էր թողուլ, այս շրջանին, որ ազգ. իշխանութիւնը ինքնիրեն լուսաբանուի այնպէս ինչպէս լուսաբանուած էի, վստահ ըլլալով որ հոգաբարձութիւն եւ քաղ. ժողով պիտի չկրնան այլեւս լուռ մնալ տարեշրջանին վերջը եւ անպատճառ բան մը պիտի ընեն կացութիւնը դարմանելու համար:

Կը սպասէի… եւ ահա լսեցի, **պատահելէն օրեր վերջը միայն**, (ինչ որ «լրտեսական» սիստէմիս անկատարութիւնը կ'ապացուցանէ եւ պէտք է որ զայն սրբագրեմ յառաջիկային…) թէ Գալուստեանի մեծ ուսուցիչները, գրեթէ ամբողջութեամբ, իրենց տնօրէնին դէմ դիմում մը ըրած են հոգաբարձութեան մօտ որ զիրենք լսած է, անշուշտ լսած է նաեւ տնօրէնը, բայց տուած է այնպիսի որոշում մը ինչպէս յաճախ կու տան կառավարիչները իրարմէ գանգատող աշակերտներու նկատմամբ.- **գացէ՛ք եւ այսուհետեւ աւելի լաւ վարուեցէք իրարու հետ**…:

Հոգ չէ թէ այս պարագային խնդիրը չի սահմանափակուիր տնօրէնին եւ ուսուցիչներուն միջեւ, թէ կայ երրորդ եւ գլխաւոր կողմ մը՝ աշակերտութիւնը եւ ան է որ կը տուժէ ըլլա՛յ տնօրէնին (ուսուցիչները կ'ըսեն) կամ ըլլայ ուսուցիչներուն

(տնօրէնը հարկ դատած է ըսել՝ ի պատասխան ուսուցիչներու ամբաստանութեան) յոռի վարմունքէն, հոգաբարձութիւնը կը յորդորէ.

- Գացէք եւ այսուհետեւ աւելի լաւ վարուեցէք իրարու հետ…Մենք ալ, արդէն, այսուհետեւ աւելի մօտէն պիտի հսկենք ձեր վրայ.. Օրինեալ էք եւ օրինեալ եղերուք..

Տնօրէնը հաւանօրէն գոհ մնացած է բայց ուսուցիչները ոչ՝ այս «հայրական» որոշումէն, որովհետեւ անոնք դիմած են, այս անգամ, քաղ. ժողովին:

Իսկ քաղ. ժողովը, որմէ քննութիւն խնդրած էին ուսուցիչները, հրամայած է, յետ լուրջ խորհրդակցութեան անշուշտ, որ այդ քննութիւնը կատարէ.. հոգաբարձութիւնը, մինչեւ յառաջիկայ.. Դեկտեմբերի սկիզբը կամ վերջը, լաւ չլսեցի այս մանրամասնութիւնը:

Ահա թէ ո՛ր է խնդիրը, որուն մասին կրնայ մտածուիլ թէ ըսելիք բաներ մը կան դեռ:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԺԱՄԸ

Ամերիկան կը սպառազինուի, Ամերիկան կը պատրաստուի: Ահաւասիկ, իր ձեռք առած բոլոր միջոցներէն, իբրեւ «յառաջացեալ ճակատ» Անգլիայէն վարձած նաւային խարիսխներէն ետք, 201 նոր ռազմանաւերու շինութեան հրամանը, 3860 միլիոն տոլարի ծախքով մը:

Կը նշանակէ՝ որ երբ պատերազմը Եւրոպայի մէջ վերջանայ ան կրնայ ովկիանոսին վրայէն ցատկելով Ամերիկա փոխադրուիլ եւ թէ ասիկա նախատեսելով է որ Միաց. Նահանգները կը մարզուին ու կը զինուին, թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ նիւթապէս կը մարզեն իրենց ժողովուրդը ու կը զինեն իրենց երկիրը:

Կը նշանակէ՝ որ հակառակ իրենց մընրոյական բոլոր վարդապետութիւններուն եւ տարիներէ իվեր իրենց ըրած անթիւ յայտարարութիւններուն ու գումարած բազմաթիւ համաժողովներուն, Միաց. Նահանգները կարելիութիւնը կը տեսնեն միացեալ Եւրոպայի՛ մը իրենց կեանքին միջամտութեանը, բռնօրէն միացեալ Եւրոպայի՛ մը բուռն միջամտութեա՛նը՝ որուն դէմ, ուրեմն, միջոցներ ձեռք կ'առնեն փութոյ պնդութեամբ եւ նոյնիսկ ուշ մնացած ըլլալու վախով, ուղղակի միջոցնե՛ր (սեփական սպառազինում ծովէն, ցամաքէն եւ օդէն) եւ անուղղակի միջոցնե՛ր (օգնութիւն Անգլիոյ):

Ենթադրելով, սակայն, որ այս պատերազմէն ետք Եւրոպա պիտի կարենայ աւելի կամ պակաս չափով վերագտնել իր հաւասարակշռութիւնը եւ Ամերիկայի համար որեւէ սպառնալիք չներկայացնել, անխուսափելիօրէն պիտի պատահի հետեւեալ իրողութիւնը.- Միաց. Նահանգները այնչափ զօրացած պիտի ըլլան ընդդէմ տկարացած Եւրոպայի մը, որ պիտի կրնան, այս անգամ շատ աւելի ազդուօրէն քան նախորդ պատերազմէն վերջ, իրենց կամքը պարտադրել այդ Եւրոպային - թէ ի՛նչ ուղղութեամբ եւ ի՛նչ հետեւանքներով՝ անշուշտ դժուար է այժմէն ըսել:

Որքան ալ կլանիչ ըլլայ այսօրը, ան արգիլելու չէ որ տեսնել ուզենք վաղը, երբ հսկայ մը, քառապատիկ աւելի հսկայացած, պիտի ցցուի ծովուն միւս եզերքը եւ այնքան դիւրաւ ու այնքան շուտով պիտի կրնայ անոր այս եզերքը գալ-երթալ՝ որքան երէկ դէմ-դիմաց Միջերկրականի մէկ ափէն միւսը կ'երթցուէր:

Այդ հսկան եղող Միացեալ Նահանգները այսօր դէմ են Գերմանիոյ, որովհետեւ անոր յաղթանակին մէջ կը տեսնեն վտանգ մը իրենց համար, ինչպէս նոյնը տեսան միւս պատերազմին ատեն, անոր երրորդ տարին, եւ ըստայնմ միջամտեցին: Պիտի պահե՞ն միշտ այդ տեսակէտը. հոդ է խնդիրը. որովհետեւ գիտենք թէ իրենք եւս քիչ չօգնեցին Գերմանիոյ վերազինումին նախորդ պատերազմին յաջորդ օրէն սկսեալ, այնպիսի նպատակներով որոնք մարդասիրականէ աւելի քաղաքական եւ քաղաքականէ աւելի տնտեսական-սեղանաւորական էին:

Բայց որովհետեւ հակասութիւններու երկիրն է Ամերիկան իր ժողովուրդին բարդ ծագումովը եւ իր հողին ընդարձակութեամբը ուր աշխարհագրութիւնն իսկ տարբեր պահանջներ եւ տարբեր ձգտումներ կը ստեղծէ. որովհետեւ կեանքի ամէնէն նիւթապաշտ արտայայտութիւններուն քով կը հանդիպինք այնտեղ ամէնէն ոգեպաշտ գործերուն. որովհետեւ նոյն անձը իր մէջ կը մարմնացնէ երբեմն շատ տարօրինակ կերպով մը այդ երկու սկզբունքները՝ անհրաժեշտ է վերստին եւ միշտ աւելի մօտէն սերտել այդ երկիրը առանց կողմնակալութեան եւ առանց, մանաւանդ մեր անձնական նախասիրութիւններէն տարուելու:

Քոլէժ տը Ֆրանսի համբաւաւոր մէկ ուսուցիչը՝ Հանրի Ֆոսիյոն, որ լաւ կը ճանչնայ Ամերիկան յաճախ հոն գացած եւ դասախօսած ըլլալուն, վերջին յարձակողականէն քիչ առաջ կը գրէր Ամերիկայի վրայ նոր յօդուած մը՝ որուն մէջ շեշտը կը դնէր, մանաւա՛նդ, անոր ժողովուրդին մեծութեան պահանջին վրայ, ամէն բանի նիւթակա՛ն մեծութեան, բայց նաեւ անոր մէջ պահուած եւ զայն յառաջ բերող ոգեկա՛ն մեծութեան պահանջին:

Այդ ոգեկան մեծութիւնը իրեն կու գայ - կ'ըսէր ան - նո՛յն չափ այդ ժողովուրդին կազմական ծագումէն - Եւրոպայէն գաղթած ազատասէր անգլիացիներ ու ֆրանսացիներ - որչափ այդ հողին անսահման կարելիութիւններէն:

«Երբեմն անոնք կը փորձուին մտածել - կ'ըսէ գրողը - որ Ամերիկա հասած իր պատմական չափահասութեան, իրաւունք ունի ինքզինքին համար ապրելու եւ կղզիանալու: Կրնա՛յ, բայց կանխելով հանգստեան կոչուելու տարիքը եւ մարդկութեան համար անօգուտ դառնալով: Իրեն վայել չէ նստիլ Եւրոպայի պատշգամին վրայ եւ իր խրատները շռայլել կռուող ազգերուն: Այդ կռիւը ոչ *մա՛ջ* մըն է, ոչ ակադեմական վիճաբանութիւն մը: Աշխարհի ապագան կախուած է անկէ»:

Կը թուի թէ իր պատշգամէն հեռացած՝ ան իր թեւերը սոթտելու վրայ է հիմա: Երանի՛ թէ ուժեղ ըլլալուն չափ մեծոգի ըլլար նաեւ այդ միջամտութիւնը եւ ամբողջ աշխարհը օգտուէր անկէ:

ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐԱԳԱՆ

Չխօսինք դպրոցին դերին վրայ: Շատ խօսուած է, ամէնքը վերիվերոյ գիտեն զայն եւ եթէ ամէնքը վերիվերոյ միայն գիտեն ու ոչ ճշտօրէն, հիմա չէ որ պիտի սորվին: Մանաւանդ թէ կան ոմանք որոնք ուրիշներէ աւելի լաւ պէտք էր գիտնային եւ կը կարծեն թէ պէտք չունին գիտնալու, բայց անո՛նց կարելի չէ իրենց հարեւանցի գիտցածէն աւելին սորվեցնել ինչ որ ալ ընենք:

Չխօսի՛նք, ու գոհանանք միայն ըսելով՝ թէ աղիտալի կ'ըլլայ երբ մարդ չգիտցածը գիտնալ կը կարծէ եւ այնպէս կը գործէ. երբ կը մտածէ թէ անձնական գործ մը՝ խանութ մը կամ գրասենեակ մը կառավարելու ձեւով կը կառավարուի դպրոց

մը. երբ ազգային դպրոցը որ ամբողջ սերունդի մը իբրեւ մարդ եւ իբրեւ հայ փրկութեան կամ կորուստին պատասխանատուութիւնը ունի, կը յանձնուի վերին հսկողութեանը անձերու որոնք «խնդիր չունենալու» սկզբունքին կը հետեւին նախ եւ իրենց եսին փայփայանքէն կ'առաջնորդուին յետոյ:

Չխօսի՛նք որեւէ ընդհանուր սկզբունքի վրայ, բա՛ն մը զոր հասկնալու տրամադիր «վարիչները» երթալով կը պակսին հիմա, եւ խօսինք այն վրդովիչ եղանակին վրայ՝ որով Գալուստեանի հոգաբարձութիւնը եւ Գահիրէի քաղ. ժողովը «զբաղած են» վարժարանի տնօրէնին դէմ ուսուցիչներուն յարուցած խնդիրով:

Առաջինը, հոգաբարձութիւն, երկարօրէն լսելէ ետք ուսուցիչներէն իւրաքանչիւրը, **բայց առանց քննելու մատնանշուած իրողութիւններն ու յայտնուած գանգատները**, կ'որոշէ խնդիրը փակուած համարել՝ միմիայն լսելով տնօրէնին տուած «բացատրութիւնները» եւ **բողոքող ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն դէմ ա-նոր այս առթիւ յայտնած գանգատները**:

Ան կը կարծէ - այսպէս է մեր մէջ կարգ մը հոգաբարձուներու եւ ուրիշ ժողովականներու համոզումը - թէ իր որոշումը, իր որոշումն ըլլալուն համար, պէտք է իսկոյն լուծէ ամէն խնդիր, արմատէն անհետացնէ անոնց բոլոր պատճառները եւ գետինը հարթ-հաւասար ընելով իրեն առջեւ՝ հոն ծաղիկներ բուսցնէ միայն, խնկարկու ծաղիկներ հարկաւ:

Եւ կը զարմանայ ու կը զայրանայ՝ երբ կը տեսնէ թէ խնդիրը իրեն ներկայացնողները - զարմացած անոր հետ եւ իրենց հետ իր վարմունքին տարօրինակութենէն - դժգոհութիւննին կը յայտնեն ու վերաքննութիւն կը պահանջեն:

Գանգատողները, որ մինչեւ երէկ լաւ էին եւ սերունդներ կրթելու արժանի համարուած էին, յանկարծ կը կորսնցնեն ամէն արժանիք եւ արժանի կ'ըլլան… որակումներու միայն:

Հոգաբարձուն, ո՛վ կ'ուզէ ըլլայ, մտաւորական արժէք մը ունենայ կամ ոչ, միմիայն այն պատճառով որ քաղ. ժողով մը, ճարահատ կամ դրդուած, զինք կոչեր է այդ պաշտօնին, ինքզինք կը համարէ դպրոցական գործերու համար շատ աւելի ձեռնհաս քան տասնմէկ ուսուցիչ միասին, շատ աւելի նախանձախնդիր դպրոցին դերին եւ արդիւնքին - ի՛նք որ այսօր կայ վաղը չկայ - քան տասնեակ տարիներէ իվեր հոն պաշտօնավարող «վարժապետեր»ը:

«Վարժապետ» բառը այս առթիւ մէջտեղ կ'ելլէ ու կ'արտասանուի… պատշաճ արհամարհանքով անձերու կողմէ որոնք մէկ օրէն միւսը… կը զարգանա՞ն եւ հեղինակութի՞ւն կը ստանան երբ հոգաբարձու կը դառնան, թէեւ ուրիշ բան չեն ըներ բայց եթէ հրամաններ գործադրել:

Տասնմէկ ուսուցչի միութիւնը ինքնին անքաւելի մեղք մըն է անոնցմէ իւրաքանչիւրին համար…: Ու եթէ անոնք կը կարծեն որ թիւին ուժովը - տասնմէկ ընդդէմ մէկի - պիտի յաջողին ազդել հոգաբարձութեան վրայ՝ չարաչար կը սխալին, ան անկախ է եւ անկախ պիտի մնայ միշտ, մանաւանդ յօգուտ վարժարանին ուսուցիչներու ըրած դիտողութիւններուն հանդէպ…:

Հոգաբարձութիւնը հարկ չի դատեր մինչեւ իսկ անդրադառնալ սա *ֆենոմէն*-երեւոյթին, տասնմէկ հին եւ մեծ ուսուցիչ-ուսուցչուհիի միութիւնը ընդդէմ իրենց տնօրէնին ո՛չ որովհետեւ ան խիստ եղած է իրենց դէմ եւ աւելի արդիւնք կամ աւելի

կարգ-կանոն պահանջած է իրենցմէ, այլ որովհետեւ ինք արդիւնաւոր չէ, ի՛նք օրինակելի ընթացք մը չունի դպրոցին մէջ:

Երբ իրենցմէ ամէն մէկը կրնար սիրաշահիլ տնօրէնը (ինչպէս տնօրէնը հոգաբարձուն) եւ հանդարտ ապրիլ իր նուազագոյնը ընելով, ահա անիկա կը մօտենայ իր ընկերներուն եւ անոնք հաւաքաբար **կը խնդրեն** հոգաբարձութենէն որ **նայի՛** դպրոցին:

Այս երեւոյթը, անտարակոյս, հոգաբարձութեան կասկածին ու զայրոյթին միայն արժանի է: Հոգաբարձութիւնը ատիկա կը հասկցնէ անոնց, բայց անոնք չե՛ն ուզեր հասկնալ ու կը դիմեն քաղ. ժողովին...:

Յ.Գ. Նախորդ օրուան գրութիւնս, «Ազգ. Գալուստեան Վարժարանը», կտրուած եւ ինծի ղրկուած է՝ լուսանցքին վրայ հետեւեալ մակագրութեամբ (հարազատ).

«Պ օն Վ. Թ. տարիքդ առած ըլլալուդ Աստուած ալ խելքդ առէրէ Աստուած բարեկամներուդ համբերութիւն տայ =Արամ Ֆէրհատ = 10-9-1940»:

Նամակին պահարանն ալ կը կրէ Fabrique de Tabacs Aram Ferhad, rue Sikket el Zaher, 13, Caire վերտառութիւնը:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՐԱԳԱՆ

Մէյմէկ օրուան անջրպետով քննուեցան եւ կը քննուին այստեղ «Գալուստեան Ազգ. Վարժարանը», «Հոգաբարձութեան պարագան» եւ «Քաղ. ժողովի պարագան»: Այս քննութեան կամ քննադատութեան առիթը տուաւ, ինչպէս ծանօթ է, Գալուստեան Վարժարանի (ո՛չ մանկապարտէզի) բաժնին տասնմէկ ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն բողոքը ընդդէմ տնօրէն Պ. Յ. Նալբանդեանի եւ այդ բողոքին տրուած հետեւանքը նախ հոգաբարձութենէն եւ յետոյ քաղ. ժողովէն:

Քաղ. ժողովի որոշման վրայ է որ պիտի անդրադառնամ այստեղ, արդէն ըսած ըլլալով թէ այդ որոշումն եղած է ուսուցչական բողոքին մասին քննութիւն մը յանձնարարել նոյն հոգաբարձութեան..., մինչեւ յառաջիկայ Դեկտեմբեր:

Պէտք կը զգամ, հոս, փակագիծ մը բանալու:

Ինչպէս հոգաբարձութեան նոյնպէս քաղ. ժողովին մէջ բազմաթիւ անձնական բարեկամներ ունիմ: Ի մասնաւորի երկուքին ալ ատենապետերը երեսունհինգ տարիէ իվեր մօտէն կը ճանչնամ, կը սիրեմ ու կը յարգեմ: Յետոյ հոն ունիմ մէկ-մէկ կուսակցական ընկեր (որոնք մեծամասնութեան մէջ չեն եղած սակայն, ուրիշ սակաւաթիւ համախոհներու հետ), ունիմ քաղ. ժողովի մէջ՝ երկու նախկին պաշտօնակից երբ այդ ժողովին ատենապետն էի ասկէ տասնչորս տարի առաջ, մէկ դպրոցական դասընկեր եւ ունիմ, թէ՛ այնտեղ թէ՛ հոգաբարձութեան մէջ, ուրիշ բարեկամներ ու ծանօթներ որոնց ոչ մէկին, հետեւաբար, կ'ուզեմ անհաճոյ ըլլալ: Պիտի աշխատի՛մ չըլլալ, ինչպէս միշտ աշխատած եմ բայց յաջողած չեմ միշտ: Իրաւ է թէ դիւրին չէ այս՝ տրուած ըլլալով մեր ամէնէն լուսամիտ եւ պաղարիւն հանրային գործիչին իսկ վերաբերումը քննադատութեան հանդէպ: Ամէնամեղմ բառով՝ այդ քննադատութիւնը կ'ըլլայ «խծբծանք» (ՀԲԸՄի վարիչ-պատուիրակը աղէկ հասցուց այդ բառը) երբ ան «կը դպի» ձեզի: «Խծբծանք»ը առաւելութիւններ ունի. շատ ծանր չէ այնպէս որ կրնայ բարեկամի մը համար ալ ըսուիլ ընդհանուր եւ անորոշ որակում մը ըլլալուն՝ ոչ փաստ կը պահանջէ ոչ ալ պատասխան. կրնաք

գործածել ամէն անգամ որ տրամաբանութեան ցանցը թէլ առ թէլ կը սեղմէ ձեզ՝ անոր իւրաքանչիւր թէլն ու օղակը խիծի մը եւ բիծի մը տեղ դնելով…:

Այսքանը կը բաւէ: Կը գոցեմ փակագիծը: Կ'անցնիմ քաղ. ժողովի պարագային:

Քաղ. ժողովը հարկ չի տեսներ իրեն ներկայացուած խնդիրը անձամբ քննելու եւ զայն կը յանձնէ քննութեանը մարմինի մը որ պէտք էր զայն քննած ըլլար արդէն եւ քննած չըլլալուն, «մալայել» փորձած ըլլալուն համար է՝ որ խնդիրը հանողները զայն տարած էին քաղ. ժողովին…:

Արդ, քաղ. ժողովը, յանձնելով խնդիրը հոգաբարձութեան ու Դեկտեմբեր ամիսն ալ անոր քննութեանը համար պայմանաժամ սահմանելով, ուրիշ բան չ'ըներ բայց եթէ քիթին խնդալ ուսուցիչներուն զորս յարգելու պարտական էր իբրեւ ուսուցիչ:

Ուրիշ բան չ'ըներ, նաեւ, բայց եթէ ամբողջ տարի մը զլանալ դպրոցին այն խնամքը որ խնդրուած էր իրմէ՝ թերեւս տնօրէնին, թերեւս ուսուցիչներուն եւ թերեւս հոգաբարձութեան մասին իր տալիք որոշումովը:

Ուրիշ բան չըներ, քաղ. ժողովը, բայց եթէ «նոր իրողութեան» մը առջեւ՝ որ ուսուցիչներու բողոքն է, իր հին գաղափարովը գործել, այսինքն տնօրէնին մասին իր կեղծ կամ անկեղծ, լման կամ պակաս վստահութիւնը յայտնել, առանց բողոքը քննելու:

Դպրոցը *ապասիէ* մը չէ՞ր արժեր որպէսզի, երբ իրեն կ'ըսուէր թէ արդիւնքը նուազած է ու *նազը* յանցանք ունի հոդ, քաղ. ժողովը քննութիւն մը բանար:

Եւ ըսողները դուրսէն մարդիկ չէին՝ որպէսզի քաղ. ժողովը ականջ չկախէր: Դպրոցին տասնմէկ մեծ ուսուցիչներն էին անոնք՝ որ տնօրէնը եւ հետեւաբար վարժարանն ալ մրոտելու մէջ շահ մը չունէին իսկ եթէ այնքան աննշան, դատողութենէ ու խղճմտանքէ զուրկ մարդեր էին անոնք՝ որ կարեւորութեան արժանի չէր իրենց ըսածը, **եւ անոնց այդպէս ըլլալն ալ կանխաւ ծանօթ էր թէ՛ հոգաբարձութեան եւ թէ՛ քաղ. ժողովին**, այն ատեն յանցաւոր են այս երկու մարմինները որ զանոնք պահած են ու կը պահեն պաշտօնի վրայ՝ փոխանակ տնօրէնին յանձնարարելու… որ անոնց տեղ իր հաւնածները բերէ եւ միասին խաղաղօրէն գործեն դպրոցին մէջ …:

Եւ ի՞նչու քաղ. ժողովը չկազմեց, ամիսներէ իվեր, ուսումնական խորհուրդը զոր կազմելու յանձնարարութիւնը ըրաւ իրեն համագումար թեմ. ժողովը եւ որուն գործը պիտի ըլլար - ո՛չ հոգաբարձութեան - դպրոցին բոլոր ուսումնական խնդիրներովը զբաղիլ: Քմահաճոյքի հա՞րց է, քաղաքականը կրնա՞յ, իր ուզածին պէս, տարի մը յետաձգել կազմութիւնը կրթական վերին մարմինին որուն կարեւորութիւնը զգաց համագումարը **եւ ուզեց** որ կազմուի այս շրջանին, արդէն:

Ի՞նչպէս կրնան պատահիլ այսպիսի բաներ ո՛րեւէ գործի բայց մանաւանդ դպրոցական գործին մէջ…:

ԶՐՈՅՑ «ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ»Ի ՄԱՍԻՆ

Ամէնամտերիմ բարեկամիս, որուն հետ ատեն-ատեն անձայն բայց կրքոտ խօսակցութիւններ կ'ունենանք «դուրսէն» նիւթերու՝ մսավաճառին եւ նպարավաճառին հետ հաշիւնիս չշօշափող յիմա՛ր նիւթերու վրայ, քիչ առաջ հարցուցի.

- Ի՞նչ է կարծիքդ այն գաղափարին մասին թէ մեր լրագիրերը պէտք է աւելի՛ «ժողովրդական» բովանդակութիւն մը ունենան, հրատարակեն այնպիսի յօդուածներ միայն՝ որոնք անխտիր բոլոր ընթերցողներէն հասկցուին ու ճաշակուին, մէկ խօսքով ըլլան տգէտին, յետամնացին եւ մտքով անչափահասին թերթերը:

- Կարծիքս այն է՝ որ մեր մէջ անոնք որոնք ժողովուրդին մէջէն, յանուն ժողովուրդին կը խօսին եւ անոր պէտքերն ու պահանջները կը յիշեցնեն, ընդհանրապէս ամէնասխալ գաղափարը ունին այդ ժողովուրդին, հետեւաբար անոր պէտքերուն եւ պահանջներուն ալ մասին: Ու՞րկէ բուսած են, ի՞նչպէս համարձակած են լեզու ելլել այդ մարդիկը՝ որոնք իրենց խարդախ պզտիկ կանգունովը եւ խարդախ պակաս կշիռովը ամէն բան կ'առնեն ու կը ծախեն:

- Ի փոխարէն, եղած են բազմաթիւ գործիչներ եւ հրապարակախօսներ, կուսակցական եւ ոչ-կուսակցական, որոնք ժողովուրդը ամէնագէտ եւ ամէնախելացի ցոյց տալով, զայն փայփայելով ու սիրաշահելով՝ ջանացած են ազդեցութիւն ու պատիւ շահիլ:

- Երեւան կ'ելլէ, ուրեմն, որ երկու տեսակ ամբոխավար կայ, առաջինը՝ մեզի միայն յատուկ, երկրորդը՝ աւելի սովորական: Առաջինը՝ տգիտութիւնը դրօշակի մը պէս բացող եւ զայն գրեթէ պանծացնելով՝ անոր համար մնայուն, անվերածելի եւ անզանցառելի իրաւունքներ պահանջող, ու այդպէսով տգէտները **իբրեւ տգէտ**, իրենց տգիտութեան գիտակցութեամբ, ու անոր պատճառաւ լայնօրէն գոհացնող ամբոխավարը.., եւ երկրորդը՝ որ միեւնոյն ամբողջ կամ կէս-գէտին կատարեալ խելք ու կարողութիւն վերագրելով՝ ըստ սովորականին կ'աշխատի այդպիսիները իրեն պատուանդան ընել եւ բարձրանալ.. մինչեւ աստիճան մը եւ մինչեւ ժամանակ մը..:

- Կը նշանակէ որ իրարու հակոտնեայ այս երկու ամբոխավարները նոյնքան վնասակար են ժողովուրդին. առաջինը՝ որ տգէտներու բերնէն իբր թէ կը խօսի, ուզելով մտքի չքաւորութիւնը յաւերժացնել, եւ երկրորդը՝ որ իբր թէ գիտցողները կը ներկայացնէ, ճիգ ընելով ինքնախաբէութիւնը մշտնջենաւորելու..:

- Բանավէճի միջոցներ են ատոնք. ի՞նչ կայ որ աւելի ազդէ միտքերու վրայ՝ քան հակառակորդին մեղադրել, փոխնիփոխ, թէ կ'արհամարհէ ժողովուրդին կա՛մ կարօտութիւնը եւ կա՛մ կարողութիւնը, թէ չ'իջներ դէպի ան կամ չ'ելլեր անոր բարձրութեան..:

- Ո՛չ ամէնատգէտ եւ ոչ ալ ամէնագէտ է ժողովուրդը, ո՛րեւէ ժողովուրդ ընդհանրապէս եւ հայ ժողովուրդը որեւէ ժողովուրդի նման: (Խօսքը մէջերնիս, ըսենք ցած ձայնով որպէսզի չլսէ եւ չշփանայ, մեր ժողովուրդը իր ամբողջութեանը մէջ աւելի մտացի եւ աւելի գիտակից է կարծեմ՝ քան մեզի ծանօթ շատ մը ժողովուրդներ արեւելքի եւ մանաւանդ արեւմուտքի մէջ..): Ժողովուրդները միշտ միջին մակարդակի մը վրայ կը գտնուին, որ կը կազմուի ստուարաթիւ վարի խաւերուն հետզհետէ բարձրացումովը եւ այդ բարձրացողներուն ալ մէջէն քիչերուն, շա՜տ քիչերուն, դէպի վերնագո՛յն մակարդակ մը անցնելովն ու այդ մակարդակը պահելովը..:

- Ե՛ս ըսեմ ըսելիքդ..: Այդ ժողովուրդին մտաւորապէս օգտակար ըլլալու նախապայմանը, հետեւաբար (խօսքերնիս **մտաւորական** օգտակարութեան մասին է, այստեղ) ո՛չ զինքը շատ վար տեսնելն է ոչ ալ «երկինքները հանելն» է: Մտա-

տրական մարզին մէջ կը նախընտրեմ բարձր տեսնողները ցած տեսնողներուն: Ամէն պարագայի, ժողովուրդին օգնել կարելի է ոչ թէ իջնելով անոր մակարդակին - միջին կամ ստորին - այլ քու բարձրութեանդ վրայ կեցած՝ զայն գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար մինչեւ քեզի բարձրացնելով:

- Առանց հաշուելու՝ որ մտաւորականէ մը պահանջել որպէսզի **իջնելով** մօտենայ ժողովուրդին, ասյինքն անոր ամէնէն տգէտ խաւին, կը նշանակէ երթալով տկարացնել, գրեթէ հաշմանդամել մտաւորականը՝ առանց ժողովուրդին շահ մը ապահովելու, որովհետեւ ժողովուրդը, ո՛րեւէ ժողովուրդ, երբեք պիտի չօգտուի նեղցուած տաղանդի մը, կտրատուած արուեստի մը իր վրայ կատարուած կիրարկութենէն:

- Մանաւանդ թէ, երբ կը համակերպինք որ ժողովուրդին «մատչելի» ըլլալու բարուրանքով թերթերը խեղճութիւններ մատուցանեն, մենք ո՛չ թէ օգնած այլ վնասած կ'ըլլանք անոր եւ արգիլած - առնուազն - անոր մէջէն ոմանց, անցնելու տրամադիր եղողներուն՝ դէպի բարձրագոյն մակարդակը անցնիլ..: Կ'ուզե՞ս օրինակներ..:

- Ահաւասիկ: Բարձրաստիճան եւ շատ բեղմնաւոր եկեղեցական գրող մըն է, որ ամերիկահայ շաբաթաթերթի մը մէջ հրատարակուած իր թարգմանածոյ մէկ գրութեան մէջ, իրարու վրայ կը դիզէ անթիւ լեզուական անճշտութիւններ, սա՛ էն առաջին նախադասութենէն սկսելով. **«Պարագաները» չեն որ մարդիկ կը կազմեն, բայց կեանքի որեւէ պատահար բաւական է որ ինքզինքը յայտնէ մարդուն մտերմիկ ճշմարտութեան, անոր տկարութեան կամ անոր ուժին մէջ**:

«Առանց արժանիքի չէ որ զայն քովը առաւ. վասնզի գիտէր թէ որքա՜ն մեծ տարբերութիւն կար իր եւ անոր միջեւ եւ նկարագրի ոչ մի նմանութիւն իրենց միջեւ: ..Ա՛յն՝ որ Սթանիսլասը վերածած էր Ֆրանսայի առաջնակարգ կրթական հաստատութիւնը: ..Այս բոլորը, արդարեւ, ամէնախոր զգացման իրականն էր զոր կարելի ըլլար երբեք լիովին ըմբռնել: Դուի՛ք բոլո՛րդ, կրցիք հաստատել իր կսկծալի իրողութիւնը..: Եւ այլն, եւ այլն, եւ այլն:

- Այս բոլորը, արդարեւ...ցոյց կու տայ որ գրողն ու հրատարակողը հաւասարապէս կ'արհամարհեն ժողովուրդը՝ որուն կը ծառայեն միւս կողմէ: Եւ երբ այս անհոգութիւնը կամ թափթփածութիւնը կը տիրէ մեր ամէնէն հրապարակային արտայայտութիւններուն մէջ, ի՞նչպէս կ'ուզենք որ ուրիշ գործերու եւ հարցերու մէջ «մարդու տեղ» դրուի ժողովուրդը եւ ըստայնմ գործուի իրեն հետ եւ իրեն համար..: Ժողովուրդը զոհ մըն է միշտ..:

- Հանդա՛րտ..: Կը կարծե՞ս որ ժողովուրդը կը սիրէ ատիկա լսել: Չըսուելիք ճշմարտութիւններ են ասոնք որ ըսինք: Ուրիշ ատեն պէտք է աւելի խոհեմ ըլլանք..:

ՏՆՕՐԷՆԻՆ ՊԱՐԱԳԱՆ

Ա.

Անկարելի է Գալուստեանի տնօրէնին պաշտօնավարութեան վրայ խօսիլ եւ իր անձը, իր առաւելութիւններն ու պակասութիւնները նկատի չառնել:

Առաջին ակնարկով, կը թուի թէ իր առաւելութիւնները կ'անցնին իր պակասութիւնները: Մանաւանդ մեր մէջ, ուր ա՛յնքան քիչ են գիտցածնին իրապէս գիտցող եւ զայն ճշտօրէն յայտնել կրցող (խօսքով եւ գիրով) «մտաւորականները», որ այս

պարոնին մասին իմ նախապէս կազմած բոլոր աննպաստ կարծիքներս տեղի տուին երբ վերջին անգամ Եգիպտոս դարձայ ու զինք գտայ վերջնականապէս բաժնուած Դաշնակցութենէն ու *Արեւ*ի աշխատակից դարձած: Ձինք շնորհաւորած եմ քանիցս՝ թէ՛ իր յօդուածներուն եւ թէ՛ իր մէկ ուղերձին ու մէկ դասախօսութեան առթիւ, վերջինը հրապարակաւ:

Կ'ըսէին՝ թէ ան անգամ մըն ալ, իմ բացակայութեանս, զինադադարէն ետք աշխատակցած էր մեր թերթին ու յետոյ նորէն միւս կողմը դարձած էր: Գիտէի թէ վերջէն Աղեքսանդրիոյ 1926-27ի պայքարներուն մէջ ան կատարեց ամէնագէշ դեր մը թէ՛ իբրեւ ժողովական եւ թէ՛ իբրեւ *Յուսաբեր*ի ամէնօրեայ թղթակիցը՝ որ մէկ-հատիկ էր իրողութիւնները խեղաթիւրելու եւ մարդերը մրոտելու տեսակէտով: (Իր այդ շրջանի գործունէութեան մասին խօսելով է որ օր մը ասկէ քանի մը տարի առաջ, ան ըսած է, շատ բնական բանի մը պէս, Գալուստեանի տնօրէնութեան սենեակին մէջ քանի մը անձերու ներկայութեան, թէ ինք «կը շինէր» այն հեռագիրերն ու նամակները որոնք կը հրատարակուէին թերթին մէջ եւ Խ. Հայաստանի վիճակը այնքան յոռի կը ներկայացնէին: Ապշեցայ եւ գայթակղեցայ այս խոստովանութիւնը լսելով, ե՜ս որ մոռցեր էի իր թղթակցութիւնները…):

Եւ եղաւ որ, նոր բացակայութենէ մը դարձիս, զինք գտայ Գալուստեանի տնօրէնութեան պաշտօնին վրայ, պաշտօ՛ն որուն զինք կոչած էր մեծ մասամբ մեր ընկերներէն բաղկացած հոգաբարձութիւն մը: Եւ անմիջապէս ան անձնատուր եղեր էր արդէն, իր առաջին տարուան տեղեկագրին մէջ, վարժարանին ուսուցչութեան դէմ «ցոյցի» մը, որ կարելի էր այն ատեն միայն երբ ինքը պիտի հեռանար կամ ուսուցիչները պիտի հեռացուէին վարժարանէն ու այլեւս գործ պիտի չունենային իրարու հետ: Ուսուցիչները բողոքեր եւ քաղ. ժողովը միջամտելով գործը կագադրեր էր, ինչպէս որ նոյն կերպով պիտի կարգադրուէր վերջէն՝ իր առաջարկին վրայ ուսուցիչներէն մէկքանին հրաժարեցնելու մասին հոգաբարձութեան տուած որոշումը:

Վերջին քանի մը տարուան մէջ, կարեւոր դէպքեր մը չպատահեցան Գալուստեանի մէջ կամ շուրջ: Դէպքե՛ր ոչ, բայց միջադէպեր կը պատահէին որոնք հետզհետէ կը շեշտէին իմ նախ կասկածս (իր անցեալին ծանօթութենէն զգացուած) եւ յետոյ տպաւորութիւնս՝ թէ Գալուստեանի տնօրէնը թեթեւօրէն կը կատարէր իր պաշտօնը, թեթեւութեամբ մը որ հետզհետէ անխղճութեան կը հասնէր:

Ծրագրի խնդիրը (*պրըվէ* եւն.) ատոր մէկ ապացոյցն էր միայն: Տնօրէնը որդեգրած էր ժողովներն ու ժողովուրդը խաբելու դրութիւն մը: Իր տեղեկագիրերը ատոր ուրիշ մէկ ապացոյցն էին: Ներքնապէս, ոչ դպրոցին վիճակը գոհացուցիչ էր ոչ ալ այնտեղ իր ընթացքը: Տղաքը հայերէն չէին սորվեր, ոչ ալ կրօնք, ոչ ալ բարոյական գիտելիքներ: Ամբողջ դպրոցին նպատակը դարձած էր ընդամէնը քանի մը աղջիկ եւ մէկ-երկու մանչ շրջանաւարտներու մէջէն՝ մէկին կամ երկուքին (առաջին տարին միայն՝ դիպուածաբար չորս, կարծեմ) *պրըվէ* առնելը՝ որ կը դառնար դպրոցին փառքն ու պատիւը: Պատի՛ւ մը, սակայն, որմէ անշուքօրէն կը հրաժարէր ան, անցեալ տարի արդէն:

Պիտի չյիշեցնեմ այդ առթիւ եւ անկէ առաջ *Արեւ*ի մէջ իմ մղած պայքարս, որուն անգամ մը, իրեն համար շատ անբարեդէպ կերպով, կարծեմ, պատասխանեց Պ.

տնօրէնը՝ նախ Գեղարուեստասիրացի բեմէն (որուն վարչութեան ատենապետն էի) եւ յետոյ այս *Արեւ*ին մէջ…:

Այդ ամբողջ ժամանակաշրջանին՝ ձայն չէին հաներ ուսուցիչները եւ չէի սպասեր որ ձայն հանեն: Կը խորհէի միայն՝ թէ անշուշտ կային իրենցմէ ոմանք որ կացութիւնը ճիշտ կերպով կը տեսնէին բայց կը սպասէին որ հոգաբարձութիւն, քաղ. եւ թեմ. ժողովներ հետզհետէ լուսաբանուին եւ հարկ եղածն ընեն առանց դպրոցը ցնցելու:

Այնպէս որ՝ իրապէս զարմացայ երբ լսեցի 11 ուսուցիչներու հաւաքական բողոքը (12՝ Պ. Գոլոյեանի առանձին ներկայացուցած բողոքագիրն ալ հաշուելով) եւ ըսի ինքնիրենս՝ թէ խնդիրը անպարտկելի դարձած ըլլալու՞ էր ուրեմն, եւ թէ հոգաբարձութիւնը աչքերը պիտի բանար ու պէտք եղածը պիտի ընէ՞ր այլեւս, անհրաժեշտօրէն:

Բ.

Շատ բնական էր որ ուզէի գիտնալ ուսուցիչներու հաւաքական բողոքին թէ՛ ընդհանուր եւ թէ՛ իւրաքանչիւրին կողմէ զատ-զատ ներկայացուած հիմերը:

Լսեցի որ ոմանք, հոգաբարձութեան եւ քաղ. ժողովի անդամնե՛ր, կարեւոր բան մը չեն գտած այդ «ամբաստանութիւններուն» մէջ: Կը սիրեմ յուսալ, որ անոնք ուշադրութեամբ լսած կամ կարդացած չեն **բոլոր** ըսուածները եւ ատկէ՛ յառաջ կու գայ իրենց տպաւորութիւնը: Միւս կողմէ, ճիշտ է՝ որ կան յայտարարութիւններ փոքր «դէպք»երու մասին, որոնք կրնային յիշուած չըլլալ բայց ատոնց գոյութիւնը ոչինչ կը պակսեցնէ միւսներուն կարեւորութենէն եւ յանցանք է դատաւորի մը համար, դատախազին կամ վկային յայտարարութիւններուն մէկ մասին տկարութեանը պատճառաւ արժէք չտալ մնացեալին:

Ընդհանուր կերպով, ուսուցիչները «դէպքերո՛վ» կը հաստատեն՝ թէ տնօրէնը միշտ ձգտում մը ունի աշակերտներուն առջեւ իրենց վարկը կոտրելու, ուրիշ ատեններ՝ արհամարհանքով իրենց հետ վարուելու եւ իրենց վրայ բեռցնելու իր մէկ մոռացումին կամ զանցառութեան պատասխանատուութիւնը:

Անոնք դէպքեր կը յիշեն աշակերտութեան հետ իր վարմունքին անհարկիութիւնը մատնանշող - չգործածելու համար ուրիշ բառ մը: Աւելցնեմ թէ հոդ յիշուած իրողութիւններէն ոմանք բաւական էին որպէսզի հոգաբարձութիւն կամ քաղ. ժողով **անմիջական** քննութիւն մը բանար այդ կէտին շուրջ եւ ըստայնմ որոշում տար կա՛մ ամբաստանուածին եւ կամ ամբաստանողներուն մասին. կա՛րճ, կը թուի թէ տնօրէնը զուրկ է դպրոցին մէջ ինքզինք զսպելու կարողութենէն, ըլլա՛յ բարկութեան ըլլա՛յ գոհունակութեան մէջ…:

Ուսուցիչ մը որ վաղուց կը պաշտօնավարէ Գալուստեանի մէջ, կ'ըսէ. «…Միւս տնօրէնները տղոց հետ տղաս կամ զաւակներս ըսելով կը խօսէին, Պ. Նալբանդեան տղոց հանդէպ երբեք հայրական զգացում ցոյց չի տար…: Կ'ուզենք լեցնել անոնց միտքերը առանց գուրգուրանքի, առանց բարոյական դաստիարակութեան: …Ներկայիս հրամաններ կ'արձակուին, որոնց չլսուելու պարագային ծեծ, ականջ քաշելներ տեղի կ'ունենան եւ սպառնալիք…: Ազգային զգացումն ու ոգին շատ պակաս է. այդ կենսական հարցը վեց տարիէ իվեր երբեք մեր սեղանին վրայ չէր եկած. վերջերս տրուած թէյասեղանէ մը վերջ մեր ժողովին օրակարգին վրայ տեսնուեցաւ. որոշուեցաւ յաջորդ ժողովին զբաղիլ անով, բայց յաջորդ ժողովին

Պ.Գ.ի ուրիշ մէկ առաջարկով վիճաբանութիւն մը յառաջ եկաւ եւ այս նիւթը իսպառ չքացաւ»:

Ուսուցիչներու երկար յայտարարութիւններէն կը յիշատակեմ այս փոքր հատուածը միայն՝ որովհետեւ ընդհանուր բնոյթ ունի եւ կը հաստատէ ազգային զգացման ու «ոգի»ի պակասին մասին հոս քանիցս իմ գրածներս. պիտի փափաքէի բայց չեմ կրնար յիշատակութիւնը ընել ամբաստանութեան հագամանք ունեցող մասնաւոր դէպքերուն քանի որ քննուած չեն անոնք, թէեւ ուսուցիչ մը կը յայտարարէ՝ թէ անոնց մասին գանգատած են ուղղակի տնօրէնին եւ ուրիշ մը կը յայտնէ՝ թէ կ'ուզէին ի ներկայութեան տնօրէնին ըսել այս ամէնը ա՛յնքան վստահ են խօսուածին ճշտութեանը: Յետագային, հոգաբարձութիւնը կը լսէ տնօրէնը, որուն տուած «բացատրութիւնները» գոհացուցի՛չ համարուած ըլլալու են՝ քանի որ տրուած որոշումը «կռիւ մի՛ ընէք, գացէք համաձայն ապրեցէք»ի պէս որոշում մը կ'ըլլայ, ինչպէս ըսի...:

Իսկ երբ, ատկէ դժգոհ, ուսուցիչները կը դիմեն քաղ. ժողովին եւ այս վերջինն ալ հազիւ կը հաճի յանձնարարել հոգաբարձութեան որ վերաքննէ խնդիրը մինչեւ Դեկտեմբեր, յիշեալ քաղ. ժողովը հարցը թաղելէ աւելի գէշ բան մը կ'ընէ, զայն դիակի կը վերածէ ու կը նետէ ուսուցիչներուն եւ տնօրէնին մէջտեղը՝ որպէսզի թունաւորէ՛ ամբողջ դպրոցին մթնոլորտը:

Ըստիս ծանր էր եւ է տնօրէնին պարագան, բայց աւելի ծանր է մարմիններու որոշումը: Մինչդեռ այդ որոշումը կրնար, տնօրէնը պաշտօնի վրայ պահելու պարագային իսկ, անոր համար սանձ մը եւ ուսուցիչներէ ոմանց համար թերեւս խթան մը ըլլալ եւ, յամէնայնդէպս, կ'արգիլէր որ խնդիրը անլոյծ մնայ եւ հրապարակ ելլէ, հիմա դէմ-դիմաց կը թողու կողմերը ու կը սպասէ որ աշակերտութիւնը, այս նոր շրջանին, չվնասուի՛ այդ վիճակէն:

Եւ ի՞նչ ըսել անոնց, որ իրենք ամէնէն աղէկ գիտնալով տնօրէնին յանցանքները, կը մերժեն ի պաշտօնէ կամ հրապարակաւ վճիռ արձակել անոր դէմ, ոմանք անծանօթ պատճառներով եւ ուրիշներ ըսելով թէ թո՛ղ երթան քաշեն անո՛նք որ զայն պաշտօնի կանչեցին - իբր թէ տուժողը դպրոցը չըլլար այլ մենք ըլլայինք...:

Առայժմ ա՛յսքան՝ ամբողջ հարցին մասին: Երբ պէտք ըլլայ եւ պայմաններն ալ ներեն՝ վերստին կը զբաղիմ անով, առանց հոգ ընելու թէ որո՞նք տհաճութիւն կը զգան ասկէ, ո՞ր վախկոտը, ո՞ր յաւակնոտը կամ ո՞ր կարճամիտը:

Խ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿԵՑՈՒԱԾՔԸ

Բոլորովին համաձայն չենք այն կարծիքին՝ թէ Խ. Միութեան կողմէ դանուբեան հարցերու կարգադրութեան առթիւ տրուած ազդարարութիւնը կը նշանակէ «Պալքաններու մէջ հիթլէրական տիրապետութեան բովանդակ երազներուն փլուզումը»: Պէտք էր նախապէս գիտնալ որոշ կերպով, թէ ի՛նչ էին այդ երազները, ըստայնմ անոնց փլուզումը հետեւցնելու համար:

Այսուհանդերձ, այս անգամ ստոյգ կը թուի ըլլալ այն լուրը՝ թէ Խ. Միութիւնը Գերմանիոյ յայտնած է որ պէտք է իր հաւանութիւնը առնել այդ երկրամասին մէջ վերջնական կարգադրութիւններ ընելէ առաջ:

Թէ կրնա՞յ ասիկա վէճ մը կամ անհամաձայնութիւն մը կոչուիլ՝ որ «առաջին անգամ ըլլալով, պատերազմի սկզբէն իվեր, կը ծագի Գերմանիոյ եւ Ռուսիոյ միջեւ Դանուբի առթիւ», կարելի չէ ըսել ճիշտ այն պատճառաւ զոր վերը յայտնեցինք: Բայց թէ, ինչ որ այ ըլլայ Սթալինի ազդարարութեան տարողութիւնը անիկա հաճոյք պիտի չպատճառէ Րայխին, որ «նիւթական ահագին զոհողութիւններ ըրաւ պալքանեան մեծ պողոտային բացարձակ հակակշիռը ձեռք բերելու համար»՝ առանց առարկութեան կարելի է ընդունիլ: Րէօթէրի հեռագիրը երէկ կ'ըսէր, արդարեւ, թէ «պաշտօնապէս կը ծանուցուի որ խորհրդային կառավարութիւնը տեղեկացուցած է գերման կառավարութեան, թէ իբր Դանուբի սահմանակից պետութիւն, ինք մասնակցիլ միայն կրնայ Դանուբի վերաբերեալ հարցերուն շուրջ որոշմանց, որոնք կրնան առնուիլ Գերմանիոյ կողմէ կանչուած Վիեննայի խորհրդաժողովին մէջ»:

Չեկոյցին այս հատուածը ըստ մեր պաշտօնակցին՝ «իր անմեղ երեւոյթին տակ վառօդի հոտ կը բուրէ.. եւ թէ հիմա է որ կը հասկցուի իրական իմաստը Պեսարապիոյ եւ Պուքովինայի մէջ ռուսական յառաջացումին, դէպի Դանուբի աղբիւրները սահումին, Պալքաններու սլաւական երկիրներուն մէջ տնտեսական ու բարոյական թափանցումին, քարիւղի կողմը վազքին,- բոլորն ալ թէլերը այն ընդարձակ ուռկանին զոր Սթալին նետեց հարաւ-արեւելքի մէջ՝ Հիթլէրի շարժումները դժուարացնելու եւ վճռական վայրկեանին անոր շունչը կտրելու համար»:

Ինչ որ ալ ըլլայ, հետեւինք մեր պաշտօնակցին եւ մաղթելով որ ճիշտ ըլլան վերոյիշեալ լուրին առթիւ ընդդէմ Հիթլէրի իր ըրած ենթադրութիւնները, տանք նաեւ հարցին պատմականը ներկայացնող հետեւեալ տեղեկութիւնները:

Մեծ պատերազմէն ետք 1918ին ստեղծուեցաւ Դանուբի Միջազգային Յանձնաժողովը, պաշտօն ունենալով ապահովել ազատ երթեւեկը իր խնամքին յանձնուած ամբողջ բաժնին մէջ, հայթայթել բոլոր նաւարկողներուն՝ նաւամատոյցի, մթերանոցի եւ նորոգութեան դիւրութիւններ, եւ ո՛րեւէ տուրք չառնել: Այս՝ խաղաղութեան շրջանին համար: Գալով պատերազմի պարագային, երբեք չնախատեսուեցաւ գետին հսկողութեան րեժիմը, եւ այս պատճառաւ՝ ներկայ պատերազմին ծագումէն իվեր երկու անգամ բացառիկ միջոցներ որոշուեցան ապահովելու համար ազատ նաւարկութեան շարունակումը:

Յանձնաժողովի վերջին նիստին (Ապրիլ 1940), ստիպողաբար լուծել պէտք էր գետին Երկաթեայ Դուռներու բաժնին միջադէպերը, որոնք կրնային ծանր վէճերու տեղի տալ: Գերմանիա, թէեւ 1936էն իվեր յանձնաժողովէն քաշուած էր, բողոքելով գերմանական հողէն անցած պահուն եւս Դանուբի տրուած միջազգային հանգամանքին դէմ, ինք կը թելադրէր այս անգամ միջազգային ոստիկանութեան մը կազմութիւնը գետեզերքի ազգութիւններով՝ հսկելու համար նաւարկութեան եւ բեռնաւորման հարցերուն վրայ - աջակցութեամբը Րայխին:

Պելկրատի մէջ գումարուած յանձնաժողովը, մերժելով այս առաջարկը՝ որ Դանուբի վրայ գերման հակակշիռը հաստատելու սքօղուած մէկ ձեւն էր, որոշեց իւրաքանչիւր գետեզերեայ տէրութեան յանձնել իր բաժնին մէջ խիստ հսկողութիւնը նաւարկութեան պայմաններուն: Այսպէս, կ'արգիլուէր Դանուբի մէջ մուտքը ո՛րեւէ ռազմանաւի եւ զինեալ փոխադրանաւի, նաւազները կ'ենթարկուէին խիստ հակակշիռի, Երկաթեայ Դուռներուն անցքը կանոնի տակ կ'առնուէր եւ զէնքի ու

զինանիւթի փոխադրութիւնը կ'ենթարկուէր կարգ մը խիստ ձեւակերպութիւններու:

Այս որոշման վրայ հազիւ երկու շաբաթ անցած, Հունգարիա կրկին կը պահանջէր ընդհանուր հակակշիռ մը մասնաւորաբար Երկաթեայ Դուռներուն վրայ, հաւանօրէն Րայխէն ներշնչուած: Բայց Եուկոսլաւիա, Ռումանիա եւ Պուլկարիա կը մերժէին, ինչ որ կը ստիպէր Գերմանիան յետաձգել Դանուբի մենաշնորհը ձեռք անցընելու իր ծրագիրը:

Կ'եզրակացուի թէ Ռումանիոյ գործը լուծելէ ետք, Հիթլէր ժամանակը եկած նկատած է Վիեննայի ժողովին մէջ տիրաբար իր պայմանները պարզելու՝ դանուբեան նաւարկութեան հարցերուն մասին, եւ թէ այդ յաւակնութեան դէմ է՝ որ Սթալին ձայն կը բարձրացնէ հիմա..:

Դանուբի նաւարկութեան հարցերը ո՞րքան տեղ կը բռնեն ամբողջ Պալքաններու խնդրին ներկայ կացութեան մէջ.- այս հարցումին ճիշտ պատասխանէն կախում ունի Սթալինի ժեստին մեծ կամ փոքր նշանակութիւնը եւ ասոր համար՝ պէտք էինք գիտնալ, նախ, թէ ի՛նչ են «անհամաձայնութեան» պատճառ եղող դանուբեան հարցերը:

ԻՏԱԼԻՈՅ ՅԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԷՊ

Երկու օր առաջ քիչ մը շփոթած էր եգիպտական հանրային կարծիքը՝ լսելով թէ իտալացիք գրաւած են եգիպտական հողին վրայ՝ Սոլումէն Մարսա-Մաթրուհի կէս ճամփան գտնուող Սիտի-Պարանին գիւղը:

Այսօր նոյն հանրային կարծիքը աւելի հանդարտութեամբ նկատի կ'առնէ կացութիւնը:

Այդ յառաջացումին յարուցած հարցերը երկու տեսակ են, քաղաքական եւ զինուորական. կառավարութիւնը անդադար կը զբաղի անոնց քննութեամբ, ըլլա՛յ առանձինն կամ ըլլայ խորհրդակցութեամբը դաշնակից պետութեան՝ Մեծն Բրիտանիոյ դիւանագիտական եւ զինուորական ներկայացուցիչներուն:

Հանրային կարծիքին յարաբերական անդորրութիւնը կը բացատրուի անով՝ որ մէկ կողմէ, երկու օրէ իվեր որեւէ գահավէժ քայլ առնուած չէ դեռ, եւ միւս կողմէ, իտալական բանակը կանգ առած է Սիտի-Պարանիի մէջ, ուր «կ'աշխատի,- կ'ըսէ զեկոյցը,- իր դիրքերը ամրացնելու»:

Կը նշանակէ՝ թէ մարաչախտ Կրացիանայի համար դիւրին չէ իր ուժերը յառաջացնել ծովեզերքէն եւ թէ անհրաժեշտ կը գտնէ նոր համախմբումներ կատարել՝ որպէսզի կարենայ հանդիպիլ բրիտանական զօրքին:

Գալով բրիտանական նաւատորմին, ծովակալութեան երէկուան զեկոյցը կը ծանուցանէ թէ ան «կը շարունակէ նեղել իտալական յառաջխաղացման հիւսիսային կողը, Լիպիայէն սկսեալ, թէ՝ «Սեպտեմբեր 17ի գիշերը, մեր պատերազմանաւերէն մէկը ռմբակոծեց Սոլումի ծովեզերեայ ճամփան կարճ հեռաւորութենէ մը» եւ թէ «միաժամանակ ուրիշ միութիւններ յարձակում կը գործէին Սիտի-Պարանիի մէջ թշնամի համախմբումի մը վրայ»:

Ուրիշ անպաշտօն հաղորդագրութիւն մը կ'ըսէ՝ թէ «ներկայիս Արքայական Օդանաւային Բանակն է որ գլխաւոր դերը կը կատարէ եգիպտական հողին վրայ գտնուող իտալական զօրքին դէմ. զօրաւոր հարուածներ տրուած են թշնամի փո-

խադրանաւերուն ինչպէս նաեւ թշնամիին կողմէ եգիպտական հողին վրայ նոր հաստատուած դիրքերուն»:

Իսկ բրիտանական ցամաքային ուժերուն գործունէութեան մասին՝ կը հաղորդուի թէ «մինչեւ հիմա որեւէ փորձ կատարուած չէ բրիտանացւոց կողմէ՝ իտալական զօրասիւներուն լուրջ ընդդիմութիւն մը ներկայացնելու համար, բայց յստակ է թէ ճակատամարտը տեղի պիտի ունենայ ու՛ր եւ ե՛րբ որ բրիտանական սպայակոյտը որոշէ»:

Թէ այդ ճակատամարտին մէջ բաժին պիտի առնէ՞ եգիպտական բանակը՝ ահա՛ խնդիրը որ միեւնոյն ատեն թէ՛ զինուորական եւ թէ՛ քաղաքական հանգամանք ունի եւ որու պատճառաւ վարչապետարանին մէջ տեղի կ'ունենան շարունակ մասնաւոր խորհրդակցութիւններ եւ նախարարական խորհուրդի գումարումներ:

Ոմանք, եգիպտական մամուլին ինչպէս եւ խորհրդարանի շրջանակներուն մէջ այն կարծիքը կը յայտնեն՝ թէ քանի որ իտալական բանակը Եգիպտոսի սահմանէն ներս մտած է, Եգիպտոս պարտաւոր է պաշտպանել իր հողը եւ Իտալիոյ դէմ պատերազմ յայտարարելով շարժման մէջ դնել իր զինուորական ուժը բրիտանական ուժերու կողքին:

Ուրիշ կարծիք մը մինչդեռ, դիտել կու տայ թէ իտալական յարձակումը Անգլիոյ եւ ոչ թէ Եգիպտոսի դէմ է ու տեղի կ'ունենայ միմիայն այն պատճառով որ Անգլիա եղած է նախայարձակ Եգիպտոսէն, սահմանակից իտալական երկիրներու դէմ: Իտալական փրոփականտը, րատիոյով եւ մամուլով, կը տարածէ այս գաղափարը՝ շարունակելով բարեկամական հաւաստիքներ շռայլել Եգիպտոսի, որուն կը պատասխանեն ուրիշներ, ըսելով թէ յայտնի են Եգիպտոսի վրայ իտալացւոց սնուցած ցանկութիւնները:

Շուտով պիտի ճշտուի անշուշտ՝ այս մասին երկրին դիրքը, համաձայնութեամբ բրիտանական կառավարութեան:

ԴՐԱՄ ԵՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Այսօր Երուանդ Օտեանի հին մէկ էջը կը հրատարակենք: Ան կը վերաբերի հայ ունեւորին անընդունակութեանը՝ հայկական հանրային կեանքին օժանդակելու: Այդ պատճառաւ, եւ տեղական մասնաւոր պատճառով մը, անիկա միշտ այժմէական է: Տեսնենք թէ ան ի՛նչ ցոյց կու տայ:

Իհարկէ՝ ան ժլատութիւն ցոյց կուտայ, ուրիշ ամէն բանէ առաջ: Բայց ժլատութեան տեսա՛կ մը՝ որ յատուկ է կարծէք մեզի: Նոյն մարդը, որ կը մերժէ ազգային պէտքի մը գոհացման համար որեւէ շարժուձեւ ընել, կրնայ բաւական առատաձեռն ըլլալ իր ընտանեկան շրջանակին մէջ, անոր աղքատ անդամներուն օգնել եւ հետեւաբար, ընդհանուր առմամբ զուրկ չըլլալ մարդասիրական զգացումէ:

Ունեւոր հայու այս տեսակը, որ քիչւոր չէ, կը խրտչի եւ կը փախչի երբ իր մասնակցութիւնը կը խդրուի հաւաքական ձեռնարկի մը: Այն ատեն է որ երեւան կ'ելլեն իր բոլոր առարկութիւնները, բոլոր կասկածներն ու վախերը ձեռնարկին նպատակայարմարութեան մասին, չխօսելով ձեռնարկողներուն վստահելիութեանը վրայ՝ որուն նկատմամբ իր կարծիքը լռութեամբ կը հասկցնէ յաճախ:

Ոմանք պիտի ըսեն, կարդալով Օտեանի այս գրութեան անմիջական պատճառն ըլլալ երեւցող հայկ. փոխառութեան խնդիրը 1920ի ատենները, թէ սխալած չէր «Նիկողոս աղան»՝ քանի որ իզու՞ր տուած պիտի ըլլար իրմէ պահանջուած դրամը՝ զոր թերեւս պիտի կրնար, թերեւս պիտի չկրնար ետ առնել վերջէն, երբ շատ չանցած պիտի իյնար Կարսը եւ փոխառուները պիտի հեռանային Հայաստանէն:

«Նիկողոս աղա»ներու սխալը ընդհանուր սխալ մըն է: Անոնք կրնան իրաւունք ունենալ մասնաւոր պարագայի մը մէջ, հանդէպ մասնաւորներու, բայց միշտ անիրաւ են հանդէպ ազգին՝ մերժելով մատուցանել անոր զանազան, բազմազա՜ն պէտքերուն համար իրենց եւ միայն իրե՛նց մատուցանել կրցած նիւթական ծառայութիւնը՝ առանց որուն, աշխատանքի եւ մտքի ծառայութիւնը անզօր է արդիւնք տալու:

Ազգը բան մը պիտի չկորսնցնէր եթէ բազմաթիւ «Նիկողոս աղա»ներ իրենց աւելորդէն, ըսենք նոյնիսկ պիտանիէն գումար մը տային ատենը մէյմը՝ որ իր նպատակին չհասնէր, վատնուէր կամ մսխուէր. ազգը շատ բան պիտի կորսնցնէր՝ եթէ ա՛յն պատրուակաւ որ հանգանակուած գումարները երբեմն գէշ գործածուած են, իր ունեւորները զլանային իրենց դրամը իր բոլոր հաւաքական պէտքերուն, իր ամէն հին ու նոր գործերուն:

Դրամի տէրերը կ'ընդունին՝ որ որեւէ առեւտրական կամ սեղանաւորական ձեռնարկի մէջ դրամը կրնայ փճանալ, չեն ընդունիր որ նոյնը պատահի ազգային գործի մը մէջ. մէկ կամ երկու կորուստի պատճառաւ իրենց զբաղումը չեն դադրեցներ անոնք, բայց կ'ուզեն դադրիլ ազգով զբաղելէ՝ որովհետեւ իրենց տուած - երբեմն ալ միմիայն ուրիշներու՝ ո՛չ իրենց՝ տուած - դրամը կորսուեր է, չէ գացեր իր տեղը կամ չէ կրցեր արդիւնք արտադրել:

«Տա՛նք, եղբայր, տա՛նք, բայց նախ հասկնանք թէ որու՛ կու տանք կոր, ի՛նչ բանի կու տանք կոր», կը գոչէ Օտեանի «Նիկողոս աղա»ն, որ կ'աւելցնէ թէ ատիկա իրեն համար «ամէնէն էականն է», թէ «մէկի տեղ տասը, հարիւր տալու» պատրաստ է պայմանաւ որ վստահութիւն ունենայ, եւ այն հարցումին թէ ե՞րբ վստահութիւն պիտի գոյացնէ որպէսզի դրամ տայ՝ կը պատասխանէ Օտեանի հանճարը մատնող ա՛յն հոյակապ *թիրատ*ով որ արժանի է, Մոլիէրի կատակերգութեանց ամէնէն համբաւաւոր էջերուն նման, դասական դառնալու եւ գոց զուրցուելու...:

Փոխեցէք այդ հատուածին մէջ «Հայաստան»ը «Հայութիւն»ի եւ այսօր ալ կրնաք զայն դնել մտքին ու բերնին մէջ բազմաթիւ հայ ունեւորներու՝ որոնք ազգը պահելու, ազգը ֆիզիքապէս եւ բարոյապէս ապրեցնելու կոչուած բոլոր ձեռնարկներուն կա՛մ բոլորովին կը մերժեն աջակցիլ եւ կամ թէ կ'աջակցին ծիծաղելի համեմատութեամբ մը:

Անվստահութիւնը - անվստահութի՛ն ազգին վրայ, յիշե՛նք միշտ - կը կրկնուի, այստեղ, յաւակնութեամբ, անհու՛ն յաւակնութեամբ: «Ես փորձառու մարդ եմ, ուրիշէն օրինակ առնելու պէտք չունիմ, ես ըրածս գիտեմ»ը բոլոր Նիկողոս եւ քիչ մըն ալ «Յովհաննէս աղա»ներուն ու «տիար Լեւոն»ներուն խորունկ համոզումն է՝ որ զիրենք կ'արդարացնէ իրենց աչքին եւ կը հանդարտեցնէ իրենց խիղճը բոլոր ձեռնպահութիւններուն եւ մերժումներուն համար...:

Աշխատութեա՛ն պէտք ունինք, եւ մեծ ու ծա՛նր աշխատութեան, փրկելու համար մեր ազգին ամբողջ թիւին մէկ քառորդը ներկայացնող գաղութահայութիւնը: Շատեր կը վախնան ատոր մեծութենէն, այդ շատերուն մէջ ըլլալով, ամէնէն աւելի, ունեւորները՝ որոնք անոր համար դրամ պէտք էր տային: Այս առարկութիւնն ալ, սակայն, հիմ չունի եւ պէտք է ըսենք ու կրկնենք միշտ՝ թէ չունի:

Հեղինակ մը կ'ըսէ. «Լեռնականը որ սառին մէջ ճամփայ կը բանայ, կը մերժէ աչքը վեր առնել դէպի լեռան գագաթը՝ որուն հեռաւորութիւնը զինք պիտի վախցնէր, կամ աչքը խոնարհեցնել դէպի քովի գահավէժը՝ որուն խորութիւնը պիտի սոսկացնէր զինք..: Թեթեւամիտը կը կարծէ թէ ամէն բան դիւրին է եւ մեծ յուսախաբութիւններ կը պատրաստէ ինքզինքին. վատասիրտը կը կարծէ թէ ամէն բան անկարելի է եւ կը հրաժարի՝ ձեռնարկելէ առաջ. լաւ գործաւորը միայն գիտէ թէ կարելի է մեծ գործեր կատարել, եւ խոհեմօրէն քիչ առ քիչ կը կատարէ զանոնք»:

Եթէ այս համոզումը ունենայինք ամէնքս, բոլոր աշխատանք եւ դրամ հայթայթել կրցողները հաւասարապէս, կրնայինք արդարեւ կարեւոր գործեր կատարել: Այս համոզումը միայն, եւ ոչ ա՛յն կասկածամտութիւնն ու ինքնահաւանութիւնը՝ որոնք «Նիկողոս աղա»ներու զէնքը եւ անոնց պատկանած ազգին տկարութիւնը կը կազմեն..:

ՄԵՐ ՄԱՄՈՒԼԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԵՐԸ

Մեր մամուլը՝ ընդհանուր կերպով հայ մամուլն է եւ մասնաւորաբար՝ ռամկավար ազատական մամուլը:

Քանի մը ամիս առաջ, Ամերիկայի մեր բոլոր ակումբները տօնած են «Մամուլի օր»ը հրապարակային ժողովներով եւ այլ ձեռնարկներով:

Այդ առթիւ *Պայքար*ի մէջ յօդուածաշարք մը հրատարակած է մեր երիտասարդ ընկեր՝ *Արեւ*ի աշխատակից Սամուէլ Յ. Թումայեան, որ կը փաստէ մէկ կողմէ մամուլին նշանակութիւնը ամէն ազգի մէջ եւ միւս կողմէ՝ Ռամկաւար Ազատական մամուլին կարեւորութիւնը մեր արտասահմանի ներկայ կեանքին մէջ:

Ահա թէ ի՛նչ կ'ըսէ ան, իր առաջին յօդուածին մէջ.

«Մամուլը ազգի մը գիտակցութեան ու անոր ազգային ու քաղաքական ձգտումներուն հայելին է: Մամուլին հանդէպ ժողովուրդին դիրքը՝ անոր ազգային-կրթական ու մտաւորական մակարդակին չափանիշն է»:

Գալով մեզի, «Ժողովուրդին ստուար մէկ մասը դժբախտաբար տակաւին չէ ըմբռնած հայ մամուլին կարեւորութիւնը. Ու զանգուածը, իբր այդ, կը ներկայացնէ շատ յուսահատեցուցիչ ու դատապարտելի պատկեր մը..: Քաղաքական հասունութիւնը բացատրութիւն մը չէ միայն: Հայ ժողովուրդը չէ կապուած իր մամուլին որովհետեւ ազգային ձգտումներու գիտակցութիւնը ան երբեք ունեցած չէ այն իմաստով զոր քաղաքական կեանք ունեցող կամ ազգային իշխանութիւններով կառավարուող ազգեր ունեցած են: Այս դժբախտ կացութեան յաւերժացումին մէջ, քաղաքական կուսակցութիւններու անդամներէն դուրս՝ չէզոք կոչուած զանգուածն է որ ունեցած է իր բախտորոշ ու քանդիչ դերը»:

Հոս՝ հատուա՛ծ մը ընդդէմ անոնց որ անպէտ կը հռչակեն քաղ. Կուսակցութիւնները մեր մէջ: Անոնք, իրենց այդ դիրքով եւ այդ քարոզութեամբ, կը վնասեն

հայ քաղաքական մտքին մշակման զոր կատարող «անփոխարինելի միջոց մը եղած է ռամկավար ազատական մամուլը՝ ժողովուրդին մէջ արթնցնելով ազգային գիտակցութեան ոգին եւ պայքարելու ու տեւելու վճռականութիւնը»:

Այստեղ, ընկերը կը շեշտէ, ո՞րքան իրաւամբ, թէ մեր մամուլը «իր դերին մէջ եղած է առաւելագոյն չափով»՝ երբ իր կուսակցութեան ծառայելու տեղ, «ծառայած է հայ ժողովուրդին՝ իր էջերը լայն բանալով որքան քաղաքական նոյնքան ու թերեւս աւելի կրթական ազգային (վարչական) ու գրական հարցերու համար ալ»:

Կ'երեւի թէ ո՛չ մէկ տեղ, սակայն, «այս բացարձակ ու անհերքելի ճշմարտութիւնը տակաւին չէ ըմբռնուած ժողովուրդին կողմէ աննախապաշար ոգիով, բա՛ն մը որուն մէջ պատասխանատուութեան խոշոր ու աններելի բաժին մը ունին ազգային կեանքին մէջ չէզոք կոչուած առաջնորդներու շիլ ու յաճախ անձնական ճղճիմ նախասիրութիւններն ու շահերը»:

Այս վերջին պարբերութեան վրայ մեր ընթերցողներուն յատուկ ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք: Եթէ մեր չէզոք առաջնորդները ամէն տեղ չեն մղուիր «շիլ ու յաճախ անձնական ճղճիմ նախասիրութիւններէ եւ շահերէ», անոնք շատ տեղեր ինքզինքնուն կու տան գերազանցութեան եւ բացառիկ անշահախնդրութեան հով մը՝ միմիայն այն պատճառով որ կուսակցական չեն..:

Ահա թէ ի՛նչու յօդուածագիրը կը յարձակի չէզոքութեան մեր ըմբռնումին եւ անոր գործադրութեան եղանակին դէմ: «Անհատ մը երբ կ'ըսէ թէ ինք չի հաւատար քաղաքական կուսակցութեան, ինչպէս մեր հայրենակիցներէն շատեր կը պնդեն, ըսել է թէ այդ անձը չի հաւատար ազգային տեսիլի կամ հաւաքական մտածումի որ էական պայմանն է քաղաքական կեանքի մը»:

Եւ ինչ որ մենք, հիներս, պիտի չըսէինք՝ չսիրելով գաղափարական գործի մէջ ուղղակի րեքլամը, մեր երիտասարդ ամերիկահայ ընկերը կ'ըսէ համարձակ ու համոզուած. «Ռամկավար ազատական մամուլը, իր մօտ կէս դարու պատմութեան ընթացքին միշտ աշխատած է հայ ժողովուրդին համար, պաշտպանած է հայ դատը, քաջալերած է հայ գիրն ու գրականութիւնը ու զարկ տուած է հայ մշակոյթին իր բոլոր կողմերով, առանց մասնաւոր ակնկալութեան, ծառայութեան ոգիէն մղուած միայն:

«..Ամէն տեղ խումբ մը ազգասէր ու զոհաբերող տղաքներ գերագոյն զոհողութիւններով հիմնած են գաղափարական կուսակցութեան մը պաշտօնաթերթը..: Օգտուողը սակայն եղած է **ընդհանուր** ժողովուրդը, առանց որեւէ զոհողութեան յանձնառու ըլլալու:

«Ռամկավար ազատական մամուլը մասնաւորապէս նախախնամական դեր կատարած է գաղութներու մէջ, հսկելով ազգային իրադարձութիւններուն, պատնէշ կանգնելով խաթարիչ ու օտարամուտ սովորութիւններուն դէմ ու միշտ շեփորելով իր էջերուն մէջ հայ հայրենիքին ու ժողովուրդին սէրը, ամէն բանէ առաջ ու ամէն բանէ աւելի»:

Յաջորդ երկու յօդուածները կը խօսին մեր մամուլին ի մասնաւորի «կրթական» եւ «գրական» մարզերու մէջ մատուցած ծառայութիւններուն վրայ: Պիտի անդրադառնանք անոնց եւս:

ՄԵՐ ՄԱՄՈՒԼԻՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ԴԵՐԸ

Կրթական մարզին մէջ, ռամկավար ազատական մամուլը միշտ հիւրընկալած է,- կ'ըսէ ընկեր Սամուէլ Յ. Թումայեան *Պայքար*ի իր յօդուածաշարքին մէջ որուն վրայ խօսեցայ երկու օր առաջ,- ՀԲԸ Միութեան դպրոցներուն շուրջ յօդուածներ, տեղեկագիրներ եւ լուրեր, ինչպէս որ կուսակցութեան մտաւորականութիւնը սիրով տրամադրած է իր ծառայութիւնները կրթական ձեռնարկներու:

Շարունակելով, ընկերը կ'ըսէ. «Հայ գաղութներու մէջ տիրող թուլութեան, անտարբերութեան ու մասնաւորաբար այլասերումին դէմ խաչակրութիւն բացած է մեր մամուլը, մատնանիշ ընելով ժողովուրդին՝ ազգային կեդրոնացումի, գիտակցութեան ու պայքարելու պէտքը:

«Խիստ կերպով խարազանած է հայ մշակոյթին ու հայ արուեստին դէմ եղած այպանելի մեղանչումները, ու յաճախ, ըլլա՛յ խմբագրականներով, ըլլա՛յ մասնաւոր յօդուածներով շեշտած է հայ արժէքներու ու մշակոյթի յաւերժացման ու մշակման պէտքը:

«..**Կուսակցական** մեր թերթերը զօրաւոր պայքար մղած են օտարասիրութեան վարակիչ ախտին դէմ որ այնքան զգալի կերպով իր վնասները սկսած է հասցնել հայ կեանքին..: Քաղաքական կուսակցութեան մը օրկանը իր ժամանակին մեծ մասը յատկացուցած է, գիտակցաբար, զուտ կրթական նախնական աշխատանքներու..: Ռամկավար Ազատական մամուլը տարիներէ իվեր աշխատած է իր շարքերուն ու նաեւ իր ընթերցողներուն մէջ մշակել հայ գրին, հայ եկեղեցիին, հայ երգին, հայ հողին, հայ արիւնին ու մէկ բառով Հայութեան սէրը..»:

Եւ ըսելէ ետք թէ այս մամուլը «միշտ թելադրած է հայ գաղթականին հնազանդիլ իր պատկանած երկրին իշխանութիւններուն, հպատակիլ տեղական օրէնքներուն, կատարել խղճմտութեամբ այն քաղաքացիական բոլոր պարտաւորութիւնները զոր երկրին կառավարութիւնը կը պահանջէ իրմէ». ըսելէ ետք թէ ան ճշմարիտ դպրոց մը եղած է իր ընթերցողներէն շատերուն համար՝ որոնք անոր վրայէն սորված են հայերէն գրել, մեր ամերիկաբնակ ընկերը կը գրէ հետեւեալ տողերը՝ որոնք երեք ամիս առաջ հրատարակուած են *Պայքար*ի մէջ բայց կրնային, քիչ տարբերութեամբ, այսօր եւ այստեղի համար ալ գրուիլ եւ տպուիլ.

«Ռամկավար ազատական մամուլը, **հեռու հետեւող ըլլալէ**, շատ անգամ յառաջապահը եղած է **կրթական մարզերու մէջ ցոյց տրուած թերացումներուն դէմ բացուած արդար քննադատութիւններուն** եւ ուրախալի է ըսել որ իր ձայնը միշտ լսելի եղած է պատկան մարմիններուն կողմէ: **Միշտ իր մտահոգութեան առարկան եղած են այն բոլոր կրթական հարցերը**, որ մօտէն աղերս ու կապ ունեցած են ազգային ու մշակութային ընդհանուր շահերու հետ: Ռամկավար ազատական մամուլին առաջնորդները, **առանց նկատի ունենալու ժողովուրդին մէկ մասին անըմբռնելի անտարբերութիւնը հայ մշակոյթին - հայ լեզուին, հայ գիրին, հայ դպրոցին - հանդէպ**, հայատառ թերթերու կամ հայաբարբառ լեզուներու հակահայ ելոյթները դատափետած ու անխնայ քննադատած է..: Մեր մամուլը միշտ յառաջապահը եղած է մաքուր ու հայրենաշունչ ոգիով տոգորուած լրագրութեան մշակումին գաղթաշխարհի մէջ, լիուլի արդարացնելով իր կրթական առաքելութիւնը ամէն մարզի մէջ»:

Ըսեմ՝ 1- թէ ստորագծումները ինձմէ են եւ կատարուած են շեշտելու համար այդ տողերուն պատշաճումը *Արեւ*ի այսօրուան պայքարին, 2- թէ «կրթական» այս դերը միայն Ռամկավար Ազատական մամուլինն եղած չէ այլ ուրիշ հայ կուսակցութիւններու օրկաններունն ալ (ինչպէս տեղ մը կը յայտնէ ինք, յօդուածագիրը եւս), եւ 3- թէ միայն մեր մամու՛լն է, սակայն, որ երբ խնդիրը կը վերաբերի՝ օրինակ՝ Բարեգործականի կամ Ազգ. Գալուստեան Վարժարանի պէս հաստատութիւններու, կը քննադատէ անոնց թերութիւնները առանց նկատի առնելու որ անոնց վարիչները իր բարեկամները կամ իր ընկերներն են նոյնիսկ, մարդե՛ր որոնք իրենց խելքին շատ հաւնած ըլլալնուն համար կամ տարբեր պատճառով մը, չեն լսած նախ մեղմօրէն իրենց եղած դիտողութիւնները եւ այդպէս՝ աւելի խիստ քննադատութիւններ հրաւիրած են իրենց վարած գործին կամ գործերուն վրայ..:

Օգտակար պիտի ըլլար ընդունիլ այս հաւաստումին ճշտութիւնը **գէթ այսօր այլեւս**, եւ ըստայնմ աշխատիլ **վաղուան համար**, միակամ եւ միաբան:

ՄԵՐ ՄԱՄՈՒԼԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԴԵՐԸ

Մեր մամուլին գրական դերը կը միանայ իր կատարած կրթական դերին, անոր մէկ մասը կը կազմէ կամ անկէ է որ կը բխի:

Յօդուածագիր ընկեր Սամուէլ Յ. Թումայեան իրաւունք ունի ըսելու՝ թէ «գրական նորահաս դէմքերէն շատեր իրենց գոյութիւնը կը պարտին ինչպէս ուրիշ նոյնպէս մեր կուսակցութեան մամուլին» եւ աւելցնելու՝ թէ «Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան մամուլը, վառ պահելու համար հայ գրականութեան սէրը, իր օրաթերթերուն սիւնակները լայնօրէն բաց ձգած է գրական նիւթերու, մասնաւոր հոգածութեամբ հիւրընկալած է խոստմնալից երիտասարդ ուժերու գրական արտադրութիւնները ու գրական ճաշակ մշակած է ընթերցողներուն մէջ»:

Եւ ահա՛ այս առթիւ եւս «ելոյթ» մը կարգ մը «անխորհուրդ մարդոց» դէմ որոնք ամէն տեղ գոյութիւն ունին եւ ամէն տեղ միեւնոյններն են կարծէք. «Առանց կուսակցական մամուլին, որ միշտ ու դժբախտաբար անխորհուրդ յարձակումներու ենթարկուած է անխորհուրդ մարդոց կողմէ, կարելի է ըսել թէ գաղութահայութիւնը անկարող պիտի ըլլար մշակել այն գրականութիւնը որ այսօր որոշ չափով կը ծաղկի մեր մէջ: Մեր մամուլը ժամանակ ու առիթ գտած է յաճախ արծարծելու իր էջերուն մէջ գրական հրատապ հարցեր, օժանդակած է գեղարուեստական բնոյթ ունեցող գործերու յաջողութեան, թեւ ու թիկունք եղած է - կարելիութեան սահմանին մէջ - երիտասարդ մտաւորականներու կողմէ հրատարակուած զուտ գրական ու ոչ-կուսակցական թերթերու կամ գիրքերու: Որեւէ ժամանակ հատուածական շահ կամ նկատում դեր չեն կրցած խաղալ ՌԱ Կուսակցութեան մամուլին գրական հոսանքներուն հանդէպ բռնած դիրքին մէջ: Մեր մամուլը զօրավիգ կանգնած է գրական բնոյթ ունեցող բոլոր օգտակար աշխատանքներու»:

Արդար ըլլալու համար, պէտք է ըսուի որ ՌԱ Մամուլը աւելի եւ շատ աւելի անխտրական եղած է՝ քան ուրիշ կուսակցութեան մը մամուլը: Փոյթ չէ, սակայն, եւ յետագայ հաւաստումը կը պատշաճի նոյնքան մեր՝ որքան այդ կուսակցութեան թերթերուն.

«Ռամկավար Ազատական մամուլը Խորհրդային Հայաստանի գրականութիւնը ծանօթացուցած է գաղութահայութեան՝ իր օրաթերթերուն ու այլ հրատարակութիւններուն միջոցաւ»:

«Մեր մամուլը օղակ մը եղած է հին ու նոր գրագան դպրոցներու ու մտաւորականներու միջեւ»:

Յապաւելով գրական մարզին մէջ մեր մամուլին առ ազգը մատուցած ծառայութիւններուն միւս մասերը՝ որոնք մանրամասնութիւններ են աւելի, ներկայացնե՛նք յօդուածագիր ընկերոջ եզրակացութիւնը.

«Լրագրութիւնը կը սպանէ գրականութիւնը, ըսուած է: Ճիշտ դատում: Թէեւ մեր մտաւորականներէն շատեր զոհ եղած են այս դժբախտ իրողութեան՝ իրենց տաղանդը սպառելով լրագրական ապերախտ ասպարէզին մէջ, միւս կողմէ մեր լրագրութիւնը, հակազդելու եւ դիմադրելու համար կարծէք հոսանքին, մասնաւոր ջանք թափած է կեանք տալու գրականութեան, առանց մոռնալու միանգամայն հայ կեանքին յատուկ տաժանելի լրագրութեան պատասխանատուութիւնը:

«..Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան մամուլն ու մտաւորականութիւնը, անշահախնդիր հայրենասիրութեամբ, կենդանի պահելու համար հայ գրականութեան շահը, ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ միշտ քաջալերած են «թուղթին փառքը» փնտռողները ու զարկ տուած են բոլոր այն ձեռնարկներուն ու աշխատանքներուն որոնց ձգտումը եղած է հայ գրականութեան ծաղկումն ու պահպանումը»:

Այս առթիւ մենք ալ ունենանք, թերեւս, մեր նոր ըսելիքը եւ ըսենք զայն օր մը՝ երբ «քաջութեան» նոր եւ բացառիկ չափով մը մեզ լեցուած զգանք..:

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՆ ՄԱՍԻՆ

Մարդ չի կրնար ըսել թէ ի՛նչպէս պիտի խաղաղի աշխարհը: Առայժմ դեռ խառնշտկուելու, աւելի եւս տակնուվրայ ըլլալու շրջանին մէջ է ան, տարուան մը պատերազմէն ետք:

Ինչպէս բնական երկրաշարժերը նոյնպէս այս արուեստական երկրաշարժը իր կեդրոնը ունի՝ որ կը գտնուի Հիւս. Ծովուն եւ Մանշի նեղուցին շուրջը: Ան կը տարածուի սակայն, այդ կեդրոնէն ճառագայթելով, մինչեւ շատ հեռուները Եւրոպայի գրեթէ ամէն կողմը եւ Ափրիկէի ու Ասիոյ զանազան մասերը, մինչդեռ Ամերիկան եւ Աւստրալիան զերծ չեն, իրենց կարգին, անոր յառաջ բերած ցնցումներուն հետեւանքներէն, անհուն զոհողութիւններ կ'ընեն դրամի եւ մինչեւ անգամ մարդու՝ ընդդէմ իրենց մօտեցող, զիրենք արդէն իսկ հարուածող վտանգին:

Այս պատերազմը շատ կը նմանի մեծ երկրաշարժի մը սա՛ իմաստով նաեւ՝ որ եթէ կան իրարու զարնուող, իրար զգետնող կամ իրար խեղդող ճշմարիտ պատերազմիկներ, կան նաեւ իրենց տուներուն մէջ գործով զբաղած կամ անզէն նաւերու մէջ հեռացող միլիոնաւոր մարդիկ, կիներ եւ մանուկներ, որոնք անընդհատ զոհ կ'երթան կոյր բայց կատղած ուժի մը հարուածներուն: Անոնց համար, երկրաշարժին ու նոր ձեւով մղուած այս պատերազմին տարբերութիւնը այն է՝ որ մէկը վարէն դէպի վեր, միւսը վերէն վար կը խուժէ եւ մահ-տարաժամի կ'ենթարկէ ապրողները:

Եւ կ'երեւի, ահաւասի՛կ, որ մինչեւ իսկ հողին վրայ կանգնուած՝ քարէ եւ երկաթէ ամէնէն ամուր շինութիւններուն համար, աւելի քանդիչ է օդի քան գետնի շարժը, «ժաժ»ը ինչպէս ռամկօրէն կ'ըսենք, եւ որուն երկրաշարժի տեղ՝ կրնանք մարդկաշարժ ալ ըսել, առանց բան մը պակսեցնելու իր սոսկումէն, ընդհակառակն աւելցնելով զայն եւ անոր իր ճիշտ նկարագիրը տալով:

Եւ խորհի՛լ թէ, ինչպէս երկրաշարժին նոյնպէս ասոր դէմ անզօր է դեռ մարդկային գիտութիւնը եւ թէ ուրիշ բան չունինք ընելիք բայց եթէ սպասել որ կատղած ուժը գործածուելով հատնի կամ հանդարտի գոնէ, մինչեւ որ նորէ՛ն կուտակուի եւ նորէ՛ն պայթի..:

Ասիկա կը նշանակէ՞ միթէ՝ թէ ոչինչ կայ ընելիք, ոչինչ կրնայ կատարուիլ երբեւիցէ՝ ընդդէմ պատերազմին եւ երկրաշարժին: Ո՛չ բնաւ:

Հակառակ որ ան չի գար մարդերէն այլ երկիրն է որ իր մութ անդունդներուն մէջ գաղտնաբար զայն կը պատրաստէ եւ մեզի կը ղրկէ յանկարծ, գիտունները անդադար կ'ուսումնասիրեն երկրաշարժին պատճառները եւ յուսահատած չեն թէ օր մը պիտի կրնան եթէ ոչ բոլորովին արգիլել՝ գէթ անվնաս դարձնել զայն: Ամբողջ հարցը, արդարեւ, կը կայանայ պատճառները լաւ ճանչնալուն եւ նախանշանները լաւ տեսնելուն մէջ, որմէ յետոյ անկարելի չէ կա՛մ փախցնել եւ կա՛մ կալանել մեզի այնքան մօտ՝ մեր ոտքին տակ գտնուող այդ ահեղ զօրութիւնը:

Աւելի դիւրին ըլլալու էր պատերազմի պատճառներուն լիակատար ուսումնասիրութեան հետ՝ անոր վերջնապէս անհետացումը երկրի վրայ, մարդ-արարածոց մէջ: Կրօնքներ, պատմութիւն, քաղաքային եւ ընկերային գիտութիւնք՝ իրենց բազմաթիւ ճիւղերով, դեռ չկրցան, սակայն, ո՛չ այդ ուսումնասիրութիւնը ընել ճշտութեամբ, նո՛յնը ամէն տեղ, առանց ազգային նկատումներէ ազդուելու, ոչ ալ, հետեւաբար, արգիլել այդ աղէտին կրկնութիւնը:

Չկրցան, որովհետեւ ուսումնասիրութեան տարրը մարդն է, աւելի բարդ եւ յեղյեղուկ «տարր» մը քան հողը, ջուրը, կրակն ու օդը միասին, մա՛րդն որ ըստ երեւոյթին նոյնն է ամէնուրեք բայց կը տարբերի երկրէ երկիր եւ ընդունակ է, տարբեր ազգանուն մը կրելուն շնորհիւ, իր մէջէն աւելի ուժեղին, աւելի բարձր պոռացողին, աւելի փառասէրին ետեւէն վազելու եւ ամէն խորհուրդ ու խրատ, ամէն փիլիսոփայութիւն ի դերեւ հանելու:

Չկրցա՞ն, որովհետեւ ինչպէս միւս գիտունները՝ այնպէս ալ իրենք կախում ունին նախ դրամատէրերէն եւ ապա քաղաքագէտներէն, կիրարկելու համար իրենց գիւտերը: Իսկ այդ երկու առանձնաշնորհեալ դասակարգերը - որոնք «բռնած են» նաեւ ժողովուրդը - կ'ընդունին ա՛յն խաղաղութիւնը միայն որ շահաւոր է իրենց, ո՛չ զիջում կը ճանչնան որ պայթումի վտանգը պիտի խափանէր եւ ոչ ալ կ'ուզեն իրապէս, որեւէ միջոցով պատերազմը արգիլուի վերջնականապէս՝ որովհետեւ իրենց գործին ինը-տասներորդ մասը պիտի դադրէր եթէ գիտցուէր թէ ի՛նչ ալ պատահի պատերազմ չի կրնար ըլլալ աշխարհի մէջ:

Առայժմ, դադրելու տեղ կը ծաւալի պատերազմը: Բայց օր մը ան պիտի դադրի հարկաւ: Ի՞նչպէս եւ ի՞նչ մարդոց միջոցով, այս է խնդիրը: Կամ, որո՞նք պիտի գան վարել մարդկութիւնը երբ ան յոգնի եւ սպառի այս սպանդէն. աւելի կամ նուազ հինե՞րը դարձեալ թէ՞ բոլորովին նորեր, գիտուննե՛ր այս անգամ որոնք «մարդկաշարժ»ը արգիլելու համար իրենց ըրած ուսումնասիրութիւններուն ար-

դիւնքը խղճմտօրէն պիտի հաղորդեն իրարու եւ միասին պիտի հանեն անոնց եզրակացութիւնը:

Ասիկա յոյսի նշոյլ է որ կ'երեւի հեռուն, օրուան թանձր մութին մէջ...:

ԿՐԱԿԻՆ ԾԱԽԱԼՈՒՄԻՆ ԴԷՄ

Երբ ուզենք պատերազմին վրայ խօսիլ (կամ՝ գրել) դժուար է անոր մանրամասնութիւններուն կամ առօրեայ իրադարձութիւններուն վրայ ճիշտ բան մը ըսել, ինչպէս դժուար է նոր բան մը ըսել անոր ամբողջութեանը կամ ընդհանրութեանը վրայ:

Ամէն մարդ չի կրնար գիտակցաբար արձագանգ ըլլալ սուտ ու սխալ լուրերու, եւ դարձեալ՝ ամէն մարդ չի կրնար կրկնել պատերազմի վայրենութեան եւ արհաւիրքին վրայ իւրաքանչիւրին առաջին անգամ ի՛նք զգացածի եւ ի՛նք մտածածի պէս դուրս տուած հասարակ-տեղիք խօսքերը:

Դժբախտ է (պզտիկ դժբախտութիւ՛ն մը՝ բաղդատմամբ ուրիշներու եւ իր իսկ կրած միւս դժբախտութիւններուն, որոնք պատերազմէն կը ծագին դարձեալ) այն անձը որ սուտէն կը խորշի, կը խորշի նաեւ ծամուած եւ «որոճացուած» գաղափարներէն, բայց կը ստիպուի ինք ալ խօսիլ ու գրել՝ մարդոց ոչ թէ ճիշտը **գիտնալու** այլ բան մը աւելի **լսելու** պահանջը գոհացնելու համար:

Թողէ՛ք այդ «դժբախտները» ինքզինքնուն, անոնք կա՛մ պիտի լռեն՝ եթէ զօրաւոր կամքի մը տէր են, կա՛մ իբրեւ խորհրդածութիւն անկապ անյարիր նախադասութիւններ պիտի շինեն՝ եթէ բաւական ուժով չէ միտքերնին չտարուելու համար արհաւիրքին հեղեղէն, եւ կամ պիտի կրնան կանգնիլ պատերազմին, ա՛յս պատերազմին դէմը, անոր վրայ, անոր մէջը նայիլ չթարթափող աչքերով եւ յայտնել ինչ որ անկէ խորապէս զգացած եւ լայն ու բարձր կերպով խորհած են անոր համար:

Ըլլալ այս վերջինը եւ ապրիլ այս ժամանակին մէջ՝ առանձնաշնորհում մը կամ բախտ մըն է նոյնիսկ, առնուած նոյնքան տիեզերական որքան յաւիտենական տեսակէտէ: Հաւանական է, արդարեւ, որ ապագայի մարդ մը, ո՛ր երկիրը եւ ո՛ր դարուն մէջ ալ բնակի, ըլլայ մինչեւ անգամ ուրիշ մոլորակի մը բնակիչը, պիտի երանէ այսօրուան մարդը՝ մարդկութեան ամէնամեծ յեղաշրջումին ժամանակակիցը, յետոյ վկան ու գործաւորը եղած ըլլալուն համար...:

Իրաւ է թէ մենք շատերս, այսօրուան խե՜ղճ մարդերը, շատախօս կամ լռասէր, սիրով պիտի հրաժարէինք այդ առանձնաշնորհումէն կամ այդ բախտէն՝ նախընտրելով մեր երէկուան հանդարտ կեանքը. իրաւ է թէ կան ուրիշներ, փոքրամասնութի՛ն մը հարկաւ բայց բաւական ստուար փոքրամասնութիւն մը որուն համար իրապէս «բախտ» մըն է պատերազմը որովհետեւ կրնան զայն շահագործել եւ նիւթապէս հարստանալ անոր շնորհիւ. իրաւ է թէ դատապարտուած ենք կրելու պատերազմին աղէտէն զատ՝ պատերազմը բարոյապէս եւ նիւթապէս շահագործողներուն ալ աղէտը, բայց իվիճակի չենք խուսափելու ո՛չ մէկէն ո՛չ միւսներէն, եւ ստիպուած ենք **մտածելու** ալ երբեմն՝ գիտնալով հանդերձ որ մեր մտածումը բաւական հաստատ հիմերու վրայ դրուած պիտի չըլլայ ստոյգ տեղեկութեանց պակասին պատճառաւ եւ թէ մեր այդ մտածումը նոր Թուկիդիտէսի կամ նոր Թոլսթոյի մը մտածումը չէ, աւա՜ղ, որպէսզի արժէր ըսուիլ եւ լսուիլ:

Այս տրամադրութեամբ է որ կը գրենք.. թէ Գերմանիոյ եւ Իտալիոյ հետ Ճափոնի զինակցութեան յայտարարութիւնը խելքի պտոյտ տուող դէպք մըն է իբրեւ պատերազմի ծաւալում՝ որուն անշուշտ նաեւ հետեւանքները նոյն չափով կը ծաւալին ամբողջ աշխարհի մէջ:

Հսկաներու աչքկապուկ մը, կարծէք, հրաբուխի մը վրայ: Իր առած այս քայլով, Ծայրագոյն Արեւելքի Ղեւիաթանը վճռապէս կոնակ կը դարձնէ Մեծն Բրիտանիոյ - որուն առաջին ժամու դաշնակիցն էր միւս պատերազմին մէջ, ինչպէս Իտալիա ալ.. երկրորդ ժամու դաշնակիցն էր - եւ անոր հետ միաժամանակ՝ Միացեալ Նահանգաց. կը միանայ՝ կ'ըսուի՝ Խ. Միութեան, Գերմանիոյ կամուրջով. նոյն միջոցով բայց քիչ մը տարբեր ձեւերով կը մօտենայ նաեւ պարտուած Ֆրանսայի՝ որուն Հնդկաչինը դէպի Հարաւային Չինաստան անցք մը չէ միայն իրեն համար, այլեւ դէպի Հնդկաստան ճամփայ մը, եւ պահանջելով - հետեւաբար - իր խոշոր բաժինը աւարէն, ատոր համաձայն երեւան հանելով, վաղը, զինուորական նոր գործունէութիւն մը՝ թերեւս, աւելի եւ աւելի կը մթնցնէ կացութիւն մը որ ուրիշ լուսաւոր կէտ չունէր արդէն բացի հրձիգ ռումբերու վառած լոյսերէն:

Թէ Ճափոնի յարումը Առանցքին՝ Միաց. Նահանգաց վրայ ի՛նչ անմիջական ազդեցութիւն պիտի ընէ եւ ի՛նչ պիտի յայտնէ Խ. Միութեան հետ Գերմանիոյ կնքած համաձայնութենէն՝ Ծայր. Արեւելքի վերաբերմամբ՝ շուտով պիտի չգիտնանք թերեւս, բայց պիտի **զգանք** հաւանօրէն: Ամէն պարագայի, Մեծն Բրիտանիոյ համար, որ առայժմ դեռ գրեթէ մինակ է այս տիտանեան պայքարին մէջ, այս նոր դէպքը պիտի ըլլայ նոր առիթ մը՝ աւելի եւս պրկելու իր կամքը եւ աւելի մեծ յամառութեամբ ու քաջութեամբ կուրծք տալու փոթորիկին:

Բրիտանական Կայսրութիւնը եթէ ա՛յնչափ մեծցած ու հզօրացած էր՝ այս կռիւին արժանի կողմ մը ըլլալու եւ իվերջոյ անկէ յաղթական դուրս ելլելու համար էր անշուշտ: Այս հաւատքը ունին եւ կը յայտնեն շատեր արեւմուտքի եւ արեւելքի մէջ, որոնց մաս կը կազմենք նաեւ մենք, հոս Եգիպտոսի ճամփով եւ այլուր ուրիշ ճամփով:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ

Ֆրանսայի մէջ, առաջին բարենորոգումը, աղէտէն ետք, գործադրութեան դրուած է արդէն: Դպրոցական բարենորոգում մըն է ան, ինչպէս պէտք էր որ ըլլար: Պարտութեան յաջորդ օրը՝ մարաչախտ Փեթէն ըսած էր, անոր պատճառները թուելով. «Չափազանց շատ մտաւորականներ եւ ոչ բաւական մարդեր...»: Կրթական նոր ծրագիրը պատասխանն է այս քննադատութեան:

Պէտք է փրկել միտքը եւ ցեղը միանգամայն: Հին դրութեամբ, միտքը լայնօրէն հոգացուած էր բայց ցեղը կ'այլասերէր, կ'ըսուի, կարգ մը պատճառներով՝ որոնց գլխաւորն էր ֆիզիքական կրթութեան հանդէպ ցոյց տրուած արհամարհանքը: Նոր դրութիւնը կը պարտադրէ եւ կանոնի տակ կ'առնէ «դպրոցական պարապուրդները», այս առթիւ թարմացնելով նաեւ ուսուցչական մարմինին այն մասը որ չ'ուզեր կամ չի կրնար հասկնալ:

Այսուհետեւ, նախակրթարանի եւ երկրորդական վարժարանի դասախօսութիւնները պիտի գրաւեն շաբաթական երեսուն ժամ միայն (վեց օր՝ հինգական

ժամէն, Հինգշաբթի օրը յատկացուած բացօթեայ կեանքի եւ Կիրակին ազատ թողուած):

Վերոյիշեալ 30 ժամին վրայ տասնմէկ ժամը պարտաւորիչ կերպով նուիրուած պիտի ըլլայ սփորի, սկաութիզմի եւ բնական մարմնամարզի (հեպերթիսմ): Կրթական նախարարութեան մէկ պաշտօնաթերթը գրած է այս բարենորոգման ոգիին մասին.

«Պարզ մտածումը դժուար է: Ինչ որ բնական եւ առաջնակարգ է տղուն համար՝ բազմախառնը (քոմփլեքս) կենդանին է, Գո՛րծն է՝ ամբողջապէս խառնուած զգացումով եւ մտածումով: Վերացախոհութիւնը՝ (ապսթրաքսիոն) վերջահաս պտուղն է:

«Հաւասարակողմ եռանկիւնը շատ աւելի կնճռոտ է, շատ նուազ դիւրամատոյց քան հեծանիւը: Ասիկա, վրան կ'ելլես, եւ ճամփա՛յ: Տղաքը գործունէութեան մէջ պիտի մխրճենք եւ պիտի մխրճինք իրենց հետ միասին: Պիտի տանք անոնց միջավայր մը, մթնոլորտ մը, ծրագիր մը՝ որոնք կը գրաւեն եւ կը քաշեն զիրենք հասկցուելէ առաջ:

«…Մեր քաղաքներուն տղան կամ պատանին թողած է որ ժանգոտին իր աչքերը, սրունքները, ականջները: Իր քիմքը եւ հոտառութիւնը քնացած է ինչպէս իր մատները:

«Կ'ուզենք որ տղան վարկ չտայ կարծիքին, պատմուածին: Ոչ ամբոխը, ոչ ուսուցիչը հեղինակութիւն չեն փորձառութեան դիմաց: Փորձառութիւնը ինքն ալ բան մը չ'արժեր առանց քննադատութեան:

«Ճիշտ տեսնել, վարժուիլ ճիշտ ըսելու»:

Կ'ամփոփեմ մնացեալը. «Տղան պէտք ունի ֆիզիքական ծախսումի, պէտք է առիթ տալ իրեն՝ որ պոռայ, շարժի եւ վազէ, որպէսզի վերջէն, ուրիշ ատեն կարենայ լուռ եւ հանգիստ մնալ, ուշադրութիւն ընել ըսուածին եւ ըսուածը միտք պահել…:

Գալով այս ոգիով կազմուած դպրոցական նոր ծրագիրերուն, անոնք ժամանակացոյցին մէջ կը դնեն, քերականութեան եւ թուաբանութեան քովիկը, «առաջնորդուած եւ դաստիարակիչ պարապուրդները», որոնք շաբաթական տասնմէկ ժամ կ'առնեն ինչպէս ըսի. եւ միշտ բաց-օդին տեղի կ'ունենան: Իւրաքանչիւր նախակրթարանի, լիսէի կամ քոլէժի մէջ այսուհետեւ պիտի գտնուին սփորի վարիչին հետ՝ «դպրոցական պարապուրդներու վարիչ» մը:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ ծրագիրը այդ պարապուրդներուն, ոչ միայն ժամանակացոյցի տասնմէկ ժամին, այլ կ'ենթադրեմ, Հինգշաբթի ամբողջ օրերուն.- ահա՛ համառօտակի.

Աշակերտական երգչախումբը, մուսէոնները տրուած այցելութիւն, բացօթեայ կեանք, թատերախումբ, գիտական խումբ, ընկերային ծառայութեան խումբ, գրական խումբ, գեղարուեստական խումբ, բնապատմութեան խումբ:

Երբեմն, այո՛, յայտագիրը պիտի պարունակէ գործարանի մը կամ մուսէոնի մը այցելութիւնը բայց անմիջապէս վերջը ժամ մը նուիրուած պիտի ըլլայ խաղերու եւ սփորի:

Կ'աւելցուի թէ «կառավարուած պարապուրդները» ուրիշ օգուտ մըն ալ պիտի ունենան. անոնք երեւան պիտի հանեն, այցելութիւններու եւ պտոյտներու ընթացքին «արհեստի ուղղութիւնը» (orientation professionnelle) աշակերտին մէջ՝ երբ ան

ազատօրէն կը հետաքրքրուի բանով մը, հաւաքածոներ կը կազմէ կամ ձեռական աշխատութիւններ կը կատարէ:

Անշուշտ, Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ, ուրիշ ազգեր ֆրանսացիներէն առաջ գտած են ու կը գործադրեն այս ծրագիրը, որովհետեւ՝ «շատ բնականօրէն ըմբռնած են թէ ցեղը պահելու համար մշակոյթ եւ առողջութիւն պէտք են, դպրոցէն սկսեալ»:

Կը խորհիմ թէ մենք ալ պիտի կրնայինք օգտուիլ այս ծրագրին մէջ պարզուած գաղափարներէն…եթէ յամառութիւն միայն չունենայինք մեր գանկոսկրին տակ..:

ՄԵՐ ՄԱՂԹԱՆՔԸ

«Ազատ Ֆրանսան»՝ ըսել կ'ուզուի Գերմանիոյ լուծէն եւ անոր հանդէպ նկատումներէ միայն ազատ, ազա՛տ՝ Վիշիի կառավարութեան հետեւելու հարկադրանքէն, րատիոյով, հեռագիրերով եւ թերթերով կը յայտնէ իր ազատ կարծիքները, Մեծն Բրիտանիայէն եւ անոր բարեկամ ու դաշնակից երկիրներէ:

Այս կերպով, «Ազատ Ֆրանսա»յի կողմնակիցները առիթը եւ հնարաւորութիւնը ունին աշխարհը վկայ բռնելու իրենց ազատասիրական զգացումներուն եւ ռամկավարական ոգիին, հաստատելու թէ իրենք են ճշմարիտ աւանդապահները 89ի «անմահ սկզբունքներ»ուն եւ թէ իրապէս ցաւալի ու կսկծալի է որ այդպիսի ժողովուրդ մը չվայելէ իր բացարձակ անկախութիւնը նոյնիսկ առժամապէս:

Այս փրոփականտը կը մղուի նոյնքան ֆրանսացւոց որքան օտարներու համար՝ Ֆրանսայի բարեկամ, անոր «մտքի յաճախորդ» եւ պիտի ըսէի ոտքի հետեւորդ օտարներուն համար:

Այդ բարեկամներէն, այդ յաճախորդներէն եւ մինչեւ իսկ այդ հետեւորդներէն եղած ըլլալով երկար ժամանակ եւ մինչեւ հիմա տակաւին, այդ կոչերը հաճութեամբ կը լսենք նաեւ մենք, անոնց իրաւունք կու տանք եւ կը բաղձանք, անտարակո՛յս. որ «Ազատ Ֆրանսա»ն ամբողջ Ֆրանսան ըլլայ շուտով եւ չստիպուի՛, իր դատը սիրցնելու կամ շահելու համար, օտարներու մօտ այն միջոցներուն դիմելու՝ որոնց մենք եւ մեզի պէս տկար ժողովուրդները երէկ կը դիմէին իր՝ ֆրանսական ժողովուրդին մօտ, որքա՜ն զուր կերպով, աւա՜ղ:

Չենք կրնար չունենալ, արդարեւ, այսպիսի անդրադարձում մը՝ երբ կը կարդանք թէ ֆրանսացի անհատ զինուորական մը կամ քանի մը զինուորականներ քաջութիւն ցոյց տուած են կռուելով անգլիական զօրքին հետ: Անշուշտ ճշմարիտ՝ բայց դժբախաբար կղզիացեալ այդ դէպքերուն յիշատակութեամբը կատարուած սոյն արդարացի փրոփականտը չի՞ յիշեցներ մեր ալ կատարած նմանօրինակ փրոփականտները մեզի համար, տարիներով եւ մինչեւ հիմա..:

Արդ, բաղձալով եւ մաղթելով, ինչպէս ըսինք, որ այդ երախտաւոր ազգը քիչ ատենէն վերագտնէ իր կատարեալ ազատութիւնը, միասին նաեւ իր բարօրութիւնը, մղում մը կը զգանք քննելու թէ ֆրանսացիք ի՛նչպէս կ'ըմբռնէին ազատութիւնը եւ ռամկավարութիւնը օտարներուն համար, մասնաւորապէս մեծ պատերազմէն վերջ:

Եթէ ազատութեան եւ ռամկավարութեան սէրն ալ հիմնուած է հայրենասիրութեան վրայ, ըստ ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան սկզբունքներուն, եթէ ֆրանսացիք ուզած են այն ատեն ու կ'ուզեն մինչեւ հիմա տարածել աշխարհի մէջ

այդ նոյն սկզբունքները եւ անոնցմով օտարները բարեկամ ընել իրենց՝ անհրաժեշտ է որ իրենք ալ անո՛նց ազատ ապրելու իրաւունքը ճանչնան, յարգեն այդ մասին իրենց ստանձնած յանձնառութիւնները եւ ոչ թէ, մոռնալով դժուարին վայրկեաններու մէջ իրենց համար անոնց ըրած զոհողութիւնները զանոնք վերստին դնեն կամ դնել աշխատին օտար ջախջախիչ ու սպանիչ լուծի մը տակ, հարիւր-հազարաւո՛ր մարդիկ թափառական ու հայրենազուրկ դարձնելով այդպէս՝ որպէսզի չիյնան այդ լուծին ներքեւ..:

«Կը հաւատա՞ք անկեղծօրէն,- կը գրէ «ազատֆրանսացի» մը,- թէ կարելի ըլլայ ֆրանսացիի մը համար՝ որ միշտ ճանչցած է մտքի անկախութիւնը, որ երբեք չէ կրցած ընդունիլ իրերու վիճակ մը առանց անոր ազատօրէն վիճաբանուած ինչու՛ն հասկնալու, որ երբեք չէ կրցած հանդուրժել խնամակալութեան կամ րեժիմի մը զոր անարդար կը գտնէր ապրի՛լ առանց ըմբոստութեան եւ առանց բարոյական անհանդուրժելի տառապանքի մը, երկրակալ իշխանութեան մը լուծին տակ՝ որ գործածելով վայրագ ուժը, իրեն պիտի արգիլէր ազատօրէն մտածել եւ ըսել իր ուզածը, որ իրեն պիտի պարտադրէր իր հաւատալիքները որ ընտանիքին մէջ իսկ պիտի ցցէր զաւակները ընդդէմ իրենց ծնողաց եւ զզուելի ու հակա-բնական լրտեսութիւն մը՝ յանուն հեթանոս եւ նիւթապաշտ պատուիրաններու:

«Ասոր համա՞ր է որ մեր հայրերը կռուեցան բռնապետութենէն ազատագրուելու, եւ հոգեկան վերացումով մը, յայտարարեցին մարդուն նուիրական իրաւունքները:

«..Ի՞նչ կ'արժէ ապրիլը եթէ գերութեան մէջ պիտի ապրինք առանց մտածումի ազատութեան, առանց մեր հաւատքը ընտրել կարենալու, եւ ընտանեկան լրտեսութեան ներքեւ»:

Երրորդ անգամ ըլլալով՝ մաղթե՛նք որ Ֆրանսա երկար չճանչնայ օտարին լուծը, եւ երբ վաղը, ազատ ու մեծ պետութիւն մը ըլլայ դարձեալ՝ յիշէ իր գերութենէ զգացած տառապանքը եւ ըստայնմ վերաբերուի կարգ մը օտար ժողովուրդներու հանդէպ..:

ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ ՄԸ..

Ահա՛ հայ երիտասա՛րդ մը՝ տեղւոյս **մէկ** հայ երկրորդական վարժարանէն շրջանաւարտ՝ ինչ որ կը յայտնէ թէ երիտասարդը դեռ ո՛րքան երիտասարդ է.. տարիքով:

Կը յիշեմ որ ան փայլուն աշակերտ մըն էր եւ - եթէ չեմ սխալիր - եղաւ փայլուն շրջանաւարտ մը: Կրակոտ - իր կրակը ան պահած է միշտ - աղուոր արտասանութիւններ կ'ընէր եւ կը մասնակցէր գրական վիճաբանութիւններու՝ որոնք – տարեվերջին - «Նաւասարդեան Օրուան Ոգեկան Մրցումները» կը կոչուէին եւ հանդիսաւորապէս տեղի կ'ունենային *ժիւրիի*ի մը առջեւ որ կը բաղկանար իրենց դերը լուրջի առած չափահաս մարդերէ, որոնց մէջ նաեւ այս տողերը գրողը..: Կրնայ ըլլալ նոյնիսկ, որ ան «ինքնագիր քերթուածով» մը ներկայացած է «Բանաստեղծութեան Մրցում»ին եւ ես «քուէ» տուած եմ իրեն, ո՛չ առաջին (պիտի յիշէի՛) այլ երկրորդ կամ երրորդ հռչակելով իր ոտանաւորը..:

Արդ, երբեմն կը հանդիպիմ այս երիտասարդին: Ըսել կ'ուզեմ թէ կը տեսնեմ զինք եւ կը բարեւենք իրար: Կը պատահի որ լսեմ նաեւ իր խօսուածքը, զբօ-

սատեղիի մը մէջ: Ինչպէս միշտ կրակոտ՝ այնպէս ալ միշտ համակրելի է ան - ինծի համար գոնէ - որ կը տեսնեմ իր կերպարանքը եւ կը լսեմ իր ձայնը բեմին վրայէն, «ոգեաց արքայ»ին յուզումովը ոգեւորուած: Աշխատասէր, «գործի մարդ», միեւնոյն ատեն ընկերական անձ մը եղած ըլլալ կը թուի: Ոչինչ կրնամ մեղադրել իրեն: Ընդհակառա՛կն: Եւ եթէ իր կեանքէն ուրիշ մանրամասնութիւն մըն ալ չեմ յիշեր, անոր համար է որ զինք բացէիբաց մատնանիշ ըրած չըլլամ իր ծանօթներուն..:

Ըսի թէ ոչինչ կրնամ մեղադրել իրեն, բայց ճիշտ չէ այս: Վերջերս օր մը, աւելի երկար զինք տեսնելով ու գործի մասին իր խօսակցութիւնը լսելով, մտքէս ըսի թէ.. մե՞ղք էր՝ որ ան այդպէս, ընտանեկան եւ առեւտրական կեանքով միայն գրաւուած ըլլար եւ հայ մտաւորական ու հանրային կեանքը որեւէ նպաստ չստանար իրմէ..:

Դիտել կու տամ որ այս երիտասարդը միակը չէ այդ երկրորդական վարժարանին, յետոյ՝ աւելի շատ օրեր երկրորդական վարժարաններու ա՛յն շրջանաւարտներէն, որ բնաւ, բայց բնա՛ւ, ո՛չ հետաքրքութիւն կը յայտնեն հայ գիրին, խօսքին եւ գործին հանդէպ, ոչ ալ որեւէ չափով կ'աշխատին անոնց համար: Իրենց ընդհանուր թիւին ստուար մեծամասնութիւնը, գրեթէ 90 առ 100ը կը կազմեն անոնք:

Երիտասարդը որուն խօսքը ըրի, «թռչուններուն փիւնիկը» չէ հաւանօրէն եւ կրնայ ըլլալ որ մեր հանրային կեանքին իր մասնակցութիւնը մեծ բան մը չ'աւելցներ անոր վրայ, զայն ոչ ճոխացնէր եւ ոչ ալ զօրացնէր: Խնդիրը այդ չէ, այլ ա՛յն՝ որ հայ ուսեալ երիտասարդը, մինչեւ իսկ հայ երկրորդական վարժարանէ վկայեալ, ա՛յնքան քիչ հաճոյք կը զգայ հիմա ազգին ծառայելէն, կամ՝ պարտականութիւն կը զգայ անոր ծառայելու:

Այս է մեծ խնդիրը, եւ եթէ «տեսնելու աչք ունենայինք»՝ այս երեւոյթն է որ գրաւելու էր մեծ մասամբ մեր ուշադրութիւնը, փոխանակ «փոքր մասամբ» անգամ նկատառման արժանի չըլլալու:

Միայն ազգային իշխանութիւնները չեն՝ որ կրնան եւ պարտաւոր են դարմանել այս **վէրքը** ու ոչինչ չեն ըներ բնականաբար՝ քանի որ չեն տեսներ զայն: Նոյնքան պատասխանատու են զանազան հանրային հաստատութեանց եւ ձեռնարկներու վարիչները, որոնք անշուշտ կը հաստատեն հանրային գործի մէջ երիտասարդութեան տեղին հետզհետէ մեծցող պարապը: Պէտք պիտի ըլլար, որ ուրիշ ամէն նկատում մէկդի թողած, ամէնքը մտահոգուէին այս խնդրով, մինչ կը զբաղին բոլոր խնդիրներով - նիւթական եւ «բարոյական» կամ «հմայք»ի խնդիրներ – բացի այս մէկէն որ ամէնակարեւորն է:

Անոնք կը գոհանան պատահաբար եղած յաւելումէ մը, քանի մը ամիսը կամ նոյնիսկ տարին անգամ մը երիտասարդի մը այս կամ այն գործին մասնակցութենէն՝ զոր հեռու չեն յաջողութիւն մը համարելէ եւ անով հպարտանալէ: Եթէ յիշէին՝ թէ այդ միակ «շահ»ուն փոխարէն զոր ըրած են իրենք, ո՜րքան կորուստ ըրած է ազգը այդ նոյն ժամանակաշրջանին - իր նորահաս երիտասարդներուն իրեն չգալովը, իրեն համար աշխատելու չմղուելովը - թերեւս նուազ գոհ ըլլային եւ տխրէին ալ..:

Կը մտածեմ թէ կ'արժէ - միմիայն այս հարցով զբաղելու համար - եգիպտահայ համաժողով մը գումարել: Համաժողո՛վ որուն միակ նպատակը ըլլայ **Երիտասարդութեան շնորհիւ համայնքին փրկութիւնը**:

Այդ համաժողովը նախ պիտի ճշտէր - ըստիս - թէ ո՛րքան ընդարձակ է համեմատութիւնը տարուէ տարի ուծացող, ազգային շրջանակէ հեռացող եւ ազգին համար անպէտ դարձող ուսեալ երիտասարդներուն, անո՛նց մանաւանդ որ օտար վարժարաններէ շրջանաւարտ կ'ելլեն:

Երկրորդ, պիտի գտնէր այդ երեւոյթին նախապատճառները եւ դարմաններ պիտի սահմանէր:

Երրորդ, պիտի որոշէր թէ ի՛նչ ազդու միջոցներով - մեղմ բայց ազդու միջոցներ - կարելի է արգիլել եթէ ոչ ամբողջութիւնը գէթ կարեւոր մէկ մասը այդ կորուստին, կարելի է բերքը պահել ազգին մէջ եւ անկէ պատրաստել - համայնքին համար – վաղուան վարիչ ուժը զոր ան միայն կրնայ հայթայթել եւ եթէ ան չհայթայթէ՝ համայնքը վաղը փճացած է հակառակ իր թիւին եւ իր հարստութեան:

Թէեւ ան կրնայ «մեզ» խանգարել, բայց կը խորհիմ - իրապէս - թէ համաժողով մը միայն - թերե՛ւս - դարման մը բերէ այս վէրքին..:

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԵՒ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա.

Անցեալ շաբթու ստանալով «Յուլիսի» թիւը խօսեր էինք քահանայի մը մահուան առթիւ գրուած յօդուածի մը վրայ. երէկ ալ ստացանք նոյն պաշտօնաթերթին - Ամերիկայի հայոց առաջնորդարանի պաշտօնաթերթ *Հայաստանեայց Եկեղեցի*ի - «Յունիսի» թիւը, ինչ որ ցոյց կու տայ թէ պատերազմը ուրիշ շատ մը բաներու պէս մեր օրացոյցն ալ տակնուվրայ ըրած է:

Կարեւոր են այս թիւին երկու խմբագրականներն ալ, ստորագրուած առաջնորդ Տ. Գարեգին արքեպս.է: Առաջինը «Էջմիածնական շաբաթ եւ նորա պատմական-գաղափարական նշանակութիւնը» խորագիրը կը կրէ. երկրորդը, «Միակ ելքը» վերնագրին ներքեւ փակագծի մէջ առնուած սա տողով կը բացատրէ իր նիւթը. «Ամերիկայի Հայ Եկեղեցւոյ պառակտման առթիւ»: Պիտի խօսինք, այսօր, անոնցմէ առաջինին վրայ:

Սկիզբը, շատ գեղեցիկ կերպով յիշատակուած են աւանդութիւնն ու պատմութիւնը՝ հասկնալի ընելու համար Էջմիածնի կեդրոնին եւ կաթողիկոսութեան մեզի համար ունեցած մեծ նշանակութիւնը:

Ատկէ վերջն է՝ որ սրբազան հեղինակը կ'ըսէ.

«Այս մտքերն ու հանգամանքները կամեցանք փոքր ինչ պարզել պատմական իրողութիւնների եւ հայեացքների վերլուծութեամբ եւ յանձնարարել մեր Սփիւռքի հայութեան ուշադրութեան ի նկատի ունենալով որոշ խաւերի մէջ երբեմն երեւան եկած թիւր կարծիքները՝ Էջմիածնի հայրապետական Աթոռի իրաւունքները փոխանցելով եւ միացնելով Կիլիկիոյ Աթոռի հետ»:

Այս «թիւր կարծիքներուն» կը պատասխանէ Գարեգին արքեպս., իմէջայլոց հետեւեալ հաւաստումներով. «Ըստ մեզ, այդպիսի մտքերի արծարծումը ոչ միայն հակապատմական է, Հայ Եկեղեցու ծագման եւ հաստատութեան աւանդութիւնների եւ հոգու դէմ մեղանչում, այլեւ վնասակար..»: Հայրենիքից դուրս Աթոռի հաստատութիւնը դժբախտ պատմական հանգամանքների արդիւնք է եւ ենթակայ օտար ազդեցութիւնների եւ այլասերման, ինչպէս Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան պատմութիւնն է ցոյց տալիս հենց թագաւորութեան կանգուն ժամանակն իսկ:..Հայրենի հողը եւ ժողովուրդը, նստած իւր պատմական երկրում, կապուած

անցեալի աւանդութիւնների հետ, հայոց հայրապետութեան եւ Եկեղեցւոյ պահպանութեան հիմքն է»:

Գալով Կիլիկիոյ Հայրապետական Աթոռին, սրբազան յօդուածագիրը կ'ըսէ թէ ան «մեզ համար նոյնպէս արժէքաւոր է, **անքակտելի** մասն է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ամբողջութեան, ինչպէս Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնները են»: Կը յայտնէ՝ թէ ի՛նչպէս, «իրենց ներքին եւ տեղական խնդիրների նկատմամբ անկախ, բայց դաւանաբանական-ծիսական եւ արտաքին եկեղեցիների հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ ենթակայ են ամբողջութեան գլուխ՝ Հայաստանեայց ընդհանրական, կամ ինչպէս սովորական է դարձած ասել, ամէնայն հայոց կաթողիկոսին»: Յետոյ կու տայ բացատրութիւններ միւռոնի օրհնութեան եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան նկատմամբ երկու հարցերուն մէջ եւս երեւան հանելով Եկեղեցւոյ միութեան եւ եկեղեցական կարգապահութեան կենսական տեսակէտերը:

Տ. Գարեգին արքեպս. կը յիշէ, այնուհետեւ ինչպէս Երուսաղէմի նոյնպէս Սիսի եւ Անթիլիասի հետ Էջմիածնի ունեցած բարւօք յարաբերութիւնները՝ վերջին պատրիարքներու եւ կաթողիկոսներու օրով: Այդպէս, Դուրեան պատրիարքի մահէն յետոյ թէ՛ Երուսաղէմի միաբանութեան եւ թէ՛ Էջմիածնի մէջ այն գաղափարը արծարծուեր է՝ «թէ ընտրութիւնից յետոյ նոր պատրիարքի հաստատութիւնը պիտի նուիրագործուի ամէնայն հայոց կաթողիկոսի կողմից, բայց չիրագործուեց Երուսաղէմից եւ Էջմիածնից անկախ պատճառներով»: Այդպէս, նաեւ, Գէորգ Ե. կաթողիկոսի մահէն յետոյ Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը հրաւիրեր է Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքներուն հետ Կիլիկիոյ կաթողիկոսը երթալ Էջմիածին եւ մասնակցիլ ընդհանրական հայրապետի ընտրութեան: «Մինչեւ իսկ որոշուած էր, առաջին նիստի նախագահութիւնը Տ. Բաբգէն կաթողիկոսին յանձնել, որ տարաբաղդաբար չկարողացաւ գալ ինչ ինչ պատճառներով, հակառակ իւր եւ Էջմիածնի ջերմ ցանկութեան: Մեր Անթիլիասում հիւր եղած ժամանակն իսկ, Տէր Բաբգէն կաթողիկոսը այն միտքն էր արծարծում, թէ ինքը պատրաստ է ամէնայն հայոց կաթողիկոսի հրահանգներով իւր գործակցութիւնն ու մասնակցութիւնը բերել եկեղեցական կարեւորագոյն խնդիրների մէջ»:

Մեր վաղուան թիւով կու տանք եզրակացութիւնը, որ կրկնապէս շահեկան եւ այժմէական կը դառնայ երկու կաթողիկոսական աթոռներուն եւս ներկայիս դատարկութեամբն ու «1940ի ընթացքին» Էջմիածնի մէջ կատարուելիք ընտրութեամբ - որ ամիսներէ իվեր ա՛յնքան փութկոտ, եռանդուն եւ նախանձախնդիր գործունէութեան մը մղած է տեղւոյս բոլոր ազգային իշխանութիւնները..:

Բ.

Ամերիկայի առաջնորդը, որ դեռ երէկ Էջմիածնի կաթ. նուիրակ եւ Գեր. Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ էր, հետեւեալ կերպով կ'եզրակացնէ իր յօդուածը.

«Այս բոլորը մեզ պէտք է օգնեն հասկանալու նախ երկու կաթուղիկոսութիւնների փոխ-յարաբերութիւնը: Հայոց Հայրապետութեան Աթոռը հաստատուած է իսկզբանէ անտի Էջմիածնում, աստանդական վիճակը հետեւանք էր պատմական ձախորդ պայմանների, նոյնը նաեւ Կիլիկիոյ եւ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնների ծագման ու յարատեւութեան նկատմամբ, մենք ոչ միայն օգտակար չենք համարում աւելորդ աղմկարարութիւնը մեծ մասով հիմնուած անհաստատ եւ կաս-

կածելի աղբիւրներից եկած լուրերի վրայ, այլեւ վնասակար Ընդհանրական Հայրապետի իրաւունքները փոխանցել Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան: Այդ նշանակում է ինքներս նպաստենք Ամէնայն Հայոց Կաթողիկոսութեան վերջաւորութեան Էջմիածնում: Հայաստանեայց Եկեղեցին Սփիւռքի հայութեան սեպհականութիւնը չէ, որ իւր ուզած ձեւով կարգադրութիւններ անէ նորա մասին. Սփիւռքի հայութիւնը աւելի պակաս է, քան մի երրորդը, մնացածը ապրում է մեր հայրենիքում եւ նորան սահմանակից Վրաստանում եւ Ադրբեջանում, քիչ մասով նաեւ խորհրդային ուրիշ երկիրներում: Այս հանգամանքը երբեք չպիտի մոռանանք, եւ իրաւունք էլ չունինք անտես առնելու: Բայց Սփիւռքի հայութեան բացարձակ մեծամասնութեան համար էլ նուիրական է Ս. Էջմիածինը, ամէնայն հայոց հայրապետութիւնը իւր պատմական եւ սրբազան բոլոր աւանդութիւններով: Եւ մենք յոյս ունինք, որ խորհրդային կառավարութիւնը հնարաւոր պիտի դարձնէ հանգուցեալ Խորէն կաթուղիկոսի յաջորդի ընտրութիւնը, ինչպէս հնարաւոր դարձրեց նորանը:

«Աւելցնենք, որ քաղաքական հայեացքներն ու յարաբերութիւնները անփոփոխ չեն, ինչպէս արտաքին, այնպէս էլ ներքին տեսակէտերով: Ո՞վ կարող է պնդել, թէ խորհրդային կառավարութեան երկիրներում աւելի հանդուրժող եւ զիջող վերաբերմունք չի սկսուիլ կրօնի հանդէպ: Երբեմն թերթերի մէջ այնպիսի լուրեր են տպւում, որ գործին անտեղեակ ընթերցողները կարող են մտածել թէ կրօնն ու եկեղեցին ջնջուած է խորհրդային երկիրների մէջ: Այդ ուղիղ չէ. դեռ եւս հազարաւոր եկեղեցիներ կամ մզկիթներ գոյութիւն ունին խորհրդային պետութիւնների մէջ, միլիոնաւոր հաւատացեալներ ռուս օրթոտոքս, լատին, բողոքական եկեղեցիներին եւ իսլամութեան պատկանող:

«Երկրորդ խնդիրն էր այս գրութեան, պարզել, թէ նոյնպէս աւելորդ են **յոռետեսական եւ բացասական այն մտքերը**, որ արծարծւում են թերթերից ոմանց մէջ Տ. տեղակալի յայտնած ցանկութեան առթիւ, յետաձգելու Կիլիկիոյ կաթուղիկոսի ընտրութիւնը, որպէսզի Մայր Աթոռն էլ իւր ներկայացուցիչն ունենայ: Հարկաւոր չէ ջուրը չեկած բոբիկանալ եւ արտառոց ենթադրութիւնների հեղեղ յառաջացնել: Մեր վերեւ մէջբերած տեղեկութեամբ միանգամայն հաւանական է, որ Էջմիածնի նպատակն է աւելի սերտ յարաբերութիւն մշակել Կիլիկիոյ Կաթուղիկոսութեան հետ եւ փոխադարձաբար մասնակից լինել նոր կաթուղիկոսի ընտրութեան, ինչպէս որոշուած էր Գէորգ Ե. կաթուղիկոսի մահուանից յետոյ, Էջմիածնի նկատմամբ»:

«Ապա ուրեմն աւելի զգուշ, աւելի զգաստ եւ շրջահայեաց պէտք է լինել, քան այդ երեւում է որոշ շրջաններում»:

Արտատպեցինք այս եզրակացութիւնը ամբողջութեամբ, նկատի առնելով հոն պարզուած գաղափարներուն թէ՛ կարեւորութիւնը եւ թէ՛ այժմէականութիւնը: Արդարեւ, քանի որ մէկ եւ միւս Աթոռները թափուր են ինչպէս Գարեգին արքեպս.ի յօդուածին գրութեան պահուն, անհրաժեշտ է գիտցնել կամ յիշեցնել իր ակնարկած «որոշ շրջաններուն»՝ թէ ի՛նչ է Էջմիածնի եւ ի՛նչպէս ծայրայեղ զգուշութեամբ, կրօնականէ զատ ազգային երկիւղածութեամբ պէտք է վերաբերուիլ անոր հանդէպ, ամէ՛ն առիթով:

Գաղտնիք մնաց՝ թէ ի՛նչու Անթիլիասի վերջին կաթողիկոսական ընտրութիւնը ամիս մը առաջ կատարուեցաւ Էջմիածնի առաջարկած եւ նախապէս Անթիլիասի ընդունած թուականէն: «Գաղտնիք»ները երթալով կը շատնան մեր «ռամկավարական» Եկեղեցիին մէջ եւ ասիկա՝ համոզուած ենք թէ օգտակար չէ իրեն:

Պետրոս կաթողիկոսի վաղաժամ վախճանը կը թուի թէ արդէն իսկ այդպիսի գաղտնի գործունէութեան մը կամէութիւնները արթնցուցած է ոմանց մեջ, եկեղեցական ըլլան անոնք թէ աշխարհական, ըլլա՛ն յորովայնէ ընտրեալ պահպանողականներ՝ թէ այժմ թունդ եկեղեցասէր դարձած յեղափոխական-ընկերվարականներ:

Յ.Գ. Երէկուան *Յուսաբեր*ը երկար խմբագրականով մը «կը պատասխանէ» իր մասին գրածիս:

Նախ, «առանց երկար վարանումներու», խօսքը աճապարանքի իմաստը չունի եղեր. չէ՞ որ ըսուեր է «առանց երկար վարանումներու..ՄՏԱԾԵԼ», եւ մտածե՛լ «ըստ կանոնական նախատեսութեան»: Արդ, կարծէ՛ք թէ «մտածելու» հիւանդութիւն մը եւ «կանոնական նախատեսութեան» կուրութիւն մը տիրէր Անթիլիասի մէջ, թերթը այդ պէտքերը միայն զգացուցե՛ր է, կաթողիկոսը դեռ չթաղուած եւ ոչ թէ ուզեր է ընտրութիւնը փութացնել:

Մանաւանդ, իզու՛ր «վախցեր եմ» թէ ակնարկած է մէկու մը որու մասին «անպատշաճ, անիրա՛ւ տողեր» գրեր եմ «դեռ վերջերս», «Երուսաղէմէն քարոզիչ» ուզեր եմ «միջակ», մինչեւ իսկ «միջակէն ալ վար.» (ասիկա խեղաթիւրում է ահա. ես գրած եմ սա՛. «գալիք վարդապետը միջին - ո՛չ թէ «միջակ» - շա՛տ միջին - եւ ոչ թէ «միջակէն ալ վար», կարողութիւն մը միայն ունենայ». քա՛ւ լիցի որ «միջակ»ի (mediocre) գաղափարը տուած ըլլամ որեւէ եկեղեցականի համար, փոխանակ «միջի՛ն»ի (moyen) գաղափարին, իրաւամբ արժանանալով *Յուսաբեր*ի ամբաստանութեան՝ թէ եկեղեցականներու հանդէպ «անպատշա՛ճ, անիրա՛ւ տողեր» կը գրեմ..:

Ինչ կը վերաբերի «սուգի երեք օրեր»ուն (որոնցմէ մէկն է եղեր յետաձգուած հանդէսին օրը՝ որ նոր օր մը չէ եղեր.., ասիկա կ'ուղղեմ հազա՛ր ներողութիւն խնդրելով..) կ'ըմբռշխնեմ տրուած դժուարին բացատրութիւնը, որուն մէջ միակ դիւրին մասը սա է.-

«..թէ ինչու՛ Խորէն եւ Սահակ կաթողիկոսներուն համար սուգ չենք պահած, ատիկա նախ՝ մեր գործն է..»: Ձե՞ր գործը. ես ալ արդէն ուրիշ բան ըսած չէի..:

Բայց ի՞նչ է այդ գործը: Չէ՞ք յայտներ՝ եթէ աղաչելու կամ ստիպելու ըլլամ..:

ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ

Տօն է այսօր «Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց», տո՛ն «ազգային եւ եկեղեցական, ի յիշատակ գիւտի նշանագրաց հայոց ու թարգմանութեան Սուրբ Գրոց» կ'ըսէ օրացոյցը:

Իսկ եկեղեցւոյ (եւ գերեզմանատան միացեալ) հոգաբարձութիւնը (Գահիրէի) նոյնը կը ծանուցանէ եւ կը յայտնէ՝ թէ «այս առթիւ, հայրապետական հրահանգով, այդ օրը պիտի տօնուի մեծաշուք հանդիսութեամբ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ մէջ..: Ուրբաթ երեկոյ նախատօնակ տեղի պիտի ունենայ եւ Շաբաթ առաւօտ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ պիտի մատուցուի հանգուցեալ կրթական մշակներու

եւ գրչի վաստակաւորներու հոգւոց համար»: Աւելի փառայեղ է Աղեքսանդրիոյ յայտարարութիւնը.

Տօ՛ն, մեծաշուք **հանդիսութի՛ւն, հանդիսաւոր** Ս. Պատարա՛գ, եւ յետոյ հրաւէր «մեր հաւատացեալ ժողովուրդին ու համայն վարժարանաց ուսանողութեան՝ բերելու իրեն մասնակցութիւնը այս հոգեկան **հանդիսութեանց**..»: Ուրիշ ի՞նչ կրնայինք ընել մեծարելու համար յիշատակը գրոց գիւտին եւ Ս. Գրոց թարգմանութեան հեղինակներուն, բացի կրկին ու կրկին շեշտելէ՝ թէ **հանդէս** կը կատարենք իրենց համար եւ .. փակելէ ազգային վարժարանները, ինչ որ եթէ գոհունակութեամբ կ'ողջունուի ուսուցիչներէն եւ աշակերտներէն, ընդունի՛նք թէ հայ գիրը եւ լեզուն փառաւորելու բաւական **փարատոքսալ** միջոց մըն է ..:

Ասիկա «ազգ»ի՛ն ըրածն է, հայրապետական հրահանգով: Ասկէ դուրս, այս տարի առաջին անգամ ըլլալով կը կազմակերպուի, եւ վաղուընէ սկսեալ կը տեւէ շաբաթ մը, Հայ Գրքի Ցուցահանդէս մը Գահիրէի առաջնորդարանի սրահին մէջ: Կազմակերպողն է Հայ Գրքի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը, ինքն ալ նորակազմ, որուն իր հովանաւորութիւնը շնորհելով եւ առաջնորդարանի սրահը տրամադրելով՝ մեր Գահիրէի ազգային իշխանութիւնը այս տարի ըրած է բան մը աւելի, որուն համար պէտք է շնորհակալ ըլլանք իրեն, որքան ալ իր դերը կրաւորական, պզտիկ դեր մը եղած ըլլայ այդտեղ:

Կ'արժէր որ ուրիշ կերպով ըմբռնուէր եւ տօնուէր Թարգմանչաց գործը:

Ահա՛ խումբ մը մարդիկ, որոնք ասկէ **հազար հինգհարիւր տարի առաջ**, Ասիոյ խորը, կիսանկախ եւ հազար հոգեով շրջապատուած ազգի մը մէջ, կը նուիրուին, ի՛նչպիսի հաւատքով եւ եռանդով, գրականութեան եւ ուսման:

Կաթողիկոս մըն է անոնց գլխաւորը, որ կը գտնէ, այսինքն կ'որոշէ եւ կ'ընտրէ - եւ այս ալ իր մեծ արժանիքներէն մէկը կը կազմէ - վարդապետ մը՝ հանճարեղ, ուսեալ ու նուիրեալ միանգամայն - եւ կը համոզէ, կը սիրաշահի թագաւոր մը – աւելի թագաւորի՛կ քան թագաւոր - կատարելու համար զուտ գրական եւ **հետեւաբար** նաեւ գերազանցօրէն ազգային-քաղաքական, քաղաքակրթական, կենսակա՛ն գործ մը:

Հազար հինգհարիւր տարի ետքը, Եկեղեցին եւ Ազգը, այսօր, կը տօնեն Սուրբ Թարգմանիչները, այդ առթիւ մինչեւ իսկ պատշաճ կը համարեն «հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն կատարել **հանգուցեալ կրթական մշակներու եւ գրչի վաստակաւորներու հոգւոյն համար**», բայց անոնց այն ատեն սկսած գրական գործը շարունակել տալու համար՝ երբեք բան մը ընելու պէտքը չեն զգար:

Թերեւս կը կարծե՞ն անոնք, թէ ինչպէս որ նշանագրերը **հրաշքով մը** երեւցած են Ս. Մեսրոպի, այնպէս ալ **հրաշքով** բուսած են երէց եւ կրտսեր աշակերտները, թարգմանուած է Ս. Գիրքը, թարգմանուած եւ հեղինակուած են հետզհետէ ուրիշ գիրքեր, եւ շատ մը «գրիչներ» ընդօրինակած են զանոնք մեծ թուով, ղրկելու համար ամէն գիւղ եւ քաղաք, յօգուտ հայ բարեկրօն եւ ուսումնաճարաւ ժողովուրդին:

Թողու՛նք գործին ուրիշ դժուարութիւնները, խորհի՛նք թէ նիւթական ի՛նչ մեծ ծախքեր պէտք եղած է ընել բոլոր այդ աշակերտներուն եւ ընդօրինակիչներուն համար, թէ ի՞նչպէս հոգացուած է ամբողջ ապրուստը այդ հարիւրաւոր «մտաւորականներուն»՝ միմիայն որպէսզի գիրքեր շինեն եւ տան ազգին, գիրքե՛ր որոնք խրճիթ մը անգամ չեն արժեր, դարակի մը չափ իսկ մեծ չեն, բայց որոնք պիտի

կրնային ամբողջ ազգ մը պահել դարերով, շնորհիւ իրենց պարունակած եւ հայթայթած սնունդին, պայմանաւ միայն՝ որ այդ սնունդն առնողները իրենց կարգին արտադրէին, վերանորոգէին սնունդի մթերքը...:

Թէ ի՛նչպէս պզտիկ կաթողիկոսարան մը եւ պզտիկ արքունիք մը կրցան - այդ թուականին - միացնել իրենց բարոյական եւ նիւթական միջոցները եւ բաւեցնել ահագնամեծ գործին զոր ստեղծեցին ա՛յնքան «անխորհուրդ» կերպով, առանց իրենց «պիւտճէներուն» խեղճութիւնը նկատի առնելու, կրնայ յանիուն խորհրդածութեան եւ հիացման առարկայ ըլլալ: «Տգէտ» թագաւոր մը եւ «տգէտ» կաթողիկոս մը, տգէտ՝ բաղդատմամբ իրենցմէ ետք, հազար հինգհարիւր տարիէ իվեր զարգացող մեր գիտութեամբը թափանցուած այսօրուան «մեծերուն», կը թուի թէ այնքան բան ըրած են իրենց ժամանակին մէջ որքան չեն կրցած ընել բազմաթիւ համալսարաններ հիմնող եւ հոգացող ամերիկացի միլիարատէրերը...:

Իսկ այսօրուան մեր թագաւորը (քարիւղի), իբրեւ մտաւորական գործ՝ գոհացած է 7-8000 ոսկի ծախքով մատենադարանի մը շինութեամբը Երուսաղէմի մէջ, զարգացած Կրեսոս մը ըլլալով հանդերձ: Ինչպէս իր բոլոր պզտիկ ու միջին եղբայրակիցները՝ ան համաձայն է որ պահուին գոյութիւն ունեցող գիրքերը բայց պէտք չի զգար որ նոր գիրքեր արտադրուին:

Իր մէկ շատ համեստ ընկերը միայն՝ Յովսէփ Իզմիրեանց անուն (եւ ոչ թէ **Իզմիրլեան**՝ ինչպէս կը գրէ Չօպանեան *Հայաստանեանց Եկեղեցի*ին մէջ) ռուսահայ գրասէր մը, գումար մը կտակած էր որուն տոկոսը - տարեկան 60 թրքական ոսկի (ինչուն) - ճիշտ այս Թարգմանչաց տօնին օրը, Պոլիս, իբրեւ մրցանակ կը տրուէր գրական գործերու: Պատերազմին մէջ փճացած այդ պզտիկ դրամագլուխը վերահաստատելու ճիգն անգամ չըրաւ, անկէ իվեր, ուրիշ հայ հարուստ մը...: Փոյթ չէ, սակայն: Մենք՝ տօնե՛նք Ս. Թարգմանիչները խունկով-մոմով բայց անսուաղ մտաւորականներով: Այս կը պահանջէ 20րդ դարու քաղաքակրթուած եւ զարգացած գաղութահայութիւնը:

ՊԱԼՔԱՆՆԵՐԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՆԱՏՈԼՈՒ

Շատ ըսուեցաւ, բայց նոր կը սկսի տեսնուիլ՝ թէ պատերազմը դէպի հարաւ եւ հարաւային արեւելք սահիլ-ծաւալելու վրայ է:

Գերմանական ծրագրին գործադրութիւնը սկսաւ Ռումանիայէն: Իտալիոյ շահը եղածին եւ ըլլալիքին մէջ, ատոնց հանդէպ Ռուսիոյ պահած լռութեան անմիջական կամ ապագայ հատուցումը՝ ծանօթ չեն տակաւին: Ամէն օր կը հանդիպինք հակասական մեկնաբանութիւններէ զատ՝ հակասական դէպքերու, որոնք, անշուշտ նպատակ ունին կա՛մ ճշմարիտ դիտաւորութիւնները ծածկելու եւ կամ քաղաքական սակարկութիւններ ընելու. բուն բառով՝ քաղաքական *շանթաժ*նե՛ր:

Ռումանիայէն սկսած ծրագրին գործադրութիւնը կը շարունակուի: Ահաւասիկ երէկուան թուականով Պուքրէշէն Րէօթէրի տուած հեռագիրը, որուն համաձայն նախորդ օրը առաւօտուն հոն հասած են գերմանական առաջին զօրքերը որոնց պաշտօնը «ռումանական բանակը հրահանգել» է պաշտօնապէս: Եւ կը հաւատացուի որ շատ լաւ «հրահանգիչներ» պիտի ըլլան անոնք քանի որ լիովին կազմաւորուած ըլլալէ զատ՝ հետերնին ունին զօրաբանակի հրամանատար մը եւ սպայակոյտի անդամ սպաներ: Շուտով պիտի լսենք անշուշտ, թէ այս իրողու-

թեան առջեւ ի՛նչ դիրք բռնած է Անգլիոյ դեսպանը՝ որ դեռ երկու օր առաջ իզուր ջանացած էր ճիշտ կերպով հասկնալ վարչապետ զօր. Անթոնեսքուէն՝ թէ իրո՞ք արդեօք գերման զօրքեր պիտի գան Ռումանիա եւ եթէ այո՛՝ ի՞նչ ընելու համար:

Շաբաթ եւ այսօր մեր հրատարակած հեռագիրերը կը հասկցնեն թէ Պուլկարիոյ մէջ եւս կը սպասուի կարեւոր դէպքերու եւ թէ, բնականաբար, հանդարտ քնացած չեն, այս միջոցին, ո՛չ Եուկոսլաւիա, ո՛չ Յունաստան եւ ո՛չ ալ Թուրքիա, - որոնց հետ միաժամանակ մտահոգութեան նոր թէեւ քիչ մը աւելի ուշ սպառնացող պատճառներ կ'ունենան նաեւ Պաղեստին, Եգիպտոս, Սուրիա եւ Իրաք:

Ասոնց մէջ, ամէնէն աւելի յոյս դրուած է - Անգլիոյ կողմէ - Թուրքիոյ վրայ: *Թայմզ*ն է որ կ'ըսէր շաբաթ օր, թէ «Պալքաններու ներկայ կացութեան մէջ ամէնակարեւոր ազդակը Թուրքիոյ ապագայ դիրքն է, որուն մասին Լոնտոնի շրջանակները կասկածի ստուերն իսկ չունին.. եւն.»:

Նոյն օրը կը տեղեկանայինք դարձեալ՝ թէ ըստ *Թայմզի*ն դիւանագիտական թղթակցին «Եւրոպայի հարաւ-արեւելեան երկրամասին մէջ գերման քաղաքականութիւնը կը սկսի աւելի յստակ երեւիլ: Քանի մը օր առաջ կը հաւաստուէր թէ Գերմանիա զինեալ գործողութեան մը պիտի ձեռնարկէ իբրեւ առաջին հանգոյց՝ հասնելու նեղուցները (Տարտանէլ), յետոյ Միջին-Արեւելք եւ վերջապէս Եգիպտոս: Բայց այս հաւաստումին քիչ վարկ կը տրուէր..: Յառաջիկայ քանի մը շաբաթները մեզի ցոյց պիտի տան թէ Ռուսիա պիտի պահէ՞ իր նախկին դիրքը նեղուցներու վերաբերմամբ: Կասկած չկայ՝ թէ Գերմանիա առաջարկած է սովիէթներուն ազդեցութեան ուրիշ շրջանակներ իբրեւ հատուցում կամ իբրեւ աւարի բաժին, բայց կը թուի թէ Սթալին կը շարունակէ սիպիլեան կեցուածք մը ունենալ»:

Քիչ անդին կ'երեւայ նաեւ *Էքոնոմիսթ* անգլիական կարեւոր շաբաթաթերթին առաջնորդող յօդուածին հեռագրական ամփոփումը, յօդուա՛ծ ուր կը լսենք «Թուրքիայէն անցնելով Պաղեստինը գրաւելու գերմանական յատակագծի մը մասին» եւ կը կարդանք թէ «թուրք ժողովուրդին հաւատարմութիւնը բրիտանական դաշնակցին՝ պայծառ լոյսի մը պէս է վատութեամբ եւ վախկոտութեամբ խաւարած աշխարհի մը մէջ»: Ըստ *Էքոնոմիսթ*ի, «զօրացած բրիտանական նաւատորմիղով, անոնք (թուրքերը) կարող են Անատոլուի դժուարին շրջանները վերածել սպառիչ արձակամարտերու համար ցանկալի ռազմադաշտի մը»:

Այս տողերը ցոյց կու տան՝ թէ անգլօ-գերմանական տիտանեան պատերազմը ինչպէս այժմ ծաւալելու վրայ է դէպի հարաւ ա՛յն բոլոր երկիրները որոնց ճակատագիրը մեզ ամէնասերտ կերպով կը շահագրգռէ, եւ որու պատճառով մեր պատասխանատու մարմինները պէտք է աւելի եւս մօտէն հետեւին դէպքերուն, ի նախատեսութիւն անոնց ծանր հետեւանքներուն:

ՀԱՅ ԳԻՐՔԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍ

Գաղափարները մեծ մասամբ իրենց գործադրութիւնովն է որ կ'արժեն, նա՛խ իրենց գործադրելիութիւնովն ու յետոյ գործադրութեան մէջ տուած արդիւնքովը: «Մեծ մասամբ»ը վերապահութիւն մըն է, կարեւոր, որ կ'ակնարկէ Բացարձակին իսկ այս վերջինը, որ Բնազանցութեան հետ կ'երթայ խառնուիլ, դուրս կը մնայ վերի սահմանումէն, իր գաղափարական արժէքը կախում չունենալով արդիւնքէն անմիջական, տեսանելի եւ չօշափելի արդիւնքէ մը անշուշտ:

Գաղափարը, ուրեմն, հայ գիրքի ցուցահանդէս մը կազմելու՝ բան մը չէ ինքնին եւ կ'արժէ այնքան միայն որքան իր գործադրութիւնը: Ամէն բան կրնայ ցուցադրուիլ, ուստի եւ գիրքը. եւ որովհետեւ նոր չէ բարեբախտաբար՝ որ հայ ազգին մէջ գիրք կը գրուի. եւ որովհետեւ ասկէ առաջ ան գրուած է բաւական շատ բաղդատմամբ այսօրուան, կը նշանակէ թէ որեւէ տեղ միշտ կարելի է այնքան մը գոնէ հաւաքել, քովի քով բերել այդ ապրանքէն՝ որքան պէտք է սրահ մը լեցնելու համար..: Մնաց որ, կարծեմ մօտաւորապէս տարի մը առաջ, Աթէնքի մէջ կազմակերպուած էր նման ցուցահանդէս մը, որու մասին կարդացինք թերթերու մէջ:

Գահիրէինը, որուն բացումը կատարուեցաւ անցեալ Կիրակի, առաջին հրապարակային արտայայտութիւնն է նորահաստատ ընկերութեան մը՝ Հայ Գիրքի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը: Նոյնքան իր անունը՝ որ իր նպատակը կ'աղաղակէ, որքան իր երիտասարդ գրողներէ եւ գրասէրներէ կազմուած ըլլալու հանգամանքը իր վրայ պարտք կը դնէին այս նախաձեռնութիւնը ստանձնելու եւ զայն ըստ կարելւոյն յաջողապէս իրագործելու:

Ըստ կարելւոյն.., այսինքն ա՛յնքան որքան պայմանները կը ներէին: Ըսե՞մ թէ բացատրութիւնը, «ըստ կարելւոյն», որ մեր մէջ հիմա քիչ մը ամէն բանի համար կը գործածուի, ինծի հաճելի չէ եւ պիտի ուզէի զայն վտարուած տեսնել մեր լեզուէն, նկատի ունենալով անոր ետին ապաստանած ապիկարութիւններու եւ ծուլութիւններու ահագին բանակը:

Այնպէս որ, հոս իսկ պիտի չուզէի զայն գործածուած տեսնել, գիտնալով հանդերձ թէ Ընկերակցութիւնը իրապէս ըրած է իր կարելին - անդամներէն ոմանք՝ գրեթէ տառացիօրէն իրենց ամբո՛ղջ կարելին - այս արդիւնքը այս պայմաններուն մէջ հանրութեան ներկայացնելու համար:

Ուշագրաւը՝ աւելի կարգաւորումն ու յարդարումն է ցուցահանդէսին, քան ցուցադրուած առարկաներուն - գիրք եւ ձեռագիր - ընտրութիւնն ու թիւը: Ժամանակագրական կարգի բաժանման գաղափարը, եթէ ճիշտ կիրարկուած ալ չէ ամէն տեղ լաւ գաղափար մըն է, ինչպէս յաջող գաղափար մը եղած է պատերուն զարդարանքը հին եւ նոր հեղինակներու գծագիր պատկերներով՝ որ հնարաւոր էր շնորհիւ Պ. Ա. Պատրիկի ներկայութեանն ու անձնուիրութեանը միայն: Իսկ գիրքերու ընտրութիւնն ու թիւը եթէ այն չեն ինչ որ պէտք էր ըլլային գէթ մօտաւոր ճշտութեամբ մը ներկայացնելու համար հայ տպագիր եւ ձեռագիր մատեանը կը կարծեմ թէ պատճառը քիչ ժամանակ տրուած ըլլալն է այս ցուցահանդէսին պատրաստութեան, որ կրնար աւելի ճոխ ըլլալ մինչեւ իսկ Եգիպտոսի կարգ մը անհատական գրադարաններէն միայն առնուած գիրքերով, եթէ կանուխէն անոնց դիմուած եւ լաւ ընտրութիւն մը կատարուած ըլլար:

Բայց իբրեւ առաջին փորձ, կարելի է ըսել առանց վարանումի՝ թէ յաջողած է ձեռնարկը եւ կրնայ խրախուսել Ընկերակցութիւնը շարունակելու իր գործունէութիւնը.- այս ցուցահանդէսը տարին անգամ մը եւ միշտ աւելի խնամքով կազմակերպելու եւ իր ծրագրին միւս մասերուն գործադրութեանը հետամտելու:

Իսկ թէ այս լաւ ճիգը հայ գիրքին եւ գրականութեան բան մը կը շահեցնէ՞, թէ՞ ոչ, ատիկա խնդիր մըն է, որու մասին իմ կարծիքս ինծի կը պահեմ այսօր, որպէսզի, գոնէ ա՛յս շաբթուան ընթացքին, լաւատեսութեան մթնոլորտ մը շնչէ հայ միտքը հայ պաշտօնական վայրի մը մէջ..:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Պատերազմի այս երկրորդ ձմեռը կը սպառնայ մտահոգիչ եւ մինչեւ իսկ տագնապեցուցիչ ըլլալ կարգ մը ժողովուրդներու համար:

Շատ տեղեր, ուտեստեղէնը պիտի պակսի եւ սկսած է պակսիլ արդէն: Ուրիշ երկիրներու մէջ, փոխանակութեան դժուարութիւնները անձկութեան մատնած են արդիւնաբերողներն ու առեւտրականները, լրջօրէն խանգարելով ամբողջ երկրին տնտեսական կեանքը:

Եգիպտոսի մէջ, ժողովուրդը մեծ չափով զերծ է - առայժմ գոնէ - վերոյիշեալ թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս վտանգէն: Երկրին բնական հարստութիւնն ու աշխարհագրական դիրքը կ'ապահովեն իր բնակիչներուն սնունդը, իր բոլոր էական եւ երբեմն՝ նոյնիսկ ոչ-էական տարրերովը: Քիչ բան միայն, որ դուրսէն կու գար, սկսած է նուազիլ հիմա եւ այդ պատճառաւ հետզհետէ զգալի կ'ըլլայ գիներու բարձրացում մը որ սպասելի չէ սակայն որ մեծ համեմատութիւններու հասնի- միշտ խօսելով ուտեստի նիւթերու մասին միայն եւ պայմանաւ անշուշտ որ ներկայ աշնան կամ ձմռան ընթացքին պատերազմական ծանր դէպքերու թատերավայր չըլլայ երկիրը:

Այս տեսակէտով, բախտաւորներէն կարելի է համարել Եգիպտոսը: Դժբախտաբար նոյն վիճակին մէջ չեն գտնուիր ուրիշ բազմաթիւ մեծ եւ պզտիկ ժողովուրդներ, գլխաւորաբար Եւրոպայի մէջ, որոնք երէկ հանգիստ եւ ինքնաբաւ կ'ապրէին բայց այսօր զրկուած են շատ մը բաներէ եւ ինչ որ ունին կը սպառեն չափով ու հաշիւով, հետզհետէ նեղցող չափով ու հաշուով մը: Ասոնք են, բոլոր պատերազմիկ եւ գրաւուած երկիրներէն զատ, անո՛նք որոնք ենթակայ են մէկ օրէն միւսը կրակի գիծին մէջ մտնելու, ինչպէս Պալքանները:

Պալքաններու մասին, ճիշտ ըլլալու է ինչ որ անգլիական հեռագիր մը կը հաղորդէ Անքարայէն եւ որուն համաձայն՝ ներկայիս Գերմանիոյ կիրարկած տնտեսական քաղաքականութիւնը, որ փոխարինութեանց հաշիւներու բացումով եւ մարքի արժէքին վերագնահատութեամբը կը պայմանաւորուի, պալքանեան երկիրներու ժողովուրդներուն համար կը նշանակէ նուազում ուտելիքի պահեստներու եւ բարձրացում շինուած ապրանքներու գիներուն: Երբ Պուլկարիա, Եուկոսլաւիա եւ Հունգարիա կը ծանուցանեն թէ դէպի Գերմանիա իրենց ըրած արտածումները աւելցած են, պէտք է հասկնալ թէ իրենց բնակիչները նուազ կ'օգտուին ու պիտի օգտուին երկրին բերքերէն: Հունգարիոյ եւ Ռումանիոյ մէջ մասնաւորաբար, կ'ըսէ հեռագրական տեսութիւնը, հազարաւոր գիւղացիներ այս ձմեռ սովի վտանգին տակ կը գտնուին:

Ըստ Րէօթէրի, ռումանացիք արդէն կը զգան երկիրը շահագործելու համար յղացուած գերմանական ծրագիրերուն ազդեցութիւնը: Ստորին տեսակէ միօրինակ հացի մը պարտադրութենէն ետք, որուն գինը նախորդին կրկինն է, հրամանագիր մը շաբաթական երեք օր առանց միսի կը սահմանէ, մինչդեռ կարագն ալ որ Պանաթի նահանգէն կու գար՝ հիմա ամբողջովին Գերմանիա կը ղրկուի տեղւոյն նացի գերմաններուն հսկողութեամբը: Ուրիշ ուտելիքներ ինչպէս եւ վառելանիւթը սկսած են անմատչելի գիներու հասնիլ:

Ծանօթ են ֆրանսացի ժողովուրդին կրած զրկանքները միեւնոյն պատճառով: Թէ՛ անոր եւ թէ՛ գրաւուած ուրիշ երկիրներու ժողովուրդներուն սննդեղէն հաթայ-

թելու համար չէ՞ որ Միաց. Նահանգաց նախկին նախագահ Պ. Հուվըր անգամ մը եւս գլուխը անցած է օգնութեան յանձնաժողովի մը - ինչպէս ըրած էր նախորդ պատերազմին, նախագահ ըլլալէն առաջ - որուն գործունէութիւնը կ'արգիլուի, սակայն այն պառճառով որ ան կրնայ անուղղակիօրէն օգտակար ըլլալ Գերմանիոյ:

Ահա նաեւ Իտալիոյ տնտեսական կացութեան մասին ամերիկեան թերթի մը կարծիքը. «Պատճառներ կան հաւատալու՝ թէ Իտալիա սկսած է ճանչնալ լուրջ նիւթապակսութեան մը նեղութիւնները: Նախանիւթերուն մէջէն՝ ազդուած են ածուխը, քարիւղը, երկաթի հանածոն, երկաթեղէնները, բուսային իւղերը, փայտի խիւսը, քրոմաթը, նիքէլը, թոնկսթէնը, մոլիպտէնը եւ անագը: Թէեւ Պ. Մուսոլինի պահեստներ կազմած էր պատերազմէն առաջ, բայց կ'երեւի թէ պատերազմը իր հաշուածէն աւելի երկար պիտի տեւէ»:

Վերադառնալով Եգիպտոս եւ խօսելով փոխադրութիւններու դժուարութեան պատճառաւ տիրող տնտեսական նեղութեան մասին, պէտք է ըսենք թէ այդ նեղութիւնները կը դարմանուին մեծ մասամբ շնորհիւ անգլիական կառավարութեան՝ որ ինչպէս ըրաւ բամպակի բերքին համար, այժմ ալ տրամադիր է - կ'ըսուի - գնելու եգիպտական ամբողջ արտածելի բրինձը եւ սոխը, որոնք եթէ մասամբ Անգլիա կ'երթային առաջ՝ մասամբ ալ կը ղրկուէին այնպիսի երկիրներ որոնք ներկայիս փակուած են անոնց առջեւ:

Մեծն Բրիտանիոյ տնտեսական անհուն ուժը թոյլ կու տայ իրեն պետական առեւտուրի այս նոր դրութիւնը գործադրելու ոչ միայն Եգիպտոսի այլեւ Թուրքիոյ, Յունաստանի եւ ուրիշ կարգ մը երկիրներու հանդէպ, որոնց տնտեսութիւնը ան կ'ուզէ որ շատ չտուժէ պատերազմէն:

Կարելի է բախտաւոր կոչել այդ երկիրները, բաղդատմամբ ուրիշներու եւ որքան ալ խախուտ ըլլալ սպառնայ իրենց բախտը..:

Պ. ԷՆԹԸՆԻ ԻՏԸՆԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Պատերազմին սկիզբէն իվեր այս երկրորդ այցելութիւնն է զոր կու տայ Եգիպտոսի Պ. Էնթընի Իտըն, Մեծն Բրիտանիոյ պատերազմական պաշտօնատան (*Ուոր Օֆիս*) պետական քարտուղարը կամ, այլ բառով, պատերազմական նախարարը:

Կը յիշուի թէ իր առաջին այցելութիւնը տեղի ունեցաւ ներկայ տարուան Փետրուարին՝ երբ հոս եկած էր, այն ատեն իբր գաղթապետութեանց նախարար, ողջունելու Եգիպտոս հասնող աւստրալիական եւ նորզելանտական առաջին զօրագունդերը:

Ինչպէս պաշտօնական զեկոյց մը յայտնեց, Պ. Իտընի ներկայ ուղեւորութեան նպատակն է խորհրդակցութիւն մը ունենալ Միջին Արեւելքի բրիտանական զօրաց ընդհանուր հրամանատար զօր. Ուեւըլի հետ եւ այցելել, այս առթիւ Միջին Արեւելքի մէջ գտնուող բրիտանական եւ դաշնակից զանազան զինուորական միութիւններուն:

Ինչպէս անցեալ անգամ, այս անգամ եւս Պ. Իտընն ընդունուեցաւ վեհ. Թագաւորէն եւ ունեցաւ, արդէն իսկ, տեսակցութիւններ Ն. վսեմ վարչապետին, պատերազմական նախարարին եւ եգիպտական բանակի ընդհանուր հրամանատարին

հետ, ինչ որ շատ բնական է՝ նկատի ունենալով արեւմտեան անապատին մէջ ներկայիս տեղի ունեցող զինուորական գործողութիւնները եւ Պ. Իտընի պաշտօնին հանգամանքը:

Պ. Իտըն ունեցաւ եւ դեռ պիտի ունենայ, նաեւ շփումներ երկրին վարիչ տարրը ներկայացնող ուրիշ կարեւոր անձնաւորութիւններու եւ մամուլի ներկայացուցիչներու հետ: Այս վերջինները նախընթաց օր հրաւիրուած էին արդէն Քասր-էլ-Տուպարայի բրիտանական դեսպանատունը, ուր ի ներկայութեան վսեմ. դեսպանին եւ դեսպանատան բարձր պաշտօնէութեան, նախարարը կէս ժամու չափ խօսեցաւ եւ յայտնեց ինչ որ կը փափաքէր այս առաջին առթիւ յայտնել անոնց:

Այսպէս, ան ըսաւ թէ ինք լաւատես է պատերազմին վախճանին մասին, թէ իր երկիրը յաղթանակը պիտի տանի ապահովապէս եւ թէ բրիտանական օդանաւորդութիւնը վերջին կռիւներուն մէջ ցոյց տուաւ յստակ գերազանցութիւն մը գերմանական օդանաւորդութեան վրայ, որու շնորհիւ ալ Անգլիա յաջողեցաւ ետ մղել գերման օդանաւերու ցերեկեայ յաձակումները: Պ. Իտըն իբրեւ պատերազմական նախարար ընդգծեց աննախանձօրէն՝ թէ երբ գրուի այս պատերազմին պատմութիւնը, *Րոյըլ Էյր Ֆորս*ին (Արքայական Օդային Ուժ) է որ պիտի տրուի թշնամութեանց ընթացքը փոխած ըլլալու արժանիքը:

Սպասելով որ պատեհութիւնը ունենան Պ. Իտընի այս երկրին տուած ներկայ այցելութեան դրուագներն ու հետեւութիւնները արձանագրելու գէթ այնքան որքան պայմանները կը թոյլատրեն, տեղական թերթերը կը յիշեցնեն անոր նախորդ այցելութեան պահուն ունեցած կարեւոր տեսակցութիւններն եւ նոյնքան կարեւոր արտայայտութիւնները:

Արդարեւ, շատ լեցուն այցելութիւն մը եղած էր իր այցելութիւնը անցեալ Փետրուարին: Ինչպէս յիշեցինք, Պ. Իտըն այն ատեն ալ ունկնդրութեան ընդունուեցաւ վեհ. Ֆարուք թագաւորէն եւ յայտնեց իր ատկէ զգացած ուրախութիւնը՝ մանաւանդ այն պատճառաւ որ առիթը ունեցած էր նախապէս ճանչնալու Ն. վեհափառութիւնը, Լոնտոնի մէջ բնակութեանը ընթացքին:

Պ. Իտըն տեսակցած էր, այն ատեն, Եգիպտոսի քաղաքական առաջնորդներուն հետ, բրիտանական դեսպանատան մէջ կազմակերպուած մեծ ընդունելութեան մը ընթացքին: Նոյնպէս ունեցած էր մասնաւոր տեսակցութիւն մը օրուան նախարարապետին՝ Ալի Մահէր փաշայի հետ եւ իր մեկնումէն առաջ յայտարարած էր մամուլին՝ թէ Եգիպտոսի բոլոր քաղաքական առաջնորդները իր բերնէն լսած էին բրիտանական կառավարութեան ուրախութիւնը իտես անկլօ-եգիպտական զինակցութեան դաշինքին արդիւնքներուն: «Ինծի համար հրճուանքի պատճառ մըն է - ըսած էր այն ատեն - վկայ ըլլալ ճիգերուն զորս կը թափէ Եգիպտոս ուժ տալու համար այն իտէալներուն որոնց իրականացումը կը հետապնդեն դաշնակիցները եւ հաստատել իր սերտ եւ բարեկամական աշխատակցութիւնը պատերազմը յառաջ տանելու համար անհրաժեշտ եղող բոլոր միջոցներուն մէջ: Ատոր համար ալ, Անգլիա խորապէս շնորհակալ է Եգիպտոսի՝ իր բարեկամութեան եւ մեզ իրարու կապող յանձնառութեանց իր ուղղամիտ յարումին համար»:

Այս յայտարարութիւնը այնքան աւելի արժէք ունի, կ'ըսուէր այն ատեն, որքան ինքը Պ. Էնթընի Իտընն էր որ 1936ին վարած էր բանակցութիւնները եւ ստո-

րագրած էր անկլօ-եգիպտական զինակցութեան դաշինքը, իր այն ատենուան արտաքին գործոց պետական քարտուղարի կամ նախարարի հանգամանքով:

Մեզի կը մնայ մաղթել որ Պ. Իտընի ներկայ այցելութիւնն ալ նոյնքան գոհացուցիչ ըլլայ երկուստեք՝ որքան առաջինը:

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

Ընկեր Աւետիս Թերզիպաշեանի ընդարձակ հատորը՝ *Նուպար*, ինծի համար առիթ մըն է միայն՝ վերարծարծելու յիշատակը եւ վերագծելու դէմքը ՀԲԸՄիութեան հիմնադիր եւ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան երկիցս նախագահ Պօղոս Նուպար փաշայի:

Դժբախտաբար ան նոր տարրեր մը չի հայթայթեր, ոչ իսկ հին տարրերը կը համախմբէ՝ ծառայելու համար այս վերարծարծման եւ վերագծման: Ինքնին շահեկան եւ հաճելի ընթերցում մը ըլլալով հանդերձ, հատորը աւելի շատ կը ներկայացնէ հեղինակին ծննդավայր Վանն ու զինք՝ հեղինակը, քան՝ Պօղոս Նուպար փաշան, որուն վրայ ալ թէեւ կը խօսի բայց չի տար գէթ կենսագրութիւնը իր «Նուպար» տիտղոսին ներքեւ որ սխալ է, քանի որ այդ անունը նոյնքան - եթէ ոչ աւելի - կը յիշեցնէ առաջին մեծ Նուպարը՝ Նուպար Նուպարեան փաշան, երիցս նախարարապետը Եգիպտոսի, նաե՛ւ ազգապետը Գահիրէի հայոց, նաե՛ւ՝ 1878ին Պերլինի Վեհաժողովին գումարման պահուն հայկական խնդրոյն լուծման աշխատող հայ մեծ քաղաքագէտը, նաե՛ւ՝ Կ. Պոլսոյ Նուպար-Շահնազարեան Վարժարանը հիմնող, Ալիշանի *Միսուան*ը ֆրանսերէնի թարգմանել տուող եւ 1896ին Փարիզի մէջ հազարաւոր ոսկիներ ծախսելով հայ գաղթականական մը բացող ազգասէր անձնաւորութիւնը: Արդ, այս Նուպարին խօսքն իսկ եղած չէ գրեթէ՝ իր անունը կրող սոյն մեծ հատորին մէջ:

Պօղոս Նուպար փաշա հմայիչ դէմք մըն էր՝ որ մօտէն տեսնուելով կը շահէր տեսակէտէ մը, մեծ չափով եւ անկորուստ կերպով կը շահէր:

Իր ամբողջ կեանքը, մանկութենէն մինչեւ ծերութիւն առաւելապէս օտար միջավայրի եւ օտար քաղաքագէտներու ու դրամատէրերու շրջանակին մէջ անցուցած այս անձը, որ պէտք էր - ամէն բանէ առաջ - բթացած զգայնութեամբ սկեպտիկ մը եղած ըլլալ, **մարդ** մըն էր ընդհակառակը, լրիւ մարդ մը՝ միտք, սիրտ եւ կամք ունեցող, որոնց երեքն ալ զարգացուցած էր ու կը գործածէր նրբօրէն եւ տիրաբար, ինչպէս կ'ընեն անուն եւ դիրք ունեցող օտար մեծ անձնաւորութիւններէ ոմանք:

Իր սրտին մասին վերը ըսուածէն պէտք չէ հետեւցնել թէ Ազգային Պատուիրակութեան նախագահը կատարելապէս չէր տիրապետեր իր զգացումներուն, մասնաւոր թէ ընդհանուր վիշտերու կամ ուրախութիւններու հանդէպ: Ընդհակառակն, ան գիտէր ինքզինքը ծածկել մերթ անտարբերութեան եւ մերթ խստութեան կեղեւի մը տակ՝ որ բաւական խրտչեցուցիչ ալ կ'ըլլար երբեմն:

Փաշան գթասիրտ էր, ուրեմն, եւ այս մասին պնդելու պէտք չկայ, քանի որ մէջտեղն են իր գործերը, իր հարիւր-հազարաւոր ոսկիներու հասնող առատաձեռնութիւնները հայ ազգին համար, որոնք կը յայտնեն միեւնոյն ատեն իմ ջերմ եւ մեծ ազգասիրութիւնը:

Ջերմ, մեծ եւ իրական անշուշտ, «բայց տեսակ մըն» էր այդ ազգասիրութիւնը՝ որուն ոչինչ կրնայիք մեղադրել բայց կը զգայիք թէ ան չէ բոլորովին ինչ որ պէտք է ըլլայ վճռական րոպէի մը իր ազգը ներկայացնող, անոր դատը պաշտպանող եւ անոր համար արդարութիւն խլելու աշխատող պետի մը ազգասիրութիւնը: Երկար ժամանակ, չէի կրցած բացատրել թէ ի՛նչ է անոր պակսածը՝ երբ օր մը կարծեցի վերջապէս գտած ըլլալ բացատրութիւնը զիս մտահոգող հարցին.- մեր Նախագահը, բաւական չճանչնալով իր ազգը, աւելի դուրսէն կը սիրէր զայն քան ներսէն, եւ իր ազգասիրութիւնը շատ կը նմանէր գթասրտութեան: Այս պատճառաւ իր ձայնը որ յաճախ ուժեղ կը հնչէր ազգակիցներուն մէջ, կը նուազէր օտարին առջեւ, պահանջատէրի մը շեշտին տեղ՝ կ'առնէր խնդրարկուի մը շեշտերը..:

Պիտի չուզէի որ այս դատաստանը աւելի ծանր կարծուի եւ ըստայնմ մեկնուի քան ինչ որ է իրօք: Նպատակս չէ հասկցնել՝ թէ կրնար մեր դատը անպատճառ ուրիշ արդիւնք ունենալ եթէ Ազգային Պատուիրակութեան գլուխը գտնուէր, օրինակ, «աւելի՛ հայ» Նորատունկեան մը կամ Մասեհեան խան մը, որոնք պիտի կարծուէր թէ աւելի՛ մեծ դիւանագիտական կարողութիւններ ալ ունէին: Այդ համոզումը չունիմ բնաւ - ինչ որ զիս չ'արգիլեր ըսելու թէ իր ազգին համար անհաշիւ կերպով աշխատող ու դրամ վատնող, զօրաւոր խելքի եւ կամքի տէր եղող մեր Նախագահը որ կրնար նաեւ եւրոպացիի մը հետ եւրոպացիի պէս խօսիլ ու տպաւորել զայն (այս մասին ան բարձր էր՝ յիշած միւս երկու անուններէս) այնպիսի հայ մը չէր ինչպէս Վենիզելոս յոյն մըն էր, Քըրզըն անգլիացի մը եւ Փուանքարէ (Քլեմանսօ չըսելու համար) ֆրանսացի մը: Թէեւ ան չկամենար բարձր կամ հեռու ցուցնել ինքզինքը իր ազգէն, թէեւ գութի հետ հիացում ալ ունենար իր ազգին համար՝ բայց միշտ ճիգ մըն էր որ կ'ընէր - կարծէք - անոր հետ նոյնանալու, ճի՛գ մը որ երկուքին միջեւ պզտիկ բաց մը կը թողու միշտ, աննշան՝ երբ խնդիրը իրմէ անոր տալու վրայ էր (իր խելքը, իր աշխատութիւնը, իր դրամը՝ որոնք շատ դիւրաւ կ'անցնէին այդ բացին վրայէն) բայց կարեւոր՝ երբ խնդիրը կու գար ինքը անկէ առնելու. ա՛յն ազգային գիտակցութիւնն ու ազգային հաւատքը որոնք ելեկտրական հոսանքի մը պէս կ'անցնին մետաղէն եւ չեն անցնիր՝ ամէնաթեթեւ ընդհատումի մը պատճառաւ:

Հոս պէտք է յայտնեմ, թէ Պօղոս Նուպար փաշա թէեւ երկար տարիներ Եգիպտոսի մէջ մասնակցած էր ազգային-տեղական կեանքին իբրեւ նախագահ Աղեքսանդրիոյ համայնքին, բայց շատ ալ անուշ յիշատակներով չէ որ ինքզինք կապուած կը զգար իր ազգին եւ այն ատեն միայն հայութիւնը բարձրաձայն խօսեցաւ իր մէջ՝ երբ - ինչպէս ինքն է ըսած - 1913ին վեհափառ կաթողիկոսին կողմէ իրեն յանձնուած պատուիրակութեան պաշտօնին առթիւ գտաւ եւ կարդաց իր հօր՝ մեծ Նուպարի այդ մասին թողած թղթածրարը, իր համբաւաւոր յիշատակագրին հետ նաեւ այն թղթակցութիւնները զորս փոխանակած էր այն ատեն Պոլսոյ Պատիարքարանին հետ եւ հաւանօրէն՝ հարստահարութեանց եւ այլ տեղեկագիրները որոնք իր յիշատակագրին հիմերը հայթայթած էին իրեն: Այդպէսով է որ - ըսած է Պօղոս փաշա Լեւոն Մկրտիչեանի - ինք մօտէն ճանչցած է հայութիւնը ու նուիրուած է անոր դատին ժառանգաբար, յաջողելու համար հո՛ն ուր ականաւոր հայրը: Յետոյ, տեսնելով թէ ա՛յն պատրիարքարանը որ ժամանակին մերժեր էր Մեծն Նուպարի ծառայութեան առաջարկը, հիմա կը դիմէր անոր

որդւոյն նոյն ծառայութեան համար. որդի՛ն գոհ մնացած էր հարկաւ՝ քանի որ ատիկա միջոց կու տար իրեն գոհացնելու հոգին իր հօրը՝ զոր շատ կը յարգէր եւ կը պաշտէր - անձնական զոչումով մըն ալ թերեւս - անոր դէմ ժամանակին - երբ երիտասարդ էր - ըմբոստացած եւ գլուխը առած քալած ըլլալուն զղչումովը...:

Եւ Պօղոս Նուպար ինքզինք բոլորանուէր տուաւ հայկական հարցին, մեծ պատերազմէն առաջ, անոր ընթացքին եւ անկէ վերջ: Այն պահուն ուր կը փորձեմ, իր մահուան վրայ անցած տասը տարիներու լոյսին տակ, վերատեսնել իր բարոյական անձնաւորութիւնը, կը գտնեմ որ ժամանակը զայն աւելի պայծառացուցած ու գեղեցկացուցած է, առնելով իր վրայէն քաղաքագէտի հանդերձանքը եւ մեզի ձգելով մեծ հայրենասէրը՝ մեծ բարերարով մը կրկնուած:

Անգամ մը եւս, դիմագծման այս «փորձը» ուրիշ բանի չի ձգտիր բայց եթէ հիներու եւ նորերու մտքին առջեւ վերստին ապրեցնելու մեր նոր կեանքին ամէնէն տպաւորիչ անձնաւորութիւններէն մէկը, անով մեզ ոգեւորելու եւ մեզ մեզի սիրցնելու: Ան փորձ մը չէ քաղաքական գործիչը դատելու. փորձ մըն է - միայն – հայրենասէրը քաղաքագէտին գերադասելով՝ իր դէմքը ճշտելու:

ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԸ

Ինծի կը թուի թէ ամէն տեղ, գաղութահայութեան մէջ ազգային կեանքը աւելի շատ «բռնուելիք կողմեր» ունի քան հոս Եգիպտոսի մէջ: Այսպէս չէր քանի մը տարի առաջ տակաւին, եւ ես գիտեմ թէ ի՛նչ են ասոր պատճառները: Երբ համայնք մը, կամայ-ակամայ, խմբուած է Եկեղեցիին շուրջ ու այդ Եկեղեցին գլուխ չունի՝ սպասելի չէ ուրիշ բան բայց եթէ այս արդիւնքը...:

Ինչու՞ այս անդրադարձումը: Որովհետեւ, «Ամերիկայի հայոց առաջնորդարանի պաշտօնաթերթ» *Հայաստանեայց Եկեղեցի* ամսաթերթին ներկայ տարուան Յուլիսի թիւին մէջ զոր վերջերս ստացանք, կարդացի - իմէջայլոց - քահանայի մը յուղարկաւորութինն ու կենսագրութիւնը:

Րէյսինի մէջ վախճանած այդ քահանային անունն է Արսէն քհնյ. Թորոսեան, որուն մարմինը - ըստ իր փափաքին - բերուած է Նիւ Եորք եւ օծումն ու յուղարկաւորութիւնը կատարուած է տեղւոյն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյն մէջ, Յունիս 5ին:

Արարողութեանց նախագահած է առաջնորդ Տ. Գարեգին արք. Յովսէփեան եւ մասնակցած են Տիրայր արք., Յովսէփ եպս. Կարապետեան, Մամբրէ եպս. Գալֆայեան, Վահրամ Ծ. վրդ. Նազարէթեան, Եղիշէ վրդ. Սիմոնեան, Դերենիկ վրդ. Փոլատեան, Ընձակ Ա. քհնյ. Գազանճեան, Պետրոս քհնյ. Վարդանեան, Յովհաննէս քհնյ. Գաւուքճեան, Մկրտիչ քհնյ. Մինասան եւ Յակոբ քհնյ. Մխճեան: Տարակոյս չկայ որ ասոնցմէ շատերը եկած են ուրիշ քաղաքներէ, նոյնքան ի յարգանս վախճանեալ Քահանային որքան՝ առաջնորդարանին, որ յատուկ հանդիսութեամբ կազմակերպած ըլլալ կ'երեւի այս յուղարկաւորութիւնը:

Օծումէն ետք, առաջնորդ սրբազանը խօսած է դամբանական քարոզը, որուն վերջաբանը եղած է «յորդոր մը, ուղղուած ժողովուրդին, որ հոգատար ըլլայ վախճանեալ եկեղեցականներու տեղ նորերու պատրաստութեան, յատուկ դպրոցի մէջ, եւ առհասարակ բոլոր եկեղեցականաց տնտեսական վիճակին բարելաւման»:

Ծաղկեպսա՛կ մը Հիւսիսային Ֆիլատելֆիոյ եկեղեցւոյն կողմէ, ցաւակցական հեռագիրե՛ր՝ Ֆիլատելֆիայէն եւ Լորընսէն ուր նախապէս պաշտօնավարած է հանգուցեալը, եւ համաձայն իր վերջին փափաքին, փոխան ծաղկեպսակի նուիրատուութիւննե՛ր յօգուտ ՀԲԸՄիութեան: «Ըստ մեր ունեցած լուրերուն,- կը գրէ պաշտօնաթերթը,- հանգուցեալ Արսէն քինյ. Թորոսեան 15-20,000 տոլարի (4-5000 անգլ. ոսկի) ապահովագրութիւն մը թողած է, որ կտակին համաձայն պիտի մասնատրուի ՀԲԸՄիութեան ձեռքով»:

Գալով իր կենսագրութեան, Արսէն քինյ. - աշխարհական անուամբ Պետրոս-Ռուբէն - ծնած է Տիգրանակերտ, 1871ին: Ուսած է նախ հոն, ապա Վան: Իսկ իր բարձր ուսումը առած է Միացեալ Նահանգաց Աստուածաբանական Ընծայարանէն: Վարած է ուսուցչական եւ տեսչական պաշտօններ: Քահանայ ձեռնադրուած է 1927ին: Հովուական պաշտօն վարած է չորս տեղ: Օգնած է եկեղեցիներու կառուցման եւ հիմնած է հայ դպրոց մը:

Խմբագրած է *Ամերիկա* թերթը: Պատրաստած է *Ինքնուսուցիչ անգլիերէն լեզուի, Առձեռն ամերիկահայ բոառարան* եւ *Ո՞վ է Մկրտիչ Փորթուգալեան* գիրքերը: Իր խնամքով՝ հրատարակուած են *Ամերիկեան Քաղաքացի, Պիւրանի Գիւտելիքներ* եւ *Երգարան* մը: Իր վերջին գործն եղած է *Աստուածային Պատարագամատոյցը*, ձայնագրուած եւ հայերէն ու անգլիերէն բաժիններով:

Ահա՛ քահանայ մը: Ու՛ր էր թէ կարենայի, այս կենսագրութիւնը արտատպելով, ոմանց փափաք մը եւ այլոց գաղափար մը ներշնչել:

Փափա՛ք՝ մեր քահանաներէն անոնց որ դեռ ընդունակ են ատոր, եւ այն աշխարհականներուն որ այդ կոչումը ունին, իրապէս զարգացած եւ գործունեայ քահանաներ դառնալու:

Եւ գաղափա՛ր՝ մեր եկող-գացող ազգային իշխանութիւններուն, որպէսզի եկեղեցւոյ դրամով կամ բարերարներու նպաստով, քահանայ պատրաստեն Եգիպտոսի մեր եկեղեցիներուն հմար, իբրեւ նկարագիր լաւ ընտրուած եւ իբրեւ ուսում լաւ դաստիարակուած (հաւանօրէն Երուսաղէմի մէջ) քահանանե՛ր, որոնց պէտքը հետզհետէ աւելի անհրաժեշտ կ'ըլլայ այս համայնքին պահպանութեանը համար:

Եւ քանի որ Եկեղեցւոյ մասին է խօսքը, կարելի չէ՞ ո՛վ ազգային իշխանութիւնք Եգիպտոսի, որ Երուսաղէմէն վարդապետ մը հրաւիրէք այստեղ քիչ մը ատենի համար, եւ անիկա քարոզէ ժողովուրդին, մի՛միայն իբրեւ բերանափոխ եւ ոչ ուրիշ բան, եւ հրաւէրին մէջ ըսուի որ գալիք վարդապետը միջին, շա՛տ միջին կարողութիւն մը միայն ունենայ..:

Բայց կարելի չէ՞, անյպէս չէ՞..:

ՁՐՈՅՑՆԵՐՈՒ ՇՈՒՐՋ

Բնական է որ այսպիսի ատեններ ժողովրդային եւ նոյնիսկ աւելի բարձր շրջանակներու մէջ աւելի կամ պակաս զգայացունց զրոյցներ շրջին պատերազմի հետ կապուած ամէն մէկ հարցի մասին: Կրնան, այդ զրոյցներուն մէջ, ճշմարտութեան մասեր կամ մասնիկներ գոյութիւն ունենալ՝ զորս կարելի չէ սակայն զտել եւ այս պատճառաւ կարելի չէ նաեւ որեւէ հաւատք ընծայել զրոյցին: Աւելի լաւ է, ուրեմն, գոհանալ կէս կամ ամբողջ պաշտօնական կնիք կրող լուրերով՝ որոնք եթէ մեզ սխալեցնեն ալ, կրնանք մխիթարուիլ խորհելով թէ ուրիշ կերպ կարելի չէր ընել:

Շատ ցանկալի էր, այսպէս, գիտնալ թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ ներկայիս Առանցքին եւ Խ. Միութեան միջեւ, ի մասնաւորի Միջին Արեւելքի - քանի որ «Միջին Արեւելք» կայ - եւ աւելի մասնաւորապէս՝ Թուրքիոյ վերաբերմամբ: Դժբախտաբար լուրերը, նոյնիսկ անո՛նք որ մամուլին մէջ լոյս կը տեսնեն, երբեմն այնքան տրամագծօրէն կը հակասեն իրարու, որ ուրիշ բան չկայ ընելիք բայց եթէ կարդալ զանոնք ու..մոռնալ, սպասելով որ իրողութիւնները ծայր տան եւ գան հաստատել կամ հերքել ամէնէն արժանահաւատ կարծուածները:

Մինչեւ իսկ այն պարագան թէ Խ. Միութիւնը տեղեկութիւն ունէր կամ չունէր գերման զօրքին Ռումանիա մտնելէն՝ որոշ չէ վերստին, անցեալ շաբթու պահ մը շատ որոշ գիտցուելէն կամ գիտնալ կարծուելէն վերջ: Կը յիշուի թէ գրուեցաւ՝ որ Մոսկուայի Թաս գործակալութիւնը հերքումը տուած էր լուրի մը, որուն համաձան Գերմանիա իմացուցած կ'ըլլար իր ընելիքը Ռուսիոյ, որով եւ առած կ'ըլլար անոր հաւանութիւնը: Հերքումը կը նշանակէր, բնականաբար, թէ այդպիսի տեղեկատուութիւն մը գոյութիւն չունենալով՝ գոյութիւն չունէր նաեւ անոր հետեւող լուռ կամ խօսուն հաւանութիւնը, որով ոչ մէկ համաձայնութիւն կար ընդմէջ Առանցքին եւ Խ. Միութեան՝ Ռումանիոյ մասին Առանցքին հետեւած քաղաքականութեան վերաբերմամբ, որ սկիզբն էր անոր բովանդակ արեւելեան քաղաքականութեան:

Արդ, երբ իր կարգին այս լուրն ալ կը հերքուի, ի՛նչպէս հերքուեցաւ երկու օր առաջ, եւ կ'ըսուի թէ Թաս հրապարակած չէ այդպիսի հերքում մը, մարդ նախ կասկածիլ կը սկսի իր գլխուն հաստատունութեանը եւ յետոյ կը խորհի ստիպողաբար՝ թէ Պերլին եւ Մոսկուա կանխաւ ճշտած են բոլոր մանրամասնութիւնները ինչպէս եղածին նոյնպէս ըլլալիքին եւ թերեւս դիտմամբ միայն կը թողուն որ երբեմն հակառակը կարծուի..:

Իրե՞նք դիտմամբ կը թողուն՝ թէ ուրիշներ դիտմամբ կը փափաքին հակառակը կարծել տալ, եւ կամ պարզապէս ժողովուրդին շուտ-շուտ եւ նոր-նոր դէպքերու մասին լուր ունենալու պահա՛նջն է - որ հեռագրական գործակալութիւններն ու թերթերը կը մղէ «ստեղծելու» - կարելի չէ ճշտել բայց կարելի է պնդել թէ այն կացութիւնը որ հնարաւոր կ'ընծայէ նոյն նիւթին շուրջ երեք տարբեր զրոյց մէջտեղ նետել մէկ շաբթուան մէջ, այդ կացութիւնը մտաւորապէս ալ քաոսային է՝ նիւթապէս գեր-քաոսային ըլլալէ ետք:

Այսպէս է, դարձեալ, որ միեւնոյն թերթերը հրատարակեցին երէկ երկու լուր. նախ՝ թէ Խ. Միութիւնը դիտողութիւն ըրած է Պերլինի եւ Պերլին պատասխանած է, որ Պալքաններու մէջ իր ձեռք առած միջոցները հետեւանք են Անգլիոյ կողմէ յարձակման դիտաւորութեան մը նշաններուն, եւ երկրորդ՝ թէ Եուկոսլաւիա եւս մտած է Գերմանիոյ հակակշիռին տակ, գրեթէ նոյնքան կատարելապէս որքան Ռումանիա..: Արդ, այս լուրերն ալ կը հակասեն իրարու, քանի որ եթէ Խ. Միութիւնը ըրած էր յիշեալ դիտողութիւնը՝ պիտի չընդունէր նաեւ ատոր իսկոյն յաջորդող գերման ձեռնձգութիւնը Եուկոսլաւիոյ վրայ..:

Մինչդեռ, հակասութիւնները կը դադրին՝ եթէ մտածուի թէ Առանցքին եւ Խ. Միութեան միջեւ կայ բաւական հին եւ ընդարձակ համաձայնութիւն մը՝ որուն մէկ մասը եթէ աննպաստ կ'երեւի Խ. Միութեան, միւս մասը նպաստաւոր է անոր եւ կ'ընդգրկէ Թուրքիան:

Ասոնք ալ միմիայն կարծիքներ են իհարկէ, եւ կարծի՛քներ՝ ծրագիրերու մասին, որոնց գործադրութիւնը «շատ ջուր կը վերցնէ» անշուշտ, եւ կարելի է Անգլիոյ անկարելի պարտութիւնովը միայն:

Ինչ որ անտարակուսելի է՝ ծայրայեղ փափկութիւնն է Թուրքիոյ դիրքին, աւելի՛, շա՛տ աւելի փափուկ քան բոլոր Պալքանիքներու դիրքը:

ՀՐԱՄԱՅԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Բառը, «քոմանտէ», հայերէն աշխարհաբարի մէջ իր ճիշտ համազօրը չունի. գրաբարի մէջ՝ «պատուիրել»ը, իր գրաբարի իմաստով անշուշտ, աւելի լաւ կը համապատասխանէ անոր. քիչ մըն ալ՝ «ղեկավարել»ը բայց դնե՞նք «հրամայել», որպէսզի «հրամանատար»ը (*քոմանտան*) բխի անկէ, եւ անցնինք:

Լուդովիկոս ԺԴ. ըսած է. «Մարդը, բնականէն փառասէր եւ հպարտ, երբեք իր մէջ չի զգար թէ ի՛նչու ուրիշ մը պէտք է հրամայէ իրեն, մինչեւ որ իր իսկ պէտքը զայն զգացնէ իրեն: Արտասովոր դէպքերն են որ իրեն նկատել կու տան թէ, առանց հրամանի, որսը պիտի ըլլար աւելի զօրաւորին եւ ատով է որ իվերջոյ կը սիրէ հնազանդութիւնը այնքան որքան իր սեփական կեանքը եւ իր սեփական հանգստութիւնը կը սիրէ»:

Ուզեցինք արտագրել այս բառերը, նախընթաց երեկոյ լսելէ եւ երէկ առաւօտ կարդալէ ետք Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետ Պ. Չըրչիլի ֆրանսացւոց ուղղած ճառը, որուն վրայ խօսելով *Ժուրնալ տ'Էժիփթի* տնօրէնը կը գրէ այսօր՝ թէ «Չըրչիլ այսօր պատերազմին Քլեմանսօն է»: Դիմադրութեան ոգին, յաղթելու կամքը կը ներկայացնէ ան, կ'ըսէ Պ. Կալատ որ կ'աւելցնէ թէ «բոլոր ֆրանսացիք պէտք է հաւատան անոր եւ շարունակաբար կարդան անոր իրենց ուղղած պատգամը»:

Այս առթիւ, եւ քանի որ Պ. Չըրչիլ կը գտնուի, իր ազգին եւ Բրիտանական Կայսրութեան ինչպէս նաեւ ուրիշ ժողովուրդներու համար այս շատ փափուկ պարագաներուն մէջ, հրամայողի կամ ղեկավարողի դիրքին վրայ, տեսնենք թէ ի՛նչ է հրամայելուն էութիւնը:

Ընկերաբան-գրագէտ մը, որ կը յիշէ Լուդովիկոս ԺԴ.ի վերոգրեալ տողերը, զանոնք կ'ընդլայնէ եւ կը բացատրէ գրեթէ՝ հետեւեալ հատուածով.

«Մարդիկ չեն կրնար օգտակարապէս սկսիլ եւ յաջողութեամբ աւարտել հասարակաց ձեռնարկ մը՝ եթէ իրենցմէ մէկը չվարէ ամէն վայրկեան, միւս ամէնուն գործունէութիւնները դէպի համանոյն նպատակ մը: Այս յառաջադրութիւնը բացայայտ է՝ երբ հարցը կը վերաբերի շարժումներու որոնք պէտք է կշռոյթի մը հնազանդին: Իզուր ուժեղ պիտի ըլլային երկաթուղագիծեր զետեղող կամ թիավարող մարդերը՝ եթէ խմբավար մը անոնց շարժումները չչափահատէր: Բայց «ամէն» հաւաքական գործ որ չի կառավարուիր՝ շուտով շփոթութեան եւ անկարգութեան կը մատնուի: Ո՛վ որ մասնակցած է պատերազմական կռիւի մը, գիտէ հրամայուելու պահանջը: Եւ ինչ որ ճիշտ էր բանակին մէջ, ճիշտ է նաեւ շինավայրին (*շանթիէ*) վրայ, գործատան մէջ, լրագրի մը մէջ, երկրի մը մէջ: Ամէն տեղ ուր մարդիկ միասին պիտի գործեն, հարկ է պետ մը:

«Անմիջապէս որ այդ պետը յայտնուի, անմիջապէս որ հրամանատարութիւնը կորովի եւ ճշգրիտ դառնայ, կարգը կը յաջորդէ անկարգութեան: 1914ի պատերազմին տեսնուեցան զօրաբաժիններ, որոնք գէշ ղեկավարուած ըլլալով, կը նա-

հանջէին եւ անձնատուր կ'ըլլային խուճապի եւ որոնք իսկոյն՝ երբ այս անունին արժանի եղող պետի մը կողմէ ձեռք առնուեցան, եղան քաջասիրտ եւ տոկուն զօրքեր: Միեւնոյն ազգը, միեւնոյն մարդերէն բաղկացած, կը յայտնուի ըմբոստ կամ կարգապահ, նայելով թէ իր կառավարութիւնը կը կառավարէ եւ կամ չի կառավարեր: Առանց ղեկավարութեան չկայ զինուորական գործողութիւն, չկայ ազգային կեանք, չկայ ընկերային կեանք:

«Ուստի, պատմութեան ամբողջ ընթացքին, մարդկային ընկերութիւնները ինքզինքնուն տուած են պետեր որոնք, բրգաձեւ մակադրուած, նուիրապետութիւն մը կը կազմէին: Ամէն անգամ որ այս պետերուն կողմէ հաստատուած կարգը ապահովութիւն ներշնչած է ազգերուն իրենց ճակատագրին մասին, անոնք փորձած են ջնջել նուիրապետութիւնը. ամէն անգամ ալ, անկարգութիւնը իսկոյն վերերեւցած է եւ նուիրապետութիւնը վերհաստատուած է նոր ձեւերու ներքեւ: Երբ Հռոմէական Տէրութիւնը կազմող վարչական եւ զինուորական նուիրապետութիւնը կորսնցուց իշխանութիւնը, իր տեղը բռնեց, երկար անիշխանութենէ մը ետք, աւատական նուիրապետութիւն մը: Երբ Ռուսիա իր ճարտարարուեստներուն մէջ ջնջեց գործատէր-պետերը, դիւանակալներու (*պիւրոքրատ*) եւ արհեստագէտներու (*թեքնիսիէն*) սակաւապետութիւն մը միեւնոյն պաշտօնները վարեց: Այս է պատճառը որուն համար յեղափոխականները երբեք կրցած չեն երկրի վրայ բերել հաւասարութիւնը, հակառակ իրենց խոստումներուն եւ փափաքներուն: Կարելի է եւ պէտք է մտաբերել *շանս*երու հաւասարութիւն մը, եւ Պոնափարթի կոչած «տաղանդներու առջեւ բաց թողուած ասպարէզը». կարելի է եւ պէտք է մաղթել օրէնքին առջեւ ամէնքին հաւասարութիւնը. *բայց կարելի չէ մտաբերել ամէնքին հաւասարութիւնը ղեկավարութեան մէջ. կարելի չէ մտաբերել ընկերութիւն մը առանց պետերու*»:

Ուրիշ ատեն, թերեւս, ամփոփենք պետը «ընտրելու եղանակ»ին, «հրամայելու» եւ «կառավարելու արուեստ»ին, պետին «իրաւունքներուն ու պարտականութիւններուն» վրայ գրուած միւս գլուխները սոյն պարզ ուսումնասիրութեան:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Խօսքը Էջմիածնի, այսինքն ամէնայն հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան մասին է:

Աւելի ճիշտ, խօսքը յիշեալ կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցելու համար արտասահմանէն երթալիք պատգամաւորներու մասին է:

Ուրի՛շ տեղերէ, օրինակ՝ Ռումանիայէն եւ Պուլկարիայէն երթալիք պատգամաւորներու մասին է: Եւ երբեք թո՛ղ չկարծուի որ ասիկա անուղղակի յուշածում մըն է Եգիպտոսի ազգային իշխանութիւններուն, այն յուշածումին հետ միասին զոր այսօրուան *Արեւ*ի թուականը, 24 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ, պիտի կրնար անոնց ընել: Ո՛չ, հազար անգամ ոչ: Եւ այս երկու տողին համար ալ, արդէն, խոնարհաբար ներում կը խնդրենք իրենցմէ. իրենք գիտեն իրենց ընելիքը եւ մեր գործը չէ, իրենց խորհուրդ տալ...:

Ուրեմն, ընտրուած են, ինչպէս Ռումանիոյ՝ նոյնպէս Պուլկարիոյ աշխարհական պատգամաւորները: Գալով կրօնական պատգամաւորներուն, յայտնի է թէ անոնք ընտրուելու պէտք չունին, իւրաքանչիւր թեմի առաջնորդը կամ առաջն.

տեղապահը եւ կամ՝ մինչեւ իսկ՝ առաջն. փոխանորդը ի պաշտօնէ նշանակուած ըլլալով այդ դերը կատարելու: Ռումանիոյ առաջնորդին մեկնումը կախում ունի եղեր կարգ մը պայմաններէ, մինչդեռ Պուլկարիոյ առաջն. տեղապահը կը սպասէ հոն կազմ ու պատրաստ, ինչպէս աշխարհական պատգամաւորը:

Երկուքն ալ, կրօնական եւ աշխարհական պատգամաւորներ, մէյմէկ տեսակցութիւն ունեցած են մեր պաշտօնակցին՝ *Փարոս*ի «աշխատակից»ին հետ: Երկուքն ալ նախ կը խօսին աշխարհական պատգամաւորի ընտրութեան եղանակին մասին, որ կը թուի թէ խնդիր եղած է այնտեղ: Ըստ օրինի, պէտք էր, կ'ըսեն անոնք, որ պատգամաւորը ընտրուէր Պուլկարիոյ հայոց թեմական պատգ. ժողովէն, բայց «նկատի ունենալով որ տիրող քաղաքական պայմանները թոյլատու չեն պատգմ. ժողովի գումարման», անկէ բխած թեմ. խորհուրդն է որ կատարած է «աշխարհական պատգամաւորի ընտրութիւնը այն ձեւով՝ որ կարելի էր եւ յաճախ գործադրուած», ըստ Առաջն. Տեղապահին: Այս վերջինը կ'աւելցնէ. «Բացի ատկէ, ընտրուող անձը՝ Պ. Գրիգոր Զաքարեան, այս շրջանակի թեմ. խորհուրդի ատենապետն է, ընտրուած պուլկարահայ պատգ. ժողովէն եւ ծանօթ ու յարգուած դէմք մը հայ թէ պետական շրջանակներէ»: Ասկէ ալ զատ, Պ. Զաքարեան երկիցս նշանակուած է եղեր, Էջմիածնի կողմէ, «Մայր Աթոռոյ ներկայացուցիչ», առաջնորդ Ստեփաննոս եւ Երուանդ եպիսկ.ներու վախճանումէն ետք:

Արդ, աշխարհական պատգամաւորն է որ կը պատասխանէ «կաթողիկոսական պատգամաւորներու ընտրութեան հարցին շուրջ» իր կարծիքը խնդրող հարցումին.

«Էջմիածնի հրահանգը բացայայտ է. փութացնել պատգամաւորներու ընտրութիւնը, ՈՐՊԷՍԶԻ ԿԱՐԵԼԻ ԸԼԼԱՅ ՇՈՒՏՈՎ ՃՇՏԵԼ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆԸ: Փափաքելի էր անշուշտ այդ ընտրութիւնը կատարել թեմ. պատգ. ժողովի միջոցով, բայց միայն մեր փափաքը բաւական չէր ատոր համար:..Այս պայմաններուն մէջ թեմ. խորհուրդը չէր կրնար իր ընտրութիւնը յետաձգել անորոշ ժամանակով եւ ԱՏՈՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐՈՒՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ՍՏԱՆՁՆԵԼ»:

Երկու պատգամաւորներն ալ, այն հարցման թէ «ի՞նչ կը խորհին Էջմիածնի Աթոռին պահպանման մասին», կը պատասխանեն միեւնոյն կերպով, այսինքն ջերմօրէն պաշտպանելով անոր ԻՐ ՏԵՂԻՆ ՄԷՋ պահպանութեան գաղափարը: Պ. Գրիգոր Զաքարեան յուզումի շեշտ մը կը դնէ մանաւա՛նդ՝ իր սա՛ խօսքերուն մէջ.

- «Չեմ հասկնար թէ ի՞նչ լուրջ պատճառ կայ այդպիսի հարցով մը զբաղելու ճիշտ հիմա: Կա՞յ աւելի ապահով եւ յարմար վայր մը այնտեղ փոխադրելու համար այդ Աթոռը, ընդունելով նոյնիսկ պահ մը թէ ամբողջ գաղութներու փափաքը եղած ըլլայ ատիկա: Նոր հերձուա՞ծ մը կ'ուզուի յառաջ բերել հայութեան մէջ: Իմ կարծիքով անիկա պէտք է մնայ հոն՝ ուր հաստատուեր է ժամանակին եւ կը մնայ այսօր ալ»:

Գալով «ո՞վ է ձեր կարծիքով կաթողիկոսական յարմարագոյն ընտրելին» հարցման, պատգամաւորները առանց վարանելու կու տան ներկայ կաթ. Տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպս. Չէօրէքճեանի անունը, յիշելով անոր այլազան արժանիքները եւ վարչական փորձառութիւնը:

Եկեղեցական պատգամաւորը կը խօսի նաեւ «եկեղեցական բարեկարգութեան», եւ աշխարհական պատգամաւորը՝ «ներգաղթի» հարցին վրայ: Վերջինը կ'ըսէ, «Ներգաղթը կենսական պահանջ մըն է այս գաղութին համար: Մենք պատրաստ ենք ամէն աջակցութիւն ընծայելու այդ մասին, ինչպէս ըրինք նախորդ ներգաղթին առթիւ: Ուստի ինչ որ հնարաւոր է ատոր համար, սիրայօժար պիտի կատարուի մեր կողմէ»:

Մենք վերջացուցինք: Եւ կը կրկնենք որ մեր տեղեկատուութիւնը կաթողիկոսական պատգամաւորի ընտրութեան մասին պուլկարահայոց վերաբերեալ պարզ տեղեկատուութիւն մըն է միայն, եւ ոչ ուրիշ բան...:

ՀՐԱՄԱՅՈՂԻՆ ՅԱՏԿԱՆԻՇԵՐԸ

Մարդկութեան ճակատագիրը քանի մը պետերու ձեռքը կը գնտուի այսօր: Ո՛չ մէկ ժամանակ, թերեւս, այսքան բացարձակ եղած է զանգուածին կախումը անհատէն: Անդին Հիթլէր, Մուսոլինի, Ֆրանքօ, ասդին Չըրչիլ: Հոս Սթալին եւ հոն Ռուզվելթ: Չանկ-Քայ-Չէք եւ, այո, Փեթէն, Լաւալ ու Տը Կոլ...: Եւ խնդիր չէ թէ ասոնցմէ ոմանք տիքթաթորներ են եւ ուրիշներ ռամկավարութիւններու ներկայացուցիչներ. իրենց պետի հանգամանքը ահագին կարողութիւն կամ կարելիութիւն կու տայ իրենց, այսպիսի ատեններ մանաւանդ, աղէկ կամ գէշ գործելու՝ իւրաքանչիւրը նախ իր ժողովուրդին եւ ապա ամբողջ աշխարհի համար, որուն այլափոխման է որ այս պահուս հանդիսատես կ'ըլլանք առանց շատ գիտակցելու:

Առանց մեծ յատկութիւններու կարելի չէ մեծ պետեր երեւակայել: Այդ մեծ յատկութիւններուն քով՝ անոնք կ'ունենան թերութիւններ ալ անշուշտ, որոնք սակայն պէտք չէ որ յատկութիւններուն վրայ իշխող, զանոնք գերազանցող եղած ըլլան:

Ի՞նչ են ադ յատկութիւնները: Ստորեւ պիտի թուենք անոնցմէ մէկքանին, վստա՛հ թէ աշխարհի այսօրուան վարիչները որոնց անունները տուինք, օժտուած են այդ յատկութիւններով քիչ մը աւելի կամ քիչ մը պակաս, ըսել կ'ուզուի՝ ոմանք աւելի ա՛յս եւ ուրիշներ աւելի այլ յատկութիւններով: Ընթերցողները կրնան, տեսնելով այս թումն ու ընդլայնումը, ինքնիրենին անուններ փակցնել իւրաքանչիւրին վրայ եւ յետոյ.. պահ մը խորհրդածել եւ ըսել թէ ի՛նչ պայմաններով հայ պետեր ալ կրնան գոյութիւն ունենալ եւ գործել մինչեւ իսկ գաղութահայութեան մէջ, մինչե՛ւ իսկ գործունէութեան այն նեղ սահմանին մէջ որ տրուած պիտի ըլլայ իրենց. ո՞վ չի գիտեր, արդարեւ, որ կարողութիւնը կրնայ հրաշք գործել ամէնէն անձուկ շրջանակին մէջ անգամ, կրնայ զայն եթէ ոչ կոտրելով՝ գէթ փորելով ընդարձակել...:

Նկարագի՛րը՝ ամէնէն առաջ: Ի՞նչերէ կը բաղկանայ նկարագիրը, որ խուրձ մըն է զանազան մօտաւոր յատկութիւններու եւ ոչ թէ ինքնին միակ յատկութիւն մըն է, ինչպէս կը կարծուի սովորաբար:

Քանի որ պետին պաշտօնն է վարել ուրիշներու գործունէութիւնը, իր նկարագրին գլխաւոր գիծը պէտք է ըլլայ **կամքը**: «Պետ մը գիտնալու է որոշում մը տալ եւ ստանձնել անոր պատասխանատուութիւնը: Որոշելէ եւ հրամանը տալէ վերջ պէտք է հաւատարիմ մնայ իր որոշման, բացի այն պարագայէն ուր աննախատեսելի արգելքներ դէմը ելլեն: Ոչինչ այնքան կը վհատեցնէ եւ կը բարոյալքէ ստո-

րադասները՝ որքան վարանոտ ու դեդեւկոտ պետ մը: Հաստատակամութիւնը, կ'ըսէր Նափոլէոն, ամէն բանէ վեր է»:

Բայց «որոշելու եւ ընտրելու համար, պետը ունենալու է **բարոյական մեծ քաջութիւն** մը. յաճախ իր որոշումը ցաւառիթ պիտի ըլլայ իրեն համար. պետ մը կրնայ եւ պարտի խիստ ըլլալ, բաց ան իրաւունք չունի չար, անգութ եւ ոխակալ ըլլալու. պէտք է արհամարհէ զրոյցները եւ, եթէ կրնայ, ուղղութիւն տայ հանրային կարծիքի հոսանքներուն որոնք վեր պիտի բռնեն զինք»:

Նկարագիր ունենալ կը նշանակէ նաեւ **անշահախնդիր** ըլլալ եւ իր անշահախնդրութեամբը յարգուիլ իրեն մօտեցողներէն ու բոլոր ժողովուրդէն:

Պետը ունենալու է իր **գործին կիրքը**: Ան պէտք է վերապահ գտնուի եւ մինչեւ իսկ խորհրդաւորութիւնով շրջապատէ ինքզինքը: Քիփլինկ նկարագրած է «Մարդը որ ուզեց թագաւոր ըլլալ». արկածախնդի՛ր մը, որ միմիայն նկարագրի ուժով կ'իշխէ լեռնական ցեղերուն, անոնց պետը կ'ըլլայ բայց իր հմայքը կը կորսնցնէ երբ կը սիրէ անոնց աղջիկներէն մէկը եւ այսպէսով ցոց կու տայ անոնց թէ իրենց նման մարդ մըն է»:

Պետը **համբերող** պէտք է ըլլայ: Ուիլիըմ Փիթ, անգլիացի մեծ պետական մարդը, այս յատկութիւնը աւելի վեր կը դասէր պետական մարդոց համար քան աշխատանքը, կորովը, պերճախօսութիւնը: Բոլոր պետերը զինուած ըլլալու են անով, որովհետեւ «մարդկային գործոց մէջ տխմարութիւնը կարեւոր ազդակ մըն է եւ ճշմարիտ պետ մը միշտ կը սպասէ անոր հանդիպելու, պատրաստ է անոր հանդուրժելու՝ այնչափ ատեն որ ան կը պահէ իր բնականոն չափը..»:

Համբերութեան ուրիշ մէկ ձեւն է **ճիգին մէջ յարատեւութիւնը**, որ նոյնպէս նկարագրին մաս կը կազմէ, թէ՛ չյաջողած (բայց օգտակարութեանը իր համոզուած) եւ թէ՛ յաջողած ճիգին մէջ յարատեւութիւնը: «Ճշմարիտ պետ մը երբեք չի կարծեր որ երբ հասած է նպատակակէտի մը՝ եւ իր երկրին գործերը յաւիտենապէս կարգադրուած են..: **Հարուստ եւ զօրաւոր երկիր մը եթէ քանի մը տարի առանց կարգապահութեան թողուի, կը կրծուի գէշ քաղաքացիներէն եւ յետոյ կ'ասպատակուի իր դրացիներէն: Պետը գիտէ թէ ոչ մէկ արդիւնք վերջնական է եւ պէտք է ամէն առտու վերսկսի իր գործը**»:

Խորհրդապահութիւնը նոյնպէս կարեւոր յատկութիւն մըն է: Այն գիրքին մէջ, հրատարակուած 1939ին, ուրկէ կ'ընենք այս քաղուածները, հոս մէջբերում մը կայ.. գնդապետ Տը Կոլէն, որ կ'ըսէ. «Ոչինչ այնքան կը ցայտեցնէ հեղինակութիւնը՝ որքան լռութիւնը: Խօսիլը՝ իր մտածումը թեթեւցնել, իր եռանդը պարպել, մէկ խօսքով՝ ինքզինք ցրուել է, երբ գործը կը պահանջէ ինքնամփոփուիլ: Լռութեան եւ կարգ-կանոնին միջեւ՝ անհրաժեշտ յարաբերութիւն մը կայ..:

Նկարագրի այս բոլոր յատկութիւններուն վրայ աւելցնելու է, ճշմարիտ պետ մը կարենալ ըլլալու համար, **ֆիզիքական քաջութիւնը** եւ, ատոր հետեւանք, **պաղարիւնութիւնը**: Զինուորական պետին չափ՝ քաղաքային պետն ալ յաճախ կը կարօտի ասոնց, քալելու եւ իր շուրջիններն ալ քալեցնելու համար: Վա՜յ եթէ վախնայ եւ վա՜յ եթէ ինքզինքը կորսնցնէ..:

Ուրի՛շ անգամ՝ կ'ամփոփենք կամ կ'ընդլայնենք պետին խելքի՛ն եւ անոր հրամայելու ու կառավարելու համար գործածած արուեստի՛ն վրայ մեր հեղինակին տեսութիւնները:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ ՅԱՐՁԱԿՄԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅ

Ինչ որ կը գուշակուէր պատահեցաւ: Յունաստան երէկուընէ իվեր պատերազմի մէջ է Իտալիոյ հետ եւ շուտով պիտի ըլլայ նաեւ, տարակոյս չկայ, Գերմանիոյ հետ:

Քիչ մը անդին կը տեսնուին այս ցնցիչ իրողութեան վերաբերող հեռագիրերը: Կը տեսնուի թէ ի՛նչպէս, պատրուակելով թէ Յունաստան դիւրութիւններ կու տայ Անգլիոյ՝ Իտալիոյ դէմ պատերազմական գործողութիւնները զարգացնելու համար, եւ պատրուակելով դարձեալ, թէ ալպանացւոց դէմ «ահաբեկչական քաղաքականութիւն մը որդեգրած է» Յունաստան՝ իտալական կառավարութիւնը յունական կառավարութեան ներկայացուցած է վերջնագիր մը, զոր Պ. Մեթաքսաս իրաւամբ նկատած է պատերազմի յայտարարութիւն մը:

Այն պահուն ուր այս տողերը կը գրուին, թշնամութիւնները սկսած են արդէն եւ յունական հողը, իր փառայեղ մայրաքաղաքով, ենթակայ է իտալական օդանաւերու յարձակման:

Յունաստան, որ Աբէլի չափ անմեղ է այս կռիւին մէջ, վստահօրէն աւելի լաւ պիտի պաշտպանէ ինքզինքը իր մոլեգնած եղբօրը դէմ:

Հռոմէական Կայսրութիւնը վերակազմելու համար ճամփայ ելած Տուչէն իր առաջին հարուածներէն մէկը կ'ուղղէ այդ կայսրութիւնը հոգեպէս ստեղծող Աթէնքի դէմ, որ հազիւ վերականգնած է իր դարաւոր աւերակներէն:

Յունաստան, հեռու աշխարհակալական ցանկութիւններէ, ուրիշ փափաք չունէր բայց եթէ խաղաղութեամբ ապրիլ իր բոլոր դրացիներուն հետ: Հիմա սակայն, որ յարձակում կը կրէ Հիթլէրի հետ համաձայնութեամբ աշխարհը բաժնելու ելած իտալացի *փիքթաթէօր*էն, ան պիտի պաշտպանէ ինքզինք՝ իր բոլոր ուժովը եւ անշուշտ նաեւ իր դաշնակիցներուն օգնութիւնովը:

Մեծն Բրիտանիա, որ երաշխաւորած էր անոր անկախութիւնը, արդէն իսկ փութացած է իր Միջերկրականի նաւատորմին օժանդակութիւնը անոր ընծայելու:

Իր միւս դաշնակիցը՝ Թուրքիա մինչեւ վերջին օրերս կը հասկցնէր իր բոլոր օրկաններով՝ թէ Յունսատանի վրայ յարձակում մը պիտի նկատէր իբրեւ իր վրայ կատարուած յարձակում մը եւ ըստայնմ պիտի վերաբերուէր: Պ. Իսմէթ Ինէօնիւի եւ Պ. Մեթաքսասի երէկուան ունեցած հեռաձայնով խօսակցութենէն ետք հաւանօրէն յայտնի ըլլայ, այսօր, թէ ի՛նչ է անմիջական դիրքը Թուրքիոյ:

Պալքանեան Ուխտին երրորդ անդամը՝ Եուկոսլաւիա, երէկուան դէպքերուն վրայ գոհացած է իր չէզոքութիւնը յայտարարելով, մինչ անոր չորրորդ անդամը՝ Ռումանիա, յայտնի է թէ ո՛րքան հեռու կը գտնուի հիմա Ուխտէն:

Այս Ուխտն ալ աւելի ազդեցիկ չեղաւ քան Քելօկ-Պրիան Ուխտը եւ ուրիշ բազմաթիւ ուխտեր գէշ բառախաղ մը ընելով այս ալ լուի մը վերածուեցաւ, խայթը անգամ չզգացուող լուի մը:

Անոր տառին վրայ չէ, արդէն, այլ ոգիին վրայ՝ որ Թուրքիա պիտի փութայ օգնել Յունաստանի, եթէ բաւական զօրաւոր է այդ ոգին՝ կարենալ դիմադրելու համար ուրիշ կողմերէ իրեն ուղղուելիք հրապուրիչ կամ սպառնալից նայուածքներուն:

Արդարեւ, այս վայրկեանիս յայտնի չէ տակաւին՝ թէ ի՛նչ է Խ. Միութեան վերաբերումը Իտալիոյ յարձակմամբ ստեղծուած Պալքաններու նոր կացութեան

հանդէպ: Իսկ խորհիլ՝ թէ Թուրքիա կրնայ պատերազմի մտնել առանց ապահով ըլլալու իր մասին Ռուսիոյ բռնելիք դիրքին նկատմամբ՝ ըստ մեզ բաւական հեռու է տրամաբանութենէ եւ դժուար թէ իրականանայ որեւէ ժամանակ:

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ԴԻՐՔԸ

Երէկ կը գրէինք թէ հաւանօրէն յայտնի պիտի ըլլայ նոյն օրն իսկ, թէ «ի՛նչ է անմիջական դիրքը Թուրքիոյ» իտալօ-յունական պատերազմին հանդէպ:

Կը գրէինք նոյնպէս՝ թէ դժուար է խորհիլ թէ «Թուրքիա կրնայ պատերազմի մտնել առանց ապահով ըլլալու իր մասին Ռուսիոյ բռնելիք դիրքին նկատմամբ»:

Այս երկու կէտերուն մասին փոքր ճշտումներ եւ լուսաբանութիւններ կը բերեն նոր պատերազմին վերաբերող այսօրուան բազմաթիւ հեռագիրերէն մէկքանին:

Անոնցմէ մին կ'ըսէ արդարեւ, Ռէօթէրի բերնով, թէ «թրքական քաղաքականութիւնը իտալօ-յոյն վէճին մէջ՝ պիտի ըլլայ ոչ-պատերազմիկութեան, բաց ո՛չ թէ վէճին ելքին մէջ անշահագրգռութեան քաղաքականութիւն մը»:

Նոյն հեռագիրը, նոյնքան խոհեմ իր գնահատումին մէջ, կ'ըսէ քիչ մը վարը. «..Ամուր են Յունաստանի համար թրքական համակրութիւնները, եւ հաստատօրէն կը կարծուի որ եթէ Պուլկարիա թշնամական շարժում մը ընէ, Թուրքիա եւս պիտի շարժի: Ընդհանուր առմամբ, *իր քաղաքականութիւնը պիտի ազդուի Ռուսիոյ եւ Եուկոսլաւիոյ ընթացքէն եւ Յունաստանի ընծայուած բրիտանական օգնութեան մեծութենէն*»:

Եուկոսլաւիոյ մասին, որուն բռնելիք ընթացքն ալ վերը յիշուած է իբրեւ պայման Թուրքիոյ քաղաքականութեան, Ռէօթէր կը հեռագրէ միւս կողմէ՝ թէ «ժողովուրդին կատարեալ համերաշխութեան զգացումը Յունաստանի հետ՝ շեշտօրէն կը հակասէ վերապահութեանը պաշտօնական շրջանակներուն՝ որոնք ստիպուած են Առանցքին հանդէպ աւելի շրջահայեցութիւն ցոյց տալու»: Ու կ'աւելցնէ հեռագիրը, առանց հեգնութեան հարկաւ բայց ոչ առանց յոյն սրտերը սեղմելու. «Հանրային կարծիքը, ընդհանուր առմամբ, կը ծափահարէ Յունաստանի տուած կռուելու որոշումը»:

Այս կարգին մէջ, կը ծանուցուի նաեւ թէ թրքական «ընդհանուր կարծիքը միաձայնօրէն կը գովէ այն ամուր եւ քաջարի եղանակը որով Յունաստան գլուխ կը ցցէ առանցքի պետութիւններուն դէմ» եւ թէ *Իքտամ* թերթը գրած է նոյնիսկ. «Կեցցէ Յունաստան: Հպարտ ենք այդպիսի ազգ մը ԻԲՐԵՒ ԴԱՇՆԱԿԻՑ ունենալնուս համար»: «Իբրեւ դաշնակից»ը մենք գլխագրեցինք, եւ պէտք է ենթադրել որ ան փախած է գրողին գրչին տակէն, որովհետեւ տարօրինակ է «իբրեւ դաշնակից» հպարտ ըլլալը՝ երբ միեւնոյն ատեն «իբրեւ դաշնակից» փութացած չես անոր օգնութեանը:

Ասիկա թերթի մը անխորհուրդ արտայայտութիւնն է միայն, որուն համար պատասխանատու չեն ո՛չ ժողովուրդը եւ ո՛չ կառավարութիւնը նշուշտ: Թուրքիոյ պաշտօնական կեցուածքը՝ հանդէպ իր դաշնակից Յունաստանի վրայ կատարուած յարձակման, ճշտուած չէ տակաւին եւ զայն ճշտելու համար է որ «խորհրդակցութիւններ կը կատարուին,- կը հաղորդէ Ռէօթէր Լոնտոնէն,- ընդմէջ Մեծն Բրիտանիոյ եւ Թուրքիոյ, ի մասին իտալօ-յոյն կացութեան, դիւանագիտական բնականոն յարաբերութեանց տեսակէտէն»: Նոյն բանը կ'ըսուի, աւելի յստակ

կերպով, Իսթանպուլէն. «Թուրքիոյ դերը իտալօ-յոյն պատերազմին մէջ՝ քննութեան առարկայ պիտի ըլլայ թուրք եւ անգլիական կառավարութեանց միջեւ, համաձայն իրենց զինակցութեան դաշնագրին»:

Լոնտոնի մէկ ուրիշ (ՊՕԲ) հեռագրական զեկոյցին մէջ է որ կը կարդանք՝ թէ «Յունսատան թէեւ Թուրքիոյ տեղեկացուցած է բոլոր դէպքերը բայց օգնութեան որեւէ կոչ ուղղած չէ Անքարայի..: Այսուհանդերձ թրքական զինուորական առաքելութիւնը ճամփայ ելած է դէպի Աթէնք..: Լոնտոնի լաւատեղեակ շրջանակներուն նայելով, Թուրքիա լաւ ծառայութիւն մը պիտի կրնայ մատուցանել Յունաստանի՝ մօտէն հետեւելով Պուլկարիոյ դէպքերուն»:

Կը խորհինք թէ զատելով եւ իրարու մօտեցնելով այս քանի մը տեղեկութիւնները՝ կրցանք կացութիւնը ներկայացնել մեր ընթերցողներուն որքան կարելի է ճիշտ կերպով, կամ՝ ճիշտ իր երեւցած կերպով..:

ՊԵՏԻՆ ԽԵԼՔԸ

«Խելք» ըսենք *էնթելիժանս*ին, մեր կարճ ու կոկիկ «խելք»ով զայն թարգմանե՛նք փոխանակ ուրիշ աւելի երկար, պոչաւոր, յաւակնոտ բառեր գործածելու.. եւ անցնինք պետին պէտք ունեցած **խելքին** վրայ խօսելու, ինչպէս ասկէ առաջ խօսեցանք «Հրամայելու արուեստ»ին եւ «Հրմայողին յատկանիշեր»ուն կամ մէկ յատկանիշին՝ **նկարագիրին** վրայ: Ասոր համար՝ միշտ պիտի հետեւինք մեր հեղինակին, տեղ-տեղ ամփոփելով եւ տեղ-տեղ ընդլայնելով իր գրածը, զայն մեզի եւ լրագրական յօդուածի մը պայմաններուն յարմարցնելու մտքով:

Նկարագիրը խելքէն առաջ կ'անցնի, բայց խելքը անհրաժեշտ է: Փափաքելի է որ պետ մը, ըլլայ ան ճարտարագէտ, զինուորական սպայ, պետական մարդ, **ընդհանուր մշակոյթ** մը ունենայ,- որ խելք ունեցած ըլլալու ապացոյցն է. «Բանաստեղծութիւնը եւ պատմութիւնը,- կը չակերտենք՝ որպէսզի չկարծուի թէ մենէ է այս ամբողջ հատուածը,- իրեն կը սորվեցնեն աւելի լաւ ճանչնալ մարդկային կիրքերը: Մշակոյթը գործուզօր մարդուն (*օմ տ'աքսիոն*) դէմ կը բանայ ապաստարաններ՝ ուր պիտի կրնայ, ատեն-ատեն, քաշուիլ եւ վերագտնել իր անդորրամտութիւնը (*սեռենիթէ*): Ան կը հայթայթէ իրեն կարգի եւ յստակութեան օրինակներ: Վերաշինե՛լ երկիր մը, վարել բանակ մը՝ արուեստի գործ կատարել է տեակէտով մը: Ան որ, իր ուսումներուն շնորհիւ, առած է գեղեցկութեան ճաշակն ու գիտակցութիւնը՝ ուրիշէ մը աւելի լաւ կը յաջողի»:

Այս մէջբերումին անմիջապէս յաջորդել պիտի տանք ուրիշ մը զոր մեր հեղինակը կ'ընէ մարաչախտ Ֆոշէն: Ֆոշ գրած է. «Եթէ գիտական ուսումներուն յատկանիշն է միտքը վարժեցնել նիւթապէս ճշտուած մեծութիւններն ու ձեւերը գնահատելու, գրական, փիլիսոփայական եւ պատմական ուսմանց յատկանիշն է ամէն բանէ առաջ ծնցնել եւ վերստեղծել գաղափարներ կենդանի աշխարհին վրայ, ատով կակղել եւ լայնցնել խելքը, մէկ խօսքով՝ զայն գործօն եւ բեղմնաւոր կեանքի մէջ պահել, անսահմանեալին կալուածին առջեւ զոր կեանքը կը բանայ..: Ապագան պիտի շեշտէ միայն, մասնաւորապէս զինուորական սպային համար, ընդհանուր մշակոյթի մը անհրաժեշտութիւնը արհեստագիտական ուսման քով»:

Եւ հիմա, այդ խելքին մասնայատկութիւնները, ինչպէս տուինք անցեալ անգամ նկարագրի՛ն մասնայատկութիւնները:

Հրամայողին կամ, ինչ որ նոյնն է, պետին խելքը պէտք է **պարզ ըլլայ**: Գործունէութիւնը կամ գործը չի հաշտուիր բարդ գաղափարներու եւ ծրագիրերու հետ: Ճարտարարուեստի մէջ - կ'ըսէ մեր հեղինակը՝ որ զին. սպայ եւ գրագէտ ըլլալէ առաջ եղած է ճարտարարուեստի վարիչ մը - կազմակերպութեան չափազանցութիւնը կրնայ այնքան սուղի նստիլ որքան կազմակերպութեան պակասը..: Պետը պէտք է քանի մը պարզ գաղափարներ ունենայ, զորս ինք փորձառութեամբ ստացած եւ գործը զանոնք հաստատած է:

Պետին խելքը պէտք է **ընկալուչ** (*ա՛քէօյան*) ըլլայ: Ան պէտք է գիտնայ գործածել ուրիշներուն ուղեղը: Րիշլիէօ կ'ըսէր թէ «հարկ է շատ մտիկ ընել եւ քիչ խօսիլ՝ լաւ գործել կարենալու համար պետութեան մը կառավարութեան մէջ»: Բայց պէտք է մտիկ ընել այն մարդերը միայն՝ որոնց տարողութիւնը ամուր եւ տեղեկութիւնները ստոյգ են: Լռելը լաւ է, բայց շատախօսները լռեցնելը նոյնպէս օգտակար է:

Պետին խելքը պէտք է **արագ** ըլլայ: Ամէն գործի համար ժամանակը էական տարր մը կը կազմէ: Շատ մը պարագաներու մէջ, լաւագոյն է անկատար ծրագիր մը ունենալ որոշեալ ժամանակին գործադրուած՝ քան թէ կատարեալ ծրագիր մը որ կրնայ շատ ուշ միայն իրականանալ: Ժամանակի տարրը երբեմն այնքան կարեւոր է խնդրի մը լուծման մէջ, որ պէտք է զայն առաջինը համարել եւ ըստայնմ շարժիլ: «Օդանաւային նախարար մը պէտք չէ ըսէ (եղերական է ֆրանսացի գրագէտին կողմէ պատերազմէն քիչ առաջ տրուած այս օրինակը).- «Տրուած ըլլալով պաշտօնէութիւնս, պիւտճէս եւ խորհրդարանական դժուարութիւնները, ո՞րքան ժամանակի մէջ կրնամ 5000 օդանաւ շինել», այլ՝ ըսելու է.- «Քանի որ գարնան 5000 օդանաւի պէտք ունիմ, ի՞նչ պիւտճէ պէտք է պահանջեմ խորհրդարանէն եւ ի՞նչ ճիգ՝ պաշտօնէութենէս, որպէսզի այդ նպատակը ձեռք բերեմ»: Նորաձեւութեան, պատերազմական, սեղանաւորական ինչպէս լրագրական գործերուն մէջ՝ դանդաղութիւնը կրնայ մահացու ըլալ: Պետ մը արագ կը խորհի եւ արագ գործող աշխատակիցներ միայն կը հաւաքէ իր շուրջը: (Միջանկեալ ըսենք, թէ մենք հայերս չափազանց պէտք ունինք այս մասին սրբագրելու ինքզինքնիս, սկսելով մեր ազգային պետերէն):

Եւ վերջապէս, պետին խելքը **հաշուի կ'առնէ, այսինքն կը յարգէ աւանդութիւնն ու սովորութիւնը**: Ապագան կառուցանելու համար իր գործածած տարրերէն ոմանք, իրականին մէջ անոնց ամէնէն դիմացկուննե՛րը, անցեալէն կու գան: Պէտք է զանոնք շտկռտէ եւ ձեւափոխէ, ո՛չ թէ նետէ..:

Եւ այստեղ, ահա՛ բառ առ բառ հեղինակին խօսքերը՝ որոնք մարգարէական իմաստ մը կը ստանան այսօր.

«Մենք, 20րդ դարու մարդիկս, հրաշալիօրէն զինուած ենք տիեզերքը զսպելու համար, բայց տիեզերքը սոսկալի վրէժներ կը լուծէ եւ մեր գործերուն հետեւանքները դիւրին չէ միշտ նախատեսել: **Կը պատահի որ մարդիկ, յեղափոխութեան ատեն, յաջողած ըլլալ կ'երեւին՝ խորտակելով երկրի մը աւանդական կազմածքը: Բայց զիրենք ճիշտ դատելու համար պէտք է սպասել որ փորձարկութիւնը վերջ գտնէ: Ֆրանս. յեղափոխութիւնը վերահաստատութիւնով մը վերջացաւ: Իմաստուն պետը չի մոռնար որ Աշկերտ Կախարդը մեծ դժուարութիւն**

կրեց, իր դիւթանքներովը զայն շարժման մէջ դնելէ ետք, հանդարտեցնելու մոգական աւելը..»:

Ասոնք ալ հրամայողին **խելքին** յատկանիշերը՝ զորս ունենալու համար իրաւ է թէ նա՛խ միջինէն վեր - ոչ թէ վար, ոչ ալ միջին - խելք ունենալ պէտք է. եւ յետո՛յ ստանձնելու է հրամայողի դերը..:

ՄԵՐ ԿԵՑՈՒԱԾՔՆ ՈՒ ԽՕՍՈՒԱԾՔԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՏԵՆ

Շատ բնական է՝ որ ներկայ պատերազմին հանդէպ Եգիպտոսի հայերը այնպէս զգան, մտածեն եւ շարժին բոլորովին՝ ինչպէս եգիպտացի հայրենասէր ժողովուրդը:

Շատ բնական է, դարձեալ, որ փոխանակ բոլոր պատերազմական կամ քաղաքական խնդիրներու մասին իրենց անհատական կարծիքն ունենալու՝ ջանան իւրացնել երկրին կառավարութեան ուղղութիւնը եւ անոր վրայ ձեւեն իրենց գաղափարը:

Եգիպտոսի հայերը, թէ՛ զգացումով եւ թէ՛ խելքով, պատերազմի սկիզբէն իվեր հետեւեցան այս իրապէս **շատ բնական** ընթացքին: Այս ժամանակամիջոցին - տասնհինգ ամիս - անոնք տեղի չտուին ոչ մէկ լուրջ դիտողութեան: Վստահ ենք թէ այսպէս ալ պիտի շարունակուի՝ որքան ատեն որ ներկայ կացութիւնը տեւէ:

Կը հետեւի, ուրեմն, թէ այս հիւրընկալ երկրին հանդէպ մեր զգացումներուն ջերմութիւնը, մեր ծառայելու պատրաստակամութիւնը եւ մեր զոհողութեան ոգին կատարեալ են եւ պէտք չունին որեւէ խթանի: Այդ մասին չէ որ քանի մը բառ պիտի ըսենք:

Ներկայ աշխարհասաստ բախումին մէջ, գրեթէ ոչ մէկ տէրութիւն - մեծ ըլլայ թէ պզտիկ - արդէն իսկ կռիւին մասնակից ըլլայ թէ ոչ - չի կրթնիր իր սեփական ուժերուն վրայ միայն, այլ ունի իր դաշնակիցները կամ գէթ մաս կը կազմէ տէրութեանց աւելի կամ նուազ որոշ խմբաւորումի մը՝ որուն շնորհիւ կը յուսայ վտանգը իր գլխէն հեռացնել կամ յաջողութեամբ անոր դէմ դնել: Այս տեսակէտով բացառութիւն չէր կրնար կազմել Եգիպտոս:

Ընդհակառակն, իր աշխարհագրական դիրքը, ինչպէս եւ իր անկախութիւնը դեռ նոր վերագտած ըլլալու հանգամանքը, նախ քանի՝ ո՛րեւէ պատերազմ կը ստիպէին արդէն այս երկիրը յենուլ այդպիսի բարեկամութեան մը եւ դաշնակցութեան մը:

Իզուր առանցքի երկու պետութիւնները կը փորձէին, թէ՛ խաղաղութեան շրջանին եւ թէ՛ պատերազմի յայտարարութենէն ասդին զանազան հրապուրիչ խոստումներով զայն սիրաշահիլ եւ թուլցնել անոր կապը իր դաշնակցին՝ Մեծն Բրիտանիոյ հետ: Եգիպտոս չլսեց ադ ծովանուշի (*սիրէն*) կոչերը, որոնց յաջորդեցին, ահա՛, նոյն անունը կրող վտանգի ազդակոչերը՝ հետեւա՛նք տեղւոյն վրայ Անգլիոյ կազմած պաշտպանութիւնը խորտակելու համար անոր թշնամիներէն մէկուն կատարած ճիգին:

Կը նշանակէ՝ թէ Եգիպտոսի քաղաքականութիւնը, անոր շահը եւ անոր պաշտպանութիւնը կ'իրագործուին, այսօր, միմիայն Անգլիոյ հետ իր դաշնակցութեամբը, որմէ կը բխի իր կառավարութեան օրը օրին հետեւած ուղղութիւնը ամէն մարզի եւ ամէն հարցի մէջ:

Արդարեւ ամէն խնդիր կախում ունի - ներկայիս - միակ խնդիրէ մը՝ պատերազմէն, որուն հետ կրնայ շատ սերտ ըլլալ անոր կապակցութիւնը եւ այդ պատճառաւ խնդիրն ալ մեծ կարեւորութիւն ստանալ: Ա՛յս է՝ որ պէտք է լաւ գիտնանք, ինչպէս գիտնալ պէտք ենք թէ իշխանութիւններու՛ն միայն տրուած է այդ կարեւորութիւնը գնահատել եւ ըստայնմ հրահանգներ ուղղել եւ նոյնիսկ պատիժներ սահմանել:

Պատերազմի ատեն, երկրի մը քաղաքային բնակչութիւնը, ի՛նչ ցեղի ալ պատկանի ան եւ ի՛նչ ալ ըլլայ իր դիրքը անտեղ, ամէնալաւ կերպով ծառայած կ'ըլլայ այդ երկրին՝ երբ տառ առ տառ հետեւի անոր կառավարութեան գծած ուղղութեան եւ տուած պատուէրներուն:

Այսպէս, բացի բու՛ն եգիպտական շահէն զոր միշտ աչքի առջեւ ունինք, պէտք է միշտ անդրադառնանք նաեւ իր դաշնակիցներուն եւ բարեկամներուն շահերուն՝ որոնց հետ կապուած է ան: Խնդիր չէ թէ անձնապէս կամ խմբապէս որքան համակիր ենք ասոնցմէ մէկին կամ միւսին. ողջմտութիւնը մենէ կը պահանջէ չըսել խօսք մը՝ որ իշխանութեանց չուզածը ըլլալով կրնայ մեզի համար ալ մեր չուզած հետեւանքը ունենալ: Յունաստանի համար՝ անցեալ շաբթու յայտնեցինք մեր անվերապահ համակրութիւնը իր կրած յարձակման առիթով, որուն վրայ կ'աւելցնենք այժմ մեր ջերմ հիացումը իտես իր քաջարի դիմադրութեան: Վստահ ենք որ նոյնը անկեղծօրէն կը զգան բոլոր հայերը, ոչ այն պատճառով միայն որ հնութեան ամէնամեծ ազգերէն մէկուն ժառանգորդներն են յոյները՝ որոնց մենք եւս պարտական ենք մեր մշակոյթին համար, այլ անոր համար նաեւ՝ որ նոր ժամանակներու մէջ ամէնէն իրական եւ անշահախնդիր մարդասիրական ձեռնտուութիւնը մենք գտած ենք անոնցմէ:

Եթէ այլուր միշտ չենք կրնար այսպէս խօսիլ, կրնանք գէթ լռել սակայն:

ՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Րուզվելթի վերընտրութեան խնդիրը կորսնցուց իր քաղաքական նշանակութիւնը այն օրէն ուր Հանրապետական մեծ Կուսակցութեան ընտրելին, Պ. Ուենտըլ Ուիլքի, պատերազմին հանդէպ նոյն դիրքը որդեգրեց զոր բռնած էր նախագահ Րուզվելթ:

Եւ թէեւ կը սպասուէր, տրուած ըլլալով այդ դիրքին ժողովրդականութիւնը ամերիկացւոց ստուար մեծամասնութեան մէջ, որ զայն նախապէս ջատագովողն ըլլայ շահողը, բայց ուրիշ պատճառներ հետզհետէ մեծցուցին կասկածը եւ վերջերս հաւանական երեւցաւ նաեւ Պ. Րուզվելթի մրցակիցին յաջողութիւնը:

Այս ընտրութեան նշանակութիւնը աւելի «սփորթիֆ» էր ուրեմն՝ քան թէ քաղաքական: Թէեւ միշտ քիչ մը այդպէս է արդէն Ամերիկայի մէջ ամէն նոր ծրագրի ընդունելութեան կամ նոր ընտրութեան համար, բայց այս անգամ հարցը աւելի յուզիչ եւ յանկուցիչ կը դառնար անով՝ որ Մ. Նահանգաց պատմութեան մէջ աննախընթաց դէպք մը պիտի ըլլար Րուզվելթի վերընտրութիւնը երրորդ անգամ ըլլալով: Նոյնինքն Ճորճ Ուաշինկթըն, ազգային հերոսը եւ առաջին նախագահը Ամերիկեան Հանրապետութեան, դէմ արտայայտուած էր նոյն անձին երկու շրջանէ աւելի իբրեւ նախագահ պաշտօնավարութեան, տիքթաթուրայի մը կարելիութիւնը տեսնելով ատոր մէջ:

Քիչ չէին, հետեւաբար, անոնք որ այս տեսակէտէն դէմ պիտի քուէարկէին նախորդ եւ նախկին նախագահին, մինչ ուրիշներ որոնք դեռ կը պահէին իրենց բուռն հակառակութիւնը Րուզվելթի տնտեսական քաղաքականութեան, անշուշտ ամէն ջանք պիտի ընէին ձախողեցնելու համար անոր վերընտրութիւնը՝ գործածելով հակափրոփականտի բոլոր միջոցները:

Եւ սակայն, ինչպէս հեռագիրը կը հաղորդէ, Ամերիկայի ընտրող ժողովուրդը դարձեալ իր քուէն տուած է Ֆրանքլին Տելանօ Րուզվելթի, նորէն չորս տարուան նոր շրջանի մը մէջ իբրեւ հանրապետութեան նախագահ երկիրը վարելու համար:

Անձին հմայքը, իր կամքին ու խելքին ութ տարուան մէջ կատարած նուաճումները ժողովուրդին սրտին մէջ՝ տարակոյս չկայ թէ ամէնամեծ չափով սատարած են այս արդիւնքին: Բայց այդքանը բաւական պիտի չըլլար աւանդութիւն մը ոտնակոխ ընել տալու համար նա՛խ իր կուսակցութեան եւ ապա ընտրողներուն կողմէ, եթէ աշխարհի վիճակը չըլլար ինչ որ է այսօր:

Հոգ չէ թէ իր մրցակիցը եւս խոստանար նոյն արտաքին քաղաքականութեան հետեւիլ, Րուզվելթի փորձառութիւնը եւ ապացուցուած կարողութիւնը անհրաժեշտ կ'ընծայէին վերստին իրեն վստահիլ այդ քաղաքականութեան գործադրութիւնը, փոխանակ նոր ձեռքերու յանձնելու շատ մեծ իրաւասութիւններով օժտուած վերին գործադիր իշխանութեան պաշտօնը:

Հեռագիրը կը յայտնէ՝ թէ պարտուած թեկնածուն ընտրութենէն վերջ շնորհաւորած է իր յաղթական մրցակիցը: Ասիկա սովորական է Ամերիկայի մէջ: Ինչ որ սովորական չէ, սա՛ միւս լուրն է՝ որուն համաձայն Րուզվելթի հակառակորդ երկու մեծ թերթեր, *Հերալտ Թրիպիւն* եւ *Նիւ Եորք Թայմզ* գրած են, ընտրութեան արդիւնքը յայտնուելէն անմիջապէս վերջ, թէ «այժմ պէտք է ուժ տալ Րուզվելթի իբրեւ ազգային վարիչ եւ ոչ իբրեւ կուսակցապետ»:

Ուրիշ պարագայ մը, որ աւելի կարեւոր է քան յիշեալ թերթերուն յայտարարութիւնը Րուզվելթի կուսակցութեան՝ ռամկավարներու տարած յաղթանակն է միաժամանակ տեղի ունեցող ծերակոյտի մասնակի եւ երեսփոխանական ժողովի ամբողջական ընտրութիւններուն մէջ: Այնպէս է ամերիկեան սահմանադրութիւնը՝ որ նախագահը կրնայ մէկ կուսակցութեան եւ ժողովներու մեծամասնութիւնը միւս կուսակցութեան պատկանիլ ինչ որ կրնայ բաւական նեղել նախագահը եւ ինչ որ, արդարեւ, պատահեցաւ Րուզվելթի՝ ծերակոյտին յաճախ իրեն դէմ բռնած դիրքին պատճառաւ: Այս անգամ, ան պիտի չկրէ այդ նեղութիւնն ալ, որով պիտի կրնայ կիրարկել իր պարզած թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին քաղաքականութիւնը:

Թէեւ երկիրը չէզոք՝ բայց քաղաքականութիւնը անխուսափելիօրէն պիտի ըլլայ պատերազմի քաղաքականութիւն մը, իր մէկ եւ միւս թեւովը: Համակի՛ր ռամկապետութեան եւ համակի՛ր Մեծն Բրիտանիոյ ու իր դաշնակիցներուն, Միացեալ Նահանգները վճռական դեր մը կը կատարեն, եւ պիտի կատարեն այսուհետեւ աւելի եւս, իրենց տուած օգնութեամբը անոնց եւ ի հարկին իրենց ընելիք միջամտութեամբը կամ միջնորդութեամբը:

«ՏԱՆԿԼՈՒ» ՍԽԱԼՆԵՐ

Հրէշային չըսելու, «եզ»ական (*պէօֆ*) չկոչելու համար, կը դիմեմ այս ժողովրդական բացատրութեան, «տանկլուխ», որպէսզի մօտաւորապէս կարենամ որակել հայ պարբերաթերթի մը ամբողջ մէկ էջը գրաւող սխալները:

Կը թուի թէ մեր *Կոչնակ, Հայաստանի Կոչնակ* բարեկամը երբեմն աչքը գոց հրատարակութեան կու տայ իրեն եկած յօդուածները: Բայց ամէն «րեքըրտ» (մրցանիշ) կը կոտրէ կ'անցնի իր Յունիս 8ի թիւին «Հայազգի ականաւոր դէմքեր» յօդուածը, որ զարդարուած է երեք լուսանկարներով, երեքն ալ եգիպտահայ, Տիգրան փաշա տ'Ապրօ, Աբրահամ փաշա Բարթող եւ Եագուպ Արթին փաշաներ:

Երկու տեսակ դիտողութիւն կայ ընելիք այս «ներկայացումներ»ուն, չըսելու համար այս կարճ «կենսագրականներ»ուն մասին. առաջինն՝ իրենց պարունակած նիւթական խոշոր, երբեմն լեռա՛ն չափ խոշոր սխալները. երկրորդ՝ իրենց բաշխած միօրինակ, գերադրական, անորոշ եւ անորոշիչ, «փաս-փարթու» գովեստները ենթականերուն:

Ահա Տիգրան փաշան: «Բագրատունեաց տոհմին արքայազուն շառաւիղն է (?) Տիգրան փաշա տ'Ապրօ: Անոր ուշիմ, ԱՆՎԵՀԵՐ ու ԱՐՔԱՅԱՎԱՅԵԼ դէմքին վրայ կ'արտափայլի իր սրատես, խորաթափանց նայուածքը»:

Ա՛յս՝ ոչինչ: Ոչի՛նչ, դարձեալ, որ Տիգրան փաշա «վեհանձն ու ԴԻՒՑԱԶՆԱԿԱՆ ՈԳԻՈՎ իր ազգին տառապանքն ու զրկանքները անձին վրայ կը զգար խորապէս» (?), - լսեցէ՛ք շարունակութիւնը.

«Արքայանիստ ոստանն Անին թշնամեաց ոտնակոխ եւ աւար լինելէն յետոյ՝ երբ հայ աւագանին խոյս կու տար աստ անդ, Բագրատունի տոհմին վերջին երկու գեղափայլ շառաւիղները - երկու հարազատներ, քաջահամբաւն Արսլան ու Տիգրան կ'ապաստանին Յոնիական ափանց վրայ գեղակերտ Զմիւռնիա - Հոմերի ծննդավայրը (?): Քիչ յետոյ Արսլան կը գրաւէ հայութեան պատուաբեր դիրք մը (?), իսկ Տիգրան իրեն բնակավայր կ'ընտրէ փարաւոններու երկիրը - Եգիպտոս: Եգիպտական ժամանակից կառավարութիւնը (տասնմէկերորդ դարունը, հարկա՛ւ) ճանչնալով Տիգրան տ'Ապրոյի հանճարն ու բնատուր կարողութիւնները, կը շնորհէ անոր «փաշա» տիտղոսը ու շքանշաններով կը զարդարէ անոր կուրծքը»:

Կարծեմ թէ «պատմական ճշմարտութիւնը» - հոս՝ մեզի բոլորովին ժամանակակից, դեռ հազիւ 35 տարի առաջ անհետացած անձի մը մասին - որեւէ տեղ եւ որեւէ ատեն այսքան հարուածուած, ի խոր խոցուած եւ հոգին փչած չէր որքան *Կոչնակի* այս էջին այս հատուածին մէջ: Հանգի՛ստ իր չարչարեալ էութեան..: Եւ ասկէ վերջ, պէ՞տք է այլեւս յիշել ծոյլ եւ հետեւաբար սխալ գնահատականը որով «Տիգրան փաշա տ'Ապրօ շինարար՝ արդիւնաւէտ գործունէութեամբ կը լինի եգիպտահայութեան (11րդ դարու միշտ) ղեկավար մենտորը եւ փառքն ու պարծանքը»,- ինչպէս Պ.Կ. Յ. Պէշկէօթիւրեան, որ «գծած է» այս եւ յաջորդ «դէմքերը», մենտորը, փառքն եւ պարծանքն է ներկայ հայ պատմագրութեան..:

Երկրորդ դէմքին, Աբրահամ փաշա Բարթողի համար, վերէն վար անընդհատ փառաբանութիւն միայն կայ եւ ուրիշ ոչինչ: Ո՞վ է, ի՞նչ գործ կատարած է, բնաւ յայտնի չէ, բայց եղած է, բնականաբար «բարեսիրտ, բարերար, ազգասէր». բայց ան, «որպէս սաղարթագեղ եւ պտղատու ծառ կը հովանաւորէր ազգին դժբախտ ու թշուառ զաւակները». բայց, «իբրեւ բարութեան արեգակ իր կենսատու շուլերը կը սփռէր տառապանքի ներքեւ հեծեծող մահամերձ (?) ազգայիններուն վրայ ու կ'ոգեւորէր զանոնք». բայց, «ծառն իր պտուղէն կը ճանչցուի» եւ «Աբրահամ փաշա ազգին մատուցած անգնահատելի ծառայութիւններով եղած է հայութեան փառքն

ու պարծանքը», ու արժանի է սա՛ յանգաւոր վերջաբանին՝ որ ընդօրինակուած ըլլալ կ'երեւի ութսուն տարի առաջուան դպրոցական տետրակէ մը.

«Թող իր անուն փայլի անջինջ տառերով,

«Յիշատակն յաւերժանայ դարերով»:

Դիմանկարողին երրորդ եւ վերջին զոհը Եագուպ Արթին փաշան է: Ահա ամբողջ նկարը, առանց գիծ մը պակասի եւ շուք մը աւելիի (շուք գոյութիւն չունի արդէն).

«Գիտուն եւ ուսումնասէր Եագուպ Արթին փաշա քրտնաջան եւ անխոնջ աշխատանքով զարթոյց (!) եգիպտահայը խոր թմրութենէն (!!). իր բեղուն տաղանդով օգտաշատ ծառայութիւններ մատոյց ազգին զաւակներուն:

«Նա առաւօտեան մթնշաղը վանող նորածագ արշալոյսին նման, գիտութեան լոյսով հայութեան միգամած հորիզոնէն վեր բարձրանալով լուսաւորեց տգէտ եգիպտահայ (?) զանգուածը:

«Եագուպ փաշա չխնայեց ջանք ու քրտինք՝ բարձրացնելու ազգը մշակոյթով: Իր բեղմնաւոր հանճարին ցօղերով ոռոգեց եգիպտահայուն մտքի երաշտ ու խոպան (??) անդաստանը: Նա հիմնեց ԵԳԻՊՏԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃՈՒԽ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ անխոնջ ջանքերով:

«Երկար ատեն Ատենապետն եղած է Եգիպտոսի ուսումնական վարչութեան (?): Եագուպ Արթին փաշա գիտութեան լոյսով հալածեց ու վանեց ազգասպան տգիտութեան խաւարը ու եղաւ ջահակիրը եգիպտահայուն լուսաւորութեան»:

Ազգասպան տգիտութեան խաւարը՝ զոր Եագուպ Արթին փաշա հալածեր է իր հիմնած «եգիպտահայկական ճոխ գրադարանով» ինչպէս նաեւ իր «երկար ատեն ատենապետած ուսումնական վարչութեամբ» (որոնք երբեք գոյութիւն ունեցած չեն դժբախտաբար), այնչափ լաւ հալածուեր է սակայն որ ովկիանոսը անցնելով գացեր ինկեր է նախ Տիթրոյթ ուրկէ կը գրէ Պ. Պէշկէօթիւրեան՝ հեղինակը այս յօդուածին, եւ յետոյ Նիւ Եորք, *Կոչնակի* խմբագրատան այն սենեակը ուր գոնէ սրբագրուած (!) են անոր փորձերը:

Ներողութիւն չեմ խնդրեր *Կոչնակ* բարեկամէն այս արդար եւ օգտակար դասին համար. շնորհակալութիւն ալ չեմ պահանջեր. կը կարծեմ թէ ըրի ինչ որ պէտք էր ընել՝ որպէսզի խմբագրութիւնը աւելի խնամք դնէ իր յօդուածներուն ընտրութեան մէջ եւ աղէկ էջերու քով՝ անկեղծօրէն գէշ (ոչ ասոր չափ՝ բայց գէ՛շ) էջեր չտայ ընթերցողին, - բա՛ն մը որ իմ միակ մտահոգութիւնս է:

Ի՞ՆՉՊԷՍ ՊԷՏՔ Է ՀՐԱՄԱՅԵԼ

Պետը, ինչ որ ալ ըլլայ իր պաշտօնը, երեք միջոցով կը յարաբերի իր հրամայած անձերուն հետ. այն հրամաններով զոր կու տայ անոնց, այն տեղեկութիւններով կամ տեղեկագիրներով զոր կը ստանայ անոնցմէ, այն քննութիւններով զոր կը կատարէ - կը գրէ մեր առաջնորդ հեղինակը որ հետեւեալ կերպով կը մանրամասնէ իր այս յառաջադրութիւնը.

Առաջին յատկութիւնը զոր հրաման մը պէտք է ունենայ, յստակ ըլլալն է: Վախ կայ, արդէն, որ ո՛րեւէ հրաման ճիշտ չհասկցուի, իսկ մութ կամ շփոթ հրաման մը երբեք չի հասկցուիր: Եւ որովհետեւ խօսքի մը յստակութիւնը կախում ունի նաեւ դիմացինին հասկացողութենէն, պետը պէտք չէ գոհանայ հրամայելով, պէտք է

ապահովուի թէ ան գործադրուած է եւ հրամայած պահուն նախատեսէ այն ամէն պատճառները որ կրնան անոր հետեւանքները չքացնել: **Անսահման են մարդկային տխմարութիւնը եւ դիպուածին չարութիւնը**: Պետը որ զանոնք հաշուի կ'առնէ եւ ըստայնմ իր ծրագրին խոցելի կէտերը կը զօրացնէ, ուրիշէ մը աւելի հաւանականութիւն կ'ունենայ իր կամքը պարտադրելու:

Այս նախազգուշութիւնները այնքան պարտաւորիչ չեն ըլլար այլեւս՝ երբ պետը կը յաջողի իր վստահելի աշխատակիցներն ունենալ: Անոնք խումբ մը կը կազմեն իւրաքանչիւր պետի շուրջ, որ կը ճանչնայ անոր մենամոլութիւնները, քիչ բառով կը հասկնայ անոր միտքը եւ կը հսկէ որ անոր հրամանները ճիշտ փոխանցուին:

Ի՞նչպէս ընտրել այդ աշխատակիցները: Նա՛խ, լաւ ճանչնալով անոնք որ կրնան այդ դերը կատարել: Առանց ասոր, այս լաւ ծանօթութեան եւ լաւ ընտրութեան, կարելի չէ վարել քիչ-շատ ընդարձակ գործ մը եւ մանաւանդ հանրային գործ մը, բանակ մը կամ ազգ մը:

Եւ ոչ միայն պէտք է գործածել գիտնալ գոյութիւն ունեցող լաւ տարրերը, այլեւ նոր տարրեր ստեղծել, **իր իսկ հրամայողի, պետի շահուն համար**: Այսպէս կ'ընեն Անգլիոյ մէջ քաղաքական կուսակցութիւնները: Պահպանողական կուսակցութիւնը, մասնաւորապէս, աչքը չի զատեր այն համալսարան յաճախող երիտասարդներէն, որոնք օր մը կրնան պետական մարդիկ դառնալ: Զանոնք կազմելու համար յատուկ վարժարան մըն ալ կը պահէ: Եթէ տեսնէ որ ճշմարտապէս կարողութիւն ցոյց կու տան, ընտրական շրջանակ մը կը փնտռէ անոնց համար եւ զանոնք երեսփոխան ընտրել կու տայ: Քիչ վերջ, վարչապետը կը ջանայ անոնց լաւագոյններուն փորձառութիւն շահեցնել եւ զանոնք կը կոչէ խորհրդարանական քարտուղարի, յետոյ փոխնախարարի պաշտօններու: Այսպէս կ'ընեն, նաեւ, մեծ ճարտարարուեստներէն ոմանք: Ֆրանսայի մէջ՝ Քրէօզօն (ռազմանիւթերու շինութեան գործարան), օրինակ, իր լաւ կառավարուած վարժարանները ունի, ուր անկողմնակալ զտում մը կարելի կ'ընէ իւրաքանչիւր պատանիի պատրաստութիւնը ամէնաբարձր դիրքին որուն արժանի ըլլալ կ'երեւայ:

Աշխատակիցներու խումբին մէջ պէտք է կատարեալ համաձայնութիւն մը տիրէ: Պետը պէտք չէ թոյլ տայ որ իւրաքանչիւր սպասարկութիւն «իր կողմը քաշէ» միւսներուն վրայ գերազանցութեան ոգիով մը, ինչպէս թոյլ տալու չէ որ իր ստորակարգեալները, որոնք ամէնքն ալ կը սիրեն զինք եւ կ'ուզեն լաւ ծառայել իրեն, «իրար չքաշեն» եւ ակամայ վնասեն գործին:

Մեծ պետերը իրենց «խումբ»ին ոգիին եւ իրենց տուած հրամաններուն գործադրութեանն ու հետեւանքներուն մասին ծանօթութիւն կը ստանան գրաւոր կամ բերանացի տեղեկագիրերով: Անոնք յաճախ սխալ կ'ըլլան: Պէտք է հետամուտ ըլլալ անձամբ զանոնք ստուգելու եւ ժամանակ առ ժամանակ պէտք է երթալ ստուգել արդարեւ: Այդպիսի այցելութիւններու սպառնալիքը հրաշք կը գործէ ինքնին: Տեղեկութիւնները յանկարծ ճիշտ կ'ըլլան, ոչ չափազանցութիւն կը մնայ ոչ թերագնահատում:

Խստապահանջ պետ մը կրնայ սիրուիլ եւ նոյնիսկ աւելի կը սիրուի քան անտարբեր կամ տկար պետ մը: **Խստութիւնը ընդունիլ տալու լաւագոյն եղանակը՝ նախ իր շրջապատը վստահելի եւ յարգուած տարրերով կազմելն է**: Յետոյ, լաւ է իր դիտողութիւնը ընել ուժով եւ մէկ անգամէն՝ քան երկար ատեն դժգոհութիւն

եւ կասկած ցոյց տալ: Ստորակարգեալները պէտք է գիտնան՝ որ եթէ հրաման մը չկատարեն պիտի զոհուին բայց եթէ զայն կատարեն ու աղէտ մը պատահի՝ որեւէ վնաս պիտի չգայ իրենց: Ճշմարիտ պետ մը միշտ կը ստանձնէ իր արարքներուն ամբողջական պատասխանատուութիւնը:

Որքան որ կարելի է, պետին պարտականութիւնն է առաջքը առնել դժգոհութիւններու եւ անարդարութիւնները դարմանել, որեւէ գանգատէ առաջ: Ասոր համար, ան պէտք է անձնապէս շփում ունենայ զանգուածին հետ: Եթէ զօրավար է, զօրքին մէջ մտնէ. եթէ գործատէր է, իր գործաւորներուն հետ ըլլայ գործատան մէջ: Պէտք է ճանչնայ անոնք որոնց կը հրամայէ: Նոյնպէս քիչ մը երեւակայութիւն ունենալու է, որպէսզի աչքի առջեւ բերելով անոնց կեանքը՝ անօգուտ տառապանքներու եւ նեղութիւններու առաջքը առնէ: **Սիրուելու գաղտնիքը սիրելն է եւ իր արհեստը ուրիշներէն աւելի լաւ գիտնալը**: Մարդիկ կը հանդուրժեն որ մէկը հրամայէ իրենց եւ նոյնիսկ կը փափաքին որ հրամայէ, պայմանաւ միայն որ ան լա՛ւ հրամայէ...:

Հոս կը վերջացնենք, սեղմելով-սեղմռտկելով, հրամայելու արուեստին «ի՞նչպէս»ը սահմանող գլուխը: Կը մնան ուրիշ երու գլուխներ եւս:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՐՑ ՄԸ

Նախկին եպիսկոպոս մը, Սիսի Գիւտ եպս. Մխիթարեանը, վերջերս կը մեռնի Հարաւ. Ամերիկայի մէջ:

Լուրը կարդացի ասյտեղ, մօտաւորապէս երկու ամիս առաջ, *Յուսաբեր*ի մէջ: Անձամբ կը ճանչնայի մեռնողը, բայց ասոր համար չէ որ կը զբաղէի իրմով:

Ո՛չ ալ իր դաշնակցական ըլլալուն համար էր, զոր այս առթիւ միայն կը լսէի: Իր իրաւունքն էր ուզած կուսակցութեանը յարիլ, բան մը որ իր արժանիքը ո՛չ կ'աւելցնէր եւ ո՛չ ալ կը պակսեցնէր, եթէ ունէր արժանիք մը:

Այս մահուան մասին ուզեցի գրել այն ատեն՝ որովհետեւ...:

Որովհետեւ՝ թերթը կը ծանուցանէր թէ յուղարկաւորութիւնը կատարուած է տեղւոյն հայ եկեղեցիին մէջ, նախագահութեամբ Հարաւ. Ամերիկայի առաջնորդ Տ. Գարեգին արքեպս. Խաչատուրեանի, որ խօսած է նաեւ պերճախօս քարոզ մը, փառաբանելով հանգուցեալին անձը եւ գործունէութիւնը:

Այս է որ սրտիս վրայ նստեցաւ, ինչպէս կ'ըսեն, եւ կ'ուզեմ հրապարակաւ թեթեւնալ անկէ, տրուած ըլլալով որ ան կը շօշափէ, ըստիս, ազգային-եկեղեցական ծանր խնդիր մը:

Այդ խնդիրը սա՛ է.- եկեղեցականի մը ըրած բոլոր ուխտերը - այս պարագային՝ սարկաւագութենէն մինչեւ եպիսկոպոսութիւն չորս անգամ, կարծեմ - արդեօք զո՞րկ են արժէքէ՝ որ անոնց դրժումէն ետք Հայաստանեայց Եկեղեցին նոյն այն պատիւները կ'ընէ ենթակային, զորս կ'ընէ այդ ուխտերը չըրած եւ չդրժած մէկու մը:

Եթէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէկ արքեպիսկոպոսը իր երէկուան աստիճանակցին կարգաթողութիւնը նկատի պիտի չառնէ եւ զայն պիտի յարգէ ու պիտի պատուէ այնպէս ինչպէս որեւէ ուխտ չըրած եւ զայն չդրժած հայ մը, ինչու՞ ուրեմն այդ ուխտը դեռ ընել կը տրուի նորընծայ վարդապետերու եւ ի՞նչ իրաւունքով կը պահանջուի որ հաւատարիմ մնան անոր:

Բարի կամ, եթէ կ'ուզէք, չար զուգադիպութեամբ մը, նոյն օրերուն ուր յիշեալ օրաթերթին մէջ այդ լուրը կը տեսնէի՝ նախկին Գիւտ Եպս.ի անմօրուս լուսանկարին հետ, *Սիոն*ի Սեպտեմբերի թիւին մէջ ալ կը կարդայի չորս նոր վարդապետերու ձեռնադրութեան նկարագրութիւնը, անոնց հանդիսաւորապէս արտասանած ուխտին եւ անոնց ուղղուած պատրիարքական յորդորին տեղեկատուութեան հետ:

Ի՞նչ կը զգան, կը հարցնեմ ինքզինքիս, այդ նորընծաները երբ կը լսեն այսօր Գարեգին արքեպս. Խաչատուրեանի, երէկ ուրիշ բարձրաստիճան եկեղեցականի մը վարմունքը գրեթէ նմանօրինակ պարագայի մը մէջ (մահուան տեղ պսակ) ուրիշ կարգաթող եպիսկոպոսի կամ արքեպիսկոպոսի մը վերաբերմամբ:

Ապագայ կաթողիկոսը որ այդ պսակը կատարած է, չէ մոռցած շնորհաւորել փեսան, որ ի պատասխան ըսած է անոր, ի ներկայութեան շատերու. «տարոսը քեզի», առանց որ ապագայ կաթողիկոսը ժպտելէ զատ ուրիշ բան ընէ:

Իրաւ է թէ ուրիշ երկու կաթողիկոսներ, այժմ հանգուցեալ - եւ անշուշտ նաեւ եպիսկոպոսներ ու վարդապետեր - այդ հարսնիքէն ետք միշտ յաճախած էին յիշեալ նախկին արքեպիսկոպոսին տունը եւ սեղանակից եղած էին անոր - ինչոր կրնայ թերեւս չքմեղացնել Հարաւ. Ամերիկայի Գարեգին արքեպս.ը բայց չ'արդարացներ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վերին իշխանութիւնը իր ամբողջութեան մէջ:

Արդարեւ, չի բաւեր որ մեր սակաւաթիւ եկեղեցականութեան մէջ բաղդատաբար մեծ թիւ մը կազմեն կարգաթողները, վարդապետ ըլլան թէ մինչեւ անգամ եպիսկոպոս, կարգաթողութիւնը, ոչ իսկ բարոյական պատիժի մը արժանի կ'ընէ կարգաթողը, ոչ իսկ հանդիսաւոր հարսնիքէ կամ թաղումէ կը զրկէ զայն:

Ուրիշ հարց մը սա՛ է: Երբ վարդապետ մը կամ եպիսկոպոս մը իր սքեմը կը նետէ, մեր Եկեղեցին իր խօսքը չ'ըսեր այդ մասին եւ ենթական ինքն է որ իր արարքը կը ծանուցանէ հանրութեան, տեսակ մը գոհունակութեամբ՝ եթէ ոչ պարծանքով, մինչ ժողովուրդը կ'ուզէ ատիկա լսել այն Եկեղեցիին կողմէ՝ որուն պաշտօնեան էր յիշեալը:

Արդ, կը մտածեմ թէ ասոնք եկեղեցական անիշխանութիւն կը յայտնեն ամէն բանէ առաջ, **որոնք կը քաջալերեն նաեւ ազգային կեանքի ուրիշ մարզերուն մէջ անիշխանութիւնը**: Այս է խնդիրը, եւ ասոր դարմանն է որ պէտք է որոշուի ու գործադրուի:

Յառաջիկայ եկեղեցական ժողովը որ պիտի գումարուի Էջմիածնի մէջ եւ կաթողիկոս ընտրելէ զատ պիտի զբաղի ուրիշ հարցերով եւս, պէտք է ըստիս այս հարցը քննէ եւ ըսէ թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ կարգաթողին հանդէպ Եկեղեցիին դիրքը:

Առանց մոլեռանդ մը ըլլալու, կը պահանջեմ որ մեր եկեղեցական վերին իշխանութիւնը չգայթակղեցնէ զիս եւ ինծի հետ այն հաւատացեալ ժողովուրդը որ Եկեղեցին եկեղեցականով կ'ըմբռնէ եւ կը կարծէ թէ եկեղեցականին իր ուխտը դրժելը այնչափ ալ գովելի բան մը ըլլալու չէ յաչս Եկեղեցիին...:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ «ՀԱՅՐԱԿԱՆ» ՊԷՏՔ Է ԸԼԼԱՅ

Մեր ազգային իշխանութիւնը հոս եւ գաղութահայութեան մէջ ամէն տեղ՝ «հայրական» իշխանութիւն մըն է, կրնայ հայրական իշխանութիւն մը միայն ըլլալ եւ պէտք է որ այդպէս ըլլայ:

Ոչ թէ անոր համար՝ որ եկեղեցական մը կը գտնուի գլուխը, որուն «հայր սուրբ» կամ «սրբազան հայր» պատուանունը կու տանք, այլ որովհետեւ էապէս հայրական է այդ իշխանութեան սկզբունքը, ի՛նչ օրէնքներով եւ կանոններով ալ պայմանաւորուած ըլլան անոր կիրարկութիւնը:

Մեր իշխանութիւնը հայրական չէ, հետեւելով այդ կցեալ բառերուն հին, պետական իմաստին: Ան հայրական է, առնելով անոնց բուն, ընտանեկան նշանակութիւնը: Իրաւ է թէ ամէն ժողովուրդի մէջ, ամէն կառավարող իշխանութեան ոգին հայրական է եւ կամ ըլլալ կը յաւակնի, բայց պարագան կը տարբերի մեր մէջ՝ ուր ազգային իշխանութիւնը ենթակայ է ուրիշ աւելի բարձր իշխանութեան մը, եւ ժողովուրդը - նոյնպէս - իր անհատական բազմաթիւ գործերուն եւ հարցերուն համար կախում ունի **միմիայն** յիշեալ բարձրագոյն՝ վարչական ըլլայ թէ դատական իշխանութենէն: Այն իրողութիւնը, որ մեր ազգային իշխանութիւնը կարող չէ վեհապետօրէն տնօրինել ճակատագիրը իր վարած հասարակութեան՝ եթէ մէկ կողմէ կը նեղցնէ իր «հայրական» նկարագիրը - ըսել կ'ուզեմ՝ մեզի թոյլ չի տար որ իրմէ ակնկալենք գոհացումը մեր բոլոր պէտքերուն - միւս կողմէ զայն կը խորացնէ սակայն, որ է ըսել՝ իրեն բացարձակ իրաւունք կու տայ եւ իր վրայ բացարձակ պարտք կը դնէ սրտանց ու մօտէն հետեւելու մեր **կարգ մը** պէտքերուն եւ իր հնարաւորութեան ամբողջ սահմանին մէջ գոհացնելու այդ պէտքերը, քանի որ չկայ անոնց հետեւող եւ զանոնք գոհացնող ուրիշ իշխանութիւն մը: Ահա թէ ինչպէս ան կ'առնէ ընտանիքի հօր մը հանգամանքը, անոր պարտականութիւններովն եւ իրաւունքներովը:

Երկու տեսակ են իր պարտականութիւնները. առաջին՝ անոնք որ մնայուն եւ ընդհանուր են ամբողջ համայնքին համար, ինչպէս՝ օրինակ - բայց **իբրեւ օրինա՛կ** միայն - եկեղեցի եւ վարժարաններ պահել. երկրորդ՝ անոնք որ պատահական եւ մասնաւոր են համայնքը բաղկացնող այս կամ այն անհատին համար, ինչպէս՝ օրինակ - եւ դարձեալ **իբրեւ օրինա՛կ** միայն - անոր գործերը դիւրացնել վկայականներով, զորս տալու իրաւասութիւնը իրեն շնորհուած է բարձրագոյն իշխանութենէն:

Բարձրագոյն իշխանութենէն իրեն շնորհուած այդ իրաւասութիւնը՝ չմոռնանք - սակայն - որ ան կը գործադրէ - գրեթէ միշտ - ենթակայ անհատին հաւանութեամբը ենթական կրնայ - միակողմանի կերպով - խզել, գրեթէ ամէն ժամանակ, զինքը իր ազգային իշխանութեան միացնող կապը, բա՛ն մը զոր ան չի կրնար ընել հանդէպ պետական իշխանութեան: Պարզ կրօնափոխութեամբ մը ատիկա կարելի է հոս եւ այլուր, գրեթէ ամբողջ գաղութահայութեան մէջ: Մեր «հայրական» իշխանութիւնը՝ իշխանութիւնն է - ուրեմն - հօր մը, որուն զաւակները չափահաս են եւ կրնան չճանչնալ իր հեղինակութիւնը բայց կ'ուզեն ճանչնալ եւ կը ճանչնան՝ պայմանաւ որ հոգայ իրենց թէ՛ ընդհանուր եւ թէ՛ մասնաւոր պահանջները: Մինչեւ վերջին վայրկեանը, մինչեւ որ անոնց իւրաքանչիւրը վերջնապէս խզած չէ իր կապը իրեն հետ, ազգային իշխանութիւնը պիտի գուրգուրայ անոնց վրայ՝ **աւելի քան հայր մը՝ իր չափահաս զաւակներուն վրայ**, որովհետեւ այդ իշխանութեան անդամները **կ'ընտրուին** յատկապէս այս նպատակով, չափահասը նման իր հոգածութեան ներքեւ առնելու նպատակով..:

Այս քիչ մը երկար բայց ըստիս անհրաժեշտ նախաբանէն ետք, կ'անցնիմ ըսելու թէ մեր ազգային իշխանութեան, անոր փոխ-գլուխին եւ անոր կարգ մը անդամներուն մէջ նուազած, քիչ մնաց որ ըսէի կորսուած կ'երեւի այդ իշխանութեան «հայրական» հանգամանքին ըմբռնումը:

Նուազումը կամ կորուստը յայտնի կ'ըլլայ - մանաւանդ - անհատներու հանդէպ իր վերաբերումին մէջ, բազմաթիւ առիթներով:

Անհատը որ կը դիմէ ազգային իշխանութեան իր ո՛րեւէ մէկ խնդրին համար, երբ համեստ երիտասարդ մըն է միայն, կամ բախտազուրկ մը կամ այդ իշխանութենէն դրամ ստացող մը, կը հանդիպի իշխանութեան ներկայացուցիչներուն միշտ կասկածամտութեան, յաճախ արհամարհանքին կամ ծաղրին եւ երբեմն որոշ, վճռական անբարեացակամութեանն անգամ:

Իշխանութիւնը՝ որ ազգային ըլլալով պէտք էր իրապէս հայրական ըլլալ, երբեմն ոստիկանական կը դառնայ ու վերջերս - իմ բոլոր լսածներէս դատելով – ստացած է առաւելապէս առեւտրական կամ սեղանաւորական հաստատութեան մը վարչական կազմին բնոյթը:

Մէկդի պիտի թողում բազմաթիւ մասնաւոր, մանր-մունր պարագաներ՝ որոնց նմանութիւնն է որ անոնց իմաստ կու տայ եւ զանոնք վրդովիչ կ'ընծայէ. պիտի առնեմ միայն երկու կարեւոր եւ ընդհանուր բնոյթ կրող խնդիր՝ որ կը հաստատեն վերի ըսուածը:

Առաջին: Բացառիկ հանգանակութիւնը՝ որ կատարուեցաւ *Արեւ*ի ուղղած կոչին վրայ, անգործներու եւ պատերազմի ուրիշ զոհերուն համար, ազգ. իշխանութեան կողմէ ըմբռնուած չէ այնպէս **ինչպէս տուող ժողովուրդը ըմբռնեց ի սկզբան ու այդ կերպով մասնակցեցաւ անոր**: Կը լսեմ որ մինչեւ հիմա ոչ իսկ 300 անձի դիմուած է ՝ առնուազն 3000 բարեկեցիկ հայ համրող Գահիրէի հայ համայնքին մէջ: Կը լսեմ որ այդ հանգանակութեամբ ամիսներ առաջ, արդէն գոյացած 1200 ոսկիի գումարին մօտաւորապէս չորսհարիւրյիսուն ոսկին միայն բաշխուած է մինչեւ հիմա: Եւ կը լսեմ որ քաղաքական ժողովը, փոխանակ հարցնելու հանգանակիչներուն թէ ի՛նչու չեն շարունակեր հանգանակել եւ բաշխիչներուն՝ թէ ի՛նչու չեն բաշխեր՝ մտածած է - մտածած եւ նոյնիսկ պահ մը որոշած է – դադրեցնել մնացեալ գումարին բաշխումը եւ զայն դրամատուն մը դնել..:

Երկրորդ: Կը լսեմ՝ որ ազգային վարժարաններու ուսուցիչներուն ստորագրել առաջարկուած պայմանագիրը կը պարունակէր - այս տարի - տրամադրութիւն մը, որուն համաձայն ուսուցիչները կանխաւ յանձնառու պիտի ըլլային որեւէ հատուցում - այսինքն՝ իրենց թոշակը - չպահանջել, եթէ վարժարանները փակուէին պատերազմի.. կամ նոյնիսկ համաճարակի մը պատճառաւ: Կը լսեմ թէ երկար բանակցութիւններէ ետք, նոր ստորագրուած են այդ պայմանագիրերը, քիչ մը բարեփոխուած բայց միշտ այդպիսի սեղմումով մը:

Արդ, իմ «խոնարհ կարծիքովս» - ինչպէս կ'ըսուի - այս երկու պարագաները կը բաւեն ցոյց տալու՝ թէ ազգային իշխանութեան ոգին հեռու է «հայրական» ըլլալէ, ըլլայ վերոյիշեալ դժբախտներուն կամ ըլլայ այս ուսուցիչներուն հանդէպ՝ որոնք ալ եթէ միւսներուն պէս դժբախտ չեն այսօր, իշխանութիւնը կը հասկցնէ թէ կրնան վաղը նոյն դժբախտներուն կարգը անցնիլ՝ առանց որ ինք մասնաւոր պարտականութիւն մը զգայ իբրեւ իր պաշտօնեաները եւ իբրեւ ուսուցիչներ իրենց օգնելու:

Կրնայ ըլլալ, որ ելեւմտական տեսակէտով եւ կարգ մը նախատեսութիւններով, ազգային իշխանութիւնը արդարանայ թէ՛ այս պայմանը դնել ուզելուն եւ թէ՛ այդ բաշխումը դադրեցնել խորհելուն համար: Ան չ'արդարանար իր էութեան ոգիին տեսակէտով:

Այդ ոգին - կը կրկնեմ - հայրական է՝ եւ պէտք է միշտ հայրական մնայ: Այդպէսով միայն համայնքը ապրիլ կրնայ: Համայնքը պէտք է ինքզինք իրեններէն հոգացուած զգայ: Եւ երբ համայնքին բարեկեցիկ մասը միշտ կը պատասխանէ իր սրտին ուղղուած կոչերուն, իշխանութեան համար յանցանք է նիւթականը գերադասել ուրիշ ամէն նկատումի: Խնայողութիւնով, յոռեգոյնի «նախատեսութիւններով» եւ ձեռնպահութեան ազդարարութիւններով՝ ազգային զգացումը երբեք չի ծաղկիր այլ կը չորնայ համայնքին մէջ...:

ՈՒՍՈՒՑՉՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՊ

Շաբաթ, ազգ. իշխանութեան «հայրական» ըլլալուն պէտքը բացատրելով յիշած էի ուսուցիչներուն ստորագրել տրուած պայմանագրութիւնը:

Խնդիրը աւելի կարեւոր է քան ինչ որ կ'երեւի առաջին նայուածքով: Ան կը յայտնէ, որոշ եւ խտացած կերպով, ամբողջ բնութիւնը ազգ. իշխանութեան վերաբերումին՝ իր վարած վարժարաններու ուսուցչութեն հանդէպ:

Ինչ կ'ըսէ, արդարեւ, ներկայ տարեշրջանին համար կազմուած պայմանագրութեան բացառիկ յօդուածը. սա՛, որ եթէ տարուան մէջ որեւէ ժամանակ մը փակ մնան վարժարանները, ազգային իշխանութիւնը ուսուցչաց թոշակները պիտի չվճարէ եւ ուսուցիչները իրաւունք պիտի չունենան որեւէ թոշակ կամ հատուցում պահանջելու:

Փակման պատճառներէն մէկը կրնայ ըլլալ, ինչպէս նախատեսած է ազգ. իշխանութիւնը, համաճարակ մը քաղաքին մէջ: Թէեւ համաճարակները երկար չեն տեւեր ընդհանրապէս եւ թէեւ համաճարակը պակսեցուցած չ'ըլլար առաջնորդարանի եկամուտները, բայց նորէ՛ն, ազգ. իշխանութիւնը հոգ տարած է «պաշտպանելու» առաջնորդարանի շահերը, մտածած եւ աշխատած է որ ուսուցիչները «պարապ տեղը» դրամ չստանան «ազգային սնտուկ»էն, «ազգ»էն...:

Ի՞նչ փոյթ որ այդ ուսուցիչները, քիչ բացառութեամբ, մնայուն են, այսինքն թէ՝ իրենց միակ գործը այս պաշտօնն է եւ թէ անով կ'ապրին ու կ'ապրեցնեն իրենց ընտանիքները, ազգ. իշխանութիւնը պէտք չի զգար ատիկա յիշելու եւ կ'որոշէ ու կը պարտադրէ որ ուսուցիչը միջանկեալ կերպով զրկուի թոշակէ՝ այնքան ատեն որ գոցուած ըլլայ իր դպրոցը:

Կարծէք թէ դպրոցը գործարան մը ըլլար եւ ուսուցիչը գործաւոր մը. այսօր հոս, վաղը ուրիշ տեղ. կ'աշխատցնեմ՝ թոշակ կու տամ, չեմ աշխատցներ՝ չեմ տար. գործիդ եկաւ՝ կ'ընդունիս, չեկաւ՝ կը մերժես. այս է - եւ ուրիշ ոչինչ - ազգ. իշխանութեան եւ ուսուցիչներու յարաբերութիւնները վարող օրէնքը...:

Բայց ո՛չ, այս չէ օրէնքը, եւ այս չէ ազգային շահուն պահանջը. մինչեւ իսկ՝ ճիշտ հակառակն է անոր:

Շատ մեծ յանդգնութի՞ւն մըն է արդեօք ըսել՝ թէ դպրոցը ուսուցիչներով դպրոց է, եւ «դպրոցներ ունինք» բացատրութիւնը կը մնայ անիմաստ՝ առանց անոր «ուսուցիչներ ունինք» պարունակութեան: Եւ ուսուցիչներ կարելի է ունենալ,

անշուշտ, նախ «պահելով» անոնք որ կան եւ կ'ուսուցանեն, յետոյ պատրաստելով նորեր՝ եթէ յատկապէս պատրաստուած չէինք ալ հիները եւ եթէ, այդ պատճառաւ, այսօր գոհ չենք հաւասարապէս անոնց ամէնէն:

Կը գտնուին, թէ՛ Գահիրէին եւ թէ՛ Աղեքսանդրիոյ մէջ, ազգ. իշխանութենէն դուրս բարեսիրտ ազգայիններ, որոնք իրարու քով եկած են եւ հոգ կը տանին աղքատիկ աշակերտներու սնունդին, հագուստին: Պէ՞տք է որ ուրիշ խնամակալութիւն մըն ալ կազմուի ուսուցիչներուն համար, որպէսզի վարժարանները կարենան իրենց գործը շարունակել՝ երբ համաճարակէ մը կամ պատերազմի հարկադրանքէ մը ետք վերաբացուին…:

Կը թուի՝ թէ մենք «վարժարան» ըսելով անոր շէնքը կ'ըմբռնենք նախ, եւ միայն ամէնէն վերջը՝ անոր ուսուցիչները: Այլապէս, շէնքերը պահելու եւ նորոգելու խնամքը ունենալով, հիմնովին անտես պիտի չընէինք ուսուցիչները, նոյնքան անոնց ֆիզիքական որքան մտաւորական կարողութիւնը:

Երէկ, Աղեքսանդրիոյ մէջ, ազգ. իշխանութիւնը իր պիւտճէն հաւասարակշռելու միակ միջոց կը գտնէր զեղչեր կատարել ուսուցչաց թոշակներուն վրայ. այսօր այստեղ, Գահիրէի ազգ. իշխանութիւնը մտածած եւ ընդունել տուած է՝ որ նիւթական նեղութեան կամ նոյնիսկ ոչ-նեղութեան պարագային, ուսուցիչները պիտի ապրին… առանց ապրուստի միջոցի: Ասիկա ցոյց կու տայ թէ ո՛րքան բարձր գնահատուած են հայ ուսուցիչները եգիպտահայ ազգ. իշխանութենէն…:

Թէ ուսուցչութիւնը, իբրեւ ամբողջութիւն, կրնայ եւ պէտք է աւելի լաւ ըլլալ՝ տարակոյս չկայ: Թէ իր տկարագոյն անդամները պէտք է զօրացնեն ինքզինքնին կամ փոխարինուին լաւագոյններով՝ նոյնպէս վիճելի չէ: Բայց թէ ազգ. իշխանութիւնը որ զանոնք պաշտօնի կոչած է իբրեւ լաւագոյնները՝ այդքան անփոյթ ըլլայ անոնց մասին՝ ներելի չէ որեւէ նկատումով, ազգային շահու նկատումով մանաւանդ որ զիս մտահոգողն է այստեղ:

Որովհետեւ, խումբին ամէնէն աղէկն իսկ նուազ լաւ պիտի գործէ երբ այդքան անապահով եւ արհամարհուած գիտնայ իր պաշտօնը, ինչպէս որ տկարներն ալ - նոյն պատճառով - սիրտ եւ կամք պիտի չունենան ինքզինքնին բարելաւելու:

Արդ, ազգ. իշխանութիւն մը յանցաւոր է երբ մեր ամէնէն կարեւոր գործին՝ ազգային կրթութե՛ան համար իր «ընտրած» պաշտօնեաներուն հանդէպ իր անիրաւ վերաբերմունքովը, այդ գործին վնաս կը պատճառէ:

Ազգ. իշխանութիւնը որ «հայրական» պէտք էր ըլլալ գոնէ՛ իր պաշտօնի կոչած ուսուցիչներուն նկատմամբ, կը տեսնենք որ խանութպանական աչքով մը միայն կը նայի անոնց վրայ:

Ես այս ոգին է որ կը դատապարտեմ, պահանջելով, որ այն փոխուի, որպէսզի ազգային դրամները մատակարարող ազգ. իշխանութիւնները կարենան, այդ փոփոխութեան ուժով, կատարել իրենց ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ, որ է՝ բառին ճիշտ իմաստովը ուսուցիչներ պահել եւ պատրաստել մեր ազգ. վարժարաններուն համար:

ՔԻՉ ՄԸ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ժողովուրդի մը կամ համայնքի մը կեանքին ամէնէն վտանգաւոր շրջանը ըստ իս այն է՝ ուր քննադատեալները **կրնան** կարեւորութիւն չտալ քննադատութեան, կառավարութիւն ըլլան թէ ազգ. իշխանութիւն, գրագէտ ըլլան թէ քաղաքագէտ:

Ոչ մէկը, որ կը գործէ հանրութեան համար, զերծ կը մնայ քննադատութենէ՝ եթէ այդ հանրութիւնը կենսունակութիւն ունի: Բոլոր քննադատութիւնները ուղիղ չեն ըլլար հարկաւ, բայց հարիւր անգամ լաւագոյն է, ժողովրդի մը համար, սխալ քննադատութիւնը ոչ-քննադատութենէ: Ոչ-քննադատութիւնը նշան է կա՛մ բռնապետութեան (օրուան բառով՝ *տիկթաթորութիւն*) եւ կա՛մ անտարբերութեան, բարոյական մահացութեան:

Այս վերջինին նմանող, անոր առաջնորդող վիճակ մըն է ա՛յն՝ ուր քննադատութեան հանդէպ քննադատեալները «չլսողաց կ'ըլլան», ո՛չ իրենց սխալը կ'ուղղեն եւ ոչ ալ քննադատին սխալը՝ եթէ կը կարծեն թէ ան կը սխալի՝ որովհետեւ «չեն քաշուիր» հանրային կարծիքէն որուն եթէ ոչ գոյութեան գոնէ զօրութեան չեն հաւատար..:

Մեր համայնքը, իբրեւ ազգային իշխանութիւն, այս ախտով վարակուած է հիմա, ա՛խտ զոր իր մէջէն ոմանք քաղաքագիտութիւն կամ առնուազն մեծ վարպետութիւն մը համարել կը թուին եւ որ, եթէ մինչեւ իսկ կը սպանէ հանրային ոգին՝ զիրենք կը փրկէ եւ խաղաղութեան մէջ կ'ապրեցնէ, ու այս պատճառաւ ախտ մը չէ այլ բարիք մը հարկաւ..:

Գրականութեան մէջ՝ երեւոյթը աւելի ընդհանուր, աղէտը աւելի լա՛յն սահմաններու մէջ տարածուած եւ տարածուելու վրայ է: Իրաւ է թէ քննադատութիւնն ալ շատ թերի կամ տկար կը յայտնուի այստեղ, բայց գրողը - խմբագիր, թերթերու յօդուածագիր, մատենագի՛ր մինչեւ իսկ - կը գործէ այնպէս ինչպէս եթէ մեր մէջ բնաւ ո՛րեւէ դիտող ու դիտողութիւն ընող գոյութիւն ունեցած չըլլար, եթէ մատնանշուած չըլլային իր յամառօրէն կրկնած լեզուական սխալներն ու եթէ հայ հեղինակներ ասկէ առաջ արտադրած չըլլային գրական երկեր՝ որոնց քով ներկայիս լոյս տեսնող կարգ մը մանր-մունր գործերը ուրիշ բան չեն ըներ բայց եթէ հայ գրականութեան ու լեզուին ընկրկումը ուժգնօրէն եւ դառնօրէն զգացնել.. զգացողին:

Իբրեւ մէկը այդ «զգացող»ներէն՝ երկար ամիսներ կը գոհանամ ընթերցումներուս ընթացքին մատիտի հարուածներ տալով այս կամ այն կտորին, նախադասութեան կամ բառին՝ որոնք իրենց վրիպանքը կը պոռան կամ կը պահեն, իրենց անճաշակութիւնը կամ բացարձակ տգեղութիւնը կը ցուցադրեն՝ ընդունուած կանոնի մը նման..: Խորհելով հանդերձ թէ անօգուտ է անոնց անդրադառնալ՝ ահա մէկքանին այդ ընդգծուած նախադասութիւններէն ու բառերէն, մէկ կողմ թողլով ամբողջական գործերը՝ որոնց վրայ խօսելու տեղը չէ հոս..:

«Քեպապասեղան»ը, «պաղպաղակասեղան»էն վերջ, արդէն իսկ շահած ըլլալ կ'երեւի իր քաղաքացիական իրաւունքները, մեր լրագրական աշխարհին մէջ: Պէտք կա՞յ ըսելու՝ թէ՝ անհեթեթ է օտար եւ հայերէն բառերու այս բարդութիւնը եւ թէ ճենճի հոտ կու գայ անկէ՝ ճաշակի տեսակէտով..:

Կարեւոր խնդիր մըն է «որ»ի եւ «զոր»ի գործածութիւնը: Ոմանք մատնանշած են «զոր»եր «որ»ի տեղ, «զոր տեսնուած են»ի նման: Չենք տեսներ, սակայն, «ո-ր»ին գործած աւերները լեզուին մէջ, անոր յաւակնութիւնը «զոր»ին տեղը անցնելու: Արդարեւ, ունինք գրողներ որոնք, հաւանօրէն վախնալով «զոր»ի գործածութեան վտանգներէն, զայն իսպառ վտարած են իրենց բառացանկէն եւ «որ» կը

գրեն երբ «զոր»ը պարտաւորիչ է: Օրինակ. «Մր. Չըրչիլի սա խօսքերը **որ** քանի մը օր առաջ ուղղեց ժողովուրդին»:

Ուրիշ սխա՛լ մը, նուազ զգալի, բայց սխա՛լ միշտ. «Այսպէս է, ոչ միայն անհատական, այլ **նաեւ** հանրային կեանքի մէջ **ալ**»: «Նաեւ» կամ «ալ», մէ՛կը կամ միւսը, որովհետեւ նոյն բանը կ'ըսեն անոնք, եւ երբ «նաեւ» կայ՝ «ալ»ը աւելորդ կապար մըն է որ նախադասութեան ծայրը կը կախուի:

Հայաստանի կոչնակը ինարած է «վերջ վերջ» ձեւը փոխանակ «վերջ իվերջոյ»ի կամ «վերջը վերջը»ի: Ո՛չ խօսուած լեզուի մաս կը կազմէ ան, ո՛չ գրուած լեզուի: Եթէ գրաբարէն խուսափելու համար է, ի՞նչու կը գործածէ, օրինակ, «ի միջի այլոց»ը եւ կ'ըսէ նոյնիսկ «անցելոյն»՝ փոխանակ «անցեալին»ի: «Վերջ վերջ»ը փուշի մը պէս է, որ մարդուն քիմքը կը ծակէ:

Յօդը (**ն** կամ **ը**) կը գործածուի, մանաւանդ Ամերիկայի մէջ բայց ուրիշ տեղեր եւս, ամէնաքմահաճ կերպով. ահա՛ նմուշ մը. «..ամրապէս հաստատուած պէտք է ըլլայ..անհատին անձի**ն** ու կեանքի**ն** ազատութեան**ը** արժէքին վրայ»: Հոս, քովէ քով, երեք յօդ կայ, երեքն ալ աւելորդ - ինչպէս աւելորդ են «մէկ կողմէ**ն**»ի, «մեր առջե**ւ**»ի եւ «Հիթլէր.. Անգլիան նուաճելու**ն** մէջ պիտի գտնէ իր վերջնական յաղթանակը» պարբերութեան յօդերը:

«Խաչակիրներ» խորագրով յօդուածի մը սկիզբը կը կարդամ. «..**ութը** գլխաւոր խաչակրութիւններ տեղի ունեցած են», եւ յօդուածին վերջը՝ «Ի՞նչ շահեցաւ Եւրոպան, այս **եօթը** խաչակրութենէն (իւններէն)»: Նոյն յօդուածին մէջ. «Սրբազան պապը եւ Պետրոս ճգնաւոր իրենց **հռետորական** (?) հոգեցունց ճառը (երը) կը խօսին ժողովականաց»: Հոն, դարձեալ, «**Կոտը Ֆրուա Պուեօն**» երկիցս՝ մէկ անգամ «Կոտը Ֆրուտ տը Պույեօն»ի դէմ, որ սխալ է միշտ, Կոտրֆրուային գրութեանը պատճառով: Հոն, մի՛շտ, «Հոդո**տո**սի եւ Մալթայի ասպետներ», «Նուրէտտինի**ի** սուլթան» եւ այլ տարօրինակութիւնները:

Նոյն թերթին **նոյն թիւին** վրէպներէն (ուրիշ թիւի եւ թերթի վրայ խօսելու հնարաւորութիւնը պիտի չունենամ այսօր) յիշեմ Պուլկարիոյ վրայ յօդուած մը՝ որուն գրեթէ բոլոր թուականները անվրէպ կերպով սխալ են. «Յ.Տ. (?) 1966-էն մինչեւ Իւան Շիշման Գ.ի օրը Պուլկարիա անկախ թագաւորութիւն մ'էր», «1896 Հոկտ. 5ին Պուլկարիա բոլորովին զատուեցաւ Թուրքիայէն, եւ Ֆերտինանտ ինքզինք Պուլկարիոյ Ցար անուանեց», «1914 Սեպտ. 30ին, Պուլկարիա, Սերպիա, Յունաստան եւ Մոնթէնեկրօ Թուրքիոյ հետ պատերազմի բռնուեցան»: Իսկ անոր յաջորդ՝ «Յունաստան» յօդուածը կը պարունակէ «աքսոր**ութենէն**» եւ «սրբարան» (աղօթատեղիի փոխարէն) բառերը եւ սա տարօրինակ շարայարութիւնը. «Յունաստան **կ'արտադրէ** մեծաքանակ ձիթապտուղ եւ ձիթաիւղ(?), գինի, ամէն տեսակ պտուղ, բրինձ, պանիր, **զէնք, հիւսուածեղէնք, ձի, ջորի, ոչխար, այծ, խոզ եւ ոսկիէ զատ ամէն տեսակ մետաղ**»: Կը վերջանայ ըսելով թէ Յունաստանի «հնագիտական հաստատութիւնները անգլիական, ֆրանսական, ամերիկեան, իտալական, **աւստրիական** եւ գերմանական դրամներով կը հոգացուին» (թերթին թուականն է 26 Հոկտեմբեր 1940):

Այսքանն ալ բաւական է հաստատելու համար ինչ որ ըսուեցաւ այս գրութեան սկիզբը ի մասին մեր գրական ընկրկումին..:

ՏԱՍՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ՅՕԴՈՒԱԾԸ

Ներքին կանոնագրի տասնվեցերորդ յօդուածով՝ ուսուցիչները - իբրեւ ազգային վճարեալ պաշտօնեայ - չեն կրնար ազգային ժողովներու անդամ ընտրուիլ: Ի՞նչու:

«Որովհետեւ,- կը բացատրէ ընկ. Շ[աւարշ] Սեյօնքեան,- որ կանոնագիրը կազմող յանձնախումբին անդամ էր եւ թէեւ անպաշտօն կերպով բայց աւելի յանձնախումբին քան թէ իր կարծիքը կը յայտնէ այստեղ, որովհետեւ «Եգիպտոսի մէջ շատ քիչ անգամ ազգային վճարեալ պաշտօնեաներ ազգային ժողովի անդամակցութեան կոչուած են եւ գրեթէ բոլոր այդ բացառիկ պարագաներուն մէջ ալ արդիւնքը անբաղձալի իյայտ եկած է, ինչ որ կը հաւաստեն հաստատապէս անցեալի փորձառութիւնը ունեցող եւ պաշտօնի վրայ եղող ազգայիններ, Աղեքսանդրիոյ մէջ թէ Գահիրէի, եւ ինչ հոսանքի որ ալ անոնք պատկանին»:

Այս բացատրութիւնը կ'ամփոփէ ընկ. Շ. Ս. իր քիչ մը վարը գրած հատուածին սկիզբը, սա՛ բառերով. «բուն խնդիրը, արդարեւ, նախ ազգ. իշխանութեան ծոցին մէջ անհրաժեշտ եղող ներքին կարգապահութեան հարցն է»: Ատկէ յետո կու գայ հետեւեալը. «Երկրորդ՝ անհաշտելի կը թուի որ նոյն անձը համարատու եւ համարառու ըլլայ միանգամայն, ինչպէս պիտի ըլլար պարագան ազգ. ժողովի մասնակցող ազգային վճարեալ պաշտօնեային»:

Ստորեւ պիտի քննեմ այս եւ ասոնց յաջորդող միւս պատճառները վերոյիշեալ 16րդ յօդուածին գոյութեան:

Եթէ պատահէր որ մէկքանի բժիշկներու պաշտօնավարութիւնը անբաղձալի ի յայտ եկած ըլլար ազգային ժողովներու մէջ, կը յուսամ թէ ներքին կանոնագիրը պիտի չաշխատէր որեւէ ձեւով մը դուրս թողուլ բոլոր բժիշկները այդ ժողովներէն, ընտրուելէ առաջ կամ ընտրուելէ վերջը: Գահիրէի փորձը ինծի ծանօթ չէ, ծանօթ է միայն Աղեքսանդրիայինը, որուն արդիւնքը եթէ արդարեւ «անբաղձալի» եղած է՝ յանցանքը ընտրուած ուսուցիչներուն չէ այլ զանոնք ընտրել տուող կուսակցութեան, որ նկատի առած չէ անոնց արժանաւորութիւնը իբրեւ երեսփոխան կամ իբրեւ քաղ. ժողովի անդամ եւ ինքն իսկ դժգոհ մնացած է անոնց գործունէութենէն, նկարագրի տեսակէտով մանաւանդ:

Թէ ի՛նչպէս «Ազգ. իշխանութեան ծոցին մէջ ներքին կարգապահութիւնը» կրնայ խանգարուիլ ուսուցչի մը թեմական կամ նոյնիսկ քաղ. ժողովի անդամ ըլլալովը, ես չեմ հասկնար: Եթէ ուսուցիչը, որ կարգապահութիւն կը սորվեցնէ աշակերտներուն, կարգապահ չէ՝ պէտք է արդէն դադրի ուսուցիչ ըլլալէ (եւ այս պարագային.. իսկոյն կը վերստանայ ազգ. ժողովի անդամակցութեան իր բոլոր իրաւունքները), մինչդեռ՝ միջակ ուսուցիչ մը անգամ այս տեսակէտով նախընտրելի է ուրիշ որեւէ ասպարէզի պատկանող հայերու..:

Իսկ «միանգամայն համարատու եւ համարառու» ըլլալու սկզբունքը՝ որ խնդրին համաձայն մէջտեղ կը հանուի եւ կը պահուի մեր մէջ, հոս բնաւ տեղին չէ ըստիս, որովհետեւ ազգ. վարժարանի ուսուցիչ մը համարատու չէ ո՛չ թեմ. Ժողովին, ո՛չ քաղ. ժողովին եւ ո՛չ ալ հոգաբարձութեան: Ան գործ մը կը կատարէ որ ոչինչ ունի ծածուկ. լաւ կամ գէշ՝ այդ գործը կրնայ գնահատուիլ օրը օրին վարժարանի տնօրէնին կողմէ, որուն պաշտօնն է ատիկա. իր «համար»ը ան տուած է ընդհանուր առումով՝ եթէ վաղուց պաշտօն կը վարէ. իսկ մասնաւոր առումով՝ ան

իր «համար»ը կու տայ տարեվերջին, իր աշակերտներուն բերնով: Ուրիշ «համար» ո՛չ կը պահանջուի իրմէ, ո՛չ ալ պարտաւոր է տալու որեւէ ժողովի եւ ամէնէն քիչ՝ թեմ. ժողովին որ ամէնավերին ժողովն է:

Եւ ի՞նչու համարատուութեան եւ համարառութեան սկզբունքը այն ատեն միայն կը յիշուի՝ երբ համարատուն «վճարեալ պաշտօնեայ» է: Աւելի կարեւոր չէ՞ պարագան քաղ. ժողովի կամ հոգաբարձութեանց անդամներուն՝ որոնք մաս կը կազմեն թեմականին: Ասոնք աւելի մօտէն համարատու են այդ ժողովին, բայց այդ պատճառաւ չեն դադրիր ժողովականութենէ՝ երբ անդամ կ'ընտրուին քաղաքականի կամ հոգաբարձութիւններու: Ոչ միայն աւելի «մօտէն» այլեւ աւելի ծանր «համար» մը կու տան անոնք քան ուսուցիչ մը - նուազ յայտնի գործունէութեան մը «համա՛ր» նաեւ - պայմանաւ միայն որ տան եւ ժամանակին տան..:

Կ'ըսուի թէ բոլոր ուսուցիչները չեն որ կը զրկուին ընդհանուր իրաւունքէն այլ անոնք միայն որոնք ազգ. վարժարաններու մէջ կը պաշտօնավարեն վճարումո՛վ: - Սքանչելի՛: Անհատական վարժարանի մը ուսուցիչը երեսփոխան է. կը դադրի՝ երբ ազգային վարժարանն ալ իրեն պէտք ունենայ իբրեւ ուսուցիչ, ամսական նոյնիսկ 1-2 ոսկիով: Միւս կողմէ, ազգ. վարժարաններու ուսուցիչ մը երբ «ազգին կը նուիրէ» իր թոշակը, իսկոյն կը տարբերի իր պաշտօնակիցներէն, այլեւս ո՛չ ներքին կարգապահութեան ո՛չ ալ համարատուութեան-համարառութեան խնդիր կը մնայ, կրնայ նստիլ թեմականի մէջ եւ «քննադատել» թէ՛ հոգաբարձութիւնը, թէ՛ քաղ. ժողովը եւ թէ առաջնորդը..: Ահա՛ թէ ի՛նչ արտառոց հետեւանքներու կը յանգի օրէնքի տրամադրութիւն մը որ մասնակի նկատումներէ բխած է:

Հոս է որ պէտք էր անպատճառ յարգել ազգ. սահմանադրութիւնը եւ յիշել ոչ միայն Պոլսոյ ազգ. ժողովին այլեւ գաւառի թեմ. ժողովներուն օրինակը: Պոլսոյ մէջ Հայկ Խոճասարեան մը չէ միայն որ անդամ կ'ըլլայ երեսփ. եւ քաղաք. ժողովներու՝ 1908ին եւ 1918ին. հոն ունեցած ենք ուսուցիչ Ստեփան Փափազեաններ եւ Քրիստոստուր Ղազարոսեաններ 70-80ական թուականներուն, իսկ գաւառներու մէջ՝ ուսուցիչ Գաբիկեան մը կարծեմ կ'ատենապետէր Սեբաստիոյ եւ Յովի. Գազանճեան մը՝ Եւդոկիոյ թեմ. ժողովին:

Աւելի՛ն: Պոլսոյ Կեդր. Վարժարանի Խնամակալութիւնը երեք անգամ տնօրէն ընտրած է իր մէկ անդամը, որ երեսփոխան էր միեւնոյն ատեն եւ որ դադրած չէ այդ պատճառով, խնամակալութեան մաս կազմելէ: Անոնք են՝ Մինաս Չերազ 1886ին, Յար. Մոստիչեան 1890ին եւ այս տողերը գրողը 1922ին: Կը նշանակէ՝ թէ ուսուցիչ մը, մեր մէջ, «վճարեալ ազգ. պաշտօնեայ» նկատուած չէ եւ եղած է ազգ. ժողովոյ անդամ՝ մինչ պատրիարքարանի պաշտօնեայ մը կրնար շատ-շատ անդամակցիլ թաղային մարմիններու եւ ոչ երբեք երեսփ. կամ քաղ. ժողովներուն:

Ընկեր Սեւյօնքեանի պատասխանը եկեղեցականներու մասին, կը պատշաճի նաեւ ուսուցիչներուն. եթէ եկեղեցականները «ազգ. վճարեալ պաշտօնեաներ չեն այլ անկախ մարմինի մը՝ Հայ Եկեղեցիին **հոգեւոր** պաշտօնեաները», ուսուցիչները - նոյնպէս - Հայ Վարժարանի՛ն պաշտօնեաներն են եւ ոչ թէ ազգ. իշխանութեան:

Որեւէ «անպատեհութիւն» երեւակայելի չէ, եթէ ընտրողները եւ յանձնարարողները գիտնան իրենց ըրածը: Եւ մեր ըրածը գիտնալ է - ըստիս - ոչ թէ ամբողջ ուսուցչութիւնը մէկ հարուածով դուրս թողուլ թեմ. ժողովէն, այլ ընտրութիւններու պահուն, ամէն անգամ ուշադրութիւն ընել, որ առնուազն մէկ կամ երկու ուսուցիչ

անպատճառ ժողովական ըլլան: Թէ՛ ուսուցչութեան վարկին եւ թէ՛ ազգային գործերու շահուն համար պէ՛տք է ասիկա:

ՓՃԱՑՈՂ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Հարստութիւններ կան որոնք գործածուելով միայն արժէք կ'ունենան. ասոնցմէ են լեզուի մը բառերը:

Ամէն լեզու մէկ կողմէ կը ստեղծէ եւ միւս կողմէ կը կորսնցնէ իր այդ հարստութիւնը: Եթէ մերձաւորապէս գիտենք թէ ի՛նչպէս զայն կը ստեղծէ՝ դժուար է գիտնալ կորսնցնելուն պատճառները: Եւ տարօրինակը ա՛յն է՝ որ բառերը հոն են, հին գիրքերուն եւ մինչեւ իսկ նորագոյն բառարաններուն մէջ, բայց կորսուած, այսինքն մեռած են արդէն, մինչդեռ կան ուրիշներ որոնք կ'ապրին ու կը գործեն առանց դեռ գրուած, գոնէ պաշտօնապէս ընդունուած, այսինքն բառարանի պատուին արժանացած ըլլալու:

Հայերէնը բացառութիւն չի կազմեր այս օրէնքին մէջ: Ան ալ ունի բնականօրէն իրենց հոգին փչած բառերու ցանկ մը՝ որ շատ ստուար է, եւ ցանկ մը նոր ծնած բառերու՝ որ չափազանց նիհար է:

«Բնականօրէն» գործածութենէ դադրած, այսինքն պէտքի մը չհամապատասխանող բառերէն դուրս մենք ունինք, սակայն ուրիշ բազմաթիւ բառեր որոնք մեռնելու վրայ են սա՛ երեք պատճառներէն մէկով. 1.- Գործածութի՛ւն օտար բառերու, 2.- Մտաւորական ծուլութիւն կամ թանձրութիւն՝ որ գաղափար մը եւ մինչեւ իսկ առարկայ մը կամ գործողութիւն մը կը ներկայացնէ իր ամէնէն կոշտ ձեւով, առանց երանգի եւ առանց մանրամասնութեան, 3.- Պակասը թարգմանածոյ գրականութեան, անշուշտ արդիական լաւագոյն գրականութե՛ան, լաւագոյն թարգմանութեամբ, ինչպէս Եօթանասուն-ութսուն տարի առաջուան թարգմանութիւնները Վիքթոր Հիւկոյի, Լամարթինի, Միւսէի, Տիւմայի, Ուոլթըր Սքոթի եւ նոյնիսկ Էօժէն Սիւի երկերուն, որոնք առիթ տուած են Իւթիւճեանի, Մամուրեանի, Տէտէեանի, Չիլինկիրեանի, Պէրպէրեանի եւ այլոց՝ երբեմն մեր հին մատենագրութեան բառերը մէջտեղ հանելու եւ երբեմն բոլորովին նոր բառեր կերտելու:

Գաղութահայութեան ինչպէս Խ. Հայաստանի մէջ դժբախտաբար, մեր լեզուն հետզհետէ աղքատանալու վրայ է այսօր իր գործածուող բառերուն ցանկովը, որուն ալ կը հետեւի անխուսափելիօրէն, համաձայնական կանոններու եւ ոճերու աղքատութիւն մը թէ՛ խօսուած եւ թէ՛ գրուած, թէ՛ արեւմտահայ եւ թէ՛ արեւելահայ հայերէններու կազմին մէջ:

Վերադառնալով միայն բառերուն, արտասահմանի մէջ շատեր չեն գիտեր այսօր տնական հասարակ առարկաներու հայերէնները եւ կը գոհանան անոնց թուրքերէն, ֆրանսերէն եւ կամ, երբեմն, արաբերէն անուններովը: Մինչեւ իսկ սանը, կաթսան կամ փարչը բերան չեն առնուիր շատերէն, ինչ որ հայերէնի կենդանութիւնը չի յայտներ հարկաւ, որովհետեւ լեզու մը կ'ապրի նախ ժողովուրդին բերնին մէջ անոր նախնական պէտքերուն ծառայելով, եւ յետոյ գրականութեան մէջ՝ որուն գոյութեան համար իսկ անհրաժեշտ է գոնէ սանը, կաթսան եւ փարչը հասկցող ժողովուրդի մը գոյութիւնը..:

Եւ ըսե՛լ թէ ունէինք, ասկէ ոչ շատ առաջ տակաւին, թէ՛ արեւմտահայոց եւ թէ՛ արեւելահայոց մէջ, ամէնաճիշտ եւ ամէնաճոխ հայերէնը գրողներու եւ խօսողնե-

րու դիմաց՝ զայն կարդացողներ եւ հասկցողներ, հեղինակնե՛ր որոնք կը տքնէին իրենց լեզուին վրայ եւ ընթերցողնե՛ր որոնք կը գնահատէին հոն Տէրեանի մը եւ հոս Ինտրայի մը, Մեծարենցի մը ճիգը նրբութեան, ճոխութեան եւ ներդաշնակութեան..:

Այս առթիւ կ'ուզեմ յիշատակ մը պատմել:

1922ի վերջերը, Պոլսէն փախած երիտասարդներ եւ մտաւորականներ կան Վառնայի մէջ: Կը ծանօթանամ, իմէջայլոց, Րոպերթ Գոլէճէն նոր շրջանաւարտ երկու դեռատի երիտասարդի: Մէկը, սակաւախօս եւ մանրակազմ, որ հակադրութիւնն է միւսին, օր մը «կը մատնուի» իր ընկերէն իբրեւ բանաստեղծ ու կը ստիպուի, իմ փափաքիս վրայ, ինծի յանձնել իր տետրակը: Սիրային քերթուածներէ զատ, որոնք թարմ եւ անուշ շունչ մը ունին, տետրակը կը պարունակէ երկար ցանկ մը - բազմաթիւ էջեր - հայերէն բառերու, բառե՛ր զորս հաւաքած է երիտասարդը գիրքերէ եւ բառարաններէ, պիտանի եւ գեղեցիկ բառե՛ր մեծ մասամբ՝ որոնց մէջ կան այնպիսիներ որ անծանօթ են ինծի եւ զոր կ'ընդօրինակեմ գրպանի տետրակիս մէջ, իրենց բացատրութիւններովը անշուշտ..:

Քանի մը ամիս վերջը Աթէնք եւ յետոյ Քորֆու եմ: Հոն, Կասթուրիի մէջ, Ախիլէոնի պալատին շուրջը հաւաքուած են, իբրեւ ուսուցիչ Նիր Իսթի փոխադրած որբերուն, պոլսեցի գրողներ, որոնց մէջ նաեւ մեր Թէոդիկը: Երեկոները, սրճարանին անկիւնը, Թէոդիկ «կը խաչէ» իր ընկերները՝ քիչ գործածական հայերէն բառերու մասին զանոնք հարցաքննելով եւ անոնց իւրաքանչիւր ձախողանքին առջեւ հրճուալից եւ սուտ-զայրալից «դու՛րս»եր պոռալով: Այն ատեն, գրաւ մը կ'առաջարկեմ Թէոդիկին որ կ'ընդունի, վստա՛հ ինքն իր վրայ, ի՛նք որ գրեթէ ամէն հայերէն բառ գիտէր արդարեւ եւ զիս վաղուց կը ճանչնար իբրեւ միջակ հայերէնագէտ մը միայն: - Պիտի գումարուի հանդիսաւոր հաւաքոյթ մը ուր ես պիտի հարցնեմ եւ ինք պիտի պատասխանէ տասը բառի: Այդպէս ալ կ'ըլլայ եւ *Տարեցոյց*երու հեղինակը նախ կ'ապշի ու ապա կը կատղի հարցումներուս առջեւ, ի մեծ ուրախութիւն հաւաքոյթին անդամներուն՝ որոնք անընդհատ «դուրս» կը պոռան իր երեսին, «պաղշկած» կամ «պաղշտկած» սիրտերով..: Աւելորդ է ըսել թէ յաղթութիւնս կը պարտէի, ինչպէս յայտնեցի վերջէն, միայն եւ միայն Րոպերթ Գոլէճի շրջանաւարտին, անոր հայերէն բառերու համար զգացած սիրոյն..:

Այդ հին տետրակը, որուն թերթերը կը թափին, ձեռքիս տակ է հիմա: Ի՜նչ հարստութիւն..: Իշամեղուն, մինակը, վեց հոմանիշ ունի հոն, որոնք են բալղինջ, բօռ, գոռեխ, պիծակ եւ բրէտ, կապոյտը նոյնպէս վեց հոմանիշ՝ լուրթ, ասմազուն, բիլ, ծաւի, խաժ, լազուարթ, մինչդեռ կը վերյիշեմ ուրիշ բազմաթիւ բառեր որոնք սորված էի բայց մոռցեր եմ անկէ իվեր..:

Մինչեւ իսկ այն բառերը որոնք չեն գործածուիր այլեւս, բան մը կ'ըսեն հասկցողին, սա՛՞ թէ հարուստ մտքով ու նուրբ ճաշակով ազգ մը եղած ենք անցեալին մէջ:

Իսկ պէտքի բառերու մոռացումը խօսակցութեան մէջ՝ կը յայտնէ մեր այսօրուան աղքատութիւնը իբրեւ մշակութային ժողովուրդ, աղքատութի՛ւն որմէ փրկըւելու համար՝ ահա՛ ոսկի բառերը ամէնէն առաջ, զորս պէտք է ժողվել միայն..:

ՄԷԿ ԲԱՌ ՀԻՆԳ ՈՍԿԻ

Մտահոգութեան, հետեւաբար լրագրական յօդուածի նիւթերը շատ են.- պատերազմի նոր բորբոքումնե՛րը մեր մօտն ու մենէ հեռուն՝ համաշխարհային սուր

մտահոգութիւն, կաթողիկոսական երկու թափուր աթոռի գահակալ հայթայթելու պէ՛տքը՝ համահայկական մտահոգութիւն, թեմական ժողովներու եւ յետոյ գործադիր մարմիններու անդամներ ընտրելու մօտալուտ անհրաժեշտութիւնը՝ եգիպտահայկական մտահոգութիւն:

Այսուհանդերձ, պէտք է հրաժարիլ ասոնց մասին կարծիք յայտնելէ՝ քանի մը պատճառներով, որոնցմէ մէկն ալ անօգուտ ըլլալու գաղափարը: Ինչպէս պատերազմը, նոյնպէս մեր հեռուի եւ մօտի ընտրութիւնները աւելի յստակ պիտի չերեւան մեզի եթէ անոնց թափանցելու ճիգը ընենք կամ աւելի շիտակ պիտի չքալեն՝ եթէ ուզենք ուղիղ ճամփուն մէջ տեսնել զանոնք:

Այլապէս, անկարելի չէ օտար մամուլին, Լոնտոնէն Պոլիս՝ անցնելով Գահիրէէն, ըրած ամէնօրեայ խարխափումներուն նման մեկնութիւններ տալ եղած եւ ըլլալիք դէպքերուն, եւ մանաւանդ ըսել՝ թէ աւելի գործունեայ եւ պարտաճանաչ պէտք է ըլլալ մեծով-պզտիկով, հանդէպ մեզի տրուած ընտրողի կամ ընտրեալի դերին, քան ինչ որ այս պահուս ըլլալ կը թուին մեր ընտրողներն ու ընտրեալները:

Գործունէութիւնը եւ պարտաճանաչութիւնը քիչ անգամ միասին կը քալեն մեր մէջ, որով դիւրին պիտի ըլլար ըսել, օրինակի համար, թէ շրջանաւարտ գործադիր իշխանութիւն մը պէտք է հաշիւ տայ անպատճառ, այսօր կամ վաղը, իր ըրածին նման չըրածին համար եւս: Օրինակ՝ անգործադրութեանը համար թեմ. ժողովի տուած ուսումն. խորհուրդ մը կազմելու որոշման. օրինակ՝ անգործադրութեանը համար կտակներու, ի մէջ այլոց Թագուհի Լաթիֆի աղքատիկ աղջկանց օժիտ հայթայթելու նպատակաւ ըրած կտակին:

Յուզիչ կտա՛կ մը, ասիկա: Տարիքոտ օրիորդ մըն է, փոթորկոտ կամ թերեւս հանդարտ բայց արտակեդրոն անցեալով, որ մահէն քանի մը տարի առաջ կը յիշէ ինչպէս իր եկեղեցին նոյնպէս իր ցեղը եւ իր ամբողջ ինչքը կը յատկացնէ անոր աղքատ աղջիկներէն գոնէ մէկքանին ուղիղ ճամփու մէջ պահելու, օրինաւոր կին եւ մայր ընելու իր փափաքին, ցաւո՛վ մը հաւանօրէն՝ որ ինք եղած չէր ոչ մին եւ ոչ միւսը, ո՛վ գիտէ ի՛նչ պայմաններու բերմամբ: Կտակը որ քիչ մը կնճռոտ է, կ'ընդունուի. հող մը կայ որ պիտի ծախուի, շէնք մը կայ որ պիտի շինուի, պարտքեր պիտի հատուցուին եւ կենսաթոշակ մը պիտի վճարուի, որոնց ամէնուն կարգադրութենէն ետք պիտի սկսի, շէնքին եկամուտով, օժիտներու յատկացումը: Չմոռնա՛նք այն նուէրը՝ զոր զղչացեալ մեղաւորուհին կ'ընէ, կանխի՛կ, Եգիպտոսի առաջնորդին կամ առաջնորդներուն, իր պղնձեայ լայն եւ ոսկեզօծ, իշխանակա՞ն այն մահճակալը՝ որուն մէջ կը պահանջէ որ ննջեն առաջնորդները եւ ննջած են, արդարեւ, առաջնորդէ մը ետք, իբր հիւր հոսկէ անցնող երկու կաթողիկոսներ..: Արդ, մահճակալը ընդունուած եւ գործածուած, ամէն բան կարգադրուած է եւ մեր առաջնորդարանը կ'առնէ հիմա «մաքուր հասոյթը» Քասր էլ Այնի կալուածին՝ բայց որեւէ աղքատիկ աղջկան օժիտի դրամ չի տար՝ մոռցած ըլլալով իր այդ պարտքը..:

Արդ, Պալքաններէն ետք Խաղաղականն ալ խռովելու փորձը, յետոյ Էջմիածնի եւ Անթիլիասի նոր կաթողիկոսներ պարգեւելու եւ Եգիպտոյ զոյգ շրջանները նոր ազգ. մարմիններով օժտելու ձեռնարկները հազիւ յիշելով, զբաղինք նորէ՛ն՝ մեզի աւելի մօտ, շատ մօտ խնդրով մը՝ մեր բերնէն ու գրչէն ելած լեզուի՛ն խնդրով, որով զբաղիլը կրնայ աւելի օգտաւէտ ըլլալ..:

Մէկ բառ հինգ ոսկի, այո՛: Մեր խորագիրը ճիշտ է բացարձակապէս: Եղած է հայ մը այս աշխարհի եւ նոյնիսկ այս երկրին մէջ, որ յանձն առած է հինգ եգիպտական ոսկի վճարել մէ՛կ հայերէն բառի, այդ բառը գտնելու կամ ստեղծելու համար: Երբ, ասկէ երկու շաբաթ առաջ, հայերէն բառերուն վրայ կը գրէի այստեղ, կ'ուզէի յիշել սոյն եզական իրողութիւնը: Չկրցայ տեղի անձկութեան պատճառով, եւ այդ է որ կ'ընեմ հիմա..:

Անցեալ պատերազմին Աղեքսանդրիա, *Արեւ*ի խմբագրատան մէջ: Հոն յաճախ այցելութիւնը կ'ընդունիմ գահիրէցի հանրածանօթ առեւտրականի մը, որ տարուան մէկ մասը Աղեքսանդրիա կ'անցընէ: Անիկա Պ. Գէորգ Թոփալեանն է, որ ինծի կը խօսի ազգային եւ միջազգային խնդիրներու վրայ, կը քննադատէ շատ բան եւ .. *Արեւ*ը, իր աղքատիկ պարունակութեան եւ երբեմն լեզուին համար: Այսպէ՛ս, ան կ'ուզէ որ *Թայմզ*ի նման, զոր իր ձեռքը ունի, շաբաթական էջ մը յատկացնենք բոլոր ապրանքներու գիներուն զանազան հրապարակներու վրայ, Եգիպտոսէն արտածուող եւ Եգիպտոս ներածուող: Այսպէ՛ս, կը գանգատի որ մեր աշխատակիցները եւ ես իսկ, երբեմն օտար բառեր կը գործածենք:

- Այս Պ. Միքայէլ Կիւրճեանը.., *ժեստ* մըն է բռներ կ'երթայ. այդ *ժեստ*ին հայերէնը ըլլալու է անպատճառ. փնտռեցէ՛ք Եզնիկին, Կորիւնին կամ Եղիշէին մէջ. պիտի գտնէք. իսկ եթէ չկայ՝ շինեցէք, յարմար հայերէն բառը շինեցէք եւ գործածեցէք, ինչպէս որ ժամանակին ուրիշները ըրած են:

- Փորձած եմ բայց չեմ յաջողած. «շարժուձեւ» կ'ըսեն բայց յաջող չէ:

- «Շարժուձե՛ւ», ո՛չ, ճիշտ բառը չէ. թո՛ղ շինեն ճիշտ բառը, ես հինգ ոսկի կու տամ:

- Պրաւօ՛, աֆերի՛մ Գէորգ աղա.. կը գոչեմ ինքզինքէս ելած, մոռնալով որ այս երկու բառերն ալ՝ պրաւօն եւ աֆերիմը հայերէն չեն. ահա՛ ասիկա արժեց մեր մինչեւ հիմա ունեցած խօսակցութիւնները. ես վաղն իսկ պիտի ծանուցանեմ *Արեւ*ի մէջ. *ժիւրի* մըն ալ կը կազմենք - դատաւոր մարմին, բայց ոչ երդուեալ - որուն մէջ կը դնենք նոյնինքն Կիւրճեանը. ամիս մը պայմանաժամ, ո՛վ որ «ժեստ»ին ճիշտ եւ աղուոր հայերէնը կը գտնէ՝ կը ստանայ ձեր հինգ ոսկին. տեսէ՛ք, ձեր այս ըրածը գեղեցիկ «ժեստ» մըն է..:

Իրաւ ալ, *Արեւ*ի յաջորդ թիւին մէջ կը յայտարարուի մրցումը իր մրցանակով եւ դատաւորներու անուններով միասին: Ամիս մը ետքը կը բացուին եւ կը քննուին ստացուած բազմաթիւ պատասխանները, որոնց ամէնքն ալ «շարժ» ով կազմուած՝ ոչ մէկը «շարժուձեւ»էն աւելի յաջող է. եւ մարմինը չ'ուզեր հինգ ոսկիին «արիւնը մտնելու» պատասխանատուութիւնը առնել, զոր արդէն Պ. Թոփալեան ալ պիտի չներէր հարկաւ..: Պիտի ծանուցուի, հետեւաբար, թէ մրցումը ջնջուած է. բայց փափաքելով որ հայ գրականութիւնը գոնէ այս պզտիկ չափով օգտուի իրմէ, կ'առաջարկեմ Պ. Թոփալեանի՝ որ իր հինգ ոսկին ուրիշ գրական մրցումի մը յատկացնէ:

- Շատ աղէկ, թո՛ղ գաւառի հայերէնով մը՝ գաւառական բարքերու վրայ թատերգութիւն մը գրեն:

- Հինգ ոսկիո՞վ: Նոյն գինը թէ՛ բառի մը եւ թէ՛ թատերգութեա՞ն մը համար:

- Է՛յ երկար ըրիր..: Հապա ի՞նչ պիտի տայի:

- Գոնէ քսան ոսկի..:

Չերկարեմ. սակարկութիւնը կը յանգի տասը ոսկիի. մրցումը կը բացուի եւ մրցանակը կը ստանայ հանգուցեալ Պ. Հմայեակ Ազատեան, նախկին յեղափոխական-ուսուցիչ-լուսանկարիչը՝ Ակնայ բարբառով իր գրած կատակախաղին համար..:

Առիթէն օգտուելով ըսե՛մ՝ թէ ատկէ առաջ, հանգուցեալ Պ. Պետրոս Յովսէփեանն ալ մրցում մը բացած էր *Արեւ*ի մէջ, բարոյական նիւթի մը վրայ գրուելիք յօդուածի մը համար, որուն մրցանակը, նոյնպէս հինգ Եգիպտ. ոսկի, ստացաւ հանգուցեալ Մարտիրոս Ոսկեան բանաստեղծը:

Եւ ըսե՛մ՝ թէ հայերէնը - հայերէն բառ, թատերախաղ թէ յօդուած - այսպէս կը յարգուէր եւ կը գնահատուէր ասկէ դեռ քսանհինգ տարի առաջ, Եգիպտոսի մէջ:

Եւ չհանե՛մ ո՛չ մէկ եզրակացութիւն, ո՛չ մէկ. հանգուցեալ Գէորգ աղա Թոփալեանը եւ Պ. Պետրոս Յովսէփեանը օրինակ չտա՛մ ո՛չ մէկին. չըսե՛մ թէ զոհողութիւնով, թէ «բարձր նշան առնելով», թէ «շարժում առաջ բերելով» է՝ որ կրնանք պահպանել մեր լեզուն ու ազգութիւնը օտարութեան մէջ:

Այո՛, բարձր նշան առնելով եւ շարժում առաջ բերելով, ու ոչ թէ մեր սովորական եւ չարշիական ազգային *թրէն-թրէն*ը շարունակելով..:

ԱԶԳԸ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ճիշտ քառասուն տարի առաջ, Փարիզի մէջ թերթ մը հիմնուեցաւ, որուն անունն էր *Ժողովուրդին համար*: Իր հիմնադիրներէն մէկն էի՝ Մարսէյ'ն ուր կ'ապրէի այն ատեն, մինչ միւսներն էին՝ Գ. Ֆնտգլեան եւ Ա. Շաքլեան՝ Մանչեսթրէն, եւ Մ. Միհրդատեանց, տոքթ. Քոլոլեան եւ Սուրէն Պարթեւեան՝ Փարիզէն, այս վերջինը ըլլալով միեւնոյն ժամանակ խմբագիրը երեք շաբաթը անգամ մը լոյս տեսնող - անսովոր պարբերականութիւ'ն - մեր հանդէսին:

Մանրամասնութիւններ չեմ տար, որովհետեւ ատոր տեղը չէ հոս՝ թէեւ պիտի ուզէի որ այս քառասնամեակը տօնուէր՝ գոնէ յիշելով կամ ճանչնալով իրապէ'ս «ազգային, գրական եւ քաղաքական» այդ թերթը, այդ դէպքը պիտի ըսէի:

Ատկէ երեք տարի առաջ, շատերը այս նոյն երիտասարդներէն, մասնակցեր էին Մանչեսթրի *Վաղուան ձայն*ին, որ հետեւաբար՝ նոյն «ազգային գրական եւ քաղաքական» ուղղութիւնը ունէր: Կը պակսէր հիմա Լեւոն Արսէնեանը (բուն անունով՝ Լեւոն Սինանեան), խումբին ամէնէն քաղաքագէտ, ամէնէն հմուտ միտքը, որ չորս տարի Փարիզի մէջ «կատղած կով ուտելէ», այն է՝ անօթութեամբ գալարուելէ ետք, քիչ առաջ Ամերիկա մեկներ էր իր գերմանուհի կնոջը հետ: (Տռա՛մ մը, պարագան այս պարտիզակցի տղուն՝ որ մեր Կեդրոնականի դասընկերներէն էր. քսանհինգ տարի ան Նիւ Եորք ապրած է իբրեւ ֆրանսացի եւ ֆրանսերէնի ուսուցիչ, առանց ոչ մէկ հայու հետ յարաբերելու, չազդուելով ո՛չ օսմ. սահմանադրութենէն, ո՛չ մեծ պատերազմէն եւ Հայկ. Եղեռնէն եւ ո՛չ ալ Հայաստանի կազմութենէն. երբ Պարթեւեան 1908ին Պոլիս եկաւ Ամերիկայէն, պատմեց թէ տարիներով զայն փնտռելէ ետք՝ միայն վերջերը զայն գտեր էր Նիւ Եորքի մէջ.. անկարո՛ղ հայերէն խօսելու: Մեռած է 1925-26ի ատենները:)

Աւելցնեմ թէ *Ժողովուրդին համար*ի մէջ յայտնուեցաւ Ատոմ Եարճանեան. թէ Պարթեւեան, երրորդ կամ չորրորդ թիւին արդէն՝ թողլով անոր խմբագրութիւնը գնաց Լոնտոն իբրեւ խմբագիր Արփիարի ձեռքէն առնուած *Նոր կեանք*ի եւ կարճ

շրջանի մը համար միացած երկու հնչակեան հատուածներու օրկան *Հնչակի*, եւ թէ.. հազիւ հազ վեց թիւ (եթէ չեմ սխալիր) հրատարակուելէ ետք՝ մեր թերթն ալ դադրեցաւ, նման նոյնքան կարճատեւ կեանք մը ունեցած *Վաղուան ձայն*ին:

Եթէ վերջին կէս դարու կամ, աւելի շրջանին արտասահմանի մէջ ծնած ու մեռած **հարիւրաւոր** հայ թերթերէն կը յիշեմ մասնաւորաբար այս երկուքը եւ կ'ուզեմ յիշեցնել քառասնամեակը *Ժողովուրդին համար*ին հիմնարկութեան, պատճառը թէ՛ բացառիկ արժէքով ինքնութիւնն է անոնց աշխատակիցներէն շատին եւ թէ՛ մանաւանդ, կը կրկնեմ, «ազգային գրական ու քաղաքական» այն նոր ոգին է զոր կը յայտնէին այդ երկու թերթերը, 1895-1896ի դէպքերէն ետք առաջին անգամն ըլլալով գիտակից քննադանութեան երիտասարդ ոգի՛ մը՝ ընդդէմ երիտասարդութեան գլուխը դարձնել աշխատող «գէշ-յեղափոխական» ոգիին որ կը շարունակէր եւ պիտի շարունակէր այնուհետեւ - տարինե՜ր տակաւին - իր աւերները գործել եւ արեւմտահայութիւնը հասցնել վերջապէս աւերներու աւերին՝ անոր իր հայրենիքին մէջ բնաջնջման, **որպէսզի անոր պատասխանատուները կարենան օր մըն ալ ըսել, ամէն յիշատակ մոռցնելու համար կարծես, թէ արեւմտահայ եւ արեւելահայ գոյութիւն չունին, գոյութիւն ունին հայեր միայն**..:

Ո՛չ *Վաղուան ձայն*ը եւ ո՛չ *Ժողովուրդին համար*ը տեւեցին, կրցա՜ն տեւել, այո՛: Իր խմբագիրներն ու աշխատակիցները եթէ չուծացան իրենցմէ մէկուն նման, եթէ շուտով եւ հիմնովին չփոխուեցան մէկ ուրիշին պէս (որ վերջէն՝ դեռ ուրիշ փոփոխութիւններ ալ պիտի կրէր), իրարմէ բաժնուելով տկարացուցին իրենց շարժումին ուժը եւ ոմանք գացին նոր խմբաւորումներու մէջ տարածել, ո՛րքան որ կարելի էր, զուսպ եւ խելացի բայց պայքարէ չվախցող հայրենասիրութեան ոգին..:

Անոնք ատեցին, մասնաւորապէս, գաղափարներու խառնաշփոթութիւնը, երբեմն դիտումնաւոր, որ ծռեց քանի մը սերունդի միտքը, անոնց հաւատացնելով, օրինակի համար, թէ հայ ազատասիրութիւնը կը սկսի իրենց կազմակերպութեան թուականէն, թէ հայութիւնը ֆիզիքապէս թէեւ իջաւ բայց բարոյապէս շա՜տ բարձրացաւ իրենց գործունէութեան հետեւանքով եւ թէ, վերջապէս, այսօրուան Հայաստանը իրենք ստեղծելէ եւ իրենք կորսնցնելէ ետք՝ զայն վերստին իրենց ձեռքը առնելու համար փորձուած Փետրուար 18ի եղբայրասպան կռիւը հաւասար է.. Վարդանանց Պատերազմին (տե՛ս՝ *Յուսաբեր*ի խմբագրականը, «Քսանամեակ Մը», Շաբաթ, 22 Փետր. 1941):

Պէ՛տք էր, անհրաժե՛շտ էր, որ այս վերջին հաւաստումին նմանող ազգային-քաղաքական եւ նաեւ «գրական» ափեղ-ցփեղութիւններ կարելի չըլլային այսօր այլեւս՝ ա՜յսքան դառն փորձառութիւններէ վերջ, եւ կարելի չըլլա՜ր թունաւորումը, այսպիսի «գաղափարներով», այն նոր միտքերուն՝ որոնք ազգային կեանքի հետաքրքրութիւնն ունին եւ պիտի կրնային վաղը ծառայել անոր..:

Քննադատութեան եւ ընդդիմադրութեան պակասը չարիք մըն է զոր պէտք չէ անտեսել որեւէ պատճառի կամ պատրուակի տակ, այն պարագային մանաւանդ՝ ուր այսպէս կոչուած հոսանքները զինադուլ միայն կնքած են եւ ոչ թէ համաձայնութի՛ւն մը որ այսօրուան վրայ կիրարկուելով՝ իհարկէ անցեալն ալ պիտի ընդգրկէր եւ գէթ պիտի չներէր որ մօտաւոր անցեալի ամէնէն բացորոշ սխալները իբրեւ քաջագործութիւններ փառաբանուէին, պահանջելով որ անոնք տօնախմբուին իբրեւ նոր «Վարդանանց»ներ՝ աշխարհական եւ, ի՞նչու չէ, թերեւս նաեւ եկեղեցա-

կան հանդէսներով, քանի որ ա՛յնքան եկեղեցասէր դարձած ենք այսօր.. ամէն մեղքիս վրայ:

Կռիւի փափաքը չէ, այլ խորին համոզումը լռելուն վնասակարութեան՝ որ այս տողերը գրել կուտայ ինծի, մեկնելով քառասնամեակի մը յուշածումէն, քառասնամեա՛կը թերթի մը, զոր հիմներ էինք - ճիշտ ու ճիշտ - իրապէս ազատ եւ ուղիղ մտքի մը շինութեան, անխորհուրդ խօսքին ու գործին հակազդող, անոնց առջեւ թումբ կանգնող ոգիի մը զարգացման համար:

Այսօր չէ՛, քառասուն տարուան ամէնատխուր շրջանի մը մէջ անոնց տուած ողբերգական արդիւնքներէն ետքը չէ՞ որ մեր թուլութեամբը պէտք է օգնենք անոնց «վերստին յաւելուած» շարունակութեանը..:

ԳՈՐԾԵՐ ԵՒ ԱՆՁԵՐ

«*Ա լա* Չօպանեան» քրոնիկ մը միայն կրնայ հաշուեյարդարի ենթարկել *Արեւ*ի հին եւ նոր բամաթիւ գրական պարտքերը: Անկարող այդ քրոնիկը գրելու՝ հազիւ անոր քանի մը տարրերը պիտի կրնամ սեղմել այս գրուածքին մէջ:

Պարտքեր ունինք նա՛խ հեղինակներուն հանդէպ: Յօդուածի մը, գոնէ գնահատական կամ քննադատական յիշատակութեան մը իրաւամբ կը սպասէ հայ մատենագիրը, որ յաճախ ատկէ զատ ուրիշ բան չի սպասեր արդէն: Երեւակայե՛լ՝ որ երբեմն տարիներով ան մտածած է իր գործը, զայն «կրած է» իր մէջ, յետոյ, ամիսներ անցուցած է զայն գրելու համար, յետոյ, կրցած է զայն տպագրել շատ անգամ մեծ դժուարութիւններով. եւ երբ վերջապէս ան դուրս ելած է մամուլին տակէն՝ լեցնելով իր սիրտը ուրախութեան հետ հպարտութեամբ ալ, մեր հեղինակը աճապարած է անկէ մէկ-մէկ օրինակ նուէր ղրկել թերթերու եւ բարեկամներու, անհամբեր սպասելով - այնուհետեւ - անոր յարուցած կամ յարուցանելիք արձագանգին ..: Եթէ «բարեկամները» երբեմն կը հաճին - երբեմն ո՛չ - իրենց շնորհակալութեան ընկերացնել գնահատութիւն մը, ատիկա լաւ է բայց գաղտնի կը մնայ իր եւ անոնց միջեւ: Թերթե՛րն է, որ պիտի «վարձատրեն» զինք իր ճիգէն՝ երբ մանաւանդ ճիշտ բաներ ըսեն իր երկին մասին, ճի՛շտ եւ, ի՞նչու չէ, նաեւ լա՛ւ բաներ զորս կ'ակնկալէ, քանի որ լաւ գործ մը արտադրած ըլլալու համոզումը ունի..: Բայց ահա՛ թերթը կը թերանայ ատիկա ընելու. չգրելով իր գիրքին վրայ՝ ան ոչ միայն իրեն այլեւ գիրքին կու տայ օդեղէն եւ լուռ լախտի հարուած մը, կը վիրաւորէ զինքը եւ գրեթէ փոշիին կը վերածէ գործը, չեղածի պէս կ'ընէ զայն..:

Այս յանցանքը, ոճիրը պիտի ըսէի եւ ծանր պիտի չըլլար որակումը, գործած ըլլալնուս համար ես խղճահար եմ իմ մասիս ու շատոնց է որ կը փափաքիմ զայն փոքր չափով մը գոնէ դարմանել ու նորէն չեմ կրնար..:

Չեմ կրնար, որովհետեւ գիրքերու վրայ գրելը շատ ալ թեթեւ կամ դիւրին գործ մը չէ: Պէտք է կարդալ գիրքը ամբողջութեամբ եւ ուշադրութեամբ, տեղ-տեղ ընդգծելով կամ նոթագրելով. պէտք չէ գոհանալ տպաւորութեամբ մը՝ կարծիքդ կամ դատաստանդ յայտնելու համար. պէտք է վերստին անդրադառնալ, երբեմն պրպտում մը ընել ուրիշ գիրքերու մէջ եւ այնուհետեւ միայն ձեռք առնել գրիչը՝ խտացնելու համար գաղափարդ կարճ գրութեան մը մէջ: Եւ այդ խտացումն ալ այնպէս ըլլալու չէ՝ որ վնասէ գործին կամ.. ճշմարտութեան, ծանրանայ աւելի թե-

րութիւններուն (ոճի, կազմութեան) վրայ, կամ՝ անտեսէ այդ կամ ուրիշ անյաջողութիւնները..:

Այս խղճահարութիւններն ալ պատճառ կ'ըլլան, երբեմն, որ չկարենանք մեր պարտքը հատուցանել հեղինակներուն, որոնք կը սպասեն եւ երբեմն կը սրտնեղին նաեւ, մեր ուշացումը եւ երբեմն ամբողջական զանցառութիւնը անհոգութեան վերագրելով..:

Թողլով ուրեմն այն հին գրենական «պարտք»երը, որոնք կարելի է ժամանցումի ենթարկուած նկատել - եւ զորս պիտի ամչնայի հոս յիշելու անգամ՝ երբ կարող չեմ զանոնք հատուցանել քիչ կամ շատ գոհացուցիչ չափով մը - առայժմ քանի մը խօսք միայն պիտի ըսեմ երկու գիրքի մասին որոնց հրատարակութիւնը նոր է յարաբերաբար եւ որոնք բացառիկ ճիգ մը արժած են իրենց հեղինակներուն.

Մէկը այդ գործերէն՝ Տ. Հայկազուն քահանայ Ոսկերիչեանի ընդարձակ հատորն է որ կը կրէ «Ամուսնական իտէալ կեանքի խորհուրդն ու բանալին» տիտղոսը, ըստիս պարունակութեան ոճին համապատասխան բայց ինքնին անյանձնարարելի տիտղոս մը, քանի որ ոչ այդ «խորհուրդը» կրնար **պարզուիլ** հոս ոչ ալ այդ կեանքին «բանալին» դարբնած ըլլալու յաւակնութիւնը կարելի էր ունենալ:

Պէտք է ընդունիլ, սակայն, թէ հեղինակը ծառայութեան ոգիէ մը ներշնչուելով գրած է իր գիրքը եւ զայն գրած է համոզման ջերմութեամբը, միշտ իտէալականացնելով նիւթ մը որ այլապէս ունի նաեւ իր գետնամերձիկ (*թէր ա թէր*) կողմերը: Ատկէ՝ գործին ընթերցումը կը տուժէ երբեմն, իր միօրինակ փառաբանական ոճին հետեւանքով, մինչ, միւս կողմէ, նոյն այդ ոճը անոր կու տայ միութիւն մը որ արհամարհելի չէ, երբ նկատի ունենանք մանաւանդ ընթերցողներու այն դասակարգը - ամուսնացու կամ նոր ամուսնացած երիտասարդներ երկու սեռէ - որոնց համար յատկապէս գրուած է ան:

Եթէ ոճը իրմէ է, յայտնի է որ դասակարգումի եւ նոյնիսկ ընդլայնումի համար Տ. Հայկազուն հայր իրեն առաջնորդ ունեցած է նոյն նիւթին վրայ գրուած մէկ կամ աւելի գիրքեր, որոշ ուղղութեան մը համաձայն մտածուած եւ գրուած: Այս տեսակէտով, ինչպէս եւ լեզուական ճշտութեան տեսակէտով, այս գործը իր առաւելութիւններն ունի Խրիմեանի *Դրախտի ընտանիք*ին վրայ՝ զոր չի մոռցներ սակայն. ըստ որում քիչ չեն *Դրախտի ընտանիք*ին այն էջերը ուր Հայրիկի սիրտը եւ հանճարը կը յորդին յուզիչ հաղորդականութեամբ մը:

Երկրորդ գիրքը՝ *Արեւ*ի աշխատակից Պ. Պօղոս Գէորգեանի Կիպրոսի մէջ ֆրանսերէն լեզուով հրատարակած *Ֆրէօպէլ գիտական մանկավարժութեան առջեւ* հատորիկն է, 114 էջէ բաղկացած, որ ձգտումն ունի ներկայիս քիչ մը անտեսուած - ըստ Պ. Գէորգեանի - այդ մեծ ռահաւորդին իր արժանի տեղը տալու նոր դաստիարակութեան պատմութեան մէջ:

Ֆրէօպէլի անունը եւ իր հիմնած մանկապարտէզները միաժամանակ տարածուեցան, մեծ արագութեամբ, Թուրքիոյ հայոց մէջ 1890ի ատենները, շնորհիւ ռուսահայ տիկին Մատակեանի, որ առնուազն հինգ-վեց տարի սրտով եւ տաղանդով աշխատեցաւ Պոլսոյ մէջ, թէ՛ այդ մանկապարտէզները վարելու եւ թէ՛ անոնց առաջին ուսուցչուհիները պատրաստելու համար: Կարմիր գոգնոցները ոգեւորութեան շրջան մը բացին այն ատեն՝ որուն յիշատակը դեռ պահած եմ: Ծաղկոցները մէկէնիմէկ «խամրոց» կոչուեցան եւ պարող ու երգող մանչ եւ աղջիկ մանուկներու

տեսարանին հրճուանքը դեռ սպառած չէ մինչեւ այսօր, ամէն տեղ ուր հայ համայնքներ կան: Պ. Գէորգեան լաւ ըրած է իր գիրքը մեծ մասամբ յատկացնելով նոյնինքն Ֆրէօպէլէն ըրած մէջբերումներուն եւ անոնց հիման վրայ պահանջելով որ մանկավարժութեան պատմութիւնը արդար ըլլայ առաջին մեծ մանկավարժին համար:

Մելգոնեանի վարժապետանոցին տեսուչը յաջողած է շատ յստակ եւ կոկիկ գործ մը արտադրել՝ որ գալով Քլափարէտի եւ՝ կ'ենթադրեմ նաեւ՝ Տիկին Մոնթեսորիի հիացողի մը կողմէ, աւելի մեծ կ'ընծայէ հեղինակին խղճմտանքի արժանիքը: Կը խորհիմ, որ ի մասնաւորի Զուիցերիոյ մէջ, աննշմար պիտի չանցնի ան:

Եւրոպայի մէջ վերջերս անհետացող մէկքանի հայ դէմքերու մասին (Պետրոս Հալաճեան եւն.) գրելը կը թողում ուրիշ առիթի մը:

ԱՆՀԵՏԱՑՈՂ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐ

Սերունդները պիտի անհետանային ու կ'անհետանան, քիչ առ քիչ, այսօր մէկ եւ վաղը ուրիշ ներկայացուցիչ անդամի մը մահովը: Այն ատեն միայն երբ գացողներուն թիւը կը ցանցառի այլեւս - որովհետեւ մնացողներուն թիւը նուազած է - մարդիկ կ'անդրադառնան եւ կ'ըսեն թէ սերունդ մը աշխարհի բեմէն իջնելու վրայ է...:

Մեր մէջ, ոչ թէ մէկ՝ այլ երկու կամ երեք սերունդ միաժամանակ հրաժեշտ կու տայ կեանքին, որքան ալ անբնական թուի այս երեւոյթը:

Անոնք որ 1890ի ատենները հանրային կեանքի մէջ մտան - գէթ իբրեւ գրող - այսօր հազիւ եօթանասնամեայ պիտի ըլլային - ինչ որ շատ յառաջացած ծերութեան տարիք մը չէ - եթէ բնականոն կեանքով մը ապրէին: Ոչ թէ մէկ այլ քանի մը տասնեակ պիտի ըլլար անոնց թիւը եւ պիտի կրնայինք իրենց համար ըսել - երբ մեռնէր իրենցմէ մէկը - թէ հին սերունդ մըն է որ կ'անհետանայ իրերու բնական բերումով: Մինչդեռ անոնց յաջորդող, տասը եւ նոյնիսկ քսան տարի ետքը յայտնուած սերունդներուն մէջէն նոյնքան ստուարաթիւ եղաւ կորուստը թէ՛ 1915-1920ի շրջանին եւ թէ՛ անկէ ասդին, ա՛յնքան որ կը հարկադրուինք իրապէս անհետացող սերունդի մը տեղ՝ սերունդներու՛ պատկերը մեր աչքին դէմ բերել՝ երբ երէկ մէկին եւ այսօր միւսին պատկանող վերջամնաց անդամի մը մահը կը լսենք:

Պետրոս Հալաճեան 1900ի սերունդին կը պատկանի: Այդ թուականին – մօտաւորապէս - աւարտած է իր բարձրագոյն ուսումը Ֆրանսայի մէջ եւ վերադառնալով Թուրքիա՝ սկսած է գործել իբրեւ իրաւագէտ: Նախապէս, քանի մը տարի աշակերտած էր Պոլսոյ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանին՝ իր Արամ եղբօրը հետ: Հայրը Պոլսոյ հարուստ կեսարացիներէն էր, որուն մանչ զաւակներէն ուրիշ երկուքն ալ Եւրոպայի մէջ մասնագիտական կրթութիւն ստացած էին, մէկը՝ իբրեւ հանրային ճարտարագէտ, եւ ուրիշ մը՝ իբրեւ բժիշկ: Պէտք է ըսեմ - սակայն - որ թեթեւ ջղայնոտութիւն մը - մօր կողմէ ժառանգական - Հալաճեան որդիներէն շատը անատակ դարձուցած էր գործնական կեանքի: Պետրոս եւ Արամ միայն, Պետրոս Արամէն աւելի կը տիրապետէր ինքզինքին, թէեւ նորէն, մինչեւ իսկ այդ ինքնազսպումին մէջ, կը յայտնուէր իր խառնուածքի զարտուղութիւնը:

Թուրքիոյ Հանրային Պարտուց Վարչութեան իրաւագիտական բաժնին մէջ պաշտօնի կոչուեր եւ բարձրացեր էր իրաւագէտ-խորհրդականի դիրքին, հաւա-

սա՛ր՝ եւրոպացի խորհրդականներու, զորս կը գերազանցէր թերեւս իր հմտութեամբն ու խղճմտութեամբը՝ երբ 1908ի ամառը վերահաստատուեցաւ օսմանեան սահմանադրութիւնը եւ սկսաւ պատրաստութիւնը խորհրդարանի անդամներուն ընտրութեան: Պոլսէն երկու հայ երեսփոխան պիտի ընտրուէր եւ Իթթիհատը պատրիարքարանին յանձնած էր անոնց նշանակումը՝ ըստայնմ իւրացնելու եւ ընտրել տալու համար զանոնք, իր ընտրելիներուն կարգին:

Թեկնածու կը ներկայանար Զօհրապ: Պատրիարքարանը կ'ուզէր - անոր հետ եւ անկէ առաջ - ներկայացնել Նորատունկեանը: Յանկարծ ուրիշ երկու ընտրելիներ ալ ներկայացան՝ Պետրոս Հալաճեան եւ Հմայեակ Խոսրովեան: Նորատունկեանի ծերակուտական անուանումը դիւրացուց խնդիրը յանձին Հալաճեանի, որ օր մը սպառնաց - իմ ներկայութեանս - ընտրուիլ առանց պատրիարքարանի հաւանութեան, որովհետեւ Իթթիհատը զինք անցուցած էր արդէն իր ցանկին մէջ: Մնաց Պ. Խոսրովեան, որուն թեկնածութիւնը կը հովանաւորէին հնչակեանները, մինչ Զօհրապ դաշնակցականներու ընտրելին էր: Անիկա ուղղակի Զօհրապի գործը խանգարել կ'աշխատէր: Պարթեւեան (Ամերիկայէն նոր հասած) եւ ես միջնորդեցինք եւ համոզեցինք հնչակեանները ու Պ. Խոսրովեանը, որ տեղի տան Զօհրապի տաղանդին առջեւ:

Մինչայդ, ընտրուած էին նաեւ մեր ազգային երեսփոխանական ժողովի անդամները: Ասոնց կարգին՝ երկու Հալաճեանները՝ Պետրոս եւ Արամ, ինչպէս անշուշտ Զօհրապ, Խոսրովեան եւ բազմաթիւ հոյակապ անծանօթներ: Բացուեցաւ օսմանեան խորհրդարանը, ուր երեւցան Պոլսոյ հայոց ներկայացուցիչ՝ Զօհրապ եւ Հալաճեան, Սիսի (Կիլիկիոյ)՝ Մուրատ (Համբարձում Պոյաճեան), Սեբաստիոյ՝ Տոքթ. Տաղաւարեան, Վանի՝ Վարդգէս եւ Վահան Փափազեան, եւ Կարինի՝ Արմէն Գարօ (Գարեգին Փաստրմաճեան): Իսկ իբրեւ իթթիհատական՝ կային նոյնպէս Յակոբ Պապիկեան (փաստաբան) Էտիրնէի եւ Յակոբ Պոյաճեան (ուսուցիչ-ճարտարագէտ) Ռոտոսթոյի երեսփոխանները: Երկրորդ ընտրութեանց ընթացքին է - եթէ չեմ սխալիր - որ ունեցանք Հալէպէն իթթիհատական երեփոխան Պ. Յարութիւն Պոշկեզէնեանը, մինչ տոքթ. Տաղաւարեանի աթոռն ալ կ'երթար տոքթ. Փաշայեանի:

Նախարարական կազմին մէջ մտած էր Նորատունկեան, իբրեւ հանրօգուտ շինութեանց նախարար: Հալաճեան **ուզեց** անոր տեղը առնել եւ յաջողեցաւ: Կ'ըսեն թէ անգործ նախարար մը չեղաւ եւ թէ իթթիհատականները կը գնահատէին իր կարողութիւնը: Լսուեցաւ նաեւ՝ որ երբ Մարտ 31ի յետաշրջական շարժման ատեն երեսփոխանները Պոլսէն դուրս, կարծեմ Սան Սթեֆանոյի մէջ նիստ գումարած էին ու կը խորհէին աւելի՛ իրենք զիրենք ազատելու վրայ, Հալաճեան քաջ կեցուածք մը ունեցած եւ նպաստած էր ժողովին պատուաւոր ելքին:

Մինչեւ պատերազմ, յաջորդական քանի մը ընտրութեանց մէջ, ան շարունակեց - Զօհրապին հետ - Պոլսոյ հայերը ներկայացնել «մեպուսարանին» ծոցը: Բայց կարճ տեւած էր իր նախարարութիւնը եւ Իթթիհատը զինք երբեք պաշտօնի չկոչեց նորէն: Մինչեւ պատերազմ, դահլիճի հայ անդամները եղան - իրմէ ետք - Յակոբ Սթամպոլլուեան, Գրիգոր Սինապեան, դարձեալ Նորատունկեան եւ իվերջոյ Ոսկան պէյ Մարտիկեան՝ որ ամէնէն երկարատեւ պաշտօնավարութիւնն ունեցաւ:

Հալաճեան պատերազմը Պոլիս անցուց, մինչ Նորատունկեան եւ Պ. Մարտիկեան Զուիցերիա գացին եւ ա՛լ չդարձան, նոյնիսկ զինադադարէն վերջ: Անշուշտ ան տառապեցաւ - իբրեւ հայ եւ իբրեւ բարեկամ - իտես համատարած աղէտին, որ անթիւ հայերու կարգին անհետացուց նաեւ իր նախկին պաշտօնակիցները՝ Զօհրապ, Վարդգէս, Վռամեան, Մուրատ, Տաղաւարեան, Փաշայեան: Բայց չհեռացաւ Պոլսէն, իբրեւ բողոքի լուռ նշան մը **գոնէ** եւ ատիկա վերջէն մեղադրուեցաւ իրեն:

Վերջէն - այսինքն զինադադարէն ետք - Հալաճեան վերստանձնեց Հանրային Պարտուց Վարչութեան մէջ իր հին պաշտօնը: Երբ եկաւ քեմալական րեժիմը անիկա անցաւ Փարիզ, ուր մինչեւ *տէթ*ին ջնջումը եղաւ կեդրոնին մօտ եւ ստացաւ - ըսին - բաւական մեծ գումար մը իբրեւ հատուցում:

Այդ գումարին կարեւոր մէկ մասը Հալաճեան ծախսեց տնտեսագիտական երկի մը (ֆրանսերէն) հրատարակութեան՝ որ նիւթական եւ բարոյական խոշոր յուսախաբութիւն մը պատճառեց իրեն:

Իր անդամակցութիւնը ՀԲԸՄիութեան կեդրոնական վարչութեան, որ շատ կարճ տեւեց, նոյնպէս յուսախաբ ըրաւ թէ՛ զինքը եւ թէ՛ զինք ընտրողները: Գաղտնիք մը չէ հոն իր ընդհարումը նախագահ Պ. Գալուստ Կիւլպենկեանի հետ: Հրաժարեցաւ նա՛խ ինքը եւ ապա նախագահը, մինչ երկուքին ալ շատ պէտք ունէր Բարեգործականի կեդրոնը:

Իր սերունդին մէջ, Հալաճեան եղաւ լաւագոյններէն՝ որոնք բարձր պահեցին մեր վարկը իրենց **լուրջ** յատկութիւններով: Էեցուն եւ յստակ միտք մըն էր՝ որ դժուար կ'արտայայտուէր ոչ թէ խօսիլ չկարենալուն այլ իր գաղափարը ճիշտ բառերովը ըսել ուզելուն համար: Դժբախտաբար ազգը ուղղակի չօգտուեցաւ իրմէ, թէեւ իր կանխահաս մահուան գուժը զրկումի մը պէս կը հնչէ, որովհետեւ Հալաճեան արժէք մըն էր եւ հին արժէքներ շատ չեն մնար ու նորեր շատ չեն հասնիր մեր շուրջը..:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ի՞ՆՉԻ

Վաղը Յարութեան տօնն է:

Յարութիւն ի՞նչի: Ներելի է այս հարցումը ուղղել այսօր, գիտնալով հանդերձ ինչ որ գիտէ ամէն մարդ, սա՛՝ թէ Նազովրեցի Յիսուսն է որ տասնինը դար առաջ այս գիշեր յարեա՛ւ իր գերեզմանէն եւ թէ Խաչեալին այդ յարութեամբը, որքան անոր կեանքովն ու քարոզութեամբը հիմնուած կրօնքին մեծագոյն տօնն է ասիկա, տո՛նը հին մարդուն մէջ նոր մարդուն ստեղծման..:

Այո՛, քրիստոնէական այս տօնը դրուած է հեթանոսական եւ հրէական նմանօրինակ տօներու տեղ՝ որոնք բնութեան վերազարթման եղանակին կցած են, նոյնպէս, մարդուն հոգեկան վերազարթման պէտքին անդրադարձումը:

Այո՛, քրիստոնէական բոլոր Եկեղեցիները, իրենց բոլոր կղերիկոսներով այսօր ալ ինչպէս միշտ պիտի ըսեն՝ թէ յանցանքը մարդունն է եւ ո՛չ Եկեղեցիին, ո՛չ անոր Հիմնադրին մանաւանդ՝ եթէ անոնց հետեւորդներն ու ոչ-հետեւորդները այնպէս կ'ապրին ու կը գործեն աշխարհի վրայ որպէս ընելու չէին այլեւս, այս քրիստոնէական քսաներորդ դարուն..:

Այո՛, գիտենք որ բարոյական ու նիւթական անչափելի Աղէտը որուն վկաներն ենք այսօր եւ գուցէ զոհերը ըլլանք վաղը, յատուկ չէ միայն մեր ժամանակին եւ թէ մարդկութիւնը տեսած է փլուզման ուրիշ շրջաններ՝ որոնցմէ դուրս ելած, ապրած ու աճած է նորէն..:

Այսուհանդերձ չենք կրնար, լսելով յարութիւն բառը, չհարցնել՝ «Յարութիւն ի՞նչի..» եւ չպատասխանել թերեւս անբարիշտ բայց հոգիի բնական ժայթքումով մը. «Յարութիւ՛ն անասնական եւ վայրենական բնազդներու՝ որոնք սուրցան եւ զարգացան գիտութեամբ. յարութիւ՛ն խաբեբայութեան եւ խարդախութեան միշտ գործածուող բայց իբրեւ պետական զէնք ծածկուած ուժերուն. եւ յարութիւ՛ն - վերջապէս - զանգուածներու ահաւոր եւ անբուժելի ապուշութեան՝ որ կարելի կ՛ընէ անոնց անձնազոհումը գոց մտքով եթէ ոչ գոց աչքով, իլուր եւ իշահ հրամայողներու»:

Յարութեան գաղափարը, կցուած Չարութեան, Նենգութեան եւ Տխմարութեան անձնաւորեալ գաղափարներուն, իբրեւ ասոնց անպատկառ եւ անսքօղ՝ հսկայական ոստումը ոչ թէ մահուան, այլ սուտ-քունին ծոցէն, կրնայ ընդլայնուիլ այսպէս՝ նո՛յն դիւրութիւնով որով Բնութեան, Սիրոյ, եւ Քրիստոսի յարութեան, **հակառակ ամէն բանի** անոնց ալ յարութեան գաղափարը պիտի ընդլայնեն վաղը բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիներու քարոզիչները բոլոր եկեղեցիներու մէջ (ռումբի հարուածներէ չփլչած եւ անոնց անմիջական սպառնալիքին տակ չգտնուող եկեղեցիներուն մէջ գոնէ), ինչպէս նոյնը պիտի ընեն աշխարհական քարոզիչներէն շատերը թերթերու բեմէն..:

Ճիգ մը պէտք է՝ անձնատուր չըլլալու համար ո՛չ յոռետեսութեան եւ ո՛չ ալ լաւատեսութեան այդ ալիքներուն, որքան ալ - կը կրկնենք - բնական կամ արդարանալի ըլլայ անոնց մին կամ միւսը, համաձայն մեր խառնուածքին:

Երբ ընենք այդ ճիգը, կու գանք ամէնէն առաջ սա՛ համոզման՝ թէ գերազանցօրէն տղայական է տրտնջալ եւ քրթմնջել առանց որ ձեզ լսող մը ըլլայ, առանց ո՛րեւէ արդիւնքի՝ բացի, թերեւս, ձեր բարոյական կորովն ու ֆիզիքական ուժը նուազեցնելու արդիւնքէն: Խորհրդածել եւ եզրակացնել - այո՛ - բայց դուրս տալ ձեր մտածումը՝ այս պարագային անիմաստ չէ միայն այլեւ վնասակար, մինչ կրնանք - ուրիշ ուղղութիւն մը տալով մեր մտքին - օգտակար ըլլալ թէ՛ մեզի եւ թէ՛ մեր շրջապատին:

Օգտակա՛ր ըլլալ մեզի՝ հնարաւորութեան սահմանին մէջ նախատեսելով ինչ որ վաղը **կրնայ պատահիլ** (**կրնայ չպատահիլ** նաեւ) եւ ըստայնմ անոր պատրաստուելով: Եւ օգտակար ըլլալ մեր շրջապատին, նոյն նախատեսութեան եւ պատրաստութեան աջակցելէ զատ՝ ջանալով աջակցիլ այդ շրջապատը ներքնապէս կարգի դնելու կամ շտկելու գործին, որ ամէն ժամանակի համար ամէնակարեւոր գործն է եւ կը կազմէ հիմը ուրիշ ամէն աշխատանքի: Այդ օգտակարութեան համար - ահա՛ - պէտք է ճանչնանք թէ՛ աշխարհը ինչպէս որ է եւ թէ՛ մեզ ինչպէս որ ենք, որպէսզի մեր մեծ բացերը գոցելով կարենանք սա մեծ հեղեղին դիմադրել:

Քրիստոսի Յարութիւնը անշուշտ կրօնական տօն մըն է նախ եւ իբր այդ կը տօնուի բոլոր բարեպաշտներուն, կրօնասէրներուն կողմէ: Միեւնոյն ատեն անիկա ազդարարութիւն մըն է սակայն, ուղղուած ամէնուն - հաւատացեալին եւ ան-

հաւատին հաւասարապէս - քննելու թէ ի՛նչն է որ իրենց մէջ եւ իրենց շուրջը, անհատական ինչպէս հաւաքական կեանքի համար, թաղուած է ու կը կարօտի յարութեան:

Ըսե՞նք թէ Ազնուութիւն եւ Արդարութիւն այն երկու բեւեռներն են որոնց վրայ հաստատուած ըլլալու է Առանցքը ամէն մէկ բարոյական աշխարհի՝ որպէսզի ան կարենայ դառնալ: Որքան ալ պզտիկ եւ համեստ ըլլայ այդ աշխարհը - **ինչպէս է իւրաքանչիւրը մեր ազգային կեանքին աշխարհներուն** - նոյն պէտքը ունի ան, նոյն պէտքը ունինք մենք:

Յարութիւն ի՞նչի.- Յարութի՛ւն, մեզի համար - ուրեմն - Ազնուութեան եւ Արդարութեան թաղուած զգացումներուն:

ՅԱԽԻՏԵՆԱԿԱՆ «ՄԱՄՈՒԼ»Ը

Իրաւ, մեզի համար ալ, ինչպէս ամբողջ աշխարհի համար, ուրիշ աւելի մտահոգիչ բաներ կան այս միջոցիս: Բայց պէտք չէ ատկէ օգտուելով, հայ հանրութեան քթին խնդալ եւ արդէն ծռած ուղեղները քիչ մը եւս ծռելու օգնել..:

*Արեւ*ի մէջ (8 Ապրիլ) արտատպուած էր *Զարթօնք*ի տուած նկրագրութիւնը էջմիածին գացող սուրիահայ պատգամաւորներու ի պատիւ Պէյրութի մէջ սարքուած ողջերթի հանդէսին, ուր աչքի կը զարնէր մանաւանդ՝ մեզի եգիպտահայոցս վաղածանօթ Պ. Գասպար Իփէկեանի (դաշնակցական պատգամաւոր) խօսած ճառը, ուր ըսած էր թէ «ինք կը հաւատայ քսան տարիէ իվեր Հայաստանի արձանագրած անուրանալի, սքանչելի եւ պատուական նուաճումներուն, զարգացումին»: Մի՛ մոռնաք «20 տարիէ իվեր»ը եւ «անուրանալի»ն մասնաւորապէս..:

Դաշնակցական «լիտըր»ը ըսած էր տակաւին՝ թէ «Պրիւսէլի մէջ տեսակցած է պելճիքացի երկու թղթակիցներու հետ որոնք այցելելէ յետոյ խորհրդային բոլոր երկիրները, յայտարարած են թէ մշակութային իրական յառաջադիմութեան **տեսակէտէն, Հայաստան կը գերազանցէ Անդրկովկասի միւս հանրապետութիւնները եւ թէ Հայաստան իսկապէս յառաջադիմութեան** եւ զարգացումի արագընթաց ճամփուն մէջ է»:

Արդ, *Յուսաբեր*ի շաբաթ օրուան «Մամուլ»ը, նախ սա՛ «օյինպազութիւնը» կ'ընէ. կ'արտատպէ վերի հատուածը՝ խնամքով մէկդի թողլով մեր ստորագծած բոլոր բառերը, անո՛նք որ երկու անգամ Հայաստանի անունը կը յիշեն: Այնպէս որ *Յուսաբեր*ի «Մամուլ»ը կարդացողէն կամաւորապէս կը պահուի պելճիքացի թղթակիցներուն յայտնած եւ Պ. Իփէկեանի յիշած այն գաղափարը թէ՝ Հայաստան «**կը գերազանցէ Անդրկովկասի միւս հանրապետութիւնները եւ իսկապէս կը զարգանայ ու կը յառաջադիմէ**»:

«Մամուլ»ի խմբագիրը կը ջնջէ վերի բառերը, բայց, արտատպելով *Զարթօնք*ի այն տողերը ուր կ'ըսուէր թէ՝ «իրապէս անակնկալ մը եղան Պ. Իփէկեանի հայրենասիրական եւ անկեղծ արտայայտութիւնները», նոյն խմբագիրը (*Յուսաբեր*ի) կը խօսի «պարկեշտութեան զգացում»ի, «խղճմտութեան» եւ «մաքուր սրտի» ու «պղտոր ջուր»ի մասին, *Զարթօնք*ի վերոյիշեալ գնահատումին առիթով..:

Աւելի «զօրաւորը» կայ սակայն:

Պ. Իփէկեան խօսած է նաեւ, ինչպէս գիտենք, «հատուածականութեան վերջ տալու», «գործակցութեան», «աղտոտ պայքարներու», «միատարր փոխադարձ

սիրով տոգորուած գոյութիւն մը ունենալու» եւ ուրիշ նման գեղեցիկ բաներու վրայ - որմէ յետոյ հանդէսին նախագահ եւ Հայ Երիտ. Ընկերակցութեան Գործադիր Մարմինին ատենապետ Պ. Բ. Թովմասեան ըսած է՝ թէ «Ընկերակցութեան անդամները հայրենիքի մասին սկիզբէն իվեր եղած են հաւատաւոր, հիացող եւ խանդավառուող» ու աւելցուցեր է *Յուսաբեր*ի արտատպած սա՛ բառերը. «Մեծ գոհունակութիւն կը զգամ հաստատելով որ, մանաւանդ Պ. Իփէկեանի բերնով, հայ երիտասարդութեան ուրիշ հատուածներն ալ վերջապէս կը հաւատան Հայաստանի բարգաւաճումին եւ կը խանդավառուին անով»:

Ահա այս խօսքերը արտատպելէ ետքն է՝ որ «Մամուլ»ի խմբագիրը կը համարձակի գրել.

«**Կը զգա՞ք այս խօսքերուն տակ ծածկուած սինիզմը, եւ յետոյ այն ծիծաղելիութիւնը, որ կայ Հայաստանի հաւատալու կամ անով խանդավառուելու մեծ նշանակութիւնը ունենալու միամտութեան մէջ**»:

Սինիզմը (որուն հայերէնն է շնականութիւն), իբր թէ «ծածկուած» Թովմասեանի վերոյիշեալ խօսքերուն տակ, կը պոռթկա՜յ ամբողջ այս եւ նախորդ մեկնաբանութեան մէջ:

Ըստ այդ մեկնաբանութեան, ո՛չ մէկ դաշնակցական թերթ կամ բանախօս ու ամէնէն քիչ *Յուսաբեր* եւ իր «Մամուլ»ն ու «Մամլուլ»ի խմբագիրները, ուրացած է երբեք «20 տարիէ՛ իվեր Հայաստանի արձանագրած անուրանալի, սքանչելի եւ պատուական նուաճումները, զարգացումն ու բարգաւաճումը»: Երբե՛ք Հայաստանը Վայաստան անուանած չէ, զայն դժոխք կոչած չէ: Աշխարհի բոլոր դաշնակցականները չե՞ն երգեր, մինչեւ այսօր, թէ այդ «մեր հայրենիքը թշուառ ու անտէր» է..եւ «շղթաներով կապ կապուած», ինչ որ, եթէ հաւատանք իրենց ըսածին, իտէա՛լ դիրք մը ըլլալու է «նուաճումներ» ընելու, «զարգանալու եւ բարգաւաճելու համար..»:

«Ծիծաղելիութիւն» չկայ հարկաւ, ոչ ալ «միամտութիւն», այլ.. իր բառը ճիշտ տեղին կրկնելու համար, զուտ *սինիզմ* «Մամուլ»ի խմբագրին կատարած այս ելոյթին մէջ:

Սինիզմ եւ..մե՛ծ անխոհեմութիւն մը նաեւ:

ԱՊՐԻԼ 24

Անգամ մը եւս, Նահատակաց Տօնը կը տօնենք վիշտէ եւ կսկիծէ զատ՝ անձկութեան եւ անապահովութեան մէջ:

Մինչդեռ վիշտը եւ կսկիծը, կապուած քառորդ դար մը առաջուան սեւ օրերու յիշատակին, մերն են միայն, անձկութիւնն ու անապահովութիւնը կը վերաբերին գրեթէ ամբողջ աշխարհի մարդոց, որոնց մէջ, հետեւաբար, մեզի եւս:

Որովհետեւ, որքան ալ հայութեան ամէնահոծ զանգուածները՝ որոնք Խ. Հայաստան, Խ. Միութեան երկիրները եւ Սուրիա-Լիբանան կը գտնուին, մինչեւ այսօր դուրս մնացին կրակի գօտիէն եւ հաւաքական մեծ կորուստները խնայուեցան իրենց, բայց չենք կրնար թէ՛ իբրեւ մարդ եւ թէ՛ իբրեւ հայ, խոր ցաւով ու սարսափով չտեսնել մահուան եւ աւերումի գործը որ կը կատարուի մեր շուրջը ընդարձակ տարածութիւններու վրայ եւ կը սպառնայ ամէն օր աւելի եւս տարածուելով հասնիլ իր ցարդ չհասած սահմանները:

Չենք կրնար, երբ այսօր կը պահենք սուգը մեր անցեալի մեծ Կորուստին, չանդրադառնալ ուրիշներու օրըստօրէ մեծցող կորուստներուն, անոնց վիշտին եւ կսկծանքին՝ որոնք կը շարունակուին: Եւ հաւասարապէս թէ՛ մեծ եւ թէ՛ փոքր ազգերուն, անո՛նց որոնցմէ պահանջատէր ենք եւ անո՛նց (ինչպէս Յունաստանը) որոնց երախտապարտ ենք իրենց մեզի ընծայած եղբայրական կարեկցութեան համար, կ'ուղղենք մեր յուզուած մտածումը, մաղթելով որ շուտով դադրի մայրերու եւ կիներու արցունքը, որ աւելի չբազմանայ որբերու թիւը ամէնուրեք եւ աշխարհ գտնէ իր հաստատուն եւ արդար խաղաղութիւնը:

Անմիջապէս եւ այժմէական այս անդրադարձումին հետ, սակայն, այսօր, Ապրիլ 24, մենք կը խորհինք մեր 1915-1922ի Նահատակներուն եւ աչքի առջեւ բերելով միանգամայն անո՛նք - բաղդատաբար սակաւաթիւ - զոր կը ճանչնայինք եւ անո՛նք - միլիոնաթիւ - որոնք մերն էին հոգիի կապով միայն, մենք լռելեայն կը նորոգենք մեր սրտին մէջ՝ նա՛խ մեր հաւատարմութեան ուխտը այն գաղափարին որուն մէջ զոհուեցան անոնք:

Այդ գաղափարը, մերկացուած իր աւելի կամ նուազ կարեւոր բոլոր ածանցներէն, Ազգութեան գաղափարն էր, որուն անխտիր փաթթուած էին անոնք եւ անո՛ր է - հետեւաբար - որ մենք ալ փարած մնալու երդումը պիտի կրկնենք ամէն անգամ, այս վշտալից եւ հանդիսաւոր առիթով:

Ազգութեան գաղափարին կցուած Բացարձակ Ազատութեան, յետոյ Զօրութեան եւ Մեծութեան գաղափարները մենք պիտի չարծարծենք, մենք զանոնք խնամով եւ սրբութեամբ պիտի պահենք այսօր մեր հոգիներուն խորը, եւ անոնց փոխարէն եռանդով պիտի ոգեկոչենք մեր **Թշուառութենէ եւ Տգիտութենէ Ազատած** հայրենի երկրին մէկ բաժնին՝ Խ. Հայաստանի ոչ թէ գաղափարը միայն այլ իրականութիւնը, այսօր, Նահատակաց այս Տօնին օրը:

Այդ ոգեկոչումը պիտի ընենք նոյնքան մեծ երկիւղածութեամբ եւ նոյնպէս նորոգելով մեր ուխտը՝ մեր Ազգութեան այս օրօրանին ու անդաստանին հանդէպ անշեղ հաւատարմութեան:

Մեր Նահատակները պիտի սփոփուին եւ պիտի հանգչին՝ կարդալով այսօր մեր սրտերուն մէջ, այս իրար ամէնէն լաւ լրացնող երկու մեծ ուխտերը:

ՀԱՅՈՒ «ԵՍ»Ը

Գնդապետ Գրիգոր Նիկողոսոֆ նամակաձեւ յօդուած մը ունէր Արփիար – Բաշալեանի հրատարակած *Մասիս* պարբերաթերթին մէջ, «Հայուն **Ես**ը», կամ «Հայուն ատելի **Ես**ը» խորագրով: *Մասիս*ի յաջորդ թիւին մէջ Արփիար կ'անդրադառնար այդ յօդուածին եւ - եթէ չեմ սխալիր - վերջէն ուրիշ մը եւս գրեց այդ մասին, նոյն տեղը:

Ասկէ.. 52 տարի առաջ էր: Այն ատեն ոչինչ, յետագայի՞ն աւելի լաւ, հիմա է որ ճիշտ ու ճիշտ կ'ըմբռնեմ թէ ի՛նչ է այս «ես»ը եւ թէ ի՛նչու իրապէս «**ատելի** ես» մըն է ան:

«Ես»ին, հայկական «ես»ին երկու գլխաւոր յատկանիշերն են **մեծամտութիւն** եւ **յամառութիւն**: Բացառութիւնները հոս ալ պէտք է յիշենք եւ յարգենք անշուշտ, բայց շատ ստուար մեծամասնութիւնը մեր ազգակիցներուն՝ ահաւոր մեծամտու-

թիւն մը եւ յամառութիւն մը երեւան կը բերէ **մանաւանդ իր ազգակիցին հանդէպ** - ու աւելի՛ մասնաւորաբար - **երբ խնդիրը հանրային է:**

Օտարին հետ՝ գրեթէ միշտ խոնարհ եւ դիւրահաւան ենք: Օտարին հետ մեր յարաբերութիւններուն մէջ, **ուրի՛շ** թերութիւններ կը յայտնենք՝ որոնք անհամակրելի ըրած են ու դեռ կ'ընեն մեզ: Անձնական շահու համար՝ երբեմն հայը հայուն ալ զիջում կ'ընէ - թէեւ նորէն շատ քիչ - բա՛ն մը որուն ամէնէն ցայտուն ապացոյցն է գործի մէջ հայ ընկերակիցներու եւ ընկերակցութիւններու թիւին անհաւատալի սակաւութիւնը ամէն տեղ՝ Պոլսէն Ամերիկա, անցնելով Եգիպտոսէն: Հո՛ն ուր հայ անհատին «ես»ը առիթ կ'ունենայ պայթելու չափ մեծնալու եւ քարի պէս պնդանալու՝ **անշահախնդիր** եւ **անձնուէր ծառայութեան** ասպարէզն է որ կրնայ բոլորովին անշահախնդիր ալ չըլլալ բայց մինչեւ անգամ վճարեալ հանրային պաշտօն մը վարողին վրայ այդ հանգամանքը կը ստանայ մեր մէջ, պաշօտնեայի ինքզինքին տուած եւ զինք շրջապատողներուն լռութեամբ վաւերացուցած վկայականին շնորհիւ:

Անհատական յարաբերութիւններու մէջ՝ նոյն մարդիկը կրնան - երբեմն – իրենց դիմացինին խօսքը մտիկ ընել մինչեւ վերջաւորութիւնը. կրնան չխոստովանիլ բայց գոնէ մտովին ընդունիլ թէ ան բաւական ճիշտ բան մը կ'ըսէ. կրնան – մինչեւ անգամ - յետվիճաբանութեան սա՛ անսպասելի, անհաւատալի երկու բառը թռցնել իրենց բերնէն՝ «համամիտ եմ». երբ - սակայն - խնդիրը հայ-հանրային է ու «դիրքը» բռնուած է աւելի կամ նուազ հրապարակային կերպով, կարծիքը համոզում եւ որոշում կ'ըլլայ իսկոյն, կը վերածուի մէկ նոր արտայայտութեանը հայու՛ «ես»ին, հասնելով մեծամտութեան եւ յամառութեան բարձրագոյն աստիճաններուն:

Ի՞նչ է այս երեւոյթին պատճառը: Ի՞նչպէս կրնայ դարմանուիլ այս ատելի «ես»ը, այս հիւանդ եւ մեր ամբողջ կեանքը - անհատական ու հաւաքական – հիւանդացնող բարոյական օրկանը: Ի՞նչ դեղ եւ ի՞նչ առողջապահական դրութիւն պէտք է կիրարկել՝ բնականոն գործունէութեան մէջ պահելու համար «ես»ի այդ անհրաժեշտ օրկանը..:

Մեծ պատճառը որ ատելի ու վնասակար կ'ընէ «ես»ը՝ երբ կրնար հաճելի եւ օգտակար ըլլալ ան, մեր զարգացման պակասն է, որուն մէջ՝ մասնաւորապէս քաղաքացիական կրթութեան բացարձակ չգոյութիւնը շատերուն մօտ:

Երբ - ուրիշ ազգերու մէջ - մարդերը յաճախ **կը ծնին** իբրեւ քաղաքացի, հայերը առհասարակ իբրեւ գիւղացի կամ.. դաշտեցի կը ծնին, առանց որեւէ գիտակցութեան թէ ինչպէս կ'ապրուի քաղաքներու եւ տէրութիւններու մէջ, ի՛նչ կազմակերպութիւն ունին անոնք, եւ թէ ի՛նչ է թանձրացեալ կերպով ազգը որուն մաս կը կազմեն ոգիով:

Մեր մէջ, կրնանք ծերանալ ժողովներ նախագահելով կամ ատենապետելով՝ բայց նորէն մնալ ընդհանուր եւ մասնաւոր օրէնքներու մեր խորին տգիտութեանը մէջ, հաւատացած թէ՝ գիտենք մեզի յանձնուած գործին համար ամբողջ պէտք եղածը, իր աւելիո՛ւը հանդերձ:

Հայու «ես»ին չափ «ատելի» է - այսօ՛ր կէս դար ետքը գնդապետ Նիկողոսոֆի եւ Արփիարեանի յօդուածներէն - հայու տգիտութիւնը՝ հանրային կեանքի եւ հանրային գործունէութեան պահանջներուն: Սքեմը՝ միշտ, բարեկամեցողութիւնը՝ յա-

ճախ կրօնաւորին եւ աշխարհականին մօտ ձեռնհասութեան գրաւական կը համարուին: Ա՛յնքան քիչուոր են ատկէ աւելին ունեցողները՝ որ այդքանով կը գոհանանք արդէն, մեր դժգոհութիւններն իսկ խեղդելով սա՛ ողբալի մտածման մէջ՝ «լաւագոյնները չկան», եւ այդպէս՝ յաւերժացնելով չարիքը:

Արդ, տգիտութիւնը մէկ պատճառն է եւ թոյլատուութիւնը միւս պատճառը՝ հանրային գործիչներու «ես»ին ուռենալուն: Եւ երբ այդքան ուռեցած է «ես»ը, այլեւս կարելի չէ ամէնամեղմ դիտողութիւնն իսկ ներկայացնել անոր տիրոջը: Իր մեծամտութեան եւ յամառութեան մէջ՝ ան որեւէ քննադատութիւն պիտի չընդունի, զայն վիրաւորանք պիտի համարէ իր «ես»ին, իր «ես»ը պիտի գրգռուի եւ խենթութիւններ ու վայրենութիւններ ընել պիտի տայ իրեն:

Եթէ չենք կրնար քաղաքացիական ուսում ներարկել մեր այն հանրային գործիչներուն որ զուրկ են անկէ, եւ եթէ միւս կողմէ այնքան քիչ են զուրկ չեղողները մեր մէջ, գոնէ կրնանք եւ պարտաւոր ենք - իբրեւ դարման «ես»ի պալարին՝ չօգնել անոր մեծնալուն, եւ ընդհակառակն ազատ քննադատութեամբ - որ ամէն ռամկավարութիւններու սկզբունքն ու պայմանն է - **ծակել** զայն, ի հարկին ճամփելով քննադատութեան չհանդուրժող խիղճերը եւ անոնց տեղ ուրիշներ գործի կանչելով:

Հայու «ատելի» եսը ծիծաղելի ալ է ու մերթ աղիտալի կ'ըլլայ նաեւ: Մարդիկ, այդ «ես»ին պատճառաւ երբեմն ոտնակոխ կ'ընեն հանրային շահն իսկ: Պէտք է խիստ վարուիլ «ես»ի հիւանդներուն հետ՝ ուրիշներուն օրինակ ըլլալու եւ մեր նկարագիրն ու մեր հանրային կեանքը բուժելու համար այդ վտանգաւոր ախտէն..:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՋ

Երէկուան *Յուսաբեր*, փոռւելով նախորդ օրը *Արեւ*ի մէջ հրատարակուած Երուսաղէմի հեռագրին եւ անոր տուած մեկնաբանութեանս վրայ, առանց խնդալու (կամ թերեւս.. *սինիքըման* խնդալով) կը գործածէ սա՛ տեսակ բառեր. «**անսաստելով** առաջն. փոխանորդ հօր հրահանգին», «գործուած արարքը այնքան դատապարտելի է, որ հարկ չենք տեսներ իր բուն բառովը որակելու զայն», «առաջին անգամը չէ որ նման աչքբացութիւններ կ'ընէ, վայել՝ Պոլսոյ հին ղազէթաճինեռուն», «նման քայլերը.. **վստահութեան չարաչար գործածութեան** գլուխին տակ կ'իյնան առնուազն», «անորակելի արարք», «երկրորդ յանդգնութիւն», «ցուցադրութիւն լրագրական տգեղ բարքերու» եւն.: Ստորագծումները իրմէ են:

Կը հրաւիրեմ *Յուսաբեր*ի եւ *Արեւ*ի ընթերցողները՝ վայելելու այս կեղծ զայրոյթն եւ գործածողին համար այս հարազատ ոճն ստեղծող զգացման ամբողջ ..բարձրութիւնը:

Որպիսի՛ յարգանք այնպէս չէ՞, հանդէպ «ազգ. իշխանութեան»: Այդ յարգանքին *Յուսաբեր* կը զոհէ մամուլի իր բնական իրաւունքը **լուր առնելու** եւ իր պարտականութիւնը՝ **լուր տալու**: Երբ առաջն. փոխանորդ մը իրեն հրահանգ կու տայ՝ որ այսինչ լուրը չհրատարակուի, յանկարծ կը բռնուի անոր խմբագրին թէ՛ դատելու կարողութիւնը եւ թէ՛.. ձեռքը, որ առաջ չ'երթար լուրը հրատարակելու՝ հաւատալով որ այդ հրատարակութիւնը հաւասար պիտի ըլլար.. պետական գաղտնիք մը մէջտեղ հանելու եւ ..անպատճառ պիտի վնասէր ազգային շահերուն..:

Ըսե՞մ՝ որ *Յուսաբեր*ի ներկայ ծնկաչոք եւ կոյր յարգանքը առ «ազգ. իշխանութիւն» - զոր երէկ ցեխերու մէջ կը թաթխէր եւ կը քաշկռտէր երկրին բարձրագոյն իշխանութիւններուն առջեւ - մերը պիտի չըլլայ երբեք, քանի որ մենք կը պահենք անոր բոլոր որոշումները քննութեան ենթարկելու եւ ի հարկին պարսաւելու մեր լրագրական իրաւունքը:

Եթէ ինք չի կրնար զանազանել հրատարակելի լուր մը ոչ-հրատարակելիէն ու պէտք ունի «առաջն. փոխանորդ հօր» խելքին՝ այդ ընտրութիւնը ընելու համար, մենք կրնա՛նք զանազանել, եւ *Արեւ*ի խմբագրապետը՝ որուն սկզբնատառերուն տակ երեւցաւ լուրը, թերեւս աւելի լաւ կրնայ ընել զայն - իր փորձառութեան, ազգ. իշխանութեան մէջ իր վարած պատասխանատու պաշտօններուն բերմամբ - քան առաջն. փոխանորդ մը, որ այս պարագային անտեղի զգուշաւորութենէ կամ քմահաճոյքէ միայն վարուած է՝ հրատարակութեան չտալով թէ՛ Էջմիածնէն ուղղակի եւ թէ՛ Երուսաղէմէն ստացուած կաթողիկոսական ընտրութեան վերաբերող լուրերը, իբր թէ անոնք զինք (իբրեւ եկեղեցական) եւ քաղ. ու թեմական ժողովները (իբրեւ ազգ. մարմիններ) հետաքրքրէին միայն..:

Կը խորհիմ թէ *Յուսաբեր*ի ներկայ խմբագրապետը, միջամտելով այս գործին եւ պաշտպանելով «առաջն. փոխանորդ հայրն» ու ազգ. իշխանութիւնը որոնք յարձակման ենթարկուած չէին, լռելու լաւ առիթ մը կորսնցուց:

Յ.Գ. Թեմական ժողովոյ նախորդ երեկոյեան դռնփակ նիստին մասին երէկ գրած էինք. «*Յուսաբեր*՝ արտօնուած կարգ մը անպաշտօն տեղեկութիւններ տալով,- կը գրէ,- Հաշտարար բանաձեւ մը գտնուած է որով քաղ. ժողովի հանդէպ եղած վիրաւորանքը ետ առնուած է եւ հետեւաբար, քաղաքականը իր կարգին ետ առած է իր հրաժարականը»: Կը սպասենք տրուելիք պաշտ. հաղորդագրութեան՝ որ կը կարծենք թէ տարբեր պիտի ըլլայ *Յուսաբեր*ի այս «անպաշտօն» բայց ոչ-աննպատակ «տեղեկութենէն»:

«ԵՍ»Ը ԱՌԱՋ ԵՒ ՀԻՄԱ

Անոնք որ լուր ունին կէս դար կամ աւելի առաջ մեր հանրային կեանքին մէջ «հայու **ես**»ին ստեղծած գէշ երեւոյթներէն՝ պիտի ըսեն թէ փոփոխութիւն մը կայ այն ատենուան եւ այսօրուան միջեւ:

Օրինակի համար, տղայ մը կամ էֆենտի մը ամէն միջոցի կը դիմէր իր կամքը գործադրել, մանաւանդ իր այսպէս կոչուած արժանապատուութիւնը յարգել տալու համար: Այդ «ամէն միջոց»ին մաս կը կազմէր սաստը եւ սպառնալիքը, անհատական, ազգային թէ պետական հեղինակութեամբ. հեղինակութի՛ւն որ ինքզինք կը զգացնէր ենթակային պատճառելով նիւթական կամ բարոյական երբեմն ծանր վնասներ:

Այսօր, հայ իշխանաւորին «ես»ը նոյնքան զգայուն է որքան ատենօք, բայց ան չի կրնար - բարեբախտաբար - միեւնոյն կերպով ինքզինք յայտնել, այսինքն իր կրած վիրաւորանքին դարմանը փնտռել ինչպէս անցեալին մէջ: Ի՞նչ է անոր ներկայ արտայայտութիւնը, անոր ներկայ «հակազդելու եղանակը»՝ ամէն անգամ որ անախորժ ազդեցութիւն մը կրէ:

Այս հարցումին պատասխանելէ առաջ պէտք է ըսեմ որ աչքի առջեւ չունիմ միայն մէկ տեղի եւ այդտեղին մէջ միայն մէկ շրջանի ազգային գործիչները, եկեղե-

ցական ըլլան թէ աշխարհական: Դիտողութիւններս կը վերաբերին վերջին 30-35 տարուան մէջ գործող անձերէն շատերուն, ինչ որ ցոյց կու տայ թէ ատկէ քսան տարի առաջ դիտուած մեր ազգային նկարագրին յիշեալ թերութիւնը մնացած է միշտ նոյնը, հանրային կեանքի մէջ նոյն արտայայտութիւնը ունեցած է այն պատճառաւ՝ որ ան ծնած է անհատին հետ եւ անոր անհատական կեանքին մէջ – արդէն - որոշ չափով մատնած է ինքզինքը:

«Հայուն **ես**»ը այսօր ալ պիտի ուզէր սաստել եւ սպառնալ թերեւս, ամէն անգամ երբ իշխանաւոր մը կը գտնուի ոչ-իշխանաւորի մը կամ իրմէ ստորադաս իշխանաւորի մը հանդէպ որ կը համարձակի իբրեւ «պատգամ Աստուծոյ» չընդունիլ անոր խօսքը եւ զայն քննութեան առարկայ ընել: Իշխանաւորը բնազդմամբ դէմ է դիտողութեան - ամէ՛ն դիտողութեան - որովհետեւ դիտողութիւնը կասկածի տակ կը դնէ ո՛րեւէ հայու իր գերազանցութեանը մասին ի ծննդենէ արդէն ունեցած եւ իր հայրենակիցներուն քուէովը հիմա հաստատուած կարծիքը՝ որ համոզում մըն է այլեւս...:

Այսօրուան իշխանաւորը իր այդ ուռած «ես»ին հետեւանօք գրեթէ նոյն գէշ վարմունքը ունի իրեն դիմող այն բոլոր անհատներուն հետ, որոնք կը խորհի թէ պէտք եղած յարգանքը չեն ընծայեր իր անհատական արժանիքին եւ իր հանրային դիրքին: Տարբերութիւնը հինին եւ նորին միջեւ հոն է՝ որ անխտիր եզակի չի խօսիր իշխանաւորը իր դիմացինին հետ եւ զայն դուրս հանելու համար ժամկոչը կամ բարապանը չի կանչեր անպատճառ: Արդէն դիմացինն ալ բաւական նրբամիտ դարձած է հիմա՝ գործը «այդտեղերը» չհասցնելու եւ ինքնիրենը դուրս ելլելով դուրսը շարունակելու համար իր գանգատը բարեկամներու եւ ծանօթներու մօտ...:

Արդար ըլլանք եւ ըսենք՝ որ «հայու ես»ը երբեմն ժողովուրդին մէջ, իշխանաւորին եւ իշխանութեան դէմ դիրք բռնող ժողովուրդի այս կամ այն խմբումին մէջ ալ կը գործէ նոյն յատկանիշերով եւ այն ատելի զօրութեամբ զոր «ես»ը կը ստանայ իր ուժին գիտակցութենէն:

Աւելցնե՛նք՝ թէ ըստ որուն իշխանաւորը սկզբունքով ժողովուրդին մէջէն կ'առնուի, երկուքին ալ «ես»ը կը կարօտի ըստ էութեան նմանօրինակ դարմանումի մը որուն կերպն է միայն որ կը տարբերի:

Արդարեւ, «եսի» դարմանին տարօրինակութիւնը ա՛յն է՝ որ ժողովուրդը իշխանութեան եւ իշխանութիւնը՝ ժողովուրդին վրայ պիտի կիրարկէ զայն, իւրաքանչիւրը ըլլալով միւսին թէ՛ հիւանդը եւ թէ՛ բժիշկը...:

Տարակոյս չկայ թէ իշխանութիւնը, աւելի քիչուոր ու զտուած անձերէ բաղկացած ըլլալով, կրնայ աւելի դիւրաւ կատարել իր ներգործական դերը՝ պայմանաւ միայն որ ատոր պէտքն զգայ եւ ըստայնմ գործէ նաեւ:

Աւելի դժուար միջոց մըն է ժողովուրդին կողմէ իր իշխանաւորներուն «ես»ը կոտրելով դարմանելու միջոցը, որ կը գործադրուի այն ատեն երբ իշխանաւորը կը յամառի իր սխալներուն մէջ:

Հիմնական դարմանը ա՛յն պիտի ըլլար՝ որ մեր դպրոցներուն մէջ յատկապէս ուշադրութիւն ընծայուէր նկարագրի կազմութեան եւ ատոր մէջ ալ, մասնաւորապէս հայկական «ես»ի բուժման խնդրին, **մեծամտութեամբ եւ յամառութեամբ** շինուած սա՛ հայկական կոպիտ «ես»ին...:

Իսկ որպէսզի դպրոցները կարենան իրենցմէ պահանջուած այս մեծ դերը կատարել՝ պէտք է օժտուած ըլլան վարիչներով եւ ուսուցիչներով որոնք - ամէն բանէ առաջ - պէտք է իրենց մարդու եւ ուսուցչի «ես»ին ճշգրիտ գիտակցութիւնն ունենան, զայն յարգեն եւ յարգել տան միանգամայն..:

Ասիկա հիմնական դարմանն է:

Գործադրե՛նք զայն, բայց չանտեսենք նաեւ կողմնակի դարմանները:

ԹԵԹԵԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Թեթեւ գրականութիւնը ան չէ միայն որ կը կարծուի եւ որուն «անբարոյ» մակդիրն ալ կը տրուի, իրաւամբ կամ սխալմամբ:

Թեթեւ է նաեւ ա՛յն գրականութիւնը կամ ա՛յն տպագրուած գիրը ընդհանրապէս, որ զուրկ է ճշտութենէ եւ վայելչութենէ, որ բան մը չ'ըսեր եւ բանի մը չի ձգտիր արդէն, եւ որուն հեղինակը միմիայն քիչ մը սպիտակ թուղթ սեւցնելու համար կը թուի զայն յղացած ըլլալ:

Թեթեւ գրականութեան այս տեսակը աւելի վնասակար է քան միւսը: Միւսը իր վրայ պիտակ մը ունի, «վրան-բաց» կամ «անբարոյ գրականութիւն» չգրուած պիտակը՝ որ կ'երեւայ իսկոյն եւ որ ըստայնմ կը կարդացնէ կամ կարդալէ կ'արգիլէ այդ գրականութիւնը: Մինչդեռ ասիկա կը ներկայանայ լրջութեան կերպարանքով մը՝ որ կը խաբէ եւ այդ պատճառաւ աւեր կը գործէ մտքի, նաեւ նկարագրի կազմութեան գործին մէջ:

Թեթեւ է այն գրականութիւնը՝ որ հոգ չէ թէ «Աւարայրի դիւցազներգութեան» վրայ խօսի, կ'ըսէ թէ «աշխարհի բոլոր ժողովուրդներ իրենց գոյութիւնն ու ստեղծագործութիւնը կը պարտին հոյլ մը անհատներու՝ որոնք լուսաւոր փարոսներու նման՝ դարերու ընթացքին՝ փայլած են անոնց մտաւոր եւ բարոյական հորիզոնին վրայ, եւ իրենց բովանդակ կեանքը ձգտում մը եւ նուիրում մը եղած է բարձրագոյն սկզբունքներու, տեսիլքներու, սրբազան գաղափարներու յաղթանակումին եւ անոնց յաւերժացման համար: Նոյնն է իրողութիւնը մեր ազգին համար ալ»:

Երբ կոչումով լուրջ հանդէսի մը առաջին յօդուածն է՝ նուիրուած լուրջ նիւթի մը, որ այսպէս կը սկսի, մարդիկ կրնան չանդրադառնալ հոն ծանրօրէն արտաբերուած թեթեւ գաղափարին ինչպէս նաեւ անոր տրուած գէշ ձեւին վրայ եւ կրնան ազդուիլ, աւելի կամ նուազ գիտակցաբար, անոնց երկուքէն եւս, մինչեւ իսկ ընդունելով «ստեղծագործութիւն» բառին սխալ գործածութեան հետ՝ «յաղթանակում»ին անհաճ ստեղծագործութիւնը..:

Այսպէս, նաեւ, սա՛ դիպուածաւ քաղուած քանի մը նախադասութիւնները. «Որքա՜ն մտաւորականներ, հարուստներ, բարձր դիրքի տէր հայեր ունինք այս երկրին մէջ որոնք իրենց թիկունքը շուռ տուած են ազգին, Եկեղեցւոյն եւ հայ ստեղծագործութեանց հանդէպ - մինչ դէմքերնին շոշոկանքի կը նայի» ? ..: «Պապական Եկեղեցին կը յայտարարէ. «Արտաքոյ Հռովմէական Եկեղեցւոյ չիք փրկութիւն»: Երբ ուշի ուշով ուսումնասիրենք հայ պատմութիւնը մենք եւս աւելի քաջայայտօրէն կրնանք յայտարարել թէ, Մայր Երկրէն դուրս Հայց. Եկեղեցին է միակ փրկարար լաստը հայ ժողովուրդին», համեմատութի՛ւն մը որ չի կրնար կատարուիլ՝ քանի որ «փրկութիւն» բառին իմաստը նոյնը չէ մէկ եւ միւս պարագային, համեմատութի՛ւն որուն մէջ հայկական եզրը բոլորովին կը պարպուի իր բովանդա-

կութենէն երբ կ'ըսուի, շատ անպատեհ կերպով (մանաւանդ գրողը եկեղեցական մը ըլլալուն համար) թէ «**Մայր Երկրէն դուրս** Հայց Եկեղեցին է միակ փրկարար լաստը հայ ժողովուրդին»: Եւ սա՛ բառե՛րը. «կրնան **յարատեւեցնել** ինքզինքնին», «անոր (մեր Մայր Եկեղեցիին) **վերելակումը** մե՛րն ալ է», «հոգիս **կը վերելակէ** Ա-նեղին», «Յազկերտներ, Բուղաներ, Լենկթիմուրներ, Համիտներ, իրենց դժոխա-յին ծրագիրերով չկարողացան **խափանել** մեր ցեղին վսեմ նկարագիրը»:

Ահա նաեւ, նոյն հանդէսին մէջ, սխալ խմբագրուած լուր մը. «Բանաստեղծ Ա-ւետիք Իսահակեանի **Աբուլալա Մահարին**, զոր արաբերէնի թարգմանած են Բարսեղ Չէթօեան եւ Հայրէտտին էլ Ասատի, այս վերջինը նոյն գիրքէն քանի մը գլուխներ արտասանած է Պէյրութի ձայնասփիւռի կայանէն»: Ու վերջացնենք «Յիսուս Նազովրեցի» քերթուածէն ընելով սա՛ մէջբերումը իր առաջին երկու տո-ղերուն. «Երակներուդ մէջ արիւնն աստուածեղէն՝ թէ ծնար, Ապաստանըդ է մէկ գոմ, մսուր մը քեզ օրօրան», չհասկնալով ի՛նչի հետ կապուիլը ոչ «աստուածեղէն արիւնին»ին եւ ոչ ալ «թէ ծնար»ին ...:

Տարակոյս չկայ՝ թէ մեր որակած «թեթեւ» գրականութիւնը ասոնցմէ դուրս ու-րիշ բազմաթիւ նմուշներ, նմուշներէ աւելի՝ փոքրաքանակ ու մեծաքանակ շա՛տ բերքեր ունի, որոնց նոյնպէս պէտք էր ուշադրութիւն ընէինք եւ չենք ըներ, նախ այն պատճառաւ որ ժամանակ չունինք եւ յետոյ՝ որովհետեւ ամէնքս ալ, իբրեւ թերթ կամ իբրեւ խմբագրապետ, գրեթէ նոյն մեղադրանքին տակ կ'իյնանք - եթէ ոչ նոյն թեթեւութիւնը անձնապէս գործելու՝ գէթ նոյն անհոգութիւնը (անհոգու-թիւ՞ն) ցոյց տալու մեղադրանքը:

Պէտք է հաւատալ մեզի երբ ըսենք՝ թէ յիսուն-վաթսուն տարի առաջ երբ Պոլսոյ եւ Իզմիրի մէջ հայերէն գիրքեր, հանդէսներ եւ թերթեր լոյս կը տեսնէին, անոնցմէ *Մասիս*, *Արեւելեան մամուլ*, *Արեւելք* եւ *Հայրենիք* այլապէս լաւ խմբագրուած էին քան մեր այսօրուն լաւագոյն թերթերն ու հանդէսները, աւելի *թընդիւ* ունէին մտա-ծումի, ոճի եւ լեզուի տեսակէտէն քան ներկայի ամէնէն բծախնդիր (եթէ մնացած է այդպիսի մէկը) խմբագրապետին հրատարակած չըսենք թերթը այլ նոյնիսկ հանդէսը:

Տնտեսական պայմանները գլխաւոր պատճառն են այս արդիւնքին: Պէտք է դարմանուին այդ ախտաւոր պայմանները, այնպէս ինչպէս կրնան եւ պարտին դարմանուիլ, այսինքն անո՛նց կողմէ որ ազգապահպանման վրայ կը խորհին եւ այդ նպատակով կ'աշխատին ալ՝ բայց անոր մէջ գրականութեան կատարած առաջնակարգ դերը կ'անտեսեն տակաւին:

Հիմակուհիմա չենք դներ խնդիրը այդ հողին վրայ: Ինչպէս եկեղեցիին եւ վարժարանին, գրականութեան ալ **ազգովին, պաշտօնապէս** օգնելու պէտքը ըն-դունելու համար, անհրաժեշտ է նախ հասկնալ՝ թէ **ազգային միտքը եւ ազգային նկարագիրը** կը կազմուին եւ կը փոխանցուին **ճիշտ մտածուած ու ճիշտ արտա-յայտուած** գաղափարներով եւ զգացումներով, եւ թէ՝ սխալ ու դատարկ, ճապաղ եւ անճաշակ գրուածքները ուրիշ բան չեն ըներ բայց՝ եթէ փութացնել մեր ան-կումը, մեր ուծացումն ու մեր այլասերումը օտարութեան մէջ:

Զգալ նախ պէտքը, այո՛, միջոցը վերջէն գտնելու համար:

ԱՐՄԵՆԱԿ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

Այս երկու բառը՝ «Կամսարական Եղբարք», որ երկար տարիներ այնքան յաճախ տեսնուեցաւ եւ լսուեցաւ այստեղ. որ տասնհինգ տարիէ իվեր գրեթէ դադրած է առեւտրական հրապարակին վրայ երեւալէ եւ ասկէ վեց-եօթ տարի առաջ արդէն դադրած էր - իբրեւ առեւտրական անուն - երկու եղբայրներէն երկրորդն ալ իր մէջ պարունակելէ եւ որուն մէջ պէտք է ըսել թէ սկիզբէն իսկ փոքր եղած է գրագէտ կրտսերին բաժինը թէ՛ ձեռնհասութեան եւ թէ՛ շահակցութեան տեսակէտով. այս երկու բառը՝ «Կամսարական Եղբարք», կը գրենք այստեղ անգամ մը եւս եւ թերեւս մէկը վերջին անգամներէն, իրենց միաժամանակ ծանուցուած մահուան գուժին պատճառաւ:

Կրտսերը՝ «Տիգրան էֆենտի»ն, գրեթէ չորս ամիսով կանխած է իր անդրանիկը՝ «Արմենակ պէյ»ը, որուն կէս-եղբայրն էր միայն, ծնած ըլլալով Խաչիկ աղա Կամսարականի երկրորդ կնոջմէն, Պոլսոյ մէջ:

Իր կարգին երբ խօսինք գրագէտին վրայ, պէտք է յիշենք իր ժառանգականութեան հետ նաեւ իր «վաճառականութիւնը»: Այդ կարգը պիտի ըլլայ երկրորդը՝ ոչ միայն տարիքի այլեւ այժմէութեան պատճառաւ, որքան ալ առաջին անհետացողը եղած ըլլայ Տիգրան Կամսարական, վաղեմի եւ անուանի գրագէտը: Բաղդատութիւն մը երկու եղբայրներու նկարագրին, կարողութեանց եւ արդիւնքներուն միջեւ՝ փորձիչ է բայց պատշաճ պիտի չըլլար այստեղ, այս պահուն մասնաւորապէս: Օր մը թերեւս կատարեն զայն՝ գրականութեան կամ ազգային կեանքի ուսումնասիրութեան մը ընթացքին: Ահա - առայժմ - Արմենակ Կամսարականը, այնպէս ինչպէս տեսած եմ ու կը կարծեմ ճանչցած ըլլալ զինք:

Ութսունը անցած կը մեռնի ան եւ դեռ անցեալ տարի այս ամսուն երբ վերջին անգամ իր մօտ եղայ, երիտասարդի մը չափ աշխուժ էր մարմնով ալ, մտքով ալ: Հաճոյք մը եւ միեւնոյն ատեն **joյu** մըն էր իր վրայ նայիլը, զինք լսելը..: Թէեւ պէտք է աւելցնել, որ շատ լաւ խնամած էր եւ կը շարունակէր խնամել իր անձը, բան մը զոր անշուշտ ամէն փափաքող չէր կրնար ընել եւ պէտք ալ չկայ որ շատերը ընէին..:

Ամբողջացնելու համար իր դիմագծութիւնը եւ անցնելէ առաջ իր հանրային գործունէութեան, Արմենակ պէյ հաւասարապէս կը սիրէր թէ՛ առանձնութիւնը եւ թէ՛ ընկերութիւնը: Իր խօսակցութիւնը համեղ չէր միայն, այլեւ՝ լեցուն: Ինք՝ վաճառական, առանց ըսելու աւելի մտաւորական էր իր խօսքին եւ իր գիրին մէջ քան իր մտաւորական եղբայրը՝ վաճառական, հակառակ անոր վրայ իր շատ կռթնելուն, իր վաճառականութեամբը գրեթէ պարծենալուն.. (բայց բաղդատութիւն պիտի չընէի):

Դարձեալ, ազգային կեանքի իր խորունկ ծանօթութիւնը որ իր անսպառ հետաքրքրութենէն յառաջ կու գար, ըրած էր Արմենակ Կամսարականը շատ հետաքրքրական - միաժամանակ հրահանգիչ եւ հաճելի - խօսակից մը, ամէն անգամ որ հանդիպէր այդ կեանքը քիչ ու շատ գիտցող եւ զինք չխրտչեցնող մէկու մը: Հոգ չէ թէ իր կարծիքները երբեմն բաւական ընտրական (*էքլեքթիք*) ըլլային, զանոնք ներկայացնելու կերպը ինքնին արժէք ունէր, անոր համար թերեւս որ մտաւորականի մը կարծիքներն էին, իրերը ոչ թէ մէկ կողմէն եւ մէկ կտորով տեսնող մարդու այլ ճկուն եւ կակուղ մտքի մը կարծիքները:

Աղեքսանդրիոյ մէջ 1904էն առաջ եւ վերջը (1904ը իմ հոն հասնելուս թուականը ըլլալուն համար կը յիշեմ..) Արմենակ Կամսարական եղած էր եւ եղաւ ժողովական, նախ թաղական խորհուրդի եթէ չեմ սխալիր (Ըէյիզեան Կարապետ պէյի օրով) եւ յետոյ թեմական ժողովի եւ քաղաքական ժողովի անդամ ու ատենապետ: Իր այդ պաշտօններուն մէջ նոյնքան «խոհական» եղած է (բառին ճիշտ իմաստովը) որքան գործունեայ՝ երբ կրնար, երբ ներսէն կամ դուրսէն արգելքներ խոչնդոտ չէին կանգներ ընդդէմ ազգասէր հայու իր լեցուն բարիկամեցողութեան:

Ազգասէր հայը բարեսէր հայ մըն էր նաեւ եւ իր բարեսիրութիւնը, զոր կանուխէն սկսած էր յայտնել, յայտնեց աւելի լայն չափով երբ գործի մէջ ունեցաւ յաջողութիւններ, մասնաւորապէս անցեալ պատերազմի ընթացքին եւ անկէ վերջը: Ո՞մանք պիտի ուզէին որ իր անունը կապած ըլլար մնայուն հաստատութեան մը կամ ձեռնարկի մը՝ Զակազիկի եկեղեցիին շինութենէն դուրս, որուն բնոյթը տեղական է: Եթէ Կամսարական չըրաւ ատիկա, պատճառը այն է - ըստիս - որ նախ չէր սիրեր բարեգործութեան մէջ ցուցամոլութիւնը եւ երկրորդ՝ իր վարանոտ դատաստանը կանգ չառաւ որոշման մը առջեւ, չկրցաւ նախընտրութիւն մը ընել հաւասարապէս օգտակար (կամ հաւասարապէս.. անբաւական) զանազան գործերու միջեւ:

Կարելի է վստահօրէն ըսել - սակայն - թէ «Արմենակ էֆենտին» կամ «պէյ»ը – ինչպէս վերջէն կոչեցին զինքը՝ առանց անունը կցելու իր տիտղոսին, որուն արժանի եղեր էր իր հարստութիւնը իրեն կազմել տալու օգնող Զակազիկ քաղաքին մէջ իսլամ մզկիթ կառուցանել տալով հայ եկեղեցիէ մը ետք - շատ բարիքներ ըրած է, անհատի ըլլայ թէ հաստատութեան, ծանօթ եւ անծանօթ անհատներու - մեծ կամ փոքր - պատահական կամ յարատեւ օգնութեանց ձեւով: Ասկէ՛ անշուշտ այն յարգանքը եւ այն սէրը զոր Արմենակ Կամսարական կը վայելէր նախ Աղեքսանդրիոյ եւ Զակազիկի, յետոյ ամբողջ Եգիպտոսի եւ աւելի վերջը գրեթէ ամբողջ արտասահմանի հայոց մէջ, ուր իր անունը այլեւս գրաւած էր տեղ մը՝ հին առատաձեռն եւ ազգասէր հայոց անուններու կարգին:

Եթէ երկու եղբայրներէն մէկը իր գրականութեան հարազատ արժէքին համար պիտի յիշուի.. գրասէրներէն, միւսն ալ իր փափկօրէն մատուցած ծառայութեամբն եւ սփոփանքովն է որ պիտի փնտռուի շատերէն, փնտռուի ցաւով եւ օրհնութեամբ:

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

1904էն իվեր երբ զինք առաջին անգամ ճանչցայ Աղեքսանդրիոյ մէջ, իր բարեկամութիւնը կը վայելէի: Օգնած է ամսաթերթ *Շիրակ*ի հիմնարկութեան 1905ին, օգնած է *Արեւ*ին 1915ին: Կիւրճեանի հետ եւ առանձին, իր տունը եղած եմ բաւական յաճախ, հոս եւ Փարիզ: *Փրկանքը* ինծի հետ պիտի գրէր - քանի մը անգամ հաւաքուեր եւ խօսեր էինք արդէն՝ աչքէ անցընելով իր նոթերը - երբ մեկնեցայ Եգիպտոսէն, ճիշտ ինչպէս որ *Արեւ*ի մէջ իբրեւ թերթօն լոյս տեսած իր «Մեծն Լեւոն»ը վերամշակելու եւ գիրքի ձեւով հրատարակելու համար ուզած եւ ստացած էր աշխատակցութիւնս՝ երբ մեկնեցայ Փարիզէն 1920ին: Միայն, անցեալ կամ առջի տարի էր՝ որ Բարեգործականի մասին գրած մէկ յօդուածիս առթիւ ուր ինք ալ յիշուած էր, անձնապէս վիրաւորուածի նամակ մը առի իրմէն, որուն պատասխանեցի զարմացած եւ զայրացած՝ գրութեանս այդ մեկնութիւնը տուած ըլլալուն

կամ ուրիշներու տուած նպատակաւոր մեկնութիւնը ինքն ալ իւրացուցած ըլլալուն համար: Մեր վերջին յարաբերութիւնը եղաւ ասիկա:

Ճշմարտութի՛նը ամէն բանէ առաջ: Տիգրան Կամսարական, բարի քաղքենի մը եւ ազնիւ հայ մը ըլլալով հանդերձ, ոչինչ ունէր ասպետական, ինչպէս կը թուի ըսել *Սիոն*՝ երբ կրկնապէս սխալ որակումով մը «ասպետ» կը կոչէ զայն իր մահուան առթիւ, հին պատանեկան հանդէսներու ետեւ-առաջ չնայող ոճովը՝ որ ներելի չէ Երուսաղէմի միաբանութեան պաշտօնաթերթին մէջ: Կծծի չէր բայց հաշուող եւ հաշուելը ըսող էր Տիգրան Կամսարական. զգուշաւոր, վերապահ, խոհեմ էր ամէն տեղ եւ ամէն բանի մէջ. իր «վաճառականութիւնը» զոր կը հակադրէր իր «գրագիտութեան», աւելի պատրուակ մըն էր իր խառնուածքին տկարութիւնը արդարացնելու համար ըսուած՝ քան իր բուն խառնուածքը որ հեռու էր վաճառականական ըլլալէ: Տիգրան Կամսարական բարի **ամաթէօր** մըն էր ըստիս, թէ՛ առեւտուրի, թէ՛ հանրային գործի եւ թէ՛ գրականութեան մէջ:

Իր հանրային գործունէութիւնը՝ քիչ մը հրապարակագրութեան, Աղեքսանդրիոյ մէջ շատ քիչ ժողովականութեան եւ ամէնէն շատ՝ Բարեգործականի կեդրոնական վարչութեան (Փարիզ) անդամակցութեան մէջ կը կայանայ: Պէտք կա՞յ ըսելու որ ակօս մը փորած չէ եւ հետք մը չի թողուր այդտեղ, պարկեշտ եւ խղճամիտ աշխատող մը եղած ըլլալով հանդերձ:

Իբրեւ գրագէտ, փայլուն սկզբնաւորութիւն մը ըրած է, ա՛յնքան որ մարդ իրապէս կը ցաւի տեսնելով անոր շարունակութիւնը: *Վարժապետին աղջիկը* -գրուած 18-20 տարեկանին - երբեք ծիծաղելի գործ մը չէ - ինչպէս ոմանք հաւատացնել ուզած են վերջէն - այլ - իր անխուսափելի թերութիւններովը, մեր արեւմտահայ աղքատիկ վիպագրութեան առաջին մեծ երկը, զոր մինչեւ այսօր կարելի է կարդալ հաճոյքով:

Այդտեղ, «հաշուող» չէ Կամսարական: Կարծէք բեկում մը կամ կծկում մը տեղի ունեցած է իր մէջ՝ անոր հրատարակութենէն ետք: Իր մեծ ճիգին ըստ արժանւոյն գնահատուած չըլլա՞լը արդեօք, թէ՞ շուտ զարգացած եւ ըստիս միակողմանիօրէն կազմուած իր գրական ճաշակը - ձեւին շատ կարեւորութիւն տուող - զինք ըրած են ամէնէն սակաւագիրը իր ատենի ճշմարիտ գրագէտներուն: *Վարժապետին աղջիկը*էն ետքը - 1888էն մինչեւ 1896 մանաւանդ - երբ Արփիար-Զօհրապ- Բաշալեան-Հրանդ-Զօպանեան-Օտեան խումբը Պոլսոյ մէջ, ինքզինք կու տայ առատօրէն, Տիգրան Կամսարական կը գոհանայ - այդ ամբողջ ութ տարուան շրջանին - չորս կամ հինգ նորավէպ, մէկ գրական ուսումնասիրութիւն եւ քանի մը քրոնիկ ստորագրելով՝ այս մասին իրեն մրցակից ունենալով Հրանդ Ասատուրը, որ արուեստագէտ մը չըլլալու արդարացումն ունէր գոնէ..:

Եւ իր «Յարօն», իր «Հովկուլը», իր «Ընկուզի կողովը» որոնք հրատարակուած են 1892-94ի *Մասիս*ներուն մէջ, արդէն իսկ «իւղ կը հոտին», ինչպէս կ'ըսեն ֆրանսացիք, կը մատնեն այն տարապայման ճիգը զոր արժած են գրողին՝ իգին այն քաղցր բնականութեան զոր ունի իր մէկ ուրիշ նորավէպը, 1889ին Արփիար-Բաշալեանի *Մասիս*ին տուած իր յուզիչ «Գրատուն»ը, յաւելուա՛ծ մը կարծես *Վարժապետին աղջիկը*ին, որուն խօսքը ոչ ոք ըրած է անկէ իվեր:

Գալով 1896էն վերջը *Արեւելք*ի մէջ իր հրատարակած «Պատկեր»ներուն եւ «Անցորդի Նոթեր»ուն, առաջինները կը ձգտին ուժգնութեան մէջ կարեւոյզին

(փաթեթիք) եւ երկրորդները՝ դիտողութեան մէջ ցցունին, երբեմն գտնուած եւ երբեմն փնտռուած բայց չգտնուած արդիւնքով:

Կամսարականի գրականութեան մեղքը՝ ազդեցութեան (*էֆէ*) որոնումն է – ըստիս - *րանտրիւ*ի (տպաւորութիւնը ճիշտ տալու) որոնումին հետ՝ որուն համար չէր ծածկեր իր հիացումը, զայն յաճախ եւ ամէնէն առաջ յիշելով գրագէտի մը ձիրքերուն մէջ: Եւ իր նորավէպերէն սկսեալ մինչեւ իր պզտիկ պատկերները եւ մինչեւ քանի մը տարի առաջ *Արեւ*ին ղրկած իր «Վասակին զղչումը», անծածկելիօրէն կը յայտնեն այդ կրկնակ ճիգը՝ զոր հաճելի չէ տեսնել…:

Կը մնայ իր *Լեւոն Մեծ*ը, որ ընդարձակ քաղագրութիւն (*քոնտիլասիոն*) մըն է՝ քան ինքնատիպ ուսումնասիրութիւն մը, բայց որուն մէջ Կամսարական լայնօրէն անցք տուած է իր հայրենասիրական հիացումին եւ խանդավառութեան, առանց ոճի մասին այնքան ուշադիր ըլլալու որքան այլուր: Կը մտածեմ թէ ինչպէս իր նորավէպերն ու պատկերները, իր այս գործն ալ կրնայ լաւ հատոր մը կազմել՝ իբրեւ մեր թագաւորներէն ամէնէն խելացիին նուիրուած մենագրութիւն մը, զոր հաճոյքով պիտի կրնար կարդալ նոր սերունդը եւ կարդալով՝ պիտի կրնար ամրանալ իր ազգային զգացումներուն մէջ:

Իրապա՞շտ՝ Տիգրան Կամսարական: Այո՛, պայմանով որ ամէն բան ըսած չըլլանք երբ այս բառը կը գործածենք: Ֆրանսացի իրապաշտներուն, մասնաւորաբար Ալֆոնս Տոտէի ազդեցութիւնը անուրանալի է *Վարժապետին աղջիկը*ին վրայ: Բայց բացակայ չէ նաեւ Հիւկօն, թէ՛ հոն եւ թէ՛ նորավէպերուն մէջ:

Յիշատակ մը - վերջացնելու համար այս կարճ գրութիւնը զոր կ'ուզէի երկարել բայց չեմ կրնար: - Գիշեր մը, երբ իրեն հիւր էինք Կիւրճեանի հետ, իր Աղեքսանդրիոյ Րիւ Րոզէթի յարկաբաժնին մէջ, Տիգրան Կամսարական խայտացող դէմքով մը ըսաւ մեզի.

- Սքանչելի բառ մը գտայ Բիւզանդին մէջ. **սրտմոգիկ**. գրաբարը այսպիսի բառեր ունի, որոնք գտնելու եւ գործածելու ենք. եւ նշանակեցի «սրտմոգիկ»ը՝ որ «յուզիչ»էն, «սրտառուչ»էն աղուոր է…:

Կը կրկնեմ ըսածս. Տիգրան Կամսարական մեծ ամաթէօր մը եղաւ՝ լեզուի, գրականութեան եւ ազգային կեանքի մէջ: Շատերու համար որ ասկէ աւելին չեն կրնար ըլլալ՝ իր դէմքը պէտք է ծառայէ իբրեւ ջինջ եւ ազնիւ օրինակ մը:

ՆՈՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Տարիներով, այս երկրին երկու ազգ. առաջնորդարանները պատերազմի դաշտ դարձած էին: Ամէն բան յարաբերական է, եւ այդ պատերազմը մեզի համար պատերազմ էր իրօք: Եթէ ոմանք կամաւ մոռցած են՝ ուրիշներ ակամայ կը յիշեն, չեն կրնար մոռնալ եւ լաւ կ'ընեն «դեռ» չմոռնալով զայն:

«Դեռ» կ'ըսեմ, որովհետեւ յուսալի է որ օր մը այլեւս **պէտք պիտի չունենանք** զայն յիշելու: Ոչ թէ արուեստական միջոցով կամ ստիպմամբ այլ **բնականօրէն** պիտի մոռնանք ինչ որ պատահեցաւ այնքան *անտեղի* եւ **անգութ** կերպով, երկար, շա՜տ երկար ժամանակ: Օգտակար է, անո՛նց համար որոնք մոռնալ կ'ուզեն **չգիտնալով թէ ի՛նչ կ'ընեն**, յիշեցնել՝ թէ առաջնորդէն եւ թեմ. ժողովէն սկսեալ մինչեւ քաղ. ժողովն ու հոգաբարձութիւնները անընդհատ յարձակման առարկայ էին ո՛չ թէ իրենց ըրածին կամ չըրածին այլ իրենց էութեանը, իրենց ինքնութեանը

համար: Միայն խօսքով եւ գիրով չկատարուեցան այդ յարձակումները. միայն ազգային շրջանակի մէջ չմնացին անոնք: Պատահեցան իրապէս գէշ բաներ որոնց պատասխանատուութիւնը ամբողջովին կը պատկանի մէկ կողմին միայն, եւ ասոր այսպէս ըլլալը գիտեն նաեւ ա՛յն չէզոքները որոնք ամէն բան մոռնալու, ամէն բան չեղած համարելու ջատագովութիւնը կ'ընեն:

Այս տողերը գրողը այդ շրջանին գտնուած չէ միայն թերթի մը գլուխը այլեւ երկուքուկէս տարի (որոնք շրջանին գուցէ ամէնէն գէշ տարիները եղան) առաջնորդին հետ միասին վարած է գործադիր իշխանութիւնը: Այդ պատճառաւ իր յիշողութիւնը աւել թարմ եւ գիտակցութիւնը աւելի արթուն մնացած է, իր սրտին մէջ անձնապէս որեւէ ոխ կամ դառնութիւն - իր կրած անձնական վիրաւորանքներէն անգամ - պահած չըլլալով հանդերձ, որուն ապացո՛յց՝ գիտեն, գիտե՛ն թէ՛ մեր եւ թէ՛ հակառակորդ կուսակցութեան առաջնորդող շրջանակները, թէ մօտ տասներկու տարիէ իվեր այս տողերը գրողը **գործքով** ջանացած է համաձայնութիւն գոյացնել երկու կուսակցութեանց միջեւ ազգային բոլոր կարեւոր խնդիրներու, հետեւաբար նաեւ գաղութահայ կեանքին խաղաղեցման եւ արդիւնաւորման վրայ:

Այժմ կարգը եկաւ ըսելու՝ թէ եգիպտահայ կեանքին մէջ տիրող ներկայ խաղաղ մթնոլորտը լիովին կը գնահատեմ, շատ գոհ եմ անոր համար եւ կը սպասեմ որ ան բարերար ըլլայ գաղութին: Չմոռնալ անցեալը՝ չի նշանակեր զայն «առնել նստիլ» ինչպէս կ'ըսուի. կը նշանակէ, ընդհակառակն, անկարելի դարձնել անոր վերադարձը՝ գործադրելով այն բոլոր պայմանները որ անհրաժեշտ են իրական եւ անկեղծ համաձայնութեան մը համար, որ այդպէս ալ նկատուած են համաձայնող հակառակորդ կողմերէն եւ **պէտք է որ անկուսակցական տարրերը եւս՝ որոնք կուսակցութիւններու համաձայնութեան շնորհիւ կրնան խաղաղօրէն պաշտօնավարել եւ ծառայել այսօր, միշտ ի մտի ունենան այդ բնական պայմանները ու իրենք պատճառ չըլլան անոնց անտեսումին, որեւէ բարի նպատակով անգամ**:

Ինծի կը թուի որ ազգ. իշխանութեան վերակազմութիւնը, այս օրերս, պաշտօնաբաշխութիւնները անոր մէջ եւ տեսուչ խորհուրդներու անդամներուն նշանակումը, կատարուած չեն անհրաժեշտ բովանդակ շրջահայեցութեամբ, այսինքն՝ յիշելով եւ գործադրելով ներկայ համաձայնութեան լռելեայն հասկցուած պայմանները:

Որովհետեւ, համաձայնութիւնը որ կը տիրէ եւ որուն վրայ կը խօսինք, իրերու բնական բերումով եռակողմանի համաձայնութիւն մըն է, երկու կուսակցութիւններու միջեւ եւ յետոյ նաեւ անկուսակցական գործօն տարրերու հետ համաձայնութի՛ն մը, որ մեզի համար անհրաժեշտ եւ կարեւոր ըլլալով հանդերձ՝ ունի նաեւ իր տարօրինակ կողմը. անկուսակցականները գրեթէ կապուած չեն այդ համաձայնութեամբ, կրնան քիչ կամ շատ շեղիլ անկէ (անշուշտ իրենց խղճին եւ գիտակցութեան հետեւելով միայն) եւ կրնան մանաւանդ, կուսակցութեանց միջեւ հաստատուած համաձանութեան խախտումը յառաջ բերել՝ իրենց անուշադրութեամբ կանխելով անխտրականութեան շրջանին հաստատումը, երբ ատոր ժամանակը հասած չէ դեռ:

Ես չեմ միայն, ոչ ալ իմ կուսակցական ընկերներէս մէկքանի անհատներ են միայն, որ այս մտահոգութիւնը կը յայտնեն. նոյն դիտողութիւնը լսեցի անկուսակ-

ցական բայց մեզի բարեկամ ժողովուրդին մէջէն, մարդերէ որոնք մեզի վստահած եւ մեր պաշտպանողական պայքարին հոգւով-մարմնով մասնակցած ըլլալով՝ շփոթած կը հարցնեն այսօր թէ արդեօք ամէն ինչ կէտառկէտ մեր համամտութե՞մբն է որ կը կատարուի:

Պէտք է ըսեմ՝ որ այս վերապահութիւնը կամ թեթեւ քննադատութիւնը իմ կողմէս, երբեք վստահութեան պակաս մը չէ ազգ. իշխանութեան նոր կազմին (թեմ. եւ քաղ. ժողովներու անդամներ) հանդէպ, ոչ ալ, աւելի քիչ, գնահատանքի պակաս մը իրենցմէ շատերուն յայտնած աշխատանքի եւ զոհողութեան ոգիին վերաբերմամբ: Ասոնք կը հասկնան եւ իմ բարեմիտ ընթերցողներս ալ կը հասկնան՝ թէ ի՛նչ է այս վերապահութեան կամ թեթեւ քննադատութեան իմաստը:

Թողլով համաձայնա-կուսակցական տեսակէտը որուն չէ որ կ'ակնարկեմ այլեւս, ես գոհ չեմ մանաւանդ ուսումնական խորհուրդի եւ Գալուստեանի Հոգաբարձութեան կազմերէն: Հոդ, ուզուած է, կարծես, **մէկ կողմէ պատիւ ընել եւ միւս կողմէ տեղ լեցնել**: Այս չէր սպասուածը եւ ես կը կասկածիմ որ կրթական գործը զգալի փոփոխութիւն մը կրէ մօտ ապագային, որ ուսումն. խորհուրդը մանաւանդ ա՛յն դերը կատարէ զոր ըմբռնած ու բաւական մանրամասնօրէն պարզած եմ այստեղ եւ ատոր հետեւանքով է - եթէ չեմ սխալիր - որ վերջապէս հաստատուեցաւ այս մարմինը:

Եւ որպէսզի միայն «սկզբունքային» ու միայն բացասական եղած չըլլայ այս գրութիւնը, կ'ուզեմ ըսել՝ որ յառաջիկայ շրջանին գոնէ, **Գալուստեանը պէտք է բարեկարգել ոչ միայն վերէն այլ նաեւ ամէնէն վարէն, ուսուցչութեան պաշտօնին չկոչելով եւ հեռացնելով այդ պաշտօնէն բոլորովին անփորձ, անգիտակ եւ անատակ դեռահաս տարրերը, որոնց յոռի ազդեցութիւնը կը մնայ, իբրեւ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ազդեցութիւն, մինչեւ վերջը, բարձրագոյն դասարաններու աշակերտութեան վրայ եւ մեծ ուսուցիչները ոչինչ կրնան ընել զայն դարմանելու համար**:

Եթէ, տնօրէնութեան մասին անհրաժեշտ կարգադրութեան հետ այս նոյնքան անհրաժեշտ կարգադրութիւնը ընել չխնայէ պատասխանատու նոր մարմինը, արդէն իսկ բան մը ըրած պիտի ըլլայ, ու նոյնիսկ կարեւոր բան մը:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Այսօր *Արեւի* մէջ չէ միայն որ դպրոցական խնդրին մասին կը խօսուի: Այսօրուան ազգ. իշխանութիւնն ալ չի կարծեր որ դպրոցներու լաւագոյնը ունինք լաւագոյն կազմակերպութեամբ, եւ թէ կը զրպարտեն ամէն անո՛նք որ հակառակը կ'ըսեն: Այսօր, վերջապէս, Եգիպտոսի ազգային վարժարաններուն համար «բան մը ընելու» պէտքը շատերուն կողմէ զգացուած կ'երեւայ:

Բա՛ն մը, բայց ի՞նչ բան:

Ատոր անցնելէ առաջ, կը խնդրեմ *Արեւի* **բոլոր** ընթերցողներէն՝ որ պատերազմի լուրերը աւելի կարեւոր չնկատեն եւ հետեւին այս մասին հոս տրուելիք բացատրութեան եւ դրուելիք պահանջին: Խնդիրը մերն է, միայն մերը, եւ ան կենսական է մեզի համար եւ մենք կրնանք անոր վրայ ազդեցութիւն մը գործել, մինչ պատերազմին մասին գրուած բոլոր լուրերը մեր հետաքրքրութիւնը միայն կը գոհացնեն եւ ոչ մեր ճշմարտախնդրութիւնը, գոնէ…:

Արդ, ի՞նչ նոր բան կրնայ կատարուիլ՝ **վերջապէս եւ անմիջապէս**՝ որ օգտակար ըլլայ դպրոցական գործին, սկսեալ յառաջիկայ շրջանէն:

«Կրնայ»ին մէջ չեմ դներ ուսումն. խորհուրդի կազմութիւնը՝ որ կատարուած է արդէն: Անոր ապագայ գործունէութիւնն է որ կը մտնէ կարելիութեանց այս սահմանումին մէջ: Տեսնե՛նք, սակայն, թէ ի՛նչ են իրեն տրուած իրաւասութիւնները՝ ըստայնմ գործունէութիւն սպասելու համար իրմէ:

Ներքին կանոնագիրը կ՚ըսէ թէ իր պաշտօնն է՝

«Ա. Հաստատել ուսումնական միակ ծրագիր մը թեմին բոլոր ազգային վարժարաններուն համար, ի հարկին բարեփոխել այդ ծրագիրը, հսկել անոր անթերի գործադրութեան, յետ Համագումար Ժողովոյ վաւերացման.

Բ. Զարկ տալ ազգային տոհմիկ դաստիարակութեան գործին.

Գ. Հսկել վարժարանաց բարեկարգութեան եւ ներկայ ըլլալ տարեկան քննութեանց.

Դ. Արտօնել վարժարաններուն մէջ գործածուելիք դասագիրքերը.

Ե. Տնօրէններու եւ ուսուցիչներու մասին իր կարծիքները տալ քաղաք. Ժողովին.

Զ. Ուսուցչական քննութենէ անցընել եւ վկայական տալ ուսուցչական ասպարէզի թեկնածուներուն, որոնք իբր ուսուցիչ վկայեալ չեն»:

«**Իրաւասութիւն» վերնագրին տակ յիշուած այս վեց կէտերէն ետք՝ նոր յօդուած մը (171) կ'ըսէ իսկոյն**. «ուսումնական խորհուրդը իր տեսակէտերուն կամ յարմար տեսած տնօրինութեանց մասին տեղեկագիր կու տայ պատկան քաղ. Ժողովին առ ի պատշաճ տնօրինութիւն»:

Պիտի չծանրանամ միւս կէտերուն վրայ, այլ միայն դիտել պիտի տամ՝ թէ այս վերջին յօդուածը անսահմանօրէն կը սահմանափակէ ուսումն. խորհուրդի իրաւասութիւնները: Ոչ իսկ հոգաբարձութիւններու ասկէ առաջուան իրաւասութիւնները կ'ունենայ ուսումն. խորհուրդը, քանի որ ինք միմիայն «**տեղեկագիր** կու տայ պատկան քաղաք. ժողովին **առ ի պատշաճ տնօրինութիւն**», ինչ որ կը նշանակէ թէ «պատկան քաղ. ժողովը» կրնայ չընդունիլ անոր «յարմար տեսած տնօրինութիւնները»:

Թէ ի՛նչու Համագումար Ժողովը այսքան սեղմած է ուսումնական խորհուրդին գործելու ազատութիւնը եւ զայն ենթարկած է, ամբողջովին, քաղ. ժողովներուն, պատճառը չեմ գիտեր: Ասով շատ բան կը պակսի, ըստիս, Խորհուրդին գործելու եւ օգտակար ըլլալու հնարաւորութիւններէն: Առաջին անգամն է որ ես ալ, կանոնագրին հրատարակութենէն ասդին, հնարաւորութիւնը ունիմ անոր մասին կարծիքս յայտնելու եւ կ'ըսեմ ահա՛, թէ այս ուսումն. խորհուրդը բնաւ այն չէ որուն վրայ մանրամասնօրէն խօսած եմ *Արեւի* մէջ, պարզելով իր ընդարձակ իրաւասութիւններն եւ իր գործունէութեան միջոցները՝ որոնցմով միայն ան կրնար նորութիւն մը բերել մեր կրթական կեանքին մէջ եւ իրապէս օգտակար ըլլար վարժարաններուն եւ համայնքին:

Վերապահելով, հետեւաբար, այս մասին առարկութիւնս, կացութիւնը կ'առնեմ այնպէս ինչպէս ան կը ներկայանայ այսօր յիշեալ կանոնագրին համաձայն կատարուած ուսումն. խորհուրդի ընտրութենէն ետք:

Ինչպէս նոր թեմ. եւ քաղ. ժողովներուն՝ այնպէս ալ ուսումնական խորհուրդին մէջ պաշտօն չունի գէթ միակ ուսուցիչ մը՝ որ պիտի կրնար կրթական գործին եւ անոր բարելաւման մասին **աւելի մօտէն** իր կազմած եւ, ի՞նչու չէ, իր պաշտօնակիցներէն իրեն թելադրուած կարծիքները բերել այդ մարմիններուն մէջ: Աւելի քան տարօրինակ է մտայնութիւնը որ այս գաղութին մէջ կը տիրէ ուսուցչութեան վերաբերմամբ, մտայնութի՛ն մը որ 60 տարի առաջուան Թուրքիոյ ներքին գաւառներէն կու գայ եւ ո՛չ Պոլիսէն՝ ուր ուսուցիչը երեսփոխան ալ կ'ըլլար, քաղաքականի եւ ուսումնականի անդամ ալ, եւ կը յարգուէր ինքը յաճախ, իր պաշտօնը՝ միշտ: Այսպէսով, նաեւ, բարձրացած էր ու կը բարձրանար ուսուցչութեան միջինը, մինչդեռ հոս զայն կը ձգենք հետզհետէ՝ մեր այս վերաբերումովը:

Արդ, գէշ կազմուած եւ կարծես չգործելու համար կազմուած ուսումն. Խորհուրդին եթէ պիտի յանձնարարուի, բան մը ըրած ըլլալու համար, ուսումնական ծրագրի պատրաստութեան լծուիլ իսկոյն, կը ցաւիմ ըսելու որ **բան մը ըրած** պիտի չըլլան յանձնարարողները, որովհետեւ ծրագրի խնդրէն չէ որ կը տառապի դպրոցական գործը այստեղ՝ այլ գործադրութեանց խնդրէն:

Գործադրութի՛ն՝ իր բոլոր յարակից մասերով՝ գործողներով եւ գործելու եղանակով ու միջոցներով:

Գործադրութի՛ն՝ խիստ կանոններով եւ անհրաժեշտ վերին հսկողութեամբ:

Բա՛ն մը, զոր ուսումն. խորհուրդը կրնայ ընել եւ պէտք է ընէ շուտով, սա՛ է.- իբրեւ միջոց՝ կրթական քննիչի մը անուանումը (**որուն համար որեւէ թեկնածու չունիմ՝ եթէ հարցուի**) եւ քննիչին հետ խորհրդակցութեամբ՝ կազմութիւնը ուսուցչական մարմիններուն:

Առանց կրթական տեսուչի ուսումն. խորհուրդ մը երեւակայելի չէ. այս պակասը, գոնէ, կրնայ դարմանուիլ անմիջապէս եւ յառաջիկայ դպրոցական շրջանը իրապէս դնել բարելաւման ճամփուն մէջ...:

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱԿԱՆ ԴԱՀԼԻՃ

Համագործակցութիւնը բառ մըն է՝ որ առաջ կուսակցութիւններու գոյութիւնը կ'ըմբռնէ: Անհատներու միջեւ՝ գործակցութիւն, կուսակցութիւններու միջեւ՝ համագործակցութիւն. այս է ինչպէս գործին՝ նոյնպէս բառին տարածման ընթացքը:

Համագործակցութիւնը բնականօրէն չի հաշտուիր կուսակցութիւններու գոյութեան սկզբունքին հետ: Քանի որ կուսակցութիւնները կը տարբերին իրարմէ, անհրաժեշտ է՝ որ այն օրը ուր անոնք օրինականապէս ձեռք կ'առնեն իշխանութիւնը, ձեռք առնեն եւ գործադրեն առանձինն, զայն չբաժնելով ուրիշի հետ, որպէսզի ամբողջովին իրենց ծրագրին համաձայն գործած ըլլան եւ ժողովուրդին առջեւ լրիւ պատասխանատու մնան իրենց ըրածին, անոր աղէկին եւ գէշին նաեւ, ինչպէս եւ չըրածին համար:

Բայց ասիկա կարելի է նախ սահմանադրական կեանքով հասունցած երկիրներու մէջ եւ յետոյ խաղաղ ժամանակներ: Չխօսինք միակ կուսակցութեան մը բռնատիրական իշխանութեան վրայ թէ՛ խաղաղ եւ թէ՛ խռովեալ ժամանակներու մէջ, որովհետեւ կուսակցութիւնը հոդ այն չէ այլեւս զոր կը հասկնանք իր արդիական՝ այսինքն ռամկավարական-սահմանադրական իմաստով. անիկա - յաճախ

- յեղափոխական կազմակերպութիւն մըն է, որ թէեւ իշխանութիւնը կը վարէ բայց կ'արգիլէ ամէն ընդդիմադրութիւն՝ անշուշտ անկէ վախնալուն պատճառաւ:

Ահաւասիկ, երէկուընէ իվեր, աւելի լայն համագործակցական հիման վրայ կազմուած նոր կառավարութիւն մը Եգիպտոսի մէջ, որ նո՛յնքան հետեւանք է աշխարհի անբնականոն վիճակին՝ որքան երեսփ. ժողովին մէջ կուսակցութեան մը առանձինն մեծամասնութիւն չունենալուն:

Այս վերջին պարագան կը գտնուի նաեւ, **բոլոր համեմատութիւնները պահելով հանդերձ**, մեր ներկայ թեմ. ժողովէն բխած ազգային իշխանութեան վրայ: Ան ալ համագործակցական նկարագիր ունի, այդ նկարագրին սովորական անպատեհութիւններովը եւ արտասովոր առաւելութիւններովը. ըսել կ'ուզեմ իր սովորական ատենուան յատուկ անպատեհութիւններովն եւ ներկայ անսովոր ատենուան վերաբերող առաւելութիւններովը:

Ոչ թէ էութեան՝ այլ տեսակի նմանութիւնով մը դարձեալ, ինչպէս երկրին ընդհանուր ներկայացուցչական ժողովին՝ նոյնպէս մեր սահմանափակ ներկայացուցչական ժողովին մէջ բազմաթիւ են անկուսակցականները կամ անկախները - հոն՝ թիւով նուազ կարեւոր քան հոս - բայց երկուքին մէջ ալ այնքան կարեւոր, բաղդատմամբ կուսակցութիւններէ իւրաքանչիւրին թիւին՝ որ համագործակցութեան մէջ իրենց մասնակցութիւնը անհրաժեշտ դարձած է:

Եգիպտական նոր դահլիճը, հաստատուած երկու կուսակցութիւններու (Սաատական եւ Ազատ. Սահմանադրական) եւ Անկախներու համագործակցութեան վրայ, անոնցմէ հաւասար թիւով անգամ (իւրաքանչիւրէն՝ հինգ) կը պարունակէ իր մէջ, բա՛ն մը որ անշուշտ կը շեշտէ Անկախներու թիւին կարեւորութիւնը բայց ոչ այնքան՝ որքան մեր քաղ. ժողովին կազմը, հետեւա՛նք՝ մեր թեմ. ժողովին կազմին:

Եւ ըսե՛լ որ թեմ. ժողովոյ կազմը կը բխի, այլամերժօրէն, երկու հայ կուսակցութիւններու համագործակցութիւնէն: Դժուար է երեւակայել կուսակցական այսպիսի ինքնազոհութիւն մը՝ որ օրէնդիր ժողովին մէջ անոնց միմիայն երեքական աթոռ գրաւել տալէ վերջ, գործադիրին մէջ զանոնք գոհացուցած է մէկական աթոռով միայն: Այս արտուղութիւնը (*անոմալի*) որ համագործակցութեան ո՛չ սկզբունքին եւ ո՛չ փափաքին հետ կապ ունի, կը ծագի անկէ՝ որ մեր կուսակցութիւնները պէտք եղածէն աւելի վարկ կու տան հիմա «անկախութեան». կը հասկցուի՝ կուսակցութիւններու հանդէպ անկախութեա՛ն դիրքին: Կը յուսամ որ տեւական չ'ըլլար այս վիճակը եւ «անկախներ» միշտ գոյութիւն ունենալով եւ միշտ գործի հրաւիրուելով հանդերձ, կուսակցութիւնները առանձին կամ միասին այնպիսի բաժին մը կը ստանձնեն իշխանութեան գործադրութեան մէջ, որ համեմատական կ'ըլլայ իրենց պատասխանատուութեան **որմէ զերծ չեն հիմա** եւ որ - ամէն պարագայի - աւելի մեծ է քան բոլոր անկախներու վրայ-վրայի դրուած պատասխանատուութիւնը..:

Ի՞նչու այս յուշածումը, որ եթէ անտեսումը չէ մեր այսօրուան իրականութեան՝ չի բխիր նաեւ անոր հանդէպ խորին յարգանքէ եւ լուռ համակերպութենէ մը. ա-նո՛ր համար որ համագործակցութեան մէջ կուսակցական ոգին (*էսփրի*) պէտք է պահուի, որքան ալ քիչ ըլլան մասնակցող կուսակցականները, որ այդ կուսակցական ոգին պէտք է - անտարակոյս - **իր ընդհանուր եւ ազնուագոյն իմաստովը**,

ընդունուի նաեւ անկախներէն. որ վերջապէս, կուսակցական եւ անկախ՝ հաւասարապէս ենթարկուած զգան ինքզինքնին ոչ թէ հանրային կարծիքի թոյլ հակակշռին միայն, այլեւ կուսակցութիւններու աւելի մօտ եւ արթուն հսկողութեան:

Համագործակցութիւնը - նախ կուսակցութիւններու՝ որ կարելի ընծայեց միւսը - ձեռք բերուած չ'ըլլար ո՛չ կնքուելով եւ ո՛չ ալ մարմիններու կազմութեամբ: Ան պէտք է վերանորոգուի շարունակաբար, առանց դաւադրականի նմանող գաղտնի խորհուրդներու, բայց ե՛ւ սկզբունքները վերյիշելով ե՛ւ կացութիւնը վերաքննելով, որպէսզի մէկ կողմէ գործերը իրենց ուղիղ ճամփէն չշեղին աջ ու ձախ, ետեւ ու առաջ քաշուելով, եւ միւս կողմէ՝ անկախները այս առթիւ քիչ մը սրբագրեն կուսակցականութեան մասին իրենց գէշ կարծիքը:

Իմ համոզումս է՝ որ մեր համագործակցութեան մէջ, անկախները աւելի պէտք է մօտենան կուսակցականներուն (անխտիր) քան կուսակցականները անկախներուն՝ զանոնք ընդօրինակելու համար: Դարձեալ, ինպէս որ հանրային գործը չի շահիր երբ իշխանութեան մէջ կուսակցութիւնները իրարու դէմ հանուին, ան կը տուժէ նոյնպէս՝ երբ կուսակցութիւնները ուզեն անկախները իրենց կողմը քաշել, մէկ կամ միւս կուսակցութեան կողմը:

Ճշգրիտ եւ անկեղծ համագործակցութիւնը - միայն - կրնայ բացառիկ ատենները բացառիկ կերպով օգուտ մը ունենալ:

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Թէ ի՛նչ են եւ ի՛նչ պէտք է ըլլան կուսակցութիւնները գաղութահայ կեանքին մէջ՝ թոյլ տուէք հին կուսակցականի մը որ հին մտածումներով չի գոհանար, իր տեսած նոր պայմաններուն առջեւ ըսել զայն այստեղ:

Մեր կուսակցութիւնները քաղաքական կուսակցութիւններ են եւ ծնունդ առած են - ամէնքն ալ - իր հայրենիքին մէջ օտար լուծի տակ հեծող ժողովուրդին վիճակը բարելաւելու, վերջէն՝ զայն ազատագրելու մտքով: Արտասահմանի մէջ, ուր կազմուած հին կամ նոր, մեծ կամ փոքր համայնքներ ունէինք որոնք աճած էին մասնաւորապէս 1895-96ի դէպքերէն վերջ, կուսակցութիւնները, այդ համայնքներուն մէջ հաստատուելով, ուրիշ նպատակի չէին ձգտեր մինչեւ մեծ պատերազմ, աւելի ճիշտ՝ մինչեւ 1920 եւ 1922 (Հայաստանի խորհրդայնացման եւ Թուրքիոյ քեմալականացման թուականները) բայց եթէ բարոյական եւ նիւթական օժանդակութիւն ապահովել իրենց այդ կարեւոր՝ ուրիշ բառով **սուրբ** գործին համար: Համայնքներու տեղական խնդիրները այն ատեն քիչ կը հետաքրքրէին, **պաշտօնապէս** բնա՛ւ չէին հետաքրքրեր կուսակցութիւնները ու եթէ - հակառակ ատոր - տխուր կամ տգեղ միջամտութիւններ տեղի կ'ունենային անոնց կողմէ, կը բացատրուէին կա՛մ «անհատական հանգամանք»ի եւ կա՛մ «յեղափոխական գործին պահանջման» վարկածներովը:

Համայնքին պահպանման, մշակոյթին զարգացման նպաստելու տեսութիւնը վերջէն է որ ծնաւ՝ մասնաւորապէս ա՛յն կուսակցութեան մէջ որուն գործը «Երկրի» մէջ, գոյութիւնը «Երկրի» համար էր ամբողջովին: Այսպէս է որ մեր թերթերը օրաթերթի վերածուեցան, հանդիսասրահները ընդարձակուեցան եւ ազգային տեղական ժողովներու մէջ աթոռ ունենալու համար ամէն ջանք թափուեցաւ - բուռն եւ խաղաղ ջանքեր, արձակ-համարձակ միջոցնե՛ր եւ ծածուկ համաձայնութիննե՛ր՝

խմբակներու կամ անհատներու հետ: Երբ բաւական արագ կերպով եւ սպասուած չափով տեղի չէին ունենար «միջնաբերդերու գրաւումները», կռիւը կատաղի կը դառնար ընդդէմ իշխանութեան գլուխը գտնուող եկեղեցական եւ աշխարհական անձնաւորութիւններուն, Եգիպտոսէն մինչեւ Ամերիկա՝ անցնելով Յունաստանէն: Կռի՛ւ որուն մէջ ո՛չ ազգապահպանումը եւ ո՛չ մշակոյթը դեր ունէին. դեր ունէր միայն՝ նախ համայնքին եւ յետոյ Խ. Հայաստանին իրենց կամքը պարտադրելու ձգտումը:

Այս տողերը չեմ գրեր հիմա յուշածումի համար, թէեւ տեղական օրկանին քանի մը օր առաջ *Արեւ*ի տուած պատասխանին առթիւ («Շուկայիկ հաշիւներ» եւն.՝ նուիրատուութեանց եւ ծանուցումներու հրատարակութեան մասին) կ'ուզէի յիշեցնել թէ այդ օրկանը որ արդէն իր «ֆոնտը» հիմնած էր՝ երկար ատեն կը մերժէր եւ մերժեց իր սիւնակներուն մէջ տեղ տալ մինչեւ իսկ Գալուստեան Վարժարանի ճաշասեղանին ինպաստ կատարուած «Վասն ցաւակցութեան» եւ «Վասն խնդակցութեան» տասը ղրուշնոց նուէրներու, եւ նուիրատուները յորդորուեցան, **ո՛չ-շուկայիկ** հաշիւներով գործող խմբագիրներու կողմէ, իրենց նուէրը թերթին ֆոնտին ընել՝ որպէսզի ան կարենայ գրուիլ թերթին մէջ...:

Այս միակ յուշածումը (պատահական եւ **բռնադատեալ**) ընելէ վերջ, կ'անցնիմ ըսելու թէ յարմար եւ անհրաժեշտ է՝ որ կուսակցութեանց գաղութահայ մարմինները (ոչ թէ կեդրոնները անշուշտ՝ որոնք կրնան դուրսը գտնուիլ նոյնպէս) տեղական ազգային կեանքով եւ ազգային մշակոյթով զբաղին գլխաւորաբար, գաղութներու մէջ ազգապահպանումը ընեն իրենց գործունէութեան առաջին նպատակ եւ ասոր համար՝ ուսումնասիրեն, փնտռեն, գտնեն եւ կիրարկեն ամէնէն ազդեցիկ միջոցները:

Դպրոց եւ լեզու, գրականութիւն եւ գեղարուեստ՝ այդ միջոցները ամբողջովին կը պարունակեն իրենց մէջ: Կը մնայ անոնց համար կատարուող կամ կատարուելիք աշխատանքին բնոյթն ու **պայմա՛նը** մանաւանդ:

Հաւաքական ճիգի պայմանը՝ միակն է - ըստիս - որ կրնայ արդիւնաւոր ընել այդ միջոցներուն համար տրուած աշխատանքը: Դպրոցը, լեզուն, գրականութիւնը եւ գեղարուեստը պէտք է ըլլան իրապէս **համազգային**, ըսել կ'ուզեմ՝ թէ անոնց ծառայելու համար պէտք է - իւրաքանչիւր վայրի մէջ - իրարու խառնուին ձեռնհաս կամ յուսատու տարրերը, առանց կուսակցական խտրութեան:

Բայց ասիկա կարելի է, **իսկզբան մանաւանդ**, ա՛յն ատեն միայն՝ երբ կուսակցութիւնները վճռապէս կը հրաժարին կուսակցական տեսակէտ դնելէ եւ կուսակցական տեսութիւն պարզելէ այդ գործերուն մէջ: **Իսկզբա՛ն**, որովհետեւ հակառակ չեմ որ վերջէն, երբ իրենք եւ ժողովուրդը պէտք եղած վարժութիւնը ստանան, նոյն հանդէսին կամ սրահին մէջ տարբեր գաղափարներ պաշտպանուին տարբեր կուսակցութեանց անդամներու կողմէ:

Կուսակցական գոյնով ազգային վարժարաններ ունենալէ ետք (Սուրիա, Յունաստան եւ այլուր), զարմանալի չէր որ ունենայինք նաեւ կուսակցական գրական հանդէս եւ կուսակցական գեղարուեստական հաւաքոյթ: Անոնց ոչ մէկուն համար կրնայ ըսուիլ՝ թէ լաւագոյն պիտի չըլլար եւ լաւագոյնս պիտի չծառայէր իր մշակութային նպատակին՝ եթէ խառն եղած ըլլային իր դերակատարներուն պէս իր հանրութիւնն ալ:

Կրնայ այս պահանջը անգործնական նկատուիլ այսօր: Երբ - սակայն – կուսակցութիւնները կը գործակցին ուրիշ ամէն մարզի մէջ, ինծի կը թուի թէ կրնան նոյն գործակցութիւնը ունենալ մշակոյթի մարզին մէջ եւս, **որ իր զարգացման ներկայ աստիճանովը գոնէ**, պէտք է հասարակաց նկատուի մեր գաղութահայ ներկայ խեղճ կեանքին մէջ մանաւանդ:

Որովհետեւ պետութիւնները կրնան մշակոյթին վրայ ձեռք դնել եւ զայն գունաւորել (համայնավար, ֆաշիստ, նացի)՝ ոչ-պետական կուսակցութիւնները - որոնք իրենց երկրէն դուրս կը գործեն - նոյնը չեն կրնար ընել յօգուտ իրենց անմիջական նպատակին՝ որ ազգապահպանումն է օտարութեան մէջ:

Ես վստահ եմ որ շատ բան աւելի արդիւնաւոր պիտի ըլլար այստեղ մշակոյթի հարցին մէջ, եթէ գործողները **չսեղմուէին** կուսակցական շրջանակի մէջ:

Ասիկա պարզ գաղափար մըն է միայն, որ կրնայ նկատի առնուիլ կամ ոչ...:

ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Գալուստեան Ազգ. Վարժարանը քանի մը օրէ իվեր նոր տնօրէն մը ունի:

Արդարեւ, քաղ. ժողովը, համախորհուրդ վարժարանի հոգաբարձութեան հետ, յարմար նկատած է վերջ տալ Պ.Յ. Նալբանդեանի պաշտօնավարութեան եւ իրեն տեղ պաշտօնի կոչել նախորդ տնօրէն Պ. Լ. Թաշճեանը:

Սովորութիւն չունիմ հանրային գործի մէջ անձնական գոհացումիս մասին ճառելու՝ երբ խնդիր մը իմ ջատագոված լուծումս կը գտնէ: Փափկանկատութիւնը թերացում պիտի ըլլար սակայն, եթէ - որեւէ նկատումով - նախ ամէնուն սեփականութիւնը դարձած լուրը չծանուցանէի այստեղ եւ սպասէի պաշտ. զեկոյցին, եւ յետոյ չխորհրդածէի այդ առթիւ Գալուստեանի նոր շրջանին մասին:

Հիմա որ իրաւասու մարմինները տուած են իրենց որոշումը, աւելորդ է անցեալին վրայ խօսիլ՝ այնքան ատեն, գոնէ որ խօսելու ստիպման տակ չգտնուինք: Այս ալ մե՛ր որոշումն է, որ կրնայ սակայն փոխուիլ, ինչպէս հասկցուցի, եթէ մօտիկ անցեալի դէպքերը եւ անոնց մասին գրուածները մոռացման տրուին եւ պաշտպանութիւններ ու յարձակումներ փորձուին՝ որոնցմէ տուժողը վարժարանը պիտի ըլլայ իր աշակերտութիւնով եւ շահողը՝ ո՛չ ոք, ապահովաբար:

Այս նոր շրջանին, մենք շատ համեստ բայց եւ շատ կարեւոր ակնկալութիւններ ունինք Գալուստեանէն, ակնկալութիւննե՛ր որոնք վստահօրէն կը բխին նաեւ թէ՛ ազգ. իշխանութիւններու եւ թէ՛ ծնողներու, յետոյ ամբողջ գիտակից հանրութեան սրտէն:

Առաջինը՝ տնօրէնութեան եւ ուսուցչութեան միջեւ համերաշխ եւ ազնիւ ոգիի մը տիրապետումը պիտի ըլլայ:

Երկրորդը՝ ճշմարտութեան անկեղծութեան բայց եւ **արեւմտեան ձեւով քաղաքավարութեան** հաստատումը պիտի ըլլայ վերէն վար՝ վարժարանին վերաբերող բոլոր յարաբերութիւններուն մէջ, սկսելով հոգաբարձութեան եւ տնօրէնութեան յարաբերութիւններէն մինչեւ ուսուցչութեան եւ աշակերտութեան յարաբերութիւնները:

Երրորդ, տնօրէն եւ ուսուցիչներ իրենց **լաւագոյնը** պիտի ընեն՝ նախ իւրաքանչիւրը իր պաշտօնը **խղճմտօրէն** կատարելու - բայց **կանխաւ մտածելո՛վ եւ ինքզինք պատրաստելո՛վ** կատարելու համար - եւ յետոյ **իրարու աջակցելու** դիտա-

ւորութեամբ: Ուսուցիչներէն որեւէ մէկը անհատապէս որեւէ արդարացում պիտի չունենայ եթէ իր ամբողջ կարողութիւնն ու **եռանդը** իսպաս չդնէ իրեն յանձնուած գործին՝ որ ազգապահպանման շէնքին հիմնաքարն է, չմոռնա՛նք:

Եւ, չորրորդ, ազգային իշխանութիւնը - համագումար թեմ. ժողով, այս պարագային - պիտի անդրադառնայ իր տուած հապճեպ որոշման, եւ **ամբողջ եգիպտահայ գաղութին** ազգային կրթութեան հարցը պիտի դնէ հաստատ եւ **ըստ կարելւոյն** արգասաւոր հողի մը վրայ՝ լուրջ ուսումն. խորհուրդի մը յանձնելով թէ՛ կրթական ընդհանուր ծրագրի կազմութեան եւ թէ՛ բոլոր վարժարաններու ուսումնական վիճակին վրայ հսկողութեան պաշտօնը:

Գալուստեանի համար՝ ներկայ տարին պիտի ըլլայ, այսինքն պէ՛տք է ըլլայ, պարկեշտ տնօրէնի մը ընծայուած պարկեշտ աջակցութիւններուն շնորհիւ, ինքնին արդիւնաւոր բայց յառաջիկային շատ աւելի բեղուն շրջանի մը նախապատրաստութեան ժամամանակը: Տնօրէն, ուսուցչութիւն եւ նաեւ հոգաբարձութիւն (որ կոչուած է այս շրջանին ալ Գալուստեանի ամբողջ մատակարարական եւ կրթական կեանքին ալ վերին պատասխանատուութիւնը ունենալ) կա՛մ պիտի հաստատեն հանրութեան աչքին՝ թէ ազգը կրնայ յառաջիկայ նոր կազմակերպութեան մէջ եւս իրենցմէ օգտուիլ վարժարաններու է՛ն կարեւոր եւ է՛ն նուիրական գործին համար, եւ կամ, հակառակը պիտի ցոյց տան ու պիտի ստիպեն ազգ. վերին իշխանութիւնները որ անխնայ վարուին իրենց հետ՝ հաւասարապէս վճարեալ եւ անվճար անկարողներուն կամ մեքենայողներուն հետ՝ եթէ կան:

Բա՛ն մը զոր եթէ ազգ. վերին իշխանութիւնները ընել թերանան՝ մամուլին պարտականութիւնը պիտի ըլլայ պահանջել եւ կատարել տալ անպատճառ:

Յ.Գ. Այս տողերը գրուած էին երբ ստացուեցաւ քաղ. ժողովոյ հաղորդագրութիւնը որ կը տեսնուի *Արեւ*ի երկրորդ էջին վրայ:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇԱՀԵՐ

Պատերազմը մեծ կորուստներ եւ մեծ շահեր յառաջ կը բերէ:

Կորսնցնողները եւ շահողները ազգեր կ'ըլլան եւ անհատներ:

Կորուստները եւ շահերը կ'ըլլան նիւթական եւ բարոյական՝ թէ՛ ազգերու եւ թէ՛ անհատներու համար:

Ներկայ պատերազմը այս օրէնքին բացառութիւն չի կազմեր. ընդհակառակն, այժմէն ան կը հաստատէ, աննախընթաց չափով մը, օրէնքին մէկքանի մասերը ու պիտի հաստատէ, տարակոյս չկայ, մնացեալն ալ՝ երբ աղէտը վերջ գտնէ եւ տարիները անցնին վրայէն:

Նիւթական կորուստին մէջ կ'ըմբռնենք ֆիզիքական կորուստները, զորս ազգ մը, դասակարգ մը եւ ընտանիք մը կ'ընեն թէ՛ իւրաքանչիւրը զատ-զատ եւ թէ՛ ամէնքը միասին՝ միեւնոյն կորսուողը կամ տկարացողը նկատի ունենալով: Բացի ֆիզիքականէն ահագին է, սակայն, նիւթական կորուստը զոր **աշխարհը իր ամբողջութեան մէջ** կը կրէ պատերազմի պատճառաւ, մինչ՝ յաղթական ազգը կամ ազգերը կը շահին, առժամապէս գոնէ, եւ յաղթական, չէզոք կամ նոյնիսկ պարտուած ազգերու անհատներէն ոմանք կ'իրագործեն երբեմն մեծ շահեր, որոնք վերջնականապէս կը մնա՞ն իրենց թէ՞ ոչ՝ տարբեր հարց է:

Խորագիրս, «Պատերազմի շահեր», այս շահերուն մասին է եւ շուտով պիտի վերադառնամ անոր. բայց քանի որ խօսքը ըրի նաեւ բարոյական կորուստներու եւ շահերու, թէ՛ հաւաքականութեանց եւ թէ՛ անհատներու համար, բառով մը բացատրեմ եւ ըսեմ թէ պատերազմները **ընդհանրապէս** բարոյական անկում յառաջ կը բերեն եւ միայն քիչ անգամ բարձրացում. բարձրացու՛մ ազգերու՝ երբ կռուող կողմերէն մէկը անվիճելիօրէն աւելի քաղաքակիրթ է քան միւսը եւ կը յաղթէ, կամ՝ պարտուելով իսկ յամրաբար կը թափանցէ անոր մէջ, զայն կը փոխակերպէ եւ կը բարելաւէ. բարձրացու՛մ անհատներու, երբ պատերազմի ցնցումը պատճառ կ'ըլլայ որ խորհողներ եւ արուեստագէտներ, յաղթող թէ պարտուող ազգերէն, յանկարծ գլեն-անցնին ինքզինքնին եւ արտադրեն մեծ խորհուրդներ ու գործեր՝ որոնցմէ յաւիտենապէս պիտի օգտուի մարդկութիւնը: «Պատերազմի շահեր»ուն չեմ ըսեր ամէնէն՝ այլ միա՛կ յարգելիներն են ասոնք, որոնցմէ ալ սակայն սիրով պիտի զրկուէր աշխարհ՝ որպէսզի ուրիշ ա՛յնքան կորուստներու չենթարկուի:

Պատերազմի **նիւթական** շահերուն վրայ խօսելով եւ զանոնք քննելով ալ՝ կարելի է բարոյական նկատումներ մէջբերել, եւ ըսել, օրինակի համար, թէ պատերազմի ատեն եւ անոր պատճառաւ շահուած ո՛չ մէկ կարեւոր գումար մաքուր է ինքնին, թէ անոնցմէ ոմանք արիւնով ներկուած են բայց թէ կարելի չէ եղած անցեալին մէջ, կարելի չէ ներկայիս եւ պիտի չըլլայ յառաջիկային եւս, ա՛յնքան ժամանակ որ պատերազմներ գոյութիւն պիտի ունենան՝ արգիլել սակաւաթիւ անհատներու աւելի կամ նուազ մեղաւոր եղանակով եւ աւելի կամ նուազ կարեւոր համեմատութեամբ հարստացումը, ստուարաթիւ փճացողներու եւ մեռնողներու կողքին:

Տեսնելով որ արգիլել կարելի չէ՝ կարգ մը երկիրներ փորձեցին եւ կը փորձեն, անցեալ եւ ներկայ պատերազմներու ընթացքին, գէթ սահմանափակել այդ շահերը: Եղածը միայն փորձ մըն է սակայն, որովհետեւ սահմանափակման դրութիւնը կը թողու ըստ առաջնոյն որ շահողը շահի նախ եւ վերջէն միայն կ'աշխատի շահածին մեծ մասը ետ առնել անոր ձեռքէն իբրեւ տուրք, բա՛ն մը որ կրնայ շատ ալ դիւրին չըլլալ երբ գործը մեծ շահողներու, «շանաձուկերու՛» հետ է որոնք շատ շահելու արտակարգ ճարպիկութիւնն ունեցած ըլլալով՝ պահելու հնարքն ալ կը գտնեն հարկաւ:

Մենք ալ, մեր գաղութիւն մէջ, ունինք անձեր որոնք պատերազմի շահեր ըրին եւ կ'ընեն:

Մե՞ծ, շատ մե՞ծ շահեր. ո՛չ անշուշտ: Գէ՞շ, շատ գէ՞շ շահեր, դարձեալ ո՛չ: Մեր շահողները մարդիկ են ընդհանրապէս՝ որոնց շահը կարեւոր է բաղդատմամբ իրենց երէկուան վիճակին միայն, եւ կատարուած է պարկեշտ միջոցներով:

Այս շահերուն եւ շահողներուն փոխարէն ունինք կորուստներ եւ կորսնցնողներ: Արդար չէ՞ սպասել՝ որ պատերազմէն շահողները պատերազմէն վնասուողնե-ուն համար բաժին մը հանեն իրենց այդ բացառիկ շահէն:

Քիչ չեն, մեր մէջ ալ, պատերազմէն տուժողները, որքան ալ այս երկիրը եւ ժողովուրդը ուղղակի մասնակից չըլլան կռիւին: Անհատներ եւ հանրային հաստատութիւններ, զրկուած իրենց եկամուտի կանոնաւոր միջոցներէն կամ ստիպուած աւելի ծախսելու երբ աւելի չեն շահիր - ընդհակառակն պակաս կը շահին թերեւս - կը կարօտին օժանդակութեան՝ ապրելու կամ գործելու համար:

Եւ ո՞վ է որ այդ օժանդակութիւնը պիտի ընէ աւելի սիրայօժար եւ աւելի առատաձեռն կերպով՝ քան ա՛յն որ աւելի կը շահի այս միջոցիս:

Ո՛չ թէ միայն մէկ անգամ եւ միայն մէկ տեղ, այլ ե՛րբ եւ ու՛ր որ հարկը ներկայանայ՝ կը սպասուի այդ օժանդակութեան անո՛նց կողմէ որոնք զայն կրնան ընծայել:

Եւ ինչու՞ չակնկալել՝ որ ոմանք առանց դիմումի, **ինքնաբերաբար** այդ բաժինը հանեն իրենց բացառիկ շահերէն, յօգուտ ազգային հաստատութեան մը, յօգուտ ազգային վարժարաններուն, օրինակ, որոնց եկամուտները կը պակսին եւ ծախքերը կ'աւելնան:

Պատերազմի բացառիկ շահերը բացառիկ ժեստերու պէտք է մղեն զանո՛նք՝ որ այդ շահերը պարկեշտօրէն կ'ընեն: Առանց ասոր, կը կարծեմ թէ արդէն անպարկեշտ կը դառնան շահերն ու շահողները:

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՋԵՂՁՈՒՄ

«Տէրութիւնը ես եմ»ը, զոր յայտնի չէ թէ Ֆրանսայի Լուդովիկոս ԺԴ. մեծ թագաւորը այդ բառերով եւ այդ իմաստով ըսա՞ծ է թէ՞ ոչ, անգիտակցաբար կը դառնայ զգացումը բոլոր իշխողներուն՝ երբ իրենց իշխանութիւնը իրապէս հակակշռուած չէ, երբ կը յաջողին կաշառել կամ սիրաշահիլ հակակշռելու պաշտօն ունեցողները, երբ, վերջապէս, մինակնին անոնց ամէնքէն աւելի զօրաւոր են կամքով եւ խելքով:

Աշխարհի դժբախտութիւններուն մեծ մասը կը ծագի իշխողներէ ոմանց մէջ որոշ պահու մը ծագած այս համոզումէն, «Տէրութիւնը ես եմ», որ զանոնք կը մղէ՝ իբր թէ աւելի ուժ, տարածում, ապահովութիւն եւ բարօրութիւն տալու համար երկրին՝ ներքին եւ արտաքին յանդուգն արարքներու՝ որոնցմէ եթէ երբեմն կ'օգտուի այդ երկիրը՝ յաճախ կը վնասուի աշխարհը:

Լուդովիկոս ԺԴ. մը, եթէ իսկ հաւատաց եւ ըսաւ թէ ինք է Տէրութիւնը, միւս կողմէ այնքան լաւ քաջալերեց իր երկրին մէջ Մտածումն ու Արուեստը, որ հասկցուց ամէնուն՝ թէ կայ ուրիշ իշխանութիւն մը եւս, խելքի եւ ճաշակի իշխանութիւնը եւ թէ անոր հետ համաձայն-համերաշխ պարտաւոր են քալել վեհապետերը՝ իրենց «աստուածային իրաւունքը» կարենալ անսայթաք գործադրելու համար...:

Հոս կ'ընդհատեմ *փիքթաթիւրի*ի մասին այս նախնական (*սոմմէր*) խորհրդածութիւնները: Իրաւամբ պիտի կարծուէր որ անոնց տուն տուողը Հիթլէրը կամ Մուսոլինին են: Այդպէս չէ սակայն: Բաւական ժամանակէ իվեր գրեթէ հրաժարած եմ պատերազմի մասին միտք յոգնեցնելէ, կարծելով թէ աւելի արդիւնաւոր բան մը ըրած կ'ըլլամ եթէ մեր համայնքին գործերուն ջանամ թափանցել եւ անոնց մասին լուսաբանել մեր ժողովուրդը:

Արդ, վերջերս որոշակի կը նշմարեմ որ մեր իշխանաւորները - այս բառը շատ մեծ է բայց ուրիշը չունիմ մեր պզտիկ իշխանութեան աւելի ճիշտ կերպով պատշաճող - ինքզինքնին եթէ ոչ Տէրութիւն գէթ Համայնք նկատելու ձգտում մը կը մատնեն...: Ամէնքը այսպէս չեն անշուշտ, եւ Գահիրէի նորընտիր քաղաքական ժողովի ատենապետը բնաւ այսպէս չէ, անկեղծօրէն կ'ըսեմ ասիկա:

Բայց ձգտումը գոյութիւն ունի եւ կը յայտնուի, իշխանաւորին տրուած իշխանութեան սահմանին մէջ՝ աւելի կամ պակաս չափով, այդ իշխանութեան կարգ մը

անդամներուն մօտ, ըլլան անոնք թեմականի թէ հոգաբարձութեան մը անդամ: Առայժմ դեռ վտանգաւոր չէ ան եւ արդէն շատ վախ չկայ որ հոս մեր գլխուն պզտիկ Հիթլէր մը ելլէ անոնցմէ, բայց երեւոյթը ստեղծող մտայնութիւնը ինքնին վնասակար մտայնութիւն մըն է մեր համայնքին համար. ան ետ կը թողու – փոխանակ յառաջացնելու - համայնքին քաղաքացիական դաստիարակութիւնը եւ, ամէն պարագայի, ան հեռու է համապատասխանելէ մեզ վարող հին եւ նոր օրէնքներու ոգիին:

Փաշաներու շրջանէն ասդին, մեր եկած-գացած բազմաթիւ իշխանաւորներուն վրայ ես զգացած կամ **շնչած** չէի այս շունչը այսքան որոշ կերպով, Գահիրէի մէջ ըլլայ թէ Աղեքսանդրիոյ: Եւ չեմ խօսիր միայն աշխարհական այլ նաեւ եկեղեցական իշխանութեան վրայ, ուր, զարմանալի՞ բան, սանկ պզտիկ հով մը կը փչէ եւ երթալով կը զօրանայ կարծէք, «մենք գիտենք»ի հով մը զոր արդարանալի չեմ գտներ իմ մասիս:

Մտածելով, կը գտնեմ որ մեր նոր կանոնագիրն է, թերեւս, այս վերջին երեւոյթին պատճառը: Չէ՞ որ ամէն բան համախմբուած է, այնտեղ, կրօնական պետին շուրջ, որմէ է որ կը բխի ամէն իշխանութիւն եւ որուն կ'երթայ, հետեւաբար, ամէն փառք, պատիւ եւ փառաբանութիւն..:

Գալով աշխարհական իշխանաւորներու պարագային, հոդ ալ կը գործէ, կարծեմ, սա՛ հոգեբանական գործօնը.- «քանի որ մէկէ աւելի կողմեր, յետ երկար փնտռտուքի եւ խորհրդակցութեան, մեր վրայ համաձայնած են իբրեւ լաւագոյն եւ յարմարագոյն անձերը համայնքին, կրնանք թէ՛ քիչ մը վերէն նայիլ ամբողջ համայնքին վրայ եւ թէ՛ մեր ընկերակիցներուն հետ միայն խորհրդակցիլ եւ գործել, կարեւորութիւն չտալով հանրային կարծիքին, պէտք չզգալով մինչեւ անգամ զայն տեղեակ պահելու սա՛ կամ նա՛ խնդրին»:

Ինչ ալ ըլլայ, իշխանութեան զեղծում է, օրինակ, ժողովուրդին վերաբերող եւ անոր ուղղուած բան մը անկէ պահել՝ միմիայն մէկ-քանի անձերու որոշմամբ: Եւ ասիկա կարելի ընող զգացումը ա՛յն է որուն ակնարկեցի:

ԵՂԵՐԱԿԱՆ [ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ]

Առջի օր ծանուցինք, թէ Վազգէն Շուշանեան մեռեր է Փարիզի մէջ:

Ատկէ առաջ - չեմ գիտեր ի՛նչ աղբիւրէ առնելով - ուրիշ թերթ մը գրած է եղեր այստեղ՝ որ այս մահը տեղի ունեցած է ծայրայեղ թշուառութեան՝ անօթութեան հետեւանօք: Նոր տեղեկութիւնը այդպէս չ'ըսեր բարեբախտաբար եւ մահուան պատճառ ցոյց կու տայ սրտի եւ թոքերու տկարութիւն մը՝ ինչ որ թշուառութիւնը դուրս չի թողուր անշուշտ, բայց թերեւս կը մեղմէ անոր յանցանքի, ոճիրի բաժինը այս կորուստին մէջ:

Վազգէ՞նը..: Ահաւասի՛կ մէկն ալ ամէնէն օժտուածներէն եւ իբրեւ ինքնապատրաստութիւն ամէնէն «լուրջ»երէն այն գրական նոր սերունդին որ անցեալ պատերազմէն վերջ երեւցաւ Պոլիս եւ Փարիզ: Ան կ'անհետանայ իր տաղանդին հասունութեան մէջ, առանց դեռ իր չափը տուած ըլլալու: Միւսներէն քիչ լուր կայ հիմա, բայց ներկայ պատերազմէն առաջ - արդէն - անոնցմէ շատերը լռած էին եւ կը կասկածիմ, որ երբ փոթորիկը անցնի՝ զանոնք վերագտնենք գրիչը ձեռքերնին եւ

այն եռանդով ու հաւատքով դարձեալ, զոր ունեցան տասնեակ մը տարի՝ 1923էն 1933, նիւթական մեծ դժուարութիւններու մէջտեղ:

Միւսներէն՝ գրուեցաւ թէ անհետացած է Հրանդ Բալուեանը, որ բանակ առնուած էր: Ան - *Զուարթնոց*ի հրատարակութեամբ - իրապէս ծառայեց մեր նոր գրականութեան, հակառակ որ մեծ չէր իր գրական կարողութիւնը: Անխոնջ եռանդ էր այդ երիտասարդը՝ որուն անունը պիտի մնայ, իբրեւ ոգեւորիչ ոչ միայն իր սերունդին գրողներուն այլեւս նախորդներուն մօտ:

Շահան Շահնուրի պարագան ծանօթ է *Արեւ*ի ընթերցողներուն: Իրմէ զատ՝ ձայն չկայ - շատո՞նց - ո՛չ Նիկողոս Սարաֆեանէն եւ ո՛չ Վահրամ Կաքաւեանէն: Հրաչ Զարդարեան հաւանօրէն կը շարունակէ ակռայ խնամել զինուորական համազգեստով կամ քաղաքային հագուստով, մինչ Նարդունիի համար գրուած է *Ազդակ*ի վերոյիշեալ թղթակցութեան մէջ՝ թէ զբաղած է բժշկական մեծ բառարանի մը աշխատութեամբ, թէ Փարիզի մէջ վերջերս լոյս տեսած է իր արձակ բանաստեղծութիւններու եւ կարճ պատմուածքներու մէկ հաւաքածոն, որոնցմէ զատ «լոյս տեսած է նաեւ *Արդի հայ գրականութեան* Բ. հատորը» իրմէ՞ թէ ոչ՝ յայտնի չէ գէթ ինծի..:

Նպատակ չունիմ մէկիկ-մէկիկ թուելու այդ շրջանին երեւան եկած բոլոր գրողները: Կը վերադառնամ Վազգէն Շուշանեանին՝ որուն մահը իրական կորուստ մըն է արեւմտահայ լեզուին եւ գրականութեան համար եւ որուն արտադրութիւններուն մասին հետեւեալը կար *Ազդակ*ի նոյն թղթակցութեան մէջ. «իր գրական աշխատութեանց ձեռագրերը - պատմուածք, բանաստեղծութիւն եւն. - ղրկած է եղեր Վենետիկի Մխիթարեաններուն տպագրուելու համար: Աշխատութենէն մաս մըն ալ կը հրատարակուի *Հայրենիք* ամսագրին մէջ, «Յովի. Թրակացի» ստորագրութեամբ»:

Եւ հիմա, իր անձը եւ իրմէ ունեցած անձնական յիշատակներս, նախ:

Կարծեմ ես եմ որ առաջին անգամ, 1921-22ին, Պոլսոյ *Ժողովուրդին ձայնը* օրաթերթին մէջ հրատարակեցի Վազգէն Շուշանեան անունը՝ ոտանաւորներու ներքեւ: Բայց այդ շրջանին զինքը չտեսայ երբեք: Անգամ մը հեռաձայնով խօսեցաւ եւ ըսաւ թէ ամերիկեան որբանոցի մը մէջ հսկող է՝ իրեն բախտակից.. գոնջ որբերու վրայ: Վերջէն երբ Փարիզի մէջ հանդիպեցանք իրարու եւ ինք թունդ դաշնակցական մըն էր, երբեք չակնարկեց իր այդ սկզբնաւորութեան: Նոյն վարմունքը ունեցած են ուրիշ մէկէ աւելի գրողներ:

Ուրիշ անգամ մը, նամակ մը գրեց ինծի, ըսելով թէ խորունկ գիծ մը կը քաշէր ընդմէջ բանաստեղծ Թ.ին եւ հրապարակագիր Թ.ին եւ թէ կ'ատէր վերջինը, ինչպէս որ այդ օրերուն թերթով յայտնած էր իր այդ կարծիքը: Կ'աւելցնէր, որ իր մէկ գիրքը - *Գարնանային* կարծեմ - տպագրուելու վրայ է եւ կը խնդրէր որ *Արեւ*ի մէջ զայն ծանուցանեմ կանխաւ: Պատասխանեցի թէ պիտի սպասէի գիրքին երեւնալուն, զոր քիչ վերջ ինծի ղրկեց արդարեւ՝ յայտնելով թէ անձնական նուէր մըն է ան եւ բնա՛ւ չ'ուզեր որ *Արեւ* զայն ծանուցանէ..: Տարի մը վերջը երբ Փարիզ էի, օր մը իրեն զարմանք եւ հաճոյք պատճառեցի ըսելով, թէ կարդացած էի *Հայրենիք* ամսագրին մէջ «Վարոս Զաքարեան» ծածկանունով իր հրատարակած գրութիւնները. ոչ ոք զինք ճանչցած էր հոդ:

Եկաւ - յետոյ - *Մարտկոց*ի շրջանը: Վազգէն Շուշանեան, ուրիշ չորս ընկերներով որոնք Դաշնակցութեան Ֆրանսայի կեդրոնական կոմիտէն կը կազմէին, շարժում մը ստեղծեց, որ սկիզբները ամէն տեղ արձագանգ գտաւ եւ յետոյ մարեցաւ՝ նիւթական պատճառներով: Վազգէն առաջին քաշուողներէն եղաւ, չուզելով - որքան գիտեմ - որ գործը պահուի ոչ-դաշնակցականներու օգնութեամբ: Անկէ իվեր «չէզոքացած» կ'ապրէր եւ ապրելու համար՝ ստանձնած էր Փարիզի մօտերը, ֆրանսական լիսէի մը մէջ գիշերապահի պաշտօնը...: Վերջին անգամ երկու տարի առաջ էր - կարծեմ - որ իրմէ ստացայ - կարճ նամակի մը հետ - Ժան Ժիռնոյի մէկ նոր գիրքը իբրեւ նուէր: Ժիռնօն իր նախասիրած նոր հեղինակներէն էր:

Ռոտոսթոցի իր («Թրակացի» նոր ծածկանունը ատոր կ'ակնարկէ) վաճառականներու ընտանիքէ մը մնացած Վազգէնը իր ոճին մարմինը ունէր, մսուտ եւ թիկնեղ: *Մենք*ի իր վերջին յօդուածները մասնաւորապէս, այնքան լեցուն եւ կշռաւոր էին միանգամայն՝ որ արդէն իսկ կազմուած, **կատարեալ** գրագէտը կը յայտնէին: Այնուհետեւ կարելի էր իրմէ սպասել - թէ՛ իբրեւ ուսումնասիրութիւն եւ թէ՛ իբրեւ վէպ - հետզհետէ աւելի արժէքաւոր գործեր, ուր ձեւին հետ խորքն ալ պիտի գար իրմէ՛ եւ պիտի ըլլար՝ կեանքի ազդեցութեան հետ անոր դէմ իր մտաւորականի հակազդեցութեան լուրջ պատկերը...:

Փարիզեան սերու՛նդը...: Շուշանեանի կսկծալի կորուստը զայն պահ մը վերակենդանացնելէ ետք կարծէք կը թաղէ իմ աչքիս, կը թաղէ իբրեւ սերունդ անշուշտ՝ թողլով ասդին-անդին ցրուած ցանցառ անհատներ միայն, որոնք իբրեւ գրող ալ ապրէի՞ն գոնէ...:

ՏՐՈՒԵԼԻՔ «ՏՈՒՐՔ» ՄԸ

Չեմ սիրեր որ ինձմէ խնդրեն սա կամ նա նիւթին վրայ գրել, բայց այս պարագային՝ գրածի պէս եմ արդէն, յաճախ խորհած ըլլալով անոր մասին:

Նիւթը ազգային տուրքն է. ուրիշ խօսքով՝ ժողովուրդին չըսեմ օրինապէս այլ գէթ **որոշապէս** մասնակցութիւնը իր համայնական պիւտճէին:

Որովհետեւ, ժողովուրդը, այսօրուան ապրող ժողովուրդը, չափով մը կը մասնակցի համայնքին պահանջները գոհացնող ծախքերուն - քանի մը անցած-գացած անհատներէ ետք՝ որոնք շատ աւելի մեծ չափով կը մասնակցին այսօրուան ծախքերուն - բայց ապրողներէ շատերուն բերած այդ նպաստը յաճախ պատահական է եւ անորոշ, ու քիչերուն կողմէ բերուած կանխորոշեալ բաժինը չափազանց քիչ է, իրապէս:

Խօսքը ազգային տուրքին վրայ է՝ զոր ընդհանրացնելու եւ անոր հասոյթը աւելցնելու ձեռնարկած է ազգ. իշխանութիւնը:

Ամէն կազմակերպուած ժողովուրդի մէջ, անհատին իրաւունքներն ու պարտականութիւնները ճշտուած են թէ՛ աւանդութեամբ եւ թէ՛ գրաւոր օրէնքներով: Իրաւունք եւ պարտականութիւն միասին կ'երթան: Անհատը իր իրաւունքը կը ստանայ ազգէն եւ անոր հանդէպ իր պարտականութիւնը կը կատարէ՝ անոր հաստատուած իշխանութիւններուն միջոցով:

Աւանդութիւնն եւ օրէնքը մեզ ալ կը վարեն այս տեսակէտով, որքան ալ սահմանափակ ըլլան թէ՛ մեր գործելու դաշտը եւ թէ՛ մեր միջոցները:

Մեր հին օրէնքն է՝ որ «տուրք» անունը տուած է մենէ սպասուած կանխորոշ, կանոնաւոր «նպաստ»ին: Ա՛յն պատճառով, անշուշտ, որ աւելի հաւաքական գիտակցութիւն եւ պարտաճանաչութիւն կայ Տուրքին մէջ: Ատով, մեր սահմանադրութեան հիմնադիրները ուզած են, կարծեմ, քաղաքացիական դաստիարակութեան ճամփուն մէջ կարեւոր, քայլ մը առնել տալ ժողովուրդին: Այլապէս, *էնաֆ*ին համար՝ տարեկան 25 եւ հարուստին՝ տարեկան 75 ղրուշ որոշուած «ազգային տուրք»ը իրաւունք չունէր «տուրք» անունին: Արդէն, գրաբարի մէջ «տուրք»ը աւելի շատ «ընծայ, նուէր, պարգեւ, ողորմութիւն, շնորհ» է՝ քան «հարկ»: Պատարագին մէջ չէ՞ որ կը լսուի «ամէնայն տուրք բարիք..» (բարիքը ածական է, իր «ք»ն յոգնակիի նշան է) սքանչելի եղանակաւորումով բացատրութիւնը:

Վաղուց է որ, ինչպէս Թուրքիոյ մէջ նոյնպէս դուրսը, փոխուած է ազգ. տուրքի համար որոշուած այդ սակը: Պակսեցուած ու աւելացուած է ան: Որդեգրուած է սկզբունք մը՝ որուն մէջ գիտակցութիւնն ու պարտաճանաչութիւնը աւելի զարգացած են՝ անհատին նիւթական կարողութիւնը նկատի առնելով տուրքին սակը **իր համաձայնութեամբը** որոշելու ճիշտ սկզբու՛նքը:

Ուրիշ կէ՛տ մը. ինչպէս որ որեւէ պարտադիր տուրք կը ճշտուի ամբողջական որոշ գումար մը գոյացնելու համար, այնպէս ալ հիմա կ'ըլլայ ազգ. տուրքին համար. ժողովուրդին կարողութիւնը եւ տալու յօժարութիւնը միաժամանակ նկատի առնելով, իշխանութիւնը կը ճշտէ ազգ. տուրքէն **մօտաւորապէս** սպասուած ընդհ. գումարը, զայն կը դնէ իր պիւտճէին հասոյթի բաժնին մէջ եւ ըստայնմ կ'աշխատի զայն գոյացնելու, կոչում ընելով այս անգամ զատ-զատ իւրաքանչիւր անհատի կարողութեան եւ յօժարութեան, զինք չստիպելով այլ - ի հարկին - համոզելով միայն:

Ըսի թէ ազգ. տուրքէն սպասուած գումարը պիտի ամբողջացնէ ընդհանուր պիւտճէին հասոյթի բաժինը, ընդդէմ անոր ծախքի բաժինին:

Դժուար չէ ըմբռնել՝ որ ամէն ժամանակ բայց մանաւանդ այսպիսի ժամանակներ, համայնքի մը ծախքերը չեն պակսիր այլ կ'աւելնան միշտ: Ապրող եւ զարգացող, իր մարդկային եւ ազգային պէտքերը գոհացնել ուզող համայնքի՛ մը, անշուշտ: Եւ մե՛ր համայնքին՝ որ դասուած է եւ կ'ուզէ դասուած մնալ այս համայնքներու կարգին:

Կը լսեմ թէ վարժարաններու պիւտճէն, մասնաւորապէս, կարեւոր յաւելում մը կրած է այս տարի: Եղած է ծախքերու այդ յաւելումը՝ որպէսզի իշխանութիւնը կարենայ աւելի լաւ կատարել համայնքին հանդէպ **եւ ամբողջ ազգին հանդէպ** իր ունեցած ամէնէն մեծ եւ նուիրական պարտականութիւնը, որ է՝ անոր զաւակները հայու լաւագոյն եւ կարելի բարձրագոյն կրթութեամբ օժտելու պարտականութիւնը:

«Լաւագոյն»ին եւ «կարելի բարձրագոյն»ին քով՝ որոնք այս տարուընէ իսկ անտեսուած չեն հարկաւ, կա՛յ, այս տարի, «ստուարագոյն թիւ»ի մըն ալ հարցը: Արդարեւ, քանի մը հազարով աւելցած Գահիրէի հայութիւնը պիտի տայ քանի մը հարիւր աւելի դպրոցական տղայ, որով նաեւ պիտի աւելնայ դպրոցի ծախքը:

Սխալ չէ շեշտը դպրոցին վրայ դնել եւ ծանրանալ մանաւանդ «լաւագոյն եւ կարելի **բարձրագո՛յն**» ազգային կրթութեան ծրագրին վրայ՝ որ կը թուի ներկայ ազգ. մարմիններու ծրագիրը ըլլալ: Ասիկա բաւական է՝ որպէսզի ազգ. տուրքի

Յանձնաժողովը համարձակօրէն կարենայ դիմել եւ խօսիլ իւրաքանչիւր ազգայինի՝ ստանալու համար անկէ իր կամաւոր տուրքը («տուրք բարիք..»), համաձա՛յն մէկ կողմէ իր գիտակցութեան եւ իր կարողութեան եւ միւս կողմէ ազգային պէտքին:

ԱՐԱՐԱՅԻ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Այս օրերուն՝ երբ միլիոնաւորներ իրարու կը զարնուին հեռուն Ռուսիոյ մէջ, ուր գիտենք թէ երկիրը պաշտպանողներու շարքին կան նաեւ բազմաթիւ հայեր, այս օրերուն՝ Արարայի կռիւին տարեդարձը մեզ կը մղէ միշտ լուրջ եւ աւելի գիտակից յարգանքով մը յիշելու մեր այն բուռ մը հայրենակիցները որոնք անցեալ պատերազմին ինկան այդ օտար բլուրին կողերուն վրայ, դաշնակից հրամանատարութեան մը տակ:

Ամբողջ Լեգէոնը կամաւորներէ կը բաղկանար - քանի մը հազար կամաւոր - ամէնքն ալ զինաւորագրուած որպէսզի ազատեն իրենց ժողովուրդը եւ անոր պաշտպան ժողովուրդները այսօրուան պէս անոնց սպառնացող սարսափելի վտանգէ մը:

Իհարկէ, Արարայի մէջ չէ միայն՝ որ այդ սեւ տարիներուն, հայը ցուցուց իր ոգեկան եւ ռազմական ուժը: Արարան առած ենք իբրեւ հայ զինուորին քաջութեան խորհրդանշանը, հաստատուած դաշնակից բանակներու ընդհանուր հրամանատարին վկայութեամբը, եւ իբր այդ է՝ որ մեռածներուն ու ողջերուն միանգամայն, կ'ուղղենք մեր երախտագէտ մտածումը, մեր յարգանքն ու մեր սէրը:

Եւ թո՛ղ, այս տօնախմբութեան պահուն, մեր զգացումը չխանգարուի ո՛րեւէ օտար զգացումով եւ մտածումով: Թո՛ղ որեւէ դառնութիւն չմտնէ անոր մէջ: Թո՛ղ ըսուի - ընդհակառակը - թէ զոհողութիւնը կորսուած չէ ու պիտի չկորսուի երբեք՝ քանի որ ան կատարուած է գիտակից հայրենասիրութեամբ մը, ընդդէմ բարբարոս բռնութեան: Ճիշտ այնպէս, ինչպէս կը զոհեն ու կը զոհուին այսօր Ազատութեան համար համախմբուած դաշնակից ազգերը:

Արարայի տարեդարձը մեզ կը գտնէ, համաշխարհային երկրորդ մեծ պատերազմին այս երկրորդ տարուան սկիզբը, մեր բոլոր մաղթանքներովը դարձեալ կանգնած դաշնակիցներու կողքին, դաշնակիցնե՛ր որոնց մէջն է այս անգամ մեր նոր փոքրիկ Հայկական Հանրապետութիւնը:

Այն նոյն ոգին որ քսաներեք տարի առաջ Արարայի քիչւոր հայ կտրիճներուն հերոսական մարտնչումը ստեղծեց, նոյն այդ ոգին վստահ ենք թէ հիմա կը բորբոքէ սիրտերը հարիւր-հազարաւոր հայ երիտասարդներու՝ հո՛ն Երեւանի շուրջ եւ ասդին Խ. Միութեան միւս ճակատներուն վրայ:

Այս վերջիններուն մէջ ո՛վ գիտէ որքաննե՛ր ինկան ու կ'իյնան դեռ: Անոնց համար՝ թո՛ղ սեղմուի մեր սիրտը եւ մեր աղօթքին հետ թող մխա՛յ այսօր մեր խունկը: Միեւնոյն ատեն թո՛ղ ամրանայ սակայն մեր հաւատքը Արդարութեան եւ Ազատութեան դատին վերջնական յաղթանակին վրայ:

«ԿԻԽԼԼԻԻ ՅԱԿՈԲ»Ի ԽՆԴԻՐԸ

Այս միջոցիս թուրք թատրոնի ծագման եւ զարգացման խնդիր մը կայ Պոլսոյ մէջ:

Պատմութիւն գրելու պատրուակին տակ՝ գրողները միակ նպատակ մը ունին.- ջրել ամրապէս հաստատուած, երբեք չհերքուած եւ հերքումը անհնարին նկատուող այն կարծիքը՝ որուն համաձայն թրքական թատրոնը հիմնած եւ զարգացուցած են հայ դերասաններն ու դերասանուհիները՝ այն ատենուան Կ. Պոլիս կոչուած մայրաքաղաքին մէջ:

Եւ որովհետեւ իրողութիւնը այնչափ ալ հին չէ որպէսզի կարելի ըլլայ Յակոբ Վարդովեանի մը (Կիւլլիւ Յակոբ) անձնաւորութիւնը մշուշի մէջ փաթթել եւ մոռցնելով իր հայ անունն ալ զինք տաճկցնել ինչպէս ճարտարապետ Սինանը, կը դիմեն ուրիշ միջոցի մը՝ նուազեցնել, գրեթէ ոչինչի վերածել գործին կարեւորութիւնը:

Անմիջապէս ըսեմ՝ որ դիտաւորութիւն չունիմ, այս տողերը գրելով, ցեղային իրաւունքի պահանջք մը դնելու: Ուրիշ բան չմնա՜ց պահանջելիք եւ ադքան հին ու անօգուտ բա՞ն մը պիտի ուզէի՞նք որ մեզի վերադարձնեն մեր երբեմնի բնակակիցները: Ո՛չ, այդքան ալ «տիրացու» չենք, թէեւ կը ճանչնանք հայրենակիցներ՝ որոնք եթէ իվիճակի ըլլային այս պահուս, սիւնակնե՜ր պիտի լեցնէին փաստելու համար մե՛ր թատերական երախտիքին դէմ անո՛նց «ապերախտութիւնը». միամիտնե՜րը..:

Ուրեմն ինչու՞, արտատպելէ ետք այդ մասին *Աքշամի* մէջ լոյս տեսած եւ *Ժամանակի* թարգմանած երկու գրութիւնները (երկրորդը՝ մեր այսօրուան թիւով), կ'անդրադառնանք նաեւ այս սիւնակին մէջ այդ խնդրին:- Անո՛ր համար՝ որ մեր ընթերցողները հաճոյքը վայելեն տեսնելու՝ թէ ի՛նչպէս, ամէն «յաջողութիւն» ունենալէ վերջ, այդ մարդիկը պակաս մը կը զգան, դեռ մօտիկ անցեալին մէջ քաղաքակրթական արժէք մը եղած ըլլալու պակա՛սը, զոր հնարքներով եւ ուրացումներով կը փորձեն ծածկել:

Իր առաջին գրութեան մէջ, Սելամի Իզզէթ կոչուած աշխատակիցը *Աքշամի* (տե՛ս՝ *Արեւ*, 1 Սեպտ.) ըրած էր սա՛ նշանաւոր հաւաքաբանութիւնը.- թուրք թատրոնը ետ մնացած էր՝ որովհետեւ.. «ընկերային կեանքի մէջ ոչ-իսլամ տարրը, մանաւանդ հայերը, առաջին գծին վրայ անցած էին..»: Անոնք «իրենց հարստութեամբ, գործունեայ խառնուածքով սատրազամ մը (վարչապետ) ընտրել տալու աստիճան ազդեցութիւն ունէին..»: Եւ, «այսպիսի շրջանի մը կասկած չկայ որ հայերը թատրոնի հրապարակն ալ իրենց ձեռքը պիտի առնէին եւ այդպէս ալ եղած է»: Բայց, «մինչեւ որ հայերէն ներկայացումներուն յաճախորդները նուազած են, այսինքն 1869, թրքերէնը բեմ չեն բերած»:

Հոս, տրամաբանութիւնը կը ծաւալի եւ կը զարգանա՛յ..: Մէկ կողմէ՝ հայերը արգելք եղեր են, իրենց հայերէն ներկայացումներով, թուրք թատրոնին աւելի կանուխ սկսելուն, բա՛ն մը որուն համար դատապարտելի են..: Միւս կողմէ, սակայն, «քանի որ առաջին թուրքերէն գործերը անոնք խաղացած են, ուրեմն թուրքերէն թատրոնին հիմը անոնք դրած են»: Այդուհանդերձ, «եթէ հայերը չըլլային թուրք թատրոնը աւելի ու՞շ պիտի ծնէր. ո՛չ..»: Ո՛չ, որովհետեւ «Ապտիւլ Մեճիտի Տոլմա Պահչէի պալատին թատրոնը բերել տուած օփերայի եւ օփերէթի խումբերուն երաժշտութիւնը՝ պալատին մէջ կազմուած արքայական նուագախումբը կը նուագէր», որուն մաս կազմող «տաղանդաւոր թուրք երիտասարդները հետզհետէ փոքր դերերով՝ օտար դերասաններուն (եւրոպացի) յաջողութեամբ կ'ընկերանա-

յին», բայց վերջէն, երբ «ազգային բեմը կազմելու պատիւին արժանանալու բաղձանքը անոնց սրտին մէջ բոյն դրաւ..» յանկարծ զրպարտութիւն մը նետուեցաւ թէ փատիշահին դէմ դաւադրութիւն մը կը պատրաստեն եւ անոնք ցրուեցան..: **Դժուար է պնդել թէ թուրք թատրոնը հիմնելու կամքով գործի լծուած պալատին երիտասարդներուն դէմ եղած զրպարտութիւնը հայերու կողմէ չէ շահագործուած**..:

Այս ամէնէն ետք, յայտնի կ'ըլլայ որ հայերը, թէեւ հիմնած են թուրք թատրոնը, բայց նաեւ ուշացուցած են անոր հիմնադրութիւնը՝ որովհետեւ անկէ առաջ հայկական թատրոնը հիմնած են եւ .. «դժուար է պնդել» որ արգելք եղած չեն թուրք ազգ. թատրոն հիմնել ուզող թուրք երիտասարդներուն..:

Ոչ միայն աս, այլ շատ մեղքե՛ր ալ գործեր են հայերը. թոյլ չեն տուեր որ թուրք դերասաններ հասնին, բացի Ահմէտ Ֆեհիմէ մը, զոր սակայն ընդունե՛ր են իրենց խումբին մէջ եւ որ, ըստ ներկայ քննադատներուն, միակ արժէքաւոր, գնահատուած եւ ծափահարուած դերասանը եղած է այն ատեն:

Այսպէս թո՛ղ ըլլայ: Եւ թո՛ղ բոլոր հայ դերասանները միասին, նոյնքան Կիւլլիւ Յաբոբի կամ Յակոբ Վարդովեանի որքան Մնակեանի եւ այլ խումբերու անդամ, թուրքերէն գէշ առոգանութիւն ունեցած եւ ետ թողած ըլլան անո՛նց թատրոնը, անոնց գեղարուեստը, անո՛նց մշակոյթը: Ասիկա լսելը, գոնէ՛ լսելը, մեզի աւելի հաճելի է այսօր՝ քան ծառայութիւններ մատուցած ըլլալու յուշածումը..:

Ուրացումներ կան՝ որոնք խոստովանութիւններէ աւելի արժէք ունին: Անոնցմէ է «Կիւլլիւ Յակոբ»ի անուամբ յարուցուած խնդիրը Պոլսոյ մէջ: Հոն, հայերը ոչինչ կ'ուզեն, կրնան ուզել, բայց իրենց կը մերժուի իրենց չուզածն իսկ՝ որպէսզի տիրողները ոչինչով պարտական եղած չըլլան անոնց եւ ըստայնմ գործած ըլլան..:

Մեր մասին առարկութիւն մը չունինք, ինչպէս ըսինք:

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԿՈՉԸ

Էջմիածինը, իր Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին որոշմամբ եւ ստորագրութեամբ տեղակալ Գէորգ արքեպս.ի եւ անդամ-քարտուղար բժ. Հ. Եղիազարեանի, 30 Յուլիս 1941 թուակիր Կոչ մը ուղղած է Սփիւռքի հայութեան: Ասոր մաս նկատելով Եգիպտոսի հայերը, ան ղրկած է այդ Կոչէն օրինակ մըն ալ մեր առաջնորդարանին, ինչպէս լսեցինք իր ատենին, այսինքն մօտաւորապէս ամիս մը առաջ:

Այսուհանդերձ, վերոյիշեալ Կոչը մենք կրցանք կարդալ երկու օր առաջ միայն, Պէյրութի հայերէն մէկ թերթին մէջ: Կրնայինք անկէ արտատպել զայն բայց չըրինք, դէմ գացած չըլլալու համար առաջնորդարանի որոշման, որուն պատճառները, որուն նկատումները կ'անգիտանայինք, **ինչպէս կ'անգիտանայինք նաեւ Կոչին բուն պարունակութիւնը**: Կրնայինք ենթադրել՝ որ Հայրապետական Աթոռէն հոս ղրկուիլն ու հոս մեր ժողովուրդին կարդալը յարմար դատուած գրութիւն մը եթէ կարդալ տրուած չէր այդ ժողովուրդին, ո՛չ իսկ անոր մամուլին վարիչներուն եւ պարզապէս մէկդի դրուած ու պահուած էր ան, կրնայինք ենթադրել՝ որ իր բովանդակութիւնը կերպով մը կ'արդարացնէր այդ վարմունքը:

Ինչպէս տեսան ու պիտի տեսնեն հետաքրքրուողները (մեր պաշտօնակիցը *Յուսաբեր* երէկ ամբողջութեամբ արտատպած էր զայն *Ազդակ*էն, մենք պիտի

յիշենք այստեղ իր քանի մը էական հատուածները), Կոչին մէջ չկայ բան մը որ արդարացնէ նման որոշում մը: Փափաքելի է որ ազգային իշխանութիւնը **շրջահայեաց ըլլայ** իր ոչ միայն դրական այլեւ ժխտական որոշումներուն մէջ:

Ի՞նչ է Էջմիածնի կոչին սեղմ իմաստը.- սա՛ որ Խ. Հայաստանը, անդա՛մ Խ. Միութեան, յարձակում կրած ըլլալով ֆաշիզմէն, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կեդրոնը կը դիմէ ամէն տեղի հայերուն, **ամէն անո՛նց որ Խ. Հայաստանի պահպանման եւ հոն պահուող Էջմիածնի պահպանման մէջ կը գտնեն ազգին յարատեւութեան մեծագոյն ազդակը**, որպէսզի աջակցին ֆաշիստ ուժերու դէմ Խ. Միութեան պայքարին. «Աջակցել Խ. Միութեան՝ նշանակում է աջակցել Հայրենիքին. Խ. Միութեան յաղթանակը յաղթանակն է նաեւ հայ ժողովրդի»:

Փակագիծ մը, այստեղ, անհրաժեշտ է:

Աշխարհի մէջ ամէն մարդ, Անգլիայէն մինչեւ Ամերիկա՝ անցնելով Արեւելքի բոլոր երկիրներէն, որոշապէս հասկցած է այսօր, որ Խ. Միութիւնը պաշտպանելը հեռու է խորհրդային վարչաձեւը պաշտպանելէ, պայքարիլ է տեւտոն բռնակալութեան դէմ: Այս պատճառաւ, հեռաւոր Միացեալ Նահանգներու կառավարութիւնն անգամ, որ այնքան վերապահ էր Ռուսիոյ հանդէպ, անոր ուժ կու տայ հիմա ամէնէն ազդեցիկ միջոցներով, թէեւ ուղղակի չմասնակցի իսկ պատերազմին: Ասոր չի նմանիր, անշուշտ, մենէ խնդրուած աջակցութիւնը, որ բարոյական աջակցութիւն մըն է միայն եւ զոր փութկոտօրէն ու սրտագին մատուցանելով՝ միեւնոյն ատեն շատ վճռականօրէն հերքած կ'ըլլանք այն չարամիտ կամ սխալ կասկածը թէ մեր ամբողջ համակրութիւններովը չենք գտնուիր դաշնակիցներու կողմը:

Փակագիծը կը գոցենք: Կոչը կը սկսի յիշեցնելով՝ թէ «**յանուն Հայրենիքի, յանուն մեր հաւատի եւ խղճի ազատութեան, բողոքելով անարդարութիւնների եւ օտար բռնակալութեան դէմ, մեր նախնիքը դարեր շարունակ կեանքի եւ մահու պայքար են մղել բռնակալութեան դէմ, որ մարմնի գերութեան հետ հոգու գերութեան էր ձգտում**»: Եւ կը շարունակէ Վարդանանց պատերազմը, անոր ոգի՛ն մանաւանդ յիշելով. «..Եւ ահա հայրենիքի սիրով վառուած, **քրիստոնէական ոգով դաստիարակուած հայ ժողովրդի ազատութեան** համար զոհուելու պատրաստ՝ կանգնած է մեր առաջ քաջ Վարդանը»:

Այսպէս կը յաջորդեն իրարու, երկար եւ ոգեւորուած պարբերութիւններով, անցեալի յուշածումները, որմէ յետոյ ամէնայն հայոց հայրապետութեան տեղակալն է որ կ'ըսէ.

«Իմ սիրելի հայ զաւակունք,

«Մենք այսօր յիշում ենք մեր նախնեաց հերոս եւ անձնազոհ ոգին, մեր բազմաչարչար ժողովրդի բազմիցս կրած տառապանքներն ու զրկանքները այն պատճառով, որ այսօր դամոկլեան սրի պէս վերստին կախուած է մեր Հայրենիքի ժողովրդի եւ եկեղեցու գլխին ստրկացման վտանգը:

«..Ֆաշիզմը ծրագրել է վերահաստատել մեր երկրում ցարիզմը, նա սպառնում է ինչպէս Խ. Միութեան բոլոր հանրապետութիւններին, նոյնպէս նաեւ Հայաստանի հանրապետութեան, յառաջ բերել ռէակցիա եւ ստրկացնել:

«..Ինչպէս արեւի կենսական ճառագայթների ազդեցութեան շնորհիւ զուարթանում ու կենդանանում է թառամած ծաղիկը, այնպէս էլ մեր Մայր Հայաստանը՝ ռուս մեծ ժողովրդի աջակցութեան շնորհիւ աղքատութեան ճիրաններից եւ աւե-

րակների ծոցից ելնելով՝ վերակենդանացաւ եւ դարձաւ զօրաւոր ու յարատեւ երկիր: Հայ քրտնաջան ժողովուրդը այդ տարիների ընթացքում ստեղծեց նիւթական ու կուլտուրական շատ արժէքներ»:

Այսքան մէջբերում բաւական է, կը կարծենք, որպէսզի տեսնուի թէ հայրենասիրական եւ կրօնական ի՛նչ ջերմ ոգիով մը խմբագրուած է Կոչը, թոյլ տրուած է որ խմբագրուի եւ ուղղուի ան: Երբ այդ ոգին կը յայտնուի Նորվեկիոյ կամ Յունաստանի մէջ, պատերազմի մէջ գտնուող բոլոր ժողովուրդները կը ծափահարեն զայն եւ մաղթանքներ կ'ընեն անոր յաղթութեանը համար: Նոյնը պիտի ընէինք նաեւ մենք՝ **մեր հայրենակիցներուն** համար:

Արդարեւ, կրնայինք եւ դեռ կրնանք հիմա, անմիջապէս, եկեղեցական յատուկ հանդիսաւոր մաղթանք մը կատարել վասն Խ. Հայաստանի Հանրապետութեան, վասն իր պահպանո՛ղ հայ ժողովուրդին եւ Հայ Եկեղեցիին, վասն զինք պահպանող Խ. Հանրապետութիւններու Միութեան ու անոր զինակիցներուն եւ աջակիցներուն:

Ոչ միայն կրնանք, այլ **պէ՛տք է** իսկոյն կատարենք հիմա մեր այս ուշացած պարտականութիւնը, զայն կատարենք որքան երկիւղած զգացմամբ եւ հանդիսական արտայայտութեամբ որ կարելի է, եւ կատարած ըլլալնիս իմացնենք Էջմիածին ու Երեւան:

ՆՈՐԷՆ ԿՈՉԸ

Նկատելով որ «բան մը ըսած ըլլալու» կամ հին յանցանք մը մոռցնելու համար չէ որ խօսեցայ Էջմիածնի Կոչին վրայ, վերստին կ'անդրադառնամ անոր, քանի որ չլսեցի թէ ազգ. իշխանութիւնը մտադիր է վերաքննելու իր տեսակէտը:

Մեր պաշտօնակիցը *Յուսաբեր* որ օր մը առաջ արտատպած էր զայն *Ազդակ*էն, իր Շաբաթ օրուան խմբագրականով անոր վրայ կը խօսի պերճ եւ յորդ բառերով, առանց սակայն յիշելու՝ թէ ան ստացուած է նաեւ այստեղ եւ առանց որեւէ կարծիք յայտնելու անոր այստեղ վերապահուած ընդունելութեան մասին: Թերթը չի գիտե՞ր, այսինքն չգիտնալ կը ձեւացնէ՝ թէ շաբաթներ առաջ ան եկած է նաեւ հոս եւ անոր հրատարակութիւնը **յարմար տեսնուած չէ**, անոր ո՛րեւէ հետեւութիւն չտալ որոշուած է:

Խմբագրականը կ'ըսէ.

«Այս կոչով **առաջին հարուածը կը տրուի** (ստորագծումը մենէ) այն պատնէշին, որ արուեստականօրէն կանգնուած էր տարիներէ իվեր հայրենիքի ու արտասահմանի հայութեան միջեւ: Կը վերահաստատուի այն ոսկեղէն հոգեկան կամուրջը, որ հայութեան ցրուած բոլոր բեկորները իրարու կը միացնէ, որ ատեն մը կը թուէր անհետացած ըլլալ բայց կը մնայ մի՛շտ անսասան կռուանը մեր փոթորկող ու խորհրդաւոր գոյութեան»:

Արդեօ՛ք այս «աղուոր» կամ ուռուցիկ, եւ հին հաշիւներ փակել ուզող խօսքերը կը վերաբերի՞ն «արտասահմանի հայութեան» մէկ մասին՝ Եգիպտոսի՛ հայութեան ալ: Արդեօ՛ք Կոչը կը վերահաստատէ՞ «ոսկեղէն հոգեկան կամուրջը» Եգիպտոսի հայոց համար եւս: Եթէ այո՛, ի՞նչպէս կրնար կատարուիլ ատիկա՝ առանց Կոչը մէջտեղ հանելու, զայն «ժողովրդին սեփականութիւնը դարձնելու»,

ա՛յն ժողովրդին որուն համար ան գրուած եւ ղրկուած է իրապէս եւ անոր հասնելու համար է որ կրցած է վազել-գալ՝ ամէն արգելքներէ անցնելով...:

Արդեօք յուսացուա՞ծ էր՝ որ դրացի թեմի մը ազգ. իշխանութիւնը այդ Կոչը հրատարակութեան պիտի տայ հոն, եւ մեր մամուլը զայն պիտի արտատպէ այդ թեմին մամուլէն, եւ մեր ժողովուրդը ա՛յդ միջոցով պիտի լսէ իրեն ուղղուած Կոչը եւ պիտի պատասխանէ անոր: Այս հարցումին հաստատական (թէեւ անհեթեթ) պատասխան տալով է միայն՝ որ թերթը կրնայ արդարացնել իր քանդուած «պատնէշ»ի եւ վերահաստատուած «կամուրջ»ի տեսակէտերը ի մասին այստեղի հայութեան. այլապէս՝ պատնէշը կանգուն կը մնար եւ կամուրջը չէր նետուեր ընդմէջ հայրենիքին եւ մեզի, այնպէս չէ՞...:

Գալով բուն հարցին, մենք ազգ. իշխանութեան է որ կը դիմենք նորէն եւ կը պահանջեք, հիմա, որ էջմիածնի Կաթողիկոսարանի Կոչին իր պատշաճ հետեւութիւնը տայ:

Ասիկա կը պահանջենք՝ որովհետեւ չենք անգիտանար Կոչը մէջտեղ չհանելու համար մտածուած պատճառները եւ գլխովին կը մերժենք ինչպէս արժէքը այդ պատճառներուն, նոյնպէս եւ, ա՛լ աւելի, զանոնք յառաջ բերող մտայնութիւնը:

Մէկ բա՛ռ, միայն, այդ սխալ մտայնութեան մասին.- եթէ թողունք որ ան տիրապետող դառնայ, կրօնականէն զատ ոչ մէկ հոգեկան կապ կրնայ պահուիլ Հայաստանի եւ ուրիշ տեղերու հայութեան հետ, եւ ապահով կերպով կը չորնայ, կը մարի մեր այս համայնքը:

Ճշմարիտ հեռատեսութիւնը պէտք է ա՛յս մեծ վտանգը տեսնէ, փոխանակ ուրիշ անգոյ պզտիկ վտանգներ ստեղծելու եւ ըստայնմ գործելու կամ չգործելու...:

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Պատերազմով ստեղծուած աշխարհի կացութի՛ւնն է, անշուշտ, այս կացութիւնը:

Ան կը ծանրանայ եւ հետզհետէ պիտի ծանրանայ դեռ, տարակոյս չկայ: Ամէն տեղ պիտի զգացուի այդ ծանրութիւնը: Այն երկիրները ուր մինչեւ հիմա մեծ չէր ճնշումը, զայն կը սկսին կրել նոյնպէս եւ այնքան աւելի սրտնեղութեամբ՝ որքան իրենց երկու տարիէ իվեր վայելած հանգստութիւնը տեւական կարծած ու ա՛լ վարժուած էին անոր: Այսպէ՛ս՝ Եգիպտոսի մէջ:

Ինչպէս ամէն մեծ պատերազմի ատեն՝ զայն անիծողներուն քով կան օրհնողները, դժբախտաբար: Եւ ասոնց օրհնէնքը կը թուի աւելի ազդեցիկ ըլլալ երկնքի մէջ՝ քան աղօթքը հարիւր միլիոնաւոր մարդոց որոնք այս մարդկային սպանդին վախճանը կ'աղերսեն նոյն երկնքէն...:

Իրաւ է թէ ո՛չ ոք, պատերազմի մէջ շահիլ եւ պատերազմը շահիլ ուզողներէն, երկնքի վրայ միայն դրած է իր յոյսը: Խելքը, որ հոս դժոխային է աւելի քան երկնային, սատանայական քան աստուածային, առաջին միջոցն է յաջողելու եւ միշտ իրմէ վե՛րջն է, յաճախ իրմո՛վ է նաեւ, որ կը ստացուին դրամի եւ զէնքի ուժերը:

Պատերազմի շահադէտները կան թէ՛ գործի մարդոց եւ թէ՛ պետական մարդոց մէջ: Մեծագոյն շահադէտն է գերման ցեղին առաջնորդը Ատոլֆ Հիթլէր, որ իր քաղաքական շահադիտութեան աննախընթացօրէն մեծ եւ յանդուգն ոգին կրցաւ

անցընել իր ամբողջ ցեղին անդամներուն, աշխարհի ո՛ր կողմն ալ որ գտնուի եւ ի՛նչ գործի մէջ ալ որ կոչուին ծառայելու:

Պետական շահադիտութիւնն ալ, նման առեւտրական եւ սակարանային շահադիտութիւններուն՝ կրնայ յաջողիլ եւ կրնայ ձախողիլ: Ընդհանրապէս՝ դրամի շահադէտ մը երբ շատ «մեծնայ», ուրիշներ կը միանան իրեն դէմ եւ կը կասեցնեն իր թափը, յաճախ զայն կը կործանեն նոյնիսկ: Նոյնը կը պատահի միջազգային կեանքին մէջ. այնտեղ ալ շահադիտութիւնը - եթէ մինչեւ իսկ հանճար ունեցած ըլլայ շահադէտը - քաղաքական կամ ռազմական հանճա՛ր կամ երկուքը միացած մէկ անձի վրայ (Նափոլէոն), դարձեալ ան կը խորտակուի եթէ չափաւորած չէ իր ցանկութիւնները, եթէ մանաւանդ իր երկրին ու ցեղին ապրելու եւ զարգանալու իրաւունքին տեսակէտով քիչ-շատ արդար ցանկութիւններ եղած չեն անոնք:

Վերադառնալով Հիթլէրի, իր երէկուան ճառը, որքան ալ թերի կերպով - բնագրին համառօտուած ըլլալուն պատճառաւ - կու գայ, նորէն, իր շահադիտական ճիւաղային ոգին հաստատելու:

Ան կ'աշխատի, այդտեղ, նախ վստահութիւն ներշնչելու իր շուրջը եւ իր դէմը, վստահութի՛ւն իր անհուն կարողութեան, բայց նաեւ իր դիտաւորութիւններուն մաքրութեան վրայ, ապագային համար իբրեւ երաշխաւորութիւն ներկայացնելով անցեալը՝ որ իր ուզածին պէս հագուած եւ պատմութեան ընդունիլ առաջարկուած անցեալ մըն է...:

Յատկանշական է այդ ճառը նոյնքան իր ըսածներովը որքան չըսածներովը: Կը պարունակէ յայտնութիւններ Խ. Միութեան հետ մինչեւ քանի մը ամիս առաջ իր վարած քաղաքականութեան մասին, որոնք եթէ ճիշտ են՝ կը ձգտին առաւելապէս Թուրքիոյ վրայ ազդելու բայց բան մը չեն փոխեր իրեն դէմ՝ Անգլիոյ եւ Ամերիկայի բռնած ուղղութեան եւ բոլոր մեծ ու պզտիկ տրորուած ժողովուրդներու զգացումին մէջ:

Չըսածներուն մէջ, կարեւորագոյնն է իր վերջնական յաղթանակին մասին պահած լռութիւնը: Ասկէ առաջ, ոչ թէ կ'ակնարկէր անոր այլ մեծաշռինդ բառերով կը ծանուցանէր այդ յաղթանակը՝ նա՛խ իր ժողովուրդին եւ յետոյ օտարին համար, առաջինը ոգեւորելու եւ երկրորդը սարսափեցնելու նպատակով:

Իհարկէ, ըսածին մէջ մեծագոյն տեղը կը գրաւէ Ռուսիոյ մէջ գերման զօրքին կատարած յառաջխաղացումը, որու մասին իր կատարած փառաբանանքը կու գայ փոխարինել Անգլիոյ վրայ «տանելիք« յաղթանակին ստոյգ թուականը չկրնալ որոշելուն պակասը:

Այս պակասը չի նշանակեր, սակայն, թէ ան ըսելիք չունի Անգլիոյ մասին: Ընդհակառա՛կը: Ըստ Հիթլէրի, ինք ուզած է, պատերազմէն առաջ, համաձայնիլ Անգլիոյ հետ բայց եթէ չէ կրցած «այն ատեն ստանալ այդ համաձայնութիւնը՝ ա՛լ երբեք պիտի չկրնայ»: Դարձեալ, «պատերազմասէրները եթէ առաջ չհասկցան թէ այս պատերազմը Անգլիոյ համար շահաբեր չէ, պիտի հասկնան հիմա, այնքան ճի՛շտ՝ որքան հոս կը գտնուիմ»:

Բայց ի՞նչու Ֆիւհրէրը պէտք կը զգայ կրկին եւ կրկին ըսելու թէ ինք «չուզեց այս պատերազմը»: Հակառակ «մէկը միւսին ետեւէն» իր տարած յաղթանակներուն՝ իր վաղուան պարտութեան նախազգացումը չէ՞ որ զինք կը մղէ պատասխա-

նատուութեան բեռը իր վրայէն նետելու որքան որ կրնայ, թէեւ շատ մարդ չգտնուի որ հաւատայ իրեն..:

Այսպէս թէ այնպէս, Հիթլէրի ստեղծած պատերազմի ներկայ կացութիւնը անոր երէկուան ճառով կը ծանրանայ աւելի՝ քան կը թեթեւնայ: Պատճառ մը ե՛ւս՝ որպէսզի համբերութեամբ զինուինք, ըլլանք խնայասէր մեզի համար եւ տանք, մեր խնայողութեանց արդիւնքէն, բոլոր անո՛նց - մարդ կամ գործ - որոնք այս կացութենէն կը տառապին եւ կը տուժեն միայն..:

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱՆ ԿԱՐՕՏ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ

Կարծեմ աւելի կանուխ պէտք էր շարժիլ: Ո՛վ որ ալ եւ քանի՛ հոգի ալ որ գըտնուէր առաջնորդարանի մէջ իբրեւ ժողովական, պէտք էր կացութիւնը դիմագրաւող միջոցներու վրայ մտածել եւ գործադրել զանոնք իսկոյն, ինչպէս անհատ մը:

Աղեքսանդրիան, Եգիպտոսի մէջ ամէնէն առաջ եւ ամէնէն շատ, տուժեց պատերազմէն ֆիզիքապէս, տուժեց նիւթապէս: Նիւթապէս շահողներ ալ եղան եւ կան անշուշտ, բայց ոչ անո՛նք, ապահովապէս, որ ձեռքերնին ծալած եւ գլուխնին կախած կեցան մինչեւ այսօր: Եթէ վնասուած կալուածի մը տէրը, օրինակի համար, թողու որ իր վարձակալները միառմի հեռանան եւ ամիսներ եւ ամիսներ վերջը միայն նորոգութեան ձեռնարկէ, ինք կորսնցուցած կ'ըլլայ մինչ իր արագաշարժ դրացին իր վնասէն օգտուած կ'ըլլար:

Դրամի պակասը երբեք լուրջ արդարացում մը չէ այն ունեւորին, մասնաւորապէս այն սեփականատէրին համար՝ որ կ'ուշանայ իր խանգարուած տնտեսութիւնը կարգի դնելու: Ո՞ր դրամատէրն է որ փոխ պիտի չտար անոր՝ երբ գիտէ թէ իր տալիք դրամը անմիջականօրէն պիտի ծառայէ փոխառուին եկամուտը ապահովելու եւ ոչ թէ կասկածելի ձեռնարկներու մէջ գործածուելու:

Ա՛յս՝ անցեալին համար, բայց ոչ քննադատութեան սիրոյն, այլ որպէսզի յառաջիկային եւս, երբ որեւէ տեղ մը մեր ազգ. իշխանութիւնները նմանօրինակ կացութեան մը առջեւ գտնուին՝ գործե՛ն, հանդարտ խղճմտանքով, պատասխանատուութենէ չվախնալով.. եւ իհարկէ այնքան մաքուր ձեռքերով որ կարենան կատաղօրէն պաշտպանել իրենց ըրածը ընդդէմ ամէն չարամիտ կամ միամիտ կասկածներու եւ զրպարտութիւններու..:

Աղեքսանդրիոյ նոր քաղ. ժողովը, արտօնութեամբ նոր թեմ. ժողովին, ձեռնարկած է այդ ամէնակարեւոր աշխատանքին, ինչպէս տեղեկացանք թեմականի նիստին նկարագրութենէն եւ *Արեւի* մէջ լոյս տեսած երկու Կոչերէն:

Վերջին Կոչը կը խօսի նուազագոյն 3000 ոսկիի հանգանակութեան մը վրայ. գումա՛ր որուն անպատճառ պէտք ունի - կ'ըսէ - ազգային սնտուկը եւ կ'աւելցնէ թէ «փոխառութեան կամ ազգապատկան կալուածներու վաճառման մտածուած միջոցները ներկայ պայմաններու մէջ անընդունելի եթէ ոչ անկարելի նկատուած են» ու այդ պատճառա՝ որոշումը տրուած է այս ազգային հանգանակութեան:

Եւ ազգային հանգանակութիւնը բացուած է, ինչպէս կարդացինք, Ս. հօր եւ թեմ. ու քաղ. ժողովոյ անդամներուն կողմէ, գոյացնելով արդէն իսկ 600 ոսկւոյ գումար մը:

Եթէ հաշուել գիտեմ, վեցհարիւր ոսկին մէկ հինգերորդն է պահանջուած երեքհազարին: Դարձեալ, հանգանակութեան մասնակցող տասներեք ազգայինները

կը կազմեն մէկ.. երեք-հարիւրերորդը հաւանօրէն՝ Աղեքսանդրիոյ հայ ժողովուրդին: Այս ըսել չէ անշուշտ՝ որ մնացեալ չորս հազար (քիչ աւելի, քիչ պակաս) հայերը կրնան, ամէնքն ալ, զատ-զատ արժել տասներեքները նիւթապէս, այլ ըսել է միայն՝ թէ այդ զանգուածին մէջ շատ դժուար չէ, ընդհակառակն շատ դիւրին ըլլալու է հինգ անգամ տասներեք յօժարակամութիւն գտնել, Աղեքսանդրիոյ ազգային կեանքը ապրեցնելու յօժարակամութիւ՛նը:

Եթէ մինչեւ անգամ ուզուի հարուստներուն եւ բարեկեցիկներուն վրայ միայն աչք պտտցնել եւ առաւելապէս անոնցմէ սպասել մեծագոյն մասը 3000 ոսկիին մնացեալին, նորէն դիւրաւ կարելի է ատիկա՝ քանի որ թեմ. եւ քաղ. ժողովներուն անդամները զատուած չեն իբրեւ ամէնէն ունեւորները տեղւոյն հայերուն եւ թէ նոյնքան կամ աւելի ունեւոր ուրիշ ազգայիններ, աւելի մեծ թիւով, կը գտնուին այդ քաղաքին մէջ:

Թուանշաններով կատարուած այս խորհրդածութենէն ետէ, կ'անցնիմ քանի մը բառ ալ ըսելու այդ թուանշաններէն քաղուելիք արդիւնքին վրայ:

Եկեղեցին ու Դպրոցը, յետոյ Աղքատները պէտք ունին ամէնուն, թէ՛ շատ եւ թէ՛ քիչ օգնել կրցողին օգնութեան ապրիլ կարենալու համար - Եկեղեցին եւ Դպրոցը նաեւ **ապրեցնել**՝ Ազգը ապրեցնել կարենալու համար:

Քիչ օգնութիւնը, երբ կարողութեան վրայ հիմնուած է եւ ոչ թէ անհոգութեան կամ ժլատութեան վրայ, շատին արժէքը ունի. ատկէ զատ, կը հաստատէ ամէնէն համեստին ալ իրաւունքը իր Եկեղեցիին եւ իր Դպրոցին վրայ, նոյնքան որքան ամէնէն հարուստին իրաւունքը:

Բայց հարուստը կամ ունեւորը որ կրնայ տալ եւ չի տար իր կրցածը, միայն ցաւ մը չէ որ կը պատճառէ ազգին եւ միայն զրկանք մը չէ որ կը հասցնէ անոր ժամին եւ դպրատունին, այլեւ իր տուած անտարբերութեան գէշ օրինակովը կը թունաւորէ ժողովուրդը:

Եթէ իշխանութիւնները, ինչպէս միշտ այս անգամ ալ մամուլին պէտքը կը զգան իրենց արդէն ազդու կոչերէն վերջ խմբագրական նոր կոչի մը համար, իմ մասիս կը գոհացնեմ անոնց խնդրանքը ոչ թէ կրկնելով իրենց սրտառուչ բառերը այլ քիչ մը խիստ խօսելով:

ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ՏՕՆԸ

Այսօրուան Թարգմանչաց տօնին առթիւ խօսինք հինգերորդ դարուն մէջ ապրած եւ թարգմանիչ կոչուած մեր եկեղեցականներուն հաւատքին վրայ:

Այդ հաւատքին, այդ կրօնական հաւատքին զօրութեա՛մբն է՝ որ անոնք կրցան կատարել Ս. Գիրքը նոր գտնուած հայերէն ալփաբէտով հայերէնի թարգմանելու եւ ոմանք՝ ուրիշ ինքնագիր եւ թարգմանածոյ կարեւոր երկերով մեր գրուած գրականութեան հիմը դնելու հրաշալի գործը:

Հայ Թարգմանչաց տօնը, ամէնէն առաջ՝ քրիստոնէական հաւատքին աշխարհի մէջ տարած ամէնամեծ յաղթութիւններէն մէկուն տօնն է: Տկարացած ժողովուրդ մը ինք իր մէջ հոգւով միացնելու եւ զօրացնելու համար չկար բան մը որ աւելի ազդու ըլլար այդ միջոցին՝ քան անոր մէջ արծարծումը իր նոր հաւատքին բոցին: Ատով, ան կ'ունենար նաեւ սա վստահութիւնը՝ թէ ինք, իր շրջապատի հոգեկան մութին մէջ, ջահակիրն է պայծառագոյն լոյսին որ երբեւիցէ իջած ըլլայ երկինքէն

երկիր եւ թէ շնորհիւ անոր ինք միշտ պիտի մնայ՝ զայն փառաբանելով՝ աշխարհի վրայ, ինչպէս որ իր զաւակները յաւիտեան պիտի ապրին երկնքի մէջ..:

Հայ ժողովուրդին, այո՛, բայց աւելի առաջ՝ հայ եկեղեցականութեան տօնն է, գերազանցօրէն, Թարգմանչաց տօնը - եթէ այսօրուան հայ եկեղեցականութեան մէջ կ'ապրի այդ նոյն հուրը եւ եթէ անոնք ամէնքն ալ, աւելի կամ նուազ չափով նուիրուած են ու կ'աշխատին այն նոյն գործին որ Սահակի եւ Մեսրոպի եւ իրենց աշակերտներուն գործը եղաւ:

Պոլսոյ *Հայրենիք* օրագրին ասկէ ճիշտ 50 տարի առաջուան մէկ թիւին մէջ կը կարդամ՝ թէ նախորդ կրօնական ժողովը իր համարատուութեան մէջ գրած է ե-ղեր՝ թէ լսելով որ «գրեթէ ամէն ազգային եւ մասնաւոր վարժարանաց մէջ շատ անտարբերութեամբ կ'աւանդուի քրիստոնէական կրօնի եւ բարոյից ուսումը», իր մէջէն քննիչներ որոշած է որպէսզի անձամբ այցելեն այդ վարժարանները, «քննեն եւ յորդորեն» ուսանողները եւ տեղեկագրեն ժողովին:

*Հայրենիք*ի խմբագրապետը Ա.Ա. (Արփիար Արփիարեան) հոյակապ յօդուած մը գրած է այս լուրին տակ: Ան նախ կը գանգատի թէ կրօնական ժողովի տեղեկագիրը բան մը չ'ըսեր իր որոշման արդիւնքին մասին, յետոյ կը հաստատէ եկեղեցականներու անկարողութիւնը «թուլցած հաւատքը զօրացնելու» եւ կը հարցնէ թէ «ի՞նչու հաւատքը կը տկարանայ մեր մէջ, ի՞նչու կը հեռանանք քրիստոնէական ոգիէն»:

Առանց ուղղակի պատասխանելու այս հարցումներուն եւ ըսելով թէ ժամանակը յարմար չէ ատոր համար, մեր մեծ գրագէտ-հրապարակագիրը կը գրէ.

«Անցեալ տարի աշնան ու ձմռան խռովայոյզ մենութեանս մէջ, (**նախորդ տարուան այդ ամիսներուն Արփիարեան բանտարկուած էր իբրեւ յեղափոխական**) շատ խորհեցայ, շատ մտածեցի հաւատքի վրայ: Փոքրադիր Աւետարան մը զոր դպրոցէն քովս պահած եմ կը կարդայի ամէն օր: Իրիկունները երբ աշնան արեւը կը սկսէր մարը մտնել, այդ ժամուն տրտմութիւնն այնպէս կը գրաւէր հոգիս որ արցունքի կարօտը կը քաշէի. այն ատեն կ'առնէի Աւետարանս ու անոր ընթերցմանը մէջ խորասուզուած կ'երազէի ու կ'երազէի:

«Գիշերները երբ ա՛լ լռութիւնը կը տիրէր, ու պլպլուն կանթեղն աւելի ու աւելի տխրերանգ կը սեւցնէր սենեակս, երբ կսկիծը կը տանջէր զիս, Աւետարանիս մէջ կը փնտռէի սփոփանքս:

«Եւ սակայն բան մը կը պակսէր ինձ. այդ ժամերուն մէջ էր որ կը զգայի թէ՝ «անհաւատութիւնը ոճիր մը չէ, այլ աւելի մեծ բան մըն է, դժբախտութիւն մըն է»:

«Եւ ո՞վ է պատճառը մեր այդ դժբախտութեան, որո՞նք են որ սերունդներ ու սերունդներ կը մղեն ու կը մղեն անկրօնութեան դժոխքը, վասնզի իրական դժոխքը անկրօնութիւնն է:

«Ու կը նախանձէի շուրջս գտնուող իսլամներուն:

«Ժամը երկուքին (**հին ժամն է**) երբ ա՛լ աղմուկը կը դադրէր, անոնք կը սկսէին կարդալ բարձրաձայն Մուհամմէտին, մարգարէին կենսագրութիւնը, կը կարդային երկիւղած ջերմեռանդութեամբ, հաստատուն հաւատքով. ու երանի կու տայի անոնց, վասնզի կը զգայի թէ՝ իրենց ոգին ու սիրտը զօրացած են հաւատքի այն ուժովն, այն զօրութեամբն որուն հանդէպ կը հալին, կ'ոչնչանան ամէն վիշտ, ամէն դժբախտութիւն, ամէն ցաւ»:

Արփիարեան յետոյ կը խօսի իր մանկութեան այն յիշատակներուն վրայ որոնք կապուած են կրօնքի ու եկեղեցիի հետ. «..Շաբաթ իրիկուն դպրոցէն եկեղեցի կ'երթայինք «Լոյս զուարթ»ի ..: Ունէինք վարժապետեր որոնք մեր կրօնքը ձուլած մեր կրօնային պատմութեան հետ (**«ազգային», պատմութեան ըսել կ'ուզէ բայց խօսքը եւ իրը արդէն արգիլուած են այդ թուականին - Վ.Թ.**) քրիստոնէականն ու պատմութիւնը մէկտեղ կը սորվեցնէին մեզ, «վասնզի,- կ'ըսէին,- այդ երկուքը կը նմանին մսի ու ոսկրի, չեն բաժնուիր իրարմէ»: Պատմութեամբ կը մեկնէին մեր ժամասացութիւնը: Ու կը փոխադրէին զմեզ այն օրերն ուր քրիստոնէութիւնը կը հիմնուէր մարտիրոսներով, այն օրե՛րն ուր եկեղեցին թափուր իրեններէն՝ կու լար ու կ'աղօթէր: Եւ այդ հեծկլտանքներն ու այդ աղօթքները կը լսէինք մեր ժամերգութեանց մէջ, այն մահաբոյր ու մարդասէր ժամերգութեանց»:

Գրողը կ'անցնի, յետոյ, այդ տխրութեան յիշատակներէն ուրախութեան յիշատակներու՝ միշտ եկեղեցիին ու եկեղեցականներու հետ կապակցութեամբ: Կը պանծացնէ Խրիմեանը առանց անունը կարենալ տալու (ան Երուսաղէմ աքսորուած էր այդ թուականին) բայց տալով գիրքերուն անունները՝ «*Մարգարիտը, Խաչը, Դրախտի ընտանիքը*..որք օտար վէպերէ շատ աւելի յուզիչ են մեր սրտերուն»: Եւ մանրավէպ մը պատմելէ եւ ուրիշ քանի մը խորհրդածութիւններ եւս ընելէ վերջ, ան կ'եզրակացնէ.

«Եթէ դպրոցի մը տնօրէնն եղած ըլլայի, կը ջանայի որ կրօնքը խօսի աշակերտներուն սրտին..: Սիրտը կապելու է եկեղեցիին հետ որպէսզի օր մը մտքի սառնութիւնը հալի սրտի տաքութենէ: **Իսկ իբր հայ կը մաղթէի որ մեր եկեղեցականներն ըլլան գթած, ներողամիտ ու խոնարհամիտ, նման քրիստոնէութեան Վարդապետին: Եկեղեցականն որ գթած է ու խոնարհամիտ՝ կը խոնարհեցնէ իր առջեւ ամէնքն ալ, գիտունն ալ, տգէտն ալ..**»:

Կը ստորագծեմ այս վերջին տողերը ի պատիւ Սրբոց Թարգմանչաց որոնց «յիշատակ է այսօր» ինչպէս կ'ըսէ տօնացոյցը եւ որոնց հաւատքը (**կրօնակա՛ն հաւատքը եւ կրօնականով՝ ազգային հաւատքը**) ինչպէս նաեւ անոնց բարոյականի՛ ըմբռնումը կը մաղթեմ որ յիշուին այսօր եւ տոգորեն մեզ ամէնքս՝ եկեղեցական թէ աշխարհական..:

ՅՈՌԵՏԵ՞Ս ԹԷ՞ ԼԱԽԱՏԵՍ

Ոմանք կը կարծեն թէ ազգային կեանքի մէջ քննադատութիւնը յոռետեսութեան նշան է:

Այսպիսիները կը նկատեն նաեւ որ քննադատութիւնը խնդիր կը յարուցանէ եւ լաւագոյն է խուսափիլ նոր խնդիրներէ եւ թաղել հին խնդիրները քան թէ քննադատել նոյնիսկ արդարացի կերպով եւ յուզել հրապարակը:

Ըստիս սխալ են այս երկու կարծիքներն ալ եւ անոնք որ ազգին բարիքը կ'ուզեն պէտք է դժգոհ ըլլան այն ատեն միայն՝ երբ քննադատութիւնը կը դադրի հանրային գործի վերաբերմամբ եւ ամէն խնդիր կը մարի մեր մէջ:

Եթէ քննադատութիւնը ճիշտ չէ եղած ու չ'ըլլար միշտ, եթէ գաղութահայութեան մէջ ընդհանրապէս ու հոս Եգիպտոսի մէջ մասնաւորապէս՝ յարուցուած խնդիրները շատ անգամ եղած են փցուն, տգեղ եւ սպառիչ, յանցանքը ո՛չ

քննադատութեան եւ ո՛չ ալ խնդիր կամ վէճ բառով հասկցուած գաղափարին եւ գործինն է՝ այլ զանոնք գէշ յղացողներուն եւ երբեմն գէշ ընդունողներուն միայն:

Քննադատութիւն եւ խնդիր ըսելով կը հասկնամ հրապարակային քննադատութիւնն եւ հրապարակ ելած, հանրութեան սեփականութիւնը դարձած խնդիրները: Այլապէս, երբ անոնք ժողովի մը ծոցին մէջ պահուած կը մնան, յաճախ շատ բան կը կորսնցնեն իրենց արդիւնաւորութենէն, ինչ որ չի նշանակեր անշուշտ՝ թէ **ամէն հարց** պէտք է **ամէն ատեն ամէն մարդու** կողմէ քննուի ու լուծուի:

Նոյնքան ազգային հաստատութեանց որքան ժողովուրդին շահուն համար - սակայն - փափաքելի է որ **վէճեր** գոյութիւն ունենան այդ հաստատութեանց վերաբերմամբ, ըստ որում հաստատութիւնները ժողովուրդին համար ու ժողովուրդով են, եւ այն օրը ուր ժողովուրդը ա՛լ պիտի չխօսէր անոնց վրայ, այն օրը պիտի ըլլար դժբախտ օր մը, պիտի ըլլար անոնց անկման սկիզբին օրը:

Ժողովականնե՛ր միշտ կրնան գտնուիլ - աղէկ կամ գէշ - աւելի կամ նուազ հարազատօրէն ժողովուրդին կամքը ներկայացնող մէկքանի անձե՛ր՝ որոնք կրնան խղճմտօրէն աշխատիլ նաեւ, հոգ տանիլ իրենց ստանձնած գործերը լաւ կատարելու: Ինչ որ պիտի պակսէր հետզհետէ եւ պիտի չգտնուէր այլեւս, ազգային զգացմամբ ու եռանդով լեցուն զանգուա՛ծն է, այն պարագային ուր իր վարիչները աշխատած եւ յաջողած ըլլան անոր հետաքրքրութիւնը, եթէ կ'ուզէք՝ անոր **վիճասիրութի՛նը** մարել:

Վէճը մեր մէջ իմաստը ունի քիչ մը կռիւի եւ քիչ մը բամբասանքի, անհիմն զրոյցներու վրայ ստեղծուած ամբաստանութիւններու: Անիկա այդպէս ալ եղած է յաճախ, մինչդեռ զարգացած ժողովուրդներու մէջ անոր նշանակութիւնն է նախ՝ կարծիքներու եւ տեսակէտերու դէմ յանդիմանութիւնը, եւ յետոյ՝ հանրային կայուն, լճացած կեանքի մը մէջտեղ, զայն կենդանացնելու ձգտող նոր գործի մը կամ գործելակերպի մը առաջարկը:

Վէճը կրնայ ծնիլ երեք տարբեր ձեւով. առաջին՝ ժողովուրդին մէջ, եւ հասնիլ մամուլին ու ժողովներուն: Երկրորդ՝ մամուլին մէջ, եւ մէկ կողմէ ժողովուրդին մէջ տարածուիլ ու միւս կողմէ ժողովները զբաղեցնել: Երրորդ՝ ժողովներու մէջ երեւան գալ եւ մամուլին ու զանգուածներուն սեփականութիւնը դառնալ: Այս երեք պարագաներուն մէջ ալ մամուլը կը կատարէ էական դեր մը, էակա՛ն՝ թէ՛ վէճին լուծման եւ թէ՛ վիճող կողմերուն բարի յարաբերութեանցը տեսակէտով:

Գոնէ այսպէս է արեւմուտքի «զարգացած» միջավայրերուն մէջ եւ պէտք է այդպէս ըլլայ նաեւ մեր մէջ:

Հոն ամէն օր, յարատեւ կերպով մամուլը կը կատարէ իր պաշտօնին այդ երկրորդ մասը - առաջինը՝ լրատուութիւնն է - ու ոչ ոք մտքէն կ'անցընէ ըսել՝ թէ ատով ան կը խանգարէ նախարարական խորհուրդներու կամ երեսփոխանական ժողովներու աշխատանքը: Ինչպէս ան-լուր նոյնպէս առանց քննադատութեան մամուլն է՝ որ այնտեղ անհասկնալի պիտի ըլլար:

Մեր մէջ, կան մարդիկ՝ որոնք երբ մինչեւ իսկ չեն կրնար ըսել թէ սուտ կամ սխալ է այսինչ քննադատութիւնը, կ'ըսեն թէ՝ ան կը վշտացնէ քննադատուողները եւ կը բարոյալքէ ժողովուրդը:

Քննադատութիւնը - կը խորհին անոնցմէ ոմանք - մշտապէս դժգոհ խառնուածքէ մը եւ յոռետես տրամադրութենէ մը կը բխի՝ շփոթելով դժգոհութիւնը յոռետեսութեան հետ:

Իրապէս, գոյութիւն ունին դժգոհներ որոնք մեծ յոռետեսներ են միանգամայն, բայց ասոնք քիչ անգամ բերաննին կը բանան եւ կը քննադատեն, ա՛յնքան գէշ կը տեսնեն ամէն բան՝ թէ՛ գործերը եւ թէ՛ գործողները:

Մինչդեռ այն դժգոհները որոնք առանց յոգնելու կը յայտնեն իրենց դժգոհութիւնը իր պատճառներովն ու դարմաններովը՝ անոնք հիմնական լաւատեսներ են:

Մեծագոյն յոռետեսը ա՛ն է - ըստիս - որ խոստովանելով հանդերձ թէ շատ մը թերիներ ունի մեր հանրային գործը, կը պահանջէ որ ոչ միայն մատնանիշ չըլլան անոնք՝ այլեւ գովուին ամէնափոքր դրական քայլերը, իբր թէ նախնական ժողովուրդի մը մէջ կատարուէին անոնք:

Քննադատութիւնը ո՛չ կը սիրենք եւ ո՛չ ալ կը ճանչնանք մենք: Այսպէ՛ս է մեր գրականութեան մէջ՝ ուր այդ սեռը գոյութիւն չունի գրեթէ, այսպէ՛ս է մեր հրապարակագրութեան մէջ, ուր եթէ տեսնուի՝ կը ջանանք վանել զայն:

Լաւատեսութիւնն է - նորէն - որ ասիկա ըսել կու տայ ինծի, որպէսզի ուղղենք մեր այս մշտական եւ շատ վնասակար սխալը..:

ՅԵՏ-ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Կարեւորը՝ պատերազմը շահիլն է անշուշտ:

Կարեւորը - ճիշտ այսօրուան համար - Խ.Միութեան մէջ հիւսիսի եւ հարաւի ճակատներուն պաշտպանութիւնն է. մեզի համար մասնաւորապէս՝ Կովկասի պաշտպանութիւնը եւ այդ միջոցին Թուրքիոյ բռնելիք դիրքն է:

Եւ կարեւորը - դարձեալ - մեզի ամէնէն մօտ ճակատին վրայ, այն երեւոյթն է զոր շուտով հաւանօրէն պիտի ստանան դէպքերը եւ որ անմիջականօրէն պիտի ազդէ հոս ապրող ժողովուրդներու բախտին վրայ:

Այսուհանդերձ, իբրեւ նոյնքան կարեւոր խնդիր մը, կը յուզուի պատերազմէն վերջ աշխարհի վերակազմութիւնը ժողովուրդներու բարօրութեան հիման վրայ:

Անցեալ Շաբաթ օր, այս մասին բան մը գրած էինք այս սիւնակին մէջ, «Աշխարհի Վիճակը» վերնագրով: Նոյն օրը, երեկոյեան *Պուրս էժիփսիէն*ի մէջ կը կարդայինք ընդարձակ հեռագիր մը՝ որ կը բերէր օր մը առաջ Պ. Արթըր Կրինվուտի - աշխատաւորական վարիչ եւ անդամ Անգլիոյ պատերազմական դահլիճին - Օքսֆորտի մէջ այդ նիւթին վրայ խօսած ճառին ամփոփումը:

Ատկէ վերջ, այսօր ալ կը կարդանք Անգլիոյ ուրիշ մէկ աշխատաւորական նախարարին՝ Մեճըր Աթլիի կողմէ Աշխատանքի Միջազգային Համաժողովին մէջ (ի Նիւ Եորք) խօսուած ճառին մէկ ամփոփումը, որուն համաձայն «ներկայ պատերազմը ազգերու միջեւ կռիւ մը չէ միայն, այլեւ քաղաքակրթութեան ապագային համար կռիւ մը», թէ «որոշած ենք ոչ միայն պատերազմը, այլեւ խաղաղութիւնը շահիլ» եւ ասոր համար ալ «այժմէն Անգլիոյ մէջ կը շինենք մեր յատակագիծերը»:

Աւելի մանրամասն է Պ. Կրինվուտի յայտարարութիւնը, որ ան կ'ըսէ. «Վերաշինութեան գործը վճռապէս օրակարգի վրայ դրուած է: Այս հարցը բարեպաշտիկ բաղձանքներու թագաւորութենէն անցած է գործնական պատրաստութեան կալ-

ուածին մէջ: Իրենց նշանաւոր Ատլանտեանի Դաշինքովը նախագահ Ռուզվելթ եւ Պ. Չըրչիլ մեզի տուին ութ կէտով ճշտագիր մը (*քրիթէր*) որ պիտի վարէ մեր մտածումներն ու մեր շինարարական ուժերը»:

Աշխատաւորական նախարարը կ'աւելցնէ սակայն. «ճիշտ է որ այդ դաշինքին սկզբունքները պարտին դեռ մեկնաբանուիլ եւ կիրարկուիլ: Ճիշտ է որ, ներկայ փուլին մէջ, անոնք շրջանակ մը միայն կը կազմեն զոր պէտք է լեցնել»: Անշուշտ նախ պէտք է շահիլ պատերազմը, բայց պէտք է նաեւ այժմէն երաշխաւորութիւններ առնել խաղաղութիւնը շահելու մասին եւ այդ է որ կ'ընէ Պ. Կրինվուտ երբ կը յիշեցնէ՝ թէ նախագահ Ռուզվելթ չորս մեծ եւ հիմնական ազատութիւններ թուեց, եւ թէ «երեք ամիս առաջ Պ. Իտըն եւս յստակօրէն յայտնեց թէ ընկերային ապահովութիւնը առաջին նիւթը պիտի ըլլայ բրիտանական քաղաքականութեան, թէ՛ դուրսը եւ թէ՛ մեր երկրին մէջ»:

Այսպէս «կապելէ» ետք երիտասարդ պահպանողականներու պետը եւ ըսելէ ետք «պէտք է վճռապէս միացեալ մնանք պատերազմէն վերջ», Պ. Կրինվուտ կերպով մը «մեղայ»ի կու գայ երբ կը յայտնէ թէ «այդ ջանքը աւելի յանդգնութեամբ եւ աւելի իրապաշտութեամբ պէտք է դիմագրաւենք քան ինչ որ ըրինք Հիթլէրի սպառնալիքին դէմ, պատերազմէն առաջ»: Որմէ յետոյ կը խօսի ներկայ բախումին յառաջ բերած եւ բերելիք «ահաւոր հետեւանքներուն վրայ, որոնց մասին շատ թեթեւ զաղափար մը միայն ունինք»:

Հեռագիրը - եթէ ոչ ճառը - կը վերջանայ սա՛ խօսքերով. «Այսուհանդերձ կայ բան մը զոր դժբախտաբար կրնանք առանց վարանումի հաւաստել, ա՛յն՝ թէ Եւրոպան պիտի կազմէ աղքատացած, կողոպտուած, քայքայուած եւ սոված ընդարձակ շրջան մը: Եթէ չենք ուզեր որ ան ողողուի անկարգութեան եւ անիշխանութեան հեղեղով մը, օգնութիւնը պէտք է հայթայթուի անմիջապէս»:

Կը խորհինք թէ ուրիշ կարեւոր յայտարարութիւններ ալ ըրած է Անգլիոյ ուժեղ Աշխատաւորական Կուսակցութեան վարիչը, բայց ասքանն ալ կը բաւէ ցոյց տալու թէ ի՛նչ է մտքերու ներկայ ուղղութիւնը ապագային համար:

ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՅԱՐՄԱՐ

Պէտք է այսօրուան ժամանակին յարմար ըլլան մեր այսօրուան մտածումներն ու գործերը: Ասիկա անհրաժեշտ է, ներկայ անդոհալից ժամանակին մէջ մանաւանդ:

Բայց ո՞րն է յարմարը եւ ո՞րն է անյարմարը իբրեւ մտածում եւ իբրեւ գործ մեզի՛ համար, երբ մեր ապրած ժամանակը մեր դիմացն առնենք, կամ մեզ անոր դէմը բռնենք:

Այս հարցումին պատասխանելէ առաջ՝ պէտք է - կը խորհինք - գոհացնել սա՛ երկու պայմանները.- առաջին՝ ճանչնալ մեզ մեր ներկայ վիճակին մէջ, երկրորդ՝ ճանչնալ մեր ապրած ներկայ ժամանակը իր արդէն իսկ ստեղծած նիւթական եւ բարոյական խորունկ յեղաշրջութեամբ, որ կոչուած է վաղը բոլորովին փոխելու աշխարհի երեսը:

Կարելի՞ է՝ թէ՛ պատասխանել - այստեղ - սոյն երկու հարցումներուն եւ թէ՛ - այնուհետեւ - ըսել թէ ի՛նչ ուղղութիւն տալու պարտաւոր ենք մեր խորհուրդներուն, ի՛նչ գործեր հարկ է որ կատարենք՝ նախընտրաբար ուրիշ գործերու:

Այդպիսի յաւակնութիւն մը՝ լրագրական յօդուածի մը համար, պիտի կրնար միմիայն ծիծաղելի ընել յօդուածագիրը, առանց ուրիշ արդիւնքի: Ինչ որ կարելի է հոս կատարել՝ ուրիշ բան չէ բայց եթէ նման խորհրդածութեան մը պէտքը զգացնել թէ՛ անո՛նց որ կը գործեն առանց խորհելու, թէ՛ անո՛նց որ կը խորհին առանց գործելու եւ թէ՛ անո՛նց որ կը խորհին ու կը գործեն բայց չեն խորհիր եւ գործեր այս բացառիկ ժամանակին մեզի համար ներկայացուցած բացառիկ ծանրութիւնը նկատի ունենալով:

Հարեւանցի տեսութիւն մը միայն - հետեւաբար - որ միակ հնարաւորն է, թերեւս չափով մը ծառայէր այդ նպատակին:

Մեր ներկայ վիճակը - իր ամբողջութեան մէջ - երկու կողմ ունէր մինչեւ երէկ, որոնք բաւական կը տարբերէին իրարմէ. մին՝ Խ. Հայաստանի մէջ ապրող հայ ժողովուրդին եւ միւսը՝ Սփիւռքի մէջ սփռուած հայ ժողովուրդին կողմը. առաջինը՝ յուսադրիչ եւ ոգեւորիչ, երկրորդը՝ հետզհետէ աւելի վհատեցուցիչ. առաջինը՝ մեզմէ կախում չունեցող, երկրորդը՝ մեզի ենթակայ եւ կարօտ մեր ճիգերուն:

Ճիշտ չէ ըսել թէ այդ վիճակը երկու կողմ ունէր մինչեւ երէկ. ան այսօր ալ ունի երկու կողմ, եւ միայն մեր մտահոգութեան մէջ է որ կը միանան այդ կողմերը, մտահոգութի՛նը վտանգին՝ այն օրէն սկսեալ ուր գերման հեղեղը կը յառաջանայ Խ. Միութեան մէջ եւ իր մէկ թեւովը կը սպառնայ Կովկասի: Խ. Հայաստանը - իր ժողովուրդով - կը ներկայացնէ այլապէս համոզիչ ապահովութիւն մը հայ ազգին աշխարհի մէջ պահպանման մասին քան Սփիւռքի հայութիւնը՝ եթէ մինչեւ իսկ կատարուած ըլլային անոր ծոցին մէջ իր ազգային ամրացումին համար անհրաժեշտ դատուած եւ շատերու կողմէ ջատագովուած գործերը: Աղօթե՛նք միայն – քանի որ մեր եկեղեցին չ'աղօթեր, մինչեւ իսկ Էջմիածնի խնդրանքով, Էջմիածնի եւ Երեւանի համար՝ մե՛նք աղօթենք անհատաբար մեր տուներուն մէջ - որ Խ. Հայաստանի ժողովուրդը անվնաս դուրս գայ վտանգէն եւ մենք՝ Սփիւռքի հայերս, շարունակենք ուժ առնել իրմէ եւ ոչ թէ պէտք ունենանք ուժ տալու իրեն..:

Իսկ թէ ի՛նչ է մեր Սփիւռքի հայերուս ներկայ վիճակը, կրնայ ըսուիլ թէ գիտցողը զայն գիտէ արդէն եւ չգիտցողին կարելի չէ քիչ խօսքով զայն հասկցնել: Թո՛ղ բաւէ միայն հաւաստել համոզումով՝ թէ տարուէ տարի ան աւելի գէշ է ազգայնապէս, հիներուն անհետանալովն ու յոգնելովը եւ նորերուն պաղութիւնովը: Յոգնութիւնը կազդուրելու եւ պաղութիւնը տաքցնելու ճիգն է - ուրեմն - որ նախ մտածուիլ այսինքն ուսումնասիրուիլ - եւ յետոյ գործադրուիլ պէտք էր եւ է միշտ..:

Գալով մեր ապրած ժամանակին եւ անոր այսօրուան պատկերին որ նախատեսել կու տայ նաեւ վաղը, մեր կարծիքով ան նպաստաւոր է մեզի եւ նպաստաւոր պիտի ըլլայ՝ պայմանաւ միայն որ զայն ճանչնալէ ետք յարմարցնենք անոր մեր մտածումներն ու մեր գործերը:

Սուրիա-Լիբանանի մէջ, ուր Սփիւռքի հայութեան ամէնահոծ զանգուածը կը բնակի եւ անոր դրացի միւս երկիրներուն մէջ - ուր ապրող հայերու թիւը վրայվրայի գումարուելով կարեւոր համեմատութիւն մը կ'առնէ - մենք դեր մը ունինք կատարելիք այն նոր կարգերուն մէջ որոնք պիտի հաստատուին պատերազմէն ետք եւ այդ դերը մենք - դարձեալ - պէտք էր որոշէինք եւ սերտէինք այժմէն:

Գործակցելով անոնց բնիկ ժողովուրդներուն հետ ոչ միայն առեւտուրի այլեւ ուրիշ մարզերու մէջ ուր նախանձի առիթը պակաս է (եւ հաւանօրէն աւելի պակաս

պիտի ըլլայ յառաջիկային ամէն մարզի մէջ), մենք կրնանք օգտակար եղբայրներ հանդիսանալ այդ ժողովուրդներուն, եթէ այդ մտօք զարգանանք ու զօրանանք՝ միեւնոյն ատեն զարգացնելով մեր մէջ մեր ազգային առողջ զգացումը:

Իրա՛ւ, Սփիւռքի հայութիւնը չի կրնար այսօր հաւաքաբար խորհիլ եւ գործել. բայց իր այն մասերը - ինչպէս Եգիպտոսինը - որոնք անզօր չեն բոլորովին, մեր կարծիքով **կրնան եւ պարտին** ձեռնարկել այդ գործին, իրենց ամէնէն խելացիներուն խելքը ամէնէն գործունեաներուն ճիգը քովէ քով բերելով, ինչպէս նաեւ իրենց նիւթական միջոցներէն բաժին մըն ալ այդ նպատակին յատկացնելով:

Դրամը, միտքը եւ աշխատանքը օրուան նիւթական կարօտութիւններուն հետ գործածուելու են - ըստ մեզ - վաղուան աւելի մեծ բարոյական կարօտութիւններուն որոշման եւ հոգացման:

ՎՏԱՆԳԱՒՈՐ ԳՈՀՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անհատական կեանքի եւ հանրային կեանքի գոհունակութիւններուն միջեւ նմանութեան պզտիկ եզրեր եւ խոր տարբերութիւններ կան:

Անհատակա՛ն: Երէկ ո՛րեւէ բարոյական կամ նիւթական յաջողութիւն մը ունեցած էք որուն յիշատակովը կ'արթննաք այս առաւօտ: Դուք որ պիտի աշխատիք այսօր եւս ինչպէս ուրիշ օրեր, այդ յիշատակով խրախուսուած եւ կազդուրուած կը զգաք ձեզ, թերեւս աւելի լաւ կ'աշխատիք այսօր:

Առանց նոր դէպքի, նոր յաջողութեան ալ - արդէն - ձեր սովորական կեանքին շարունակութիւնը՝ երբ բոլորովին անտանելի դարձած չէ ան թշուառութեամբ, հիւանդութեամբ կամ բարոյական տառապանքներով, ինքնին պատճառ մըն է, խուլ պատճա՛ռ մը գոհունակութեան: Չէ՞ որ եթէ տխմար մը, ապիկար մը կամ թուլամորթ մը չէք, կրնաք այդ սովորական ներկային մէջէն յուսալ եւ պատրաստել ձեզի համար լաւագոյն վաղ մը:

Հանրայի՛նը, հիմա: Հոս քիչ անգամ կը պատահին այնպիսի նոր դէպքեր որոնք բնոյթը ունենան ժողովուրդը հաւաքաբար ուրախացնելու եւ ոգեւորելու: Եթէ պատահին ալ, անոնց նշանակութիւնը իսկոյն չ'ըմբռնուիր եւ ժամանակի պէտք կայ որպէսզի իրենց մասնակի արժէքէն զատ ստանան նաեւ ժողովուրդ մը **մարդ** եւ **ազգ** ընող մեծ արժէքներուն բնութիւնը, անոր հոգեկան սնունդը ըլլան:

Ի փոխարէն, գոյութիւն ունի եւ կամ պէտք է գոյութիւն ունենայ մնայուն վիճակ մը, կազմակերպութի՛ւն եւ արտադրութի՛ւն, որ ազգին անդամները եթէ ոչ ուրախացնէ կամ գոհացնէ՝ գէթ **հանդարտեցնէ** իրենց ներկային եւ ազգին ապագային վերաբերմամբ, չնեղէ եւ չխռովէ զանոնք այլ բնականօրէն կազմէ այն նպաստաւոր մթնոլորտը որուն մէջ կեանքը շարունակէ վերստեղծուելով միշտ, ֆիզիքակա՛ն եւ բարոյական կեանքը:

Այս քանի մը տողին մէջ խտացուցած եղանք թէ՛ նմանութիւնները եւ թէ՛ տարբերութիւնները որոնք կան անհատական ու հանրային կեանքի գոհունակութիւններուն միջեւ: Մեր նպատակն է ցոյց տալ, թէ հակառակը ըլլալով անհատականին՝ հանրային կեանքը երբեք չ'օգտուիր պզտիկ կամ արուեստական գոհունակութիւններէ:

Եթէ **նոր** եւ **ճիշտ** իրողութիւններու վրայ հիմնուած ըլլային այդ գոհունակութիւնները, պիտի ընդունէինք զանոնք՝ որքան ալ դէպքը պզտիկ եւ անոր փա-

ռաբանութիւնը մեծ ըլլար: Դժբախտաբար այդ տեսարանին ալ չէ որ ներկայ կ'ըլլանք: Մենք հանդիսատեսն ենք - տարին տասներկու ամիս - սա՛ **յուսահատեցուցիչ** (անդրադարձողին համար) երեւոյթին.- գովասա՛նք անցեալի, ուրախութի՛ւն եւ հպարտութի՛ւն անցեալէն, երբեմն արժանաւոր եւ երբեմն անարժան իրողութիւններու համար, մինչեւ անգամ մօտաւոր անցեալին մէջ դէպքերը յեղաշրջելով, այսինքն սխալը ճիշտ, ձախողութիւնը յաջողութիւն եւ կործանումը փրկութիւն պատկերացնելով բռնի ներշնչել ուզուած գոհունակութիւննե՛ր..:

Ասոնց ինչպէս նաեւ ինքնին քիչ կարեւորութիւն եւ արժէք ունեցող հին կամ նոր դէպքերէ քաղուած գոհունակութիւններու՛ն համար է որ «վտանգաւոր» բառը գտանք ու կցեցինք անոնց:

Վտանգաւոր է - արդարեւ - ամէն գոհունակութիւն՝ որ իրականութեան հետ կապ չունի, որ - այդ պատճառաւ - շարունակութիւն մը չի ստեղծեր եւ, ընդհակառակն, կ'արգիլէ ստեղծումը օգտակար, արդիւնաւոր իրականութիւններու:

Մեր ազգային կեանքին մէջ նոր չէ՝ որ քիչով եւ **ոչինչով** գոհանալու սովորութիւնը կը տիրապետէ: Այն ժամանակ մըն էր, որ խումբ-խումբ գործիչներ հայութեան երկու մեծ բնակավայրերուն՝ Թուրքիոյ եւ Կովկասի կեդրոններուն մէջ - ուրիշ տեղեր ալ - շարունակ նոր գործ կը հնարէին, ինչպէս նոր ընկերութի՛ւն, նոր դպրո՛ց, նոր գի՛րք, նոր թե՛րթ, նոր թատրոն եւ ուրիշ **ա՛յս կարգի** նորութիւններ, եւ անոնցմէ՛ կը քաղէին իրենց գոհունակութեան հետ իրենց քաջալերանքն ալ աւելի շատն ու աւելի լաւը ընելու:

Մենք հոս - այս ժամանակին մէջ եւ այս գաղութին մէջ - կը խաբենք ինքզինքնիս, թէ՛ **ակամայ** եւ թէ՛ **կամայ**, ոմանք ակամայ եւ ուրիշներ կամայ, երկու ուղղութեամբ.- առաջին՝ **անցեալը ներկայ ցոյց տալով**. երկրորդ՝ **չեղածը եղած ցոյց տալով**: Բացատրե՛նք:

Անցեալը՝ ներկայ.- օրինակ՝ գիրի եւ գրականութեան ստեղծումը, յետոյ ազատագրական պայքարները ազատութեան եւ քաջութեան ոգիի ներշնչումով երբ անվերջ կը յիշուին ու կը գովուին եւ ոչինչ կը կատարուի յօգուտ գրականութեան եւ յօգուտ ազատութեան, վնասը մեծ է ազգին համար որուն ծոցին մէջ կը լսուի այդ աղմուկը, անոնց պակասներն զգալ եւ այդ պակասները լրացնել թոյլ չտուող սին աղմուկը:

Չեղածը՝ եղած.- երբ կ'ըսուի թէ վերջին կէս դարու ընթացքին հրաշալի ծաղկում մը ունեցան հայ միտքը եւ հայ հոգին, թէ հայ կեանքը ճոխացաւ ատով եւ հայ դատը, միշտ շնորհիւ անոր, յառաջացաւ դէպի իր բաղձալի լուծումը՝ միմիայն պատմական սխալ մը կամ, պա՛րզ, իրողութիւններու խեղաթիւրում մը չէ որ տեղի կ'ունենայ այլ՝ շատ աւելի գէշ բան մը, հաւատքի կորուստ ազգային ամէն գործի մասին, քանի որ ամէնափայլուն բառերով ներկայացուած գործերուն արդիւնքը եղած կ'ըլլայ ա՛յն զոր գիտենք, զոր կը տեսնենք, ա՛յն որուն մէջ կ'ապրինք այսօր: Մինչեւ իսկ չեղածը եղած հաւատացողները (մտքի մասնաւոր կազմութեան մը կամ տարիքի բերմամբ) չեն կրնար բան մը շինել իրենց այդ հաւատքով, որովհետեւ չեղածին վրայ կարելի չէ հիմ դնել:

Եզրակացութի՞ւն.- եզրակացութի՛ւնը այս ամէնուն՝ Ա.- Անցեալով չփքանալ, այլ անցեալի իրապէս ազգաշինական գործերը շարունակել **նոյն կարգի** եւ ոչ թէ առօրեայ ապարդիւն գործերով. Բ.- Ճշմարտութիւնը, միայն ճշմարտութիւնը խոր-

հիլ եւ յայտնել, որպէսզի ժողովուրդը ըստայնմ գիտնայ եւ վերսկսի իբրեւ ազգ ապրիլ..:

ԱՂՈՒՈՐ ՕՐԻՆԱԿ ՄԸ. ՀԲԸՄԻ ՁԵԿՈՅՑԸ

Ստորեւ տեսնուող թղթակցութիւնը հրատարակելով՝ մեր ընկեր-պաշտօնակիցը *Պայքար* երկու ելոյթ կ'ունենայ, մէկը՝ ընդդէմ անոնց որ «ճամփաները փակուած են»ի պատրուակով այս բախտորոշ ժամանակին ամէնուրեք անշարժութիւն կը ջատագովեն մեզի համար. եւ միւսը իտես Չօպանեանի եռանդին, որ յոգնիլ, յուսահատիլ չգիտնալով՝ ամէն քար կը դարձնէ օգտակար ըլլալու համար իր ազգին:

Եւ որպէսզի որեւէ մէկը չփորձուի Չօպանեանի գործունէութեան իմաստը չարափոխելու, *Պայքար* կը գրէ հետեւեալը՝ որուն մենք եւս կը ձայնակցինք.

«Չօպանեան Վիշիի մէջ, մարաչախտ Փեթէնի մօտ, այո՛, որովհետեւ Վիշին ու մարաչախտն են իշխանութիւնը եւ եթէ որեւէ դարման կրնայ գալ Ֆրանսայի հայ գաղութի անհամար ցաւերուն, այդ պիտի ըլլայ Վիշիի իշխանութենէն: Թիկնաթոռի հերոսութեամբ թող չակնկալուի որ Ֆրանսա ապրող հայ գաղութը խզում հռչակէ.. Վիշիի իշխանութեան հետ..: Ֆրանսայի հայ գաղութը պէտք ունի որ խօսի ֆրանս. իշխանութեան եւ բախտաւորութիւնն ու հպարտութիւնը հոն է որ կը գտնուի Արշակ Չօպանեան մը, որ ոչ միայն պատրաստ է գաղութին ցաւն ու պահանջները տանելու Վիշի, այլ արժանիքն ունի լսուելու, արժանիքը՝ տպաւորելու իբր ազնուական ազգի մը ներկայացուցիչը:

«..Չկորսնցնել գլուխը ամէնէն յուսահատական վայրկեաններուն մէջ, մտածել իր սեփական դերին ու պարտականութեան մասին այն գաղութին ցաւերուն հանդէպ որուն մէջ կ'ապրի, յիշել ցաւերն ու հոգերը աւելի հեռուն, ապագայի յոյսերով ու մաղթանքներով՝ ճիշտ այն գծերն են որ ժողովուրդի մը վրայ յայտնուելով զայն մեծ կ'ընեն: Չօպանեան կը ցոլացնէ այս ժողովուրդին մեծութիւնը իր անսպառ հաւատքով, իր յանդուգն ու անհատական նախաձեռնութեամբ, իր անընկճելի կորովով եւ անչափելի հայրենասիրութեամբ..»:

•

Կը յուսամ թէ պէտք եղած ուշադրութեամբ կարդացուեցաւ այս Չորեքշաբթիի *Արեւ*ին մէջ արտատպուած ՀԲԸՄիութեան Ամերիկայի Կեդր. Յանձնաժողովին Ձեկոյցը:

Անշուշտ շատ կարեւոր պատճառներով է՝ որ Ամերիկայի Կեդր. Յանձնաժողովին փոխանցուած են Կեդր. Վարչութեան ունեցած «բոլոր իրաւասութիւններն ու պարտականութիւնները», եւ ա՛յս՝ «Փարիզի գրաւումէն երեք շաբաթ առաջ», թէեւ սոյն փոխանցումը հանրութեան կը ծանուցուի 5 Օգոստ. 1941ին միայն, այսինքն տարի մը վերջը:

Կը հաւատամ որ Ամերիկայի Կեդր. Յանձնաժողովը անկէ իվեր ըրած է եւ կը շարունակէ ընել իր կարելին՝ որպէսզի լաւ կատարէ իրեն վստահուած շատ կարեւոր դերը – կարեւո՛ր ազգին եւ կարեւոր ՀԲԸՄի համար - այս ծանր շրջանին:

Հնար եղածին չափ շատ դրամ ձեռք բերել եւ շատ դրամ փոխադրել հոն ուր պէտք է՝ իր դերին գլխաւորագոյն մասն է հարկաւ: Բայց այդ դերը ունի երկրորդ մաս մըն ալ, ըստիս գրեթէ նոյնքան օգտակար, որ գաղութներուն մէջ համազգա-

յին օգնութեան ճիգը վառ պահելն է եւ զոր Բարեգործականը դադրած է կատարելէ:

Այս դժբախտ երեւոյթին շուտով պիտի անդրադառնամ դարձեալ:

ՓՈՔՐ ԱԶԳԵՐԸ

Փոքր ազգերը այժմէութիւն են, տխուր, ողբերգական այժմէութիւն մը:

Առաջ, մեծ կռիւները կը մղուէին մեծ ազգերուն միջեւ: Փոքրերը եթէ հանգիստ չէին թողուէր բոլորովին - թէեւ կը պատահէր որ հանգիստ թողուէին ալ - գոնէ շատ չէին տուժեր, քիչ կամ շատ կ'ենթարկուէին յաղթող կողմին քաղաքական ազդեցութեան, որ դժբախտ ազդեցութիւն մը չէր ըլլար միշտ, կը շարունակէին իրենց ազգային ինքնուրոյն կեանքը ապրիլ եւ զարգանալ իրենց ինքնուրոյն մշակոյթով: Փոքր ազգ մը ըլլալը՝ անպատճառ լափուելիք պատառ մը ըլլալու նշանակութիւնը չունէր. ան ոչ միայն կը յարգուէր այլեւ այնքան օգտակար կը համարուէր երբեմն՝ որ փոքր ազգերէն յատկապէս փոքր տէրութիւններ կը ստեղծուէին իբրեւ արգելակ-տէրութիւն (*Etat-tampon*) երկու մեծ տէրութիւններու միջեւ:

Այո՛, հակառակն ալ կը պատահէր: Պատմութիւնը արձանագրած է պզտիկ ազգերով սկսած եւ մեծերու առջեւ կանգ առած աշխարհակալութիւններ, որոնք շատ խղճահար եղած չեն, «բարակը նայած չեն» պզտիկներու իրաւունքն ու հանգիստը յարգելու տեսակէտէն:

Տարբերութիւնը հոն է գլխաւորաբար՝ որ մինչդեռ առաջ մեծերը իրենք իրենց մէջ կը կռուէին եւ անպատճառ չէին ուզեր որ պզտիկներն ալ իրենց դատը որդեգրեն, այսօր ամէն ճիգ կը թափեն, գաղտնի եւ յայտնի, խոստովանելի եւ անխոստովանելի ամէ՛ն ճիգ, այդ տկարները իրենց բախտին անիւին լծելու համար: Այսպէս ըրաւ Րայխը իր շուրջը գտնուած բոլոր պզտիկ ազգերուն նկատմամբ, Չեխոսլովաքիայէն սկսելով մինչեւ Պալքանեանները, ոմանց դիմադրութեան փորձը իսկոյն ջախջախելով եւ զայն սուղի նստեցնելով անոնց, եւ ուրիշները - ինչպէս Հունգարիան, Ռումանիան եւ Պուլկարիան - իր սաղաւարտին շուքովը միայն սարսափեցնելով եւ առանց աղմուկի ու կոտրտուքի (casse) իր ուզածը անոնց ընել տալով:

Գերմանացիք կ'ըսեն եւ կը գրեն՝ թէ այդպէս ընելով իրենք միմիայն հետեւեցան Անգլիոյ ընթացքին որ նախորդ պատերազմէն անմիջապէս վերջը շեշտեց իր հին ծանօթ քաղաքականութիւնը եւրոպական, ասիական եւ մինչեւ իսկ ափրիկեան փոքր ազգերը իր ազդեցութեան ենթարկելու, անոնց միջոցով իր շահերը պաշտպանելու եւ հիմա ուրիշ մեծ ազգի մը (Գերմանիա) իրաւունքները խափանելու մասին..: Այսպէս կ'ըսեն գերմանացիք, մոռնալով միայն սա՞ որ եթէ ճիշտ ըլլայ իսկ իրենց կողմէ Անգլիոյ վերագրուած այդ ընթացքը, ան գործադրուած է մեղմութեամբ եւ նոյնիսկ օգտակար ըլլալով ա՛յն փոքր ազգերուն որոնք փոքրիշատէ ուժ մը կը ներկայացնէին արդէն կամ ունէին այնպիսի դիրք մը որ ուժին տեղը կը բռնէր:

Իրապէս, լաւ կ'ըլլար որ ոչ մեծերը փոքրերուն ոչ ալ փոքրերը մեծերուն պէտք ունենային՝ արեւին տակ իրենց անկախ գոյութիւնը պահպանելու համար: Եթէ կացութիւնը այդպէս չէ այսօր, պատճառը այն է, որ մեծ ազգերը մեծ տարածումներ ունեցած են հեռաւոր աշխարհամասերու վրայ եւ պարտաւոր են, հետեւա-

բար, իրենց դիրքերը պահելու համար միջանկեալ բազմաթիւ երկիրներու բարեկամութիւնը ապահովել զանազան խաղաղ միջոցներով:

Խնդիրը հետեւեալն է հիմա.- ի՞նչ պէտք է ընեն փոքր ազգերը՝ երբ մեծերը կը զարնուին իրարու. պէ՞տք է, իրենց չէզոքութիւնը յարգել տալու համար զէնք վերցնեն ընդդէմ ամէն հրաւէրի, թէ ոչ՝ անմիջականօրէն իրենց սպառնացող մերձաւոր մեծի մը առջեւ տեղի տան, ինչպէս ըրաւ վերջին անգամ Պուլկարիա եւ ընելու վրայ էր բայց վերջին վայրկեանին մերժեց ընել Եուկոսլաւիա ու այդ մերժումին համար կը հասկնանք թէ տուժեր է չարաչար...:

Նոյն կերպով, կը դողանք Յունաստանի ճակատագրին համար ալ, որ կրնայ, բրիտանական ազդեցիկ օգնութեան շնորհիւ, Սերպիոյ ճակատագիրը չըլլալ եւ պիտի չըլլայ, կը յուսանք: Ի փոխարէն ապահովուած կ'երեւի - առայժմ գոնէ –ճակատագիրը Թուրքիոյ, որուն հետեւած հեծանախաղի (jeu de bascule, *տանկալափիշտի*) քաղաքականութիւնը կրնայ ոմանց հաճելի եւ այլոց անհաճոյ թուիլ, բայց՝ իրեն համար՝ իրապաշտ կոչուած լաւագոյն քաղաքականութիւնն ըլլալ կ'երեւի:

Հապա իտէալի՞զմը (գաղափարապաշտութիւն), պիտի հարցուի, խորհելով Յունաստանէն եւ Եուկոսլաւիայէն առաջ՝ Չեխոսլովաքիոյ, Լեհաստանի, Նորվեկիոյ, Հոլանտայի եւ այլ երկիրներու օրինակին, որոնք զէնք առին յանուն անկախութեան եւ նուաճուեցան, ամէնքն ալ, կարճատեւ դիմադրութիւնէ մը յետոյ:

Իտէալիզմը բարոյական անհրաժեշտ սնունդը, օրապահիկն է փոքր ազգերուն: Առանց անոր, անոնք այնքան պիտի տկարանային՝ որ ոտքի վրայ պիտի փոսրուէին եւ իյնային, պատերազմ չեղած, յարձակում չկրած:

Ասիկա ճիշտ է, բայց ճիշտ է նոյնպէս, որ ժամանակներ կան ուր իրապաշտութիւնը պէտք է աւելի բարձր խօսի քան իտէալիզմը, եւ ազգ մըն ալ, անհատի մը նման, պէտք է աշխատի նախ յստակ տեսնել իր շուրջը եւ ջանալ կանգուն մնալ ամէն կողմէ իր վրայ խուժող ալիքներուն մէջտեղ: Ազգը, անհատէ՛ն աւելի, պիտի չդադրի, որեւէ ատեն, իր ֆիզիքական գոյութեան մասին մտածելէ՝ - պարագային եւ իր ուժին համեմատ բացարձակ անկախ, կէս-անկախ կամ ոչ-անկախ ֆիզիքական գոյութիւ՛ն մը հարկաւ: Անկախութիւնը աւելի դիւրաւ կը վերաշահուի քան ֆիզիքական ուժը, ֆիզիքական թիւը երբեմն՝ երբ շատ ծանր եղած է անոնց սպառումը: Ոչ մէկ իտէալիզմ կրնայ լրացնել չարաչար թափուած արիւնին պակասը:

Միակ, բայց կենսական հարցումը սա՛ է՝ թէ փոքր ազգ մը ե՞րբ պէտք է դիմադրէ եւ ե՞րբ՝ տեղի տայ, եւ դիմադրութեան պարագային՝ մինչեւ ու՞ր ան կրնայ զոհուիլ կամ արիւն թափել՝ առանց իր ապագան վտանգելու:

Իսկ այս հարցումին՝ ամէն փոքր ազգ կրնայ պատասխանել ինքնիրեն, առանց ուրիշներէ տարուելու: Եւ ճիշտ պատասխանելու միակ պայմանը՝ իր հայրենասիրութիւնն ու իր խելքը կորսնցուցած չըլլալն է...:

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆԸ Ի՞ՆՉ Կ'ԸՆԷ

ՀԲԸՄի կեդրոնական վարչութեան գործէ դադրիլը եւ Ամերիկայի կեդրոնական յանձնաժողովին անոր տեղը անցնիլը գիտցուեցաւ հոս Եգիպտոսի մէջ, **կամ Եգիպտոսի հայ գաղութիւն մէջ գոնէ**, այդ դէպքին տեղի ունենալէն գրեթէ տարիուկէս վերջը: Եւ ատիկա անուղղակի կերպով, Ամերիկայի մէջ հրատարակուած Յանձնաժողովի զեկոյցը պարունակող թերթերուն հոս գալէն վերջը միայն: Միու-

թեան անդամները, հոս եւ շրջակայ արեւելեան երկիրնեու մէջ, պաշտօնապէս դեռ բան մը չեն գիտեր այսպիսի կարեւոր իրողութեան մը մասին:

Արտատպելէ վերջ այդ զեկոյցը, անցեալ Շաբաթ օր կը գրէինք այստեղ՝ թէ ներկայիս Միութեան դերը երկու մասէ կը բաղկանայ. առաջին՝ հնար եղածին չափ դրամ ձեռք բերել եւ փոխադրել հոն ուր պէտք է, եւ երկրորդ՝ վառ պահել համազգային օգնութեան ոգին գաղութներու մէջ: Կ'աւելցնէինք՝ թէ Բարեգործականը այսօր չի կատարեր, դժբախտաբար, երկրորդ մասը իր սոյն դերին:

Կարելի չէ ասոր հակառակը պնդել, որքան ալ մէկը տոգորուած ըլլայ ընդդիմախօսելու եւ Միութիւնը արդարացնելու բուռն փափաքով: Առաջին անգամն է իր կազմութենէն իվեր - ասիկա կրնամ հաւաստել առանց վարանումի՝ քանի որ ատկէ իվեր անընդհատ կը հետեւիմ իր գործունէութեան, զայն կ'արձանագրեմ, կը մեկնաբանեմ կամ կը քննադատեմ - որ ան, ազգային մեծ պահանջներու առջեւ եւ բացառիկ կերպով ծանր ժամանակի մը մէջ, ոչինչ կ'ընէ առհասարակ հայ ժողովուրդին եւ մասնաւորապէս իր անդամներուն ու համակիրներուն եղբայրական զգացումը արծարծելու եւ զանոնք զոհաբերութեան մղելու համար յօգուտ հայերուն: Իր դրամագլուխին եւ անդամավճարներուն կանոնաւոր հասոյթները արդէն պակսած, ան չ'աշխատիր, նաեւ, այդ պակասը գէթ մասամբ լրացնել նոր հանգանակութիւններով այն երկիրներուն մէջ ուր կարելի է, եւ այս պատճառաւ կը թերանայ իր դերին առաջին մասն ալ հարկ եղածին պէս կատարելու, ան է՝ «**հնար եղածին չափ շատ դրամ ձեռք բերելու եւ փոխադրելու**» հո՛ն ուր այդ պէտքը կայ:

Որո՞նք են այս ցաւալի երեւոյթին պատճառները եւ ի՞նչպէս կարելի է դարմանել կացութիւն մը՝ որ, կը կրկնեմ, Բարեգործականի համար աննախընթաց՝ աղիտալի է ազգին համար:

Նոր չեն այս ակամայ հրաժարումին կամ ձեռնթափութեան պատճառները: Անոնք կու գան ինքնագոհութեան այն ոգիէն որ գրեթէ տասը տարիէ իվեր սկսած էր տիրել եւ երթալով շեշտուած էր Միութեան կեդրոնին մէջ: Ամէն թելադրութիւն որ կ'ըլլար, ամէն փորձ որ կը կատարուէր նոյնիսկ ամէնամօտիկ բարեկամ շրջանակներէ այդ կեդրոնը իր «եսգիտեմճիութենէն» - գռեհիկ բայց ճշգրիտ բառ մը գործածելով - դուրս հանելու համար, կը հանդիպէր դժգոհանքի, կը նկատուէր թշնամանք եւ, կրկնուելով, յառաջ կը բերէր.. դիւանագիտական յարաբերութիւններու խզում: Երբ կ'առաջարկուէր (հոս այս սիւնակին մէջ) որ Միութիւնը իր բազմաթիւ մասնաճիւղերուն միջոցաւ օգնէ հայ գիրքի ծաւալման գործին, պատասխանը՝ մէկ տող, կու գար *Միութիւն*ի մէջ. «Ոմանք մինչեւ իսկ կ'ուզեն որ ՀԲԸՄը գրավաճառութիւն ընէ»: Երբ, երկար պահանջներէ եւ խոստումներէ ետք, կեդրոնը կը յայտարարէր թէ Միութիւնը ինք պիտի ընէ պէտք եղածը հայ ժողովրդին մտաւորական զարգացման եւս նպաստելու համար (որ իր ծրագրին մէջ է՝ իբրեւ նպատակ), ու կոչեր կ'ուղղուէին դասագիրքեր հեղինակել տալու եւ խոստումներ կ'ըլլային գրական գործեր հրատարակելու համար, ժողովուրդը կամ անոր այն մասը որուն կարծիքը կը ներգործէ մնացեալին վրայ, պահ մը կը յուսադրուէր, կը սպասէր արդիւնքին բայց երկար սպասումէ վերջ հուսկ ուրեմն կը զգար իր խաբուած ըլլալը եւ կա՛մ հակառակորդ կամ այլեւս անտարբեր կը դառնար Միութեան հանդէպ: Նուազագոյն արդիւնքով - եւ երբեմն առանց արդիւնքի՝ խօսքով միայն - մեծագոյն *րեքլամ*ը ընել ինքզինքին՝ ա՛յս կը թուէր ըլլալ Միութեան կեդ-

րոնին վերջին ատենուան քաղաքականութիւնը, որուն կ'ընկերանար ամէն բան ըսելու երեւոյթին տակ՝ ամէն բան հանրութենէն ծածկելու նոր ուղղութիւն մը, որ նախորդ Կեդր. Վարչութիւններու եւ մասնաւորապէս Պօղոս Նուպար փաշայի հաստատած ուղղութեան ներհակն էր ամբողջովին:

Այս պատճառները կը բաւեն ինքնին՝ բացատրելու համար թէ ի՛նչու եւ ի՛նչպէս Միութիւնը մտած է քունի մէջ, չի գործեր այն պահուն ուր ամէնէն աւելի պէտք կայ իր գործունէութեան, եւ չի գործեր որովհետեւ իր տեղական վարիչներն ալ, անոր ուրիշ բարեկամներուն նման, թուլցած են հիմա եւ չեն կրնար իրենց հին եռանդը գտնելով նոր գործ կատարել:

Ասոր ամէնէն ցայտուն ապացոյցը կը տեսնենք այստեղ՝ Եգիպտոսի մէջ:

Ժողովուրդը յօժարակամ կը պատասխանէ իրեն ուղղուած կոչերու, ըլլա՛յ յօգուտ աղքատաց կամ ըլլայ առաջնորդարաններու զգացուցած ուրիշ պէտքերուն: Բացի հանգանակութիւններէ՝ կը կազմակերպուին հանդէսներ, որոնց հասոյթը կը յատկացուի այդ պէտքերուն: Միութեան պատասխանատու մարմինը, ի՛նք, ոչինչ կ'ընէ, ո՛չ մէկ փորձ՝ գէթ նախկին Սանճաքի ժողովուրդին համար, որուն վիճակը հրաշքով կանոնաւորուած չէ հարկաւ, ինչպէս տեսանք Պ. Բ. Եղիայեանի *Հայաստանի կոչնակի* մէջ հրատարակած եւ հոս արտատպուած նկարագրութենէն եւ Ամերիկայի Կեդր. Յանձնաժողովոյ զեկոյցին տակ երեւցող Կարոյեան արքեպս.ի երկու հեռագիրերէն:

Բարեգործականի պահած «Նուպար» Ակումբին դաշտը կը գործածուի - եւ լաւ կ'ըլլայ գործածուելով - երէկ Աղքատախնամի, վաղը Գալուստեան Վարժ.ի համար: Շրջ. Յանձնաժողովը կը խորհի՝ որ ինքն ալ կրնայ զայն օգտագործել:

Արդարեւ, դարմանը որով կարելի է դուրս հանել Միութիւնը իր քունէն, ամէն տեղ անոր մարմիններուն առջեւ համազգային օգնութեան նպատակ մը դնել եւ այդ նպատակին համար զանոնք աշխատցնելն է:

Կը յուսանք որ այդ իրաւասութիւնը ունին անոնք՝ հիմա որ կեդրոնը մինչեւ Ամերիկա հեռացած է եւ դիւրին չէ հետը յարաբերիլ. իսկ եթէ չունին, պէտք է պահանջեն եւ ստանան զայն, որովհետեւ այլապէս՝ աւելորդ է որ անոնք պահեն իրենց գոյութիւնը, երբ մանաւանդ բաւական բազմաձախս է ան:

ԿՐԹԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Այն ժողովուրդները, այն համայնքները եւ մինչեւ իսկ այն անհատները որոնք կը գոհանան օրը-օրին կեանքով մը, դատապարտուած են ետ մնալու՝ կորսնցնելով իրենց ներկայի դիրքն ալ:

Ապագայի հոգածութիւնը կամ պատրաստութիւնը ներկայի ապահովութիւնն է. եթէ մեծ խօսք մը չէ՝ ճիշտ խօսք մըն է այս, որ ամէն ճիշտ խօսքի նման իրականութենէ առնուած է եւ իրականութեան կը դառնայ, այսինքն անոր ծառայելու կոչուած է:

Թողունք հիմա անհատը, թողունք նաեւ ժողովուրդները, ազգերն ու իրենց կառավարութիւնները. օտար երկրի մը մէջ հաստատուած համայնք մըն ալ, որպէսզի այսօր իսկ բարգաւաճ եւ պատուով ապրին՝ պէտք է անհրաժեշտաբար իր վաղը խորհի, պէտք է իր ապագային համար այսօրուընէ ունենայ **խորունկ եւ լուրջ հոգացողութիւն մը**:

Այդ **խորունկ եւ լուրջ** հոգացողութիւնն է, **հոգացողութեան մը պէտքին գիտակցութիւնն է**, որ համայնքը ուրիշ համայնքներու մէջտեղ ինքնադրոշմ եւ յարգուած, ու զայն ինքնին իր մէջը արդարօրէն հպարտ կը պահէ. հպարտութի՛ւն զոր կրնայ փոխանցել նորահասներուն եւ միայն ա՛յսպէս անոնց ներշնչել կրնայ իրենց ծագումին սէրն ու յարգանքը: Միայն խօսքով եւ միայն անցեալի պարբերական վերյիշումներով կարելի չէ օտարութեան մէջ հասնող երիտասարդութիւնը իր նախորդներուն ազգային ոգիովը տոգորել. պէտք է անոր աչքին առջեւ իսկ կատարել գործ մը, որ այսօրուան մէջէն եւ վաղուան վրայէն, կ'երթայ ապագային, կենդանի եւ փայլուն ապագայ մը կ'երաշխաւորէ անոր, դէպի այդ ապագան կը քալեցնէ զայն հաստատուն քայլերով:

Մեր համայնքներէն ոչ մէկը, մինչեւ հիմա, գործած է ապագայի մտահոգութեամբ. ամէնուն ալ աշխատանքին ձգտումը եղած է բաւարարել օրուան պահանջները. ամէն աշխատանք զոր կատարած են անոնց հոգեւոր պետերն ու աշխարհական իշխանութիւնները՝ եղած է ստիպումի մը հետեւանք եւ ոչ թէ հեռաւոր տեսողութեան ու կանխահոգութեան մը արդիւնք:

Եգիպտահայ համայնքը բացառութիւն չէր կազմեր այս մասին, որքան ալ բարի-կամեցողութեամբ եւ թերեւս ձեռնհասութեամբ ալ օժտուած վարիչներ ատենատեն եկած ըլլան ազգային գործերուն գլուխը: Գահիրէ թէ Աղեքսանդրիա: Տեղը չէ, ոչ ալ ժամանակը, այդ ձեռնպահութեան պատճառները թուելու. Իրականութիւնը այն է՝ որ եգիպտահայ համայնքն ալ, մէկը ամէնէն հիներէն եւ զօրաւորներէն բոլոր հայ համայնքներուն, ցարդ խորհած չէ իր ապագային, ըսել կ'ուզեմ՝ գործած չէ հեռահաս ծրագիրով մը:

Այսօր, հակառակ պատերազմի յարուցած ուրիշ կարգի մտահոգութիւններուն, եգիպտահայ երկու թեմերուն վիճակը թոյլ կու տայ յուսալու՝ որ կրնայ այդպիսի ծրագրի մը մտածուիլ, կրնայ վիճաբանուիլ, որդեգրուիլ եւ գործադրութեան դրուիլ նման ծրագիր մը:

Կարեւորութեամբ ալ, կարգով ալ՝ այդ ծրագրին մէջ առաջին տեղը պէտք է գրաւէ կրթական խնդիրը:

Կրթական խնդիրը ա՛յն չէ զոր այս բառերով կը հասկնանք սովորաբար, անոր տալով բարեկարգութեան իմաստ մը եւ այդ բարեկարգութի՛ւնն ալ իրարմէ շատ տարբեր կերպով ըմբռնելով յաճախ: Կրթական խնդիրը կրթական քաղաքականութեան մը խնդիրն է, քաղաքականութի՛ւն զոր չունինք եւ պէտք է ունենանք, զոր հիմա **կրնա՛նք** ունենալ այլեւս:

Երբ «քաղաքականութիւն» կ'ըսուի, միեւնոյն ատեն նպատակ եւ միջոցներ կը հասկցուի. աւելի շատ՝ **հաստատուն եւ միակ** նպատակի մը ձգտող **ճկուն եւ բազմատեսակ** միջոցներու նախատեսութիւնն է «քաղաքականութիւնը», որուն պէտքը կայ ամէն մարզի մէջ ամէն ժողովուրդի համար եւ զոր կը գծեն ու կը հետապնդեն այդ ժողովուրդներուն իշխանութիւնները: Ոչ-պետական ժողովուրդները կամ համայնքներն անգամ զերծ չեն «քաղաքականութիւն» մը ունենալու հարկադրանքէն՝ եթէ ոչ ուրիշ բանի գէթ իրենց բնակած երկրին օրէնքներուն համաձայն ապրելու եւ գործելու համար, յետոյ՝ այդ երկրին բարօրութեան ու զօրութեան մէջ միայն իրենց շահը փնտռելու համար:

Մեր կրթական քաղաքականութիւնը ճշտելէ վերջն է միայն, որ կրնանք կազմել նաեւ մեր դպրոցական նոր ծրագիրը: Այդ ծրագիրը ամէն բան չէ, ան պիտի ըլլայ շատ կարեւոր մէկ մասը այդ քաղաքականութեան բայց ոչ անոր ամբողջութիւնը, որուն մէջ պէտք է մտնէ, ըստ մեզ, հայ ուսանողներու պետական եւ օտար վարժարաններ յաճախելու խնդիրն ալ, զոր պէտք է առնել ոչ թէ հայ տղաքը այդ վարժարանները ղրկելու կամ չղրկելու մտքով այլ անոնցմէ լաւագոյն շահը համայնքին ապահովելու տէսակէտով:

Իսկ կրթական ծրագիրը պէտք է ընդգրկէ, անտարակոյս, հայ մանկապարտէզներէ մինչեւ հայ երկրորդական վարժարանի մը ուսմանց ընթացքը եւ, ատկէ անդին, մինչեւ եգիպտական եւ օտար մասնագիտական վարժարաններու կամ համալսարաններու մէջ մաս մը սաներու ստանալիք բարձրագոյն կրթութիւնը:

Հարկ կա՞յ ըսելու՝ թէ «կրթական քաղաքականութիւնը» որուն ակնարկեցինք, այս ծրագրին մէջ է որ պիտի կիրարկուի մանաւանդ՝ իր սկզբունքները անգամ մը որոշուելէ եւ լա՛ւ որոշուելէ վերջ:

Գալով դրամին առանց որուն կարելի չէ գործել, պիտի ստացուի արդէն ծանօթ եւ դեռ անծանօթ միջոցներէ: Նոր բարերարներ պիտի յաջորդեն Աղա Գալուստնե-ու, Նուպարներու եւ Գրիգոր Եղիայեաններու:

Իսկ այդ քաղաքականութիւնն ու ծրագիրը գծելու համար՝ անշուշտ բաւական չէ երեւալն ու խլրտիլը, անհրաժեշտ է խորհիլ, խորհրդակցիլ եւ տքնիլ, բա՛ն մը զոր ընելու կարող քանի մը հոգի ունինք այսօր:

ԱՌԱՆՑ ԿԻՐՔԻ

Անցեալ հինգշաբթի *Յուսաբեր* կը խօսէր - իր խմբագրականով –Աղեքսանդրիոյ նախորդ եւ նախկին՝ երեք քաղ. ժողովներու գործունէութեան վրայ, ջերմօրէն գնահատելով ու դրուատելով այդ մարմիններն ու անոնց կատարած գործերը:

Պիտի չառարկէինք կամ ուրիշ կերպ թերեւս խօսէինք՝ եթէ այդ գնահատանքն ու դրուատիքը հիմնուած ըլլային վերոյիշեալ մարմիններուն կողմէ ներկայացուած բարոյական եւ նիւթական համարատուութեան մը վրայ:

Այդպէս չէ սակայն: Այդ համարատուութիւնը տեղի ունեցած չէ տակաւին: Միայն առաջնորդարանի վճարեալ հաշուեքննիչ պաշտօնեան է՝ որ իր իրաւասութեան սահմանները չճանչնալով, իր քննած հաշիւներուն վերաբերող տեղեկագրին մէջ զոր տուած է թեմ. ժողովին, միառմի թուած եւ գոված է այդ քաղ. ժողովներուն ըրած գործերը, որուն համար ալ թեմ. ժողովը իր վերջին նիստին մէջ պարսաւեց զինք եւ այդ առթիւ նախորդ ու նախկին քաղ. ժողովի ատենապետը յայտարարեց՝ թէ իր վարած ժողովներուն ամբողջ համարատուութիւնը շուտով պիտի կատարուի, որուն ատեն թեմ. ժողովը պիտի կրնայ հանգամանօրէն արտայայտուիլ:

Այս ըլլալով իրողութիւնը, *Յուսաբեր*ի խմբագրականը կը սկսի, այսուհանդերձ, ըսելով թէ «բան մը փոխուած է այս գաղութին մէջ», թէ «հաշուետուութիւն տեղի կ'ունենայ ոչ միայն պաշտօնական ժողովներու ընթացքին, այլեւ հասարակութեան, զեկոյցներով կամ տեղեկագրերու հրատարակութիւններով» եւն. եւն:

Այս խոշոր քարէն ետք որմէ աւելի մեծերը կը նետուին քիչ վերջը երբ կը գրուին սա՛ տեսակ տողեր. «Պատասխանատուութեան զգացում մտած է ազգ. առաջնոր-

դարանէն ներս.. ՎԵՐՋ ԳՏԱՆ ՋԵՂԾՈՒՄԸ ԵՒ ՉԱՐԱՇԱՀՈՒԹԻՒՆԸ: ՀԱՍՏԱՏՈՒԵՑԱԻ ՀԱՇԻՒ, ՀԱԿԱԿՇԻՌ ԵՒ ՎՍՏԱՀՈՒԹԻՒՆ»՝ կու գայ փառաբանութեան կոթողը, որ կը հիմնուի սակայն ի՞նչի վրայ..:

«Այս պահուս աչքի առջեւ չունինք Աղեքսանդրիոյ ազգային նախորդ Վարչութեան հաշուեքննիչի տեղեկագիրը, կարեւոր մանրամասնութիւններ ներկայացնելու համար: Բայց, հրատարակեցինք Աղեքսանդրիոյ մեր իրազեկ աշխատակիցին հետաքրքրական ու ամփոփ յօդուածաշարքը, հաստատուած՝ թիւերու եւ չօշափելի իրողութիւններու վրայ»:

Արդարեւ, այդ «յօդուածաշարքը» երեւցաւ, իրապէս շա՛տ «իրազեկ» մէկու մը կողմէ գրուած, քանի որ հոն կը ներկայացուէին - միառմի - նախորդ եւ նախկին վարչութեանց «կատարած» «բարենորոգչական ու շինարարական» գործերը, կատարողներուն կողմէ գրուածի պէս..:

«Ինչպէս կը պարզուի յօդուածաշարքի տեղեկութիւններէն..», կ'ըսէ խմբագրականը, հիւսելու համար իր դափնիները: Կը հետեւի՝ թէ պէտք չկայ որ շրջանաւարտ մարմինները իրենց խոստացած հաշուետուութիւնը ընեն. մեր պաշտօնակիցը այդ հաշիւները - նիւթական ու բարոյական - տրուած, քննուած եւ վաւերացուած կը համարէ արդէն եւ ըստայնմ ինքն ալ կը յայտնէ իր վերջին գնահատանքը:

Եւ կը կրկնէ, այդ գնահատանքը կարենալ ընելու համար, «իրազեկ աշխատակից»ին արձանագրած «փաստերը», որոնցմէ կը հետեւի թէ «այսօր, շնորհիւ այս վարչութեանց գործունէութեան, Աղեքսանդրիոյ հայ համայնքը ունի (..) իր դիւանատունը ուր պատասխանատուութեան զգացումը կայ, (..) ազգ. հասոյթները աւելցած են ..ՕԳՏԱԳՈՐԾԵԼԻ ԴԱՐՁՆԵԼՈՎ ՆԱԵԻ ՍԻՏԻ ՂԱԶԻԻ 500 ՖԵՏՏԱՆ ԱՆՋՐԴԻ ԱԳԱՐԱԿԸ (???).. վճարուած են հինէն մնացած պարտքեր եւ համայնքը օժտուած եկեղեցիով ու դպրոցով Սիուֆի մէջ.., դպրոցը եղած է մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ, օժտելով զայն նոր գոյքերով, քիմիական նոր աշխատանոցով, բնապատմական փլաքներով եւն.»:

Այս ամէնէն եւ ուրիշ նման գովասանքներէ ետքն է, որ այժմ ընդունուած եւ ամէն բանի վերաբերմամբ յայտնուած դաշնակցական սովորութեան մը համաձայն, խմբագրականը կ'ըսէ. «Թերութիւննե՞ր, անկասկած կարելի է գտնել. կէս մնացած գործեր, վրիպումներ, թերեւս նոյնիսկ սայթաքումներ»՝ ինչ որ կանխաւ կը պատասխանէ՛ բոլոր թերահաւատութիւններուն, քննադատութիւններուն եւ նոյնիսկ ուղղումներուն..:

Միտք չունինք - այստեղ - այդ քննադատութիւններն ընելու. քննադատութի՛ւն զոր ընդհանուր գիծերով բայց խիստ կերպով ըրաւ Աղեքսանդրիոյ նոր քաղ. ժողովի ատենապետը թեմ. ժողովոյ առջեւ: Կը սպասենք որ «իրազեկ»ին տեղ նախորդ վարչութիւնները իրենց պաշտօնական համարատուութեամբ յայտնեն իրենց ունեցած «փայլուն» գործունէութիւնը..:

Մեր դիտաւորութիւնն էր ըսել միայն յիշեալ խմբագրականը հրատարակող թերթին՝ թէ ԵՆԹԱԴՐԵԱԼ հաշուետուութեան մը վրայ հիմնուելով վճիռներ արձակելը տարօրինակ, շա՛տ տարօրինակ հրապարակագրութիւն մըն է..:

ԽՆԴՐԱԳԻՐ ԱՆՈՆՑ ՀԱՄԱՐ

Այս տողերը կ'ուղղուին Խ. Հայաստանի եւ Խ. Միութեան իշխանութիւններուն:

Մեզի պաշտօն տրուած չէ որեւէ միթինկով մը, բայց **վստահ ենք** որ ամբողջ գաղութահայութիւնը, գրեթէ առանց բացառութեան, մեզի ձայնակից է այս դիմումին մէջ: Եթէ ստորագրութիւններ հաւաքելու ելլէինք, ոչ ոք պիտի մերժէր, շատեր ինքնաբերաբար պիտի փութային իրենց անունը դնել ասոր նման խնդրագրի մը ներքեւ:

Խնդրագի՛ր Խ. Հայաստանի եւ Խ. Միութեան իշխանութիւններուն ուղղուած՝ ըսելու համար թէ սրտատրոփ **կը մաղթենք եւ կը յուսանք** ամբողջ Միութեան վերջնական յաղթանակը իր մղած տիտանեան պայքարին մէջ, եւ միաժամանակ **կը յիշենք** մեր այն եղբայրներն ու քոյրերը որոնցմէ ձայն չկայ տարիներէ իվեր:

Յիշելով՝ **կը խնդրենք** որ անոնց ներուի եւ անոնք կարենան իրենց երկրին ու իրենց ժողովուրդին մէջ ապրիլ վերստին ուրիշ ամէն մարդու նման, աշխատիլ եւ ստեղծել՝ ոչ թէ ուրիշի նման այլ իրենց սեփական ձիրքին եւ տաղանդին համաձայն:

Որովհետեւ, գիտեն ամէնքը ամէն տեղ, Խ. Հայաստանի եւ Խ. Միութեան մէջ նոյնքան լաւ որքան մենք այստեղ՝ թէ տաղանդ ունէին եւ ոմանք մեծ տաղանդ ա՛յն քանի մը տասնեակ մտաւորականները որոնք յանկարծակի լռեցին ասկէ քանի մը տարի առաջ եւ որոնց մասին գերեզմանային լռութիւն մը կը տիրէ, անկէ իվեր, բովանդակ երկրին, անոր մամուլին եւ, կ'ըսեն նոյնիսկ, ժողովուրդին մէջ..:

Եթէ գիտնայինք թէ ի՛նչ է պատճառը որուն համար անոնք ենթարկուած կը մնան - այսքան ժամանակէ իվեր - այդ ամէնածանր պատիժին, պիտի չմխիթարուէինք, պիտի չհանդարտէինք, անշուշտ պիտի չընդունէինք կատարուած իրողութիւնը, բայց.. ի՞նչպէս ըսել, **գիտակցաբա՛ր** պիտի տառապէինք, **գիտակցաբա՛ր** պիտի սպասէինք մեր ցաւին վերջաւորութեանը: Մինչդեռ հիմա, չգիտնալով թէ **ի՛նչու** սկսած է եւ **մինչեւ ե՛րբ** պիտի տեւէ անոնց կրած տանջանքը, կրկնապէս կը զգանք անոնց վիճակին մեզի տուած կսկծագին անձկութիւնը:

Այսօր, սակայն, մենք այլեւս մտահոգուած չենք այդ «ի՛նչու»ով. այսօր, մենք այլեւս չենք զբաղիր պատճառներով, մինչեւ անգամ չենք հարցներ թէ ու՛ր են եւ ի՛նչպէս կ'ապրին Եղիշէ Չարենցներն ու Զապէլ Եսայեանները. կը սպասենք միայն՝ որ եթէ դարձած չեն դարձուին անոնք ամէնքը, խմբովին, բնականոն կեանքին, զայն տեսնեն ու կրեն իրենց ժողովուրդին հետ այն պահուն մանաւանդ՝ ուր այդ ժողովուրդը մաքառելու վրայ է հոգիով եւ մարմինով իր հայրենիքին պաշտպանութեանը համար:

Մենք, գաղութի հայերս, կ'ուզենք յայտնել, շատ անկեղծօրէն եւ ճշմարտութիւնը ու միմիայն ճշմարտութիւնը ըսելով, թէ Խ. Հայաստանը ճանչնալու եւ սիրելու աստիճանական, ոմանց համար աւելի արագ եւ այլոց աւելի դանդաղ գործողութեան մէջ մենք շա՛տ բան կը պարտինք այդ լռածներուն եւ թէ սա ալ մեզի իրաւունք կու տայ - գոնէ այնպէ՛ս կը թուի մեզի - խնդրելու որ անոնք ալ խօսին վերստին ինչպէս միւս մտաւորականները որոնք խօսեցան եւ մեզի կոչ ըրին որպէսզի Խ. Հայաստանի եւ Խ. Միութեան հետ ըլլանք ընդդէմ նացիզմի եւ ֆաշիզմի:

Բա՛ռ մը, «արեւահամ», Չարենցէն սորվուած եւ անոր շնորհիւ միշտ հայ լեզուին յատկացուած, միշտ հայ լեզուն տաքութեամբ քաղցրացնող, կ'երեւայ այսօրուան *Արեւ*ին մէջ, դաշտահանդէսի մը նկարագրութեան ընթացքին: Ի՞նչպէս խորհիլ՝ թէ մենք կրնանք, այստեղ, գրել եւ խօսիլ «Իմ Անուշ Հայաստանի» անուշ

բառերովն, երբ անոնց անուշութիւնը ամէնէն աւելի զգացող եւ զգացնող բանաստեղծը արգիլուած է զանոնք գործածելու, իր խումբ մը եղբայրակիցներուն հետ որոնք Բակունց եւ Թոթովենց, Ալազան եւ Մահարի, Եսայեան, Նորենց եւ դեռ ուրիշ անուններ ունին, ամէ՛նքն ալ ջերմեռանդ պաշտողները Խ. Հայաստանի, որոնք նա՛խ մեզ հաշտեցուցին այն բաներուն հետ որ խորթ կ'երեւային անոր վրայ եւ յետոյ՝ զայն գրկել տուին մեր կուրծքերուն վրայ դարաւո՛ր սիրով մը որ առանց ցաւի պոռթկալ կ'ուզէր դարերէ իվեր...:

Ըսե՞նք Խ. Հայաստանի եւ Խ. Միութեան իշխանութիւններուն, թէ օր չ'ըլլար, որ արտատպելով այստեղ մայր-երկրին վերաբերող, մանաւանդ անոր զարգացումը նշող լուրերը, չյիշենք լռածները, չզգանք անոնց անուններուն յիշատակութեան պակասը: Ո՞վ պիտի վերադարձնէ մեզի մեր նայուածքներուն երջանկութիւնը՝ անոնց գտնել տալով նորէն, մօտալուտ օր մը, իրենց վաղուց ծանօթ լոյսի եւ ուժի աղբիւրները:

Որովհետեւ իրօք անոնք լոյս եւ ուժ են մեզի համար, ու - վերջացնելով մեր խնդրագիրը անով որով սկսանք - անհասկնալի պիտի ըլլար որ այն պահուն ուր մեր սիրտերը դէպի Հայաստան բարձրացած են՝ անոր մէջ չփնտռէինք իր առաջին ժամու ջահերէն մէկքանին եւ չուզէինք որ անոնցմո՛վ եւ անո՛նց համար ալ մեր հայրենիքը յաղթէր վտանգին:

ԾԱՌԸ ԵՒ ԻՐ ՃԻՒՂԸ

Հայութիւնը ծառ մըն է, եգիպտահայութիւնը անոր մէկ ճիւղը միայն:

Ինչպէս որ ճիւղը - որքան ալ զարդարուն եւ պտղատու ըլլայ - կը չորնայ եթէ ծառէն կտրուի, այնպէս նաեւ եգիպտահայութիւնը՝ եթէ հոգ չտանի հայութեան **հետ**, հայութեան **վրայ** մնալու:

Այս ըսելու պէտքը կը զգամ այսօր, որովհետեւ ժամանակը, դէպքերը եւ քիչ մըն ալ գուցէ հեռուն փնտռել-տեսնելու մեր անփութութիւնը սկսած են մեզ ինքնակեդրոն դարձնել:

Յիշենք՝ որ երկար տարիներ հայկական միւս բոլոր գաղութներուն նման, մեր այստեղի գաղութն ալ ինքզինքէն աւելի կը զբաղէր իր դուրսի եղբայրներով:

Համիտեան րեժիմին՝ անոր կեղեքումներն եւ անոր տապալման համար կատարուած աշխատանքներն էին՝ որ ամէն հայու հանրային, մինչեւ իսկ անհատական մտածումներուն մէջ առաջին տեղ կը գրաւէին:

Անոր յաջորդող ազատութեան վաղանցուկ շրջանին, մենք կ'ուրախանայինք եւ կը տխրէինք, կը յուսադրուէինք եւ կը յուսահատէինք Թուրքիոյ հայոց վիճակին հետեւելով:

Անցեալ պատերազմի ընթացքին եւ պատերազմէն ետքը մեր շահագրգռութիւնը ա՛լ աւելի սաստկացաւ՝ գիտենք թէ ի՛նչու: Եւ գիտենք թէ ի՛նչպէս - այդ միջոցին - մեր հայու հոգին քանի քանի անգամներ երկինք սլացաւ թեւաբաց եւ գետին ինկաւ նետահար:

Միեւնո՛յնը՝ Թրքական Հայաստանի կազմութեան գործին ձախողանքէն ետքը մանաւանդ, Կովկասեան Հայաստանի վերաբերմամբ: Տարիներ - շա՜տ տարիներ - ամբողջ գաղութահայութիւնը եւ անոր մէջ Եգիպտոսի հայութիւնը բնականաբար, նախ պարզապէս Հայաստանի եւ ապա Խորհրդային Հայաստանի ան-

ցուդարձերով զբաղեցաւ, այս վերջինին նկատմամբ բաժնուած կարծիքներով եւ զգացումներով - աւա՛ղ - բայց միշտ խորին շահագրգռութեամբ:

Ու երբ զբաղեցաւ կ'ըսեմ, չեմ հասկնար չոր գիրը կամ խօսքը միայն: Եգիպտահայութեան արթնատես մասն ալ, նման միւս գաղութներու նոյն տարրերուն եւ երբեմն անոնցմէ առաջ ու անոնցմէ աւելի ցոյց տուաւ հանդէպ Խ. Հայաստանի իր եղբայրական հոգածութիւնը **դրական** եղանակով, մասնակցելով Բարեգործականի եւ *Արեւի* զանազան հանգանակութիւններուն, ինչպէս մասնակցած էր – աւելի կանուխ - նախկին ռեժիմին վերջին օրերուն մէջ ձեռնարկուած փոխառութեան ձեռնարկին:

Թուեցի ասոնք, ըսելու համար թէ վաղու՛ց որեւէ շօշափելի, հնչուն հոգածութիւն ցոյց տուած չենք, մենք՝ Եգիպտոսի հայերս, մենէ հեռու ապրող հայերու համար: Վերջին ձեռնարկը - որ չնչին բան մըն էր - կատարուեցաւ մօտաւորապէս երկու տարի առաջ, յօգուտ Սանճաքի մեր հայրենակիցներուն: Անկէ ասդին, նիւթական քիչ զոհողութիւն չըրաւ ժողովուրդը բայց ամբողջն ալ ըրաւ - կրնանք ըսել - ինքզինքին համար:

Անշուշտ, իր մօտի պէտքերուն հասնիլը նոյնքան կարեւոր է իբրեւ պարտաճանաչութիւն որքան՝ հեռուին օգնելը: Ո՞վ պիտի հոգար մեր աղքատներն ու վարժարանները եթէ մենք չհոգայինք: Ճի՛շտ է, բայց ճիշտ է նոյնպէս՝ որ մեր մօտը գտնուող կարօտութիւններուն վրայ միայն մեր նայուածքը սեւեռելով պէտք չէ անոնցմէ անդին նայելու մեր վարժութիւնը կորսնցնենք, **պէտք չէ նեղցնենք մեր ազգային հորիզոնը**:

Կարօտութիւն ըսի եւ ոչ թէ խեղճութիւն կամ թշուառութիւն, որովհետեւ «կարօտութիւն»ին մէջ «կարօտ» կայ, նոյնքան նիւթական որքան բարոյական օգնութեան մը կարօտը, զոր աղէտի կամ տագնապի մատնուած եղբայրը կը զգայ եւ իր հեռաւոր եղբօրմէն կը սպասէ ձայնի՛ մը, շարժումի՛ մը՝ անոր սփոփանքին համար:

Կարելի չէ որ այդ պարագային՝ եղբայրները իրարու հանդէպ անտարբեր մնան: Մէկուն ականջալութիւնը այնքան բնական եւ ազնիւ է՝ որքան միւսին անոր ընդառաջ երթալը:

Տեսէք թէ ի՛նչ պատասխանած է Խ. Հայաստանէն Անթիլիաս եկած աշխարհական պատգամաւոր եւ կառավարական պաշտօնատար Պ. Հ. Առաքելեանը *Ազդակի* խմբագրին հարցման.

«..Նիւթական եւ բարոյական այլ մարզերու մէջ ալ՝ գաղութահայութեան օգնութիւնը իր կարեւորութիւնն ու դերը կ'ունենայ: Օրինակի համար, ամերիկահայերը գեղեցիկ գաղափարը ունեցած էին Կարմիր Խաչի միջոցաւ օգնութիւն հասցնելու վիրաւոր զինուորներուն: Ուրեմն Հայաստանի ժողովուրդն ու կառավարութիւնը ուրախ են որ արտասահմանի իրենց հայ եղբայրները կը մտածեն Հայաստանի մասին»:

Ըստիս, պէտք չկար որ ասիկա լսէինք շարժելու համար: Բայց լսելէ ետք, վստահ եմ թէ չենք կրնար այլեւս չշարժիլ, չենք կրնար չխորհիլ անմիջապէս՝ թէ **ի՛նչ կերպով եւ ո՛րքան շուտով** պէտք է գործի ձեռնարկենք:

Կը կրկնեմ, ներողութիւն խնդրելով կրկնութեանս համար, թէ նո՛յնքան անոնց որքան մեզի համար կարեւոր է այս **ժեստը**: Ճիւղը եւ ծառը պէտք է հաղորդակցին

իրարու հետ. ճիւղը պէտք է սնանի ծառէն եւ ծառը պէտք է գիտնայ որ կանանչ ճիւղեր ունի, պէտք է անոնցմով **շնչէ՛**:

Եգիպտահայութիւնը կրնա՞յ բան մը չըսել, կրնայ ձե՞ռք չերկարել դաշնակից դատին համար կռուող Հայաստանի հայութեան:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Արեւ երէկ արտատպած էր *Ազդակ*էն այն նամակը զոր միասնաբար ուղղած էին կաթողիկոսական ընտրութեան պատգամաւորական ժողովին «Ս. Էջմիածնի պատուիրակ Արսէն արք. Ղլտճեան» եւ «Հայաստանի ժողովրդի պատուիրակ Հ. Առաքելեան», ինչպէս եւ այն գրաւոր յայտարարութիւնը զոր նոյն ժողովին ներկայացուցած էին Կիլիկիոյ Միաբանութեան անդամները:

Գիտենք, նախապէս արտատպուած տեղեկութենէ մը, թէ պատգ. ժողովը ինքզինք գտնելով այդ զոյգ եղելութեանց հանդէպ, անորոշ ժամանակով յետաձգած է կաթողիկոսական ընտրութիւնը:

Առանց դժգոհութեան եւ բողոքի ցոյցերու չէ՝ որ ժողովը կատարած է այդ յետաձգումը: Իր մեծամասնութեան պատկանող բազմաթիւ պատգամաւորներ հետզհետէ խօսք առած եւ մէկ կողմէ Էջմիածնի ու Հայաստանի պատուիրակներուն եւ միւս կողմէ Կիլիկիոյ միաբանութեան ընթացքը քննադատած են խստիւ:

Թէ ո՛րքան իրաւացի են այդ քննադատութիւնները որոնց արձագանգը հոս ալ կարդացինք երէկ խմբագրականի մը սիւնակներէն՝ կ'ուզենք քննել մեր կարգին, տրուած ըլլալով որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրը ազգային նշանակութիւն ունի:

Անմիջապէս ըսենք՝ որ հոս օրէնքի եւ սկզբունքի տեսակէտով չէ որ կրնայ դատուիլ եւ կը վճռուի հարցը: Պատգ. ժողովը ինքն ալ խօսած է օրէնքի եւ սկզբունքի մասին **բայց ըստայնմ տուած չէ իր որոշումը**, այսինքն կատարած չէ կաթողիկոսի ընտրութիւնը՝ առա՛նց Երեւանէն եկած պատուիրակներուն եւ առա՛նց միաբանութեան մասնակցութեան, յենլով միմիայն մեծամանութեան իրաւունքին եւ այլ օրինական կէտերու վրայ, ինչպէս ընտրելեաց ցանկին մէջ Գարեգին արք. Խաչատուրեանի անունը Ս. Տեղապահին հաւանութեամբ նախօրօք դրուած ըլլալու կէտին: Այս ըլլալով իրողութիւնը, միայն աւելորդ չէ այլեւ սխալ է խմբագրականին սա՛ խօսքը՝ թէ «**Ժողովը, օրինական բոլոր պայմանները լրացուցած, կրնար ընտրել կաթողիկոսը եւ ՊԱՐՏԱԴՐԵԼ ԶԱՅՆ ԱՄԷՆՈՒՆ, բայց, չէ ուզած այդ քայլը առնել յանուն խաղաղութեան եւ անորոշ ժամանակով յետաձգած է ընտրութիւնը**»:

Արդարեւ, ընդունելով Կիլիկիոյ կաթողիկոսական ընտրութեան Էջմիածնի մասնակցութիւնը, կանոնագիրն եւ այդ կանոնագրին համաձայն գումարուած պատգ. ժողովի անդամները լռութեամբ բայց յայտնապէս ընդունած կ'ըլլան Էջմիածնի կամ իր պատուիրակին բացառիկ հանգամանքը, հետեւաբար նաեւ անոնց **բացառիկ հեղինակութիւնը** ժողովին մէջ:

Շատ անբովանդակ, չըսելու համար **սուտ** յարգանք մը պիտի ըլլար ա՛յն՝ որ պիտի հրաւիրէր **Ընդհանուր Հայոց Հայրապետութիւնը** մասնակցիլ **Կիլիկիոյ հայոց հայրապետի** ընտրութեան գործողութեան, առանց անոր պատուիրակին ձայնին աւելի կարեւորութիւն տալու քան միւս քառասուն ժողովականներէն որեւէ

մէկին ձայնը, եւ պահանջելով որ ան համակերպի իրմէ դուրս նախապէս կնքուած համաձայնութեանց, նախապէ՛ս տրուած որոշումներու:

Կանոնագրի տրամադրութեան **տառովը** չէ, այլ այդ տրամադրութիւնը հոն դնել տուող **ոգիո՛վն** է - Էջմիածնի կրօնական գերագոյն իշխանութիւնը ընդունող ոգիո՛վ որ հազիւ հոգելոյս Տ. Սահակ կաթողիկոսի գահակալութենէն իվեր ընդունուած եւ ներկայ կանոնագրով նուիրագործուած է Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան մէջ - որ կարելի է ըմբռնել ներկայութիւնը եւ նաեւ միջամտութիւնը Էջմիածնի պատուիրակին Անթիլիասի ժողովին մէջ:

Ենթադրենք, օրինակի համար, թէ այդ պատուիրակը գիտնայ՝ թէ Կիլիկիոյ կաթողիկոս պիտի ընտրուի մէկը որուն Էջմիածնի հանդէպ բռնած եւ **բռնելիք** դիրքը պիտի խանգարէր յարաբերութեանց ներկայ վիճակը երկու Աթոռներուն միջեւ, մերժելով ճանչնալ Էջմիածնի վերին հեղինակութիւնը: Պէ՞տք է, այդ պարագային, որ պատուիրակը գոհանայ իր քուէի իրաւունքովը միայն, այդ քուէն տայ ուրիշ եկեղեցականի մը եւ ենթարկուի մեծամասնութեան որոշումին, որ է ըսել՝ ընտրական տեղեկագիրը ստորագրելով ինքն ալ ընդունի կատարուած ..օրինաւոր ընտրութիւնը:

Այսպէս, երբ Գարեգին արք. Խաչատուրեանի վերաբերմամբ կ'ըսեն Էջմիածնի եւ Հայաստանի պատուիրակները՝ թէ անոր ընտրութիւնը կը գտնեն «Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի բարոյական շահերին ու նրա խաղաղ կեանքի ընթացքին անհամապատասխան ու անընդունելի»՝ պատգ. ժողովը երկու բան միայն կրնայ ընել.- աշխատիլ փոխել տալու անոնց այդ կարծիքը եւ, անյաջողութեան պարագային, փոխել իր ընտրելին:

Այն պարագան մանաւանդ, որ Հայաստանի պատուիրակներուն ժամանումէն առաջ եւ հետեւաբար առանց անոնց մասնակցութեան որոշումը տրուած է՝ ընտրելիին հաւանութիւնն ալ առնուելով, կը դնէ այդ պատուիրակները խամաճիկներու դիրքին մէջ, որ չի կրնար գերագահ Աթոռի մը պատուիրակներուն դիրքը ըլլալ:

Եւ չենք խօսիր, տակաւին, յիշեալ ընտրելին Էջմիածնի համար անբաղձալի ընծայող պատճաներուն վրայ, որոնց մէջ կրնայ քաղաքական պատճառ մըն ալ ըլլալ եւ զոր **պարտաւոր է նկատի առնել պատգ. ժողովը**, յօգուտ Էջմիածնի զոր կը յարգէ ու կը սիրէ անշուշտ:

Իսկ բնա՛ւ չենք խօսիր ընտրելի եկեղեցականին անձին մասին, որ մեր ներկայացուցած տեսակէտէն դուրս կը մնայ:

Վերջացնելով պիտի ուզէինք որ Խ. Հայաստանի, Էջմիածնի եւ յատկապէս իր պատուիրակին հանդէպ հայհոյանքի տեղ յարգանքը ձեւական կամ լեզուական չըլլար միայն այլ ըլլար **գործնական** յարգանք մը այսօր:

1941 ԵՒ 1942

Հին տարին կը վերջացնենք եւ նորը կը սկսինք հաւատքո՛վ մը:

Հաւա՛տք՝ թէ վերջացող տարին պիտի ըլլայ վերջինը այս պատերազմին ամէնէն գէշ շրջաններուն եւ թէ նոր սկսող տարին պիտի փարատէ մղձաւանջը ու խաղաղութիւն եւ ապահովութիւն պիտի բերէ աշխարհի:

Այս հաւատքը, ամէն հաւատքի նման, երկու խարիսխ ունի. մէկը՝ մեր հոգիին փափաքն ու ձգտումը եւ միւսը՝ մեր մտքին մեզի հայթայթած փաստերը:

Մեր հոգին խաղաղութեան եւ ապահովութեան կը փափաքի՝ ինչպէս կը փափաքի անմահութեան: Եւ խաղաղութիւնն ու ապահովութիւնը ան կը սիրէ այնչափ աւելի՝ որչափ անմահութեան նախաճաշակը կու տան անոնք իրեն՝ իբրեւ այդ վիճակին հիմնական տարրերը զորս կը ճանչնայ միայն, ուրիշ ամէն ինչ իրեն անծանօթ ըլլալով անոր մէջ:

Իսկ մեր միտքը կը փութայ ուժ տալ մեր հաւատքին՝ անոր հայթայթելով բոլոր ապացոյցները պատմութենէն եւ գիտութենէն, իրերու ընթացքը դիտելու եւ անոնց վրայ տրամաբանելու մեր կարողութենէն քաղուած, բոլո՛րն ալ յանգող սա՛ եզրակացութեան՝ թէ յաղթանակը պիտի ըլլայ այն կողմին որուն մէջ մենք կը գտնուինք, որովհետեւ բարոյական ուժին քով նիւթական ուժը հետզհետէ կ'աճի հոն, խաղաղութիւն եւ ապահովութիւն խոստացող բարոյական ու՛ժը որ չի կրնար խաբել, որուն ստեղծիչները թոյլ պիտի չտան որ խաբէ ան, երբ յաղթանակը մերի՛նն ըլլայ վաղը...:

Մե՛ր յաղթանակը, արդարեւ:

Մե՛ր, այսինքն ռամկավարութեա՛ն յաղթանակը:

Մե՛ր, այսինքն ազատականութեա՛ն յաղթանակը:

Մե՛ր, այսինքն՝ ասոնց սիրահար եւ ասոնցմով սնած հայ ժողովուրդին յաղթանակը, ի՛նչ ալ ըլլայ անունը իր մաս կազմած ժողովուրդները վարող րեժիմին եւ ի՛նչ դառնութիւն ալ պահած ըլլայ ընդդէմ այդ ժողովուրդներէն կամ անոնց կառավարութիւններէն մէկին կամ միւսին.

•

Տարին որ կը վերջանայ՝ շատ գէշ չի վերջանար եւ ինքն իսկ կ'աւանդէ իր յաջորդին թէ՛ յատակագիծերն եւ թէ՛ շինուածանիւթերը որոնցմով ան պիտի կերտէ յաղթանակը:

Պատնէշին վրայ է Մեծն Բրիտանիա, աւելի քան երբեք վճռակամ եւ ուժեղ, միշտ իրեն քաշելով, հեռաւոր մօր մը պէս որուն չարիք ընել կ'ուզեն, աշխարհի վրայ տարածուած իր զաւակներուն օգնութիւնը:

Այնտեղ է Խ. Միութիւնը, իր բարոյական եւ ֆիզիքական անսպառ զօրութեամբ, որ տեւտոնեան հեղեղը չորցնելու - հիմա՝ սառեցնելու՛ ալ - պաշտօնը կատարելէ վերջ, անցած է յարձակման դիրքին եւ աւելի արագ ու ապահով կերպով զայն կասեցնելու կ'աշխատի: Հա՞րկ է ըսել՝ թէ **իրեն հետ** չենք միայն այլ **իր մէջն** ենք մենք, ֆիզիքապէս քիչուր՝ բաղդատմամբ զինք կազմող միւս ժողովուրդներուն թիւին, բայց բարոյապէս հաւասար անոնց ամէնէն մեծին եւ զօրաւորին՝ յաղթելու կամքով:

Եւ հոն է, հիմա, Ամերիկա՛ն իր ամբողջ միջոցներովը, որ նախ Ճափոնի ստեղծած անակնկալը եւ ապա նոյնինքն Ճափոնը յաղթահարելով, միաժամանակ կու տայ Եւրոպայի այն հզօր օգնութիւնը, թէ՛ նիւթական եւ թէ՛ բարոյական, որ այնքան մեծ դեր մը ունի նժարը հակեցնելու գործին մէջ:

Աւելցնե՛նք, ասոնց վրայ, ինչպէս ահագին Չինաստանի ժողովուրդին ստուար մեծամասնութեան բացայայտ կռիւը, նոյնպէս խուլ պայքարը նացիներէ գրաւուած երկիրներու բոլոր ժողովուրդներուն, որոնք Առանցքը ծռելու եւ կոտրելու համար

կ'ընեն ինչ որ պէտք է եւ պիտի շարունակեն ընել այս տարի աւելի եռանդով՝ քանի որ Առանցքը իր կեդրոնին մէջ տկարանալու նշաններ ցոյց կու տայ եւ անոր ընդդիմակաց ուժը զօրացած է, ընդհակառակն:

Եւ այսքանը բաւական է՝ որպէսզի 1941ին երթաս-բարով ըսենք առանց ոխի՝ քանի որ աւելի լաւ կը վերջանայ ան քան սկսած էր, եւ բարի-գալուստ մաղթենք 1942ին հիմնաւո՛ր հաւատքով մը, քանի որ մեր հոգին եւ մեր միտքը միասին կը հիմնաւորեն զայն:

Եւ եթէ ճիշտ չըլլային ալ մեր հաւատքն արդարացնող տուեալները՝ մենք նորէն պէտք էր հաւատայինք որ 1942ին մարդկութիւնը պիտի յաղթէ ինքզինքին..:

ԾՆՈՒՆԴ

Քրիստոսի Ծնունդ, Քրի՛սմաս, որ «տարին մէկ անգամ միայն կու գայ», ինչպէս կ'ըսէ անգլիական առածը, եւ զոր անոնք, անգլիացի՛ք եւ իրենց բոլոր պետերը, կը շնորհաւորեն իրարու, «Ձեզի երջանիկ Ծնունդ մը» բացականչելով:

Մենք, կ'ըսենք. «Շնորհաւոր Սուրբ Ծնունդ» եւ կ'աւելցնենք՝ եթէ ուզենք աւանդութեան հաւատարիմ մնալ եւ եթէ գիտենք աւանդութիւնը՝ «Եւ Մկրտութիւն»: Ու պէտք է Մկրտութիւնն ալ, Ծնունդին պէս, արտասանել գլխագիրով գէթ սկսած..:

Թէ ի՛նչու մե՛ր Ծնունդի տօնը աշխարհի բոլոր քրիստոնէից «Ծնունդ»էն տարբեր օր մը կու գայ, գիտցողը գիտէ ու չգիտցողին համար օգտակար պիտի ըլլար - կարծենք - որ ամէ՛ն տարի, նոյն օրուան քարոզին մէջ բաժին մը յատկացուէր անոր բացատրութեան որպէսզի հայերը, նոյնիսկ դպրոցաւարտ եւ զարգացած, չանճրկէին օտարի մը այս մասին իրենց ուղղած հարցումին առջեւ: Նոյնը՝ մեր Զատկի տօնին եւ, եթէ կարելի է՝ Հայաստանեայց Եկեղեցիին ուրիշ Եկեղեցիներէ ունեցած մէկքանի դաւանական կարեւոր տարբերութիւններուն մասին:

Վարդարանով մեր «Շնորհաւոր Ս. Ծնունդ եւ Մկրտութիւն»ին, յիշե՛նք, թանձր տգիտութեամբ կամ գէթ մոռցունքոտութեամբ չամբաստանուելու համար, թէ կատարեալ եւ ուղղափառ բացատրութիւնը կը պարունակէ բառ մը եւս՝ «Աստուածայայտնութիւն», որ կու գայ - բնականաբար - «Մկրտութիւն»էն առաջ եւ որ - չեմ գիտեր ի՛նչպէս - մեր հիներէն ոմանց բերնին մէջ «Մկրտութեան» տեղը կ'անցնէր, զայն կ'անհետացնէր ամբողջովին, բարեմաղթութիւնը ընելով այսպէս. «Շնորհաւոր Ս. Ծնունդ եւ Աստուածայայտնութիւն»: Պէ՞տք է պահանջել որ Ծնունդի օրուան քարոզները - ամէնուրե՛ք եւ ոչ թէ որոշ տեղ մը միայն - այս կէտն ալ յստակօրէն բացատրեն հաւատացեալներուն եւ ըսեն, օրինակ, թէ ան մաս կը կազմէ՞ արդեօք մեր Եկեղեցւոյ դաւանանքին եւ եթէ այո՛՝ ընդհանու՞ր է բոլոր քրիստոնեայ Եկեղեցիներուն համար..:

Ժպիտ մը եւ կամ - գուցէ - անհամբերութեան նշան մը կ'ուրուագծուի ընթերցողներու, բազմաթի՛ւ ընթերցողներու դէմքին վրայ՝ կարդալով այս տողերը: Լաւագոյն չէ՞ր, արդարեւ, ամէն տարուան եւ ամէն հայերէն թերթի մէջ երեւցող Ծնունդի պայմանադրական յօդուածը գրել նորէն, որ կ'ըլլայ խորախորհուրդ եւ խորհրդանշական, եւ անպայմա՛ն ազգասիրական ու նոյնիսկ յեղափոխական, եւ որ, շատ բան ըսել յաւակնելով ոչինչ կ'ըսէ յաճախ, ու այդ պատճառով՝ կը կարդացուի «հաճոյքով» կամ համակերպութեամբ ..:

Ըստիս, օգտակար պիտի ըլլար եթէ, այսպիսի առիթներով գոնէ, յայտնէինք - օրինակի՛ համար դարձեալ - թէ ի՛նչ է Հայ Եկեղեցին եւ ի՛նչ եղած է իր դերը Հայ Ազգին քաղաքակրթութեան եւ մշակոյթին ու յետոյ անոր գոյութեան պահպանութեան մէջ իսկ, թէ մինչեւ ե՞րբ այդ դերը վճռական եւ դրական եղած է՝ ըլլալու համար նուազ ազդեցիկ ինչպէս է այսօր եւ ի՞նչ պատճառներով. եւ թէ, քանի որ ան կը մնայ միշտ մեր կեանքին մէջ ու տուրք կու տանք անոր բանիւ եւ գործով, ի՞նչպէս կրնանք զայն աւելի օգտակար ընել մեր ժողովուրդին քան ինչ որ կ'ըլլայ այսօր. զայն չպահել իբրեւ շէնք, իբրեւ յարդարանք եւ իբրեւ երգեցողութիւն միայն որոնց մէջտեղ կանգնիլ կ'երթան սովորաբար քանի մը տասնեակ անձեր այն տասնեակ հազարաւորներէն որոնք կը գտնուին տեղւոյն մէջ, եւ միայն հանդիսաւոր առիթներով է որ բազմութիւն մը հոն կը հաւաքուի, հազի՛ւ ազդուող բազմութիւն մը դժբախտաբար:

Այս բացատրութիւններուն մէջ Քրիստոսի Ծնունդը պիտի գրաւէր - իհարկէ - շատ կարեւոր եւ միեւնոյն ատեն շատ անուշ տեղ մը: Մանուկ Յիսուսի եւ իր Մօր Ս. Կոյս Մարիամի պատկերը մսուրի մը չոր գերաններուն եւ խոհրյարդին մէջտեղ՝ կը յուզէ բոլոր երեւակայութիւնները, պզտիկին եւ մեծին նաեւ, ա՛յնքան որ մինչեւ այսօր ամէնամեծ յաջողութիւնը ունին - իբրեւ բարեպաշտիկ նկար եւ խաղալիք – Բեթղեհէմի մսուրները, որոնցմով կը զարդարուին վաճառատուներու ցուցափեղկերը..:

Իրաւ է թէ չլսեցինք՝ որ իրենց Ծնունդին օրը, գոնէ, կոուադադար ըրած ըլլային քրիստոնեայ կոուողները (եւ այս՝ նորակրօն գերմանին չկամութիւնովը անշուշտ) բայց մենք, մե՛ր Ծնունդին, աշխատինք աւելի մօտ երթալ քրիստոնէութեան ոգիին եւ սիրով նայինք իրարու, եթէ կ'ուզենք մինչեւ իսկ ուղղել, կամ **մանաւա՛նդ** ուղղել, դարձի-բերել իրար..:

Շնորհաւոր Ս. Ծնու՛նդ, ուրեմն:

ԼԵԶՈՒՆ ԵՒ ԱԶԳԸ

Մեր այսօրուան երկրորդ էջին վրայ Միքայէլ Կիւրճեան աւարտուն (*աշըէ*) աշխարհաբարով մը կը խօսի Ֆրանսայի մէջ դասական եւ րոմանթիկ բանաստեղծութեանց տարբերութիւններուն մասին, մինչ Հ. Գարայեան կը զայրանայ հայերէնը սիրցնելու եւ սորվեցնելու իրենց հիմնական պաշտօնին մէջ մեր վարժարաններուն ձախողանքին, քիչ մըն ալ գուցէ անփութութեանը համար:

Իրաւ է թէ Կիւրճեանի քննած նիւթը ինքնին սակաւաթիւ հայ ընթերցողներ միայն կը շահագրգռէ այսօր. թէ քիչերը անոր լեզուն ուրիշէ մը կը զանազանեն եւ կը գնահատեն, թէ հաւանական չէ որ Գարայեանի ելոյթն ալ բազմաթիւ ջերմ կուսակիցներ գտնէ՝ բայց անօգուտ չէ, կը կարծեմ, այսօրուան *Արեւի* ընթերցողներուն ուշադրութիւնը այս էջէն սկսեալ դարձնել մեր՝ հայերէն լեզուի ուսուցման **եւ գործածութեան** խնդրին վրայ, ա՛յն յոյսով որ հարիւրի մէկ **հոգի** գոնէ (մէ՛կ հայ **հոգի** եւ հայ **միտք**) կրնայ թելադրուիլ եւ օգնել դէպի նպատակը լարուող միջոցներու մեկնումին:

Ասոր համար՝ ամէնէն առաջ կը փափաքիմ մէջտեղ դնել երկու իրականութիւն, իբրեւ հարցին երկու երեսները.

Առաջին, հայերէն աշխարհաբարը, իր արեւմտեան եւ արեւելեան ճիւղերով որոնց տարբերութիւնը մեծ չէ **լաւ գրողներու** քով, հասած էր ասկէ 50 տարի առաջ արդէն եւ միայն կէս դարու զարգացման շրջանէ մը ետք, կատարելութեան այնպիսի աստիճանի մը զոր ուրիշ նոր լեզուներ գտած էին կամ դեռ չէին գտած շատ աւելի երկար գործածութենէ մը եւ պետական կեանքի հզօր նպաստէն վերջ: Այս նոր լեզուն է, հայ նոր քաղաքակրթութեան այս ներկայի լաւագոյն փաստն ու ա-նո՛ր ապագայի լաւագոյն խոստու՛մը միանգամայն, որ իր բնավայրէն դուրս ապրող մօտ կէս միլիոն հայութեան մէջ օրըստօրէ կը տկարանայ իր արեւմտեան ճիւղովը, գետին կը կորսնցնէ արագօրէն:

Երկրորդ՝ հայութեան մօտ կէս միլիոնի զանգուածը որուն ազգային լեզուն է ան եւ որ, իր ազգութիւնը պահելու նախանձախնդրութեամբ, կը պահէ եկեղեցիներ, վարժարաններ եւ կարգ մը բարեսիրական հաստատութիւններ, որ գիտէ նաեւ լեզուին գերազանց կարեւորութիւնը այդ տեսակէտով՝ չ'ըներ ինչ որ պէտք է եւ ինչ որ կրնայ ընել լեզուին պահպանութեանը համար:

Այս անփութութեան մէկ պատճառը՝ գաղութահայ ներկայ կեանքին մէջ դրամին եւ մտքին հեռացումն է իրարմէ. միւս պատճառը՝ անոնց երկուքին ալ հաւատքի պակասն է մեր լեզուին ընձեռած շատ մեծ օժանդակութեանը վրայ ազգապահպանման գործին, շնորհիւ իր գեղեցկութեան եւ իր ճշտութեան:

Հաւատքի պակասը լեզուի մասին չէ միայն: Հետզհետէ կը տարածուի հիմա կարծիք մը զոր երէկ մերժելով կը մերժէինք. ա՛յն թէ՝ ինչպէս ատենօք Լեհաստանի մէջ եւ այլուր, այնպէս ալ այսօր Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ (յետոյ նաեւ Արեւելքի) մեր գաղութները պիտի կորսուին անպատճառ: Այս ծոյլ կարծիքը նկատի չ'առներ ժամանակներու տարբերութիւնը, հայ տէրութեան մը մագնիսական ուժին գոյութիւնը եւ հայ լեզուի ու գրականութեան գործօններուն ազդեցութիւնը այսօր, պայմանաւ որ անոնք գործածուին՝ անշուշտ:

Վարժարանները, տարակոյս չկայ, հիմը կը դնեն հայերէնի գիտութեան եւ սիրոյն: Պէտք է, այո՛, որ հայ տղան թէ՛ սորվի եւ թէ՛ սիրէ իր լեզուն, ա՛յն չափով որ կարելի է եւ որ ընդունի՛նք թէ մեծ չափ մը չէ: Երէկ Թուրքիոյ մէջ ալ՝ դպրոցներու, մանաւանդ նախակրթարաններու վրայ դրուած չէր հայերէնը **ամէնուն՝ բաւական սորվեցնելու եւ ոմանց՝ զայն սիրցնելով, աւելի սորվելու փափաքը ներշնչելու** պաշտօնը: Այդ պաշտօնը կատարող ուրիշ օրկաններ կային հոն, որոնց ստուերները միայն կ'երեւան - հիմա - գաղութահայութեան մէջ:

Այդ օրկանները, ամէնքն ալ, իրենց բնութեամբ կը ձգտէին դպրոցի մէջ իր լեզուն քիչ-շատ սորված հայը մղելու՝ որ դպրոցէն ետք զայն գործածէ ու զարգացնէ հետզհետէ. կարդայ եւ լսէ - այդ լեզուով - իր հոգին եւ միտքը գոհացնող նիւթեր. անով - վերջապէս - իր ազգութեան հետ մտերմօրէն կապուած մնայ:

Ճիշտ է որ Թուրքիոյ մէջ ալ մեր հարուստները չէին օգներ մեր գրականութեան, բայց ստուարաթիւ ժողովուրդը գրեթէ կը լրացնէր պետական եւ անհատական մեկենասութեան պակասը. ատկէ զատ՝ կեանքի պայմանները կը ներէին որ գրողը գրէր առանց վարձքի, ինչ որ կը դիւրացնէր գրականութեան ծաղկումը..:

Այսօր, դպրոցը օգնութիւն կը գտնէ բայց ոչ գրականութիւնը: Այս է մեծ պատճառը որուն համար դպրոցը կը ձախողի իր դերը կատարելու, եւ հայերէնի շնորհիւ ազգային պահպանութեան գործը՝ նոյնպէս պիտի ձախողի:

Լեզուն ո՛չ թէ թուաբանութեան այլ գրականութեան միջոցով կրնայ Ազգը պահել: Պէտք չէ՞ որ Ազգն ալ լեզուն պահէ գրականութեան միջոցով:

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆԻ ԳՈՐԾԸ

Բարեգործականի գործը բարիք է անտարակոյս: Ան պէտք է գործէ՛ սակայն եւ իր գործած բարիքը պէտք է ըլլայ իր ծրագրին սահմանին մէջ ամէնէն նպատակայարմարը եւ ժամանակայարմարը:

Բացի իր ծրագրէն՝ Բարեգործականի գործունէութիւնը կ'առաջնորդուի ազգին մէջ իր գրաւած դիրքին կարեւորութեամբը եւ, նաեւ, իր աւանդութեամբը: Տեսնենք թէ անոր ներկայ գործունէութիւնը կը համապատասխանէ՞ այդ դիրքին եւ այդ աւանդութեան, կամ, ուրիշ խօսքով, այն արդարացի ակնկալութեան զոր իր բարեկամները ունին իրմէ, զոր ամբողջ գաղութահայութիւնը ատենօք ունէր եւ շատերը դեռ ունին այսօր:

Չոր իրականութիւնը մեզի կ'ըսէ դժբախտաբար՝ թէ Բարեգործականը չ'ըներ, ներկայիս, ինչ որ կը սպասուէր որ ընէ:

Ուրիշ խնդիր է՝ թէ ան կրնա՞յ սպասուածը ընել:

Դարձեալ, ուրիշ խնդիր է՝ թէ ի՛նչ պատճառներով անիկա կարող չէ այդ ակնկալութիւնը գոհացնելու:

Չոր եւ դժբախտ իրականութիւնը կարելի չէ հերքել, եւ այս բաւական է ինքնին, որպէսզի բոլոր անոնք որ մինչեւ հիմա սիրտ, աշխատանք եւ դրամ տուած են իրեն, հիմա նորէն ուզեն՝ սրտով, աշխատանքով եւ դրամով՝ վերադարձնել Բարեգործականը իր մեծ դերը կատարելու վիճակին:

Մեքենան գոյութիւն ունի. անհրաժեշտ է միայն անոր արտադրութիւնը ապահովել, զայն պատշաճեցնելով ներկայի պահանջներուն:

Կրկին է այդ արտադրութիւնը. արտադրութի՛ւն ծախսուելիք դրամի, եւ արտադրութի՛ւն բարեգործութեան:

Այս երկուքը այնքան սերտ կերպով կախում ունին իրարմէ՝ որ սխալ չէ զանոնք նոյն գծին վրայ դնել Բարեգործականի գործունէութեան մէջ, երկուքն ալ իր մեքենային արտադրութիւնը, այսինքն, իր կազմին, իր պատասխանատու վերին մարմիններուն պարտականութիւնը նկատել:

Այնքան սերտ է անոնց իրարմէ կախումը այս տեսակէտով, որ կարելի չէ ըսել՝ թէ ո՛րը միւսէն առաջ է՝ նախ դրա՞մ պէտք է տայ հանրութիւնը որպէսզի կարենայ գործ ցուցունել Բարեգործականը, թէ՞ ոչ՝ նախ գործ պէտք է կատարէ Բարեգործականը որպէսզի հանրութիւնը դրամ տայ իրեն:

Բարեգործականի նման մեծ հաստատութիւն մը - մեծ՝ ոչ միայն հայկական այլեւ միջազգային չափանիշով - կրնայ լուծել այս հարցը՝ միաժամանակ հետապնդելով անոր երկու եզրերը, ինչպէս ատենով կ'ընէր: Ուրիշ ո՛րեւէ հաստատութիւն, նիւթապէս եւ բարոյապէս իրմէ նուազ զօրաւոր, պիտի աշխատէր նախ դրամ գոյացնելու եւ յետոյ միայն զայն լաւագոյն կերպով գործածելու: Մինչդեռ Բարեգործականը կրնար եւ դեռ կրնայ - որքան ալ նուազած ըլլան հիմա իր եկամուտները - իր այժմեան միջոցներովը մտնել, այսպիսի ծանր ժամանակ մը, աւելի ծանր գործի մը տակ քան ինչ որ կ'ընէ սովորամոլութեամբ, միեւնոյն ատեն աշ-

խատելով ժողովուրդէն «հանել» այդ գործին շարունակման եւ ընդարձակման միջոցները:

Կրնար եւ դեռ կրնայ՝ այն պայմանով սակայն, որ նախ ինքզինքին վրայ լիակատար հաւատք ունենայ, որ երկրորդ՝ իր կատարելիք գործը կամ գործերը լաւ ուսումնասիրուած եւ ճշտուած գործեր ըլլան առաջնակարգ օգտակարութեամբ եւ, երրորդ՝ զանոնք կատարելու միջոցները թարմ եւ նպատակայարմար միջոցներ ըլլան փոխանակ իր հինցած անյարմար միջոցներուն:

Հոս տեղն է այլեւս ըսելու՝ որ տարիներէ իվեր թէ՛ պակսած էր այդ հաւատքը իր մեծ վարիչներուն քով եւ թէ՛ անոնք որեւէ նոր գործ չէին մտածեր ու կը բաւականանային գործի տեղ րեքլամով, այն ալ շատ հին, ծթռած րեքլամով մը, որ գործունէութեան նոր միջոցներն անտես կ'ընէր, կը գրաւէր անոնց ամէնուն տեղը:

Եւ վերջին ժամանակներու այս խոշոր, հիմնական թերութիւններն են, քանիցս մատնանշուած այստեղ եւ ռամկավար-ազատական ուրիշ օրկաններու կողմէ, որ յառաջ բերաւ Բարեգործականի այսօրուան տկարութիւնը:

Եթէ այդ տկարութիւնը գոյութիւն չունենար, իր կեդրոնին այլուր փոխադրութիւնը արգելք պիտի չըլլար անոր կենդանի գործունէութեան, այս պատերազմին ստեղծած լուրջ կացութեան մէջ:

Բայց անոր Ամերիկա - այսինքն տե՛ղ մը որ այնքան հեռու է իր «բարիքի արտադրութեան» դաշտէն - փոխադրութիւնը սխալ մը եղաւ զոր դժուար պիտի կրնայ դարմանել Ամերիկան, ինչ որ ալ ըլլայ իր բարիկամեցողութիւնը: Ան ձեռնարկած է, ինչպէս կը տեսնուի մեր այսօրուան Հայկական Կեանքի բաժնին մէջ արտատպուած լուրէն, ուժ տալ «դրամի արտադրութեան»՝ հոն Ամերիկայի մէջ:

Այս տողերը նպատակ ունին հասկցնելու թէ չի բաւեր դրամին մտածել, պէտք է միաժամանակ գործը նորոգել, իր համապատասխան միջոցներով:

ԱԶԳԸ ԵՒ ԱՆՀԱՏԸ

Անհատը ազգին համար է եւ ազգը՝ անհատին համար: Անհատը պարտականութիւններ ունի ազգին հանդէպ եւ ազգը՝ անհատին հանդէպ: Ազգը իրաւունքներ ունի անհատէն եւ անհատը՝ ազգէն: Ազգին անհատէն ունեցած իրաւունքները անհատին պարտականութիւններն են եւ անհատին ազգէն ունեցած իրաւունքները՝ ազգին պարտականութիւնները:

Ասոնք սահմանադրական վաղեմի սկզբունքներ են՝ որ ամէնէն տգէտին իսկ հասկնալի ըլլալու համար շատ պարզօրէն ըսուած եւ հռչակուած են մեր ազգային սահմանադրութեան ալ սկիզբը: Եւ մենք մեր ներքին կեանքը այդ սահմանադրութեան սկզբունքներով է որ կը կառավարենք **միշտ**, որքան ալ զայն պատշաճեցնենք տեղական պայմաններու: Ուրիշ սկզբունք չի ճանչնար մեր ժողովուրդը: Իր ռամկավարական ոգիին բանաձեւուած արտայայտութիւնն է ան:

Անհատը եւ ազգը այնպէս մօտէն եւ ուժգնօրէն կապուած են իրարու, այնպէս սերտիւ կախում ունին իրարմէ, որ մէկին իբրեւ պարտականութիւն մատուցած ծառայութիւնը միւսին՝ միաժամանակ ինքզինքին մատուցուած ծառայութիւն մըն է գրեթէ միշտ, ուղղակի կամ անուղղակի ծառայութի՛ւն մը:

Այսպէ՛ս, կրնան փոխուիլ - տեղին եւ ժամանակին համաձայն – պարտականութիւններուն եւ իրաւունքներուն տեսակները, առանց որ փոխուի անոնց հիմը՝ որ

զանոնք ստեղծող պատճառն է. շատ օգտապաշտ պատճա՛ռ մը՝ փոխադարձ օգնութեամբ իր սեփական օգուտին հետապնդումը:

Իրապէս, անհատին սեփական օգուտը կը պահանջէ՝ որ ազգը բարգաւաճ եւ զօրաւոր ըլլայ - որքան որ կարելի է - ժամանակին եւ տեղին պայմաններուն համաձայն: Անհատին նիւթական եւ բարոյական օգուտը այդ կը պահանջէ, թէ՛ իրեն համար իր կեանքին ընթացքին եւ թէ՛ իրմէ վերջ իր սերունդին համար՝ որուն բարօրութեանը մտահոգութիւնն ունի իր իսկ բարօրութեանը հաւասար կամ անկէ աւելի մեծ չափով երբեմն:

Այս նոյն պատճառով, ազգը - որ, իր իրաւունքներուն նման իր պարտականութիւններուն ալ գործադրութիւնը կը յանձնէ անհատներու՝ զորս իր մէջէն կ'ընտրէ - ազգը, իր ներկային եւ ապագային համար, պէտք ունի զինք կազմող անհատներուն առողջ, կրթուած ու բարեկեցիկ ըլլալուն, եւ պաշտօն յանձնած է իր ընտրած վարիչներուն՝ որպէսզի տան անոնց ամէն ինչ որ ինք կրնայ տալ, ամէն ինչ զոր այդ անհատները - ոմանք նուազ եւ ուրիշներ աւելի, ոմանք այս եւ ուրիշներ այն բանը - կ'ուզեն իրմէ:

Պէտք է կենալ տրուածին նկատմամբ վերը գործածուած «տեղին եւ ժամանակին համաձայն» խօսքին վրայ: Տեղը եւ ժամանակը տարբեր ըրած են ա՛յն ինչ որ կու տար ազգը ատենօք Թուրքիոյ մէջ եւ ա՛յն ինչ որ ան կու տայ կամ պէտք է տայ այսօր գաղութահայութեան մէջ, ի փոխարէն իր ստացածին կամ առանց փոխարինութեան պայմանի:

Այսօր, գաղութահայութեան մէջ, ազգը կամ իր վարիչները աւելի մեծ, գոնէ աւելի ստիպողական պարտականութիւններ ունին անհատներուն հանդէպ քան ատենօք Թուրքիոյ մէջ: Եթէ անհատները չպահանջեն իսկ այդ պարտականութիւնները իբրեւ իրենց իրաւունքը, ազգը կամ իր վարիչները պիտի մտածեն, փնտռեն ու գտնեն թէ ի՛նչ են իրենց ներկայ ամէնամեծ պարտականութիւնները որոնք առաջ գոյութիւն չունէին այս նոյն ստիպողականութեամբ, ու պիտի լրացնեն, **պիտի աշխատին լրացնել** զանոնք:

Եկեղեցի, դպրոց եւ գերեզմանատուն պահելը, յետոյ աղքատներն ու մանաւանդ անչափահաս, հիւանդ եւ ծեր աղքատները խնամելը այն պարտականութիւններէն են որոնք **հոն** եւ հին ատեն ալ կային եւ հոս ու հիմա ալ կան: Ինչ որ հոն չկար - մասամբ՝ անտեսուած ըլլալուն եւ մասամբ՝ զգալի չըլլալուն պատճառով - ազգին մարդ հասցնելու պարտականութիւնն էր, յատկապէս իր ծառայութեանը նուիրուած մարդեր հասցնելու պարտականութի՛նը՝ որ - այս անգամ - ինքզինքի՛ն հանդէպ պարտականութիւն մը, ըսել կ'ուզուի իր կարօտութեանը ստեղծած, անոր իր վրայ ծանրացուցած պարտականութիւնը կ'ըլլար:

Վերջերս անգամ մը այս մասին գրուած ըլլալը պատճառ մը չէ, որ նորէն չգրուի հոս հարցի մը վրայ որուն կենսական ըլլալուն համոզումն ունինք: Ընդհակառակն, թերեւս նոյն բանը վրայ-վրայի ըսելով է որ կրնանք մտքերու մէջ տեղաւորել այս նոր գաղափարը՝ մարդ հասցնել ազգին պահանջներուն, ազգին ծառայութեան համար:

Թուրքիոյ մէջ այդ մարդերը կը հասնէին ինքնիրենին շատերու մէջէն, շնորհիւ միջավայրին ջերմ հայկականութեան եւ շնորհիւ տիրող խանդավառութեան: Անոնց մէջ, կ'ըլլային երբեմն լաւ եւ երբեմն գէշ ծառայողներ. հարցը այդ չէ՝ այլ ա՛յն,

որ ծառայելու պատրաստակամութիւնը, յետոյ նաեւ կարողութիւնը - որոշ չափով - չէր պակսեր հոն, թէեւ թերութիւն մըն էր - այն ատեն ալ - մեր ուսուցչանոցներ չունենալը, միմիայն կղերանոցէ շրջանաւարտ եկեղեցականներ (կուսակրօն եւ ամուսնացեալ) պաշտօնի չկոչելը եւ ազգային դրամով բարձրագոյն կրթութիւն չտալը բարոյական եւ մտաւորական բարձր արժէքով երիտասարդներու՝ որոնցմէ պիտի հասնէին - յետագային - ճշմարիտ մտաւորականները գրականութեան, գիտութեան եւ վճարեալ կամ պատուակալ ազգային պաշտօններու մէջ..:

Իսկ հոս, այսօր, պէտք է հասցնել մարդը քանի որ ան չի հասնիր ինքնիրեն, կամ ըսենք, կը հասնի շատ քիչ թիւով: Հոս, հայ երիտասարդը, իր շնչած մթնոլորտով, իր ստացած երկրորդական օտար կրթութեամբ, իր զուարճութեան յատկացուցած ժամերով՝ մղոններով հեռու է ազգին ծառայելու փափաքէն՝ որ երբեմն մարմաջ մը կ'ըլլար անդին: Փափաքին հետ՝ ստեղծելու ենք ոմանց համար առիթը, դիւրութիւնը կամ **առաւելութիւնը** ծառայելու, նախ զանոնք պատրաստելով եւ յետոյ ազգային գործի մէջ պաշտօն տալով անոնց:

Անհրաժեշտ է խստօրէն քննել Եղիայեան սաներու եւ Նուպարեան սաներու հիմնարկութեանց կացութիւնը, վերջինը՝ անմիջապէս որ կարելի ըլլայ: Աւելի եւս անհրաժեշտ է - մեզի համար - ազգային նոր միջոցներ հաստատել՝ մարդը հասցնելու եւ մարդէն օգտուելու պայմաններով:

Խորհի՛նք այդ միջոցներուն եւ այդ պայմաններուն վրայ:

ՆՈՐ ԴԱՀԼԻՃԸ

Ժողովուրդը, ամբո՛ղջ եգիպտաբնակ ժողովուրդը կրնայ գոհ միայն ըլլալ դահլիճի տագնապին շուտափոյթ լուծումէն՝ որ իշխանութեան գլուխ վերադարձուց վսեմ. Մուսթաֆա էլ Նահաս փաշան:

Այդ գոհունակութիւնը ա՛յն պատճառով՝ որ այսպիսի դժուարին ժամանակ մը կառավարութեան ղեկը կը յանձնուի ժողովուրդին ամէնամեծ մասին համակրութիւնը վայելող կուսակցութեան ձեռքը, ինչ որ երաշխիք մըն է թէ ժողովուրդը պիտի հետեւի անոր հրահանգներուն՝ կարգ-կանոնի պահպանման տեսակէտով եւ անոր որոշումներուն՝ քաղաքական հարցերու տրուելիք ուղղութեան մէջ:

Երկրորդ, ա՛յն պատճառով դարձեալ այդ գոհունակութիւնը՝ որ գործելու պատասխանատուութիւնը կը ստանձնէ, այս միջոցիս, այն հեղինակաւոր անձնաւորութիւնը՝ որ յանուն Եգիպտոսի Մեծն Բրիտանիոյ հետ բանակցեցաւ եւ ստորագրեց Եգիպտոսի անկախութեան ինչպէս նաեւ անկլօ-եգիպտական զինակցութեան դաշնագիրը: Այս ալ նոր գրաւական մըն է՝ թէ այդ դաշնագիրը պիտի յարգուի իր տառին եւ ոգիին մէջ, նոյնքան յօգուտ Եգիպտոսի որքան յօգուտ Մեծն Բրիտանիոյ:

Այս մասին նշանակալից են այն նամակները զոր փոխանակած են իր անուանումէն անմիջապէս վերջ Մուսթաֆա Էլ Նահաս փաշա եւ բրիտանական դեսպան Սըր Մայլս Լեմսըն:

Ուրիշ նշանակալից պարագայ մըն է նորընտիր վարչապետին երէկ ըրած այն յայտարարութիւնը՝ որով կը յանձնարարէ ժողովուրդին «երբեք **անկցի** չգոչել մէկու մը համար, որպէսզի - կ'աւելցնէ - կարենանք յաղթահարել ներկայ դժուարին կացութիւնը»:

Անկլօ-եգիպտական զինակցութեան դաշնագիրը որուն պայմաններուն ուղղակիտ գործադրութիւնը իրարմէ կը սպասեն, միայն կրնան սպասել երկու կողմերը այսօր եւ վաղը, այդ կողմերէն իւրաքանչիւրին լաւ ըմբռնուած շահերուն համաձայն կազմուած ըլլալով՝ հիմա է որ պիտի յայտնէ իր բովանդակ ազդեցութիւնը եւ պիտի ծառայէ իր նպատակին:

Թէ ի՛նչ են այն դժուարութիւնները որոնք վերջերս կանգնեցան նախորդ դահլիճին առջեւ եւ յառաջ բերին անոր ձեռնթափութիւնը՝ որոշ չեն պաշտօնապէս եւ կրնան միայն գուշակուիլ Նահաս փաշայի դիմումէն եւ իրեն յանձնուած բարձր պաշտօնը ընդունելուն առթիւ երէկ Ն. վեհ. թագաւորին իր ուղղած ընդարձակ յանձնառագրին բովանդակութենէն:

Ինչ որ ալ ըլլան մանրամասնութիւնները դէպքերուն եւ չկարենալով - ներկայ պայմաններուն մէջ - ծանրանալ անոնց վրայ, կը գոհանանք վեր առնելով նոր վարչապետին գրութեան այն մասը ուր կը շեշտէ Մեծն Բրիտանիոյ դեսպանին մօտ իր գտած «շատ անկեղծ եւ որոշ փափաքը գործադրելու երկու երկիրներուն միջեւ գոյութիւն ունեցող դաշնագիրը՝ փոխադարձ յարգանքի եւ բարեկամութեան եւ Եգիպտոսի հետ հաւասարէ հաւասար յարաբերութեանց պահպանման հիման վրայ, առանց որեւէ կերպով դպելու իր անկախութեան կամ իր վեհապետական իրաւունքներուն, կամ միջամտելու իր ներքին գործերուն եւ մասնաւորապէս՝ իր նախարարութիւններուն կազմութեան կամ փոփոխութեան»:

Այս յայտարարութիւնը ընելէ, Մեծն Բրիտանիոյ դեսպանին հետ իր փոխանակած նամակները իբրեւ պատմական փաստաթուղթեր արձանագրելէ եւ այդ յաջողութեան իրեն տուած մխիթարանքը յայտնելէ ետք, Նահաս փաշա կը ներկայացնէ իր դահլիճին ծրագիրը՝ որ է, մէկ կողմէ, «խնայել երկրին՝ պատերազմի սարսափը» եւ, միւս կողմէ, երեսփոխանական ժողովը լուծել եւ հնարաւոր ամէնակարճ պայմանաժամի մէջ նոր ընտրութեանց ձեռնարկել:

«Այս նախարարութիւնը համոզուած է որ սահմանադրութիւնը եւ խորհրդարանական ճշմարիտ կեանքը յարգելու կատարեալ համաձայնութիւնը կրնայ ինքնին երաշխաւորել Եգիպտոսի մէջ ռամկավարական դրութիւնը եւ կրնայ նաեւ, ինքնին, սեղմել շարքերը, դասաւորել ճիգերը եւ խմբել ուժերը՝ պահպանելու համար երկրին գոյութիւնը, բարձրացնելու իր յարգը եւ ապահովելու իր ժողովուրդին բարեկեցութիւնը»:

Ահա թէ ինչ փրկարար սկզբունքներու գործադրութեան որոշմամբ է որ ճամփայ կ'ելլէ Ն. Վ. Մուսթաֆա էլ Նահաս փաշայի նախագահած հինգերորդ կառավարութիւնը, որուն լիակատար յաջողութեան համար ամբողջ եգիպտացի եւ եգիպտաբնակ անհատները, իրենց ջերմ մաղթանքներուն հետ՝ իրենց աջակցութեան բաժինը անվերապահօրէն նուիրելու յօժարութիւնը միայն կրնան ունենալ:

ԴԻՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ամէն բան դիմադրութիւն եւ ամէն բան յարմարում է կեանքին մէջ:

Ո՛չ շատ դիմադրելով եւ ո՛չ ալ շուտ յարմարելով է որ կեանքը կը պահուի: Դիմադրութիւնը անոր պայմանն է մինչեւ հոն՝ ուրկէ անդին կեանքը կրնայ խորտակուիլ այլեւս: Այդ վայրկեանին ահա կը սկսի յարմարումի ժամանակը, որ եթէ

աւելի կանուխ՝ առանց դիմադրութեան շրջանին տեղի ունենար, ծուլումով կամ ինքնութեան կորուստով կեանքն էր նոյնպէս որ պիտի տուժէր:

Դիմադրութիւնը բնութեան օրէնքն է՝ յարմարումին նման: Ֆիզիքական դիմադրութիւն եւ բարոյական դիմադրութիւն՝ երկուքն ալ կամքի ուժով տեղի կ'ունենան մարդուն մէջ: Ու կամքի ուժը հակակշռող՝ մարդը ունի խելքի ուժը միայն, որուն չափը կամ զարգացման աստիճանը նոյնքան եթէ ոչ աւելի մեծ դեր կը կատարէ մարդոց եւ ազգերու կեանքին մէջ:

Դիմադրել պէտք է խաղաղութեան եւ դիմադրել պէտք է պատերազմի ատեն: Եթէ կամքը եւ խելքը անհրաժեշտ են թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս պարագային, երկուքն ալ կը պահանջուի որ աւելի գործօն եւ կորովի ըլլան կռուի պահուն՝ որովհետեւ վճիռը անմիջական է այդտեղ եւ հակառակորդը միջոց պիտի չթողուր կորսուած ժամանակը վերաշահելու:

Լաւագոյնը, իհարկէ, կամքը եւ խելքը այնպէս մը գործածելն է խաղաղութեան ատենէն՝ որ կա՛մ բնաւ չիյնաք պատերազմի մէջ եւ կամ, եթէ իյնաք, չստիպուիք ձեր սխալները կռուի միջոցին դարմանելու՝ մեծամեծ վնասներ կրելէ ետք: Բայց, մարդոց նման, ազգերն ալ կատարեալ չեն. ոմանք աւելի խելք եւ ուրիշներ աւելի կամք ունին, ոմանք աւելի միամիտ են եւ ուրիշներ՝ աւելի խորամանկ, ոմանք երկար ժամանակի պէտք ունին եւ անոր կը վստահին յաջողելու համար, ուրիշներ ընդհակառակն՝ շուտ պէտք է վերջացնեն ամէն բան որպէսզի յաղթել կարենան:

Պատերազմի մէջ դիմադրութեան ոգիին հրաշալի մէկ օրինակը տուին Խ. Միութեան ժողովուրդները Հիթլէրի բանակներուն խուժումէն ետք մինչեւ մօտ երեք ամիս առաջ երբ իրենց կարգին յարձակողականի անցան, եւ նոյն օրինակը կու տայ Բրիտանական Կայսրութիւնը այսօր՝ Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ, ուր Սինկափուրը, արդէն ինկած ծանուցուելէ եւ արդարեւ մասամբ իյնալէ ետք ճափոնացւոց գրոհին առջեւ, կամքի բուռն ընդոստումով մը կը յաջողի ետ մղել ներս մտնողները, ինչպէս նոյնը կ'ընեն եւ պիտի ընեն բրիտ. բոլոր զինուորական, նաւային եւ օդանաւային ուժերը, ամբո՛ղջ քաղաքային ժողովուրդը ամէնուրեք, ինչ ալ ըլլան սա կամ նա պատճառով կրուած ձախորդութիւնները՝ որոնց համար կը հաւատան ամէնքը թէ առժամեայ են միայն:

Իսկ մերթ կռիւի եւ մերթ խաղաղութեան (իրեն համար անուանական) շրջանին մէջ դիմադրողի իբրեւ տիպար՝ ահա՛ հայ ժողովուրդը, որ դարերով կրցած է դիմադրել իր գոյութեան սպառնացող այլազան յարձակումներուն, յարմարելով ա՛յնքան միայն որքան պէտք էր չխորտակուելու եւ իր շուրջը ստեղծուող նոր պայմաններէն նոր ուժ կարենալ քաղելու համար:

Կորուստներ, այդ դիմադրութեանց ընթացքին, պիտի պատահէին, կը պատահին այսօր եւ յառաջիկային դեռ պիտի պատահին անտարակոյս՝ մեր եւ ուրիշներու կեանքին մէջ: Անոնք կը դարմանուին սակայն, եթէ կորսուած չէ կամքը նախ եւ ապա խելքը կորսնցնող ազգին, երբեմն մէկը եւ երբեմն միւսը գերակշիռ բայց երկուքն ալ անհրաժեշտ՝ տեւելու գործին համար:

Ազգերու առաքինութիւնները, կամ ըսենք յատկութիւնները, զիրենք կազմող անհատներուն այն յատկութիւններն են որոնք հինէն կու գան եւ տարածուած են անոնց մէջ: Այսպէս, դիմադրութեան ոգին ալ՝ զոր կ'ընդունինք իբրեւ մեր ազգին էական մէկ յատկութիւնը, անհատական յատկութիւն մըն է, որուն կը հանդիպինք

մեր ազգակիցներէն բաւական մեծ թիւի մը մօտ՝ երբեմն համակրելի եւ օգտակար եւ երբեմն դիմացինին համար անախորժ եւ ենթակային համար վնասակար բնութեամբ:

Դիմադրութիւնը՝ որ հաստատամտութիւն եւ տոկունութիւն է իր լաւ ձեւին մէջ, կ'ըլլայ յամառութիւն եւ կուրութիւն երբ իր չափը կ'անցնի եւ երբ - մանաւանդ - չի բարեխառնուիր խելքով:

Անտեղի կամ սահմանազանց դիմադրութիւնը աւելի անմիջականօրէն աղիտալի հետեւանքներ կ'ունենայ անհատներու քան ազգերու կեանքին մէջ, պարզապէս այն պատճառով որ ազգ մը շատ աւելի ժամանակ ունի դարմանելու համար իր մէկ սխալը քան թէ անհատ մը:

Եւ միայն ձախորդութեան չէ որ պէտք է դիմադրէ անհատը այլեւ յաջողութեան: Տեսնուած է, որ հայ անհատը աւելի դիւրաւ կը դիմադրէ ձախորդութեան քան յաջողութեան: Թերեւս ժամանակն է հիմա ըսելու՝ որ ոմանք իրենց կամքին հետ իրենց խելքն ալ գործածեն՝ զգուշանալու համար յաջողութեան շրջանի վտանգներէն:

Այդ զգուշութենէն պիտի օգտուէր իրենց հետ իրենց ազգը՝ որ անհրական յաջողութիւններու փորձութեան չէ կրցած միշտ դիմադրել:

ԱՌԱՅԺՄ

Այսպէս ուրեմն, ուզենք թէ ոչ, թատրոնի խնդիր մը ստեղծուած է:

Անոր սկզբնապատճառը ըլլալէ ետք, «Ասուպ» իր տեղը ինձի կու տայ զբաղելու համար անոր արդի վիճակով..:

Երբ հրատարակուեցաւ այդ «Ամէնօրեայ»ն *Արեւ*ի մէջ, չէի կարծեր թէ ան հետեւութիւն մը պիտի ունենայ, իբացառեալ, գուցէ, մէկ-երկու հոգիի անցաւոր դժգոհութիւնը: Բայց ահա դժգոհութիւնը գոհունակութիւն կը բերէ իր ետեւէն մինչեւ իսկ այդ դժգոհներուն համար, որոնք կարդալով մեր ընկեր Շ.Ս.ի այսօրուան գրութիւնը, վստահ եմ, թէ պիտի շնորհաւորեն ինքզինքնին, պիտի ըսեն թէ իրաւունք ունեցած են «Ասուպ»ին դէմ նեղանալու եւ իրենց նեղութիւնը յայտնելու՝ քանի որ անկէ պիտի օգտուի թատրոնը..:

Ընկեր Շ. Ս. հարթելով խնդիրը, մեր վրայ բեռ մը կը դնէ սակայն: «Ի դիմաց անանուն նուիրատուներու եւ թատերասէրներու» իր առաջարկած «25 Եգ. ոսկիի վարձատրութիւնը յաջող թատերական կտորի մը հեղինակին համար, անկախաբար կտորին տպագրութեան ծախսերէն զոր նոյնպէս յանձնառու կ'ըլլանք - կ'ըսէ - հոգալ», այդ վարձատրութիւ՛նը կրնայ յատկացուիլ մրցումով մը, որուն կարգ մը պայմաններուն ճշտումը եւ ժիւրիին կազմութիւնը մեզի կը թողու ընկերը: Ինք սա պայմանները միայն կը յայտնէ. «Թատերական երկը պէտք է ըլլայ զուարթ, բարոյալից, գրական արժէք ներկայացնող: Պայմանաժամ՝ մինչեւ ներկա տարւոյն Յունիսի վերջը»:

Առայժմ դեռ պիտի չզբաղիմ մեզի յանձնուած պաշտօնով: Կը փափաքիմ գոնէ մէկ շաբթուան թխսումի մը ենթարկել երկինքէն ինկած այս ծրագիրը՝ անոր ձեւ տալէ առաջ:

Կ'ուզեմ խօսիլ թատրոնի մասին ընդհանրապէս եւ հայ թատրոնի մասին մասնաւորապէս, *Արեւ*ի միջոցաւ այս վերջինին ընձեռուած դոյզն օժանդակութեան ա-

ռիթով - ինպէս որ, միւս պատերազմին ատեն, քսանհինգ տարի առաջ, այս թերթը նոյնը ըրեր էր հանգուցեալ Գէորգ աղա Թոփալեանի նուիրած տասը ոսկւոյ մրցանակով՝ յատկացուած թատերախաղի մը որ հայ գաւառի կեանքէն առնուած պիտի ըլլար: Ակնցի Պ. Հմայեակ Ազատեանն էր, նոյնպէս հանգուցեալ, որ շահեցաւ այդ ատեն այդ մրցանակը *ժիւրի*ի մը որոշումով որուն կը նախագահէր հանգուցեալ անուանի գրագէտ Տիգրան Կամսարական եւ կ'անդամակցէր Միք. Ս. Կիւրճեան, եւ *քոմեդի*ով մը որ տպագրուած ալ է բայց ոչ ոք մեր սիրող կամ արհեստով դերասաններէն զայն ձեռք առած ու կարդացած է խաղալու դիտաւորութեամբ..:

Թատրոնը, իր ընդհանուր առումով, ոմանց համար զուարճութեան տեղ մըն է միայն, հազիւ քիչ մը աւելի բարձր քան *քապարէն* եւ աւելի վար - հիմա - քան *սինեման*: Այս կարծիքը բազմաթիւ եւրոպացիներու եւ ամերիկացիներու ալ կարծիքն է. մեղադրելի չեն - հետեւաբար - մեր մէջէն անոնք որ նոյնը կը խորհին:

Երկրորդ կարծիք մը այն է՝ որ զուարճալիութեան կը կցէ բարոյագիտական եւ գեղագիտական նկատումներ: Թո՛ղ ան զուարճացնէ մեզ, կ'ըսէ այդ կարծիքը, բայց թո՛ղ քիչ մըն ալ քննադատէ բարքերը զանոնք ուղղելու դիտաւորութեամբ եւ կազմուած ըլլայ արուեստի պահանջներուն համաձայն, վայելուչ լեզու ունենայ եւ վայելուչ ձեւեր սորվեցնէ..չգիտցողներուն:

Երրորդ կարծիքը աւելի խստապահանջ է եւ թատրոն ըսելով նախ գրականութիւն, այսինքն մտածում եւ զգացում կը հասկնայ, անշուշտ հետաքրքրող եւ եթէ առիթը կայ՝ զուարճացնող բայց նաեւ մտածել տուող մտածու՛մ, ինչպէս նաեւ յուզող զգացու՛մ. ամէնքը՝ նո՛ր որքան հնար է, գոնէ չկրկնուած եւ չծամծմուած շարունակ, եւ ունեցող իր ոճը, որ վարպետութիւն չէ միայն, թէեւ վարպետութիւն ալ պէտք է..:

Թատրոնի վերաբերմամբ յայտնուած այս երեք կարծիքներն ալ իրենց գոհացումը կը գտնեն արեւմուտքի մէջ: Այնքան անփորձ եւ միամիտ չեմ սպասելու կամ պահանջելու համար որ նոյնը տեղի ունենայ մեր մէջ եւս:

Երեք պարագային ալ, սակայն, թատրոնին հիմը ազգային է, թէ՛ միտքերը զուարճացնելու, թէ՛ բարքերը սրբագրելու եւ թէ՛ մարդոց մտածումն ու զգացումը ճոխացնելու համար՝ անհրաժեշտ է որ յաճախ բեմին վրայ հանուի հանդիսատեսներուն կեանքը եւ երբեմն միայն՝ ուրիշ ժողովուրդներու կեանքը՝ իրենց հեղինակներէն ներկայացուած:

Երուսաղէմէն նամակ մը առի անցեալ օր, *8 Փետրուար թուականով*, որուն մէջ կ'ըսուի. «Մշակութային կեանքը հոս սկսած է շարժիլ. երգահանդէս մը ծրագրած ենք տալ Պ. Շ. Պէրպէրեանի ղեկավարութեամբ: Յետոյ՝ ներկայացում մը Օշականի գործերէն, կա՛մ «Մինչեւ ու՛ր»ը, եւ կա՛մ «Ստեփաննոս Սիւնեցի»ն, առաջինը *Հայրենիք*ի մէջ տպուած, իսկ երկրորդը՝ արդէն գիրք եղած»: Ահա՛ ոգին՝ որով պէտք է գործեն, ամէն տեղ, հայ թատերասէրները, հայկական թատերախաղ փնտռելու եւ ներկայացնելու ոգին:

Կը վերջացնեմ այս «առայժմ» ըսել ուզած քանի մը խօսքս, յայտնելով թէ համաձայն չեմ ընկեր Շ.Ս.ի՝ եթէ իր առաջարկը կը ձգտի յայտնելու թէ չկան խաղացուելիք հայ թատերգութիւններ: Մէկքանին յիշած եղայ արդէն. գոյութիւն ունին ուրիշներ եւս, հրատարակուած հանդէսներու մէջ եւ առանձին, զոր կարդալ

պէտք է՝ մերժելու համար իսկ: Անոնք կրնան այնքան վարպետօրէն հիւսուած չըլլալ որքան փարիզեան *պուլվար*ի խաղ մը, բայց կրնան ուրիշ կերպով շահագրգռել մեզ՝ մերինը ըլլալնուն համար:

Յոյս չդնենք այս մրցանակին ստեղծելիք նոր խաղերուն վրայ միայն. գտնե՛նք աւելի կամ նուազ հիներն ալ՝ գոհ ըլլալով անշուշտ որ մտրակի հարուած մը կը տրուի այստեղ, այս միջոցիս, ստեղծելու ընդունակ միտքերուն:

Թո՛ղ իր պայմանը ըլլայ «թատերական երկ մը՝ զուարթ եւ բարոյալից». հայ թատրոնը կրնայ օգտուիլ այս մրցանակէն, քանի որ պէտք է «գրական արժէք» ունենայ նաեւ վարձատրուելիք երկը:

ՀԱՅ ԲԵՄԻՆ ՀԱՄԱՐ

Նախ ըսեմ՝ որ մեզի, այսինքն Ասուպին եւ ինծի կը պակսին կարգ մը բաներ խորհելու համար թէ հայկական նոր թատերախաղ մը կրնայ փոխել.. եթէ ոչ մարդկութեան գէթ հայ գրականութեան ճակատագիրը: Այդ պակսած բաներէն մէկը թարմ երիտասարդութինն է եւ երկրորդը՝ անոր ընկերացող միամտութիւնը: Մենք կրնանք շատ նեղսրտիլ՝ երբ իբրեւ հայ թատրոն մեզի կը մատուցուի չորրորդական արժէքով փարիզեան *պիէսա* մը, բաց չենք կրնար խանդավառուիլ՝ երբ մեր աչքին կը փայլի հեռանկարը յանկարծակի ծնելիք հայ թատերական միակ երկի մը..:

Մանաւանդ, երբ մեզի կ'առաջարկուի կերպով մը մանկաբարձը ըլլալ ծնելիք երեխային:

Այսուհանդերձ, պիտի թօթուենք ինքզինքնիս եւ պիտի այնպէս մը ընենք որ «տրուած պայմաններուն մէջ» կարելի գոհացումը տանք մեր վրայ յոյս դնողներուն:

Ասոր համար, նախ անգամ մը եւս յիշենք եւ յիշեցնենք ընկեր Շ.Ս.ի գրութեան այն մասը որ մեր գործին կը վերաբերի.

«..Ի դիմաց անանուն նուիրատուներու եւ թատերասէրներու, հայ մտաւորականութեան տրամադրութեան տակ կը դնեմ 25 Ե. Ոսկիի վարձատրութիւն մը, յաջող թատերական կտորի մը հեղինակին համար, անկախաբար կտորին տպագրութեան ծախսերէն զոր եւս յանձնառու կ'ըլլանք հոգալ, հեղինակին իրաւունքն ալ ըլլալով ինքզինքին վերապահել իւրաքանչիւր ներկայացման զուտ շահին 25 առ հարիւրը: Թատերական երկը պէտք է ըլլայ զուարթ, բարոյալից, գրական արժէք ներկայացնող: Պայմանաժամ՝ մինչեւ ներկայ տարւոյն Յունիսի վերջը:

«Ասուպ»ի կը թողունք գրական այս մրցումին միւս բոլոր պայմանները եւ գնահատող ժիւրիի կազմութիւնը ճշտել»:

Ա՛յս է առաջարկը, ասո՛նք են հիմնական պայմանները տրուելիք գրական մրցանակին: Կատարե՛նք, ուրեմն, մեզի յանձնուած պաշտօնը, ատկէ առաջ աւելորդ չհամարելով յայտնել թատրոնի մասին մեր ըմբռնումը քանի մը բառով, որպէսզի այնչափ ալ սին աշխատանքի մը լծուած չըլլանք **գիտակցաբար**՝ ինչպէս պիտի ըլլար եթէ, օրինակի համար, հայ ենթադրեալ կեանքէ մը առնուած եւ հայ անձնաւորութիւններով կազմուած «Մարգարտաճաղիկ» մը բուսցնէինք այս անգամ, մրցանակի՛ մը արդիւնքով:

Գրականութեան բոլոր սեռերուն մէջ՝ ամէնէն «ուղղակի»ն, ամէնէն «ժողովրդականը» - բառի՛ն տառական իմաստով - թատրո՛նը, ճիշտ է որ այնչափ աւելի կը սիրուի ժողովուրդէն՝ որքան կը հետաքրքրէ, կը գրաւէ, կը յուզէ զայն, կը յուզէ իր միտքը կամ իր զգացումները կամ իր թմրած տրամադրութիւնը՝ պարզապէս:

Բայց չանցնի՛նք ժողովուրդ ըսելով: Ժողովուրդին մաս կը կազմէ շատ տգէտին հետ բաւական ուսեալը, շատ երիտասարդին հետ չափահասը, եւ իրարմէ տարբերող՝ երբեմն հակոտնեայ անոր միւս տարրերը: Ասոնց ամէնուն համար է թատրոնը, եւ թատերագիրը, չմոռնա՛նք, գրագէտ մըն է է՛ն առաջ:

Արդ, հետաքրքրելով, գրաւելով եւ յուզելով, մերթ խնդացնելու եւ մերթ լացնելու չափ յուզելով հանդերձ, «գրագէտ» թատերագիրը իրմէ **բան մը** կը դնէ իր երկին մէջ՝ զոր ոչ-գրագէտ-թատերագիրը չունի եւ չի դներ, եւ զոր արուեստագէտ-դերասանը կ'ըմբռնէ ու կ'աշխատի, իր խաղացուածքով, երեւան հանել, ծաղկեցնել, ապրեցնել:

Այդ «իրմէ մէկ բանը» կը փնտռեն թատերական քննադատը եւ զարգացած հանդիսատեսը թատերախաղի մը մէջ ու չգտնելով կը զայրանան՝ եթէ նոյնիսկ «ժողովուրդը» խնդացած ու ծափահարած է: Չէ՞ որ իրենք ալ «ժողովուրդ» են, ու ա՛յն աստիճանի վրայ ժողովո՛ւրդ՝ որքան պէտք է հասնին վարիննները, մինչ իրենք ալ կը ձգտին աւելի վերին հասնելու..:

Այդ «բան»ը զոր գրագէտ-հեղինակը **իր մէջը** պիտի գտնէ (փորելով ինքզինքը) եւ պիտի դնէ իր երկին մէջ, **խորապէս** մարդկային եւ անշուշտ ժողովրդային ալ բան մըն է նորէն, զոր իր արուեստովը թէ՛ պիտի պահէ եւ թէ՛ յայտնէ պիտի, անոր ենթահողը եւ անոր պտուղը միանգամայն պիտի ընէ, երկին հրապոյրն եւ անոր դասը կազմել պիտի տայ:

Մարդկայինը կրնայ ազգային ըլլալ միեւնոյն ատեն, բայց անհրաժեշտ չէ: *Համլէթ*ը անգլիական չէ, ոչ ալ *Օթելլօ*ն, բայց անգլիական թատրոնին եւ գրականութեան մէջ պզտիկ տեղ մը չունին անոնք..:

..Պիտի ուզենք որ ընկեր Շ.Ս.ի մրցանակին ներկայացող թատերգութիւնները զուարթ ըլլան բայց ո՛չ թեթեւ, ո՛չ առանց խորքի: «Գրական արժէք»ը որ իր դրած պայմաններէն է, կրնայ ըմբռնուիլ վերի բացատրութիւններով, որոնց վրայ կ'աւելցնենք լեզուի եւ ոճի յատկութիւնները, արագութիւնը եւ յստակութիւնը խօսակցութեան (*փիալոկ*) եւ միւս պահանջները կենդանի թատրերգութեան:

Իսկ այն պայմանները զոր մե՛նք պէտք է հաստատենք այս գրական մրցումին համար, հետեւեալներն են, յետխորհրդածութեան.

1. *Քոմեդի*ն (իր արդիական՝ ֆրանսական առումովը) պէտք է ըլլայ երեք կամ առ առաւելն չորս արարուած, որուն ներկայացումը, միջնարարներով հանդերձ, պէտք չէ երկու ժամէն պակաս եւ երեքէն աւելի տեւէ:
2. Պէտք է առնուած ըլլայ հայկական կեանքէ, հին ըլլայ թէ նոր, գործողութիւնը անցնի հայկական բնավայրի մէջ թէ դուրսը:
3. Ան պէտք չէ քաղաքական բնոյթ ունենայ եւ հանդիպի, ուրիշ կերպով եւս, ներկայացման արգելքներու:

Գնահատող *ժիւրի*ին կազմութիւնը հարկ չկայ այժմէն ծանուցանելու. կը յայտնենք յառաջիկայ Յունիսի սկիզբը:

ԵՂԲԱՅՐ ԵՂԲՕՐ

Այն պահուն ուր Հանգանակիչ Յանձնախումբը կը խնդրէ *Արեւ*էն ալ՝ «**որ խմբագրական յօդուածներով, եւ ըստ հարկին, յանձնաժողովի աշխատութեանց վերաբերեալ գրութեանց հրատարակումով, հանգանակութեան արդիւնաւորման ի նպաստ, իր բարոյական օժանդակութիւնը ընել բարեհաճի**» թո՛ղ մեզի ներուի ըսել թէ այդ օժանդակութիւնը մենք կանխաւ եւ յամառօրէն ըրինք, ներկայացնելով Այնճարի գաղութականներուն տխուր վիճակը եւ յիշեցնելով մեր եղբայրական օգնութեան պարտքը անոնց:

Որպէսզի ամիսներէ իվեր ամէնուն ծանօթ դարձած այդ ծանր կացութիւնը մեր կրցածին չափ թեթեւցնել աշխատինք, պէտք կա՞ր որ առաջն. փոխանորդ սրբազանը ճամփորդութիւն մը կատարէր Սուրիա-Լիբանան եւ այդ առթիւ ծանօթանալով տիրող թշուառութեան՝ վերադարձին խօսէր թեմ. ժողովին մէջ: Եթէ անիկա հոն գացած չըլլար տարբեր պատճառով մը, ուրեմն բան մը պիտի չընէի՞նք դեռ: Ուրեմն բաւական չէի՞ն Լիբանանէն մինչեւ Ամերիկա հայերէն թերթերու տեղեկութիւնները, որոնք կ'արտատպուէին այստեղ: Եւ Բարեգործականը, **որուն գործն էր ատիկա**, լուր չունէ՞ր, ներկայացուցիչ չունէ՞ր, մասնաճիւղ չունէ՞ր իրեն իմացնող՝ թէ մեծ կարօտութիւն կը տիրէ ոչ միայն Այնճարի այլեւ Սուրիոյ ու Լիբանանի ուրիշ կողմերը գտնուող գաղթական հայոց մէջ, ըստայնմ՝ ասկէ առնուազն չորս ամիս առաջ՝ մեծ հանգանակութեան մը ձեռնարկելու համար այստեղ եւ արդիւնքը Պէյրութ կամ Անթիլիաս փութացնելու, թերեւս ալ նպաստաբաշխ մարմին մը իր կողմէ անոր ընկերացնելու համար: Եթէ Բարեգործականի կեդրոնը տարօրինակ կարգադրութեամբ մը Ամերիկա փոխադրուած չըլլար Փարիզի գրաւումէն վերջ, այլ բերուած ըլլար Եգիպտոս՝ իր գործունէութեան դաշտին մօտ, ինչպէս պարզ ողջմտութիւնը կ'ըսէր թէ պէտք է ընել, անշուշտ այդ նախաձեռնութիւնը աւելի դիւրութեամբ կ'առնուէր իր ատենին, թէեւ կը կարծենք որ նորէն՝ պէտք էր ընել ատիկա, իր ներկայ ձեւովը եւ պայմաններով ալ: Այդ պարագային, Միութեան տեղւոյս *Ամսօրեայ տեղեկագիր*ը պիտի չստիպուէր իր Մարտ-Ապրիլ 1942ի վերջին թիւով կրկին եւ կրկին փողահարել՝ թէ «**Միութեան երկամեայ նպաստները Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ գաղթականութեան» (Սանճաքի) 1940-1941 Յունիս (ուրեմն մէկուկէս տարուան մէջ) եղած են 80,400 լիբանանեան ոսկի, շուրջ 9000 անգլ. ոսկի փոխարժէքով**»: Ասկէ դուրս են, կը յուսանք բայց վստահ չենք, Ամերիկայի Կեդր. Յանձնաժողովին Պէյրութ ղրկած 5000 եւ 10,000 տոլարի վերջին առաքումները, որոնք ծանուցուած են նոյն *Տեղեկագր*ին գլուխը՝ դժբախտաբար առանց թուականի յիշատակութեան:

Փակելու համար այս քննադատական յառաջաբանը՝ զոր չէինք կրնար չգրել մեր ուղղելիք կոչին սկիզբը, աւելցնենք որ հոսկէ երթալիք գումարով թերեւս փրկուէին քանի մը տասնեակ կամ հարիւրեակ մը հայեր, պզտիկ եւ մեծ, որոնք սնունդի կամ հագուստի պակասէն հարուածեցան: Օգնութիւն որ **կրնայ** տրուիլ ժամանակին եւ չի տրուիր, այնքան ալ յարգ չ'ունենար վերջէն՝ թէեւ իր պէտքը զգալի ըլլայ միշտ:

Եւ **իր պէտքը զգալի է միշտ**, ու այս թո՛ղ ըլլայ մեր փոխանցման խօսքը անցեալի քննադատութենէն դէպի ներկայ նպաստի կոչը: Այդ քննադատութիւնը որե-

ւէ կերպով չի նուազեցներ, ընդհակառակն կը շեշտէ կարեւորութիւնը այսօրուան հանգանակութեան:

Պատերազմի շրջանը, ինչպէս ամէն տեղ եւ ամէն ժողովուրդի մէջ, հոս եւս ոմանց բարօրութիւնը աւելցուցած, ուրիշներունը.. չքացուցած է: Հոս ալ, հետեւաբար, ունինք ծանրացած վիճակով չքաւորներ զորս հոգալ պարտաւոր ենք եւ կը հոգա՛ն մեր բարեսիրական մարմինները՝ մեր տուած ու հետզհետէ տալիք աւելի լայն նպաստներով: Ինչ որ, սակայն, կը զանազանէ Սուրիոյ մեր թշուառ հայրենակիցները այստեղիններէն, ա՛յն է որ անոնք աւելի բազմաթիւ են, անոնց մեծ մասը Սանճաքէն արմատախլուած եւ ասդին դեռ չտեղաւորուած անձերէ կը բաղկանայ, եւ երկիրը ուր կը գտնուին նուազ շահաւէտ է այս պահուս, բաղդատմամբ մերինին՝ թէեւ հոն ալ կ'ըսուի թէ լաւ շահող եւ նոյնքան լաւ օգնելու կարող ամէն ազգէ անձեր՝ հետեւաբար հայեր ալ կը գտնուին:

Հանգանակութիւնը որ բացուեցաւ հոս երկու շաբաթ առաջ, թեմ. ժողովոյ նիստին մէջ եւ առաջն. փոխանորդ Ս. հօր ու ժողովականներու միայն մասնակցութեամբ, գոհացուցիչ է իր այդ առաջին արդիւնքովը եւ յուսալ կու տայ թէ իր ամբողջական արդիւնքը պիտի կրնայ գոհացնել նաեւ բաւական թուով ծայրայեղ կարօտութիւններ:

Որպէսզի գոյանայ այդ արդիւնքը՝ պէտք է որ իրենց մօտ կատարուելիք դիմումին մասնակցին ամէնքը, թէ՛ հարուստը եւ թէ՛ սովորական բարեկեցիկը, ա՛ն որ այսօր աւելի կը շահի քան երէկ եւ ա՛ն որուն նիւթական կացութիւնը փոխուած չէ, մինչեւ իսկ քիչ մը դժուարացած է գուցէ բայց որ, մտածելով թէ անդին ո՛րքան ուրիշներ իրենց սնունդը անգամ չեն գտներ, յօժարակամ իր ունեցածէն կամ շահածէն մաս մը պիտի տայ անոնց:

Պէտք չունինք ազդու բառեր գործածելու՝ որպէսզի բացուին սիրտերը: Վստահ ենք որ բաւական է ըսել միայն՝ թէ գաղութէ գաղութ ընձեռուող օգնութեան այս գործը **եղբայր Եղբօր** նշանաբանին կիրարկումն է միայն, որուն օգուտը նիւթական եւ բարոյական է միեւնոյն ատեն, ու անոր բարոյական օգուտը կը քաղեն թէ՛ առնողները եւ թէ՛ տուողները, կը քաղէ մեր գաղու՛թն ալ:

Տալով՝ իբրեւ ազգ, միացուցած եւ միացած, զօրացուցած եւ զօրացած կ'ըլլանք:

ՏԱԼՈՒ ՀԱՃՈՅՔԸ ԵՒ ՊԷՏՔԸ

Մեր այսօրուան նպատակն է՝ բացատրել եւ խորացնել տալու հաճոյքն ու պէտքը անոնց համար որ կա՛մ բնաւ չեն գիտեր, կա՛մ անբաւական կերպով գիտեն զանոնք:

Տալը հաճոյք մը եւ պէտք մըն է միեւնոյն ատեն, տուողին համար:

Ինչպէս օդը չ'առնուիր առանց տալու, այնպէս ալ ուժը, ամէ՛ն ուժ, երբ կ'առնուի պէտք է տրուի նաեւ: Կեանքը անունն է այդ ուժերուն ամբողջութեան. Ֆիզիքակա՛ն եւ անմիջակա՛ն՝ իր սահմանափակ իմաստով, ոգեկան ու ժամանակին մէջ տարածական է ան իր լայն իմաստովը, որ իր արիւնէն էակ մը տալուն չափ՝ իր ցեղին - ընտանեկան, ազգային եւ մարդկային ցեղ - ապրելու եւ աւելի լաւ ապրելու միջոցներ տալը կ'ըմբռնէ:

Հաճոյք է տալը. բնութիւնն է որ այսպէս ըրած է զայն, ամէն բանի համար, որպէսզի չգոհանանք առնելով միայն, որ նոյնպէս հաճոյք մըն է. ապացո՛յց՝ շնչելու,

ապացո՛յց՝ ուտելու, ապացո՛յց՝ սիրուելու (որ առնել մըն է միայն) եւ ապացո՛յց՝ դրամ շահելու հաճոյքները:

Եւ տալը **պէտք մը** ըլլալուն համար է անշուշտ՝ որ բնութիւնը հաճոյք մը դրած է նաեւ տալուն մէջ: Եթէ չըլլար այդ հաճոյքը, ապրող էակներուն զօրաւոր մասը.. **պայթելով**, եւ տկար մասը..**կռնծելով** պիտի անհետանար - քանի որ բնութեան մէկ օրէնքն ալ՝ զօրաւորին որ աւելորդ ուժ ունի, օգնելն է անո՛ր որ զուրկ է բաւական ուժէ, վերահաստատելու համար խանգարուած հաւասարակշռութիւնը:

Տեսնե՛նք առնո՛ղը, հիմա. տուողին տուածն եւ ոչ թէ բնութեան տուածն առնո՛ղը:

Այդ առնողը՝ ընդհանրապէս տկար մըն է, կամ տկարներու խումբ մը, կամ միշտ, անհատին ուժէն իր ստացածովն ապրող հաւաքականութիւն մը: Ան աղքատ մը, տղայ մը, ծեր մը կամ հանրային հաստատութիւն մը, կամ ամբողջ ցեղ մըն է՝ ընտանեկան, ազգային, մարդկային ցե՛ղը մինչեւ անգամ: Ցեղերը, անհունապէս աւելի զօրաւոր քան իւրաքանչիւր անհատ առանձին-առանձին, ոչինչ են նաեւ՝ առանց այդ անհատներուն, առանց իրենց **սովորական** եւ **արտասովոր** կերպով անոնցմէ առածին:

Եւ տե՛ս թէ ի՛նչ հրաշալի ձեւով կը գործէ օրէնքը՝ զոր մարդը շինած չէ այլ բնութիւնը.- տկար անհատին տրուածէն ալ կ'օգտուի հաւաքականութիւնը՝ երբեմն շատ եւ երբեմն քիչ. օրինակ՝ մանուկին, դարմանելի հիւանդին, պատահական աղքատին տրուածէն ան մեծ չափով կ'օգտուի, գրեթէ այնպէս ինչպէս կ'օգտուի գիտութեան եւ գրականութեան, գեղարուեստի եւ հանրային առողջապահութեան կամ ընդհանուր բարեկեցութեան համար տրուած միջոցներէն:

Տարբերութիւնը բնութեան հետ առ-ու-տուր ընողին եւ մարդոց հետ առ-ու-տուր ընողին միջեւ ա՛յն է՝ որ բնութիւնը աւելի դիւրաւ կու տայ իրմէ ուզուած **էականը**՝ քան մարդը, որ երբեմն իրեն համար, երբեմն իր ժառանգորդներուն եւ երբեմն ալ ոչ ոքի համար՝ իր աւելցած ուժը պահելու յիմարութեամբ վարակուած է, չես գիտեր ո՞րմէ եւ ի՞նչպէս:

Այն աւելցած կամ աւելորդ (իրեն համար աւելորդ, ուրիշին՝ անհրաժեշտ) ուժը զոր ան կը պահէ ամէնէն աւելի սիրով եւ խնամով, դրամն է: Պէտք է համոզենք զինքը՝ թէ դրամն ալ, զոր **առած** է, պէտք է **տայ** ինչպէս օդը եւ ինչպէս ուրիշ բաներ, անոր մէկ մասը միայն իրեն պահելով եւ ո՛չ ամբողջը, ոչ անոր մեծ մասը:

Ան գիտէ առնելու հաճոյքը բայց չի գիտեր, անշու՛շտ չի գիտեր տալու՛ հաճոյքն ալ. գիտէ առնելու՛ բայց ոչ տալու՛ պէտքը. չի գիտեր ուրիշներուն, անհատ թէ հաւաքականութիւն որոնք կարօտ են, առնելէ զգալիք հաճոյքը եւ առնելու պէտքը: Եթէ գիտնար այս ամէնը, խելքով եւ փորձով գիտնար՝ ապահովաբար ան պիտի տա՛ր նաեւ:

Խելքով գիտնալուն՝ ահա մենք, այստեղ, կ'օգնենք քիչ մը, փորձով գիտնալուն՝ կ'օգնեն հանգանակիչ մարմինները երէկ, այսօր եւ վաղը:

Փորձի առիթը սկսած եւ աւելցած, շրջանի՛ մը վերածուած է այս միջոցիս: Իրարու ետեւէ բազմաթիւ անգամներ զանազան նպատակներու համար դիմում կ'ըլլայ մեզի ու մենք կու տանք կամ պէտք է տանք անոնց ամէնուն ալ, յաջորդաբար կամ գրեթէ միաժամանակ, չենք կրնար չտալ անոնց ոչ մէկին..:

Այո՛, այո՛..: Տալ դիմումներու, անոնց պատասխանել դրական կերպով եւ ակնկալուածին չափ կամ քիչ մըն ալ աւելի, լա՛ւ, շատ լա՛ւ է: Բայց մենք կը խորհինք տալու ուրիշ եղանակի մը մասին եւս, որուն օրինակները չենք տեսներ մեր շուրջը եւ որ սակայն յուժ փափաքելի եւ բաւական կարելի է՝ մանաւանդ հիմա:

Ատիկա առանց դիմումի եւ դիմումներու նպատակներէն դուրս՝ ինքնիրեն մտածուած նպատակի մը համար լայնօրէն տրուած նիւթական միջոցն է:

Այսպէս, մէկը որ **կրնայ հիմա** եւ հոգւով եկեղեցասէր կամ մտքով եկեղեցապաշտ է՝ ազգութեան պահպանումին համա՞ր, ի՞նչու յանկարծ ինքնաբերաբար պիտի չելլէր մէջտեղ եւ պիտի չըսէր որ ինք մինակը կը կառուցանէ Հելիոպոլիսի հայ եկեղեցին, որուն ցարդ կառուցուած չըլլալը յանցանք մը եւ ամօթ մըն է մեզի՝ այդ եկեղեցաշատ եւ հայաշատ արուարձանին մէջ: Հին հարուստները (Պէզճեան, Տատեան, Ունճեան եւ ուրիշներ) ըրած են ասիկա՝ Պոլսոյ մէջ:

Ուրիշ մը, որ կրթասէր է սրտով եւ մտքով եւ **կրնա՛յ նոյնպէս**, ի՞նչու –ինքնաբերաբար դարձեալ - ազգային երկրորդական վարժարանի կամ ուսուցչանոցի մը համար մէկ անգամէն **տասը հազար ոսկի** պիտի չտրամադրէր իր կողմէ:

Նոյն կերպով, ուրիշ մը հիւանդանոց մը, ուրիշ մը ակումբ-թատրոն մը եւ մատենադարան մը պիտի չկանգնէր, մինչ մէկն ալ - թերե՛ւս - գրականութեան համար պիտի «չսոթտուէր», «չսոթտէ՛ր» պիտի ինքզինքը՝ հոգ չէ թէ բոլորովին չհամոզուած անոր կարեւորութեանը, եւ աւելի՝ հետեւելու համար ուրիշ ազգերու օրինակին..:

Ի՞նչու, արդարեւ, քանի որ տալը հաճոյք մը եւ պէտք մըն է միանգամայն, եւ ասիկա տուողին ու առնողին համար նաեւ, ի՞նչու, երբ բնութեան օրէնքը տալը առնելուն համեմատական կ'ընէ, շատ առնողէն շատ տալ կը պահանջէ. ի՞նչու կ'ըսենք, պիտի չյուսայինք որ քիչ տուողներուն կամ քիչ տալ կրցողներուն քով՝ յիշուած նպատակներէն մէկին եւ միւսին համար շատ տալու խոր հաճոյքը փնտռող եւ վայելողներ ալ պիտի չունենայինք այսօր..:

«ԶՈՀՈՂՈՒԹԻՒՆ»

Կը մտածե՞նք արդեօք՝ թէ այս համաբախումին մէջ կը զոհեն եւ կը զոհուին աշխարհի գրեթէ բոլոր ժողովուրդները:

Եթէ անոնց իւրաքանչիւրէն մաս մը, իր երկրէն դուրս գտնուելուն, «չէզոք» կոչուած երկրի մը մէջ ապրելուն պատճառաւ, անձնապէս չտուժեց մինչեւ հիմա, ուրիշ հազար ձեւով բաժին կ'առնէ իր ազգակիցներուն կրած տառապանքի աւեղ զանգուածէն, թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ նիւթապէս:

Վերջացա՞ւ: Իր երկիրը գրաւուեցա՞ւ թշնամիէն: Իր հոն թողած ազգականներն ու բարեկամները, անո՛նք որ ազատեցան զէնքով սպանդէն, հիմա սովէ՞ն է որ կը հիւծին եւ կը մեռնին: Այս ամէնը բաւական չէ, պէտք է որ ինքն ալ իր ապահովութեան եւ բարօրութեան մէջէն խլուի, պէտք է որ իր երիտասարդները երթան ստուարացնել իր դատին համար կռուող բանակներուն շարքերը, իր կիները պէտք է խնամեն անոնց վիրաւորեալներն ու հոգան անպաշտպան թողած ընտանիքները, եւ պէտք է որ իր բարեկեցիկները քսակնին պարպեն՝ պատերազմին ստեղծած ամէն կարգի հարկադրանքներուն դիմաց:

Ահաւասիկ, մեր շուրջ, յոյն ստուարաթիւ գաղութը այդ կացութեան մէջ. ահա՛ ազատ ֆրանսացիք, ահա փոլոնիացիք, ահա՛ եուկոսլաւները՝ եկած աշխարհի զանազան մասերէն, եւ բոլոր անո՛նք որոնց հայրենիքը կա՛մ զէն ի ձեռին կռիւի մէջ է հեռուն եւ կամ, ստիպուած, զէնքը վար դրած է եւ թշնամիին լուծին տակ «ինքզինքը կ'ուտէ» սպասելով փրկութեան ժամուն:

Ի՞նչ է մեր՝ հայերուս վիճակը «չէզոք» կամ գոնէ ոչ-պատերազմիկ երկիրներու մէջ, մեր **բարոյական՛ն** վիճակը ըսել կ'ուզենք, խնդիրը ասոր մասին ըլլալով միայն, միւսը՝ **իրաւական** վիճակը, մենէ կախում չունենալուն համար:

Արդեօ՛ք մենք կը գտնուինք (**բարոյապէս**՝ կը կրկնենք), Եգիպտոսի, Պաղեստինի, Սուրիոյ կամ Իրաքի մէջ, զուիցերիացիի մը կամ շուէտացիի մը (որոնց երկիրները չէզոք եւ խաղաղ են դեռ) դիրքի՞ն մէջ, թէ՞ ոչ՝ յոյնի մը, կամ աւելի ճիշտը՝ անգլիացիի մը կամ ամերիկացիի մը դիրքին մէջ:

Կը պատասխանենք.- վերջիններու՛ն դիրքին մէջ, որովհետեւ մեր հոգեկան եւ ֆիզիքական - ո՛չ թէ՝ իրաւական - հայրենիքն եղող Խ. Հայաստանը կը կռուի Խ. Միութեան մէջ՝ այնպէս ինչպէս Անգլիան եւ Ամերիկան: Իր զաւակները որոնք հայ են մեզի նման, մեր արենակիցներն ու մեր ազգակիցները, կը կրեն պատերազմին **ուղղակի** եւ **ծանրագոյն** հարուածները՝ իրենց արիւնը հոսեցնելով ի պաշտպանութիւն հասարակաց դատին, ընդդէմ հասարակաց թշնամիին:

Ի՞նչ պիտի ընէինք եթէ մեր իրաւական վիճակը համապատասխան ըլլար մեր բարոյական կամ հոգեկան կամ նոյնիսկ ֆիզիքական՝ այսինքն արենակցական վիճակին եւ ըլլայինք, ա՛յսպէս, Խ. Հայաստանի քաղաքացիներ.- պիտի ընէինք ա՛յն ինչ որ պարտաւոր է ընել եւ կ'ընէ ամէն քաղաքացի՝ որուն երկիրը կռիւի մէջ է եւ ինք թշնամիին ձեռքը չի գտնուիր. տա՛լ անոր ինչ որ կը պահանջէ ան իր բոլոր զաւակներէն իր պաշտպանութեան համար, համաձայն իւրաքանչիւրին տարիքին եւ առողջական կացութեան, համաձա՛յն անոնց **ունեցած**ին:

Արդ, եթէ մեր **իրաւական դիրք**ին պատճառաւ՝ հոս այդ կարգի զոհողութիւններ չեն պահանջուիր մենէ, մեր **սրտի եւ արիւնի դիրքը** մեզ կը ստիպէ, սակայն, որ ապրինք զոհողութիւններ ընելով, **իրակա՛ն** եւ ոչ թէ անուանական զոհողութիւններ:

Մեր երիտասարդները պիտի չդիմագրաւե՞ն մահը՝ կռիւի դաշտերուն վրայ. ուրախ ենք իրենց համար ինչպէս նաեւ իրենց ծնողաց եւ ուրիշ սիրելիներուն համար, բայց անհրաժեշտ է որ այդ **բախտ**ը անոնք, իրենց ծնողքը եւ իրենց սիրելիները փոխարինեն ուրիշ բանով մը, անոնց օգնութեանը ուժէն ղրկուած ազգին ուրիշ օգնութիւն մը ընծայելով:

Դրամով ըլլալիք այդ օգնութիւնը պէտք էր, տարակոյս չկայ, որ ընծայուէր հո՛ն ուր ամէն զոհողութիւն կատարուելու վրայ է այս պահուս, արիւնի զոհողութենէն սկսեալ: Բայց քանի որ ատիկա չեղաւ - պատճառներո՛վ զորս չենք ընդունիր բայց ստիպուած ենք իրողութիւնը ընդունելու - պէտք է ուրիշ ուղղութեամբ մը մտածել եւ ըստայնմ մօտեցնել մեր գործունէութիւնը մեր բարոյական վիճակը ունեցող օտարներու գործունէութեան:

Պէտք է, **հայ ազգը մէկ եւ անբաժան նկատելով**, անոր դուրսը գտնուող կարօտ զաւակներուն եւ դուրսի կարօտ հաստատութիւններուն համար տանք ինչ որ

պիտի տայինք եթէ հայ հայրենիքին մէջը գտնուէինք, կամ եթէ անոր կոչին պատասխանած ըլլայինք:

Պէտք է - կ'ըսենք համարձակօրէն՝ փոյթ չընելով թէ թէ ո՛րքան ախորժելի է կամ չէ զայն լսելը - պէտք է, այս պատերազմի ընթացքին, հոս «զետեղենք» (*ինվեսթ* ընենք) այն դրամական օգնութիւնները զոր ղրկած պիտի ըլլայինք մեր արեւնակիցներուն **մեր կամքո՛վը միայն**, եւ ոչ ա**կամաներն ալ**՝ որոնց գումարը մեծ համեմատութիւններու պիտի հասնէր:

Ինվեսթ ընելու ձեւերը յիշեցինք անցեալ շաբաթ, դպրոց շինել, եկեղեցի շինել, մարդ պահել եւ մարդ հասցնել:

Կը կրկնենք զանոնք: Պէտք է բան մը ընենք: Պէտք չէ մեր «սեղանին թափթփուքները» հրամցնենք՝ իբրեւ մեր պարտականութեան, մեր պարտքին հատուցումը:

Այո՛, պէտք է տանք, եւ պէտք է ուզե՛նք:

ՁԵՐ ԴՐԱՄԸ

Կը լսեմ ձայն մը որ կ'ըսէ.

- «Դուք որ դրամ չունիք մի՛ խօսիք դրամի, զայն տալու, բաժնելու, գրեթէ նետելու մասին: Չգիտնալով թէ ան ի՛նչպէս կը շահուի, կարծիքներ կը յայտնէք զայն ձեռքէ հանելու եղանակին մասին, ձեռքէ հանե՛լ մը որ նետելու հաւասար է: Եւ յետոյ, թողէք որ նոր ունեցողը զայն վայելէ քիչ մը, սիրտը տաքնայ «ունենալու» գաղափարէն, աչքերը փայլին եւ շարժումները ամրանան յիշելով իր դրամատան հաշիւին գումարը: Յետոյ ալ, ի՞նչ իրաւունք ունիք, վերջապէս, բարոյական ճնշում գործելու, բարոյապէս բանալի յարմարցնել կամ ճեղք բանալ փորձելու մարդու մը հոգիի դրամարկղին վրայ. գիտէ՞ք որ անոր նիւթական ձեւը՝ նիւթական արկղի մը վրայ փորձուելով - ծանր պատիժի կ'ենթարկէ փորձողը. պէտք էր որ պատիժ մըն ալ գոյութիւն ունենար ձեր ըրածին համար. հանգիստ թողէք հայ հարուստները եւ եթէ բարեգործութեան մասին գրէք ալ՝ գրեցէք ընդհանուր եւ քիչ մը հեռաւոր կերպով՝ փոխանակ դպչելու չափ մօտենալու անոնց, քիթ-քիթի հետերնին խօսելու եւ իրենց ընելիքը սորվեցնելու պէս, իբրեւ թէ իրենք չգիտնային թէ ինչե՜ր կարելի է ընել դրամով..»:

Այս մենախօսութիւնը - որովհետեւ մենախօսութիւն մըն էր ան՝ պատին կամ հայելիին առջեւ ըսուած - մենք լսեցինք եւ քիչ կը մնար որ իրաւունք տայինք ըսողին՝ եթէ ուրիշ ձայն մը անոր ետեւէն չգար ու չըսէր.

- «Շարունակեցէ՛ք: Նոր փաստեր գտէք՝ համոզելու համար դրամ ունեցողները որ իրենց երէկուան չունեցածէն մաս մը այսօր նուիրեն ազգին եւ անոր երախտագիտութեանը արժանանան: Եթէ դժուար է սիրտերուն չախչախը գտնել եւ զարնել՝ որովհետեւ անոնք՝ ալ *պլենտէ* կամ *քամուֆլէ* եղած են հիմա, շրջապատեցէք միտքերը եւ տրամաբանութեան *միթրայ*ով ծակծկեցէք զանոնք, մինչեւ որ, թափանցուած եւ լեցուած, անոնք պարպուին եւ պարպել տան միաժամանակ՝ իրենց, ըսենք իրե՛նց շահած դրամը..»:

Ո՛չ այս եւ ո՛չ ալ առջի ձայնին մենք մտիկ պիտի ընենք, թէեւ երկուքին ըսածին մէջ ալ իրաւացի կէտեր կան: Մենք երրորդ՝ բարեկամ ձայնի մը անսալով, պիտի փափաքինք ինքզինքնիս դնել հարուստի մը տեղը եւ սապէս խորհրդածել.

- «Այնչափ ալ դժուար չէ եղեր հարստութեան տիրանալը: Ժամանակին երբ սա՛ յանձնառուին կամ նա՛ վաճառականին վրայ կը մտածէի, հանճարի պէս բան մը կը վերագրէի անոնց: Այդպիսի բան չկայ. ամբողջ խնդիրը՝ առիթը ներկայանալուն զայն բռնելն է: Ուստի համեստ ըլլանք եւ շատ չհեռանանք մեր երէկուան մտայնութենէն.. եւ ապրելու եղանակէն ալ: Քանի որ առաջին արժանիքը առիթինն է՝ ներշնչուինք այդ առիթէն, մեր ընելիքը որոշելու համար:

«Ապահովաբար, ընելիք մը ունինք, ոչ թէ դրամով աւելի դրամ ունենալու կամ զայն ապահով պահելու՝ այլ զայն լաւ կերպով գործածելու համար ընելիք բան մը: Տեսնենք թէ ան ի՛նչ կրնայ ըլլալ:

«Եթէ ուժ մըն է դրամը՝ այդ ուժը կը յայտնուի, այդ ուժը կը ստացուի գործածութեամբ միայն: Բայց ի՞նչ տեսակ գործածութիւն պէտք է անոր՝ որպէսզի իր ուժը օգտակար ըլլայ: - Գործածութիւ՛ն մը որ կարելի եղածին չափ լայն սահմանի մէջ կատարուելով՝ մեծագոյն արդիւնաւորութիւնը ունենայ:

«Եթէ միայն իմ եւ իմ անմիջական մերձաւորներուս՝ ընտանիքիս անդամներուն համար գործածեմ, միայն մեր օգուտը փնտռեմ եւ մեր ուժը աւելցնեմ անով, ծառայած չեմ ըլլար բուն նպատակին՝ որ դրամին ուժը տեւականացնել, անկէ մեծագոյն արդիւնքը քաղելն է: Ես եւ իմ անմիջական մերձաւորներս՝ օրին մէկը կրնանք կորսնցնել այդ դրամին հետ անոր հայթայթած զօրութիւնն ալ: Ոչ ոք, ոչ մէկ ընտանիք կրցած է շատ երկար ժամանակ տէր մնալ իր հարստութեան. մարդկային բնութիւնը կամ աշխարհի դէպքերը կը միջամտեն զայն յամրօրէն կամ մէկ անգամէն ցնդեցնելու համար:

«Ի՞նչ կայ ինձմէ եւ իմ ընտանիքէս ետք.- ա՛յն ազգը որուն կը պատկանիմ: Կրնա՞յ իմ դրամս ուժ ըլլալ անոր համար գործածուելով.- այո՛, եւ յայտնապէ՛ս, որովհետեւ կ'աւելցնէ անոր զօրութիւնը: Իսկ երբ աւելցնէ քու պատկանած ազգիդ զօրութիւնը՝ դուն բան մը կը զգա՞ս ատկէ, դուն ինքդ ալ կ'օգտուի՞ս, կ'ուժովնա՞ս.- ապահովաբա՛ր:

«Կը մնայ գիտնալ թէ ու՞ր եւ ի՞նչպէս ազգին համար գործածուելով՝ դրամը կրնայ իր լաւագոյն արդիւնքը հայթայթել: Հոդ, պէտք է որ լաւ խորհիմ, ի հարկին խորհրդակցիմ ուրիշներու հետ՝ չսխալելու եւ այս նպատակին ամէնամօտը, շատ մօտը երթալու համար:

«Հոդ, իրապէս, սիրտէն աւելի միտքն է որ պէտք է դեր մը կատարէ: Ազգի մը դիմադրական եւ արտադրական ուժը աւելցնող բաները՝ փորձուած բաներ են ընդհանրապէս, անոր մեծ հաստատութիւննե՛րը ընտանիքի, կրօնքի եւ կրթութեան՝ որոնք հոգալ պէտք է, անոր հիմնական առաքինութիւննե՛րը հաւատարմութեան եւ աշխատասիրութեան՝ որոնք կարեւոր է սնուցանել կամ արծարծել:

«Եւ ի՞նչ բախտ է ինծի, որ Ս. Մեսրոպ մը կամ Մխիթար Աբբայ մը, Աբովեան մը կամ Պէրպէրեան մը չըլլալով, կրնամ սակայն դրամովս մեծապէս ծառայել այս ազգին..»:

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ

Ինչպէս որ միեւնո՛յն մեծվայելուչ արարողութիւնը տեղի կ'ունենայ ամէն Զատկի առաւօտ եւ հաւատացեալն ու նոյնիսկ կէս-հաւատացեալը կ'երթան յափշտակութեամբ, հաւատքով կամ սիրով զայն տեսնելու եւ լսելու, ինչպէս որ գրեթէ նո՛յն

քարոզը անոնք մտիկ կ'ընեն հոն այդ օրը, տարիներէ իվեր, ինչպէս որ նո՛յն շնորհաւորութիւններն ու մաղթանքները ամէնքը կ'ուղղեն իրարու՝ այնպէս ալ նոյն յօդուածը.. կարելի չէ՛ որ գրեն լրագիրները այդ նոյն Զատկուան առթիւ, որովհետեւ՝ եթէ ժամանակը շատ փոխուած չէ, փոխուած կ'ըլլայ յաճախ գրողին մտածումը, կեա՛նքը, իր իսկ կեանքը զայն կ'ըլլայ ոգեփոխած..:

Եւ մինչ «խօսքը կը թռի»՝ «գիրը կը մնայ» եթէ ոչ յաւիտեան՝ գոնէ կարդացուած պահուն եւ կարդացուելէն քիչ վերջ, եւ կը բաւէ որ միա՛կ կարդացող մը կանգ առնէ անոր վրայ, յիշէ եւ բաղդատէ՝ որպէսզի խղճամիտ գրողը, անդրադառնալով այդ կարելիութեան, չկրկնէ ինքզինքը կրկնուող տարեդարձին առջեւ, իր ներկայ անկեղծութիւնը դնէ թուղթին վրայ՝ ժամանակին այնքան անկեղծ թափով մը իրեններուն կողմէ որդեգրուած եւ նուիրագործուած մեծ կրօնքի մը այս մեծագոյն տօնին օրը:

Այդ երկիւղը.. ընթերցողներէն - որ սկիզբն է իմաստութեանը.. գրողին - եւ այդ պահանջքը խղճի ու անկեղծութեան՝ մեզ կը ստիպեն ըսելու այսօր, թէ Քրիստոսի Յարութեան տօնը մարդկային եւ համամարդկային տօն մըն է. բոլոր մարդո՛ց համար՝ որոնք գիտեն Քրիստոսի կեանքն ու մահը եւ անոր հաստատած բարոյական սկզբունքները, անոր կեանքին հետ իրենց կեանքը բաղդատելու, անոր մահուան հանդէպ իրենց գալիք մահը տեսնելու եւ անոր սկզբունքներուն դէմ՝ զիրենք վարող սկզբունքները կշռելու մեծ եւ սուրբ առի՛թն է ան:

Է՛հ, այո՛, ամէն մէկ մարդու համար առիթն է Յարութեան Տօնը՝ նախ իր մէջ արթնցնելու, **յարութիւն առնել տալու** իր հոգիին աստուածութի՛ւնը, չսպասելով որ հրաշք մը պատահի եւ իրմէ դուրս ուրիշ բաներ - ազգ, ցեղ, բարութիւն, ազնուութիւն եւն. - նոյնպէս յարութիւն առնեն այսօր, վաղը կամ միւս օր, նմանութե՛մբը Յիսուսի:

Եթէ, ինչպէս հին քրիստոնեաները ատենին, մարդիկ այսօր ալ ծառայեցնէին քրիստոնէական տարեդարձներն իրենց հոգիին սեփական շահուն՝ ինչպէս պէտք է եւ ինչպէս ատո՛ր համար է որ հաստատուած են այդ տօները, անոնք ուրիշ կերպ պիտի խօսէին ու գրէին եւ մենք ուրիշ «պատգամներ» է որ պիտի լսէինք ու կարդայինք այսօր եւ վաղը, մեր ռատիօներուն եւ լրագիրներուն մէջէն:

Մարդկային Եղբայրութիւնը, որ վերջիվերջոյ ամբողջ քրիստոնէական բարոյականն է Աստուծոյ Հայրութեան հաւատքին հետ կապուած եւ ծնած անկէ, պէտք էր ապրէր ամէն մէկ մարդու մէջ զատ-զատ եւ իրեն համար, սկսելով համեստ գործաւորէն մինչեւ անոր ամբարտաւան փաթրոնն ու մինչեւ պետութեանց անպատասխանատու վարիչները..:

Պէտք էր՝ որ բոլոր «Քրիստոս Յարեաւ» ըսողները յարութիւն տային - այսօր - իրենց մէջ թաղուած Եղբայրութեան հոգիին, զայն ուրիշներէ սպասելու տեղ:

Եւ, խորհելով նաեւ անհատ մարդոց եւ ընդարձակ մարդկութեան միջեւ կանգնող այն գաղափարական պատնէշներուն վրայ որոնք ազգերն են, պէտք էր որ մեր Զատկուան մտածումը ամէն բանէ առաջ մարդկայինը տեսնել եւ մարդկայինը յարութիւն առնել տալ ուզէր ազգայինին մէջ, ամէ՛ն ազգի համար բացարձակապէս, նոյնքան հայ որքան ամերիկացի ազգին համար:

Եւ երբ «մարդկային»ը կ'ըսենք՝ հարկադրաբար «մեծ»ն է որ կը հասկնանք, մեծ գաղափարներն ու մեծ զգացումները որոնք պիտի գան տեղը գրաւելու մեր

միւս առօրեայ գաղափարներուն եւ զգացումներուն, նոյնիսկ անո՛նց որ հանրային հանգամանք ունին:

Պէտք է համոզուիլ, արդարեւ, որ ոչինչ կը վերածնի ֆիզիքապէս կամ հոգեպէս, ո՛չ ազգ եւ ո՛չ անոր ստորոգելիներէն որեւէ մէկը, եթէ անոր գաղափարը **մեծապէս** վերածնած չէ նախ, այսինքն **մեծ կենդանութեամբ եւ մեծ տարածութեամբ** տիրած չէ մտքերու եւ հոգիներու վրայ:

Եթէ պիտի մօտեցնենք, օրինակի համար մե՛նք, Քրիստոսի Յարութիւնը Հայ Ազգին Յարութեան, եթէ պիտի ներշնչուինք, յուսադրուինք եւ զօրանանք առաջինէն յօգուտ երկրորդին՝ անհրաժեշտ է որ Ազգին Յարութիւնը ուզենք անոր ամբողջութեանը համար եւ ամբողջական միջոցներով, մտածելով անոր բունին եւ արմատներուն եւ ոչ թէ մէկ փոքր ճիւղին միայն որ մենք ենք:

Մեր ազգին բունին եւ արմատներուն յարութեա՛նը ամէնէն առաջ մտածելով եւ այդ լայն սահմանին մէջ մեր մտածումը աշխատցնելով է միշտ՝ որ աշխատած կ'ըլլանք նաեւ - ամէնէն ապահով կերպով - մեզի, մեր գաղութին, կամ մեր համայնքին փրկութեան:

Ա՛հ, պէտք է, այո՛, որ Յարութիւնը բառ մը չըլլայ միայն այլ կարելի իրականութիւն մը՝ կախում ունեցող մենէ, եւ կարելի ըլլալու համար՝ մեզ կանչող ազգային լայն հորիզոններու տեսողութեան:

Պէտք է մտքով, սրտով եւ գործով միանալ ամբողջ ազգին՝ թէ՛ անոր Յարութեան նպաստելու եւ թէ՛ անոր հետ յառնելու համար...:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1891 Հոկտ. 18ի, որով՝ յիսուն ու կէս տարուան *Հայրենիք*է մըն է այն խմբագրական յօդուածը զոր վերակարդացի երէկ: Թէեւ անստորագիր՝ բայց յայտնի է որ անոր հեղինակն է թերթին խմբագրապետը Արփիար Արփիարեան: Վերնագիր՝ «ժողովրդի հետաքրքրութիւնը»:

Յօդուածը կը սկսի սապէս. «Թէ՛ գաւառացի, թէ՛ պոլսեցի, թէ՛ ուրիշ երկիրներ գտնուող հայերն երբ բանան հայերէն օրաթերթ մը՝ է՛ն առաջ կը նային կա՛մ ազգային լուրերուն, կա՛մ խմբագրականին»: Թէ ի՛նչու, ահաւասի՛կ.

«Վասնզի երկար ժամանակներէ իվեր հայ ժողովուրդը իր մտքովն ու սրտովը միշտ կապուած է իր ներքին գործերուն: Ուր որ ալ գացեր են հայերը՝ միշտ այդ ներքին գործերն իրենց մէջ սերտ յարաբերութիւններ պահելու կապ եղած են...: **Ամէն տան մէջ տղայ մը որ խելահաս կ'ըլլայ, շարունակ ազգային գործերու վրայ խօսակցութիւն, վիճաբանութիւն կը լսէ. պզտիկուց կը վարժի այդ խնդիրներուն. երբ ինքն ալ խելահաս կ'ըլլայ. ա՛լ բնական պահանջ մը կ'ըլլայ իրեն՝ հետամտիլ այդ խնդիրներուն**»: (Ստորագծողը ես եմ այս եւ գալիք խօսքերուն):

Յետոյ, սա՛ յաւելուածը. «Միանգամայն պէտք չէ աչքէ վրիպել թէ՝ **ժողովուրդ մը օրնիբուն նիւթական զբաղումներ ունենալէ յետոյ, բարոյական պարապմունքներ ալ ունենալու պէտքը կը զգայ. ազգային շրջանակի մէջ եղած խնդիրները կը գոհացնեն այդ պէտքը**»:

Առաջ, այսինքն «վերջին մէկ-երկու դարերուն - կ'ըսէ Արփիարեան - հայ ժողովուրդը բոլորովին կրօնական ու աստուածաբանական խնդիրներով կը զբաղէր...:

Կուսակցութիւններու կը բաժնուէին, կը կռուէին, կը հաշտուէին, զիրար կը սիրէին, զիրար կ'ատէին, պարզապէս կրօնական խնդիրներու համար..: Սակայն ժողովուրդն հետզհետէ զարգացաւ, **լրագրութիւնը ծնաւ**, սահմանադրութիւնը հաստատուեցաւ, եւ բնականաբար ազգային գործերու շրջանակն ալ ընդարձակուեցաւ: Բազմապատկեցան այն խնդիրներ որոնց համար ժողովուրդը կը հետաքրքրի, կը խորհի, կը մտածէ»:

Եւ ըսելէ ետք՝ թէ «ամէն խնդիրներու մէջ ժողովրդին համար միշտ բացառիկ կարեւորութիւն մը ունին անոնք որք պատրիարքարանի շուրջը կը դառնան», զի «..**իրարու հետ յարաբերութեան մէջ կը պահեն զանազան տեղեր գտնուող հայերն**», հրապարակագիրը կը հանէ սա՛ առաջին եզրակացութիւնը.

«Պէտք է որ ազգովին գոհ ըլլանք ազգային այս բնաւորութենէն. Կը տեսնենք թէ անոնք որ անտարբեր են ազգային խնդիրներու, լուրերու, անոնք միայն անուանական հայ են. բոլորովին օտար կրթութիւն առած են, օտար բնաւորութիւն ունին. մեզ համար իբր մենէ մարդ կորսուած են»:

Կը յաջորդէ ամբողջ հատուած մը կաթոլիկ հայերու մասին, որոնք եթէ «հետզհետէ կը ցրտանան ազգային գործերէ..» անոր համար է որ «..ժողովուրդն ազդեցութիւն մը չունի իր կրօնական, կրթական գործերուն վրայ: Ժողովներ չունին, կուսակցութիւններ չունին, հետեւաբար կեանք ալ չունին..: Հին կաթոլիկները, մինչեւ ասկէ տասն եւ հինգ տարի առաջ, տարբեր կացութեան մէջ էին. աւելի կրօնամոլ էին, աւելի ատող էին զմեզ, բայց չէին մտած անտարբերութեան շաւղին մէջ..: Ո՛վ որ կիրք չունի կը մեռնի»: Այս տեսակէտով, «բողոքական հայերն աւելի կենդանութիւն ունին, վասնզի անոնք աւելի ներքին գործերով կը զբաղին, աստուածագիտական կուսակցութիւններ ունին, զանազան դաւանանքներու բաժնուած են, կը վիճին, կը կռուին, **բայց հոգեկան մարմնամարզ է վէճն ու կռիւը, որ զիրենք կ'ուժովցնէ եւ իրենց հոգի կու տայ**»:

Հիմա, կարգը եկած է յայտնելու թէ «հայ լրագրութիւնն այս ձգտումն ունի, եւ *Հայրենիք* ալ կրնայ իրաւամբ ըսել թէ՝ իր միքանի ամսուան գոյութեան մէջ աշխատեցաւ ժողովուրդն արթուն պահել իր ներքին գործերուն մասին: **Կրնայ ըլլալ որ երբեմն շատ բուռն կերպով նետուած ըլլանք խնդիրներու մէջ, բայց սակայն այդ ամէնը՝ լռութիւնէ, անտարբերութիւնէ լաւագոյն է**»:

Եւ, լրագրութեան հետ առնչութեամբ, այս հարցին մէջ պատրիարքարանի վերաբերո՛ւմն է զոր կը քննէ կը քննադատէ Արփիարեան՝ յօդուածին ամբողջ մնացեալ մասին մէջ, որուն համար գրուած է արդէն յօդուածը: Ահա՛ ատոր ալ ամփոփումը՝ օրինակարգել ազգային գործերու ժողովականութիւնը. ժողով-հաստատութիւն-ժողովուրդ-ժողովականութիւն դերաբաշխումը, յարաբերութիւնները. այս մասը հիանալի է եւ կրնայ ամէն ժամանակներու համար մեր ուղիղ ուղեցոյցը ըլլալ:

«Սակայն կը հարցնենք. պատրիարքարանն ի՞նչ կ'ընէ գոհացնելու համար լրագրութեան միջոցաւ ժողովրդին հետաքրքրութիւնը:

«Թող մեզ չըսուի թէ պատրիարքարանը բան մը չունի ընելու. ժողովներն, պաշտօնեաներն իրենց գործը կը տեսնեն, կը լմննայ կ'երթայ. ի՞նչ բան ունին անոնք լրագրութեան հետ. միթէ պաշտօնեաները պարտականութիւն ունի՞ն նիւթ

մատակարարել լրագրութեան, խորհի՛լ թէ վաղը ժողովուրդն ի՛նչ բանի պիտի մտածէ:

«Մենք կը կարծենք թէ՝ մեր պատրիարքարանը բոլորովին տարբեր վիճակ մը ունի: Պարզ պաշտօնատուն մը չէ նա. ժողովներն ալ միայն իրենց պատկանած գործերը տեսնելու համար չէ որ կը գումարուին: **Պատրիարքարանն իր ժողովներովն աւելի բարձր առաքելական պաշտօն մը ունի. վերէն ժողովրդին հոգւոյն ու սրտին վրայ արթուն հսկելու կոչուած է. ամէն միջոցներ որք կը նպաստեն ժողովրդին սիրտը տաք պահելու, կը մտնեն պատրիարքարանի բարոյական պարտականութեանց շրջանին մէջ**»:

Ջատագովելով, հետեւաբար, պատրիարքարանի զանազան ժողովներուն եւ նոյնինքն պատրիարքին «աւելի սերտ յարաբերութեան մէջ մտնելը ազգին հետ, լրագրութեան միջոցաւ», *Հայրենիք*ի խմբագրապետը կ'աւելցնէ թէ այդ յարաբերութիւնները երկու միջոցով կրնան հաստատուիլ. մէկն է՝ «պատրիարքի, ժողովականաց եւ խմբագրաց յաճախակի տեսակցութիւնները» եւ միւսը՝ «լրագրաց հաղորդել այն որոշումներն ու գործերն որք պատրիարքարանի մէջ կը դառնան»:

Առաջին միջոցին համար՝ սա՛ բացատրութիւնը. «Չենք ուզեր ըսել որ այդ տեսակցութիւններով խմբագիրք իրենց գրելիք տեսութիւնները գրեն վարիչներու տեսութեանց համեմատ: Ո՛չ. գործելու եւ գրելու անկախութիւնը պէտք է պահպանել..: **Դժբախտաբար խմբագիրք երբ քննադատութիւն կ'ընեն.., միշտ իրենց դէմ չեն գտներ հանդարտաբարոյ, մտածող ժողովականներ: Շատեր քիթ բերան կը ծռմռկեն, կը թշնամանան խմբագրին..**»:

Գալով երկրորդ միջոցին՝ «անշուշտ չենք ըսեր որ հաղորդուի ժողովրդին ամէն որոշում եւ տնօրինութիւն: Կան շատ մը խնդիրներ որք պէտք է մնան ժողովի մէջ, սակայն կան ալ որք առանց անպատեհութեան կրնան եւ պէտք է հաղորդուին..: Օգտակար չէ՞ որ ժողովուրդը գիտնայ թէ՝ պատրիարքարանի ժողովները կ'աշխատին ու կը գործեն, ու ինքն ալ այդ աշխատութեանց ու գործոց մասին կարծիքներ գոյացնէ..»: Եւ ուրիշ հատուածէ մը ետք, ահա՛ վերջին խօսքը.

«..**Մեր փափաքն այն է որ պատրիարքարանը իր լռութեամբ չվարժեցնէ ժողովուրդը կամաց-կամաց մոռնալ պատրիարքարանի գործերն, եւ մտնել անտարբերութեան մէջ**»:

Յօդուածը գրուած է - կը կրկնեմ - յիսուն ու կէս տարի առաջ: Դրէ՛ք «պատրիարքարան»ի տեղ «առաջնորդարան» եւ կը գտնէք որ ան մեզի համար ալ գրուած է, աւելի՛ շատ մեզի եւ այսօրուան համար, քան **անոնց** եւ 1891ի համար:

Հին *Հայրենիք*ի դպրոցին մէջ սորված մէկու մը համար **որ հոս այս նոյն պահանջը դրած է եւ կը դնէ միշտ, Արփիարի յօդուածը գանձ մըն էր.. զոր բաժնեց ահա՛**:

ԳՐՈՂԸ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ

Իզու՛ր կը կարծենք որ հաւաքապէս աւելի նրբացած ու զարգացած ենք այսօր արտասահմանի մէջ՝ քան ասկէ վաթսուն-ութսուն տարի առաջ Թուրքիոյ մէջ:

Այդպիսի «երեւոյթ մը» ունինք մեր ապրելու ձեւերուն մէջ: Մեր նիստուկացը, խօսելու եղանակը, մանաւանդ մեր եւրոպական մէկ կամ երկու լեզու խօսիլը այր եւ կին, մեծ ու պզտիկ, այդ պատրանքը կը ներշնչեն մեզի: Առաջ, միայն հայերէն

եւ գէշ թուքերէն մը կը խօսէինք թէ՛ գաւառական քաղաքներու եւ թէ՛ մինչեւ իսկ Պոլսոյ մէջ: Առաջ, միայն հայերէ՛ն գիրք եւ լրագիր կը կարդայինք: Առաջ, թատրոն չէինք երթար որովհետեւ ներքին գաւառները թատրոն չկար եւ Պոլսոյ մէջ քիչ մը ատեն ըլլալէ ետք՝ ան վերջերը խեղճցեր, թուրք հաճոյասէրներու համար միայն թատրոնի պէս բան մը մնացեր էր: Մեր կեանքը այսպիսի «յետամնացութիւններ»ով դրոշմուած թէեւ, բայց մեր բարեկեցիկ կամ միջակորեար դասակարգը, մեր դպրոց տեսած մարդիկը՝ կին, այր, նուազ նրբազգած (*տելիքա*) եւ նուազ մշակուած կամ զարգացած չէին քան մենք՝ որ այսօր աւելի գիտուն եւ ճոխ միջավայրերու մէջ կ'ապրինք:

Չեմ կարծեր որ գոյութիւն ունենայ աւելի ստոյգ չափանիշ մը ժողովուրդի մը հոգին ու միտքը վերոյիշեալ տեսակէտով դատելու, որքան անոր վերաբերումը իր գրողներուն եւ ուսուցիչներուն հանդէպ:

Արդ, ութսունը անձնապէս չեմ գիտեր՝ բայց յիսուն կամ նոյնիսկ վաթսուն տարի առաջ, մեր հայրերը աւելի **ճիշտ** գաղափար եւ **ճիշտ** վերաբերում ունէին, արդէ՛ն, իրենց մէջտեղ աշխատող գրագէտին եւ ուսուցչին հանդէպ՝ քան ինչ որ հիմա ունինք:

Անցա՛ծ էր ամիրաներու եւ աղաներու շրջանը, թէեւ անոնց մէջ ալ եղած էին գիրի եւ դպրատունի մարդը յարգողներ եւ ըստայնմ զանոնք փափկօրէն պաշտպանողներ: Եթէ նախանձելի չէր տակաւին եւ բաւական անփայլ էր գրագէտներէ եւ ուսուցիչներէ շատերուն նիւթական վիճակը, անոնց բարոյական կացութիւնը շատ տեղ փոխուած էր սակայն եւ ոմանք տիրացեր էին բաւական հանգստաւէտ կեանքի մըն ալ՝ դաս տալով եւ դասագիրքեր հեղինակելով մանաւանդ, եւ աւելի ե՛ւս՝ միաժամանակ եկեղեցական ասպարէզին ծառայելով:

Երբ այսօրուան արտասահմանը կը բաղդատենք երէկուան երկրին, թո՛ղ չըսուի որ այն ատեն բազմութիւն էինք հոն՝ մինչ հիմա քիչւոր ենք իւրաքանչիւր տեղի մէջ եւ հետեւաբար չենք կրնար մեր հանրային գործիչները - որոնց գլխաւորներն են գրողներն եւ ուսուցիչները - գնահատել պէտք եղածին պէս: Թիւը չէր որ կը գործէր այնտեղ, ու պիտի չգործէր այստեղ ալ եթէ այն ատենուան նոր արթնցած զգացումը եւ նոր կազմուող մտայնութիւնը հոս շարունակուած ըլլային:

Այդ զգացո՛ւմը, քաղքենիին քով, յարգանքի եւ գուցէ անգիտակից հիացման կամ գորովի զգացում մըն էր մարդոց համար՝ որոնք դրամի առեւտուրին նախընտրեր էին գիտութեան եւ արուեստի տուրեւառը: Այդ մտայնութի՛ւնը՝ անոնց բացարձակ օգտակարութեան եւ անհրաժեշտութեան վրայ հիմնուած մտայնութիւն մըն էր: Երկուքն ալ այսօր շատ պակսած են երկրէն դուրս, մինչեւ իսկ Պոսլէն դուրս, խօսքը չընելով Խ. Հայաստանի՝ ուր անհունապէս աւելցած են, ընդհակառակն:

Պակսած են ա՛յն գլխաւոր պատճառով, կարծեմ, որ հայկական շունչը պակսած է մեր կեանքին մէջ, **որ բոլոր քիչ-շատ բարեկեցիկ ընտանիքներու զաւակները օտար կրթութիւն ստանալով՝ իրենց ծնողքն իսկ չափով մը օտարացուցած են, եւ հետեւաբար ոչ իրենք ոչ ալ անոնք հայ ուսուցչին եւ հայ գրողին կարեւորութիւնը կը զգան այլեւս**:

Համեստ դասակարգի պատկանող տղաքը որ ազգային վարժարան միայն կ'երթան, իրաւ է թէ մեծամասնութիւնն են ժողովուրդին, բայց ծանր աշխատանքը

շուտ կը գրաւէ զանոնք եւ թոյլ չի տար մինչեւ անգամ իրենց լաւ տրամադրութիւններն ու ձիրքերը մշակելու, ու՞ր մնաց զանոնք քաջալերելը: Ասիկա պիտի ընէին - թերեւս - եթէ իրենց աւելի բախտաւոր ընկերները հրապարակ գային ու զիրենք ալ ոգեւորէին այդ մարզին մէջ, քիչ մը այնպէս՝ ինչպէս ընողներ եղած են մարզախաղի մէջ...:

Այս իրողութեան դէմ, որ դժբախտաբար գոյութիւն ունի եւ զոր կրնանք չափով մը միայն դարմանել եթէ **հայ երկրորդական վարժարան մը ունենանք իւրաքանչիւր մեծ գաղութի մէջ**, այսօր անմիջական կերպով կրնանք եւ պարտինք գործադրել **գրողին եւ ուսուցչին հանդէպ պաշտօնական օժանդակութեան միջոցը** - այսօր բոլորովին անտեսուած, բնաւ վրան չմտածուած եւ սակայն միակ կարելի միջո՛ցը - ազգապահպանութեան համար պէտք եղած այդ անհրաժեշտ «ապրանքները» (գրող եւ ուսուցիչ) ունենալու:

Վաղը գուցէ ուշ ըլլայ. վաղը երբ մեր շուրջը հայ երիտասարդ փնտռենք գրականութեան եւ ուսուցչութեան մէջ քաշելու համար, գուցէ չգտնենք որեւէ մէկը որ ուզէ գործել հայ կեանքի մէջ...: հայու հետ պարելու եւ հայու հետ խաղալու առիթներէն զատ:

Մինչդեռ այսօր, եթէ կրնան ազգ. իշխանութիւնները բան մը ընել՝ ատիկա գրող եւ ուսուցիչ ունենալու միջոց մը կամ միջոցներ **հնարելն** է:

Պէտքը զգալ. **հնարել** եւ ատոր համար իրենց աւելցած դրամը գործածե՛լն է:

ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՏՕՆԸ

Մեր տօնացոյցին նորագոյն թուականն է Ապրիլ 24ը, ըլլալով միեւնոյն ատեն յուշարարը մեր պատմութեան ամէնէն եղերական դէպքերուն, անոր ամէնէն մռայլ շրջանին:

Այդ օրն է, 1915 Ապրիլ 24ին, որ ամիսներէ իվեր հայութեան երկնքին վրայ կուտակուող սեւ ամպերը որոտացին առաջին անգամ եւ զայն բզկտող փայլակին լոյսովը տեսնուեցաւ ամբողջ ժողովուրդ մը փճացնելու համար ճամփայ ելած Ոճիրին ուրուականը:

Դեռ շատ մօտ ենք այդ թուականին եւ դեռ մէ՛ջն ենք անոր յաջորդող ահաւոր շրջանին՝ կարենալու համար կատարելապէս ըմբռնել անոնց իմաստը: Կ'ապրինք որպէս թէ պատահած չըլլային այդ դէպքերը. հազիւ հիմա տարին անգամ մը զանոնք յիշելով, եւ շատ ալ չուզելով յիշել զանոնք..:

Ու անհրաժեշտ է - թերեւս, որ այսպէս ըլլայ: Որպէսզի կարենանք - իբրեւ ժողովուրդ - չընկճուիլ մեզ հարուածող աղէտին ծանրութենէն, պէտք է երկար օրեր մոռնանք զայն, մխիթարուած՝ յոյսի ցանցառ եւ տկար նշոյլներով, եւ միայն երբեմն անդրադառնանք պատահածին.., նորէն աւելի քիչ զգալով անոր մեծութիւնը քան ինչ որ պիտի ընէ դպրոցական տղայ մը, ասկէ յիսուն կամ հարիւր տարի վերջ:

Կարեւորը - այսօրուան համար - մեր հաւատարմութիւնն է 1915էն մինչեւ 1922 եւ դեռ անկէ ալ ետք իննկած մեր Նահատակներուն յիշատակին, որպէսզի անով **սնանին եւ զօրանան** հոգիները մեր գալիք սերունդներուն ալ:

Թէ ի՛նչ է այդ հաւատարմութեան նշանակութիւնը, ի՛նչ բանի պէտք է հաւատարիմ մնանք եւ ուզենք որ մնայ նաեւ մեր վաղուան եւ միւս օրուան ալ հայու-

թիւնն ամէնուրեք ուր պիտի ծնի եւ մեծնայ՝ հարց մըն է, զոր կրկին եւ կրկին դնելու եւ լուսաբանելու յատկացուած է այս Սգատօնի օրը, անմիջապէս ետքը Նահատակաց համար մեր մեծարանքի եւ աղօթքի պարտականութեան կատարումէն:

Հաւատարմութիւնը, զոր մենէ կը պահանջեն մեր Նահատակները - գոռալով զայն կը պահանջեն՝ եթէ միայն ականջնիս չխցենք ու լսենք անոնց ձայնին - ամէնէն առաջ Հայ Ազգութեան եւ անոր բոլոր ստորոգելիներուն, լեզուին եւ կրօնին, նուիրական աւանդութիւններուն եւ վաղեմի առաքինութիւններուն համար է:

Հաւատարմութիւնը - այնուհետեւ - կ'երթայ Ազատութեան հեռապատկերին՝ զոր Հայ Ազգը միշտ ունեցած է իր աչքին առջեւ, ոգորած է անոր համար եւ զայն իրենց սրտին մէջ կրելով է՝ որ բոլոր ժամանակներու մէջ մեռած են իր բոլոր զաւակները:

Իսկ, ամէնէն վերջ, այդ հաւատարմութիւնը կը վերաբերի այս յուշատօնին ոգեկոչած Ոճիրին համար մեր Նահատակներուն եւ մեր Մարտիկներուն զգացման, զանոնք վերջին շունչ լեցնող մարդկային այն արու զգացման՝ որ կը մնայ անանց այնքան ատեն որքան պէտք է, այսինքն՝ մինչեւ դահիճներուն կամաւ կամ ակամայ զղչումը, դահիճներու զաւակներուն կամաւ կամ ակամայ հրաժարումը Ոճիրին շահերէն:

Իսկ այս եռակի հաւատարմութիւնը յօգուտ միակ գաղափարի մը որ Հայ Ազգութեան գաղափարն է միշտ, ազդու եւ արդիւնաւոր ըլլալու համար կը պահանջէ որ հայերը, ամէն տեղ ուր բախտը զիրենք նետած է այսօր, երէկուան իրենց սուգին հետ արծարծեն նաեւ - միշտ եւ հանապազ - իրենց հրճուանքը իտես հեռուն վերածնած Հայրենիքին, անոր մէկ մասին գոնէ: Ասիկա՝ դիւրացնելու համար իրենց օտարոտի կեանքին սպասումը, եւ մինչեւ իսկ ամրապնդելու համար իրենց հայրենասիրական հաւատքը:

Հոգեհանգիստ եւ Գոհաբանութիւն միասին չեն կրնար կատարուիլ եւ այսօրուան եկեղեցական արարողութիւնը Հոգեհանգստեան արարողութիւն մըն է միայն. բայց Ապրիլ 24էն զատ տարուան միւս բոլոր օրերը կը յիշեցնեն ու պէտք է զօրաւոր արձագանգումով մեզի միշտ յիշեցնեն ինչ որ Արարատի այն կողմը կրցան կատարել հայ միտքը, բազուկը եւ սի՛րտն ալ, որպէսզի անոնց օրինակը օգնէ մեզի մեր բարոյական առողջութիւնը պահելու եւ մեզ դէպի հոն քաշելու ուր մենք ալ կրնանք անոնց նման ապրիլ. ապրի՛լ ստեղծելով այսօրուան եւ վաղուան համար:

Քսանեօթ տարի առաջ էր, որ Ապրիլ 24ին - միւս պատերազմին տակնուվրայութեան մէջտեղ - խումբ մը մտաւորականներ եւ ուրիշներ հաւաքուեցան եւ դէպի մահ ճամփայ հանուեցան: Անոնց հետեւեցան բիւրաւորներ նոյն ճամփուն վրայ, ժողվուած գաւառի բոլոր քաղաքներէն եւ գիւղերէն:

Քսանեօթ տարի վերջը - այսօր - նոր եւ աւելի ընդարձակ պատերազմ մը հայութիւնը կը գտնէ սպառած Թուրքիոյ մէջ եւ վերածաղկած կովկասեան Խ. Հայաստանի մէջ: Երրորդ մաս մը, արտասահմանի հայութիւնը, Սուրիայէն մինչեւ Ամերիկա, առայժմ միակն է որ կը տօնէ Մեծ Սուգին յիշատակը:

Կը հաւատանք որ պիտի գայ օր մը - եւ թերեւս ոչ շատ ուշ - ուր դէպքերու բարեյաջող ընթացքը պիտի ներէ այդ տօնը կատարել Արարատի մէկ եւ միւս կողմն

ալ, երբ մենք թէեւ մի՛շտ վշտահար՝ բայց համոզուած պիտի ըլլանք որ մեր Նահատակներուն հոգին սփոփուա՛ծ է վերջապէս…:

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Ներքին խաղաղութիւնը արտաքին խաղաղութեան նման չէ: Ազգի մը **բարենորոգիչները** - եւ ա՛ն որ չունի **բարենորոգելու** փափաքը՝ արժանի չէ որ ազգին գործերովն զբաղի ոեւէ հանգամանքով - պէտք չէ երբեք ներքին խաղաղութիւնը իտէալ մը համարեն, մանաւանդ ձգտին զայն ամէն գնով **պահելու**:

Երբ խանգարուած է ներքին խաղաղութիւնը **ծանր չափով** մը՝ զայն վերահաստատելու ճգնիլ, այո՛. բայց երբ **կը տիրէ** այդ խաղաղութիւնը՝ միշտ վախնալ զայն խանգարելէ, ո՛չ, ո՛չ անշուշտ:

Այս տողերը չեն գրուիր ազգային իշխանութեան համար՝ ինչպէս պիտի կրնար կասկածուիլ: Անոր կատարած գործերը - գէթ այս միջոցիս - այդ առիթը չեն տար, թէեւ զինք ներշնչող ընդհանուր ոգին հեռու չէ մեր մատնանշած ոգիէն եւ այս **անվնաս** յուշածումը անօգուտ չէ իրեն համար եւս:

Կը գրուին այս տողերը մեր հանրութեան համար: Անոր մէջ մաս մը կայ – անշուշտ շատ բարի եւ ազգասէր անձերէ բաղկացած մաս մը - որ ճիշտ վերը ակնարկուածին պէս՝ դող կ'ելլէ ամէն անգամ որ ո՛րեւէ բան կը պատահի, թերթերու մէջ ո՛րեւէ բառ կ'երեւայ որ խաղաղութեան վրդովումին կասկածը տայ: Անոր մէջ երկրորդ մաս մըն ալ կայ, որ ընդհակառակն կը խորհի՝ թէ խաղաղութիւնը պահպանելու նկատումով, իր գաղափարակիցները - այսինքն մե՛նք, *Արեւ*ով ներկայացուած կուսակցութեան եւ իր համախոհներուն կողմը - հետզհետէ կը տկարանան եւ գետին կը կորսնցնեն, մտքերու՛ մէջ մանաւանդ: Հանրային կարծիքին այս երկու **գործօն** մասերուն համար է (անոր **անգործ** մասը դժբախտաբար շատ աւելի սսուար է թիւով) որ կը կատարուի այս ճշտումը (*միզ օ փուան*):

Նախ, արդարացու՛մը: Ներքին խաղաղութիւնը մեզի ալ - ինչպէս ուրիշ ամէն ժողովուրդի - կը հարկադրուէր, կը հարկադրուի՛ այսօր՝ դէպքերով, աշխարհի կացութեամբ:

Երկրորդ, անիկա կարելի եղաւ եւ է դեռ այսօր, մեր հակառակորդ կողմին որդեգրած նոր ուղղութիւնովը՝ գաղափարական եւ գործնական գետնի վրայ իր ըրած մեծ զիջումներուն, անձերու եւ հաստատութիւններու հանդէպ իր երէկի այրածը այսօր պաշտելու դիմայեղութեան արդիւնքովը:

Սոյն երկու պատճառներէն առաջինը բացարձակ, երկրորդը պայմանաւոր ըլլալով, պէտք է տանք առաջինին իրաւունքի իր բաժինը եւ զբաղինք միայն երկրորդով. պէտք է տեսնե՛նք՝ թէ նոր ուղղութիւնը ո՛րքան անկեղծ է եւ ո՛րքան անշահախնդրութեամբ կը գործադրուի, ըստայնմ գոհ կամ դժգոհ մնալու, աչքերնիս բանալու կամ կէս-գոց կէս-բաց պահելու համար, քանի որ - ամէն պարագայի - պէտք չէ զայն ամբողջովին գոցել: Այս քննութեամբ՝ մենք մեր ըսելիքը ըսած կ'ըլլանք թէ՛ «խաղաղութեան խանգարումէն վախցողներուն» եւ թէ՛ «խաղաղութեան քունէն վախցողներուն» համար:

Շատեր, գաղութահայութեան մէջ, տրամադիր են ՀՅ Դաշնակցութիւնը - «քանի որ իր անունովը պէտք է կոչել զայն» - նկատի առնել իր 20-22 տարիէ իվեր ունեցած գաղութահայ գործունէութեամբը միայն, ըստայնմ զայն քննադատելու հա-

մար անոր առաջին մասին մէջ եւ գնահատելու համար երկրորդ կամ վերջին մասին մէջ: Մինչդեռ պէտք է նկատի առնել այդ կուսակցութեան բովանդակ գործունէութիւնը իր ծնունդէն իվեր, միանգամայն թէ՛ Թուրքիոյ, թէ՛ Կովկասի, թէ՛ նորակազմ Հայաստանի Հանրապետութեան եւ թէ՛ գաղութներու մէջ՝ առաջ ու վերջը իր Հայաստանէն փախուստէն: Պէտք է նկատի առնել իր կատարած գործերուն հետ դաւանած սկզբունքները, եւ **իր մինչեւ այսօր ու գրեթէ ամէն տեղ՝ Ամերիկայէն մինչեւ Եգիպտոս՝ հրապարակած ոգին, որուն արդիւնքն են իր ըրած բոլոր գործերը**:

Ամէնակարեւո՛րը, այսօր, այդ ոգիին յայտարար նշաններն են որ կ'երեւին մամուլի մէջ, ու անհրաժեշտ է անոնց հետեւիլ ուշադրութեամբ, որովհետեւ ընդհանրապէս անոնք կը գրուին մէկ կողմէ «շարքերուն» եւ միւս կողմէ անգիտակ չէզոքներուն եւ ո՛չ թէ մեզի համար, որով ակամայ կը յայտնեն բաներ մը զոր այլապէս պիտի չուզէին մեզի գիտցնել:

Այսպէս, կուսակցութեան Եգիպտոսի օրկանը կը գրէր 28 Մարտ 1942ին «Մենք եւ մեր դատը» խորագրով խմբագրականի մը մէջ, թէ այդ դատին համար՝ «արտաքին ու ներքին դժուարութիւններ խոչընդոտ եղան եւ մասնակի իրականացումն իսկ մատնեցին անելի», թէ «չէինք կրնար հարթել արտաքին դժուարութիւնները, մեզմէ անկախ կամ մեր ուժերէն վեր ըլլալով անոնք..», «Բայց, ինչ որ չէինք կրնար ընել դուրսը, կրնայինք եւ այսօր ալ կրնանք ընել ներսը, աւելի մեծ յաջողութեամբ եւ վստահութեամբ», որուն ալ՝ իբրեւ լուսաբանութիւն՝ հետեւեալ հատուածը.

«**Մեր համազգային գործունէութեան մէջ, մեր դատի հետապնդումին ընթացքին աւելի արդիւնքի կարելի էր հասնիլ, եթէ աւելի կազմակերպութիւն մտցուէր հոն. եթէ աւելի բիւրեղացում գոյացած ըլլար մեր կենդանի ու գործօն ուժերուն հետապնդած նպատակներուն մէջ եւ աւելի խնայողութիւն ու կեդրոնացում՝ թափուած ջանքերուն**»:

Որո՞նք էին այդ «ներքին դժուարութիւնները», ո՞վ եւ ի՞նչպէս «կրնար հարթել» զանոնք, ո՞վ է որ «աւելի կազմակերպութիւն» պիտի մտցնէր եւ «աւելի բիւրեղացում» գոյացնէր, «կենդանի ու գործօն ուժերը» որո՞նք էին եւ թափուած ջանքերուն մէջ «խնայողութիւնն ու կեդրոնացումը» ի՞նչպէս կրնար կատարուիլ՝ պարզ են գրողին եւ իր ընկեր ընթերցողներու ու մեզի ալ համար, մինչ անորոշօրէն փայփայիչ են չգիտցող եւ գիտնալ չուզող, **զուտ խաղաղասէր** չէզոքներուն համար..:

Կը յայտնե՛ն այս տողերը՝ թէ Խանասորը եւ Պանքան, Իթթիհատի հետ բարեկամութիւնն ու թշնամութիւնը, Կարսի անկմամբ վերջացող գործունէութիւնը եւ Խ. Հայաստանի ու Խ. Միութեան դէմ պայքարը՝ իր Դուրեան եպս.ի սպանութեան *էփիզոտ*ով, կրնային աւելի յաջող արդիւնքներ տալ եթէ Դաշնակցութիւնը աւելի ու-ժեղ կերպով գործած ըլլար..:

Ուրիշ իմաստ չունին այդ բառերը եւ ատոր հաստատութիւնը մենք պիտի գտնենք ուրիշ գրութիւններու մէջ եւս, զորս ներկայացնելով՝ շատ խանգարած պիտի չըլլանք խաղաղութիւնը..:

Բ. Ի՛նչպէս կը հաստատուի մեր Ազգ. Խաղաղութիւնը

Պէտք ունէինք եւ ունինք քննելու եւ զտելու՝ ամէնուրեք **եւ մանաւանդ Ամերիկայի մէջ** ազգային խաղաղութեան հաստատման ջերմ երկրպագու՝ ՀՅԴաշնակ-

ցութեան Եգիպտոսի օրկանին «Գաղութահայ գործեր»ու վերաբերմամբ յայտնած գաղափարները, ըսելէ առաջ թէ ըստ մեզ ի՛նչպէս կը հաստատուի այդ խաղաղութիւնը՝ իրական եւ ոչ թէ խաբեպատիր:

Ամէնէն առաջ, կարելի չէ որ ո՛րեւէ մէկը՝ որ իր յիշողութիւնը կորսնցուցած չէ, չանդրադառնայ թէ տարիներով որո՛նք էին, **ամէնուրեք եւ հոս**, համերաշխութեան խօսքը անգամ լսել չուզողները «չպղտորուելու համար», եւ որո՛նք էին, միահեծան իշխելու, միմիայն իրենց կամքը - եւ ո՛չ թէ միշտ ազգային շահուն համար - քալեցնելու նպատակաւ պայքար բացողները, կագ եւ կռիւ ստեղծողները, մինչեւ անգամ վէրք եւ մահ սփռողները: Այդ «որեւէ մէկը» ստիպուած է ուրեմն հարցնելու ինքզինքին՝ թէ ո՛րքան անկեղծ է ներկայ փափաքը, թէ արդեօք զղչումէ՞ յառաջ կու գայ ան, թէ՞ ոչ յետին-մտքէ:

Որպէս թէ՝ հայ կեանքը այսօր միայն պէտք ունենար խաղաղութեան, այս օրկանը կրակուբոց կը ժայթքէ **իր եւ իրեններուն ուզած ձեւովը** այդ խաղաղութիւնը Ամերիկայի մէջ հաստատելու ընդդիմացողներուն դէմ, զանոնք կոչելով «գարշելի», անոնց ընդդիմութիւնը՝ «անպատկառ եւ անպատուաբեր.., թունոտ, անխորհուրդ եւ վնասակար պայքար», ինչպէս որ անոնց յարուցած խնդիրներն ալ «ճղճիմ խնդիրներ» միայն՝ «ճղճիմ հոգիով» շահագործուած..:

Եւ որովհետեւ այդ «գործ»ը գո՛րծն է, կ'ըսէ սոյն թերթը, «քանի մը անհատներու ..որոնց կարելի է հանդիպիլ դժբախտաբար..մինչեւ իսկ հո՛ս», անհատնե՛ր որոնք այդպէս կը շարժին «**հինէն նորէն իրենց շուրջ խօսելու եւ խօսեցնելու համար.. երբ կը տեսնեն թէ հայ ժողովուրդը վէճերէն եւ վիճողներէն հեռու կ'ուզէ մնալ**»՝ աւելի մեծ իրաւամբ եւ պարտականութեամբ կ'ուզենք, իբրեւ մէկը եթէ ոչ միակը «հոս»ի ակնարկուած այդ անհատներուն, վեր առնել հաւաստումին բովանդակ եւ բացարձակ **անպատկառութիւնը**:

Ան կը հարցնէ թէ «չկա՞յ միջոցը զսպելու» զմեզ՝ յանուն «ազգային խաղաղութեան, համագործակցութեան արդիւնաւորման եւ հանրային ու քաղաքական կազմակերպութեանց պատիւին». հարցու՛մ զոր ահա կ'արտադրենք վերստին՝ անոր պատասխանելու եւ այդ պատասխանին մէջ ամփոփելու համար մեր ամբողջ ըսելիքը:

Այդ միջոցը կա՛յ եւ կը սկսի այսպէ՛ս.- չըսել, ո՛չ համերաշխութեան եւ ո՛չ Խ. Հայաստանի մասին, իրենց երէկուան ըսածներուն հակառակ՝ շատ անուշ բայց շատ որոշ կերպով կեղծիք բուրող խօսքեր.. եւ կը վերջանայ այսպէս.- իրենց գործած սխալները գործքո՛վ (եթէ ոչ նաեւ խօսքով) սրբագրել ո՛րքան որ եւ ու՛ր որ կարելի է, օրինակ՝ Ամերիկայի մէջ **անպայման** ենթարկուելով Էջմիածնի հեղինակութեան եւ փակելով իրենց սուտ-եկեղեցիները, քանի որ չեն կրնար կատարել նաեւ այդ սրբագրութիւնը յանձին Ղեւոնդ եպս. Դուրեանի, անոր յարութիւն առնել տալով..:

Միջո՛ցը գտնուած է եւ նոր չէ.- ինչպէս այն բոլոր պարագաներուն ուր համաձայնութեան նիւթը կամ առարկան համաձայնողներէն դուրս կը գտնուի եւ անոնցմէ վեր է ու կը ներկայացնէ մնայուն մեծ արժէք մը, պէտք է այդ նիւթին կամ առարկային վրայ գուրգուրացողներէն ամէն մէկը **ապահովութիւն ունենայ՝ թէ ան պիտի չհարուածուի ու պիտի չվնասուի, կործանման դուռը պիտի չհասնի**

նորէն՝ հիմա ամէնէն շատ համաձայնիլ ուզող խումբին վաղուան գործունէութիւնովը:

Եթէ միայն մէկ հոգի ալ մնայ, որ չուզելով անցեալը մոռնալ փնտռէ այդ ապահովութիւնը **յանուն ի՛ր ալ ազգին եւ հայրենիքին**, եթէ ուրիշ շատեր **ուզեն խաբուիլ** իսկ դիմացինին անուշ լեզուէն՝ **իսէր առժամեայ խաղաղութեան մը**, եթէ մինչեւ անգամ այդ «շատերուն» մէջ գտնուին պաշտօնեաները այն եկեղեցիին զոր երէկ քանդել ջանացին անոր այսօրուան պաշտպանները, եթէ այսպէս ալ մեզի ներկայանար կացութիւնը՝ մենք պիտի նախընտրէինք այդ **մէկ հոգին** ըլլալ եւ մեր պարտականութիւնն ու իրաւունքը գործադրել՝ քան թէ կուրութեամբ կամ ծուլութեամբ հետեւիլ ձայն չհանողներուն:

Չկռուիլ հոն ուր կռիւի պատճառ չկայ (ինչպէս հոս չկայ այս պահուս), նոյնիսկ գործակցիլ (ինչպէս հոս միշտ) երբ կարելի է՝ այո՛, պայմանաւ որ չքնանանք. բայց պահանջել՝ որ **առանց ուրիշ որեւէ պայմանի** նոյն գործակցութիւնը կատարուի ամէնուրեք, յանդգնութի՛ւն մըն է որ միայն կ'աւելցնէ մեր կասկածները եւ որուն պէտք է անվարան ո՛չ պատասխանենք:

«Իսկական ***ժողովրդավար*** ճակա՞տ», դու՛ք: Եղած չէք մինչեւ հիմա բայց կրնաք ըլլալ - ու կը մաղթենք մենք եւս որ ըլլաք - եթէ նախ իրականութեանց վրայ խօսիք՝ թէ՛ անցեալին եւ թէ՛ ներկային ու մանաւանդ ձե՛ր վերաբերմամբ:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ՔԱՐՈԶ ՄԸ

Կարծեմ անօգուտ է չափահաս մարդիկը ուղղել ուզելը. անոնք ե՛ն ինչ որ եղած են. անոնք երբեմն կը ձեւացնեն թէ կ'ազդուին այս կամ այն խօսքէն, քարոզէն, հրաւէրէն, երբ - իրականին մէջ - մազի չափ չեն շեղիր իրենց խորհածէն կամ զգացածէն. աւելի դիւրին է գետի մը հունը փոխել յաճախ՝ քան թէ չափահաս մարդու մը մտածման ուղղութիւնը. աւելի դիւրին է լծակով մը հազար քիլօ կշռող ժայռ մը շարժել քան կազմուած մարդու մը զգացման վերին խաւը...:

Այս է պատճառը՝ որ աշխարհի բոլոր բարոյախօսները իրենց աչքին առջեւ կ'ունենան աւելի երիտասարդ քան հասուն մարդկութիւնը՝ ոչ միայն իրենց գաղափարները տարածելու այլ մանաւանդ զանոնք գործադրել տալու համար: Որեւէ հիմնական բարեկարգութիւն առանց երիտասարդութեան ջերմ, տենդոտ մասնակցութեան, ո՛չ այնքան անոր կողմէ յղացման որքան անոր տուած մղումին, եղած չէ ու երեւակայելի չէ որ ըլլայ:

Բարոյախօսութիւնը բառ մըն է որ աշխարհի մէջ բաւական վարկաբեկուած է հիմա՝ իր չարաչար գործածութեան պատճառաւ: Խաբեբայ բարոյախօսներէն զատ՝ ձանձրացուցիչ բարոյախօսներու՛ն պատճառաւ: Ինչ որ ըսել չէ, հարկաւ, թէ իր գործը արժէքէ զուրկ է ինքնին: Խնդիրը զինք թարմանելը եւ մատչելի ընելն է անոնց որոնց կ'ուղղուի: Խնդիրը, ատկէ առաջ, գիտնալն է թէ ի՛նչը բարոյախօսութիւն է եւ ի՛նչը չէ:

Տեսակէտով մը՝ բարոյախօսութիւն ամէն բան որ կը ձգտի միտքերը եւ զգացումները, յետոյ բարքերը փոխելով կեանքը բարելաւելու, զայն ընդհանուրին համար աւելի դիւրին եւ հաճելի ընելու:

Այս լայն տեսակէտէն դուրս, բարոյախօսութեան աւելի սեղմ եւ որոշ շրջանակն է՝ յաւիտենական բարոյականի օրէնքները յիշեցնել, թարմացնել ու կիրարկել մարդոց եւ ժամանակի պահանջներուն:

Ըսինք արդէն. իր խորունկ ազդեցութիւնը՝ երիտասարդութեան միջոցաւ կը գործէ ան. ատկէ զատ եւ երբեմն աւելի անմիջականօրէն, ան կը թափանցէ նաեւ ժողովուրդի մը ընկերային կեանքին եւ քիչ անգամ՝ ժողովուրդներու միջազգային յարաբերութիւններուն մէջ փոփոխութիւն մտցնել ձգտող օրէնսդրութեան մէջ...:

Ընդհանուր խօսքե՞ր, այս ամէնը: Թերեւս անհրաժեշտ էին անոնք, թերեւս ոչ՝ մեր ժողովուրդին եւ մեր համայնքին վրայ խօսելու համար: Անցնի՛նք ուրեմն ասոր:

Ինչպէս ուրիշ տեղեր՝ հոս եւս հայ համայնքը կրցած է իր ինքնութիւնը պահել եւ տեւել, շնորհիւ երկու բանի. ազգային զգացումի եւ բարոյական զգացումի, ոչ թէ մէկը միւսէն առաջ այլ երկուքը նոյն կարգի վրայ:

Բարոյական զգացումը ազգային զգացման եւ ազգային զգացումը բարոյական զգացման նեցուկ եղած են ասյտեղ ալ՝ ինչպէս այլուր, չենք ըսեր ամբողջ ժողովուրդին այլ անոր առաջաւոր տարրերուն մէջ: Այդ երկուքին միութիւնն է ոմանց մէջ՝ որ կրցած է օրինակ ըլլալ միւսներուն, նորահասներուն մանաւանդ, եւ կատարել իր կենսական դերը համայնքին իբրեւ ինքնուրոյն արժէք եւ ուժ պահպանութեանը մէջ:

Հարկ կա՞յ բացատրելու: Ազգասիրութեան ո՛չ խօսքը եւ ո՛չ ալ գործը - ազգային նպատակներու համար նուիրատուութիւններ, որովհետեւ ասկէ դուրս ուրիշ ազգային **գործ** չեն կրնար ընել անոնք - բարոյականէ զուրկ մարդոց կողմէ եւ հետեւաբար առանց բարոյականութեան օրինակ ըլլալու, կարող չեն ներգործել հանրային կեանքին վրայ ու չեն ներգործած հոս մեր մէջ ալ:

Եւ հարկ կա՞յ ըսելու, դարձեալ, թէ բարոյականը, ինչպէս իր տեսական նոյնպէս իր գործնական ըմբռնումով, ամէն ժողովուրդի պէս մեր ժողովուրդին եւ մեր համայնքին մէջ ալ թէ՛ կը վերանայ եւ թէ՛ կը թանձրանայ Կրօնքով ու Եկեղեցիով: Շատ հազուադէպ է այն պարագան՝ ուր մարդ մը, առանց կրօնքի եւ եկեղեցիի ապրելով հանդերձ՝ կրնայ բարոյական օրինակ մը ըլլալ իր ժողովուրդին:

Ժամանակին շատ կ'ըսուէր, հիմա մոռցուած է, թէ մեր առաջին յեղափոխականները աւելի շատ ազդած են իրենց կեանքին բարոյական մաքուր օրինակովը քան իրենց քարոզութեամբը այն ժողովուրդին վրայ որուն մէջ մտած, զոր յեղափոխել ուզած են: Ասոր հակառակ, վերջէն կարգ մը յեղափոխական գործիչներու անյանձնարարելի բարոյականը - կարգաթողութիւն, զեղծում, մսխում, կնոջական խնդիրներ - ապահովաբար ունեցած են պատասխանատուութեան կարեւոր բաժին մը գործին ձախողանքին մէջ:

Երբ իր հակառակորդները մեղադրեցին Ժորէսին - ուրիշ բան չգտնելով մեղադրելիք թէ ընկերվարական ըլլալով հանդերձ բաւական ճոխ կերպով կ'ապրէր եւ ինքն ալ պատասխանեց անոնց՝ «ճգնաւորներ չենք», այս ինքնին անմեղ բայց գուցէ ձախող պատասխանը մինչեւ իր մահը շահագործեցին իրեն դէմ որովհետեւ ան քիչ կամ շատ կը հակասէր իր քարոզած ընկերային բարոյականի սկզբունքներուն:

Խնդիրը, մեզի համար, ճոխ կամ համեստ ձեւով ապրելուն վրայ չէ անշուշտ, այլ բոլոր անոնց կողմէ որոնք բեմի վրայ կամ լոյսի ներքեւ են, իրենց կեանքը իրենց խօսքին համաձայնեցնելուն վրայ:

Եկեղեցականը, ուսուցիչը եւ այն բոլոր միւս ազգային գործիչները որոնք **կ'ուզեն** որ բեղմնաւոր ըլլայ իրենց ազգային աշխատանքը եւ գիտեն թէ բարոյականին բաժինը մեծ է անոր բեղմնաւոր ըլլալուն կամ չըլլալուն մէջ, պէտք է հոգածու ըլլան այս մասին, նոյնիսկ չգոհանալով իրենց անմեղադրելի կեանքովը եթէ անմեղադրելի է ան, այլ մեղադրելիները խարանելով եւ չհաշտուելով անոնց հետ:

Ահա անտեղի քարոզ մը, այնպէս չէ՞...:

ՈՒՍՈՒՑՉՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Պաշտպանե՛նք մեր ներկայ ուսուցչութիւնը երբ կ'անիրաւուի, **բայց եւ** կազմե՛նք լաւագոյնը՝ գիտնալով որ մեզի անհրաժեշտ է լաւագոյն ուսուցչութիւն մը ունենալ:

Մեծ մասամբ այդ ասպարէզին համար պատրաստուած եւ միայն բացառաբար ուրիշ ասպարէզներու **ալ** ծառայող անձեր պէտք են մեր վարժարաններուն՝ եթէ կ'ուզենք որ այդ վարժարանները իրենցմէ սպասուած, իրենց համար ծախսուած մեծ գումարներուն համապատասխան արդիւնքը տան:

Որովհետեւ, չծածկե՛նք իրականութիւնը, մեր համայնքային վարժարանները որոնք մասնաւորապէս մեր հասողութեան տակ կ'իյնան, հեռու են այսօրուան համար պէտք եղած ու **կարելի եղած** կրթական հաստատութիւնները ըլլալէ:

Եւ այս, ամէնէն առաջ, եթէ ոչ ուսուցչի չգոյութեան՝ գէթ անբաւարարութեան պատճառաւ:

Համաձայն ենք՝ թէ այսօրուան համար պէտք է գոհանանք եղածով: Պայմանով մը, սակայն, կամ աւելի ճիշտը՝ երկու պայմանով:

Առաջին. առանց ժամանակ կորսնցնելու եւ այն ստիպողութեամբ որով վերամուտին կը բանանք մեր վարժարանները, պէտք է **խելքով եւ խիղճով** նկատի առնենք ուսուցիչ պատրաստելու գործը.

Երկրորդ. պէտք է մեր ներկայ ուսուցչութենէն պահանջենք **լաւագոյն արդիւնք**՝ իր կողմէ լաւագոյն աշխատութեամբ եւ մեր կողմէ լաւագոյն հսկողութեամբ:

Այս կրկնակ պահանջը մեր ներկայ եւ ապագայ ուսուցչութեան վերաբերմամբ՝ կ'արդարանայ հետեւեալ գլխաւոր նկատումով:

Մեր հայ վարժարաններն ալ, նման ուրիշ ազգաց վարժարաններուն, չեն ծառայեր միայն գիտութեան որոշ չափ մը եւ ազգային լեզուն ու ազգային պատմութիւնը - նոյնպէս որոշ չափով մը - սորվեցնելու: Բաւական չէ արդարեւ՝ որ մեր վարժարանները մեր տղաքը դրած ըլլան իրենց ապրուստը շահելու ճամփուն մէջ, ինչպէս նաեւ բաւական չէ՝ որ ազգային ոգի ներշնչած ըլլան անոնց: Այս երկուքին հետ - ապրուստ հանել եւ ազգային գոյութիւն պահել - միաժամանակ եւ զանոնք պսակող, հայ վարժարանը ունի ուրիշ նպատակ մը՝ որ **մտքի եւ նկարագրի մարդիկ** հասցնելն է:

Արդի կեանքը, **ինչպէս ուրիշ ամէն ազգի նոյնպէս մեր մէջ**, անհրաժեշտ կ'ընէ ունենալ այդ մարդիկը, այր եւ կին, կարելի եղած մեծագոյն թուով:

Գործնական ոգիով եւ ազգային ոգիով տոգորուած հայ երիտասարդներ **հանելու են** հայ վարժարանները, բայց ծրագրելու եւ աշխատելու են ա՛յնպէս՝ որ այդ երիտասարդները արժէք տան Մտքին եւ Նկարագրին, իրե՛նք ջանան Մտքով եւ Նկարագրով զարգանալ բարձրանալու, եւ օգնեն այդ ճամփուն մէջ ուրիշներու:

Պէտք չէ կարծել թէ այս պահանջը համայնքին կամ ազգին շահը միայն նկատի ունի: Ան նոյնքան, եթէ ոչ աւելի, կը ձգտի անհատը **իր արդի միջավայրին եւ ժամանակին մէջ** իբրեւ կատարեալ մարդ յաղթելու վիճակին մէջ դնելու:

Միշտ խնդիր եղած է ուրիշ ազգերու եւ ուրիշ երկիրներու մէջ, մանաւանդ որոշ ժամանակներ - ինչպէս պատերազմներու եւ նման մեծ տագնապներու շրջանին - թէ ի՛նչպէս պէտք է բարեփոխել կրթական դրութիւնը՝ համաձայն հին արդիւնքներու փորձառութեան եւ նոր պէտքերու հեռանկարին:

Մեր մէջ այդ մտահութիւնը ունեցած չըլլալէ զատ՝ չենք ունեցած եւ դեռ չունինք մինչեւ անգամ ուսուցչական գործին մտահոգութիւնը - հակառակ որ **կը գուրգուրանք** մեր վարժարաններուն վրայ:

Մենէ շատերուն համար դպրոցը շէնք մըն է, որ եթէ կանգուն ու բաց կը մնայ, կը նշանակէ թէ ամէն բան կարգին է: Ուրիշներու համար՝ դպրոցը, ճիշտ է, կը ծառայէ մանուկներու եւ պատանիներու կրթութեան բայց նոյնչափ ալ, կամ **քիչ մըն ալ աւելի՝ կարծէք**, ան կը ծառայէ ուսուցիչներու ապրուստին, **հաւաքաբար բոլո՛րին մինչեւ իրենց կեանքին վախճանը որքան կարելի է լա՛ւ ապրուստին**, փոյթ չընելով թէ ի՛նչ է անոնց մատուցած իրական ծառայութիւնը աշակերտութեան, սերունդին, ազգին...:

Արդ, մեր կրթական գործին շէնքը պէտք ունի իր **հիմէն** քննուելու եւ շինուելու, այդ հիմը ըլլալով Ծրագիր եւ Ուսուցչութիւն միասին:

Մէկին եւ միւսին համար շատ բան կայ ըսուելիք:

Մեր փափաքն է, այստեղ, յիշեցնել ուր որ անկ է, որ գէշ պիտի չընեն՝ եթէ նոր Ծրագիր պատրաստելու հետ միաժամանակ, նոյն կարեւորութեամբ եւ թերեւս աւելի մեծ ստիպողութեամբ մտածեն նոր Ուսուցչութիւն պատրաստելու պէտքին:

ՆՈՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Փափաքելի է որ ամէնքը կարդան *Յուսաբեր*ի երկու խմբագրականները, «Հին մեղք մը» որուն պատասխանեցինք անցեալ շաբաթ օր, եւ «Պարզ խօսքեր» որ երեւցաւ այս Հինգշաբթի եւ որուն ալ կը պատասխանենք այս տողերով:

«Պարզ խօսքեր»ը պարզ չեն բնաւ,կը մատնեն տխուր հոգեբանութիւն մը եւ այդ պատճառաւ կը ցատկոտեն, կը ծածկեն ու կը կեղծեն անընդհատ: Հաճոյք մըն է, մարդկային տեսակէտով, վերլուծել այդ հոգեբանութիւնը: Ազգային տեսակէտով՝ ցաւ մըն է, բայց հոգ չէ, մենք վարժուած ենք անոր, մենք կրնանք անոր մօտենալ, զայն շնչել ու շօշափել: Վերջէն՝ աղուոր ընթերցումով մը հոգիի եւ մտքի լոգանք մը կ'առնենք ու կը վերջանայ..:

Եւ նախ, այս ըսուածին հետ կապակցութեամբ, հաւա՛րը զոր կը փրցնէ գրողը՝ «հայհոյալից» որակելով մեր խմբագրականը (որովհետեւ զզուելիին «զզուելի» ըսուած էր հոն երկու անգամ, առանց ուրիշ այդ կարգի որեւէ ածականի) ու ասոր համար յիշելով Պոլսոյ «հին հրապարակագրական դպրոցը, Ա. Գալբաքճեան-Ս. Ակնունի-Ե. Թոլայեան եւ ընկերթ.» որուն մէջ «կրթուած եւ զարգացած» եմ եղեր

ե՛ս, որ «սկզբունքներ ջախջախել», «գաղափարներ խորտակել» ուզելով **կը ջախջախեմ եղեր զանոնք պաշտպանողները**, այսինքն՝ **կը վարկաբեկեմ կ'աղարտեմ, կ'անպատուեմ եղեր անոնց տէրէրը, հաստատութիւնները, օրկանները, անձերը, մանաւանդ անձե՛րը, անձե՛րը**»: Ես ստեղծե՞ր եմ, վերջապէս, «սեւացրեք»ը...:

Հայհոյանքը՝ «զզուելի»ին համար, իսկ այս բառերը՝ անշուշտ անոր համար որ յիշեցուցած էի թէ «Թէքէեան վարչութեան» եւ Թորգոմ սրբազանի Եգիպտոսի առաջնորդութեան օրերուն ի՞նչեր ըրին *Յուսաբեր* օրկանը, ՀՅ Դաշնակցութիւն հաստատութիւնը եւ ասոնց մէջ կարեւոր դերեր կատարող «անձե՛րը, անձե՛րը»: Այդ յիշեցումիս այս «**գոց** պատասխանը» միայն տրուած է, որովհետեւ բաց պաշտպանութիւն մը ընելէ **խոհեմաբար** կը խուսափի այս յօդուածը, որ կը մերժէ իր - մինչեւ անգամ անանուն - յօդուածագիր մը ունենալը, կը պահանջէ որ իր սու՛րբ հեղինակին ոչ իսկ ակնարկուի՝ բայց ինք Վ.Թ.ներուն զեղծումի «հին մեղք»եր վերագրէ...:

Գալով հարցին զոր «պարզ խօսքեր»ը կը կնճռոտեն եւ կը ճապաղեցնեն դիտմամբ, իր **ճշմարիտ** պարզութեան մէջ սա՛ է:

1928ին Պէրպէրեան վարժարանը, չորս տարուան դժուարին գոյութիւն մը պահելէ ետք, փակուելու վտանգին մէջ է: Զայն փրկելու համար կազմուած խնամակալութիւնը, որ կը բաղկանայ **Պ.Պ. Հրանդ Նասիպեանէ, Արամ Տրենց Մարգարեանէ, Կ. Սէֆէրեանէ, Տ. Հաճընլեանէ եւ Յ. Սէքսէնեանէ, եւ որուն նախագահն է առաջնորդ Թորգոմ եպս.**, ուրիշ միջոցներ գործադրելէ ու փորձելէ ետք՝ կը դիմէ օրուան քաղ. ժողովին փոխառութիւն մը ընելու համար Ֆերմանեան Ֆոնտէն՝ զոր հիմնած, ճոխացուցած են մանաւանդ իր անդամներէն երկուքը, ՊՊ. Հաճընլեան եւ Նասիպեան: Փոխատուութիւնը շրջապատուած է կարգ մը «բարոյական» երաշխաւորութիւններով («նիւթական» երաշխաւորութիւնը վարժարանն է, եթէ կանգուն մնայ՝ ինչպէս կ'ուզուի եւ կ'աշխատուի որ մնայ): Ու Պէրպէրեանի խնամակալութեան կը տրուի հազար ոսկի ազգ. առաջնորդարանի կողմէ, որ կ'առնէ այդ գումարը Ֆերմանեան Ֆոնտէն - արդէն ուրիշ տրամադրելի գումար չունի այդ օրերուն առաջնորդարանը - որուն հանդէպ պարտական կը մնայ ուրեմն առաջնորդարանը, պարզապէս՝ պարտակա՛ն, ինչպէս ուրիշ ատեններ ուրիշ փոխառութիւններու համար:

Այս «հին մեղքը» գործող «Թէքէեան վարչութիւնը» իր շրջանը կը լրացնէ մեղքը գործելէն գրեթէ անմիջապէս վերջը՝ իր յաջորդին կամ յաջորդներուն թողլով քաւութիւնը այդ «մեղք»ին:

Բայց ահա իր յաջորդներէն առաջինը, փոխանակ «մեղքը քաւելու» զայն «կը ծանրացնէ»՝ 500 ոսկիի տարեկան նպաստ մը յատկացնել տալով Պէրպէրեան վարժ.ին չորս տարուան համար (բայց միայն տարի մը գործադրելով որոշումը): Իսկ միւս վարչութիւնները, 1930էն մինչեւ 1942, շատ քիչ կը զբաղին Ֆերմանեան Ֆոնտով, անոնցմէ մէկը միայն կը գանձէ 250 ոսկի խնամակալութեան մէկ անդամէն (Հ. Նասիպեան) որ զայն կու տայ իբրեւ բարոյական յանձնառութեան իր բաժինին նիւթականացած կերպարանքը, մինչ ուրիշ ժողով մը կամ ժողովներ պարզապէս կը ջնջեն Ֆերմանեան Ֆոնտը առաջնորդարանի տոմարներէն՝ յիշեալ 250 ոսկին ալ խառնելով առաջնորդարանի անանուն գոյքին մէջ:

Արդ, ժամանակ անցնելէ վերջ Պ. Նասիպեան կ'ըլլայ, այսօր, քաղ. ժողովի ատենապետ, կը փնտռէ Ֆերմանեան Ֆոնտը իր 250 ոսկիին մէջ գոնէ, եւ զայն չգտնելով կը դիմէ թեմ. ժողովին որպէսզի վերահաստատէ զայն: Թեմ. քննիչ յանձնաժողովը կը քննէ հարցը սկիզբէն եւ իր մանրամասն տեղեկագրովը համամիտ կ'ըլլայ ներկայ քաղ. ժողովին:

Այդ տեղեկագրին վրայ է՝ որ *Յուսաբեր*ի խմբագրականը - առանց խմբագիրին՝ որ պէտք է պահուած եւ անհպելի մնայ եղեր - կ'ամբաստանէր «Թէքէեան վարչութիւ՛նը..» իբր «ծանր մեղք մը», «նիւթական եւ բարոյական զեղծում մը» գործող, «ապօրինի» ու «անբարեխիղճ կերպով - բառե՛ր որոնց համար նոր խմբագրականը («Պարզ խօսքեր») կ'ըսէ. «**Կը կարծէինք թէ այս զուսպ եւ արդար տողերով, խնդիրը փակուած էր: Նպատակ չունէինք տխուր անցեալը վերյիշելու եւ պատասխանատուները մատնանշելով՝ դատապարտելու, ինչպէս որ պէտք էր**»:

Այս զտարիւն փարիսեցիութիւնն է ահա՝ որ **զզուելի** է ոչ թէ երկու այլ տասներկու անգամ, երբ խմբագիրը - քա՛ւ լիցի, խմբագրակա՛նը - անոր վրայ կ'աւելցնէ նաեւ սա՛. «կրցա՞ւ պ. Վ.Թ. վերադարձնել այս գումարը՝ հանգանակելով, հաւաքելով կամ առնելով զայն, օրինակ, նորահաստատ «Հայ Ազգային Հիմնադրամ»էն, որուն վարիչներէն է»:

Այո՞: Ես պիտի ընեմ ատիկա՝ վերադարձնելու համար ոչ իմ եւ ոչ ալ մենէ որեւէ մէկուն գրպանը մտած, այլ կրթական գործին ծառայած այդ գումարը: Պայմանա՛ւ մը.- որ *Յուսաբեր*ի մարդիկն ալ հաւաքեն եւ վերադարձնեն Հայաստանի Հանրապետութեան պետական գանձին եւ անոր Ոսկի Ֆոնտին գումարները, որոնց համար չըսուեցաւ մինչեւ անգամ՝ թէ ո՞ր «կուլտուրական» գործին յատկացուեցան:

ՉԳՈՀԱՆԱԼ ՔԻՉՈՎ

Մենք քիչով, շատ քիչով գոհացող համայնք մը եղած ենք այստեղ: Քիչով կը գոհանանք մեր դպրոցական արդիւնքներուն համար, մեր ժողովական եւ ընկերական կեանքին համար, մեր մամուլին եւ մեր գրականութեան, մինչեւ իսկ մեր եկեղեցական կազմակերպութեան եւ անոր ներկայ նուիրապետութեան համար: Աւելորդ է ըսել թէ կը գոհանանք նաեւ, ու շա՜տ կը գոհանանք, մեր գործի մէջ ունեցած ճարպիկութիւնը, մեր դրամ վաստկելու կարողութիւնը տեսնելով՝ զոր ապացոյցը կը համարենք մեր խելքին, մեր «ցեղային հանճար»ին...:

Ինչպէս լսելը՝ ասիկա ըսելն ալ հաճելի չէ, բայց գոհունակութիւնը զոր կը զգանք եւ կը յայտնենք դպրոցական հանդէսներու, ուրիշ հրապարակային արտայայտութիւններու առթիւ կամ մենք մեզի, այդ գոհունակութիւնը աղքատի զգացում մըն է, աղքատ ու պզտիկ մարդերու զգացում մը՝ որ **կ'արգիլէ** իրական հարստութիւնն ու մեծութիւնը:

Քիչով գոհանալը կրնայ անհատական առաքինութիւն մը ըլլալ, մինչեւ իսկ ուսման եւ հմտութեան մէջ: Միմիայն իր «արտը մշակելով» եւ արտաքին աշխարհին հետ իր կապը անհրաժեշտին միայն վերածելով, մարդ կրնայ - կամ կրնա՜ր – երջանկօրէն ապրիլ:

Այդպէս չէ ազգի մը կամ մինչեւ իսկ համայնքի մը համար՝ որ ուրիշ համայնքներու մէջտեղ կ'ապրի եւ կը փափաքի իր ուրոյն դիմագծութիւնը պահել բարոյա-

պէս, պահելով միանգամայն իր կապը իր մեծ Ամբողջին հետ, անոր վրայ բան մը աւելցնելու յաւակնութիւնն ալ տածելով եւ յայտնելով երբեմն:

Ու այդ քիչը որով կը գոհանայ եգիպտահայ համայնքը այսօր, իրապէս ու բոլորովին քիչ է եթէ համեմատութեան դնենք պէտքին հետ ու աչքի առջեւ բերենք մեր շուրջը բարձրացող եւ մեզ կլլել սպառնացող կեանքին զօրութիւնը:

Առնենք միայն մեր վարժարանները: Ի՞նչ փոփոխութիւն կրած են անոնք քառասուն, աւելի ճիշտը քառասունվեց տարիէ իվեր, երբ հայերու բաւական ստուար թիւ մը, մեծ մասամբ պոլսեցիներէ կամ Պոլսէն անցած գաւառացիներէ բաղկացած, 1895-1896ին առաջին անգամ եկաւ խմբովին աւելնալ հին փոքր գաղութին վրայ, որմէ յետոյ նոյն խմբական յաւելումները տեղի ունեցան 1909ին (Ատանա), 1914-1915ին (փախուստ թրք. զինուորագրութենէ), 1918-19ին (զինադադար), 1922ին (Իզմիր) եւ 1923էն 1927ին (որբերու ժամանում): Տասնապատկուած համայնքը, ըլլայ Գահիրէի կամ ըլլայ Աղեքսանդրոյ մէջ, հազիւ թէ մէկ-երկու պատ քանդեց տեղ բանալու համար **մաս մը** նորեկներու միայն, ոչինչ ընելով **լրջօրէն՝** որպէսզի ֆիզիքականէն զատ իմացական պէտքերն ալ գոհացուին նոր ժամանակներու մէջ հասակ նետող մեր բազմաթիւ տղոց:

Հոս, այս թերթին մէջ մասնաւորապէս, շատ անգամներ գրուեցաւ՝ թէ դպրոցը ծրագիրո՛վ եւ ուսուցիչո՛վ կրնայ բարեփոխուիլ, առաջինին չափ եւ անկէ աւելի՝ երկրորդով, երկրորդին համար նախադասելով մեր հոգածութեան կարգը առաջինին՝ որովհետեւ լաւագոյն ծրագիրը առանց լաւ ուսուցչի կը մնայ անպէտ եւ ապարդիւն…:

Դպրոցական գործին մէջ քիչով գոհանալը եղած է եւ է տակաւին, Եգիպտոսի հայութեան ապագային համար, ամէնամեծ զանցառութիւնը որ կրնար գործուիլ, ծանր յանցանքի մը հաւասար զանցառութի՛ւն մը՝ **որուն հետեւանքները այսօր կը սկսինք յստակօրէն տեսնել արդէն**: Այսօր՝ կիսակիրթ կամ օտարակիրթ նոր սերունդներու միայն կը հանդիպինք մեր շուրջը, եւ անոնց մէջտեղ տեսնուող հազուադէպ բացառութիւնները մեզ կը զարմացնեն եւ կը յուզեն՝ առանց մեր ցաւը փարատելու…:

Եւ քիչով, իրապէս քիչով գոհանալու մեր վարժութեան պատճառաւ չէ՞՝ որ երկար ժամանակ աչք կը գոցենք կրթական այս կամ այն պաշտօնեային շատ յայտնի թերութիւններուն, մինչեւ որ այլեւս անուղղելի կ'ըլլայ ան բայց մենք - կամ մենէ ոմանք - աւելի մեծ եռանդով զայն կը շարունակենք պաշտպանել՝ այն ողբալի փաստարկութեամբ թէ «լաւագոյն չունինք»:

Լաւագոյնը չունինք հանրային եւ նոյնիսկ անհատական կեանքի շատ մը ճիւղերուն մէջ՝ այն պարզ պատճառով որ **մենք լաւագոյնին կարելիութեան համոզումը, անոր փառասիրութիւնը չունինք**:

Կոյր կամ անարդար չըլլանք: Այդ փառասիրութիւնը այսօր չափով մը մուտք գտած է թէ՛ Գահիրէի եւ թէ՛ Աղեքսանդրիոյ ազգային գործադիր իշխանութիւններուն մէջ: Ըստ մեզ՝ դեռ **փոքր չափով** մը միայն: Եւ այդ **փոքր չափ**ն իսկ - որ չի վերաբերիր արդէն **հիմնական** հարցերու - չի հասկցուիր եւ չ'ընդգրկուիր մենէ այնպէս ինչպէս որ պէտք է, չի ստեղծեր ընդհանուր ոգեւորութիւն մը՝ որ **ինքնաբեր նուիրատուութիւններով եւ նաեւ ուրիշ տեսակ արտայայտութիւններով** պիտի մղէր իշխանութիւնները աւելին ընելու, աւելիին **մտածելու եւ ձեռնարկելու**:

Աղէտի մը չափ քանդիչ է մեր «քիչով գոհանալու» մտայնութիւնը զոր պէտք է քանդե՛նք, նախ, մեր ճահիճէն դուրս ելլել կարենալու համար:

ԱՌԱՆՑ ԿԵԱՆՔԻ

Առանց «կեանք»ի գրականութիւն մը ստեղծուած է եւ կը տեւէ գաղութահայութեան մէջ հիմա, այս տարիներուս: Ժամանակ է **վտա՛նգ** պոռալու այդ գրականութեան հեղինակներուն եւ զայն «սիրողներուն»: Ոչինչ այնչափ թշնամի է բուն գրականութեան որքան կեանքէն չեկող գրականութիւնը: Ան կը սպանէ, երբեմն երկար ատենի համար, միւսին կարելիութիւնները: Ճշմարտին տեղ առնուելով՝ կը մոռցնէ ճշմարիտ գրականութիւնը, անոր պէտքն ու անոր գեղեցկութիւնը: Անհրաժեշտ է հալածել զայն:

«Առանց կեանք»ի կը կոչեմ ա՛յն գրականութիւնը որ կը խարխափէ՝ որովհետեւ գրողը լեցուած չէր իր նիւթով, չէր զգար գրելու անհրաժեշտութիւնը բայց գրեց:

Գրե՛ց՝ իր գրելու դիւրութիւնէն եւ յետոյ հրատարակելու դիւրութիւնէն տարուելով: Գրեց՝ գոհացնելու համար իր փառասիրութիւնը որ օր աւուր կը մեծնայ, իր առաջին հրատարակութենէն եւ իրեն ուղղուած առաջին գնահատանքի ու քաջալերութեան խօսքերէն իվեր, ու գրեց կարծելով, իրապէս կարծելո՛վ որ ըսելիք մը ունենալուն համար կը գրէ՝ մինչ գրելու համար է որ ըսելիքը կը փնտռէ, եւ իր գրութիւնը կը վերջանայ, երբեմն, դեռ ըսելիքը չգտնուած..:

Մինչդեռ ամէն գրողի համար ըսելիք մը ունենալը գրելու առաջին պայմանն է, երիտասարդ կամ սկսնակ գրողին համար պայման է նաեւ իր ըսելիքէն կամ նիւթէն մղուիլը, **տարուիլը** անկէ՝ ինչ որ չի նշանակեր արհամարհանք ամէն չափի եւ սանձի, կը նշանակէ անկեղծութիւն եւ հարազատութիւն, կը նշանակէ յորդում կեանքի:

Ո՞րն է, սակայն, գրականութեան մէջ պահանջուած, զայն կազմող, կենսաւետող կեանքը, անհրաժե՛շտ գրականութեան ամէն ճիւղերուն, խրատականէն մինչեւ բանաստեղծականը, անցնելով վիպականէն, թատերականէն եւ քննադատականէն, այս վերջինին մէջ հաշուելով բոլոր ուսումնասիրութիւնները՝ բարքերու, գաղափարներու, երկերու: Ո՞րն է այդ կեանքը, արդարեւ, քանի որ քիչ բառ կայ այնքան եղծանուած (galvaudé), տարբեր եւ իրար չբռնող բաներու յատկացուած՝ որքան «կեանք» բառը:

Երկու եւ իվերջոյ մէկ է նորէն այդ կեանքը՝ որ էական տարրը կը կազմէ գրականութեան. շրջապատի՛ն կեանքը եւ գրողի՛ն կեանքը՝ ցոլացած. շրջապատին կեա՛նքը՝ գրողին վրայ, գրողին կեանքը՝ ցոլացած շրջապատին վրայ - ցոլացա՛ծ՝ այսինքն ազդած մէկը միւսին վրայ, կերպարանափոխուած մէկը միւսով:

Եթէ գրողներու անհատական կեանքը, այդ կեանքին պատահարները յօրինած են մէկ պզտիկ մասը գրականութեան, անոնց շրջապատը - որ երբեմն ամբողջ աշխարհն ու տիեզե՛րքն է - հայթայթած է իր կեանքով նիւթն ու ներշնչումը ամէն ազգերու գրականութեան ամէնամեծ բաժինին:

Ասոր համար՝ շրջապատը պէտք է ներշնչէ գրողը, պէտք է որ գրողը իր շրջապատին մէջ ինքզինք գտնէ, ինչպէս որ պէտք է շրջապատը իր մէջ գտնէ ան:

Շրջապատը կ'առնենք - այստեղ - իր ընդարձակագոյն առումով, թէ՛ նիւթական եւ թէ բարոյական: Շրջապա՛տ է, օրինակ - բայց չըսի՞նք թէ մինչեւ իսկ տիե-

զե՛րքը շրջապատ է գրականութեան - եգիպտահայ գրողին համար, ամբողջ իր ազգը իր անցեալով եւ ներկայով, իր անցեալ ու ներկայ բնակավայրերով, ամէնուրեք Վանէն եւ Երեւանէն Եգիպտոս, եւ հակադարձօրէն: Այդ շրջապատին հետ (անցեալ ու ներկայ) նոյնանալով, զայն իր մէջ կրելով է՝ որ եգիպտահայ նոր գրողին գործը **կեանք** պիտի ունենայ իր մէջ, եւ զուրկ պիտի ըլլայ **կեանքէ**՝ եթէ, զանազան պատճառներով, **ուրիշներու եւ իր ալ յանցանքով**, այդ ազգային ու մարդկային շրջապատը քիչ ազդէ իր վրայ, հակառակ այդ մասին իր ունեցած եւ ուրիշներէ իրեն տրուած կարծիքին:

Ազգային շրջապատը ամէնէն սնուցիչն է բոլոր շրջապատերուն՝ բոլոր տեսակի գրականութեանց համար: Արդ, իր վերածնունդէն իվեր (19րդ դար) ազգային շրջապատով սնած հայ գրականութիւնը՝ հոս արտասահմանի մէջ սկսաւ, այս վերջին տասը տարուան մէջ՝ առանց շրջապատի եւ առանց սնունդի մնալ, սպառելէ ետք իր հնամնաց արիւնախառն պաշարը եւ նորը չգտնելով, **իր մէջ շինել չկարենալով նորը**:

Ոչ թէ տասը՝ այլ քսաներկու տարիէ իվեր է արդէն, որ գաղութահայը շշմած կը մնայ հոգւով եւ մտքով, որովհետեւ.. մինչ մէկ կողմէ փլաւ իր յոյսերուն տունը եւ իր տակը թաղեց շատ մարդ ու շատ բան, միւս կողմէ աշխատուեցաւ իրեն արգիլել հեռուի նոր եւ լեցուն ազգային շրջապատով սնանիլ ու զօրանալ:

Բնական չէ՞, հետեւաբար, որ գաղութահայ նոր գրողները - երեսունին հասնող կամ զայն անցած երիտասարդներ - կեանք չկարենան դնել իրենց գրածներուն մէջ, ուզեն եւ փորձեն՝ առանց յաջողելու, տապլտկին, ծամեն-ծամծմեն բայց ոչ մէկ **կենսալից** էջ տան մեզի:

Հոս եւ հոն, Ամերիկայի եւ Սուրիոյ մէջ մասնաւորապէս, կը տեսնենք քանի մը երիտասարդ գրողներ որոնք **կ'ապրեցնեն** իրենց փոքր գրուածքները կեանքով մը զոր եթէ հինէն բերած չեն իրենց հետ՝ իրենց հոգիին խմորովը կը շինեն, նիւթը առնելով հոն ուր կը գտնեն:

Ասիկա ցոյց կու տայ՝ թէ անկարելի չէ **կեանքո՛վ** գրականութիւն մը նոյնիսկ այսօրուան գաղութահայութեան մէջ: Պայմանո՛վ մը. որ՝ հոս եւս քիչով կամ ոչինչով չգոհանանք, գրասիրութիւնը գրագէտութեան հետ չշփոթենք եւ, ատով, բուն գրականութիւնը չմեռցնենք երբ անոր գոյութիւնը ա՛յնքան կարեւոր է հոս մեր մէջ ալ..:

ԱԶԳԱՅԻՆ-ՏԵՂԱԿԱՆ

Թերթ մը այնչափ կ'արժէ որչափ կ'արժեն զայն հրատարակողները: Հոն յայտնուած կարծիք մը, եթէ ստորագրուած է, իր կարեւորութիւնը կը ստանայ ստորագրողին անձնաւորութենէն: Առանց այս պայմանները նկատի առնելու «Մամուլ» ըսել եւ երկիւղած կերպարանք մը առնել՝ կա՛մ խաբեբայութիւն է կամ տգիտութիւն: Ծանուցում եւ բաժնեգին գանձելու համար հաստատուած թերթի մը տէրը կրնայ, իր լեզուական եւ մտաւորական խեղճութեան մէջտեղ, առաջ քշել իր «մամուլի ներկայացուցիչ» ըլլալու հանգամանքը եւ ըստայնմ հանրային կեանքը վարելու յաւակնիլ, ան կը մնայ ինչ որ է իրականին մէջ՝ անհա՛տ մը նման ուրիշ հազարաւոր անհատներու, որոնցմէ կը տարբերի իր յաւակնութեամբն ու իր մտաւորական անպարկեշտութեամբը միայն, անհա՛տ մը որ երբ կը ձեռնարկէ, մինա՛կը,

գովեստն ընելու հանրային պաշտօնեայի մը ու անոր համար.. պաշտօնի բարձրացում պահանջելու, ուրիշ բան ըրած չ'ըլլար բայց եթէ այդ հանրային պաշտօնեային բուն արժէքը հասկցնել չգիտցողին:

Պզտիկ մարդերը ուրիշ պզտիկ մարդ մը բարձրացնելու եւ անոր շնորհիւ քիչ մը իրենք ալ բարձրանալու համար կը դիմեն պզտիկ եւ խաբեբայական միջոցներու, ինչպէս՝ պատարագի յիշատակութեան ատեն քահանայի մը լեզուական շեղումը («առաջնորդ» ըսել փոխանակ «առաջնորդական փոխանորդ»ի, որ եթէ դիտումնաւոր ըլլար՝ իբրեւ հակակարգապահական արարք մը իր պետին կողմէ պատիժի պէտք էր արժանացնէր զայն գործող քահանան) այդ շեղու՛մը վերագրել.. ներշնչման՝ ներկայ ժողովուրդին ալ վերագրելով այդ առթիւ կատարուած .. համակրական, համամտական ցոյց մը որ գոյութիւն ունեցած չէ:

Մամուլը իր հրատարակութիւններովը չէ միայն որ իր կոչումին կը ծառայէ կամ չի ծառայեր՝ այլեւ իր լռութեա՛մբը, երբեմն:

Այսպէս, նոյն «մամուլ»ը որուն ակնարկեցինք՝ լայնօրէն կը փառաբանէ դեռ անցեալ տարի պաշտօնէ հանուած վարժարանի տնօրէն մը որ ուրիշ տեղ համահաւասար նոր պաշտօնի մը կոչուած է այս տարի՝ ինչ որ կրնանք շատ չտեսնել այդ «մամուլ»ին, տրուած ըլլալով իր «գործ եփելու» միւս փորձերը:

Ուրիշ մամուլ մը, սակայն, զոր եթէ չենք չակերտեր՝ պատճառը հաւաքական մարմինի մը ներկայացուցիչ ըլլալն է, այս նոյն իրողութիւնը կը մեկնաբանէ.. իր լռութեամբը, ինչպէս ըրած էր, անցեալ տարի, յիշեալ տնօրէնին դէմ իր պաշտօնակիցներուն եւ ժողովուրդին յայտնած բուռն դժգոհութեան եւ պաշտ. մարմիններուն կատարած երկարատեւ քննութեան ու տուած որոշման ատեն: Արդ, թերթ մը որ իր հրատարակուած տեղին ազգային ամէնէն կարեւոր հարցերուն մասին **խոհեմօրէն կը լռէ** փոխանակ անկեղծօրէն արտայայտուելու, թերթ մը՝ որ **լաւ կը ճանչնայ** խնդրոյ առարկայ անձը բայց իր լռութեամբը զայն չճանչնալ կը ձեւացնէ եւ ետ կ'առնէ անոր մասին իրեններուն տուած վճիռները, այդպիսի թերթ մը ինքզինք կը զրկէ ուրիշ ատեն հանրային գործերը դատելու իրաւունքէն:

Մեզի համար, Գալուստեանի նախկին տնօրէնին Պօղոսեանի տնօրէն անուանումը երկու մեծ նշանակութիւն ունի, երկուքն ալ նոյնքան ցաւալի. առաջինը ա՛յն՝ որ Աղեքսանդրիոյ ազգային իշխանութիւնը այնչափ կարեւորութիւն չի տար իր վարած հաստատութեանց բարոյական կողմին որչափ կու տայ նիւթականին, եւ երկրորդ ա՛յն՝ որ կրթական պաշտօնեայի սովը այս աստիճան տիրապետող է եգիպտահայ գաղութին մէջ:

Մեզի համար, նկատի առնելով «կատարուած իրողութիւնը» եւ անոր մասին մեր յստակ վերապահութիւնը յայտնելէ ետք, կը յայտարարենք թէ Աղեքսանդրիոյ մէջ իր յառաջիկայ պաշտօնավարութեան շրջանին պիտի ուզենք տեսնել Գալուստեանի նախկին տնօրէնը իբրեւ նոր, կամ աւելի ճիշտ՝ նորոգուած անձ մը, որուն երբեք խելքը չէ որ պակսած է ոչ ալ զարգացումը աւելի լաւ գործերու համար քան ինչ որ գործած է այստեղ, եւ որ **կրնայ**, հետեւաբար, տարբե՛ր արդիւնք տալ հոն՝ եթէ խրատուի իր փորձառութենէն:

Ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ Աղեքսանդրիոյ եւ ի՞նչ՝ Գահիրէի ազգային իշխանութեանց ծոցին մէջ: Հոս, այս սիւնակին մէջ վերջերս հաւասար գծի վրայ դրինք զանոնք՝ աշխատութեան եւ բարի-կամեցողութեան տեսակէտէն: Պիտի փափա-

քէինք նոյնը ընել նաեւ գործունէութեան եւ արդիւնքի տեսակէտը աչքի առջեւ բերելով, մինչ հոդ՝ կը տեսնենք որ տարբերութիւնը կը շեշտուի հետզհետէ:

Իրենց հաղորդագրութենէն լսեցինք - արդարեւ - թէ համբաւաւոր «մեծ կալուածը» փլցնելու կամ նորոգելու որոշումը, տրուելէն ետք ենթարկուած է փոփոխութեան եւ այժմ մնացած է առկախ, արդէն երկու կամ երեք ամիսէ իվեր: Հիմա կը լսենք նաեւ - բայց ո՛չ հաղորդագրութենէ մը՝ որ շատոնց տրուած չէ նորէն - թէ տեղական պէտքերու համար կատարուելիք նոր հանգանակութիւնը որ ծանուցուեցաւ եւ առաջին ցանկն ալ հրատարակուեցաւ արդէն, կը գտնուի խոչընդոտի մը առջեւ՝ որ դուրսէն չի գար այլ ծնած է ներսէն եւ հարթուած չէ տակաւին:

Աղեքսանդրիոյ ազգային իշխանութիւնը, որ բաղկացած է մեծ մասամբ ձեռնհաս տարրերէ, շուտով պիտի վերագտնէ անշուշտ իր նախկին միութիւնն ու եռանդը եւ պիտի կատարէ **ճիշտ այս պահուս** իրմէ սպասուած թէ՛ նիւթական եւ թէ բարոյական կարեւոր գործերը:

Գահիրէի ազգային իշխանութիւնը - հոս ըսել կ'ուզենք քաղաքական ժողովը մանաւանդ - կ'աշխատի եւ միշտ նոր արդիւնք մը ցոյց կու տայ անվհատ կորովով: Պէտք է ըսենք սակայն, **օրինապահութեան տեսակէտը միայն նկատի ունենալով**, որ երբ կը հրաժարի իր մէկ անդամը (թեմ. ժողովին եւ ոչ թէ քաղաքականի մէջ պատահած խնդրի մը հետեւանօք), ինք, լսելով անշուշտ այդ հրաժարականը իր նախագահէն, պէտք է ըստայնմ հաղորդէր պարագան թէ՛ թեմականին եւ թէ՛ հանրութեան:

Սպասեցինք որ թեմ. եւ քաղ. ժողովները նախ պաշտօնապէս տեղեկանան անոր՝ մեր կարգին անով զբաղելէ առաջ: Կը յուսանք որ այդ «ծանօթացումը» չ'ուշանար այլեւս:

ԱՌՆԵԼ ԵՒ ՏԱԼ

«Տալը առնելէն լաւ է». բարոյակրթուած մարդուն ուրիշ մէկ գիւտն է ասիկա՝ արժանի՛ «սիրէ՛ ընկերդ քու անձիդ պէս», «ըրէ՛ մերձաւորիդ ինչ որ կ'ուզես որ ան քեզի ընէ» եւ վերջապէս «իրար սիրեցէք» պատգամներուն քովը գրուելու:

Ո՛չ մէկ տարակոյս. տալու կարող ըլլալը՝ առնելու կարօտ ըլլալէն հազար անգամ լաւագոյն է, թէեւ կա՛ն որոնք առնելու կարօտ չեն բայց կ'ուզեն առնել միշտ եւ տալու գաղափարէն կը սարսափին. հիւանդներ են ասոնք, ամէն ժողովուրդի մէջ բաւական բազմաթիւ, որոնք յատկապէս խնամել, դարմանել պէտք է. թէ ի՛նչպէս՝ կ'ըսենք վերջէն:

Բայց տալը - պատահաբար՝ առնելու պէտք ունեցող անհատներուն, եւ սովորաբար՝ ատոր միշտ պէտք ունեցող համայնքին կամ ազգին տալը - բաւական չէ ամէն նոյնիսկ բարեսիրտ, նոյնիսկ բարեգործ մարդու համար: Անհրաժեշտ է որ ըլլան ասոնց մէջ ոմանք՝ որ հաւաքել, այսինքն ուրիշները եւս տալու մղել կամ զանոնք երբեմն տալու «ստիպել» գիտնան:

Եգիպտոսի հայ համայնքը իր գիտակցութեանը մէջ տուող համայնք մըն է, տուո՛ղ՝ ամէնէն շատ՝ իր կարօտեալներուն, յետոյ իր ազգային հաստատութիւններուն, եւ ամէնէն վերջը՝ ազգային ընդհանուր բնոյթ ունեցող կամ իրմէ դուրս գտնուող պէտքերու: Կ'ուզէի այս առթիւ գոնէ չըսել բայց իրականութիւն է եւ յաճախ ըսուած իրականութիւն մը, թէ ան առնող համայնք մըն է նաեւ, իր մէկքանի

հոգելոյս բարերարներուն թողած հարստութենէն լիաբուռն առնող մը, ա՛յնքան՝ որ եթէ չըլլար այդ հարստութիւնը, պիտի ստիպուէր շատ աւելի տալ հանրային պէտքերու համար քան ինչ որ կու տայ այսօր:

Անդին ուրիշ համայնքներ կան դժբախտաբար, որոնք նուազ բարեկեցիկ են, մեզի պէս չունին հինէն թողուած գանձ մը որուն մէջ թեւերնին մխել եւ առնել կարենան, ու իրենց հին եւ նոր կարօտեալներուն, իրենց ազգային պէտքերուն ալ համար կը կարօտին դուրսի օգնութեան: Արդ, այդ «դուրս»ը մենք ենք, մենք ալ ենք:

Մեզի շատ մօտ տեղ մը կայ ուր արմատահան ժողովուրդ մը, մեծ մասամբ սուետիացինե՛ր, կը տապլտկին տեղաւորուելու եւ տեւել, ապրիլ կարենալու համար: Բաւական ուշ արդէն, ըրինք չըրինք յաջողեցանք քիչ մը ցնցել մեր համայնքը եւ բացուեցաւ Այնճարի (պաշտօնապէս՝ «ի նպաստ Սուրիոյ եւ Լիբանանի կարօտ ազգայնոց») հանգանակութիւնը. բացուեցա՛ւ..միայն Գահիրէի եւ շրջակայից եւ ..Սուտանի մէջ միայն:

Նուիրատուութեանց վերջին ցանկը (Սուտանով միասին) կը յանգի Եգ. ոսկի 3109,125ի, որուն համար ո՛չ աղէկ կ'ըսենք ոչ գէշ, զայն կը նշանակենք միայն: Գէշ կ'ըսենք սակայն կէտի մը համար. սա՛ որ հանգանակութիւնը սկսած եւ շուտով 2000 ոսկին գտած է ասկէ ամիսնե՛ր առաջ, եւ դեռ որեւէ գումար ղրկուած չէ նպատակին:

Կ'ըսենք թէ լաւ չէ եւ սխալ է այս, գիտնալով հանդերձ որ Լիբանանի ազգ. իշխանութեանց հետ այս մասին յարաբերութիւն մը հաստատուած եւ անո՛նց հաւանութե՛մբն է նոյնիսկ՝ որ դրամը այստեղ պահուած է առայժմ, սպասելով որ որոշուի անոր գործածութեան լաւագոյն եղանակը, համախորհու՛րդ երկու ազգ. իշխանութեանց կողմէ եւ, եթէ չենք սխալիր, հոսկէ երթալիք պատուիրակութեան մը միջոցաւ:

Լաւ չէ եւ սխալ է ա՛յն պատճառով՝ որ **հոն անպատճառ պէտք կա՛յ այս գումարին, եթէ պատառ մը հաց գտած եւ գլուխը տանիքի մը տակ ծածկած պապուկներ չհամարենք այդ ժողովուրդը եւ ըստայնմ «գոհ» չըլլանք անոնց արդի վիճակէն եւ չյետաձգենք դրամին գործածութիւնը**: Յետաձգումը, թո՛ղ ներուի ըսել, եթէ ոչ սրտի գէթ ուշադրութեան, կամ երեւակայութե՛ն, պակաս մը կը յայտնէ, որմէ տուժողներ կան անդին՝ որոնք կրնային գանգատողներ եւ պահանջողներ ալ ըլլալ, մինչ անոնք սուս-փուս կը սպասեն միայն որ իրենց համար Եգիպտոսէն եւ Սուտանէն - բացի Աղեքսանդրիայէ - ժողովուած դրամը հասնի մինչեւ Լիբանան եւ Սուրիա:

Ու լաւ չէ եւ սխալ է աս՝ **առնող**էն ետք **տուող**ին տեսակէտէն: Ըսել կ'ուզենք՝ թէ **տալու** բարոյական կարողութիւնը կը չորնայ՝ եթէ տուողը այն տպաւորութիւնը ունենայ թէ անհրաժեշտ չէր տալը, թէ իրեն ուղղուած կոչերը դիտմամբ ուռեցուած էին:

Եւ ի՞նչ է, վերջապէս, 3000 ոսկին՝ որ դողալ պէտք ըլլայ իր վրայ, «Լիբանանի եւ Սուրիոյ կարօտ ազգայնոց» - տասնեակ հազարաւորնե՛ր գոնէ – կարօտութեանը դիմաց: Տեղւոյն ազգ. իշխանութիւնները ձեռնհաս են ուրիշ ամէն գործի եւ միայն այս ճղճիմ գումարին գործածման համա՞ր ձեռնհաս չեն: Անպատճառ հոսկէ երթալիք մէկքանինե՞րն են ձեռնհաս եւ.. վստահելի: Կարելի չէ՞ անոնց՝ այդ

ազգ. իշխանութիւններուն գործակից մը - միայն մէկ հոգի - նշանակել տեղւոյն վրայ ապրող ազգայիններէն, իբրեւ մեր ներկայացուցիչը, խորհրդականի եւ տեղեկատուի հանգամանքով..:

Ուրիշ հանգանակութիւններ, տեղական-ազգային պէտքերու համար, այս միջոցիս բաց են թէ՛ Գահիրէի եւ թէ՛ Աղեքսանդրիոյ մէջ:

Սպասելով որ Աղեքսանդրիայինը «բաց» ըլլալով միայն չգոհանայ այլեւ շարժի, Գահիրէինը կը խոստանայ արդիւնաւոր ըլլալ այս անգամ եւս, շնորհիւ մէկքանի հաւաքողներու եւ քիչ մը աւելի մեծ թուով բայց հազիւ ընդամէնը երեքէն չորս հարիւր տուողներու՝ զոհաբերութեան եւ պատրաստակամութեան ոգիին:

Հազի՜ւ երեքէն չորս հարիւր «տուող», միշտ եւ ամէն ժամանակ, առնուազն երեքէն չորս հազար «տալ կրցող»ներու մէջէն:

Եւ ըսե՜լ թէ այդ 3-400ին մէջ ալ կան բաւական թուով «տուողներ»՝ որոնք, օրինակ, 1 ոսկիով կը մասնակցին երբ իրենց վիճակակիցները 10 կամ 20 ոսկի տուած են եւ որոնց ալ պարտաւո՜ր ենք շնորհակալ ըլլալ այնպէս ինչպէս միւսներուն:

Յետոյ պարտաւոր ենք, կ'ըսուի, անգիտանալ եւ միանգամընդմիշտ մէկդի թողուլ չտուողներու բանակը: Ի՞նչու արդեօք: Անո՞ր համար որ չեն տար: Բայց **պարտաւոր ենք** համոզելու որ տան, եւ եթէ չաշխատինք այդ մտքով՝ ի՞նչպէս կրնանք աւելցնել տուող 3-400ին թիւը եւ հասնիլ մեր նորանոր մեծ պէտքերուն:

Պէտք է աշխատիլ, ըստ մեզ, հետեւեալ եղանակով.- տուողներէն կազմել բազմաթիւ պզտիկ մասնախումբեր՝ որոնք ջանան **առայժմ տալու գաղափարը միայն տարածելու**, համոզեն չտուողները թէ պէտք է տան ինչպէս իրենք կու տան եւ այդպէսով՝ տուողներուն ցանկը ստուարացնեն: Այս մասնախումբերը պէտք է հրաւիրել ժամանակ առ ժամանակ եւ անոնց **կարգախօսներ, փրոփականտի յարմար եւ նոր միջոցներ հայթայթել**:

Սպասելով.. եւ ինքնիրեննին ըսելով թէ «տալը առնելէն լաւ է», տուողները թո՛ղ ներկայիս նորէն տան եւ յօժարակա՛մ տան ամէն օգտակար բանի համար որուն անունով կը դիմուի իրենց:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՄԵՆՔ

Անկարելի է, գոնէ ժամանակ առ ժամանակ, չխօսիլ այս շաբաթօրեայ սիւնակին մէջ պատերազմին մեր հայ-անհատական եւ հայ-ազգային կեանքին հետ ունեցած առնչութեան վրայ:

Մինչ մենք չենք զգար, անիկա կ'ազդէ մեր զգացումներուն եւ մտածումներուն վրայ, ըլլան անոնք անհատական թէ հաւաքական բնոյթ ունեցող զգացումներ եւ մտածումներ:

Չկայ ժողովուրդ մը որ չկրէ այդ ազդեցութիւնը, եւ մենք որ պատերազմի հակահարուածին ուղղակի ենթակայ ենք մեր բնակավայրին պատճառաւ, չէինք կրնար զերծ մնալ անկէ:

Մեր բնակավայրը եւ մենէ շատերուն երկրորդ հայրենիքը՝ Եգիպտոս, բարեբախտաբար իր կողմէ չմխրճուեցաւ մինչեւ հիմա եւ կը յուսանք հեղինակաւոր հաւաստիքներու վրայ հիմնուելով թէ պիտի չմխրճուի այսուհետեւ ալ, պատերազմի արհաւիրքներուն մէջ: Անոր, այսպէս ըսելով, ծովին ծփա՛նքն է, անընդհատ տե-

ղատուութիւնն ու մակընթացութիւնն է որ կը տեսնենք այստեղ, սիրտ ճմլող տեսարան մը՝ որ կրնայ ոմանց համար սիրտ բացող հանգամանք մըն ալ ունենալ..:

Անդին, մեր առաջին հարենիքը կամ անոր ազատ մասը որ Խ. Հայաստանն է, Խ. Միութեան բոլոր բաղկացուցիչ մասերուն նման ամբողջովին բռնուած է պատերազմին մէջ, տալով իր զաւակներուն հազիւ քիչ մը շատցող արիւնը եւ անշուշտ կասեցնելով իր այնչափ յապաղած նիւթական եւ բարոյական վերաշինութեան աշխատանքին արդիւնաւոր թափը: Եւ այս՝ մինչեւ այսօր միայն. վաղը՝ գուցէ աւելի գէշ, բա՛ն մը զոր կարելի չէ երեւակայել առանց ամէնամեծ անձկութեան..:

Արդ, մենք հայերս ենթարկուած ենք մեր բնակավայրին մեզի տուած անմիջական եւ մեր բնավայրէն մեր ստացած հեռաւոր բայց ամէնախոր պատերազմական ազդեցութիւններուն: Թէ ի՛նչպէս կը հակազդենք անոնց, ահա՛ խնդիրը, որուն աւելի լրջօրէն կ'արժէր որ անդրադառնայինք, թէ՛ մենք որ գիրով կը խօսինք մեր ժողովուրդին եւ թէ՛ ամէն անոնք որ բերնով եւ մանաւանդ գործով կը խօսին, կը յարաբերին անոր հետ եւ պատասխանատուութիւնը ստանձնած են անոր նիւթականէն աւելի՝ բարոյական գոյութեանը:

Ինչպէս ուրիշ գրեթէ բոլոր ժողովուրդներու՝ նոյնպէս մեր մէջ պիտի ըլլար եւ կայ անշու՛շտ պատերազմէն գէշ ազդուող, այսինքն նիւթապէս գուցէ շահող բայց բարոյապէս փճացող տարր մը: Իհարկէ, բոլոր նիւթապէս շահողները չեն փճանար բարոյապէս, ոչ ալ բոլոր բարոյապէս փճացողները նիւթապէս շահողներն են: Անոնք մաս մըն են միայն, ժողովուրդին ընդհանուր թիւին բաղդատմամբ փոքր մա՛ս մը հարկաւ, որմէ դուրս՝ կայ աւելի ստուարաթիւ հատուած մը, գրեթէ մեծամասնութիւնը նոյն ժողովուրդին, որուն մէջ նոյնպէս փոփոխութիւններ տեղի կ'ունենան, քիչ անգամ մեծ եւ լաւ՝ յաճախ փոքր բայց գէշ բնութեամբ փոփոխութիւններ:

Գէշ է, անտարակոյս, բարքերու թուլութիւնը որ յառաջ կու գայ պատերազմի ընթացքին եւ որուն հետեւանօք չափահաս ու մինչեւ իսկ անչափահաս երկու սեռէ անձեր անձնատուր կ'ըլլան մինչեւ այն ատեն անսովոր ազատութեան մը եւ հաճոյքը կը նկատեն կեանքի միակ նպատակը, զոր վայելելու համար ալ կ'ուզեն դիւրութեամբ ձեռք բերել անհրաժեշտ միջոցը՝ դրամը..:

Բարքերու թուլութիւնը յառաջ կը բերէ մտաւորական եւ բարոյական ընդհանուր տկարութիւն մը՝ որ կռիւէ դուրս մնացած ազգերու երիտասարդութեան մէջ աղիտալի դեր մը կը կատարէ եւ զոհեր կը խլէ անոնցմէ, կը վտանգէ անոնց ապագան: Պատերազմին միակ օգտակարութիւնը՝ կորովի, հայրենասիրութեան եւ ուրիշ կարգ մը բարոյական արժէքներու վերականգնումը մարդոց մէջ, կը խուսափի ինչպէս միւս չկռուող ժողովուրդներէ նոյնպէս մենէ այս պատերազմին մէջ - եթէ բաւական չյիշենք - մի՛շտ չյիշենք թէ մեր ժողովուրդը **կը կռուի** անդին Խ. Հայաստանի մէջ:

Բացի թերթերու մէջ կատարուած լուրերու արտատպումներէն՝ ոչինչ ըրինք եւ կ'ընենք, սակայն, հասկցնելու համար մեր այստեղի ժողովուրդին թէ **կը պատերազմի՛ մեր ազգն ալ**:

Հասկցնելու՛, այսինքն մեր մտքերն ու հոգիները, մանաւանդ մեր երիտասարդութեան միտքերն ու հոգիները լեցնելու՛ համար՝ պատերազմի բոլոր գէշ ազդեցութիւնները հակակշռող այս միակ *թոնիք* գաղափարով:

Եւ երեւակայե՛լ թէ ստուար թիւ մը կայ թերթ չկարդացող հայերու – երիտասարդներու՛ առաւելապէս - որոնց համար «Ռուսիոյ պատերազմը» հեռի է Հայաստանի ալ պատերազմը ըլլալէ:

Հոս մեր շուրջը գտնուող բոլոր ժողովուրդները զանազան ձեռնարկներով կ'աշխատին պատերազմէն բարոյապէս շատ չվնասուիլ՝ կազմակերպելով յօգուտ պատերազմիկներուն օգնութիւններ ու օրհնութիւններ [sic!], հանդէսներ՝ երբեմն սուգի եւ երբեմն հպարտութեան, որպէսզի թիկունքը ճակատի մթնոլորտով հաղորդուի եւ ատով **ժողվէ ինքզինքը**, կենդանանայ, սրբանա՛յ եթէ կարելի է:

Մենք հոս, գոնէ մինչեւ հիմա, չունեցանք այսպիսի մտահոգութիւններ, զանոնք հեռացուցինք նոյնիսկ՝ երբ յայտնողներ եղան:

Մենք կռիւի մեջ ենք այնտեղ՝ Խ. Հայաստանի մէջ..: Պէ՞տք է որ ասիկա ամէն օր գրենք մեր թերթերուն ճակատը, ըստայնմ զգալու, խորհելու եւ գործելու համար:

ԸՄԲՌՆՈՒՄ

Հանրային կամ ըսենք մեր լեզուով ազգային գործերը քանի մը հոգիի եւ աւելի քիչ՝ մէ՛կ հոգիի, այսինքն առաջնորդի մը կամ առաջնորդական տեղապահի մը, առաջնորդական փոխանորդի մը սեփականութիւնը չեն:

Այո՛, ոչ ոք կ'ըսէ թէ այսպէս է: Նոյնիսկ մեր ներքին կազմակերպութիւնը դրուած է այնպիսի հիմերու վրայ՝ որ ո՛չ փոքրատիրութեան ո՛չ ալ մենատիրութեան հետ ո՛րեւէ կապ ունի այդ կազմակերպութիւնը: Ան ռամկավարական է ոգիով եւ սահմանադրական՝ ձեւով: Ի՞նչպէս կրնան - հետեւաբար - քանի մը հոգի կամ մէկ հոգի «ի վերուստ» իրենց տրուած շնորհով մը վարել ուզել ազգային գործերը՝ փոխանակ օրէնքով սահմանուած միջոցները կիրարկելու:

Այս դիտողութիւնը չի վերաբերիր Գահիրէի թեմին գործադիր իշխանութեան՝ անո՛ր քաղաքական ժողովին. աւելի՛ - եւ որքան ալ անհաւատալի թուի ասիկա - ան կ'երթայ առաջնորդական փոխանորդին, որ թէ՛ իբրեւ թեմական ժողովի նախագահ եւ թէ՛ իր առօրեայ գործունէութեան մէջ, ձգտում մը ունի ինքնագլուխ կերպով կամ ոչ-ժողովականներու խորհուրդը հարցնելով ուղղութիւն եւ ընթացք տալու գործերուն:

Եկեղեցական պետը - ո՛վ որ ալ ըլլայ եւ ի՛նչ տիտղոս ալ ունենայ - չունի այդ իրաւունքը օրինապէս եւ քիչ անգամ ունի ատոր կարողութիւնը՝ դժբախտաբար:

Իբրեւ ընդհանուր նկատողութիւն, պէտք է ըսենք թէ ցաւալի է - արդէն -, որ հայ համայնքները ստիպուած են եկեղեցական մը ունենալ որպէս իրենց բոլոր գործերուն վերին հսկիչ: Ցաւալի է երկու պատճառով. առաջին՝ որովհետեւ շատ սահմանափակ թուով, հազիւ հիմա քանի մը տասնեակ ազգայիններու մէջէն պէտք է ընտրել այդ բարձր պաշտօնին վարիչը. երկրորդ՝ որովհետեւ եկեղեցական մը, իր ստացած մասնայատուկ կրթութեամբ եւ իր ապրած կեանքով, նուազ յարմար է համայնքի մը մեծ մասամբ աշխարհական գործերը ըմբռնելու եւ վարելու՝ քան նոյնքան խելք եւ խղճմտանք ունեցող ուրիշ հայ մը՝ որ աշխարհական է: Միայն մէկ առաւելութիւն ունի եկեղեցականը աշխարհականին վրայ՝ իր կրօնական հանգամանքին ներշնչած պատկառանքը եւ անոր իրեն տուած հեղինակութիւնը՝ բանե՛ր որոնք հետզհետէ նուազ յաճախ հիմա կը գոյանան կամ կը ստաց-

ուին առանձին, եթէ չկան իրենց քով մտաւորական եւ բարոյական լուրջ յատկութիւններ: Սքեմը կը զօրացնէ - այսօր - այդ յատկութիւններուն տուած հեղինակութիւնը, բայց զայն չի տար ինքնիրեն՝ գոնէ ո՛չ-շատ-տգէտներու եւ ոչ-շատ-միամիտներու աչքին:

Սակայն առնելով մեր իրականութիւնը այնպէս ինչպէս որ է, այսինքն ընդունելով որ եկեղեցական մը անխուսափելիօրէն պիտի նախագահէ մեր բոլոր ժողովներուն եւ իբր նախագահ չափով մը «պիտի ազդէ» անոնց որոշումներուն վրայ. որ պիտի վարէ նաեւ, իբրեւ առաջնորդարանի մնայուն եւ ամէնաբարձր պաշտօնեան, հոն կատարուող ընթացիկ գործերը. որ - ասոնցմէ զատ - պիտի ներկայացնէ համայնքը երկրին իշխանութիւններուն եւ բոլոր օտար պաշտօնական եւ անպաշտօն անձերուն առջեւ, մենք պէտք է հոգ տանինք՝ որ այդ իրականութիւնը դառնայ օրէնքի սահմաններուն մէջ, որպէսզի գործերը նուազ տուժեն անձին անբաւականութենէն եւ այդ անբաւականութեան հետ միասին՝ իր մեծատիրութեան «անհաւատալի» - կը կրկնեմ - ձգտումէն:

Եթէ Եգիպտոսի առաջն. փոխանորդին ոմանք աւելի վարկ կու տան քան ինչ որ պէտք է, պատճառը կամ իրենց .. մեծ բարեպաշտութիւնն է եւ կամ իրենց աւելի կամ նուազ խոստովանելի ակնկալութիւնները իշխանութեան մէջ մաս ունենալու՝ պաշտօնապէս կամ անպաշտօն կերպով: Ոմանք այդ վարկը անոր կու տան այսօր՝ գիտնալով հանդերձ թէ հոս ալ չափազանցութիւնը կը վնասէ գործերուն, կը վնասէ համայնքին:

Առաջնորդ մը կամ իր փոխանորդը լուրջ պարտականութիւն մը ունի, որ միւս ամէնքէն առաջ կ'անցնի եւ ամէնէն ճշգրիտ ու անառարկելին է իր պարտականութիւններուն՝ ժողովներու նախագահելու պարտականութիւնը, որ թեթեւ կամ անուանական պաշտօն մը չէ՝ եթէ ուշադրութեամբ գործադրուի:

Նախագահը ժողովին վարիչը չէ այլ անոր հսկիչը: Յուշարարն է օրէնքին եւ յուշարարն անցեալին, այն բոլոր իրողութեանց որոնք գոյութիւն ունին կամ պատահած են այս համայնքին մէջ կամ այլուր եւ կապ ունին օրուան խնդիրներուն հետ:

Նախագահը իրաւարար է (*արպիթը*) նաեւ՝ կողմերու միջեւ, եթէ կողմերը յամառին իրենց դիրքերուն վրայ մնալ եւ խնդրոյ մը լուծումը յապաղեցնեն կամ արգիլեն: Ասոր համար՝ անհրաժեշտ է որ ի յառաջագունէ կողմ բռնած չըլլայ ինք եւ իր տեսակէտը կազմէ երկուստեք պարզուած կարծիքները լսելէ վերջ եւ յայտնէ զայն մեղմօրէն եւ բաւական ճկուն կերպով՝ որպէսզի կարենայ ի հարկին ձեւական զիջումներ ընել եւ ձուլել երկու կամ աւելի կարծիքները մէկ կարծիքի մէջ:

Իբրեւ նախագահ՝ ան պարտաւոր է - մանաւանդ - նախասիրութիւն չյայտնել սա՛ կամ նա ժողովականին համար: Կրնայ զայն չսիրել - գուցէ իբրեւ փոխադարձութիւն - բայց պարտաւոր է անոր հանդէպ նոյնքան օրինապահ եւ արդարախնդիր ըլլալ որքան իր ամէնէն սիրած ժողովականին հանդէպ: Օրինապահութիւնը ինքնին բաւական է յաճախ եւ ուրիշ բանի, մինչեւ իսկ արդարախնդրութեան պէտք չի թողուր:

Օրինապահութիւնը կը ստիպէր մեր առաջնորդական փոխանորդ Ս. հայրը՝ որ ժողովականի մը վերաբերող - միանգամայն թեմական, քաղաքական եւ այլ ժողովներու անդամ - խնդիր մը չծանրացնէ անձնական նկատումներով, ծանրա-

նալէն ետք զայն թեթեւցնել աշխատի պատշաճ ժամանակի մէջ, եւ եթէ ըրաւ այդպէս ու չյաջողեցաւ՝ զայն թափէ իր օրինական խողովակին մէջ, ասինքն իբրեւ նախագահ թեմ. ժողովի իրեն ուղղուած հրաժարական մը տանի այդ ժողովին՝ զայն գումարել տալով անպատճառ, հակառակ դիտումնաւոր կամ ոչ-դիտումնաւոր յամեցումներու:

Ասիկա օրինակ մըն է միայն՝ որ ցոյց կու տայ թէ առաջնորդի մը պարտականութիւններուն ծուռ կամ թերի ըմբռնումը ի՛նչ լուրջ հետեւանք ունեցած է ներկայիս՝ հոս Գահիրէի ազգային կեանքին մէջ:

Իսկ անոր ուղիղ ըմբռնումը պարտադիր է ոչ միայն ենթակային այլ բոլոր ազգային գործերով զբաղողներուն, բոլո՛ր ժողովուրդին համար:

ԾԱՌԱՅԵԼ

Դիւրին չէ իր ժողովուրդին, իր հայրենիքին ծառայելը:

Հայ մը - արտասահմանի մէջ - չի բաւեր որ փափաքի՝ պէտք է կարենայ նաեւ. չի բաւեր որ քիչ-շատ խելք, ժամանակ եւ դրամ ունենայ՝ պէտք է գիտնայ զանոնք օգտակարապէս գործածել ալ:

Ոմանք - քիչերը անշուշտ - իրենց հայրենակիցներուն քուէով կը հրաւիրուին տեղական ազգային հաստատութիւններուն յատկացնել իրենց եռանդը: Ուրիշներ բարեսիրական, գրական, գեղարուեստական կամ մարզական ընկերութեան մը կ'անդամակցին: Կան նաեւ որ միայն դրամ կու տան, իրենց կարողութեան համաձայն կամ անհամաձայն չափով դրա՛մ՝ ազգային նպատակներու: Ասոնք ամէնքը - ճիշտ է - **կը ծառայեն** իրենց ժողովուրդին, բայց անոր մէկ փոքր մասին՝ իրենց մօտը եւ իրենց օրովը հոն ապրող մասին միայն: Կարծէք թէ անկէ անդին հայ ազգութիւն, հայկական հայրենիք գոյութիւն չունենար:

Անմիջապէս որ ձեր շրջապատէն եւ ձեր օրէն անդին կը մտածէք ազգային մարզի մէջ՝ կը ստիպուիք հաշիւներ եւ բաղդատութիւններ ընել, յարաբերութիւններ նկատի ունենալ, անցեալը յիշել եւ ապագան նախատեսել: Ասով՝ քաղաքագիտութեան դիմած կ'ըլլաք:

Եւ երբ այս սահմանին մէջ այս մտահոգութիւններով կ'ուզէք գործել ու կը գործէք, միշտ ծառայելու համար ձեր ժողովուրդին եւ հայրենիքին, քաղաքականութիւն ըրած կ'ըլլաք եւ ոչ ուրիշ բան, որքան ալ այս բառը քիչ մը մեծ թուի ձեզի՝ ձեր ըրածին հետ համեմատելով:

Միայն թէ, կարելի է բարեգործութիւն ընել առանձին, կարելի է նաեւ մշակոյթի եւ այլ միջոցներով առանձին ծառայել, կարելի չէ քաղաքականութեան վերաբերեալ, այսինքն՝ ազգին ներկայ եւ ապագայ ամբողջութիւնը շահագրգռող գործունէութիւն ունենալ առանձին: Ստիպուած էք կա՛մ ձեզի համախոհներ ստեղծել եւ կա՛մ միանալ ձեզի պէս խորհողներու եւ միասին պատրաստել ձեր գործը ու գործել:

Քաղաքական գործի համար կազմուած այս միութիւններուն կուսակցութիւն անունը տրուած է, որովհետեւ գործը հոն աւելի կարեւոր ըլլալուն՝ կողմ (**կոյս**) բռնելու եւ անոր վրայ հաստատ մնալու, յետոյ նոյն գործին համար ուրիշ տեսակ կողմ բռնողներու հետ շատ անգամ պայքարելու հարկը կայ:

Կուսակցութիւ՛ն մը՝ իր երկրէն դուրս՝ կը կորսնցնէ ո՛չ թէ իր գոյութեան իրաւունքը այլ իր ուժէն կարեւոր մաս մը: Միակ կուսակցութիւն մը - իր երկրին մէջ - կը կորսնցնէ ոչ թէ իր ուժը (որ կ'աւելնայ ընդհակառակը) այլ իր գոյութեան իրաւունքէն կարեւոր մաս մը: Արտասահմանի մէջ գործող հայ կուսակցութիւնները կրկնապէս կը համապատասխանեն պէտքի մը, նախ յօգուտ իրենց անդամներուն՝ անոնց հայրենական բարձրագոյն մտահոգութիւններուն զտման, զարգացման ու կեդրոնացման պատեհութիւն մը ընծայելով, եւ ապա յօգուտ ամբողջ ազգին եւ հայրենիքին՝ ե՛րբ եւ ու՛ր որ կարելի ըլլայ այդ օգուտը անոնց մատուցանել:

Հեռուի եւ ապագայի ծառայութիւնը չ'արգիլեր որպէսզի կուսակցութիւն մը, արտասահմանի զանազան վայրերուն մէջ ուր գոյութիւն ունի, գործել տայ իր անդամներուն իր ազգային քաղաքականութեան համաձայն՝ այդ տեղին ազգային կեանքին մէջ: Համերաշխիլ բայց ի հարկին պայքարիլ տայ: Զոհաբերել տայ անոնց՝ տեղական ազգային հաստատութիւններու եւ այլ ազգային պէտքերու համար: Այսուհանդերձ, կուսակցութեան մը մի՛տքն ալ, գո՛րծն ալ ամբողջատիրական են՝ եթէ կրնանք այս բառը գործածել:

Իբրեւ հին, արդէն շա՛տ հին կուսակցական մը՝ ես ինքզինքս պարտաւոր կը զգամ իմ բնակած քաղաքիս մէջ մեզի միացող նոր ընկերներուն ըսել մէկքանին այն խօսքերէն զոր պիտի ըսէի եթէ առողջական պատճառով քաղաքէն հեռու չըլլայի իրենց ընդունելութեան օրը:

Պիտի ըսէի, թէ գիտէին հարկաւ՝ որ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը անցեալ եւ հաշուի առնուելիք անցեալ, ու անմեղադրելի անցեալ մը ունեցող մարմին մըն է, որ ինչպէս ներսի՝ նոյնպէս դուրսի ճակատին վրան կռուած է պէտք եղած ատենը, եւ կռուա՛ծ է արդիւնքով:

Պիտի ըսէի՝ որ չգիտցողներն ու գիտնալ չուզողները միայն վերէն կը նային տասնեակ հազարաւորներու հին հաւատքն ու ճիգը ներկայացնող - Ամերիկայէն մինչեւ Իզմիր եւ Պոլիս, մինչեւ Վան, Կովկաս.. Եգիպտոս.. եւ Յունաստան - այս Մարմինին վրայ՝ որ կրնայ հպարտ ըլլալ իր ըրածին հետ իր չըրածովն եւ իր ընել չտուածովն ալ:

Պիտի ըսէի - յետոյ - որ իմ մասիս, ամէնէն աւելի լրջութեան եւ համեստութեան յատկութիւնները կը գնահատեմ կուսակցական անհատ ընկերոջ մը վրայ: Թէ՛ դուրսը եւ թէ՛ կուսակցութեան մէջ՝ լրջութիւն ու համեստութի՛ւն. չեմ ըսեր օրինապահութիւն՝ որ բնական է, այլ լրջութիւն եւ համեստութիւն, որոնք նոյնպէս բնական պէտք է ըլլան եւ չեն՝ մեր ազգային կեանքին բոլոր մարզերուն մէջ:

Վերջին խօսք մըն ալ պիտի ըսէի - ուրիշներէ ետք՝ զոր չեմ կրկներ հոս - ու պիտի լռէի. «Ընկերնե՛ր, պիտի ըսէի, եկած էք հոս՝ **ընկերովի** ծառայելու համար մեր ժողովուրդին եւ հայրենիքին. ընկերովի պիտի փնտռէք ատոր միջոցն ու առիթը. եթէ պատահի որ չկարենաք՝ ո՛չ ձեզ ու ո՛չ ընկերները մեղադրեցէք ատոր համար, այլ մեր կեանքի անբնականոն պայմանները. խորհեցէք թէ - ինչ ալ ըլլայ - միշտ պէտք է քաղաքականօրէն մտածել ու փնտռել եւ թէ կարելի է ատոր շուրջ խմբուելով՝ զօրանալ ու զօրացնել նաեւ:

«Այս քանի մը խօսքն ալ թո՛ղ հինի մը կողմէ ըսուած ըլլան ձեզի, ձեր նոր **աշխատանքին** սկիզբը»:

ՄԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Այն մեծ պատերազմին մէջ որ բռնած է ամբողջ աշխարհը, ամէն ժողովուրդ ունի իր սեփական, մասնաւոր, ներքին պատերազմն ալ:

Երբեմն մեծին հետ ուղղակի կապուած երբեմն ոչ, երբեմն տեսանելի երբեմն անտես՝ պատերազմ կը մղեն, այսինքն աշխաիհ վրայ շղթայազերծուած բոլոր նիւթական ու բարոյական գէշ ուժերուն ճնշումին դիմադրել կ'աշխատին բոլոր ժողովուրդները, իրենց ներքին հաւաքական կեանքին մէջ:

Խաղաղութեան շրջանին ալ, անոնք պարտաւոր են մղելու ազգային հաւաքական գոյութեան այդ կռիւը՝ զոր կը մղեն հանդարտ միջոցներով, թէ՛ ընդհանուրին պատշաճող եւ թէ՛ իւրաքանչիւրին յատուկ միջոցնե՛ր ֆիզիքական, տնտեսական եւ մտաւորական: Իսկ համաշխարհային մեծ պատերազմ մը, ինչպէս էր 1914ին ծագած ու չորս տարիէն աւելի տեւած պատերազմը եւ ինչպէս է ա՛յն որուն յորձանքին մէջ կը գտնուինք հիմա նորէն՝ անսահմա՞ն ժամանակէ մը իվեր, պարտք կը դնեն ամէն ազգի վրայ, ըլլա՛յ ան պատերզմիկ կամ ոչ-պատերազմիկ ազգ, վերաքննելու իր գոյութեան ներքին պայմաններն ու զէնքերը, ըստայնմ դիմադրել եւ յաղթել կարենալու համար:

Հարկ կա՞յ ըսելու՝ թէ իբրեւ ինքնուրոյն ազգային յատկանիշեր ունեցող եւ զանոնք պահպանել ուզող ժողովուրդ, մենք ալ ունինք մեծ պատերազմի ժամանակուան յատուկ մեր ներքին փոքր պատերազմը, որուն սակայն շատ քիչ անդրադարձանք եւ կ'անդրադառնանք, մե՛նք՝ ճիւղերը հայ ժողովորդին, մենք՝ մայր-ծառին հոգեպէս կցուած, եւ անկէ կտրուիլ չուզող, չուզելնիս ամէն բանով՝ մեր լեզուով ու կրօնքով, եկեղեցիով ու դպրոցով յայտնող դուրսի ճիւղե՛րն այդ հին ու մեծ ծառին...:

Տարիներէ իվեր ըսուած էր այստեղ - ու շեշտուեցաւ այս կռուին ծագումէն իվեր ալ - թէ մենք մեր գոյութիւնը պահելու - ճիւղը չչորնալու - համար, պէտք էր միշտ մեր միտքն ու հոգին սեւեռած պահէինք մայր հայրենիքին, պէտք էր՝ ընդդէմ բոլոր դժուարութեանց եւ բոլոր պարագայական չկամութեանց անգամ, ինքզինքնիս ոգեկան սերտ հաղորդակցութեան մէջ դնէինք անոր հետ, պէտք էր անոր կեանքը մեր կեանքին առաջնորդ եւ դէպի ան ձգտումը՝ մեզի նպատակ ընէինք:

Փրկութեան լաստն էր այս՝ այն բոլոր կորստեան ալիքներուն դէմ, որոնք ներկայ համաքայքայումն ապրող մեր տարաբնակ հատուածները կը ծեծէին. Չտեսնուող բայց գաղտնաբար եւ ապահովաբար գործող լա՛ստը՝ որ կը փրկէր փրկուելու արժանի եղողները գոնէ, տան եւ դպրոցի մէջ ազգային զգացման սերմերը ստացած մեր երկու սեռէ երիտասարդութիւնը՝ զոր հովել, արեւել եւ ոռոգել պէտք է միայն, որպէսզի այդ սերմերը ծլին:

Բան մըն է, եւ բաւական կարեւոր բան մը անշուշտ, բոլոր հայերէն օրաթերթերուն մէջ - բոլո՛ր՝ վերջապէ՛ս - առատ արտատպումը Խ. Հայաստանի վերաբերող ոչ միայն լուրերուն այլեւ նկարագրական, դրուատական, քաջալերական յօդուածներուն՝ արձակ եւ ոտանաւոր: Բայց մեր երիտասարդութեան - նոյնիսկ հայերէն խօսող եւ կարդացող, նոյնիսկ հայ վարժարան տեսած երիտասարդութեան - մէկ փոքր մասն է միայն որ հայերէն թերթերու կը հետեւի: Անհարժեշտ էր ուրիշ միջոցներ գտնել՝ հայ երիտասարդութեան հասցնելու համար պատերազմի ա-

տենուան հայ հայրենի-քին փրկարար հակազդեցութիւնը դուրսի կործանարար ազդեցութեան դէմ:

Պէտք էր շարժում մը՝ մեզ զանգուածովին, մտքով ու սրտով մղող դէպի մեր հայրենիքը՝ որ փառայեղ վերելքէ մը ետք կը գտնուէր սպառիչ մաքառումի մը ճիրաններուն մէջ եւ որուն վիճակով հետաքրքրուիլը, հնինալն ու տագնապիլը ա՛յնքան բնական պիտի ըլլար, այդ հետաքրքրութեան եւ հնհնուքին արտայայտութիւնն ալ ըլլալով զանազան ձեւի օգնութիւնները, անոնց կազմակերպութիւնը, անոնց համար ուղղուած կոչերը, ինչպէս եւ այն մաղթանքները զորս համայնքը պիտի ընէր հանդիսաւորապէս՝ իր հեռաւոր հայրենիքին համար:

Մեզի չտրուեցաւ այդ շարժումը վայելել..: Ատոր վնասները կը հաստատենք այսօր, տեսնելով թէ ի՛նչպէս օտարացումը աւելի արագ թափով քան երէկ առաջ կ'երթայ մեր շուրջը:

Օտար ամուսնութիւններէն զատ օտար «ընկերակցութիւնները» կը յայտնեն, աչք ունեցողին, թէ այս պատերազմի ընթացքին ազգային զգացումները չեն որ կը տիրապետեն մտքերու մէջ, այլ, երէցներուն մօտ՝ առաւելապէս շահելու եւ կրտսերներուն մօտ՝ առաւելապէս զուարճանալու մարմաջը:

Մենք բարեսիրական հաստատութիւն մը ունինք, Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւն անունով, որ դեռ ոչ շատ ժամանակ առաջ Խ. Հայաստանի համար կը շնչէր ու կ'աշխատէր, որ ունի այստեղ իր փայլուն կազմը՝ պատուակալ ու վճարեալ եւ բաւական սուղ արժող իր կազմը, եւ որ սակայն իր ամբողջ ճիգը կ'ընէ կարծէք, այս քանի մը տարիէ իվեր, որեւէ բան չընելու, իր գործին հետ ինքզինքն ալ մոռցնելու:

Չսպասելով որ ան՝ Բարեգործականը ինքզինք թօթուէ եւ հրապարակ գայ, մենք - իր հին եւ մշտակայ բարեկամները - այս անգամ ալ իրեն օգնել կ'ուզենք ու կ'առաջարկենք որ վերջապէ՛ս բանի մը նախաձեռնարկ ըլլայ եւ յօգուտ Հայութեան Մայր Արմատին բանայ ընդհանուր հանգանակութիւն մը, հրաւիրելով նաեւ հարուստները՝ որ իր միջոցաւ կտակներ կամ նոիրատուութիւններ կատարեն ի նպաստ Անոր:

Ասիկա - եւ որիշ միջոցներ - պիտի ըլլար նախ նշան մը՝ թէ գիտակցութիւնը ունինք կացութեան եւ թէ մենք ալ կը մղենք մեր ազգային, սեփական պատերազմը՝ ընդհանուր, մեծ եւ ահռելի պատերազմին մէջտեղ..:

ՄԵՐ «ՎԱՂՈՒԱՆ» ՀԱՄԱՐ

Չենք մաղթեր միայն, այլ կը յուսա՛նք նաեւ որ վերջաւորութեան սկզբնաւորութիւնը պիտի կազմէ դաշնակից բանակին տարած յաղթանակը հոս մեր մօտը, սկզբնաւորութի՛ւն թշնամիին ջախջախումովը պատերազմին վերջաւորութեան:

Թէ ո՛րչափ կորով եւ գիտութիւն, քաջութիւն ու անձնուիրութիւն պէտք եղան եւ միշտ պէտք են բազմաթիւ ազգութիւններու՝ որպէսզի չընկճուին ձախորդութիւններէ - Տէօնքերքի եւ Փըրլ Հարպըրի, Ուքրայնի, Թոպրուքի եւ ուրիշ տեղերու ձախորդութիւննե՛ր - եւ աշխատին նախ իրենց կորսնցուցածը վերագտնել եւ ապա յաղթել, պիտի գիտնանք ճշտիւ աւելի վերջը. առայժմ զայն կ'երեւակայենք միայն, ու սխալ չէ խորհիլ թէ ամէնէն խիզախ երեւակայութիւնները հեռու, շատ հեռու՛ կը մնան իրականութենէն որ պիտի գիտցուի վաղը..:

Շեշտը - իրաւամբ - մեր անապատի ճակատին վրայ է այս շաբթու, բայց եւ գրուած է ու միշտ կը մնայ ամբողջ Խ. Միութեան մէկէ աւելի ճակատներուն եւ մասնաւորապէս Սթալինկրատի ու Կովկասի վրայ, ուր սովետական դիմադրութիւնը քայլ առ քայլ գետինը կը մրցի թշնամիին հետ: Հոն ալ - հարկ կա՞յ ըսելու - կը մաղթենք եւ կը յուսանք միանգամայն, թէ մեր հայրենիքին ու իր մեծ դաշնակիցին դէմ կանգնող Քանդման Ուժը հասած է իր նուազման փուլին եւ պիտի փարատի այդ մղձաւանջն ալ անոնց ու մեր աչքի եւ հոգիի հորիզոններէն, օ՛ր մը որ ալ հեռու չէ..:

Սպասելով այդ օրուան կամ այդ օրերուն որոնց վճռական հարուածին շնորհիւ զէնքերը պիտի չգոռան այլեւս, պատրաստուի՛նք այժմէն - ինչպէս կ'ընեն ուրիշներ - յաղթութենէն ետք բացուելիք կեանքին, ըստայնմ այդ կեանքը մեզի յարմարցնելու եւ անկէ օգտուելու համար իբրեւ մարդ եւ իբրեւ ազգ:

Աշխարհի «նոր կարգեր»ուն պատրաստութիւնը չէ՛ որ պիտի կատարենք անշուշտ՝ մե՛նք՝ փոքր ազգի մը զաւակներս: Այսուհանդերձ, մեզի ներելի է եւ նոյնիսկ պարտաւոր ենք նկատի առնել թէ ի՛նչ պիտի ըլլան այդ «նոր կարգերը» ըստ դաշնակից ժողովուրդներու պետական մարդոց եւ խորհողներու, որպէսզի անոնց սահմանին եւ ագոյցքին մէջ զետեղենք մեր վաղուան կեանքը՝ այսօր մտքով եւ վաղը - հաւանօրէն - գործով եւս:

Մեր նախատեսութիւնն ու պատրաստութիւնը պէտք է ըլլայ - սակայն - է՛ն առաջ սա՛ ուղղութեամբ.- համաձուլումը մեր ազգային բոլոր միաւորներուն՝ կարելի եղած ազգային ամէնալայն ամբողջի մը մէջ, որպէսզի թէ՛ այդ միաւորները ապրին եւ թէ՛ ամրանայ ու ապրի, անոնց միացման շնորհիւ, ազգային ամբողջը՝ ազգ-ժողովուրդն ու ազգ-հայրենիքը: Նախ Խ. Միութե՛ան շրջանակին եւ ապա անով կազմուած ռամկապետութե՛նց շրջանակին մէջ - որ իր մէջ պիտի առնէ գրեթէ ամբողջ աշխարհը՝ դաշնակիցներու յաղթանակէն ետք - հայուն ինքնայատուկ գոյութեան պահպանումն ու զարգացումը կրնայ այդ գնո՛վ միայն տեղի ունենալ վա՛ղը երէկուընէ աւելի՝ ներսի եւ դուրսի հայոց իրարու մերձեցմամբն ու միացմամբը մտքով, հոգիով եւ ուրիշ ինչով որ կարելի է:

Ասոր համար՝ քաղաքականութիւն պէտք չէ այլ, եթէ բառը մեծ չի թուիր հոս, քիչ մը փիլիսոփայութի՛ն, ինչ որ ըրածն է նաեւ վաղուան ի պատրաստութիւն բոլոր միւս ազգերու գրողներուն եւ խօսողներուն: Ինչպէս յայտնի է, բարոյականը կամ բարոյախօսութիւնը մաս կը կազմեն փիլիսոփայութեան ու ատ է մանաւանդ որ պէտք է մեզի:

Մերձեցումն ու միացումը այսօր չէ միայն որ բաղձալի համարուած ու ջատագովուած է՝ մեր երբեմն անգործ եւ երբեմն նոյնիսկ գործօն տարրերուն կողմէ: Եթէ այդ բաղձանքը քիչ անգամ եւ քիչ չափով իրականացած է, պատճառը այն է, որ ճշգրիտ պահանջէ մը հանուած չըլլալուն նման՝ դրուած չէ նաեւ ճիշտ եւ հաստատ հիման մը վրայ: Ասկէ զատ՝ պարզուած չէ որոշ կերպով, թէ որո՛նք են այն միջոցներն ու անհրաժեշտ պայմանները որոնցմով անջատ հայեր եւ անջատ խմբաւորումներ կրնան ջնջել իրենց միջեւ գոյութիւն ունեցող մեծ կամ պզտիկ անջրպետները եւ վերածուիլ զանգուածի՝ բարոյապէս ու նիւթապէս:

Մեր բարոյախօսութիւնը, բարոյախօսական քարոզութիւ՛նը աւելի, պէտք է սկիզբէն առնէ ամէն բան եւ իբրեւ տղայոց՝ մեր մտքերուն մէջ մտցնէ սա՛ պարզ ճշմարտութիւնները.-

1. Ամէն հայ պէտք է յիշէ ուրիշ հայերու հետ իր ունեցած մօտութիւնը. այս գաղափարը յատկապէս միտք բերելու է օրը քանի մը անգամ:
2. Հայ մը պէտք է մեղմութեամբ խօսի ուրիշ հայու մը, գիտնալով որ ան պէտք ունի մեղմութեան՝ թէ՛ վիրաւորուած եւ թէ՛ խստացած սիրտ մը ունենալուն պատճառաւ:
3. Ամէն հայ պէտք է անպատճառ ի՛նքը հայութեան մասին խորհի, եւ լսէ - կամ կարդայ - խորհողները: Լսելու կամ կարդալու պահուն ան պէտք է նախ փնտռէ եւ գտնէ թէ ի՛նչ կայ հասարակաց, ընդհանուր կամ նման՝ իր գաղափարին եւ իր դիմացինին գաղափարին միջեւ: Եթէ խօսակցութիւն մըն է որ կ'ունենայ եւ եթէ կան կէտեր որոնց մասին համամիտ չէ ու կը կարծէ թէ կարեւոր կէտեր են անոնք ու պէտք է յայտնէ իր համամիտ չըլլալը, ան պէտք է սկսի - միշտ - յայտնելով թէ ու՛ր համաձայն են իրարու:
4. Եթէ իր գաղափարը դիմացի հայուն կողմէ խիստ ընդդիմութեան մը կը հանդիպի, հայը պէտք չէ պնդէ եւ պէտք է ուրիշ առիթի մը, թերեւս քիչ մը վերջի թողու վերադառնալ անոր վրայ՝ եթէ կը կարծէ թէ կարեւոր է խօսակիցը համոզելը:
5. Հայը պէտք է խորհի թէ իրեն համակարծիք չեղող իր հայրենակիցը արդեօք իրմէ աւելի խելացի չէ՞, աւելի փորձառու եւ աւելի կամ իրեն չափ ծառայած չէ՞ իր ազգին. եթէ այո՛՝ պէտք է ստորադասէ ուրիշ նկատում եւ առանց առարկութեան ու վէճի՝ գոնէ լսէ՛ զայն...:

Շարունակութիւնը այս պարզ, գրեթէ տղայական «հանգանակ»ին ուրիշ անգամուան թողլով, կը յիշեցնենք դարձեալ՝ որ անոր նպատակն է **ազգային միութիւնը** վարէն՝ ժողովուրդին ծոցէն սկսիլ, որպէսզի կարելի ըլլայ զայն բարձրացնել, տարածել եւ հասցնել մինչեւ հայրենիք, նախ մենք զօրանալ անով եւ յետոյ զօրացնել զայն:

Արդեօք մեր յետպատերազմեան վաղուան կեանքին համար շա՞տ խեղճ, շա՞տ աննշան պատրաստութիւն մըն է այս...:

ԵԿԵՂԵՑԻ, ԴՊՐՈՑ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՊԷՏՔԵՐ

Նամա՛կ մը՝ ճակատէն:

Ան երկու մասէ կը բաղկանայ, առաջինը՝ շատ, երկրորդը՝ նուազ հաճելի:

Ուղղուած է մեզի եւ կ'ըսէ իսկոյն, իր սկիզբի տողերով:

«Յարգելի հայրենակիցներս, այսօր երբ Եգիպտոսի մէկ անկիւնը վրանիս տակ նստած ծնողքս եւ հայրենակիցներս կ'երազէի, ուշադրութիւնս գրաւեց մի քանի մեթր հեռուն իննկած թերթ մը: Ժամանակս անցընելու համար գացի վերցնելու եւ աչքերուս չկրցայ հաւատալ. հայ թերթ մըն էր, որուն կարօտը կը քաշէի ժամանակէ մը իվեր: Եւ կրնաք երեւակայել թէ ի՛նչպէս խենթեցայ ուրախութենէս եւ երախտապարտ եղայ բախտիս: Թերթը ձեռքս՝ վազեցի մեր խումբին մէջ գտնուող երկու հայրենակիցներուս քով, որոնք դժբախտաբար հայերէն կարդալ չէին գիտեր բայց եւ այնպէս հայերէն թերթ մը գտնելուս լուրը իմանալով ինձմէ

աւելի ուրախացան եւ կարծես Աւետարան մը ըլլար՝ ձեռքէս առին թերթը եւ համբուրելու սկսան»:

Այս՝ առաջին մասն է որուն ակնարկեցի: Միտք պահեցէ՛ք «կարծես Աւետարան մը ըլլար.. համբուրելու սկսան» բառերը, եւ անցնինք անոր երկրորդ եւ ինչպէս ըսի նուազ հաճելի մասին, որմէ հատուածներ մը յապաւելու ստիպուած եմ:

«Յափշտակութեամբ սկսայ կարդալ սկիզբէն մինչեւ վերջ, առանց բառ մը կորսնցնելու: Բայց երբ հասայ այնտեղ ուր Չագըճեան ընտանիքին եկեղեցի մը կանգնելու գաղափարը դրուած էր, երիտասարդական արիւնս պաղեցաւ եւ սկսայ մտածել.- երբ դուք հոս Եգիպտոսի մէջ կ'աշխատիք.., ծախսելով հազարաւոր ոսկիներ, անդին Լիբանանի եւ Սուրիոյ մէջ հազարաւոր ընտանիքներ կ'ապրին կէս անօթի կէս ծարաւ, եւ հայ երիտասարդներ - միայն իրենց կիներուն չոր հաց մը կերցնելու համար - կու գան իրենց կեանքը զոհելու եւ կ'ոչնչանան՝ մինչ ապագայ սերունդը պիտի հիմնէին..: Հայեր, ա՛լ բաւ է, մէկդի ձգեցէք եկեղեցի շինելու գաղափարները. օգնեցէք ձեր Ազգին ուրիշ միջոցներով..: Մնամ Ազգիս զաւակը ընդմիշտ՝ Զարեհ»:

Մկրտութեան անունէն զատ՝ ունինք նաեւ - թուղթին վերի անկիւնը գրուած - նամակագրին մականունը, իր ինքնութեան, գումարտակին, նամակատուփի թիւերը եւ հինգ լատիներէն տառ՝ որոնք կը փոխարինեն քաղաքի եւ երկրի անունները պատերազմի ատեն զինուորականներուն համար: Ատոնցմով՝ պիտի կրնանք իրեն հասցնել *Արեւի* այս թիւը, որ իր բաց-նամակին մեր բաց-պատասխանը կը կազմէ:

Նախ՝ բացատրենք մեր ուրախութիւնը, թէ հայերէն թերթ մը կրցեր է անապատներու մէջ կռուող հայ զինուոր մը մխիթարել՝ խօսելով անոր ազգային զգացումներուն. ասիկա պզտիկ գոհունակութիւն մը չէ հայ խմբագրի մը համար, որքան ալ այդ խմբագրին սիրտը սեղմուի միւս կողմէ՝ մտածելով թէ երիտասարդ հայ զինուորը վաղը կրնայ իյնալ կրակին տակ..:

Հայ երիտասարդի մը - իրաւ է թէ Սուրիայէ՛ն զինուորագրուած, ինչ որ զայն կը տարբերէ ուրիշ տեղերու **արդի** երիտասարդներուն մեծ մասէն - այդքան տաք ազգային զգացումներ եւ հայ գիրին համար այդքան սէր եւ կարօտ ունենալը՝ նոյնպէս մեծ գոհունակութիւն մը եղաւ մեզի:

Գալով մեր.. «նուազ գոհունակութեան», ահա անո՛ր ալ բացատրութիւնը, որ նամակագրին միայն չ'ուղղուիր այլեւ իրեն պէս մտածող մեր նոր եւ միջին սերունդներէն շատերուն:

Իրապէս, մեր մէջ բաւական մեծ թիւ մը կը կազմեն անո՛նք՝ որոնք բարեգործութեան մը առթիւ կը սկսին քննադատել բարեգործը, կ'ուզեն մինչեւ իսկ անոր ականջը հասցնել իրենց կարծիքը թէ պէտք չէր ա՛յդ ընէին այլ՝ ա՛յս ընելու էին որ աւելի կարեւոր էր, շա՜տ աւելի կարեւոր քան միւսը՝ որ աւելորդ իսկ էր..:

Յետոյ, քիչ չեն անո՛նք մասնաւորապէս, որոնք բնաւ, բայց բնա՛ւ համամիտ չեն նոր եկեղեցի մը կառուցանելու: Ուրիշ ամէն բան ազգին համար՝ բայց ո՛չ եկեղեցի: Իրաւ է թէ կ'ընդունին - խօսքի մէջ - որ Հայաստանեայց Եկեղեցին մեծապէս սատարած է եւ ներկայիս ալ կը սատարէ Հայ Ազգին պահպանման, բայց պէտք չկայ, ըստ անոնց՝ եկեղեցիի համար նոր շէնք շինելու, թո՛ղ ուզողը աղօթէ

ու՛ր որ կրնայ՝ երթալով հեռուի հայ եւ ի հարկին մօտի օտար եկեղեցիները..: Այսպէս կ'ըսեն մեր ազատամիտները:

Մեր ազատամիտները ընդհանրապէս դպրոց կ'ուզեն, նոր եւ աղուոր դպրոցի շէնքեր, շատ փոյթ չընելով անոնց աստիճա՛նը նախ, եւ անոնց ներքին վիճա՛կը՝ յետոյ: Փոյթ չէ, այո՛, որ այդ դպրոցներէն շրջանաւարտ տղաք ու աղջիկներ – կիսաւարտները անշուշտ աւելի շատ եւ յաճախ բոլորովին տգէտ են - մինչեւ իսկ չկարենան անսխալ հայերէն նամակ մը գրել եւ չուզեն հայերէն կարդալ եւ հետաքրքրուիլ հայ կեանքով. կը բաւէ որ կան հայ վարժարաններ՝ մեր կրթասէրները հանգիստ են ու կ'ուզեն որ վարժարաններ, միա՛յն վարժարաններ, աւելի մեծ թուով խեղճուկ նախակրթարաններ ունենանք..:

Ասոնց քով, ունինք միա՛յն աղքատասէրները, նման մեր նամակագրին:

Անշուշտ ո՛չ դպրոցին եւ ոչ ալ աղքատին օգնելու դէմ ենք, չըլլալով նաեւ ծայրայեղ պաշտպանը եկեղեցիին: Կը փափաքինք որ այս երեքին եւ ուրիշ ազդակներու - գրականութիւն, գեղարուեստ, գիտութիւն - միութեամբ նկատի առնուի եւ հետապնդուի ազգապահպանման գործը:

Եւ կը փափաքինք որ խղճի ազատութիւնը մեր մէջ խօսքով չյարգուի միայն՝ այլ համոզումով ալ:

Եթէ անկեղծօրէն եւ սրտանց կը գովենք տէր եւ տիկին Տիգրան Մերճանեանը իրենց կրթասիրական բարեգործութեան համար, պէտք է գովենք նաեւ - իրենց կրօնասիրական բարեգործութեան համար - Ներսէս Չագըճեան ընտանիքը, առանց փնտռելու թէ ան ո՛րքան համաձայն է մեր կարծիքին եւ համոզումին:

Հոս խնդիրը իրենց ազգակիցներուն օգտակար ըլլալու մտածման եւ այդ նպատակաւ զոհողութիւն մը ընելու մասին է. կանխաւ ըրէ՛ք ձեր փրոփականտը ձեր նախասիրութեան համար, վերջէն շնորհակալ միայն ըլլալով ո՛րեւէ տեսակ բարեգործութեան համար:

Եւ պատասխանելով մեր զինուոր նամակագրին՝ եթէ եկեղեցիներ չունենայինք իր ընկերները պիտի համբուրէի՞ն հայ լրագիրը «կարծես թէ Աւետարա՞ն մը ըլլար..»:

Ջերմեռանդութիւնը Կրօնքէն կու գայ մեր ժողովուրդին եւ կը գործէ նաեւ Ազգին համար:

Յիշե՛նք ասիկա:

ՓՇՐՈՒԱԾ ԵՒ ՆՈՐ ՍՏԵՂԾՈՒԱԾ ՃԱԿԱՏՆԵՐ

Երէկուընէ իվեր աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը նոր սարսուռ մը կ'անցնի ազատ ժողովուրդներու հոգիէն: Նաեւ՝ գերուած երկիրներու մեջ ազատ մարդոց հոգինեերէն: Իտալօ-գերման պարտութիւնն ու նահանջը ծանուցանող լուրին հետ՝ ահա ամերիկեան բանակներուն Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ մեծ թիւով ցամաքահանումը յայտնող հեռագիրերը, Արդարութեան եւ Ազատագրութեան դատին համար գործող Ուժին երեւումը՝ իրապէս ուժեղ եւ յաղթող, ընդդէմ միւսին: Վերջապէս, թարմացման շու՛նչ մը աշխարհի մէջ, թէ՛ ճակատներու վրայ կռուող եւ թէ՛ անոնց ետին ոգորող դաշնակից եւ դաշնակիցներու դաշնակից մարդոց համար: Պիտի ըսուի թէ ժամանա՛կ էր, թեթեւութիւնը գործելով չխորհելու թէ այս արդիւնքը ի՛նչպէս կրնար ստացուիլ եւ ստացուեցաւ..:

Զօրավար Մոնթկոմըրիի ուժերը այս պահուս անցած են եգիպտական հողը եւ կը յառաջանան Լիպիոյ մէջ, իրենց ճամփուն վրայ մեծ թուով գերի եւ մեծ քանակութեամբ աւար հաւաքելով: Դժուար թէ այդ ճամփան խցուի նորէն՝ մինչեւ Պենկազի առայժմ, այնուհետեւ մինչեւ Տրիպոլիս հաւանօրէն: Եւ երբ միւս կողմէ Ամերիկա եւ Անգլիա, Կռուող Ֆրանսայի աջակցութեամբ, իրենց ենթարկեն Թունուզը, Ալճերիան եւ Մարոքը՝ ինչպէս ձեռնարկած են ընելու, ամբողջ Հիւսիսային Ափրիկէն է որ կ'ունենան իրենց հետ, ամբողջ Հարաւային Միջերկրականին հետ անշուշտ: Եւ թշնամիէն մաքրուած ու իրենց համար օգտագործելի դարձուած այդ լայն խարիսխէն է որ դաշնակիցները պիտի մաքրեն Հիւսիսային Միջերկրականն ալ, եւ ո՞վ գիտէ թէ հոնկէ չէ որ պիտի մտնեն ցամաքային Եւրոպա ու վերջ տան հիթլէրիզմի մղձաւանջին:

Ո՞վ կը մոռնայ կամ կը ստորագնահատէ - նոյնիսկ այս պահուս - ռուսական փառայեղ դիմադրութիւնը առա՛ջ Լենինկրատի եւ Մոսկուայի, յետոյ Վորոնէժի, Սթալինկրատի եւ Կովկասի ճակատներուն վրայ - յիշելով կամ յիշելով իրենց պարտքը քաջաբար կատարելով փակուած միւս ճակատներն ալ - դիմադրութի՛ն որ կարելի ըրաւ այսօրուան յարձակումները ասդին..:

Ու պէտք է որ աչքի առջեւ բերենք, այս ոգեւորութեան վայրկեանին, Խաղաղականի պատերազմն ու Չինաստանի պատերազմը, որոնց մէջ, համաշխարհային տիրապետութեան հակազատական ջանքն է որ կը յոգնի հետզհետէ, անոր մէկ հեռաւոր բայց ազդու գործիքն է որ կը մաշի՝ իհարկէ բան մը պակսեցնելով նաեւ ամբողջ Չարիքի մեքենային զօրութենէն..:

Հովը, իրաւամբ, լաւատեսութեան է այսօր: Եւ ինչպէս կ'ըսէ եղեր անգլերէն երգը Նուրիկեանի պատմուածքին մէջ, թո՛ղ փչէ քամին.. ու դէպի մեզ բերէ Յաղթանակը..:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԴԻՐՔԸ

Կարեւորը, այսօր, Վիշիի իշխանութեան վերաբերումն է հանդէպ Հիւս. Ափրիկէի մէջ Միացեալ Ազգերու ձեռնարկած նոր գործողութեան:

Անշուշտ չէր սպասուեր որ Լաւալի կառավարութիւնը իր լռութեամբը հաւանութիւն յայտնէր ֆրանսական կայսրութեան մէջ կատարուած զին. ցամաքահանումի մը: Անշուշտ ան պիտի բողոքէր եւ մինչեւ անգամ պիտի ընէր դիմադրութեան ձեւական փորձ մը, քիչ կամ շատ տպաւորիչ: Ատկէ անդին է՝ որ իր կարեւորութիւնը ունի ռազմական տեսակէտով, որովհետեւ Ֆրանսան ուժ մըն է միշտ Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ, եթէ վաղուց դադրած է դժբախտաբար ուժ մը ըլլալէ Եւրոպայի մէջ:

Եւ Հիւս. Ափրիկէի՝ Թունուզի, Ալճերիոյ եւ Մարոքի մէջ Ֆրանսայի ներկայացուցած ուժը թէ՛ ցամաքային է եւ թէ՛ ծովային, թէ՛ նիւթական է եւ թէ՛ բարոյական: Ուժերու այդ ամբողջութիւնն է՝ որ Միացեալ Ազգերուն հետ պիտի ըլլայ կամ անոնց դէմ, պիտի դիւրացնէ անոնց սկսած ընդարձակ ձեռնարկը կամ պիտի դժուարացնէ զայն, մէկ կամ միւս ուղղութեամբ ազդելով՝ միեւնոյն ատեն՝ մայրհայրենիքին ճակատագրին վրայ:

Եթէ ճիշտ է՝ որ զօր. Ժիրօ, շատ ժողովրդական եւ կարող նախկին բանակի հրամանատար մը, նախ Գերմանիոյ մէջ գերութենէ եւ հիմա Ֆրանսայէն փախչելով Հիւս. Ափրիկէ կը գտնուի այս պահուս եւ իբրեւ զօր. Տը Կոլի ներկայացու-

ցիչը կ'աշխատի այդ մեծ գաղութները դաշնակիցներուն հետ քալեցնելու, եթէ վերջնականապէս ստուգուի այս դէպքը՝ ան պիտի նպաստէ թէ՛ դաշնակիցներուն եւ թէ՛ ֆրանսացի ժողովուրդին, պիտի ունենայ իր խորունկ արձագանգը մինչեւ իսկ Ֆրանսայի մէջ:

Ալճերիան զինադադար խնդրած եւ կնքած է ամերիկեան գրաւման ուժերու հրամանատարին հետ: Կառավարիչը կամ իր փոխանորդը, ներկայացուցի՛չ Վիշիի կառավարութեան, այս քայլը առած է՝ որովհետեւ մեծ ըմբոստութիւն մը ծագած է տեղացի ժողովուրդին մէջ: Խնդիր է թէ ի՛նչպէս պիտի հարթուի այդ կնճիռը. ըմբոստութիւնը պիտի զսպուի՞ դիւրաւ եւ, եթէ այո՛, ամերիկօ-անգլիակա՞ն թէ ֆրանսական ուժերուն միջոցաւ՝ այս վերջինները հրամայուած զօր. Ժիրոյէ:

Ասկէ դուրս, ձեւական կամ ոչ-ձեւական դիմադրութիւնը - Վիշիի կողմէ – կատարուած է ու դեռ կը շարունակէ զանազան կէտերու վրայ: Ամէնէն մտահոգիչը նաւատորմին դիրքն է, որ կրնայ վճռական ազդեցութիւն ունենալ եթէ անձնատուր ըլլալէ աւելին ընէ՝ պաշտօնապէս յարի՛ Խ. Միութեան, Անգլիոյ եւ Ամերիկայի *պլոք*ին, իր այժմու սկզբնական ընդդիմութենէն ետք:

Ֆրանսայի բարեկամները, որոնք միեւնոյն ատեն բարեկամներն են ազատութեան, այս կը մաղթեն անոր:

ՖՐԱՆՍԱ ԵՐԿՈՒ ՍՈՒՐԻ ՄԷՋՏԵՂ

Ֆրանսայի եւ ֆրանսական ստացուածքներուն մէջ գերմանօ-իտալական ուժերուն յառաջացումը օրուան կարեւորագոյն հարցն է:

Նկատելով որ ֆրանսական հողին ամբողջական գրաւումը Եւրոպայի մէջ, Քորսիքա կղզիով միասին՝ բացարձակապէս հակառակ է 1940ի զինադադարի պայմաններուն, մարաչախտ Փեթէն բողոքած է - կ'ըսուի - այդ արարքին դէմ, բողո՛ք որ, եթէ հաստատուի, կրնայ իրաւական ընդարձակ հետեւանքներ ունենալ՝ մինչեւ իսկ յառաջ բերելով, եւ շատ շուտով, զինադադարին իրողապէս խզումը եւ Ֆրանսայի օրինապէս պատերազմիկ դառնալը ամէնուրեք:

Երկրորդ կարեւոր գործողութիւնը՝ Թունուզի մէջ գերմանական զօրքերու ժամանումն է օդէն, նպատակ ունենալով նա՛խ այդ ցամաքային ճամփով օգնական ուժ հասցնել Րոմէլի եւ երկրորդ՝ արգիլել բրիտանական եւ ամերիկեան բանակներուն միացումը Տրիպոլիսի վրայով:

Երրորդը՝ Հիւսիսային Ափրիկէի ֆրանսական ստացուածքներուն մէջ ֆրանսական զօրաց կողմէ ամերիկեան բանակին հանդէպ ամէն դիմադրութեան դադարումն է, հրամայուած՝ Ալժէի մէջ ամերիկացի զօրավարի մը «հիւր»ը եղող ծովակալ Տարլանի՝ այսինքն միշտ իբրեւ պետութեան գլուխ Փեթէնի յաջորդին կողմէ:

Ասոնցմէ դուրս, առայժմ զրոյցներ են միայն միւս լուրերը, որոնք կը վերաբերին Թուլոնի մէջ խարսխած ֆրանսական նաւատորմին ճամփայ ելած եւ **կա՛մ** առանցքին հետ **կա՛մ** անոր դէմ՝ կռուելու գացած ըլլալուն. յետոյ Փեթէնի եւ Վէյկանի Վիշիէն «անյայտ ուղղութեամբ» մեկնելուն եւ վերջապէս՝ Լաւալի դահլիճին հրաժարելուն:

Կացութիւնը փոխուելու վրայ է հոն՝ ոչ թէ օրէ օր այլ նոյնիսկ ժամէ ժամ, ազդելով պատերազմի գործողութեանց ընթացքին վրայ:

ՍԻՐԵ՞Լ, ԹԷ՞ ՉՍԻՐԵԼ

«Ըլլալ թէ չըլլալ»ուն չափ խորունկ մտածել տուող եւ դժուար լուծուող հարցում մը չէ այս:

Սիրե՞լ թէ՞ չսիրել…հաշիւով եւ շահու նկատումով հարկաւ եւ ոչ թէ զգացմամբ՝ որ քիչ անգամ կրնայ խնդրոյ առարկայ ըլլալ եւ որ մեր հոս քննած «սէր»ը չէ:

Մեր քննած սէրը կը վերաբերի հաւաքական մարմիններու, անոնց ուրիշ մարմիններ կամ անձեր սիրելուն եւ ի փոխարէն անոնցմէ սիրուելուն:

Այսպէս է, որ առ նուազն դարէ մը իվեր մենք ունինք - խօսելով միայն օտար ազգ մը եւ օտար անձնաւորութիւններ սիրելու ու անոնցմէ սիրուելու մասին - մէկ կողմէ մեր…փաթակոնասիրութիւնը եւ մեր փաթակոնասէրները՝ օրինակ եւ միւս կողմէ հայասէր Փաթակոնիան ու հայասէր փաթակոնացիները:

Կը յուսամ որ այս պատերազմէն ետք, վերջ պիտի գտնեն այս երկուական զոյգ թէ՛ ծիծաղելի եւ թէ՛ վնասակար բացատրութիւնները՝ «հայասէր ու հայասիրութիւն», «փաթակոնասէր ու փաթակոնասիրութիւն» կամ ինչ որ դրած ենք «փաթակոն»ին տեղը, մերթ այս եւ մերթ այն ազգին անունը:

Հայասիրութիւն՝ մեր հասկցած եւ ցանկացած իմաստով, գոյութիւն չունի, չի կրնար գոյութիւն ունենալ ոչ օտար ազգաց եւ ոչ իսկ օտար **կարեւոր** անձանց քով: Ասիկա գիտնալով պէտք չէ որ մենք ալ… փաթակոնասիրութիւն ունենանք, այն սէրը ըսել կ'ուզենք՝ որ ինքը պատրաստ ըլլալով դիմացինին ուզածը ընելու, կը սպասէ որ դիմացինն ալ իրեն պիտի օգնէ գոնէ իր նեղութեան վայրկեանին, իրապէս եւ ոչ թէ խօսքովը միայն:

Պէտք չէ՞ր որ աւելի կանուխ գիտցած ըլլայինք՝ թէ ազգի մը՝ նոյնիսկ մեծ - ու՞ր մնաց երբ ան տկար ու պզտիկ ազգ մըն է - հին պատմութեան եւ հին մշակոյթին համար զգացուած հիացումը որեւէ ազդեցութիւն չունի անոր հանդէպ օտար ազգի մը բռնած քաղաքական դիրքին վրայ: Փրոփականտը որ կը կատարուի օտարներուն մէջ՝ նպատակին կը հասնի այն ատեն միայն երբ այսօրուան արժէքներու եւ այսօրուան շահերու կարելիութեան վրայ կը խօսի, որուն իբրեւ օգնական, գրեթէ իբրեւ «զարդ» միայն, աւա՜ղ, կրնայ գործածուիլ անցեալը՝ իր արուեստի, գրականութեան եւ նոյնիսկ սխրալի դէպքերու յիշատակութեամբ:

Խօսքը փրոփականտի վրայ է եւ չեմ կրնար հոս չյիշել քանի մը պարագաներ որոնք ցոյց կու տան թէ օտար մեծ կոչուած մամուլը մասնաւորապէս՝ որուն արտայայտութիւններուն մենք այնքան արժէք կու տայինք եւ դեռ կու տանք, ի՛նչպէս կը գործէ եւ ո՛րքան օգտակար կ'ըլլայ իր պաշտպանած փոքր ժողովուրդներուն: Օրինակներէն մէկը 1896էն եւ միւսները նախորդ մեծ պատերազմի շրջանէն առնուած են:

1896ին, հայկական ջարդերէն եւ Պանքայի «գործ»էն ու նոր 10,000ի կորուստէն քիչ ետքը, եւրոպական մեծ նաւահանգստի մը թրքական հիւպատոսարանն ենք: Ընդհ. հիւպատոսը արձակուրդով մեկնած, իր փոխանորդութիւնը թողած է տեղւոյն միակ «պատուաւոր» թրքահպատակին՝ որ հայ առեւտրական մըն է: Արդէն հիւպատոսարանի վերաբերեալ շատ քիչ գործողութիւն կը կատարուի հոն եւ քարտուղար մը իսկ չունի մեր բացակայ Էմին պէյը: Եւ հայ վաճառականին կրտսեր եղբայրն է որ շաբաթը քանի մը անգամ հիւպատոսարան կը հանդիպի թղթակցութիւնը առնելու եւ կնիք մը թերեւս զարնելու համար: Այդ միջոցին է որ

յանկարծ հիւպատոսարան կը սկսի գալ փարիզեան կարեւոր օրաթերթ մը զոր հայ երիտասարդը հաճոյքով կը սկսի կարդալ… ու ի՞նչ տեսնէ, ան կը պաշտպանէ ամբողջովին հակահայ դատը: Պարզ էր որ Ապտիւլ Համիտի հայաջինջ կառավարութիւնը պէտք եղած գինը վճարելով շահած էր այդ մեծ թերթը, որ այդ վճարքին իբր թէ փոխարէնը ըլլալով «բաժանորդագրեր» էր հիւպատոսարանները…:

Վերջին պատերազմէն ետք, փարիզեան նո՛յն թերթը «հայասիրական» ջերմ յօդուածներ կը հրատարակէ եւ Ազգ. Պատուիրակութիւնը, իր մէկ անդամին խորհուրդով, օր մը պատուասիրութիւն մը կ'ընէ անոր «հայասէր» խմբագրապետին, որ, տարօրինա՜կ բան, բոլորովին ինքնաբերաբար եւ առանց որ թերթը մէկ սանթիմ առած ըլլայ մենէ, այդ ծառայութիւնը մեզի կը մատուցանէր:- Վերջէն կը տեղեկանանք թէ Պ. Վենիզելոս «պէտք եղածը» լայնօրէն ըրած է թերթին վարչութեան մօտ, իբրեւ խորագէտ դիւանագէտ պարտադրելով անոր՝ որ յունաց չափ հայոց ալ դատը պաշտպանէ, Թուրքիան բարոյապէս աւելի տկարացնելու, անոր «պարտքը» մեծցնելու եւ - կ'ենթադրեմ - այդ պարտքին վրայ մեր առնելիքը ի հարկին զեղչելու եւ իրը ապահովցնելու համար…:

Այդ միջոցին, փարիզեան ուրիշ մեծ թերթ մը, մեծագոյնը, կը յարձակէր մեր վրայ՝ մեր պահանջքը ծիծաղելի դարձնելու համար մինչեւ իսկ խմբագրական մը գրելով որուն վերնագիրն էր «Հայկական կայսրութիւնը»: Կարելի է հիմա յայտնել՝ թէ հանգուցեալ Դաւիթ Մսերեան, որ Փարիզ կը գտնուէր նոյն օրերուն, մեծապէս յուզուած, երթալով թերթին գրասենեակը անոր տնօրէնութեան մէկ բարեկամին հետ՝ կարեւոր վճարում մը ըրած էր - 10,000 ֆրանք, այն ատեն մօտ 250 անգլ. ոսկի - սա՛ միակ պայմանով զոր հազիւ կարելի եղեր էր ընդունիլ տալ.- թերթը երեք ամիս հայոց դէմ պիտի չգրէ…:

Դարձեալ այդ ատենները, զինադադարի շրջանին, ուրիշ մեծ ազգի մը կառավարութիւնը պէտք տեսաւ զինուորանաւային գործողութիւն մը կատարել Պոլսոյ մէջ: Այդ գործողութիւնը ժողովրդական չէր երկրին մէջ եւ կամ գործին չէր գար կարգ մը ելեւմտական շրջանակներու: Հարկ էր զայն արդարացնել՝ հայերու պաշտպանութիւնը, Հայկական Դատին շահը յիշելով: Որով՝ կառավարութիւնը գաղտնաբար հայասիրական մարմինի մը եւ մարմինը Ազգ. Պատուիրակութեան ներկայացուցիչին դիմած էր՝ որպէսզի 2000 (երկու հազար) անգլ. Ոսկիի վճարմամբ երկրին ամէնամեծ քաղաքական թերթին կէս էջը յատկացուի այդ գրաւման մարդասիրական բնոյթը բացատելու՝ հայոց անցեալին, ներկային եւ ապագային առատ շահագործումովը: Այդպէս ալ եղաւ: Գալով 2000 ոսկիին, հայասէր մարմինը յարմար տեսած էր որ մեր Ազգ. Պատուիրակութիւնը զայն վճարէ: Ներկայացուցիչը խոստացած էր իր կողմէ: Պօղոս փաշա Նուպար ակամայ ղրկեց անոր կէսը՝ 1000 ոսկի: Միւս կէսը քանի մը անգամ խնդրուեցաւ բայց փաշան խուլ-ականջ եղաւ եւ կը խորհիմ, հետեւաբար, թէ անվճար մնաց… առանց որեւէ անարդարութեան, մանաւանդ թէ յիշեալ զինական գործողութիւնը ոչ միայն մեզի համար որեւէ օգուտ չունեցաւ այլ մէկ-երկու տարի վերջը լքուեցա՜նք ամբողջովին, ամէնքէն…:

Ա՛հ, չմոռնա՜մ: Փարիզեան մեծ թերթը որուն խօսքը ըրի, յետագային կարեւոր գումար մըն ալ ստացեր է Հ. Հ. Պատուիրակութենէն: Միջնորդը քանի մը տարի առաջ պատմեց ինծի՝ թէ տնօրէնի օգնականը որուն պիտի տրուէր դրամը, պայ-

ման դրած էր որ ան յանձնուի «ձեռքէ ձեռք եւ ֆրանսական թղթադրամով», որպէսզի որեւէ հետք չձգէ…:

Աւելցնեմ, որ թերեւս տասնեակ մը հին կամ նոր թերթեր, որոնք քիչ ընթերցող ունէին եւ երկար չէին տեւեր ընդհանրապէս, իրենց մէկ խմբագիրը կը փութացնէին Ազգ. Պատուիրակութեան գրասենեակը՝ 10էն 50 բաժնեգին գանձելու, ցոյց տալով օր մը առաջուան իրենց հրատարակած հայանպաստ մէկ յօդուածը: Ընդհանրապէս կը գոհացուէին այդ խնդրանքները… եւ հայ տիրացու թերթերն ու ազգայինները կը ցնծային իտես նոր «հայասէր»ի մը յայտնութեան…:

Այս դէպքերը «կորուստէ փրկելով» ինչպէս կ'ըսուի եւ հոս արձանագրելով, մեր նպատակը նախ «հայասիրութիւնը» ջախջախել է, անոր տեղը դնելու համար «փոխադարձ ծառայութեան» ընթացիկ սկզբունքը առայժմ, եւ յառաջիկային, եթէ աշխարհ պիտի վայելէ ճշմարտապէս նոր դաշինքի մը բախտը, միջազգային ընդհանուր եղբայրութիւնը:

Այդ՝ ապագան է: Ներկային մէջ ուր կ'ապրինք, յիշելու ենք միշտ՝ որ հաւաքական մարմիններու համար, ազգ ըլլան անոնք թէ աւելի սահմանափակ կազմ մը, համակրութիւն մուրալը համակրութիւն կորսնցելու, մինչեւ անգամ արհամարհանք կամ հակակրութիւն շահելու լաւագոյն միջոցն է: Պէտք է յարգուիլ եւ նոյնիսկ վախցուիլ՝ ճիշտ ու արդար խնդրոց մէջ, փոխանակ հաճելի ըլլալ աշխատելու: Անհատական յատկութիւնները հաւաքականութեանց համար պիտանի յատկութիւններ չեն միշտ, օգուտին հետ եւ անկէ աւելի կ'ունենան իրենց վնասը, ինչպէս՝ սիրելի ըլլալու ձգտումը, որուն միւս եզրն է սիրուած ըլլալու պատրանքը, երբեմն:

Մենք՝ չսիրե՛նք, այլ խելքով գործե՛նք եւ այդ գործով յարգուի՛նք մեր քովինէն ու դէմինէն…:

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ԴԻՐՔԸ

Պատերազմական դէպքերու զարգացումը մէկ կողմէ Ափրիկէի եւ միւս կողմէ Խ. Միութեան մէջ, առանցքին համար դժուար կացութեան մը ստեղծումը եւ անհրաժեշտութիւնը **նոր բան մը** ընելով հակազդելու իր կրած ձախողութեան. յետոյ զանազան փոքր կամ մեծ նշաններ զինուորական եւ քաղաքական խլրտումներու՝ Թուրքիան բերին - այս օրերս - քաղաքական եւ զինուորական մտահոգութիւններու առաջին գիծին վրայ, անշուշտ կառավարութիւններու որմէ ետք նաեւ մամուլին աչքին:

Թոյլ հերքում մը տրուեցաւ այն զրոյցին՝ թէ Գերմանիա իր բանակին համար Թուրքիոյ հողէն ազատ անցք պահանջած է:

Միացնելով ասոր այն վրայ-վրայի եւ հետզհետէ աւելի զօրաւոր կերպով շեշտուած հեռագիրները՝ թէ թրքական բանակը շատ ուժեղ է եւ կազմ ու պատրաստ կեցած է պաշտպանելու համար երկրին չէզոքութիւնը ընդդէմ ո՛րի որ զայն բռնաբարել պիտի փորձէր, կրնանք գուշակել թէ կացութիւնը այնքան ալ պարզ չէ հոն եւ թէ այս պահուս մեծ աշխատանքներ կատարուելու վրայ են ամէն ուղղութեամբ՝ կա՛մ Թուրքիայէն օգտուելու (առանցք) եւ կա՛մ անկէ չվնասուելու (դաշնակիցներ) համար:

Թէ ո՛րչափ խառնակ է եւ կրնայ յանկարծ տակնուվրայ ըլլալ ներկայ վիճակը «Միջին Արեւելքի կացութեան բանալին» համարուող այդ երկրին վերաբերմամբ՝ կը հասկցուի *Էլ Միսրի*ի շաբաթ օրուան այն լուրէն թէ կը վախցուի որ «Գերմանիա օգտագործէ պուլկարական հին թշնամութիւնը Թուրքիոյ դէմ եւ մղէ Պուլկարիան Թուրքիոյ վրայ գործողութեան մը, որուն հետեւի Անատոլուէն անցնելու գերմանական փորձ մը: Հիմնաւոր կամ ոչ, այսպիսի կասկածի մը գոյութիւնը «Անքարայի դիւանագիտական շրջանակներուն մէջ», ինքնին կը յայտնէ թէ բաներ մը կը դառնան այդ մասին:

Ուրիշ հեռագիր մը այսօր Ուաշինկթընէն (ԱԻԱ), որ հրատարակուած է քիչ անդին, ուրիշ բան չ'ըներ բայց եթէ Թուրքիոյ «Միջին Արեւելքի բանալին» ըլլալը յիշեցնելով անոր զին. ուժը եւ Գերմանիոյ դիմադրելու կամքը յայտնել:

Պէտք է յուսալ որ մինչեւ հիմա շատ վարպետօրէն իր նաւը ղեկավարած այդ տէրութիւնը պիտի շարունակէ այսուհետեւ նոյնը եւ աւելին ընել՝ իր իսկ շահուն համար մնալով Անգլիոյ հետ դաշնակցի եւ Ռուսիոյ հետ բարեկամի իր որոշ, պարզ եւ անկեղծ դիրքին վրայ, որ մեզի ալ նպաստաւոր է:

ՖՐԱՆՍԱ ԻՐ ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆՈՎ

Ֆրանսայի «աշխատակցութիւնը» ի՛նչ չափով Առանցքին եւ ի՛նչ չափով դաշնակիցներուն հետ է այս պահուս՝ դեռ կարելի չէ ճշտել:

Երէկ, Ազատ կամ Մարտնչող Ֆրանսան էր միայն, զօր. Տը Կոլով գլխաւորուած, որ Գերմանիոյ դէմ կը խօսէր ու կը կռուէր յայտնապէս, իրեն հետ ունենալով զսպուած զգացումները թէ՛ արտասահմանի եւ թէ՛ մայր-երկրին ու կայսրութեան մէջ ապրող հայրենակիցներու ստուար մէկ զանգուածին: Այդ տեսակէտով տարբերութիւն չկար գրաւուած եւ չգրաւուած Ֆրանսաներուն միջեւ. հոն եւ հոս՝ մեծամասնութիւնը իհարկէ սրտանց փափաքող էր որ Գերմանիան պարտուի բայց կարգ մը վարիչներ եւ ժողովուրդին մէկ մասը չէին հաւատար ադ հսկայական ուժին ջախջախման ու այդ պատճառաւ «գործակցիլը» կը նախընտրէին գերութեան..:

Այս էր ընթացքը պաշտօնական Ֆրանսային մանաւանդ, ա՛յնքան ժամանակ որ Անգլիա եւ Ռուսիա առառաւելն կը տոկային կամ կը դիմադրէին եւ Ամերիկա, հեռուն Ճափոնի հետ բռնուած եւ իսկզբան գէշ կերպով բռնուած ըլլալուն, վճռական դեր մը չէր կատարեր արդիւնքի տեսակէտով: Քիչ կամ շատ, յայտնի կամ ծածուկ փոփոխութիւն մը պիտի կրէր եւ կրեց այդ ընթացքը երբ Անգլիա եւ Ամերիկա Ափրիկէի մէջ յարձակման անցան եւ անդին Խ. Միութեան դիմադրութիւնը համարժէք դարձաւ ամէն օր կտոր-կտոր շահուած յաղթութեան մը:

Փոփոխութիւնը յայտնուեցաւ ծովակալ Տարլանով, յաջորդը մարաչախտ Փեթէնի եւ անոր գաղտնի ներկայացուցիչը Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ՝ ի նախատեսութիւն դէպքերու: Տաշուած բառերով բայց անխաբելի կերպով՝ Տարլան յայտարարեց թէ ինք, զօր. Ժիրօ, զօր. Նոկէս, Ալճերիոյ կառավարիչը եւ ուրիշ զին. ու քաղաքային բազմաթիւ պաշտօնատարներ «կը գործակցին» Առանցքին տեղ Ամերիկայի հետ - որուն հետ են Անգլիա եւ Ռուսիա - եւ հրաւիրեց որ նոյնը ընեն ամէնքը:

«Տարլանի պարագան», «Տարլանի գաղտնիքը» կը կարդանք եւ դեռ քանի մը օր պիտի կարդանք հաւանօրէն Լոնտոնէն եկած հեռագիրերուն մէջ: «Մարտնչող Ֆրանսա»յի շրջանակները աւելի բուռն, *Թայմզ* աւելի զուսպ լեզուով Տարլանի երեսին կու տան իր երէկուան վարմունքը Գերմանիոյ թեր եւ Անգլիոյ դէմ ու կ'ուզեն առանց անոր տեսնել Հիւս. Ափրիկէի յարումը դաշնակիցներուն: Բայց Փեթէնէն ստացուած (հոգ չէ թէ այժմ անկէ ուրացուած եւ ետ առնուած) իր հեղինակութիւնը անօգուտ ըլլալ չի թուիր յաչս ամերիկացւոց մանաւանդ, որքան ալ անկէ խորշին միւսները:

«Տարլանի առեղծուածը» ըստ մեզ պարզուած է արդէն: Ըստ մեզ դարձեալ, նախընտրելի է որ ինչպէս որեւէ ազգի՝ Ֆրանսայի այսօրուան վարիչներն ալ առժամաբար միայն եւ իսէր երկրի՛ն գործակցած ըլլան յաղթական թշնամիին հետ, ու ասիկա յայտնապէս գիտցուի օր մը...:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔ

Տարօրինակ չէ որ պատերազմի ամէնէն տաք ատենը երբ բոլոր ճիգերը թշնամին ջախջախելու յատկացուած են, մարդիկ յամառօրէն եւ մանրամասնօրէն խորհին ու խօսին միաժամանակ ալ պատերազմէն վերջ աշխարհի տրուելիք կազմակերպութեան վրայ:

Այս խօսողները կը գտնուին դաշնակից կամ միացեալ ազգերու շարքերուն մէջ, որովհետեւ միւս կողմը՝ առանցքի ժողովուրդները, որոնց համար եւս նոյնքան կարեւոր է խնդիրը, զայն «լուծուած» կը տեսնեն այժմէն՝ բարձրագոյն կամքովն ու հրամանովը Հիթլէրի, որ իր հաստատած «նոր կարգեր»ուն նոր ենթականեր կամ գերիներ միայն ստեղծել կ'աշխատի իր այսօրուան հակառակորդներէն. ա՛յդ, եւ ուրիշ ոչինչ...:

Ըսե՛նք թէ դաշնակիցներէն Խ. Միութիւնն ալ կանուխէն գտած է իր ճամփան՝ որուն կը հետեւի ահա 25 տարիէ իվեր եւ որուն մէջ կրնայ պատահիլ որ պզտիկ փոփոխութիւններ մտցնէ՝ մօտենալու համար միւսներուն, երբ անոնք աւելի մեծ փոփոխութիւններ որդեգրեն իրենց յետ-պատերազմեան կարգուսարքին մէջ:

Կը մնան միւսները, այն մեծ երկիրները՝ որոնք ազատական են ու ռամկավարական բայց պէտք ունին այս սկզբունքները լրիւ պտղաբեր ընելու թէ՛ իրենց սահմաններուն մէջ եւ թէ՛ անոնցմէ դուրս, պէտք ունի՛ն ազատութեան եւ ռամկավարութեան հիման վրայ միջազգային արդարութիւնը կազմակերպելու՝ գրաւակա՛ն միջազգային խաղաղութեան, որ ապահովուած պիտի ըլլար այդ արդարութիւնը վայելող մեծ եւ պզտիկ բոլոր տէրութեանց ժողովուրդներէն՝ ընդդէմ զայն խանգարել ուզող անյագներուն, անհանդարտներուն...:

Արդ, վերոյիշեալ «միւսներուն» մէջ պահանջը երբեք չի մարիր, ընդհակառակը կ'արծարծի միշտ, գիտնալու թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ վաղուան աշխարհը հիմնապէ՛ս, այս պատերազմին իրենց եւ մեզի համար յաղթութեամբ վերջանալէն ետքը:

Երբ մտածենք, սոսկալիօրէն բարդ է խնդիրը:

Խնդիրը բաղդատաբար պարզ եւ նուազ դժուար պիտի ըլլար՝ եթէ միակ յաղթական երկիր մը իր օրէնքը պարտադրէր աշխարհի, կամ միակ մեծ երկրի մը մէջ գործադրուէր նոր կազմակերպութիւնը, ինչպէս, օրինակ, եղաւ Խ. Միութեան

մէջ եւ ինչպէս պիտի փորձէր ընել այս անգամ, դարձեալ օրինա՛կ, Ամերիկա՛ն միանակը:

Ամբողջ աշխարհը մեծով պզտիկով - իբրեւ ազգ եւ իբրեւ անհատ մեծով եւ պզտիկով - ազատական ու ռամկավարական դրութեամբ գոհացնելն է որ դժուար է եւ ասոր պայմանները գտնելու աշխատանքի՛ն է որ լծուած են պարկեշտ միտքերը քիչ մը ամէն տեղ՝ միացեալ ազգերուն մէջ:

Որովհետեւ - յիշելու համար միայն երկուքը մեծագոյն հարցերէն որ կը ծագին - ի՞նչպէս կարելի է հաշտեցնել՝ 1. Ճարտարագործ երկրի մը լայնօրէն արտադրելու եւ արտածելու սովորութիւնը՝ իր յաճախորդ երկիրներուն ինքնաբաւ ըլլալու պահանջքին հետ. 2. Նոյն երկրին մէջ՝ բոլոր աշխատողներուն հաւասար աստիճանի վրայ կուշտ, մաքուր եւ հանգիստ ապրելու իրաւունքը՝ քիչ աշխատողին կամ միայն իր դրամը աշխատցնողին ձեռք բերած եւ անշուշտ պահել ուզած մեծագոյն վայելքի «իրաւունք»ին հետ:

Միայն երկու բայց էական հարցե՛ր, որոնց լուծումը դժուար բայց անկարելի ըլլալու չէ ներկայ պատերազմի բովէն անցած իրապէս խղճամիտ եւ նաեւ լուսամիտ՝ անցեալը յիշող եւ ապագայէն վախցող վարիչներու համար:

ՉԻՆ. ԸՆԴՀ. ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՏ ՍԸՐ ՍԹԱՖՈՐՏ ՔՐԻՓՍԻ

Բրիտանական կառավարութեան ներկայացուցիչ Սըր Սթաֆորտ Քրիփսի խորհրդարանին մէջ ըրած նոր յայտարարութիւնը ըստ սովորականին վստահութիւն կը ներշնչէ իր բովանդակութեան ճշմարտութեանը մասին: Խօսողին անձնաւորութիւնն ու խօսքին շեշտը կը միանան այդ տպաւորութիւնը մեզի տալու:

Սըր Սթաֆորտ, գահաճառին պատասխանին վիճաբանութեան մէջ նախ սա՛ չափաւոր բայց յստակ յայտարարութիւնը ըրած է՝ թէ Հիւս. Ափրիկէի մէջ դաշնակիցներուն ձեռք բերած շահերը շատ հաստատուն գրաւական մըն են՝ աւելի ապահովիչ հեռանկարներու համար: Բայց առանցքը, աւելցուցած է ան, զարնող մեծ ուժ մըն է դեռ, եւ ամէնամեծ ճիգը պիտի պահանջուի Անգլիոյ եւ ամբողջ Բրիտ. Քամընուելթին մէջ, որպէսզի դաշնակիցներուն հետ միասին կատարեալ յաղթանակին հասնինք:

Խօսելով ծովակալ Տարլանի Հիւս. Ափրիկէի մէջ պահած դիրքին մասին՝ Սըր Սթաֆորտ Քրիփս կարդացած է նախագահ Ռուզվելթի յայտարարութիւնը եւ աւելցուցած է թէ «ինչ կը վերաբերի բրիտ. կառավարութեան, զօր. Տը Կոլի դիրքը քաջածանօթ է եւ իր վերջին յայտարարութիւնը կատարուած է այս կառավարութեան գիտակցութեամբը»:

Ճառախօսը շարունակած է. «Թերեւս մեր լուծելիք ամէնալուրջ հարցը ընդծովեաներու սպառնալիքն է: Նաեւ մասնաւոր միջոցներ ձեռք առնուած են այս կարեւոր կէտին վրայ՝ թէ՛ մեր յարձակողականը եւ թէ՛ մեր պաշտպանողականը ազդեցիկ դարձնելու համար: Նաւային զօրութիւնը մեր յաջողութեան կենսական բանալին կը մնայ: Նոր-Կինէի մէջ դաշնակից հակայարձակումը միշտ նպաստաւոր կերպով կը յառաջանայ: Հաւանօրէն ճափոնցիք անկարող պիտի ըլլան Պունան պահելու, աւստրալիացւոց իրենց պատճառած խիստ ծանր կորուստներուն պատճառաւ: Սալոմոն Կղզեաց նոր ճակատամարտը կատարելապէս կը հաստատէ որ մեր դաշնակիցը կարեւոր յաղթութիւն մը տարած է: Ամերիկեան այս վերջին յաղ-

թանակը մեծապէս պիտի նպաստէ Խաղաղականի մէջ մեր նաւային զօրութեան նժարը բարձրացնելու: Ճափոնական կորուստները չեն կրնար դարմանուիլ այն արագութեամբ որուն հասած է Միացեալ Նահանգաց նաւային շինութեանց ծրագիրը»:

Դաշնակից միացեալ ռազմավարութեան մը մասին Սըր Սթաֆորտ յայտարարած է. «Չկայ լաւագոյն ապացոյց մը թէ ի՛նչպէս իրականացուած է միացումը՝ քան Հիւս. Ափրիկէի անկլօ-ամերիկեան զուգադրուած գործողութիւնները: Շատ մեծ քայլեր առնուեցան ռազմավարական միութեան մէջ, շնորհիւ մանաւանդ Պ. Չըրչիլի անձնական ջանքերուն: Ասիկա չի վերաբերիր միայն ամերիկացւոց հետ մեր ռազմավարական միութեան՝ այլ նաեւ նոյնքան մեր միւս դաշնակիցներուն (ծափեր), որոնց (կամ՝ որուն) արժէքը նորէն Հիթլէրը ձախողեցուց իր նպատակակէտին հասնելու:

«Մեր ռմբակոծման ճիգը ընդդէմ առանցքին՝ յաղթութեան էական պայմաններէն մէկն է: Ոչ մէկ ջանք պիտի խնայուի ռումբերու յարատեւ եւ մեծ ծանրութիւն մը տեղացնելու համար թէ՛ Գերմանիոյ եւ թէ՛ Իտալիոյ վրայ: Երբ լաւ մը տեղաւորուինք Հիւս. Ափրիկէի մէջ, իտալացիք պիտի հասկնան իրենց դաշնակից գերմանացւոց քանի մը ամիսէ իվեր կրած տառապանքը: Պիտի հասկնան մինչեւ իսկ աւելի հոծ յարձակումներու հետեւանքը»:

Ահա այն լաւատես յայտարարութիւնները զոր կ'ընէ այսօր՝ Մեծն Բրիտանիոյ ամէնահեռատես քաղաքագէտներէն մէկը:

ՈՒ՞Ր Է ՀԲԸ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Պիտի չդադրինք ըսելէ՝ թէ ՀԲԸ Միութիւնը շատ աւելի մերն է, մեր՝ ռամկավար ազատականներուս, քան իր պատահական վարիչներուն եւ իր մնայուն պաշտօնեաներուն: Մենք, համոզուած անոր գերազանց օգտակարութեան, ամէն ջանք թափած, պայքարներ մղած եւ զոհողութիւններ ըրած ենք ազգին մէջ անոր հաստատման համար: Ասիկա ճանչցած եւ գնահատած էր իր հիմնադիր նախագահը՝ բարերար Պօղոս Նուպար փաշա:

Մենք որ, հետեւաբար, միշտ կը գուրգուրանք իր վրայ իբրեւ ազգապահպանման ծառայող մեր ամէնակարեւոր մէկ հաստատութիւնը, իրաւունք ունինք իրեն մեր դիտողութիւններն ալ յայտնելու **հրապարակաւ**՝ ինչպէս հրապարակաւ յայտնած ենք ու դեռ կը յայտնենք մեր գնահատանքը երբ տեղը գայ: Մենք չենք կարծեր որ մեր ընթերցողները, որ հայ ժողովո՛րդը ա՛յնքան յետամնաց է՝ չընդունելու համար միաժամանակ մարմինի մը օգտակարութիւնը եւ զինք բարելաւելու անհրաժեշտութիւնը, թերեւս: Ամէն պարագայի, մենք հոս ալ կը հետեւինք լուսամիտ ազգերու մամուլին սկզբունքներուն՝ քննադատելով ե՛րբ եւ ու՛ր որ պէտք է, փոխանակ գործը եւ մարդիկը մեզի մօտ ըլլալուն համար աչք գոցելու կամ գովելու զանոնք:

Արդ, լռութիւնը եւ ինքզինք մոռցնել տալ ուզելը հանրային այնպիսի հաստատութեան մը համար ինչպէս Բարեգործականն է, **մենք կը գտնենք աններելի**, ինչ որ ալ ըլլան պատճառները: Ազգը այսօր ալ, վաղն ալ ա՛յնքան պէտք ունի անոր՝ որ ան միշտ ներկայ ըլլալու է մեր հանրային զբաղմանց եւ մտահոգութեանց մէջ, միշտ վայելելու է **հեռատես** բարեսէրներու եւ հայրենասէրներու վստահու-

թիւնն ու աջակցութիւնը՝ որպէսզի կարենայ **օգնութիւն գտնելու եւ օգնութիւն ընծայելու** իր դերը կատարել լայն չափով:

Ասոր համար, Բարեգործականը պէտք է է՛ն առաջ տեղեակ պահէ ժողովուրդը **իր գործին եւ իր վիճակին**: Այս է որ ան չ'ընե՛ր այսօր եւ **մենք կը պահանջենք որ ընէ անպատճառ**:

Հոս ծնած, հոս մեծցած եւ տարիներով հոսկէ ղեկավարուած Բարեգործականը, հոս ունի, դեռ այսօր, կեդր. յանձնաժողով մը՝ որ կը հրատարակէ նաեւ իր *Ամսօրեայ տեղեկագիր*ը (երկամսեայ): Տեսա՛նք անոր վերջին թիւնը (Սեպտ.-Հոկտ. 1942) եւ քանի մը **մանր** դիտողութիւններ ըրինք *Արեւ*ի մէջ անոր բովանդակութեան մասին, վերապահելով մեր **ծանր** կամ **մեծ** դիտողութիւնը՝ որ *Տեղեկագիր*ին վրայէն անցնելով կ'ուղղուի կեդր. յանձնաժողովին եւ անոր ալ վրայէն՝ կեդր. վարչութեան:

Ասկէ ամիսներ առաջ մենք գրած էինք *Արեւ*ի մէջ թէ կեդր. վարչութեան Ամերիկա տեղափոխութիւնը շա՛տ ուշ եւ գրեթէ պատահաբար հաղորդուեցաւ այստեղ: Մեր այդ գրութիւնը վիճաբանութիւն մը յարուցեր է (ամիսներ վերջը տեսանք ատիկա) հոն Ամերիկայի մէջ, ուր զանազան մեկնութիւններ տրուեր են անոր եւ ճշտումներ կատարուեր: Մեր դիտողութիւնը կը հիմնուէր, սակայն, չոր իրողութեան վրայ եւ կը յայտնէր միշտ նոյն մտահոգութիւնը մեր կողմէ՝ Եգիպտոսի (եւ Արեւելքի եւ ամէն տեղի) հայ ժողովուրդին անտեղեակ թողուելուն, Միութեան հետ հաղորդակցութենէ եւ սրտակցութենէ հեռու պահուելուն մասին:

Հիմա առնենք *Ամսօրեայ Տեղեկագիր*ին 1942 Սեպտ.-Հոկտ.ի թիւը: Հոն ոչ մէկ **կարեւոր**, **էական** տեղեկութիւն կը գտնենք Բարեգործականի այսօրուան վիճակին եւ գործին մասին: Կեդրոնը (Ամերիկան) ամբողջովին բացակայ է հոնկէ, թէեւ թղթատարական յարաբերութիւնները խզուած չըլլան այդ երկրին հետ:

Թէ ի՛նչ է գործունէութիւնը այդ Կեդր. Վարչութեան՝ արտասահմանի հայը իրաւունք ունէր գիտնալու. իր գործունէութի՛նը՝ որուն մէջ է մատակարարութիւնը Միութեան դրամագլուխին: Ու՞ր է իր տեղեկագիրը, հոգ չէ թէ համառօտ, ամփոփող Միութեան վերջին քանի մը տարիներու գործառնութիւնը, որմէ պիտի հասկցուէր թէ ի՛նչ եղած են իր հասոյթները, ի՛նչքան պակսած են կամ աւելցած, եւ թէ - օրինակ - Մելգոնեան մեծ նուիրատուութեան դրամագլուխը ինչ եկամուտ կը բերէ ներկայիս:

Ի՞նչու ծածուկ կը պահուի հոս մեր քթին տակ գտնուող Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան վիճակը: Ճի՞շտ է որ 100 աշակերտ-աշակերտուհի անգամ չէ մնացած այնտեղ եւ արձակուած են - բնականաբար - բազմաթիւ ուսուցիչներ ու պաշտօնեաներ: Եթէ այո՛, ի՞նչ է ասոր պատճառը եւ պէ՞տք է արդեօք մտածենք՝ որ 4,500,000 ոսկիի հսկայական նուիրատուութիւն մը եկած հասած է, **աւելի շատ՝ գէշ մատակարարութեան եւ ոչ թէ միայն պատերազմին պատճառաւ**, տարին հազիւ 2-3000 ոսկի արտադրելու կամ չարտադրելու ողբալի վիճակին:

Պէտք է ըսենք, այս առթիւ, որ եթէ Ամերիկան հեռու է ու չենք գիտեր իր ըրած ու թողածը, Գահիրէն հոս է եւ **գիտենք ու կը տեսնենք** դժբախտաբար՝ որ իր կեդր. յանձնաժողովը բան մը չ'ըներ. ո՛չ նիստ կը գումարէ ամիսներ վրայ-վրայի եւ ոչ գործ մը կը ստեղծէ իր իրաւասութեանց սահմանին մէջ, կամ **այդ իրաւասութիւնները ընդարձակելու ջանք մը կ'ընէ**. ո՛չ Մելգոնեանով կը հետաքրքրուի

ո՛չ Գերմանիոյ գրաւած երկիրներուն հայոց վիճակով, ո՛չ իսկ **պատերազմական գերիներու իրեն ուղղուած օգնութեան կոչով**: Ասիկա ներելի չէ, ըստ մեզ, Բարեգործականի **մանաւանդ Եգիպտոսի** վերին մարմինին՝ որ այլապէս աշխուժ եւ սրտցաւ էր դեռ քանի մը տարի առաջ, իր ներկայ եւ ուրիշ քանի մը անհետացած անդամներով: Պէ՞տք է խորհինք՝ թէ անունի կամ դիրքի նկատումով եղած նշանակումները չեն ծածկեր ազգային տաք զգացման եւ ազգային կեանքի ծանօթութեան, նախանձնախնդրութեան եւ եռանդի պակասը:

Թո՛ղ այսքանը բաւէ այսօր՝ հասկցնելու համար Բարեգործականի վարիչներուն եւ նաեւ բոլոր բարեկամներուն թէ մենք - գոնէ - կը շարունակենք ըլլալ անոր աչալուրջ եւ գործօն հսկողները:

Յ.Գ. Արտատպելով ողբացեալ Հաճընլեանի մասին *Պայքար*ի գրած խմբագրականը, փակագծի մը մէջ ըսինք թէ Մելգոնեան նուիրատուութեան Բարեգործականի փոխանցման վերաբերմամբ ըսուածը սխալ մը կը պարունակէր:

Արդարեւ, ողբ. ընկեր Լ. Մկրտիչեան շատ կարեւոր դեր մը խաղացած է, ուրիշներու հետ, նուիրատուութեան սկզբնական կատարումին մէջ, որ եղած էր Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանին անուան: Յետագային, երբ Պոլիսը քեմալականներէ գրաւուեցաւ եւ նուիրատուութիւնը վտանգուեցաւ, անոր Բարեգործականի փոխանցումը գործն եղաւ միմիայն Ընկ. Տ. Հաճընլեանի, որ չվարանեցաւ՝ Ազգին, Միութեան եւ Աղա Կարապետ Մելգոնեանի եւս օգտակար ըլլալու համար, մինչեւ իսկ չեղածը եղած ցոյց տալու՝ ինչպէս կը յայտնեն իր ինծի թողած փաստաթուղթերը:

ՀԱՅ ԳԵՐԻ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒՆ ԾՐԱՐԻ ԱՌԱՔՈՒՄ

Նախ, գոհութեամբ լսեցինք որ ՀԲԸ Միութեան կեդր. յանձնաժողովը, այստեղ, անցեալ շաբթու հրահանգ տուած է գրասենեակին՝ Միջազգային Կարմիր Խաչի միջոցաւ ղրկել չորս ծրար Իտալիոյ եւ մէկ ծրար Գերմանիոյ հայ զինուորական գերիներուն: Գերմանիոյ ծրարը փորձի համար է միայն. եթէ ստուգուի որ ստացուած է, պիտի աւելցուի թիւը: Առաքումները պիտի շարունակուին ամէն ամիս՝ այնչափ ատեն որ պէտք է:

*

Դուրսէն կը տեղեկանանք որ ծրարները, զոր Կարմիր Խաչը կը պատրաստէ եւ կը ղրկէ, չորս աստիճանի են, Ե.Դ. 50, 75, 100 եւ 125 արժէքով: Իւրաքանչիւրին պարունակութիւնը կրնայ իմացուիլ Կարմիր Խաչէն՝ որուն հասցէն է Ռէն Նազլի փողոց, թիւ 16, Ասիսթանսի դիմացը:

*

Վերջին օրերս մեզի նոր առաջարկներ եղան հանգանակութիւն մը բանալու եւ դրամական նուէրներ ընդունելու՝ վերոյիշեալ ծրարներու առաքման համար: Դժբախտաբար կարող չենք այդ գործով զբաղելու, բայց կը խորհինք թէ Բարեգործականի գրասենեակը պիտի չմերժէ զայն՝ եթէ իրեն դիմուի:

*

Այս առաւոտ ստացանք Աղեքսանդրիայէն՝ մեր յարգելի բարեկամ եւ աշխատակցուհի տիկ. Վ. Արշարունիէ նամակ մը ուր կ'ըսէ

1. Թէ իր ամուսինը տոքթ. Ե. Արշարունի որոշած է ամէն երկու ամիսը անգամ մը Իտալիոյ զինուորին ղրկել մէկ եգիպտ. ոսկինոց ծրար մը.

2. Թէ ինք տեղեկացած է տիկ. Ժ. Թուղլաճեանէ - որ իր երկու քոյրերուն՝ Օր. Մերամեթճեաններու հետ երեք տարիէ իվեր անձնուիրաբար կ'աշխատի Միջազգային Կարմիր Խաչին մէջ - թէ զին. գերիներուն ծրարներ ղրկելու մասնագէտ դարձած է Աղեքսանդրիոյ գրասենեակ, որ զանոնք պատրաստել կու տայ գրասենեակին մէջ իսկ, իր հայթայթած ապրանքներով՝ միաջազգային կանոնի մը սահմանին մէջ: Ուտելիքի տեսակները կրնան անոնց մէջէն որոշուիլ ղրկողին կողմէ: Գալով հագնելիքի, ղրկողը կրնայ ինք հայթայթել զանոնք, պայմանաւ որ ծրարը 5 քիլօն չանցնի: Ընդհանրապէս՝ ծրարի մը գինը ներկայիս կ'ըլլայ Ե.Դ. 100: Նոյն հասցէին ամսական մէկ ծրար միայն կ'ընդունուի.

3. Թէ այս պայմանները կը վերաբերին Իտալիոյ զին. գերիներուն: «Գերմանիոյ համար՝ խնդիրը քիչ մը աւելի դժուար է» կը գրէ տիկ. Արշարունի, որ կ'աւելցնէ թէ փափաքողներ եթէ կան՝ ինք պատրաստ է դիմումներ ընելու եւ ձեւակերպութիւնները կատարելու.

4. Թէ այն պարագային ուր աղեքսանդրիացիներ կամ ուրիշներ ուզեն Միջազգային Կարմիր Խաչի Աղեքսանդիոյ ճիւղին միջոցաւ առաքումներ ընել Իտալիոյ հայ զին. գերիներուն՝ կրնան գումարը եւ ի հարկին նաեւ նիւթերը ղրկել Տիկ. Թուղլաճեանի, սա՛ հասցէով.

Bureau de la Croix Rouge
Section Colis aux Prisoniers
5, Passage Chérif Pacha - Alexandrie

Հաղորդելով այս տեղեկութիւնները, մեր մասին կը յայտնենք թէ *Արեւի* մէջ պատրաստ ենք ծանուցանելու հոս Բարեգործականէն եւ Աղեքսանդրիոյ մէջ տիկիններ Թուղլաճեանէ եւ Արշարունիէ մեզի տրուելիք անունները ծրարի նուիրատուներու: Վստահ ենք թէ անոնք նիւթական եւ բարոյական շատ լուրջ մխիթարանք մը պիտի ըլլան մեր հայրենակից գերի զինուորներուն՝ զօրացնելով անոնց համբերութեան եւ տոկալու կարողութիւնը:

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՁՄԵՌԸ

Գերման բանակներուն համար սկսած է ռուսական երկրորդ ձմեռը, որ նոյնքան - եթէ ոչ աւելի՛ - վտանգաւոր կամ մինչեւ իսկ աղիտալի ըլլալ կը սպառնայ:

Ձախողա՛նք Սթալինկրատի մէջ, ձախողա՛նք Կովկասի առջեւ՝ կը կազմեն անցնող ամառուան հաշուեկշռին երկու մեծ «բաց»երը, մինչդեռ ձմեռէն մնացած երկու առկախ հաշիւներ՝ Լենինկրատը եւ Մոսկուան, պիտի կարգադրուած ըլլային այդ միջոցին:

Եւ այսպէս, երկրորդ ձմեռը զոր Հիթլէրի զօրքը պիտի անցընէ Ռուսիոյ մէջ՝ գէշ-աղէկ պաշտպանելու համար իր դիրքերը, անոր պիտի կտակէ, Մոսկուայէն եւ Լենինկրատէն զատ, 1943ի գարնան շարունակել Սթալինկրատի եւ Կովկասի «գործ»երը - եթէ սովետական բանակները համբերեն մինչեւ այն ատեն եւ չփութացնեն երկրին վերջնական մաքրագործումը:

Ըստ Րէօթէրի մասնաւոր թղթակից Հարոլտ Քինկի Մոսկուայէն երէկուան թուականով կատարած տեղեկատուութեան՝ «Սթալինկրատի ազատման տանող

ճակատամարտը իրապէս սկսած է՝ սովետական զօրքին յաջող եւ զգայացունց հակա-յարձակումովը, որ կատարուեցաւ հիւսիսէն եւ հարաւէն, գերման կենսական հաղորդակցութեանց դէմ երկու զուգադիր ելքերով: Սթալինկրատի մէջ կռուող եւ Տոնի ու Վոլկայի դարձքին երկայնքը կեցած գերման զօրախումբերը շրջապատուելու վտանգին մէջ են հիմա»:

Ահա՛ նաեւ բացատրեալ ծանօթութիւնը սոյն ռազմագիտական կացութեան.-

«Սթալինկրատի գերման նիզակաձայրը կը պարենաւորուէր երկաթուղիի երկու գիծերով՝ որոնց մէկը Հիւս. Կովկասի գիծն է, որ հարաւ-արեւմուտքէն Սթալինկրատ կ'երթայ: Այս գիծը կտրած են սովետական զինուորները Ապկաներովոյի մէջ՝ Սթալինկրատէն քառասունհինգ մղոն հեռու:

«Երկրորդը, որ Սթալինկրատի արեւելքէն դէպի արեւմուտքը կ'երթայ Տոնի վրայէն եւ Քալաշի հարաւէն, կտրուած է Վոլկայի եւ Տոնի միջեւ՝ Քալաշէն 19 մղոն դէպի արեւելք գտնուած կէտի մը վրայ: Միաժամանակ գերմանացիք հարկադրուած են պարպել Քալաշը՝ որ իրենց ամէնակարեւոր կամրջագլուխներէն մէկը դարձած էր՝ Օգոստոսի երրորդ շաբթուն Տոնը անցնելէն իվեր»:

Թղթակիցը հոս մանրամասնութիւններ կու տայ այժմ աքցանի դեր կատարող սովետական երկու բանակներու դիրքին եւ Տոնի վրայ Սերաֆիմովիչ քաղաքին վերագրաւման վրայ, որմէ յետոյ նոյն թուականով Ըէօթէրի ուրիշ հեռագիր մը կը յայտնէ՝ թէ ռուսական երկու բանակներ լայնցնելու վրայ են իրենց բացած ճեղքերը թշնամիին ամէնէն հզօր գիծերուն մէջ, մին՝ Տոնի դարձքին ներքնակողմը եւ միւսը՝ Սթալինկրատի հարաւը:

Ձմեռուան եղանակի գերման ձախողութիւնները չեն միայն որ կը սկսին այս անգամ, այլեւ սովետական յաղթութիւնները:

ՅՈՒԶՄԱՆ ՊԱՀԵՐ

Խոնարհի՛նք, յուզուած ու երկիւղած, ֆրանսացի նաւայիններու հերոսութեան եւ ֆրանսական ազգին նոր սուգին առջեւ: Քիչ հեռուն՝ հեռագիրները կ'ըսեն Թուլոնի աղէտը եւ թէ ի՛նչպէս կորաւ Ֆոշի եւ Քլեմանսոյի հայրենիքին վերջին մեծ զէնքը, անոր վերջին զինուորական փառքը: Ու մաղթե՛նք, ընծայելէ վերջ մեր յարգանքի տուրքը երկրի մը որմէ ոգի եւ միտք ստացեր ենք գրեթէ դար մը ամբողջ, մաղթենք որ ան պէտք չունենայ վաղը՝ աշխարհի նոր կացութեան մէջ, նորէն զինուելու եւ տայ միայն, իր լաւագոյն աւանդութեանց շաւիղին մէջ, մտքի եւ սրտի, գիտութեան եւ արուեստի այն գլուխ-գործոցները որոնք իր ճշմարիտ փառքը կը կազմեն:

*

Կէօթէի *Ֆաուստ*ին մէջ Մեփիստոփելէս կ'ըսէ.

- «Ուրեմն՝ դուն կ'ուզես չլսել բան մը զոր ականջներդ լսած չըլլան արդէն» (այսինքն՝ «կ'ուզես լսել արդէն լսած բաներդ միայն»):

Որուն կը պատասխանէ Ֆաուստ.

- Ո՛չ, մի կարծեր թէ իմ փրկութիւնս թմրութեան մէջ կը փնտռեմ: Որքան ալ տիեզերքը մարդուն սուղ ծախէ իր զգալու իրաւունքը, մարդուն լաւագոյն բաժինը յուզուիլն է նորէն, եւ անսահմանութիւնը խորապէս շնչելը..»:

Խօսակցութեան այս հատուածը կրնայ մեզի խորհրդածել տալ մեր անհատական եւ հանրային կեանքին, մեր գրականութեան ու մեր լրագրութեան մասին, որոնք պէտք ունին այս խորհրդածութեան:

Մենք ալ, ընդհանրապէս, կ'ուզենք լսել միմիայն այն բաները զոր մեր «ականջները լսած են արդէն»:

Մենք, ընդհանրապէս, «թմրութեան» մէջ կը փնտռենք մեր մտքին ու հոգիին «փրկութիւնը», որքան ալ զանոնք **արթնցնելու** եւ շարժելու խօսքեր ընենք ատենատեն, մեր բեմերէն եւ մեր գրականութեան ու մամուլին մէջ:

Յետոյ, մենք երբեք չենք սիրեր «յուզուիլ», յուզուիլ անշահախնդիր կերպով, գեղարուեստական գործի մը կամ մարդկային հարցի մը առջեւ, ո՛չ սրտով - ոչ մանաւանդ մտքո՛վ յուզուիլ - որ ճիգ մը կը պահանջէ եւ սրտի յուզումէն գերազանց ու աւելի արդիւնաւոր է:

Իսկ անշուշտ բնաւ, բնա՜ւ չենք փափաքիր լսել անգամ «անսահմանութեան» մասին, ու՞ր մնաց զայն «շնչելն» ու «խորապէս շնչելը», ինչպէս իր Ֆաուսթին բերնովը **խորապէս** կ'ըսէ Կէօթէ..:

Իրաւ ալ, եթէ պատահաբար գտնուի հայ մը որ փորձէ մեր խօսքն ու մեր գիրը, մեր ընել ուզածն ու մեր ըրածը կատարելութեան վրայ չափել, կատարելութե՛ն որ մէկ ուրիշ անունն է «անսահմանութեան», այդ հայը անհանգիստ կ'ընէ մեզ եւ մենք ջանանք հասկցնել իրեն՝ թէ ամէն ինչ «յարաբերական» է եւ «յարաբերական» պէտք է ըլլան նաեւ իր գաղափարը, իր վճիռն ու իր պահանջքը՝ մեր ազգային կեանքին մէջ, անձերու եւ գործերու վերաբերմամբ:

Ատկէ առաջ՝ մենք, ընդհանրապէ՛ս դարձեալ - այսինքն մեր ընդհանուր մտայնութեամբը որ պարզ ժողովուրդինը չէ միայն - գրեթէ կը սոսկանք այն մարդէն որ կը պահանջէ չընել ինչ որ եղած է այլ ստեղծել նոր բան՝ նոր խորհուրդ եւ նոր գործ մեզի համար:

Օրինակնե՞ր: Կարելի է շարել զանոնք: Գոհանանք ըսելով՝ թէ ո՛չ եկեղեցիի, ո՛չ դպրոցի, ո՛չ գրականութեան եւ ո՛չ ալ.. կուսակցութեան ըմբռնումին մէջ՝ մենք մազի չափ փոփոխութիւն մտցուցած չենք անհունութենէ մը իվեր: Կը սիրենք մեր եկեղեցին իբրեւ հնութիւն, իբրեւ շէնք եւ քիչ մըն ալ իբրեւ երգեցողութիւն միայն. կը պահենք մեր պզտիկ դպրոցները ոչ թէ **մեզի՛** «մարդ» հասցնելու այլ **աշխարհին** մարդեր տալու համար, քիչ մը հայերէն բայց աւելի շատ թուաբանութիւն եւ օտար լեզուներ գիտցող մարդեր. հազիւ կ'ըմբռնենք գրականութեան ու մամուլի պէտքը եւ կ'ուզենք - եթէ երբեք կ'ուզենք աս ալ, ինչ որ ապահով չէ - որ անոնք բուսնին ու ծաղկին ինքնիրեննին.. դաշտի շուշանին պէս, որքան ալ խիտ փուշերով շրջապատուած ըլլան. իսկ կուսակցութիւնը ոչ միայն անպէտ այլեւ վնասակար գոյառութիւն մըն է մեր ժողովուրդին մէկ մասին - յետնեալէն աւելի՝ անոր միջին եւ միջինէն աւելի՝ անոր առաջաւոր տարրերէն ոմանց - համար, մինչ անոր մէկ միւս՝ աւելի փոքր մասին համար, կուսակցութիւնը իր յիսուն տարի առաջուան կաղապարովը միայն իրաւունք ունի ապրելու, պէտք է ըլլայ - անունով գոնէ - «յեղափոխակա՛ն» միշտ, եւ պէտք չէ երբեք թողու որ տարակոյսի եւ քննութեան առար-կայ դառնան իր անցեալին քանի մը դրական կողմերուն հետ՝ իր բազմաթիւ ժխտական արդիւնքները:

Այս բոլոր սխալները կրնան շտկուիլ, կրնան դադրիլ **զարգացումով** միայն, բայց իրական եւ ոչ թէ երեւութական, խորունկ եւ ոչ թէ մակերեսային **ուսմամբ** մը, որու մասին հանդիպեցանք վերջերս Էմըրսընի - ամերիկացի հին եւ մեծ իմաստասէր - սա յուզիչ խօսքերուն՝ զոր ան արտասանած է Տարթմութի Քոլէճին տարեվերջի հանդէսին, ուղղուելով անոր աշակերտներուն.

«..Պարոններ, փորձուեցայ ձեզ ընծայել այս խոհերը զարգացած մարդուն դերին եւ յոյսերուն մասին, որովհետեւ մտածեցի թէ կեցած, ինչպէս ձենէ շատերը, այս քոլէճին սեմին վրայ, մէջքերնիդ պնդած եւ պատրաստ մեկնելու եւ ստանձնելու հանրային եւ մասնաւոր գործերը զորս ձեր երկիրը կը պահանջէ ձենէ, պիտի չնեղուիք գիտնալով մտքին այն էական պարտականութիւնները որոնց վրայ քիչ անգամ ձեզի պիտի խօսին ձեր նոր ընկերները: Ամէն օր պիտի լսէք ստորին խոհեմութեան մը բնաբանները: Պիտի լսէք թէ առաջին պարտականութիւնը ինչք եւ դրամ, դիրք եւ անուն մը ունենալն է: «Ի՞նչ է այն ճշմարտութիւնը, այն գեղեցկութիւնը զոր կը փնտռէք» պիտի հարցնեն ձեզի ծաղրանքով: Եթէ սակայն Աստուած ձեր մէջէն մէկքանիները կոչած է այդ հետապնդումին, խիզախ եղէք, հաստատամիտ եղէք, հաւատարիմ եղէք..»:

Այս ոսկի խօսքերուն շարունակութիւնը պիտի տանք յաջորդով՝ մեր ներսի էջին մէջ:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԸ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԸ

Նախ մտադրած էի աշխարհականի մը վրայ մահագրել, յետոյ եպիսկոպոսի մը, որոնց վրայ աւելցաւ նաեւ քահանայ մը երկու օրէ իվեր:

Աշխարհականը՝ Ամերիկայի մէջ մեռած Նազարէթ Կիւմիւշկէրտանեանն է, որուն մասին խօսուեցաւ հոս արդէն երբ ես ուշացայ: Երեւանէն դարձին էր՝ որ ան այցելեց մեզի եւ ազդեց վրաս՝ իր տուած տեղեկութիւններովը, իր հաւատքի խօսքերովը: Արաբկիրի Հայրենակցականին կողմէ, *Նոր Արաբկիր*ի համար - որոնց երկուքին ալ հիմնադիրն էր՝ կրնայ ըսուիլ - գացած էր Խ. Հայաստան: «Բայց հայկականութիւ՞նը.., բայց եկեղեցի՞ն: Կրնա՞յ առանց անոնց Հայաստան գոյութիւն ունենալ»՝ կ'առարկէի իրեն, երբ ձայնը ցածցնելով եւ փղձկելով գրեթէ՝ այդ խոշոր մարդը, այդ հին-օրէնք, պուրժուա վաճառականը փսփսաց ականջիս. «**Երկիրը հայ է, ժողովուրդը հայ է, կառավարողները հայ են ու կ'աշխատին կոր, կը շինեն կոր..: Մնացեալը մոռցէ՛ք. էականը այս է: Ուրիշ ի՞նչ կրնայինք ուզել այսօր՝ այս եղածներէ՛ն ետքը: Գոնէ դուք պէ՛տք է հասկնաք, կը հասկնաք ասիկա, այնպէս չէ՞..**»: Կը խոստովանիմ, որ այս կարճ ու փսփսացուած ճառը՝ այն ատեն աւելի տպաւորութիւն ըրաւ վրաս եւ օգնեց Խ. Հայաստանի մասին նախօրօք ունեցած եւ **յայտնած ալ** տրամադրութիւնս փոխելու՝ քան ուրիշ աւելի երկար ու պերճախօս քարոզութիւններ..: Արաբկիրի Հայրենակցականով եւ «Նոր Արաբկիր»ով իր մատուցած ազգային ծառայութենէն զատ՝ իր ինձի՛ մատուցած այս ծառայութեան համար ուզեցի իմ կողմէս ալ ջերմ յարգանք մը ընծայել Նազարէթ Կիւմիւշկէրտանեանի յիշատակին..:

*

Եպիսկոպոսը՝ Յուսիկ արք. Զօհրապեանն է, Ռումանիոյ թեմին առաջնորդը, որ մէկ-երկու ամիս կայ որ մեռած է: Եւ քանի որ զինքն ալ անձնապէս կը ճանչ-

նայի՛.. եւ քանի որ վերջիններէն էր - ան ալ - մեր բարձրաստիճան եկեղեցականութեան, վերարծարծենք իր յիշատակը որ արժանի է ատոր:

«Պատրաստուած», ինչպէս կ'ըսէին, վարդապետ մըն էր ան, Գերմանիոյ մէջ համալսարանական ուսում եւ **վկայական** ալ ստացած (առանց վկայականի համալսարանական ուսումներուն ականջ մի՛ տաք), Կարապետի, Գարեգինի, Կոմիտասի, Մեսրոպի, Երուանդի (կարգաթող), Տիրայրի, Գալուստ սարկաւագի, եւ ուրիշ մէկքանիներու նման, երբ իրեն հանդիպեցանք էջմիածին, 1911ին, Իզմիրլեանի մահուամբ թափուր մնացած Մայր Աթոռի նոր գահակալին ընտրութեան առթիւ: Թունդ Օրմանեանական, Սուքիաս Եպս. Պարզեանցի շուրջը հաւաքուածներէն, անոր հետ - եւ մերիններէն՝ Բաբգէն ապագայ կաթողիկոսին հետ - տաճարէն դուրս ելլողներէն էր Յուսիկ վարդապետ, շատ շարժուն եւ խօսուն, կարծեմ քիչ մըն ալ կրքոտ եկեղեցական մը՝ որ - նման ուրիշ բազմաթիւ «ռուսահայ» նոր եկեղեցականներու - կէս-աշխարհիկ երեւոյթ մըն ալ ունէր, տարբե՛ր մերին Բաբկէն, Սմբատ եւ նոյնիսկ Թորգոմ եպիսկոպոսներէն, ինչպէս իրենց Մելիքթանգեանէն ալ՝ որ համակ լրջութիւն էր սակայն, եւ որոնց - անոնց այդ *շիք* վարդապետ-եպիսկոպոսներուն - կը մօտենար միայն՝ նախ մեր Ինճէեան վարդապետը եւ յետոյ Յակոբ Աշոտ եպիսկոպոսը, Պոլսոյ պատրիարքարանի ներկայացուցի՛չ..:

Թէ ի՛նչու տեղակալ Գէորգ եպս. Սուրէնեանցի կաթողիկոսացումէն ետք, միւս գրեթէ բոլոր արժէքաւոր միաբաններուն նման որոնք քիչ-քիչ հեռացան Էջմիածնէն՝ Յուսիկ եպս. թողուց Մայր Աթոռը՝ հոս կարող չեմ ըսել: Թէ ի՛նչպէս այդ թունդ պահպանողականը, ընկեր Կարապետ եպս. Տէր Մկրտիչեանի, կրցաւ յետագային դաշնակցական հովանաւորութիւնը ընդունիլ Պուքրէշի մէջ (մինչ դաշնակցական համարուած Խորէն Մուրատբէգեան եպս.ը - կաթողիկոս վերջէն - այդ հովանաւորութեան դէմ ելած էր 1919ին արդէն, երբ ինք Երեւանի առաջնորդ էր ու կառավարութիւնը՝ դաշնակցական), ատիկա բոլորովին մութ կը մնայ ինծի ու կը բացատրուի - ինչ որ ալ ըլլայ - իբրեւ իր նկարագրին համար աննպաստ գիծ մը..:

*

Քահանան որ նոր-նոր մեռեր է Պոլսոյ մէջ՝ Տրդատ քհնյ. Ուղուրլեան կը կոչուի: Բայց դժուա՛ր թէ կեսարացիներն ու իր բազմաթիւ հին բարեկամներն ու ծանօթները այս անունին տակ ճանչնան Հմայեակ Ուղուրլեանը կամ Մելքոն Ասատուրը՝ ուսուցիչ, գրող եւ.. ձեռքի վրայ պիստակավաճառ:

Առնելով նորը հինէն առաջ՝ կարծեմ թէ հազիւ մէկ-երկու տարիէ իվեր ան քահանայ ձեռնադրուած էր Պոլսոյ մէջ, ուր բաւական տարիներ վարեց նախ - եթէ չեմ սխալիր - Գարակէօզեան որբանոցի եւ յետոյ վստահապէս՝ Գալֆայեան աղջկանց որբանոցի տեսչութիւնը:

Ասկէ առաջ.. բայց հոս՝ պէտք է դիմում ընեմ յիշողութեանս:

1896ին Մարսէյ կ'իյնայ՝ Կեսարիայէն, որուն Ս. Կարապետի Ժառանգաւորաց Վարժարանին առաջին շրջանաւարտներէն է, դասընկերը Վահան Քիւրքճեանի, Ներսէս եւ Գրիգոր «էֆենտի»ներու եւ ուրիշ մէկքանիներու, ամէնքն ալ վերջէն ուսուցիչ եղած քաղաքի եւ վանքի վարժարաններուն մէջ: Մարսէյ ոտք կոխած թէ չէ՝ փոխանակ նպաստով ապրելու, թեւը կողով մը կ'անցընէ եւ կը սկսի պիստակ

ծախել սրճարանները.. կ'ըսէր ինք՝ պիստակավաճառը, որ այդ պատճառաւ ֆրանսացիներէն թէ՛ կը ծաղրուի եւ թէ՛ կը ծեծուի երբեմն: Ան կապար մը ունէր արդէն երեսին վրայ, աչքին ներքեւ, ստացուած 1895ին Կեսարիոյ մէջ..:

1897ին Կարապետ աղա Մելգոնեան ճամփորդութիւն մը կ'ընէ Եւրոպա: Մարսէյի մէջ՝ հօրեղբօրորդիս իրեն կը յանձնարարէ - իբրեւ թարգման - Մելքոն Ասատուրը, որ Փարիզ անցած էր.. նոյն գործով, պիստակը Փարիզի պուլվարներուն վրայ ծախելու համար: Մէկ-երկու ամիս՝ ան կ'առաջնորդէ Մելգոնեանը Փարիզի մէջ եւ շրջակայքը: Աղան միշտ կը յիշէր «Մելքոն»ը եւ համակրութեամբ ինծի խօսած է անոր մասին, երեսու՜ն տարի ետքը..:

Ես ճանչցայ զինք 1898ին կամ 99ին, Մարսէյ՝ ուր վերադարձաւ Փարիզէն, յոգնա՜ծ՝ պիստակի առեւտուրէն: Յաճախ կու գար մեզի, իմ փոքր զարմիկիս՝ Տիրանին (վերջէն նաւային սպայ), հայերէն կը սորվեցնէր եւ ասդին-անդին (Վառնայի *Իրաւունք*ին եւ ուրիշ թերթերու) յօդուածներ կը գրէր: Ես ալ իրեն ձօնած եմ *Բիւզանդիոն*ի մէջ լոյս տեսած առաջին պատմուածքս, ու ինք, 1901ին գնահատական մը հրատարակած է *Հոգեր*ուն վրայ: Իսկ ես իրմէ հրատարակած եմ - այդ ատենները - մէկ կամ երկու պատմուածք, *Ժողովուրդին Համար*ի մէջ:

Յետոյ - յանկարծ, եւ գաղտնապէս - Իզմիրի ճամփով ու սպրդելով Կեսարիա դարձեր էր՝ երբ Սուլթան Համիտն էր դեռ իշխողը: Առաջնորդ Տրդատ Եպս. Պալեան, որուն ձեռակերտն էր Ս. Կարապետի Ժառանգաւորացը, զինք հոն ուսուցիչ առած էր, եւ ինք մնացած էր մինչեւ 1909, երբ «յեղափոխութիւնը» մատնիչ Ներսէս Շահնուրէ մը (նախկին սան) վարուած, Տրդատ Եպս.ը տապալեր ու Մելքոն Ասատուրն ալ - Հմայեակ Ուղուրլեան՝ այլեւս - վտարեր էր դպրոցէն:

Երբ 1913ին Կեսարիա գացի իբրեւ տեսուչ նոյն Ժառանգաւորացի, նախկին բարեկամս գտայ ամուսնացած, զաւկի տէր եւ տնօրէն քաղաքի աղջկանց ազգային վարժարաններէն մէկուն:

1915ին՝ կը յաջողի.. աքսորուիլ միայն: Զինադադարը զինք Դամասկոս կը գտնէ, ուրկէ կը ստանամ, հոս եւ Փարիզի մէջ, իր խմբագրած եւ Դամասկոս գտնուող կեսարացիներէ ստորագրուած հանրագրութիւններ որոնք Կեսարիան Հայաստանի քարտէզին մէջ մտցնել կը պահանջեն..:

Կ'ենթադրեմ որ վերջէն Կեսարիա դարձած էր ան եւ 1922էն ետքն է որ հոնկէ հեռացած ու եկած է Պոլիս, կրթական պաշտօններ վարելու եւ իվերջոյ - *սոն* տարիքին՝ ինչպէս կ'ըսեն - քահանայանալու համար:

Ու ինքն է ուզած - վստահ եմ - որ իր նոր՝ երրորդ անունը **Տրդատ** ըլլայ, ի յիշատակ իր շատ յարգած ու սիրած պետին՝ Տրդատ եպս. Պալեանի:

Հետաքրքրական եւ արժանիք ունեցող, շատ կենսունակ եւ շատ գործած գործիչի համեստ տիպար մըն էր Մելքոն Ասատուր, Հմայեակ Ուղուրլեան, Տէր Տրդատ՝ կեսարացի գրող-ուսուցիչ-քահանան:

ԱՂՈՒՈՐ ԺԵՍՏ ՄԸՆ ԱԼ

Խ. Միութեան մէջ ամէնուրեք կռուելով Հայաստանն ու Հայութիւնը պաշտպանող Հայ զինուորին համար պէ՛տք է՝ ըսինք հոս քանիցս, որ Եգիպտոսի Հայութիւնը իր եղբայրական զգացումը յայտնէ՝ փոխանակ օտարական անտարբերութեա՞ն մը կարծես..:

Նկատումներ, զորս կը յարգենք բայց չենք բաժներ, ցարդ ետ կեցուցին ազգ. իշխանութիւնը - կրօնական եւ աշխարհական - գոհացում տալէ այս ամէնաբնական զգացումին, այս պահանջին, զոր ոչ ոք, վստահ ենք, ծուռ աչքով պիտի տեսնէր:

Արդ, անցեալ Հինգշաբթի օրուան *Արեւի* մէջ կարդացին մեր ընթերցողները Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան Եգիպտոսի շրջանի 20րդ պատգ. ժողովին Յայտարարութիւնը ուր կ'ըսուի, իմէջայլոց թէ «*Ազգ. իշխանութիւնը պէտք է գլուխ անցնի ի նպաստ կռուող ու վիրաւոր Հայաստանի համազգային մեծ հանգանակութեան մը*», զոր ան եթէ չուզէ ընել՝ «*Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութիւնը ինք պիտի ստանձնէ նախաձեռնութիւնը հրաւիրելու եգիպտահայութիւնը իր պարտականութեանց գիտակցութեան՝ հանդէպ Մայր-Հայրենիքին*»:

Գիտենք թէ Կուսակցութիւնը այս որոշման համաձայն պէտք եղած պաշտօնական դիմումը դեռ ըրած չէ ազգ. իշխանութեան, որով չենք կրնար որեւէ կանխակալ կարծիք յայտնել եւ որեւէ դիրք ճշտել այժմէն:

Գիտէինք սակայն՝ թէ մեր նախկին գրութիւնները ո՛րքան մօտ էին ժողովրդին սրտին: Քանինե՜ր, բերանացի եւ գրաւոր, մեզ դրդեցին *Արեւի* մէջ այդ նպատակով հանգանակութիւն մը բանալու: Մինչեւ իսկ քանի մը համեստ նուիրատուութիւններ ստացանք՝ զորս ստիպուած ետ դարձուցինք:

Ժողովրդային այդ առողջ վերաբերումին, հայրենասիրական այս տաք զգացման արտայայտութիւնն է հետեւեալը՝ որուն մեզի պատճառած գոհունակութեան կ'ուզենք հաղորդակից ընել ամէնքը:

Մեր բարեկամներէն Պ. Կարապետ Սարըեան, որ իր անհամբերութիւնը նախապէս ալ յայտնած էր, երկու օր առաջ մեզի դիմելով յայտարարեց թէ ինք ՀԱՐԻՒՐ ԵԳ. ՈՍԿԻ կը նուիրէ բացուելիք հանգանակութեան:

Ասիկա կը ծանուցանենք փութացնելու համար ձեռնարկը, ինչպէս փափաքեցաւ նոյնինքն նուիրատուն:

Անցեալ տարուան Եգիպտոսի աղքատաց բացառիկ հանգանակութենէն եւ այս տարուան Լիբանան-Սուրիոյ գաղթականներուն ի նպաստ ընդարձակ նուիրահաւաքութենէն ետք, *որոնք երկուքն ալ* Արեւի *դրդումով եւ նախաձեռնութեամբ կատարուեցան բայց այդ պարագան չյիշուեցաւ վերջէն եւ ընդհակառակն ուրիշներ զայն իրե՛նց սեփականացուցին*, ահա՛ երրորդ նախաձեռնութիւն մը մեր կողմէ՝ որուն համար համոզուած ենք թէ շատեր, նման Պ. Սարըեանի, գոհ պիտի ըլլան հայրենասիրաբար, եւ միայն քիչեր պիտի ծամածռեն դէմքերնին:

Ռամկավարութեան դատին համար Խ. Միութեան հետ կռուող Խ. Հայաստանի զինուորին մեր սէրն ու մեր երախտագիտութիւնը յայտնելու համա՛ր է, եգիպտաբնակ Հայե՛ր:

ԾՆՆԴԵԱՆ ԽՈՀԵՐ

Վաղն ալ Քրիստոսի Ծննդեան Տօ՛նը, անգամ մը եւս..:

Թո՛ղ այս նախադասութեան շեշտն ու իր վերջի յաւելեալ բառերը բաւական ըլլան յայտնելու՝ թէ ո՛րքան կը փափաքինք չկրկնել այս առիթով միշտ կրկնուած խօսքերը:

Եւ սակայն կարելի՞ է աւանդութիւն մը յարգել կամ պաշտել՝ դարերով զայն կենդանի պահող ոգիէն ոչ-տարբեր ոգւով մը բայց այդ ոգին արտայայտող բառերէն տարբեր բառերով:

Ըստ մեզ այո՛, կարելի է, եւ միայն այդ պայմանով, արդէն, աւանդութիւնները կը մնան կենդանի, յարգելի, պաշտելի:

Յիսուսի Ծննդեան պատմութիւնը մեծագոյններէն է այդ աւանդութիւններուն՝ քրիստոնեայ մարդկութեան բազմահարիւր միլիոն անդամներուն համար մանաւանդ, որոնք եթէ **ներշնչուած** են անկէ՝ կը նշանակէ թէ զայն **իւրացուցած** ու իբրեւ իրենց էութենէն բխող բանի մը խօսած են անոր մասին...: Իսկ մարդ չի կրնար իր ներքին՝ հարազատ զգացումներուն վրայ խօսիլ այլապէս քան ի՛ր լեզուովն ու շեշտերովը, իբացառեալ աղօթքին եւ հաւատախառն արուեստի գործերուն - «որոնց ամէնքը կը ձգտին աղօթք ըլլալու», ըսաւ Հանրի Պրեմոն - իրեն ընծայած թարգմանութեան վեհ միջոցները:

Ի՞նչպէս պիտի կրնար հաւատքի ամէն նոր դար ոգեկոչել Մանկան մը ծնունդը քարայրի մը մէջ եւ խանդավառուիլ անով եւ աւելցնել նոր աղօթք մը, նոր երաժշտութիւն մը, նոր քերթուած մը, նոր արձան մը կամ նոր տաճար մը ձօնուած Անոր՝ եթէ գոհանար հին արտայայտութիւններով ու իր սիրտը բնականօրէն, այսինքն իրեն յատուկ ձեւով եւ ուրեմն նո՛ր ձեւով չխօսեցնէր:

Կը տեսնենք թէ աւանդութիւն մըն ալ, որուն չափ հին ոչինչ կայ մեր կեանքին մէջ, կրնայ նորոգուիլ եւ պէ՛տք է միշտ նորոգուի՝ որպէսզի ապրի եւ մնայ: Ինչպէս կրօնական՝ նոյնպէս ազգային աւանդութիւննե՛րը, ինչպէս ընտանեկան բարոյականի՝ նոյնպէս հանրային բարոյականի աւանդութիւննե՛րը:

Մենք հայերս, որ եկեղեցիներու մէջ ու անոնց շու՛րջ գոնէ համախմբուած, վաղը կը տօնենք **Յիսուսի շնորհաւոր Սուրբ Ծնունդը**, կը թարմացնե՞նք արդեօք – գոնէ այս առիթով - վերոյիշեալ մեծ Աւանդութեան իմաստը մեր հոգիներուն մէջ, ա՛յն փրկարար եւ զմայլելի Աւանդութեան զոր պահած ըլլալնուս համար կը կոչուինք քրիստոնեայ եւ ենք ինչ որ ենք ու պիտի չուզէինք ուրիշ բան ըլլալ...:

Նորոգե՛նք Ծննդեան աւանդութիւնը մեր մէջ՝ զայն տեսնելով եւ խօսելով անոր վրայ նորի պէս: Միայն այսպէս է որ կրնանք այդ հրաշքին ցօղովը ողողուիլ, այսինքն **խոնարհութեամբ բարձրացման** եւ **սէրով յաղթութեան** մասը սորվիլ, գործադրել - եւ անկէ օգտուի՛լ անհունօրէն:

Իսկ ամէն հին, ամէն **դիմացա՛ծ** հին բան «նոր տեսնելու», «նոր խորհելու» եւ «նոր ձեռնելու» ջանքը եթէ կիրարկենք ինչպէս աւանդութեան մը նոյնպէս ամէն գործի եւ խնդրի մէջ, փոխանակ «կոտրածներու վրայէն քալելու» ինչպէս կ'ըսեն ֆրանսացիք եւ ինչպէս կ'ընեն մեր մէջ երիտասարդներն իսկ, այն ատեն իրօ՛ք հին Ծնունդը պիտի առաջնորդէր մեզ նոր ծննդեան մը, մե՛զ՝ այսինքն մեր Եկեղեցին ու մեր Վարժարանները իրենց անձնակազմով, մեր գրականութիւնն ու մեր գեղարուեստական հանդէսները իրենց պարունակութեամբ:

Ծնու՛նդ, սու՛րբ Ծնունդ, նո՛ր Ծնունդ...:

ՀՈԳԵԽՈՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆ

Տօնական օրեր են, Ծնունդի եւ Ութօրէքի մէջտեղը կը գտնուինք, որով աւելի դիւրաւ կրնանք միտքերը զբաղեցնել եկեղեցւոյ վերաբերեալ խնդրով մը, Օրմանեան սրբազանի գրութեան արտատպումին հետ միաժամանակ:

Այդ խնդիրը եկեղեցւոյ պաշտօնեային պատրաստութեան, պարտականութիւններուն եւ պատասխանատուութեան խնդիրն է **ներկայիս**. քահանայէն մինչեւ եպիսկոպո՛ս՝ հոգեւորական պաշտօնէից խնդի՛րը՝ մեր համայնքին մէջ մասնաւորապէս:

Անցեալ տարուան *Հասկի* - օրկան «Սիս»ի Կաթողիկոսութեան - 7-8 միացեալ թիւին խմբագրականը ուշագրաւ էր այս տեսակէտէն: Ըսելէ ետք թէ «կարեւոր է Աստուծոյ եւ Ազգին ծառայի մը լայն պատրաստութիւն», կ'աւելցնէր շատ ճիշտ եւ լաւ կերպով. «Մարդիկ այսօր քննասէր են, կ'ուզեն ամէն տուեալ ենթարկել խիստ վերլուծումի, կը փորձեն ամէն ժառանգութիւն, ամէն աւանդութիւն: **Եւ արդ, խօսքը կշիռ պիտի ունենայ միայն ա՛յն առաջնորդին՝ որուն գիտութիւնը խորացած է ու փորձառութիւնը ընդարձակուած..: Անցեր է այլեւս ժամանակը՝ երբ պարզօրէն եռանդը միայն պիտի բաւէր ժողովուրդի մը հոգեւոր հովւութեան աթոռը բարձրանալու: Եկեղեցականութիւնը կոչում մըն է, բայց ունի իրեն յատուկ արուեստի պատրաստութիւն եւ հմտութիւն..»**:

Այսչափը գէշ չէ արդէն՝ մեր դիտումին կամ նպատակին ծառայելու համար: Կ'անցնինք - իհարկէ ստիպեալ - բաւական երկար հատուածի մը վրայէն եւ կ'առնենք հետեւեալը.

«Եկեղեցականը միշտ գործի վրայ պիտի ըլլայ, որովհետեւ միշտ կան կատարուելիք գործեր: Յարաբերութիւններ կան մշակելու, ազգային վարչական մարմիններ կան գործի մղելու, կարօտներ կան օգնելու, ընկճուած հոգիներ՝ բարձրացուելու, պաշտամունք՝ ժողովուրդին հոգեկան ներշնչում տալու, ընկերութիւններ, դպրոցներ, բարեսիրութիւններ, բոլորն ալ ուղղութեան պէտք ունեցող: Բոլոր դաստիարակչական, բարոյական ու հոգեւոր գործերու ետեւ մղում հայթայթող ուժը ըլլալ կոչուած է ինք: Եթէ երբեմն չէ այդպէս, այդ չի նշանակեր թէ իրեն չեն պատկանիր աշխատանքի այդ դաշտերը:

«**Վարչական այս մարզին մէջ սակայն, եկեղեցականին ամէնէն մեծ վտանգը իր անձին կորուստն է: Այնքան խիստ պաշարուած կ'ըլլայ այլազան մտայնութիւններով ու ձգտումներով, որ շուտով ան կը կորսնցնէ իր անկախութիւնը, կա՛մ կը նոյնանայ կը լուծուի մէ՛կ հայեացքի մէջ, կամ չկարենալով իր անձին ուժովը համադրութիւն մը ստեղծել զանազան ուժերու միջեւ՝ կը թողու որ իւրաքանչիւր ձգտում իր առանձին ուղղութեան մէջ զարգանայ, եւ ահա յառաջ կու գայ շփոթութիւն եւ կազմալուծում**:

«**Հոգեւոր առաջնորդի մը գերագոյն առաքինութիւնն է՝ ո՛չ թէ պարզապէս «վեր մնալ բոլոր հոսանքներէն», այլ ներդաշնակութիւն յառաջ բերող ուժ մ'ըլլալ բազմազանութեանց մէջ՝ իր անձին բարձրութեամբը եւ մտքին արդարակշռութեամբը**:

«Բազմութիւնները չափանիշ չեն յաջողութեան. Տէրը, որուն ծառաներ ըլլալ կոչուած ենք, ինք երբեք չփնտռեց բազմութիւնը, թէեւ բազմութիւնը միշտ զինք կը փնտռէր: Ամէն մարդու հասնելու ենք, բայց աւելի համոզելով քան հաճելի ըլլալով, շահելով բոլորին վստահութիւնն ու յարգանքը՝ քան պարտադրելով մեր իշխանութիւնը»:

Յօդուածին մնացեալ մասը նոյնքան շահեկան է եւ զայն ալ պէտք է արտատպենք՝ առանձին, մեր յաջորդ թիւերէն մէկով: Այսքանը մեզի կը բաւէ այսօր, իբրեւ խարիսխ մեր քիչ մը վարը ըսելիքին:

Կը կարծենք թէ հոս՝ Եգիպտոսի մէջ, կ'անտեսենք մեր եկեղեցիին **ներքինը**, անհաւասարելի չափով մը: Այդ «ներքին»ը իր պաշտօնէութիւնն է, իր նուիրապետական կարգով՝ որ սրբազան եպիսկոպոսէն սկսելով եւ անցնելով քահանայ հայրերէն կը յանգի դպիրներուն:

Իր այդ «ներքին»ո՛վն է սակայն, որ մեր եկեղեցին կը գործէ «դուրս»ին՝ այսինքն իրեն հաւատացող, իրեն դիմող կամ իրեն սպասող ժողովուրդին վրայ ա՛յն ազդեցութիւնը եւ անոր մէջ կը կատարէ ա՛յն դերը որուն համար մարմին առած է: Իր չորս պատերը չեն, իր ջահերը չեն, ոչ ալ իր ոսկի-արծաթ սրբանօթներն եւ գանձատան ուրիշ առարկաները՝ որոնցմով հաւատացեալը կը զգայ իր եկեղեցիին **ապրիլը** եւ ինք **կ'ապրի** անով: Նիւթեղէնը, ճոխ ու գեղեցիկ, ուրիշ բան չ'ըներ բայց եթէ նախորդներու հաւատքին զօրութիւնը յիշեցնող մթնոլորտ մը ստեղծել՝ որ կ'օգնէ սիրտերը այդ յարկին փարած պահելու:

Բայց, անգամ մը ե՛ւս, եկեղեցին իր եկեղեցական պաշտօնէութիւնովն է որ կը մնայ կենդանի, կը համապատասխանէ պէտքի մը, կը ծառայէ իր ժողովուրդին:

Եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան վրայ խօսելով է՝ որ ըսուած է եւ միշտ կ'ըսուի թէ «մեր եկեղեցին ժողովրդավար կամ ռամկավարական եկեղեցի է»:

Նոյնպէս անոր պաշտօնէութեան մասին խորհելով եւ խօսելով է մանաւանդ՝ որ «եկեղեցական բարեկարգութեան» պէտքը զգացուցած են ու կը շարունակեն մեր մէջ զգացնել թէ՛ կրօնասէր եւ թէ՛ ազգասէր անհատներ:

Ժողովրդավար է մեր եկեղեցին, ինչ որ կը նշանակէ թէ պարզ քահանային նման եպիսկոպոսն ալ պէտք է ձեռնադրուի կամքովը եւ յանձնարարութեամբը այն ժողովուրդին որուն մէջ կը պաշտօնավարէ կամ կոչուած է պաշտօնավարելու:

Եթէ յարգուած չէ այս առաջին պայմանը եւ «ճարպիկութիւն» մը բռնած է անոր տեղը, եկեղեցականը պարտաւոր է **երկու անգամ աւելի** արժանիք ցոյց տալ յետագային՝ իր նոր բաղձանքները կամ փառասիրութիւնները գոհացնելու համար:

Այդ արժանիքը բազմակողմանի է. ձիրք եւ զարգացում մէկ կողմէ, մաքուր կենցաղ եւ անկողմնակալ հայրութիւն՝ միւս կողմէ:

Իսկ վարչականին մէջ՝ անթերի գործադրութիւն ժողովրդավար ոգիի, որ կը պահանջէ իր հսկողութիւնը օրէնքի գործադրութեան վրայ, բայց ատկէ զատ՝ իր ենթարկուիլը աշխարհական իշխանութեան որոշումներուն, մինչեւ իսկ իր տեղափոխութիւններուն համար, որոնք անոր գիտակցութեամբն ու հաւանութեամբը միայն կրնան կատարուիլ եւ ոչ թէ ի՛ր՝ եկեղեցականին քմածին որոշմամբը:

Աւելցնենք թէ վարչական նուիրապետութեան մէջ իր բարձրանալու ձգտումը բնական է, պայմանաւ միայն՝ որ ժողովները որոնցմէ կախում ունի այդ պարագան, քուէարկեն կամ ընտրեն տեսնելով արժանաւորութիւնը ենթակային, ու ենթական չըլլայ ինքզինքը յառաջ քշող՝ սիրաշահելով այս ու այն եւ նեղը դնել փորձելով ամէնքը:

Ինչպէս ժողովրդավարութիւնը նոյնպէս բարեկարգութիւնը եկեղեցիին որոնց մասին միշտ կը խօսինք՝ կը պահանջեն որ այս երկու տեսակէտերով ալ առաջ

երթալու տեղ զգալապէս ետ չերթանք, այստեղ Եգիպտոսի առաջնորդութեան նկատմամբ մասնաւորաբար:

ՄԵՐ ՀԱՄԱՅՆՔԸ

Փոխանակ հեռաւոր կամ անորոշ նիւթերու վրայ խօսելու՝ կը նախընտրենք մեր համայնքը ուղղակի շահագրգռող խնդիրներ յուզել, անոր օգտակար ըլլալու դոյզն յոյսով մը:

Մեր համայնքին ներքին կազմակերպութիւնը այն խնդիրն է որ ամէնէն աւելի ճշգրիտ դիտողութեան եւ քննադատութեան առարկայ կրնայ դառնալ:

Ան պէտք ունի՞ թէ ոչ բարելաւման, զարգացման: Եթէ մինչեւ իսկ իտէալ կազմակերպութիւնն է եւ իտէալ արդիւնաւորութիւնը ունի, պէտք չէ՞ որ միշտ ձգտի ժամանակին պահանջներուն յարմարելու, եւ ո՞վ է որ պիտի զգացնէ անոր այդ պէտքը՝ եթէ ոչ մամուլը:

Բայց մեր համանքը հեռի է իտէալ կազմակերպութիւն մը ունենալէ: Հեռի է, իր կազմակերպութեան ներկայ «վիճակին» մէջ իսկ - որովհետեւ նկատի ունինք այդ կազմակերպութեան կանոնական ձեւէն աւելի՝ գործադրութեան մէջ անոր պարզած վիճակը ներկայիս - կենսունակ՝ այսինքն զարգացող ու բարձրացող համայնք մը ըլլալէ: Ան հեռի է իր նիւթական կարելիութիւններուն համապատասխան օգտակարութիւն մը ունենալէ նախ ի՛ր եւ յետոյ իր արենակից համայնքներուն ազգային խոր պահանջներուն..:

Քննադատութիւնը ախորժելի չէ ո՛չ քննադատուողին եւ ոչ ալ - յաճախ – քննադատողին համար: Կ'ուրախանան մէկին եւ միւսին հակառակորդները միայն: Մարմիններու կամ իհարկին ամբողջ հաւաքականութիւններու քննադատութիւնը՝ քիչ բարեկամ եւ շատ թշնամի կը ստեղծէ անոր հեղինակին: Այսուհանդերձ, հանրային կեանքի մէջ գովեստը ամուլ եւ գրեթէ ժխտական վերաբերում մըն է. դիտողութիւնը, խթանումը եւ մինչեւ իսկ պարսաւն է դրական գործը՝ որ կը կատարուի իր դերը լուրջի առած մամուլին կողմէ:

Մեր համայնքին կազմակերպութեան այսօրուան վիճակը մեզի գոհունակութեան շօշափելի պատճառներ ալ կու տայ, բայց այդ գոհունակութիւնը չենք պոռար՝ ըստ վերեւի սկզբունքին. երբ իրողութիւնները կամ գործերը կ'արձանագրուին պարզապէս, կը նշանակէ, թէ ըսելիք մը չկայ անոնց մասին, եղած են ինչպէս պէտք էին ըլլալ, կամ՝ գրեթէ: Իշխանութիւնը աշակերտ մը չէ՝ որպէսզի մամուլը բարենիշ կամ լաւ նիշ մը տայ անոր իբրեւ վարժապետ, ամէն անգամ որ ան լաւ աշխատած է: Յառաջիկային միայն, երբ իշխանութիւն մը համար տայ իր պաշտօնը աւարտելէ վերջ, կը քննուին արդիւնքները եւ ըստայնմ չափաւոր գնահատութիւն մը կը յայտնուի ի հարկին՝ իր պաշտօնին պարտականութիւնը գիտցող մամուլին կողմէ:

Չափաւոր գնահատութի՛ն մը, այո՛, եւ ան ալ հիմնուած նախկիններու հետ բաղդատութեան մը վրայ եւ ոչ թէ բացարձակ արժէքով: Չափաւո՛ր այն պատճառով նաեւ՝ որ տեսած ենք գործողներ որոնք բաւական լաւ աշխատած են անգամ մը, բայց որոնց հասցէին տրուած «չափէ-դուրս» գնահատանքը զիրենք մղած է զառածանելու եւ.. զառանցելու գրեթէ, ինչ որ եղած է դժբախտութիւն մը նախ իրենց եւ յետոյ հանրային գործին համար՝ որ այլեւս չէ կրցած օգտուիլ իրենցմէ:

Արդ, մեր համայնքին կազմակերպութիւնը **քննատատելի է** իր այսօրուան վիճակին մէջ, ըստ մեզ հետեւեալ **էական** պատճառով:

Իր երկու թեմերուն երեսփոխանական ժողովները կրնան բաղկացած ըլլալ համայնքին մէջ դիրք եւ նոյնիսկ որոշ ձիրքեր ունեցող «պատուաւոր անձերէ»՝ ինչպէս կը տրամադրէր մեր հին օրէնքը, բայց մեծ թերութիւն մը ունին այդ ժողովները, որ է՝ իր անդամներուն խնդրանքի վրայ, **խաթէր համար** պաշտօն ընդունած ըլլալը:

Մեծ է - իրապէս - այս մեր վերին մարմիններուն թերութիւնը եւ ասկէ կը ծագին կազմակերպութեան արդի վիճակին ծանրագոյն անպատեհութիւնները:

Իրենք խնդրած չըլլալով այդ պաշտօնը, անոր թեկնածու ներկայացած, ընտրող ժողովուրդին առջեւ ուղղակի կանգնելով սկզբունք եւ ուղղութիւն պարզած եւ յանձնառութիւն ստանձնած չըլլալով՝ մեր երեսփոխանները չեն կրնար համոզումով եւ գիտակցութեամբ տոգորուած եւ ինքզինքնին պատասխանատու զգացող երեսփոխաններ ըլլալ, այնպէս ինչպէս կ'ըլլան ժողովուրդէն ընտրուած ժողովականները ամէնուրեք:

Այս է պատճառը, որուն համար մեր երկու թեմ. ժողովները շատ ժամանակ կը վատնեն քիչ արդիւնքի համար. անդամներէն շատեր ժողովը կը շփոթեն ո՛րեւէ խօսարանի, երբեմն ալ միթինկի հետ. իրենցմէ առջի խօսողին կը պատասխանեն անընդհատ՝ փոխանակ խնդրոյն մասին իրենց տեսակէտը յայտնելով գոհանալու. յետոյ - եւ ասիկա ամէնագէշն է - ժողովէն ներս կը փոխադրեն իրենց դուրսի յարաբերութեանց նկատումներն ու պահանջները, եւ վերջապէս՝ ամբողջ ազգային կազմին, նաեւ համայնքին վրայ կը տարածեն իրենց պատկանած այդ վերին մարմինէն բխող ամլութեան մեղքը:

Ժողովականներու բարեյօժար եւ բարեմիտ բայց ո՛չ ճշտօրէն պատասխանատու պաշտօնակալներ ըլլալուն պատճառով է՝ որ հանդիսատես կ'ըլլանք եզական տեսարանի մը՝ հրաժարականներու, եւ անոնց երկա՛ր քննութիւններով, բանակցութիւններով եւ ճառերով մերժումին, իբրեւ թէ բարեկամական հանդիպումներու տեղ մը ըլլար ամէն ժողով եւ ժողովականները պատիւ ընել ուզէին իրարու՝ թոյլ չտալով որ մէկը հեռանայ անոնցմէ...:

Ատոր համար է - դարձեալ - որ ո՛րեւէ նախագահ մը, որ ընտրութեամբ մը անցած չէ այդ պաշտօնին, ինքզինքին կը ներէ թեմերէն մերթ մէկուն եւ մերթ միւսին երեսփ. ժողովին մէջ այս կամ այն մարմինին, այս կամ այն անդամին համար գովեստ կամ վերապահութիւն յայտնելու՝ երբ իր կարծիքը կշիռ չունի բնաւ եւ իր անձնական արժանիքն ալ չէ՛ որ իրեն իրաւունք պիտի տար օրէնքէ եւ պատշաճութենէ դուրս այդպիսի շեղումներ ընելու եւ երկարատեւ վէճերու սկզբնապատճառ դառնալու:

Մեր կարծիքով, Գահիրէի թեմ. ժողովը իր վերջին նիստին մէջ տուած ծանօթ «հաշտարար» որոշումով ամէնէն առաջ սա՛ ըրած եղաւ. իկարգ կոչեց իր նախագահը իր կատարած մէկ անտեղի եւ դիտաւորեալ շնորհաբաշխութեան համար, եւ վերջնապէս ուղղեց նախորդ քաղ. ժողովին մէկ նոյնպէս դիտաւորեալ սխալը:

Բայց ո՛րչափ դժուարաւ կատարեց ասիկա եւ համանքը ո՛րչափ տուժեց այս միջոցին...:

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԿՈՉԸ

Ըէօթէրի Մոսկուայէն տուած հեռագրին մէջ՝ որ հրատարակուեցաւ երկու օր առաջ, կ'ըսուէր թէ ի՛նչպէս կաթողիկոսական տեղակալ Գէորգ արքեպս. Սթալինի յայտնած է Հայ Եկեղեցիին եւ Հայ Ժողովուրդին զգացումները **Կարմիր Բանակին հանդէպ. անոր մղած ներկայ ահեղ կռիւին առթիւ**:

Յանուն Հայ Եկեղեցիին եւ Հայ Ժողովուրդին ուրախանալով որ այդ բանակը «Սթալինի փայլուն ղեկավարութեան տակ յաղթական է հանդէպ արիւնարբու թշնամիին եւ զայն ետ կը մղէ մեր նուիրական հողէն», կաթողիկոսական տեղակալը կը յիշէ թէ «հայ ժողովուրդին զաւակները հերոսաբար կը կռուին Խ. Միութեան միւս ժողովուրդներուն հետ երկրին թշնամիներուն դէմ» ու կ'աւելցնէ՝ որ «փութացնելու համար թշնամիին պարտութիւնը, Էջմիածին կը նուիրէ Սասունցի Դաւիթի անուամբ կառուցուելիք հրասայլերու խումբի մը համար 800,000 րուպլի արժէքով Աստուածածնայ ադամանդակուռ պատկեր մը եւ ուրիշ փլաթինէ թանկագին առարկաներ»:

Ասոր կը հետեւի այն յուշածումը զոր տեղակալ սրբազանը կ'ընէ ամէն տեղի հայերուն եւ որուն արձագանգ կու տայ Ըէօթէր՝ զայն կրկնելով իր հեռագրին մէջ. «**համոզուած եմ՝ թէ այստեղի եւ արտասահմանի հայերը պիտի պատասխանեն մեր պատգամին, յանձնախումբեր կազմակերպելով բոլոր հայ համայնքներուն մէջ՝ օգնելու համար Կարմիր Բանակին եւ պատերազմի քաղաքային զոհերուն**»:

Իր պատասխանին մէջ Սթալին խնդրած է մեր կաթ. տեղակալ սրբազանէն՝ «իր ողջոյնները եւ Կարմիր Բանակին շնորհակալութիւնները ներկայացնել հայ բոլոր հաւատացեալներուն եւ հայ կղերին»:

Կանգ չառնենք այն իրողութեան վրայ՝ թէ նուէրը կը տրուի Եկեղեցիի մը եւ եկեղեցական պետի մը կողմէ եւ անոնց է որ կ'ուղղուի Սթալինի՝ պոլշեւիկ պետին շնորհակալութիւնը: Ժամանակը անցած է այդպիսի զարմացումներու եւ անդրադարձումներու: Այն չափով որ ամրապնդուեցաւ Խ. Միութեան դիրքը ներքին եւ արտաքին ճակատներուն վրայ, նոյն չափով անոր կառավարութիւնը եղաւ **ընդհանրական**՝ Միութեան բոլոր տարրերուն եւ խաւերուն համար, իր վերաբերումն ալ անոնց ամէնուն հանդէպ ըլլալով զուտ **օրինական**:

Կանգ առնենք, անդրադառնանք եւ խորհրդածենք այն միւս կարեւոր երեւոյթին վրայ՝ որուն համաձայն Էջմիածնի **ընդհանրական** հայ կաթողիկոսութեան ներկայացուցիչը Խորհ. Միութեան պետին կը խօսի «բոլոր հայ համայնքներուն» կողմէ, վստա՛հ՝ թէ անոնք պիտի ընեն պէտք եղածը՝ օգնելու համար ընդհանուր գործին:

Այս վստահութիւնը պիտի չկրնար ունենալ եւ յայտնել տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպս.՝ եթէ արտասահմանի հայ ժողովուրդը չգտնուէր բարեբախտաբար - շատ փոքր բացառութեամբ մը - Խ.Միութեան հետ նոյն կռիւը մղող կամ անոնց դաշնակից ազգերու հողերուն վրայ:

Իր այդ վստահութիւնը կ'արդարանայ անով նաեւ՝ որ գիտէ թէ արտասահմանի հայութեան ծանօթ է իր եղբայրներուն «հերոսաբար կռուիլը» Կարմիր Բանակին մէջ եւ այդ պատճառաւ բոլորովին բնական է իր մղումը անոնց օգնել ուզելու:

Ան եղբայրներ ունի, այսօր, դաշնակից միւս բանակներուն մէջ - ստուար թիւով՝ ամերիկեան բանակին, անկէ առաջ՝ «Մարտնչող Ֆրանսայի» եւ մաս մըն ալ՝ բրիտանական բանակներուն մէջ - եւ սիրոյ նշանը զոր նիւթապէս պիտի տար Կարմիր Բանակին՝ բարոյապէս պիտի ուղղուէր ազատութեան եւ ռամկավարութեան համար իրենց արիւնը թափող բոլոր դաշնակից զինուորներուն, զանոնք վարող պետերուն եւ անոնց ետին կանգնող ժողովուրդներուն միանգամայն:

Փոյթ չէ թէ զանազան պատճառներով դեռ գոհացում տուած չըլլանք, այստեղ, մեր նուիրական պարտականութեան. հիմա որ շատ որոշ կերպով կաթ. Տեղակալը կը յայտնէ **Սթալինի եւ նաեւ հանուր աշխարհին**՝ թէ ինք այս իմաստով պատգամ մը ուղղած է արտասահմանի հայերուն, մեզի կը մնայ այլեւս կազմել ակնարկուած յանձնախումբը եւ շուտով գործի ձեռնարկել:

Փափաքելի է միշտ, բազմաթիւ նկատումներով, որ մեր համայնքը ամբողջովին ներկայացուած ըլլայ կազմուելիք յանձնախումբին մէջ, բա՛ն մը որ կրնայ կատարուիլ երբ ազգ. իշխանութիւնը կազմէ զայն: Եւ ազգային իշխանութիւնը պիտի ունենար աւելի լիակատար հեղինակութիւն մը այս պարագային՝ եթէ թեմ. ժողովը ներկայացնէր համայնքը, ուրիշ խօսքով՝ եթէ թեմ. ժողովը հանդիսաւորապէս պատասխանէր կաթ. տեղակալին կոչին՝ ընտրելով թելադրուած յանձնախումբը:

Պատշաճ պիտի չըլլար, կը խորհինք, որ մեր մէջ եւ այժմ մենէ դուրս ալ իմացուած այդ բարձր կոչը անպատասխան թողուէր մեր կողմէ:

ՀՈԳԻՆ ԵՒ ՄԱՐՄԻՆԸ

Քիչ չեղան, նոյնիսկ մեր մէջ, Ցեղը Ազգին հետ շփոթողներ: Ցեղը մենք ալ «պաշտելու» վրայ էինք ինչպէս Հիթլէրի աշխարհին մէջ՝ երբ գործերը ուրիշ ուղղութիւն մը ստացան եւ պատերազմն ալ վրայ հասնելով մոլորեալները հրաժարեցան այդ մոլորութենէն:

Ցեղը Ազգը չէ: Ցեղը իր տեղը ունի Ազգի մը կազմութեան մէջ, բայց ոչ ամբողջ տեղը: Եւ եթէ ձեզի պատահի որ Ազգ ըսելով Ցեղ հասկնաք, Ազգը պարապած կ'ըլլաք իր հոգեկան հարստութեան մէկ մեծ մասէն, զայն բարոյապէս անդամահատած կ'ըլլաք. աւելի՛ գէշ՝ անոր միտքը կը դնէք սխալ կամ ծուռ հիման մը վրայ եւ ատով պատճառ կ'ըլլաք անոր մարմնին ալ կորստեան…:

Բոլոր ազգայնամոլները կը մղուին ցեղին դերը գերագնահատելու, բայց գերմանական նացիզմին վերապահուած էր ա՛յնքան բարձր դասել զայն, եւ անոր հետ գերման ցեղը անշուշտ՝ որ կրցաւ իր ամբողջ ժողովուրդը, մէկ շունչ մէկ մարմին, արձակել աշխարհի վրայ, անոր ճանչցնել տալու համար իր գերազանցութիւնը: Պատերազմներու ամէնէն կործանարարը չբացուէր հաւանօրէն՝ եթէ շատ հինէն գոյութիւն ունեցող գերման ցեղին գերազանցութեան այս զգացումը վերջին պատերազմէն ետք յատկապէս գրգռուած եւ տասը տարուան միջոցին Հիթլէրի կողմէ իր գերադրական աստիճանին հասցուած չըլլար…:

Արդ, ցեղապաշտութիւնը (*րասիսմ*) ազգասիրութիւն չէ՝ ինչպէս ցեղը ազգ չէ, ոչ ալ հայրենասիրութիւն՝ որովհետեւ ցեղը իր տարածուելու եւ տիրելու ձգտումով կը հեռանայ հայրենիքէն երբ յաջողի, կը վերադառնայ պարփակուիլ անոր մէջ կամ անոր այն մասին մէջ որ մնացած ըլլայ իրեն՝ երբ ձախողի: Ազգի եւ հայրենիքի սէրերը կը քալեն միասին, բայց ազգի եւ ցեղի, հայրենիքի եւ ցեղի սէրերը՝

եթէ մինչեւ իսկ պահ մը համընթաց երթան, կը զատուին եւ կը տանին աղէտի, որովհետեւ արուեստական է ցեղային զգացումը եւ չի հաշտուիր բնական զգացումերու հետ:

Ցեղը աւելի մարմին, ազգը աւելի հոգի է, աս ալ պատճառ մըն է՝ որ ցեղապաշտութիւնը աւելի յարձակողական, վայրագ եւ կատաղի ըլլայ:

Եւ մինչդեռ ցեղին պաշտամունքը մէկ կողմէ կը գրգռէ ցեղակիցները եւ ուժ կը ներարկէ անոնց, միւս կողմէ ան կը զրկէ ազգը, կը զրկէ հայրենիքը իր այն անդամներուն եւ բնակիչներուն նպաստէն՝ որոնք պիտի կրնային նոյնքան օգտակար ըլլալ եթէ ստորին աստիճանի մը վրայ չդրուէին, կասկածանքով չդիտուէին կամ նոյնիսկ բոլորովին դուրս չթողուէին ընդհանուր ընկերակցութենէն:

Եթէ ճիշտ չէ երէկ դեռ միայն ազգային ընտանիքին մէջ մտած մէկու մը վարիչի պաշտօն վստահիլ, ի փոխարէն ո՛չ ճիշտ, ո՛չ արդար եւ ո՛չ ալ ազգին համար շահաւոր է ազգ մը կազմող ցեղերէն մէկին միայն՝ հոգ չէ թէ գլխաւորին - եթէ իսկ ան կրնայ որոշուիլ - վստահութիւն ցոյց տալ եւ միւսները արհամարհել:

Ցեղապաշտութիւնը, իր այն ծայրայեղ փուլին մէջ որուն հասած էին Հիթլէրի հետեւողները ներկայ պատերազմի բացումէն առաջ, ազգասիրութեան եւ հայրենասիրութեան հետ չէ միայն որ մրցման ելած էր մարդոց հոգիներուն մէջ. ան նոյնը ըրած էր ուրիշ մեծ զգացման մը՝ կրօնասիրութեան հետ եւ զայն ալ, թէ՛ իր աճման բնական հետեւանքովը եւ թէ՛ բռնի, նսեմացուցած եւ ատով երկրորդ մեծ սխալ մը գործած էր՝ պէտք ունեցողները զրկել կրօնքի նեցուկէն՝ երբ ցեղային գաղափարին նեցուկը պիտի չբաւէր անոնց:

Հոգի եւ մարմին...: Պիտի տեսնուի թէ ո՛ր կողմը աւելի եռանդով եւ հաւատքով կռուած եւ իվերջոյ յաղթած պիտի ըլլայ ներկայ պատերազմին մէջ. ա՞յն՝ որ է՛ն առաջ ցեղի մը մարմնական յատկանիշերուն յենած է եւ անկէ կը քաղէ իր հոգեկան ուժն ալ, թէ՞ ոչ ա՛յն՝ որ իր մէջ հալած զանազան ցեղերու համանոյն հոգիովը կը գործէ եւ անկէ կը ստանայ իր ֆիզիքական զօրութիւնն ալ: Բրիտանական գաղթապետութի՞նը, ամերիկեան բազմացեղ հանրապետութի՞նը եւ Խորհրդային Միութեան խառնամառն կա՞զմը, թէ՞ զտարիւն Գերմանիան պիտի ապացուցանեն՝ իրենց աւելի մեծ կորովով եւ նուիրումով՝ հոգիին կամ մարմնին գերադասութիւնը:

Պէտք չկայ սպասելու, այսօր յայտնի է արդէն՝ թէ ինչպէս Մեծն Բրիտանիան նոյնքան եւ աւելի մեծ չափով Խ. Միութիւնը, նախ իրենց դիմադրական եւ վերջէն իրենց յարձակողական ուժը բազմապատկուած տեսան այն համեմատութեամբ որով զանազան ցեղեր, ամէնքն ալ վառուած ազատութեան եւ ռամկավարութեան նոյն զգացումով, մասնակցեցան եւ կը մասնակցին ահեղ պայքարին:

Իբրեւ մէկը այն ցեղերէն որ կը կռուին Խ. Միութեան դրօշին տակ, հայն ալ չի՞ զգար հիմա այնպիսի **ընդհանուր** ոգեւորութիւն մը՝ որ հոգեկան աղբիւրներէ կը բխի առաւելապէս, մարմնական կամ ցեղային պահպանութեան արդիւնքը իր գործունէութեամբը ապահովել խոստանալով:

Եւ ի՜նչպէս լաւ է՝ որ հայկական պզտիկ տէրութիւնը մղէ այսօր իր պայքարը՝ նա՛խ Խ. Միութեան միւս բոլոր ժողովուրդներուն հետ համախումբ եւ բոլորովին նո՛յն հոգիով, եւ յետոյ Խ. Միութեան դաշնակից պետութեանց հետ նոյն ճա-

կատին վրայ, ցեղերու խառնուրդի մը մէջէն՝ եթէ կ'ուզուի, բայց ամէնքին հոգեկան բարձր միութեամբը՝ որ կռիւը շահելու մեծագոյն գրաւականն է:

Անիկա գրաւականն է, աւելի՛ եւս, վաղը խաղաղութեան մէջ իր ընելիք արդար շահերուն:

ՀԱՆԳԱՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆ

Դրամով ըլլալիք շատ գործ կայ, Հայաստանի վիրաւոր զինուորին օգնութենէն սկսելով մինչեւ ազգային տեղական հաստատութիւններու բարելաւումը:

Պէտք է յիշուին եւ յիշեցուին այդ գործերը՝ որպէսզի ոմանք հաւաքաբար եւ այլք անհատաբար ձեռնարկուին եւ գլուխ հանուին:

Գործեր կան որոնք պէտք է հաւաքական ճիգով, ընդհանուրին նիւթական մասնակցութեամբը կատարուին: Պահանջուած գումարին մեծութիւնը չէ՝ որ այդպէս կը տրամադրէ, այլ անոր բնութիւնը: Նիւթապէս անկարելի չէ՝ որ համայնքի մը խմբովին տալիք որեւէ մէկ գումարը ի նպաստ համայնքին որեւէ մէկ կարօտութեան՝ իր մէջէն ունեւոր անձ մը առանձինն նուիրէ. բարոյապէս՝ ատիկա կարելի չէ ամէն գործի համար: Անհատական բարեգործութիւնը կրնայ միշտ փոխարինուիլ հաւաքական բարեգործութեամբ. հաւաքական բարեգործութեան տեղ միշտ չի կրնար անցնիլ, կամ պէտք չէ՛ որ անցնի, անհատական բարեգործութիւնը:

Ազգային հանգանակութիւնները կը ծառայեն համայնքի մը անդամներուն մէջ ազգային զգացումը վառ պահելու, ազգային գիտակցութիւնը մշակելու: Եթէ անհրաժեշտ չըլլար անգամ՝ ատեն-ատեն պէտք էր ստեղծել զանոնք, այս նպատակին համար: Բայց միշտ կան անհրաժեշտ կարիքներ՝ որոնք տեսանելի չեն ամէնուն, բացի հեռատես եւ խելացի վարիչէ մը. կարիքը երեւան հանել եւ ժողովուրդը մղել որ **սիրայօժար** օգնէ անոր լրացման՝ ահա՛ վարիչին կարեւորագոյն գործերէն մէկը:

Համայնք մը - մերը անոնցմէ է - կ'ունենայ անդամներ որոնք միմիայն դրամ տալով, գրեթէ, կը պահեն նախ համայնքին եւ ապա ազգին հետ իրենց կապը: Եւ դժգոհ չեն որ կու տան: Գոհ են որ կը յիշուին, որ իրենց ալ կը դիմուի այդ նպատակով: Կը վշտանան եթէ չյիշուին. կը նշանակէ թէ պէտք է խնամել, չփրցնել եւ միշտ ամուր պահել այդ կապը անոնց մէջ, ու աշխատիլ անով կապելու ուրիշներն ալ, այնպիսիսնե՛ր որոնք կամաւ կամ դիպուածաւ, իրենց կամ ազգային մարմիններու յանցանքով, **նիւթապէս խզուած են** համայնքին հետ, միաժամանակ բարոյապէս ալ խզուելով մասամբ կամ ամբողջովին:

Չենք ըսեր ամէնուն՝ բայց շատերու համար, երբ դրամը իրենց գրպանէն կ'ելլէ ազգը կը մտնէ իրենց մտքին մէջ, տեղ կ'ընէ հոն: Կարծէք դրա՛մը **կը գնէ** զայն, եւ դրամով գնուած բան մը յարգ կ'ունենայ անպատճառ, կ'արժէ որ պահուի: Պէտք է, ուրեմն, որ ազգը՝ այդ ձեւով՝ յաճախ մատուցուի այդպիսիներուն, «գնում»ի համար: Գաղափարը մնալով - մանաւանդ չգործածուելով - կը մաշի կարգ մը միտքերու մէջ, որով պէտք է առիթ եւ միջոց տալ զայն վերանորոգելու՝ անգամ մը զայն ընդունիլ տալէ ետք:

Հետեւաբար, հաւաքական նպաստներէն կրկնապէս կը շահի ազգը կամ համայնքը. կը շահի իր որոշ հանրօգուտ ձեռնարկին եւ կը շահի իր անդամներուն համար: Առաջին նպատակը ձեռք կը բերուի աւելի դիւրաւ քան երկրորդը. այս

պատճառով, հանգանակչութիւնը պզտիկ գիտութիւն մըն է՝ զոր պէտք է սորվիլ, միտք եւ սիրտ դնելով անոր կիրարկութեանը ատեն:

Գիտութիւն պէտք է, անշուշտ, առաւելագոյն դրամական արդիւնքը ձեռք բերելու տեսակէտով ալ, բայց այնքան մեծ չէ վնասը երբ հարիւրի տեղ յիսուն կը ստանաք (որ կրնայ այլապէս լրացուիլ արդէն՝ եթէ պէտք է) որքան երբ կը նեղացնէք, չէք հետաքրքրեր, նոյնիսկ քիչ մը աւելի կը հեռացնէք «ազգայինը» իր ազգէն կամ իր ազգային պարտականութենէն քան ուր որ էր ձեր դիմումէն առաջ: Ձախաւեր հանգանակիչը ոչ միայն ա՛յդ որոշ հանգանակութեան՝ այլեւ մեր ներքին փրոփականտին կամայ-ակամայ թշնամին է:

Ամէն բանէ առաջ, հանգանակիչը պէտք է ունենայ իր կատարած գործին օգտակարութեան խորին համոզումը: Պէտք է թէ՛ անոր անմիջական եւ թէ՛ ընդհանուր նպատակը ներկայ ըլլան իր մտքին մէջ՝ ըստայնմ խօսիլ եւ ազդել կարենալու համար:

Օրինակ, եկեղեցիի կամ դպրոցի համա՞ր է որ կը զարնէք ազգայինի մը դուռը. **ընդհանուր առմամբ**՝ միջին ծանօթութիւն կամ միջին ազգային զգացում ունեցող հայրենակիցէ մը աւելի ծանօթութիւն եւ զգացում ունենալու էք՝ որպէսզի կարենաք, առանց շատախօսութեան, հարկ եղածը ըսել անմիջական նպատակին վրայ, ու այդ առթիւ ամբողջ Ազգը «ներկայացնել» դիմուած անձին, **զայն նա՛խ իր արժէքովն, իր սիրելիութեամբը** (բառը հո՛ս միայն ճիշտ է) **եւ յետոյ միայն իր կարօտութեամբը յիշեցնել անոր**:

Գէշ պիտի չըլլար՝ եթէ ճամփայ ելլելէ առաջ պզտիկ դասախօսութի՛ւն մը կատարուէր հանգանակիչներուն. դասախօսութի՛ւն որուն մէջ տեղ ունենալու էր անպատճառ ներկայ Հայաստանը՝ եթէ հանգանակութիւնը միմիայն մեր տեղական պէտքերուն համար ալ ըլլար:

Անուշ բայց ազդու լեզու, ճիշտ ծանօթութիւն եւ տաք զգացում, ահա՛ ինչ որ պէտք է յաջողութեան համար:

Եւ չմոռնա՛նք որ հաւաքական բարեգործութեան ձեռնարկները կը նպաստեն անհատական բարեգործութեանց ծագումին: Քիչը տալով է՝ որ մէկը կը վարժուի շատը տալու. զգացումը կը յորդի, օր մը, լեցուելէն ետք:

ԱՇԽԱՐՀԻ ՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

Բարենորոգումը քիչ է՝ պէտք է ըսել արդարեւ նորոգու՛մը աշխարհի, այս պատերազմէն ետք:

Թէ՛ այս պատերազմին հսկայական աւերները դարմանելու եւ թէ՛ ուրիշ աւելի աղիտաւոր պատերազմի մը առաջքը առնելու համար՝ աշխարհ պէտք ունի նորոգուելու. աշխա՛րհ, այսինքն մարդկութեան միտքը եւ կեանքը:

Երկրէ երկիր յարաբերութիւններու բարւոքումը բաւական չէ, ո՛չ ալ երկրի մը սահմաններուն մէջ կամ բոլոր երկիրներու մէջ միաժամանակ, կեանքի պայմաններուն սրբագրութիւնը, հարուստները նուազ հարուստ եւ աղքատները նուազ աղքատ ընելու, աշխատանքը դիւրացնելու եւ աշխատաւորին հանգիստը – մասնակի՝ երիտասարդութեան շրջանին, ամբողջական՝ տարիքէ մը վերջ – ապահովելու ջանքը:

Ինչ որ դուսէն կամ վերէն կու գայ եւ օրէնքով կը պարտադրուի մարդկութեան՝ չի կրնար յանկարծակի հրաշափոխել ժամանակի ընթացքին յամրաբար գոյացած չարիքը բարիքի: Անհարժեշտ է որ միտքերն ու սիրտերը նոյնպէս փոխուին, որ անոնց փոփոխութիւնը յառաջ բերէ բարքերու ալ փոփոխութիւնը՝ որպէսզի բարենորոգումը ըլլայ խորունկ եւ տեւական:

Նախորդ պատերազմը **ոմանց** ցոյց տուած էր արդէն բայց ներկայ համաշխարհային աւերածութիւնն է որ ցոյց կու տայ **շատերուն**՝ թէ ընկերային հարցը վէրքի մը պէս կը կրծէ ամբողջ քաղաքակիրթ մարդկութեան մարմինն ու հոգին: Ու կարելի չէ լուծել այդ հարցը ո՛չ մասնակի միջոցներով եւ ո՛չ ալ երկրի մը մէջ անջատաբար: Ու որքան ատեն որ ան չլուծուի թէ՛ իր ամբողջութեամբը եւ թէ՛ ամէն տեղի համար միասնապէս, խաղաղութիւնը պիտի չհաստատուի աշխարհի ու «հաճութիւնը» մարդոց մէջ...:

Պէտք է որ այդ բարենորոգումները կատարուին հո՛ն ուր կատարուած չեն տակաւին. պէտք է որ - այլուր - քիչ մը եւս «տաշուին», ինչպէս տաշուեցան արդէն, քսանհինգ տարի առաջ հաստատուած նոր կարգերուն չափազանց սուր ծայրերն ու եզերքները. պէտք է որ Խ. Միութենէն մինչեւ Միաց. Նահանգները՝ անցնելով Մեծն Բրիտանիայէն ու ցամաքային Եւրոպայէն ինչպէս եւ միւս աշխարհամասերէն, հիմնապէս նոյն ճշմարիտ ռամկավարութիւնը տիրապետէ բոլոր մարդոց համար, որպէսզի բոլոր մարդիկ պահել եւ ոչ թէ խանգարել ուզեն այդ ռամկավարութեան ստեղծած եւ այդ ռամկավարութիւնը յաւերժացնող խաղաղութիւնը:

Ասոնք, այո՛, բայց ասոնց հետ՝ մտքի եւ հոգիի բարենորոգումը մարդոց, որ աշխարհի նորոգութիւնը հիմնաւոր եւ արդիւնաւոր պիտի ընէ:

Այդ բարենորոգումը պէտք է ըմբռնել սապէս.- մարդիկ, անհատաբար, քիչ մը ստիպմամբ եւ շատ մը՝ համոզումով, ձեռք կը քաշեն աւելորդէն եւ կը վերադառնան պիտանիին, օգտակարին:

Մարդիկ, անհատաբար, չեն հետամտիր սին եւ սուղ զարդերով ինքզինքնին արժեցնելու. անոնք կը փնտռեն եւ կը գտնեն վայելչութիւնը ոչ միայն պարզ ու ճաշակաւոր հագուածքին այլեւ իրարու հանդէպ իրենց վարմունքին մէջ:

Մարդիկ, անհատաբար, կը վերադառնան ընտանեկան կեանքին, տունի հաճոյքին՝ որմէ հեռացած էին եւ քիչ կը մնար որ բոլորովին հեռանային: Շարժապատկերին եւ թատրոնին, նուագահանդէսին եւ պարահանդէսին - անոնցմէ լաւագոյններու՛ն - քիչ մը տեղ տալով հանդերձ՝ մնացեալը կը յատկացնեն այր ու կին գլուխ-գլխի խօսակցութեան, իրար հասկնալու, իրար ամբողջացնելու, իրենց զաւակներուն համար մտածելու:

Զաւակներու խնդիրը պետութեան վերաբերելէ առաջ՝ է եւ պէտք է միշտ ըլլայ ծնողաց, այսինքն անհատական խնդիր մը, որուն լուծումն ալ ըլլալու է նախ անհատական ու ապա պետական:

Ամէնէն առաջ, այդ խնդիրը թիւի՛ խնդիր մըն է: Այս պատերազմէն վերջ մանաւանդ, քաղաքակիրթ ազգերը պէտք է վերանորոգեն իրենց երիտասարդութիւնը՝ եթէ չեն ուզեր խեղդուիլ անքաղաքակիրթ կամ յետնեալ կամ բոլորովին տարբեր քաղաքակրթութիւն մը ունեցող ազգերէն: Պէտք չէ, հետեւաբար, որ անոնց ընտանիքները գոհանան մէկ կամ առ առաւելն երկու զաւակով այլ ունենան, իւրաքանչիւրը, հնգ, վեց եւ աւելի զաւակներ, ինչպէս կ'ունենային ամէն տեղ, ասկէ 60-

70 տարի առաջ տակաւին: Ասիկա անհրաժեշտ է ոչ միայն գիւղացի այլեւ քաղաքացի ընտանիքներու մէջ, որպէսզի քաղաքի կեանքին շահը մտքերու եւ բարքերու փափկացման տեսակէտով՝ չսահմանափակուի միայն մէկ կամ երկու սերունդի մէջ, յառաջանայ ընդհակառակն եւ ազգը օգտուի ատկէ ալ՝ ինչպէս կ'օգտուի իր գիւղացիութեան թարմ ու թանձր ուժէն:

Բազմաձնութեան խնդիրը ունի ուրիշ կարեւոր, եւ շա՜տ կարեւոր կողմ մըն ալ: Անով կինը ամուսին եւ մայր կ'ըլլայ առաւելապէս՝ փոխանակ առաւելապէս ընկերուհի (իր ամուսնոյն) եւ բարեկամուհի (շատերուն) ըլլալու: Երբ դադրած չէ, քսանին կամ քսանհինգին, զաւակ ունենալէ. երբ մինչեւ քառասուն՝ յաջորդաբար նոր պզտիկներու ծնունդ տուած է ու կը զբաղի անոնցմով նիւթապէս եւ բարոյապէս, երբ **կը սիրէ** զանոնք զատ-զատ եւ խմբովին, ա՛լ շատ ժամանակ չ'ունենար, հաւանօրէն, պարապ, աւելորդ կամ վնասակար բաներով զբաղելու, ա՛լ չի փնտռեր տունէն դուրս ինչ որ տունը իրեն կու տայ:

Եթէ առարկուի ասոր՝ թէ մէկ կամ երկու զաւակը արդէն դժուարաւ կը մեծցուի, ու՞ր մնաց հինգը-վեցը, կը պատասխանենք թէ այսօր իսկ կը գտնուին այդքան զաւակ ունեցող համեստ վիճակով ընտանիքներ, ինչ որ ցոյց կու տայ թէ աւելի բարեկեցիկները նոյնը կրնային ընել եթէ ուզէին եւ եթէ այլապէս ապրէին: Իսկ ընկերային նոր օրէնսդրութիւնը պիտի նպաստէ, անտարակոյս, թերեւցնելու բազմանդամ ընտանիքներու բեռը:

Այսքանը քիչ է, հարկաւ, աշխարհի վաղուան նորոգումին մէջ մարդոց անհատական բարելաւումին դերը, բնոյթը եւ կարեւորութիւնը բացատրելու համար: Բայց այսքանը անպէտ չէ, կը խորհինք, նոյնիսկ մեր՝ հայկական կեանքին նկատառմամբ:

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ ԵՒ ՄԵՆՔ

Ի՞նչ բան կը միացնէ Վարդանանց հազար հինգհարիւր տարի առաջ մղած պատերազմը՝ մեր երէկուան եւ այսօրուան պայքարին:

Ազգային մեծ տարեդարձները եթէ պիտի չծառայեն այսպիսի անդրադարձումներու, իզուր հաստատուած կ'ըլլան եւ անոնց տօնախմբութիւնը կ'ըլլայ աւելորդ եւ անօգուտ:

Անշուշտ հայ մը չկայ որ չգիտնայ թէ ո՛վ է Վարդան եւ ի՛նչ է Վարդանանց Պատերազմը, ինչպէս որ չկայ ֆրանսացի մը որուն անծանօթ ըլլան ազգային դիւցազնուհի Ժան տ'Արքը եւ իր մղած ազգային ազատագրութեան կռիւները: Ատոնք վերյիշելու համար չէ - հետեւաբար - որ տարին անգամ մը կը համախմբուին մարդիկ եւ ճառեր կը լսեն, որ՝ բազմաթիւ յօդուածներ կը գրուին ու կը կարդացուին: Նպատա՛կը այդ ամէնուն՝ ներկան անցեալով լուսաւորել, արգասաւորելն է, անցեալը ներկային վրայ պատուաստելն է:

Ինչ որ Վարդանը եւ իրենները մեզի կը միացնէ՝ ամէնէն առաջ անոնց եւ մեր ճիգն է մեր ազգային գոյութիւնը պահելու:

Յետոյ, մեր ազգային գոյութիւնը մեր քրիստոնէական հաւատքով եւ եկեղեցիով պահել կարենալու համոզումն է թէ՛ անոնց այն ատեն եւ թէ՛ մեր՝ դարեր ետքը:

Յետոյ, անոնց եւ մեր դիմադրելն է - զոհերով եւ զոհողութիւններով - մեր գոյութեան սպառնացող վտանգներուն.. անոնց եւ մեր՝ ազգովին եւ զանազան մի-

ջոցներով ուղղակի եւ անուղղակի պայքարով դիմադրե՛լը թշնամիին, որով ի դերեւ հանելը անոր մահացու ծրագրին:

Եւ, ինչ որ ամէնէն աւելի կը նմանցնէ այս ներկան այդ անցեալին - հակառակ զանոնք իրարմէ բաժնող դարերու հեռաւորութեան - պսակումն է ազգային դիմադրութեան եւ զոհողութեան ոգիին՝ հայ հողին վրայ վերստին նշուլող ազատութեան եւ բարօրութեան, ինքնավստահութեան եւ հպարտութեան արեւով:

Որովհետեւ, ինչպէս որ Վարդանանց Պատերազմը չվերջացաւ Աւարայրի Դաշտին վրայ, այլ ընդերկար յայտնի եւ ծածուկ շարունակուելով՝ յանգեցաւ կիլիկեան լեռներուն մէջ հայկական նոր յաղթանակին, այնպէս ալ նոր ժամանակներու՝ մօտ երկուհարիւ՛ր տարուան մեր մտքի եւ մարմնի պայքարը գտաւ իր անակնկալ, թերի բայց սփոփիչ վարձքը Արարատի շուքին տակ ծնած եւ ապրող Խ. Հայաստանի իրականութեամբ:

Առանց Վարդանանց Պատերազմին՝ չէր ըլլար Կիլիկեան Թագաւորութիւն, ինչպէս որ առանց կիլիկեան թագաւորներու շինարարութեան եւ անոնց կնքած իմաստուն դաշնակցութիւններուն՝ այդ թագաւորութիւնը չէր տեւեր ինչ որ տեւեց, չէր թողուր - իր անկումէն ետքն ալ - ազգային տեւականութեան եւ վերականգնումի տարրերը:

Վարդանանց երկարաձգուող կռիւին վերջն ու կիլիկեան արշալոյսին սկիզբն է որ կերպով մը կը կրկնուի այսօր: Թէ՛ մէկին եւ թէ՛ միւսին համար, այսօրուան տարեդարձը ոգեւորիչ եւ յուսադրիչ չէ միայն: Ան հրահանգիչ է նաեւ: Հրահանգի՛չ՝ որովհետեւ ցոյց կու տայ թէ անվեհերութիւնը առաջին պայմանն է անհատներու պէս ազգերու ալ կեանքին պահպանման. նա՛խ Անվեհերութիւնը եւ ապա Խոհեմութիւնը:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Ընդհանուր զարգացումը ամէն բանի մասին գէշ-աղէկ խօսիլ կարենալը չէ, այլ՝ գրեթէ ամէն բան հասկնալ կարենալու պատրաստութիւնը:

Ընդհանուր զարգացման տէր մարդիկը «աշխարհի աղն» են, եթէ մասնաւոր զարգացման տէրերը անոր «պղպեղը» կամ … շաքարն են երբեմն:

Ոչինչ կ'արգիլէ, ընդհակառակն շատ բան կը պարտադրէ, ուրիշ ժողովուրդներու մէջ՝ որ մասնաւոր զարգացմամբ օժտուած մէկը ունենայ նաեւ իր ընդհանուր զարգացումը:

Մեր մէջ - եւ ասիկա քիչ մը ընդհանուր է կամ էր դեռ երէկ Արեւելքի մէջ - կան մասնագիտօրէն զարգացած մարդեր, բայց հազուադէպ է որ անոնք ըլլան նաեւ ընդհանուր կերպով զարգացած, եւ նոյնքան սակաւաթիւ են անոնք՝ որ միա՛յն ընդհանուր զարգացում ունենան:

Ընդհանուր զարգացումը գիտական միտք եւ ոգի, գիտական միջոց կը պահանջէ, մինչդեռ մասնաւոր զարգացումը կրնայ զուրկ ըլլալ անոնցմէ՝ մինչեւ իսկ - պիտի համարձակինք ըսել մեր կարգ մը ծանօթութիւններուն վրայ հիմնուելով - երբ գիտական ճիւղի մը կը վերաբերի: Մանաւանդ ա՛յս դարուս մէջ, դժբախտութիւն մըն է ասիկա. ո՛չ միայն որովհետեւ աշխահի շատ մը բաներուն մասին մարդը պատի պէս կոյր եւ խուլ կ'ըլլայ՝ ինչ որ զրկանք մըն է իրեն համար, այլեւ ան չ'ըմբռներ - այդ պատճառաւ - կապակցութիւնը աշխարհի իրերուն եւ չի կրնար

սատարել անոնց ներդաշնակ ընթացքին, ինչ որ զրկանք մըն է իր պատկանած ընկերութեան համար:

Կ'ընդունինք որ նախնական ու նոյնիսկ երկրորդական կրթութիւնը անբաւական է - **սովորաբար** - երիտասարդութեան մէջ ընդհանուր զարգացումը ապահովելու. բարձրագոյն կրթութիւնն է - աւելի անունով քան թէ խորքով մասնագիտական՝ ինչպէս դպրութեանց եւ գիտութեանց համալսարաններու, վերին վարժապետանոցներու, բանասիրական եւ այլ հաստատութիւններու - որ կը մտցնէ, կը տարածէ ժողովուրդի մը մէջ **ճշմարիտ** ընդհանուր զարգացումը: Այդպէս է «սովորաբար». բայց «բացառաբար», այսինքն մասնաւոր փափաքի եւ ճիգի արդիւ՛նք՝ եղած են այլուր եւ մեր մէջ ալ այդ զարգացումը ունեցողներ՝ որոնք հազիւ երկրորդական թերի, կամ միայն նախնակա՛ն կրթութիւն մը տեսած են, ինչպէս մեր Ինտրա-Չրաքեանը եւ իր ուսուցիչ Ռեթէոս Պէրպէրեանը:

Ասոնք եւ ասյօր իսկ մեր շուրջը երեւցող շատ ցանցառ օրինակներ կ'ապացուցանեն՝ թէ կարելի է մասամբ դարմանել բարձրագոյն կրթութեան պակասը ընդհանուր զարգացման տեսակէտէն, եթէ ջանանք մեր վարժարաններով, բեմերով եւ թերթերով ատոր ճաշակը ներշնչել, ատոր պէտքը զգացնել մեր երիտասարդութեան: Մեր խորին համոզմամբ՝ այս դերը կենսական, այս ծառայութիւնը անհրաժեշտ ծառայութիւն մըն է անոնց կողմէ:

Մեր վարժարանները, ըլլան անոնք «ազգային» թէ անհատական, առառաւելն բարձրագոյն նախակրթարաններ են, շատ ծանրաբեռնուած ծրագիրերով, ինչ որ հետեւանքն է մեր ապրած կեանքին մասնայատուկ պայմաններուն: Լեզուները - չորս լեզու յաճախ - հոն կը գրաւեն մեծ տեղ մը՝ զոր կը խլեն բանէ մը անշուշտ, այն է՝ մտքի եւ հոգիի մշակումէն, զարգացումէն: Թէեւ այդ մշակումն ու զարգացումը կրնան **էապէս** եւ լաւապէս մայրենի լեզուո՛վ կատարուիլ, բայց մեր վարժարանները պարտաւոր են «դժուարութիւնը դարձնել» ինչպէս կ'ըսուի եւ նոյն բանը ջանալ կատարել, յատուկ ծրագրով եւ **աւելի մեծ** խնամքով, օտար լեզուներու ուսման ընթացքին ալ: Ուրիշ խօսքով՝ օտար լեզուներու ուսումը պէտք է, իր ամէն մէկ դասին, իր ամէն մէկ ժամուն կամ պահուն, հետապնդէ կրկնակ նպատակ մը՝ ծանօթացնե՛լ լեզուն եւ ծանօթացնե՛լ աշխարհը միանգամայն, կերպո՛վ մը որ ձգտի ընդհանուր զարգացումին: Եթէ մեր ուսումն. խորհուրդին եգիպտահայ վարժարաններու - կը յուսանք բոլորին՝ ազգային եւ անհատական - համար պատրաստած կրթական նոր ծրագիրը այս մտահոգութեամբ չի պատրաստուիր՝ պէտք է դարմանել այդ պակասը, զայն լրացնել **ձեռնհասօրէն**, ի հարկին դիմելով օտար ձեռնհաս անձանց խորհուրդին, որովհետեւ մեծ չափով անկէ կախում պիտի ունենայ եգիպտահայ համայնքին դիմագիծն ու դիրքը յառաջիկային՝ հետզհետէ դիմափոխուող երկրի մը մէջ.…:

Անցնինք ուրիշ տեսակէտի մը: Ընդհանուր զարգացման մէջ՝ առանց դպրութիւնները անտեսելու պէտք է մեծ տեղ տալ գիտութեան: Գիտական նիւթերը, ներկայացուած գիտական մեթոտով, պիտի ծառայեն իրենց անմիջական նպատակէն զատ ուրիշ արդիւնքի մը եւս, որ է՝ հայ մտքին աւելի բանականացումը, աւելի կարգ-կանոնով եւ տրամաբանութեամբ գործունէութիւնը ամէն մարզի՝ մանաւանդ հանրային մարզի մէջ:

Այս առթիւ, յայտնենք մեր ուրախութիւնը իտես Գահիրէի Հայ Ուսանողական Միութեան վերջերս կատարած աշխատանքին՝ որ շաբաթը մէկ անգամ դասախօսական եւ մէկ անգամ վիճաբանական հաւաքոյթներով կը յայտնուի, երկուքն ալ յատկացուած առաւելապէս գիտական՝ ընդհանուր զարգացման նպաստող նիւթերու: Անոնք ձեռնասօրէն կը վարուին Պ. Զենոն Գարամանեանի կողմէ եւ մեր միակ դիտողութիւնը այն է՝ որ աւելի մեծ թուով անդամ եւ ոչ-անդամ երիտասարդներ չեն փութար օգտուիլ Գեղարուեստասիրացի սրահին մէջ տեղի ունեցող այդ հաւաքոյթներէն: Մնաց որ, մարդ կրնայ ամէն տարիքի մէջ լրացնել իր ընդհանուր զարգացման պակասը - որ նոյնքան ընդհանուր է մեր մէջ դժբախտաբար - եւ ամէն առիթ պէտք է օգտագործենք եթէ կ'ուզենք մեր մտաւոր մերկութիւնը ծածկել եւ մեր մտաւոր զօրութիւնը աւելցնել որքան որ կարելի է...:

ԿՌՈՒՈՂ ՀԱՅՈՑ ՀԵՏ

Հայ զինուորին համար հանգանակութիւնը որոշուեցաւ անցեալ Կիրակի եւ շուտով պիտի սկսի:

Վերջապէս Եգիպտոսի հայերը պիտի կրնան միանալ ուրիշ տեղերու եւ մանաւանդ Խ. Հայաստանի հայերուն՝ սիրտով, միտքով եւ քիչ մը՝ շատ քիչ մըն ալ գործով:

Չըսենք թէ ուշ մնացինք. ո՛րեւէ սլաք, կամ գնդասեղ իսկ, դնել չենք փափաքիր այստեղ, ո՛չ կամայ ո՛չ ակամայ: Չըսենք, բայց իրողութիւն է որ այսօրուան ըլլալիքը տարի մը առաջ կրնար եւ պէտք էր ըլլալ, ու աւելի «բովանդակալից» պիտի ըլլար այն ատեն կատարուելով: Մեր վարանումը ու վերապահութիւնը «բան մը» խլեցին անոր իմաստէն, տուողին եւ առնողին հաւասարապէս օգտակար ա՛յն բանը որ տրուած նուէրին մէջ «զգացման» ինքնաբերութիւնը, այդ ինքնաբերութեան յայտնած ջերմութիւնն ու զօրութիւնը անոր կու տան:

Թողու՛նք, սակայն, ժամանակի պարագան եւ խօսինք, անկէ անկախաբար, Հայ Զինուորին համար հանգանակութեան խնդրոյն վրայ, զայն առնելով իր երկու կողմովը.- նախ տուող համայնքին եւ ապա ստացող մայր-հայրենիքի զաւակներուն զգալիք սրտի ցնցումը, սրտի թռիչը՝ պիտի ըսէինք՝ խորհելով:

Խորհի՛նք քիչ մը՝ նա՛խ «մեր կողմին» եւ ապա «միւս կողմին», **անո՛նց** վրայ:

Մեր կողմը՝ մաս մը հայութիւն է, փոքրաթիւ եւ հեռաբնակ, որ աւելի ծանր բարոյական վտանգի մը մէջ կը գտնուի՝ քան այս պահուս միւսին դէմ ցցուած, միւսին կոկորդին փակած ֆիզիքական ու նիւթական վտանգը: Երկար ժամանակ - տարիներո՛վ - մեր կողմը չգտաւ - ի՛ր յանցանքով - այն հոգեկան ուժը զոր պիտի ստանար միւսէն, եւ զոր ստանալու ա՛յնքան մեծ կարօտութիւն ունէր մեծ ուժասպառութենէն ետք որուն ենթարկուեցան ինք եւ իրեն պէս ուրիշ համայնքներ, ամբո՛ղջ հայ ժողովուրդը, 1915էն մինչեւ 1921: Գոնէ քսան տարիէ իվեր, այդ ուժը մենք կրնայինք զանգուածօրէն ստանալ եթէ զանգուածօրէն զայն ուզէինք՝ փոխանակ մեր մէկ հատուածին մինչեւ երէկ զայն ուրանալուն եւ անոր դէմ ծառանալուն, ինչ որ երկուութիւն, վարանում եւ վերապահութիւն ստեղծելով մեր մէջ՝ վնասեց մեզի: Այդ կորսուած ժամանակն ու պատեհութիւնը, այդ չստացուած ուժն է որ պիտի շահինք այն ամէն առիթներով որոնք մեր սրտերը խմբովին կը մօտեցնեն մայր-հայրենիքին, առիթներուն մեծագո՛յնն ալ ըլլալով հոն ապրող մեր եղ-

բայրներուն ու քոյրերուն այսօրուան պարզած հայրենասիրական կռիւի եւ զոհողութեան սիրտ կծկող եւ սիրտ թնդացնող առիթը:

Ամէնքս ալ պէտք ունինք այս առիթին օգտագործման, ոմանք քիչ եւ ուրիշներ շատ, սրտով ու մտքով աւելի մօտ, բոլորովին մօտ երթալու համար մեր մայր-հայրենիքին:

Իրապէս, ոմանք շատ հեռու կ'ապրին անկէ: Անոնք հայ են անունով եւ մասամբ՝ լեզուով ու եկեղեցիով, առառաւելն իրենց աչքին տակ դրուած մեծ կամ պզտիկ հայկական կարօտութիւններուն հանդէպ իրենց կատարած պզտիկ զոհողութեանց արժէքովը, եւ ոչ թէ իրենց ազգին մայր-աղբիւրին հետ սրտի ու մտքի կենդանի կապակցութիւնով մը: Մանաւանդ անո՛նց՝ պէտք է դիմել շատ համարձակ եւ գրեթէ ուժեղ կերպով, բացատրելով այս դիմումին, այս հանգանակութեան **բացառիկ** իմաստը:

Պէտք է, ուրեմն, որ դիմողները իրենք - նախ - խորապէս համոզուած ըլլան կարեւորութեանը իրենց ստանձնած պաշտօնին, որպէսզի ըստայնմ համոզեն նաեւ ուրիշները:

Աւելցնենք՝ որ մինչեւ իսկ լաւ համոզուած ըլլալը բաւական չէ. պէտք է **պատրաստուած** ըլլալ ըսուելիք խօսքերուն համար, փոխանակ ներշնչման սպասելու եւ երբեմն տատամսելու կամ կակազելու՝ ընդդէմ տգիտութեանց եւ չկամութեանց: Նպատակը «սուրբ» ըլլալուն համար՝ խօսքերը ըլլալու են ազատ եւ զօրաւոր, ամէն արգելքէ անցնելու, արդիւնքը քաղելու եւ մանաւանդ **հետք մը ձգելու կարող** խօսքեր:

Պիտի փափաքէինք որ Գահիրէի թեմ. ժողովը այս նկատումն ալ ունեցած եւ ատոր համաձայն ընտրած ըլլար իր հանգանակիչ յանձնախումբը՝ ո՛չ անպատճառ իր անդամներէն միայն բաղկացած:

Անցնելէ առաջ «միւս կողմ»ին, բա՛ռ մը՝ սկսելիք հանգանակութեան արդիւնքին, անոր գումարին մասին:

Ան ըլլալու է համեմատական գործին, համեմատական մեր համայնքին կարեւորութեան եւ, քիչ մըն ալ, դարմանող մեր ուշացումը:

Ըսելու չենք՝ թէ Խ. Հայաստանը պետութիւն մըն է որ մաս կը կազմէ աւելի մեծ, պատերազմի համար միլիարներ ծախսող պետութեան մը որ պէտք չունի մեր ընելիք օգնութեան՝ իր պատերազմի վէրքերը դարմանելու համար: Նիւթապէս՝ Հայաստան կրնայ պէտք չունենալ, բայց գիտենք թէ բարոյապէս պէտք ունի անոր: Իսկ այդ բարոյական արդիւնքը տալու համար՝ անհրաժեշտ է որ մեր օգնութիւնը իրական օգնութեան ճիգ մը եւ ոչ թէ ցոյց մը միայն ըլլայ: Անհրաժեշտ է որ Խ. Հայաստանը զգայ եւ զգացնէ իր շուրջը ապրող ուրիշներուն՝ թէ արտասահմանի հայերը անտարբեր չեն իրենց մայր-հայրենիքին հանդէպ, ընդհակառակն անոր հետ կը տառապին, կ'ոգեւորուին եւ կը յուսա՛ն ալ: Այս կը հասկցուէր կաթ. տեղակալին ո՛չ թէ մէկ այլ քանի մը անգամ մեզի ուղղած կոչերէն եւ այս է որ մեզի տուն կու տայ՝ մեր ընելիք ժեստը խորհրդանշական պզտիկ ժեստ մը չընել այլ մեր կարողութեան համապատասխանող իրական ժեստ մը:

Միւս կողմը, ուրեմն, որ Խ. Հայաստանի ժողովուրդն ու կառավարութիւնն է, կը սպասէ մեր ձեռնարկին եւ ինքն ալ բարոյապէս պիտի օգտուի անկէ, ինչպէս մենք: Մենք՝ տալով, ան՝ առնելով: Զուր կամ անարժէք բան մը չէ իր հեռաւոր ազ-

գակիցները իրեն հետ զգալ իր նեղութեան ու տառապանքին մէջ, վտանգի ու կռիւի ատեն: Ատ ալ կը տաքցնէ սիրտերն ու կը պրկէ կամքերը: Ատ ալ կը նպաստէ թշնամիին վրայ եւ բարեկամին առջեւ յաղթութեան:

Ահա թէ ինչու՛ մենք այս հանգանակութիւնը ջատագովեցինք կանուխէն, ի՛նչու հիմա ուրախ ենք անոր որոշման համար եւ ի՛նչու ջերմօրէն կը փափաքինք որ հնարաւորութեան սահմանին մէջ անիկա մեծագոյն արդիւնքը տայ:

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՈԳԻՆ

Ազգերու կեանքին մէջ երբեք մարելու չէ յեղափոխական ոգին:

Անով է որ Եգիպտոս իր անկախութիւնը գտաւ. անո՛վ ան կ'աշխատի ներքնապէս ալ կերպարանափոխուիլ՝ թշուառութիւնը բարօրութեան վերածելով, մտքի լոյսը իր զանգուածներուն մէջ տարածելով:

Ան պէտք է գործէ յաճախ, ամէն մարզի եւ ամէն ապրիլ ուզող ժողովուրդի, ուստի նաեւ մեր մէջ:

Ի՞նչ խօսք որ խաղաղ չէ իր գործունէութեան ո՛չ սկիզբը եւ ոչ ընթացքը: Մէկ կողմէ՝ հինը շատ կարծրացած, ժայռ դարձած ըլլալուն եւ միւս կողմէ նորին պահանջքը սաստկապէս զգացուելուն պատճառաւ՝ ան կը ծագի յանկարծ եւ կը մեծնայ, կը տարածուի հետզհետէ, փոթորիկի մէջ:

Իր մարզը քաղաքական չէ միայն, ոչ ալ ընկերային տարամերժօրէն՝ այն իմաստով որով այս վերջին բառը կ'առնենք սովորաբար. բայց ամէնէն շատ եւ գրեթէ միշտ ընկերային է նորէն, եթէ նկատի ունենանք որ մարդկային հաւաքական կեանքին բարեփոխման կը ձգտի իւրաքանչիւր պոռթկումը, իւրաքանչիւր յարձակումը յեղափոխական ոգիին, կրօնական ըլլայ այդ կեանքը թէ գեղարուեստական, բարքերու թէ վարչական դրութեան նորոգումին վերաբերի պահանջքը:

Յեղափոխական ոգի՛ն ունեցած եւ ի յայտ բերած է մեր ազգը շատ հինէն, բառին հանդիսաւորապէս եւ պիտի ըսէինք՝ պաշտօնապէս գործածութենէն շա՛տ առաջ:

Այդ ոգին ատենօք ալ, ինչպէս վերջին ատեններս, կրած է ձախողութիւններ, բայց մեռած չէ, բայց նորէն ու նորէն արթնցած եւ գործած է: Որովհետեւ՝ ան չի յաջողիր միշտ: Ան կը ձախողի՝ երբեմն իրմով գործողներուն, երբեմն իրեն դէմ գործողներուն պատճառով: Առաջիններուն սխալները եւ, սխալներէն աւելի՝ հաւատքի թուլացումը, մինչեւ իսկ այլասերումը, անոնց դաւաճանութիւնը կը խափանեն յեղափոխական ոգիին յաղթանակը: Մինչ դիմադրութիւնը, նոյնիսկ շատ զօրաւոր, կրնայ առժամապէս միայն արգիլել անոր ընթացքն ու ժամանումը՝ եթէ ոգին ճշմարտապէս յեղափոխական է:

Հաւատքի թուլացումը, այլասերումն ու յեղափոխութեան դէմ դաւաճանութիւնը նախկին յեղափոխականներու՝ մէկն է կեանքի մեծագոյն ողբերգութիւններէն, որ միանգամայն միտքն ու սիրտը կը ճզմէ, կ'անէացնէ:

Որքան ալ վարժուած ըլլանք այդ տեսարանին, նորէն չենք ուզեր ըմբռնել թէ մէկը կրնայ բնականօրէն, առանց որեւէ անազնիւ պատճառի հրաժարիլ իր երէկուան ատելութենէն: Աւելի դիւրին է, մեզի համար, սիրոյ մը քան թէ ատելութեան մը պաղիլը ընդունիլ. եւ յեղափոխական ոգին արդարեւ, աւելի շատ ատելութիւն

է քան թէ սէր, ատելութեամբ գործող սէր ըլլալուն համար է ՝ որ յեղափոխական կը կոչուի, որ յեղափոխական է..:

Իր թշնամիները անոնք չեն միայն որոնց դէմ կը կռուին յեղափոխականները՝ զանոնք զինաթափ ընելու եւ անոնց ներկայացուցած ու պաշտպանած հին բանեռուն փոխարէն նորերը հաստատելու համար. իր մեծագոյն թշնամիները անո՛նք են՝ որոնք զինք որդեգրած ըլլալ կը յաւակնին բայց գործի անցնելու համար կը վարանին կը տատանին եւ իրենց խոհեմութեան, զգուշաւորութեան եւ ուրիշ նման առաքինութիւններու յուշածումով գործողները կը ջլատեն:

Առհասարակ, քաղքենիական ոգին է՝ որ զայն ամէնէն շատ կը հալածէ կամ՝ իր կրաւորական դիմադրութեամբը կ'աշխատի խոչընդոտ հանդիսանալ յեղափոխա-ան ոգիին արշաւին: Եւ քաղքենին, դժբախտաբար, կ'ապրի երբեմն քով քովի յեղափոխականին հետ միեւնոյն անձին մէջ, որմէ ալ յառաջ կու գան - հետեւաբար - յեղափոխութիւններու ամէնամեծ ձախողանքները յեղափոխականներու՛ ե-րեսէն:

Ա՛յն պատճառով որ մեր վերջին ապստամբական խլրտումը - սխալմամբ «յեղափոխական» կոչուած եւ հիմա իսկ իբրեւ «շարժում» յիշուած – վրիպեցաւ, մենք, այդ վրիպումը վերջնականապէս հաստատուելէն ասդին ամէն օր քիչ մը աւելի կարծէք, կ'ուծանանք եւ կը հեռանանք յեղափոխական ոգիէն, փոխանակ զայն թարմացնելու եւ ծառայեցնելու հոն ուր պէտք է:

Իրենց «օրերը անցուցած» ծերերուն եւ այդ օրերը անցընելու վրայ եղող մեր հասուն մարդոց մէջ՝ այս երեւոյթը այնքան ալ անբնական եւ դիտողութեան արժանի պիտի չըլլար թերեւս: Հո՛ն ուր անիկա վրդովիչ եւ վտանգաւոր կը դառնայ, հոն է երբ զայն կը գտնենք նաեւ երիտասարդութեան մէջ:

Ընդհանուր է արտասահմանի ամէն կողմը, հիմա տարիներէ իվեր, մեր երիտասարդութեան մէջ յեղափոխական ոգիին նուազումը, «հանգիստը» գրեթէ,- այս բառը գործածելով կղերականներու մահուան առթիւ իրեն տրուած իմաստովը: Կուսակցական ըլլան թէ անկախ, պատկանին «յեղափոխական»ը լռութեամբ կամ գիրո՛վ մը գոնէ իրենց անունին կցած մարմիններու, եւ կամ՝ իր քաղաքական ու ընկերային սկզբունքներովը զայն մէկդի թողած մարմինի մը, այդ երիտասարդները ընդհանրապէս այնքան «խելօք» են՝ որ տառացիօրէն կ'ընդունին ամէն պատուէր եւ պատգամ, մինչեւ իսկ իրենց ա՛յն մեծերէն որոնք ոչ մէկ բանով պատգամախօս ըլլալու իրաւունքն ունին:

Որեւէ նոր, իրապէս ազատ՝ զուտ երիտասարդական գործ չ'երեւիր մեր կողմերը, մինչեւ անգամ գրականութեան մէջ, - «երիտասրդական»ը հասկնալով ոգիի այնպիսի նորութեան մը մէջ՝ որ պիտի կրնար յեղափոխական կոչուիլ:

Բարենորոգումէն զատ՝ որուն այնչափ կը կարօտի մեր հաւաքական եւ նաեւ սոսկական կեանքը, մեր ազգային զարգացումն ալ, զարգացու՛մ սրտով եւ մտքով, պէտք ունի յեղափոխական ոգիին իրապէս *թանկագին* օգնութեան..:

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՀԵՏ

Հայ արուեստի ցուցահանդէսը կը ներշնչէ կարգ մը խորհրդածութիւններ, տարբեր անոնցմէ որ եղան, կ'ըլլան եւ կը սպասուի որ ըլլան միայն: Ուրիշ խնդիր՝ թէ պէ՞տք է այդ խորհրդածութիւնները յայտնուին, կրնա՞ն անոնք որեւէ օգտակա-

րութիւն ունենալ, որեւէ միտք բանալ: Մենք ծայրայեղօրէն *քոնֆորմիստ* մարդիկ եղած ենք հիմա ու ոչինչ այնչափ կը նեղացնէ, նոյնիսկ կը զայրացնէ մեզ՝ որքան մեր ընդունած մէկ դիւրին ընդհանուր կարծիքը խանգարել ձգտող նոր կարծիք մը: Այս պատճառով՝ լաւագոյն էր թերեւս, որ մեզի պահէինք յետագայ պզտիկ մասն ալ մեր խորհրդածութիւններուն: Այսուհանդերձ..

Այսուհանդերձ, Արուեստը, հայ կոչուի թէ օտար, կրօնքին պէս երկիւղած ըլլալ կը պահանջէ անկէ որ կը զբաղի իրմով: Երկիւղածութիւնը, իր կարգին, կը պարտադրէ խղճմտութիւն եւ ձեռնհասութիւն: Խօսքը, չմոռնանք, Արուեստով ինչպէս Կրօնքով **զբաղողին**, զայն ներկայացնողին վրայ է՝ եւ ոչ թէ արուեստասէրին կամ կրօնասէրին, ո՛չ իսկ անհատ արուեստագէտին կամ կրօնագէտին վրայ:

Արդ, Արուեստի այնպիսի ցուցահանդէս մը ինչպէս մերինը այս միջոցիս, որ *էքսփոզիսիոն* է եւ ոչ թէ *սալոն*, նուիրուա՛ծ շրջանի մը կամ արուեստի այս կամ այն ճիւղերուն՝ ընդարձակ տեւողութեան մը մէջ, այդպիսի ցուցահանդէս մը ուրիշ տեղեր կը կազմակերպուի ձեռնհաս մէկէ մը, որ է ըսել գիտունէ՛ մը, գիտութիւ՛ն որ կ'ընկերանայ երկիւղած սիրոյ: Ընտրութեան եւ դասաւորման, աստիճանաւորման եւ ներկայացման պահանջներ կան զորս կրնայ այդ ձեռնհասը, այդ մասնագէտը միայն գոհացնել եւ ո՛չ ուրիշ մէկը, որքան ալ այդ մէկը ըլլայ այլապէս կարող անձ մը եւ նաեւ՝ արուեստը սիրող մը:

Հայ Արուեստի ցուցահանդէսը որ կայ այս պահուս, անշուշտ ընդհանուր առմամբ «երես ճերմկցնող» խմբում մըն է. անշուշտ ան կը փայփայէ մեր ազգային արժանապատուութիւնը. անշուշտ հաճելի է իր տեսքը, իր մասերէն ոմանք գեղեցիկ եւ տեղին են ու աշխատանք տրուած, եռանդ ու սէր դրուած է անոր կազմակերպութեան մէջ: Ուրիշ որեւէ մէկին չափ եւ աւելի՝ մենք եւս կը գնահատենք գործը այս տեսակէտերով, բայց չենք փափաքիր որ այն նկատուի այսօրինակ ցուցահանդէսի մը պայմանները լրացնող արտայատութիւն (*մանիֆեստասիոն*) մը:

Պէտք ունի՞նք յայտնելու՝ թէ օտար այցելուներու, նոյնիսկ անոնցմէ ամէնէն ձեռնհասին իրապէս ստացած հաճոյքը ձեռնարկէն եւ յայտնած գոհունակութիւնը՝ չեն խանգարեր մեր ըսածին եւ ըսելիքին նշանակութիւնը, որ տարբեր մակարդակի մը կը պատկանի: Այդ օտար ձեռնհաս այցելուին քիչ մը զարմացած եւ բարեացակամութեամբ խառն համակրութի՛նն է, ճշտիւ, որ մենք կ'ուզէինք տեսնել անվերապահ համակրութեան եւ անխառն սքանչացման վերածուած. բա՛ն մը՝ որ կրնար եւ կրնայ ըլլալ, եթէ մենք մեզի հանդէպ աւելի խստապահանջութիւն ցոյց տանք, չխրտչինք քննադատութենէ եւ յարմարողական կամ նմանողական ոգիին փարած չմնանք: Եւ Հայ Արուեստը իրօք արժանի է այդ անվերապահ հիացումին՝ եթէ կարենանք զինք ներկայացնել իր արժէքին համապատասխան պայմաններով:

Ասոր համար, եթէ չունէինք մեր մէջ անոր մասնագէտը, եթէ չկար նաեւ օտար մասնագէտ մը որ իր խորհուրդներովը մեզի օգնէր, պէտք էր որ մեր «արուեստասէրներէն» ամէնէն կարողները ծրագիր մը ուսումնասիրէին նախապէս եւ ծրագրի մը համաձայն ներկայացնէին հայ արուեստը՝ իրար լրացնող իր մէկքանի ճիւղերուն լաւագոյն նմուշներովը, փոխանակ՝ գրեթէ դիպուածով իրենց պարտադրուած ճիւղերուն եւ անոնց օրինակներուն:

Այսպէս, եւ անցնելով հիմա իրողութիւններուն, եթէ հին հայ ճարտարապետութեան կոթողներէն ոմանց նկարչական վերարտադրութիւնը աւելի քան գոհացուցիչ է եւ կատարելապէս կը մտնէ՝ *քափրէ* կ'ընէ ցուցահանդէսին նկարագրին ու նպատակին հետ, նոյնը կարելի չէ ըսել - դժբախտաբար - հոն ներկայացուած միւս արուեստներուն մասին, մանրանկարչութիւնը ըլլայ թէ խճանկարը (*մոզաիք*) կամ նկարչութիւնը:

Մանրանկարը փոքր (*մինէօր*) արուեստներուն առաջիններէն է եւ հայ մանրանկարչութիւնը կրնայ իր պատուոյ տեղը գրաւել նոյն արուեստին իրեն ժամանակակից օտար արտադրութիւններուն մէջ՝ եթէ տրուի իրեն պէտք եղած կարեւորութիւնը եւ ըստայնմ փնտռուի ու ցուցադրուի: Կը հասկնանք որ դժուար էր այս հանդիսութեան մէջ լաւագոյն նմուշներու ինքնատիպ օրինակներուն հաւաքումը, բայց անկարելի պիտի չըլլար - կը խորհինք - ձեռք բերել աւելի կարեւոր թուով եւ աւելի գեղեցիկ ընդօրինակութիւննե՞ր՝ քան անոնք որ կ'երեւին այստեղ, դիմելով Երուսաղէմ եւ թերեւս նաեւ Անթիլիաս, ուրկէ կրնային - վստահաբար կամ հաւանօրէն - ստացուիլ փափաքելի նմուշները, եթէ կանուխէն խորհուէր:

Թէ հայկական խճանկարը ի՛նչ արժէք կը ներկայացնէ եւ ան ի՛նչ տուած է կամ ի՛նչ մնացած է անկէ՝ չենք կրնար ըսել. գիտենք միայն՝ թէ Երուսաղէմի խճանկարին պատկերը միակը չէ որ ունինք նոյնիսկ հոն Երուսաղէմի մէջ եւ թէ դիւրաւ կարելի էր քաղաքի տան եւ Համբարձման լեռան խճանկար քարայատակներուն աւելի մեծ լուսանկարներն ունենալ եւ ցուցադրել:

Ասիկա՝ երկու մանր արուեստներու համար որոնք ներկայացուած են հոս: Կրնային - թերեւս առանց մեծ ճիգի - ներկայացուիլ ուրիշներ ալ, ինչպէս՝ ասեղնագործութիւնը եւ ոսկեգործութիւն-արծաթագործութիւնը (*օրֆեւրըրի*), որոնցմէ բաւական լաւ կտորներ պէտք է գտնուին այստեղ՝ թէ՛ եկեղեցիներու եւ թէ՛ տուներու մէջ:

Իսկ մեծ արուեստներէն նկարչութիւնը որ բաւական լայն տեղ մը բռնած է պատերուն վրայ, ըստ մեզ ներկայացուած է հոս շատ թերի կերպով եւ առանց որեւէ ծրագրի: Եթէ առարկուի թէ Եգիպտոսի մէջ կարելի չէր հաւաքել աւելի արժանավայել խումբ մը հին կամ հեռաւոր հայ նկարիչներու գործերէն՝ կը պատասխանենք որ այդ պարագային պէտք էր գոհանալ գտնուած «Այվազովսկիներով», մէկքանի «Մախոխեաններով» եւ «Շահիններով», մէկ կողմ թողուլ «Շապանեաններ», «Խաչատուրեաններն» եւ ուրիշ «Պագալեանները», եւ անոնց տեղը յատկացնել եգիպտաբնակ արդի հայ նկարիչներուն՝ անոնց գլուխը դնելով ողբացեալ Երուանդ Տեմիրճեանը բայց աւելի յատկանշական գործեր փնտռելով եւ գտնելով իրմէ: Անոնց ներկայութիւնը այլապէս ալ պիտի արդարանար եւ պիտի ծառայէր հետապնդուած նպատակին:

Այս առթիւ ըսենք - վերջացնելէ առաջ - թէ յայտագրին ծանօթութիւնները նկարիչներու վերաբերմամբ՝ լաւ չեն միշտ: Այսպէս, Փանոս Թերլեմէզեանի համար ըսուածը, որ կը վերջանայ «հայկական կառավարութիւնը իրեն շնորհեց բարձրագոյն ակադեմական պատիւ» (*փրիսթենքսիոն աքատեմիք*) խօսքով, Շապանեանի համար «սքանչելի բնանկարիչ, շատ գնահատուած Ֆրանսայի մէջ» եւ այլ բառերը, որոնք օտար հասկցողը կը ժպտեցնեն եւ չհասկցող հայը կը մոլորեցնեն մի-

այն: Երեքլեզուեան գրքոյկը նոյնպէս անստգտանելի չէ՝ իր կողքովը մանաւանդ եւ իր բովանդակութեան պակասներովը:

Ահա մեր դիտողութիւնները զորս պիտի չմեղմենք վերջաբանով մը, քանի որ ըսինք արդէն թէ մեր չափանիշը սովորականէն տարբեր է, ընդհանուր առմամբ յաջողած եւ գնահատելի ձեռնարկի մը արժանի՝ վերին չափանիշ մըն է:

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳԻՐԸ

Հրապարակագրութիւնն ալ կա՛մ առաքելութիւն մը ըլլալու էր եւ կամ բնաւ ըլլալու չէր: Եկեղեցականութեան նման: Ոչինչ ձեզ կը ստիպէ, ոչ ոք ձենէ կը սպասէ՝ որ ձեր ժամանակակիցներուն միտքը - կամ հոգին - վարելու ձեռնարկէք, անոնց խմբական եւ երբեմն ալ անձնական կեանքին խնդիրները քննէք եւ ըսէք թէ սա կամ նա ձեւով պէտք է լուծուին: Ոչի՛նչ, ո՛չ ոք, բացի կրակէ մը որ կը բորբոքի ձեր մէջ, այլասիրութե՛ա՛ն կրակէն՝ այնչափ ուժեղ որ անհանգիստ կ'ընէ թէ՛ ձեզ եւ թէ՛ ուրիշները, որ ձեզ կռիւի կը մղէ ընդդէմ անոնց որ ինկած տեղին վրայ զայն մարել, անոր արշաւը կասեցնել կ'ուզեն եւ ձեզ զգուշութեան ու խոհեմութեան կը հրաւիրեն:

Հրապարակագրութիւնը առաքելութիւն մըն է կամ պէտք է ըլլայ, ըսուեցաւ: Մարդ կրնայ նախապէս ձկնորս, կամ ուրիշ որեւէ բան մը ըլլալ եւ վերջէն առաքելութեան մը յանձնուիլ. եւ մարդ կրնայ իբրեւ եկեղեցական կամ իբրեւ լրագրող սկսիլ իր կեանքը ու զայն վերջացնել՝ առանց ո՛րեւէ ժամանակ ո՛րեւէ գործի մասին այնքան մը տաքութիւն զգալու՝ որ կարենայ զայն փոխանցել ուրիշին, որ մտածէ անգամ զայն փոխանցելու պէտքին ու կարելիութեան, որ ատոր համար որեւէ նեղութիւն կրել եւ զոհողութիւն յանձն առնել ուզէ: «Անուշ ջուրի» կամ հանգիստ կեանքի գործիչներն են անոնք, իբրեւ գործ (*աֆէր*) կամ իբրեւ զուարճութիւն, շահու համար կամ հաճոյքի համար իրենց պաշտօնը կիրարկողներ, որոնցմէ յաճախ գոհ է հանրութիւնն ալ՝ որովհետեւ զինք չեն խանգարեր իր սովորութիւններուն մէջ, եկեղեցականը իր թոյլ հաւատքը կը փայփայէ եւ հրապարակագիրը իր արդէն մտածածը կը մտածէ եւ կ'ըսէ...:

Ժողովուրդները որ կեցած են ու կեցած ըլլալնուն համար ետ կ'երթան՝ կրնան գոհանալ այսպիսի հանրային գործիչներով. անո՛նք որ յառաջանալ կ'ուզեն եւ մանաւանդ անո՛նք որ շատ կեցած ըլլալով հիմա ցնցուելու եւ վազելու են, պէտք ունին միւս դասակարգին պատկանող գործիչներու, չզուարճացող, իրենց դերը լուրջի առած առաջնորդներու:

Եռանդն ու նուիրումը, որոնք առաքելութիւն մը կատարողին համար ահրաժեշտ են, չեն տարամերժեր ո՛չ խղճահարութիւնը եւ ո՛չ ալ խելքը անշուշտ: Իրարու միացած՝ անոնք կը ներկայացնեն կատարելատիպ հանրային գործիչը. բայց խղճահարութիւնը եւ խելքը, առանձին, պիտի չբաւեն արդիւնք մը տալու, մինչ՝ ոչ շատ-խղճահար, ոչ շատ-խելացի նուիրումն անգամ կրնայ իր օգուտը ունենալ:

Խօսքը մասնաւորենք հրապարակագրութեան վրայ, որ ինչպէս բոլոր վերածնող, բոլոր տագնապահար եւ առ հասարակ բոլոր այն ժողովուրդներուն մէջ որոնք նոր գաղափարներով կը խմորուին՝ մեր մէջ ալ կատարած է եւ դեռ ունի կատարելիք հսկայական դեր մը:

Հրապարակագրութիւնը իբրեւ առաքելութիւն ընդունելով եւ գործադրելով է՝ որ արեւելահայոց մէջ Նազարեանց, Նալպանդեան, Պատկանեան, Արծրունի եւ արեւմտահայոց մէջ Ստ. Ոսկան, Զօրայեան, Մամուրեան, Իւթիւճեան ու մանաւանդ Արփիարեան, պեղած են խորունկ ակօս մը մեր կեանքին կոշտացած հողին մէջ՝ ուրկէ ծլած ամէն ինչն է, լաւն ու գէշը հաւասարապէս, որ մեզ կ'ապրեցնէ այսօր:

Ըսե՞նք թէ հրապարակագրութիւնը, այսպէս ըմբռնուած, կաշկանդում չ'ընդունիր, ի բաց առեալ ա՛յն զոր իր սկզբունքները նախ եւ հանրային շահը յետոյ, կը հարկադրեն հրապարակագրին:

Իր սկզբունքներուն հարկադրած «կաշկանդու՛մն» է միայն՝ որ հրապարակագիրը կը դնէ նոյն սկզբունքներն ընդունած ուրիշ մարդոց հետ հաւասար գծի վրայ **տեսականօրէն**՝ որովհետեւ **գործնականին** մէջ հրապարակագիրը յաճախ կը տարբերի կամ կը զատուի անոնցմէ, առաջ կ'անցնի որովհետեւ այդպէս կը պահանջէ թէ՛ օրը օրին ապրուող կեանքը որ կը քալէ եւ հետեւաբար քալել կը ստիպէ, եւ թէ՛ իր՝ հրապարակագրին ներքին կրակը: Երբ գործնականը շատ հեռացած է տեսականէն, կամ ինչ որ նոյնն է՝ հրապարակագիրը շատ առաջ անցած է իր գաղափարակիցներէն՝ որոնք չեն ուզած կամ կրցած իրեն հետեւիլ, անոնք կը զատուին իրարմէ. հրապարակագիրը՝ ի՛նչ տարիքի ալ պատկանի եւ ինչ անցեալ ալ ունեցած ըլլայ, կը դառնայ անկախ կամ իրեն հետեւողներով կը կազմէ նոր գաղափարակցութիւն մը, ու իր նախկին գաղափարակիցները կը մնան հոն ուր էին՝ իրենց յարմար նոր առաջնորդով մը, որուն համար աւելի ճիշտ պիտի ըլլար հետեւորդ ըսել:

Ինչպէս օտարներու՝ մեր մէջ ալ եղած են հրապարակագիրներ որոնք մինչեւ տեղ մը եւ ժամանակ մը իրենց խումբին հետ քալած են ու այնուհետեւ քաշուած, երբեմն իրաւացիօրէն եւ երբեմն ոչ:

Այսօր բաւական ժամանակէ իվեր հայ հրապարակագիրները - որոնց մէջ քիչերն են այս անունին արժանի - կը մնան իրենց նոյն դիրքին վրայ եւ նոյն շրջապատին մէջ. չեն նախատեսուիր ո՛չ Վարդոյի եւ ո՛չ ալ Արփիարի եղերական վախճաններուն յանգող կամ աւելի խաղաղ կերպով ընդունուած՝ Շահան Նաթալիի կամ Պարթեւեանի խզումները իրենց երէկի գաղափարակիցներէն, փոխադարձաբար աւելի կամ նուազ արդարանալի, աւելի կամ նուազ «գաղափարական» պատճառներով տեղի ունեցած:

Բայց հրապարակագիրը՝ երէկուան, այսօրուան եւ վաղուան – ռամկավարական կարգերով կառավարուած երկրի կամ ազգի մը հրապարակագի՛րը մանաւանդ (որովհետեւ ամբողջատիրական կարգերու մէջ նոյնը չէ պարագան) - հայ հրապարակագիրը որ այսօր որոշ ազատութիւն մը կը վայելէ արտասահմանի մէջ՝ իբրեւ միակ առաւելութիւնը ընդդէմ բազմաթիւ խեղճութիւններու, այդ «հետաքրքրական կենդանին»..կա՛մ պէտք է սպանել իբրեւ անպէտ այսուհետեւ, կա՛մ պէտք է թողուլ որ իր առաքելութիւնը կատարէ եւ ատոր ընթացքին մեռնի գոհ սրտով:

Հրապարակագրութեան այս ընբռնումն է, նաեւ, որ մեզի կրնայ նոր առաքելի ոգիով դէմքեր հանել:

ԱՄԵՐԻԿԱ ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՀԱՆԴԷՊ

Ի՞նչ կը խորհին ամերիկացիք Գերմանիոյ մասին: Թէեւ այսօր կը կռուին անոր դէմ ամէնաբուռն կերպով, բայց հետը ի՛նչպէս պիտի վարուին յաղթութենէն վերջ: Այս հարցումները կը շահագրգռեն ամբողջ աշխարհը:

Պէտք է գիտնալ որ Միաց. Նահանգաց մէջ մօտ 12 միլիոն գերմանական ծագումով մարդ կայ, որոնց մեծ մասը ամերիկանացած բայց կարեւոր թիւ մըն ալ գերմանացի մնացած, գերմանախօս եւ Գերմանիայէն իր հրահանգները ստացող, ինչպէս կ'ընէր Պունտը երէկ իր լուծումէն առաջ: Այդ թիւին կարեւոր ըլլալն է որ կը ստիպէ Միաց. Նահանգաց կառավարութիւնը խիստ միջոցներ ձեռք առնելու, որովհետեւ պատերազմի ատեն մեծ վտանգ մըն են այդ ներքին թշնամիները:

Բայց այսօրուան խստութիւնը պիտի կրնայ փոխուիլ՝ երբ անցնի վտանգը, այսինքն երբ պատերազմը շահուի: Ազատ թողուած այդ ամերիկահպատակ գերմանացիները վախ կայ որ ազդեն երկրին քաղաքականութեան վրայ՝ ինպաստ Գերմանիոյ: Երէկ եւ դեռ այսօր կղզիացման կողմնակից - որովհետեւ այս է հիմա Գերմանիոյ օգնելու միակ միջոցը - յիշեալ տարրը պիտի ջանայ հաշտութեան պայմանները մեղմ եւ վեհանձն ընել: Ութ ամիս առաջ կատարուած Կալըփի քննութիւն մը, թէ «ո՛վ է մեր թշնամին՝ գերման ժողովո՞րդը թէ ոչ կառավարութիւնը», 79 առ 100 պատասխան բերաւ «կառավարութիւնը»: Իրաւ է թէ անկէ իվեր հանրային կարծիքը հասունացաւ բաւական եւ կարեւոր թերթեր գրեցին ու կը գրեն թէ «թշնամին րեժիմը չէ միայն այլեւ ժողովուրդը», «Պերլինի ռմբակոծումը պէտք է սորվեցնէ գերման ժողովուրդին թէ ի՛նչ կրեցին Վարշաւան, Ռոթերտամը, Պելկրատը եւ Քովընթրին», բայց միշտ պէտք է պայքար մղել նացի գաղափարաբանութեան դէմ, նուրբ եւ վարպետ պայքա՛ր մը, նկատի ունենալով գերմանացւոց հնարամտութիւնը եւ ամերիկացւոց վեհանձն անտեղեակութիւնը:

Ասոր համար, Ուաշինկթըն կը նախատեսէ երեք տարուան զինադադար մը՝ յաղթութենէն մինչեւ հաշտութիւն, որպէսզի կիրքերը հանդարտին մինչեւ այն ատեն եւ կարելի ըլլայ պէտք եղած անհրաժեշտ պայմանները հարկադրել Գերմանիոյ:

Գալով բուն իսկ այդ պայմաններուն, քանի մը կէտեր որոշ են.- պէտք է վերահաստատուի Աւստրիան, պէտք չէ Գերմանիոյ թողուին պատերազմի ընթացքին իր ըրած գրաւումները եւ պէտք է Գերմանիան կառավարուի ռամկավարական ընտրանիով մը «եթէ ան գոյութիւն ունի դեռ», որուն միջոցաւ կարելի ըլլայ բնականոն հոգեկան կապեր հաստատել երկու երկիրներուն միջեւ եւ նոյն ատեն «գերմանօ-ամերիկացի տարրին վերադարձնել իր ատենօք վայելած բարոյական դիրքը»:

Ահա թէ ի՛նչ է Միաց. Նահանգաց հանրային կարծիքին ներկայ տրամադրութիւնը հանդէպ Գերմանիոյ:

ԶՈՀ ԵՒ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ
(ԱՊՐԻԼ 24Ի ԵՒ ՁԱՏԿԻ ԱՌԹԻՒ)

Տօները որ ուղղակի չեն կապեր ներկան անցեալին, որ յորդ լոյսով մը չեն ցոլանար ներկային վրայ, որ չեն սնանիր ներկայով,- այդ տօները տակաւ կը պար-

պուին իրենց բովանդակութենէն եւ օր մըն ալ հանդարտօրէն կը դադրին յիշուելէ, կը մոռցուին, կը մեռնին:

Այսպէս է ամէն տօն, ըլլայ հաւաքական կամ ըլլայ անհատաան կեանքի վերաբերող: Կը յիշենք՝ որովհետեւ կը սիրենք, եւ կը սիրենք՝ որովհետեւ անցեալին մէջ ապրած անձը իր գործերով, կամ անցեալին մէջ կատարուած եղելութիւնը իր մասնակցողներով կը համապատասխանեն մեր այսօրուան ցաւերուն եւ ցանկութիւններուն, հաւատալու պէտքին եւ յոյսի պահանջքին:

Այսպէս է «Ապրիլ 24»ը հայութեան եւ այսպէս է Զատիկը քրիստոնէութեան համար, որուն մէջ նաեւ հայութիւնը:

Օրացոյցը զանոնք այս տարի մօտեցուցած է իրարու, ա՛յնքան՝ որ անոնք մէկ օրով միայն կը բաժնուին իրարմէ. Ապրիլ 24, Տօն Նահատակաց Ազգիս, Ապրիլ 25՝ Յարութիւն Քրիստոսի: Եւ հայ սրտերու մէջ ա՛յնքան մշտապէս թարմ ու կենդանի զգացումներու կը հանդիպին մէկը եւ միւսը այս տօներուն՝ որ անոնց դիպուածով իրարու մօտ գալը այսօր՝ կրկնապէս կը յուզէ այդ սրտերը, զանոնք կը մղէ փնտռելու եւ գուշակելու այն խորհուրդը որ կայ Զոհի եւ Փրկութեան տօներուն մեզի համար այս տարի այսքան շուտ իրարու յաջորդելուն մէջ:

Զատիկը, քրիստոնեայ աշխարհին մէջ, զոհով փրկութեան, զոհէն վերջ յարութեան տօնն է:

Ապրիլ 24ը, մեզի համար, տօ՛նն է փրկութեան ձգտումով տրուած զոհին:

Քրիստոսի յարութեան հաւատքը դարերով գործեց մարդկութեան մէջ, զայն ոգեւորեց ու ներշնչեց - ոչ ամէնքը, աւա՜ղ, եւ ո՛չ ամէն ատեն - ոգեւորեց ու ներշնչեց ա՛յնպէս՝ որ գերի հաւատացեալները հաւատացին անհատապէս իրենց եւ հաւաքապէս իրենց ցեղին ալ յարութեան՝ իրենց ակամայ ու մանաւանդ կամաւոր զոհաբերութենէն ետք:

Մեր Ապրիլ 24ը խորհրդատօնն է կամաւոր եւ ոչ թէ ակամայ զոհաբերութեան մը, ինչպէս կ'ըսենք երբեմն. կամաւո՛ր՝ իր էութեան մէջ, իր դարաւոր սկզբնակէտին, իր խոր շարժառիթին մէջ դիտուած:

«Ապրիլ 24»էն առաջ որ 1915 տարիին մէկ թուականն է, ունեցած էինք – ամէնավերջինն ու ամէնամեծը յիշելու համար - անկէ ճիշտ քսան տարի առաջուան 1895ի զոհասեղանը, որուն վրայ իր թափած արիւնը արգիլած չէր Ազգը իր ճամփան շարունակելու անմիջապէս որ կրցեր էր ոտքի ելլել, փոխանակ շեղելու եւ համակերպութեան ու ստրկութեան ուղին բռնելու: Ան պահած էր իր արժանաւորութեան համոզումը եւ անով կը ձգտէր վերագտնել իր հոգիի եւ մարմնի ազատութիւնը:

Ուրիշ խօսքով, ամբողջ հայութիւնը կը կռուէր խուլ կռիւով մը եւ գիտնալով թէ ան ի՛նչ կրնայ իրեն արժել անգամ մը եւս, երբ իր թշնամին առիթ գտաւ - 1915ի սկիզբը - զինք սոսկալիօրէն հարուածելու, միանգամընդմիշտ զինք ջնջելու համար:

Չյաջողեցաւ, որովհետեւ զոհուողը հոգւով գերազանց էր զոհողէն եւ իր զոհաբերութիւնը եթէ ոչ իր չափով, գէթ՝ իր էութիւնով գիտակից. այսինքն՝ մեծ նպատակի մը համար կատարուած զոհաբերութիւն մըն էր:

Եւ այդ ալ իր կարգին ներշնչող պիտի ըլլար, եւ եղած է ապահովաբար շատերուն կամ ոմանց՝ հաւաքականին օրինակով անհատապէս զոհել գիտնալու, իրենց իտէալին համար իրենց անհատական նուիրումը կատարելու:

Ոչնինչ այնչափ բեղմնաւոր է, ոչ մէկ օրինակ այնքան արդիւնք կու տայ եւ հետեւորդ կ'ունենայ՝ որքան **ճշմարիտ** զոհողութիւնը մէկ կամ բազմաթիւ նուիրուած մարդոց: Ի՞նչ փոյթ որ դժուարութիւնները կը մնան ու կ'աւելնան նոյնիսկ. պէտք է գործել ու գործելու գրգիռը կը ստանանք մեր նմանէ՛ն՝ եթէ իսկ անոր ուժը մեր մէջ կը գտնենք: Հին զոհերու օրինակը կը ծառայէ մանաւանդ չթուլնալու եւ չյուսահատելու. եթէ ոմանք - մէկը կամ շատեր - մինչեւ իսկ իրենց կեա՛նքը տուած են որպէսզի զաղափար մը ապրի եւ իրագործուի, կրնանք մենք ալ մեր սիրտն ու աշխատանքը տալ առանց սակարկելու եւ կամ վախնալու:

Ու կրնանք, այնպէս չէ՞, եթէ կարող չենք այդքան առաջ երթալու, գոնէ աչքերնիս բանալ եւ տեսնել թէ ո՛վ մենէ առաջ եւ այդ ճամփուն վրայ ու կռնակէն քար չնետել անոր, զայն զարնելու չփորձել:

Ըսին եւ մենք կը հաւատանք ասոր՝ թէ Ապրիլ 24ը մաքրած էր իր յորձանքին մէջ առած բոլոր հայ հոգիները: Իր տօնախմբութիւնը պէտք է նոյն մաքրութեան ծառայէ, որքան կարելի է:

Փրկութիւնը պէտք է ըլլայ բազմակողմանի, ու կրնայ աստիճանաւոր ըլլալ յաճախ: Այսպէս է մեզի համար՝ եթէ տրուած զոհն ու իր իմաստը յիշենք: Այդպէս եղած է քրիստոնեային ալ համար: Կարեւորը միշտ ատոր հաւատալն ու այնպէս ապրիլն է:

ՏԱՐԵՑՆ ՈՒ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԸ

Տարեցն **ալ**, աւելի պարտականութիւններ ունի քան թէ իրաւունքներ: Այսպէս պէտք է ըլլայ - գոնէ - խղճամիտ տարեցի մը ըմբռնումը հանրութեան մէջ իր դիրքին եւ դերին: Հանրութեան մէջ, եւ երիտասարդութեան հանդէպ մանաւանդ՝ պարտականութի՛ն եւ ոչ իրաւունք, ո՛չ մէկ իրաւունք տարիքի, անցեալի, փորձառութեան կամ ծառայութեան անունով: Եթէ կան ոմանք - հիներ ու նորեր - որ կը յիշեն այդ մասին բաներ մը՝ լա՛ւ. հակառակ պարագային՝ մարդը ճիգ պիտի չընէ յիշեցնելու, պիտի խօսի եւ պիտի գործէ միմիայն իբրեւ պարտականութիւն, պարտականութեան իր անձնական դատողութիւնո՛վը զոր կրնան շատ բաներ սնուցանել եւ ատոնցմէ մէկն ալ ապահովաբար իր սէրն է իր ժողովուրդին համար:

Ա՛յն ժողովուրդին համար՝ որուն մէջ գիտէ թէ ինք շատ պիտի չապրի այլեւս, մինչ ան պիտի ապրի եւ պէտք է ապրի միշտ իբրեւ ազգ, իբրեւ լեզու, իբրեւ երկիր: Ո՛չ թէ պարզապէս ապրի ան՝ այլեւ աճի ու բարգաւաճի..: Տարեց մարդուն մեծ մտահոգութիւնը այս է հիմա, ո՛չ թէ իր՝ այլ անո՛ր ապրիլը, որ թերեւս քիչ մը իր ալ ապրիլն է անոր մէջ եւ անոր միջոցաւ: Ու այս պատճառով եւս, ան կը զգայ որ պարտականութիւններ ունի անոր հանդէպ եւ ո՛չ իրաւունքներ, ինչպէս ամէն յաւերժական բանի հանդէպ:

Իր պարտականութիւններուն մաս կը կազմէ ճշմարտութիւնը ըսել անոր, միշտ եւ միայն ճշմարտութիւնը՝ ա՛յնպէս ինչպէս ինք կը տեսնէ եւ կը դաւանի զայն, նախ իւրաքանչիւր գործի մասին իր մտքին ու սրտին ինքնաբերաբար իրեն թելադրած «փոքր» ճշմարտութիւնը եւ յետոյ իր կեանքին հիմը դարձած ճշմարտութիւնները՝

որոնք անցեալէն եւ իր մեծերէն իրեն կու գան եւ անյեղլի են եւ ամէն բանի չափը կը կազմեն: Իրա՞ւ, Պղատո՞նն է ըսեր՝ թէ «ճշմարտութիւնը իրապէս մաքրագործում մըն է բոլոր կիրքերու». տարեց մարդիկը ասոր մօտ բան մը զգացած են եթէ չեն ալ կրցած ըսել, ու ատոր համար ահա՛ որդեգրած են - իսկոյն - իրենց հանդիպած այսօր այս եւ երէկ «պարտականութիւններ եւ ոչ թէ իրաւունքներ» առածաձեւ խօսքերը:

Իրաւ է թէ տարեցը տարտամօրէն կը նախազգայ՝ թէ երբ ինք տեւականութեան (ազգին) եւ յաւերժութեան (հոգիին) վրայ կը չափէ իրերը, ուրիշներու հետ նոյն մակարդակին վրայ չի գտնուիր միշտ, բայց հիմա որեւէ ժամանակէ աւելի ան կրնայ այս կերպով միայն դատել իրերը եւ հետեւաբար յանձն կ'առնէ վտանգը չհասկցուելու անոնցմէ որոնց անմիջական օգուտին եւ անոնց միջոցաւ յօգուտ ապագայի՛ն է որ կ'ուզէ դեռ ծառայել: Ի՜նչ փոյթ, պէտք է իր պարտականութիւնը կատարել ինչ որ ալ ըլլան պայմանները, չհասկցուելու կամ նոյնիսկ դժգոհացնելու ալ գնով, ինչպէս պատահած է ուրիշներու եւ երբեմն ոչ-աննշաններու - զանազան ատեններ եւ զանազան տեղեր - ինչ որ հպարտացնելու չէ այլ շատ-շատ խրախուսելու է տարեցը՝ եթէ հեռուէն վհատութեան շուքը տեսնէ..:

Այսպէս, տարեցը պարտականութիւն պիտի նկատէ ըսել **ամէնուն** - որոնք գրեթէ ամէնքն ալ իրմէ աւելի երիտասարդ պիտի ըլլան հիմա եւ ոմանք մինչեւ իսկ շատ երիտասարդ - թէ ազգ մը ամբողջութիւն մըն է իր ծերերովը, չափահասներովը, երիտասարդներովն ու մանուկներովը, եւ թէ ինչպէս ծերը կամ տարեցը, նոյնպէս երիտասարդն ալ՝ միայն իրաւունքներ չունի ազգին վրայ, իրեն տեղ բանալու եւ իր խօսքը լսելի ընելու իրաւունքները, թէեւ արդար ըլլալու համար պէտք է ըսուի՝ թէ երիտասարդն իր բնութեամբը եւ իր աւելի երկարատեւ կեանքի հաւանական շրջանովը իր ազգին մէջ, տեսականօրէն եւ գործնականօրէն տարեցէն աւելի՛ «իրաւունք» ունի հրամայելու եւ պահանջելու, իրաւու՛նք որ պիտի սահմանափակուի սակայն մէկ կողմէ չափահասին եւ տարեցին ունեցած աւելի մեծ «գիտութիւն»ովը եւ միւս կողմէ բոլոր ներկայ եւ ապագայ մանուկներու, ներկայ եւ ապագայ ժողովուրդի շահուն նկատառումովը, այդ շահը յանձնուած չըլլալով միայն երիտասարդին այլեւ տարեցին պաշտպանութեան..:

Ու տարեցը, միշտ իբրեւ պարտականութիւն, կրնայ եթէ ուզէ յիշեցնել բոլոր երիտասարդներուն՝ թէ լաւ կ'ընեն կասկածելով իրենց դարպաս ընող, ինքզինքնին մշտապէս երիտասարդ համարող տարեցներէն, որոնցմէ նախընտրելի են միւսները, իրենց տարիքին բնական շեշտովն ու [անընթեռնելի] խօսողները:

Յետոյ ան կրնայ, եթէ կ'ուզէ - բայց պէ՛տք է ուզէ - ըսել երիտասարդին՝ թէ տարեց մը միշտ չ'ըլլար հին գլրուխ, փտած գաղափարներով եւ քարեղէն յամառութեամբ լեցուն մէկը զոր կը լսես քաղաքավարութեան համար բայց կարեւորութիւն չես տար ըսածին եւ կ'ընես.. ըսածին ճիշտ հակառակը որպէսզի աւելի լաւ հաստատես երիտասարդութիւնդ. թէ ան կրնա՜յ՝ երբեմն՝ մոռցած չըլլալ ոչ միայն իր այլ նաեւ կարգ մը մեծ մարդոց եւ մեծ գաղափարներու «երիտասարդութիւնը». թէ իրապէս այնքան ալ կարեւոր «յառաջդիմութիւններ» չեն կատարուիր մէկ սերունդէն միւսը կամ նոյնիսկ մէկքանի սերունդներու յաջորդութեան ընթացքին որպէսզի տարիներն ըլլան միակ գրաւականը արժէք եւ թէ - վերջապէս - եթէ տարեցին համար լաւ չէ իր փորձառութեամբ ըպարծենալ՝ երիտասարդին համար ոչ վայե-

լուչ է ոչ ալ ճիշտ՝ իր նորութեամբը ջախջախել ուզել հիներու բանակը, որ շատ պիտի չմնայ արդէն երկրի վրայ..:

Ասկէ զատ, տարեց մը պիտի ըսէ, եթէ բոլորովին անկեղծ է՝ թէ զայն «չմուրալով» հանդերձ անտարբեր չէ երիտասարդներու իր վրայ վստահութեան կամ իր մասին անոնց համակրութեան, պայմանաւ որ շողոքորթութիւն չըլլայ ան եւ ի փոխարէն շողոքորթել չսպասուի իրմէ: Տարեցը երբ շողոքորթ մը չէ՝ պիտի ըսէ ուրեմն կրտսերին, թէ մէկ բան միայն կը խնդրէ, **կը պահանջէ** անկէ՝ թեթեւօրէն չտալ իր վստահութիւնը կամ համակրութիւնը ոչ մէկուն՝ ոչ իրեն եւ ոչ ալ ուրիշին, որովհետեւ արժէքաւոր մարդու մը հոգիին վրայ անարժէք եւ անարժէքին վրայ վնասակար յաւելում մը կ'ըլլայ ան:

Հոս, տարեցը «պարտականութեան» սահմանագիծէն դուրս ելլելով «իրաւունք»ի արգիլուած կալուածին մէջ մտնելու վտանգը իր դէմ ունի եւ պէտք է կանգ առնէ արդէն..:

ՀԱՅ ԳԻՐԸ ՀԱՅ ԵՐԿՐԷՆ ԴՈՒՐՍ

Հայ գիրը հոս կը նշանակէ հայ գրականութիւն: Անոր համար է այս կամաւոր շփոթութիւնը՝ որ եթէ հայերէն տառն ու բառը անհրաժեշտ են հայ գրականութիւն մը ունենալու համար, հայ գրականութիւնն ալ անհրաժեշտ է հայ տառն ու հայ բառը պահելու համար՝ Հայաստանէն դուրս մանաւանդ, ուր անոնք կրնան կորսուիլ հարիւր հազարաւոր հայերու լեզուին վրայ եւ պատճառ ըլլալ անոնց հայութեան համար կորուստին:

Բայց մենք, Սփիւռքի մէջ, մինչեւ հիմա շատ չենք մտածած գրականութեան ազգապահպանման դերին: Ասկէ վերջը մտածենք թերեւս, հաւաքական եւ ի հարկին պաշտօնական ալ եղանակով մը, ինչպէս եկեղեցիի եւ դպրոցի համար կը մտածենք: Այսինքն՝ չմտածե՞ն միա՛յն գրողները, որոնք գրականութիւնը ստեղծողներն են թէեւ բայց հրատարակողները եւ տարածողները չեն միեւնոյն ատեն, ոչ ալ զայն նիւթապէս վարձատրողները..:

Ի՞նչի վրայ կրնան մտածել գրողները եթէ ոչ իրենց գործին որակին եւ տեսակին վրայ: Այս է որ կ'ընեն անոնք ժամանակ առ ժամանակ, մօտ քսան տարիէ իվեր՝ երբ շատ աւելի մեծ թիւով ժողովուրդ եւ գրողներ (արեւմտահայ) ունինք Թուրքիայէն դուրս քան ներս: Այս կ'ընեն նաեւ հիմա Նիւ Եորքի *Նոր գիր* եռամսեայ գեղեցիկ հանդէսին աշխատակիցները անոր մեզի հասած վերջին թիւին մէջ (թիւ 4), պատասխանելով անոր խմբագրութեան հարցումին. «Ի՞նչպէս կարելի է զօրացնել Հայ Գրականութիւնը Ամերիկայի մէջ»:

Խոստովանութի՛ւն մը՝ մէջբերելէ եւ քննելէ առաջ յայտնուած կարծիքները. մենք հոս, երթալով աւելի քիչ կը սիրենք չեղած գրականութեան մը մասին, անոր շուրջ կամ վրայ (եթէ կարելի է այսպէս ըսել..) պարզուած տեսութիւններն ու բաղձանքները, քննադատութիւններն ու գնահատութիւնները: Ինչպէս փիլիսոփան շարժումը ապացուցուց քալելով՝ մենք այսօր կը խորհինք թէ գրողը գրականութեան պէտքը ոչ մէկ կերպով աւելի լաւ կը հաստատէ քան իր ըրած գրականութիւնով, իր տուած գրական գործով, իր կատարած կամ յաւերժացուցած գրական «շարժում»ով: Տուէ՛ք ի՛նչ «տեսակ» գրականութիւն որ կ'ուզէք եթէ ան կը ներշնչէ ձեզ ու ձեր մտքի ու սրտի համոզումէն ներշնչուած է, եւ մի՛ զբաղիք այդ մասին

ուրիշ բանով բայց եթէ..մշտելով, խթանելով եւ իհարկին խայթելով զանոնք որ յօգուտ **ժողովուրդի՛ն** օգնելու են գրականութեան բայց չե՞ն զգար օգնելու պէտքը:

Այս ըսելէ վերջ, համաձայն ենք *Նոր Գիր*ի աշխատակիցներէն շատերուն յայտնած գաղափարներուն՝ ի մասին Հայ Գրականութիւնը ընդհանրապէս գաղութներու եւ մասնաւորապէս Ամերիկայի մէջ զօրացնելու: Տեսնե՛նք այդ գաղափարներէն մէկքանին՝ տեսնելու համար թէ անոնք ի՛նչպէս մեզի ալ կրնան յարմարիլ եւ եթէ կարելի է՝ մեր մէջ ալ գործադրուիլ:

Հանդէսին խմբագրութիւնն է՝ որ նախ իր յոռետեսութիւնը կը յայտնէ Ամերիկայի մէջ հայ գրականութեան մը շարունակման նկատմամբ: Ոչ միայն «երկրէն բերուած նիւթերը քիչ մը ժանգ կապեր, կամ, Համաստեղի բառով, ազնուական անթիքներ դարձեր են», այլեւ, աւելի ծա՛նր պարագայ, «նոր եւ աչքը-բաց սերունդ մը սկսած է հասուննալ այս գետիններուն վրայ», որ բաղձանք մը միայն կը ներէ յայտնել, «լեզուով եւ կեղեւով ամերիկեան, բայց խորքով, արմատով հայկական՝ ամերիկահայ գրականութիւն մը ունենալու» բաղձանքը:

Եւ դէպի հոդ երթալու ատեն՝ խմբագրութիւնը կը գտնէ որ ամերիկահայ գրականութիւնը այժմէն պէտք է ամերիկահայ կեանքով աւելի շատ զբաղի քան ինչ որ կ'ընէր ասկէ առաջ, որպէսզի այդ գրականութիւնը աւելի մօտէն հետաքրքրէ ժողովուրդը, մատչելի ըլլայ անոր, քաջալերուի անկէ:

Մեր Նուրիկեան ընկերոջ եւ բարեկամին կը պատասխանենք. - ո՛չ ինք, ո՛չ իր ընկերները իրաւունք չունին այդ յոռետեսութիւնը նա՛խ ունենալու եւ յետոյ յայտնելու: Իրաւունք չունին՝ այս տողերուն սկիզբը տրուած պատճառով. իրենք հայ գրողներ են ու հայերէն գրելով արդէն կը հաստատեն հայ գրականութեան **կեանքը**, որ ամէն կեանքի պէս իր մէջ տեւականութեան սաղմը ունի: Ձեր գործը չէ՝ եթէ յառաջիկային, միջավայրի գէշ պայմաններ խեղդեն կեանքի այդ սաղմը. ձեր գործը ձեր մասին զայն պահելը եւ անոր ծնունդն եղող հայ գիրն ու գրականութիւնը **այսօրուան համար նիւթապէս ալ** զօրացնելն ու տարածելն է: Ուրիշ ամէն մտահոգութիւն, կասկած կամ երկիւղ՝ տկարացուցիչ եւ ամլացուցիչ է այսօրուան իսկ համար: Եթէ վաղը չի փրկուիր ատով՝ այսօրը կը վնասուի, ու ասկէ՛ է որ պէտք է խուսափիլ:

Սխալ է, սակայն, մտածել եւ ըսել թէ վաղը անդարմանելիօրէն կորսուած է հայ գրականութեան համար Սփիւռքի կամ մինչեւ իսկ միայն Ամերիկայի մէջ: Քանի որ վաղը ոչ ոք կը ճանչնայ ստուգապէս, պէտք է ենթադրել որ կրնան պատահիլ այնպիսի դէպքեր ալ՝ որոնք օտար տարրերու համար աննպաստ չըլլան միայն: Ատկէ զատ, ո՞վ կ'ըսէ թէ օտար տարր մը մինչեւ իր ձուլումը կը մնայ միշտ հոն ուր կը գտնուի. ներելի չէ՞ խորհիլ՝ որ իր մէջէն աւելի կամ նուազ մեծ թիւ մը կ'երթայ միանալ իր ծագման տեղին մէջ ապրող ցեղակիցներուն, եթէ թոյլ տան այդ տեղին եւ իր ալ սեփական պայմանները. իսկ այդ սեփական պայմաններէն մէկը եւ մեծագոյնը պիտի ըլլայ ինքզինք մինչեւ այն ատեն հայ պահած ըլլալն ու հայու պէս խորհիլն ու զգալը, բանե՛ր որոնց ուժգնօրէն կ'օգնէ խորքով ալ ձեւով ալ **հա՛յ** գրականութիւնը, որուն բնական ծորումն է ատիկա՝ իր նպատակը ըլլալէ աւելի:

Թողու՛նք ուրիշներու ըսածին վրայ մեր ըսելիքները: Վերջացնենք սա՛ հաւատքի խօսքով.- գրականութիւն մը, եթէ միջինէն զատ բարձր արժէքներ ալ ունի իր մէջ, կ'ապրի եւ կ'ապրեցնէ. մէկ կողմէ փնտռել ու աճեցնել այդ արժէքները (միջին

բայց բա՛րձր մանաւանդ) եւ միւս կողմէ զայն ապահովել նիւթապէս, զայն հասցնել ժողովուրդին՝ պարտքն է, նուիրական եւ անտեղիտալի պարտքը ամէն անո՛նց որ իբրեւ գրող կամ իբրեւ առաջնորդ կ'երեւան մեր ազգին մէջ:

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ՝ ԽՍՏՈՒԹԵԱՄԲ

Կարգ մը բաներ այսօր պէտք է դատել պատերազմին հետ առնչութեամբ, աշխարհը նիւթապէս եւ բարոյապէս վերիվայր շրջող այս պատերազմին հետ:

Կրթութեան խնդի՛րը - ինչպէս ընկերային կազմակերպութեան խնդիրը – ասոնցմէ է: Կրթութեան խնդի՛րը՝ մինչեւ անգամ մեր մէջ:

Ամէնէն առաջ, գաղութահայութիւնը պէտք է միջոցը խորհի վերջ տալու «անձեռնհասութեան տիրապետութեան» որ կայ եւ միշտ պիտի ըլլայ կարծէք այս գործին մէջ: Նոյնքան ուսուցիչները որքան տնօրէնները, նոյնքան հոգաբարձուները, որքան ուսումնական խորհուրդները՝ եթէ գոյութիւն ունին, երբեք պատրաստուած չեն իրենց պաշտօնին համար, ո՛չ մասնագիտօրէն ուսանելով կրթական յատուկ հաստատութեան մը մէջ ոչ ալ անհատաբար ինքզինքնին զարգացնելով այդ ուղղութեամբ: Գոնէ ունի՞ն գործին սէրը. յաճախ ո՛չ, որովհետեւ եթէ ունենային՝ կա՛մ պիտի հրաժարէին կա՛մ պիտի աշխատէին՝ իրենց չգիտցածը սորվիլ պիտի աշխատէին իրօք, թէ՛ պատուակալ մարմիններու անդամները եւ թէ՛ վճարեալները:

Պատերազմին հետ՝ բոլորովին անընդունելի, **անկարելի՛** կը դառնայ արտասահմանի մէջ մեր պահած վարժարանները կառավարելու հին եղանակը: «Ազգային-կրթութիւն» բառերը ինքնին բան մը չեն եթէ անոնց մէջ դրած չըլլանք - ինչպէս դրած չենք մինչեւ հիմա - կշռուած ու չափուած իրականութիւն մը, իրականութի՛ւն ոգւով եւ նիւթով, որ տղոց ընդհանուր զարգացումը ապահովէ եւ այդ զարգացման ընթացքին անոնց տայ հետզհետէ «ազգային»ին գիտակցութիւնը, **գիտակից սէ՛րը** ազգային գոյութեան:

Ինքնախաբէութիւն է գոհանալ հայերէն լեզուի եւ հայոց պատմութեան ինքնին համեստ չափով մը տրուած ուսումով, իբրեւ «ազգային կրթութիւն»: Բայց չափը այնքան կարեւոր չէ որքան եղանակը եւ որքան այդ ուսումով հետապնդուած նպատակը որ ո՛չ գծուած եւ ո՛չ ալ մտածուած է յստակօրէն՝ արտասահմանի մեր բազմաթիւ փոքր, միջնակարգ եւ բարձրագոյն նախակրթարաններու ծրագիրերուն մէջ:

Որպէսզի լրացուի այդ պակասը՝ անհրաժեշտ է որ վարիչները **զգան** ձախողութիւնը մինչեւ հիմա կատարուած գործին: Ստուար մեծամասնութիւնը երկու սեռէ շրջանաւարտներու՝ իւրացուցած չէ իրեն տրուած ո՛չ ընդհանուր եւ ոչ ազգային ուսումը, **այն գլխաւոր պատճառով որ այս երկուքը յարմարցուած չեն իրարու**՝ եւ անոնք միասին՝ յարմարցուած չեն ներկայ կեանքին, չէի՛ն՝ պատերազմէն առաջ եւ պիտի չըլլան նաեւ պատերազմն ու իր վերջաւորութիւնը նկատի ունենալով, քանի որ ատոր ոչ պէտքը կը զգանք ոչ ալ կարողութիւնը կը փնտռենք մեր շուրջը:

Ամէնակարեւոր պատճառը՝ որուն համար բարեփոխութեան կամ բարենորոգութեան պէտքը կ'անտեսենք մեր ազգային կեանքին գրեթէ բոլոր մարզերուն մէջ - կամ՝ կը կատարենք հարեւանցի - քմահաճ, անձեռնհասօրէն կարգադրուած բարենորոգումներ միայն, մեր խորշանքն է ամէն քիչ մը խորունկ քննադատութենէ եւ մեր պահանջն է «քաջալերելու» եւ քաջալերուելու, երբ **ո՛րեւէ** ազգային գործ

մը կը կատարուի: «Պէտք չէ վիատեցնել»ը ազգային կարգախօս մը դարձած է, որ ձեր երեսին կը նետուի մինչեւ անգամ հո՛ն ուր պէտք է վիատեցնել գործողները՝ որպէսզի իրենց ծառայութեան անսրբագրելի ոգիէն եւ ձեւէն ազատեն հանրային գործը:

Գործելու փափաքը, ինքնին, շա՛տ կը գնահատուի մեր ժողովուրդին մէկ մասին մէջ. ո՛չ կարողութիւնը եւ ո՛չ ալ - երբեմն - այդ փափաքին տակ ծածկուած յետին-միտքերը ուշադրութիւն կը գրաւեն, որովհետեւ աւելի արժէք կու տանք մէկ կամ մէկքանի մարդու «անձնուիրութեան»՝ քան թէ հարիւրաւոր տղաք կամ հազարաւոր մարդիկ փրկող կամ վտանգող գործին:

Մտածենք. եթէ ժամանակին - վերջին անգամ կէս դար մը առաջ – բարեփոխուած է մեր ազգային կարգուսարքը կրթական եւ վարչային տեսակէտերով, հոս եւ այլուր, ատիկա եղած է շնորհիւ յայտնուած - եւ ոչ թէ խեղդուած – դժգոհութիւններու, շնորհիւ այն իրողութեան նաեւ՝ որ գտնուած են հրապարակագիրներ – Պոլսոյ, Կովկասի թէ Եգիպտոսի մէջ - որոնք պատկառիկ դիրք մը բռնած չեն մեծամոլ բայց անբաւարար մարդոց հանդէպ, չեն թողած որ հանրային գործը եւ աղքատանոցը շփոթուին եւ ուզած են ընդհակառակն, որ հանրային գործը մտքով եւ սրտով հարուստ մարդոց կալուածը ըլլայ:

Նոր սերունդը - զոր այդ ոգիով պէտք է կրթած ըլլանք արդէն - այն ատեն միայն պիտի լծուի հանրային գործի՝ երբ տեսնէ որ իր պահանջած - բոլոր նորերու պահանջած - խստութիւնը կը տիրէ հոն:

Դիտաւորութեանց հանդէպ, գործելու հանդէպ եւ արդիւնքի հանդէպ խստութիւն՝ ա՛յս է ճիշտ միջոցը երիտասարդութիւնը հանրային գործով **ուղղամտօրէն** ոգեւորելու: Աչք գոցելը վնասակար է գործին թէ՛ այսօր եւ թէ վաղը՝ եթէ նոր բայց խեղճ մարդեր պիտի գան հոն…:

ԿՈՄԻՆՏԵՐՆԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

Կոմինտերնի կամ Համայնավար Երրորդ Միջազգայնականի լուծումը, որ ծանուցուեցաւ երկու օր առաջ, ոչ միայն քաղաքական այլեւ պատերազմական տեսակէտով մեծ նշանակութիւն ունեցող դէպք մըն է:

Այդ նշանակութիւնը հետեւեալն է.- Միացեալ Ազգերու ճակատը այժմ շատ աւելի ամուր կերպով **կը միանայ** քան առաջ եւ կը խոստանայ աւելի վճռական եւ աւելի արագ յաղթանակ մը:

Թէ ի՛նչպէս՝ բացատրութիւնը պարզ է.- Միացեալ Ազգերէն շատերը, իրենց կառավարութիւններովն եւ իրենց ժողովուրդներուն մեծամասնութեամբը համայնավար չըլլալով՝ հաշտ աչքով չէին տեսներ իրենց հողին վրայ գաղտնի եւ յայտնի գործունէութիւնը Համայնավար Միջազգայնականին:

Համայնավար Միջազգայնականը կազմակերպութիւն մըն է որ կը ձգտի պուրժուական երկիրներու րեժիմը փոխելու նոյն երկիրներուն մէջ գոյութիւն ունեցող «ազգային» համայնավար կուսակցութեանց միջոցաւ, որոնք սակայն կը գործեն «միջազգային» վերին մարմինի մը հրահանգներով եւ յեղափոխական հանգամանք ունին:

Այդ վերին մարմինը կամ կեդրոնը Մոսկուա կը գտնուէր, որ միեւնոյն ատեն մայրաքաղաքն է աշխարհի միակ համայնավար րեժիմն ունեցող երկրին՝ Խ.

Միութեան: Անուանապէս միայն տարբեր՝ ըստ էութեան այդ կեդրոնը կը խառնուէր - եթէ չէր նոյնանար իսկ - անոր կառավարութեան հետ, փոխադարձաբար ուժ կու տար անոր եւ ուժ կը ստանար անկէ, կ'ազդէր անոր միջազգային յարաբերութիւններուն վրայ իր սեփական նպատակներուն եւ իր ուղղութեան տեսակէտէն, որով՝ Խ. Միութեան հետ յարաբերութեան եկող օտար կառավարութիւններն ալ միշտ կասկածով եւ զգուշութեամբ կը վարուէին անոր հետ:

Պատերազմի ներկայ փուլին մէջ մանաւանդ, երբ ուրիշ որեւէ ժամանակէ աւելի անհրաժեշտ է Միացեալ Ազգաց ժողովուրդներուն եւ կառավարութիւններուն փոխադարձ վստահութիւնը իրարու վրայ. Երրորդ Միջազգայնականի լուծումը պիտի ծառայէ այդ արդիւնքին եւ ատով՝ նացիզմի վրայ անոնց յաղթանակին:

Հիթլէր պիտի դժուարանայ այսուհետեւ ամերիկեան, անգլիական եւ այլ **թշնամի** ժողովուրդներուն ինչպէս նաեւ իտալացի, ռումանացի, հունգարացի եւ այլ **բարեկամ** ժողովուրդներուն (մինչեւ իսկ հակապոլշեւիք ֆրանսացւոց) հանրային կարծիքը համայնավարութեան վախով իրեն ինպաստ շահագործելու, քանի որ վերցած է Կոմինտերնի մեծ խրտուիլակը:

Ուրիշ խնդիր է՝ թէ Սթալին զոհողութիւն մը ըրած եղա՞ւ այս լուծումով, երբ լուծուած մարմինը ներկայիս արդէն չէր գործեր կամ չէր կրնար գործել եւ Սթալին վաղուց արդէն գոհացած էր: Խ. Միութեան բաղկացուցիչ տարրերու՛ն միութիւնը միայն՝ փոխանակ համայնավարական րեժիմին մէջ բոլո՛ր երկիրներու միութեան: Ան նախընտրած էր, նոյնպէս, Խ. Միութիւնը զինել-զարգացնել ընդդէմ իր վաղուան հաւանական թշնամիին՝ քան իր հաւանական զինակիցները պառակտելով-տկարացնել հանդէպ այդ թշնամիին:

Գէթ մինչեւ պատերազմին վերջաւորութիւնը, Կոմինտերնը լուծուած կը մնայ եւ այս՝ կ'ունենայ իր արդիւնքը: Կարելի չէ գուշակել թէ ի՛նչ կ'ըլլայ այնուհետեւ՝ աւելի կամ նուազ իրարու մօտ կամ իրարմէ հեռու, ի՞նչ ընկերային եւ քաղաքական, ի՞նչ ազգային եւ միջազգային դիրքեր, այսօրուան Միացեալ Ազգերը...:

ԽՆԴԻՐ ՄԸՆ ԱԼ

Դիտմամբ չեմ դներ «գրական» բառը խնդիրէն առաջ՝ որպէսզի ոմանք ատկէ խրտչելով չկարդալիք չընեն այս յօդուածը: Այդպիսիները եթէ տեսնեն վերի «**խնդիր** մըն ալ» խորագիրը, կրնան յուսալ թէ այդ խնդիրը շուկայի կամ եկեղեցիի կամ առնուազն գերեզմանատան կը վերաբերի եւ հետաքրքրութեամբ կը սկսին քակել բառերը..:

Այսուհանդերձ, ըսուի թէ ոչ, այս խնդիրն ալ «գրական» է ինչպէս անցեալ շաբթուանը, որ, եթէ կը յիշուի, հայ գիրը կամ գրականութիւնը «Ամերիկայի մէջ զօրացնելու» կամ աւելի ճիշտը ապրեցնելու վրայ կը դառնար:

Եթէ կը յիշուի դարձեալ, այդ խնդիրը չքննուեցաւ ամբողջովին, մինչեւ իսկ չներկայացուեցաւ Նիւ Եորքի *Նոր գիր* հանդէսին աշխատակիցներուն կարծիքներովը, ներկայացուեցաւ միայն՝ թերթին խմբագրութեան տեսակէտը տրուելով եւ ընդդիմախօսելով անոր: Մինչդեռ՝ ըսուած էր յօդուածին սկիզբը՝ թէ անոնք ալ հոն պիտի տրուէին:

Ամփոփեմ: Տոքթ. Աւետիս Քէյ (Գույումճեան) յայտնելէ ետք իր թանձր ու սեւ յոռետեսութիւնը ամերիկահայ գրականութեան ապագային մասին, կ'եզրակացնէ

«..եւ սակայն ըմբոստանալով անոնց դէմ որոնք կ'աճապարեն այսօրուընէ հայ գիրին դամբանականը արտասանելու, կ'ուզեմ աղաղակել եւ գոչել թէ մինչեւ որ չթաղուին վերջին հայ գրողն ու հայ ընթերցողը այս երկրին մէջ՝ չէ՛ մեռած հայ գրականութիւնը»: Բոլորովին ճի՛շտ:

Արամ Հայկազ՝ «գրողին ու գաղութին» կորստեան մեղքը (եթէ կորսուին) կու տայ կուսակցական պառակտումին, որ եթէ շարունակուի, եթէ մեր մտաւորականութիւնն ու առաջնորդները չսթափին, կարգ մը գրողներու եւ հաւատաւորներու ճիգերը հազիւ թէ արդիւնաւորուին ու նկատելի հետք մը ձգեն. այդ՝ մարող ճրագի մը վերջին պլպլումին պէս բան մը պիտի ըլլայ ու անոր պիտի յաջորդէ սեւ վարագոյրը որ պիտի իջնէ: Այն ատեն պատմաբանը «Ամերիկահայ գաղութ»ի էջին տակ պիտի գրէ. «Ան ունէր ամէն բան, գրող, երգահան, նկարիչ: Ունէր դրամ, հաց, կուսակցութիւն: Գլխուն վրայ՝ առաջնորդ ու առաջնորդարան: Ունէր ողնայարը տաք պահելու համար ազնիւ բուրդէ վերարկու, ինքնաշարժ, ժամ ու ժամկոչ, բայց ինքիր մէջ ամբարուած ատելութեան եւ անհանդուրժողութեան ուժէն իսկ խեղդամահ՝ կորաւ»: Աս ալ ճիշտ, բայց ո՛չ բոլորովին՝ զոր ըլլալու համար պէտք էր ախտին պատճառն ու դարմանն ալ շօշափուէին գոնէ:

Ըստ Սուրէն Մանուէլեանի, որ նոյնպէս իրաւունք ունի, «ամերիկահայ գրականութիւնը ապրեցնելու եւ զօրացնելու գլխաւոր ազդակը - նիւթական վարձատրութենէն եւ քաջալերութենէն ետք - մտաւորականութեան, մասնաւորապէս գրողներու համագործակցութիւնն է, Միութիւն մը, որ կարենայ հրատարակել եւ տարածել հայ գրագէտին գործը»:

Նոյն բանը, աւելի շեշտուած կերպով, կ'ըսէ Մարտիրոս Սարգիսեան երբ կը գրէ. «Ամերիկահայ զանգուածներու ցեղային փրկութեան միակ ու միակ միջոցն է մեր մշակոյթին պահպանումը..: Պահանջել, բարոյապէս պարտադրել ամէն գիտակից հայու որ առաքելութիւն մը ստանձնէ այդ ուղղութեամբ: **Գրականութիւնը մեր ցեղին, մեր ինքնուրոյն գոյութեան համար մղուած դարաւոր պայքարին պատմական արձանագրութիւնն է**..» (ստորագծուած ինձմէ):

Կ'անցնիմ ասկէ առաջ եւ ետքը յայտնուած կարծիքներու վրայէն՝ որոնք շատ ալ տարբեր չեն ասոնցմէ, կանգ առնելով ստորագծուած գաղափարին վրայ՝ որ ինծի կը ծառայէ իբրեւ փոխանցում:

Փոխանցու՛մ դէպի **նոր խնդիրը**՝ որ, ըսի արդէն, գրակա՛ն է միշտ. կարելի՞ է խօսիլ մեր կրած հին եւ նոր դժբախտութիւններուն ՝ մանաւանդ **ջարդերուն** վրայ: Կարելի՞ է մեր թշնամիներուն նախկին մայրաքաղաքը, քօղաւոր կիները, շահախնդիր կամ անշահախնդիր բարեկամնե՛րը յիշել իրենց գեղեցկութեան, իրենց խորհրդաւոր հրապոյրին կամ իրենց տաղանդին համար: Բարեկամս Պ. Ս. Սահակեան կտրուկ «ո՛չ» մը կ'ըսէ այս երկու հարցումներուն եւ կու տայ իր «փաստերը» ի պատասխան անոնց որ համաձայն չէին իրեն՝ իր Գեղարուեստասիրացի բանախօսութենէն ետք:

Արդ, իրականութիւն է՝ որ գրականութիւնը անցեալով չ'ապրիր միայն եւ արտասահմանի հայ գրականութիւնը կրնայ, օրինակ, զբաղիլ ամերիկահայ կամ եգիպտահայ ներկայով, մինչեւ անգամ ոչ-հայ՝ ամերիկեան կամ եգիպտական ներկայով: Նոյնպէս իրականութիւն է՝ որ անցեալ ըսելով (մօտիկ կամ հեռաւոր անցեալ) ջարդն ու հալածանքը չեն հասկցուիր միայն:

Բայց իրականութիւն է, նաեւ, որ անցեալը **իր ամբողջութեամբ** կը կազմէ գրականութեան **մէկ** կալուածը, զոր գրագէտը կը շահագործէ **իր ուզածին եւ իր կրցածին պէս**, իր արարքին արդարացումը ըլլալով իր յաջողութիւնը եւ անոր դատապարտութիւնը՝ իր ձախողութիւնը: Եւ ասիկա՝ նո՛յնքան ուրախ որքան տխուր պատահարներու, հովուերգութեան որքան ողբերգութեան մէջ: Լղրճուածը հարսնիք մը ըլլայ թէ մահ մը, ըլլայ ան հաւաքական խիզախում մը թէ հաւաքական ջախջախում մը, արդիւնքը նոյնն է **գրականօրէն**: Եւ, ի փոխարէն, արտադրուած գեղեցիկ քերթուածը, պատմուածքը կամ վէպը կրնան վերաբերիլ այդ նոյն նիւթերէն մէկին կամ միւսին, չեն դադրիր գեղեցիկ ըլլալէ, անոնք իրենց գեղեցկութեամբը **գրականօրէն** կը նուիրագործեն նիւթը՝ որ ինքնին ոչ գեղեցիկ է ոչ տգեղ՝ գրականութեան աչքին, ոչ մաքուր ոչ աղտոտ, ոչ խանդավառող ոչ ալ ընկճող: Արուեստի հա՛րց մը, ինչպէս կը տեսնուի:

Արդ, օրինակով մը խօսելու համար, եթէ Վարուժանի «Դիակի սայլը» քիչ մը խրտչեցուցիչ է իրապէս՝ մէկ պատճառը անոր աւելորդ իրապաշտութիւնն է եւ ոչ թէ ոգին զոր իր վերջաւորութեանը մէջ պէտք է տեսնել, եւ միւս պատճառը՝ իր յաճախ գէշ, այսինքն շատ ոգեւոր եւ պոռչտուն արտասանութիւնն է: Բայց ատով չի դատուիր Ագաթանգեղոսէն Լաստիվերտացի եւ Լաստիվերտացիէն մինչեւ Սիամանթօ եւ մինչեւ տիկ. Եսայեան (իր հոյակապ *Աւերակներու վրան*) եւ աւելի վերջը մեր ունեցած հայ ողբերգական գրականութիւնը:

Չեմ կարծեր որ հոս պատշաճի տրտմութեան եւ զուարթութեան մասին Արփիարի խօսքը՝ զոր կ'արտագրէ Պ. Սահակեան: Անիկա նիւթի հետ կապ չունի այլ ոգիի, եւ կը խորհիմ թէ կապ չունի նոյնպէս արուեստի հետ:

Կարելի է եւ ես կ'ուզէի աւելի՛ բարձրացնել (ո՛չ ընդլայնել) այս վէճը: Թերեւս ուրիշ օր մը ընեմ ատիկա: Հիմա հազիւ կրնամ - վերջացնելու համար - յիշեցնել թէ «գրականութիւնը», այո՛, «մեր ցեղին - եւ ամէն գրականութիւն՝ ամէն ցեղի - մղած «գոյութեան պայքարին պատմական արձանագրութիւնն է». արձանագրութի՛ւն՝ որուն ձեւը կարելի է միշտ քննադատել բայց ոչ խորքը:

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Փոխանակ յամրօրէն հոդ հասնելու, անմիջապէս յարձակողականի կ'անցնիմ՝ ըսելու համար թէ ուսումնական խորհուրդէն օգուտ մը չտեսանք դեռ եւ դատելով երեւոյթներէն՝ շատ ալ յոյս չունինք տեսնելու:

Օգտակար չեղաւ ան եւ յոյս չունինք որ ըլլայ այն պատճառաւ՝ որ չէր կրնար ըլլալ, չեղաւ բայց **պէտք էր** ըլլալ յեղափոխական, պէտք էր շատ բան տակնուվրայ ընէր կամ գոնէ ցարդ յայտնէր տակնուվրայ ընելու իր դիտաւորութիւնը:

Եթէ նախորդ բազմաթիւ ծրագիրերը քննելով կրթական նոր ծրագիր մը պատրաստելն ըլլար իր մեծ պարտականութիւնը, նոր յանձնախումբ մը բաւական էր, ինչպէս բաւած էին նոյն գործը կատարող ա՛յնքան ուրիշներ այս վերջին տասնհինգ-քսան տարուան մէջ: Այդ ծրագիրերը մէկը միւսին ետեւէն կը շինուէին երկար ուսումնասիրութիւններէ եւ գիշերային բազմաթիւ հաւաքոյթներէ ետք, ու շինուելէ վերջ ծրարուելով կը պահուէին մինչեւ որ քանի մը տարի ետք ուրիշի մը կազմութեան ձեռնարկուէր եւ ան ալ նոյն բախտին արժանանար: Միակ տարբերութիւնը նախորդ եւ ներկայ ծրագիրերու կազմութեան պայմաններուն մէջ՝ կը

կայանար հոն, որ անոնք անցորդ յանձնախումբերու եւ ասիկա հաստատաբնակ խորհուրդի մը գործն ըլլալուն, յուսալի էր վերջինին շուտով մէջտեղ ելլելն ու, թերեւս, կիրարկուիլն ալ: Հակառակ ասոր, այդ լուրը չունինք դեռ, եւ ամէն հաւանականութիւն կայ, հետեւաբար, որ յառաջիկայ դպրոցական շրջանին եւս մեր բոլոր դպրոցները ընթանան իրենց նախկին ուղղութեամբ կամ անուղղութեամբ, հոգաբարձուներու մեծ մասամբ գոհունակ եւ դուրսէն դիտողներու մեծ մասամբ դժգոհ վերաբերումին մէջտեղ:

Ըսի որ ուսումնական խորհուրդը **յեղափոխական** պիտի ըլլար, պէտք է ըլլար: Կ'աւելցնեմ՝ թէ կա՛մ պէտք էր ըլլար յեղափոխական եւ կա՛մ բնաւ պէտք չէր ըլլար: Թէ ո՛րքան քիչ յեղափոխական եղաւ կամ որ նոյնն է՝ բնաւ բան մը չեղաւ մինչեւ հիմա, հաստատուեցայ անցեալ օր կարդալով իր մասին յօդուած մը, ուր գրողը կը խօսէր անոր վրայ այնպէս մը որպէս թէ ան գոյութիւն ունենար տարիներէ իվեր եւ այսօրուան վիճակը իրմէ ալ յառաջ գար…: Ասկէ աւելի գէշ կարծիք, աւելի գէշ ակամայ վճիռ կարելի չէ յայտնել նոր մարմինի մը համար՝ որ նոր է դեռ իբրեւ օրկան եւ որմէ նորութիւն ու հիմնական նորոգութիւն կը սպասուէր երբ պահանջուեցաւ որ հիմնուի այդ օրկանը:

Պէտքն է որ վերջապէս ստեղծած էր այդ օրկանը՝ յղութեան կամ նոյնիսկ նախայղութեան բաւական երկար ժամանակէ մը վերջ, ու պէտքն է որ զայն պիտի մղէր - աշխարհ գալէն ետք - կորսուած ժամանակը շահելու համար արագօրէն կատարելու խորունկ նորոգութեան աշխատանք մը: Եւ արագօրէն կատարուած խորունկ նորոգութիւնն է, ինչպէս գիտենք, որ ամէն աշխատանքի եւ ամէն գործի մէջ, յեղափոխական բնոյթ կը կրէ եւ այդպէս ալ կ'որակուի շատերէն, վախցողէն եւ չվախցողէն հաւասարապէս…:

Յեղափոխական պիտի ըլլար, օրինակ, ներկայ ուսումն. խորհուրդին ոգին եւ գործը՝ եթէ կազմուած թէ չէ, ըսէր զինք կազմող իշխանութեան՝ թէ բոլոր ազգային կոչուած վարժարաններուն բոլոր ուսումնական հարցերը - անոնց մէջ ըլլալով անշուշտ ուսուցչակա՛ն հարցերը - կ'իյնային իր իրաւասութեան սահմանին մէջ եւ ո՛չ եւս կը պատկանէին հոգաբարձութիւններուն:

Լրացուցիչը այս պահանջման՝ պիտի ըլլար վարկ ուզել ազգ. Իշխանութենէն եւ անմիջապէս կրթական քննիչ մը անուանել, օժտուած քննական ամէնալայն եւ - կարգ մը պարագաներու մէջ - վճռողական որոշ իրաւասութիւններով, քննի՛չ մը որ եթէ Եգիպտոսի մէջ չկար՝ կարելի էր ուրիշ մօտակայ երկրէ մը հրաւիրել, եւ եթէ ատ ալ հնար չըլլար՝ պէտք էր օտար մը կոչել այդ պաշտօնին - հա՞րկ է ըսել՝ գործին ամէնաձեռնհաս եւ մեզի ամէնայարմար օտարը անշուշտ:

Մեր «յեղափոխական» ուսումն. խորհուրդը ուրիշ բաներ ալ պիտի ընէր, բանե՛ր որոնք անհրաժեշտ բարենորոգումներ ըլլալէ զատ՝ պիտի ձգտէին մեր կրթական եթէ ճահիճը չըսեմ գոնէ աւազանը յուզելու, մէկքանիներն իրենց քունէն եւ ուրիշները իրենց գէշ սովորութիւններէն սթափեցնելու, զանոնք իրենց գործին լրջօրէն փարիլ տալու:

Ծրագի՛ր: Ծրագիր մը պէ՛տք է, հարկաւ, ինչպէս ամէն գործի նոյնպէս մեր կրթական գործին համար: Բայց արդեօ՞ք ուսումն. խորհուրդը «մտածեց» անոր մասին՝ նախքան բարեփոխելու սկսիլը: Ուրիշ խօսքով՝ արդեօ՞ք որոշեց թէ ի՛նչ նոր սկզբունքներ պիտի կազմեն այդ բարեփոխման հիմերը, սկզբունքնե՛ր որոնց

կարեւորութիւնը յուսալ կու տար թէ խորհուրդը բաւական ընդարձակ խորհրդակցութիւն մը պիտի կատարէր նախապէս ուրիշ քանի մը դպրոցավար հայերու հետ եւս, Գահիրէէն թէ Աղեքսանդրիայէն, չհաւտալով թէ միայն իր հինգ անդամներն են ամբողջ եգիպտահայ գաղութին ամէնէն կարող «կրթասէր»ները՝ որ, ընտրուած իրենց «կրթասէր» ըլլալու հանգամանքովը միայն, առանձինն կրնան ստանձնել ծանր պատասխանատուութիւնը ամբողջ գաղութին կրթական ապագային…: Բայց, որոշելէ ետք այդ սկզբունքները՝ գործադրութիւնը պիտի սկսէր իսկոյն, յեղափոխական համառօտ ձեւով, որովհետեւ պէտքը չէր սպասեր երկարբարակ խմբագրութիւններու:

Տարին կը լրանայ ու նոր մը կը սկսի քանի մը ամիսէն՝ մեր դպրոցներուն եւ դպրոցականներուն համար: Այս ընթացքով, յուսալի չէ որ ո՛րեւէ էական բան կատարուի ատկէ առաջ:

ՊԱՇՏՕ՞Ն, ԹԷ՞ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ

Դրամատան մը տնօրէնութիւնը աւելի «բարձր» **պաշտօն** մըն է քան դպրոցի մը տնօրէնութիւնը. բայց այս վերջինը **առաքելութիւն** մըն ալ է:

Աւելի շատ «առաքելութիւն», աւելի քիչ «պաշտօն» պէտք է ըլլայ ան: Իսկ որպէսզի այդպէս ըլլայ, պէտք է որ **պաշտօնեան** ընտրողները զայն ընտրեն՝ նա՛խ, **առաքեալ** մը իր մէջ տեսնելով, երկրորդ, որոշելով՝ առաքեալը իր մէջ չխեղդել յօգուտ պաշտօնեային, ուրիշ խօսքով՝ չպահանջել որ ան խոնարհի ոչ-առաքեալներու առջեւ, անոնց խօսքէն դուրս չելլէ, անոնց հաճելի ըլլալու վրայ միայն մտածէ:

Դպրոցի տնօրէնի մը համար ըսուածը կը վերաբերի նաեւ լրագրի մը խմբագրապետին: Ան ալ **պաշտօն մը** եւ **առաքելութիւն մը** միեւնոյն ատեն կը կատարէ. ան ալ կրնայ իր պաշտօնին համար կախում ունենալ ուրիշներէ. անոր ալ ըրած գործին բնութիւնը - եթէ գիտենք եւ կը ճանչնաք զայն իրապէս - կը պահանջէ որ ան գործէ անձնական նուիրումի եւ անձնական պատասխանատուութեան պայմաններով՝ որպէսզի իր առաւելագոյնը տայ **ազատօրէն**, այն ազատութե՛մբ որ իրաւունք մը չէ միայն որուն համար անհատներն ու ազգերը կը կռուին, այլեւ մթնոլորտ մը որ անհրաժեշտ է բոլոր ուղղումի, ճշտումի, բարելաւումի քարոզիչներուն համար:

Կան ուրիշ առաքելութիւններ ալ: Այսպէս, բոլոր ազատ արուեստները եւ բոլոր գեղարուեստները: Բժիշկը առաքեալ մըն է, փաստաբանը առաքեալ մըն է, ճարտարապետն ու ճարտարագէտը՝ նոյնպէս, որոնք ժողովրդային զանգուածներուն բարօրութեան համար նոր յատակագիծեր գծելու, աշխատանքներ հիմնելու կամ վարելու պաշտօնը ստանձնած են բայց չեն գործեր վարձկան պաշտօնեաներու պէս այլ գործին մէջ դնելով իրենց ամբողջ եռանդը, միտքն ու սիրտը, իհարկին կռուելով իրենց գաղափարին պաշտպանութեան համար եւ իհարկին հրաժարելով իրենց պաշտօնէն՝ իրենց ապրուստի միջոցէն:

Հրապարակագիրը ա՛յն է բոլոր ազատ-ասպարիզականներուն մէջ՝ որ ամէնէն աւելի **յաճախակի** եւ **ուղղակի** հանրութեան համար կը գործէ, ատոր համար պաշտօնի կոչուած է եւ կամ պաշտօնի կոչած է ինքզինքը երբ ինք տէրն է իր թերթին, եւ որ, եթէ առաքելութիւն մը նկատելով չկատարէ իր պաշտօնը՝ միշտ անօգուտ եւ յաճախ վնասակար կ'ըլլայ հանրութեան:

Անոնցմէ ո՛չ մէկը որ այս ըմբռնումով լծուած է իր գործին՝ իր վրայ հիացողներ, իրեն համակիրներ եւ բարեկամներ միայն ունեցած է. իր բաժինը եղած է աւելի շատ թշնամութիւն՝ այն շրջանակներէն որոնց շահուն, հանգիստին կամ սովորամոլութեան կը դպէին իր խօսքերը. մինչ զանգուածները, որոնց համար է իր աշխատութիւնը, միշտ դանդաղ՝ երբեմն կոյր են այդ աշխատանքը տեսնելու մասին եւ քիչ անգամ նեցուկ կը կանգնին աշխատողին, ու երբ խանդավառուին եւ զայն իրենց ուսերուն վրայ բարձրացնեն իսկ աւելի անոր համար է որ փայփայուած են իրենց ամբոխային կիրքերը, քան թէ ճանչցած են իրենց ծառայել ուզողները:

Հրապարակագրութեան մասին՝ առաջ ուրիշ էր հայ ժողովուրդին (զանգուած եւ առաջնորդ տարրեր) կարծիքը իր մտաւորական երկու մեծ կեդրոններուն՝ Կ. Պոլսոյ եւ Թիֆլիսի մէջ, ուրիշ է հիմա արտասահմանի մէջ:

Արտասահմանի մէջ, հիմա տասը-քսան անգամ աւելի թերթ ունինք քան Պոլսոյ եւ Թիֆլիսի մէջ ժամանակին: Բայց անոնցմէ ո՛չ մէկը կրնայ ըսել, այսօր, թէ ինք կը շարունակէ գործը *Հիւսիսափայլ*ներու, *Մշակ*ներու եւ նոյնիսկ *Արձագանգ*ներու ու *Մեղու*ներու՝ Թիֆլիսի մէջ, եւ *Մասիս*ներու, *Օրագիր*ներու՝ Թիֆլիսի մէջ, եւ *Մասիս*ներու, *Օրագիր*ներու, *Թատրոն*ներու եւ *Մամուլ*ներու, *Արշալոյս Արարատեան*ներու եւ *Արեւելեան մամուլ*ներու, յետոյ *Արեւելք*ներու, *Հայրենիք*ներու եւ դարձեալ *Մասիս*ներու: Կը գտնուին ըսել եւ նաեւ լսել ուզողներ՝ թէ Ստ. Նազարեանը, Միք. Նալբանդեանը եւ Գր. Արծրունին. Ստ. Ոսկանը, Պարոնեանը, Օգսէն Խոճասարեանը, Արփիարը, Զօհրապը եւ ուրիշներ որոնց անուանացանկը բաւական երկար տեղ մը պիտի գրաւէր, վերստին աշխարհ եկած են ու կ'ապրին Ամերիկայէն մինչեւ Սուրիա, անցնելով միւս բոլոր երկիրներէն ուր հայերէն թերթ մը գոյութիւն ունի. բայց ասիկա չոր փափաք մըն է միայն եւ ոչ երբեք իրողութիւն:

Առաջին մեծ գաղթէն վերջ (1896) արտասահմանի մէջ մարմին առաւ եւ ժամանակ մը տեւեց - նիւթական շատ տկար պայմաններու մէջ, անշուշտ - հայ մամուլ մը որ կրնար նախկինը ինչպէս նաեւ Եւրոպայի գաղափարական մամուլը յիշեցնել իր ոգիով: Անկախ կամ կուսակցական՝ ան կը գրուէր աւելի կամ նուազ ձեռնհաս, յետոյ աւելի կամ նուազ պարկեշտ անձերու կողմէ, որոնք գոնէ սա նմանութեան գիծը ունէին իրենց մեծ նախատիպարներուն հետ.- կը քննադատէին ինչ հանրային գործ եւ ինչ հանրային գործիչ որ քննադատելի կը համարէին իրենց շուրջ, եւ ոչ ոք անոնց կը մերժէր այդ իրաւունքը..:

Քանի ժամանակը անցաւ եւ գաղութները աճեցան ու ամրացան, մամուլն ալ փոխուեցաւ թէ՛ նիւթապէս եւ թէ՛ բարոյապէս: Ան ալ աճեցաւ ընդհանրապէս եւ, իր գլխաւոր անուանակիրներովը գոնէ, ամրացաւ, հաստատուն դարձաւ: Նոյն համեմատութեամբ, սակայն, ան դադրեցաւ հրապարակագրութեան ծառայելէ, **ամէն** քննադատելի բան եւ անձ քննադատի մը դատաստանին յանձնելէ, ատկէ՝ հանրային օգուտ մը սպասելէ:

Արտասահմանի մամուլը քիչ քննադատութիւն, յարձակում եւ կռիւ չպարունակեց հարկաւ: Բայց մեծ մասամբ անանուն հրապարակագրութեամբ եղան ատոնք եւ եղան խումբէ խումբ, մարմինէ մարմին, կուսակցութենէ կուսակցութիւն: Այդ պատճառաւ, իրենց արժէքը իջաւ՝ որովհետեւ եթէ բոլորն ալ կիրքի արդիւնք չէին, կիրքի վերագրուեցան: Այնպէս որ երբ դադրեցան կամ նուազեցան այդ կարգի գրութիւնները ու սկսաւ, այս կամ այն թերթին մէջ, պատահաբար երեւիլ թեթեւ,

նոյնիսկ շատ թեթեւ քննադատութիւն մը ոչ-կուսակցական գործի կամ անձի մը համար, ենթականերուն եւ իրենց բարեկամներուն համար ան առիթ մը եղաւ «հաւար», կամ «հաւատքիս հայհոյեց» կամ «սա՛ կատաղած կենդանին սանձեցէք» պոռալու:

Արդ, հրապարակագրական «առաքելութիւն»ը այն ատեն կը հաշտուի, ըստ մեզ, «պաշտօն»ին հետ՝ երբ հրապարակագիրը կը մատնանշէ մէկու մը սխալը կամ պակասը, սպասելով որ - եթէ հարկ է - ուղղեն զինք բայց չըսեն՝ թէ աւելի լաւ է լռել քան գրել, թէ գրելով թշնամի մը կ'աւելցնէ իրեն եւ իր խումբին, թէ անկախներու հետ մանաւանդ՝ պէտք է «վարուեցողութիւն» ունենալ եւ «չխրտչեցնել» զանոնք, չմղել զանոնք հոն ուր աւելի հաշտուած փափկանկատութիւն կը տիրէ իրենց հանդէպ:

Ա՛յն որ հրապարակագրութեան այս ձեւին - օտարներու մէջ ալ շատ տարածուած - կը հետեւի, **հանգիստ պաշտօն** մը կը վարէ: Բայց կան ոմանք որ **անհանգիստ առաքելութիւն**ը կը նախընտրեն..:

ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ՀԱՐՑԵՐ

Հրատարակեցինք Գահիրէի քաղ. ժողովին տեղեկագիրը՝ իր երկու տարուան օրինական շրջանին բովանդակ գործունէութեանը մասին, ներկայացուած թեմ. ժողովոյ վերջին նիստին, իր հրաժարականին հետ միասին. այդ տեղեկագիրը ունէր յստակ եւ ամփոփ ըլլալու առաջին առաւելութիւնը:

Հոս պիտի չխօսինք իր խորքին մասին, որ ընդհանուր առմամբ գնահատութեան արժանի է: Թեմ. ժողովը յայտնեց իր զգացումը շրջանաւարտ ժողովին՝ առանց բացառութեան եւ հետեւաբար առանց որեւէ վերապահութեան զայն գնահատելով եւ ծափահարելով: Հաւանօրէն, այդպէս պիտի չընէինք մենք՝ երբ տեղեկագրէն մեկնելով քննէինք ամբողջ գործունէութիւնը յիշեալ մարմինին: Եւ պիտի փափաքէինք որ թեմ. ժողովին մէջ եւս գտնուած ըլլար գէթ միակ երեսփոխան մը, համոզմամբ **ըսող** թէ ի՛նչ տարբեր եւ ի՛նչ աւելի պէտք էր ընէր քաղ. ժողովը, ըստ իրեն՝ այդ երեսփոխանին:

Այդ երեսփոխանը գուցէ գայթակղեցնէր, գուցէ ընդմիջուէր ոմանց կողմէ եւ գուցէ իր մասին ըսողներ ըլլային ներսը եւ դուրսը, թէ ըրածը առնուազն խաղարգելութիւն («*օրտու-պոզան*»*ութիւն*) է: Այսուհանդերձ, մենք կը կարծենք որ առանց որեւէ քննադատութեան տրուած հաւանութիւն մը՝ ժողովուրդէն ընտրուած օրէնսդիր մարմինէ մը առ իր ընտրած գործադիր մարմինը, բնական երեւոյթ մը չէ, մինչեւ իսկ ժխտումն է անոր կոչումին:

Այդպէս է, արդարեւ, լաւագոյն գործունէութիւնը ունեցած մարմինի՛ն համար անգամ՝ երբ խնդիրը կը դառնայ անոր **ամբողջ** պաշտօնավարութեան շրջանին վրայ եւ ոչ թէ առանձնապէս **այս կամ այն գործին** կամ անոր **քանի մը գործերուն** վրայ՝ որոնք կրնան կատարեալ հաւանութեան արժանի ըլլալ: Քննադատող երեսփոխանը, ինք, թերեւս աւելի լաւ պիտի չգործէր եթէ այդ պաշտօնին վրայ գտնուէր: Բայց ատիկա արգելք մը չէ ըսելու՝ թէ ո՛րն է լաւագոյնը, զայն յիշեցնելու եթէ ծանօթ ալ է ան, դէպի ան ուղղելու մտածումն ու ճիգը թէ՛ ապագայ գործողներուն եւ թէ՛ ժողովուրդին մանաւանդ՝ որ եղածով գոհանալու տրամադիր է յաճախ:

Հոս պիտի չըսենք՝ թէ քննադատութիւնը պէտք է մեղմ կամ չափաւոր ըլլայ այս պարագային: Կրնայ նոյնիսկ խիստ ըլլալ: Եթէ պատշաճութեանց սահմանէն դուրս չ'ելլեր՝ ժողովը պէտք է զայն լսէ մինչեւ վերջը, փոյթ չէ թէ համամիտ չըլլայ անոր: Եթէ սխալներ կան իր ըսածներուն մէջ՝ քաղ. ժողովի տեղեկաբերը կրնայ զինք ուղղել. ատկէ անդին, ներքնապէս գոհ ըլլալու են ամէնքը՝ որ գոնէ մէկը, ընդհանուրին եւ թերեւս ի՛ր ալ գնահատանքին մէջտեղ, աւելի խորը մտած, աւելի հեռուն գացած կամ աւելի բարձր է ելած՝ յօգուտ այն ժողովուրդին զոր կը ներկայացնէ այդտեղ:

Այս՝ ժողովին համար. առնենք նաեւ մամուլը, առնենք մե՛զ:

Ըսինք թէ նպատակ չունինք շրջանաւարտ քաղ. ժողովին ներկայ տեղեկագիրը մանրամասն քննութեան բովէ մը անցընելու - բա՛ն մը որ հաւանօրէն կատարուի հոս յառաջիկային - ինչպէս ըսինք՝ որ ընդհանուր առմամբ մենք եւս համաձայն ենք այդ ժողովին գործունէութեան մասին յայտնուած գնահատութեան: Մեր խօսքը ատոր վերաբերմամբ չէ ուրեմն, այլ մամուլին ընդհանրապէս եւ մեր՝ ի մասնաւորի՝ ազգային իշխանութեանց հանդէպ ունեցած դիրքին, անկախութեան եւ իրաւունքին վերաբերմամբ, որոնք կը թուին թէ պէտք ունին բացատրուելու:

Երկու տեսակ թերթ կայ, տեղեկութեան (information) եւ կարծիքի (opinion) թերթեր: Անշուշտ կարծիքի թերթը լուր ալ կու տայ, ինչպէս որ տեղեկութեան թերթը կարծիք ալ կը յայտնէ: Բայց մէկէն՝ աւելի շատ լուր կը սպասուի եւ միւսէն՝ աւելի շատ կարծիք, եւ առաջինին լուրերու՛ն կարեւորութիւն կը տրուի աւելի ու երկրորդին՝ կարծիքներու՛ն:

Հայերէն թերթը կարծիքի թերթ եղած է միշտ ու պէտք է - ըստ մեզ - այդպէս ըլլայ ու մնայ միշտ: Ատով է որ կ'արդարանայ իր գոյութիւնը ամէնուրեք, օտար թերթ կարդացողներու այսօր արդէն բաւական ստուարաթիւ եւ վաղը ամբողջովին անոնցմէ կազմուած համայնքներու մէջտեղ:

Փափաք մը կայ, ոչ միայն ժողովականներու այլեւ ժողովուրդին մէկ մասին մէջ՝ «ժողովները հանդարտ ձգելու որ գործեն»: Ժողովականը զոհողութիւն մը ընել յանձն առած ըլլալով՝ պէտք չէ զինք նեղացնել ամէնաթեթեւ դիտողութիւնով մը անգամ: Պէտք չէ, ընդհակառակն, միշտ քաջալերել, այսինքն միշտ գովել, փառաբանել զայն:

Ա՛յս՝ առաջին: Երկրո՛րդ՝ երբ այդ ժողովները կազմուած են համերաշխաբար, որ է ըսել՝ երբ անոնց մաս կը կազմեն թերթին բարեկամները, զայն հրատարակող կուսակցութեան անդամներէն մէկն ու միւսը, պահանջ մը կայ այդ ժողովին որեւէ մէկ քայլը քննադատելու իրաւունքէն զրկելու թերթը:

Պատասխաննե՛ր.- Ա. Կարծիքի թերթ մը, մինչեւ իսկ եթէ իշխանութիւնը ամբողջովին իր գաղափարակիցներէն բաղկացած է, հանրային կարծիքին զարգացման օգուտը նկատի ունենալով պէտք է մերթընդմերթ իր **գործող** գաղափարակիցներուն մասին **դիտողի** իր մտածումն ալ ըսէ պատշաճօրէն, ինչպէս կ'ընեն այդ կարգի **չափաւոր** (եւ ոչ **ծայրայեղ**) կուսակցութեանց պատկանող թերթերը Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ: Բ. Համերաշխաբար կազմուած ժողովի մը մէջ գաղափարակից անդամի մը ներկայութիւնը բնա՛ւ արգելք ըլլալու չէ թերթին՝ որպէսզի իհարկին քննադատէ ժողովին սա՛ կամ նա՛ արարքը, նկատելով որ կրնայ իր միակ գաղափարակցին ձայնը խեղդուած ըլլալ մեծամասնութեան ձայնին մէջ,

որ ան կրնայ անդրադարձած չըլլալ անոր քննադատելի կողմին, եւ կրնայ – վերջապէս - համամիտ չըլլալ թերթին հետ, այդ **ոչ-էական, ոչ-սկզբունքային** կէտին կամ խնդրին վրայ: Կուսակիցներու միջեւ համաձայնութիւնը սկզբունքներու եւ **հաւաքաբար որոշուած** էական հարցերու մասին միայն կարելի է:

Այս բացատրութիւնը աւելորդ չէր՝ անկուսակցականներու համար մանաւանդ, որոնցմէ ոմանք սխալ մեկնութիւններ կու տան մեր փոքրագոյն դիտողութեան անգամ:

Յ.Գ.- Սխալ մեկնութիւն մը տուած են անկուսակցականներ - մինչեւ իսկ տպուած գիրով - մեր 26 Յունիսի «Անհատը համայնքին մէջ» գրութեան ա՛յն մասին՝ ուր խօսուած է նուիրատուութեանց նպատակին վրայ, ըսելով թէ ազգ. իշխանութեան պարտքն է նախընտրութիւն մը ընել տալ բազմաթիւ օգտակար նպատակներու միջեւ, «եթէ մանաւանդ բարեգործութիւնը պիտի ըլլայ մէկէ աւելի անհատներու (հարուստ եւ բարեկեցիկ) միացեալ ճիգովը»: Հոս ակնարկութիւն մը կար արդարեւ, լսուած ծրագրի՛ մը՝ բայց ոչ արդէն գործադրուած կամ ծանուցուած ծրագիրերու մասին, ինչպէս ուզած են հասկնալ եւ հասկցնել ոմանք (չարամիտ կամ շա՜տ միամիտ) թէ մեր ա՛յնքան սիրած, քառասուն տարիէ իվեր անձնապէս եւ հաւաքապէս իր վրայ մեր գուրգուրացած «Տիգրան Երկաթ»ին ինպաստ վերջերս եղած - ա՛յն ալ մեր մէկ ընկերոջ կողմէ, ա՛յն ալ՝ դրուատուած մեր նոյն թերթին մէջ երկու օր առաջ եւ նոյն օրը - նուէրին կը վերաբերէր այդ ակնարկութիւնը, հակառակ որ խնամքն ալ ունեցած էինք յստակօրէն ըսելու թէ «այս տողերուն մէջ որեւէ ակնարկութիւն չկայ **արդէն տեղի ունեցած** բարեգործութիւններուն, ակնարկութիւն կայ **ըլլալիքներու**»: (Ստորագծումները՝ հիմա՛):

Այս ալ՝ այսչա՛փ:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՐԾԻՔԸ

Եգիպտոսի հայոց մէջ հանրային կարծիք գոյութիւն ունի՞, թէ՞ ոչ: Մենք չէ որ այս հարցումը կ'ուղղենք ինքզինքնուս: Գահիրէի առաջնորդարանին մարմարէ սանդուղներն ու պեթոնէ պատերը իրարու մէջ կը խօսին եղեր այսպէս, ու մէկը որ լսեր է զայն կրկնեց մեզի..:

Մենք պիտի չկրնայինք, մեր մասին, այդպիսի տարակոյս մը յայտնել, քանի որ հանրային կարծիքի թարգմաններէն մէկն ենք եւ եթէ հանրային կարծիք գոյութիւն չունենար՝ մենք եւս անգոյ կ'ըլլայինք: Արդ, քանի որ կանք՝ կայ նաեւ հանրային կարծիքը եւ հետեւաբար մեր առաջնորդարանի չորս պատերուն եւ սանդղամատերուն կասկածը անոր գոյութեանն իսկ վերաբերմամբ՝ եթէ անհեթեթ չէ անտեղի է գոնէ, եթէ անտեղի չէ՝ չափազանցուած է:

Ընդունինք, ուրեմն, որ չափազանցութիւն է խորհիլ՝ թէ Եգիպտոսի մէջ կ'ապրի հայկական համայնք մը եւ կ'ապրին մէկէ աւելի թերթեր, բայց թէ նոյն ինքն «հանրային կարծիքը», ծնու՛նդ առաջինին եւ ծնո՛ղ երրորդին, կրնա՜յ եղած չըլլալ: Այսուհանդերձ, ո՛վ որ չափազանցութիւն կ'ըսէ՝ ատով յայտնած կ'ըլլայ թէ երբ չափը պզտիկցուի, այսինքն երբ գաղափարը վերածուի իր ճիշտ չափերուն՝ ան կ'ըլլայ ճշմարտութիւն:

Եւ քանի որ մեր առաջնորդարանի լաւատեղեակ եւ կեդրոնաձիգ նիւթերն են որ այդ բաւական խռովիչ խօսքը ըրած են իրենց միջեւ, կը նշանակէ թէ հանրային

կարծիքը իրօք այս միջոցիս չեղածի կամ մեռածի կամ առնուազն քնացածի պէս է..:

Թէ ի՛նչ բան ներշնչած է անո՛նց այդ քիչ մը ամբարիշտ տարակուսանքը զիրենք «տեսականօրէն» կանգուն պահող հանրային կարծիքին ա՛լ չըսենք գոյութեան, գէթ զօրութեանը մասին՝ գտա՛նք աշխատցնելով նախ մեր յիշողութիւնն ու ապա մեր երեւակայութիւնը: Կամ՝ կը կարծե՛նք թէ գտանք, ու եթէ կը սխալինք թո՛ղ մեզ ուղղեն շահագրգռուողները..:

Հանրային կարծիքին ներկայիս իզօրու չըլլալուն առաջին ապացոյցը այն է՝ որ ազգային իշխանութիւնը իր բոլոր մարմիններով կը գործէ կամ կը դադրի գործելէ.., յաճախ լաւ կը գործէ.. երբեմն նուազ լաւ ու մինչեւ անգամ գէշ կը գործէ, բայց հանրային կարծիքը կը շարունակէ մնալ լուռ, մնալ հեռաւոր, անտարբեր եւ անփոյթ կեցուածքով, իբր թէ այս մարմինները իրմէ բխած չըլլային եւ չվարէին գործերը այն համայնքին որուն բխումն է ինք. **լո՞յս ի լուսոյ**՝ թէ՞ ոչ՝ մութ ի մթան բխումը..:

Արդ, հանրային կարծիքը երկու ձեւով կամ միջոցով կ'ազդէ գործադիր իշխանութեան վրայ՝ երբ ինք գործօն է. ուղղակի՝ իր ընտրած երեսփոխաններուն, զանոնք խմբով «թեմական» կոչուած ժողովին միջոցով, ուր երբ կը գումարուին անոնք՝ քննադատական կամ թելադրական հարցումներ կ'ուղղեն, կը հետաքրքրուին հին եւ նոր հարցերով, կ'ուզեն գիտնալ թէ ի՛նչու այս բանը դեռ չէ եղած եւ այն բանը եղած է ընդդէմ օրէնքի, սովորութեան կամ խղճի. անուղղակի՝ արտայայտուելով այդ երեսփոխաններուն կամ այդ գործադիրի անդամներուն մօտ խօսքով կամ գիրով, մամուլին թուղթէ եւ սրահներուն տախտակէ բեմերէն, նոյն կամ տարբեր քննադատութիւններ եւ թելադրութիւններ ընելու համար. ամէն պարագայի՝ հաստատելու՛ համար թէ ռամկավարութիւնը, սահմանադրութիւնն ու խորհրդարանականութիւնը սին բառեր չեն միայն՝ այլ հի՛մը որուն վրայ կը բարձրանայ եւ կը շարունակէ բարձրացած (քանի մը կանգուն) մնալ մեր ազգային կեանքը, իրեն պահապան (*պէօապ*) ունենալով հանրային կարծիքը, որ յաճախ բացակայելու կամ քնանալու չէ՝ ապա թէ ոչ անկարգութիւնը մուտք կը գործէ տունին մէջ..:

Այսպէս, վաղը ճիշտ երեք շաբաթ կ'ընէ որ կայացաւ վերջին նիստը մեր թեմ. ժողովին: Ան լսեց տեղեկագիրը շրջանաւարտ քաղ. ժողովին - որուն հետ մէկտեղ՝ շրջաննին կ'աւարտեն իրմէ ծնունդ առած օժանդակ մարմինները – շնորհակալութիւն յայտնեց անոր եւ պարտազերծ կացուց զայն, ինչ որ կը նշանակէ թէ վերջ տուաւ անոր պաշտօնին՝ որ ըստ օրինի եւս վերջ գտած էր այնինչ նախորոշ թուականին: Այսուհանդերձ, թեմ. ժողովը որ այս համայնքին ազգ. բարձրագոյն իշխանութիւնն է, ո՛չ մէկ խօսք ըրաւ գալիք քաղ. ժողովին ընտրութեան մասին, ո՛չ զայն ընտրեց եւ ո՛չ ալ անոր ընտրութեան թուականը կամ իր յաջորդ գումարումին օրը որոշեց, չըսա՛ւ անգամ - ձեւակերպութիւն մըն է աս՝ բայց այդ ձեւակերպութիւնը ուրիշ տեղեր կը կատարուի միշտ, ինչ որ պէտք ըլլալը կ'ապացուցանէ - թէ մինչեւ յաջորդին ընտրութիւնը թո՛ղ նախորդը հաճի գործերը վարել, ընթացիկ գործերը միայն:

Ու այսպէս է՛ որ, առ այժմ երեք շաբաթէ իվեր միայն, Գահիրէն չունի իր բնականոն գործադիր իշխանութիւնը, բայց իր հանրային կարծիքը վրդովուած չէ ատ-

կէ, ոչ անցած է անոր առաջնորդարանի սեմէն ներս եւ ոչ ալ որեւէ հարցում ուղղած «առ որ անկ է..»:

Բաց աստի, երեք շաբաթ առաջուան այդ նոյն թեմականի դռնփակի վերածուած նիստին մէջ լսեցինք թէ տրուած է խորհրդաւոր որոշում մը, որուն համար պաշտօնապէս խնդրուեցաւ մենէ ո՛րեւէ ակնարկութիւն չընել, աւելցնելով՝ թէ ան ոչ միայն իբրեւ որոշում այլեւ իբրեւ գործադրութիւն դեր-պաշտօնապէս հրապարակ պիտի հանուի շուտով:

Մենք մեր մասին անսացինք խնդրանքին, մինչ պաշտօնակից մը գրեց յաջորդ օրն իսկ՝ թէ այդ դռնփակ նիստին մէջ «հանգանակիչ յանձնախումբ»ին (**ինչի՞**..) զեկոյցէն ետք, «առաջն. փոխանորդ Սրբազանը ժողովին հաղորդած է թէ իր հոգեւոր պետին՝ Էջմիածնայ կաթ. տեղապահին (**տեղակալ**) կողմէ եղած օգնութեան կոչին ի պատասխան՝ պարտք կը զգայ հանգանակութեան ձեռնարկ մը ընել եւ արդիւնքը ղրկել Էջմիածին»:

Երբ մարդ յիշողութեան մեծ ճի՛գ մը ընելով կ'ըմբռնէ թէ «բանը ինչումն է» եւ թէ ո՛րքան ատենէ իվեր կը սպասուէր որ այդ բանը մարմին առնէր, **պզտիկ մը** կը զարմանայ տեսնելով որ երեք շաբաթ եւս անցած է ու դռնփակին մէջ տրուած որոշումը - ո՛չ, քաւ լիցի, եղած ինքնաբեր յայտարարութիւնը - կը մնայ դեռ հոն ուր որ է, ինչպէս որ հանրային կարծիքն ալ.. կը մնայ ինչպէս որ է, կռնակ դարձուցած իր ռամկավար սկզբունքին որ.., որուն.., որով..:

ԱՂՋԿԱՆՑ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Անցեալ դարու վերջին քառորդին մէջ՝ 1870ի ատենները ծնած հայ մը իր տան գրադարանին մէջ կը գտնէր ի մէջ այլոց *Աղջկանց դաստիարակութիւնը*, Ֆենելոնի համբաւաւոր գործին հայերէն թարգմանութիւնը: Չենք կարծեր թէ անկէ իվեր այդ կարեւորութեամբ ուրիշ գիրք մը այդ նիւթին վրայ՝ հրատարակուած ըլլայ մեր մէջ, ոչ՛ թարգմանածոյ ո՛չ ինքնագիր, ինչ որ ցոյց կու տայ թէ որքան մակերեսային եղաւ այս շրջանին մեր փափաքը եւ յետոյ մեր ջանքը հայ իգական սեռին զարգացման մասին:

Թէ կրթութիւնը **ազգային** պէտք է ըլլայ՝ այս պահանջը կը վերաբերի նոյնքան մանչերու որքան աղջկանց: Թէ երկրորդական ու բարձրագոյն կրթութիւ՛ն ալ պէտք է նախնականէն ետք - քիչերու համար դժբախտաբար - այս եւս յատուկ չէ միայն մանչերու, կ'երթայ նաեւ աղջկանց:

Առաջնորդարաններու հովանիին տակ գործող, ինչպէս նաեւ մասնաւորներէ հիմնուած ու կառավարուած աղջկանց վարժարանները իրենց կարելին կ՛ընեն հայերէն սորվեցնելու եւ հայ ոգի ներշնչելու համար ապագայ հայ կիներուն եւ մայրերուն: Գովելի են ատոր համար: Բայց անոնց գոյութիւնը ինքնին, բայց ա՛յն գաղափարը՝ թէ **ունինք** աղջկանց վարժարաններ, մեզ զերծ կը կացուցանէ խորհելու հարկէն՝ թէ այդքանը բաւակա՞ն է հայ համայնքներու ամբողջութեան կէսին ընդհանուր եւ ազգային կրթութեամբ զարգացման, անոր մէջ ազգային զգացման մաքրօրէն եւ բարձրօրէն պահպանման եւ այդ զգացումը անոր միջոցով գալիք սերունդներուն փոխանցելու հնարաւորութեան:

Կը ցաւինք ըսելու բայց պէտք է ընդունինք՝ որ մեր մանչերուն ստուար մեծամասնութեան նման, մեր աղջկանց ստուար մեծամասնութիւնն ալ յուսատու չէ այս

տեսակէտով: Ան մեզի չի ներկայանար բաւական խորունկ մշակուած մտքերով, ընդհանուր մշակութի՛ն որ անհրաժեշտ է այսօր՝ ազգային ոգիին արդիւնաւորման, անոր արժէք եւ գեղեցկութիւն ունենալուն:

Մեր աղջիկները այսօր քիչ մը շատ իրենց տունէն եւ ազգէն դուրս կ'ապրին, նոյնիսկ իրենք իրենցմէ դուրս, որպէսզի կարենանք յուսալ թէ վաղը, իրենց զաւակներուն մարմնական պէտքերէն զատ անոնց մտքի եւ հոգիի հիմնական պահանջներն ալ գոհացնող լուրջ մայրեր պիտի ըլլան, **հայկական**օրէն զանոնք գոհացնող մայրեր:

Վերադառնալով մեր մէջ աղջկանց դաստիարակութեան հարցին, որուն պակասն է այս թշուառութեան պատճառը, ահա՛ մէջբերում մը այդ դաստիարակութեան «հոգի»ին վերաբերող կարծիքէ մը.

«…Անշուշտ, պէտք է այդ մանկամարդ աղջկան «ամբողջական մտամշակութիւն» մը տալ, եւ իրաւունք ունէին ատենօք՝ երբ այդ հիմը կը դնէին ճիւղաւորումներէն առաջ: Ատոր համար երկուհարիւր գիրք կայ կարդալիք: Բայց ամէնէն կարեւոր խնամքը՝ որուն չի մտածուիր, այս «իրապէս նոր աշխարհ եկող էակին» ձեւի ճաշակ տալն է:

«Այն վայրկեանէն սկսեալ՝ ուր կը կապուինք ձեւին՝ կը բարձրանանք: Ձեւը մտքին մարմինն է: Անիկա բարոյական խորունկ ազդեցութիւն մը կը գործէ էակի մը վրայ, ան կը կատարելագործէ անհատը, զայն ամբողջովին կը կարգաւորէ: Ահա թէ ինչու՛ բանաստեղծութեան մէջ կանոնաւոր ձեւերը ջատագովեցի: Տը Մեսթրը կ'ըսէր թէ ինչ որ կը նեղէ՝ կը զօրացնէ…:

«…Տալ մանկամարդ աղջկան մը իր երկրին պատմութեան մէկ գիտակցութիւնը, ճաշակը վեհութեան (*նոպլէս*), խոր յարգանքը եւ բնազդը ձեւին մէջ գեղեցկութեան՝ ահա այն մտահոգութիւնները որ պէտք է իշխեն միւսներուն վրայ, ահա այն բարձր նպատակները որոնց պէտք է փարիլ ամէնէն առաջ…»:

Խօսողը ֆրանսացի մեծ գրագէտ Փոլ Վալերին է՝ ի պատասխան այն հարցման թէ ի՛նչ պէտք է կարդայ աղջիկ մը: Մեզի թուեցաւ որ չափով մը ան կը պատշաճի նաեւ մեր «ի՛նչպէս պէտք է դաստիարակուի հայ աղջիկ մը» մտահոգութեան:

ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Ռամկավարութեան մէջ, գործերը ժողովներով կը վարուին, ասիկա գիտենք: Բայց թէ ժողովները իրենք ի՛նչպէս պէտք է վարուին, ասիկա չենք գիտեր, լաւ չենք գիտեր կամ բնաւ չենք գիտեր: Այնպէս որ մեր «ժողով» ըսածը խօսարան մըն է միայն՝ parlotte - ինչպէս դառնութեամբ եւ ձանձրութեամբ կ'անուանէր Պօղոս Նուպար փաշան - բա՛ռ մը որուն **ճիշտ հայերէնն** ալ պիտի ըլլար..*խախվէ օճաղի*:

Ժողով մը գրաւոր ու անգիր օրէնքներով, եւ շատ ճշգրիտ կերպով հասկցուած ու գրուած օրէնքներո՛վ է՝ որ կը գործէ, եւ եթէ այդպէս չընէ՝ ան կը վերածուի ահա՛ խօսարանի - կամ - աւելի գէ՛շը՝ խառնարանի.. որուն մէջէն յստակ եւ օգտակար որոշումներ սպասելը ցնորք է պարզապէս: Այդ ցնորքը մենք ունինք սակայն եւ ան է որ կը պահէ կը պահպանէ («**պահեա՛ պահպանեա՛**») մեր ամէն կարգի

ժողովները, ըլլան անոնք գործադիր թէ օրէնսդիր, կանոնաւոր թէ պատահական, փոքրաթիւ թէ սակաւաթիւ անդամներով:

Ճիշտ է որ անոնցմէ բխած որոշումներն են - նորէն - որոնցմով գէշ աղէկ կը քալեն մեր բոլոր ազգային գործերը, բայց նա՛խ՝ աւելի գէշ քան աղէկ կը քալեն այդ որոշումներով քալող ազգային գործերը եւ շատ յաճախ պէտք կ'ըլլայ անոնց օգնութեան հասնիլ զանազան ուժեղացուցիչներով. երկրո՛րդ՝ վերոյիշեալ որոշումները - նոյնպէս շատ յաճախ - ժողովներուն իրենց «ազատ կամքովը» տուած որոշումները չեն, ոչ ալ - նոյնքան յաճախ - անոնց անդամներուն ամէն մէկին կարծիքը կամ քուէն առնուելով տրուած որոշումներ, այլ՝ տիրող յոգնութեան եւ շփոթութեան մէջտեղ, այլեւս «կարճ կապելու» համար առաջարկուած բանաձեւ մը - որ միշտ բանաձեւ ալ չէ՝ այլ «սանկ» խօսք մը զոր քարտուղարը կամ դիւանը կը տարազեն վերջէն - «միջին եզր»ի սիրահարէ մը ներկայացուած եւ գրեթէ ամէնքէն կամայ-ակամայ ընդունուած..:

Կը կարծենք թէ մեր ժողովականները առհասարակ աւելի կ'արժեն քան իրենցմէ ծնած որոշումները, եւ եթէ այս վերջիններս համապատասխան չեն առաջիններուն, պատճառը ուրիշ բան չէ բայց եթէ ժողովականութեան պայմաններուն մեր չըսենք անգիտացումը (կը փափաքինք փափկանկատ ըլլալ եւ չվիրաւորել որեւէ մէկը), այլ գրեթէ արհամարհանքը, կարեւորութիւն չտալը անոնց, մեր սովորական անհոգութի՛նը հանրային գործի մէջ ձեւը յարգելու..: Այսպէս է որ, նկատի չենք առներ սա քանի մը **էական** պայմանները ժողովի մէջ խօսելու.

Առաջին.- օրակարգի տուեալ նիւթին վրայ խօսելու համար, ժողովականները պէտք է արձանագրուին նախապէս - ժողովին սկիզբը գոնէ - եւ **ըսեն մէկ անգամէն իրենց ամբողջ ըսելիքը այդ մասին**: Մեր մէջ, ասոր հակառակն է որ տեղի կ'ունենայ. դիւանը կը յայտարարէ օրակարգի նիւթը եւ կը սպասէ, կը յուսայ, գրեթէ կը մուրա՛յ որ մէկը խօսք ուզէ. վերջիվերջոյ կը գտնուի այդ ողորմութիւնը ընող մը. դիւանէն զատ՝ բոլոր ժողովականներուն դէմքերն ալ կը լուսաւորուին յանկարծ, մինչեւ իսկ խօսողին հակառակորդներուն դէմքերը. խօսողը – քաջալերուած այս ուշադրութեան եթէ ոչ համակրութեան մթնոլորտէն - հետզհետէ նոր բաներ կը գտնէ խօսելիք, բանե՛ր որոնց վրայ մտածած իսկ չէր մինչեւ այն ատեն, որոնք թերեւս իր մտածումն ալ շատ չեն ներկայացներ բայց որոնք իր զաւակները կ'ըլլան այսուհետեւ, իր պաշտպանելի եւ սիրելի զաւակները..: Ու մինչդեռ ոչ ոք կար խօսիլ ուզող, ահա մատերը կը բարձրանան հոսկէ հոնկէ, եւ ամէնքը, **անխտիր ամէնքը** որ կը խօսին ատկէ վերջ, անպատճառ կը խօսին կա՛մ այդ առաջին կամ իրենցմէ առաջ խօսող միւս «յարգելի բանախօսներու» կարծիքին վրայ, յաճախ «դէմ» եւ երբեմն ալ երկար դարձուածքներէ ետք ըսելու համար.. թէ համամիտ են անոր: Մինչդեռ «ժողովականութիւնը» - գրուած կամ անգիր օրէնքով սահմանուած - պիտի պահանջէր եւ կը պահանջէ որ մարդ նախ **նիւթին մասին** իր նախապէս խորհած գաղափարը յայտնէ եւ ապա - եթէ հարկ է - **ուրիշի մը գաղափարին հանդէպ** իր խորհածը:

Երկրորդ.- խօսող մը առառաւելն երկու անգամ պէտք է խօսիլ եւ ոչ թէ տասներկու: Ներելի են մէկ բառով կամ մէկ նախադասութիւնով եղած ոչ-վիրաւորական ընդմիջումները, որոնք պէտք չէ ջղագրգռեն դիւանը եւ զայն մղեն իրապէս խանգարում յառաջ բերող անտեղի սաստեր արձակելու:

Երրորդ- երբ խնդիր մը բաւական լուսաբանուած է, պէտք է իսկոյն զայն քուէի դնել, պէտք է մի՛շտ՝ բերանացի կամ.. մատնացի, քիչ անգամ գրաւոր քուէով զայն վճռել եւ վճռուած հռչակել, դիւանին կողմէ յստակօրէն բանաձեւուած քուէով մը՝ եթէ ժողովական մը նոյնը չէ ըրած: Հա՞րկ է ըսել թէ դիւանը իրաւունք ունի կրկնութիւններու կամ դատարկաբանութիւններու առաջքը առնելու համար միջոցներու դիմելու՝ որոնցմէ մէկն է վիճաբանութիւնները փակելու համար ժողովի կամքը հարցնելը եւ միւսն է.. խօսք ուզելու համար բարձրացած մատ մը երբեմն չտեսնելու գալը, նայած թէ ի՛նչ տեսակ մատ է ան..:

Չորրորդ- բոլոր խօսքերը պէտք է ձգտին նպատակի մը՝ որ տրուելիք որոշումն է: Ուրիշ ամէն խօսք, որքան ալ շահեկան ըլլայ - եւ Աստուած գիտէ թէ կ'ըլլա՞ն անոնք - տեղ չունի ժողովին մէջ, պէտք է արգիլուի խստօրէն: Խօսելու չէ՝ եթէ որոշում չի կրնար տրուիլ, եթէ՝ որոշումը ուրիշ ժողովի մը իրաւասութեան կը պատկանի, եթէ՝ կանխահաս կամ անժամանակ է խօսուիլը..:

Դժուար չէ այս պայմաններուն գործադրութիւնը: Պէտք է ուզել միայն: Եւ եթէ ուզուի՝ վստահ ենք թէ մեր ժողովներն ալ կրնան օգտակար ըլլալ՝ փոխանակ.. քիչ օգտակար, բնաւ օգտակար կամ նոյնիսկ վնասակար ըլլալու..: Ամէ՛ն ժողովները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Այս շաբթու վերջապէ՛ս երեւցաւ Հայաստանի հանգանակութիւնը ծանուցանող պաշտօնական կոչը, ստորագրուած Եգիպտոսի առաջն. փոխանորդէն:

Եւ, երկրորդ կամ աւելի ճիշտ առաջի՛ն **վերջապէս**, վերջապէ՛ս պիտի սկսի պատերազմիկ Հայաստանի համար եգիպտաբնակ հայոց եղբայրական սիրոյն, հաւատքին եւ համերաշխութեան միակ կարելի ապացոյցը ըլլալիք նիւթական նուիրատուութեան շարժումը:

Մեր բերանը առաջ չ'երթար ըսելու՝ աւելի լաւ է ուշ քան երբեք, որովհետեւ այս «ուշ»ը անվնաս կամ դիւրաւ դարմանելի ուշացում մը չէր, ան - մեր անկեղծ համոզումով - վնասեց այս համայնքին բարոյապէս, ան բզկտեց շատերու սիրտը, մինչ անտարբերութեան սառոյցին մէջ թողուց կամ վերստին մխրճեց ուրիշ շատեր՝ որոնք այս պատերազմին եղերա-հերոսական առիթովը հոգեւին ոստում մը պիտի ընէին, ընելու վրայ էին դէպի մայր-աղբիւրը իրենց ազգութեան:

Այսօր, երբ հուսկ ուրեմն այս համայնքն ալ, արտասահմանի այն բոլոր հայ համայնքներէն ետք որոնք հնարաւորութիւնը ունէին ատիկա ընելու, կը կոչուի **իր պարտքը հատուցանելով իր պահաջքը գոհացնելու** (Մայր-Երկրին մօտենալու իր պահանջքը՝ անոր ոգորումի եւ վէրքի օրերուն), այսօր որ ծանր քար մը կը վերնայ այս ժողովուրդին խղճին վրայէն, մենք պէտք կը զգանք պատռելու արուեստականօրէն հիւսուած քօղերը եւ ցրուելու այն մշուշը որ կը տարածուի ընդմէջ նպատակին եւ հոս ձեռնարկուած գործին, աղօտելով նպատակը եւ խաթարելով ձեռնարկին իմաստը:

Հարցը այն չէ որ այսօր այստեղ սկսած հանգանակութիւնը անուանուի Սասունցի Դաւիթ Հրեղէն Սայլի, կամ Հայ Վիրաւոր Զինուորի, կամ Հայ Զինուորներու Ընտանիքներուն ինպաստ հանգանակութիւն. հարցը ա՛յն է՝ որ ան ունենայ **ընդհ. ազգային համերաշխութեան** բովանդակութիւն մը, ըլլայ տարբե՛ր այն բո-

լոր հանգանակութիւններէն որոնք կը կատարուին բարեսիրական օգտակար բայց անձուկ նպատակներով, եւ տայ, հետեւաբար, իրմէ սպասուած բարոյական օգուտը նախ այդ հանգանակութեան մասնակցողներուս եւ ապա՝ հայրենիքի հայ ժողովուրդին, որ պիտի օգտուի այդ հանգանակութենէն բարոյապէ՛ս նորէն՝ շատ աւելի քան նիւթապէս:

Եգիպտոսի Առաջն. Փոխանորդին Կոչը զոր առաջին անգամ Չորեքշաբթի հրատարակեցինք եւ այսօր դարձեալ կը հրատարակենք, չափով մը ընդ առաջ կու գայ այս մտահոգութեան, բայց չափո՛վ մը միայն, որ արդիւնք է մեր թեմ. ժողովին մէջ յայտնուած տարբեր մտահոգութիւններուն եւ իր վրայ կը կրէ անոնց աղօտող ստուերը:

Փոյթ չէ՛, սակայն: Կը բաւէ որ հանգանակութիւնը ըլլայ, ինչպէս կը յայտարարուի, պատասխանը «Հայոց Ընդհ. Հայրապետութեան Տեղակալ»ին կողմէ ուղղուած հրաւէրին, եւ կը բաւէ որ հոն ըսուած ըլլայ՝ թէ իր նպատակն է «նիւթական օժանդակութեամբ եղբայրական ձեռք երկարել մեր պայքարող հայրենիքին», եգիպտաբնակ հայ ժողովուրդը կը բերէ անոր իր մասնակցութիւնը այնքան **սրտանց**՝ որքան ուրիշ ոչ մէկ հանգանակութեան մինչեւ հիմա:

Եւ քանի որ ձեռնարկը ինքնին եւ կոչը իր վերոյիշեալ պարունակութեամբ՝ կու գան հաստատել թէ ո՛րեւէ վերապահութիւն մնացած չէ առաջնորդարանի շրջանակներուն մէջ եւս, ինչպէս չկար ժողովուրդի ստուար մեծամասնութեան մտքին մէջ, կը նշանակէ թէ ամէն ոք անխտիր կրնայ իր մասնակցութիւնը յանձնել կամ հասցնել հոս Գահիրէի մէջ առաջն. փոխանորդ Հօր եւ Աղեքսանդրիա՝ Տ. Պսակ վարդապետին, որովհետեւ Կոչը հասկցնել կը թուի թէ անձնական դիմումներ պիտի չկատարուին եւ պիտի սպասուի որ մեր ազգակիցները **ինքնաբերաբար** տան ինչ որ պիտի տային դիմումի եւ խնդրանքի վրայ:

Նկատելով նաեւ որ այսպէս տնօրինուեցաւ ա՛յնքան երկար յապաղումէ մը վերջ, անհրաժեշտ է որ թէ՛ այդ յապաղումը մասամբ մը դարմանելու համար եւ թէ՛ ցոյց տալու համար որ ներկայ հանգանակութիւնը իրապէս տարբեր է ու ամէն ոք ինքնին զգացած է պէտքը ու կ'աճապարէ իր ձեռքը դէպի Մայր-Երկիրն երկարել՝ **տալու եւ առնելու համար**, պէտք է որ իւրաքանչիւրին ընելիք շարժումը ըլլայ գիտակցօրէն լայն շարժում մը, իրապէս աննախընթաց՝ անոր ինքնաբեր, առանց դիմումի եւ առանց պահանջման կատարուած ըլլալն ալ յիշելով:

Ըսե՛նք միայն, քիչ մը գործնական ըլլալու համար, որ ժողովուրդէն ոմանք, պատկանող համեստ, բարեկեցիկ կամ նոյնիսկ ունեւոր շրջանակներուն, լաւ պիտի ընէին եթէ, գործին շուտափոյթ եւ լիալիր յաջողութեան նպաստելու մտօք, անպաշտօն կերպով դիմէին իրենց ծանօթներուն եւ կէս-ծանօթներուն անգամ, ու ժողվելով անոնց նուէրները՝ հաւաքական ցանկեր եւ գումարներ հասցնէին առաջնորդարանները:

Կը խորհինք թէ մեծ Կոչէն ետք՝ անօգուտ չէր այս պզտիկ կոչն ալ, ուղղուած թերթի մը կողմէ որ երկու տարիէ իվեր իր կրցածը ըրաւ սոյն գործին համար:

ԵՂԻԱՅԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԸ

Թեմ. ժողովի վերջին նիստին մէջ բաւական խորունկ վիճաբանութեան մը առարկայ եղած է ա՛յն խնդիրը թէ Եղիայեան Հիմնադրամին չգործածուած եկա-

մուտներէն գոյացած գումարը՝ շուրջ 7000 ոսկի, պ՞էտք է անշարժ կալուածի մը գնման յատկացնել՝ թէ՞ ոչ գործածել իր նպատակին, այսինքն ուսանողական նոր թոշակներու:

Եւ յայտնուած են՝ նա՛խ քննադատութիւններ այդ գումարին այդպէս անգործ թողուած ըլլալուն համար, յետոյ զանազան կարծիքներ՝ զայն ի՛նչ կերպով.. անշարժացնելու մասին: Իվերջոյ որոշուած է.. որոշում չտալ եւ հարցը ուսումնասիրութեան համար վերստին յղել նորընտիր կամ նոր ընտրուելիք (այդ վիճաբանութեան եւ որոշման պահուն դեռ չընտրուած) քաղ. ժողովին: Այս որոշումը կու գայ հաստատել քանի մը շաբաթ առաջ այս սիւնակին մէջ պաշտպանուած այն գաղափարը՝ թէ ժողով մը պէտք է վիճաբանի խնդրոյ մը վրայ այն ատեն միայն երբ կանխաւ գիտէ թէ այդ վիճաբանութիւնը եզրակացութեան մը պիտի յանգի. հոս՝ կանխաւ յայտնի էր թէ ան պիտի չկրնար բանի մը յանգիլ՝ հարցը ոչ թէ ուսումնասիրուած չըլլալուն (նախորդ քաղ. ժողովը զայն ուսումնասիրած էր) այլ թեմ. ժողովոյ անդամներէն շատերուն եւ բուն իսկ վիճաբանող անդամներուն ան ամբողջապէս անծանօթ ըլլալուն պատճառաւ:

Ուրեմն, թեմականի յիշեալ նիստին մէջ խօսողներէն ոմանք սա՛ առաջին սխալը գործած են. առանց վարանումի յայտարարած են՝ թէ նախորդ քաղ. ժողովները գիտակցաբար եւ կամաւորապէս մէկդի դնելով եօթը հազար եգիպտ. ոսկի՝ նոյնքան գումարով մը նուազեցուցած են Եղիայեան թոշակներու թիւն ու արժէքը եւ զրկած - հետեւաբար - հաւանական թոշակաւորները՝ «մեր յառաջիկայ համասլարանական ուսանողութիւնը», «մեր գալիք մտաւորականութեան ծաղիկը» եւն.:

Բայց այս քննադատութիւնը սխալ է թէ՛ անոր համար որ եկող-գացող նախկին վարչութիւնները առաջնորդարանի սնտուկին մէջ պատրաստ գտած չըլլալով այդ գումարը՝ պատասխանատու չեն անծանօթ իրաւատէրերուն եղած «զրկանքին», եւ թէ մանաւանդ այն պատճառով՝ որ գործադրելով Եղիայեան կտակը ա՛յնպէս ինչպէս **վերստին** կը գործադրուի մօտաւորապէս 15-20 տարիէ իվեր, ուրիշ բան չենք ըրած եւ չենք ըներ եթէ ոչ դէմ երթալ կտակին տառին ու ոգիին, մեծ մասամբ մսխել անոր եկամուտները եւ զրկել բուն իրաւատէրերը, որոնք միայն (**կամ՝ գրեթէ միայն**) պիտի կազմէին կտակարար Եղիայեանի եւ մեր ալ յուսացած «բարձրագոյն կրթութեան տէր» նոր սերունդին դէմքերը:

Ո՛չ թեմ. ժողով, ո՛չ քաղ. ժողով, ո՛չ ուսումն. խորհուրդ, ո՛չ հոգաբարձութիւն եւ ո՛չ ալ այս հարցով հետաքրքրուող ժողովուրդը իրաւունք ունին Եղիայեան կտակէն սպասելու այն արդիւնքը որ կը յիշուի եւ որ յատկապէս գծուած ու շեշտուած է կտակին բնագրին մէջ՝ ա՛յնքան ատեն որ կտակը կիրարկուի նախակրթարանէ մը (Գալուստեան) շրջանաւարտ աշակերտներու վրայ, փոխանակ՝ սովորաբար երկրորդական վարժարանի մը շրջանը բոլորելով *պաքալորէա*յի քննութիւնները յաջողութեամբ աւարտած աշակերտներու՝ որոնք պէտք էր համալսարանի ուսանող դառնային «Եղիայեան սան» յորջորջուելու, անոր թոշակէն օգտուելով ուսանելու համար:

Քմահաճոյք մը չէ, ոչ ալ կտակին տառին միայն կառչելու ձեւապաշտութիւնը՝ որ 1926ին մղեց այս տողերը գրողին ատենապետած քաղ. ժողովը վերաքննելու կտակին մինչեւ այն ատեն տրուած մեկնութիւնը, եւ անոր վերջին քանի մը տարուան գործադրութիւնը: Առաջնորդ լուսահոգի Թորգոմ եպս. Գուշակեան եւ նախ-

կին թեմ. ժողով մը համախորհուրդ՝ որոշեր էին կտակին «յօգուտ Գալուստեան Վարժարանի» բացատրութեան տալ «յօգուտ Գալուստեան Վարժարանի շրջանաւարտ աշակերտներու» իմաստը, առանց նկատի առնելու այն միւս բացորոշ տրամադրութիւնը՝ թէ իբրեւ սան կրնային ընդունուիլ արդէն *պաքալորէա* ունեցող երիտասարդները՝ համալսարանական ուսում ստանալու համար: Գիտնալով ատոր անկարելիութիւնը՝ առաջնորդ եւ թեմ. ժողով ոչ իսկ փորձած էին - այն ատեն - հաշտեցնել երկու իրար հակասող եզրերը՝ ըսելով - օրինակ - թէ նախապէս Գալուստեանէ շրջանաւարտ եւ վերջէն **որեւէ միջոցաւ պաքալորէա**յի վկայականին տիրացած հայ աղքատ երիտասարդները միայն կ'օգտուին Եղիայեան թոշակներէն: Անոնց տուած մեկնութեան (Գալուստեանի շրջանաւարտները միայն եւ անմիջապէս Եղիայեան սան) հետեւանքը եղած էր տասնեակներով Գալուստեանի շրջանաւարտներու իսկոյն թոշակաւոր ըլլալն ու տեղւոյս Ֆրանս. Լիսէ կամ Ամերիկեան «Համալսարան» (անունով) դրուիլը եւ անդամ մը միայն անոնցմէ խումբի մը Էքսի նախնական վարժապետանոցը ղրկուիլը:

Արդ, 1926ի քաղ. ժողովը, տեսնելով այն վատնումը որ յառաջ կու գար բազմաթիւ Եղիայեան սաներու մինչեւ իսկ Լիսէն չկրնալ աւարտելէն, եւ կարդալով կտակին բնագիրը՝ տեսաւ անոր սխալ գործադրութիւնը եւ որոշեց այդ մասին ի՛ր (քաղ. ժողով՝ միաձայն) եւ առաջնորդին տարբեր տեսակէտերը ենթարկել կտակակատար Պօղոս փաշա Նուպարի եւ երեք կարեւոր փաստաբաններու (երկուքը օտար եւ մէկը հայ) կարծիքին, անոնց ղրկելով յիշեալ բնագիրը: Միայն հայ փաստաբանը եղաւ ընդդէմ քաղ. ժողովի կարծիքին արտայայտուող. թէ՛ Պօղոս Նուպար փաշա եւ թէ՛ միւս երկու փաստաբանները հաստատեցին թէ պաքալորէա ունենալը եւ համալսարանի ուսանող անձնագրուիլը անհրաժեշտ էր Եղիայեան սան ըլլալու համար: Այս տեղեկագիրերը տարուեցան թեմ. ժողովին, ուր, հակառակ առաջնորդին եւ հին թեմ. ժողովոյ անդամներէն ոմանց ընդդիմութեան, քուէարկուեցաւ համապատասխան նոր որոշումը: Այս հիման վրայ, երկու որբեր (Պոլսոյ Ազգ. Կեդր. Վարժարանէն եւ Շարթրի Լիսէէն), մին դպրութեանց եւ միւսը գիտութեանց պսակաւոր (*պաշըլիէ*), եղան Եղիայեան սան, եղաւ մէկը երեք տարի վերջ Փարիզի Սորպոնէն վկայեալ Դպրութեանց լիսանսիէ եւ միւսը՝ Գիտութեանց լիսանսի համար անհրաժեշտ չորս ճիւղերէն մէկին քննութիւնը միայն դեռ չանցուցած՝ եղաւ Երկրաչափական Վարժարանի (Ecole Spéciale d'Architecture) շատ յաջող շրջանաւարտը:

Նոյն նոր որոշման ուժով՝ Եղիայեան սան ընդունուեցան եւ Փարիզ ղրկուեցան Պէրպէրեան Երկրորդական Վարժարանէն *պաշըլիէ*ի վկայականով շրջանաւարտ խումբ մը երիտասարդներ եւ Վալապրի երկր. վարժարանը իբր Ֆերմանեան սան աւարտած ուրիշ եգիպտահայ ուսանող մը՝ որ Կրինիոնի Բարձր. Երկր.ը կը մտնէր (եւ կ'աւարտէր) իբր Եղիայեան սան:

Ատկէ քիչ վերջը - սակայն - ժողովները վերադարձած են նախկին դրութեան եւ ասկէ քանի մը տարի առաջ տեղւոյս թեմ. ժողովը քուէարկած է նոր կանոնագիր մը՝ նուիրագործող այդ դրութիւնը որ այժմ ալ իզօրու է:

Արդ, ըստ մեզ կարելի չէ՝ **ա**. Դիզուած 7000 ոսկիի եկամուտը անշարժացնել. ան պէտք է գործածուի - աստիճանաբար - նոր սաներու վրայ. **բ**. Գալուստեանի շրջանաւարտներ միայն առնել եւ զանոնք նախ երկրորդական վարժարաններ

ղրկել. **գ.** Եղիայեան կտակին եկամուտներէն դահեկան մը իսկ **վատնել** սաներու վրայ, որոնք կրնան երկրորդական վարժարանները կէս թողուլ կամ աւարտել բայց վերջէն չհետեւիլ «բարձրագոյն կրթութիւն տուող» համալսարանի մը ընթացքին՝ որուն համար կատարուած է միայն Եղիայեան կտակը եւ **որու շնորհիւ միայն՝ կրնանք յուսալ մեր ազգային մտաւորական մակարդակին չափով մը բարձրացումը Եգիպտոսի եւ նաեւ մեր շուրջի հայ համայնքներուն մէջ**:

Այս լոյսով պէտք է նայիլ Եղիայեան Հիմնադրամին վերաբերող բոլոր հարցերուն վրայ եւ **ուղղել** - իդէպ - անոր ըմբռնումն ու գործադրութիւնը:

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Գրականութիւնը այն չէ ինչ որ հանրապէս կը կարծեն մենէ շատերը, *լիւքս*ի առարկա՛յ մը, այն ալ ոչ առօրեայ կեանքին մէջ տեղ մը ունեցող:

Շատ չեն, շատ քիչ են գիտցողները՝ թէ առանց անոր մարդ մը կ'ապրի բայց ազգ մը չ'ապրիր այսօր, պիտի չապրէ՞ր հազար հինգհարիւր տարիէ իվեր Հայ Ազգը, օրինակի համար:

Մեզի համար մանաւանդ, որ այսօր այնքան թուլցած ու տկարացած ենք մեր հայրենիքէն դուրս ամէն տեղ ուր կանք եւ կը կազմենք ազգին ամբողջական թիւին համեմատութեամբ պատկառելի թիւ մը, մեզի համար՝ Գրականութիւնը հա՛ց է, ներեցէք՝ ուրիշ ամէն բանէ աւելի հա՛ց:

Լեզուն պահպանող, յիշատակներն արծարծող, զգացումները թարմացնող մեծ գիւտն է ան՝ զոր ըրած է մարդկութիւնը իր մեծագոյն շահուն համար:

Լեզուն, որ շարունակ կը խաթարուի խօսակցութեան մէջ, գրականութեան շնորհիւ թէ՛ կը պահէ իր առանձնայատկութիւնները եւ թէ՛ կեանքին հետ կը վերանորոգուի՝ որքան որ պէտք է: Նախնեաց աւանդութիւնները, պատմութիւնը անոնց կեանքին, գործին եւ մտածումին՝ որոնք բերանացի փոխանցմամբ քանի մը սերունդ վերջը աղաւաղուելու եւ յետոյ բոլորովին կորսուելու դատապարտուած են, գրականութեան միջոցով կը հասնին մինչեւ հեռաւոր վաղուան եւ զայն երէկին ու այսօրուան կապելով անոնց շարունակութիւնը կ'ընեն այնպէս ինչպէս կ'ուզենք որ ան ըլլայ, լաւը իւրացնող եւ գէշը սրբագրող շարունակութիւնը: Իսկ ցեղային յիշատակները եւ ազգային զգացումները, որոնք խմբական դժբախտութեանց հետեւանքով կրնան մարիլ կամ չորնալ, կրնան ուրացուիլ ցրուած խումբերու մէջ, գրականութեան մայրական խնամքովը միշտ կենդանի կը մնան ու իրենց կենդանացուցիչ դերը կը կատարեն ազգի մը թէ՛ բարօրութեան եւ թէ՛ դժբախտութեան շրջանին:

Ասոնք, պայմանո՛վ մը սակայն - որ ինքնին հասկնալի է եւ զոր նորէն ու նորէն հասկցնելու ստիպուած ըլլալը ցաւալի է միայն - պայմանո՛վ որ այդ գրականութիւնը ունենայ իր բոլոր ստորոգելիները, ըլլայ ճոխ եւ ատով՝ անխուսափելի գէշին քով լաւն ալ պարունակէ եւ մտնէ ու տարածուի այն ժողովուրդին, անոր բոլոր մասերուն մէջ որոնց համար կ'արտադրուի:

Ո՛չ հին ատեն փոքրաթիւ ժողովուրդներու մէջ եւ ո՛չ ալ այսօր այն ազգերուն մէջ որոնք նոյն լեզուն խօսող հարիւր միլիոն եւ աւելի մարդերէ կազմուած են, գրականութիւնը թողուած չէ իր բախտին. ան առարկայ է թէ՛ պետական եւ թէ՛ ընկերական ու անհատական մեծ խնամքի՝ նպաստներ, զանազան դիւրութիւն-

ներ եւ մրցանակներ, որոնք ամէնքը կը յայտնեն գրականութեան տրուած մեծ նշանակութիւնը ազգերու կեանքին մէջ:

Եւ այնքան շատ են, երբեմն, այդ քաջալերութիւնները, որ գրողներէ ոմանք բուռն կերպով կը բողոքեն անոր սկզբունքին դէմ իսկ, զայն համարելով գրողին համար նուաստացուցիչ կամ այլասերիչ: Այսուհանդերձ, միշտ նոր մրցում մը եւ մրցանակ մը կը հաստատուի - կը հաստատուէ՛ր պատերազմէն առաջ, բայց ներկայ պատերազմի ընթացքին ալ՝ ուրիշ ձեւերով կը հոգացուին գրողները պետութեան կողմէ - նոր մրցում եւ նոր մրցանակ՝ այն բազմաթիւ հիներէն, այն կտակներէն եւ նուէրներէն զատ որոնք ամէն տարի կանոնաւորաբար կու գան ոռոգել մտաւորական դաշտը յառաջադէմ ազգերուն մէջ:

Այս գանգատը երբեք պիտի չլսուի այստեղ, հայ արտասահմանին մէջ, որ, յիշե՛նք միշտ, իր թիւովը հայ ներքնասահմանին չափ է գրեթէ: Ասոր հակառակ գանգա՛տն է՝ որ ատեն-ատեն պիտի շարունակէ հնչել հոս եւ..դարձեալ մարիլ ու լռել, որքան ալ գանգատողները երբեմն նոր յոյսերով ոգեւորուին, ինչպէս այսօր..:

Հայ արտասահմանը արժանի է - սակայն - գրականութիւն մը ունենալու, եւ ապացո՛յց թէ արժանի է անոր՝ զայն ունի արդէն, բայց թէ ի՛նչ չափով եւ ձեւով՝ ցաւ մըն է վրան մտածելը երբ գիտէք մանաւանդ թէ ի՛նչ կրնար ըլլալ ան եթէ ժամանակին՝ գոնէ 15-20 տարի մը առաջ, լսուած ըլլային յանուն անոր արձակուած օգնութեան կոչերը, աղաղակնե՛րը պիտի ըսէինք..

Կանոնաւոր, կազմակերպուած գրականութեան մը պակասէն մենք չարաչար կը տուժենք այսօր, եւ այս՝ ոչ թէ անոր համար միայն որ արտասահմանի մէջ մեր այսօրուան գրականութիւնը նիհար է եւ տկար, որ գրողները քիչ են կամ արժէքաւորներն են քիչ անոնց մէջ, այլ՝ **անոր համար մանաւանդ՝ որ այդպիսի պատշաճ գրականութիւն մը մեր ժողովուրդին մատուցուած չըլլալուն պատճառով՝** այդ ժողովուրդը վարկ կու տայ կիսագրագէտ, այսինքն տգէտ եւ իրենց տգիտութենէն չամչցող անձերու, կը խոնարհի - ինչպէս հարիւր տարի առաջ մեր բնաշխարհին մէջ - դրամի արժէքին առջեւ միայն, աչք կը գոցէ բոլոր անտեղութիւններուն եւ անհեթեթութիւններուն դիմաց եւ, ազգային կեանք պահել կարծելով, կը մեռցնէ շէնք-շնորհք մարդկային ընկերական կեանքն ալ:

Գրականութիւնը իմէջայլոց սա՛ դերը ունի. ցոյց կու տայ մարդոց, անո՛նց մանաւանդ որ հանրային գործի յաւակնութիւններ ունին, թէ ի՛նչ է իրենց բաղդատական արժէքը իբրեւ միտք՝ միջակէն վա՞ր, միջա՞կ, թէ՞ միջակէն վեր: Գրականութիւնը հասկնալու իրենց կարողութեան չափ՝ անցեալին եւ ներկային մէջ կանգնող ուրիշ հասակներու քով դնելով իրենց հասակը չափելու փորձն է՝ որ այդպիսիները պիտի հրահանգէր, պիտի մարզէր եւ պիտի զգաստացնէր յաճախ, եթէ մեր յիշած գրականութիւնը ունենայինք եւ տարածէինք մեր ժողովուրդին՝ հաւասարապէս թէ՛ մեծերուն եւ թէ՛ պզտիկներուն մէջ:

Կարելի՞ է յուսալ - գիտենք թէ **կարելի չէ** բայց կը գրենք նորէն - որ յօգուտ գրականութեան, հետեւաբար յօգուտ ազգին գոյութեան, լայն ժեստ մը ընող գիտակից մէ՛կ **հայ միայն** պիտի գտնուի ա՛յս օրերուս՝ երբ ուրիշ պայմաններ գոյութիւն ունին աւելի առատօրէն..: Բայց, ո՞վ գիտէ, թերե՛ւս..:

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ 24ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Հայաստանի խորհրդայնացման տարեդարձը պէտք է ընդունիլ իբրեւ Հայ Ազգին վերջնական ազատման տարեդարձը:

Եթէ կարելի էր անոր յաջորդող առաջին մէկ-երկու տարիներուն դեռ չտեսնել այս ճշմարութիւնը որովհետեւ իր ընդգրկած Խորհրդային րեժիմը եւ իր մեծ պաշտպան-դաշնակից խորհրդային Ռուսաստանը դեռ իրենց ծայրայեղութիւններովը միայն ծանօթ էին Արեւմուտքին, անկէ իվեր չմնաց բարեմիտ հայ մը որ միեւնոյն ատեն արթնամիտ հայ մը ըլլար եւ չճանչնար վերի բացորոշ իրականութիւնը:

Կրնայինք եւ կրնանք մինչեւ այսօր համամիտ չըլլալ անո՛նց որոնք Խ. Հայաստանը վարող ընկերային-քաղաքական դրութիւնը կը նկատեն միակ իտէալ կերպը մարդերու կառավարութեան: Չենք կրնար ուրանալ, սակայն, որ այդ դրութիւնը, ազգային եւ միջազգային գետնի վրայ, ժողովուրդներու բարօրութեան ու ապահովութեան տեսակէտէն իրագործեց քանի մը մեծ բարիքներ, որոնցմէ ամէնէն քիչ օգտուողը մեր Հայաստանը չեղաւ: Ուրի՛շ խնդիր, որ ճիշտ ըմբռնուած եւ ճիշտ գործադրուած ռամկավարութիւնը կու տայ ինքնին, պիտի տայ մեր համոզումով եւ ակնկալութեամբ, նոյն լաւ արդիւնքները՝ առանց հոս անոնց ընկերացող կարգ մը ուրիշ արդիւնքներուն որոնք լաւ չեն, ըստ մեր համոզման դարձեալ:

Հայաստան, ուրեմն, քսանչորս տարի առաջ՝ այսօր, որդեգրելով իր դրացի եւ բարեկամ երկիրներու ընկերային-քաղաքական դաւանանքը, զայն որդեգրելով մասամբ արտաքին եւ մասամբ ներքին ստիպման տակ՝ **որոնց երկուքն ալ կը յաջողէին սակայն ազդեցիկ դառնալ իր նախորդ կառավարութեան ահաւոր սխալանքներուն հետեւանքով**, Հայաստա՛ն իմաստուն եւ փրկարար քայլ մը միայն առած եղաւ այդ օրը, որուն համար ալ պէտք է ամէն հայրենասէր հայ մեծ օրերու յատուկ լուրջ եւ խոր ուրախութիւնով պարուրուի եւ պէտք է այդ զգացումը գտնէ նաեւ իր հայրենակցին դէմքին վրայ:

Ամէն հայ կ'ըսենք, ու պիտի ուզէինք որ ասիկա ճիշտ ըլլար բառացիօրէն եւ չգտնուէր հոս մերիններէն որեւէ մէկը, որ իր անցեալի ժխտական վերաբերումին համար անկեղծ զղչում մը եւ այս պատերազմի ըթացքին Դրօներու դաւաճանական արարքին համար նոյնքան անկեղծ զզուանք մը չզգար:

Պիտի ուզէինք, յետոյ, որ իր խորհրդայնացման թուականէն իվեր անցած քսանչորս տարիներու տեւողութեան մէջ Հայաստանի կատարած **ստոյգ եւ մեծ յառաջդիմութիւնը** բացարձակապէս ո՛չ մէկը մենէ անտարբեր կամ սկեպտիկ թողուր եւ մեր բոլորին սրտերը միասին տրոփէին հիմա ատոր հպարտութե՛մբը՝ բայց նաեւ ներկայ պատերազմին իրեն պարտադրած ծանր զոհողութիւններուն վախովն ու կսկիծովը:

Հետեւանքը այդ իրապէս **ընդհանուր** ազգային մտածման եւ զգացման պիտի ըլլար ա՛յն՝ որ ի նպաստ Հայաստանի կատարուած եղբայրական օգնութեան ձեռնարկներուն մէջ պիտի չտեսնուէին կա՛մ բացականեր եւ կամ իրենց նիւթական կարողութեան հետ շատ խոտոր համեմատութեամբ մը մասնակցողներ, որոնց համար ուշ չէ, եւ այս տարեդարձը առիթ է ընդհակառակը, վերաքննելու իրենց դիրքը եւ դարմանելու իրենց թերեւս ակամայ սխալանքը:

Այս տարեդարձը ուրիշ աւելի կարեւոր, **աւելի հիմնական** խորհրդածութիւններ եւ բաղձանքներ յայտնելու առիթ մըն ալ պէտք է ըլլայ մեզի:

Ընդունելով Հայաստանը այնպէս ինչպէս որ է այսօր, եւ, ըսի՛նք, ուրախութեամբ ու հպարտութեամբ ընդունելով զայն՝ մենք կը խորհինք թէ մեր առաջին պարտականութիւնն է ամէն միջոցով աշխատիլ մեր երկիրն ու մեր ժողովուրդը, իր այսօրն ու զայն ստեղծող գործերը ճանչնալ՝ փոխանակ հարեւանցի գնահատանքով, գովեստով կամ սքանչացումով գոհանալու, լա՛ւ ճանչնալ զանոնք եւ ճանչցնել մեր մէջ չգիտցողներուն՝ որպէսզի բանաւոր եւ ամուր ըլլայ մեզ մեր հայրենիքին միացնող կապը: Մեր պարտականութիւնն է՝ տեսնել առաւելութիւններուն հետ նաեւ թերիները, եթէ կան, ու զանոնք եւս ճանչնալ ու ճանչցնել՝ որպէսզի ոմանք չկարենան, վաղը, միակտուր եւ միամիտ հաւատքները հարուածել այս կամ այն մասնաւոր կամ նոյնիսկ ընդհանուր երեւոյթին նկարագրութեամբը՝ որ կրնայ մեր յուսացած երեւոյթը չըլլալ: Իսկ մեր ճանչնալը կրնայ կատարուիլ, անշուշտ, առաւելապէս ընթերցումովը հայաստանեան գրականութեան, որուն պէտք է հետամուտ ըլլանք:

Մեր երկրորդ պարտականութիւնը՝ մեզ Հայաստանի ժողովուրդին, անոր վարիչ եւ մտաւորական տարրերուն ճանչցնելն ու լա՛ւ ճանչցնելն է, նորէն: Մեր պէտքերովն ու պահանջներովը, պարտքերուն եւ իրաւունքներուն գիտակցութեամբը ճանչցնել ջանալ, եւ սպասել ու հետամտիլ որ ըստայնմ պատասխանուի մեզի:

Հայաստանի ժողովուրդը շատ քիչ է թուով, նոյնիսկ իր այսօրուան տարածութեան համար, եւ ուրեմն **աւելի մեծ պատճառով**, իրեն համար արհամարհելի չէ արտասահմանի հայոց մէկ մասին ներգաղթի հեռապատկերը: Մեզ մեր կարողութիւններովն ու կարելիութիւններովը պէտք է ճանչնայ Հայաստանը՝ որպէսզի ըստայնմ մեզի բանայ իր ծոցը եւ մենք ըստայնմ, իբրեւ մեզ սիրող եւ ընդունող մօր մը, դիմենք իրեն:

Ապագայի բոլոր գեղեցիկ կարելիութիւններուն հիմն ու խարիսխը՝ ներկայ Հայաստանի գոյութիւնն է: Իր ժողովուրդին հայրենասիրութիւնը եւ իր վարիչներուն խելացութիւնն է: Մեր՝ դուրսը մնացած հայերուս, սերտ փարումն է անոր:

Աշխարհաւեր պատերազմը նոր զոհեր տարաւ մենէ, աւա՜ղ, բայց կռուող ու **յաղթող** զոհեր՝ այս անգամ: Վաղը, երբ զինադադարը կնքուի, մենք պիտի կրնանք բաց ճակատով կենալ եւ նայիլ աշխարհի երեսին:

Այս պատճառով ալ, ինչպէս եւ մեր քաղցր հայրենիքին անցեալը անոր ներկային մէջ իմաստնօրէն արթնցուցած, մեր հայրենիքը նիւթապէս ու բարոյապէս զօրացուցած-ճոխացուցած, եւ այսօր զայն անգամ մը եւս փրկած ըլլալուն պատճառով է՝ որ մենք սրտագին կ'ողջունենք Խ. Հայաստանն իր ժողովուրդով ու իր կառավարութիւնով, իր այս մեծ տարեդարձին օրը, եւ - պէտք կա՞յ ըսելու - կը շարունակենք անոր տրամադրել մեր անվերապահ ծառայութիւնը:

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

*Արեւ*ի տարեկան ազգային տեսութեան մէջ կ'ըսուէր՝ թէ «ջուրը ինկած է Եգիպտահայ երկրորդական վարժարանի հարցը կամքի ու խելքի պակասէն»: Շաբաթ մը ետքը *Յուսաբեր* պատասխանեց՝ թէ սխալ է այս հաւատումը եւ թէ յիշեալ ծրա-

գիրը միշտ ցամաքը կը գտնուի, կամ ցամաք տեղ մը՝ առաջնորդարանի դարակներէն մէկուն մէջ:

Զարմանալի էր մեր պաշտօնակցին ինքզինք ազգային իշխանութեան տեղ դնելով մեզ հերքելը, յետոյ բողոքելը «կամքի եւ խելքի պակաս» պատճառին դէմ եւ հասկցնելը, սակայն, թէ այս խնդրին մէջ կամքի պակասը **ուրիշ տեղ պէտք է փնտռել**, ընդունելով ուրեմն թէ տեղ մը պակաս մը կայ, որ եթէ ջուրը ձգած չէ՝ գէթ անջուր ձգած է ծրագիրը եւ ասոր համար ան բողբոջած չէ դեռ:

Իբրեւ ապացոյց անոր ո՛չ ջուրը ինկած եւ ո՛չ օդը ելած ըլլալուն՝ թերթը կը գրէ թէ թեմական ժողովը հանդիսաւորապէս քուէարկած ու ծափողջունած (եւ իր սրբազան նախագահը օրհնած) էր եգիպտահայ ազգ. երկրորդական վարժարանը՝ ինչ որ՝ կրնայ նշանակել թէ ան հիմնուած է արդէն:

Այս տրամաբանութիւնը ճիշտ է, ու իրականութիւնն է որ կը սխալի՝ տրամաբանութեան հետ համընթաց չերթալով: *Արեւի* եւ *Յուսաբերի* միջեւ տարբերութիւնը մեծ չէ, ինչպէս կը տեսնենք. *Արեւ* նոյնպէս դէպքերը յիշելով եւ նոյն տրամաբանութիւնը ընելով, յարձակած էր իրականութեան վրայ որ չէր համապատասխաներ ոչ դէպքերուն ոչ ալ տրամաբանութեան, մինչ *Յուսաբեր* իրականութիւնը կը թողու եւ կը յարձակի *Արեւի* վրայ՝ զայն տեսած ու ցուցուցած ըլլալուն համար:

Բայց, անգամ մը եւս, ուրկէ՞ գիտէ *Յուսաբեր*՝ թէ երկրորդական վարժարանը չէ մեռած իր ծնելէն առաջ, երբ յղութեան պայմանաժամը վաղուց անցած է եւ որեւէ նշան չկայ թէ ազգ. իշխանութիւնը զայն նորէն կը կրէ իր ծոցին մէջ ու պիտի լոյս-աշխարհ բերէ նոր պայմանաժամին՝ յառաջիկայ դպրոցական շրջանին սկիզբը:

Որովհետեւ պէտք է հա հոս յիշուի՝ թէ թեմ. ժողովի խանդավառ որոշումը, յանձնախումբի մը տեղեկագրէն եւ զանազան կարծիքներու ունկնդրութենէն ետք, տեղի ունեցաւ ներկայ շրջանին սկիզբէն բաւական ամիսներ առաջ, թէ այդ որոշումէն անմիջապէս ետքը ու մինչեւ անցեալ Սեպտեմբերի վերամուտը, ըսուեցաւ ու գրուեցաւ յաճախ՝ թէ երկրորդական վարժարանը կրնար արդէն հիմնուած նկատուիլ իր առաջին դասարանին կազմութեամբը Գալուստեանի մէջ, թէ շուտով պիտի կատարուէր ատոր յայտարարութիւնը:

Բայց ահա՛ վերամուտը, ահա՛ 1944-1945 դպրոցական նոր շրջանին բացումը եւ ահա՛ խոր լռութիւն ի մասին երկրորդական վարժարանի հարցին, անոր յետաձգման, այդ յետաձգման պատճառներուն եւ անոր ե՛րբ ու ինչպէ՛ս նորէն կեանքի գալուն: Եթէ ասիկա «ջուրը իյնալ» կամ «ջուրը ձգել» չէ՝ վստահաբար կրնայ «առաջին կարգի թաղում» կոչուիլ, եթէ նոյնիսկ աշխատինք արգիլելու այդ թաղումը եւ վերակենդանացնելու ծրագիր-որոշումը:

Աւելցնե՞նք որ ծրագիր մը չեղածի պէս է այնքան ժամանակ, որ նա՛խ հրապարակ չի հանուիր եւ յետո՛յ գործադրութեան դնել չ'աշխատուիր: Կը վախնանք որ *Յուսաբեր* նորէն դժգոհ պիտի ըլլայ, եւ այս անգամ գուցէ աւելի շատ, եթէ ըսենք թէ այսպիսի ծրագիր մը գոյութիւն ունէր արդէն եւ պէտք չկար երկրորդի մը, ատիկա ըլլալով ուսումն. խորհուրդին **իբրեւ թէ** պատրաստած կրթական ծրագիրը, զոր իրաւամբ կարելի է «իբրեւ թէ»ով մը յիշել, որովհետեւ մօտաւորապէս երեք տարիէ իվեր անունը կայ բայց ինքը չկայ այդ ծրագրին - որ նորահաստատ խորհուրդին ըրած ամբողջ գործը պիտի ըլլայ այդքան ժամանակի մէջ բայց եղած

չէ դեռ - ան ոչ իսկ դեռ ներկայացուած ըլլալով թեմ. ժողովին եւ միայն *Յուսաբեր* գրած ըլլալով թէ իր խմբագրութիւնը վերջացած կամ վերջացածի պէս է:

Կրնա՞նք ըսել - այս երկու իրականութիւնները յիշելէ ետք - թէ կարգ մը հայրենակիցներու կողմէ մեր կրթական գործին հանդէպ յայտնուած նախանձախնդրութիւնը ճառի եւ յօդուածի սահմաններէն դուրս չ'ելլեր: Այլապէս՝ ո՛չ ծրագրի բարեփոխութիւն մը՝ որ անհրաժեշտ նկատուած էր, երեք տարի վերջը դեռ անյայտ պիտի մնար, եւ ո՛չ ալ նոյնպէս անհրաժեշտ նկատուած եւ ծափուած ու օրհնուած երկրորդական կրթութեան հարց մը պիտի ձգուէր որ քնանայ առանց զինք հարցնել-փնտռելու, առանց իր խօսքը ընելու:

Գիտենք թէ այս տողերը հին դժգոհանքներ, գանգատներ եւ յուզումներ արծարծելու բնոյթն ունին: Գիտենք թէ շատերու համար խաղաղութիւնն ու լռութիւնը ամէն բանէ վեր են: Ոմանք, սակայն, այս կարծիքէն չեն ու կը խորհին՝ թէ քանի որ ազգային կեանքը միշտ բարենորոգման կը կարօտի, լրագրութիւնը պէտէ է օգնէ այդ գործին՝ քննադատելով իշխանութիւնը, համաձայն իր համոզման:

Եթէ գործադրութեանը մէջ սխալի իսկ (անշուշտ բարեմտութեամբ), ա՛յս է գաղափարական եւ առաւելապէս կուսակցական մամուլին դերը, եւ ոչ թէ՝ իր կուսակցութիւնը իշխանութեան մէջ կոտորակաւոր բաժին մը ունենալուն համար եւ նոյն ատեն չէզոք իշխանաւորը սիրաշահելու փափաքով՝ ամէն բան լաւ գտնել, ամէն բան ճիշտ, եւ մինչեւ անգամ չեղածը եղածի պէս ցոյց տալ, ինչպէս *Յուսաբեր* կ'ընէ հիմա:

Բովանդակութիւն

Պետրոս Թորոսեան Անդրանիկ Տագէսեան	Այս հատորը	3
ԹՄՄ հիմնադիրներու մարմին	Վահան Թէքէեան պատգամախօսը	9
ԹՄՄ Մ. Նահանգներու եւ Գանատայի կեդր. վարչութիւն	Թէքէեանի կտակը՝ «ի սեղանէ»	10

Ինքնավար Հայաստան (17 Մայիս **1915**) 11
Կովկասահայ կամաւորներուն հանդէպ (31 Մայիս) 12
Մեր երիտասարդութիւնը Ա., Բ., Գ., Դ., Ե. (9, 11, 16, 21, 28 Յունիս) 15
Կամաւորական խնդիրը (19 Յուլիս) 24
Օգնութիւն հայութեան (21 Յուլիս) 26
Պիտի դիմանանք (26 Յուլիս) 28
Քիչ մը յոյս (2 Օգոստոս) 30
Փափու՞կ թէ՞ բիրտ զգացումներ (23 Օգոստոս) 31
«Ազգային Բիւրօ»ին շուրջ (3 Սեպտեմբեր) 34
Հայութիւ՞նը, թէ՞ սկզբունքը (6 Սեպտեմբեր) 36
Պատասխան մը (15 Սեպտեմբեր) 38
Մեր փախստականները (17 Սեպտեմբեր) 40
Ազգային զգացումը մեր պզտիկ գաղութներուն մէջ (20 Սեպտեմբեր) 42
Ի՞նչ սիրտ է մերինը (29 Սեպտեմբեր) 43
Գահիրէի Հայ Կարմիր Խաչը (1 Հոկտեմբեր) 45
Ցաւին պատճառն ու դարմանը Ա., Բ., Գ. (8, 11, 15 Հոկտեմբեր) 47
Անպատեհ նամակ մը (18 Հոկտեմբեր) 53
Փոր Սայիտի գործին շուրջ (20 Հոկտեմբեր) 55
Անապատէն արձագանգ Ա., Բ., Գ. (22, 25, 27 Հոկտեմբեր) 57
Սնունդի խնդիրը (3 Նոյեմբեր) 64
Հիւանդանոցը (5 Նոյեմբեր) 66
Աշխատանքի խնդիրը (8 Նոյեմբեր) 68
Կազմակերպութիւնը (10 Նոյեմբեր) 70
Վեցամսեակ (12 Նոյեմբեր) 72
Փրկութեան միջոցը (19 Նոյեմբեր) 74
Ուժը եւ իրաւունքը (22 Նոյեմբեր) 76
Ամերիկահայ միութեան առթիւ (29 Նոյեմբեր) 78
Օտարէն պաշտպանուելու համար (1 Դեկտեմբեր) 81
Ուրախ լուրեր (3 Դեկտեմբեր) 83
Անհարկի հետաքրքրութիւն (6 Դեկտեմբեր) 85
Տխուր մտածումներ (10 Դեկտեմբեր) 87
Ցեղին ձայնը (15 Դեկտեմբեր) 89
Համերաշխութիւնը (22 Դեկտեմբեր) 91
Մեծ ժամերու մէջ (24 Դեկտեմբեր) 93
Շելկովնիկով (27 Դեկտեմբեր) 95
Կովկասի մէջ (29 Դեկտեմբեր) 97
Կովկասեան աղէտը (31 Դեկտեմբեր) 99

Մեր ազգը (5 Յունուար **1916**) 101
Շնորհաւոր նոր տարի 103
Մեծ ազգ մը (7 Յունուար) 105
Վանի ներկան (24 Յունուար) 108
Հայ «էլիթ»ը (26 Յունուար) 110
Պատմութենէն դաս մը (7 Փետրուար) 112
Համեստ ըլլանք (9 Փետրուար) 114
«Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը» Ա., Բ. (11, 14 Փետրուար) 116
«Ձայնը հնչեց» (18 Փետրուար) 120
Ո՞վ է յոռետեսը (23 Փետրուար) 121
Յոյսի երգը (21 Փետրուար) 122
Ֆրանսայի համար (28 Փետրուար) 125
Հայ փրոփականտը (1 Մարտ) 126
Հարուստները (3 Մարտ) 128
Մտաւորականութիւնը (6 Մարտ) 130
Լորտ Պրայսի խօսքերը (15 Մարտ) 132
Նոր պայքա՞ր մը (27 Մարտ) 133
Վաղուան պատրաստութիւնը (8 Մարտ) 135
Սիրենք պոքսը (10 Մարտ) 137
Օրուան խնդիրներ (22 Մարտ) 138
Փարիզի մեծ ժողովին առիթով (31 Մարտ) 139
Կովկասահայերը Ա., Բ., Գ. (3, 6, 14 Ապրիլ) 141
Նպաստամատոյցի նոր ձախողանքը (10 Ապրիլ) 145
Չվիճիլ, բայց ուղղել (19 Ապրիլ) 147
Ջերմ շնորհակալիք (1 Մայիս) 149
Գահիրէի վէճը (3 Մայիս) 151
Ռուսիա եւ հայերը (5 Մայիս) 153
Մեզի պէս ազգ մը (8 Մայիս) 154
*Արե*ւին առաջին տարին (12 Մայիս) 156
Փոլոնիան պատերազմէն առաջ Ա., Բ. (17, 22 Մայիս) 157
Բարոյականի դասը (19 Մայիս) 161
Յունաստանի դիրքը (31 Մայիս) 162
Կարմիր Խաչին որոշումը (12 Յունիս) 164
Փոքր ազգութեանց հարցը (21 Յունիս) 166
Այս միջոցիս (22 Յունիս) 168
Կոչ մը խիղճերուն (26 Յունիս) 169
Ներողամտութիւն եւ աններողութիւն (30 Յունիս) 171
Սասանումը (12 Յուլիս) 173
Թուրքերը Աւստրիոյ մէջ .. (31 Յուլիս) 174
Ոճրագործները Դատի (2 Օգոստոս) 176
Եգիպտահայ ճիգը (4 Օգոստոս) 177
Հայաստան եւ Գերմանիա, Ա., Բ. (11, 15 Օգոստոս) 179
Դպրոցական խնդիր, Բ. (18 Օգոստոս) 182
Իշխանութեան պարզ եւ առողջ ըմբռնումը (28 Օգոստոս) 185
Պատերազմին վախճանը (ռումէն միջամտութեան առիթով) (1 Սեպտ.) 184

Կուժը աղբիւրին առջեւ (24 Յունուար **1917**) 187
Ազգային միութիւնը (31 Յունուար) 188
Ազգային տուրք եւ նուէր (14 Փետրուար) 190
Օքթաւ Միրպոյի մահը եւ կտակը (21 Փետրուար) 191
«Արդարացուցիչ» ալպոմները (5 Մարտ) 193
Հայը օտարին յարգելի ընել, Ա, Բ. եւ Գ. (12, 14, 26 Մարտ) 194
Համաշխարհային կացութիւնը (21 Մարտ) 199
Ճակատագրին ազդակոչը (28 Մարտ) 201
Ազգային կառավարութիւն (2 Ապրիլ) 202
Բարեգործութիւն եւ թատրոն (4 Ապրիլ) 204
Եգիպտահայ գաղութին նոր պահանջքները (11 Ապրիլ) 206
Երկրորդական վարժարանը (18 Ապրիլ) 207
Ամերիկեան հրաշքը (20 Ապրիլ) 209
Ինքնակոչ գործիչներ (23 Ապրիլ) 210
Հայ կաթոլիկ համայնքները (25 Ապրիլ) 212
Օրուան կացութիւնը (30 Ապրիլ) 214
Ֆրանսա նախ.. (2 Մայիս) 216
Խմբագրի խօսքեր (30 Մայիս) 217
Վերստին խօսք (11 Յունիս) 219
Հայուն բարեկամները (13 Յունիս) 220
Երազ մը (9 Յուլիս) 222
Ցնցող կոչ մը (18 Յուլիս) 223
Բանակներու կարգապահութիւնը (23 Յուլիս) 225
Յաջողութիւնը (25 Յուլիս) 226
Հայ ազգայնամոլութիւն.. (27 Յուլիս) 228
Հայ Ազգային Միութիւնը (1 Օգոստոս) 230
Կուսակցութիւնը եւ մարդը (3 Օգոստոս) 231
Պատերազմի նոր ոգին (13 Մայիս **1918**) 234
Երուսաղէմ (5 Օգոստոս) 235
Ազգային Պատուիրակութիւնն ու իր նախագահը (30 Օգոստոս) 236
Ազգին սաները, Ա., Բ. (6 եւ 9 Սեպտեմբեր) 238
«Հայրենիքի տուրք»ին երկրորդ տարին (11 Սեպտեմբեր) 241
Պ. Լոյտ Ճորճ եւ հայերը (16 Սեպտեմբեր) 243
Գահիրէի Գալուստեան վարժարանը (20 Սեպտեմբեր) 245
Արեւելեան Լեգէոնը (30 Սեպտեմբեր) 246
Եգիպտոսի հայ նոր սերունդին (21 Հոկտեմբեր) 248
Ազգային հպարտութիւն (23 Հոկտեմբեր) 249
Վաղուան կեանքին համար (15 Նոյեմբեր) 251
Մի եւ անկախ Հայաստան (6 Դեկտեմբեր) 252
Հաւատքէ պարպուող եկեղեցին (23 Յունուար **1926**) 253
Կեսարիոյ անօթի ու մերկ որբերը (Եգիպտոսի կեսարացիներուն) (15 Սեպտ.) 256
Կեսարիոյ որբերը կշտացան եւ հագուեցան (20 Հոկտեմբեր) 257
Անօգուտ տօնը (23 Ապրիլ **1927**) 258
Շուշանիկ (23 Փետրուար **1929**) 259

Օտեանէն վերջ Պարթեւեան (3 Մարտ) 261
Գեղարուեստը եւ գրականութիւնը գաղութներու մէջ (9 Մարտ) 263
Որբի պատմութիւններ (16 Մարտ) 264
«Բարոյական գաղափարներու ծագումը եւ զարգացումը» (23 Մարտ) 266
Մինաս Չերազ (6 Ապրիլ) 268
Գրականութիւն (13 Ապրիլ) 270
Անջատ եւ միացեալ նոթեր (Ապրիլ 20) 272
Քաղաքական գրականութիւն (27 Ապրիլ) 273
Տիկին Սեւրին (11 Մայիս) 275
Յոբելեաններ (18 Մայիս) 276
Անապատի քարոզիչները (25 Մայիս) 278
«Հայր Վարդան» (1 Յունիս) 280
Արեւմտահայ Աշխարհաբարը (6 Յուլիս) 282
Հայ թատրոնը (17 Յունուար **1931**) 283
Յարձակումը (2 Մայիս) 285
Նոր պարբերաթերթ մը (16 Մայիս) 287
Քաղաքացի-բանաստեղծ Չարենց (20 Յունիս) 289
«Մարտիրոսութեան վարժութիւնը» (18 Մարտ **1932**) 290
Նախ մարդ, յետոյ հայ (4 Ապրիլ) 292
Անոնք եւ մենք (9 Դեկտեմբեր **1933**) 295
Ընթերցողի նոթեր (3 Ապրիլ **1937**) 296
Մէկը եւ հազարը (20 Փետրուար **1940**) 298
Իրաւունքը եւ ուժը (22 Փետրուար) 300
Միակ միջոցը (24 Փետրուար) 302
Գոհերը եւ դժգոհները (26 Փետրուար) 303
Շահան Շահնուրի մասին/Լուրեր Շահան Շահնուրէն (18 եւ 19 Մարտ եւ 13 Ապրիլ) 305
Ֆինլանտ հաշուեյարդարէն ետք (1 Մարտ) 309
Անձկութեան շրջանը (2 Մարտ) 311
Խնամքի կարօտ (6 Մարտ) 312
Էջմիածնի դիմումը (9 Մարտ) 314
ՀԲԸՄի կեդրոնը, Ա. եւ Բ. (7 Մարտ) 315
Յաւիտենական շահը (13 Մարտ) 317
Օգտակարութեան տեսակէտով (15 Մարտ) 319
Մաներհայմի կարգախօսը (16 Մարտ) 320
Հաշտութեան փորձեր կ'ըլլան (21 Մարտ) 322
Ձատիկի շաբաթը (22 Մարտ) 324
Ձատկի առթիւ (23 Մարտ) 325
Փոխադրութեան խնդիրը, Ա. (27 Մարտ) 326
Մայրերը եւ զաւակները (29 Մարտ) 328
Երէկը, այսօրը եւ վաղը (30 Մարտ) 330
Լուրեր պատերազմէն (2 Ապրիլ) 332
Քսանհինգամեակ մը. 1915 Ապրիլ 24-1940 Ապրիլ 24 (24 Ապրիլ) 333
Ուսումնական խորհուրդին դերը (27 Ապրիլ) 335
Օտարականներու վերաբերող նոր օրէնքը (30 Ապրիլ) 337

*Միութիւն*ի մէջ, Բ., Գ. (10, 15 Մայիս) 339
«Անսասան է մեր յոյսը» (8 Յունիս) 343
Իտալիոյ դէմ Ամերիկա (11 Յունիս) 345
«Լռեցէք, կասկածեցէք» (12 Յունիս) 347
Կացութեան պահանջը (13 Յունիս) 348
Մեծ բարեկամին համար (14 Յունիս) 349
Աղէտներու հանդէպ (15 Յունիս) 350
Սրտի խնդիր, մտքի խնդիր (17 Յունիս) 351
Ֆրանսայի հետ (18 Յունիս) 352
Այս մեծ վայրկեանին.. (20 Յունիս) 354
Օրուան հոգերէն (21 Յունիս) 355
Եգիպտոսի քաղաքական կացութիւնը (22 Յունիս) 356
Տեսակէտեր (24 Յունիս) 357
Պ. Չըրչիլի ճառին շուրջ (26 Յունիս) 358
Խորհրդային Միութիւնը կը շարժի (27 Յունիս) 359
Մէկին թեքիլ, միւսին ցցուիլ (1 Յուլիս) 361
Ռումանիա, Սուրիա (2 Յուլիս) 362
Կարմիր Մահիկին համար (3 Յուլիս) 363
Հոգացէք համայնքը (4 Յուլիս) 364
«Տխուր»ը եւ «զուարճալի»ն (6 Յուլիս) 366
Չփնտռուինք (8 Յուլիս) 368
Ֆրանսականք (10 Յուլիս) 369
Կարծիքի մը քննութիւնը (11 Յուլիս) 370
Քաղաքական կացութիւնը (12 Յուլիս) 372
Կիլիկիոյ Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոսին առաջին կոնդակը (13 Յուլիս) 373
Ճիշտ լուր (15 Յուլիս) 375
Ֆրանսայի դժբախտութեանց շուրջ (16 Յուլիս) 376
Հանրային պարտուց վարչութեան ջնջումը (17 Յուլիս) 377
Թուրք եւ ռուս յարաբերութիւնները (18 Յուլիս) 378
Աղքատաց համար (19 Յուլիս) 380
«Մարդոգի բարելաւում» (20 Յուլիս) 381
Թեմական ժողովի երէկուան նիստը (23 Յուլիս) 383
Ազատութեան արժէքը եւ ուժը (24 Յուլիս) 384
Խորհրդածութեան արժանի (25 Յուլիս) 385
Էջմիածնի ընտրութեան առթիւ (26 Յուլիս) 386
Պալքաններու մէջ (29 Յուլիս) 388
Լուրջ խնդիր է Էջմիածնի խնդիրը (30 Յուլիս) 389
Քաղաքական կացութիւնը բրիտանական տեսակէտէն (1 Օգոստոս) 391
Հրէից վարժարանները (2 Օգոստոս) 392
Եկեղեցական պետերը (3 Օգոստոս) 393
Նոր ընկերակցութիւն մը (5 Օգոստոս) 395
Լուրեր պատերազմէն (6 Օգոստոս) 396
Ոչ-իսլամներու անձնական օրինավիճակը (7 Օգոստոս) 398
Ռումանիա շուարած (8 Օգոստոս) 399
Բամպակի վաճառումը (9 Օգոստոս) 400
Լեզուի սէր (10 Օգոստոս) 402

Ֆրանսայի համար (12 Օգոստոս) 403
Կաթողիկոսական ընտրութեան պայմանները (13 Օգոստոս) 404
Օգնե՞լ, թէ՞ չօգնել (14 Օգոստոս) 405
Մեր մասնակցութիւնը կաթողիկոսական ընտրութեան (15 Օգոստոս) 407
Պատերազմական հեռագիրեր (16 Օգոստոս) 408
Լեզուին պահպանութիւնը (17 Օգոստոս) 410
Պալքաններէն Եգիպտոս (19 Օգոստոս) 412
Տղաքը (20 Օգոստոս) 413
Ճառը եւ իր միւս կարեւոր մասերը (22 Օգոստոս) 414
Օրուան կացութիւնը եւ դէպքերը (23 Օգոստոս) 416
Ի՞նչ կայ լեզուին տակը (26 օգոստոս) 417
Պարտք եւ իրաւունք (27 Օգոստոս) 419
Եկեղեցւոյ մասին (29 Օգոստոս) 421
Տանտիրուհին (30 Օգոստոս) 422
Դպրոցները պիտի վերաբացուին (31 Օգոստոս) 424
Դժնէ տարեդարձը (2 Սեպտեմբեր) 426
Լաւատեսութիւն եւ յստակատեսութիւն (3 Սեպտեմբեր) 427
Բրիտանական օդանաւորդութեան տարին (4 Սեպտեմբեր) 429
Կացութիւնը Պ. Չըրչիլի մեկնաբանութեամբ (6 Սեպտեմբեր) 431
Ազգային Գալուստեան վարժարանը (9 Սեպտեմբեր) 433
Ամերիկայի ժամը (10 Սեպտեմբեր) 434
Հոգաբարձութեան պարագան (11 Սեպտեմբեր) 435
Քաղաքական ժողովի պարագան (13 Սեպտեմբեր) 437
Զրոյց «ժողովուրդ»ի մասին (14 Սեպտեմբեր) 438
Տնօրէնին պարագան, Ա., Բ. (16, 18 Սեպտեմբեր) 440
Խ. Միութեան կեցուածքը (17 Սեպտեմբեր) 443
Իտալիոյ յառաջացման հանդէպ (20 Սեպտեմբեր) 445
Դրամ եւ աշխատանք (21 Սեպտեմբեր) 446
Մեր մամուլը եւ անոր դերը (24 Սեպտեմբեր) 448
Մեր մամուլին կրթական դերը (26 Սեպտեմբեր) 450
Մեր մամուլին գրական դերը (30 Սեպտեմբեր) 451
Մարդկային երկրաշարժին մասին (25 Սեպտեմբեր) 452
Կրակին ծաւալումին դէմ (28 Սեպտեմբեր) 454
Դպրոցական (3 Հոկտեմբեր) 455
Մեր մաղթանքը (4 Հոկտեմբեր) 457
Համաժողով մը.. (5 Հոկտեմբեր) 458
Էջմիածնի եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնները, Ա., Բ. (10, 11 Հոկտեմբեր) 460
Սրբոց Թարգմանչաց (12 Հոկտեմբեր) 463
Պալքաններէն մինչեւ Անատոլու (14 Հոկտեմբեր) 465
Հայ գիրքի ցուցահանդէս (15 Հոկտեմբեր) 466
Պատերազմին տնտեսական հետեւանքները (16 Հոկտեմբեր) 468
Պ. Էնթընի Իտընի այցելութիւնը (18 Հոկտեմբեր) 469
Պօղոս Նուպար Փաշա (19 Հոկտեմբեր) 471
Քահանայ մը (20 Հոկտեմբեր) 473
Զրոյցներու շուրջ (22 Հոկտեմբեր) 474
Հրամայելու արուեստը (23 Հոկտեմբեր) 476

Կաթողիկոսական ընտրութիւնը (24 Հոկտեմբեր) 477
Հրամայողին յատկանիշերը (26 Հոկտեմբեր) 479
Յունաստան յարձակման առարկայ (29 Հոկտեմբեր) 481
Թուրքիոյ դիրքը (30 Հոկտեմբեր) 482
Պետին խելքը (31 Հոկտեմբեր) 483
Մեր կեցուածքն ու խօսուածքը պատերազմի ատեն (5 Նոյեմբեր) 485
Նախագահական ընտրութիւնը (7 Նոյեմբեր) 486
«Տանկլոխ» սխալներ (8 Նոյեմբեր) 487
Ի՞նչպէս պէտք է հրամայել (9 Նոյեմբեր) 489
Եկեղեցական հարց մը (21 Դեկտեմբեր) 491
Ազգային իշխանութիւնը «հայրական» պէտք է ըլլայ (25 Յունր. **1941**) 492
Ուսուցչութեան հանդէպ (30 Յունուար) 495
Քիչ մը քննադատութիւն (1 Փետրուար) 496
Տասնվեցերորդ յօդուածը (15 Փետրուար) 499
Փճացող հարստութիւն մը (8 Փետրուար) 501
Մէկ բառ հինգ ոսկի (22 Փետրուար) 502
Ազգը եւ գրականութիւնը (8 Մարտ) 505
Գործեր եւ անձեր (29 Մարտ) 507
Անհետացող սերունդներ (5 Ապրիլ) 509
Յարութիւն ի՞նչի (12 Ապրիլ) 511
Յաւիտենական «մամուլ»ը (17 Ապրիլ) 513
Ապրիլ 24 (24 Ապրիլ) 514
Հայու «ես»ը (26 Ապրիլ) 516
Կաթողիկոսական ընտրութեան շուրջ (1 Մայիս) 517
«Ես»ը առաջ եւ հիմա (10 Մայիս) 518
Թեթեւ գրականութիւն (17 Մայիս) 520
Արմենակ Կամսարական (24 Մայիս) 522
Տիգրան Կամսարական (31 Մայիս) 523
Նոր ազգային իշխանութիւնը (19 Յուլիս) 525
Դպրոցական խնդիրը (26 Յուլիս) 527
Համագործակցական դահլիճ (2 Օգոստոս) 529
Կուսակցութիւնները (9 Օգոստոս) 531
Գալուստեան ազգային վարժարանը (19 Օգոստոս) 533
Պատերազմի շահեր (23 Օգոստոս) 534
Իշխանութեան զեղծում (30 Օգոստոս) 536
Եղերական [Վազգէն Շուշանեան] (6 Սեպտեմբեր) 537
Տրուելիք «տուրք» մը (13 Սեպտեմբեր) 539
Արարայի տարեդարձը (19 Սեպտեմբեր) 541
«Կիւլլիւ Յակոբ»ի խնդիրը (20 Սեպտեմբեր) 541
Էջմիածնի կոչը (27 Սեպտեմբեր) 543
Նորէն կոչը (1 Հոկտեմբեր) 545
Կացութիւնը (4 Հոկտեմբեր) 546
Աղեքսանդրիան կարօտ օգնութեան (13 Հոկտեմբեր) 548
Թարգմանչաց տօնը (11 Հոկտեմբեր) 549
Յոռետե՞ս թէ՞ լաւատես (18 Հոկտեմբեր) 551

Յետ-պատերազմին պատրաստութիւնը (30 Հոկտեմբեր) 553
Ժամանակին յարմար (1 Նոյեմբեր) 554
Վտանգաւոր գոհունակութիւններ (8 Նոյեմբեր) 556
Աղուոր օրինակ մը. ՀԲԸՄի զեկոյցը (15 Նոյեմբեր) 558
Փոքր ազգերը (18 Նոյեմբեր) 559
Բարեգործականը ի՞նչ կ'ընէ (22 Նոյեմբեր) 560
Կրթական քաղաքականութիւն մը (29 Նոյեմբեր) 562
Առանց կիրքի (3 Դեկտեմբեր) 564
Խնդրագիր անոնց համար (6 Դեկտեմբեր) 565
Ծառը եւ ճիւղը (13 Դեկտեմբեր) 567
Կիլիկիոյ կաթողիկոսական ընտրութիւնը (20 Դեկտեմբեր) 569
1941 եւ 1942 (31 Դեկտեմբեր) 570
Ծնունդ (5 Յունուար **1942**) 572
Լեզուն եւ ազգը (10 Յունուար) 573
Բարեգործականի գործը (24 Յունուար) 575
Ազգը եւ անհատը (31 Յունուար) 576
Նոր դահլիճը (7 Փետրուար) 578
Դիմադրութիւն (14 Փետրուար) 579
Առայժմ (21 Փետրուար) 581
Հայ բեմին համար (28 Փետրուար) 583
Եղբայր եղբօր (7 Մարտ) 585
Տալու հաճոյքը եւ պէտքը (14 Մարտ) 586
«Զոհողութիւն» (21 Մարտ) 588
Ձեր դրամը (28 Մարտ) 590
Յարութեան տօնը (4 Ապրիլ) 591
Ազգային գործերը (11 Ապրիլ) 593
Գրողը եւ ուսուցիչը (18 Ապրիլ) 595
Եղերական տօնը (25 Ապրիլ) 597
Մեր ազգային խաղաղութիւնը Ա., Բ. (2, 16 Մայիս) 599
Բարոյականի քարոզ մը (23 Մայիս) 602
Ուսուցչութեան խնդիրը (11 Յուլիս) 604
Նոր պատասխան (1 Օգոստոս) 605
Չգոհանալ քիչով (8 Օգոստոս) 607
Առանց կեանքի (15 Օգոստոս) 609
Ազգային-տեղական (29 Օգոստոս) 610
Առնել եւ տալ (5 Սեպտեմբեր) 612
Պատերազմը եւ մենք (12 Սեպտեմբեր) 614
Ըմբռնում (26 Սեպտեմբեր) 616
Ծառայել (17 Հոկտեմբեր) 618
Մեր պատերազմը (24 Հոկտեմբեր) 620
Մեր «վաղուան» համար (7 Նոյեմբեր) 621
Եկեղեցի, դպրոց եւ ուրիշ պէտքեր (7 Նոյեմբեր) 623
Փշրուած եւ նոր ստեղծուած ճակատներ (9 Նոյեմբեր) 625
Ֆրանսայի դիրքը (10 Նոյեմբեր) 626
Ֆրանսա երկու սուրի մէջտեղ (12 Նոյեմբեր) 627

Սիրե՞լ թէ՞ չսիրել (14 Նոյեմբեր) 628
Թուրքիոյ դիրքը (16 Նոյեմբեր) 630
Ֆրանսա իր կայսրութիւնով (17 Նոյեմբեր) 631
Պատերազմէն ետք (18 Նոյեմբեր) 632
Ձին. ընդհ. կացութիւնը ըստ Սըր Սթաֆորտ Քրիփսի (19 Նոյեմբեր) 633
Ու՞ր է ՀԲԸ Միութիւնը (21 Նոյեմբեր) 634
Հայ գերի զինուորներու ծրարի առաքում (23 Նոյեմբեր) 636
Ռուսական երկրորդ ձմեռը (24 Նոյեմբեր) 637
Յուզման պահեր (28 Նոյեմբեր) 638
Եպիսկոպոս մը եւ քահանայ մը (12 Դեկտեմբեր) 640
Աղուոր ժեստ մըն ալ (24 Դեկտեմբեր) 642
Ծննդեան խոհեր (5 Յունուար **1943**) 643
Հոգեւորական պաշտօնեան (9 Յունուար) 644
Մեր համայնքը (16 Յունուար) 647
Էջմիածնի կոչը (30 Յունուար) 649
Հոգին եւ մարմինը (6 Փետրուար) 650
Հանգանակչութիւն (20 Փետրուար) 652
Աշխարհի նորոգումը (27 Փետրուար) 653
Վարդանանք եւ մենք (4 Մարտ) 655
Ընդհանուր զարգացումը (6 Մարտ) 656
Կռուող հայոց հետ (13 Մարտ) 658
Յեղափոխական ոգին (20 Մարտ) 660
Հայ արուեստին հետ (27 Մարտ) 661
Հրապարակագիրը (3 Ապրիլ) 664
Ամերիկա Գերմանիոյ հանդէպ (21 Ապրիլ) 666
Ձոհ եւ փրկութիւն (Ապրիլ 24ի եւ Ձատկի առթիւ) (24 Ապրիլ) 666
Տարեցն ու երիտասարդը (1 Մայիս) 668
Հայ գիրը հայ երկրէն դուրս (5 Մայիս) 670
Կրթական գործը՝ խստութեամբ (8 Մայիս) 672
Կոմինտերնի լուծումը (25 Մայիս) 673
Խնդիր մըն ալ (12 Յունիս) 674
Եգիպտահայ կրթական խնդիրը (19 Մայիս) 676
Պաշտօ՞ն, թէ՞ առաքելութիւն (10 Յուլիս) 678
Սկզբունքի հարցեր (17 Յուլիս) 680
Հանրային կարծիքը (24 Յուլիս) 682
Աղջկանց դաստիարակութիւնը (31 Յուլիս) 684
Մեր ժողովները (7 Օգոստոս) 685
Հայաստանի հանգանակութիւնը (14 Օգոստոս) 687
Եղիայեան Հիմնադրամը (4 Սեպտեմբեր) 688
Հայ գրականութիւնը (25 Սեպտեմբեր **1944**) 691
Խորհրդային Հայաստանի 24րդ տարեդարձը (29 Նոյեմբեր) 692
Երկրորդական վարժարանը եւ կրթական ծրագիրը (10 Փետր. **1945**) 694

Վահան Թէքէեան
Արեւի Խմբագրականներ
(1915-1945)
Vahan Tekeyan,
Editorials in *Arev* (1915-1945)
Տպաքանակ՝ 150

Տպագրութիւն՝
Rouhana Chemaly, Daroun s.a.l.
Haigazian University Pess
P.O.Box 11 1748 Beirut Lebanon
Fax: 01349230/1, 03712058
Email: adakessian@Haigazian.edu.lb